

Munich Personal RePEc Archive

Imperial Politics in the East and West of the Romanian Space

Șipoș, Sorin and Brie, Mircea and Horga, Ioan and Șarov,
Igor and Gumenâi, Ion

University of Oradea, State University of Moldova

2010

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/44110/>

MPRA Paper No. 44110, posted 10 Feb 2013 19:02 UTC

Coordonatori

SORIN ȘIPOȘ

IOAN HORGA

MIRCEA BRIE

ION GUMENĂI

IGOR ȘAROV

POLITICI IMPERIALE ÎN ESTUL ȘI VESTUL SPAȚIULUI ROMÂNESC

Cuvânt înainte:
Barbu Ștefănescu

Oradea/Chișinău
2010

Autori

Cristian Apati

Bodo Edith

Andreana Brândaș

Mircea Brie

Teodor Candu

Florentina Chirodea

Ioan Ciorba

Florina Ciure

Ludmila Coadă

Andrei Cușco

Cristina Dogot

Dorin Ioan Dolghi

Emil Dragnev

Mihai Drecin

Ion Eremia

Antonio Faur

Titus Fizeșan

Emilia Adina Gale

Mihai Georgiță

Ion Gumenâi

Ioan Horga

Gabriel Moisa

Ovidiu Mureșan

Sergiu Musteață

Gheorghe Palade

Dana Pantea

Penka Peeva

Polgar Istvan

Ioan-Aurel Pop

Adrian Popoviciu

Radu Romînașu

Florin Sfrengeu

Alina Stoica

Sorin Șipoș

Luminița Șoproni

Barbu Ștefănescu

Igor Șarov

Victor Taki

Valentin Tomuleț

Șerban Turcuș

Octavian Țicu

Constantin Țoca

Ion Zainea

Coordonatori

SORIN ȘIPOȘ

IOAN HORGA

MIRCEA BRIE

ION GUMENĂI

IGOR ȘAROV

POLITICI IMPERIALE ÎN ESTUL ȘI VESTUL SPAȚIULUI ROMÂNESC

Cuvânt înainte:
Barbu Ștefănescu

Volumul cuprinde lucrările prezentate la Simpozionul internațional
Politici imperiale în spațiul românesc, ediția a III-a, Oradea, 10-13 iunie 2010.

Responsabilitatea asupra conținutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Cuprins

Cuprins	5
Cuvânt înainte	7
I. Imperii, modele și politici imperiale: izvoare și istoriografii	13
Emil DRAGNEV • Imperiu, profeție, mesianism, escatologie. O moștenire bizantină în estul Europei	15
Barbu ȘTEFĂNESCU • Realitate istorică și clișee istoriografice: „jugul de fier austriac” <i>versus</i> „jugul de lemn turcesc”	30
Andrei CUȘCO, Victor TAKI • Constructing Bessarabia: Imperial and National Models of Province-Building	44
Gabriel MOISA • „Imperialism” istoriografic la estul și la vestul granițelor României (1948-1989).....	72
Igor ȘAROV • Mentalități imperiale: istoriografia rusă între discurs politic și istoric	87
II. Politică, administrație și societate în cadrul imperiilor în Evul Mediu	99
Florin SFRENGEU • Reflectarea atitudinii antiimperiale în cronicile latino-maghiare din secolele XII-XIV	101
Șerban TURCUȘ • Dominus totius mundi, Christianitas și Transilvania la începutul secolului al XIII-lea	107
Ioan-Aurel POP • Politica îndreptată împotriva „schismaticilor” din Transilvania și Părțile Vestice în secolul al XIV-lea.....	122
Ion EREMIA • „Tratatul” moldo-rus din anul 1656: abordări istorice paralele.....	135
Mihai GEORGIȚĂ • Confesiune, religie și societate în Pașalâcul de Oradea	152
Sorin ȘIPOȘ • Politica religioasă a Curții Vieneze în Principatul Transilvaniei (1692-1701): cazul românilor	169
Florina CIURE • Între Habsburgi și Otomani: Francisc Rákóczi al II-lea în lumina unor documente venețiene inedite	180
III. Politică, administrație și societate în cadrul imperiilor în epoca modernă ..	201
Ioan CIORBA • Din politica demofilă habsburgică în spațiul transilvănean: măsuri de prevenire și combatere a foametei (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea - primele decenii ale celui următor)	203
BODO Edith • Efectele politicii de protecție a statului austriac asupra țăranimii din Comitatul Bihor (sec. al XVIII-lea - începutul sec. al XIX-lea).....	220
Cristian APATI • Implementarea protocoalelor matricole în parohiile ortodoxe din Bihor (1779-1847)	228
Valentin TOMULEȚ • Repercusiunile regimului de dominație țarist asupra genezei și evoluției burgheziei comerciale din Basarabia (1812-1830)	242
Ion GUMENĂI • Politica confesională ca element de deznaționalizare în strategiile imperiale ruse la hotarele sale vestice. (Cazul guberniilor de nord – vest și Basarabiei).....	260
Ludmila COADĂ • Impactul politicilor imperiale asupra periferiilor: rolul și locul instituțiilor de zemstvă în societatea basarabeană	273
Andreana BRÂNDĂȘ, Emilia-Adina GALE • Reacții ortodoxe la politica de catolicizare. Cazul comunității din Dumbrăvița Mică 1831-1852.....	286

Mircea BRIE • Reglementări juridice privitoare la familie în legislația austriacă și maghiară din a doua jumătate a secolului al XIX-lea	301
Ovidiu MUREȘAN • Proiecte românești de federalizare în secolul al XIX-lea și la începutul secolului XX.....	311
Radu ROMÎNAȘU • Politica școlară austro-ungară în Transilvania și atitudinea parlamentului român (1890-1907)	320
Dana PANTEA • Imaginea Angliei în activitatea și relatările diplomaților români din secolul al XIX-lea	335
Adrian-Claudiu POPOVICIU • Comisia Europeană a Dunării (CED), model funcționalist în arena relațiilor internaționale	346

IV. Construcții și strategii imperiale în spațiul românesc în secolul al XX-lea... 361

Octavian ȚÎCU • Bessarabia from Russian Empire to Greater Romania: a Study of Interdependency between the Process of Integration and the Soviet Interference....	363
Florentina CHIRODEA • Academia de Drept din Oradea în perioada de tranziție de la autoritățile maghiare la cele românești (1919 – 1921)	373
POLGAR Istvan • O dispută politică româno-maghiară: Conte István Bethlen despre misiunea istorică a Ungariei în Europa Centrală și Balcani	386
Gheorghe PALADE • Impactul raptului sovietic din 28 iunie 1940, asupra intelectualității din Basarabia.....	394
Antonio FAUR • Rapoarte ale unor diplomați francezi despre ultimatumul sovietic din vara anului 1940	403
Teodor CANDU • Din istoria organizării administrativ-teritoriale după eliberarea Basarabiei de sub ocupație sovietică. Studiu de caz: comuna Văsieni, județul Lăpușna (iulie 1941 – martie 1942)	410
Penka PEEVA • The 1945 Moscow Conference and the United States Policy on the Diplomatic Recognition of Bulgarian and Romanian Governments	432
Alina STOICA • Criza postbelică și repercusiunile sale asupra vieții cotidiene din România, în viziunea lui Martinho de Brederode	446
Mihai DRECIN • Politica externă a României democrat-populare de la obediență față de Moscova la demnitate națională (1958-1968)	453
Ion ZAINEA • Discursul istoric cu referire la teritoriile din estul spațiului românesc, în anii 1966-1977, și cenzura. Privire comparativă	453

V. Consecințe și ecouri ale politicilor imperiale în istoria recentă 495

Cristina DOGOT • Administrația publică românească de la comunism la reformă și europenizare	497
Sergiu MUSTEAȚĂ • Predarea istoriei în Republica Moldova și tentativele de revenire la practicile imperialiste sovietice.....	512
Titus FIZEȘAN • Eșecul unei medieri între două imperialismes – OSCE și conflictele înghețate din spațiul ex – sovietic	521
Ioan HORGA • Imperial Trends in Global International Society.....	531
Dorin Ioan DOLGHI • Geografia politică în zona Mării Negre. Rolul României.....	540
Luminița ȘOPRONI • Imperiile comunicării – companiile globale conduc lumea... 553	
Constantin Țoca • Oradea oraș frontalier – o analiză istorică	559

Postfață	569
-----------------------	------------

Lista autorilor	571
------------------------------	------------

Cuvânt înainte

Într-o perioadă plină de ezitări, inconsecvențe, inițiative declarate cu mare pompă și apoi neduse până la capăt ori abandonate prematur, ideea fericită de a organiza o suită de reuniuni științifice cu participarea istoricilor de la Chișinău și a celor de la Oradea se materializează, iată, în publicarea promptă a lucrărilor susținute la a treia sesiune ce a avut loc la Oradea, la mijlocul lunii iunie a anului curent și intitulată ca și volumul, care reunește comunicările prezentate, *Politici imperiale în Estul și Vestul spațiului românesc*. Se cuvine să amintim că printre organizatori se află, alături de instituțiile care au inițiat această colaborare - Universitatea de Stat din Chișinău și Universitatea din Oradea -, ca de fiecare dată, Centrul de Studii Transilvane din Cluj-Napoca al Academiei Române și, în premieră, Muzeul Țării Crișurilor din Oradea.

Trei volume în trei ani de colaborare dovedesc seriozitate și implicare, dincolo de entuziasm și dorința de colaborare care, constatăm cu mare plăcere, n-a diminuat, în ciuda unor inerente – la noi – probleme și obstacole care trebuie trecute de fiecare dată cu eforturi demne de cauze mai bune, fie că au fost de ordin financiar ori politico-birocratic. Aceste realizări, a căror listă se va lărgi – nu avem nici o îndoială în acest sens – în anii care vin, se datorează dublării motivației științifice în jurul unor teme de interes comun, cu privire la două dintre extremitățile spațiului românesc, a căror dezbatere permite, de fiecare dată, privite comparativ, să se constate specificitatea evoluțiilor istorice determinate de circumstanțe diferite dar și surprinzătoare similitudini, cu una umană, sentimentală.

Dacă venim mai aproape de volumul de față, tematica sa a fost sugerată de constatarea, cu mult timp în urmă, de către istorici, că lumea românească s-a aflat la punctul de confluență a unor interese și presiuni imperiale, că istoria sa a fost și este încă marcată de ele. A fost mai întâi presiunea spirituală a Bizanțului, presiunea politico-militară și confesională a statelor central-europene, asemenea Ungariei ori Poloniei, care, chiar dacă nu s-au numit imperii, au manifestat în politica lor externă accente imperiale, a Imperiului otoman, a imperiilor creștine care i-au contestat supremația în Centrul, Estul și Sud-Estul european, Imperiul habsburgic (devenit apoi Austro-Ungar) și cel al Rusiei (devenită Uniunea Sovietică). O politică imperială, care nu mai este văzută doar prin relația antagonică dintre cuceritor și cucerit, prin clișee convenabile de explicare a rămănelor în urmă în anumite planuri ale societății românești, în raport cu cea occidentală, puse pe seama asupririi străine ci și prin aporturile civilizatoare ale unor state, precum Austria care, cel puțin în anumite perioade, prin măsurile de modernizare și de susținere punctuală, evident interesate, a contribuit la ridicarea socială, culturală și politică a românilor.

Volumul adună mai mult de treizeci de lucrări sistematizate în cinci secțiuni care grupează, fiecare, contribuții apropiate tematic.

O primă secțiune, *Imperii, modele și politici imperiale: izvoare și istoriografii* include studii care pun în discuție de către Emil Dragnev - care probează încă odată calitatea de fin observator al lumii modelată de creștinătatea răsăriteană, asupra căreia aplică o viziune istoriografică modernă -, conturarea civilizației bizantine, pe fondul

asimilării creștinismului în universul cultural greco-roman, al eforturilor de a păstra în noul cadru spiritual valori intelectuale familiare lumii clasice, asigurând o surprinzătoare carieră practicilor divinatorii și datorită faptului că noul liant spiritual, creștinismul, nu are, în propria panoplie, mijloacele necesare pentru a susține paradigma, nu doar religioasă, ci și politică a imperiului creștin; ori, contribuții ce rediscută insolita rezistență a unor clișee istoriografice, în ciuda infirmării lor sistematice de către realitățile istorice aflate în spatele lor (cazul contribuției noastre cu privire la cariera sintagmei jugurilor utilizată de cronicarul Mihail Cserey, în istoriografiile maghiară și română); în planul discuțiilor istoriografice, mai cu seamă cu privire la conturarea unei riposte a istoricilor români la presiunile ideologice de factură stalinistă, permisă, chiar reclamată de regimul comunist din România, dar și a încercării de confiscare a scrisului istoric de către comunismul de tip naționalist, se situează și contribuția lui Gabriel Moisa, în vreme ce Igor Șarov supune istoriografia rusă contemporană unei analize de pe pozițiile relațiilor sale, aproape necenzurate, cu politica, în virtutea unor mentalități imperiale recurente, în contextul dezbatelor identitare care au loc în Republica Moldova, cu privire la stat și națiune, a rolului deținut în acest context de manualele școlare de istorie; nu în ultimul rând se cuvine a fi subliniată analiza făcută de Andrei Cușco și Victor Taki, politicii aparent contradictorie dusă de Imperiul Rus cu privire la administrarea periferiilor, cazul și al Basarabiei: pe de o parte, impunerea voinței centrului sub aparența promovării unor valori ale modernizării, pe de altă parte, compromisul cu elitele locale, cu tradițiile care fundamentau ierarhiile sociale, la care Moscova n-a renunțat pe tot parcursul secolului al XIX-lea.

Lucrările cuprinse în a doua secțiune a volumului, *Politică, administrație și societate în cadrul imperiilor în Evul Mediu*, contribuții ale unor istorici consacrați ori ale unor tineri ce bat la porțile afirmării, au ca numitor comun, raportarea unor realități istorice circumscrise lumii medievale românești la formele de materializare a ideii imperiale. O perspectivă modernă a unui foarte bun cunoscător al istoriei universale medievale, aduce Șerban Turcuș, prin citirea în altă cheie decât până acum a unor documente cu privire la ofensiva Papalității, după victoria împotriva împăraților germani în disputa pentru investiții, având ca finalitate suprapunerea conceptului de *Christianitas*, prin care exprima varianta proprie de transpunere în practică a ideii de imperiu, asupra lumii creștină, în unul din momentele cele mai faste ale istoriei instituției papale, cel de la cumpăna secolelor XII-XIII, aducând în acest sens exemplul Transilvaniei, urmărind direcțiile de acțiune ale Sfântului Scaun în vederea integrării sale în universalitatea creștină, ca urmare a creșterii interesului pentru ea în contextul cruciat, profitând de incapacitatea birocratică și administrativă a tânărului regat maghiar și de scăderea cotei de interes pentru acest spațiu al Imperiului romano-german. Preocupat și el de realitățile primelor secole ale ființării regatului maghiar, Florin Sfrenguș identifică în cronicile maghiare, de la *Gesta Hungarorum*, a notarului Anonim, la *Cronica pictată de la Viena*, o atitudine antimperială, răspuns la politica înglobantă a Imperiului romano-german în primul rând, dar și a Imperiului Bizantin în acest sens: de la antipatia lui Anonimus față de monarhii germani, pe care nu-i numește niciodată cu titlul de împărați, la afirmarea de către autorul *Cronicii pictate* a superiorității morale și politice a regilor unguri, care le-a permis să se impună în fața altor regi ori împărați. O importantă contribuție relativă la strădaniile Scaunului Papal de a-și extinde influența spre Răsăritul dominat spiritual de Bizanț, prin redimensionarea acțiunilor „misionare” coordonate de papalitate pentru atragerea pe

diverse căi a „păgânilor, ereticilor și schismaticilor” din estul regatului maghiar, din Transilvania, dar și din exteriorul arcului carpat, de partea bisericii romane, după impunerea dinastiei angevine pe tronul Ungariei, aduce eruditul studiu al acad. Ioan-Aurel Pop. Se impune a fi subliniată apoi „recidiva” profesorului Ion Eremia de a se implica în mai vechea dispută istoriografică cu privire la „tratatul” moldo-rus din anul 1656, văzut de istoriografia rusă, preocupată de a stabili legături istorice între poporul rus și celelalte popoare care constituiau statul multiethnic sovietic și de a justifica includerea lor în imperiul moscovit, ca momentul de intrare a Moldovei „sub mână înaltă” a țarului, punct de vedere combătut de istoriografia română, căreia i se încadrează, cu argumente solide, ce țin de analiza tuturor documentelor relative la acest moment, istoricul de la Chișinău.

Studiul semnat de Mihai Georgiță, cu privire la realitățile istorice, cu precădere la componenta lor religioasă, din pașalâcul care a funcționat cu reședința la Oradea mai bine de trei decenii (1660-1692), bazată pe material de arhivă inedit, vine în continuitatea cercetărilor autorului, de a studia viața confesională transilvăneană în perioada principilor reformați ori împrejurările cuceririi Oradiei de către turci și ale transformării Bihorului în pașalâc, a organizării ultimei provincii otomane în centrul Europei, a revenirii sale în stăpânire creștină, prin cucerirea ei de către trupele imperiale austriece; este de remarcat punctul de vedere cu note personale cu privire la eforturile turcilor de a impune credința islamică prin transformarea bisericilor în geamii, prin construcția de moscheii, prin sporirea numerică a populației musulmane și prin măsuri anticreștine. Într-o lucrare bine documentată, sugerată și aflată în continuarea preocupărilor Domniei sale cu privire la istoricul Silviu Dragomir, Sorin Șipoș se implică, de pe pozițiile istoricului de profesie, fără accente confesionale, în discuțiile elaborate, purtate în istoriografia românească adesea de pe poziții partizane, cu privire la momentul și la documentele Unirii românilor transilvăneni, la cumpăna veacurilor XVII-XVIII, cu biserica Romei, văzute prin prisma intereselor Imperiului habsburgic de a reface pozițiile șubreze de Reformă ale catolicismului transilvănean prin atragerea la această confesiune a populației majoritare și a interesului clerului românesc transilvănean de a-și depăși condiția socială precară, prin acceptarea unui compromis considerat minor, în condițiile prezervării normei rituale răsăritene. Tot o reluare a discuțiilor purtate în jurul împrejurărilor istorice ale instituirii dominației habsburgice în spațiul transilvan ne propune și Florina Ciure, cu privire la răscoala antihabsburgică condusă de Francisc Rakoczi al II-lea, văzută prin prisma documentelor inedite cercetate în arhivele venețiene, ce pun în evidență interesul Sernissimei, implicată direct în evenimente, față de evoluția raporturilor dintre otomani și austrieci și după încheierea păcii de la Satu Mare.

A treia secțiune a volumului grupează contribuții circumscrise politicii imperiale de modernizare. Modernizare adesea frânată de apariția periodică a „crizelor de Vechi Regim”, a celor frumentare, cu deosebire, ce conduceau inevitabil la foamete, pentru prevenirea și combaterea cărora statul austriac a luat, la nivelul celei de-a doua jumătăți a veacului al XVIII-lea și cursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, măsuri în diverse planuri, analizate de Ioan Ciorba la nivel transilvănean. Același stat habsburgic cu apetit modernizator a făcut eforturi pentru ridicarea socială și culturală a țărănimii, din considerente economice, fiscale, dar și politice ori religioase, cum demonstrează studiul semnat de Bodo Edith, cu privire la realitățile din Bihor de după reglementarea tereziană a raporturilor urbariale, în paralel cu cele pentru instituirea treptată a controlului asupra familiei, a relațiilor matrimoniale -, urmărite în plan

legislativ în studiul lui Mircea Brie, de la decretele în acest sens ale lui Iosif II, la legile civile adoptate în perioada dualistă -, pentru implementarea la nivelul parohiilor a unei minime evidențe birocratice care au dat roade, cu decalaje temporare însemnate, și în biserica ortodoxă, idee acreditată și demonstrată de lucrarea semnată de Cristian Apatî.

Imperiile epocii moderne, ca și statele naționale care le succed sau cu care coexistă, au promovat politici de uniformizare în mai multe planuri: în plan administrativ și instituțional, nu întotdeauna cu succesele scontate, idee acreditată de lucrarea Ludmillei Coadă cu privire la impunerea în spațiul basarabean a instituției zemstei care, concepută ca un instrument de dominare din partea centrului, prin intrarea în cadrul ei a reprezentanților populației locale, a devenit în Basarabia unul de rezistență locală și națională românească; în plan confesional apoi, fie prin utilizarea unei confesiuni pe care au încercat să o impună în detrimentul altora – este de notorietate politica habsburgică de a face din catolicism elementul de unitate a imperiului mozaicat etnic, lingvistic și religios, dar și cea rusească de a se folosi în același scop de ortodoxie – fie prin utilizarea în cadrul aceleiași confesiuni, a bisericii naționale dominante pentru a deznaționaliza; ambele modalități, prima la nivelul provinciilor de nord-vest ale Imperiului rus, a doua la nivelul Basarabiei, stau în atenția analizei comparate propusă de Ion Gumenăi. Pe aceeași linie, Andreana Brândaș și Emilia-Adina Gale propun o abordare dinspre microistorie a labilității confesionale la populația românească din Transilvania înțeleasă în sensul său larg, la nivelul unei comunități luată ca studiu de caz, parte a unui fenomen mai larg de frecvente treceri de o parte sau alta a frontierei confesionale inter-românești, foarte vagă din punctul de vedere al credincioșilor-țărani, de revenire la ortodoxie a unor comunități ce trecuseră anterior la greco-catolicism, în noul context politic și legislativ al revoluției de la 1848-1849 și a consecințelor sale. Altă instituție utilizată de statul modern pentru a-și pune în practică politica nivelatoare a fost școala, cum demonstrează Radu Românașu, pentru perioada de la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, cu privire la realitățile din Transilvania, pericolul deznaționalizării prin școală a populației românești fiind sesizat și făcând obiectul discuțiilor purtate și la nivelul Parlamentului României.

Imperiul, anchilozarea sa instituțională în raport cu spiritul vremii, de unde nevoia de reformare, a suscitat interesul gânditorilor și a oamenilor politici ai vremii, una dintre soluțiile agreate, inclusiv de politicieni români, fiind cea a federalizării, cum demonstrează studiul propus de Ovidiu Mureșan, cu privire la realitățile istorice central și sud-est europene din veacul al XIX-lea și începutul veacului XX. Plecând de la importante contribuții românești la schimbul de idei în sistemul relațiilor internaționale, cum sunt cele ale lui David Mitrany, studiul lui Adrian Popoviciu tratează din perspectivă funcționalistă activitatea Comisiei Europene a Dunării. Tot în domeniul relațiilor internaționale, a rolului acordat imaginilor unor țări și popoare considerate exemplare, cazul de față al Angliei și al poporului englez, în pedagogiile naționale a statelor noi, cu societăți arhaice, precum România, se cantonează și cercetarea Danei Pantea.

Lucrările care alcătuiesc secțiunea a patra a volumului, puse sub genericul *Construcții și strategii imperiale în spațiul românesc în secolul al XX-lea*, sunt solidare tematic prin insistența asupra translației teritoriului Basarabiei din Imperiul rus în statul român, respectiv din acesta în Uniunea Sovietică și a consecințele sale (contribuțiile lui Octavian Țicu cu privire la interdependența dintre evoluția Basarabiei ca parte a statului român interbelic și discuțiile, întreținute de Uniunea Sovietică, cu privire la

statutul său internațional; ale lui Teodor Candu referitoare la organizarea administrativă a Basarabiei ca parte a statului român; considerațiile lui Gheorghe Palade cu privire la drama intelectualității românești basarabene trăită ca urmare a alipirii provinciei la Rusia, în 1940; judecățile de valoare făcute de Penka Peeva asupra politicii externe americane cu privire la Rusia și la Europa răsăriteană, exprimată la conferința de la Moscova din 1945 și consecințele acesteia pentru România și Bulgaria, pe linia intrării lor în sfera sovietică; considerațiile lui Mihai Drecin referitoare la schimbarea liniilor directoare ale politicii externe românești, de la obediența față de Moscova, la ceea ce Domnia sa numește politica de „demnitate națională”) dar și schimbările instituționale presupuse de intrarea Transilvaniei în componența statului român (lucrarea Florentinei Chirodea privind tranziția de la autoritățile maghiare la cele române a Academiei de Drept din Oradea) ori perspectivele aruncate asupra unor momente delicate din existența statului și a poporului român de diplomați străini (situația precară a populației României în anii de după primul război mondial descrisă de Martinho de Brederode, primul ambasador al Portugaliei în România, ce face obiectul lucrării Alinei Stoica, ultimatumul dat în vara anului 1940 României de Rusia în chestiunea Basarabiei, așa cum reiese el din rapoartele unor diplomați francezi, valorificate de Antonio Faur). Lucrarea propusă de Istvan Polgar este o discuție în jurul mai vechii teze, susținută în cercurile istoriografice și politice maghiare, a misiunii civilizatoare a ungarilor în Europa Centrală și Balcani, ca parte a teoriei drepturilor istorice ale Ungariei asupra Transilvaniei, pe care o opuneau principiilor demografice (democratice) pe baza cărora s-a retrasat harta politică a Europei după primul război mondial.

În fine, a V-a secțiune a volumului, *Consecințe și ecouri ale politicilor imperiale în istoria recentă*, adună lucrări referitoare la relațiile internaționale ale zilelor noastre din care nu lipsesc reflexe ale politicii de tip imperial, indiferent că este vorba despre trendurile imperiale identificate de Ioan Horga în societatea internațională globală, în care un număr mic de state dețin structurile de putere și influențează natura relațiilor internaționale sau eforturile pentru preservarea unor interese tradiționale în zona Mării Negre, de identificarea altora în noul context geostrategic (Dorin Dolghi), de caracteristica politicii externe a marilor puteri, a Rusiei în primul rând, dar nu numai, de a căuta pretexte care să justifice menținerea unui climat conflictual în spațiul ex-sovietic, pentru a poza în salvator și în garant al păcii (Titus Fizeșan), de încercarea de a impune în statele desprinse din imperiul sovietic, în căutare de identitate, cu sprijinul unor regimuri politice proruse – cazul celui comunist din Republica Moldova – prin manualele școlare, întotdeauna formatoare de opinie, a unui discurs istoric convenabil, sub masca promovării unei istorii integrate și a combaterii exceselor naționaliste (românești), în scopul direcționării trendului identitar spre formule artificiale - moldovenismul - dar necesare pentru a împiedeca (re)integrarea dintre Moldova și România și a menține fosta republică sovietică în sfera de influență a Rusiei, utilizând pentru aceasta toate pârghiile de putere pe care le posedă, de la dezbaterile cu aparență științifică la amestecurile brutale ale diplomaților și a altor oficiali ruși în schimburile de idei (Sergiu Musteață). Lucrarea Luminiței Șoproni ne reamintește că în lumea în care trăim imperialismul este promovat nu doar de state, ci și de companiile transnaționale, cum sunt „imperiile comunicării”, marile trusturi care urmăresc și susțin globalizarea și care exercită în lumea contemporană o influență multiplă, inclusiv politică, iar cea a Cristinei Dogot că structurile statale sunt ori ar trebui să fie tot mai dependente de principii după care funcționează mediul privat,

aducând ca studiu de caz sistemul administrativ românesc, asupra căruia crește presiunea reformatoare, în ciuda unor rezistențe inerțiale. Nu în cele din urmă, Constantin Țoca îndeamnă la reflexii asupra relației dintre global și local, a păstrării unui necesar echilibru între cele două tendințe, aducând ca exemplu cazul orașului Oradea, din foarte multe puncte de vedere o Europă în miniatură, prin vocația sa multietnică și multiconfesională la scară istorică, prin particularitățile urbanistice și economice, prin integrarea în mecanisme europene de dezvoltare regională.

Prin urmare, un volum în care varietatea tematică inevitabilă numărului mare de lucrări aparținând unor autori cu preocupări diverse, este temperată de subordonarea ideii directoare și unificatoare a raportării realităților istorice din spațiul românesc la politicile imperiale duse de state, de instituții bisericești, de mari companii transnaționale, vizând rapturi teritoriale, dominare politică, economică, spirituală, culturală, comunicațională etc. Din ele rezultă presiunea mare exercitată de imperiile din zonă atât în Estul cât și în Vestul spațiului românesc, cu finalități convergente, acelea de a stăpâni și a domina, cu asumarea propagandistică a unui mesianism civilizator, cu diferențieri parțiale în ceea ce privește mijloacele și rezultatele practice. Lucrări ce propun perspective cu iz de noutate metodologico-interpretativă și documentară, cu valoare științifică incontestabilă, în ciuda impresiei situării unora pe poziții militante, de altfel explicabile în condițiile în care imperialismele istoriografice nu și-au încheiat cariera și în care istoriei ca disciplină i se cere să contribuie cu argumentele sale la reconfigurarea identităților într-un spațiu, al Europei Central-Estice, caracterizat încă printr-o fluiditate mai mare în acest sens.

Oradea, 5 august 2010

Barbu Ștefănescu

I. Imperii, modele și politici imperiale: izvoare și istoriografii

Emil DRAGNEV, *Imperiu, profeție, mesianism, escatologie. O moștenire bizantină în estul Europei*

Barbu ȘTEFĂNESCU, *Realitate istorică și clișee istoriografice: „jugul de fier austriac” versus „jugul de lemn turcesc”*

Andrei CUȘCO, Victor TAKI, *Constructing Bessarabia: Imperial and National Models of Province-Building*

Gabriel MOISA, *„Imperialism” istoriografic la estul și la vestul granițelor României (1948-1989)*

Igor ȘAROV, *Mentalități imperiale: istoriografia rusă între discurs politic și istoric*

Imperiu, profetie, mesianism, escatologie. O moștenire bizantină în estul Europei

Emil DRAGNEV

Empire, prophétie, messianisme, eschatologie. Un héritage byzantin dans l'Europe de l'Est

Résumé: *L'exclusivisme et la tradition divinatoire gréco-romaine ont orienté le prophétisme byzantin vers des visions eschatologiques et messianique qui ont lié étroitement les destins de l'Empire et de Constantinople avec les scénarios apocalyptiques de la fin du monde. Dans ce domaine, un rôle important a été joué par quelques traits spécifiques dans les évolutions historiques de l'Empire: l'élaboration du concept de l'Empire Chrétien, les circonstances spéciales de la fondation du Constantinople, la Nouvelle Rome, la prétention de devenir le centre spirituel du christianisme – le Nouveaux Jérusalem, ainsi que des situations historiques concrètes, créées par l'expansion du monde islamique. Cet héritage des visions eschatologiques et messianiques byzantines a une influence importante sur les évolutions des idées politiques, historiques, etc., dans l'Europe Occidentale, mais aussi dans celle Orientale, chez les peuples slaves, les grecs de l'Empire Ottoman, dans l'espace roumaine.*

Keywords: *Byzantine Empire, eschatology, messianic, prophecy, apocalyptic literature*

Divizarea bipartită a universului, în *eleni și barbari*, care inițial pare a fi destul de neutră, consemnând doar o stare de incomprehensiune lingvistică din perspectiva grecilor, treptat se articulează într-o concepție ce conține și puternice nuanțe apreciative. Deja Tales din Milet în secolul al VII-lea. Chr. mulțumea destinului că s-a născut elen și nu barbar, iar în epoca romană, Dionisie din Halicarnas avea să fie cât se poate de explicit, opunând elinii barbarilor, considerând că gândurile și faptele raționale și omenoase sunt cele elene, iar feroce și bestiale – cele barbare¹.

Formulată mai tranșant sau mai voalat, această modalitate de a vedea lucrurile, transpusă în termenii exclusivismului greco-roman, este moștenită de bizantini, la fel ca și coronamentul logic al acestei paradigme ideologice, privind sensul și destinul providențial și divin al Imperiului Roman, pe care-l găsim formulat în opera mai multor autori păgâni².

De fapt, ținând cont de definirea universului (*οἰκουμένη*) ca spațiu populat de oameni civilizați sub guvernarea romană, destinul providențial al Imperiului, în mod inevitabil se confundă cu cel al universului³. Astfel, profetiile și oracolele despre

¹ С. А. Иванов, *Византийское миссионерство. Можно ли сделать из «варвара» христианина?*, Языки славянской культуры, Москва, 2003, p. 19-20.

² J. Palm, *Rom, Römertum und Imperium in der griechischen Literatur der Kaiserzeit*, Lund, 1959, p. 61-92, apud: С. А. Иванов, *op. cit.*, p. 20.

³ Pentru o privire de ansamblu, dar și o analiză sistematică a ideilor escatologice în Imperiul Bizantin, bazată pe texte patristice, apocaliptice, oraculare, istorice etc. a se vedea: Gerhard Podskalsky, *Byzantinische Reicheschatologie*, München, Wilhelm Fink Verlag, 1972.

viitorul Imperiului, implicit, devin compatibile cu complexele de idei escatologice, emanate de Orientul Apropiat. Cu toate că creștinismul, în special în faza sa inițială, s-a opus ideii de a limita universul la limesul roman, treptat, totuși, asimilează tiparele gândirii greco-romane, de asemenea identificând destinele Imperiului cu cele ale Universului. Acest lucru s-a imprimat mai pronunțat, acolo unde continuitatea imperială a fost neîntreruptă, adică în *Pars Orientalis*, viitorul Imperiu Bizantin.

Legalizarea creștinismului pe timpul lui Constantin cel Mare, și transformarea sa graduală în religie oficială a Imperiului, proces ce culminează pe vremea lui Teodosie cel Mare (dar nu se încheie aici), însoțită de atitudinea ostilă declarată a bisericii oficiale față de practicile divinatorii și magice, nu a putut, însă, diminua substanțial din popularitatea acestora. Acest fapt se datorează nu numai importanței pe care aceste practici le-au deținut în societatea păgână, dar este determinat și de ambiguitatea atitudinilor adoptate de autoritățile laice și ecleziastice (în pofida poziției oficial declarate, menționate mai sus). De fapt, aceste două momente, par a fi într-o strânsă conexiune, reflectând, pe de o parte, practica asimilării creștinismului în universul civilizației greco-romane (lucru vizibil și în alte componente ale acestei sinteze, precum, de exemplu, în practica cultului imaginii), iar pe de altă parte, încercarea de a „salva” în noua sinteză, valorile și producția intelectuală, familiare lumii greco-romane. Practica asimilării, conținea atât reflexe involuntare, grație mediului în care se răspândea creștinismul, precum și a mediului în care au fost educați noii săi propovăduitori, cedări impuse de situații concrete, dar și acțiuni voite, de a exploata arsenalul intelectual al civilizației greco-romane, în perspectiva unui prozelitism ce se dorea cât mai efecace.

Astfel, cu toate că practicile de divinație tradiționale erau oficial interzise, ca fiind de inspirație diabolică, totuși, profețiile erau puse și sub semnul inspirației divine. Vechile metode divinatorii, ca astrologia, interpretarea visurilor și minunilor, au persistat, într-o formă creștinată sau nu, până la sfârșitul existenței Imperiului Bizantin⁴. Cu toate că periodic era reiterată stigmatizarea lor, nici aceasta, nici scepticismul intelectualilor, nu erau în stare să stăvilească popularitatea acestor practici, puternic infiltrate în religiozitatea populară⁵. Unul dintre cele mai elocvente exemple îl prezintă apariția așa-numitelor oracole sibiline creștine. Din complexul corpusului de *Oracole sibiline*, alcătuit din texte poetice, compunerea cărora se extinde pe un vast diapazon cronologic, din secolul al II-lea, a. Chr. până în secolul al VII-lea

⁴ Jeaninne Vereecken, Lydie Hadermann-Misguich, *Les oracles de Léon le Sage illustrés par Georges Klontzas. La version dans le Codex Bezae*, Institut Hellénique de Venise et Bibliothèque Vikelaia d'Hérakleion, Venise, 2000 (Oriens Graecolatinus, 7), p. 21.

⁵ Charles Diehl, "De quelques croyances byzantines sur la fin de Constantinople", în *Byzantinische Zeitschrift*, Bd. 29, 1929-1930, Leipzig/Berlin, 1930, p. 193, menționează legenda relatată în secolul al XII-lea, despre profeția unui astrolog vestit, Vettius Valens, împăratul Constantin (de fapt acest astrolog a trăit în secolul Antoninilor), acordată la edificarea Constantinopolului, conform căreia Noua Romă avea să dăinuie 696 de ani, deci, termen ce avea să expire la 1026. Cu toate că era vorba despre o profeție expirată, ea dăinuie și în secolul al XII-lea, și alături de scepticismul lui Glycas, care o califică tranșant ca minciună, ce încă o dată ar demonstra falsitatea astrologiei ca știință, găsim și încercări de reabilitare, bunăoară din partea lui Glycas, care o interpretează în sensul sfârșitului unei bune guvernări, ceea ce ar avea aparent un sprijin în faptul că odată cu sfârșitul domniei lui Vasile al II-lea Bulgarochtonul, se încheie și epoca de ascendență a dinastiei macedonene.

și distribuite în 12 cărți de dimensiuni inegale, dar numerotate de la I la XIV⁶, din cauza unei erori în tradiția manuscrisă (cărțile IX și X ne existând de fapt)⁷, cărțile a VI-a, a VII-a și a VIII-a, prezintă creații ale creștinilor⁸.

Probabil, crearea oracolelor creștine, ar fi putut începe în secolul al II-lea, dacă ținem cont de denunțarea acestei practici de către Celsus, lucru ce se desprinde din răspunsurile lui Origen⁹. Profețiile „oracolelor creștine”, nu este exclus să fi avut o conexiune cu tradițiile Sibilei de Cumae, din care s-ar fi inspirat Virgilius, atunci când într-a patra Eglogă cântă venirea unei înnoiri escatologice legate de nașterea unui prunc divin. Cartea a VI-a este dominată de motive mesianice și cristologice, care se recunosc parțial și în cărțile a VII-a și a VIII-a, printre mai multe oracole cu caracter istoric și politic, dar și altele, de o ținută apocaliptică și escatologică destul de abil exprimate¹⁰. Oricum, cu toate incertitudinile datării cu secolul al II-lea, este incontestabilă compunerea oracolelor creștine anterior secolului al IV-lea, dată fiind citarea lor destul de abundentă în opera patristică: Teofil al Antiohiei, Clement al Alexandriei, Eusebius din Cesarea, Augustin, dar mai ales Lactanțiu în cartea a IV-a a *Instituțiilor Divine*¹¹.

Problema supraviețuirii practicilor divinatorii antice, pare a fi circumscrisă, de asemenea, și în realitatea îngemănării creștinismului, universalist în esența sa, cu ideologia politică a Imperiului Bizantin, ca o manifestare concretă a realității politice. Astfel, două ideologii, cea creștină și cea imperială, sunt impuse spre colaborare, completându-se reciproc cu elemente eterogene pentru fiecare în parte. Astfel, creștinismul, prin definiție indiferent față de formele concrete ale realităților politice,

⁶ Corpusul *Oracolelor sibiline* ne-a parvenit în 14 manuscrise din secolele XIV, XV și XVI, fiind divizate de către primul lor editor A. Rzach în trei grupuri: Jean-Michel Roessli, *Oracles Sibyllins. Introduction. Note sur le tecte*, în *Écrits apocryphes chrétiens*, II, ed. Pierre Geoltrain, Jean-Daniel Kaestli, Paris, Gallimard, 2005, p. 1053.

⁷ Principalele ediții ale corpusului sunt: A. Rzach, *Oracula Sibyllina*, Prag/Wien/Leipzig, 1891; J. Geffcken, *Die oracula Sibyllina*, Leipzig, 1902 (= *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte*, 8); A. Kurfess, *Sibyllinische Weissagungen: Griechisch-Deutsch („Tusculum“)*, Berlin, 1951, cu o reeditare remaniată de J.-D. Gauger; Düsseldorf/Zurich, 1998.

⁸ Aceste cărți au beneficiat de ediții speciale cu traduceri: M. Erbetta, *Oracoli sibillini cristiani*, în *Gli apocrifi del Nuovo Testamento*, 3, Torino, 1969, p. 486-540; U. Treu, *Christliche Sibyllinen*, în *Neutestamentliche Apokryphen*, 2, ed. W. Schneemelchner, Tübingen, ed. a 6-a, 1997, p. 591-619; *Écrits apocryphes chrétiens*, II, ed. Pierre Geoltrain, Jean-Daniel Kaestli, Paris, Gallimard, 2005, p. 1057-1083.

⁹ „Ați fi avut cel puțin pe Sibila, pe care o cinstesc și unii dintre creștini...”: Origen, *Contra lui Celsus*, în Origen, *Scrieri alese*. Partea a patra, ed. Pr. Prof. T. Bodogae, București, 1984, VII, 53, p. 489. A se vedea și disputa privind așa-numiții sibiliști creștini: „Ar mai fi – continuă el [Celsus – n. n.] – printre creștini și unii sibiliști numiți așa, poate, fiindcă batjocoresc în felul acesta pe cei care cred în darul proorocesc al Sibilei, de la care și-au luat numele”, *Ibidem*, V, 61, p. 366.

¹⁰ Jean-Michel Roessli, *op. cit.*, p. 1050-51.

¹¹ *Ibidem*, p. 1051: „Il [Lactance – n. n.] réfute les accusations d'interpolation que Celse adressait à Origène; il cite des vers d'auteurs chrétiens qu'il fait passer pour des prophéties de la Sibylle d'Erythres et qu'il place au même rang que les oracles des prophètes de l'Ancien Testament. L'interprétation de Lactance influencera fortement Augustin dans sa manière de concevoir l'histoire universelle et dans la place qu'il réservera aux prophéties sibyllines dans sa vision de l'histoire du salut et de la révélation”.

nu are suficiente resurse proprii, pentru a fundamenta o paradigmă religioasă-politică – *imperiul creștin*. Ultima, impune, în complexul ideilor creștine despre destinele umanității, tematica destinului propriu ale Imperiului, care în mod implicit, conține elemente distanțate de cele propriu-zis creștine. Or, divinațiile, întotdeauna au fost o preocupare constantă nu numai în destinele individuale, dar și ale celor statale. Succesele și impasurile din aceste domenii, au fost înscrise în derularea unui plan divin, iar ispita de a-l cunoaște, întrecea severitatea interdicțiilor evanghelice în această privință.

Schimbarea ce se produce, capătă mai mult un caracter formal. Desigur, centrele oraculare păgâne își pierd importanța și semnificațiile, însă, așa-numitele pseudo-oracole creștine, atribuite unui profet biblic, sau unui împărat, continuă tradițiile cărților sibiline. Anumite culegeri de acest fel, au inspirat un mare respect instanțelor oficiale, fiind păstrate ca un adevărat tezaur în biblioteca imperială.

Theophanes Continuatus descrie o carte cu oracole sibiline, pe care a găsit-o în biblioteca lui Leon al V-lea Armeanul (813-820), menționând că această carte, pe lângă textele oracolelor mai conține și imagini în culori, reprezentând toți împărații din viitor, deci și imaginile, alături de text, fiind învestite cu sens profetic¹². Cu ocazia revoltei lui Euthimius și a capturării celei mai mari părți a Siciliei de către arabi, Irineu, urmându-l pe pseudo-Simeon, citează un vechi oracol în versuri, care atribuie „începutul răutăților”, domniei unui dragon „avid de aur și gângav” asupra Babilonului¹³. Un oracol ilustrat menționează Nikephoros Gregoras atunci când vorbește despre moartea lui Andronic al II-lea Paleologul (1332)¹⁴.

Probabil, cea mai renumită creație bizantină de acest gen, a fost enigmatică scriere ilustrată *Oracolele lui Leon cel Înțelept*¹⁵. Atribuită în tradiția bizantină

¹² Imaginea invocată în text, reprezintă un leu (Leon) străpuns de spadă și suprascrisă - *Hi* (Hristos), din care Leon al V-lea ar fi înțeles că va fi asasinat de Crăciun în anul 820 (Theophanes Continuatus,).

¹³ Paul J. Alexander, *Historiens byzantins et croyances eschatologiques*, în *Actes du XIIe Congrès International des Etudes Byzantines*, 2, Beograd, 1964, p. 5-6, reeditat în Idem, *Religious Political and Thought in the byzantine Empire*. Collected Studies, London, Variorum Reprints, 1978, XV.

¹⁴ Jeaninne Vereecken, Lydie Hadermann-Misguich, *op. cit.*, p. 42.

¹⁵ În cea mai răspândită versiune a *Oracula Leonis*, găsim 15 profeții, redactate în greacă „erudită”, în versuri iambice (oracolele III și IV sunt compuse din două părți, fiecare ilustrate în parte), cu excepția oracolelor IX și X, redactate în proză și constituind, deci, o interpolare evidentă. Se distinge partea istorică – oracolele I-X, ce conțin profeții ale evenimentelor consumate (*vaticina ex eventu*) și cea propriu-zis profetică (cea ce P. Alexander a numit *the wish-prophecy*) – oracolele XI-XV. De menționat totuși, că toate tentativele de a identifica împărații „prorociți” în partea istorică, până în prezent nu au dat rezultate câtuși de puțin convingătoare. Partea profetică anunță venirea împăratului ideal (ordinea oracolelor pare a fi perturbată, însă schimbarea cu locurile a oracolelor XI și XII, readuce o consecvență mai logică). În redacțiile cele mai conservatoare, dimensiunea escatologică este practic absentă. Venirea împăratului ideal nu este asociată cu derularea scenariului apocaliptic, încununat de Judecata de apoi. De notat, că specificul cel mai important al *Oracolelor lui Leon* constă în ilustrarea textelor, până astăzi, rămânând caz unic în literatura oraculară bizantină. Trebuie ținut cont și de faptul, că sintagma *texte illustre* este destul de convențională, deoarece imaginile conțin detalii absente în text, precum și invers. Deci, textul și imaginile se completează reciproc, fapt ce depășește esențialmente raportul text – ilustrație: Jeaninne Vereecken, Lydie Hadermann-Misguich, *op. cit.*, p. 33 și urm.

împăratului Leon al VI-lea, a cărui faimă de profet, începe să se profileze probabil chiar în vremea fiului său, Constantin al VII-lea Porphyrogenetul, ascunzând inițial interese politice, privind succesiunea dinastică a împăraților macedoneni¹⁶. Totuși, această faimă pare a nu izvorî doar din mediul aulic interesat, deoarece surse pe care nu le putem bănuî de vreo tendențiozitate politică, cum ar fi *Viața Patriarhului Antonios Kauleas* (893-901), scrisă la începutul secolului al X-lea, dar mai ales *Antapodosis* de Liutprand de Cremona (mijlocul sec. X), unde figurează deja imaginea populară a lui Leon al VI-lea, în calitate de astrolog, vizionar și tălmăcitor al visurilor¹⁷. Deci, mai curând, Constantin al VII-lea și entourage-ul său, utilizează și accentuează pe direcția profetică, reputația părintelui său, care probabil că se articulează în mediul popular, încă din timpul domniei sale.

Data redactării acestor oracole este dificil de stabilit, cu atât mai mult cu cât conținutul lor nu este omogen, chiar dacă excludem oracolele în proză, și celelalte, denotă, dacă nu neapărat epoci diferite de creație, cel puțin, autori diferiți cu siguranță. Astfel, oracolele I-VI, uneori numite *monstra*, fiindcă esențialmente sunt ilustrate prin animale, și constituie evident un ansamblu, în timp ce oracolele VII-VIII diferă de cele precedente ca metrică și stil¹⁸. Este destul de probabil că inițial, așa cum presupune

¹⁶ Deja în cronica lui Theophanes Continuatus, împăratul Leon al VI-lea, enunță câteva profeții referitoare la fiul și succesorul său Constantin al VII-lea: Theophanes Continuatus, Joannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus. Ex rec. Immanuel Bekker, Bonn, 1838, p. 373-374 și 377, apud: Jeaninne Vereecken, Lydie Hadermann-Misguich, *op. cit.*, p. 36, nota 9. De fapt, invocarea profețiilor pe timpul dinastiei macedonene pare a fi un fenomen destul de răspândit, datorat obsesiei de legitimare a unei familii cu origini obscure la tronul imperial. A se vedea în această privință și falsa profeție fabricată de către Photius, în care se promitea puterea unei misterioase progenituri din numele BEKLAS (inițialele lui Vasile I Macedoneanul, a soției sale Eudochia și a celor patru fii ai săi: Constantin, Leon, Alexandru și Stephanos). Evident că a fost un gest de recuperare a grației imperiale din partea lui Photius, dar, nu mai puțin adevărat este și faptul, că eruditul patriarh a știut să spună ceea ce râvnea să audă urechea împăratului: Gilbert Dagron, *Empereur et prêtre. Étude sur le „césaropapisme” byzantin*, Paris, Gallimard, 1996, p. 53. De fapt, exploatarea profețiilor în interese politice are o tradiție veche în Bizanț, pornind poate de la exemplul „Istoriei secrete” a lui Procopius din Cezarea, în care se fac aluzii la împlinirea unor profeții privind venirea „principelui demonilor”, în evocarea unor caracteristici ale domniei lui Iustinian I. Tradiție urmată și de „succesorii” lui Procopius, care au exploatat profețiile despre Antihrist pentru ai critica pe urmașii lui Iustinian I: Paul J. Alexander, *Historiens byzantins et croyances eschatologiques*, p. 2-3, cu trimiteri la lucrările lui B. Rubin, care a studiat în detalii această problemă.

¹⁷ Jeaninne Vereecken, Lydie Hadermann-Misguich, *op. cit.*, p. 36.

¹⁸ *Oracolul VII* denotă o diferență clară la nivelul ilustrației, aici fiind reprezentate porțile unui oraș fortificat și un cap însângărat pe o cupă. Numele suveranului începe cu K. Aici transpare o legătură cu expunerea lui Theophanes Continuatus, care este prezentată ca o profeție a lui Leon al VI-lea privind destinul adversarului său, Constantin Ducas, în perspectiva atentării acestuia la tronul fiului său, Constantin al VII-lea: *Nu vă lăsați induși în eroare de rumoarea care circulă peste tot, precum că un oarecare Constantin va domni peste greci. Eu vă jur...că imperiul nu este pentru voi deoarece vă numiți Constantin dar că Dumnezeu...la dat fiului meu iubit [Constantin al VII-lea]. Dacă veți încerca să-l omorâți, capul vostru fără corpul vostru vor intra prin aceste porți [Porțile de Aur]* În expunerea evenimentelor istorice, aceste cuvinte s-ar fi realizat, când în urma unui complot împotriva lui Constantin al VII-lea, Constantin Ducas a fost omorât în 913 sau 914, capul său însângărat fiind adus la Constantinopol prin faimoasele porți: Theophanes Continuatus, p. 373, 16 -374, 2, apud: Jeaninne Vereecken, Lydie Hadermann-

Jeaninne Vereecken, aceste texte și imagini, nu au avut nici o legătură cu darul profeției, fiind o creație inițiatico-esoterică, care într-o manieră ermetică, tipică acestui gen de scrieri, prezenta treptele împlinirii spirituale umane. Această interpretare e în deplină concordanță cu binecunoscuta idee a stoicilor, adoptată și de creștini, potrivit căreia doar omul perfect și înțelept este un adevărat rege¹⁹.

Dar așa cum s-a mai întâmplat cu mai multe imagini și texte în Bizanț, în mod special fiind vorba despre monumentele Constantinopolului, însoțite și de inscripții, așa cum vom vedea mai jos, verva profetică, pornită din ostentația destinelor Imperiului și a capitalei sale, s-a produs și în acest caz o transformare, însoțită și de interpolări, care le-a acordat textelor și imaginilor respective, o perspectivă de interpretare profetică. Momentul realizării conexiunii cu numele lui Leon al VI-lea nu este stabilit. Oricum, această „atribuție” îi este încă necunoscută lui Nicetas Choniates în a doua jumătate a secolului al XII-lea. Acest autor bizantin, citează destul de abundent textele *oracolelor*, tratate anume în această ipostază de texte profetice, dar care le prezintă ca foarte vechi, și anonime²⁰.

Oricum, în epoca paleologă, oracolele în text și imagini par a fi definitiv legate de numele împăratului Leon al VI-lea, ca rezultat al amalgamării mai multor tradiții. De numele lui împăratului Leon este legată reprezentarea în biserica Sf. Gheorghe de lângă palatul Manganelor din Constantinopol a unei galerii de portrete a tuturor împăraților și patriarhilor bizantini, care au domnit și care aveau să domnească. Un pelerin anonim rus, chiar precizează la 1390, că în nartexul acestei biserici, ar fi reprezentate 80 de portrete de împărați, dintre care 77 domniseră deja, și încă trei urmau să vină, precum și 100 (sau 130?) de patriarhi, dintre care 3 (sau 6?) aparțineau viitorului²¹. De asemenea, începând cu secolul al XIV-lea, este cunoscută tradiția conform căreia, profețiile lui Leon al VI-lea au fost figurate pe o coloană. Dintre trei cele mai vechi și mai renumite coloane din Constantinopol, cea a lui Constantin cel Mare din forul cu același nume, cea a lui Theodosie din forul Taurului și cea a lui Arcadius, de pe colina Xerolophos, anume ultima, cel mai des, conform acestei tradiții, ar fi găzduit imaginile profetice leoniene. Trebuie să ținem cont și de faptul, că colina a șaptea a Constantinopolului, Xerolophos, este practic singurul reper topografic din *Oracolele lui Leon*.

Fără a face vreo referință concretă, încă după căderea Constantinopolului la 1453, Laonic Chalcocondil, face un fel de bilanț al acestor tradiții: „Mă și minunez de unii că nu cred că prorociile Sibilei au fost adevărate, când, în ce privește împărăția bizantină, lista împăraților scrisă, precum se spune de împăratul Leon Înțeleptul se sfârșea la acest împărat și cu arhiereul care s-a săvârșit din viață la Florența tirenilor.

Misguich, *op. cit.*, p. 40, nota 22. *Oracolul VIII*, cu diferențe stilistice evidente în raport cu cele precedente, este și singurul scris sub forma trecutului: *Ibidem*, p. 40-41.

¹⁹ *Ibidem*, p. 44-46, și o demonstrație pas cu pas, la analiza textelor și imaginilor la p. 165-186.

²⁰ Cyril Mango, „The Legend of Leo the Wise”, în *Зборник Радова Византолошког Института*, VI, 1960, p. 63-65, reimprimat în Idem, *Byzantium and its images*, Variorum reprints, London, 1984, XVI. Nicetas Choniates vede corespondențele următoare: Ioan al II-lea Comnenul – oracolele I și III, Manuel I Comnenul – oracolul III, Andronic I Comnenul – oracolele IV și V, Isaac al II-lea Anghel – oracolul VI.

²¹ *Ibidem*, p. 76-77, a se vedea tot aici și referințele la alte surse privind portretele de la Sf. Gheorghe de lângă Mangane.

Căci pe împăratul Constantin, ca unul ce este ucis de barbari și nu moare pe tron, și nici pe Grigorie care a pribegit în Italia, nu-i cuprinde acest tabel”²².

Pe lângă tradițiile profetice, moștenite din antichitate și trecute prin procesele de aculturație ale Imperiului creștin, o predispunere interesantă spre profetic, relevată într-un monumental studiu de către Gilbert Dagron²³, o avea însăși orașul Constantinopol, prin specificul fondării și ascensiunii sale, care-i asigură un loc cu totul aparte în constelația orașelor antichității târzii și a evului mediu. Cucerirea romană, a ”șters” istoria predecesorului său, Bizantium-ului, Noua Romă, sau Constantinopolul devenind de fapt o creație artificială, un fel de materializare a voinței fondatorului său – Constantin cel Mare. Un oraș parvenit, dacă ținem cont de distrugerea Bizantium-ului de către romani, aproape din nimic, și ridicat îndată la rangul cele-i de a doua capitală a vastului imperiu, și devenit cel mai important oraș al părții sale orientale, prosperitatea căreia se articula tot mai evident, pe fundalul decăderii tot mai vertiginoase a Occidentului. De menționat, că acest parvenit al istoriei, își capătă importanța nu doar prin faptul că i s-a oferit un statut special. Constantin depune un efort remarcabil pentru ca acest oraș să corespundă statutului său, atât de rapid avansat, sau mai exact spus, determinat dintr-odată. Din toate orașele celebre ale imperiului, aici sunt aduse monumente, elemente arhitecturale etc., menite să-i acorde ceea ce alte centre urbane acumulasera de secole. Această acțiune, de proporții uluitoare, avea să-i acorde Constantinopolului un specific, care s-a imprimat în mentalul colectiv al acestui oraș.

Statuile aduse la Constantinopol, își lasă desigur amprenta asupra atmosferei și sensibilității istorice, însă într-o manieră cu totul diferită de cea, pe care monumentele le-au avut la Atena, Roma, Alexandria sau Antiohia. În orașele, unde statuile s-au „născut” și s-au acumulat într-un proces istoric îndelung, ele au jucat un rol de jaloane în mentalitatea colectivă, comemorând diverse evenimente importante din istoria urbei, mandatele de magistrat, evenimente ale vieții politice și culturale, construcții sau restaurări de edificii. Astfel ele constituie un fel de cronică în piatră și bronz incorporată în spațiul urban. Un ghidaj iscusit, putea oferi celui interesat, o istorie a orașului, întruchipată în monumentele sale, iar pentru cetățenii săi, ele continuau să servească drept repere ale memoriei istorice.

Aducerea lor (a statuiilor), practic dintr-o dată (într-o perioadă istorică foarte compactă), la Constantinopol nu marchează nici un parcurs istoric propriu al orașului ce le va găzdui. Ele, în totalitate, definesc un nivel de start (punctul zero, după expresia lui G. Dagron²⁴), al istoriei unui oraș, de la început, fără amintiri. Printre capodoperele aduse la Constantinopol, foarte puține au conservat istoria sau legenda sa. Plasate în noua capitală a imperiului, ele au fost rupte de orișice legătură cu locul de origine și astfel își pierd consistența și ponderea temporală. Ele au fost extrase din istoria

²² Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice. Creșterea puterii turcești, căderea împărăției bizantine și alte istorii despre felurite țări și popoare*, ed. Vasile Grecu, București, Ed. Academiei R.P. Române, 1958, p. 236 (= *Scriptores byzantini*, II). Conform profețiilor atribuite lui Leon, ultimul împărat urma să fie Ioan al VIII Paleologul (1425-1448), iar patriarh – Iosif, decedat la 1439, în timpul sinodului de la Florența. Deși Constantin al XII-lea urcase la tron, dar așa și nu a fost încoronat.

²³ Gilbert Dagron, *Constantinople imaginaire. Études sur le recueil des "Patria"*, Presses Universitaires de France, Paris, 1984 (= *Bibliothèque byzantine publiée sous la direction de Paul Lemerle, Études - 8*), p. 127 și urm.

²⁴ *Ibidem*, p. 143.

trecutului pentru a fi asociate unui viitor. Prin aceasta ele urmează destinele Constantinopolului, care poate fi caracterizat ca oraș cu o istorie inversată din punctul său de pornire. Nimic în trecut, compensat de o perspectivă istorică importantă și programată, spre viitor. Această inversare a raporturilor dintre monumente și istorie se traduce în tendința ilustrată de memoria colectivă a orașului, în care instalarea lor este atribuită unui singur autor – Constantin cel Mare, și unei singure date – 330.

Situația neobișnuită a Constantinopolului se reflectă și într-un alt specific al său. Dacă, în mod firesc, patrimoniul artistic al unui oraș se completează din generație în generație, statuile Constantinopolului apar dintr-o dată, ca un fond complet, dar și limitat, dispus unei dispariții progresive²⁵. Astfel, ele ilustrează un proces firesc de îmbătrânire, marcat de pierderi și scăderi consecutive, pe care în același timp le și așează într-un orizont profetic. Ele prezintă o "cronică" a viitorului, care nu poate avea alt deznodământ decât dispariția orașului. Împăcarea acestei perspective inevitabile unui proces de îmbătrânire, cu moștenirea miturilor eternității Romei (Noii Rome), se produce prin legarea destinului Constantinopolului de cele universale.

Constantinopolul, moștenind tot ce înseamnă din punct de vedere politico-ideologic și simbolic Noua Romă, a pretins, în mod firesc, și rolul de centru spiritual prin excelență, lucru ce poate fi desemnat prin tentația de a deveni și Noul Ierusalim. Aproape reușit într-o primă fază²⁶, atunci când, cucerirea arabă face imposibilă funcționarea structurii stabilite de Constantin cel Mare: Constantinopolul – centru imperial și al cultului imperial, Ierusalimul – orașul sfânt al creștinătății²⁷. Dar se pare că și înainte de 638, Constantinopolul începe să cucerească faima Noului Ierusalim. Deja în secolul al V-lea, atunci când Daniel Stilitul vroia să plece în pelerinaj la Ierusalim, un bătrân i-a zis: „Mergi în Bizanț, vei vedea al doilea Ierusalim, Constantinopolul, și vei vizita martiriul-urile și marele sanctuare”²⁸. Constantinopolul devine un adevărat centru de pelerinaj, și în mare măsură grație relicvelor acumulate aici²⁹, în special a celor ale Pasiunilor lui Hristos, acumulate pe parcursul secolelor la biserica palatină a Maicii Domnului de la Pharos³⁰.

²⁵ *Ibidem*, p. 143-144: Completările sunt destul de rare, cea mai importantă fiind caii aduși de Iustinian I de la Efes. Până și tradiția de înălțare a statuiilor împăraților se întrerupe după Philippikos (711-713), cu o renaștere efemeră pe vremea lui Constantin al VI-lea (780-797).

²⁶ De menționat că în ultima instanță, acest gen de *translatio* spiritual, nu a reușit pe deplin. Cu toate că Ierusalimul, din optica creștină fusese umilit ajungând în mâinile necredincioșilor, cu un relativ scurt intermediu cruciat, Constantinopolul, cu tot fastul podoabelor sale de capitală imperială și găzduitor al scaunului patriarhiei ecumenice, nu putea întrece până la urmă în imaginarul religios, orașul ce a fost martorul Răstignirii și Învierii lui Hristos: Marie Hélène Congourdeau, *Jérusalem et Constantinople dans la littérature apocalyptique*, în *Le sacré et son inscription dans l'espace à Byzance et en Occident*, ed. Michel Kaplan, Paris, Centre de Recherches d'Histoire et de Civilization Byzantines, 2001 (= Publications de la Sorbonne, Série Byzantina Sorbonensia - 18), p. 134.

²⁷ Gilbert Dagron, *Naissance d'une capitale: Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Paris, PUF, 1974, p. 388 și urm.

²⁸ Marie Hélène Congourdeau, *Jérusalem et Constantinople*, p. 131.

²⁹ Bernard Flusin, *Construire une Nouvelle Jérusalem: Constantinople et les reliques*, în *L'Orient dans l'histoire religieuse de l'Europe. L'invention des origines*, ed. A. Amir Moezzi, J. Scheid, Turnhout, 2000, p. 62-66.

³⁰ Paul Magdalino, *L'Église du Phare et les reliques de la Passion à Constantinople (VIIe/VIIIe-XIIIe siècle)*, în *Byzance et les Reliques du Christ*, ed. Jannic Durand, Bernard Flusin, Paris, Centre de Recherches d'Histoire et de Civilization Byzantines, 2004, p. 15-30.

Această poziție, îi oferă Constantinopolului în perspectiva derulării scenariului apocaliptic un loc cu totul special. Constantinopolul nu este etern, însă doar pentru că nu este eternă această lume. Deci căderea sa va însemna începutul sfârșitului. Cel mai explicit în această privință este textul așa-numitei *Apocalipse a lui Andrei cel Nebun pentru Hristos (Salos)*. Chiar la începutul acestui text, inserat în *Viața Sf. Andrei Salos*, la întrebarea lui Epiphanius despre sfârșitul lumii, în care foarte semnificativ este centrat destinul Constantinopolului, Noul Ierusalim, Andrei spune că nimeni nu va cuceri acest oraș până la sfârșitul timpurilor, fiindcă a fost oferit sub protecția Maicii Domnului³¹.

Alături de această tradiție oraculară și „predispozițiile” iscate din perspectiva specificului fondării Constantinopolului și al statutului pe care-l obține (Noua Romă) și spre care tinde (Noul Ierusalim), anumite situații istorice generează, sub influența escatologiei iudeo-creștine, o vastă literatură profetică, care leagă destinele și viitorul Imperiului Creștin (Bizantin) de cele cosmice în perspectiva sfârșitului timpurilor.

Situația istorică din prima jumătate a secolului al VII-lea, determinată într-o mare măsură pentru Bizanț, de pericolul pentru existența sa, generat de cele două valuri invadatoare, succesive din Orient: persan și arab (îmbinate cu cel ce se abătuse din partea limesului Dunărean din partea avarilor și slavilor), a fost cât se poate de favorabilă pentru reactualizarea scrierilor apocaliptico-escatologice³². De notat, că invaziile menționate sau abătut asupra zonelor orientale ale Imperiului (Palestina, Siria, Mesopotamia de Nord de expresie arameică), unde tradiția apocaliptică și speranțele mesianice ebraice aveau o tradiție puternic înrădăcinată.

Se reiterează, astfel, o situație caracterizată de opresiuni și persecuții; care, în primă sa ediție, servise deja pentru inspirarea unor texte fundamentale ale tradiției apocaliptice iudaice, ca de exemplu *Cartea lui Daniel*. Această creație de texte apocaliptice, caracterizează nu doar mediul iudaic, unde ocuparea de către perși a Ierusalimului la 614, generează textul anonim al *Apocalipsei lui Zorobabel*³³, dar și cel creștin: unde în condiții similare apar: *Luarea Ierusalimului de către Perși* (cunoscută în versiunea georgiană și în câteva versiuni arabe mai complete), de Antiochos Strategios, călugăr de la Mar Saba³⁴ și *Apocalipsa lui Pseudo-Methodie din Patara*³⁵.

³¹ Lennart Ryden, „The Andreas Salos Apocalypse, Greek Text, Translation and Commentary”, în *Dumbarton Oaks Papers*, 28, 1974, p. 215, a se vedea și ediția separată: Idem, *The Life of St Andrew the Fool*, Uppsala/Stockholm, 1995 (=Studia Byzantina Upsalensia, 4).

³² Procesul de constituire a complexului de scrieri apocaliptice în Bizanț a fost sintetizat în monografia: Paul J. Alexander, *The Byzantine Apocalyptic Tradition*, Berkeley/Los Angeles/London, University of California Press, 1985.

³³ Integral, textul ebraic, însoțit de o traducere în franceză a fost publicat de I. Levi, „L'Apocalipse de Zorobabel et le roi de Perse Siroès”, în *Revue des Études juives*, 68, 1914, 129-160.

³⁴ Textul georgian și traducerea sa în latină au fost publicate de G. Garitte, *La prise de Jérusalem par les Perses en 614*, 2 vol., Louvain, 1960 (=Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 202-203), precum și versiunile arabe, mai complete: Idem, *Expugnatio Hierosolymae A. D. 614: Recensiones Arabicae*, 4 vol., Louvain, 1973-1974 (=Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 340-341, 347-348).

³⁵ Patru versiuni grecești și două slave au fost publicate de B. Истрин, *Откровение Мефодия Патарского и апокрифические видения Даниила в византийской и славяно-русской литературе. Исследования и тексты*, 2 т., Москва, 1897. Versiunile grecești au beneficiat de noi ediții critice: L. Lolos, *Die Apokalypse des Ps. Methodios*, Meisenheim am Glan, 1976 (=Beiträge zur klassischen Philologie, 83); Idem, *Die dritte und die vierte Redaktion des Ps.-*

De menționat că scrierile apocaliptice în mediul iudaic se mențin în poziția ostilă a rabinatului, în urma uniformizării iudaismului, survenită după distrugerea celui de-al doilea templu. Iudaismul rabinic se bazează exclusiv pe Tora și tradiție, în timp ce textele apocaliptice adoptă uneori caracteristici inițiatice, fapt ce le distanțează de mediile oficiale. În plus, se pare că extinderea spectaculoasă a literaturii apocaliptice în mediul creștin, de asemenea era în stare să inspire neîncrederea rabinatului. Cu toate acestea, circulația de apocalipse nu poate fi oprită, iar peste aceasta e de constatat și influența lor asupra dezvoltării teologiei iudaice³⁶. Caracterul mesianic al literaturii apocaliptice iudaice, probabil și-a lăsat anumite amprente și asupra evoluțiilor celei creștine, cu toate că exemplul invocat în acest sens de către P. Alexander, privind geneza legendei ultimului împărat³⁷, nu a fost considerat ca pe deplin convingător de către B. McGinn³⁸ și G. J. Reinink³⁹.

Dintre scrierile apocaliptice, apărute în urma invaziilor persane și arabe din secolul al VII-lea, cea mai intensă circulație a avut-o *Apocalipsa lui Pseudo-Methodie din Patara*. Apărută în afara hotarelor Imperiului Bizantin, în mediul sirian al Mesopotamiei nordice, în primele decenii de dominație arabă, avea de curând să fie tradusă în limba greacă, iar din Bizanț, prin traduceri sale slavă și latină, devine cunoscută în întreg arealul Europei medievale. În ea este relatată istoria omenirii, în conformitate cu schema biblică a lui Daniel, interpretată prin succesiunea a patru imperii, în care sunt inserate texte inspirate din *Legenda siriană despre Alexandru*, din *Caverna Tesaurelor* (o culegere de tradiții exegetice și apologetice siriene, compilate în ordinea cronicilor biblice și concepute ca o versiune a Istoriei sacre, de la Facerea lumii până la Cincizecime), din istoriografia arabo-persană și din alte tradiții siriene, în care nu lipsesc influențe iudaice⁴⁰.

Pe lângă versiunea originală, siriană, *Apocalipsa lui Pseudo-Methodie din Patara*, a circulat în Bizanț în patru versiuni grecești, ultimele trei depinzând de prima. Falsa sa atribuire episcopului-martir Methodie de Patara (†311) nu este decât o foarte

Methodius, Meisenheim am Glan, 1978 (=Beiträge zur klassischen Philologie, 94) și împreună cu cele latine în: W. J. Aerts, G. A. A. Kortekaas, *Die Apokalypse des Pseudo-Methodius. Die ältesten griechischen und lateinischen Übersetzungen*, 2 vol., Louvain, 1998 (=Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 569-570). Versiunea siriană împreună cu traducerea în germană a fost publicată de G. J. Reinink, *Die syrische Apokalypse des Pseudo-Methodius*, 2 vol., Louvain, 1993 (=Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 540-541).

³⁶ Pablo Ubierna, *L'apocalyptique byzantine au début du IXe siècle*, în *Monastères, images, pouvoirs et société à Byzance*, sous la direction de Michel Kaplan, Paris, Publications de la Sorbonne, 2006 (=Byzantina Sorbonensia - 23), p. 211, nota 17.

³⁷ Paul J. Alexander, „The Medieval Legend of the Last Roman Emperor and Its Messianic Origin”, în *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 41, 1978, p. 1-15.

³⁸ Bernard McGinn, „Awaiting an End: Research in Medieval Apocalypticism, 1974-1981”, în *Medievalia et Numismatica*, new series 11, 1982.

³⁹ G. J. Reinink, „Ismael, der Wildesel in der Wüste. Zur Typologie der Apokalypse des Pseudo-Methodius”, în *Byzantinische Zeitschrift*, 75, 1982, p. 336-344; Idem, *Pseudo-Methodius und die Legende vom römischen Endkaiser*, în *The Use and Abuse of Eschatology in the Middle Ages*, ed. W. Verbeke, D. Verhelst, A. Welkenhuysen, Louvain, 1988, p. 165-187; Idem, G. J. Reinink, *Ps.-Methodius: A concept of History in Response to the Rise of Islam*, în *The Byzantine and Early Islamic Near East. I, Problems in the Literary Source Material*, ed. A. Cameron, Princeton, 1992, p. 149-187.

⁴⁰ Pablo Ubierna, *op. cit.*, p. 212.

curentă metodă de plasare a unor texte sub numele unei personalități eminente pentru a-i acorda autoritatea necesară, dar și credibilitatea profetică.

Din alt punct de vedere, aici este prezentă și o altă metodă curentă, specifică mai ales scrierilor cu caracter profetic. Trebuie să reamintim faptul că scrierile cu caracter profetico-apocaliptic, apar în perioade de grea cumpănă și au ca scop consolarea, dar și încurajarea celor oprimați (cărora le și se adresează scrierea respectivă) prin oferirea unei perspective optimiste, care prevede implicit înfrângerea (pedepsirea) invadatorilor oprimatori și achitarea celor suferinzi, printr-o restabilire a ordinii de dinainte, dar într-o formulă mult îmbunătățită, un fel de împărăție a dreptății. Acestui nivel de echitate socială și confesională i se suprapune și un program politic mai concret, în funcție de orientarea politică a autorului textului (de unde anume va veni izbăvirea).

De asemenea, pot să apară unele nuanțe de concretizare și în raport cu simpatiile politico-confesionale ale celor cui li se adresează profeția (identitatea politico-confesională a eliberatorului). Faptul că în textul profeției apare descrierea evenimentelor contemporane autorului (care de fapt și provoacă alcătuirea profeției), care de asemenea trebuie văzute în perspectiva profetică (de împlinire a profeției), duc la necesitatea de a plasa apariția profeției într-o epocă anterioară evenimentelor descrise, aceasta fiind o a doua necesitate de a o atribui unui autor venerabil din trecut. Metoda despre care am vorbit la începutul acestui alineat este, deci, bine cunoscuta *vaticinia ex eventu*, adică profeția după eveniment. Evident că împlinirea profeției în cazul evenimentelor deja consumate acordă un plus de încredere și celor ce pretind a fi o adevărată profeție, cele necunoscute nici autorului scrierii fiind proiectate în viitor (firește, în scriere această separație nu există, toate evenimentele și cele consumate și cele care urmează să vină constituind un corp profetic unic).

Un alt efect, de consolare și de încurajare, care consolidează comunitatea confesională și-i întărește atașamentul față de propriile valori confesionale, îl constituie faptul că înfrângerea și cucerirea, din această perspectivă, nu mai sunt văzute ca o eventuală superioritate a valorilor confesionale ale invadatorilor. Profeția astfel alcătuită, acordă invers, conștiința supremației propriilor valori, deoarece înfrângerea și cucerirea sunt rezultatul intervenției proprii divinități (astfel reconfirmându-se atotputernicia sa), care-i utilizează pe invadatori ca pe un simplu instrument de pedepsire și, implicit, îndreptare celor pe care cu adevărat îi iubește. Iar pedeapsa nu poate fi decât temporară, cu condiția îndreptării pe calea cea dreaptă a credinței, cei suferinzi vor fi răsplătiți. Anume aceste momente vom încerca să le evidențiem în expunerea succintă a conținutului *Apocalipsei lui Pseudo-Methodie din Patara*, ținând cont mai ales, de elementele susceptibile variabilității, fapt ce va permite reutilizarea acestei scrieri în alte condiții istorice prin modificarea respectivă a acestor elemente.

Relatarea în *Apocalipsa lui Pseudo-Methodie din Patara* debutează cu izgonirea strămoșilor omenirii din rai, urmând o istorie a umanității, conformă tiparul biblic, în care sunt inserate elemente din alte surse. În această privință, cea mai importantă interpolare în istoria sacră este istoria lui Alexandru cel Mare, care se înscrie perfect în scenariile apocaliptice, dar și în programele politice. În legătură cu primul moment, atragem atenția la episodul închiderii de către Alexandru în spatele unei porți de alamă, a celor 22 de seminții spurcate a lui Gog și Magog, până la momentul când vor fi eliberate către sfârșitul lumii. În legătură cu cel de-al doilea, e de menționat că Alexandru este așezat la originea neamului împăraților bizantini. Atenționăm aici, că popoarele mitice a lui Gog și Magog, în afara faptului că vor veni

din Orient și venirea lor va fi devastatoare, nu au alte indicii de identificare. Deci, ușor de presupus, că acest element al profeției este de fapt o variabilă, care-și schimbă semnificația concretă în funcție de circumstanțele istorice în care se realizează actualizarea prin redactare a scrierii profetice în întregime. Pe parcursul secolelor, rolul popoarelor lui Gog și Magog l-au jucat mai multe seminții asiatice, care se abătuseră peste spațiile creștinilor din diverse zone istorice. Vom concretiza aceste transformări din popoare mitice în popoare istorice, atunci și acolo unde vom discuta despre circulația *Apocalipsei lui Pseudo-Methodie din Patara* în condiții istorice concrete.

Începutul mileniului șapte de la facerea lumii, aduce prăbușirea imperiului Persan și ascensiunea spectaculoasă a „fiilor lui Ismael”, adică a arabilor, care aduc mari prejudicii și distrugerii creștinilor, pedepsiți astfel de Dumnezeu pentru păcatele lor. Propriu-zis, aceste evenimente și marchează, de fapt, atât epoca creării profeției, cât și cauza principală a apariției sale. Până aici, inclusiv, avem partea profeției *ex eventu*. După aceasta, începe profeția ca atare. Dar înainte de a trece la conținutul ei, remarcăm faptul că și momentul istoric menționat este susceptibil variabilității în funcție de circumstanțe istorice concrete. În primul rând, trebuie să ținem cont de faptul că sintagma „fiii lui Ismael” sau ismailiții, întotdeauna a fost o identificare deopotrivă generală și concretă. La nivel general, ismailiți, pentru creștini, erau toate popoarele ce au îmbrățișat islamul. Termenul generic, însă, putea fi concretizat, astfel punându-se semn de egalitate dintre ismailiți și arabi, turci (seldjucizi și otomani), tătari etc. În al doilea rând, ținând cont de numeroasele conflicte dintre popoarele creștine din diverse spații istorice cu diferite popoare islamice, ne dăm seama cu ușurință că situația istorică, descrisă fără multe detalii individualizante în *Apocalipsa lui Pseudo-Methodie din Patara*, era ușor reproductibilă, în alte condiții istorice. Faptul că Persia, grație situației sale geopolitice, dar și a specificului său civilizațional (islamizarea nu a însemnat și arabizarea completă), în cadrul lumii islamice, se află adesea în confruntări cu alte puteri ale lumii islamice, astfel oferindu-se de asemenea posibilitatea de a-i interpreta înfrângerile în contextul profețiilor menționate. În acest mod, situații repetate de confruntări dintre creștini și islamici, având pe plan secund și o înfrângere a Persiei, nu o dată au reactualizat *Apocalipsa lui Pseudo-Methodie din Patara*.

Această scriere apocaliptică este clasificată ca aparținând categoriei de texte ce oferă un scenariu escatologic optimist. Deci, înainte ca să se petreacă evenimentul capital, Parusia, urmată de Judecată, omenirea (adică creștinătatea) va cunoaște o redresare și o epocă înfloritoare, care va dura până la apariția Anticristului. Și va aduce această epocă, deopotrivă de izbăvire de jugul necredincioșilor și de prosperare a împărăției creștine, o figură obscură până la un moment (considerat de popor mort și fără valoare), un împărat al grecilor, care „va porni împotriva lor (a ismailiților) cumplit și mâniat și se va repezi spre ei ca un bărbat ce se scutură de aburii vinului și care uneltește împotriva lor ca și când aceștia ar fi morți”. (A se compara cu Ps. 77.71: „Și S-a deșteptat Domnul ca cel ce doarme, ca un viteaz amețit de vin”).

Câteva trăsături de concretizare a împăratului salvator își găsesc explicația în circumstanțele vremii. Faptul că se vorbește despre un împărat al grecilor, are menirea de a întări încrederea în împăratul bizantin, iar pentru a câștiga simpatia populației monofizite (ținând cont de faptul că în provinciile orientale ale Imperiului, căzute sub dominație arabă, monofositismul își păstra o influență semnificativă), arborele genealogic al ultimului împărat este urmărit până la principesa etiopiană (deci

monofizită) Kușat, mama (legendară) a lui Alexandru cel Mare. Și aceste precizări aveau să sufere anumite schimbări în contextele altor vremuri.

Deci, împăratul salvator, împreună cu fiul său, îi va înfrânge pe ismailiți, supunându-i unui jug mult mai crunt decât cel pe care-l suferiseră creștinii din partea lor. Ultimul împărat va inaugura o împărăție a dreptății și prosperării „cum nu a mai fost pe lume”. Idila societății perfecte va fi tulburată de invazia popoarelor lui Gog și Magog, însă cei din urmă vor fi opriți de arhistrategul oștilor cerești. Împăratul va domni la Ierusalim, până la ivirea Anticristului. În acest moment, va urca pe Golgota, așezându-și diadema pe vârful Sfintei Cruci, care va urca în ceruri, iar împăratul își va oferi sufletul Domnului. Astfel, el va transmite puterea Fiului Domnului, și tot atunci, toate puterile și autoritățile pământești vor lua sfârșit. Cu venirea lui Hristos, puterea Anticristului va fi anihilată, urmând Judecata de apoi.

Apocalipsa lui Pseudo-Methodie din Patara va inspira o serie de scrieri cu caracter escatologic, care de asemenea vor avea o importantă circulație în Bizanț, dar și în alte țări ale lumii creștine. Mai multe profeții, purtând titlul de *Viziunile lui Daniel* (mai târziu către secol al XIII-lea – *Ultimele viziuni ale lui Daniel*)⁴¹, sunt de fapt versiuni prescurtate sau interpolate spre a fi acomodate noilor realități, ale *Apocalipsei lui Pseudo-Methodie din Patara*. Din aceeași familie de texte face parte și deja citata *Apocalipsă a lui Sf. Andrei Salos*.

Încă în perioada existenței Imperiului Bizantin, textele profetice, conținând perspectiva escatologică, se răspândesc de aici, atât în Occidentul latin, cât și în lumea slavă orientală, ne lipsind amprente importante și în Orientul musulman. *Oracolele lui Leon*, fiind traduse în latină, cu adaptări în titlu și imagini, constituie de fapt, faimoasele *Vaticinia de Summis Pontificibus*, lucru demonstrat de H. Grundmann încă în 1929. În partea profetică, locul împăratului ideal este substituit de revelația privind un papă ideal (*angelic*). Data când s-a realizat traducerea latină este necunoscută, dar posibil ca acest lucru să se fi petrecut mai devreme ca acest text însoțit de imagini să-și înceapă istoria în mediile gioacchintiste și a *spirituali*-lor franciscani. În secolul al XIV-lea a fost creată o a doua serie de 15 profeții papale, inspirată îndeaproape de prima, fiind atribuită lui Gioacchino da Flore. Cele două redacții au fost unite într-o serie de 30 de profeții în secolul al XV-lea, editate în câteva rânduri în secolul următor și utilizate în scopuri polemice, atât de adepții Reformei, cât și de adversarii lor. În același secol, *Profețiile papilor* au inspirat profeți precum Johannes Lichtenberger și Michel Nostradamus. Paracelsus publică o interpretare pseudo-științifică la acest subiect, respinsă de Paulus Scaliger, iar Michel Montaigne vorbește despre ele într-o tonalitate sceptică⁴².

O circulație intensă în Occident au avut-o și alte traduceri latine ale profețiilor provenite din mediul bizantin. În mod special acest lucru se referă la *Apocalipsa lui Pseudo-Methodie din Patara*. Legenda ultimului împărat, pe care o conține această scriere, alături de alte profeții, a avut un deosebit succes la curțile europene, indiferent de faptul, dacă erau luate în serios, sau, cu bună înțelegere, erau utilizate în scopuri politice. Așa sau altfel, dar încă la 1683 se mai publicau foi volante cu fragmente din

⁴¹ Pe lângă versiunile editate de V. Istrin, în ediția citată (nota 35), menționăm și ediția mai recentă: K. Berger, *Die griechische Daniel-diegesse. Eine altkirchliche Apokalypse*. Text, Übersetzung und Kommentar, Leiden, 1976.

⁴² Jeaninne Vereecken, Lydie Hadermann-Misguich, *op. cit.*, p. 47-50.

Apocalipsa lui Pseudo-Methodie din Patara, pentru a încuraja trupele habsburgice să apere Viena de turci⁴³.

Originalele grecești, dar și traduceriile slavone ale textelor profetice bizantine au avut o notabilă circulație și în mediile cărturărești din *Slavia Orthodoxia* (după formula lui Riccardo Picchio). *Oracolele lui Leon* sunt cunoscute într-o traducere slavă, de redacție sârbească din secolul al XV-lea, inserată într-un manuscris de la Biblioteca de Stat din Moscova (*Sevastianov*, nr. 43)⁴⁴. Alături de alte profeții, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, *Oracolele* au jucat un anumit rol în dezvoltarea conceptului ideologic *Moscova a Treia Romă*⁴⁵.

Mult mai importantă a fost însă circulația textelor profetice, ce conțin set de topuri comune: *Apocalipsa lui Pseudo-Methodie din Patara*, *Viziunile lui Daniel* și *Apocalipsa Sf. Andrei Salos*. E necesar de menționat că până în secolul al XVI-lea, anume aceste texte formau fondul principal al viziunilor despre evenimentele escatologice, dat fiind faptul, că în lumea ortodoxă, *Apocalipsa Sf. Ioan Teologul*, a avut o circulație foarte restrânsă, pe alocuri, chiar cvasi-inexistentă. Din această perspectivă, aceste texte, au avut o influență importantă în crearea concepției privind sensul desfășurării și a perspectivelor istoriei. În Rusia Kieveană, scrierile profetico-escatologice bizantine, au lăsat o amprentă decisivă chiar la etapa de constituire a cronografiei. Celebra operă cronografică, care de obicei se traducea în română ca *Povestea anilor de demult*, în urma unor cercetări recente asupra sintagmei *временных лет*, trebuie în continuare tradusă *Povestea anilor din urmă*, adică a celor ce precedă sfârșitul lumii⁴⁶. De asemenea, mai multe locuri neclare din cuprinsul acestui letopisesc, își găsesc explicația prin confruntarea cu textele profetice ale Vechiului Testament, dar și cu textele profetice apocrife menționate. Au fost atestate mai multe referințe la *Apocalipsa lui Pseudo-Methodie din Patara*, acomodată prin identificări actuale ale popoarelor lui Gog și Magog (de ex. cu cumanii)⁴⁷. Popularitatea acestor scrieri este în creștere, odată cu apropierea anului 7000 de la facerea lumii, mai ales, ținând cont de faptul că *Apocalipsa Sf. Andrei Salos*, conține referințe la această dată⁴⁸.

După căderea Constantinopolul, circularea profețiilor în mediul grecesc, cunoaște un nou avânt, de data aceasta, reliefându-se în mod special, aspectele mesianice, în legătură cu diversele versiuni ale Legendei ultimului împărat⁴⁹. Toate

⁴³ Bernard McGinn, *Sfârșitul lumii și începutul creștinătății*, în Malcolm Bull ed., *Teoria Apocalipsei și sfârșitul lumii*, București, Meridiane, 1999, p. 97.

⁴⁴ Jeaninne Vereecken, Lydie Hadermann-Misguich, *op. cit.*, p. 50.

⁴⁵ Cyril Mango, *op. cit.*, p. 86-88.

⁴⁶ И. Н. Данилевский, *Повесть временных лет. Герменевтические основы изучения летописных текстов*, Аспект Пресс, Москва, 2004, p. 236-240.

⁴⁷ Карпов А.Ю. „Об эсхатологических ожиданиях в Киевской Руси в конце XI - начале XII века”, în *Отечественная история*, 2002, nr. 2, p. 3-15.

⁴⁸ Pentru o viziune generală a acestui fenomen în Rusia Moscovită, a se vedea: А. И. Алексеев, *Под знаком конца времен. Очерки русской религиозности конца XIV – начала XVI вв.*, Санкт-Петербург, Алетеия, 2002.

⁴⁹ Marie Hélène Congourdeau, *Byzance et la fin du monde. Courants de pensée apocalyptique sous les Paléologues*, în *Les traditions apocalyptiques au tournant de la chute de Constantinople*, ed. B. Lellouch, St. Yerasimos, Paris/Montreal, 1999, p. 55-98; Donald M. Nicol, *Împăratul fără de moarte. Viața și legenda lui Constantin Paleologul, ultimul împărat al romanilor*, traducere și ediție îngrijită de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, Ed.

cele 57 de manuscrise grecești ce conțin *Oracolele lui Leon*, nu datează mai devreme de secolul al XVI-lea⁵⁰.

În spațiul românesc, interesul față de viziunile escatologice din epoca medievală este de o dată mai recentă⁵¹. Se pare, însă, că și aici, istoriografia se profilează în conexiune cu textele profetice bizantine. Astfel, în renumitul codice de la Tulcea, textele istorice, precum *Istoria universală* a lui Constantin Manasses, *Împărații Ierusalimului* și *Letopisețul anonim al Moldovei*, sunt precedate de *Apocalipsa lui Pseudo-Methodie din Patara* și *Viața Sf. Andrei Salos*⁵² ce conține apocalipsa menționată, lucru care credem este foarte semnificativ și sugestiv pentru viitoarele cercetări la acest subiect.

„Polirom”, Iași, 2003; Asterios Argyriou, *Les exegeses grecques de l'Apocalypse à l'époque turque (1453-1821)*, Thessaloniki, 1982.

⁵⁰ Jeaninne Vereecken, Lydie Hadermann-Misguich, *op. cit.*, p. 51.

⁵¹ O serie de studii apărute până în prezent, deocamdată, doar deschid dosarul problemei: Maria Magdalena Székely. „Ștefan cel Mare și sfârșitul lumii”, în SMIM, XXI, 2003, p. 271-278; Liviu Pilat, „Messianism și escatologie în imaginarul epocii lui Șteran cel Mare”, în SMIM, XXII, 2004, p. 101-116; Alexandru Mareș, „Sfârșitul lumii (anii 7000 și 8000) în textele slavo-române și românești din secolele al XV-lea – al XVIII-lea”, în SMIM, XXII, 2004; Idem, *Moldova și cărțile populare în secolele al XV-lea – al XVII-lea*, în Violeta Barbu, Alexandru Mareș ed., *Floarea darurilor. In memoriam Ion Gheție*, Editura Academiei Române, București, 2006, p. 139-155.

⁵² Acest moment a fost subliniat de Liviu Pilat, care, însă, în loc de ”Viața Sf. Andrei” menționează *Viziunea lui Pseudo-Daniel*, lucru care se explică probabil prin inserarea în acest manuscris a *Cuvântului prorocului Daniel despre Navuhodonosor împăratul...: op. cit.*, p. 106.

Realitate istorică și clișee istoriografice: „jugul de fier austriac” versus „jugul de lemn turcesc”

Barbu ȘTEFĂNESCU

Historical Reality and Historiographic Clichés: the “Austrian Iron Yoke” versus the “Turkish Wooden Yoke”

Abstract. For almost half a century, the Romanian history has been using the metaphor of replacing the Turkish wooden yoke with the Austrian iron yoke to define the change of domination in Transylvania at the end of the 17th century. It meant that living conditions became harsher once it joined the Habsburg Empire. It was one of the enduring historiographic clichés when confronting time which paradoxically kept being used despite several important researches in the past years confirming the modernising and civilising effect of the Habsburg domination on Transylvania and particularly on the Romanians at different levels.

The phrase belonging to Mihai Cserei, an eye witness and participant to the events during the replacement of the Ottoman rule with the Habsburg one in Transylvania had different evolutions in the Romanian and Hungarian historiographies. Assuming the history of Transylvania as part of a generally Romanian history made that everything before Transylvania's integration through an act of historical justice within the Romanian national state did not fit this idea which had to be amended if not rejected. The epoch preceding the year 1918 is generally “demonized” in the history of Transylvania. It becomes a synonym of “yoke” applied by others on the neck of the Transylvanian Romanians whose historical endeavour is subsumed to the release from this pressure that was only possible through the union with Romania, an act that put an end to Transylvania's historical torment with all its shades. The metaphor of the two yokes is shown today in the Romanian collective memory particularly in Transylvania.

The Hungarian historiography is more reserved concerning Cserei's statement: the chronicler proved to be a Transylvanian patriot and the allegation against the leaders from Ardeal to submit to the suicidal policy of Hungary when rioting against the new Habsburg rule could not nourish the political imaginary of a great reborn Hungary comprising Transylvania. Therefore, when published at a time of Hungarian separatist nationalism exaltation in the context of the Habsburg absolutist regime beginning after 1848-1849, Cserei's chronicle was meant to recollect times of glorious anti-Habsburg resistance. Yet it quickly consumed its ideological potential from the point of view of the Hungarian political class sensitive to the idea of Great Hungary, when this ideal was carried out in 1867, even though as a political compromise. Mihail Cserei was rather condemned for his “Transylvanian trends”.

Keywords: Romanian historiography, Hungarian historiography, national ideology, wooden yoke, iron yoke

De aproape un secol și jumătate istoriografia română utilizează pentru a defini schimbarea de stăpânire în Transilvania la cumpăna secolelor XVII-XVIII metafora înlocuirii jugului de lemn turcesc cu jugul de fier austriac, cu semnificația înăsprii condițiilor existențiale, odată cu intrarea în componența Imperiului habsburgic. Este unul din clișeele istoriografice foarte rezistente în confruntarea cu timpul și, în mod

paradoxal, continuă să fie utilizat în ciuda cercetărilor numeroase și importante din ultimii ani, care probează efectul civilizator, modernizator al dominației habsburgice, în diverse planuri, asupra Transilvaniei, a românilor în special.

Are ca punct de pornire un pasaj din cronica lui Mihail Cserei cu privire la împrejurările istorice ale impunerii noii stăpâniri în Transilvania, când, după experiența unui război austro-turc pustiitor pentru multe părți ale țării, a urmat răscoala antihabsburgică a nobilimii maghiare reformate care, pornită din răsăritul Ungariei, a cuprins toată Transilvania, unde, conducătorul ei, Francisc Rakoczi II, s-a încoronat principe și a organizat rezistența curută împotriva noilor stăpâni¹. Mihail Cserei a trăit aceste vremuri tulburi în calitate de martor și protagonist: în 1703 s-a conformat ordinului comandamentului german, ca fiecare nobil să se adăpostească din teatru de operațiuni în zone aflate „sub autoritatea germană”, refugiindu-se împreună cu familia în cetatea Gurghiului, care însă va fi supusă, între mai-octombrie ale aceluiași an, unui asediu din partea trupelor curute și în cele din urmă cucerită. Împreună cu alți nobili din cetatea predată, trece de partea lui Rakoczi, depunând jurământ de curut. În toamna lui 1705 se afla în tabăra de la Unguraș a armatei curute, dar tot în acel an a trecut din nou de partea imperialilor, încadrându-se categoriei largi a compatrioților săi, despre care scria că „au jurat credință când împăratului, când lui Rakoczi”². A consemnat aceste evenimente, pe care le-a trăit la temperaturi înalte, într-o „Istorie”, ce a rămas sub formă de manuscris până la jumătatea secolului al XIX-lea (1852) când a fost editată³. Din acest moment ea a devenit cunoscută și istoricilor români, fiind utilizată mai ales pentru puterea de informare a circumstanțelor schimbării de stăpânire în Transilvania și ale Unirii cu biserica Romei a unei părți a românilor transilvăneni.

Referitor la anul 1705, în care trece din nou și definitiv în tabăra imperială (a lobonților), Cserei scrie: „(...) Iar în toate părțile de țară au fost trimiși comisari unguri și germani, care i-au pus pe locuitorii țării să jure din nou credință împăratului, sub blestem puternic și să-l renege pe Rakoczi. Concluzia a fost următoarea: dacă nu voi fi adept fidel al împăratului, să coboare asupra mea și a urmașilor mei toate blestemele lui Dumnezeu. În câteva cazuri însă, mulți de nevoie, iar unii care au putut să evite și s-au retras în cetăți, au încălcat acel jurământ cu bună știință, jurând credință când împăratului german, când lui Rakoczi. Iar în toate locurile sub jurământ au fost căutate și confiscate de la popor toate armele. Transilvania a simțit aceste fructe scumpe ale rebeliunii împotriva împăratului. Pe când țara se afla în fericire mare și în credință și neamțul avea respect de statutele țării, atunci le venea greu a da contribuțiune; n-au știut să rămână în pace, năzuiau spre libertate, au ajuns însă la calamitate și iobăgie mult mai mare, nu avem nimic, suntem despoliați, unii de nemți, alții de curuți, și totuși trebuie să plătim contribuțiune. Înaintea neamțului avem omenia cânească. *Jugul de lemn* ne fu greu, am voit să-l sfărâmăm de pe gâtul nostru, aruncară însă pe noi *jug de fier* cu atât mai greu. Așa pate națiunea care-și caută ne-ncetat domni noi. Învață Transilvania, învață, nu te mai însoți cu Ungaria, pentru că păsatul ungurean de multe ori îți arse gura, și tot n-ai fost în stare să înveți”⁴.

¹ Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării Națiunii Române*, Traducerea de Marionela Wolf, Prefață de Pompiliu Teodor, Editura Dacia, Cluj, 1994, p. 67-68

² Szigetty Lajos, „Cserei Mihaly es historiaja (Mihail Cserei și istoria sa)”, în *Erdelyi museum*, 1894, nr. 6, p. 438

³ *Mihaly Cserei Historiaja*, Emerich Gusztav konyvnyomdaja, Pest, 1852

⁴ *Ibidem*, p. 357

Sunt cuvinte de jale ale lui Mihaly Cserei, exprimate *vis a vis* de unul din anii încercării care a bântuit țara între 1703-1711, răscala antiabsburgică invocată. Pasajul evocă mai întâi caracterul ambiguu al perioadei, determinat de soarta schimbătoare a operațiunilor militare dintre imperiali și curuți. Victoriile austrieșilor, care au determinat revenirea cronicarului în tabăra lor, pe care nu o va mai părăsi în continuare, sunt urmate de o încercare de pacificare, prin reafirmarea simbolică a credinței în împărat („i-au pus pe locuitorii țării să jure din nou credință împăratului, sub blestem puternic și să-l renege pe Rakoczi”), l-a care s-a supus el însuși („dacă nu voi fi adept fidel al împăratului, să coboare asupra mea și a urmașilor mei toate blestemele lui Dumnezeu”), prin dezarmarea populației („Iar în toate locurile sub jurământ au fost căutate și confiscate de la popor toate armele”). În acel moment, „Transilvania a simțit aceste fructe scumpe ale rebeliunii împotriva împăratului”, constată cu regret cronicarul cu privire la alunecarea clasei politice transilvănene spre politica, după el iresponsabilă, a celei din Ungaria, de a se antrena într-un război contra noului stăpânitor, doar pentru faptul că acesta supusese țara la contribuție bănească („le venea greu a da contribuțiune”), uitând că aceasta garanta constituțional vechiul regim politic bazat pe stările privilegiate („neamțul avea respect de staturile țării”); deplânge că nu a învins rațiunea și că țara n-a știut să prețuiască pacea de după războiul cu turcii și s-a lăsat antrenată într-o aventură politică și militară, chiar dacă aceasta era în numele unui ideal nobil („năzuiau spre libertate”), nu doar neatins ci, dimpotrivă, în locul libertății sperate s-au ales cu plata contribuției în condiții mult mai vitrege, de „calamitate” (distrugerile provocate de război, „suntem despoliați, unii de nemți, alții de curuți”), cu un regim mai aspru al noii stăpâniri („iobăgie mult mai mare”), determinat, desigur, de pierderea totală a încrederii noilor stăpâni în frunțașii ardeleni: „Înainte neamțului avem omenia cănească”. Dacă, trufași, aceștia nu au vrut să suporte stăpânirea mai blândă de la început (jugul de lemn), când statul austriac dorea să-i atragă de partea sa, pentru a-și consolida stăpânirea, „am voit să-l sfărâmăm de pe gâtul nostru”, acum, înfrânți, cu țara sfâșiată, „aruncară însă pe noi jug de fier cu atât mai greu”. Nestatornicia clasei politice este, după el, cauza catastrofei în care se afla țara: „Așa pate națiunea care-și caută ne-ncetat domni noi”. A dorit înlocuirea stăpânirii turcești cu una creștină, după care, mânăta de ambiții politice mult mai mari decât posibilitățile, aceeași clasă politică a uneltit, s-a răsculat și împotriva noii stăpâniri, iar consecința este „jugul de fier” aruncat acum pe grumazul țării. Din patetic, Cserei devine moralist: „Învăță Transilvania, învăță, nu te mai însoți cu Ungaria, pentru că păsatul ungurean de multe ori îți arsa gura, și tot n-ai fost în stare să înveți”.

Cserei folosește metafora celor două „juguri”, unul mai blând anterior și unul mai aspru al prezentului în care scrie; pare mai degrabă că are în vedere două nuanțe ale aceleași stăpâniri, cea absburgică, și nu a celor două stăpâniri succesive (turcească și austriacă); în tot cazul, exprimarea sa are un anumit grad de ambiguitate: în favoarea interpretării că se referă la cele două stăpâniri succesive, ar pleda afirmația: „Așa pate națiunea care-și caută ne-ncetat domni noi”.

Sintagma lui Cserei a avut drumuri distincte în istoriografia română și cea maghiară, ca urmare a „unei grile specifice de lectură aplicate” aceluiași trecut, „grilă care a operat selecții, a impus preferințe, a instituit ierarhii și valorizări”, a dus la

„Inventarea tradiției” și care „presupune tocmai această continuă reelaborare subiectivă a trecutului, din perspectiva cerințelor ideologice ale actualității”⁵.

Ea a fost preluată de George Barițiu în cunoscuta sa monografie istorică a Transilvaniei, apărută la aproape patru decenii de la publicarea lucrării lui Cserei⁶, care reproduce fragmentul ce a stat apoi la baza formării unuia dintre cele mai cunoscute și rezistente clișee istoriografice la nivelul istoriografiei române⁷, perpetuat până în contemporaneitate de reprezentanți ai săi, care, servind cauze politice – sprijinind lupta pentru drepturi naționale a românilor din monarhia dunăreană și apoi unirea cu România –, au accentuat că schimbarea de stăpânire în favoarea habsburgilor, la cumpăna secolelor XVII-XVIII, a însemnat de fapt o înrăutățire a situației locuitorilor, în condițiile unei exploatare mai sistematice, cu mijloace mai eficiente a acestora de către noua stăpânire. Un asemenea clișeu istoriografic menit să canalizeze eforturile spre actul Unirii din 1918, apoi să-l justifice și să-l apere, nega, evident, eforturile civilizatoare cu efecte benefice asupra populației românești, ale autorităților habsburgice. A devenit, astfel, element important al memoriei comune în jurul căreia s-a format conștiința națională, în cadrul căreia: „Orice grup uman își organizează într-o manieră proprie imaginile din trecut, punându-le diferit în valoare...”⁸.

Asumarea istoriei Transilvaniei ca parte a unei istorii general românească, a făcut ca tot ceea ce se afla în amonte de integrarea Transilvaniei, printr-un act de justiție istorică în cadrul statului național român, și nu cadra cu această idee, să fie dacă nu respins, măcar amendat. Epoca anterioară anului 1918 din istoria Transilvaniei este „demonizată” la modul general⁹; ea devine sinonimă cu un „jug” pus de alții pe gâtul românimii transilvănene, al cărui efort istoric este subsumat eliberării de sub apăsarea sa, devenită posibilă abia prin unirea cu România, act ce pune capăt calvarului istoric al acesteia, în diferitele sale nuanțe. Ideologia națională românească, la modelarea căreia scrisul istoric a contribuit ori din care și-a tras seva, privește Transilvania ca „inimă” a românismului, în condițiile în care „ea este patria regelui Decebal și, în același timp, leagănul latinității românilor, devenind astfel, spațiul privilegiat al etnogenezei și al originilor; tot ea va fi, mai târziu, zona în care este redescoperită latinitatea, prin Școala Ardeleană, constituindu-se astfel modelul identitar modern al românilor, răspândit, după aceea, tot de către ardeleni și peste Carpați. Pe urmă, Transilvania va fi spațiul privilegiat al luptei naționale aducând în fața tuturor românilor modelul exemplar al rezistenței în fața deznaționalizării și al mișcării pentru emancipare. În general, Transilvania este investită cu rolul de „rezervor” simbolic al românității ...”¹⁰.

Dar, și cultura maghiară alocă Transilvaniei un rol simbolic asemănător; în mod inevitabil s-a ajuns, cu privire la ea, la un „conflict de memorii” ușor de identificat în ideologiile concurente cu privire la Transilvania iar, după părerea lui Krzysztof Pomian, „când o memorie se opune alteia ... conflictul devine insolubil”¹¹.

⁵ Sorin Mitu, *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*, Editura Polirom, Iași, 2006, p. 223

⁶ George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei pre 200 de ani în urmă*, vol. I-III, Sibiu, 1889-1991

⁷ *Ibidem*, Ediția a II-a, vol. I, Brașov, 1993, p. 300

⁸ Simona Nicoară, *Națiunea modernă. Mituri. Simboluri, Ideologii*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2002, p. 105

⁹ Sorin Mitu, *op.cit.*, p. 12

¹⁰ *Ibidem*, p. 92

¹¹ Simona Nicoară, *op.cit.*, p. 112

Istoriografia maghiară s-a arătat mai reticentă față de formula lui Cserei, iar această atitudine poate avea și ea explicații de ordin ideologic. Cronicarul se dovedește un patriot transilvănean, iar imputarea făcută fruntașilor ardeleni de a se fi aliniat unei politici sinucigașă a celor din Ungaria n-a fost în măsură să alimenteze imaginarul politic al unei Ungarii Mari, renăscută, care cuprindea și Transilvania, investită de data aceasta cu rolul de „rezervor” simbolic al maghiarimii: „Dacă în secolul al XVII-lea principatul autonom al Ardealului putea fi reprezentat ca un simbol al persistenței statale a maghiarilor, dacă în secolul al XVIII-lea particularismul acestuia constituia o formă de rezistență a nobilimii maghiare în fața tendințelor centralizatoare ale Habsburgilor, în schimb, odată cu epoca naționalismului romantic, ideea unificării sale cu patria-mamă, Ungaria, cucerește toate sufletele. În 1865, ultima dietă a Transilvaniei, reunită la Cluj, desființa autonomia provinciei și hotărâ unirea ei cu Ungaria”, scrie Sorin Mitu¹². De aceea, publicată într-o perioadă de exaltare a naționalismului separatist maghiar, în contextul regimului absolutist habsburgic instaurat după 1848-1849, cronica lui Cserei, era menită să rememoreze vremuri de glorioasă rezistență antihabsburgică. Dar ea și-a consumat rapid potențialul ideologic din punctul de vedere al clasei politice și a istoriografiei maghiare, sensibilă la ideea Ungariei Mari, după ce în anul 1867 este realizat – chiar dacă sub forma unui compromis politic – acest ideal. Spiritul de autonomie transilvăneană, în care este scrisă cronica lui Cserei nu cadra acum cu ideea apărării unității maghiare; mai mult, cronicarul este incriminat istriografic pentru poziția sa separatistă. Iată exprimată această idee la un istoric maghiar în ultimii ani ai veacului al XIX-lea: „Este un ardelean părtinitor. Petru el Ungaria reprezintă străinătate, iar curuții sunt străini. El privește cu repulsie la mișcarea de eliberare a lui Rakoczi, deoarece își face griji în privința Diplomei leopoldine și a autonomiei Transilvaniei. Oricare va fi soarta acelor unguri ambițioși și cu spirit neastâmpărat, lui nu-i pasă, numai Transilvania să-și păstreze situația privilegiată, adică sistemul juridic bazat pe cele patru confesiuni și trei națiuni”¹³. Sigur, i se reproșează, cum fac atât de des istoricii din toate epocile, din păcate, de a nu fi gândit ca și urmașii săi de la cumpăna secolelor XIX-XX.

Așadar, interesate deopotrivă de „omogenizarea” Transilvaniei, „fie în raport cu Ungaria, după 1867, fie în raport cu România, după 1918 ...”¹⁴, istoriografiile română și maghiară, susținătoare a celor două ideologii naționale, au apelat diferențiat la clișeu pe care-l analizăm. Cea maghiară l-a recuperat pe Cserei în lupta sa antihabsburgică dar s-a arătat iritată ulterior de „transilvănismul” lui; cea românească, la început încântată să găsească la un fruntaș maghiar, ideea unei Transilvanii cu tradiții istorice separate de Ungaria, apoi, după unirea din 1918, atentă mai degrabă să înlăture orice aluzie la autonomia Transilvaniei. De aceea, istoriografia militantă românească, înscrisă în cursa pentru apărarea *statu quo*-ului de după primul război mondial, nu s-a înghesuit să facă apel la formula lui Cserei. Ea va fi reabilitată de istoriografia marxistă, când sensul social al expresiei este la început valorificat.

Este clar că memoria colectivă românească reține selectiv altceva decât cea maghiară concurentă în același spațiu simbolic al Transilvaniei. „Globalizante, deformate, concurente, ele – ideologiile (n.n. B.Ș) - se insinuează drept coerente, stabilizante, științifice, se fondează pe o memorie, obiectivă sau mitică a trecutului

¹² Sorin Mitu, *op. cit.*, p. 94

¹³ Szgletty Lajos, *op. cit.*, p. 443

¹⁴ Sorin Mitu, *op. cit.*, p. 95

istoric și pe o viziune încurajatoare a viitorului! Toate ideologiile sunt „practice” apreciază Georges Duby, ele tind să câștige teren în conștiința colectivă: de aceea ele tind să manipuleze memoria colectivă, să-i propună propriile reprezentări: imagini, mituri, idei sau concepte”¹⁵. Ideologiile naționale române și maghiare au întreținut, cu privire la acest spațiu, un permanent „conflict de memorii”.

În alt plan, al realității din spatele imaginii, este știut că nici o nouă stăpânire nu este privită cu entuziasm, ea induce teama de necunoscut, la modul general, de schimbare, mai ales la nivelul unei societăți predominant arhaică, cum era cea din Ungaria și Transilvania la cumpăna secolelor XVII-XVIII, dominată de un spirit conservator la toate nivelele.

Pe de altă parte, un imperiu, oricare ar fi el, induce sentimentul securizant al apartenenței la o mare putere capabilă să aducă liniștea și siguranța existențială. Imperiul otoman a fost în măsură să întrețină un asemenea sentiment, mai ales că dominația sa asupra Transilvaniei a coincis cu perioada fastă, de exprimare energică a statutului de mare putere, inaugurată de domnia lui Soliman Magnificul. Cum ea a permis păstrarea *statu quo*-ului social-politic și confesional existent, în ciuda faptului că reprezintă o stăpânire străină, a fost privită cu indulgență mai ales de elitele sociale și religioase. „Slaba suveranitate otomană” asupra Transilvaniei, Banatului și a Partium-ului¹⁶ a însemnat o perioadă de prosperitate economică sub domnia unor principii precum Gabriel Bethlen ori Gheorghe Rakoczi I, un segment temporal în care, în ciuda desființării Ungariei mari, nobilimea maghiară a trăit iluzia continuării, prin principatul mărit al Transilvaniei, a statalității ungare autentice, a putut legifera un regim politic susținut de un confesional care să-i asigure dominația în plan intern, impunând constituțional regimul guvernării Transilvaniei pe principiul stărilor privilegiate, transferat acum în plan etnic, și al religiilor recepte, acceptat de un imperiu care încuraja apetitul antihabsburgic și anticatolic al stărilor transilvănene în marea lor majoritate. Mai mult, noua statalitate văzută ca maghiară a reușit să aibă sub suzeranitatea otomană o vizibilitate europeană incontestabilă. De Transilvania, căreia puterea suzerană i-a acordat o largă autonomie, a încurajat-o în credința că reprezintă, în raport cu Ungaria habsburgică, adevărata Ungarie, erau legate visurile de viitor ale refacerii gloriei maghiare de altădată, în condiții istorice favorabile. Nobilimii maghiare, mai ales celei reformate, i s-a părut că în împrejurările noii confruntări dintre turci și imperiali de la cumpăna veacurilor amintite, îmbinând ridicarea militară cu o diplomatie inteligentă care să speculeze îngrijorările europene *vis a vis* de extinderea spectaculoasă către răsărit a Austriei, acest vis ar fi posibil să devină realitate. Cum acest lucru s-a dovedit iluzoriu, nobilimea maghiară antihabsburgică înfrântă, a trăit experiența neîncrederii acordate de noua statalitate, în ciuda unui regim constituțional favorabil.

De aceea, înainte ca marea masă a populației să sesizeze greutatea sarcinilor impuse de noile autorități, nobilimea, predominant reformată în Marele Principat al Transilvaniei, a fost cea care a sesizat consecințele pentru ea ale schimbării de regim, de la urmările ocupației militare, - împotriva căreia s-a revoltat și o altă „stare” transilvăneană, populația săsească - la impunerea unor contribuții mult mai mari ca în timpul stăpânirii anterioare, la sesizarea tendințelor absolutiste efective ale noii statalități, în ciuda disimulării din actul constituțional din 1691. La rândul său,

¹⁵ Simona Nicoară, *op. cit.*, p. 112

¹⁶ Mathias Bernath, *op. cit.*, p. 26

țărâניה devine treptat, sub noua stăpânire, din exploatată mai exploatată, pe măsura eliminării scutirilor fiscale din primii ani ai noii stăpâniri¹⁷, iar reacția la exigențele noii stăpâniri și la înaprirea sarcinilor iobăgești este intensificarea fenomenului emigrării, mai ales pe direcția țărilor române, care făceau parte din Turcia.

Așadar, stăpânirea habsburgică este privită cu reținere, apoi cu ostilitate chiar dacă vine cu un atu ideologic care s-ar fi vrut incontestabil, cel al unei puteri creștine care eliberează teritorii creștine de sub stăpânirea otomană, islamică. Cu toate acestea, creștinismul propus de ea ca liant al unei împărății multietnice și multiconfesionale, cel catolic, este perceput ca prigonitor pentru denominațiunile necatolice. Apoi, instaurarea administrației austriece însemna un plus de rigoare, reglementări, o altă concepție a statului, a legăturii acestuia cu proprii cetățeni. Până ca aceste reguli să dea roade, populația, fie ea de condiție nobilă sau iobăgească, ia un prim contact cu spiritul cazon și rigid al autorităților militare, care impun cu forța măsuri la limita sau contrare sistemului constituțional al țării. De aceea, primii care reacționează sunt nobilii maghiari reformați, care se vor răscula împotriva „jugului” austriac. Urmează apoi reacția de respingere a Unirii cu biserica Romei, instituționalizată cu concursul autorităților imperiale și apărată de brațul său înarmat, ca și instituirea regimentelor de graniță și includerea satelor românești cu forța în zona militară. Stăpânirea austriacă înseamnă apoi o fiscalitate mai mare etc. Deci suficiente argumente pentru a da substanță conceptului de „jug de fier”.

Pe de altă parte, orice perioadă odată depășită, din memorie sunt înlăturate accentele radicale, rămânând, în raport cu un prezent simțit ca constrângător, un trecut exemplar, al unei stăpâniri mai puțin exacte, cu doar câteva dări specifice și ca atare mai ușoară: stăpânirea otomană a reprezentat și ea un „jug” ca orice stăpânire străină, dar unul mai suportabil decât cel prezent, unul „de lemn”, al unui stat mai puțin evoluat, mai puțin exact.

Formula lui Cserei – șocantă, deci ușor de impus – a fost reținută cu relativă ușurință în condițiile în care noua stăpânire a continuat sub altă formă conflictul cu „națiunile” sau „stările” medievale, din punctul ei de vedere desuete în refuzul lor de a accepta noile principii moderne, liberale, de organizare a puterii bazate pe merite dovedite în susținerea statului. Înlăturarea treptată de la importante pârghii ale puterii, inițial în mâinile acestor stări, devine, din punctul lor de vedere, o impunere a jugului „de fier” al unei robii mai grele; în aceste condiții este valorificat potențialul ideologic al formulei lui Cserei: în raport cu epoca principatului autonom al Transilvaniei, aflat sub o stăpânire turcească văzută ca îngăduitoare, stăpânirea habsburgică pare mult mai apăsătoare; o epoca de care s-a îndepărtat, este preluată ca o vârstă de aur în raport cu prezentul contingent neexemplar din punctul ei de vedere; prima parte a formulei lui Cserei este astfel transferată fără ezitări asupra stăpânirii turcești, cea care permisesse, din punctul de vedere al stărilor, statuarea pluralității religioase, afirmarea Transilvaniei ca un important factor politic european; Principatul Transilvaniei și nu Ungaria habsburgică devine treptat în ideologia clasei politice maghiare antihabsburgice, simbolul continuității statale după fatidica transformare a centrului istoric al Ungariei medievale în pașalâc; Transilvania, la care au aderat, prin voia sultanului Soliman Magnificul, și „părțile”, comitatele estice ale Ungariei propriu-zise, se legitimează ca locul unei îndelungate rezistențe maghiare la impunerea „jugului de

¹⁷ Liviu Borcea, *O conscriere privind fuga iobagilor de pe domeniile sătmărene la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, X, 1980, p. 454-458

fier” austriac. În contextul în care această neîncredere permanentă dintre autoritățile habsburgice și clasa politică maghiară atinge paroxismul în urma evenimentelor sângeroase de la 1848-1849, este tipărită lucrarea lui Cserei. Acum preluarea sa ideologică la nivelul clasei politice maghiare este maximă, urmând să scadă după diminuarea acestei tensiuni odată cu instaurarea dualismului. Ori, tocmai din acest moment formula lui Cserei este preluată și primește substanță în istoriografia română.

Dincolo de precizarea și explicarea împrejurărilor în care a apărut sintagma, rămâne de discutat, din punctul nostru de vedere, cel puțin încă o problemă: cea a impunerii unui clișeu istoriografic de lungă notorietate în condițiile preluării sale de către mitologia politico-națională românească în ciuda unor dezacorduri importante între ideea pe care o exprimă și realitățile resimțite adesea ca benefice ale administrației habsburgice în Transilvania. Istorici care au avut avantajul unui punct de observație detașat de realitățile politice transilvănene, au sesizat, pe de o parte „insignifianța politică a românilor transilvăneni la începutul perioadei habsburgice”, exemplificată de faptul că un memoriu al generalului Caraffa, ce dovedește o privire atotcuprinzătoare a realităților transilvănene, inventariind factorii cu potențial în viitoarea reconstrucție a principatului, nu acorda nici un rol românilor¹⁸, pe de altă parte, importanța pe care statul habsburgic o arătă în anii următori elementului etnic majoritar, cel românesc, în viitoarea configurație transilvăneană: „După integrarea Principatului (1691), Curtea de la Viena, sensibilizată de experiențele cu nesupusa nobilime maghiară, a căutat după posibilități să-și extindă autoritatea în Transilvania, fără a provoca rezistența celor trei națiuni politice, printr-o lezare deschisă a ordinii tradiționale. Integrarea elementului românesc neprivilegiat, situat în afara instituției stărilor politice, în conceptul de politică religioasă și de stat a Vienei, apărea oamenilor de stat ai curții imperiale absolutiste, drept calea indirectă potrivită pentru a-și atinge scopul. Pentru români însă, impulsurile pornind de la Viena au însemnat începutul unei noi epoci, în decursul câtorva decenii starea socială a celei mai puternice grupări etnice schimbându-se radical”¹⁹. Într-adevăr, treptat, măsurile în spirit raționalist, ce țin de politica despotului luminat, de intervenție în raporturile urbariale în favoarea țărănimii, vin să alimenteze mitul „bunului împărat”, devenit dintr-o noțiune vagă un nesperat sprijin pentru cei obidiți²⁰. Statul a reușit să acrediteze ideea că „jugul” dacă există nu este impus de el, ci de un dușman comun, al său și al cetățenilor care suportă sarcinile publice, stăpânul feudal.

Atunci când își creează propria ideologie națională bazată pe număr, pe suportarea sarcinilor publice în primul rând de către ei, pe nobilitatea originii, românii au dorit o ridicare de statut, recunoașterea ca a patra națiune a Transilvaniei. S-au izbit în intențiile lor de rezistență categorică a stărilor, a clasei politice maghiare în primul rând; aceasta înțelegea că abolirea stării de iobăgie la care erau supuși românii până la 1848 ar fi însemnat pierderea controlului exercitat tradițional de nobilimea maghiară asupra țării²¹. Ca atare, reprezentanții ei se vor opune consecvent acceptării românilor ca o națiune de sine stătătoare. Doreau ca ridicarea românilor – individuală - să se facă

¹⁸ Mathias Bernath, *op. cit.*, p. 73

¹⁹ *Ibidem*

²⁰ Petre Din, *Mitul bunului împărat în sensibilitatea colectivă a românilor din Transilvania n secolul al XVIII-lea*, Editura Napoca Star, Cluj, 2003, p.91-424

²¹ Silviu Dragomir, *Studii privind istoria revoluției române de la 1848*, Ediție, introducere, note, comentarii de Pompiliu Teodor, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1989, p. 147-148

cu acceptarea maghiarizării, idee utopică, vehement dezmințită de evenimentele de la 1848, când românii, după ce au salutat principiile revoluției maghiare, au trecut fără defecțiuni majore, în tabăra habsburgică. Șocul experienței de la 1848 este trăit deopotrivă de clasa politică maghiară și de cea română: cea maghiară realizând consecințele aroganței, complexului de superioritate, superficialității manifestate în raport cu românii, care dovedeau în mod violent că nu sunt dispuși să renunțe la o naționalitate exprimată prin toți porii de un secol al naționalităților; cea română *vis a vis* de așteptările dobândirii unor avantaje substanțiale datorită loialismului lor dinastic la 1848: la mai puțin de două decenii, ingrata Curte de la Viena, se alia cu dușmanul din anii revoluției, împotriva celor care fuseseră de partea sa. Dacă aceste evenimente accentuează clișeul românilor victime ale nedreptății istorice de care în Transilvania se făceau vinovați maghiarii (prin clasa lor nobiliară, în primul rând), lui i se adaugă și rolul „exploatare” față de români a statului austriac care, în ciuda accentelor ideologice în favoarea ridicării românilor, nu a fost în măsură să le asigure în fapt egalitatea cu celelalte grupuri etnice. În aceste condiții, „Sentimentul frustrant de a fi obiectul disprețului sau condescendenței unui vecin sau compatriot mai puternic a animat conștiința națională”²².

Este momentul în care se sfarmă, simbolic, mitul bunului împărat la clasa politică românească din imperiu²³; acesta nu mai este văzut ca locul în care românii își pot realiza idealurile politice, ci tot mai mult ca o închisoare a popoarelor, asupra cărora apasă greu jugul habsburgic, devenit acum austro-ungar. Unirea principatelor dunărene, România devenită stat independent peste câțiva ani, apare în condițiile în care spiritul naționalităților se amplifică, noul simbol politic pentru mulți, din ce în ce mai mulți, fruntași români care acuză „trădarea” casei domnitoare: crește numărul celor care trec în România așteptând ceasul unirii. Nu întâmplător, Bariț în istoria sa, reproduce pasajul din lucrarea lui Cserei și ea reeditată în anii de după 1848 și înainte de 1867.

Istoricilor, angrenați ei înșiși în lupta națională, reprezentând o nouă generație românească din Ardeal, afirmată la 1848, „animată de ideologia romantismului liberal, violent contestată, în toate domeniile”, adepți ai teoriei herderiene. „a specificităților naționale ireductibile”²⁴, nu li s-a părut suficiente incontestabilele elemente civilizatorii ale stăpânirii austriece pentru a renunța la clișeu, atâta timp cât istoria era concepută în principal în plan politic. Românii care nu aveau acces în sistemul stărilor privilegiate și a religiilor recepte, cu alte cuvinte continuau să fie „asupriți” în statul habsburgic, este ceea ce contează pentru istoriografia tradițională implicată în ideologia națională; un stat care n-a înțeles cum trebuie loialitatea românilor exprimată în atâtea ocazii – de la episoade din războaiele napoleonice până la revoluția de la 1848 –, care acceptă compromisul cu ungurii de la 1867, dându-i pe românii fideli statului pe mâna celor care complotaseră împotriva sa; o asemenea atitudine este în măsură să asigure recurența clișeului pus în discuție până la 1918. Memoria rănită a trecutului imediat reinventează o continuitate de fapte istorice convergente spre starea prezentă, a românilor transilvăneni victime ale unei conjurații care a existat la scară istorică între clasa politică maghiară și statul habsburgic, ale cărui eforturi de ridicare, de susținere a statului în diferite moduri sunt negate de compromisul din 1867. Pe șirul lor se situează

²² Simona Nicoară, *op. cit.*, p. 96

²³ Sorin Mitu, *op. cit.*, p. 208

²⁴ *Ibidem*, p. 233

și instituirea „jugului de fier”: „recuperarea unor amintiri frustrante de care în timp membrii națiunii (sau a altor națiuni) sunt separați atrage ură și sentimente vindicative”²⁵.

În perioada post-habsburgică, ideologia reprezentând România Mare, implicată în apărarea noii statalități românești, în demonstrarea sensului pozitiv al unirii din 1918, s-a străduit să culpabilizeze în continuare statalitatea, pe care a succedat-o împreună cu alte state central-europene, văzută în rând cu celelalte imperii din zonă ca „închisoare a popoarelor”; vrând să păstreze cu orice preț imperiul devenit anacronic, Curtea de la Viena a permis dușmanului de ieri, devenit între timp aliat, să promoveze politica de asuprire, de deznaționalizare forțată: „Întotdeauna, aceste evenimente dramatice ale istoriei națiunii sunt prezentate ca accidente nefericite, depășirea lor înseamnă o victorie a spiritului național! Dar, tot aceste genealogii naționale nu uită să „rememoreze” rănilor provocate de „ceilalți” de-a lungul istoriei”²⁶. Ca atare, privirea stăpânirii habsburgice ca „jug de fier” este reinventată, într-o perioadă în care ideologia cauta, ca de fiecare dată, argumente în istorie. Mai ales că adversarii uzau de argumentul regresului de civilizație pe care teritoriile foste habsburgice le aveau de suportat prin includerea lor într-o statalitate în esența ei balcanică. Asemenea ideii au însă mai puțină relevanță istoriografică. Ideea unei autonomii ardelenice exprimată de Cserei era periculoasă în condițiile în care cercuri revizioniste ar fi acceptat, în lipsa unei posibile reveniri a Transilvaniei la Ungaria și ideea unei autonomii transilvănene largi, prevalându-se în acest sens de prevederile înscrise în Declarația de Unire. În același timp, nu trebuie subestimat faptul că marii istorici, care au înțeles sensul civilizator al statului habsburgic, au evitat, dincolo de considerente ideologice, în perioada interbelică și chiar mai târziu, în timpul comunismului și după 1990, să facă uz de metafora lui.

Procesul de „occidentalizare” prin includerea în statul central european al habsburgilor la cumpăna secolelor XVII-XVIII, n-a fost privit cu ochi buni de istoriografia din perioada comunistă, nici de cea stalinistă care se străduia să demonstreze superioritatea unui sistem de factură răsăriteană, nici de cea cu tentă naționalistă – „Teorie de secol XIX, prin clișeul său al luptei de clasă, comunismul a reușit performanța de a menține vigoarea unei alte ideologii de secol XIX: naționalismul”²⁷ - dezvoltată mai târziu, în epoca Ceaușescu, în care este reluat clișeul evoluției istorice românești în sensul unității și a întemeierii statului național de sine stătător, în raport cu care stăpânirile străine erau factorii perturbatori, ce au presărat cu obstacole calea spre înfăptuirea acestui ideal. Imperiul Țarist, cel habsburgic, cel otoman, au întârziat afirmarea statalității românești unitare, se făceau vinovate de lipsa de modernizare a societății. O asemenea viziune oferea explicații convenabile rămânerii în urmă a României: asuprirea străină, în cadrul căreia nu putea lipsi „jugul de fier” austriac. Istoria văzută ca „vale a plângerii”²⁸, era menită în viziunea ideologiei marxiste să sublinieze superioritatea utopiei comuniste, în cadrul căreia vor dispărea toate nedreptățile tolerate de epocile și societățile anterioare. Se înscrie pe acest traseu logic cu deosebire istoriografia cu un pronunțat caracter ideologic și mai puțin cea care,

²⁵ Simona Nicoară, *op. cit.*, p. 114

²⁶ *Ibidem*, p. 115

²⁷ Lucian Boia, *De la postcomunism la postnaționalism*, în *Xenopoliana*, an II, 1994, nr. 1-4, p. 125

²⁸ Simona Nicoară, *op. cit.*, p. 202

sub masca aderenței formale la ideologic, păstra spiritul critic, științific al disciplinei. Astfel, nu găsim reluată sintagma lui Cserei în vol. III al sintezei de *Istoria României*, publicată în 1960, în coordonarea istoricilor Ștefan Pascu și David Prodan, chiar dacă Cserei este citat în contextul schimbării de stăpânire. Dimpotrivă, considerațiile făcute asupra momentului sunt pe firul intrării Transilvaniei în perimetrul unei civilizații superioare: „Eliberarea de sub puterea turcească era fără îndoială un fapt istoric important. Imperiul austriac, mai avansat, deschidea noi perspective de dezvoltare în raport cu imperiul turcesc înapoiat”²⁹. Nici ulterior, cei doi istorici n-au apelat în lucrări de sinteză, reprezentative, la această sintagmă, de pildă, David Prodan în *Supplex Libellus Valachorum*, în care urmărește etapele importante din istoria românilor ardeleni anterioare mișcării Supplex-ului ori Ștefan Pascu în calitate de coordonator și autor al *Istoriei României* (compendiu)³⁰. Nici o altă sinteză, *Istoria poporului român*, apărută sub redacția lui Andrei Oțetea, nu apelează la această formulă³¹ dar ea se regăsește la C.C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Scurtă istorie a românilor*: „Pentru țările și ținuturile române această nouă etapă aduce o deteriorare și o agravare a poziției lor. Deoarece prin „eliberare”, puterile creștine învingătoare înțeleg, de fapt, anexarea teritoriilor aflate anterior sub dominația otomană și impunerea lor cu grele dări și prestații. Pentru locuitorii în cauză, eliberarea înseamnă, după cum scrie istoricul ungar Mihai Cserei, să schimbe „jugul de fier otoman cu un altul de fier”. Din stat autonom, Transilvania devine o provincie a Imperiului habsburgic, condusă de un guvernator”³². În schimb, ea este preluată de istorici „oficiali” ai regimului, de pildă, în lucrări de genul, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, semnată de Mircea Mușat și Ion Ardeleanu: „după cum nota istoricul ungar Mihai Cserei, Transilvania este nevoită să schimbe „jugul de lemn otoman cu jugul de fier habsburgic” (citată din Gh. Petrescu, D.A. Sturza, *Acte și documente*, vol. I, p.23)³³. Ori, se regăsește la istorici care doresc să caracterizeze lapidar cumpăna secolelor XVII-XVIII³⁴.

În perioada comunistă, ca și după 1989, manualele sunt cele care au realimentat memoria colectivă cu metafora lui Cserei, chiar dacă *Istoria românilor*, manual pentru clasa a IV-a liceu, tipărit în 1977, preferă mai degrabă o formulă de compromis: sintagma lui Cserei nu este citată explicit, dar se vorbește de „Înăsprirea jugului străin (otoman și habsburgic) care însă nu pot împiedeca anunțarea zorilor „unei lumi noi, moderne”³⁵.

Subscrierea istoriografiei românești la alte paradigme s-a accentuat după 1989: pe de o parte, s-a dezvoltat o istorie ne- ori mai puțin politică ce acorda importanță altor aspecte decât luptei naționale absolutizată în scrieri anterioare, pe de altă parte, contextul politic al construcției europene face ca accentele istoriografice să se schimbe: dacă integrarea europeană este, dincolo de pași concreți făcuți în acest sens, o ideologie

²⁹ *Istoria României*, vol. III (coordonatori Ștefan Pascu, David Prodan), Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1960, p. 237

³⁰ Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977

³¹ Andrei Oțetea (sub redacția), *Istoria poporului român*, Editura Științifică, București, 1970

³² C.C. Giurescu, D.C. Giurescu, *Scurtă istorie a românilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 154

³³ Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 181

³⁴ Florian Dudaș, *Manuscrise românești medievale din Crișana*, Editura Facla, Timișoara, 1986, p. 49

³⁵ *Istoria românilor pentru clasa a IV-a liceu* (coordonator Ștefan Pascu), Editura Didactică și Pedagogică, București, 1977, p. 142

și ca orice ideologie este dădătoare de speranțe³⁶, deci devine sinonimă cu modernizarea, cu recuperarea, istoricii constată , mai mult decât o făcuseră anterior, că hulitul Imperiu n-a fost chiar o „închisoare a popoarelor”, că a fost un incontestabil cadru de modernizare, în care naționalitățile s-au putut ridica economic, social, cultural, și-au putut constitui mișcări naționale care în cele din urmă au avut câștig de cauză. Aceasta nu înseamnă că utilizarea clișeului a fost înlăturat cu totul. Fie este aplicat strict perioadei de început a domniei habsburgice, cea pe care o invocă Cserei, fie că este extrapolat pe întreaga stăpânire habsburgică, clișeul rezistă, cuvintele lui Cserei fiind reproduse în manualele apărute imediat după 1989 sau în sinteze de istorie națională românească. Se știe că „Istoria eficientă a națiunii „nu este cea a istoricilor erudiți, ci aceea din cărțile de școală, unde se găsesc adunate figurile stilizate ale eroilor și povestirile romanțate ale marilor evenimente din trecut...”³⁷.

Astfel, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la Revoluția din 1821*, manual pentru clasa a XI-a³⁸, la lecția „Transilvania la sfârșitul secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea. Instaurarea dominației austriece”, reproduce fragmentul invocat din cronica lui Mihail Cserei iar în continuarea sa un citat din Nicolae Iorga cu privire la politica fiscală a statului austriac: „Austria nu urmărea alt scop decât să exploateze lumea... În definitiv ea dorea să obțină în Ardeal numai succes fiscal. Dar grija de venitul fiscului ducea, firește, la grija pentru birnici, și aceștia constau, în cea mai mare parte din disprețuiții „valahi”, cari, trăind în împrejurări mai omenoase, ar fi plătit, fără îndoială, mai mult și mai devreme”, menit să echilibreze potențialul simbolic ridicat al metaforei lui Cserei³⁹. Alte manuale în schimb, mai ales cele tipărite în ultimul deceniu, nu fac apel la formula lui Cserei⁴⁰. La rândul ei, cunoscuta și populara sinteză a lui Florin Constantiniu, discutând aceleași împrejurări ale instaurării dominației habsburgice în Transilvania evocă și ea metafora lui Cserei: „Pacea de la Satu Mare (1711) a marcat sfârșitul răscoalei – rakociene n.n. B.S. -, adică stingerea ultimei convulsii din șirul generat de instaurarea stăpânirii

³⁶ Sorin Mitu, *op. cit.*, p. 31

³⁷ Simona Nicoară, *op. cit.*, p. 122

³⁸ Mihai Manea, Adrian Pascu, Bogdan Teodorescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la Revoluția din 1821*, manual pentru clasa a XI-a, elaborat în anul 1991 și revizuit în anul 1993, Editura Didactică și Pedagogică, București

³⁹ *Ibidem*, p. 333-334

⁴⁰ Alexandru Vulpe (coordonator), Radu G. Păun, Radu Băjenaru, Ioan Grosu, *Istoria românilor, manual pentru clasa a VIII-a*, Editura Sigma, 2000, la lecția „Transilvania, Țara Românească și Moldova la începutul secolului al XVIII-lea”, p. 59-61; Ion Scurtu, Marian Curculescu, Constantin Dincă, Aurel Constantin Soare, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Manual pentru clasa a XII-a, Ediția a II-a, Editura Petron; Valentin Băluțoiu, Maria Grecu, *Istorie*, manual pentru clasa a XII-a, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2007; Felicia Adăscăliței, Liviu Lazăr, *Istorie*, Manual pentru ciclul superior al liceului, toate filialele, profilurile, specializările și calificările profesionale și clasa a XIII-a, filiera tehnologică, ruta progresivă de calificare profesională, Editura Corvin, Deva, 2007; Liviu Lazăr, Viorel Lupu, *Istoria românilor*, manual pentru clasa a VIII-a, Editura Teora, 2008; în cel din urmă manual citat, este reprodus (p. 87) un citat din Mihail Cserei cu privire la refugiarea aristografiei transilvănene ce luptase de partea lui Francisc Rakoczi II în Moldova și Țara Românească etc.

habsburgice în Transilvania. După formula cancelarului Mihai Cserei, principatul schimbase jugul de lemn al Porții otomane cu cel de fier al Imperiului habsburgic”⁴¹.

Sinteze recente de *Istoria românilor*⁴², nu găsesc loc – cum nu găsiseră, cele mai înainte, nici anterior –, pentru amintirea metaforei jugurilor, în subcapitolele dedicate instituirii stăpânirii habsburgice în Transilvania, al răscoalei lui Francisc Rakoczi II, dar am spune și în acord cu schimbarea punctului de vedere istoriografic cu privire la stăpânirea habsburgică, la accentele puse în numeroase și valoroase lucrări pe saltul istoric important făcut de românii transilvăneni în cadrul și cu complicitatea statului habsburgic. O sinteză de istoria Transilvaniei apărută în ultimii ani⁴³ nu se referă nici ea în evocarea împrejurărilor menționate la expresiile lui Cserei, dar în *Cuvânt preliminar* la volumul II, Ioan Aurel Pop precizează: „În fața noii realități de la 1700, timpul suveranității otomane avea să apară pentru mulți ca o „epocă de aur” (vezi faimoasa comparație făcută de Mihail Cserei și repetată apoi, a „jugului de lemn” turcesc cu „jugul de fier” austriac), deși Transilvania a intrat în acel moment într-o perioadă de modernizare și de progres, în legături mai strânse cu Occidentul și cu modelul său de civilizație”⁴⁴. Cu alte cuvinte, ne îndeamnă istoricul, dacă utilizăm pentru plasticitatea ei formula lui Cserei, să avem grijă să nu o scoatem din context: acoperirea istorică a comparației este acceptată parțial, valabilă doar pentru anii de început ai stăpânirii habsburgice, nu pentru ansamblul ei, văzut prin prisma efectelor în principal benefice ale noii stăpâniri. Ceea ce nu înseamnă că sub acest nivel, în literatura de popularizare ori la nivelul percepției obișnuite, experiența istorică românească din Imperiul habsburgic nu mai este privită predominant prin formula „jugului de fier”. Într-un articol cu titlul „Diploma leopoldină” publicat în primele zile ale anului în curs în cadrul *Enciclopediei României online*⁴⁵, se scrie: „Cronicarul ungar Mihal Cserei nota că Transilvania a fost nevoită să schimbe „jugul de lemn otoman cu jugul de fier habsburgic”, fapt consfințit prin Pacea de la Karlowitz din 1799”. Apoi, evocarea unor episoade de istorie locală, dă prilej de reluare a formulei lui Cserei. De pildă, un articol semnat în urmă cu câțiva ani de Matilda Takacs, intitulat „Răscoala curuților și Aiudul”, în revista *on-line Pagini aiudene*, reproduce pasajul⁴⁶, ca și un material dedicat rezonanței locale a operei lui Barițiu, prin invocarea bătăliei de la Jibou din 11 noiembrie 1705, dintre forțele curuților și trupele imperiale, apărut tot *on-line* sub egida Bibliotecii orașenești Jibou⁴⁷.

⁴¹ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Ediția a III-a revăzută și adăugită, Editura Univers Enciclopedic, București, 2002, p. 158

⁴² *Istoria românilor* (compendiu) (coordonatori Ioa-Aurel Pop, Ioan Bolovan), Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2007, p. 350-356

⁴³ *Istoria Transilvaniei*, vol II (*de la 1541 până la 1711*) (coordonatori Ion-Aurel Pop, Thomas Nagler, Magyari Andras), Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2005

⁴⁴ *Ibidem*, p.10

⁴⁵ Articolul este întocmit pe baza a două surse bibliografice: Georgeta Smeu, *Dictionar de Istoria Românilor*, București, Editura Trei, 1997, p. 132 și *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri și până astăzi*. Manual pentru clasa a XII-a, București, Editura Petrion, 2000, p. 73 (http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Diploma_Leopoldina%C4%23).

⁴⁶ Pagini aiudene online, 2004, nr. 4 (12), anul II, serie nouă (http://www.aiudonline.ro/pagini-aidene/2004/Pge*46).

⁴⁷ <http://jibouan.blogspot.com/2009/08/George-barit-parti-alese-din-istoria.ht>.

Sunt exemple menite să ilustreze recurența acestui clișeu după demitificarea, renunțarea la el a istoricilor propriu-ziși, la popularizatorul și consumatorul obișnuit de „istorie”, tributar perioadei de formare, manualelor cu deosebire. S-a scris că „după discreditarea ideologiei marxiste naționalismul istoriografic s-a dovedit a fi cel mai longeviv moștenitor al propagandei ceaușiste”⁴⁸. Într-adevăr, dincolo de reținerea sau eliminarea sa din manualele formatoare de conștiință istorică, metafora lui Cserei este perpetuată de profesorii de istorie, ea rămânând încă un bun comun al identității istorice românești.

În contextul scrierii acestor rânduri m-am întrebat și eu când am aflat și mi-am însușit acest clișeu, fără să pot preciza acest lucru. Dincolo de prezența sau lipsa din manualele și în general cărțile de istorie, asemenea altor câteva clișee legate de legitimarea istorică românească, sintagma lui Cserei s-a impus atât de puternic și de rezistent în conștiința colectivă încât este greu de dislocat. Transilvania istorică rămâne și în conștiința celor de astăzi între coordonatele fixate de naționalismul românesc de factură romantică în secolul la XIX-lea⁴⁹ și justifică „necesitatea unei istorii a imaginilor mentale și a reprezentărilor ideologice cărora le-a dat naștere sbuciumata istorie comună a românilor și a maghiarilor din Transilvania”, precum și studierea Transilvaniei ca „*geografie simbolică*”, ca „patrie imaginară a colectivităților care și-au legat identitatea de acest spațiu, reconfigurându-l în plan mental...”⁵⁰. Ea demonstrează încă o dată „Amestecul haotic și interesat al viziunilor istoriografice cu cele ideologice și politice” ce „au făcut din națiune și naționalism un subiect dificil și polemic!”⁵¹. Se renunță greu, de către națiunile central-europene la memoria rănită despre care s-a spus că „atrage și întreține riscul alimentării xenofobiei, naționalismului, rasismului”; translația spre o „memoria fericită” care „poate împlânzi imaginile și relațiile dintre popoare sau națiuni” se face deocamdată destul de anevoios⁵².

⁴⁸ Sorin Mitu, op.cit., p. 23

⁴⁹ *Ibidem.*, p. 15

⁵⁰ *Ibidem*, p. 224

⁵¹ Simona Nicoară, op. cit., p. 9

⁵² *Ibidem*, p. 115

Constructing Bessarabia: Imperial and National Models of Province-Building

Andrei CUȘCO, Victor TAKI

Rezumat: *Dilema fundamentală a administrării periferiilor în cazul Imperiului Rus se exprima printr-o oscilare permanentă între strategia unei raționalizări birocratice crescânde și acomodarea temporară cu structura tradițională a societăților locale. Cu alte cuvinte, este vorba despre două abordări aparent contradictorii: pe de o parte, un impuls transformator, legat de auto-percepția elitelor imperiale ca purtători ai valorilor „civilizației”, „ordinii” și „progresului” și, pe de altă parte, de o tendință pragmatică și conservatoare, care favoriza compromisul cu elitele locale și se baza pe tradiție, ierarhii sociale înrădăcinate și „drepturi istorice”. În cazul Basarabiei, tensiunea dintre aceste strategii era specifică primei treimi a secolului al XIX-lea, când regiunea în cauză era percepută uneori ca o entitate politică autonomă, cu o structură socială consolidată, și alteori ca un „spațiu pustiu”, destinat unei colonizări și „cultivări” intense. Deși interpretările tradiționale accentuează tranziția de la strategia „acomodării” la politici centralizatoare, elementele ambelor abordări au continuat să coexiste, fiind condiționate de eterogenitatea etnică și socială a provinciei. Chiar dacă relațiile cu centrul imperial au evoluat, în cazul Basarabiei, de la o formă a „administrării indirecte” spre o integrare instituțională rapidă în imperiu, pe parcursul secolului al XIX-lea, autoritățile imperiale nu au renunțat definitiv la nici una dintre cele două viziuni descrise în articol. Acest lucru a devenit evident după reanexarea județelor din Sudul Basarabiei, în 1878. Deși instituțiile românești subminau uniformitatea administrativă a Basarabiei ruse, ele nu au fost abolite imediat fiindcă reprezentau exemple eficiente de modernizare instituțională. Reintegrarea acestui teritoriu în Imperiul Rus a fost influențată de un amalgam de pragmatism, raționalitate birocratică și inerție caracteristică pentru politica centrului imperial la periferii.*

Cuvinte-cheie: *Basarabia; Imperiul Rus; construirea provinciei; integrare administrativă; colonizare; administrare indirectă; relații centru-periferie; transferuri instituționale; modernizare.*

Introduction

The political criteria for the legitimacy of any imperial polity usually emphasize either its uniqueness or the irreconcilable differences between it and its competitors. However, empires have been engaged in a complex process of mutual borrowing, conscious and unconscious imitation and even outright “policy plagiarism” throughout most of their histories. This is especially true of the modern European and Eurasian multiethnic polities, whose interaction was mostly visible on the fringes of their imperial domains. In these contested peripheries, the dilemmas of population management, the blurred definitions of space and, frequently, the presence of alternative centers of attraction beyond the border led to complicated patterns of rivalry, collaboration and subversion. The peripheries did not necessarily play a subordinate part in these processes. As privileged sites of inter-imperial competition, these spaces frequently displayed interesting patterns of imperial policies that were always a combination of the requirements of foreign policy and particular local

processes of integration and resistance. These two spheres were indistinguishable for imperial elites, who always referred to other implicit or explicit models of state-building while formulating the priorities of their own agenda.

The Russian Empire was no exception to this general trend. The mechanisms of 'province-building' in its Western regions were heavily indebted either to the previous state traditions that the Russians had supplanted or to the experience of other imperial players confronted with similar issues of state-building. While the Polish example is, perhaps, the best known and the most revealing such instance, other less publicized cases could offer additional insights in this sense. The Bessarabian case provides an excellent opportunity to study the multiple dimensions of empire-building in the borderlands. Another aim of this article is to transcend the logic that perceives the imperial and national contexts of state formation in stark contrast. Far from being constantly opposed, such models could be and often were complementary. This process could, moreover, go both ways: while the imperial setting was fundamental for the articulation and political mobilization of ethnicity and, ultimately, of 'national movements,' some elements of the nationalizing agenda could (and did) shape the institutions of the Eurasian empires. Bessarabia's peculiar position in this regard is the starting point for our further argument.

1. Imperial Rivalry, Regional Elites and the Formation of the Bessarabian Province

The struggle for a predominant influence upon the Balkan peoples constituted one of the aspects of Russia's confrontation with Napoleonic France in the first decade of the nineteenth century. The treaty of Kuchuk-Kajnardzhi of 1774 allowed Russian rulers position themselves as the protectors of the orthodox peoples in the Balkans, and led, among other things, to the establishment of Russian consulates in Moldavia and Wallachia. By the end of the century Russia established connection with the prince metropolitan of Montenegro. The growth of Russian influence in the Balkans resulted not only from a number of victories over the Ottoman Empire, but also from the decline or passivity of other imperial actors in the region – the Hapsburg Monarchy and the Republic of Venice. The French occupation of Venice in 1797, however, changed the situation as a vigorous imperial actor stepped in the shoes of a worn-out Venetian Republic. French military presence, and, even more importantly, French revolutionary ideology had the potential of countering Russian influence. This brought about a realignment of powers with Russia and the Ottoman Empire entering a short-lived alliance against the French occupation of Egypt and of the Ionic islands. Soon after his *coup d'état*, Napoleon quickly realized that the traditional policy of close ties with the Sultan can be more advantageous than the risky policy of partition of the Ottoman Empire. Capitalizing on his victory at Austerlitz, he forced the Austrian Empire to cede Istria consolidating the French presence in the West of the Balkans. In response, Russian foreign minister Adam Czartoryski put forward the idea of Balkan federation under the Russian protectorate that was to neutralize the threat from the increasingly pro-French Ottoman Empire and, at the same time, counter the French influence in the Balkans.¹ The Serbian anti-Ottoman uprising that erupted in 1804

¹ Czartorzski to Alexander I, January 11/23, 1806, *RIO*, Vol. 82, p. 254-255. This policy is analyzed in George Vernadsky, "Alexandre Ier *et le problème slave* pendant la première moitié de son regne", in *Revue des Études Slaves*, Vol. VII, 1927, p. 94-111.

provided a reference point for Czartoryski's plan since the Serb leaders turned to Alexander I for support. The plan, however, was buried by Czartoryski's retirement and the beginning of a new Russo-Turkish war, which started with the occupation of Moldavia and Wallachia by the Russian troops in November 1806. The war dragged for almost five years after the conclusion of the Russo-French peace in 1807, and barely ended before Napoleon's invasion of Russia. Seeking to annex Moldavia and Wallachia but failing to inflict a major defeat upon the Ottomans, the Russians provided support for the Serbian insurgents and established ties with semi-independent pashas of Widdin and Ianina in an attempt to forestall the French influence. Nevertheless, the latter only grew after Austria's 1809 defeat from Napoleon, French annexation of Dalmatia and the creation of Illyrian provinces that brought about the French Empire into an even greater contact with the Balkan Slav population.

The establishment of the Illyrian provinces of the French Empire on the western fringe of the Balkans constituted an important factor of Russian policies in the lower Danube and influenced the formation of Bessarabian province. The French administrators headed by Marshal Marmont freed the serfs with land, replaced medieval legislation by *Code Napoléon* as well as took the measures for reafforestation, land reclamation and public health.² Stepping in the shoes of the Venetians and the Austrians, the French administrators in the person of Marmont borrowed the latter's perception of the Slav population as barbarous and backward, enhanced by their self-understanding as the representatives of the most advanced and civilized nation in Europe.³ Prescribing the abolition of serfdom as one of manifestations of barbarity, the discourse of civilizing mission, however, legitimized the persistence of unfree labor in the form of public works. In the words of Marmont, "when an enlightened government possesses a country of poor and barbarous peoples, it must hasten to have executed, by *corvée*, the great works of public utility. It thus advances the epoch of their wealth and civilization."⁴ Yet, comprehensive subscription measures taken by the French together with the highly centralized administration and the decline of trade because of the Continental blockade antagonized the local population.⁵ Eventually, pragmatism prevailed over the doctrinaire approach and Napoleon's officials preferred to rely on the traditional institutions instead of supplanting them with the French ones. Thus, despite their reformist zeal, the French authorities eventually opted for the preservation of the traditional system of military border inherited from the Habsburg although it was criticized as a relic of feudal past.⁶

² The most thorough discussion of the French policies in the Illyrian provinces available in English is: Frank J. Bundy, *The Administration of the Illyrian Provinces of the French Empire, 1809-1813*, Taylor & Francis Inc., London, 1987.

³ Larry Wolff, *Venice and the Slavs: The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*, Stanford University Press, Stanford, 2001, p. 333-334.

⁴ *Memoires du Marechal Marmont, Duc de Raguse*, 3d ed. Volume 3, Perrotin, Paris, 1857, p. 64-65.

⁵ L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Rinehart & Co. Inc., New York, 1958, p. 206-207.

⁶ Gunther E. Rothenberg, *The Military Border in Croatia, 1740-1881*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1966, p. 113-114.

The policies of Russian occupation authorities in Moldavia and Wallachia during the same period underwent an essentially similar evolution.⁷ Operating like their French counterparts under the slogans of civilizing mission, Russian officials, after a rather brief attempt to its ideals into practice, were forced to endorse the traditional institutions and practices. Following a short period of ruling by proxy in the person of Wallachian hospodar Constantine Ypsilanti, Alexander I appointed Senator S. S. Kushnikov to preside over the Moldavian and Wallachian Divans. In his activities, Kushnikov had to take into account “the customs of the land, and, at the same time, try as far as the situation permits, bring these customs closer to Russian practices and fundamental laws.”⁸ The emphasis on “russification” was repeated by Russian commander-in-chief in 1809-1810 P. I. Bagration, who insisted on the “approximating little by little Russian laws and customs in the governing of the Principalities.”⁹ However, in the absence of an effective “Russian model” of local government, the Russian policies resembled the French ones more in style than in content. Setting the guidelines for reform of local administration, Bagration employed the language of the late enlightenment political science and argued “that reasonable economy constitutes one of the major factors contributing to the well-being of the land and revealing a good government.”¹⁰ A precise definition of the amount of taxes paid by each taxpayer according to his social status was a precondition of “the security of property as the foremost right (after life and honor) of every citizen living under the protection of benevolent government.”¹¹ Vesting his struggle against abuses in local administration in the language of public good, Bagration insisted that the “revenues of Wallachia” be considered “state property (*gosudarstvennoie imushchestvo*).”¹² His advocacy of the individual security notwithstanding, the Russian general did not hesitate to impose a public *corvée* upon the local population (with the goal of supplying the army rather than for road-building or land reclamation as in Dalmatia) that provoked passive resistance of local population. Bagration’s and Kushnikov’s energetic measures, however, failed to produce demonstrable results and their successors, general N. N. Kamenskii and senator V. I. Krasno-Miloshevich respectively, renounced their transformative approach, falling back on the existing institutions and concluding that

⁷ For a general overview of Russian occupation of the principalities see: George F. Jewsbury, *The Russian Annexation of Bessarabia: 1774-1828. A Study of Imperial Expansion*, East European Monographs, no. 15, New York, 1976, p. 30-54.

⁸ A. N. Egunov (ed.), “Materialy dlia noveishei istorii Bessarabii”, in: *Zapiski Bessarabskogo Statisticheskogo Komiteta*, vol. 3, Chişinău, 1868, p. 144-145.

⁹ George F. Jewsbury, *The Russian Annexation of Bessarabia: 1774-1828. A Study of Imperial Expansion*, East European Monographs, no. 15, New York, 1976, p. 47.

¹⁰ “Iz predlozhenia P. I. Bagrationa Divanu Valashskogo kniazhestva o podatikh i povinnostiakh zhitelei,” January 28 1810, in N. V. Berezniakov, V. A. Bogdanova, (eds.), *Bagration v dunaiskikh kniazhestvakh* [Bagration in the Danubian Principalities], Chişinău, 1949, p. 84.

¹¹ Predlozhenie Bagrationa Divanu, January 28, 1810, Arhiva Naţională a Republicii Moldova (ANRM), Fond 1, op. 1, File 1418, ll. 23-23rev.

¹² N. V. Berezniakov, V. A. Bogdanova, (eds.), *Bagration v dunaiskikh kniazhestvakh* [Bagration in the Danubian Principalities], Chişinău, 1949, p. 87.

“an overall eradication of abuses depends upon time and change in the form of government.”¹³

Imperial policy in Bessarabia, the annexation of which was stipulated by the Bucharest treaty of May 16, 1812, was thus initially conditioned by two factors: 1) the on-going struggle with Napoleonic France and other imperial actors for the predominant influence over the Balkan peoples and 2) discouraging experiences of assimilative policies in the Principalities in 1806-1812. The former manifested itself in the re-emergence of Czartoryski's plan for mobilization of the Balkan Slavs for the anti-Napoleonic struggle. After Kutuzov inflicted a decisive defeat on the Ottoman army near Rushchuk in autumn 1811, the signing of peace became the question of time. As a new war with France became no less imminent, the secretary of Russian embassy in Vienna and future foreign minister of Alexander I, I. A. Capodistria, wrote a memoir advocating a diversion against the vulnerable Illyrian provinces of the French Empire, destroying this bastion of the French influence in the Balkans.¹⁴ According to Capodistria, the prospect of Napoleon's dominance in the Balkans was quite real as he could “promise principalities to the princes, liberty to peasants, tribune to the adventures and respect to the men-of-lettres (sic!).” In order to prevent it, the Ottoman Empire was to be rapidly forced to peace and cooperation, while the Russian army on the Danube was to be sent by sea and land to Illyria. In case the Ottoman Empire refused to oblige, Capodistria advocated forming a corps of Bulgarians and Slavs and stirring up an uprising in European Turkey as well as applying pressure on the Ottoman government acting through Phanariotes, Armenians and Greeks of Constantinople¹⁵.

However utopian Capodistria's plan was, it was given some consideration and eventually found an advocate in the person of Russian Minister of the Navy, P. V. Chichagov, who suggested sending the Danubian army into an expedition against Bosnia, Dalmatia and Croatia supported by the British Navy as well as Serbians and Montenegrins. Desperate to ward off the impending French invasion, Alexander I seized at this idea, which reminded him of Czartoryski's erstwhile plans. As a means of mobilizing the Balkan Slavs, Chichagov was authorized “to promise independence, the creation of a Slav kingdom as well as to distribute monetary awards and titles of their leaders.” Appointed the Commander-in-Chief of the Danubian army to replace Kutuzov, Chichagov arrived to Bucharest already after the latter signed the peace treaty. Predictably the treaty included no mentioning of the anti-French alliance and the British ambassador to Constantinople was reluctant to pressure the Ottomans for it. Time went on and, with the *la Grande Armée* deeply inside Russian territory,

¹³ “Vsepoddaneishii raport V. I. Krasno-Miloshevicha ot 15-go iyunia, 1810 g.,” cited in: A. N. Egunov (ed.), “Materialy dlia noveishei istorii Bessarabii”, in: *Zapiski Bessarabskogo Statisticheskogo Komiteta*, vol. 3, Chişinău, 1868, p. 146.

¹⁴ On Capodistria see Patricia Kennedy-Grimstead, “Capodistria and the New Order for Restoration Europe:

The Liberal Ideas of a Russian Foreign Minister, 1814-1822”, in: *Journal of Modern History*, Vol. 40, Nr. 2, 1968, p. 166-192 as well as: Eadem, *The Foreign Ministers of Alexander I: Political Attitudes and the Conduct of Russian Diplomacy, 1801-1825*, University of California Press, Berkley, 1969.

¹⁵ “Memoir sur une diversion à operer dans le Midi de l'Europe en cas de guerre entre la Russie et la France,” Vienne, 1811, Arhiv Vneshnei Politiki Rossiiskoi Imperii (AVPRI), Fond 133, op. 468, file 11607, ll. 299-311.

Alexander I ordered the Danubian army march to the north. Yet, as he was passing through the newly-annexed territory between the Pruth and the Dniester rivers, Chichagov did not miss an opportunity to leave an imprint on the future organization of the region, still mindful as he was of the necessity to challenge the French influence in the Balkans. In it, he was greatly aided by Capodistria, whose ostensible authorship of the plan of the Balkan diversion was implicitly recognized by his transfer from Vienna to the diplomatic chancellery of the Danubian army that coincided with Chichagov's appointment as the Commander-in-Chief.

Capodistria's political memoirs of this period shed light on the struggle that the Russian Empire waged for the allegiances of the Greek regional elites in the Balkans that proved to be an important influence on Russian policy in Bessarabia. In 1810 and 1811, he presented the Russian government with two pieces on the current state of the Greeks, in which he stressed the importance of winning the sympathies of various categories of the Greek population of the Ottoman Empire. According to Capodistria, the latter's political and military capacities owed largely to the support of the Phanariote Greek aristocracy of Constantinople. In order to make the Phanariotes transfer their allegiance to Russia, Capodistria suggested opening before them the perspective of their consolidated political and cultural dominance in the principalities detached from the Ottoman Empire and placed under Russian protectorate. The policy that Capodistria advocated in 1810 was quite radical in its character and scope and was not unlike the measures taken by the French administration in the Illyrian provinces or, indeed, any other territory that became part of the French Empire:

Recognizing the property rights, classifying the proprietors, instituting various orders of citizenship, creating public offices and assemblies with the task of codifying and supplementing local laws, founding the institutions of public education, establishing the economic, agrarian and literary societies, laying foundations for the development of commerce – such can be objects of care for the present administration.¹⁶

On the other hand, Russian government was not to surrender the influence over the Greek commercial elements of the region, whose allegiance could otherwise be claimed by Napoleonic France, unless Russia provided a firm protection after the conclusion of the treaty. Therefore, "whatever the borders that Russia would establish with the Ottoman Empire, the lands that it would acquire should not fail to become the promised lands for the Greeks." According to Capodistria, Bessarabia and Crimea were the countries, where the better future of the Greeks could be secured. In order to demonstrate the advantages of the Greek colonization of these regions, Capodistria pointed to the example of Trieste, which prospered after Maria-Theresia decided to attract Greek merchants through the mediation of Greek orthodox clergy.¹⁷

After the impossibility of the "Balkan diversion" against Napoleon became apparent, Chichagov and Capodistria turned their attention to the establishment of the administration in the annexed territory. By that time, the devastating effects of four-year Russian administration in Moldavia and Wallachia were obvious and this necessitated a change of approach. In his letters to the emperor, Chichagov presented

¹⁶ "Mémor sur les moyens qui peuvent concourir à terminer la guerre actuelle entre la Russie et la Porte", AVPRI, Fond 133, op. 468, file 13377, ll. 237-245.

¹⁷ "Mémor sur l'état actuel des Grecs," AVPRI, Fond 133, op. 468, file 13377, ll. 259-260.

Bessarabia as a “beautiful country, which offers great advantages, but which needs to be given some respite.”¹⁸ Along with the exemption of Bessarabian population from taxes and the military service, Chichagov insisted on preserving peculiar local institutions: “Nothing should be done and established that contradicts local needs and circumstances.”¹⁹ Chichagov criticized Russian authorities in the principalities in 1806-1812 that failed to follow the example of Rumiantsev and Potemkin and, instead of corresponding directly with the Divans, “distorted the government by creating a legion of small employees that increased the expenses four times and multiplied abuses *ad infinitum*.”²⁰ Warning about the danger of “multiplication of authorities,” Chichagov rather daringly advised the emperor not to allow “[his] administration for the moment to interfere into this affair. Otherwise, it will spoil all our future plans.”²¹

“The Rules for the Temporary Government of Bessarabia” elaborated by Capodistria in October 1812 represented a departure (more obvious on the discursive than on the practical level) from the Russian policies in Moldavia and Wallachia in 1808-1812. They renounced the objective of “bringing the local institutions in accordance with the Russia pattern” and proclaimed local laws as the basis of administration.²² Administration and justice were to be executed in both Romanian and Russian depending on the native language of the plaintiffs. The province was exempted from taxation for three years, while its inhabitants relieved of the military recruitment and retained their personal freedom that they enjoyed after the abolition of serfdom in Romanian principalities in the middle of the eighteenth century. For Capodistria, who supervised Russian policy in Bessarabia until early 1820s, “the provincial government in accordance with its native laws, mores and customs” alone could secure “the advantages of the paternalistic government based on the Christian faith” and provide for “a gradual development of the resources, with which nature so lavishly provided this land.”²³ The impossibility of “a people [changing] its nature (*svoistvo*) to suit the kind of government quite alien to it” constituted the fundamental assumption of his approach.

Never completely relinquishing the rhetoric of the civilizing mission and orderly government, Chichagov’s instructions prescribed to the first Bessarabian governor Scarlat Sturdza to “secure the property of each individual, facilitate the obtaining of new property by the newcomers as well as secure a just distribution of the public offices so that the justice of your subordinates makes Bessarabian inhabitants forget the absence of codified laws.”²⁴ Admitting the existence of “vices peculiar to this region” and attributing them to “Moldavian, i. e. Turkish education,” Capodistria

¹⁸ V. M. Kabuzan, *Narodonaselenie Bessarabskoi oblasti i levoberezhnykh raionov Podnestrov'ia* [The Population of the Bessarabian Region and the Territory on the Left Bank of the Dniester], Shtiintsa, Chisinau, 1974, p. 26-27, estimates the population of Bessarabia in 1812 between 256.000 and 300.000.

¹⁹ Chichagov to Alexander I, Foshkany, August 6, 1812, in *RIO*, Vol. 6, 1871, p. 28-29.

²⁰ *Mémoires Inédits de l'Amiral Tchitchagoff*, Scheneider et comp., Berlin, 1855, p. 15.

²¹ Chichagov to Alexander I, Bucharest, August 2, 1812, in *RIO*, Vol. 6, 1871, p. 13.

²² A. N. Egunov (ed.), “Materialy dlia noveishei istorii Bessarabii”, in: *Zapiski Bessarabskogo Statisticheskogo Komiteta*, vol. 3, Chişinău, 1868, p. 109-110. (Art. 11)

²³ The Instruction of Alexander I to A. N. Bakhmet'ev, Rossiiskii Gosudarstvennyi Istoricheskii Arhiv (RGIA), Fond 1286, op. 2, file 70, ll. 18-19.

²⁴ A. N. Egunov (ed.), “Materialy dlia noveishei istorii Bessarabii”, in: *Zapiski Bessarabskogo Statisticheskogo Komiteta*, vol. 3, Chişinău, 1868, p. 112.

in 1816 advised to Sturdza's successor, Bessarabian Viceroy A. N. Bakhmet'ev, that good example was a better method to inculcate public virtues than legislative acts that are out of correspondence with the character of the people. Careful attention to local peculiarities was to be combined with gradualism in the implementation of the "civilizing" policies. According to Chichagov's instruction, which in all probability was written by Capodistria, "[the] true happiness of a people can hardly be achieved in short time. First, it is necessary to study the state of the people in detail and decide what is vicious in it. After this is done, one can compose a plan, the implementation of which could gradually bring this people to a possible degree of perfection."²⁵

Besides, the well-being of the local population, the official rhetoric stressed the importance of Bessarabian autonomy for Russia's influence in the Balkans. Chichagov/Capodistria's instruction to Sturdza, defined the political task of Bessarabian governor as "drawing the attention of the neighboring peoples to this region." After "[the] last war occupied the minds... of Moldavians, Wallachians, Greeks, Bulgarians, Serbs and all peoples attached to Russia," it was crucial not to dash the hopes that they pinned on Russia. After the beginning on the new war with Napoleon in the north, "the spirit of these peoples can become enslaved and our enemies can come to dominate them," argued the author of the instruction. "Therefore, it is necessary to sustain the attachment of these peoples and protect them from the influence of our enemies. This consideration should constitute the basis of all your activities referring to administration and the political goal of your appointment." Assuring "true prosperity" for the new province was a means of provoking the desire of this prosperity in the numerous peoples that had ties to Bessarabia's ethnically diverse population: "The Bulgarians, the Serbs, the Moldavians and the Wallachians are seeking a fatherland. You can offer them one in this land." Drawing upon the arguments first elaborated in Capodistria's 1810-1811 memoirs that presented the Romanian principalities, or more narrowly Bessarabia, as the space of Greek colonization, Chichagov/Capodistria's instruction set the development of commerce as one of the priorities for the Bessarabian governor. In order to attract the necessary capitals, the instruction advised to invite one of foreign commercial houses to settle in Bessarabia. Viena, Trieste, Livorno, Genoa and Venice had a lot of Greek merchant firms that suffered losses on account of the continental blockade system. It was enough, according to Capodistria, to bring one such company to Bessarabia to have others follow suit.

The first measures for the administration of the new region were taken by Chichagov with an eye on preserving Russia's moral influence over the Balkan coreligionist people, whose status in the Ottoman Empire the Bucharest treaty failed to stipulate. Leaving its local allies at the mercy of the Ottoman authorities, Russian officials apprehended the loss of support that they traditionally enjoyed among the Greeks, Serbians and Montenegrins. Bessarabia was to play the role of asylum for those, who compromised themselves in the eyes of the Ottomans by their cooperation with the Russian army during the war. At the same time, Bessarabia's special status was arguably more than just a compensatory measure. Similarly to the Illyrian provinces located at the opposite side of the Balkans, Bessarabia was to play the role of bridgehead of Russian influence and a shop-window of prospective Russian rule in the

²⁵ A. N. Egunov (ed.), "Materialy dlia noveishei istorii Bessarabii", in: *Zapiski Bessarabskogo Statisticheskogo Komiteta*, vol. 3, Chişinău, 1868, p. 111.

region. In order to fulfill this function, the new province had to present a model of tsar's government and make it palatable for the local population.

However, the fundamental principles upon which this rule was supposed to be based as well as the general trajectory of Russian policies were significantly different from those of the French administration in Istria and Dalmatia. Napoleon's officials initially embraced the modernizing approach and made the French rule equivalent with radical departure from the existing patterns only to grudgingly endorse some of the traditional institutions later. Their counterparts on the lower Danube, especially P. I. Bagration, likewise initially set a radical goal of "russification," although the latter manifested itself more on the rhetorical than on the practical level. Yet, by 1812, this approach was completely discredited by the devastating effects of Russian occupation of Moldavia and Wallachia. Therefore, setting the agenda for the imperial policy in the new province, Chichagov and Capodistria were cautious to employ the rhetoric of local peculiarities, while their version of the Russia's "civilizing mission" emphasized gradualism and allowed for certain spontaneity. This, however, did not preclude in future the reemergence of the assimilative approach re-emphasizing the contrast between local institutions as relics of semi-barbarous or despotic past on the one hand, and rational principles of Russian local administration on the other.

2. Building the Bessarabian Province

The first years and decades following the annexation of Bessarabia witness the process of active "construction" of the province that proceeded on both institutional and discursive planes. The institutional construction consisted in the imposition of a single administrative structure upon rather diverse territories and populations. The new province did not have a historical precedent and was an administrative creation *par excellence*. Being a part of medieval Moldova, the territory between the Dniester and the Pruth rivers did not possess a particular administrative status, although it differed from Transpruthian Moldova on account of the absence of larger towns, sparseness of population and frequent nomadic raids. Ottoman conquest entailed alienation of parts of Moldova's "eastern marches" to form a number of *reyas* that only emphasized the territory's character as the meeting ground of the settled semi-nomadic and nomadic population. Consisting of three separate territories (six districts of the Moldavian principalities, the Khotin *reaya* and the Budjak steppe) that before 1812 were governed by different authorities, the lands between the Pruth and the Dniester rivers were brought under the authority of the new provincial government located in the newly designated capital town – Chişinău. The "Temporary rules" specified with all possible precision the borders of Bessarabia as well as its new division into nine districts. Some time afterwards, the province was put on the map and there appeared a number of statistical surveys.²⁶ As Capodistria's outline of Bessarabian government was replaced

²⁶ P. Kunitskii, *Kratkoe Statiisticheskoe opisanie Zadnestrovskoi oblasti* [Short Statistical Description of the Trans-Dniestrian region], Tipografia Glazunova, St. Petersburg, 1813; P. Svin'in, "Statisticheskoe opisanie Bessarabii" [Statistical Description of Bessarabia], in *Zapiski Odesskogo Obschestva Istorii i Drevnostei*, Vol. VI, 1867, p. 175-320; *Statisticheskoe opisanie Bessarabii sostavlennoe v 1826-m godu* [Statistical Description of Bessarabia Composed in 1826], Tipografiia Akkermanskogo Zemstva, Akkerman, 1899; P. Shabel'skii, "Kratkoe obozrenie Bessarabii i chasti Moldavii, prisoedinennyh k Rossiiskoi imperii," [Short Review of Bessarabia and the Part of Moldavia Annexed to the Russian Empire], in *Syn Otechestva*, Vol. 14, 1815, p. 32-41; Vol. 16, 1815, p. 118-126; Vol. 18, 1815, p. 197-212.

by the 1818 “Statute for the formation of the Bessarbian Province,” the 1828 “Statute for the Administration of the Bessarbian Province” and finally by the standard Russian *gubernia* administration in 1873, the structure of provincial administration grew increasingly complex and the division of functions between various agencies increasingly elaborate.²⁷

The construction of the new border on the Pruth was an important aspect of province-building. Since the export of sheep and cattle to Istanbul constituted a staple of local economy, the new border was bound to be unpopular among the population as is testified by smuggling that persisted throughout the period of Russian rule. In the absence of special border guard units, the border was initially patrolled by the Cossacks, whose inadequacy for this function made Bessarabian viceroy A. N. Bakhmet'ev ask for regular troops to substitute them.²⁸ Topography likewise belied the recent character of the new territorial demarcation, which involved the division of some of the pre-1812 Moldavian districts. Thus, the new border along the Pruth cut across the Iași district that included territories on both sides of the river. Nevertheless, the part of the district alienated by the Russian Empire retained its original name given to it by the Moldavian capital Iași, located just off the border to the West. The same referred to the estates of Moldavian boyars many of whom possessed lands on both sides of the river. They were given a three year-term in order to decide on the place of their permanent residence and sell their possessions on the opposite side of the border. During the 1810s, the Russian government was willing to attract elite representatives from the truncated principality to Bessarabia, where hardly a boyar resided before 1812. The boyars predictably preferred to sit on the fence and had the term extended several times. The border remained permeable during the 1820s - a period that witnessed the Etairist detachments cross the border to start the Greek ill-fated uprising. The political disturbances it caused in the principality made the Moldavian hospodar and a number of boyars flee to Chișinău only to return several years later. Another Russian occupation of the principalities in 1828-1834 for a time practically abolished the border, while the preservation of Russian quarantine on the Dniester until 1830 made communication between Bessarabia and the rest of the Russian Empire sometimes even more difficult than with the principality. The situation changed in the mid-1830s together with the Russian evacuation of the principalities and the re-establishment of the effective border along the Pruth.²⁹ However, even after that date, the process of territorial delimitation of sovereignty remained incomplete, as is manifested by the existence of the so-called “dedicated monasteries” that remained under the jurisdiction of the Eastern Patriarchs. Russian authorities likewise remained concerned with the permeability of the province's western border to the émigré Polish propaganda.

²⁷ See “Ustav obrazovania Bessarabskoi oblasti,” April 29, 1818, in *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoi Imperii* [Complete Collection of the Laws of the Russian Empire], ser. 1, Vol. 35, no. 27357, p. 222-281; “Ucherezhdienie dlia upravleniia Bessarabskoi oblasti,” February 29, 1828, in *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoi Imperii* [Complete Collection of the Laws of the Russian Empire], ser. 2, Vol. 3, no. 1834, p. 197-204.

²⁸ Bakhmet'ev's report to Alexander I, July 7, 1816, in N. Dubrovin (ed.), *Sbornik Istoricheskikh Materialov Izvlechenykh iz Arkhiva Sobstvennoi Ego Imperatorskogo Velichestva Kantseliarii* [A Collection of Historical Materials Extracted from H.I.M. Own Chancery's Archive], Vol. 7, St. Petersburg, 1895, p. 302.

²⁹ Iulian Frunțașu, *O Istorie etnopolitică a Bassarabiei*, Cartier, Chișinău, 2002, p. 37

The institutional aspect of province-building was paralleled by its discursive construction. Various descriptions of Bessarabia that appeared after 1812 contributed to the perception that the new imperial province had always constituted a single region. In these descriptions the differences between various parts of the Pruth-Dniester Mesopotamia were underplayed and the whole territory was endowed with the same character. The first statistical survey of the newly annexed territory, written by archpriest Petr Kunitskii, still used the notion of “Bessarabia” in the narrow sense of the Budjak. This territory, alongside the Khotin reaya and the six districts of Moldavia, composed what he called the “Transnistrian province (*Zadnestrovskaiia oblast'*).” Mentioning the three constituent parts of the new province, Kunitskii nevertheless affirmed that “these parts are not separated from one another by rivers or mountains and moreover are united by mores, customs and kinship (*srodstvom*) of their inhabitants, since both Bessarabia and the Khotin district used to be parts of the Moldavian principality.” The unity of the new province was thus affirmed through recourse to a historical argument, namely the fact that the whole territory once belonged to Moldova. In this way the Russian annexation almost amounted to the restoration of historical unity of the Moldavian lands divided by the Ottoman conquest. At the same time, no less imperative than the construction of the province’s unity was the necessity to affirm Bessarabia’s historically separate status from the rest of Moldavia. According to the author of another early description of Bessarabia, Pavel Shabel’skii, what made Bessarabia different from Moldova was its supreme strategic importance for the Ottomans as well as its role as the “granary of Constantinople alongside Egypt.” That is why Bessarabia has always been “separated from Moldavia, being under direct Turkish rule and governed by the Pashas.”³⁰

A somewhat paradoxical consequence of the process of imaginary construction of Bessarabia was the affirmation of the difference between it and the rest of the empire. The assimilative discourse about the province that emphasized its organic fusion into the body of the Russian empire was much more characteristic of the late nineteenth – early twentieth century, whereas the first decades following the annexation witnessed the articulation of the theme of Bessarbia’s exotic nature that made it so strikingly different from the Russian interior. Although after 1812 the Russian border was established along the Pruth, Russians continued to view the Dniester not only as the “real boundary between civilized and semi-savage countries,” but also as a climatic limit, beyond which lay a country, whose nature they found exotic compared with the stern Pontic steppe, let alone the severe climate of the Central Russian plains.³¹ The scarcity of the country’s cultivation was compensated by the exotic riches of nature: Russian travelers were impressed by Bessarabian meadows with flowers that were not found in Russia as well as the murmur of the millions of insects, which filled the steppe at nights. If the nature of the region was sometimes bright enough to incite the admiration of eyewitnesses, so much easier could it be portrayed as “the promised land” by those who undertook imaginary travels to the

³⁰ P. Shabel’skii, “Kratkoe obozrenie Bessarabii i chasti Moldavii, prisoedinennyh k Rossiiskoi imperii” [Short Review of Bessarabia and the Part of Moldavia Annexed to the Russian Empire], in *Syn Otechestva*, Vol. 14, 1815, p. 35-36.

³¹ A. I. Mikhailovskii-Danilevskii, “Vospominania za 1829 god” [Memories of the Year 1829], in *Russkaia Starina*, p. 182; A. F. Vel’tman, “Vospominania o Bessarabii” [Memoirs on Bessarabia], in *Sovremennik*, Nr. 3, 1837, p. 229.

Danube from Moscow or St. Petersburg. Likewise, the necessity to justify the five-year war effort spent in order to secure the possession of Bessarabia sometimes caused an overestimation of the riches of the land, whereby it was compared to Egypt as the “granary of Constantinople.”³² So precious was the possession of this “golden country,”³³ whose “benevolent air, healthy climate, the abundance of the southern fruits, the multitude of springs and waterfalls, the vicinity of the kind and shy Moldavians” were advantages in comparison with the Southern Caucasian provinces, neighboring “hostile and predatory peoples.”³⁴ “The aromas of acacias, the singing of the nightingales, huge sturgeons in the rivers and inexhaustible game in the marshes” were enough to make Bessarabia a dreamland for the inhabitants of the snow-clad Moscow or the humid St. Petersburg.³⁵ Such rhapsodic accounts coexisted with the rumors about the “unbearable heat, the steppes populated by snakes, scorpions and tarantulas, as well as about the plague and eternal fevers” that accompanied the traveler who ventured to see the region out of curiosity or on errand.³⁶ Both the exaltation of the riches of these lands and the portrayal of the dangers that they harbored were the two sides of the exoticization of the region that made it attractive enough for intrepid travelers.

At the same time, the institutional unity reaffirmed at the discursive level was compromised by the rather contradictory character of imperial policies, which, to a degree, were conditioned by the actually existing peculiarities of various parts of the new region. Before their annexation by Russia, both the southern stretch of Bessarabia and the lands to the East, commonly known in the epoch as “New Russia,” had been a field of contention between the various conglomerates of steppe nomads and semi-sedentary warrior formations (mainly the Cossacks) and the emerging and consolidated states to their north and west (first the Moldavian Principality and Poland, to be later joined or replaced by the Ottoman and Russian Empires). The porous, shifting and “transitional” character of this frontier territory was in the process of being changed by the intervention of the Russian centralizing and (partially) modernizing polity. In the Ottoman period the string of fortifications lined along the Dniester and the Danube transformed the entire zone into a rough analogy to the Habsburg “military frontier” (certainly, without any involvement of the local population or the “policing” ambitions of the Habsburg authorities). However, the “pacification” brought about by Russian conquest presupposed a new vision of the recently acquired land. Situated at the “edge

³² P. Shabel'skii, “Kratkoe obozrenie Bessarabii i chasti Moldavii, prisoedinennyh k Rossiiskoi imperii” [Short Review of Bessarabia and the Part of Moldavia Annexed to the Russian Empire], in *Syn Otechestva*, Vol. 14, 1815, p. 35-36.

³³ The expression was attributed to Alexander I during his visit to Bessarabia in 1818. See A. F. Vel'tman, “Vospominania o Bessarabii” [Memoirs on Bessarabia], in *Sovremennik*, Nr. 3, 1837, p. 232.

³⁴ P. Shabel'skii, “Kratkoe obozrenie Bessarabii i chasti Moldavii, prisoedinennyh k Rossiiskoi imperii” [Short Review of Bessarabia and the Part of Moldavia Annexed to the Russian Empire], in *Syn Otechestva*, Vol. 16, 1815, p. 125-126.

³⁵ A. F. Vel'tman, “Vospominania o Bessarabii” [Memoirs on Bessarabia], in *Sovremennik*, Nr. 3, 1837, p. 246.

³⁶ A. F. Vel'tman, “Vospominania o Bessarabii” [Memoirs on Bessarabia], in *Sovremennik*, Nr. 3, 1837, p. 227.

of the Eurasian steppe” (in Willard Sunderland’s words)³⁷, Bessarabia represented a primary area of state sponsored colonization as a part of the empire’s “social engineering” projects. The Russian state never aimed at imitating the Western concept of *terra nullius* (and certainly displayed no ambition to devise a comparable legal terminology). In practical terms, however, this region was the equivalent of a “desert” waiting to be populated and cultivated. In order to transform the “uncultivated” borderland into a productive and rationally structured space, Russian authorities, even before the conclusion of the Bucharest treaty, started inviting Transdanubian Bulgarians, while the post-1812 period witnessed the settlement of a large number of Germans and Russian state peasants.

The imperial design to integrate an unstable and previously heavily fortified inter-imperial “military frontier” accentuated the demographic disparity between the southern “colonized” regions and the northern-central Romanian-dominated areas. The central and northern part of Bessarabia located to the North of the boundary between the steppe and the forest zones were in effect settled agricultural areas, where the social structure was defined by the lord and peasant relationship. In these areas, the imperial policies aimed at the consolidation of the social dominance of the Moldavian noble landowners started already during the 1806-1812 Russo-Turkish war. In response to the petition of the Moldavian Divan, Alexander I agreed to acknowledge the claims of some Moldavian boyars on the lands around the Ottoman fortress Khotin located in the North, which had been turned in *reaya* in 1713. A number of boyars were appointed by the Senator-President of the Moldavian and Wallachian Divans S. S. Kushnikov to form an “investigation commission” charged with the examination of the documents covering the property rights.³⁸ Despite the reported cases of corruption in the commission, the distribution of lands in Khotin *reaya* continued. The easiness with which the Moldavian boyars confirmed their old titles on land and/or acquired new lands in Bessarabia suggests that Russian authorities viewed the region, or at least its central and northern parts, as a territory with a landed nobility and local institutions rather than “an empty space” that had to be colonized with just anyone willing to do that.³⁹

The “transitional” nature of the Bessarabian space is revealed by the duality of the Russian discourse concerning it. While, on the one hand, the major part of the province was to be integrated into the Empire on the terms of a “liberated” territory inhabited by a fellow Orthodox people, the former expanse of the Budjak (the southern part of the region) was clearly a “no man’s land” that had to be reclaimed for “civilization” and “progress.” The language of local laws, customs and traditions adopted by imperial authorities acquired different meanings for Moldavians and Wallachians on the one hand, and the prospective foreign settlers on the other.

³⁷ Willard Sunderland, *Taming the Wild Field: Colonization and Empire on Russian Steppe*, Cornell University Press, Ithaca, 2004, p. 25

³⁸ See P. Khalippa, “Opisanie arkhivov gg. Senatorov predsedatel’stvovavshikh v Divanakh Moldavii i Valahii v 1808-1812 gg.” [Description of the Archive of the Senators Presiding over the Divans of Moldavia and Walachia in 1808-1812], in *Trudy Bessarabskoi Arkhivnoi Komissii*, Vol. 1, Chişinău, 1907, p. 335.

³⁹ Generally, the boyars appropriated 117 thousand desiatiny. N. I. Meshcheriuk, *Antikrepostniceskaia bor’ba gagauzov i bolgar Bessarabii v 1812—1820* [The Struggle Against Serfdom among the Gagauz and Bulgarians of Bessarabia in 1812-1820], Gosizdat MSSR, Chişinău, 1957, p. 20.

Whereas “Moldavians” and “Wallachians” were represented by the boyars, other Balkan peoples coming to Bessarabia were overwhelmingly peasants and lacked any indigenous nobility whatsoever. The former were attracted to Bessarabia by a possibility to restore their property in the territories alienated during the Ottoman dominance, the latter were colonists *senso strictu* seeking to evade the dominance of the landlords. Reinforced by the disorderly manner of both the distribution of lands to the nobility and the colonization, this difference of social profiles led to a prolonged conflict, in which the boyars and the colonists sought to play various authorities against each other.⁴⁰ The imperial officials could think of no better solution than the exemption of the colonists from the jurisdiction of the nobility based Bessarabian government and their subordination to the Board of Foreign Settlers of the South of Russia.⁴¹ Although the latter was an extraterritorial administrative body, in practice the solution amounted to the recognition and further consolidation of the particular character of Southern Bessarabia, which ran counter to the attempts of Russian administrators and writers to forge the unity of the new province.

The ambiguity of the province’s character and status is also revealed by the appointment of Bessarabian viceroys in the 1810s and 1820s. After four years of mismanagement that brought administrative chaos and placed the imperial strategy for the new region on the verge of failure, Alexander I placed the new province under his special attention by appointing a high-ranking official with the right of direct report to head local administration and supervise the elaboration of a new Bessarabian statute. In the light of the above mentioned contradiction between the policies of colonization and cooperation with the local nobility, the choice of Podolian military governor A. N. Bakhmet’ev for this function is significant enough.⁴² Podolia was a region socially dominated by Polish landed nobility annexed to Russia as part of the second partition of Poland. For two decades that followed this event the relationships between imperial center and the Polish elite were characterized by uncertainty that was only aggravated by the struggle with revolutionary and Napoleonic France. In order to secure the loyalty of the Polish regional elite, various imperial centers used the rhetoric of recognition of its historical rights.⁴³ In response to the creation of the Grand Duchy of Warsaw, Alexander I, on the eve of Napoleon’s invasion of Russia, communicated a promise of wide autonomy to the Polish elites through Czartoryski, and after Napoleon’s defeat proceeded to create the Kingdom of Poland in personal union with

⁴⁰ The conflict is well-documented by K.R. Kyrzhanovskaya and E. M. Russev (eds.), *Istoria Moldavii. Dokumenty i materialy* [History of Moldavia. Documents and Materials], Vol. 2, Akademiia Nauk MSSR, Chişinău, 1957.

⁴¹ See the decision of the Committee of Ministers from 18 October, 1819 in *Istoria Moldavii*, p. 537-539.

⁴² See “Vysochaishee povelenie, ob’avlennoie Komitetu Ministrov grafom Arakcheevym. O naznachenii v Bessarabskoi oblasti polnomochnogo namestnika,” May 26, 1816, in *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoi Imperii* [Complete Collection of the Laws of the Russian Empire], ser. 1, Vol. XXIII, Nr. 26289.

⁴³ On Napoleon’s policy in Poland see Christopher Blackburn, *Napoleon and the Szlachta*, East European Monographs, Boulder, Colo., 1998. Concerning the policies of Russia, Prussia and Austria see Pyotr Wandycz, *The Lands of Partitioned Poland, 1795-1918*, University of Washington Press, Seattle, 1993.

the Russian Empire.⁴⁴ He also considered the possibility of enlarging the Kingdom to include the rest of the Polish partition including Podolia, thereby provoking great discontent among the Russian nobility.⁴⁵ Alexander I's motives in this policy remain, as usual, somewhat unclear, but the impression that he was following the French example, just as he did in the Balkans, is inescapable. Post-1815 policies of the Russian Empire towards the Polish regional elites were in turn one of the factors that incited the Austrian authorities to adopt an accommodative approach towards the Polish elites in Galicia that persisted long after the Polish November uprising cut short Alexander I's experiment.⁴⁶ In 1816, however, the policy of alliance with the regional elites in the Western borderlands was in full swing and the appointment of the Podolian military governor as Bessarabian viceroy meant that the province was perceived as part of the same region.

This is confirmed by the emperor's instruction to Bakhmet'ev that stated that "[the] system" that was adopted for Bessarabia was "in full accordance with the one that His Majesty chose to follow in other territories acquired during the reign of His Majesty."⁴⁷ The reference to the Grand Duchy of Finland and the Kingdom of Poland is only too obvious implying that the role and importance of the Bessarabian nobility in the new province was comparable to the position of the Polish and Finnish elites in their respective regions. The appointment of the Podolian military governor thus might have produced the impression that the interests and privileges of Bessarabian nobility were high on the agenda of the imperial center, while the task of elaboration of the new statute for the autonomous province promised to further consolidate the position of the boyars. To a degree this impression was confirmed, as the Russian authorities adopted a very liberal stance on the issue of the recognition of noble titles and ordered the codification of Bessarabian laws to serve as the firm basis for the autonomy.⁴⁸ The relationships between the imperial center and the Polish elites that in certain respects were modeled on the example of Napoleonic Empire, in turn influenced the process of province-building in Bessarabia. Bakhmet'ev brought to Bessarabia a large number of

⁴⁴ On Alexander I's proposals to the Polish elites on the eve of Napoleon's invasion see: Adam Czartoryski, *Memuary kniazia Adama Chartoryzhskogo i ego perepiska s Alexandrom I* [Memoirs of Prince Adam Czartoryski and His Correspondence with Alexander I], Vols. 1-2, V. F. Nekrasov Press, Moscow, 1912-1913. On the creation of the Kingdom of Poland and its troubled existence during 1815-1830, see: Frank W. Thackeray, *Antecedents of Revolution: Alexander I and the Polish Kingdom, 1815-1825*, Columbia University Press, Boulder [Colo.] (East European Monographs), 1980; M. D. Dolbilov, A. I. Miller (eds.), *Zapadnyie okrainy Rossiiskoi imperii* [The Western Borderlands of the Russian Empire], Novoe Literaturnoe Obozrenie, Moscow, 2006, p. 83-94.

⁴⁵ M. D. Dolbilov, A. I. Miller (eds.), *Zapadnyie okrainy Rossiiskoi imperii* [The Western Borderlands of the Russian Empire], Novoe Literaturnoe Obozrenie, Moscow, 2006, p. 90-91.

⁴⁶ Pyotr Wandycz, *The Lands of Partitioned Poland, 1795-1918*, University of Washington Press, Seattle, 1993, p.

72.

⁴⁷ The Instruction of Alexander I to A. N. Bakhmet'ev, RGIA, Fond 1286, op. 2, file. 70, ll. 25-26.

⁴⁸ A. N. Krupenskii, *Ocherk o bessarabskom dvorianstve* [An Essay on the Bessarabian Nobility], Publishing House of the Gubernia Board, Chisinau, 1912, p. 11-12.

officials from Podolia and in fact the Bessarabian Statute of 1818 was largely the work of his Polish secretary Krinitskii.⁴⁹

At the same time, the tendency to perceive Bessarabia as a space of colonization did not give way completely. The ambiguity of Bessarabia's position in the imperial space as well as the failure of the policy-makers to realize the contradictions between colonization and nobility-based autonomy is confirmed by the appointment of Bakhmet'ev's successor in the position of Bessarabian viceroy, General-Major I. N. Inzov in 1820.⁵⁰ The latter headed the "Board of Foreign Settlers of the South of Russia" and was very active in lobbying the interests of Transdanubian Bulgarians in their conflict with the Bessarabian landlords. Retaining his earlier function throughout his tenure in Bessarabia, Inzov brought a different perspective on the character of the province and the goals of imperial policies in it. He clearly perceived Bessarabia as part of the New Russian region, in which the government pursued a relatively successful policy of colonization, and deemed the privileges of Bessarabian nobility, consolidated by the 1818 Statute, to be an obstacle. This motivated him to adopt the first measures towards the curtailment of the Bessarabian autonomy, including the appointment of a number of Russian officials to the Bessarabian Supreme Council to balance the representatives of the nobility as well as the re-examination of the noble titles that reduced the number of noble families in Bessarabia.⁵¹

The tendency to see Bessarabia as part of the southern steppe region rather than Western borderlands became even more pronounced under Inzov's successor, M. S. Vorontsov, who, at the same time, replaced A. F. Langeron as the New Russian governor-general. In the person of Vorontsov, the government of Bessarabia was combined with the administration of a region that for half a century constituted the space of state-sponsored colonization and development of commerce. Whereas earlier categorization of Bessarabia as part of the Western borderlands went together with the emphasis on the historical rights, the re-classification of the province as part of New Russia in the 1820s was accompanied by the re-articulation of the discourse of civilizing mission.⁵² Vorontsov's predecessors in Odessa, Richelieu and Langeron,

⁴⁹ F. F. Vigel, "Zamechania na nyneshnee sostoianie Bessarabii" [Observations on the Present State of Bessarabia], in F. F. Vigel, *Vospominania* [Memoirs], Part VI, Moscow University Press, Moscow, 1892, p. 4.

⁵⁰ See *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoi Imperii* [Complete Collection of the Laws of the Russian Empire], ser. 1, Vol. XXVII, Nr.. 28519.

⁵¹ A. Nakko, "Ocherk grazhdanskogo ustroistva Bessarabskoi Oblasti s 1812 po 1828 gg." [An Essay on the Civilian Government of the Bessarabian Region in 1812-1828], in *Zapiski Odesskago Obshchestva Istorii i Drevnostei (ZOOID)*, Vol. XXII, Odessa, 1900, p. 102-124.

⁵² This demonstrates the significant difference in approach between the governors-general of the Western borderlands, whose main task was to secure the loyalty of the local nobility and those ruling the steppe region with the task of developing its productive capacities. Towards the end of the nineteenth century, this difference evolved into the opposition between what Kimitaka Matsuzato calls "ethnobotanist" and "economical" governors-general. Kimitaka Matsuzato, "General-gubernatorstva v Rossiiskoi imperii: Ot etnicheskogo k prostranstvennomu podkhodu" [Governors-General in the Russian Empire: From an Ethnic to a Spatial Approach], in Ilya Gerasimov et. al. (eds.), *Novaia imperskaia istoria postsovetskogo prostranstva* [The New Imperial History of the Post-Soviet Space], Tsentr Issledovania Natsionalizma i Imperii, Kazan', 2004, p. 427-458.

who oversaw this policy for two decades, represented rather typical examples of enlightened administrators, entrenched in the same kind of “civilizing” rhetoric as their compatriot in the Illyrian provinces, Marmont. None of them was directly involved in the administration of Bessarabia. Nonetheless, Richelieu was instrumental in removing the Nogays from the Budjak steppe in 1807, which cleared the space for subsequent Bulgarian, German and Russian colonization.⁵³ As for Langeron, his accounts of 1787-1792 and 1806-1812 Russo-Turkish wars best illustrate the perception of Moldavia and Wallachia in terms of barbarity and oriental despotism that could only be remedied by a rational and enlightened government.⁵⁴ Even though Vorontsov’s anglophilia might have made him sympathetic to historical rights and privileges, in respect of Bessarabia he fully adopted the civilizing mission perspective of his French predecessors, after his first inspection of the province convinced him that the rhetoric of local laws and customs served to cover abuses and administrative chaos.⁵⁵ The curtailment of Bessarabia’s autonomy in the 1820s, over which he presided, was thus the result of re-categorization of its place in the space of the empire that added a new impetus to colonization policies.⁵⁶

Colonization and province-building efforts of the Russian authorities in this period did have an aspect of colonialism to them as is demonstrated by the development of the provincial capital, Chisinau, in the first decades after the annexation. Originally a settlement of some three thousands inhabitants owned by one of the “dedicated monasteries,” it was conceded to the imperial authorities to become the center of Russian Bessarabia. Two decades after Chisinau became the capital of the province, the imperial administration finally mustered the minimum of resources and determination to rebuild it on a model of a provincial Russian city. The new city development plan adopted in the mid-1830s was followed by the construction of Lutheran and Catholic Churches, a club, a school for the children of chancellery clerks, a fire department with a fire-lookout tower, a city police department, a military hospital and an orthodox cathedral, in addition to the Metropolitan’s residence, the prison house and the city hospital built earlier. However, the modern political and administrative center developed alongside the older commercial settlement rather supplanted it altogether. In fact, the development of the upper town with its European public

⁵³ On the expulsion of the Nogays see: Willard Sunderland, *Taming the Wild Field: Colonization and Empire on the Russian Steppe*, Cornell University Press, Ithaca, 2004, p. 112.

⁵⁴ See his “Journal des campagnes faites en service de la Russie,” in *Documente privitoare la istoria românilor*, Supplement I, Vol. 3, Academia Română și Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, București, 1889.

⁵⁵ Vorontsov to D. M. Bludov, October 4, Odessa, *The Vorontsov Archive*, vol 18, p. 291.

⁵⁶ For an overview of Vorontsov’s activities aimed at the reduction of the autonomy see Anthony Rhineland, *Prince Michael Vorontsov. Vice-Roy to the Tsar*, McGill University Press, Montreal, 1990, p. 67-93. This period also witnessed a series of colonization measures in the Budjak region. See, “O vodvorenii v Bessarabii Serbov,” February 9, 1826, *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoi Imperii* [Complete Collection of the Laws of the Russian Empire], Ser 2, Vol. 1, Nr. 132, 194-196; “O vodvorenii Zaporozhskikh Kazakov i drugikh zagranichnykh vykhodtsev v Bessarabskoi oblasti,” February 19, 1827, *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoi Imperii* [Complete Collection of the Laws of the Russian Empire], ser 2, Vol. 2, Nr. 913, “O pereselinii krestian iz vnutrennikh Gubernii v Bessarabskuiu oblast’”. September 21, 1826, *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoi Imperii* [Complete Collection of the Laws of the Russian Empire], ser. 2, Vol 1, Nr. 592, 998-1000.

buildings and private houses of the nobility, in some respects even contributed to the increasing overpopulation and squalor of the lower town of populated by peddlers, tailors, shoemakers and innkeepers.

Division is said to be the basic strategy of the colonial regime of power. Apart from the banal divide and rule, the most important kind of division introduced by the colonial regime is the differentiation between the colonizer and the colonized, which manifests itself in language, dress, behavioral patterns, forms of sociability as well as the architecture. The latter's importance for the establishment of colonial relationships cannot be underestimated, since it secures the division of spaces between colonial elites and colonial subjects. In the description of the custodian of the Odessa education district D. M. Kniazhevich, by 1845 Kishinev in fact consisted of two towns "drastically different from one another, each having its particular physiognomy and its particular shape that strikes one at the very first sight." According to Kniazhevich, all the buildings in the lower town are built in "Asiatic style." All of them were "shabby and deteriorating, the streets and courtyards are narrow and general untidiness reminds one of Turkey." Uncleanliness and overpopulation make the air heavy and unpleasant. Conversely, the upper town "rivals the best and the most well-planned city of the empire due to its straight and wide streets, the glamour (*shchegolevatost'*) of its buildings as well as general tidiness."⁵⁷ Kniazhevich claimed that Kishinev's spectacular growth owed not to its location (which indeed was far away from the sea or a navigable river), but to the "government, which as a powerful magician effected this miracle through care – an all-powerful wand."⁵⁸ In Kniazhevich's description, the colonial regime of power embodied in the urban planning and architecture was rearticulated on the level of discourse. Literary representation deepened the actually existing dichotomy between the old and the new city that Russian visitors could still find not all that evident, just as it served to assert the cultural distance between the colonizers and the colonized.

Nevertheless, the situation in Bessarabia differed in a fundamental way from a classical colonial one. Recent scholarship has demonstrated that colonial empires widely practiced various forms of indirect rule relying on the indigenous elites.⁵⁹ However, even in such cases, the colonizers did not fail to assert the cultural distance between themselves and the indigenous population, including the local elites. In the case of Bessarabia, the category of "cultural distance" has only a limited relevance for the description of the relationship between Russian officials and Bessarabian nobility. Russian rule in Bessarabia lacked an indispensable quality of a colonial regime – an unchallenged cultural hegemony. In the eyes of Bessarabian nobles, Russia at best constituted "a West," but in no case "the West" as is testified by vice-governor Vigel's observation that "none of them spoke Russian revealed any interest of visiting Moscow or St. Petersburg" and preferred to go to Vienna.⁶⁰ At the same time, unlike their counterparts in Moldova and Wallachia, the Bessarabian nobles did not embrace a

⁵⁷ D. M. Kniazhevich, "Gorod Kishinev" [The City of Kishinev], in *Zhurnal Ministerstva Vnutrennih Del*, Vol. 17, January 1845, p. 97-98.

⁵⁸ D. M. Kniazhevich, "Gorod Kishinev" [The City of Kishinev], in *Zhurnal Ministerstva Vnutrennih Del*, Vol. 18, February 1845, p. 222.

⁵⁹ David Cannadine, *Ornamentalism: How the British Saw their Empire*, Penguin Books, London, 2001.

⁶⁰ F. F. Vigel, *Vospominaniia* [Memoirs], Part VI, Moscow University Press, Moscow, 1892, p. 98.

“national project,” and eventually proved willing to integrate into Russian nobility on equal terms. For its part, the imperial officialdom was ready to accept the Bessarabian nobles as equals, provided that their particularistic privileges, which Russian bureaucrats considered abusive, were abolished. This can be partly explained by the above mentioned ambiguity of Bessarabia’s place in the imperial space, an ambiguity, which persisted even after the province was categorized as part of New Russia in the early 1820s.

Why were the Bessarabian nobility reluctant to engage in open forms of resistance and why did they successfully accommodate with the imperial regime? First, the power base of the boyars was significantly reduced as a result of the “codifying” reforms of the first Russian governors. Second, the Russian state succeeded in infusing a part of the nobility with the service ethics that was characteristic of their Russian counterparts and in undermining the traditional estate consciousness that was the source of earlier boyars’ protests. Third, the state weakened the economic power of the noble landowners by granting generous donations to colonists in Southern Bessarabia and by gradually forcing the boyars to renounce their landed properties in the Moldavian Principality in order to bind them to the new Russian province. Fourth, the integration into the Russian social order proved much more advantageous for the bulk of the nobility as soon as the empire strengthened its hold in the province and was able to offer compensations to the local leaders that seemed more attractive than the return to the traditional society that they had earlier advocated. Finally, the developments in the Moldavian Principality did not arouse a challenge to the legitimacy of Russian control at least until the consolidation of the Romanian nation-state, and then only among the minority of Bessarabian nobles who maintained strong connections to Romania and were more ethnically conscious. Thus, subversion gradually gave way to accommodation so that, by the 1830s, the Bessarabian nobility was well under way of being absorbed by the Imperial elite.

In order to have a partial picture of the grievances that the Bessarabian nobles presented to the local authorities in the late 1820s, one might summarise a petition addressed by them in 1830 to the New Russia governor and Bessarabian plenipotentiary of the emperor, M. S. Vorontsov. Among these demands one can distinguish the following: 1) the exclusive use of the Romanian language in all legal and judicial matters; 2) the development of education in the province, especially the educational progress of the members of the noble estate; 3) the preservation of a separate legal system of the province and the further codification of the provincial laws; 4) various economic demands directly relevant to the interests of the Bessarabian landholders; 5) the improvement of the administrative structure and a more orderly application of the law throughout the province.⁶¹ Thus, there are elements of continuity with the previous period, but the demands have become more concrete and oriented towards the fulfilment of the narrow estate interests of the nobility. While the nobles still presented themselves as guarantors of the region’s welfare, they consciously perceived themselves as part of the wider imperial nobility and were willing to contribute to the state’s welfare on an equal footing with their Russian counterparts.

In order to elucidate the peculiarity of Bessarabian case, one can compare it to the province building in Austrian Galicia. Here the imperial policies evolved from the

⁶¹A. N. Krupenskii, *Ocherk o bessarabskom dvorianstve* [An Essay on the Bessarabian Nobility], Publishing House of the Gubernia Board, Chisinau, 1912, p. 32-37.

radical transformation of the local society characteristic of Josephinism towards greater accommodation of the historical rights and privileges of the Polish nobility in the early nineteenth century. On the discursive level this is testified by the replacement of the Enlightenment rhetoric of the civilizing mission with the Romantic invention of tradition.⁶² This distinction, however, should not be represented simplistically as an attempt to create well-ordered provincial society *ex nihilo* versus the endorsement of pre-existing “historical” institutions and practices. Adopting a different language of legitimacy, post-Josephinian Austrian authors represented the government’s policy as restoring the spirit of legislation of Kazimier IV that was irredeemably lost afterwards. In other words, they implicitly claimed the Austrian regime to be more Polish than the pre-1795 Polish government and thereby significantly contributed to the process of invention of “Polishness” or, at least, of its Galician variant. The “Romantic” phase of Austrian policies was thus no less “constructivist” than their “Enlightenment” phase and thus constituted an important stage in the process of province building. As for the Polish elites, after the disappearance of Poland in 1795, they substantially accepted this self-positioning of the Habsburgs as well as their representation of Galicia perceiving the province as both unique and quintessentially Polish, in fact, an embodiment of “Polishness.”

It is tempting to argue that in Bessarabia the change occurred in the opposite direction. The nobility-based local autonomy rooted in local laws and customs predated, not followed, the emphasis on the assimilative and colonizing policies during the 1820s.⁶³ Similarly to Austrian Galicia, the policy of autonomy pursued by the government during the 1810s had a “constructivist” aspect to it. Apart from the already mentioned literary representation of Bessarabia as a single region that paralleled its administrative uniformization, this period witnessed the attempts at codification of local laws as well as the emergence of relatively numerous Bessarabian nobility in a territory that before 1812 was characterized by absentee landownership. In fact, later in the century, the “liberal” representatives of Bessarabian nobility longing for autonomy referred to the Bessarabian Supreme Council and the 1818 Statute as frequently as to medieval legislation and historical customs. Just like their Polish counterparts in Galicia, the Bessarabian nobles borrowed the political idiom of regional autonomy from the government. However, in contrast to Polish elite in Galicia, the particularistic identity of Bessarabian nobility was weak and thus failed to prevent its assimilation into imperial nobility after the imperial authorities repudiated local laws and customs as the basis of provincial administration. Despite all allegations of the Russian officials about the barbarity of Moldavian customs, in practice the Bessarabian nobles were treated as equals and were allowed and even encouraged to assimilate into imperial nobility. And they did. Whereas the period of autonomy witnessed a number of conflicts between the local elites and the imperial center (that could be construed in terms of a “cultural misunderstanding”), after 1830 the situation changed swiftly and

⁶² Larry Wolff, “Inventing Galicia: Messianic Josephinism and the Recasting of Partitioned Poland”, in *Slavic Review*, Vol. 63, Nr. 4, Winter 2004, p. 818-840.

⁶³ Having mentioned the inverse sequence of “transformative” and “accommodative” policy stages, one has to stress that the distinction between the two was much more blurred than in Austrian Galicia. In some important respects the two approaches in fact co-existed, conditioned as they were by the quite real disparities between the southern part of the province on the one hand and its center and north on the other.

decisively. The Bessarabian nobility underwent a powerful process of social and cultural integration that invalidates any claim of a “colonial relationship” between the center and this periphery.

3. The “Ismail Anomaly” and its Relevance

The emergence of the Romanian nation-state in 1862 did not significantly alter the Russian official stance or policy towards the remote Bessarabian borderland. During the 1860s the potential challenge of the Romanian project was only dimly and sporadically perceived by the imperial bureaucracy of the province. The occasional reports filed by the local police, purportedly identifying a certain “Romanian” party composed of a handful of young nobles, emphasized the “platonic” nature of their national sentiments and pointed to the ultimate loyalty of even these presumably “dangerous” elements that were worthy of police surveillance.⁶⁴ Moreover, these apprehensions of the Russian administration were linked primarily to the political turmoil provoked within the empire by the Polish uprising of 1863. It is hardly surprising to find the “Polish intrigue” among the possible catalysts of the fledgling Bessarabian “national movement” that remained in an embryonic stage throughout the rest of the 19th century. The newly united Romanian Principalities were hardly viewed as a future “Piedmont” for the Romanians of the Bessarabian province even during the darkest moods of the Russian official discourse. The contested character of the region did not crystallize in the form of two coherent and continuous narratives that spanned the whole pre-World War I period. Rather, one can speak about certain moments of heightened discursive tension that corresponded to a closer entanglement of the Russian and Romanian polities in the international politics of the era. While “real” events determined the motives and dynamics of these “nodal points” of symbolic competition, the internal evolution and the disproportionate rhetorical investments that accompanied their unfolding originated in the different criteria of political legitimacy of the two states, as well as in their otherwise unstated mutual grievances.

Beyond succumbing to this logic of mutual competition and antagonism, the Russian administration in Bessarabia proved flexible enough to accommodate several foreign “models” that preserved a certain degree of institutional diversity within the region throughout the 19th and early 20th century. Such examples are, understandably, more difficult to identify in the second half of the 19th century, when the standardizing drive of the Great Reforms period, as well as the internal social dynamics in Bessarabia seemed to preclude the emergence of any “exceptional” administrative or institutional designs in the area. An accident of international diplomacy was, however, responsible for introducing the legal framework of an emerging nation-state into an imperial context purportedly ill-suited for such unwelcome “exceptions.” Still, contrary to the expectations of many (including high-ranking) observers on the Russian side, this framework proved resilient enough to last for forty years and withstand all the attempts to “streamline” it according to all-imperial standards. The following section will discuss the case of the Ismail district, which is a rare instance of the transfer of “national” administrative practices into the fold of a multi-ethnic empire.

The territory in question comprised the south-westernmost part of the Bessarabian gubernia (in its 1812 borders) and roughly coincided with the space between the Danube and the Black Sea, with a total surface of roughly 9000 km².

⁶⁴ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), Fond 2, op. 1, file 7573, ll. 65-66 verso.

Following the Crimean War, this district, together with the Danube Delta, was ceded (for purely strategic reasons) to the Moldavian Principality, at that time an autonomous part of the Ottoman Empire, placed under the “collective guarantee” of the victorious allies by the Paris Treaty of 1856. Both Russian and Romanian elites were acutely aware that the “border rectification” in Bessarabia was due to pragmatic calculations of international diplomacy and that the durability of the new situation was subject to the power fluctuations within the European state system. Moreover, the partial border change did not seem to satisfy anyone. Thus, two prominent Romanian intellectuals were rather reserved in assessing the benefits of the territory’s inclusion into Moldavia. They claimed that, far from redressing the “injustice” of 1812, the provisions of the Paris Treaty only gave a veneer of “European legality” to the Russian possession of the rest of Bessarabia.⁶⁵ The pragmatic dimensions of this “strategic retreat” of the Russian Empire were no less obvious to a Romanian politician twenty years later, on the occasion of the revision of the territorial settlement in the region: “Why was [Southern] Bessarabia given to us? Because we claimed it? Because Europe wanted to make us a favor? Because we descend from the Emperor Trajan? Far from it! Bessarabia was given us, in 1856, because Europe’s Great Powers thought that it was in Europe’s best interests to drive Russia from the Danube.”⁶⁶ This pragmatic aspect is important to note, since the perception of insecurity had a direct impact on the “nationalizing drive” of the emerging Romanian state in the region.

The effectiveness of Romanian policy in Southern Bessarabia was forcefully questioned, in retrospect, by several Russian writers and officials. While it is difficult (if not impossible) to assess its results in “objective” terms, the Russian stance on the Romanian administration’s practices was infused by a clear rhetorical tendency to minimize any influence the Romanian government might have exercised on local realities. Thus, in an essay written twenty years after the region’s reintegration into the empire (explicitly commemorating this event), a Russian author argued:

The Romanian government understood, that this land, severed from Russia by virtue of political calculations, but acquired by Russian blood, populated and organized through the efforts of the Russian government, and also constituting, through its geographical position and the ethnographical makeup of its population, a natural part of Russian Bessarabia, will always gravitate towards Russia and will, sooner or later, return within its borders. Therefore, the Romanians always regarded their possession of Southern Bessarabia as a temporary dominion, as a sort of lease, and acted accordingly, following the rule: *take as much as you can, give as little as you can*. Their attitude towards the interests of this land was exclusively limited to fiscal matters and to [the profit] of state officials.⁶⁷

The intrusive practices of the Romanian nationalizing state were understandably the main target of criticism levelled by Russian authors and officials towards the previous regime. In fact, the Russian position displayed a curious, but hardly surprising, ambiguity: while insisting on the meager achievements of the

⁶⁵ Dinu Poștarencu, “Aspecte privind retrocedarea Sudului Basarabiei către Principatul Moldovei la 1856-1857”, in *Destin Românesc*, 1999, Nr. 2, p. 75.

⁶⁶ Dinu Poștarencu, “Aspecte privind retrocedarea Sudului Basarabiei către Principatul Moldovei la 1856-1857”, in *Destin Românesc*, 1999, Nr. 2, p. 75.

⁶⁷ S. Davidovich, “Vossoedinennaia Bessarabiia” [Re-united Bessarabia], in *Zhivopisnaia Rossiia* [Picturesque Russia], Vol. V, 1898, part II, p. 173.

Romanian authorities in matters relating to the local population's welfare,⁶⁸ it also emphasized the constant pressure and even violence of the local administration, building an image of total contrast with the benevolent attitude of the Russian authorities. Engaging in a "virtual dialogue" with the Romanian government's claims to have "educated" the local inhabitants civically and politically⁶⁹, the Russian writers were also attacking the implicit hierarchy that depicted the imperial model as wanting in terms of bureaucratic rationality and the quality of governance. Undermining this image of an orderly and democratic political system, the Russian discourse insisted that the Romanian administration failed even in its most basic tasks of guaranteeing the citizens' security and respecting the rights of the region's multiethnic population. In fact, the argument amounted to a vision of "mock constitutionalism" that was meant to underscore the positive features of the Russian policy in the area.⁷⁰ Moreover, the assimilatory potential of the Romanian state was directly questioned, even if the existence of "nationalizing tendencies" was admitted.⁷¹ This image of a weak state dominated by a predatory bureaucracy and displaying only the superficial features of a modern polity derived, on the one hand, from long-held stereotypes that blamed the Romanian elite of slavishly imitating Western models and of losing its connection with the "people." On the other hand, it was also a self-serving tactics aimed at discrediting the assumption of a direct relationship between an accelerated pace of modernization and the existence of a (formally) pluralistic political system.

Did this negative evaluation of Romanian nation-building efforts necessarily entail a total rejection of the institutional and administrative framework devised by this emerging nation-state? As I hope to show in what follows, it did not. On the contrary, the Russian authorities took advantage of the alternative model of administrative uniformization implemented by the Romanians and used it for their own purposes. Before exploring this aspect, I will briefly examine the issue of the concrete manifestations of the nationalizing agenda in Southern Bessarabia during the two decades of its integration into Romania. The challenge of multi-ethnicity undoubtedly played a central role in the process of dealing with the newly acquired region after 1856. This district (it should be emphasized) previously had a somewhat exceptional administrative status within the Russian Empire as well, which was due, on the one hand, to the existence of a separate territorial unit for the city of Ismail (*Izmail'skoe gradonachal'stvo*) and, on the other hand, to the privileged status of the Bulgarian colonies, which enjoyed a certain degree of self-government and were supervised by a special colonial administration with its headquarters in the city of Bolgrad. These institutional "irregularities" hardly fitted the aims of the Romanian centralizing bureaucracy. Immediately after the annexation of Southern Bessarabia to Moldavia,

⁶⁸ The author quoted above also remarked that "The twenty-two-year-long Romanian domination can hardly be described as very beneficial for this part of Bessarabia." Davidovich, p. 173

⁶⁹ This motive is not altogether absent even from contemporary Romanian historiography. As a revealing example, one could cite: Elena Siupiur, "Pătrunderea instituțiilor moderne românești în Sudul Basarabiei după Războiul Crimeii (1856-1878)", in *Destin Românesc*, Nr. 4, 1996, p. 35-44.

⁷⁰ S. Davidovich, "Vossoedinennaia Bessarabiia" [Re-united Bessarabia], in *Zhivopisnaia Rossiia* [Picturesque Russia], Vol. V, 1898, part II, p. 173, 176.

⁷¹ S. Davidovich, "Vossoedinennaia Bessarabiia" [Re-united Bessarabia], in *Zhivopisnaia Rossiia* [Picturesque Russia], Vol. V, 1898, part II, p. 179.

certain Romanian public figures and even occasional travelers expressed their dismay at the extensive privileges enjoyed by the Bulgarian colonists. The nationalizing overtones of such pronouncements were hardly concealed: "The Romanian government cannot support such privileges, which have as their goal the development of a race that could counter-balance our national element. In other words, these [Bulgarian] foreigners should merge into the Romanian element, since their destiny is now connected to our land."⁷² Such desiderata did not remain confined to the rhetorical sphere, but were gradually becoming guiding principles of state policy, along with the consolidation of the Romanian institutions.

This policy did not necessarily amount to a concerted strategy of linguistic or cultural assimilation. The non-Romanian (especially Bulgarian) population was in fact allowed considerable leverage in the educational and cultural sphere, expressed by the opening of a Bulgarian 'central school' in Bolgrad and the burgeoning activity in the field of the press and various cultural associations. Southern Bessarabia also became an important center for Bulgarian émigré political organizations and, arguably, a significant recruitment pool for the future elite of the Bulgarian state after 1878.⁷³ However, hardly any institutional autonomy was tolerated, especially after the introduction of the radical centralizing and reformist policies of the early 1860s by the new government of the United Principalities under Al. I. Cuza. Measures such as the liquidation of the separate administration of the colonies or the imposition of general military service (completely at odds with the previous status of the colonists) were swiftly applied, despite the active resistance of the local population.⁷⁴ The restructuring of the political sphere signaled by these policies was completed following the introduction of the new Civil Code in 1865 (explicitly modeled on the Code Napoleon) and, especially, after the adoption of the 1866 constitution, which instituted a new administrative (communal) structure and deprived the three Southern Bessarabian districts of the last signs of their administrative peculiarity. In this sense, the standardizing agenda of the Romanian government proved quite successful; this success partly explains the endurance of this structure after 1878.

The nation-building activities of the Romanian government were mostly obvious in the educational sphere (thus, the Romanian language became a compulsory subject in schools at all levels) and, especially, in the ecclesiastical field. The church was squarely conceived as an effective instrument of inculcating national Romanian values in the midst of the multiethnic population of the region and was thus subordinated to the "national interest." As a concrete manifestation of this policy, in 1864 a new Bishopric of the Lower Danube (having its seat in Ismail) was established. The main aim of the new eparchy was to "Romanianize, ceaselessly and every day, Bessarabia's Church, which can be achieved only through a direct and national leadership and guidance of the material and spiritual interests of that region's

⁷² G. Sion, *Suvenire de călătorie în Basarabia meridională*, București, 1857, p. 78.

⁷³ Elena Siupiur, "Pătrunderea instituțiilor moderne românești în Sudul Basarabiei după Războiul Crimeii (1856-1878)", in *Destin Românesc*, Nr. 4, 1996, p. 42-43.

⁷⁴ The resistance of the Bulgarian colonists and its suppression is described in S. Davidovich, "Vossoedinennaia Bessarabiia" [Re-united Bessarabia], in *Zhivopisnaia Rossiia* [Picturesque Russia], Vol. V, 1898, part II, p. 174-175.

Church.”⁷⁵ In the same vein, the quoted author stated that “the aim of the creation of the Bishopric of the Lower Danube was twofold: the fomenting and developing of the Orthodox religious feelings within the people and the identification of the heterogeneous elements of Lower Bessarabia with the ideal of Romanianism.”⁷⁶ Another Romanian author, writing immediately after the placing of the area under Romanian control, decried Russia’s aim of “de-nationalizing” the local population and “introducing the Slavic element through the school and the church,” but also “c[ould] not disapprove of such a policy: had we been Russians, we would also have contributed to this grand undertaking.”⁷⁷ In other words, Russia’s purported *logic* was at least understandable, if not commendable, and the author did not hesitate to advocate such a policy in front of his potential Romanian educated audience. The Romanian government thus appeared to pursue a rather coherent nationalizing agenda in the region, despite the skeptical assessment of its results by certain Russian observers and commentators. The most persistent legacy in this regard was represented by the institutional peculiarity of the Ismail district after its reincorporation into the Russian Empire in 1878.

The position of the interested Russian officials towards the institutional aberration in Ismail district was rather contradictory. On the one hand, the argument of the increased efficiency and underlying rationality of the French-modeled local administration seemed to have exercised a certain sway over a part of the Russian central bureaucracy. Several attempts to revise the exceptional institutional structure of the district were undertaken before World War I, to no avail. The post-Great Reform context and the uncertain situation of the local administration in the Russian Empire as a whole also must have deterred the officials involved in solving the issue. On the other hand, the continued toleration of institutional diversity pointed to the variety of views held in the highest echelons of state power. The Russian bureaucracy was divided by conflicting interests and state-building aims, with various agencies competing for preeminence. While the case of Ismail and the debates surrounding it could simply be ascribed to the inertia of the state apparatus, it appears that the experiment in Ismail was favorably regarded by a part of the imperial dignitaries. Moreover, the loyalty of the local inhabitants remained a matter of contention in a way that had not been possible before 1856. All these factors were invoked (overtly or not) in the most complete extant account of the “Ismail problem,” preserved in Bessarabian Governor S. D. Urusov’s memoirs. Keeping in mind his political biases and moderate position concerning the central policies in borderland regions, it would be appropriate to cite this fragment at some length:

The Ismail district, which was newly reincorporated into Russia in 1878, following the war with Turkey, holds a completely peculiar position within Bessarabia... There were neither any noble institutions, nor any *zemstvos*, nor the [customary] *volost’* and rural administrations, led by land captains [*zemskimi nachal’nikami*], in the Ismail district. Here, the Romanian communal

⁷⁵ M. Pacu, “Amintiri bisericești și culturale din Basarabia Sudică sub cărmuirea română din 1857-1878”, in *Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău*, Vol. XIX, 1929, p. 379-392, here p. 382.

⁷⁶ M. Pacu, p. 383. Pacu also called the Episcopal palace erected in Ismail “the most significant *national* monument of this city and of the whole of Southern Bessarabia” under the Romanian government (p. 384).

⁷⁷ G. Sion, *Suvenire de călătorie în Basarabia meridională*, București, 1857, p. 41.

structure was preserved. Every locality, either rural or urban, formed a separate commune, which comprised all the landowners and all the inhabitants of these localities, without distinctions based on property, class etc. The executive official [*organ*] of the commune- the mayor [*primar*], assisted by a 12-member communal council, decided on all matters of self-government and fulfilled the same general state duties as those that are delegated, in Russia, to local institutions. The governor only rarely intervened into the issues linked to the local administration of the Ismail district... The governor inherited, in relation to the self-governing divisions of the district, the [former] functions of the royal power, while his St.-Petersburg superiors did not deal with Ismail at all and had only the vaguest notion [*samoe tumannoe predstavlenie*] about the functioning of the... district... Despite this, within the Ministry of Internal Affairs the preoccupation to introduce Russian institutions into Ismail constantly reemerged,- here included the land captains, the *volost'* system, the nobility and the new *zemstvo*-urban regulations. However, the State Council always rejected this kind of ministerial projects, under the pretext of the insufficient explication and lack of serious arguments [*neobosnovannosti*] to back the idea of the necessity to destroy the old local regime [*stroï*] in the name of the general leveling of the administration. The Ismail district still remains, until the present day, an exception within the Russian district structure; it probably will have to wait for a general reform of our local administration, unless it will not be again incorporated into Romania, due to some kind of international combination. [Romania] extends its motherly embrace to [Ismail] from beyond the border river Prut.⁷⁸

The neutral stance adopted by this author denoted a certain equanimity concerning the transfer of a modernizing legal and institutional framework into the Russian imperial context. This also reflected the long-standing tradition of harmonizing widely differing juridical provisions with an unstable and constantly evolving corpus of imperial law. In the case of Ismail, a special regulation detailing the minute procedures of this legal harmonization and emphasizing the compatibility of the Romanian and Russian systems (for practical purposes) was issued in 1879, accompanied by an imperial decree.⁷⁹ The extent to which these regulations “normalized” the transfer of judicial authority and legislation from a national to an imperial context might seem surprising. The priority of the imperial law was naturally a basic principle of this transfer, but no radical break with the previous juridical regime is obvious either in the wording or the substance of the document in question. Far from following the logic of institutional incongruence, the smooth procedure of the adjustment of national legal principles to the Russian Empire pointed to the pragmatism of the state authorities. This tendency is, arguably, proven by the considerable leverage that the local authorities were granted in coordinating the process of the “harmonization” of Romanian and imperial laws.⁸⁰ The local elite generally played a central role in the transfer and adjustment process discussed above. In fact, the institutional continuity in Ismail cannot be explained without taking into account the continuity of the core elite group which managed to secure its preeminence in local affairs under the imperial government.

⁷⁸ S. D. Urusov, *Zapiski gubernatora: Kishinev, 1903-1904 gg.* [Notes of a Russian Governor: Kishinev, 1903-1904], Litera, Chişinău, 2004, p. 206-207.

⁷⁹ “Pravila, podlezhashchie sobliudeniiu pri rassmotrenii ugovnykh i grazhdanskikh del, vznikshikh pri Rumynskom pravitel'stve v prisoedinennoi k Rossii po Berlinskomu traktatu chasti Bessarabii”. See ANRM, Fond 2, op. 1, file. 8465.

⁸⁰ S. D. Urusov, *Zapiski gubernatora: Kishinev, 1903-1904 gg.* [Notes of a Russian Governor: Kishinev, 1903-1904], Litera, Chişinău, 2004, p. 206.

However, the inherent dangers for imperial unity and regional loyalty presupposed by the exceptional status of the Ismail district did not go unnoticed by more anxious Russian observers. Especially in the early 20th century (and probably linked to the heated discussion on the necessity of introducing the Russian *zemstvo* institutions in the Western borderlands), the ‘uncertain’ status of Southern Bessarabia became a matter of serious concern for a certain part of the governing circles. In the tense prewar context such apprehensions signaled a growing insecurity of imperial control in the borderlands. In a comprehensive report on the general situation in Bessarabia filed by a Russian counterintelligence officer with a Bessarabian background and sent to the Head of the Police Department from Constantinople on February 19, 1914, the “Ismail issue” figured prominently. The report emphasized that

the Ismail district of Bessarabia finds itself in a worse condition [compared to the rest]. [Here], from the time of its reincorporation into Russia, even the slightest sign of Russification is not visible, so that it seems that one is in Romania. This is caused not only by the recent inclusion of this land into Russia, but also by the connections of the local inhabitants with the Romanians. [Thus,] almost all the trade in agricultural products is oriented towards Romania; the credit loans of small rural landowners are [provided by] Romanian banks, due to the better conditions compared to the private Jewish banks of Southern Russia. [Another cause] is that, until the present time, the Romanian local [*zemscoe*], urban and rural regulations have been preserved.⁸¹

The resurgence of the “Ismail issue” as late as 1914 is symptomatic. Partly due to bureaucratic inertia and partly to arguments relating to the better effectiveness of the district’s western-style institutions, the Ismail district preserved its exceptional character in Bessarabia and was constantly invoked as an example of Russian administrative rationality (or, conversely, carelessness). The gradual “nationalization” of the imperial discourse and practical policy during World War I made the toleration of such administrative exceptions increasingly questionable. However, the fact that, for almost 40 years, such a situation endured, suggests a complex attitude towards foreign models of governance even within the late Russian Empire, which was less tolerant of regional diversity. The co-existence of a French-inspired “rational” administrative structure (in a remote corner of the empire) with a multi-layered Russian model of local governance might serve as a good example of the flexibility of the state authorities. It might also serve as a reminder that the empire’s borderlands were privileged sites of administrative and social experiments up to the demise of the imperial regime.

Conclusion

The basic dilemma that plagued the Russian administrators in the borderlands was expressed by the oscillation between the strategies of an increased bureaucratic rationalization of government and the (temporary) accommodation with the traditional structure of local society. In broader terms, this amounted to an alternative between a powerful transformative impulse, stemming from the self-perception of the imperial elites as agents of civilization, order, and progress (steeped in the Enlightenment vision of a “good government”) and a more conservative, gradualist approach favouring a compromise with the local elites and stressing the motives of tradition, social hierarchy

⁸¹ Gosudarstvennyi Arhiv Rossiiskoi Federatsii (GARF), Fond 529, op. 1, file 26, ll. 9-11. Secret Report Nr. 39, February 19, 1914 (mistakenly dated 1913), here l. 11.

and “historical rights.” While each approach existed on both discursive and practical levels, the predicament of a continental empire might produce the impression that accommodative approach represented a default measure each time after the attainment of the more radical goals proved impracticable. The resulting situation was frequently described in terms of contradiction between the civilizing rhetoric and uncivilized practice considered to be the generic predicament of the eighteenth and nineteenth century Russian political system.

In the case of Bessarabia, the tension between the transformative and the accommodative approach was characteristic of the first third of the 19th century, when the region was sometimes viewed in terms of a historical entity enjoying the customary paraphernalia of a structured society and at other times interpreted as an “empty space” destined for intensive “cultivation” and colonization. In administrative terms, this resulted in the new province’s insecure and “transitional” status between the empire’s Western borderlands and “New Russia,” where the colonizing enterprises of the authorities found their fullest application. This ambiguity derived not only from the attitude of the imperial officials, but also from the earlier “duality” of the province’s space that imposed its constraints on the Russian observers and bureaucrats. Inasmuch as it is possible to speak of chronological sequence of the two approaches, the prevalence of the accommodative policies in the 1810s gave way to the “transformative” approach of the 1820s, rather than vice-versa. This constitutes the above-mentioned peculiarity of Bessarabian case of province building in comparison with the Hapsburg policies in Galicia, where the attempt at radical reconstitution of the local society on a “rational” basis clearly predated the reliance on traditional institutions and elites. The “timing” of integration of the two provinces is major factor of this difference. Whereas the annexation of Galicia largely coincided with “Josephinism” as the most radical form of enlightened despotism, the annexation of Bessarabia forty years later took place already after the disillusionment with the attempts at comprehensive and “rational” reform from above and was part of the general attempt to legitimize imperial rule by reference to local traditions.

At the same time, one should not overemphasize the replacement of accommodation with transformation for the elements of both approaches co-existed, conditioned as they were by the real social and ethnic heterogeneity of the region. Even if the center-periphery relations evolved in Bessarabia from a strategy of “indirect rule” (involving the discursive construction of the region as a “new homeland” for the Balkan peoples) to a more integrative and centralizing approach, one can hardly speak about a full-fledged “colonial relationship” in this case. In many ways, the imperial authorities were not ready to relinquish either of the two ‘province-building’ visions described here. This became apparent after 1878, when the “Ismail anomaly” posed a significant challenge to administrative uniformity. Since the local institutions of Southern Bessarabia embodied a certain degree of governmental efficiency and could be viewed as an example of modernizing state-building, they were not immediately abolished. However, the mobilization of “local notables” also appears to have played a role in the preservation of the status quo. Thus, a combination of pragmatism, bureaucratic rationality and inertia conditioned the integration of this “anomaly” in the imperial system.

„Imperialism” istoriografic la estul și la vestul granițelor României (1948-1989)

Gabriel MOISA

“Imperialist” Historiography at Eastern and Western Borders of Romania between (1948-1989)

Abstract. *The communist block came into being after the World War II having the aim to eliminate any kind of frictions which might appear between the member states. But this wish was only partially fulfilled as the disputes continued on territorial, cultural and ideological fields during the existence of this structure. The Soviet Union was very careful to eliminate any deviation of this kind. Thus from the outside the communist block was to be seen as an indissoluble structure where all the controversies had been solved by a superior ideology, the Marxist one. But things didn't go exactly this way. In many cases the cordiality manifested at interstate level was only on the surface while very deep polemics went on between many states. As these situations were not openly displayed, more than often the dispute was transferred in the cultural field, historiography being included. This is the case of Romania, who, during the 1948-1989 period, was often irritated from a historiographic point of view by her neighbours Hungary and the Soviet Union. This was the two countries' way of thinking as a consequence of their past dominating position upon certain parts of the Romanian territory.*

Keywords: *communist block, historiographic point of view, controversies, ideology, Romanian territory*

Constituirea blocului comunist după cel de-al doilea război mondial, care trebuia între altele să conducă la eliminarea divergențelor de orice fel dintre statele componente nu a realizat decât parțial acest deziderat. Disputele au continuat și în perioada existenței acestei structuri, inclusiv cele de ordin teritorial, cultural și ideologic, chiar dacă cele mai multe s-au menținut la nivelul aluziei fine sau disputelor verbale în cadru mai mult sau mai puțin intim. Uniunea Sovietică avea grijă să elimine orice derapaje de acest tip. Din exterior, blocul comunist trebuia să arate precum un monolit indestructibil în care toate diferențele au fost soluționate de către o ideologie superioară, cea marxistă.

Lucrurile nu au stat tocmai așa. În multe cazuri cordialitatea manifestată la nivelul relațiilor interstatale era doar de suprafață, între multe state existând pe mai departe polemici, unele chiar foarte complicate. Cum ele nu se puteau manifesta deschis, disputa era adesea transferată în plan cultural, inclusiv istoriografic. Acesta este și cazul României, care nu de puține ori în anii 1948-1989 a fost șicanată istoriografic de doi vecini, Ungaria și Uniunea Sovietică, expresie a reflexelor istorice dominatoare asupra unor părți din teritoriul românesc. Ambele state erau la fel de directe și subtile în aluzii, acționând inclusiv prin interpuși precum istorici din Basarabia și chiar din România, vorbim de Uniunea Sovietică, sau din state occidentale, Ungaria, unde *lobby*-ul maghiar era destul de activ. Istoriografia românească a fost în acea epocă una defensivă, de reacție, și s-a manifestat diferit de la

o etapă a comunismului la alta. Dacă în anii '50 reacția a lipsit cu desăvârșire, reprezentanți de frunte ai istoriografiei românești interbelice fiind eliminați fizic, începând cu anii '60 aceasta a existat vizibil mai ales în cazul maghiar și foarte timid în cel sovietic. Erau anii în care au fost reabilitați o serie de istorici români, cei mai mulți trecuți prin închisorile comuniste, alături de care s-a format o nouă elită istoriografică tânără și competentă. Pe măsură ce ne apropiam de sfârșitul regimului comunist reacția istoriografiei românești la adresa tendințelor imperialiste sovietice și maghiare a fost din ce în ce mai consistentă, astfel că, în anii '80 putem vorbi de un aparent paradox legat de liberalizarea aproape totală a unor subiecte istoriografice interzise multă vreme în regimul comunist, în speță cele subsumate disputelor cu maghiarii și sovieticii, într-un context ideologic în care cenzura a cunoscut dimensiuni comparabile poate doar cu anii '50. Relaxarea istoriografică era doar pe culoarele lăsate libere de regim, în limitele stabilite de acesta și mai ales prin intermediul vocilor autorizate și bine controlate în acest sens. Practic, nu oricine se putea angrena în acest dialog cu vecinii unguri și sovietici, ci numai cei considerați siguri.

Cel mai timpuriu s-a manifestat, după cum era și firesc, „imperialismul” istoriografic sovietic. Nu este vorba neapărat despre copierea unui model instituțional începând cu 1948. Vorbim în primul rând de tematicile de cercetare sugerate de istoriografia sovietică, mult mai periculoase chiar decât instituționalizarea în sens sovietic a scrisului istoric românesc. Amintim doar curentul slavizant care a făcut ravagii în istoriografia românească până spre mijlocul anilor '60 ai secolului trecut. Impunerea unor tematici istorice clare și dezbaterea instituționalizată în cadrul unor planuri istoriografice anuale și cincinale au făcut mult rău istoriografiei românești în anii '50 și primii ani ai deceniului următor. Toată tematica era trecută prin filtrul ideologic de tip sovietic, iar punctele de vedere opuse erau imposibil de exprimat. Astfel, s-a ajuns la o serie de concluzii greșite, corectate mai târziu când există și reacție românească, care aduceau argumente intențiilor sovietice în România. Inclusiv prin impunerea unor teme de cercetare agreeate de sovietici cu concluzii dinainte știute, Uniunea Sovietică își afirma intențiile dominatoare asupra spațiului românesc. În orice caz, o bună perioadă de timp acest tip de cercetare istorică a prevalat și din păcate s-au găsit destui istorici români care să investigheze trecutul pornind de la concluziile istoriografiei sovietice referitoare la arealul românesc.

Principalul promotor al acestui tip de scriere a istoriei în România a fost Mihail Roller. Ghidat de partid, el a pus la punct și demarat un adevărat program de rescriere a istoriei naționale conform noilor canoane eliminându-se tot ceea ce era „retrograd” în cercetarea istorică¹ românească interbelică și antebelică. Mihail Roller, secondat de alții, a început să elaboreze principalele teme și accente care aveau să fie urmate de istorici în primii ani de după instaurarea statului totalitar. Ele erau în același timp și materialele de linie în domeniu, care însemnau impunerea forțată a noilor reguli ale jocului în știința istoriei.

Chiar de la începutul anului 1948 regimul comunist a trecut la transformarea radicală a societății. Din acel moment istoriografia a devenit o activitate puternic supravegheată și cenzurată. Era tot mai evident că cercetarea istorică nu mai putea merge pe un drum propriu, în vechile sale cadre, devenind stringentă reorganizarea domeniului în funcție de necesitățile regimului politic. Anii '48-'55 sunt în mod firesc

¹ Petre Constantinescu-Iași, *Realizările istoriografiei române între anii 1945-1955*, București, 1955 (în continuare: Petre Constantinescu-Iași, *Realizările istoriografiei...*), p. 5

dominați de temele și accentele favorite ale regimului. Sunt anii în care „imperialismul” istoriografic sovietic își impune pregnant punctele de vedere. Precizate într-o serie de articole, acestea au fost invariabil urmate de aproape toți istoricii². S-a insistat mai ales pe epoca geto-dacă, accentuându-se până la saturație pe clasele sociale antagonice³ din această societate și mai ales pe Dacia romană cu două direcții principale de cercetare. Prima, lupta dacilor contra „cotropitorilor imperialiști” romani⁴, iar a doua și mai evidentă, lupta de clasă în Dacia romană⁵, proiectându-se o dată în plus ideologii contemporane într-o lume total inadecvată acestei chestiuni. În anii despre care discutăm au fost istorici care au acceptat acest tip de discurs istoric răspunzând astfel trendului oficial. Rolul și prezența elementului slav în istoria românilor este exacerbat. Directivele rolleriene din 1952⁶ vin să sugereze această benefică influență a slavilor de răsărit alături de cei din sud asupra bunului mers al spațiului românesc spre feudalism. Sunt descoperiți din ce în ce mai mulți slavi în spațiul carpato-danubiano-pontic⁷, iar dacă etnic și lingvistic românii rămâneau majoritari, în ciuda tuturor presiunilor întrucât evidențele erau clare, organizarea politică trebuia neapărat să fie slavă⁸. S-au sugerat solidarități româno-ruse extrem de profunde, făcându-se afirmații ridicole de genul că între români și ruși nicicând nu au existat conflicte. Curentul slavizant era atât de puternic încât s-a ajuns chiar la reformarea ortografiei, al cărei singur scop era înlăturarea așa-ziselor excese latiniste din limbă pentru a o readuce chipurile cât mai aproape de adevărata sa natură⁹.

O adevărată pasiune au făcut istoricii români pentru momentul revoluției pașoptiste, moment istoric la care noul regim ținea foarte mult. Cu ocazia centenarului revoluției, în 1948 s-a declanșat un adevărat program de „căutare” a revoluției, cu o concluzie predeterminată evidentă: revoluția de la 1848 nu s-a încheiat atunci, ci a lansat o serie de idei care se puteau rezolva doar de către regimul de democrație populară. Legat de aceeași epocă modernă au fost investigate cu predilecție așa-zisa mișcare muncitorească și socialistă în lumina influențelor venite dinspre mișcarea revoluționară din Rusia, cap de pod în această direcție¹⁰ fiind ideologul partidului, Petre Constantinescu-Iași, urmat de alții „mari istorici” precum Gh. Haupt, Victor Rață

² „Cu privire la situația actuală a științei arheologice în RPR”, în *Studii. Revistă de istorie și filosofie*, nr. 1, București, 1951, p. 139-150

³ Constantin Daicoviciu, „Poziția antiștiințifică a istoriografiei burgheze române cu privire la Daci”, în *Studii și referate*, București, 1954; Idem, „Studiul traiului Dacilor în munții Orăștiei”, în *Studii și Cercetări de istorie veche*, nr. 1-2, București, 1951

⁴ Dimitrie Berciu, „Lupta băștinașilor din Dacia împotriva cotropitorilor romani”, în *Studii și Cercetări de istorie Veche*, nr. 2, București, 1957, p. 73-95

⁵ Lucian Boia, *Istorie și mit în istoriografia română*, Editura Humanitas, București, 1997, p. 108

⁶ Mihail Roller, „Cu privire la unele probleme din domeniul cercetărilor istorice”, în *Studii. Revistă de istorie și filosofie*, nr. 3, București, 1952 (Mihail Roller, *Cu privire la unele probleme...*), p. 152-153

⁷ „Șantierul Așezări slave în regiunile Mureș și Cluj”, în *Studii și cercetări de Istorie veche*, nr. 1-2, 1950; E. Francez, „Slavii pe pământul patriei noastre în veacul XII”, în *Studii. Revistă de istorie și filosofie*, nr. 3, București, 1955

⁸ Lucian Boia, *op. cit.*, p. 119

⁹ Vlad Georgescu, *Politică și Istorie. Cazul comuniștilor români 1944-1977*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 27

¹⁰ Petre Constantinescu-Iași, *Influențele democrațiilor revoluționari ruși din secolul XIX asupra curentelor ideologice din țara noastră între 1850-1880*, ESPLA, București, 1950

sau I. Cicală, dar și rășcoalele țărănești din ce în ce mai multe descoperite în secolul al XIX-lea în Principatele Române¹¹.

Pentru perioada contemporană s-a mers mai ales pe descifrarea „luptelor revoluționare” ale clasei muncitoare sub conducerea Partidului Comunist care, în opinia noii istoriografii fuseseră trecute până atunci intenționat sub tăcere¹². În ceea ce privește cercetarea istoriei interbelice toate lucrările apărute acum au urmat aceeași direcție fiind scrisă de ideologii partidului în condițiile în care se considera că istoricii existenți nu erau pregătiți să analizeze în sens marxist-leninist istoria contemporană.

Moartea lui I.V. Stalin în 1953 a avut o serie de consecințe dintre cele mai directe asupra regimurilor politice din lagărul sovietic. Aceste evoluții nu vor rămâne fără consecințe în plan istoriografic. Ușoare reveniri vor avea loc asupra unor chestiuni catalogate cu numai câțiva ani mai înainte drept adevăruri definitive.

La ceva mai bine de un an de la moartea lui Stalin revista *Studii* a găzduit o intervenție critică la adresa manualului lui Roller utilizând un ton care s-a menținut același de atunci încolo în întreaga istoriografie. Intervalul 1955-1960 a stat permanent sub semnul revizuirilor. Epoca de glorie a *Istoriei RPR* ca și cea a lui Roller se apropia de final. Ultima ediție a acestui manual a apărut de altfel în 1956¹³, după care a dispărut definitiv din peisajul istoriografic românesc la fel ca și M. Roller. Era tot mai mult pusă în discuție necesitatea elaborării unei noi istorii a României, dar de pe aceleași vechi poziții în care folosirea experienței istoriografiei sovietice era considerată absolut necesară.

În decembrie 1955 are loc, după opt ani de la primul congres, cel de-al II-lea Congres al Partidului Muncitoresc Român. El are o importanță deosebită și pentru scrierea istoriei. Cu această ocazie Dej a pus explicit în fața istoricilor sarcina rescrierii istoriei României, indicând și problemele pe care istoricii trebuiau să le „rezolve” în următorul cincinal. Dej atrăgea atenția asupra mării responsabilități care stătea în fața istoricilor, aceea de a „*elabora cu forțele unui larg colectiv de cercetători științifici o istorie a României care să sintetizeze de pe pozițiile învățaturii marxist-leniniste tot ceea ce s-a realizat la noi pe tărâmul științei istorice și să însemne un pas înainte în dezvoltarea acestei științe, îndeosebi în soluționarea unor probleme de bază ale istoriei noastre, probleme ale procesului de formare a poporului român, ale istoriei contemporane, ale periodizării istoriei*”¹⁴. Pentru prima dată după război istoricii primeau sarcina de a elabora o istorie separată a PCR, care trebuia să-i „înarmeze” pe membrii partidului și pe ceilalți locuitori ai României cu învățătura marxist-leninistă¹⁵. Întregul discurs era în fond o dezavuare a principiilor rolleriene despre scrierea istoriei, care urmăreau întocmai istoriografia “imperialistă” sovietică. Propunerea lui Dej viza de fapt elaborarea unei noi istorii a României de ținută academică și nu a unui manual școlar ca în cazul lui Roller. Printr-o hotărâre a Prezidiului Academiei Române din februarie 1956 urmau a se constitui grupurile de cercetători însărcinate cu elaborarea tematicii provizorii a tratatului. Tematica tratatului de Istoria României a fost gata în 1957. Comitetul general de redacție avea următoarea componență: acad. Petre

¹¹ Idem, *Realizările istoriografiei...*, p. 45

¹² *Ibidem*, p. 48

¹³ Mihail Roller (sub red.), *Istoria RPR*, ediția a IV-a, Editura Politică, București, 1956

¹⁴ Gheorghe Gheorghiu Dej, *Raportul de activitate al Comitetului Central al PMR la Congresul al II-lea al partidului*, Editura Politică, București, 1955, p. 155

¹⁵ *Ibidem*

Constantinescu-Iași, acad. C. Daicoviciu, acad. A. Oțetea și acad. Mihail Roller ca redactori responsabili, iar ca membri I. Nestor, prof. Gh. Ștefan- membru corespondent al Academiei, prof. L. Banyai, M. Berza, V. Cheresteșiu, V. Popovici, conferențiarul B. Câmpina, V. Maciu, Gh. Haupt, Gh. Matei și Șt. Pascu. La începutul lui aprilie 1957 schița tratatului era terminată.

La elaborarea Tratatului au participat foarte mulți alți istorici români. Discuțiile pe marginea acestei întreprinderi au generat numeroase controverse între Roller și rollerieni pe de o parte și reprezentanții istoriografiei naționale reactivați după 1955 pe de altă parte. Primul volum a apărut abia în 1960, la cinci ani deci după semnalul dat de Dej la Congresul al II-lea al PMR.

Deși putem vorbi de o oarecare deschidere, lucrurile erau departe de a situa pe un făgaș normal. Cercetarea istorică era încă puternic controlată politic, context în care aceste deschideri s-au făcut sub un permanent control al partidului, prin oamenii și instituțiile create în acest sens. În 1957 se mai atrăgea încă atenția asupra necesității educației patriotice prin istorie, ceea ce se traducea în concepția partidului prin descoperirea rolului maselor în istorie, spre deosebire de „istoricii burghezi” din trecut care susțineau teze *idealiste* precum rolul major al personalității în istorie¹⁶. Istoria trebuia să fie în continuare una a maselor, personalitățile trebuind scoase în evidență numai atât cât să nu denatureze rolul maselor, care, în frunte cu PCR au luptat pentru *eliberare națională și socială*. Aceiași oficiali care cu doar câțiva ani mai înainte promovau anumite teze, acum, odată cu noile reorientări ideologice, erau, cu aceeași dezinvoltură, în primele rânduri în a transpune în practică noile teme și accente istoriografice. Ordinul era ordin și trebuia executat.

Există încă numeroase continuități, dar și discontinuități față de anii precedenți în tratarea și interpretarea istoriei. În privința continuităților, în primele rânduri trebuie amintită chestiunea geto-dacă. Istoria dacilor continuă să fie bombardată cu aceeași ideologie teleologică concretizată prin stupefianta descoperire a unei consistente lupte de clasă¹⁷ în sânul societății geto-dacice. Dacii erau cei cotorpiți de *imperialiștii romani*¹⁸, un popor cu o civilizație cu nimic superioară celei dacice, venit aici pentru a înghiți bogățiile Daciei. Au fost inventate chiar răscoale, vestiții de acum latroni daci, dovadă a prezenței lupelor de clasă, îndreptate contra sistemului politic. Aceștia erau asimilați haiducilor din epoca modernă, care luau de la bogați pentru a da la săraci¹⁹, și chiar partizanilor dintr-o epocă mai apropiată²⁰.

Curentul slavizant a continuat de asemenea să facă ravagii în istoriografia română și în această perioadă la fel ca în vremea lui Roller²¹, urmărindu-se prin aceasta eliminarea așa-ziselor *excese* latinizante. Persista încă exacerbară până a rolului triburilor slave în procesul etnogenezei românești ca și acela al rușilor mai târziu, binefăcătorii României, culminând cu prezentul când datorită binefăcărilor cauzate de

¹⁶ „Educația patriotică și sarcinile științei istorice”, în *Studii. Revistă de istorie*, nr. 6, București, 1957, p. 9

¹⁷ Lucian Boia, *op. cit.*, p. 108

¹⁸ D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, ESPLA, București, 1957

¹⁹ Idem, *Răscoale și atacuri “barbare” în Dacia romană*, Editura Politică, București, 1957

²⁰ Dimitrie Berciu, „Lupta băștinașilor din Dacia împotriva cotorpitorilor romani”, în *Studii și Cercetări de istorie veche*, nr. 2, București, 1957, p. 73-95

²¹ Mihail Roller, *Cu privire la unele probleme...*, p. 152-153

lumina emanată de la Moscova, poporul român își vedea în sfârșit îndeplinite aspirațiile de veacuri²².

Au fost însă și unele simptome prezente în discursul istoric care ne fac să apreciem că spre sfârșitul anilor '50 factorii naționali ai istoriei românești revin din ce în ce mai mult în scenă, în paralel cu diminuarea bunăoară a elementului slav. Fenomenul nu este caracteristic numai comunismului românesc, ci întregului bloc comunist, evoluțiilor generale din lagărul comunist.

Un bun exemplu în acest sens îl constituie abordarea curajoasă a momentului 1918. Până atunci subiectul fusese aproape interzis, numai Roller putând să emită judecăți de valoare asupra respectivului moment ca și asupra altor asemenea evenimente considerate delicate din istoria României. Roller vedea spre exemplu în Marea Adunare Națională de la Alba Iulia²³ principala acțiune a claselor exploatare burghezo-moșierești din România îndreptată împotriva revoluției bolșevice din Ungaria. Acesta a fost punctul de vedere care a dominat ani buni istoriografia română. În această a doua perioadă a anilor '50 tonul devine din ce în ce mai conciliant față de momentul unirii celei mari sfârșind prin acceptarea acestuia ca fiind *progresist*²⁴ de vreme ce la el participaseră în număr mare mai ales masele populare.

Unirea Principatelor din 1859 nu a preocupat decât foarte puțin pe istorici în primi ani ai perioadei interbelice. Etapa internaționalistă a istoriografiei românești nu lăsa deloc spațiu de discuție în această direcție. În 1959, tema este însă dintr-o dată permisă cercetării și diferitelor consemnări publice ale evenimentului. O adevărată avalanșă a manifestărilor dedicate evenimentului sunt semnalate peste tot în acest an cu ocazia sărbătoririi centenarului. Cu acest prilej s-a auzit cântând din nou după 10 ani, *Hora Unirii*, iar seriile de conferințe, sesiuni, mai mult sau mai puțin științifice, sau serbări populare nu mai conțineau. Marea Adunare Națională s-a întrunit la rândul său într-o sesiune jubiliară pentru a asculta discursul lui Chivu Stoica care a afirmat că unirea a fost rezultatul exclusiv al luptei istorice și patriotice a maselor populare²⁵.

Scăpați din robia epocii staliniste, istoricii neoficiali au putut ieși în față mai mult începând să dea opere valoroase, nu numai din punct de vedere documentar ci și interpretativ²⁶. Este un fapt cu atât mai remarcabil cu cât înainte nimic nu putea fi analizat în afara canoanelor partidului. Judecata independentă lua acum din ce în ce mai mult locul modelelor rigide ale ideologiei politice. Spiritul slav al perioadei staliniste continua să existe, însă mult mai atenuat. Se redescoperea gradual latinitatea și romanitatea poporului român. Odată cu reluarea legăturilor cu tradiția națională se constată o reducere substanțială a interdicțiilor regimului în ceea ce privește cercetarea, fenomen reflectat și în operele care au văzut lumina tiparului în acest interval²⁷.

În esență, anii 1955-1960 au însemnat începutul revenirii factorilor naționali în discursul istoric, într-un context internațional favorabil, revenire care va continua în anii următori într-un ritm mult mai evident și pe coordonate mult mai ample.

²² Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 28-29

²³ Mihail Roller (sub red.), *Istoria RPR*, ediția a II-a, Editura Politică, București, 1952

²⁴ C. Daicoviciu, L. Bányai, V. Chereșteșiu, V. Liveanu, „Lupta revoluționară a maselor-factor hotărâtor în realizare amarii uniri”, în *Studii. Revistă de istorie*, nr. 6, București, 1958, p. 8

²⁵ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 32

²⁶ *Ibidem*

²⁷ *Ibidem*

Anii 1960–1964 sunt prin excelență, în ceea ce privește istoriografia românească, anii de tranziție spre o perioadă ceva mai fastă a cercetării istorice românești, referindu-ne aici exclusiv la anii regimului comunist, cuprinzând primii 5-6 ani ai regimului Ceaușescu.

Evoluția istoriografiei române în prima parte a anilor '60 a urmat până la identificare traseul politici românești. Dacă în 1964 așa numita *independență* a României față de URSS era declarată prin *Declarația din aprilie*, în plan istoriografic *independența* era declarată aproape concomitent printr-o carte surprinzătoare²⁸ care, cu doar câțiva ani înainte, ar fi fost imposibil să vadă lumina tiparului. Era o ingenioasă proclamație de independență pusă în gura unui clasic al marxismului, Karl Marx, care în ale sale *Însemnări despre români* ridică deschis chestiunea Basarabiei²⁹.

Fiecare început de perioadă, 1948, 1955, și-a avut propriile sale reorganizări instituționale. Dacă în 1948 acestea s-au caracterizat prin sensul lor stalinist iar cele din 1955 prin ușoare relaxări cele de la începutul anilor '60 se remarcă printr-un oarecare radicalism evidențiat prin revenirea în unele privințe la vechile structuri interbelice. Realitatea ne arată desființarea instituțiilor româno-ruse create la sfârșitul anilor '40, între care amintim *Editura Cartea-Rusă*, *Institutul Româno-Sovietic*, *Muzeul Româno-Rus*, *Analele Româno-Sovietice*³⁰ marcând o etapă importantă a debarasării de ideologia sovietică și acceptarea pe scară largă a valorilor naționale. Răsturnarea perspectivei istorice a fost completată la mijlocul anilor '60 prin modificarea opticii față de o serie de mari istorici români, încercându-se reabilitarea lor chiar dacă în multe cazuri era tardiv. Lucrările lui Titu Maiorescu, N. Iorga sau A.D. Xenopol nu mai erau de acum tabu, iar interpretările lor istorice erau din nou luate în considerare, inclusiv o serie de chestiuni sensibile precum cele care priveau etnogeneza daco-română, teoria continuității³¹ sau întreaga evoluție către eliberare națională și unificare³², într-o totală discordanță cu ideologia promovată până atunci de regimul comunist care vedea la capătul acestei evoluții triumful comunist.

Principala operă istoriografică care a marcat discursul istoric românesc în aceașă perioadă a fost *Tratatul de Istoria României* care, chiar dacă își are originile în cel de-al doilea Congres al PMR din 1955 și în emulația creativă care a urmat după această dată printre istorici, a văzut lumina tiparului în forma primului volum abia în 1960³³.

Istoria României marchează un sfârșit, dar și un început de epocă istoriografică, un sfârșit dar și un început de discurs istoric. A fost prima încercare de scriere a istoriei României în regimul comunist fără a se recurge la o falsificare grosolană a istoriei, așa cum se mai întâmplase până atunci³⁴.

Chiar din primul volum se remarcă o substanțială modificare de ton. Teme și accente istoriografice imposibile până atunci de a fi expuse pe hârtie au primit atunci semnalul eliberator. Cu toate că diferențele nu erau unele radicale, și nici nu aveau cum

²⁸ A. Oțetea, R. Scwann (sub red.), Karl Marx. *Însemnări despre români (Manuscrise inedite)*, Editura Politică, București, 1964

²⁹ W.P. van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Editura Arc, Chișinău, 1996, p. 270

³⁰ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 51

³¹ *Istoria României*, vol I, Editura Politică, București, 1960, p. 615-637, 775-881

³² W.P. van Meurs, *op. cit.*, p. 266

³³ *Istoria României*, vol I, Editura Politică, București, 1960

³⁴ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 54

să fie, totuși ele sunt vizibile. Pentru prima dată etnogeneza românească era discutată în termeni reali renunțându-se la vehementul ton antiroman din anii '50³⁵, astfel că întunecații *cotropitori* romani nu mai distrug civilizația geto-dacă³⁶, ci devin chiar un factor de progres alături de daci. Originea latină a limbii române, atât de contestată în trecutul apropiat, nu mai este deloc pusă la îndoială, iar procesul de formare a poporului român este plasat în secolele VII-IX, admitându-se, logic de altfel, că procesul de formare nu poate fi socotit definitiv decât după sosirea slavilor.

Cea mai consistentă revizuire este detectabilă în zona relațiilor româno-ruse, mult exagerate³⁷ mai ales în primii ani ai deceniului șase ai secolului XX, prin prezentarea acestora într-o lumină mult mai apropiată de adevăr. Lucrurile au mers relativ departe dintr-o dorință absolut justificată de ștergere a trecutului, antrenând în această direcție și publicul larg care asculta stupefiat cum o serie de persoane oficiale încercau, în cadrul unor conferințe, simpozioane sau chiar ședințe la locul de muncă, să spele ce se mai putea din păcatele săvârșite în legătură cu exacerbară nesăbuită a acestei chestiuni³⁸. Dacă volumul II al Tratatului³⁹ mai conferă încă o oarecare însemnătate relațiilor româno-ruse, următoarele volume, III⁴⁰ și IV⁴¹, promovează un ton destul de nerespectuos, reducând la maxim importanța relațiilor româno-ruse în trecutul României. Lucrurile au mers însă chiar și mai departe în această direcție.

Numeroase puncte de vedere și aspecte ale istoriei naționale care până atunci fuseseră supuse embargoului au fost reintroduse în discuția istorică și nu numai. Pentru prima dată după 1948 este discutată public extrem de sensibilă chestiune basarabeană. La început problema a fost mai timid abordată într-o lucrare dedicată lui Cantemir⁴² unde se specifica deschis că prin tratatul de la Lutk, 1711, Petru I promisese retrocedarea teritoriilor ocupate de turci, a Bugeacului, dar și că la 1812 teritoriul dintre Prut și Nistru fusese încorporat forțat de imperiul rus. Cu toate că făceau o serie de afirmații curajoase, în final autorii îndulceau tonul printr-o apreciere, corectă altminteri, la adresa Rusiei lui Petru I potrivit căreia D. Cantemir nu și-a găsit adevăratele dimensiuni intelectuale decât după plecarea sa în exil în Rusia, beneficiară a unor medii intelectuale elevate în comparație cu Țările Române.

Întreaga campanie antirusă a culminat în 1964 cu *Declarația de independență* și publicarea *Însemnărilor lui Marx despre români*⁴³. Încă temătoare, partea română lăsa un clasic al comunismului să vorbească despre Basarabia. Această carte prezenta prin gura lui Marx, cunoscut de altfel pentru atitudinile sale antiruse, întreaga problematică a relațiilor româno-ruse în cel mai nefavorabil mod cu putință. Se amintea chiar și despre nedreptatea anexării la 1812 a Basarabiei, despre planurile de anexare a Principatelor de către ruși, ca și despre înăbușirea revoluției de la 1848 și antirusismul românilor.

³⁵ Lucian Boia, *op. cit.*, p. 108

³⁶ Mihail Roller (sub red.), *Istoria RPR*, ediția a II-a, Editura Politică, București, 1952, p. 43

³⁷ Lucian Boia, *op. cit.*, p. 63-68

³⁸ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 55

³⁹ *Istoria României*, vol. II, Editura Politică, București, 1962

⁴⁰ *Ibidem*, vol. III, 1963

⁴¹ *Ibidem*, vol. IV, 1964

⁴² ***, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera în imagini*, Editura Politică, București, 1963

⁴³ A. Oțetea, R. Scwann (sub red.), Karl Marx. *Însemnări despre români (Manuscrise inedite)*, Editura Politică, București, 1964

Cu toate că vorbim de un început de liberalizare a scrisului istoric, trebuie spus că acesta s-a făcut în termenii doriți de conducătorii României. Spre exemplu, așa-zisa liberalizare a istoriografiei în direcția redimensionării relațiilor româno-ruse s-a făcut mai ales dintr-un imbold venit dinspre imperativele realizării unor scopuri politice. În general relaxarea s-a produs pe segmente utile regimului. Alte asemenea domenii au rămas mai puțin atinse de adierea schimbărilor. Că această atitudine s-a mulat foarte bine pe o parte a discursului istoric a fost cu atât mai profitabil pentru breasla atât de încercată a istoricilor. În permanență însă scrierea istoriei a fost controlată de cenzură și niciodată nu a scăpat de sub control. Dovada o avem mai târziu când, în anii '70-'80 prin schimbarea priorităților regimului, posibilitățile de manevră în câmpul istoriei au fost din nou îngădite pentru cei mai mulți dintre istorici

Cu expunerea *P.C.R-continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste*, ținută în 1966 cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea Partidului Comunist Român, începe în epoca Ceaușescu grosolana confiscare a istoriei naționale în favoarea partidului și mai apoi a secretarului său general prezentat din ce în ce mai mult ca figura centrală a istoriei secolului XX românesc. Astfel se poate interpreta aserțiunea lui Nicolae Ceaușescu potrivit căreia „*Partidul Comunist este continuatorul luptelor seculare duse de poporul român pentru neatârarea țării, pentru formarea națiunii române și a statului național unitar, pentru accelerarea progresului social și înaintarea României pe calea civilizației...*”⁴⁴, după ce la Congresul al IX-lea afirmase că istoria românilor este de fapt istoria maselor populare. Surprinde în citatul de mai sus remarcabila putere de sinteză a liderului de partid sau a celui care a întocmit discursul care în câteva cuvinte traversează întreaga istorie a României pentru a se opri undeva în viitor descriind viitoarea societate comunistă românească.

Istoria a fost folosită din plin de Nicolae Ceaușescu în conturarea regimului său ca unul național și în amplasarea României într-o poziție favorabilă, atât față de Uniunea Sovietică cât și în cadrul lagărului comunist în general. Se continua de fapt o direcție începută în ultimii ani ai regimului Dej. Două au fost chestiunile pregnant repuse în discuție: problema Basarabiei și a Transilvaniei, subiecte aproape tabu până atunci în istoriografia română.

La scurt timp după momentul *Marx*, se ridica din nou, este drept că tot indirect, problema Basarabiei. Într-un discurs rostit la 7 mai 1966 Nicolae Ceaușescu considera profund greșite acele teze cominterniste interbelice care apreciau statul român drept unul multinațional⁴⁵, la fel ca și semnarea alianței dintre URSS și Germania din 1939⁴⁶, ale cărei acte adiționale secrete stabileau posibilitatea ocupării de către sovietici a unor teritorii din componența statului român. Deși directiva Cominternului făcea referire la Transilvania, Bucovina și Basarabia, este evident că discursul lui Ceaușescu din mai 1966 făcea referire numai la Basarabia, trimiterile la Nicolae Bălcescu prin două citate cu un puternic conținut antirusesc⁴⁷ servindu-i pe deplin argumentației.

⁴⁴ Nicolae Ceaușescu, „PCR-continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste”, în Idem, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. I, Editura Politică, București, 1966 (în continuare: Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul...*), p. 335

⁴⁵ *Ibidem*, p. 361

⁴⁶ *Ibidem*, p. 373

⁴⁷ W. P. van Meurs, *op. cit.*, p. 279

Prin acest discurs Ceaușescu a înlăturat o dată în plus un tabu istoriografic, iar acțiunea sa a avut urmări imediate. În iunie 1966 Ștefan Voicu, fost redactor șef al *Scânteii* și membru al C.C al P.C.R, scria în *Lupta de clasă* un articol cu puternice accente antisovietice unde era atacată decizia sovietică de ocupare a Basarabiei din 28 iunie 1940⁴⁸. Modificările de ton și atitudine față de Uniunea Sovietică erau din ce în ce mai vizibile nu numai în istoriografie ci și în alte domenii⁴⁹. Prin 1967-1968 conducerea partidului a mai atenuat ceva din virulența discursului antisovietic⁵⁰ chiar dacă o vreme a mai continuat în aceeași termeni naționaliști antirusești. O seamă de cercetători români au fost trimiși în străinătate pentru a cerceta noi surse în această direcție. Reîntorși acasă, aceștia sugerau chiar rescrierea ultimului volum din *Istoria României*⁵¹. A fost declanșată o adevărată acțiune în direcția publicării memoriilor membrilor Sfatului Țării care însă au rămas sub cheie până în anii '80 când virulența tonului antisovietic a cunoscut o amplificare serioasă pe măsură ce politica gorbaciovistă de glasnost și perestroika câștiga tot mai mult teren în paralel cu izolarea tot mai accentuată a lui Ceaușescu chiar în spatele cortinei de fier.

Transilvania a avut și ea un destin asemănător Basarabiei în istoriografia oficială⁵². Multă vreme după instalarea regimului comunist subiectul Transilvania a fost și el tabu. În ultima perioadă a regimului Dej, dar mai ales în primii ani ai regimului Ceaușescu, răspunzând unor nevoi ale regimului, Transilvania a reintrat în sfera preocupărilor, mai întâi în cea propagandistică, urmată, evident, de cea științifică. S-a procedat și în acest caz, la fel ca și în celelalte situații când imperativele politice impuneau acest lucru, la discutarea chestiunii în plan politic mai întâi ca un semnal că subiectul poate fi abordat și de istorici. Desigur că totul trebuia să se desfășoare într-un cadru permanent controlat și numai în termenii acceptați de regim. Cine nu se conforma nu putea aborda subiectul, iar printre cei care cercetau primii tema se găseau de regulă istoricii de casă ai puterii, cei mai bine informați asupra direcțiilor și limitelor cercetării, cei care știau de unde până unde poate fi extinsă discutarea chestiunii.

Reabilitarea Transilvaniei a început printr-un discurs politic agresiv îndreptat, la fel ca și în cazul Basarabiei, spre *greșelile* perioadei interbelice ale comuniștilor care vedeau în România un stat multinațional și asupritor⁵³. Ca și în cazul Basarabiei, anul 1968 marchează descătușarea decisivă a subiectului unirii Transilvaniei cu România. Momentul 1 Decembrie 1918 devine brusc pentru secretarul general al partidului, după ani buni de tăcere, momentul crucial al istoriei românilor, cel care a contribuit decisiv la păstrarea ființei naționale⁵⁴. Cenzura a lăsat, desigur, nu fără un control discret, discutarea acestui subiect mai ales în seama istoriografiei. În 1968 există, după ani buni de secetă istoriografică, un număr de 83 de contribuții cu această temă. Momentul 1918 a fost speculat în întreaga perioadă de până la 1989, cu accente mai mult sau mai puțin

⁴⁸ Ștefan Voicu, „Pagini de luptă a PCR împotriva fascismului pentru independență și suveranitate națională (1934-1940)”, în *Lupta de clasă*, nr. 6, București, 1966, p. 59-80

⁴⁹ W. P. van Meurs, *op. cit.*, p. 279

⁵⁰ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul...*, vol III, 1969, p. 288-295

⁵¹ W. P. van Meurs, *op. cit.*, p. 279

⁵² vezi Dennis Deletant, *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 16-153

⁵³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul...*, vol. I, p. 360

⁵⁴ *Ibidem*, vol. III, p. 696

evidente⁵⁵ favorizate în anii '80 de exacerbarea disputei istoriografice româno-maghiare pe un fundal marcat de disensiuni ideologico-politice tot mai accentuate între România și Ungaria.

Dacă anii '50 au cunoscut, mai ales în prima lor jumătate, o inflație puternică de slavi în istoriografia românească, cauzată mai ales de directiva oficială izvorâtă din realitățile politice și principalele coordonate ale discursului rollerian⁵⁶, odată cu reorientarea comunismului românesc spre valorile naționale este sesizabil un reflux semnificativ al slavilor în istoria românilor. S-a început cu schimbarea numelui Partidului Muncitoresc Român în Partid Comunist Român, ca și acela al Republicii Populare Române în Republica Socialistă România, afirmând ostentativ prin aceasta, la numai câteva luni de la preluarea puterii, egalitatea României cu Uniunea Sovietică⁵⁷. A fost reintrodusă și ortografia latinizantă a numelui țării, afirmându-se cu tărie existența pe mai departe a națiunilor în comunism în contradicție evidentă cu punctul de vedere sovietic în această problemă. Poziții antislavizante destul de radicale în ortografie și lingvistică au luat mulți lingviști și istoricii literari români. Între aceștia se detașează Al. Graur care, pocăit după exagerările în sens invers din prima parte a anilor '50, recurge la reducerea elementului slav din limba română și ortografie încă din 1963 pentru ca după preluarea puterii de către Ceaușescu și continuarea politicii dejiste în această direcție, poziția lui să devină și mai clară în această privință⁵⁸. De asemenea, *Istoria literaturii române*⁵⁹ afirmă, la fel ca și cea a limbii române⁶⁰, ideea unei influențe reduse a limbii slave până în secolul al X-lea întrucât adoptarea slavonei ca limbă oficială s-a făcut abia prin secolul X-XI⁶¹ când limba română era deja constituită.

S-a mai accentuat, în disonanță cu aceiași ani '50, pe eliminarea slavilor și în ceea ce privește procesul de formare a poporului român și alcătuirea sa etnică. Deși în 1970 C. Daicoviciu⁶² mai accepta încă o firavă componentă slavă în alcătuirea etnică a poporului român perioada s-a caracterizat mai ales prin estomparea aproape totală a rolului slav, acreditându-se tot mai mult ideea sosirii slavilor abia după formarea poporului român care ar fi preluat totuși unele elemente de la aceștia dar numai în momentul în care era consolidat sub toate aspectele⁶³. Câțiva cercetători au trecut chiar la identificarea protoromânilor și a limbii protoromâne⁶⁴ numai pentru a demonstra că la sosirea slavilor în acest spațiu poporul și limba română au fost bine conturate. Surprinzător sau nu descoperim că slavii au învățat imediat după venirea lor limba

⁵⁵ Ștefan Mușat, „Considerații privind dezvoltarea istoriografeii mișcării muncitorești și a PCR după 23 august 1944”, în *Anale de istorie*, nr. 3, București, an XVIII, 1972, p. 14

⁵⁶ Mihail Roller, *Cu privire la unele probleme...*, p. 152-153

⁵⁷ Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 97

⁵⁸ Alexandru Graur, *La romanité du roumain*, Editura Științifică, București, 1965

⁵⁹ *Istoria literaturii române*, Editura Științifică, București, 1964

⁶⁰ *Istoria limbii române*, vol. I-II, Editura Științifică, București, 1965-1969

⁶¹ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 5

⁶² *Istoria României*, Editura Politică, București, 1970

⁶³ Lucian Boia, *op. cit.*, p. 120

⁶⁴ Andrei Oțetea (sub red.), *Istoria poporului român*, Editura Științifică, București, 1970, p. 91-

română⁶⁵, limba slavă rămânând din acel moment o limbă moartă, apanaj al unei biserici „evident” rupte de popor⁶⁶.

Inclusiv încercările de reabilitare a „cotropitorului” roman se înscrie în această direcție a minimalizării exceselor slavizante din istoriografia română. Poate cea mai semnificativă dintre încercările vremii este *Romanitatea românilor* datorată unui istoric român de origine săsească, Adolf Armbruster⁶⁷. A fost o lucrare destul de îndrăzneată pentru vremurile acelea. Acest lucru s-a văzut la susținerea ei când o serie de istorici precum C. Daicoviciu, M. Constantinescu sau A. Popescu au încercat invalidarea lucrării întrucât venea să anuleze o teorie cu care cei trei istorici menționați mai sus nu erau de acord sau manifestau unele rezerve. Volumul lui Adolf Armbruster, care a făcut mare vâlvă în epocă, este des citat ca o expresie justificatoare și argumentatoare a fazei așa zis național-comuniste din România⁶⁸.

Din păcate, așa-zisa relaxare ideologică, materializată printr-un relativ dezgheț istoriografic, nu a durat foarte mult. Așa cum stătea bine unui regim totalitar, și cel român a retras treptat, începând din 1971, privilegiile și libertățile acordate domeniului istoriografic. Curând, regimul de la București devenea din cel mai *independent* față de Moscova unul dintre cele mai obediente. În timpul aceleiași conduceri regimul a evoluat dinspre unul liberal-naționalist spre unul național-radical extrem de exaltat și agresiv.

În paralel, se urmărea revizuirea atitudinii față de Uniunea Sovietică. Într-un mesaj adresat cu prilejul aniversării a 30 de ani de existență a A.R.L.U.S.⁶⁹ Nicolae Ceaușescu afirma că respectiva organizație exprima de fapt politica de stat promovată consecvent de o Românie care pune în centrul activității ei internaționale numai „*prietenia, colaborarea și alianța cu URSS...*”⁷⁰, negând ceea ce spusese cu numai câțiva ani înainte vizavi de China ba, mai mult, într-un articol publicat în *Pravda* în 1974⁷¹, același Nicolae Ceaușescu aducea mulțumiri în primul rând Armatei Roșii eliberatoare și abia apoi celorlalte armate aliate din cel de-al doilea război mondial.

În privința temelor și accentelor istoriografice fixate pentru cercetare în *cincinalul* 1980-1984 se observă o deplasare evidentă dinspre domeniul istoriei contemporane, prevalență până atunci, spre cel al istoriei vechi și medievale. Explicația ține probabil de tot mai accentuata agravare a crizei economice, întrucât, apelând la trecutul eroic al poporului român, se spera în suplinirea lipsurilor tot mai evidente ale societății românești din anii '80⁷² dar ține și de tendințele megalomane ale lui Nicolae Ceaușescu care-și căuta înaintașii ideali la care să se poată raporta.

Anii '80 aduc în prim plan, alături de reacția față de „imperialismul” istoriografic sovietic, o amplificare a dialogului cu „imperialismul” istoriografic

⁶⁵ *Istoria limbii române*, Editura Științifică, București, 1968

⁶⁶ *Istoria literaturii române*, vol. I, Editura Științifică, București, 1969

⁶⁷ Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Editura Științifică, București, 1971

⁶⁸ *Ibidem*, p. 311

⁶⁹ Nicolae Ceaușescu, „Mesaj adresat Asociației române pentru legăturile de prietenie cu Uniunea Sovietică – ARLUS”, în Idem, *România pe drumul...*, vol. X, 1974, p. 965-968

⁷⁰ *Ibidem*

⁷¹ Idem, „30 de ani pe calea dezvoltării libere, socialiste a României”, în Idem, *România pe drumul...*, vol. X, 1974, p. 599-615

⁷² „Congresul al XII-lea al PCR-eveniment de primordială însemnătate în istoria patriei”, în *Revista de istorie*, nr. 11, București, 1979, p. 2043-2045

maghiar. Imboldul este dat de la vârful ierarhiei politice. Chiar în anul sărbătoririi a 2050 de ani de la crearea statului dac condus de Burebista (1980), Ceaușescu îndemna pe istorici să rezolve odată chestiunea etnogenezei și continuității și să dea astfel o „*ripostă fermă, științifică, materialist dialectică*”⁷³ acelei istoriografii, maghiară evident, care în neștiința sa neagă continuitatea românească. 1981 era anul aniversării a 60 de ani de la crearea P.C.R. Momentul a fost sărbătorit cum se cuvine, iar Nicolae Ceaușescu a susținut cu acest prilej o expunere caracteristică pentru discursul oficial al deceniului nouă⁷⁴. Este momentul în care s-a realizat o adevărată fixație pentru istoriografia maghiară care contesta continuitatea românească.

Începând cu Plenara C.C al P.C.R. din 1-2 iunie 1982 s-a intrat într-o nouă etapă a disputei cu istoriografia maghiară. Secretarul general al partidului a efectuat o amplă investigație asupra trecutului românesc⁷⁵, unde erau fixate principalele coordonate de la care se putea porni în disputa cu istoricii unguri. Etnogeneza și continuitatea erau din nou rezolvate printr-o simplă trăsătură de condei. Astfel, aflăm că după retragerea aureliană, daco-romanii au rămas pe loc, având obiectivul comun „*de a-și apăra glia și comunitatea de interes*”⁷⁶. Unitatea spațiului carpato-danubiano-pontic era și ea amplu evidențiată, primul care ar fi demarat acțiunea națională unificatoare fiind, în opinia lui Nicolae Ceaușescu, Mircea cel Bătrân, care prin aducerea Dobrogei în componența Țării Românești ar fi făcut primul pas conștient în această direcție. Discursul antimaghiar continua la fel de violent și, chiar dacă nu se rostesc nume, trimiterile sunt extrem de clare: „*unii istorici încearcă azi să susțină teoria existenței într-o anumită perioadă a unui vid în spațiul carpato-danubian*”⁷⁷. Unirea din 1918 era privită în fapt ca o încununare a unei lupte de secole, dusă începând cu Mircea cel Bătrân, devenit în acest context cel Mare, de toți domnii Țărilor Române, uniți prin același comandament al unității naționale.

Reacția frontului istoric nu a fost însă tocmai conformă cu așteptările oficiale. După aproape doi ani de la lansarea ideilor sale, Nicolae Ceaușescu este nevoit să revină cu noi sugestii în direcția istoriei, dintr-o dorință implicită de impulsionalitate a activității istorice prilejuită de aniversarea a 65 de ani de la unirea din 1918⁷⁸. Prin însemnătatea sa, Plenara C.C al P.C.R din 1-2 iunie 1982 a fost elementul decisiv în reinterpretarea unor evenimente istorice. Anul 1984 a fost anul celui de-al XIII-lea Congres al P.C.R. Discursul lui Nicolae Ceaușescu prilejuit de acest eveniment conține mai puține referiri istorice ca de obicei. Aceste chestiuni au fost expediate extrem de succint și s-au limitat la unele indicații organizatorice cu specificarea importantului

⁷³ Nicolae Ceaușescu, *Cuvântare la Congresul educației și învățământului*, Editura Politică, București, 1980, p. 17-18

⁷⁴ „Expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu: 60 de ani de slujire devotată a poporului, de luptă pentru dreptate socială și libertate națională, pentru construirea socialismului și ridicarea maselor, pentru independența patriei, colaborare internațională și pace”, în *Revista de istorie*, nr. 6, București, 1981, p. 1023-1049

⁷⁵ Nicolae Ceaușescu, „Expunere cu privire la stadiul actual al edificării socialismului în țara noastră, la problemele teoretice, ideologice și activității politico-educative a partidului prezentată la Plenara largită a CC al PCR, 1 iunie 1982”, în Idem, *România pe drumul...*, vol. XXIV, 1983, p. 5-92

⁷⁶ *Ibidem*

⁷⁷ *Ibidem*, p. 12

⁷⁸ Idem, *Expunere la Adunarea festivă consacrată sărbătoririi a 65 de ani de la făurirea statului național unitar*, în Idem, *România pe drumul...*, vol. XXVI, 1984, p. 430-462

avânt pe care știința istorică urma să-l cunoască totuși în cincinalul 1985-1989⁷⁹, care va duce la îndeplinirea programului partidului. Nu se vorbea nimic despre pârgھیile care urmau să fie folosite în această direcție. Istoria primea la acest Congres importanta menire de a deveni elementul esențial în educarea patriotică a românilor⁸⁰. Regimul Ceaușescu se afunda tot mai evident și mai sigur în criză, iar dictatorul se agăța de orice instrument pentru a masca declinul și a distra atenția românilor de la adevăratele probleme. Istoria i-a fost evident cea mai la îndemână și cea mai ieftină acțiune de propagandă. Odată cu anul 1984 s-a intrat într-o perioadă în care discursul oficial a pedalat aproape exclusiv pe lupta continuă a poporului român pentru unitate, momentul culminant al desăvârșirii unității românilor, 1918, fiind definit ca principala obsesie a generațiilor întregi de români. S-a descoperit că orașul Alba Iulia a fost ales pentru momentul decisiv al unității naționale nu în 1918, ci cu sute de ani mai înainte, Mihai Viteazul fiind primul care s-a gândit la acest lucru pe la 1599⁸¹.

În 1987, la cel de-al III-lea Congres al Educației Politice și Culturii Socialiste consemnăm din nou puține referiri la istoria românilor, discursul lui Ceaușescu accentuând aceeași latură educativă a istoriei și mai puțin ce și cum să se cerceteze⁸². Tot mai mult discursul său era orientat spre chestiuni economice, istoria devenind doar un pandant menit a masca greutățile prin care trecea România. În același an *oficialii* regimului se trezesc cu o temă de casă extrem de grea. Este vorba de elaborarea unui răspuns la înălțime la cunoscut *Istorie a Transilvaniei* publicată la sfârșitul lui 1986 sub egida Academiei de Științe Maghiare, o lucrare care argumentează excelent opțiunea istoriografiei maghiare față de Transilvania. Riposta românească a fost slabă, diletantă și venită, tocmai pentru că a venit dinspre *oficiali*, personaje incapabile de un răspuns profesionist din moment ce foloseau argumente venite din înțelegerea istoriei în spirit „*materialist-dialectic*”. Lucrarea apărută la Budapesta, într-un spirit mai puțin „*materialist-dialectic*” a reușit să dea șah, în momentul respectiv, istericei istoriografii române din domeniu⁸³. Momentul *Erdély története* a accentuat odată în plus discursul oficial în direcția dovedirii necondiționate a unității și continuității, indiferent dacă argumentele erau sau nu pregătite suficient pentru a deveni inatacabile de partea maghiară.

Anul 1988 a fost suficient de pigmentat cu alte asemenea proiecte explicative, venite însă dinspre aceiași autori care aduceau mai degrabă deservicii istoriografiei române. Singurele argumente și dovezi în sensul susținerii propriilor puncte de vedere erau opiniile lui Nicolae Ceaușescu, devenit între timp acel genial istoric care rezolva, atunci când nu se putea altfel, prin decizii ale Comitetului Central, aspectele neclare ale istoriei naționale⁸⁴. Anii 1988-1989 se caracterizează printr-o instrumentalizare

⁷⁹ „Congresul al XIII-lea al PCR – eveniment de însemnătate istorică în dezvoltarea socialistă a patriei”, în *Revista de istorie*, nr. 12, București, 1984, p. 1157-1167

⁸⁰ Ștefan Ștefănescu, „Istoria-dimensiune a creației politice a PCR”, în *Revista de istorie*, nr. 11, București, 1984, p. 1045-1050

⁸¹ Nicolae Ceaușescu, „Expunere la Adunare festivă consacrată sărbătoririi a 65 de ani de la făurirea statului unitar național român”, în *Anale de istorie*, nr. 1, București, 1984, p. 3-15

⁸² „Congresul al III-lea al Educației Politice și Culturii Socialiste eveniment de importanță deosebită în viața politică, socială și spirituală a țării noastre”, în *Revista de istorie*, nr. 9, București, 1987, p. 866-868

⁸³ vezi *Anale de istorie*, nr. 2, 1987, *Revista de istorie*, nr. 4, 1987, *Magazin istoric*, nr. 5, 1987

⁸⁴ Ștefan Ștefănescu, „Președintele Nicolae Ceaușescu despre istoria poporului român ca sursă a unității și independenței sale”, în *Revista de istorie*, nr.1, București, 1988, p. 13-19; Mircea D.

aproape totală a scrisului istoric românesc, istoria devenind ultimul bastion al rezistenței ideologice în fața sinistrelor realități zilnice⁸⁵. În ciuda manevrelor făcute în ultimul moment pe tărâm istoriografic⁸⁶ strigătul de libertate al istoriografiei românești nu a putut fi nici el înăbușit în decembrie 1989⁸⁷.

Matei, „Aspecte ale problemei continuității urbane între antichitatea sclavagistă și evul mediu”, în *Revista de istorie*, nr. 3, București, 1988, p. 268

⁸⁵ „Cercetarea istorică în lumina ultimelor documente de partid”, în *Revista de istorie*, nr. 7, București, 1988, p. 645-648

⁸⁶ „Un amplu program de activitate istoriografică în lumina expunerii tovarășului Nicolae Ceaușescu la Plenara CC al PCR și organismelor muncitorești revoluționare”, în *Revista de istorie*, nr. 1, București, 1989, p. 3-8

⁸⁷ „Apelul către istorici”, în *Revista de istorie*, nr. 12, București, 1989, p. 1167-1168

Mentalități imperiale: istoriografia rusă între discurs politic și istoric

Igor ȘAROV

Imperial Mentalities: Russian Historiography between Political and Historical Discourse

Abstract. *In one of his declarations from the autumn of 2009, the Ambassador of the Russian Federation in Chisinau, Mr. Valeri Kuzmin, declared that the history handbooks of the Romanians from the Republic of Moldova contained Russia phobia statements. The Association of Historians from the Republic of Moldova considered these statements as being tendentious and not corresponding to reality and made a declaration in which they expressed the position of the Moldavian historians towards this subject. As an answer the Press Department of the Embassy of the Russian Federation in the Republic of Moldova published a declaration, which, in our opinion, is nothing but an attempt to suggest us the way we should (re)write our history following the spirit of the Soviet communist historiography. On one hand the changes in the tendencies of the Russian historiography in the last years can only make us happy as they keep the Russian school among the most prestigious ones in the world. On the other hand, they place the historic research outside the academic circles, being similar to the way the representatives of the Embassy of the Russian Federation in the Republic of Moldova acted when they offered an example of inadvertency between the political and historical discourse as they had been recommended to do by the specialists from Russia. This position does nothing but to prove the existence of the imperial mentality in a representative institution of the Russian state.*

Keywords: *Russian imperial mentality, Russia phobia, post Soviet period, identity crisis, historiography, collective memory, embassy, political discourse, historical discourse, declaration, voluntary entry, annexation, ethnic, cultural and religious tolerance, multicultural, interference*

Ideea acestui studiu, ca de altfel și denumirea lui, au fost preluate dintr-un articol prezentat în toamna anului 2009 în ziarul *Timpul*¹, care a găzduit în paginile sale mai multe materiale² referitoare la o polemică care, în opinia noastră, a întrecut limitele unei dispute academice. Prin aceste articole am încercat să semnalăm pericolul politizării excesive a unui subiect foarte sensibil cum este predarea istoriei în școală. În continuare, dorim să lărgim aria examinării problemei, spațiul oferit de ziar nepermițându-ne să analizăm pe larg disputa, cu ajustarea inventarului științific caracteristic articolelor de acest gen.

¹ Igor Șarov, „Mentalități imperiale. Reflecții pe marginea schimbului de declarații între Asociația Istoricilor din Republica Moldova și Ambasada Federației Ruse în Republica Moldova”, în *Timpul*, Anul VIII-209 (1186), 18 noiembrie, 2009.

² Idem, „Despre rusofobie în manualele de istorie”, în *Timpul*, Anul VIII-194 (1171), 28 octombrie 2009; Angelina Olaru, „Interviu cu Igor Șarov. În tendința de a politiza istoria Ambasada Rusiei atacă istoricii din Republica Moldova”, în *Timpul*, Anul VIII-202 (1179), 9 noiembrie, 2009.

În prezent, în problemele legate de istorie, Republica Moldova reprezintă un caz neordinar al unei țări care este supusă unor permanente schimbări. Discuțiile sunt duse pe fundalul dezbatelor continue asupra statului, națiunii și identității, istoria fiind strâns legată de identitatea personală și națională, precum și de apartenența la unele convingeri politice. Ajustarea interpretărilor istorice la realitate este, prin urmare, foarte dificilă și complicată³. Existența *de facto* a Republicii Moldovenești Nistrene (PMR) pe partea stângă a Nistrului complică și mai mult scrierea manualelor. Situația creată implică și o altă problemă – istoria regiunii din partea stângă a Nistrului după 1991. Fiecare guvern de la Chișinău a fost nevoit să se confrunte cu o problemă complexă: o cedare în fața regimului de la Tiraspol putea uni pe cei ce susțineau că Moldova este o parte a națiunii române. Rolul istoriei în aceste procese de căutare a identității naționale este foarte important, istoria ca disciplină având menirea de a concilia societatea, nu de a o diviza. Unii istorici, însă, încearcă să „legitimeze științific puterea” ceea ce ține sigur de interese extraprofesioniste și a fost o particularitate caracteristică istoriografiei sovietice și istoriografiilor statelor intrate în sfera de influență a URSS după cel de-al doilea război mondial⁴.

Ambasadorul Federației Ruse la Chișinău, domnul Valeri Kuzmin, a declarat la 13 octombrie 2009 în cadrul Festivității de inaugurare a zilelor literaturii și spiritualității ruse, că nu are nimic împotriva istoriei românilor, dar este împotriva cursului predat în școlile moldovenești și că manualele de istorie a românilor din Moldova conțin afirmații rusofobe⁵. Asociația Istoricilor din Republica Moldova a considerat că aceste afirmații sunt tendențioase, nu corespund realității și a făcut o declarație în care exprimă poziția istoricilor moldoveni *vis-à-vis* de acest subiect⁶. Ca

³ Recomandările Comitetului de Miniștri al Consiliului Europei și ale Seminarului *Predarea istoriei în Republica Moldova*, desfășurată de reprezentanții Asociației Profesorilor de Istorie din Europa (EUROCLIO) la Chișinău, în perioada 14-18 aprilie 2002. În *ajutorul profesorilor de istorie din Republica Moldova*, Chișinău, 2002, p. 28.

⁴ Igor Șarov, Andrei Cușco, *Der öffentliche Identitätsdiskurs der Historiker: Strömungen, Meinungen, Auseinandersetzungen*“, în: Klaus Bochmann, Vasile Dumbrava (Hg.) *Sprachliche Individuation in mehrsprachigen Regionen Osteuropas. 1. Republik Moldova* (=Band 1. Veröffentlichungen des Moldova-Instituts Leipzig), Leipziger Universitätsverlag, Leipzig, 2007, p. 140.

⁵ Ambasadorul Kuzmin a mai precizat că: „Istoria Românilor îmi place, dar nu-mi place cursul de istorie a românilor, care a fost predat în această țară timp de mai mulți ani. Acest curs este bazat pe rusofobie și pe stereotipuri anti-rusești, în timp ce imperiul rus a stat la baza formării statului român” și că „fără bărbăția soldaților ruși, dominația turcilor ar fi putut dura poate încă sute de ani și nu se știe care ar fi fost soarta mai multor națiuni din Balcani”.

⁶ În *Declarație* printre altele se sublinia că: „Interpretarea unor momente-cheie din istoria românilor și în speță a celor legate de istoria Basarabiei nu pot să coincidă cu cele ale istoriografiei rusești contemporane, cum ar fi spre exemplu, anul 1812, 1918, 1940/1944, 1991 sau în ceea ce privește procesele desfășurate în perioada țaristă și sovietică. Același lucru este valabil și pentru alte state europene, de exemplu Franța și Germania cu referire, spre exemplu, la interpretarea anilor 1871, 1914, 1918, 1940. În ciuda viziunilor diferite ale acestor evenimente, cele două țări europene întrețin relații foarte bune și, mai mult, pe colaborarea armonioasă a acestora se bazează existența Uniunii Europene. În 2007 și 2008 aceste țări, Franța și Germania, au elaborat două manuale de istorie după care se predă în școlile de o parte și alta a Rinului. În ceea ce privește anii 1940-1944, spre exemplu, ocuparea Franței de către Germania nazistă și represiunea unor categorii sociale sau etnice (mai ales evreii) este condamnată fără echivoc. Acest lucru nu e perceput de germani ca o ofensă la adresa Germaniei

răspuns la Declarația Asociației Istoricilor din Republica Moldova, serviciul de presă al Ambasadei Federației Ruse în Republica Moldova a publicat pe site-ul Ambasadei la sfârșitul lunii octombrie 2009, Declarația *O trudnosteah perevoda na ruskii*.

La prima lectură a textului *O trudnosteah perevoda na ruskii* am avut impresia unui *déjà vu*. De fapt, această declarație reprezintă, în opinia noastră, o încercare de a ne sugera cum ar trebui să ne (re)scriem istoria, în spiritul istoriografiei sovietice comuniste. Să precizăm de la bun început fondul problemei: dacă s-ar fi dorit o discuție constructivă la tema conținutului manualelor de istorie, interesul și deschiderea noastră, a istoricilor și autorilor de manuale din R. Moldova, ar fi fost promptă, în condițiile în care tema este una de maximă actualitate în tot spațiul ex-sovietic. Am fi așteptat, cum era și firesc, o reacție a colegilor noștri din Rusia, bazată pe un schimb obiectiv de opinii și idei. De altfel, așa am procedat în repetate rânduri la diverse conferințe, școli de vară și întruniri. Una dintre întâlnirile recente, spre exemplu, a avut loc între 12 și 18 iulie 2009 cu colegii care abordează tematica manualelor de istorie din Kazahstan, Uzbekistan, Tadjikistan, Turkmenistan, Kirgistan, Georgia, Armenia și Rusia, în cadrul unei ample conferințe internaționale la Braunschweig (Germania), cu genericul «ВОЙНЫ ПАМЯТИ?» *Взаимосвязь школьных учебников и конфликтов в Центральной Азии, на Южном Кавказе и в Молдавии в постсоветский период* (*Luptele pentru memorie? Legătura dintre manuale de istorie și conflicte în Asia Mijlocie, Caucazul de Sud și Moldova în perioada postsovietică*), fiind găzduiți de cel mai important centru de studiere și analiză a manualelor de istorie – *Georg-Eckert-Institut für internationale Schulbuchforschung*⁷.

ca stat sau a germanilor ca popor, așa cum condamnarea experienței coloniale franceze din aceleași manuale franco-germane nu constituie un motiv de disconfort pentru Franța ca stat și francezilor ca popor. Manualele de istorie națională din R. Moldova – numite de istorie a românilor, adică a spațiului unde românii reprezintă majoritatea, dar care nu exclude istoria altor minorități etnice – tratează anul 1812 ca un an tragic pentru istoria Moldovei în general și a Basarabiei în particular și condamnă politica de cucerire și colonizare a Imperiului Țarist. Acest lucru se face deoarece de la unul dintre cele trei principate medievale românești – Țara Moldovei – s-a mai rupt o bucată, Basarabia. Pentru Imperiul Țarist a fost vorba de un câștig și e firesc ca manualele de istorie din Rusia să promoveze această viziune pentru că ea corespunde intereselor statului rus. Acest lucru însă nu a servit și nu poate servi drept prilej pentru ambasadorul R. Moldova de la Moscova de a declara că manualele de istorie a Rusiei sunt românofobe sau antimoldovenești. Exemple de acest fel pot continua. Este cunoscut faptul că manualele de istorie din Rusia condamnă jugul tătar-mongol care a dominat în cnezatele rusești secole la rând, dar aceasta nu poate fi interpretat ca o denigrare sau ofensă la adresa Mongoliei ca stat sau a mongolilor ca popor. Condamnarea de către aceleași manuale de istorie din Rusia de astăzi a agresiunii Germaniei naziste din 1941 nu a fost comentat de ambasadorul german la Moscova ca un gest antigerman, pentru că istoria este istorie. Mai mult, Germania actuală și-a cerut scuze de la popoarele europene pentru crimele săvârșite de regimul hitlerist și în acest sens comportamentul Germaniei este un exemplu și pentru alte state care au săvârșit acțiuni comparabile...”.

⁷ Conferința a fost în opinia noastră un model reușit de cooperare a istoricilor din fostele state ale Uniunii Sovietice, care au prezentat comunicări cu propuneri concrete de soluții de depășire a momentelor traumatice ale istoriei. În repetate rânduri a fost enunțată ideea despre neamestecul politicului în problemele didactice ale scrierii manualelor. O simplă enumerare a titlurilor comunicărilor denotă un grad sporit al interesului breslei istoricilor din diferite state pentru problematica în cauză. A se vedea spre exemplu: Фальк Пингель, *Школьные учебники: возможные модели для решения конфликтов или инструменты усиления*

Dar, spre surprinderea noastră, la subiectul abordat a reacționat o instituție care, din câte știm, nu are în aria sa de competențe acest domeniu. Cu toată stima și respectul față de instituția ambasadei, care reprezintă în Republica Moldova interesele unui stat european important, nu reușim să surprindem atribuțiunile acesteia într-o problemă de ordin intern, cum ar fi învățarea istoriei în școală. În al doilea rând, ne miră profund faptul că reprezentanța unui stat, al cărei scop ar trebui să fie cultivarea și menținerea unor relații reciproc avantajoase cu țara de reședință, încalcă principiile diplomatice elementare, apelând la un limbaj de-a dreptul ofensator.

„Argumentele” invocate de Serviciul de presă al Ambasadei Ruse nu rezistă chiar și la o analiză sumară. Ceea ce primează este tendința de a politiza subiectul. Apelul la expresii caracteristice „fratelui mai mare”, care credeam că sunt de domeniul trecutului, este principala particularitate de stil a acestei declarații. Astfel, autorilor declarației Asociației Istoricilor din Moldova „nu le ajunge corectitudine științifică”, ei „în genere, nu au curajul să recunoască acel adevăr istoric”, „fără să avem intenția de a contesta eforturile aproape înduioșătoare ale istoricilor moldoveni” etc. Se pare că la elaborarea acestui text nu a contribuit nici un istoric profesionist. În dorința de a insulta istoricii basarabeni, utilizând expresii de genul „încercările umile ale istoricilor moldoveni”, reprezentanții Serviciului de presă al Ambasadei Rusiei dau dovadă de o totală incompetență, care nu face onoare unei instituții diplomatice. Mai mult decât atât, aceste așa-numite încercări „umile” nu aparțin istoricilor basarabeni, ci sunt rezultatul discuțiilor din istoriografia rusă (!!!) din ultimii ani. A se vedea, spre exemplu, studiul lui V.V. Trepavlov *Dobrovolnoie vhojdenie v sostav Rossii: torjestvennye iubilei i istoriceskaia deistvitelnosti*, publicat în prestigioasa revistă academică *Voprosî istorii*⁸. Autorul analizează una dintre cele mai controversate și sensibile chestiuni din istoriografia rusă – intrarea în componența Rusiei a mai multor popoare și teritorii, ajungând să constate că „în lucrările istoricilor ruși din ultimii ani se observă renunțarea la abordările istoriografice apologetice în favoarea unei interpretări complexe, care ia în considerație „atât formele benevole, precum și cele forțate de alipire”. Dintre observațiile interesante semnalate de V. Trepavlov, reținem

противоречий?; Роберт Майер, Структурные, содержательные и интенциональные параметры концепций школьных учебников в эпоху перемен; Саттар Мажитов, Казахстан Учебники по истории Центральной Азии: «Войны памяти» или память против войны?; Сержиу Мустяце, Общественные конфликты после 1991 года и учебники по истории в Молдове; Виктор Шнирельман, Школьные учебники и национализмы в Центральной Азии и на Кавказе; Кетеван Какителашвили, Реконструкция прошлого в абхазских и грузинских школьных учебниках по истории; Заур Гасымов, Восприятие и изображение чеченского конфликта в учебниках по истории Украины и Азербайджана; Валерий Германов, Мифологизация ирригационного строительства в Средней Азии в постсоветских школьных учебниках и современные конфликты в регионе из-за воды; Дилором Алимова, Состояние исторической науки и школьных учебников по истории в Узбекистане: противостояние идей или болезни роста?; Нино Чиковани, Нарратив единого Кавказа: Попытки преодоления конфликтной памяти; Ариф Юнусов, Стереотипы и образ «врага» в исторической науке и учебниках по истории независимого Азербайджана; Микаэль Золян, Образ «своего», образ «другого» и образ «врага» в постсоветских учебниках по истории Армении; Сергей Румянцев, Этнические конфликты и политика репрезентаций «исторических территорий» (карты и нарративы.). Comunicările pot fi găsite pe adresa: <http://www.amudarya.net>

⁸ V.V. Trepavlov, „Dobrovolnoie vhojdenie v sostav Rossii: torjestvennye iubilei i istoriceskaia deistvitelnosti”, in *Voprosî istorii*, nr. 11, noiembrie, 2007.

superficialitatea și ușurința cu care unii istorici din perioada sovietică tratau subiectul intrării unui popor sau altul în componența Imperiului Rus într-o singură tonalitate – aceea a alipirii benevole, practică continuată, de altfel, și după dezmembrarea Uniunii Sovietice. Astfel, în 2007 au fost marcați 450 de ani de la „intrarea benevolă în componența Rusiei” a Republicii Adâgheia, a Bașkortostanului, a Kabardino-Balkariei și a Karaceaev-Cerkesiei, 300 de ani – a Hakasiei, în 2008 – 450 de ani de la intrarea „benevolă” a Udmurtiei și 400 de ani – a Kalmâkiei, în 2001 și 2002 – a Ciuvașiei și, respectiv, a Republicii Mari El⁹. Evident, tabloul real al „alipirilor” a fost mult mai complex. Astfel, „încercările umile” sunt nu atât ale istoricilor din Republica Moldova (sau nu numai), cât și, oricât de paradoxal ar fi, ale istoricilor din Rusia.

După expresia etnologului rus Victor Șnilerman, manualul școlar de istorie nu este în stare să prezinte o abordare obiectivă absolută a unei regiuni sau țări¹⁰. În rândurile ce urmează vom încerca să analizăm problema apărută într-un context mai larg, cu referințe la situația în alte state ex-sovietice pentru a nu permite o viziune unilaterală asupra subiectului propus pentru cercetare. Discuțiile în jurul abordării aspectelor discutabile în manualele de istorie sunt caracteristice nu numai pentru Republica Moldova, ci și pentru alte state, inclusiv pentru Federația Rusă, unde problema rusofobiei este una extrem de actuală¹¹. Dacă e să ne referim la acest subiect

⁹ *Ibidem*, p. 155.

¹⁰ Шнирельман В. А., «Патриотическое воспитание»: этнические конфликты и школьные учебники истории. în: *Расизм в языке образования*, Алетея, Санкт - Петербург, 2008, p. 88. Autorul rus evidențiază cel puțin patru factori care duc la apariția etnofobiei în manualele de istorie: „În primul rând, din cauza volumului comparativ mic de informație și numărului redus de ore la obiectul *Istorie*. În cel de-al doilea rând, știința istorică se află în permanentă dezvoltare: apar noi date și noi abordări istorice, care pe de o parte impun interpretări noi ale faptelor deja cunoscute, iar pe de alta – de a reevalua și reaprecia evenimentele care au avut loc în trecut. În cel de-al treilea rând, schimbarea conceptuală duce la o reevaluare totală și la transformări cardinale ale schemelor istorice precedente. Cauzele unor asemenea schimbări radicale, de regulă, sunt departe de activitatea profesională a istoricilor. De regulă, acestea se întâmplă în urma unor schimbări politice cardinale sau apariția unor noi sisteme filosofice, care influențează considerabil asupra percepției lumii înconjurătoare. Și în sfârșit, în al patrulea rând, funcția manualului este de a pregăti nu un istoric profesionist, ci un cetățean loial. Anume acestor scopuri servește un manual, și respectiv materialul istoric este selectat corespunzător. Deci, manualul de istorie ilustrează în primul rând, tendințele curente din societate, exprimate în poziția politică actuală a autorului său. În acest context ideea centrală a manualului, ca și în general a versiunii naționale a istoriei constituie faptele și evenimentele de bază, care îi conferă o fațetă tragică sau eroică. Din aceste considerente analiza concretă a faptelor expuse în manual facilitează înțelegerea „dispoziției” existente în perioada dată în societate, și în special a identității”.

¹¹ Pentru o lectură mai aprofundată recomandăm următoarele lucrări apărute în Rusia pe parcursul ultimului deceniu: *Ответственность историка: преподавание истории в глобализирующемся обществе. Материалы международной конференции*, Москва, 15 - 17 сентября 1998 г., Москва, 2000; *Национальные истории в советском и постсоветском государстве*, Под ред. К. Аймермахера и Г. Бордюгова, Москва, 1999; *Преодоление прошлого и новые ориентиры его переосмысления*, Москва, 2002; *Историки читают учебники истории. Традиционные и новые концепции учебной литературы*, Под ред. К. Аймермахера и Г. Бордюгова, Москва, 2002; *Россия и страны Балтии, Центральной и Восточной Европы, Южного Кавказа, Центральной Азии: старые и новые образы в современных учебниках истории. Научные доклады и сообщения* / Под ред. Ф. Бомсдорфа, Г. Бордюгова, Москва, 2003, и др.

extrem de politizat, vom face unele precizări, mai mult de ordin metodologic, referitor la problemele rusofobiei propagate de autori în manualele de istorie chiar din Rusia. Perioada de după destrămarea URSS a fost marcată de controverse privind rolul social al istoriei în Rusia postsovietică. În prezent, intensitatea unor astfel de polemici a crescut în legătură cu reformarea sistemului administrării de stat și construcția „verticalei puterii” la nivel de federație. Discuțiile purtate în societatea rusă se referă, în primul rând, la conținutul concepției național-statale a istoriei. Ele sunt însă, în mare măsură, determinate de sfera ideologică, de crearea unei identități ruse pe baza (re)construcției trecutului și a memoriei colective. În etapa actuală societatea rusă poate fi caracterizată printr-o criză profundă de identitate. În situație de criză de identitate, se pomenește persoana care adesea a trecut printr-o traumă psihologică pronunțată legată de pierderea identității personale: nume, vârstă, limba în care a vorbit. Aceleași procese pot avea loc și la nivel social, atunci când individul este lipsit de rădăcinile istorice, de propria istorie, adică îi lipsesc de memoria colectivă.

Criza istoriografiei oficiale sovietice, a marcat în același timp și criza de identitate. Mai mult ca pe alții, acest moment a afectat generația tânără care nu avea imagine istorică stabilă. Memoria colectivă a cetățenilor ruși în anii de după destrămarea Imperiului Sovietic a fost influențată de doi factori: unul intern, în rezultatul căruia s-a încercat o revedere a postulatelor istoriografiei sovietice, și altul extern – atunci când statele foste membre ale Uniunii Sovietice au început crearea propriilor istorii naționale, independente de istoria Rusiei. Așa, spre exemplu, în anul 1995 revista rusă *Rubeji* a caracterizat situația creată în felul următor: „Rusia este o țară care și-a pierdut frontierele sale, în primul rând cele istorico-geografice. Rusia s-a întors la frontierele sale din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Într-un anumit fel au fost aruncate peste bord peste trei sute de ani de istorie rusă. Mașina timpului ne-a transferat din perioada Rusiei fărâmițate - la Rusia-imperiu numai că vectorul istoric nu este îndreptat înainte, ci înapoi... Astăzi, Rusia stă poate în fața celui mai mare pericol – pierderii identității proprii. Întrebările principale astăzi nu sunt „cine-i vinovat?” și „ce-i de făcut?”, ci „cine suntem?”¹²

În literatura de specialitate din Rusia, până în prezent, se remarcă o discrepanță uriașă în abordarea acestui subiect, atât în istoriografie, cât și în manualele de istorie la nivel *federal* și *regional*. În manualele de istorie din republicile naționale ale Rusiei, elaborate de către autori neruși, misiunea „eliberatoare” a Imperiului Rus este privită cu circumspecție, uneori chiar foarte critic. Dar aceasta este, în opinia noastră, o temă de discuție pentru istoricii și autorii de manuale din Rusia și nicidecum o temă de speculații politice pentru cei din afara țării. Obiectivele statului rus, puse în fața istoricilor profesioniști, sunt determinate, în primul rând, de problema legitimării din punct de vedere istoric a continuității Federației Ruse contemporane în cadrul istoriei multisecolare a statului rus, adică justificarea prezentului prin invocarea trecutului. La începutul acestui mileniu, în Rusia s-a impus ideea continuității istoriei naționale ruse, necesitatea de coeziune a poporului rus în jurul puterii centrale și mobilizarea lui în lupta cu pericolele interne și externe. Interesele geopolitice ale statului rus au amplificat procesul de căutare a legitimării și justificării locului și rolului Rusiei în dezvoltarea istorică a societății și au alimentat astfel interesul sporit al oamenilor de știință, în special al istoricilor, de a elucida acest fenomen. Așa, spre exemplu, în

¹² *Рубежи*, 1995, №.1, с.3.

manualul *Otecestvovedenie (Istoria Patriei)*,¹³ unde este prezentată după expresia cercetătoarei din Rusia Galina Zvereva¹⁴ concepția *liberal-imperială* a dezvoltării istorice multinaționale a statului rus, ca argument de bază autorii folosesc expresia "зов родной земли" („chemarea pământului”)¹⁵. În Rusia, în opinia autorilor acestui manual, „chemarea pământului natal era mai mare ca „голос родной крови“ (legăturile prin sânge), prin aceasta strămoșii noștri erau gata să-i considere drept ai săi pe toți oamenii care locuiau cu ei pe acest pământ, indiferent de apartenența tribală sau religioasă.... Intrarea în componența statului a noi popoare și teritorii a dus la schimbarea denumirii statului. Rusi a început să fie numită Rossiia, mai precis Imperiul Rusiei. Din acest moment, spațiile mari euroasiatice se ridicau și se valorificau, devenind patria nu numai pentru ruși și ortodocși, dar și pentru reprezentanții altor confesiuni religioase, altor etnii care locuiau pe pământul nostru. Este de remarcat faptul că, încă din timpurile Rusiei Moscovite, într-un teritoriu de stat unic intrau noi pământuri, si nu în calitate de colonii. Se forma statul unit – Imperiul Rusiei, care niciodată nu a fost un imperiu colonial, dar a existat ca o familie a popoarelor.¹⁶

În această ordine de idei, sunt interesante și schimbările în standardele educaționale de stat din Federația Rusă (adoptate în anul 2000) la disciplina *Istoria*. La acest compartiment s-au produs schimbări esențiale în comparație cu începutul anilor 1990. În standardele de stat ale primei generații, *Istoria* era reprezentată ca *Istoria civilizațiilor mondiale*, în contextul cărora se propunea studierea *Istoriei Rusiei*. În standardele din 2000 a avut loc însă o schimbare esențială în direcția adoptării concepției național-statale a istoriei, în final, disciplina federală *Istoria* a fost limitată la *Istoria națională (Istoria Otecestva)*. În concordanță cu noile conținuturi, componentele *Istoriei universale* au fost reduse la minimum, iar componente precum *Istoria Rusiei – parte indispensabilă a istoriei mondiale* și *Rolul secolului XX în istoria mondială* s-au redus simțitor. În această ordine de idei, *Istoriei secolului XX* i-a revenit locul central în procesul de predare, volumul acestei componente depășind de 1,5 ori volumul de studiu al celorlalte perioade istorice. Sistemul educațional din Federația Rusă este axat și astăzi în jurul ideii de prezentare a istoriei ruse de pe poziții imperiale. Aceste idei istoriografice tradiționale imperiale provoacă adesea reacții negative în unele regiuni ale Rusiei și instigă la manifestări naționaliste din partea popoarelor neruse. Exemple de acest gen pot fi aduse atât la nivel regional rus (drept exemplu relevant poate servi Republica Tatarstan), cât și la nivelul Comunității Statelor Independente (Ucraina, statele din Asia Mijlocie etc.), ca să nu mai vorbim despre statele baltice. În același timp, în multiplele versiuni ale *Istoriei Rusiei*, se observă menținerea și accentuarea tendințelor naționaliste ruse, mai precis a șovinismului velicorus.

Relevantă, în opinia noastră, este situația din unele regiuni periferice ale Rusiei, în special din Caucazul de Nord. Într-un șir de manuale editate în Rusia, unele

¹³ *Отечественноеведение: Учебник для старших классов*, Москва, 2004..

¹⁴ ЗВЕРЕВА Галина, «Память - власть - наука. Конструирование культурной памяти: "Наше прошлое" В учебниках российской истории», in *Novoe literaturnoe obozrenie*, 2005, nr.8, p. 67-85

¹⁵ *Отечественноеведение: Учебник для старших классов*, Москва, 2004. С. 6, 241 - 242.

¹⁶ Idem, p. 242

popoare caucaziene sunt tratate ca „bandiți” și „trădători de patrie”¹⁷. Aceste concluzii se desprind din descrierile tendențioase ale unor momente cruciale din istoria acestei regiuni, de exemplu războiul din Caucaz din secolul al XIX-lea și deportările masive ale populației autohtone în anii 1943-1944¹⁸. Totodată, în manualele elaborate în Caucaz (cu excepția celor osetine), războiul din Caucaz este prezentat ca o pagină eroică în istoria popoarelor caucaziene, iar generalii ruși (spre exemplu cazul generalului Ermolov) sunt demonizați.¹⁹

Respingerea concepției „intrării benevole” în componența Imperiului Rus în folosul „anexării”, care s-a produs în anii 90 ai secolului trecut, a fost dictată, credem, și de interese de ordin politic – lupta autonomiilor pentru ridicarea prestigiului și statutului lor politic și creșterea tendințelor descentralizatoare în Federația Rusă, în special în anii 90. Din aceste considerente, ultimele dau vina pentru războiul din Caucaz pe administrația țaristă, iar pentru deportări – pe regimul stalinist (situație identică cu cea întâlnită în manualele din Republica Moldova: țarismul distruge orice manifestări ale mișcării naționale din Basarabia pe tot parcursul secolului al XIX-lea, iar regimul stalinist se face vinovat pentru toate crimele împotriva populației RSSM – foamete, represiuni, deportări etc. pe parcursul secolului XX). O asemenea abordare reflectă dinamica relațiilor dintre periferie și centrul federal al Rusiei. Anume o asemenea abordare, obiectivă și echidistantă, nu duce, în opinia specialiștilor, la formarea unor stereotipuri negative care ar putea cultiva sentimentul de rusofobie în manualele de istorie.

Nu veți găsi în manualele de istorie din Republica Moldova ofense la adresa Rusiei ori elemente de rusofobie, mesajul didactic prevalând asupra celui politic. Am insistat în repetate rânduri că, în special în tratarea problemelor de istorie recentă a Republicii Moldova „reconstituirea evenimentelor din anii 1989-2009 nu poate fi întreprinsă încă complet de către istorici, sursele de informație fiind inaccesibile sau limitate. Orice încercare de acest gen poate să-l aducă pe cercetător de la istorie la politică. Doar peste un timp de nu mai puțin de un deceniu, pe baza unei analize ample a documentelor și a rezultatelor reale se va putea da o apreciere istorică a evenimentelor pe care le trăim”²⁰.

La o lectură mai atentă a textului *Declarației* sus-numite mi-a revenit în minte o situație similară de acum șapte ani dintr-o altă fostă parte componentă a Imperiului Sovietic - Uzbekistan, când ambasadorul Rusiei în această țară, D. Riurikov, într-o scrisoare adresată Ministerului Presei și Informației al Federației Ruse, a protestat împotriva editării în Republica Uzbekistan a manualului pentru clasa a 9-a a școlii de cultură generală semnat de J. Rahimov, manual care ar avea „un caracter antirusesc”, „reflectă unilateral și negativ evenimentele din Turkestan din secolul al XIX-lea”, umbrește „tabloul real al acelor timpuri”. În opinia înaltului funcționar rus, manualul

¹⁷ Шнирельман В. А, «Патриотическое воспитание»: этнические конфликты и школьные учебники истории. în: *Расизм в языке образования*, Алетея, Санкт – Петербург, 2008.

¹⁸ Аруд Шнирельман В. А, «Патриотическое воспитание»: этнические конфликты и школьные учебники истории. în: *Расизм в языке образования*, Алетея, Санкт – Петербург, 2008.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Igor Cașu, Gheorghe Palade, Igor Șarov, *Istorie. Epoca contemporană. Istoria Românilor. Istoria universală. Manual pentru clasa a IX-a*. Cartdidact-Civitas, Chișinău, 2009, p. 100

lui J. Rahimov²¹ trebuia înlocuit cu unul mai moderat, „mai corect”, avându-i ca autori pe G. Hidoiatov și V. Kostetki²². Și pentru că există în polemica din Republica Moldova nelămuriri și confuzii, vă propun în continuare o scurtă radiografie a evenimentelor din Uzbekistan, care au foarte multe asemănări cu cele întâmplate în Republica Moldova în toamna anului 2009.

La solicitarea ambasadorului D. Riurikov, colaboratorul Institutului de Etnologie și Antropologie al Academiei de Științe din Rusia, Serghei Abașin, a efectuat expertiza a două manuale uzbece pentru clasa a 9-a, autori J. Rahimov și, respectiv, G. Hidoiatov și V. Kostetki. Potrivit lui S. Abașin, expertiza urma să răspundă la următoarele întrebări: ce poziție reflectă manualele, dacă sunt expuse corect faptele și dacă manualele conțin elemente rusofobe²³. Nu vom insista în detaliu asupra faptelor expuse în recenzie și ne vom opri doar la concluziile și sugestiile cercetătorului rus, care este un specialist redutabil în problemele de educație istorică din Rusia. Prezentăm în continuare fragmentele relevante din concluziile lui Serghei Abașin.

1. Manualele recenzate, în anumite părți, expun faptele „tendențios și incorect”, însă de la „un manual nu poți cere exactitate științifică și obiectivitate totală, deoarece el presupune teze și formulări simplificate. Cu mici excepții, aceste manuale nu conțin nimic reprobabil în atitudinea față de Rusia contemporană și **nimic vădit și direct antirusesc** (s.n.). Manualele nu sunt îndreptate spre confruntare cu Rusia de azi. Obiectul atitudinii negative este **fosta Rusie** (s.n.). Invocarea perioadei coloniale a devenit în Uzbekistan parte a ideologiei naționale (mitologiei naționale!), adică un element în primul rând al politicii interne și nu al celei externe. Aprecieri similare despre rolul Rusiei în Asia Mijlocie la cumpăna secolelor XIX-XX (...) **poți auzi de la toți politicienii și savanții uzbeki** (s.n.) (...). Este un procedeu ideologic la care apelează toate statele naționale care au apărut în ultimul timp, pentru a legitima noul regim (...). Ceva similar se poate observa și în Rusia la nivel atât de republici naționale, cât și de conștiință națională rusă (...)”²⁴.

2. „Trebuie de recunoscut că ideologizarea manualelor uzbece de istorie este, într-un fel, un reflex al perioadei sovietice. Deformarea actuală a istoriei este rezultatul „efectului negării”, când tot ce se spunea și se afirma în trecut se respinge, și al „efectului deschiderii”, când deodată societății i-au fost aduse la cunoștință fapte necunoscute și ascunse și au fost permise opinii și aprecieri considerate până atunci interzise. Desigur, în aceste condiții sunt inevitabile exagerări, dar această etapă trebuie trecută și suportată. În același timp, menționăm că știința istorică rusă nu poate contrapune abordării „naționaliste” și „anticoloniale” asupra istoriei Asiei Mijlocii o versiune alternativă, care ar evita atât devierile din viziunea „imperială” și „sovietică”, cât și greșelile contemporane. Cu regret, politicienii și savanții de astăzi din Rusia nu sunt, ei înșiși, în stare să recunoască niște lucruri evidente – numeroasele victime în rândul populației locale în timpul cuceririi Asiei Mijlocii, prezența unui întreg strat

²¹ Ж. Рахимов. *История Узбекистана (вторая половина XIX века - начало XX века)*. Учебное пособие для 9 класса, “Узбекистан”, Ташкент, 2001.

²² Г. А. Хидоятов, В. А. Костецкий. *История Узбекистана (вторая половина XIX - начало XX вв.)*. Учебное пособие для 9 класса, “Узинкомцентр”, Ташкент, 2002.

²³ Сергей Абашин *Рецензия на узбекские учебники истории: взгляд из России*, in <http://www.amudarya.net/index.php?id=2151>.

²⁴ *Ibidem*.

cultural în lucrările jadizilor, greșelile economice și politice ale autorităților din Turkestan etc. **Însăși știința noastră (rusă – n.n.) nu poate da un răspuns convenabil la întrebările ce a fost „bine” în istoria Imperiului Rus și ce a fost „rău”** (s.n.). În această situație, avem noi oare dreptul să-i criticăm pe colegii noștri din Uzbekistan? (...)»²⁵

3. „Partea rusă – la nivelul ambasadorului Rusiei în Republica Uzbekistan ș.a. – are dreptul să ridice problema ca edițiile oficiale, în primul rând manualele pentru școlile de cultură generală, să fie scrise corect, fără atacuri împotriva „poporului rus”, fără fapte neveridice care ar ilustra negativ istoria Rusiei, fără etichetări ofensatoare ș.a. Și totuși, consider că **nu este nevoie de proteste** (s.n.) din partea organelor administrației ruse față de materialele didactice dedicate istoriei Turkestanului în componența Imperiului Rus, adică o istorie **de peste 100 de ani** (s.n.). (...) Mult mai rațională ar fi o altă strategie: critica științifică argumentată a abordărilor expuse mai sus; susținerea istoricilor ruși care se ocupă de istoria și cultura Asiei Mijlocii; organizarea unor proiecte, conferințe, seminare în comun cu istoricii uzbeki (și nu numai uzbeki, ci și tadjici, kazahi ș.a.), inclusiv invitarea savanților uzbeki la conferințe în Rusia; acordarea posibilității pentru specialiștii uzbeki de a studia la aspirantură și de a face stagii în cele mai prestigioase instituții științifice și de învățământ din Rusia ș.a.”²⁶

Am recomandat și recomandăm în continuare, cu toată deschiderea, reprezentanților Ambasadei Rusiei în Republica Moldova să facă cunoștință cu expertizele manualelor de istorie efectuate de către istoricii ruși în alte state ex-sovietice, pentru a nu repeta greșelile predecesorilor și să folosească alte metode decât declarațiile extrem de politizate.

În loc de concluzii

Schimbările de mentalitate din istoriografia rusă sunt un fapt extrem de îmbucurător, care, suntem convinși, mențin în permanență școala rusă în rândul celor mai prestigioase școli istoriografice din lume. Este un semnal încurajator și pentru istoricii statelor ex-sovietic, a căror cercetări sunt primite deschis, urmând principiul argumentului științific, în cercurile academice ruse, în special când e vorba de tratarea problemelor sensibile privind istoria noastră comună. Ceea ce nu putem înțelege este plasarea cercetării istorice în afara cercurilor academice, așa cum a procedat ambasada Federației Ruse la Chișinău, oferind un exemplu quasisingular de inadvertență între discursul politic și cel științific recomandat de către specialiștii din domeniu din Rusia. Această poziție indică o stare de „încremenire în proiect”, marcată de mentalitatea imperială rusă, la nivelul unei instituții reprezentative a Statului Rus. Oare acesta ar trebui să fie mesajul de schimbare pe care Rusia actuală dorește a-l transmite lumii întregi?

În încheiere, autorii Declarației ne sugerează să preluăm exemplul relațiilor dintre Germania și Rusia. Suntem de acord. Dar... Am locuit cu familia mai mulți ani în Germania. Copiii mei au preluat multe din valorile promovate în societatea germană, valori reflectate inclusiv în manualele de istorie din această țară: toleranța etnică, culturală și religioasă, multiculturalitatea, stima și respectul față de reprezentanții altor etnii etc. Niciodată, însă, nu mi-am imaginat că Ambasada Rusiei în Germania ar

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ *Ibidem.*

putea lansa declarații de genul celei semnate de Ambasada Rusiei în Republica Moldova cu privire la educația istorică. Și atunci îmi pun întrebarea retorică: Cu ce drept această imixtiune într-o problemă internă a R. Moldova? Răspunsul îl putem afla probabil chiar în titlul acestui articol.

II. Politică, administrație și societate în cadrul imperiilor în Evul Mediu

Florin SFRENGEU, *Reflectarea atitudinii antiimperiale în cronicile latino-maghiare din secolele XII-XIV*

Șerban TURCUȘ, *Dominus totius mundi, Christianitas și Transilvania în secolul al XIII-lea*

Ioan-Aurel POP, *Politica îndreptată împotriva „schismaticilor” din Transilvania și Părțile Vestice în secolul al XIV-lea*

Ion EREMIA, *„Tratatul” moldo-rus din anul 1656: abordări istorice paralele*

Mihai GEORGIȚĂ, *Confesiune, religie și societate în Pașalâcul de Oradea*

Sorin ȘIPOȘ, *Politica religioasă a Curții Vieneze în Principatul Transilvaniei (1692-1701): cazul românilor*

Florina CIURE, *Între Habsburgi și Otomani: Francisc Rákóczi al II-lea în lumina unor documente venețiene inedite*

Reflectarea atitudinii antiimperiale în cronicile latino-maghiare din secolele XII-XIV

Florin SFRENGEU

The Reflection of the Anti-Imperial Attitude in the Latin-Hungarian Chronicles in the 12-14th centuries

Abstract. *The paper presents the main narrative sources of the Hungarian historiography which reflect aspects of the social-political evolution, the ethno-demographic structure, the Hungarian expeditions in the Western and Central Europe, as well as the attitude towards German-Roman Empire. It shows the contributions of Romanian and foreign historians to the critical analysis of the Latin-Hungarian sources.*

Keywords: *narrative sources, Hungarian historiography, social-political evolution, ethno-demographic structure, German-Roman Empire*

Istoriografia maghiară din secolele XII-XV este analizată critic pentru prima dată de către B. Hóman, care ajunge la concluzia că la originea ei se află două arhetipuri de geste: *Gesta Ungarorum* și *Gesta Hungarorum*, ambele pierdute¹. Primul arhetip prezintă evenimentele istoriei ungare de la începuturile ei mitice până în anul 1091. Autorul necunoscut, probabil un cleric de cultură franceză și italiană, se folosește de *Cronica lui Regino*, *Annales Altahenses*, tradițiile de familie ale regilor Árpádieni și cele ale nobilimii maghiare. Scrisă la sfârșitul domniei lui Ladislau cel Sfânt (1077-1095), lucrarea a fost folosită ca bază documentară de către Anonymus, *Annales Posonienses*, *Raportul lui Ricardus*, *Cronica lui Thomas de Spalato* și informațiile verbale ale lui Odo de Deuil. Al doilea arhetip a fost scris la sfârșitul secolului al XIII-lea, în timpul domniei lui Ladislau Cumanul (1272-1290), din el inspirându-se Simon de Kéza pentru *Cronica minoră*, *Chronicon Posoniense*, *Chronicon Dubicense* și *Chronicon Budense*².

Magistrul zis P., notarul, presupus de unii istorici, fie a regelui Béla al II-lea (1131 – 1141) sau Béla al III-lea (1172-1196), supranumit astăzi *Anonymus*, format, după cum ne spune printre alții și Stelian Brezeanu, în mediul parizian al secolului al XII-lea, își ia ca model geste romanești aflate în vogă în societatea franceză a vremii. El celebrează faptele de arme ale regilor și ale nobilimii maghiare, transformând cucerirea Pannoniei și campaniile de pradă în Occident și Balcani în episodul central al

¹ B. Hóman, „La première période de l’historiographie hongroise”, în *Revue des Études Hongroises et Finno-ougriennes*, II, 1925, p.141; Idem, *A szent László-kori Gesta Ungarorum*, Budapest, 1925; apud St. Brezeanu, „Romani” și „Blachi” la Anonymus. *Istorie și ideologie politică*, în *Romanitatea orientală în Evul Mediu*, București, 1999 (în continuare St. Brezeanu, „Romani” și „Blachi”...), p. 138.

² St. Brezeanu, „Romani” și „Blachi”..., p. 138; I. A. Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, ediția a II-a, Cluj-Napoca, 2003, (în continuare I. A. Pop, *Românii și maghiarii*), p. 95.

narațiunii sale³. Mai recent Tudor Sălăgean reia discuția privind posibila datarea a *Geste Hungarorum* în perioada care a urmat domniei lui Bela I (1060-1063) și a pregătirii lui Anonymus, cel mai probabil în Italia deoarece o serie de indicii prezente în textul lucrării arată faptul că Anonymus cunoștea cel mai bine nordul Italiei. Ample referiri sunt făcute, cu ocazia descrierii campaniilor ungarilor în Italia, la realitățile politice, orașe și locuri precum: marca Lombardiei, Friuli, Padova, Vercelli, Susa, Torino, câmpia Lombardiei⁴.

Opera s-a păstrat parțial într-un singur manuscris de la mijlocul secolului al XIII-lea, conservat azi la Biblioteca Națională Maghiară, fiind publicată prima oară în 1746 de către J. G. Schwandter și M. Bel, dar ea a fost semnalată pentru prima oară în 1652, într-un catalog al Bibliotecii Imperiale din Viena⁵. Lucrarea Notarului Anonim nu s-a păstrat integral, deoarece din capitolul 15 reiese că narațiunea atingea și epoca lui Andrei I (1046-1060), textul încheindu-se cu domnia ducelui Géza, făcând referiri însă și la evenimente contemporane cu Ștefan I.

Opera are următoarea structură: capitolele 1-11 cuprind descrierea patriei de origine a ungarilor, plecarea lor în Rutenia și luptele cu rutenii; capitolele 12-18 prezintă cucerirea teritoriului dintre Dunăre și Tisa; capitolele 19-29 descriu luptele cu ducele de Byhor, Menumorut și cucerirea țării lui Gelou; capitolele 30-43 înfățișează luptele cu Salanus, cu boemii și ducele Bulgariei; capitolele 44-45 descriu luptele cu Glad și campania de la sud de Dunăre; capitolele 46-50 prezintă cucerirea teritoriului de la vest de Dunăre (Pannonia); capitolele 50-52 reluarea luptelor cu Menumorut; capitolele 52-53 și 57 îi prezintă pe urmașii lui Árpád până la Géza; capitolele 53-56 prezintă campaniile din Occident.

Cercetările de până acum în jurul operei Notarului anonim au permis specialiștilor formularea unor concluzii⁶. Ca și alți cronicari din centrul și apusul Europei, Anonymus s-a pus în slujba propagandei patriotice, favorabilă monarhiilor naționale pe cale de a se constitui. Iată câteva din direcțiile acesteia: „1) Atitudinea antiimperială, deoarece *Imperiul Franc de Est*, devenit apoi *Sfântul Imperiu German de Națiune Germană*, promova o ideologie politică înglobantă, de subordonare a națiunilor și statelor; 2) căutarea sau, în lipsă, crearea și susținerea unei origini vechi ilustre a poporului respectiv și chiar a dinastiei; 3) invocarea dreptului istoric al statului

³ St. Brezeanu, „*Romani*” și „*Blachi*”..., p. 138.

⁴ T. Sălăgean, *Țara lui Gelou: Contribuții la istoria Transilvaniei de Nord în secolele IX-XI*, Cluj-Napoca, 2006, p. 16-18.

⁵ St. Brezeanu, „*Romani*” și „*Blachi*”..., p. 137-138; Al. Madgearu, *Românii în opera Notarului Anonim*, Cluj-Napoca, 2001, p. 19-25, în cap. I. *Cine a fost Notarul Anonim?*, se reia întreaga problemă privind identitatea și vremea în care a scris Notarul Anonim, mult discutate de istorici. În concluzie autorul înclină spre datarea izvorului într-o perioadă ulterioară lui Béla al II-lea, înaintea renașterii Bulgariei, foarte probabil în jurul anului 1150.

⁶ St. Brezeanu, „*Romani*” și „*Blachi*”, p. 139. Prezentăm câteva astfel de lucrări: Macartney C. A., *Studiens on the Early Hungarian Historical Sources*, Budapesta, 1940; Györy J., *Gesta regum – gesta nobilium*, Budapesta, 1948; Györfy Gy., *Krónikáink és a magyarörtörténet*, Budapesta 1948; Idem, „Formation d’Etats au X-e siècle suivant les Gesta Hungarorum du Notaire Anonyme”, în *Nouvelles etudes historiques*, I, Budapesta, 1965; Idem, „Abfassungszeit, Autorschaft und Glaubwürdigkeit der Gesta Hungarorum des Anonymen Notars”, în *AASH*, XX, 1972, p. 209-229; Kristó Gy., „Rómaiak és vlachok Nyestornál es Anonymusnál”, în *Századok*, 112, nr. 4, 1978, p. 623-661.

(regatului, principatului) în cauză, de stăpânire asupra teritoriului propriu”⁷. Față de împărații germani, cărora nu le acordă niciodată titlul oficial de *imperator Romanorum*, ci pe acela de *imperator/rex Theutonicorum*, Anonymus manifestă o clară antipatie, iar supușii împăraților germani sunt denumiți prin etniconul Theutonicii, sau prin numele gentilico-teritoriale ale vechilor uniuni de triburi devenite nationes: Allemanni, Bavari, Franci, Saxoni⁸.

În etapa lor nomadă, valorile principale ale ungarilor erau cucerirea și jaful, după cum arată chiar Anonymus: „unica misiune era să subjuge popoare pentru domnul lor și să jefuiască țările altora”⁹. Cu toate că în raidurile lor devastatoare nu cruță nimic: biserici, episcopi, nobili, oameni de rând, în viziunea reprezentanților propagandei patriotice maghiare, ungurii formează un „popor ales”, chiar înainte de creștinare bucurându-se de grația și sprijinul divin¹⁰. Tot de la Anonymus aflăm că ducele Álmos, tatăl lui Árpád, „deși păgân parcă avea harul sfântului duh în dânsul”, iar Árpád, în toate întreprinderile războinice, beneficiază de ajutorul lui Dumnezeu, chiar și împotriva celor două popoare imperiale ale vremii, germanii și bizantinii¹¹.

Cronicarii susțin cu argumente istorice că principala calitate a ungarilor rămâne vitejia, anunțată încă din prologul operei, când Anonymus scrie că „neamul scitic nu a fost subjugat de nici un împărat”¹². Mai explicit este autorul *Cronicii pictate de la Viena*, el își propune să înfățișeze în opera sa „superioritatea regilor celor distinși și victoriile celebre repurtate de regii ungarilor, care, sprijiniți de divinitate, după ce au biruit în lupte cu vitejie, distrugând fortărețele regilor și ale împăraților, au ajuns în războaie astfel de eroi, că nimeni nu le-a mai putut rezista”¹³. *Chronicon pictum Vindobonense* se găsește pe un pergament ce se păstrează în Biblioteca imperială de la Viena și datează din anul 1358, din timpul domniei regelui Ludovic cel Mare, fiind

⁷ I. A. Pop, *Românii și maghiarii*, p. 113-114.

⁸ *Ibidem*, p. 114, n. 5 unde sunt indicate cap. 54-56.

⁹ Anonymus, *Gesta Hungarorum*, cap. 53, apud St. Brezeanu, „Începuturile românilor și maghiarilor în Transilvania. Tradiție savantă și memorie populară medievală”, în *Identități și solidarități medievale. Controverse istorice*, București, 2002 (în continuare St. Brezeanu, *Începuturile românilor...*), p.166. Traducerea care nouă ne-a fost accesibilă, a lui P. L. Tonciulescu, *Cronica Notarului Anonymus. Faptele ungarilor*, București, 1996, p.101, diferă puțin. Traducătorul afirmă că această nouă traducere a făcut-o după fotocopia originalului de la Viena. Redăm întregul pasaj din cap. 53 care reflectă aceste caracteristici: „Dar pe alții i-au stabilit conducători ai ostirii, cu care să pustiască diferite regate, al căror nume au fost: Lelu, fiul lui Tosu, Bulsuu, bărbat sângeros, fiul lui Bogat, Bonton, fiul lui Culpan. Căci aceștia erau bărbați războinici și tari la suflet, cărora nu le-a fost altă grijă decât să subjuge neamuri stăpânului său și să devasteze regatele altora. Care, după ce și-au luat rămas bun de la ducele Zulta, s-au luptat cu armata carintiană. Și au venit în marchia Lombardiei prin Forum Iulii, unde au devastat în mod crud cetatea Padua prin masacrare și incendii și sabie și mari jafuri. Și de aici, intrând în Lombardia, au început să facă multe rele. Când locuitorii au încercat să reziste violenței și furiei lor animalice adunați într-o îngrămădeală, atunci o mulțime nenumărată a lombarzilor a pierit prin loviturile săgeților ungarilor, fiind măcelăriți cât mai mulți episcopi și comiți”.

¹⁰ St. Brezeanu, *Începuturile românilor...*, p. 166.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Anonymus, *op. cit.*, cap. I, apud St. Brezeanu, *Începuturile românilor...*, p. 167, „Scithica enim gens a nullo imperatore fuit subiugata”.

¹³ „Cronica pictată de la Viena”, în G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, XI, București, 1937, p. 8.

utilizată de mai toți cronicarii de mai târziu. Dintre ei amintim pe Ioan de Turocz, care reproduce cu mici modificări, în anul 1484, pasaje întregi din cronica vieneză. Autorul cronicii a fost identificat cu Marcus din Kalt, un canonic din Székesfehérvár, ce se trăgea dintr-o familie de nobili din comitatul Veszprém¹⁴.

În perioada arpadiană, faptele de viteză sunt continuate de „națiunea ungară”. Anonymus respinge „poveștile închipuite ale țăranilor ori născocirile cântăreților fără frâu la gură”¹⁵, însă compensează această lipsă, ca și ceilalți cronicari, împrumutând din tradiția orală genealogii și personaje ce populează saga eroică a poporului lor. Cronicarii maghiari consacră fiecărei biruințe un capitol sau chiar mai multe din lucrare. Între învinși apar toate popoarele vecine (ruteni și cumani, bulgari și pecenegi, slavi și români, boemi și poloni) obligate să le cedeze teritoriile ocupate sau să le plătească tribut învingătorilor. În căutare de victorii și pradă, ungurii ajung până în Italia, Germania și Franța. Eroii lui Anonymus umilesc cele două popoare imperiale ale vremii, germanii și grecii, care chiar sunt obligate să promită plata unui tribut. Anonymus îi trece între învinșii triburilor maghiare chiar și pe principii romani din vechea Pannonie imperială, inventând evenimente și situații, după moda timpului¹⁶.

În opera Notarului Anonim există numeroase anacronisme și confuzii, chiar și în prezentarea incursiunilor din vest. Cronicarul a mutat evenimente ceva mai târziu în timpul ducelui Árpád, concentrând în jurul acestuia toate faptele memorabile, iar urmașii lui Árpád până la Ștefan sunt pomeniți foarte sumar cu excepția lui Zulta, fiul său. Afirmatia lui Al. Madgearu potrivit căreia „lui Árpád îi sunt atribuite toate cuceririle și raidurile victorioase întreprinse de războinicii maghiari, deși acestea au continuat mult timp după anul 907”¹⁷, nu se verifică deoarece, în cazul incursiunilor în vest, Anonymus arată cu claritate în capitolele 53-56 că o bună parte din acestea au fost făcute în timpul fiului său Zulta¹⁸. În capitolul 44 al lucrării sale, Anonymus consemnează staționarea curții lui Árpád pe insula Sepel (Csepel), pe durata pășunatului de vară, din aprilie până în octombrie, arătând în felul acesta că ungurii și după ocuparea Câmpiei Pannonice au continuat practicarea deplasărilor sezoniere¹⁹.

¹⁴ G. Popa-Lisseanu, „Introducere”, în *Izvoarele istoriei românilor*, p. XXI-XXII. Autorul face un lung excurs pentru a pune în evidență valoarea istorică a cronicii pictate de la Viena (p. XXI-L), fiind considerată unul din cele mai prețioase monumente de artă din secolul al XIV-lea (conține circa 150 de tablouri în miniatură și numeroase inițiale pictate). Ca fond, cronica este o lucrare de compilație având legături de filiație cu celelalte cronici mai vechi.

¹⁵ Anonymus, *op. cit.*, Prologus

¹⁶ St. Brezeanu, *Începuturile românilor...*, p. 168

¹⁷ Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 32.

¹⁸ Anonymus, *op. cit.*, cap. 53-56.

¹⁹ *Ibidem*, cap. 44: „Iar după aceasta, ducele Árpád, plecat din acele părți, unde azi este fortăreața Budrug, și a coborât pe lângă Dunăre până la insula cea mare. Și și-au așezat taberele lângă insulă și ducele Árpád și nobilii săi, intrând în insulă, după ce au văzut fertilitatea și rodnicia aceluia loc și întăritura apelor Dunării, le-a plăcut locul mai mult decât se poate spune. Și au hotărât ca insula să fie ducală și fiecare dintre persoanele nobile să aibe acolo curia și conacul său. Pe dată, ducele Árpád, după ce a adus meșteri, a ordonat să se facă locuințe deosebite ducale și a ordonat ca toți caii lor, obosiți de-a lungul zilelor, să pască introduși acolo. Și pentru rânđașii lor a pus în frunte ca șef pe un oarecare cuman, bărbat foarte înțelept, pe nume Sepel. Și, din cauza lui Sepel, șeful rânđașilor rămași acolo, insula a fost numită cu acel nume Sepel până în ziua de azi. Iar ducele Árpád și nobilii săi au rămas acolo cu servitorii și servitoarele lor, în pace și în forță, din luna aprilie până în luna octombrie.”

Sub pana cronicarilor maghiari chiar și cele mai vestite înfrângeri se transformă în biruință, cum este cazul celei de la Lechfeld, în fața lui Otto cel Mare²⁰. Astfel, ungurii erau demni de înaintașii lor „sciți”, fiind „greu să discernem realitatea istorică în această saga, în care abundă evenimente și personaje inventate de cronicarii maghiari, care își recrează trecutul”²¹.

În timpul expedițiilor războinice, ungurii au făcut numeroși prizonieri, cei care nu se puteau răscumpăra au devenit robi, jucând un anumit rol în viața economică și socială. În cronica lui Simon de Keza, redactată în ultima parte a domniei lui Ladislau al IV-lea Cumanul (1272 – 1290), sunt date lămuriri explicite despre statutul acestora în decursul secolului al X-lea și începutul secolului al XI-lea: „Când ungurii, după cucerirea Pannoniei, după dreptul ginților pe prizonierii creștini și păgâni sau îi omorau, dacă li se împotriveau, sau pe cei voinici îi lua cu ei la război și le dădeau și lor o părticică din prăzi, s-a întâmplat ca pe unii prizonieri să-i ia la ei acasă, pentru diferitele servicii la proprietatea lor și să-i ție de obicei pe lângă corturile lor, având să-și ducă traiul, întocmai ca și cumanii, numai din prăsila vitelor lor și din pradă. După ce ungurii au primit noua credință și botezul, biserica romană se zice c-a impus, în mod sever [...], să se lase de a mai face jafuri, iar pe prizonierii creștini – și între acești prizonieri erau mulți și nobili – să-i lase liberi ca și mai înainte. Fiind însă regatul foarte întins și lipsit de populație, fiindcă comunitatea, în totalitatea ei, nu era de acord în această privință cu Scaunul apostolic, papa a dispus în felul următor: ca prizonierii de război să fie lăsați să cultive pământurile și să trăiască din rodul pământului, întocmai ca și ceilalți creștini. De aceea, prizonierii, fiindcă nu aveau pământuri, au fost primiți să plătească pentru acestea dări de venit [...]. Cu trecerea vremii, întărindu-se credința și puternicii țării dorind să trăiască fără muncă, fiindcă aveau nenumărați prizonieri de război, nu i-au mai lăsat pe aceștia să plece liberi, cum a voit Scaunul apostolic, ci au reținut la curțile lor pe unii ca slujitori.”²²

Referitor la opera lui Simon de Keza, *Gesta Hungarorum*, Szűcs J. pune în evidență faptul că una din laturile fundamentale ale concepției sale este opoziția dintre „națiunea pură” huno-maghiară și „națiunile străine” stabilite în cuprinsul regatului²³. Cronicarul bihorean distinge în rândurile străinilor două categorii, una cuprinzându-i pe cei instalați în Pannonia după formarea regatului arpadian, promovați la ranguri nobiliare grație serviciilor aduse regalității (germani, italieni, francezi, cehi, spanioli,

²⁰ *Ibidem*, cap. 56: „Și, după ce au cercetat regiunea plană a Lombardiei, au jefuit pe drumuri stabilite aproape întreaga Italie, îmbelșugată și abundentă de toate bunurile. Dar după aceea, Botond, fiul lui Culpun, și Urcun, fiul lui Eusee, după ce toate neamurile amintite mai înainte au fost supuse, s-au întors în propria lor țară, bucurându-se încununăți de victorie. Atunci Hoto (Otto cel Mare), regele teutonilor, a întins o cursă lângă fluviul Ren și, atacându-i cu întreaga elită a regatului său, a omorât pe mulți dintre ei. Botond și Urcun și cei rămași din oștire voint mai mult să moară în război decât să piardă o victorie însușită lor. Atunci urmăresc cu îndârjire pe dușmani și, în același război, au omorât un oarecare mare duce, bărbat foarte vestit. Și pe alții răniți grav i-a întors în fugă, ale căror arme, aparținând dușmanului învins, le-au jefuit. Și de acolo s-au întors în propria țară cu o mare victorie.”

²¹ St. Brezeanu, *Începuturile românilor...*, p. 169.

²² Simon de Kéza, *Cronica ungurilor*, în *Izvoarele istoriei românilor*, IV, 1935, p.64-65 și 114-115; apud V. Spinei, *Ungurii...*, p.29-31

²³ Szűcs J., „Társadalomelmélet, politikai téoria és történetiszemlélet Kézai Simon „Gesta Hungarorum”, în *Századok*, 107, nr. 3, 1973, p.569-643, nr. 4, p.827-878; apud St. Brezeanu, „Romani” și „Blachi”..., p.159

greci, polonezi, armeni, cumani și alții, lunga listă a acestora fiind dată în apendicele lucrării), ce se constituie într-o nouă nobilime ce amenință „puritatea” națiunii huno-maghiare, de fapt pozițiile de clasă ale vechii nobilimi. Cealaltă categorie îi cuprinde pe slavi, greci, teutoni, blacki și mesiani, care au acceptat stăpânirea lui Attila, fiindu-i supuși de rând²⁴.

Anonymus, Simon de Keza și ceilalți cronicari maghiari, în opoziție cu mulți dintre contemporanii lor din Occident care susțin prin scrierile lor opera de reconstrucție a regalității, după cum arată St. Brezeanu, „aduc în prim-planul narațiunii lor nu pe duci și regi, ci pe membrii vechii aristocrației ungare. Árpád la Anonymus, rămâne în spatele scenei și este beneficiarul victoriilor căpitanilor săi, care sunt protagoniștii evenimentelor și răsplățiți cu întinse domenii, stăpânite la vremea cronicarului de descendenții cuceritorilor”²⁵. Cel mai adesea calitățile maghiarilor apar din opoziția cu defectele învinșilor: latinii sunt palavragii, germanii sunt cruzi și lacomi, românii și slavii sunt sărmani, grecii sunt fricoși în luptă, bulgarii sunt trufași. Polul pozitiv este ocupat de unguri, fiind răsplățiți de divinitate pentru virtuțile lor prin marile biruințe, iar atunci când suferă o înfrângere, ea este semnul lui Dumnezeu, care îi pedepsește pe cei care îi iubește pentru a-i face mai vrednici²⁶.

²⁴ *Ibidem*, p.160

²⁵ St. Brezeanu, *Începuturile românilor...*, p.169

²⁶ *Ibidem*

Dominus totius mundi, Christianitas și Transilvania la începutul secolului al XIII-lea

Șerban TURCUȘ

Dominus Totius Mundi, Christianitas and Transylvania in the 13th Century

Riassunto. Il nostro contributo scientifico intende chiarire i concetti di Impero e Dominus Totius Mundi nel contesto teocratico e la sua efficacia sul fronte dell'espansione sia della Chiesa Romana che degli interessi dell'Impero in area transilvana. L'impostazione da cui parte la nostra analisi e la posizione ierocratica che caratterizza il Duecento soprattutto a partire dal pontificato di Innocenzo III in un contesto in cui la Santa Sede riesce a offuscare l'Impero. Grazie ad un rinnovamento interpretativo canonico la Santa Sede assume una posizione eminente che trasforma il Pontefice Romano a manifestarsi proprio come Dominus Totius Mundi. Con questa qualifica la Santa Sede durante iul pontificato di Innocenzo III riesce a penetrare in una Transilvania poco conquistata dagli ungheresi e insediare diverse strutture esente e privilegiali come se si trattasse di un progetto pontificio per l'intera area transilvana: abbazie cistercensi, la protectio apostolica sugli insediamenti monastici greci, l'esenzione dell'arcidiacono di Cluj dall'autorita del vescovo transilvano ed infine l'insediamento dei cavalieri teutonici che trasforma la Transilvania in una terra di crociata.

Parole chiave: Impero, Santa Sede, Transilvania, Christianitas, Dominus Totius Mundi

Din perspectiva evoluției instituțiilor medievale secolele XI-XIII sunt marcate de suveranitatea instituțională și doctrinară a Bisericii Romane și a tendințelor permanente de subordonare a temporalului, în primul rând a întrupării politice maximale a acestuia – *Sacrum Imperium*.

Imperiul, în cuprinderea sa, formal, încheia și granițele relativ conturate ale Bisericii Romane, autodefinită „sinteză” a Bisericii Universale, cu toate că opinii din partea teoreticienilor imperiali occidentali, în dorința de a justifica universalitatea Imperiului susțineau că „*summa potestas nullis circumclusa limitibus*”¹. Dinastia Ottonienilor a reușit să coordoneze și chiar să-și subordoneze intereselor temporal-spirituale o parte din atribuțiile Sfântului Scaun - prin actul imperial numit *Privilegium Othonis* (13 februarie 962). Dar, de la jumătatea secolului al XI-lea, o dată cu intrarea în conflict deschis a celor două universalisme – cel imperial și cel papal - precum și concomitent cu extensiunea teritorială a Europei, au apărut diferențe relative la viziunea și atitudinea Bisericii față de temporal și față de noile comunități ce-și făceau simțită prezența la frontierele lumii politice europene (lume politică suprapusă teoretic peste extensiunea Bisericii Romane). Dacă pentru Imperiu important era doar efortul

¹ Piero Bellini, *Dominus Totius Mundi. L'Imperatore dei romani e i popoli estranei al popolo romano (sec. XII-XIV)*, în *Popoli e spazio romano tra diritto e profezia*, Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli, 1986 (*Da Roma alla Terza Roma. Documenti e Studi. Studi III, Roma, Campidoglio, 21-23 Aprile 1983*), p. 251.

pentru dominarea teritoriilor și a comunităților ce-și aveau acolo habitatul, atât cât îi permitea suportul militar și interesele feudalo-strategice, pentru Biserică, aflată cel puțin la centru în plin proces de reformă, era deja o problemă ce avea accepțiuni spirituale, legate de misiunea sa terestră și de mesajul divin al cărei purtătoare se considera și pe care trebuia să-l difuzeze și să-l apere².

În a doua jumătate a secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea - se produce și definitivă formalizare a raporturilor antagonice dintre împăratul Occidentului și basileul constantinopolitan, reprezentant al populațiilor creștine din Orientul Europei: „*qui non credunt imperatorem Romanum esse dominum universalem, sed dicunt imperatorem Constantinopolitanum esse dominum totius mundi*”³. În fapt canoniștii de la jumătatea secolului al XIII-lea, Sinibaldo Fieschi – Inocențiu al IV-lea și Henric de Susa/Hostiensis, sistematizând explicațiile istorice, indică modalitatea de acțiune a Bisericii Romane față de Imperiul din Orient: episcopul Romei, datorită neglijenței împăratului de la Constantinopol, care a abandonat „*tronul lui Petru*” în mâna barbarilor longobarzi și-a pierdut dreptul la autoritatea imperială. Nemaiputând să recurgă „*ad solitum auxilium imperatoris constantinopolitani*” episcopul Romei a trebuit să se adreseze principilor creștini cei mai apropiați, „*ad principes Galliae*”. Cum împăratul de la Constantinopol a continuat să-și arate indiferența, episcopul Romei a transferat în Occident *regnum mundi* sau *regimen mundi*, încredințându-l germanilor. Împreună cu *regimen mundi*, papa le-a încredințat și *regimen defensionis romanae ecclesiae*: „*theutonicis enim concessum est regimen, id est regiminis defensionem romanae ecclesiae*”⁴; *romana ecclesia transtulit ipsum imperium ab oriente in occidentem*. Transferul inducea declasarea împăratului din Orient și a Bisericii acestuia: „*et fuit facta illa translatio quia graeci non recognoscebant ecclesiam romanam... et per hoc non habemus duos imperatores, quia*

² Este remarcabil în acest sens modelul pe care ni-l oferă constituirea noilor comunități statale la începutul secolului al XI-lea, exemplele cele mai la îndemână fiind Ungaria și Polonia. Aceste state, deși nu au fost create în cadrul structurii teritoriale a Imperiului (vezi în acest sens Percy Ernst Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio. Studien zur Geschichte des römischen Erneuerungsgedankens von Ende des karolinischen Reiches bis zum Investiturstreit*, Darmstadt, 1957, p. 153-154, 351), totuși din chiar momentul constituirii lor în virtutea unei așa numite ecclesiologii imperiale aveau un rol și un loc determinat în planul de guvernare a Imperiului. Niciodată împărații nu au respins ideea unei obligativități din partea acestor două state de anturare a acțiunilor Imperiului, iar pontifii au preluat în mare măsură această relație și au radicalizat-o adeseori. În sprijinul celor afirmate Cesare Alzati consideră: „... *la morte di Ottone III fu veramente un evento decisivo per il mondo occidentale, creando tutte le condizioni perché nella funzione di centro di gravitazione del «Christianus mundus», o meglio della «fraterna Christianitas», all'Impero subentrasse definitivamente l'altra realtà istituzionale che da sempre aveva rivendicato per sé un ruolo universale e che la natura fondamentalmente religiosa ad essa propria poneva al di sopra dei particolarismi etnici e della frammentazione politica occidentali: la Chiesa romana, ovviamente, o più esattamente il Papato*”, (Cesare Alzati, *La Cristianità europea e l'inserimento degli Ungari*, în *Storia religiosa dell'Ungheria*, a cura di Adriano Caprioli și Luciano Vaccaro, „La Casa di Matrona”, Fondazione Ambrosiana Paolo VI, Milano-Gazzada, 1992, p. 37).

³ Bartolo de Sassoferrato, apud P. Bellini, op. cit. p. 247.

⁴ F. Gillmann, *Bruchstücke des Laurentius Hispanus-Apparats zur Comp. III in der Landesbibliothek zu Kassel*, în „Archiv für Katolische Kirchenrecht Mit besonderer Berücksichtigung der Länder Deutscher Sprache”, 119, 1939, p. 436-437.

iste non erat imperator sed haereticus et schismaticus"⁵. Secolul maturizării teoriilor despre Imperiu în mediul aulic (în condițiile exploatării la maximum a dreptului roman), teorii de care se va servi cu prisosință Frederic I Barbarossa, dar mai ales Frederic al II-lea în prima jumătate a secolului al XIII-lea⁶ a fost secolul al XII-lea. Majoritatea acestor teorii se concentrau în axioma *Imperator potest mundum vindicare*. Se făcea distincția între *dominium quoad proprietatem*, care privea posesiunile particulare ale împăratului *res particulares* și *dominium universalis iurisdictionis*, și care-i permitea teoretic ingerința în toate teritoriile și în toate problemele ale oricui ar fi fost și oriunde se găseau. Sintagma juridico-politică uzată pentru revendicarea unui astfel de drept nelimitat era *dominium quoad protectionem et iurisdictionem*⁷. Pentru populațiile și regatele care nu se aflau în aria de jurisdicție a Imperiului „*et hodie Turcae ... qui dicunt dominum eorum esse dominum totius mundi*”, soluția era aplicarea întocmai a axiomei sus-menționate: „*...etiam gentiles sunt sub Romano impero: nam imperator est princeps totius mundi*”. Singura limitare a Imperiului era aceea pe care o putea opera împăratul. *Voluntas principis* putea să decidă care dintre popoarele ce nu recunoșteau împăratul nu merita să primească legile romanilor: *non sunt digni legibus*⁸.

⁵ *Translatio* nu implica și o pierdere a legitimității basileului pe domeniile sale, legitimitate înțeleasă în sensul unei circumscrise jurisdicții temporale relativă la un număr de teritorii și supușii aferenți acestora. Ceea ce importa pentru ecclesiologia și canonistica pontificală era justificarea pierderii titlului imperial și în consecință a oricărei pretenții de universalitate. Semnificativă în acest sens este scrisoarea adresată de către Inocențiu al III-lea împăratului Alexios al III-lea Anghelos: după *Translatio* împăratul din Constantinopol nu mai este *verus imperator* și deci nu mai este *dominus mundi*. Aceste titluri aparțin doar împăratului romanilor, care „*procurator est sive defensor ecclesiae*” și doar acestuia: „*romana ecclesia concedit gladii potestatem et coronam*”. Dacă basileul se intitulează în continuare „împărat” o face „*abusive et sola usurpatione*” și în același mod nemeritat folosește *nomen romanum*, el care este un *graeculus*. El poate fi eventual numit împărat numai dacă cuvântului i se dă un sens generic „*imperator dicitur ab imperando*”. Această discriminare nu atinge numai persoanele împăraților. Ea implică și orașele simbol în care se exprimă funcția celor doi împărați, *Roma vetus* și *Roma nova*. Roma cea veche este cea care deține privilegiile cele mai înalte și cele mai eminente: „*...nam est secunda Roma, ut Constantinopolis, quae videtur habere eadem privilegia quae vetus habet ... nisi in quibusdam; nam vetus habet primam sedem ecclesiarum; secunda habet secundam ... item originem legum habet vetus, et non nova ... ita Roma est caput orbis terrarum et imperator ibi creatur, non in nova...*”.

⁶ Despre Frederic al II-lea - *Stupor mundi*, se pot vedea între multe alte monografii două magnifice cărți: Ernst Kantorowicz, *Kaiser Friedrich der Zweite*, Verlag Helmut Küpper Vormals Georg Bondi, Düsseldorf und München; utilizăm traducerea în italiană *Federico II, imperatore*, Garzanti Editore, 1981 și David Abulafia, *Frederick II a medieval emperor*, Oxford University Press, 1992.

⁷ „*omnia principis ... et hic expone ad protectionem vel iurisdictionem... omnia sunt imperatoris ... sed hoc intelliges quoad iurisdictionem et defensionem ... ratione protectionis et iurisdictionis imperator dicitur dominus mundi, quia tenetur mundum regere et protegere*”, apud. P. Bellini, *op. cit.*, p. 250.

⁸ „*...de iure omnes sunt subiecti imperio, quidam autem de facto non sunt subiecti. his non vult imperator praecipere ... et est duplex ratio quare imperator non subiectos sibi de facto non vult et de iure imperare. primo quia illorum utilitas non fuit digna legum laqueis innodari ... secunda ratione: ne praecepta imperatoris essent illusoria, quia non subiecti de facto non custodirent ea: et sic essent illusoria, quod esse non debet*”, E. Cortese, *La norma giuridica. Spunti teorici nel diritto commune classico*, Milano, Giuffrè, 1962-1964, II, [Ius nostrum 6] p. 290.

Aceste teorii despre Imperiu funcționau în interiorul creștinismului latin, un creștinism situat în continuitatea modalităților de interpretare imperiale carolingiene și ottoniene a realității ecclesiale. Din această perspectivă relația dintre Imperiu și Biserică nu putea să fie separată: „*imperium et sacerdotium sunt ut frater et soror*”. Cele *duae supremae auctoritates* erau legate între ele de *amicitia vicissim fortissima*, ambele având ca scop *bonum animae quod est maximum*. Dar, în anumite circumstanțe putea să meargă până acolo încât defecțiunea autorităților politice să inducă înlocuirea lor cu alte autorități eficiente determinate în activitatea lor de *bonus zelus*. Se permitea astfel Bisericii, în condiții de debilitate a autorității laice, o sistematică propensiune spre temporal. Ca urmare, el s-a cristalizat, ca un creștinism politic cu două particularități: pe de o parte inducea un proces de sacralizare a realității temporale (exemplu *Sacrum Imperium*) ca garanție a ceea ce constituia *libertas Ecclesiae* și pe de altă parte exalta puterea sacerdotală considerată unică garantă a unei complexe capacități soteriologice (singura modalitate de a da coerență destinului uman). Drept urmare Biserica Romană, din a doua jumătate a secolului al XI-lea se structurează în forme de administrație monarhică: își construiește sau își consolidează organisme centrale cu rază europeană de acțiune precum și o birocratie capabilă să intervină cu eficacitate în întreaga *Christianitas*. Efectul vizibil al acestei perioade din istoria Europei sunt conflictele dintre Papalitate și Imperiu, dar impactul cel mai profund este puternica afirmare a statutului politic al creștinismului occidental, alături și apoi tot mai mult în locul statutului său spiritual⁹. Proiectul asumat de Biserică îi solicită pe creștini să cucerească, să păstreze și să apere puterea politică, instrumentul indispensabil pentru împlinirea proiectului istoric.

Suportul instituțional și realitatea politico-religioasă, care în concepția Bisericii Romane ar facilita realizarea proiectului istoric ar fi așa-numita *Christianitas*¹⁰. Ideologia curială acordă acestei instituții o proprie fizionomie, distinctă fie de Biserică, fie de regate. Ea ar fi societatea creștină în sânul căreia credincioșii au un statut analog celui de *cives Romani*. În cuprinsul ei doar creștinii sunt abilitați să exercite puterea, iar heterodoxia (văzută evident din perspectivă romană) este principala cauză care exclude de la exercițiul puterii. Gestiunea puterii la toate nivelurile devine astfel maxima responsabilitate și obligație de căpetenie pentru orice creștin (de aici sensul unic și exclusivist pe care termenul *christianus* îl dobândește în documentele medievale)¹¹.

⁹ Nici până azi în Occidentul Europei nu s-au stins consecințele funcționării acestui creștinism politic.

¹⁰ „*La Cristianità non si identifica con l'Europa. Anche l'Asia e l'Africa sono potenzialmente cristiane. Gregorio VII esprime, ad esempio, il suo rammarico al vescovo di Cartagine Ciriaco per il fatto che in Africa, „che si dice sia una parte del mondo e che anticamente, quando vi vigea la Cristianità, era governata da un gran numero di vescovi”, non esiste un numero sufficiente di vescovi per procedere all'ordinazione di un vescovo secondo le norme canoniche. L'ordinando vescovo deve provvedere al bene della «gens christiana»: la Cristianità non è limitata da frontiere, e i cristiani costituiscono una «gens» sparsa per il mondo*, Agostino Paravicini Bagliani, *Il trono di Pietro. L'universalità del papato da Alessandro III a Bonifacio VIII*, La Nuova Italia Scientifica, Roma, 1997, p. 228.

¹¹ Tendința de a realiza *Christianitas/Respublica Christiana* ca formă unică de organizare, integratoare și totalizatoare, în care credința și manifestările ei constituie centrul și criteriul vieții politice și sociale, era de fapt tentativa de a da credinței în interpretarea romană o încarnare socială și instituțională validă o dată pentru totdeauna, în substanță definitivă,

În interiorul aceluiași ideal era prezentă însă și tensiunea spre depășirea nivelului atins până atunci în direcția integrării în matricea creștină a întregului gen uman perceput spațial. Elementele definitorii ale acestei percepții au fost manifestate de des invocatul, dar puțin studiatul Grigore al VII-lea. Este interesant de observat cum anume după ce Biserica Romană în acord cu Imperiul sprijinise extinderea *Christianitas* în spațiile ocupate de unii dintre reprezentanții celui de-al doilea val migrator – este vorba de Ungaria și Polonia – își îndreaptă atenția exact în mandatul lui Grigore al VII-lea către regatele scandinave, bazin demografic pentru o altă parte a reprezentanților acestui val migrator: Danemarca, Norvegia și Suedia, regate care nu puteau fi calificate ca asociate conceptului de *Christianitas* în secolul al XI-lea. Regatul Norvegiei este în corespondența papală situat „la marginea lumii”¹², iar cel al Danemarcei „chiar la periferia pământului”¹³. În ciuda distanței față de Roma care este percepută ca atare, voința lui Grigore al VII-lea de a extinde aria de jurisdicție a puterii sale este neștrămutată, iar recompensa este sugerată de Evanghelia după Matei 20, 9. Papa scrie regilor Suediei, Inge și Alsten „deși ați intrat în via Domnului de curând, venind de la capătul pământului și al lumii trebuie să fiți primii care veți primi răsplata celui de-al unsprezecelea ceas”. Papa Hildebrand pentru a se explicita pe înțelesul destinatarilor susține faptul că „legea Pontifilor Romani a ajuns la mult mai multe ținuturi decât aceea a împăraților; legile Papilor s-au răspândit peste tot pe pământ, iar acolo unde a împărășit Augustus, acum împărățește Christos”¹⁴. Sintagma folosită de Grigore al VII-lea în textul în care susține limitele mandatului său este *omnis terra*. Iată așadar evidențiată dimensiunea menționată anterior a bazei fundamentale a mandatului instituțional al Papei. Acesta se fundamentează pe două elemente: misiunea încredințată de Iisus Christos și moștenirea teologico-ecclesiologico-politică a Imperiului roman.

În concepția Scaunului Apostolic, dilatarea dorită a *Christianitas* se realizează prin supunerea diverselor *regna* Bisericii Romane pe care Grigore al VII-lea nu o numește doar ca mama a tuturor Bisericilor ci ca „mamă a întregii Creștinătăți” acordându-i astfel un conținut juridico-politic nu doar religios. Această expresie este așadar valabilă și pentru suveranii regatelor îndepărtate geografic de Roma. Faptul că regele Danemarcei se găsește la capătul lumii nu înseamnă că „regele nu trebuie să recunoască Sfânta Biserică Romană drept maică. Este Iisus Christos a cărui învățătură strălucește în întreaga lume cel care a instituit autoritatea succesorului lui Petru asupra întregii lumi”¹⁵. Iar Papa trebuie să demonstreze față de toți creștinii, indiferent dacă sunt regi, principii sau numai credincioși o „atenție deosebită întrucât i-a fost încredințat regimul universal”.

Afirmarea regimului *Christianitas* trebuie să se bazeze în intențiile lui Grigore al VII-lea pe o disciplină unitară, care să nu lase loc de afirmare unei toleranțe, care a caracterizat Biserica primelor secole și a generat neajunsurile cunoscute Bisericii în

invariabilă în timp și spațiu care omite sau respinge orice altă formă de organizare și asociere neaprobată sau nesancționată de *Ecclesia Romana*.

¹² „qui quasi in extremo orbe terrarum positi estis”, scrisoare din 15 decembrie 1078.

¹³ „Licet in ultimis terrarum finibus positus”, scrisoare din 15 octombrie 1079.

¹⁴ „Plus enim terrarum lex Romanorum pontificum quam imperatorum obtinuit; in omnem terram exivit sonus eorum et quibus imperavit Augustus, imperavit Christus”, astfel, în scrisoarea către Sven al II-lea al Danemarcei, din 17 aprilie 1075.

¹⁵ Scrisoarea lui Grigore al VII-lea către O'Briain, regele Irlandei (1074-1084), în H.E.J. Cowdrey, *The Epistolae Vagantes of Pope Gregory VII*, Oxford, 1972, p. 138.

primul mileniu de existență. Convingerea faptului că există o responsabilitate față de o Creștinătate dilatăată până la marginile lumii îl îndeamnă pe Grigore al VII-lea să evoce faptul că *gens christiana* nu are limite, nici frontiere de netrecut, fiind prezentă în întreaga lume. Consecința nu se lasă așteptată: oriunde pe pământ este răspândit *nomen christianum* se extinde și *auctoritas sacra pontificum* care solicită exercitarea puterii de către o autoritate creștină. Tendința este aceea a realizării unității religioase și creștine a poporului creștin, a coincidenței societății ecleziastice solidară prin comuniunea credinței cu societatea politică ordinară aflată sub conducerea principilor creștini. Oriunde autoritatea civilă este creștină, trebuie să fie exercită un *homo fidelis*. În accepțiunea teoretică a Sfântului Scaun întreaga *Christianitas* este o structură socială organică, un întreg, conținând în sine într-un unic context uman atât momentele spirituale ale vieții individual cât și momentele temporale, solicitând integrarea solidară a celor două autorități supreme, una care are expertiza politică, cealaltă care gestionează raportul cu sacralul.

Pe măsură ce *Christianitas* se afirmă spațial, coerența și unitatea consecutivă trebuie să se realizeze sub tutela Romei. Ceea ce este în joc nu este unitatea politică a Europei, cum greșit se crede, ci aceea a Creștinătății, care trebuie susținută de o politică de uniformizare latină (deci romană). În acest sens, Grigore al VII-lea a poruncit ca în Spania să fie eliminată veche liturghie vizigotă în favoarea ritului galo-roman și înlocuirea scrierii vizigote cu minuscula carolingiană. Totodată, nu a acceptat solicitarea ducelui Boemiei de a permite săvârșirea liturghiei în limba slavă. Am făcut aceste precizări pentru că, de obicei, când este atacată problema riturilor în istoriografia națională, interpretarea se face într-o manieră emotivă în care rațiunea și luciditatea istoricului cedează în fața solidarizării sentimentale cu o reconstrucție istorică de multe ori insuficient documentată.

Făcând un salt peste timp de aproximativ un secol, putem observa că dacă Grigore al VII-lea se referea la regii din nordul și estul Europei din perspectiva voinței explicite de a integra regatele lor – *regna* în *Christianitas*, Inocențiu al III-lea include în raza sa de acțiune, în primul rând, popoarele și apoi regatele dovedind o asumare mult mai apropiată de prescripțiile scripturistice decât predecesorii. De aceea, a fost evidențiată circumstanța că Inocențiu al III-lea nu folosește aproape deloc versetul biblic „*tu îi vei așeza principii peste tot pământul*” (Psalmi 44, 17) ci apelează recurent la un altul preluat din Jeremia I,10 „*Dumnezeu te-a așezat astăzi peste popoare și regate*”.

Procesul de dezvoltare și nuanțare a oficiului pontifical se aplică și conceptului de *Christianitas*. Pentru Lothar da Segni acesta nu se reduce doar la o piramidă eclezială, ci se transformă într-o ierarhie socială cu funcțiune binară spirituală și temporală. Pentru acest Pontif *Christianitas* înseamnă și *ecclesia* în extensiunea acesteia și *ecclesia* în sens de biserică ierarhizată, dar și *orbis christianus* potrivit definiției din canonul 71 de la Conciliul Lateran IV, care definește „*ansamblul popoarelor creștine și regatelor creștine*”¹⁶. Semnificativă în acest sens este scrisoarea

¹⁶ Michele Maccarone, *La papauté et Philippe Auguste. La décrétale Novit ill*, în *La France de Philippe Auguste*, Paris, 1982, p. 400. Potrivit lui Piero Bellini secolul al XIII-lea din punctul de vedere al producției canonistice ne obligă la o hermeneutică plurală a conceptului de *ecclesia*: *ecclesia* ca poporul lui Dumnezeu, *coetus hominum viatorum*, Corpul mistic al lui Christos; concepută ca o instituție universală *coetus clericorum*, *numerus episcoporum*; *Ecclesia romana* în sens de episcopat al Romei.

prin care se anunță convocarea Conciliului, prima de acest gen pentru epoca medievală în care invitația de participare este adresată în manieră elocventă nu doar episcopilor, ci tuturor membrilor societății creștine inclusiv personaje laice cu relevanță socială și instituțională. De aici până la identificarea Bisericii-societatea celor botezați cu Corpul mistic al lui Christos nu a fost mult drum de străbătut. Corpul lui Christos, încarnat social l-a transformat pe Inocențiu în responsabilul vizibil al *ecclesia* în accepțiunea primordială de adunare de creștini. Biserica devine componenta esențială a sistemului teo-politic care-și găsește finalitatea în „*încarnarea politică și juridică a lui Dumnezeu*”. Din această perspectivă Pontiful poate să dispună excluderea și includerea în *Christianitas*. Potrivit tezelor expuse de Inocențiu creștinii sunt supuși autorității Papei „*creștetul și fundamentul Creștinătății*” care are responsabilitatea nu doar a Bisericilor particulare, ci a fiecărui credincios. El este responsabil de realizarea istorică a lui *Corpus Christi mysticum*. Inocențiu al III-lea aplică această teorie și persoanei sale. Lothar de Segni susține că în timpul liturghiei Papa trebuie sărutat pe cele șapte părți ale corpului¹⁷ transferând încărcătura cifrei 7 pe care tradiția o aplicase Bisericii, persoanei liturgice a Papei, creând astfel o simbolistică suprapersonală de extraordinar interes ecclesiologic, episcopul Romei fiind simbolic însuși încarnarea Bisericii. Potrivit celui mai important reprezentant al acestei metaforizări ecclesiale, Honorius Augustodunensis, *corpus Ecclesie* este constituit din șapte elemente: ochi, păr, dinți, buze, genunchi, gât și cei doi umeri. La fel sunt cei șapte membri ai miresei (Biserica), lăudați de soț (Christos) pentru că urmează preceptele Mântuitorului.

S-a generat astfel pas după pas, o operă de canonizare a valorilor temporale. Valori care nu mai sunt văzute ca validate prin ele însele, ci sunt raportate teleologic potrivit unei ierarhii ordonate ca subsidiare lumii spirituale. Este negată astfel o reală autonomie a valorilor temporale ca atare, care sunt apreciate calitativ doar în măsura consonanței acestora cu țelul suprem al *homines viatores* potrivit preceptului „*Omnes catione christianorum sunt ordinatae ad consequendam vitam aeternam*”.

Bonum animae quod este maximum devine numitorul comun al întregului comportament al individului și prin generalizare a societății. Ceea ce contrazice în modul cel mai flagrant această evoluție este păcatul – *delectio iniquitatis* și disprețul față de Dumnezeu care-l substanțiază – *contemptus Dei*. Păcatul, socoate Biserica prin teoreticienii ei, îl îndepărtează pe om de Dumnezeu, elimină divinitatea din om, omul îndepărtându-se de sine: *dissimilis Deo, inde dissimilis et sibi*. De aici, tendința Bisericii de a-l reintegra pe om în deplinătatea ființei sale, potrivit unei viziuni totalizante a vieții pământești. Viața este evaluată în raport cu scopul final preeminent al raportului cu Dumnezeu al creaturilor raționale: „*finis autem humanae vitae et societatis est Deus*”. De aceea, dacă există devieri de la acest parcurs, ele se datorează numai ingerinței păcatului, dar canoniștii epocii inocentine au și aici remediul enunțând principiul potrivit căruia „*Ratione peccati papa potest cassare leges imperatorum regum et populorum*”¹⁸, deosebit de vitală excepție care va constitui pilonul de bază a hierocrației.

¹⁷ „*Illus quoque vacare non creditur a mysterio quod summus pontifex a ministro septem modis accipit osculum: ad os, pectus, ad humerum, ad manus, ad brachia, ad pedes, genua, expressum mysterium, sed alias exprimendum*”. Lotharii, *De sacro altaris mysterio* în J.P. Migne, *Patrologia Latina*, 217, col. 910.

¹⁸ „*Non ratione feudi, cuius ad te spectat iudicium, sed occasione peccati, cuius ad nos pertinet sine dubitatione censura*”. Astfel în corespondența cu Ioan fără Țară, în *Die Register*

Procesul de canonizare al valorilor temporale s-a aflat pe un teren predilect în momentul în care a abordat tema organizării publice a comunității politice. S-a ajuns, cum am mai reiterat la elaborarea unor concepte referitoare la utilizarea valorilor religioase în însăși textura tipică a structurării și guvernării politice. În acest sens, ilustrul studios al dreptului canonic Piero Bellini, afirmă că Biserica a apreciat și teoretizat principiul aportului disciplinar și coercitiv al autorităților temporale la realizarea plenară a vieții spirituale a comunității și membrilor acesteia. Dezvoltarea concretă a acestei teze consta în formularea unei gradații funcționale a tuturor autorităților temporale în realizarea finalității spirituale, toate persoanele publice (*cujuscumque praeminantiae*) și toate instituțiile concurând la realizarea scopului superior al vieții care este salvarea sufletelor. Fiecare era chemat să participe în conformitate cu capacitățile și atribuțiile sale: „*secundum Dei praeceptum et sponsonem suam, secundum intellectum et vires suas*”. Funcția esențială a autorității temporale consta în cele din urmă în realizarea unei supuneri integrale față de comandamentele lui Dumnezeu „*ordinare hominem ut sit totaliter subditus Deo*”. Astfel că *organizarea politico-religioasă a Christianitas trebuia să se transforme într-o politică sub-coelestis*, moment de tranziție al *historia salutis* care pregătește realizarea definitivă a „*communitas coelestis*”. În interiorul *Christianitas* acest ideal sus-menționat era finalizat prin realizarea istorică a procesului *reductio ad unum a ecclesia* și al *civitas* înțelese ca momente complementare ale aceleiași realități comunitare. O comunitate religioasă și politică în același timp, mai mult religioasă decât politică : „*unum populus Dei unumque regnum*”.

Într-o predică din 22 februarie 1199, Lothar de Segni, referindu-se la simbolismul căsătoriei dintre episcop și Biserică afirma că Biserica Romană „*mi-a adus o zestre înfinit de prețioasă: plenitudo spiritualium și latitudo temporalium, ca însemn al puterii spirituale mi-a atribuit mitra, ca însemn al puterii temporale coroana (tiara); mitra pentru sacerdoțiul meu, coroana pentru regalitate: zestreă m-a făcut vicarul Celui pe ale cărui veșminte și al cărui femur scrie: regele regilor și domnul domnilor, preot într-o veșnicie după rânduiala lui Melchisedec*”¹⁹. „Zestreă temporală” primită de Biserica Romană cu ocazia consacrării episcopale ar fi corespuns posesiunilor teritoriale (*latitudo temporalium*) date de împăratul Constantin cel Mare, Papei Silvestru, potrivit termenilor din Donație²⁰. Inocențiu al III-lea merge și mai

Innozenz'III., VI, nr. 162, p. 270. Pentru baza teologică a justificării intervenției între principii creștini a se vedea și W. Stürner, *Peccatum und Potestas. Der Sündenfall und die Entstehung der herrschaftlichen Gewalt im mittelalterlichen Staatsdenken*, Sigmaringen, 1987, p. 168-169.

¹⁹ *Patrologia latina*, 217, col 665. Un text care are ecouri în cel trimis de Inocențiu al III-lea lui Ioan Fără Țară în aprilie 1214: „*Rex regum et dominum dominantium Iesus Christus, sacerdos in eternum secundum ordinem Melchisedech, ita regnum et sacerdotium in ecclesia stabilivit ut sacerdotale sit regnum et sacerdotium sit regale, sicut in epistola Petrus et Moyses in lege testantur, unum preficiens universum quem suum in terris vicarium ordinavit ut, sicut ei flectitur omne genu celestium, terrestrium, et etiam infernorum, ita illi omnes obedient et intendunt ut sit unum ovile et unus pastor. Hunc itaque reges seculi propter deum adeo venerantur ut non reputent se rite regnare nisi studeant ei devote servire*”. C.R. Cheney, W.H. Semple. *Selected Letters of Pope Innocent III concerning England (1198-1216)*, London-New York, 1953, p. 17, nr. 67.

²⁰ Astfel în *Sermo VII*, predică pronunțată cu ocazia sărbătorii Sfântului Silvestru Inocențiu al III-lea afirmă: „*Nam vir Constantinus egregius imperator, ex revelatione divina per beatum*

departe afirmând că Patrimoniul Sfântului Petru este rezultatul explicitei și directe voințe a lui Iisus Christos de la care Biserica a primit *dominium*²¹.

În ceea ce privește raportul său față de puterea temporală Inocențiu al III-lea diferențiază atitudinea sa în funcție de suveranitatea temporală concretă - în Patrimoniul lui Petru, ca senior feudal - ca de exemplu în regatul Siciliei, sau ca protector special al unui principe. Dar, oricum, vicarul lui Christos în calitatea sa de caput al *Christianitas* are nu doar *in spiritualibus summam* dar și în *temporalibus magnam potestatem*, competența și obligația de a interveni în chestiunile temporale: în primul rând ca pacificator, în al doilea rând *ratione peccati*. Expresia utilizată de izvoare pentru comprehensiunea raportului lui Inocențiu cu temporalul este *gubernatio seculi*²². În special, în raport cu Imperiul, Inocențiu al III-lea nu-i concede acestuia vreo jurisdicție universală în afara controlului său, ci numai o prioritate, recunoscând puterea acestuia ca originându-se în Dumnezeu. Biserica Romană reclamă dreptul de a-i acorda Imperiului *favor apostolicus* anume examinarea competenței de a guverna și dreptul de a-l pedepsi dacă ar fi violat cumva datoria sa și s-ar fi arătat ostil Bisericii până la punctul la care Biserica ar fi decisă să încredințeze Imperiul altui popor²³. Aici în mod evident, Lothar da Segni a asimilat sentințele de drept ale lui Uguccione da Pisa care a precizat că „*in multis imperialis potestas pendet ex pontificali*” și cu toate că fiecare dintre cele două puteri are propriile *jura et officia*, puterea imperială *videtur se non plene sufficere* având nevoie pentru a se valida de intervenția *auctoritas pontificia* care se și substituie autorității imperiale în caz de *negligentia* a principelui numit și consacrat împărat sau „*in defectu iustitiae saecularis*”. Ilustrativă fără doar și poate în dimensiunea inserării lui Inocențiu al III-lea în temporal este decretala *Per Venerabilem* în care Suveranul Pontif afirmă dreptul plenar de a examina persoana care solicită dreptul de a fi încoronat împărat²⁴.

Silvestrum fuit a lepra in baptismo mundatus, Urbem pariter et senatum cum hominibus et dignitatibus suis, et omne regnum Occidentis eis tradidit et dimisit, secedens et ipse Byzantium, et regnum sibi retinens Orientis. Coronam vero capitis sui voluit illi conferre: sed ipse pro reverentia clericalis coronae, vel magis humilitatis causa, noluit illam portare; verumtamen pro diademate regio utitur aurifrigio circulari”. *Patrologia latina*, 217, col. 481a. Sugestivă din punctul de vedere al simbolisticii imperiale este circumstanța că tot în Donația lui Constantin sunt conținute referințe la faptul că lui Silvestru I i-au fost dăruite diferite veșminte imperiale între care se distingea hlamida de purpură simbol predilect al autorității imperiale care devine *cappa rubea* sau *clamys* veșmântul cu care cel ales succesor al lui Petru este îmbrăcat imediat după alegere.

²¹ *Patrologia latina*, 217, col. 767.

²² „*Totum saeculum gubernandum e totus mundus comissus*”, Othmar Hageneder, *Il sole e la luna. Papato, impero e regni nella teoria e nella prassi dei secoli XII e XIII*, a cura di Maria Pia Alberzoni, Vita e Pensiero, Milano, 2000, p. 4

²³ Werner Maleczek, *Da Innocenzo II a Innocenzo IV. Il papato del XII e XIII secolo tra „Urbs” e „Orbis”*, în *Il Papato e l'Europa*, a cura di Gabriele de Rosa e Giorgio Cracco, Rubbettino Editore, p. 145-146.

²⁴ „*Unde illis principibus ius et potestatem eligendi regem, in imperatorem postmodum promouendum, recognoscimus, ut debemus, ad quos de iure ac antiqua consuetudine noscitur pertinere, presertim cum ad eos ius et potestas huiusmodi ab apostolica sede pervenit, que Romanum imperium in persona magnifici Karoli a Grecis transtulit in Germanos. Sed et principes debent et utique recognoscunt sicut idem in nostra recognovere presentia, quod ius et auctoritas examinandi personam electam in regem et promouendum ad imperium ad nos spectat, qui eam inungimus, consecramus et coronamus. Est enim regulariter ac generaliter*

Potrivit lui Inocențiu al III-lea *pontificalis auctoritas* precede și este superioară și mult mai amplă decât aceea imperială după cum o demonstrează faptul că în istoria poporului lui Israel sacerdoțiul lui Aron precede cronologic ungerea primului rege²⁵. Pontiful originează manifestările de suveranitate temporală într-o *auctoritas superlativa* care este închisă în primatul spiritual, *spirituale imperium*²⁶.

Două inovații - încoronarea Papei și stabilizarea conclavului au permis Sfântului Scaun să completeze procesul secular de *imitatio imperii* și să pregătescă terenul pentru o rapidă transformare a *potestas papae*. Aceste două intervenții – una rituală, cealaltă instituțională – confirmă extraordinara creativitate de care dă dovadă Sfântul Scaun în secolul al XIII-lea. Este o creativitate metaforică care după cum am menționat își afundă rădăcinile în secolul al XI-lea²⁷, dar se inspiră și din modelul imperial roman. Studiosii epocii au observat aceste evoluții reflectate și în dinamica cruciadelor, momentul temporal prin excelență al Bisericii. Este arhicunoscută invocarea făcută în context cruciat în epocă: „*Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat*”. În această invocare numele lui Christos (reprezentat de vicarul său Papa) îl înlocuiește pe cel al împăratului, iar această tripartiție nu este întâmplătoare deoarece se regăsește în formula tipică de încoronare imperială: *accipe signum glorie, (gloria-vincit); diadema regni (regni-regnat); coronam imperii (imperii-imperat)*²⁸. Așadar se învinge prin victorie, se domnește și nu se guvernează, și se marchează semnul propriei dorințe care exprimă însăși voința divină, iar aceasta înseamnă a împărăți. În fapt într-o definiție cu caracter ecclesiologico-canonic din timpul lui Inocențiu se specifică fără nici un echivoc că „*Imperium principaliter et finaliter ad sedem apostolicam pertinet*”. Prin mijlocirea acestui transfer de simboluri și responsabilități Inocențiu al III-lea ajunge să primească în conștiința contemporanilor săi o dimensiune în care este în mod real perceput ca „*maior dominus de mundo*”²⁹.

Conținutul politic al unei astfel de evoluții ecclesiologice a fost anticipat de Inocențiu al III-lea într-o frază conținută în discursul consistorial de la sfârșitul lui 1199 cu care au fost primiți ambasadorii lui Filip de Suabia. Lothar de Segni asertează cu acea ocazie: „*Deoarece principii au provinciile lor, suveranii regatele lor, Petru le*

obseruatum, ut ad eum examinatio persone pertineat, ad quem impositio manus spectat”, *Regestum Innocentii papae super negotio Romani imperii*, ediție F. Kempf, Roma, 1947, nr. 62, p. 168-169.

²⁵ „*Ex auctoritate pontificali constituit patriarchas, primates, metropolitanus et praesules; ex potestate vero regali, senatores, praefectos, iudices et tabelliones instituit; Romanus itaque pontifex in signum imperii utitur regno, et in signum pontificii utitur mitra; sed mitra semper utitur et ubique; regno vero, nec ubique, nec semper: quia pontificalis auctoritas et prior est, et dignior et diffusior quam imperialis. Sacerdotium enim in populo Dei regnum praecesserit, cum Aaron primus pontifex Saulem primum regem praecesserit*”. *Patrologia latina*, 217, col.481-482.

²⁶ M. David, *La souveraineté et les limites juridiques du pouvoir monarchique du IX au XV siècle*, Paris, 1954, p. 49.

²⁷ Agostino Paravicini Bagliani, *Il trono di Petro*, p. 11.

²⁸ Franco Cardini, *Medioevo e potere: storia, politica e teologia*, în *Per me reges regnant. La regalità sacra nell'Europa medievale*, a cura di Franco Cardini e Maria Saltarelli, Il Cerchio, Siena, 2002, p. 178.

²⁹ Expresia apare în *Le carte dell'abbazia di Santa Croce di Sassovino*, IV, 1201-1214, a cura di A. Bartoli Langel, Firenze, 1976, p. 229-230, nr. 147.

este superior prin deplinătate și vastitate; el este de fapt locotenentul celui căruia îi aparține pământul și deplinătatea acestuia, lumea și locuitorii acesteia”.

În mod elocvent aceste teorii nu rămân cantonate undeva într-o zonă a mediului aseptice al cancelariilor și aulelor de studioși ai teoriilor despre Imperiu, fie de parte pontificală, fie de parte imperială ci reverberează în activitatea „pe teren” a Sfântului Scaun”. Una dintre cele mai expresive direcții de acțiune a Sfântului Scaun, în sens integrator și unificator cu finalitatea integrării în Christianitas este îndreptată în Transilvania. Lectura cu alți ochi a situației Transilvaniei la începutul secolului al XIII-lea, coroborată cu documentele insuficient interpretate din punct de vedere juridic în istoriografia noastră aduce în discuție o acțiune pe mai multe fronturi a Romei, cu nimic mai prejos decât aceea desfășurată în alte părți din Europa. Ajută foarte mult contextul cruciat care găsește spațiu de itineranță în secolul al XII-lea în Transilvania sau transformă această regiune în teatru cruciat în secolul al XIII-lea. Transilvania epocii lui Inocențiu al III-lea este o direcție de acțiune constantă a regatului maghiar care nominal începe să formalizeze instituții embrionare de administrare cu personal recrutat din mare parte din Europa, așa cum o demonstrează studiile antroponimice. Efortul acesta de încadrare administrativă minoră a regatului maghiar, total lipsit de infrastructură birocratică, cu o cancelarie aflată în stadiul de germinație este dublat de Sfântul Scaun care se raportează la zonă cu o metodologie birocratică experimentată cu personal pluriethnic fidel Bisericii și cu un interes misionar și cruciat care lecturat în cheie juridică elimină din start orice concurență maghiară. Ba mai mult, spectrul participării la cruciadă a regelui Andrei al II-lea și ascensiunea sa ușor nelegală la tronul maghiar timorează tânărul regat, dar lasă loc din neputința unei autorități centrale slabe inițiativelor aristocrației tribale care va fi cel mai puternic adversar al Romei în întreprinderile sale transilvane. Nu putem să nu negăm un interes al Imperiului romano-german pentru spațiul transilvan poate chiar mai devreme decât interesul roman³⁰, dar după o perioadă în care spectrul autorității lui Frederic I a gestionat aflusul de germanitate în spațiul podișului transilvan la începutul secolului al XIII-lea puterea imperială a revenit ca la matcă în sânul autorității pontificale după ce în 1198 principele Frederic Roger Constantin a devenit pupilul lui Inocențiu al III-lea care va accepta să-l desemneze rege al romanilor în 1212. Nu este suprinzător faptul că personajul care a exercitat direct tutoratul din însărcinarea lui Inocențiu al III-lea a fost cardinalul Grigore, cel care a fost legatul apostolic ce a consfințit așezarea sașilor și prima lor organizare în Transilvania³¹.

³⁰ Poetul german Walther Von der Vogelweide relatează la un moment dat în poemul *Der Unmutson* și în *Panegiric*, redactate undeva la începutul secolului al XIII-lea, în timpul pontificatului lui Inocențiu al III-lea, despre percepția sa asupra țărilor și regiunilor care fac parte din aria de încredere sau de influență a germanității: “*de la Sena până la Mureș, de la Pad și până la Trave*”

³¹ Cardinalul Gregorio Galgano cardinal diacon de Sancta Maria in Porticu între 1188 și 1202. A fost creat în consistoriul din 12 martie 1188. A fost mandatat cu calitatea de legat al lui Clement al III-lea în septembrie 1188. Ulterior a devenit legat în Germania și regatul maghiar (1189-1190). Participă la alegerea în 1191 ca Papă a lui Celestin al III. Din nou legat în Germania și regatul maghiar în 1192. După moartea împăratului Henric al VI-lea la 28 septembrie 1197 este din nou trimis ca legat în Marca Anconitană luând parte la procesul de recuperare a teritoriilor revendicate de Sfântul Scaun. Participant în 1198 la conclavul care l-a ales pe Inocențiu al III-lea ca succesor al lui Petru, în același an fiind numit legat în Lombardia. După moartea împărătesei Constanța în septembrie 1198 va fi trimis de Inocențiu al III-lea în

Concret, manifestându-se ca *Dominus Totius Mundi*, cu imperiul absorbit cel puțin la nivel administrativ în interiorul puterii pontificale, în manifestările ei temporale, Inocențiu al III-lea este protagonistul unor încheieri birocratice ce lasă să se întrevadă o schiță de proiect transilvan a Sfântului Scaun. Cea dintâi este expansiunea structurilor de putere care se bucură de imunitate și privilegii apostolice imposibil de destructurat de autoritatea temporală locală. Structurile de putere sunt fie direct dependente de Sfântul Scaun, fie în interiorul organizării ecleziastice comune, Sfântul Scaun intervine și crează excepții privilegiale destinate să intre în coliziune nu doar cu autoritatea temporală, dar și cu autoritățile ecleziastice normale. Vorbim aici de expansiunea cu măsură în spațiul transilvan a sistemului monastic exemptat și putem invoca cazul abațiilor cisterciene de la Igrîș și Cârța (unde se constată o relație între cistercieni și români)³², semnificativă în acest context fiind însăși denumirea acordată de istoriografie Ordinului cistercian – Imperiul cistercian, vorbim aici de structurarea prepozituri³³ exempte de la Sibiu care aparține fără mediere Sfântului Scaun³⁴ expresie

Sicilia să-l supravegheze pe pupilul acestuia, viitorul împărat Frederic al II-lea. Iată așadar ce figură puternică, poate cea mai puternică din Curia Romană la nivelul cardinalilor, fusese administrator temporar al intereselor Bisericii Romane în Transilvania și acum posibil protector al arhidiaconului Henric de Cluj.

³² „*Item etiam confirmamus in praesenti privilegio terram quam prius eidem monasterio contuleramus exemptam de Blaccis pro remedio animae nostrae per fidelem ac dilectum nostrorum Benedictum tunc temporis vaivodam assignari facientes*”.

³³ Prepozitura este o structură ecleziastică cu caracter vicarial care funcționează cu caracteristici diferite raportat la instituționalizarea standardizată a Bisericii (parohie și episcopie), în sensul de excepție de la normă. Ea este funcțională inclusiv în ziua de astăzi în arhitectura organizatorică a Bisericii Romano-Catolice fiind definită drept prelatură teritorială. Fondarea ei se raportează la perspectiva Bisericii Romane de a configura o nouă unitate ecleziastică cu caracteristici de organizare politică autonomistă sau chiar independentistă care să nu fie vexată de nicio structură ecleziastică predefinită acționând pe același teritoriu sau în vecinătatea acestuia.

³⁴ „*Celestinus episcopus servus servorum Dei venerabili fratri Strigoniensi archiepiscopo salutem et apostolicam benedictionem. Tue devotionis fervorem quam circa Romanam ecclesiam et nos specialiter habes, certis rerum indicis cognoscentes tuis desideriis duximus et petitionibus annuendum et tam in coronatione regis, iuxta quod in registro bone memorie Clementis predecessoris nostri habetur inscriptum, tibi privilegium confirmamus quam etiam regie domus officialium prepositos vinculo anathematis alligandi et in causis spiritualibus iudicandi plenam et illibatam tuam fraternitatem habere decernimus potestatem, ita siquidem, ut nullus Ungarici regni prelatorum nisi tu solus, sicut etiam in regia concessione habetur, beate memorie predecessoris nostri Alexandri auctoritate ac nostra tue ecclesie confirmata, id presumptione qualibet audeat attentare. Cum autem ecclesia Theutonicorum Ultrasilvanorum in preposituram sit liberam instituta, et eisdem, quibus et alie praepositive exemptae, libertatis insignibus redimita, et eam authentico stricto carissimus in Christo filius noster Bela illustris rex Hungarie studuit communire, quam etiam dilectus filius noster Gregorius sancte Marie in Porticu diaconus cardinalis tunc apostolice sedis legatus privilegii sui munimine roboravit et apostolica post modum auctoritas confirmavit, eandem institutionem ratam habentes precepimus nostri registri serie contineri, perenni memoria duraturam. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre confirmationis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare presumpserit indignationem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius noverit se incursum*”. Documente privind istoria României, veacul XI, XII și XIII, C. Transilvania, vol. I (1075-1250), Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1951, p. 360-361.

directă a preluării unei tensiuni expansioniste a germanității în cheie imperială, dar gestionată de Roma, vorbim aici de încercarea de destructurare a autorității episcopului Transilvaniei prin concurența flagrantă a arhidiaconului de Cluj, Henric, care obține direct de la Inocențiu al III-lea privilegii care-l situează în afara logicii episcopale transilvane și-l arondează intereselor pontificale³⁵, vorbim mai apoi de o întreagă acțiune de misionarism-conversiune-presiune pe care o exercită Sfântul Scaun asupra așezămintelor de rit oriental din spațiul transilvan și pe care le gestionează în contextul dificil al administrației ritului slavo-grec de după 1204³⁶ și vorbim în sfârșit de cea mai autoritară și flagrantă experiență de inserare temporală în destinul transilvan aceea a

³⁵ „Inocențiu episcopul, robul, robilor lui Dumnezeu, către iubitul fiu Henric arhidiacon de Cluj mântuire și apostolică binecuvântare. Se cade ca noi să încuviințăm fără nicio greutate dorințele drepte ale aceloră ce cer și să împlinim rugămințile care nu se abat de pe calea chibzuinții, dându-le urmarea cuvenită. Drept aceea, iubite fiu întru Domnul, întâmpinând cu plăcere cererile tale drepte, primim persoana ta, împreună cu toate bunurile atât bisericești cât și lumești, sub ocrotirea Fericitului Petru și a noastră. Și îți confirmăm cucerniciea tale prin autoritatea apostolică și îți întărim prin ocrotirea scrisorii de față îndeosebi arhidiaconatul de Cluj, împreună cu toate cele ce țin de el, așa cum îl ții, în chip drept și neturburat. Deci nimănui să nu-i fie îngăduit a călca acest act de întărire al nostru sau a i se împotrivi printr-o nesocotită îndrăzneală. Iar dacă cineva va cuteza să încerce acest lucru, să știe că-și va atrage mânia atotputernicului Dumnezeu și a apostolilor săi, Fericiții Petru și Pavel”. Ibidem, p. 15.

³⁶ „Innocentius episcopus venerabili fratri... Waradiensi episcopo et filio... abbati de Petis Vesprimensis dioecesis, salutem. Significavit nobis carissimus in Christo filius noster ... rex Ungarorum illustris, quod quedam ecclesie monachorum Grecorum in regno Ungarie constitute per incuriam diocesanorum episcoporum, et per ipsos Grecos, qui valde sunt, sicut asserit, dissoluti, penitus destruuntur, a nobis supplicans humiliter et devote ut auctoritate nostra unus fieret episcopatus ex ipsis, qui nobis nullo mediante subesset, vel abbates aut prepositi Latini constituerentur in illis, per quorum studium et diligentiam earundem ecclesiarum status posset in melius reformari. Nos igitur eiusdem regis petitionibus inclinati, discretioni vestre per apostolica scripta mandamus, quatinus ad praedictas ecclesias accedentes inquiratis diligenter veritatem, utrum per ipsos monachos Grecos eadem monasteria in religionis observantia valeant reformari, utrumne de de diocesanorum episcoporum consensu unus fieri poterit episcopatus ex illis, qui nobis sit immediate subiectus, et quod super iis inveneritis, fideliter conscribentes sub testimonio sigillorum vestrorum ad nostram presentiam destinatis, ut per inquisitionem vestram instructi securius in eodem negotio procedere valeamus. Interim autem ad corectionem eorum impendatis operam efficacem. Datum Laterani XVI Kal. Maii <Pontificatus nostri Anno Septimo>”. DIR C, I, p. 367. Aici intervine formula juridică întâlnită în Evul Mediu *nullo mediante*³⁶, definită în timpul pontificatului lui Alexandru al III-lea³⁶. *Nullo mediante* este diversă ca origine și extensiune de *protectio apostolica*, subliniind tendința de trecere de la Sfântul Petru la pontif. Mulțumită acestei formule, mănăstirile exempt se găseau în raport cu episcopul Romei în același raport juridic cu mănăstirile din Roma, asupra cărora pontiful exercita o jurisdicție imediată în virtutea lui *ius commune* ca episcop al Romei. Această dependență aducea cu sine consecințe în plan doctrinal și jurisdicțional mai ales în raporturile dintre Roma și episcopat, care însă, pe măsură accentuării principiilor hierocratice, vor fi sever atenuate. Nu derutează și nu mai surprinde deloc formula atunci când apare inclusiv în corespondența dintre Ioniță Caloian și Inocențiu al III-lea. Este vorba de enunțul canonic prin care Inocențiu al III-lea în deplină concordanță cu întreaga sa activitate politică și ecclesiologică stabilește dependența directă a regatului bulgar de episcopul Romei. Ne întâlnim de fapt cu o noțiune precisă care nu admite interpretări și pe care am sesizat-o ca fiind aplicată indistinct realităților monahale, parohiale, arhidiaconale, senioriale și regale: „*populus noster nobis tam in spiritualibus quam in temporalibus nullo subiacent mediante*”.

înstăpânirii cavalerilor teutoni în Țara Bârsei³⁷. Simpla enumerare denotă o abundență de proiecte a Sfântului Scaun, care dacă sunt corelate cu evoluția cețoasă a regatului maghiar în timpul lui Andrei al II-lea reliefează o flagrantă concurență a Sfântului Scaun în aria temporală a Transilvaniei și o tendință de manifestare a rolului de *Dominus Totius Mundi*, fără cenzuri. Inclusiv episodul postinocentin cu tentativele de conversiune a cumanilor demonstrează elocvent ca acel proiect de expansiune a *Christianitas* a lui Grigore al VII-lea nu a fost abandonat ci doar ulterior rafinat.

Formula juridică prin care Sfântul Scaun atât înainte de Inocențiu al III-lea, cât și după până la Bonifaciu al VIII-lea reușește să încadreze aceste opțiuni temporale în structura temporală a *Christianitas* este Patrimoniul lui Petru³⁸, imensă proprietate nominală care se extinde din Irlanda până în Transilvania: „*Id potestas autem in patrimonio beati Petri libere potest apostolica sedes efficere in quo et summi pontificis auctoritatem exercet et supremi principis exequitur potestatem*”³⁹. Uneori anturată de prestarea unui jurământ de vasalitate cum e cazul lui Ioan fără Țară inserarea în Patrimoniul lui Petru semnificată de plata unui cens este formula juridică prin care Suveranul Pontif se manifestă ca autoritate eminentă de nivel temporal expresie a calității de suveran efectiv așa cum ar rezulta ea din exercițiul autorității materiale, deci concurând și suprapunându-se autorității imperiale și autorităților regale. „*Nel loro articolato dettato, i giuramenti di fedeltà pronunciati dai re erano in tutto simili a quelli richiesti a qualsiasi altro vassallo pontificio, mentre inequivocabile doveva apparire il significato di cerimonie e gesti come l'omaggio. In questi casi la Chiesa portava in realtà al massimo sviluppo quella tendenza, operante anche presso altri potentati, ad utilizzare le forme feudali per sancire rapporti eminenti di alleanza politica e di generica superiorità. Nel papato agiva inoltre il desiderio di porsi come una superiore istanza di mediazione. E il tutto trovava la sua più naturale espressione in quello che si era ormai affermato come il principale modello di fedeltà politica: il vassallaggio*”⁴⁰. Mai există o nuanță care trebuie discutată în acest context. Este vorba

³⁷ În 12 decembrie 1223 Papa Honoriu al III-lea acceptă exemptarea teutonilor, care astfel sunt supuși jurisdicției spirituale a Sfântului Scaun *nullum preter Romanum pontificem episcopum habeat vel prelatum* cum era și firesc de altfel, peste numai patru luni la 30 aprilie 1224 ea devenind efectiv teritoriul lui Petru: „*prefatam terram in ius et proprietatem beati Petri suscipimus, et eam sub speciali apostolice sedis protectione ac defensione perpetuis tempore permanere sancimus*”. Suzeranitatea formală asupra acestui teritoriu era a Sfântului Scaun, „statul teuton” primind de fapt confirmarea oficială și recunoașterea independenței sale definitive. Înscrierea în *Liber Censuum* confirma intrarea „statului teuton” în rândul bunurilor temporale ale Bisericii, iar pentru Cencio Savelli, care fusese „camerier” și a redactat *Liber Censuum* înainte de a deveni Honoriu al III-lea acest fapt avea o importanță capitală.

³⁸ Titularul proprietății este apostolul Petru în tradiția abației de la Cluny. Ilustrativă în acest sens este o anecdotă relatată de biograful abatelui Hugues care se referă la o întâlnire dintre Sfântul Petru și un țăran care trudea pe terenurile abației. Dialogul este următorul: *Cuius est ager iste quem colis? Qui ait: beati Petri et domini abbatis Cluniacensis. Et senior ad haec: Meus est, inquit, ager, et abbas meus est famulus*. Există, se pare, aici, o contaminare cu concepția feudalo-juridică a proprietății, proprietate asupra unei mănăstiri sau a unei biserici, care nu aparține nici mănăstirii, nici bisericii, ci sfântului căruia îi sunt donate și căruia în realitate i se transferă proprietatea. Sfântul Petru era sfântul cel mai „popular” în Evul Mediu timpuriu, evident și în urma stimulilor oferiți de biserica din Roma, al cărei fondator fusese.

³⁹ Scrisoarea lui Inocențiu al III-lea către Guillaume de Montpellier.

⁴⁰ Sandro Carocci, *Feudo, vassallagi e potere papale nello Stato della Chiesa (meta XI sec. – inizio XIII sec.)*, în *Fiefs et féodalité dans l'Europe méridionale (Italie, France du Midi*,

de conceperea în forme feudale a suveranității publice. Acolo unde Papa se simte și suveran, raportul de fidelitate-vasalitate nu face decât să dubleze o formă instituțională oricum prezentă și care este suveranitatea de natură publică și nu personală. Așadar, nu mai avem de-a face cu un exercițiu de retorică juridică rafinată în retortele gândirii iluștrilor canoniști și decretaliști ci cu un exercițiu de autoritate concretă, efectivă a cărui capacitate punitivă se manifestă prin instrumentul cruciadei atunci când există deviații de la normă.

Sigur ar exista obiecția, dar regatul maghiar ce face? Cum reacționează? Regatul maghiar are un raport juridic destul de complicat cu Sfântul Scaun și cu Imperiul care datează din însăși momentul acceptării ființării regatului. În epoca lui Inocențiu al III-lea o tradiție consolidată impunea oricum oricărui aspirant la coroana Ungariei jurământul de supunere față de Sfântul Scaun – *super apostolicae sedis obedientiam* –, precum și jurământul de respectare și menținere a libertăților bisericii în regatul maghiar – *super Ecclesiae Ungaricae libertate*. Fără această condiționare nu era posibil să accezi la funcția regală definită oricum în epocă și ca un minister ce se exercită în cadrul Bisericii. De fapt avem ecouri în secolul al XIII-lea care vorbesc fără dubiu despre apartenența regatului maghiar la Biserica Romană: Nicolae al IV-lea afirmă sentențios „*regatul Ungariei aparține Sfântului Scaun*” sau Bonifaciu al VIII-lea, Pontiful ce rescrie destinul regalității din Ungaria susține că „*regatul maghiar cu toate drepturile și autoritatea pe care o are o fost oferit cu grație și reverență Sfintei Biserici Romane de regele sfânt Ștefan, așa cum o dovedesc și numeroasele documente din arhivele Bisericii Romane*”⁴¹.

Nu putem nega în fața acestor spicui documentare interesul Sfântului Scaun pentru Transilvania, interes care se manifestă din perspectiva unificatoare și integratoare a unei figuri publice care, în contextul umbririi Imperiului și a unor regalități debile, cum era cea maghiară, joacă rolul și asumă poziția de *Dominus Totius Mundi*.

Péninsule ibérique) du Xe au XIIIe siècle. Colloque international organisé par le Centre Européen d'Art et Civilisation Médiévale de Conques et l'Université de Toulouse-Le Mirail, Conques, 6-8 juillet 1998, Toulouse 2002, p. 47-48.

⁴¹ A.M. Cziráky, *Disquisitio historica de modo consequendi summum imperium in Hungaria*, Buda, 1820, p. 43-45; Augustin Theiner, *Vetera monumenta hist. Hung.* 1373, nr. 500, 388, 622.

Politica îndreptată împotriva „schismaticilor” din Transilvania și Părțile Vestice în secolul al XIV-lea

Ioan-Aurel POP

The Policy against “Schismatic” Population from Transylvania and Western Regions in the Fourteenth Century

Abstract. *After the serious crisis that reached the Hungarian Kingdom in the 13th century and at the beginning of 14th century, the “missionary” actions in order to attract at the Catholic faith the “pagan, heretic and schismatic people”. The greatest part of these non-Catholics was situated in the Eastern regions of the kingdom, in Transylvania and its neighborhood, in the emergent Romanian Principalities from outside the Carpathian arch. The methods used for this policy were various, from peaceful pressure until armed force of the state, coordinated by the Pope, but directed on the Hungarian territory by the local religious and lay authorities, and especially by some monastic orders. The results of this huge effort of bringing at the “faith unity” of non-Catholics during the reign of Louis I of Anjou (1342-1382), were presented one century later, by the Italian humanist Antonio Bonfini: more than one third of the whole population from Hungarian Kingdom was attached by the Catholic faith.*

Keywords: *Hungarian Kingdom, Romanian Principalities, Catholics, “Schismatic”, Louis I of Anjou*

Atunci când se invocă bisericile creștine din Evul Mediu, este nevoie de o anumită precauție, inclusiv terminologică. Obişnuim adesea să ne referim la catolicism și ortodoxie din cele mai vechi timpuri, uitând că cele două noțiuni, ca și realitățile adiacente lor, au o existență istorică bine definită, că au apărut într-un moment precis al trecutului european. Firește, noi spunem acest lucru din perspectiva noastră, adică din punctul de vedere al unui istoric laic, nu al unui teolog și nici nu am putea face altminteri.

Despărțirea dintre cele două biserici creștine europene – una cu centrul la Roma și cealaltă cu centrul la Noua Romă (Constantinopol) – s-a produs oficial la anul 1054. Istoricii bisericii știu însă bine că această limită cronologică este mai mult o convenție, că deosebirile formale și chiar, vag, de dogmă dintre cele două biserici erau mai vechi și că se acumulaseră treptat. Totuși, în epocă, anul 1054 nu a fost perceput de lume, de comunitate, de spațiul public ca o ruptură iremediabilă și, de către unii, nici măcar ca un eveniment modest. Aceasta, pentru că majoritatea oamenilor de-atunci nici nu au știut că acest eveniment a existat. S-a spus adesea că adevărata frângere a unității creștine a fost mai degrabă percepută la 1204, cu ocazia Cruciadei a IV-a, când s-a declanșat efectiv o ură viscerală între "latini" și "greci". Nici atunci însă, percepția diferenței nu a fost generală, iar cele două mari grupuri de creștini nu se numeau – nici pe sine și nici unul pe altul – "ortodocși" și "catolici". De aceea, în multe documente papale din secolele XIII-XV se poate găsi formularea *fides orthodoxa* (în traducere "credința ortodoxă" sau "credința cea dreaptă"), cu referire strictă la confesiunea apuseană sau romană. Denumirile de "catolicism" și "ortodoxie", cu sensurile lor de

astăzi, s-au impus târziu, prin secolul al XVI-lea și mai ales după Conciliul de la Trento (1543-1564). De aceea, ne aflăm înaintea unei dileme: să folosim aceste denumiri și pentru realități anterioare secolului al XVI-lea, deși oamenii care au trăit atunci nu le-au cunoscut și folosit sau nu le-au folosit cu înțelesurile de astăzi ori să găsim alte soluții? Mulți istorici medievaliști sunt destul de stricți și preferă pentru epoca lor, pentru Evul Mediu, denumiri potrivite sau nume folosite atunci pentru realități de atunci. De aceea, în loc de cele două noțiuni pomenite și impuse în timpurile moderne, se apelează adesea la noțiunile perechi de "latini" și "greci", "latini" și "bizantini", "credință romană" și "credință bizantină" sau "credință apuseană" și "credință răsăriteană" etc. Firește, așa este mai corect, dar sunt situații când este greu de evitat folosirea noțiunilor de "ortodox" și "catolic" pentru lumea medievală. De aceea credem că, uzând de o anumită precauție, acestea pot denumi și realitățile medievale cărora le corespund, dacă se fac precizările necesare. Dacă am elimina din limbile moderne toate cuvintele neologice, intrate deci relativ recent, refuzând să le folosim pentru a denumi vechi fapte, fenomene, întâmplări, s-ar ajunge la haos. Totuși, suntem adepții, pe cât posibil, a precizării termenilor și credem că un discurs are de câștigat dacă pentru ceea ce vrem să spunem găsim noțiunea cea mai potrivită.

Orice credință are, până la un punct, tendința de a atrage noi adepți, adică are ceea ce se cheamă, din vremurile mai noi, o componentă prozelită. Lumea antică romană, ca și lumea medievală au fost însă, de cele mai multe ori, la nivelul comunităților locale, destul de tolerante din acest punct de vedere. În Evul Mediu, așa cum s-au respectat cutumele fiecărei comunități – de la limba proprie până la legea sau principiile juridice ale fiecărei "națiuni" – tot așa, s-a procedat și în privința credinței. Finele Evului Mediu european – corespunzând organizării mai temeinice a bisericii, întăririi Imperiului Romano-German și, mai ales, impunerii de către papalitate a principiului *plenitudo postestatis* – au adus cu sine un anumit exclusivism religios, care a degenerat apoi în forme grave de discriminare¹.

Aceste tendințe se pot constata bine și în Ungaria, considerată „regat apostolic” din „patrimoniul Sfântului Petru” și menită să fie un avanpost al luptei contra celor considerați inamici ai credinței apusene. Din păcate pentru susținătorii acestor idei, o serie de realități – între care imensa componentă necatolică de pe teritoriul său și din

¹ Ideologia „deplinătății puterii” a fost teoretizată cel mai bine de către papa Inocențiu al III-lea, la începutul secolului al XIII-lea, aceasta marcând pretenția deținerii de către „episcopul Romei” a întregii puteri supreme, deopotrivă spirituale și temporale, pe pământ. Vezi: N. Berend, *At the Gate of Christiendom: Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary, c. 1000-c.1300*, Cambridge, 2001; P. Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale 895-1526*, ediție de Adrian Andrei Rusu și Ioan Drăgan, Cluj-Napoca, 2006; E. Fügedi, *Gli ordini religiosi nel Medioevo*, în vol. "Storia religiosa dell'Ungheria", a cura di Adriano Caprioli e Luciano Vaccaro, Gazzada (Varese), Milano, 1992; Maria Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, 1981; Gy. Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapest, 1970; Ș. Papacostea, *Between the Crusade and the Mongol Empire. The Romanians in the 13th Century*, Cluj-Napoca, 1998; I.-A. Pop, *Church and State in Eastern Europe during the Fourteenth Century: Why the Romanians Remained in the Orthodox Area*, în "East European Quarterly" (USA), XXIX, 1995, nr. 3; Idem, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului în medieval în Transilvania*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, 2003; Idem, *The Ethno-Confessional Structure of Medieval Transylvania and Hungary*, Cluj-Napoca, 1994; Ș. Turcuș, *Sfântul Scaun și românii în secolul al XIII-lea*, București, 2001 etc.

vecinătate – au făcut ca Regatul Sfântului Ștefan să nu-și poată îndeplini decât în mică măsură misiunea încredințată.

Ungaria intra în secolul al XIV-lea cu o moștenire grea, după o criză de decenii, cronicizată și apoi revigorată în 1301, odată cu moartea regelui Andrei al III-lea (1290-1301). Stingerea suveranului, rămas fără urmași, însemna și stingerea dinastiei Arpadienilor, care condusesse trei sute de ani regatul. Avea să fie prima și ultima dinastie de sorginte maghiară din istoria țării. Tulburările se anunțau numeroase și grave, fără să se întrevadă forțele necesare impunerii ordinii. Nici domnia lui Carol Robert de Anjou – susținut de Sfântul Scaun – începută efectiv abia prin 1308, dar stabilizată în est și, mai ales, în Transilvania, abia după 1320, odată cu înfrângerea ultimilor insurgenți dintre adepții mișcării voievodului Ladislau Kan, nu avea să aducă decât spre final liniștea relativă mult așteptată. Abia domnia lui Ludovic I, datorită personalității sale de excepție, avea să asigure o perioadă de glorie a Ungariei medievale, umbrită însă pentru majoritatea locuitorilor de conflicte politico-militare sângeroase și de rivalități confesionale grave. Sub aspect confesional, secolul este străbătut de ideea combaterii pe diferite căi, inclusiv pe calea "unirii religioase", a "schismaticilor", "unirea" însemnând aici acceptarea de către răsăriteni a condițiilor impuse de curia de la Roma și apoi de la Avignon.

Situația gravă a țării, neredresată nici după conciliul de la Buda (1279), se vede din primele documente papale de la începutul secolului al XIV-lea. Astfel, la 13 mai 1301, papa Bonifaciu al VIII-lea, convins că "suntem datori ori de câte ori este nevoie să dăm sprijinul apostolic tuturor țărilor supuse lui Dumnezeu și Scaunului Apostolic", îi scrie lui Nicolae, episcop de Ostia și Velletri, numit legat apostolic în Ungaria, Polonia, Dalmația, Croația, Rama, Serbia, Lodomeria, Galiția și Cumania, că în Ungaria erau "tulburări și răutăți, prin care tronul regesc și cârmuirea aceluia regat fuseseră înjosite în felurite chipuri, averile credincioșilor prădate, bunurile bisericilor și ale lăcașurilor sfinte jefuite, libertățile bisericești călcate în picioare"². După circa cinci luni, la 17 octombrie 1301, același suveran pontif îi arăta aceluiași destinatar și care era o latură concretă a dezastrului: în urma "năvălirilor dușmane ale cumanilor, tătarilor, păgânilor și schismaticilor, de care Regatul Ungariei a suferit foarte mult", se ajunsese chiar "la nimicirea cumplită și la împrăștierea locuitorilor creștini"³. În aceeași zi, papa îi scrie și lui Venceslas, regele Boemiei, deplângând soarta groaznică a Regatului Ungariei, care "azi s-a năruit și, ca și cum ar fi fost dat pradă, a fost aproape nimicit de năvălirile inamice ale cumanilor, tătarilor, schismaticilor și păgânilor"⁴. După câteva săptămâni (în 8 noiembrie 1301), în fața gravei situații care se adâncea, papa Bonifaciu cerea imperativ prelaților din Ungaria, Dalmația, Slavonia și Polonia să-și dea întregul sprijin pomenitului legat, fiindcă Regatul Ungariei era într-o stare jalnică: bisericile erau arse, cotropite și nimicite, libertatea lor era înlăturată, pacea și buna învoire alungate, țara lovită și destrămată de silniciile celor răzvrățiți⁵. Tabloul se repetă la 10 iunie 1302, când același papă arată (într-o scrisoare către regele Boemiei) că Țara Ungariei "fusesse adusă la pieire de invaziile inamice ale cumanilor, tătarilor,

² *Documente privind istoria României*, C. Transilvania, veac. XIV, vol. I, București, p. 3-5 (în continuare *DIR*).

³ *Ibidem*, p. 8-9.

⁴ *Ibidem*, p. 9-10.

⁵ *Ibidem*, p. 12-13.

schismaticilor și păgânilor", fiind complet pustiită⁶. Chiar și la 31 mai 1303, când reglementa în scris succesiunea la tron în favoarea protejatului său, Carol Robert, înaltul pontif vorbea despre "starea nenorocită și decăzută a pomenitei Țări a Ungariei"⁷. Știrile de acest fel ar fi continuat, poate și mai bogate, dar papalitatea a intrat, cum se știe în criză, în urma politicii de forță a lui Filip al IV-lea cel Frumos, regele Franței.

Toate acestea arată că, la moartea ultimului Arpadian, Ungaria se afla într-o profundă criză, moștenită din deceniile anterioare și acutizată din cauza luptelor pentru succesiunea la tron, unde sperau să acceadă Venceslas, fiul regelui Boemiei, Otto de Bavaria și Carol Robert de Anjou. Papa vorbește în scrisorile sale despre dezastrul țării, detaliind unele aspecte concrete ale sale, dar încearcă să descifreze și cauzele sale. Dezastrul de vede din compromiterea conducerii centrale în frunte cu regele, din bunurile laice și ecleziastice prădate și jefuite, din bisericile arse, din țara distrămată și, mai ales, din scăderea drastică a numărului de "creștini" (catolici). Cauzele ar fi năvălirile "cumanilor, tătarilor, păgânilor și schismaticilor" și violențele răsculațiilor interni. De fapt, de la Roma era greu de distins foarte clar între aceste cauze, mai ales că foarte mulți "schismatici", cumani și chiar "păgâni" trăiau chiar în interiorul Regatului Ungariei și făceau parte dintre răzvrățiții interni, netrebuind să "năvălească" precum tătarii. Cea mai tulburătoare constatare privește "nimicirea cumplită și împuținarea locuitorilor creștini" din Ungaria. Chiar sub rezerva unei unde de exagerare a pontifului, se cuvine să observăm că situația țării era într-adevăr gravă, ea fiind confirmată de numeroase alte izvoare. Numai o astfel de stare, nemaiîntâlnită, ar explica, de exemplu, de ce papa Benedict al XI-lea dădea voie, la 31 martie 1304, priorului dominicanilor din Ungaria să acorde dispensa de a ocupa anumite funcții în ordin pentru doi călugări, fii de preoți bizantini, deveniți ulterior latini: "unii dintre frații ordinului sunt fii de preoți latini, cărora părinții lor le-au dat naștere în timpul preoției, dintr-o căsătorie încheiată potrivit ritului grecilor, înainte de hirotonisirea lor"⁸. Firește, faptul că "unii dintre frații ordinului" dominican din Ungaria erau fii de ortodocși și că preoții bizantini erau atrași la confesiunea latină poate demonstra forța acțiunilor prozelite ale catolicismului, dar permisiunea foștilor "greci" de a ocupa funcții importante în ordin arată penuria de membri, puținătatea "creștinilor", nevoia de a apela la noii veniți. Prezența prozelitismului, ascuns sub numele misionarismului, este indiscutabilă, din moment ce același papă Benedict al XI-lea porunea, tot în 31 martie 1304, priorului dominicanilor din Ungaria să trimită, în vederea răspândirii credinței catolice, călugări în Albania și Cumania, țări care aveau episcopi de rit grecesc⁹. Această din urmă misivă mai atestă o realitate foarte importantă, anume continuitatea episcopatelor bizantine din "Cumania" – teritoriul extracarpatic, al Munteniei și Moldovei – consemnate tot într-un document papal, dar emis cu șapte decenii în urmă, la 1234. Aceste episcopate "schismatice" din Cumania erau cu atât mai nedorite și neacceptate ("false") cu cât ele se aflau într-o țară cuprinsă formal în titlul regilor ungari și unde ar fi trebuit să se exercite autoritatea acestor regi "apostolici". Numai că, de decenii întregi, autoritatea suveranilor ungari nu se mai simțea – cum s-a văzut – nici măcar în Ungaria propriu-zisă, unde credința "creștină"

⁶ *Ibidem*, p. 18-19.

⁷ *Ibidem*, p. 25-26.

⁸ *Ibidem*, p. 38.

⁹ *Ibidem*.

era atât de "primejduită" și unde se țineau în zadar concilii provinciale, prezidate de legați papali. Un astfel de conciliu s-a ținut din nou în 1309 și l-a avut în frunte pe legatul Gentile, care, între altele, l-a afurisit pe Ladislau Kan, voievodul rebel al Transilvaniei, opozantul regelui Carol Robert (susținut de papă) și deținătorul coroanei regatului, adică a simbolului puterii, fără de care nu puteau fi încoronați regii¹⁰. Motivul punctual al excomunicării voievodului era iminenta căsătorie a fiicei acestuia cu un "schismatic", mai precis cu fiul regelui Serbiei. Pornind de la aceasta, dar și de la alte multe cazuri întâmplare, cardinalul Gentile oprea pe orice catolic din Ungaria să-și căsătorească fiica, nepoata sau orice rudă de sânge cu vreun "eretic patar, gazar, schismatic sau alt inamic al credinței creștine" și îndeosebi cu rutenii, bulgarii, sârbii și lituanii, "care stăruie în erezie". Documentul în chestiune, emis la Bratislava sau Pojon (în latină *Posonium*, pe atunci în Ungaria), în ziua de Crăciun a anului 1309, dorește să apere eficient "credința". Or, spune el, dacă "fiii ascultării" (catolicii) s-ar amesteca cu "fiii nesupunerii" (ortodocșii), atunci "s-ar vătăma curățenia credinței". De aceea, căsătoriile cu necatolici sunt declarate "nelegiuite" și considerate fapte "care dezbină și pătează religia creștină și vin în ajutorul stricăciunii eretice", iar cel care ar încuraja și aproba astfel de căsătorii, plus femeia dată necatolicului urmau "să fie loviți de paloșul afuriseniei și lipsiți de înmormântare bisericească"; dacă în interval de o lună nu ar reveni "în sânul credinței ortodoxe" (*recte* catolice)¹¹, urma "să se purceadă contra lui ca și contra unui sprijinitor al ereticilor, inamici ai credinței însăși, potrivit legilor bisericești și mirene". În aceste texte, se amalgamează "ereticii" (cei abătuți de la credința cea dreaptă) cu "păgânii" (necreștinii) și "schismaticii" (creștinii răsăriteni): patarii sau patarenii din Bosnia erau "eretici", gazarii sau kazarii erau iudaici sau iudaizanți (necreștini), lituanienii erau în mare parte necreștini (se vor creștina abia în 1386, odată cu conducătorul lor, Vladislav Jagiello, devenit rege al Poloniei), iar sârbii, ca și rutenii, ca și bulgarii sau românii erau "schismatici". Ceea ce ne interesează aici în mod special este că și "schismaticii", cei căsătoriți cu "schismatici" ori care încurajau asemenea uniuni erau asimilați "ereticilor", fiind excomunicați și, dacă persistau, loviți de brațul bisericesc și secular. Dar aceasta se întâmplase și imediat după Cruciada a IV-a (1203-1204) – cum s-a văzut – ceea ce arată o constantă în politica papală pe parcursul unui secol.

Ca urmare a acestor decizii, voievodul Ladislau Kan – care-și dăduse fata în căsătorie unui ortodox – este declarat "sprijinitor al ereticilor" și "inamic al credinței" și este pedepsit ca atare, fiind excomunicat; mai mult, vasalii, comiții, castelanii, juzii, iobagii săi erau dezlegați de orice credință și de omagiul datorat, iar cei care l-ar fi ajutat, sfătuit și sprijinit erau și ei afurisiți și lipsiți de îngropăciune bisericească. Prin urmare căsătoriile cu adepții credinței răsăritene erau considerate "acte eretice", iar toți cei implicați în încheierea lor erau pedepsiți asemenea "ereticilor". Asprimea aceasta este motivată de legatul Gentile prin dorința sa arzătoare "de a spori curățenia credinței catolice" pretutindeni, dar mai ales în Ungaria, unde "rătăcise mult această credință" și unde el dorea "să fie înlăturată prin străduința grijii noastre pata stricăciunii eretice"; pământurile ungare erau foarte mult molipsite de acea stricăciune "eretică" – spune

¹⁰ *Ibidem*, p. 164-169.

¹¹ Acesta este un exemplu de denumire a confesiunii apusene după numele dat ulterior numai celei bizantine, fapt care trebuie știut și înregistrat, spre a nu da naștere unor confuzii. De aceea spuneam că terminologia noastră legată de catolici și ortodocși s-a fixat relativ târziu, ea nefiind utilizată în Evul Mediu.

legatul –, "lumea era otrăvită de cei prinși în această stricăciune și de învățătura lor ispititoare", iar "turma credincioșilor era lovită de o molimă mai grea din pricina oilor bolnave". Din acest tablou se vede că situația era mult mai gravă decât "primejdia" căsătoriilor cu "schismatici" și că însăși confesiunea latină era copleșită de credința bizantină și alte credințe necatolice. Cu acest prilej, se va fi procedat, ca și altădată, la "darea spre jaf și pradă" a unora dintre "schismaticii" din Transilvania și Ungaria, adică la preluarea averilor lor imobile de către "creștini", ceea ce era pentru stăpânitori perfect moral și legal. Oricum, în acei ani, documentele arată mai multe sate românești sub stăpânirea nobililor, a oaspeților, a bisericii catolice. E grăitor în acest sens, un înscris al regelui Carol Robert, din 1313, prin care se confirma și transcria o scrisoare privilegială a lui Andrei al III-lea, din 1293, de dăruire pentru capitlul din Alba-Iulia a 60 de gospodării (sesii) de români¹².

Era clar că asemenea acte contra "schismaticilor" erau considerate binevenite și încurajate, așa cum erau iertați de păcate (de către papa Clement al V-lea, la 1 februarie 1314) toți aceia dintre "creștinii" din Ungaria care aveau să moară în luptele cu "schismaticii" și tătarii: "Pe voi și pe credincioșii bisericii romane din celelalte părți vecine cu Regatul Ungariei", care "pătimiți din partea schismaticilor, a tătarilor, a păgânilor și a altor neamuri amestecate de necredincioși..., ca să vă însuflețim la apărarea credinței catolice..., vă iertăm de păcate dacă veți muri în războaiele purtate în Regatul Ungariei ori în pomenitele țări și ținuturi vecine... împotriva schismaticilor, tătarilor, păgânilor și altor neamuri nelegiuite de necredincioși"¹³. Cu alte cuvinte, creștinii răsăriteni erau nu numai demni de a fi deposezați de bunurile lor fără ca aceasta să mai constituie vreo vină, dar erau chiar buni de dat morții, iar aceia dintre "creștini" care se distingueau în această acțiune violentă de omucidere, murind ei înșiși, erau absolviți de păcate și, deci, destinați Raiului (Paradisului). Altfel spus, "schismaticii" vii erau un bun prilej de îmbogățire, iar cei omorâți erau ocazia specială de iertare a păcatelor, pentru "creștini". Este evident că "biserica creștină" avea de la început o atitudine ostilă "păgânului", adică necreștinilor, dublată treptat de una contra "ereticilor", însă componenta "anti-schismatică" s-a accentuat mai recent, nu atât după 1054, cât după 1204. Noutatea este nu dușmănia îndreptată contra "grecilor", ci plasarea acestora – care nu comiseseră până nu demult, în viziunea Romei, decât o "eroare" formală – în rândul "ereticilor" și chiar al "păgânului". Or, ereticii comiteau erori de dogmă, adică de fundament al credinței și, prin urmare, puteau fi deposezați, într-o primă fază și apoi chiar omorâți, fără ca aceasta să mai constituie vreo culpă. Vedem aici că, la 1314, în Regatul Ungariei și în vecinătate, "creștinii" erau îndemnați de cea mai mare autoritate a bisericii apusene să comită războaie contra ortodocșilor, tătarilor, păgânului, să se distingă în luptă și să moară, spre a fi apoi iertați de păcate. Cu alte cuvinte, moartea creștinilor în lupte contra altor creștini devenea o virtute unică, lăudată și prețuită. Nu este vorba, totuși, la 1314, de vreo inovație și, din păcate, nici de ultima absolvire de păcate a unor creștini ridicați contra altor creștini.

În aceste condiții, ni se pare firesc să vedem uneori, atunci când împrejurările o permit, sub numele de "eretici", din anumite surse, pe ortodocși. Astfel, atunci când la 1 februarie 1327, papa Ioan al XXII-lea trimitea dominicani în Slavonia, în Transilvania și în Țara Românească, spre a lupta contra "ereticilor"¹⁴, credem că sub

¹² *Ibidem*, p. 206-207.

¹³ *Ibidem*, p. 223.

¹⁴ *Ibidem*, veac. XIV, vol. II, p. 212.

acest nume se ascund, în cea mai mare parte, creștinii răsăriteni. În niciuna din aceste țări nu erau, în general, alți "eretici" numeroși, decât aceia numiți uneori "schismatici", adică adepții credinței creștine răsăritene¹⁵. Confirmarea vine de la un alt document din aceeași dată (1 februarie 1327), emis tot de papă, care scrie priorului dominicanilor (predicatorilor) din Ungaria să propovăduiască "cruciada" în Regatul Ungariei contra tuturor transilvănenilor, bosniacilor și "slavonilor", considerați "eretici", urmând ca aceia care aveau să-i "stârpească" pe acești "eretici" să fie iertați de păcate, aidoma acelor porniți în ajutorul Pământului Sfânt (adică în cruciadă)¹⁶. Porunca se repetă la 1 iulie 1327, în favoarea călugărilor franciscani (minoriti) – la cererea și sesizarea acestora – și contra dominicanilor, cu același conținut și cu aceeași semnificație¹⁷, ceea ce arată și o anumită concurență între cele două ordine pentru îndeplinirea slujbei de inchizitori în Ungaria și în vecinătate. Aceste acte au, în contextul nostru, o dublă semnificație: mai întâi, transilvănenii sunt numiți "eretici", ceea ce arată perceperea țării ca o regiune "schismatică" (sau românească, fiindcă doar românii erau ortodocși în masă acolo), iar în al doilea rând, papa îi iartă de păcate nu doar pe "creștinii" morți în războaiele "anti-schismatice", ci și pe cei care vor omorî "eretici" (adică bogomili și ortodocși). Se vede, prin urmare, o gradație în acordarea iertării păcatelor de către Sfântul Scaun. Unde inițial erau absolviți doar cei ce-și dădeau viața în lupta împotriva "păgânilor", se ajunge la iertarea și a sacrificiilor contra "ereticilor", apoi a celor morți contra "schismaticilor", iar acum, în fine, și la iertarea păcatelor celor vii, cu condiția să fi stârpit "eretici" (între care erau incluși și ortodocșii). Este drept că, de mai multă vreme, erau absolviți și cei ce porneau în cruciadă, pentru salvarea Locurilor Sfinte. Asupra temei iertării păcatelor celor "dreptcredincioși", care luptau contra "inamicilor", se revine mereu în timp, cu variațiuni, în funcție de situație.

Din alte surse se înțelege însă că, mai ales în interiorul Regatului Ungariei, războiul contra "schismaticilor" nu putea fi și rămâne unica soluție, că mai erau și alte căi de gestionare a situației. De fapt, calea comună recomandată de biserica apuseană, înaintea violenței, era atragerea pașnică a "grecilor" sau "schismaticilor" la catolicism. În acest spirit se îndrepta și acțiunea ordinelor dominican și franciscan, precum și efortul bisericii ungare, corelat cu cel al regalității, deși rezultatele nu păreau mulțumitoare și deși dificultățile erau mari. Nici metodele pașnice nu se dovedeau întotdeauna potrivite. Astfel, prin 1328, regele Carol Robert cerea curiei papale de la Avignon să nu pretindă dijme prea mari de la cumanii, românii și slavii din Ungaria, trecuți la catolicism, fiindcă se primejduiește astfel întreaga campanie de convertire. Ca urmare, papa Ioan al XXII-lea poruncește, la 8 mai 1328, tuturor prelaților din Ungaria să-și potolească zelul material, spre a salva țelul spiritual; papa știa de la rege că acești români, cumani și slavi, "datorită faptului că înainte de convertire nu obișnuiau să plătească aceste dijme, spun acum că de aceea sunt îndemnați ca să îmbrățișeze numita credință catolică, spre a da bunurile lor oamenilor bisericii" și că "mulți care bucuroși ar trece la această credință, din această pricină [a dărilor mari] se dau înapoi de la o atare convertire"¹⁸. Remarca aceasta are cel puțin trei semnificații: 1) acțiunea de atragere la

¹⁵ Se pare că în Țara Românească activa totuși secta eretică dualistă a paulicienilor (bogomililor). Vezi Ș. Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, București, 1999, p. 235-237.

¹⁶ *DIR*, veac. XIV, vol. II, p. 213-214.

¹⁷ *Ibidem*, p. 229-230.

¹⁸ *Ibidem*, p. 257.

catolicism nu mergea prea bine în Ungaria; 2) ea avea și o puternică tentă economică, sporind numărul plătitorilor de dijme și, implicit, averile bisericii apusene; 3) cei vizați, între care și românii, erau conștienți de scopurile fiscale ale convertirii și deveneau, de aceea, reticenți la propaganda făcută.

De-aici încolo, chestiunea decimei ecleziastice rămâne la ordinea zilei, curia papală oscilând între dorința și nevoia de a strânge venituri cât mai multe, pe de o parte și tendința unor înlesniri pentru Regatul Ungariei, unde inamicii "creдинței" erau prea puternici și numeroși și unde noii convertiți nu se cuveneau bruscați de la început, pe de altă parte. Astfel, același papă Ioan al XII-lea pretindea imperativ din Regatul Ungariei, în 1331, dijmele pe șase ani fixate de papa Clement al V-lea, la Conciliul de la Vienne (1311-1312), pentru ajutorarea Pământului Sfânt și împotriva răzvrătiților și dușmanilor dreptei creдинței, dijme care erau depuse ori ascunse la diferite persoane sau în variate locuri¹⁹. Faptul ar fi putut să însemne concentrarea eforturilor creștinătății apusene și pentru salvarea acestei țări, primejduită de necatolici. Dar, tot atunci, suveranul pontif cerea și prelaților din Ungaria să strângă și să predea cât mai repede această dijmă pe șase ani, hotărâtă la Vienne²⁰, ceea ce era aproape imposibil. Spre a convinge, Ioan al XXII-lea revenea la 18 martie 1332, scriindu-i regelui Carol Robert că prelații Ungariei ar trebui să-și amintească felurile împilări suferite de biserica romană din partea "ereticeilor" și "schismaticilor" și astfel să accepte plata dijmelor pe șase ani, impuse de Conciliul de la Vienne, pentru ajutorarea Pământului Sfânt și pentru nevoile bisericii; regele este rugat să nu accepte nicio stavilă în calea străngerii acelor dări bisericești²¹. Aceeași cerere se repetă, la 1 aprilie 1332, în termeni aproape identici, către voievodul Transilvaniei, către comitele de Satu Mare și către alți dregători²². Pe de o parte, înseși oficialitățile ungare erau refractare la predarea dijmei către Sfântul Scaun, iar pe de alta tot ele cereau ajutor papei contra inamicilor "creștinilor" și Regatului Ungar. În acest spirit, un act din 1 iunie 1332 atestă că episcopul Pavel de Belgrad fusese de curând trimis de regele Carol Robert la Avignon, spre a cere ajutor papei contra rutenilor și altor "schismatici" și necredincioși, vecini și megieși ai Regatului Ungariei, care năvăleau adesea în Ungaria și-i prigoneau pe "creștini", "de al căror sânge erau însetați"; suveranul pontif este rugat să ia măsuri pentru apărarea Ungariei de acei "eretici și necredincioși" și pentru "răspândirea în acele părți a dreptei creдинței"²³. Papa răspunde regelui Carol Robert că va da oarecare ajutor în sensul cerut (deși și biserica romană avea nevoie de sprijinul altora "pentru înfrângerea răzvrătiților și ereticilor"), hărăzind suveranului Ungariei o treime din toate roadele, veniturile și foloasele anuale ale dijmelor bisericești strânse din acea țară, ca să fie întrebuințate în lupta contra acelor "eretici și necredincioși"²⁴. "Darul" pontifului era însă mai mult simbolic, fiindcă marea problemă era tocmai strângerea acestor decime din Ungaria, operațiune ce nu se putea realiza decât în măsură infimă. Remarcăm și aici confuzia voită dintre "eretici" și "schismatici", impusă tot mai mult în conștiința elitei ecleziastice apusene. În alte trei documente, emise la aceeași dată, pontiful revine, precizând regelui ungar că scutirea acordată se extindea pe șase ani

¹⁹ *Ibidem*, C, veac. XIV, vol. III, p. 4-5.

²⁰ *Ibidem*, p. 6-7.

²¹ *Ibidem*, p. 260-261.

²² *Ibidem*, p. 262-263.

²³ *Ibidem*, p. 269-270.

²⁴ *Ibidem*.

(era vorba, probabil, de dijele decise la Vienne), ordonând strângătorilor trimiși de el în Ungaria să predea lui Carol Robert o treime din veniturile papale asupra beneficiilor bisericești, vacante timp de trei ani, pe care aveau să le strângă și cerându-le acelorași să predea suveranului și treimea din dijele papale pe șase ani²⁵. Dorind să vadă cât mai repede rezultatele concrete ale generozității sale, înaltul pontif, la 16 iunie 1332, dezlega la carne pe Carol Robert și oastea sa, când vor lupta contra "schismaticilor, ereticilor sau necredincioșilor", în locuri lipsite de hrană²⁶. De aici să vede că fondurile dăruite regelui ungar nu erau destinate atât inamicilor din regat sau care "năvăleau" în regat, cât acțiunilor ofensive, în afara țării, pentru combaterea acelor "schismatici și necredincioși". Tot spre o astfel de stimulare, era emis și actul din 11 iulie 1334, prin care pontiful acorda lui Carol Robert și soldaților săi iertarea de păcate, dacă aveau să moară în luptele contra "schismaticilor, tătarilor, păgânilor și altor neamuri amestecate de necredincioși", care – precum spunea regele – năvăleau, pustiau, luau în prinoare, robeau, întemnițau și supuneau la cazne și chinuri pe "credincioșii" Țării Ungariei²⁷.

Laitmotivul iertării păcatelor revine și sub alți papi. Astfel, la 17 ianuarie 1339, Benedict al XII-lea, scria din Avignon lui Carol Robert că urmau să fie iertați de păcate cei care luptau și mureau în campaniile contra "schismaticilor, necredincioșilor și altor națiuni amestecate de necredincioși"; actul venea – după spusele papei – ca urmare a unei scrisori regești, prin care suveranul ungar dădea de veste că, împreună "cu oștile sale, are de dus un război aproape necurmat cu păgânii și schismaticii, megieși și vecini cu regatul și pământurile lui, și mai ales cu niște schismatici ce s-au abătut de la supunerea datorată bisericii romane" și că regatul suferea așa cum suferise și în trecut de la "alți schismatici și de la națiunile necredincioșilor"²⁸. Nu peste mulți ani, la 7 mai 1343, noul rege al Ungariei, Ludovic I de Anjou, cerea de la papă reînnoirea iertării păcatelor pentru aceia care aveau să lupte și să moară în lupta contra "schismaticilor, tătarilor și păgânilor și altor națiuni de necredincioși", precum și scutirea lor de posturi²⁹. Cum se vede, "schismaticii" continuă să fie puși în fruntea "națiunilor necredincioșilor", deși apar primele semne ale marilor pericole ce se prefigurau pentru europeni din partea turcilor (deja la 30 septembrie 1343, papa Clement al VI-lea porunca capilor provinciei ecleziastice a Ungariei – arhiepiscopii de Strigoni și de Calocsa – să propovăduiască în arhidiecezele lor cruciada pentru strângerea unei flote contra turcilor otomani)³⁰.

Iertarea păcatelor era un stimulent spiritual foarte important pentru omul medieval, care avea un atașament nețărmurit față de biserică și față de credință, neputând concepe viața în afara acestora. Dar pentru liderii acelei lumi, stimulentul cel mai atractiv era de multe ori unul material, anume dijma plătită de credincioși. Perceperea dijei era însă cu dublu tăiș: pe de o parte, ea sporea veniturile bisericii și ale unor laici, iar pe de alta devenea o piedică foarte serioasă în calea convertirii. De aceea, regele Ludovic, când cerea temporar Sfântului Scaun scutiri de decimă pentru noii convertiți, o făcea, formal și public, în numele marilor sale eforturi pentru apărarea și lărgirea "Creștinătății", gândindu-se la marile avantaje viitoare ale convertirii. Cu

²⁵ *Ibidem*, p. 270-271.

²⁶ *Ibidem*, p. 271-272.

²⁷ *Ibidem*, p. 328-329.

²⁸ *DIR*, C, veac. XIV, vol. III, p. 498-499.

²⁹ *DIR*, C, veac. XIV, vol. IV, p. 128.

³⁰ *Ibidem*, p. 155.

alte cuvinte, scutirea de dijme a neofiților nu era decât o ademenire, o mică pagubă punctuală, aducătoare însă de mari profituri ulterioare. Efortul de convertire a "schismaticilor" era răsplătit de papă – la insistențele regelui ungar – în cel puțin două moduri practice, anume prin cedarea de venituri bisericești și prin cedarea de teritorii nou intrate (teoretic) în patrimoniul Sfântului Petru. Trei documente emise în aceeași zi (15 iulie 1352) ilustrează aceste două feluri de stimulente, pretinse de altfel destul de imperativ de către beneficiarul lor, venite de la Avignon. Astfel, printr-unul dintre aceste acte papa îi lăsa lui Ludovic (la insistențele acestuia), pe timp de patru ani (cu începere de la 1 noiembrie 1352), dijma bisericească strânsă din regat și din ținuturile vecine; motivul scutirii este cel expus de solul trimis de Ludovic la papă, anume că regele respingea cu mari cheltuieli încălcările, lovirile, uneltirile și jignirile tătarilor, "schismaticilor" și altor necredincioși din ținuturile supuse și din cele vecine Regatului Ungar³¹. Papa nu s-a mulțumit numai cu acest act de generozitate, ci a poruncit tot atunci, printr-un al doilea înscris, episcopilor de Zagreb, Oradea și Cenad să adune de la clericii din diocesele lor dijma încuviințată de el regelui, cu scopul apărării regatului contra tătarilor, "schismaticilor" și necredincioșilor de la hotarele țării și din ținuturile supuse regatului³². Al treilea act din 15 iulie 1352, laudând iarăși hotărârea lui Ludovic I "de a lupta contra schismaticilor și altor necredincioși" din vecinătatea Regatului Ungariei, îi recunoștea suveranului în cauză dreptul de stăpânire asupra "provinciilor, orașelor, cetăților, satelor și întăriturilor", smulse cu forța armelor de la ei³³. Cu alte cuvinte, fiindcă apăra "gloria Crucii", Ludovic I se alegea cu fonduri serioase, dar și cu teritorii, care rămâneau în componența Ungariei.

Dar nu numai regele era stimulat astfel. În urma unor rapoarte conținând succese pe calea convertirii – cum făcea la 1358 cavalerul Nicolae Lachk, care ridicase biserici în trei sate din comitatul Arad, "în mijlocul românilor, printre națiuni îndărătnice" – papa aproba, de exemplu, ca dijmele să rămână în întregime pe seama parohilor acelor biserici; era un stimulent destul de substanțial, din moment ce obiceiul în "acele părți" era ca episcopii diocezeni să culeagă toate dijmele, lăsând unor parohi doar o pătrime, altora o șesime, unora un sfert dintr-o pătrime, iar altora nimic³⁴. Lăsarea dijmelor în folosul preoților nu-i ajuta prea mult și nici nu-i favoriza pe românii atrași la catolicism, dar îi determina pe acei clerici să acționeze cu mai multă hotărâre pentru menținerea și mărirea "turmei" lor.

O altă mențiune referitoare la dijmele bisericești strânse de la români se face de către papa Grigore al XI-lea, la 1377. Pontiful avignonez aproba atunci cererea nobilei doamne Caterina, văduva lui Simion, stăpânul cetății și districtului Medieș (din părțile sătmărene) – smulse cândva, în jur de 1200, "din mâinile românilor schismatici", trecuți acum la catolicism – ca ea să poată dona bisericilor parohiale de acolo (ridicate de ea, reconstruite ori pe care avea să le construiască) trei părți din zeciuielele acestei cetăți și satelor înconjurătoare, ținute în feud, prin strămoșii ei, din partea bisericii, încă de dinainte de 1215³⁵. Aceste dijme sau zeciuiele ținute în feud (înfeudate) de către

³¹ *Documenta Romaniae Historica*, C. Transilvania, vol. X, București, 1977, p. 142-145 (în continuare *DRH*). Sunt excluși de la această danie generală de dijmă către rege numai cardinalii și ioașiții (cei puțini, câți de aflau în Ungaria).

³² *Ibidem*, p. 145.

³³ *Ibidem*, p. 141.

³⁴ *DRH*, C, vol. XI, p. 235-236, 238.

³⁵ *DRH*, C, vol. XV, p. 281-285.

nobilii laici sau de monarh erau decimele ecleziastice dăruite de biserică (de obicei, de episcopi și mănăstiri), cu titlu de drept, adică pe baza unui privilegiu ori a unei învoiel³⁶. Aceste dijme bisericești erau însă uneori și uzurpate de către nobili și rămase, prin toleranța bisericii, în posesiunea lor. Și ele se chemau tot înfeudate sau laicale. Seniorii laici, mai ales atunci când ridicau pe cheltuială proprie biserici pe domeniile lor (și aveau astfel drept de patronat), le considerau simple dependențe domeniiale și dispuneau după plac, dar necanonic, de dijmele bisericești, fără aprobarea episcopului locului. În mod normal, se lăsa o cotă parte din aceste venituri parohului bisericii respective, restul revenind episcopului sau seniorului laic. De multe ori, acesta transmitea ereditar, în chip abuziv, dijmele respective, le împărțea, le vindea sau le subînfeuda vasalilor săi. Alteori, cu precădere de la începutul secolului al XIV-lea încoace, dijmele ecleziastice erau date în arendă de prelați, ca și moșiile bisericești, numindu-se și acestea tot "înfeudate". De regulă, conciliile și papii se opuneau unor asemenea practici, prin care biserica era privată de venituri importante, în favoarea nobilimii și a monarhiei. Totuși, în cazul cetății Medieș și al satelor sale dijmele fuseseră înfeudate de biserică unui rege al Ungariei – poate Bela al IV-lea (1235-1270) – și, apoi, probabil, de către acesta și de către alți regi, strămoșilor Caterinei. Aceasta din urmă cerea și primea de la papă – cum s-a văzut – la 1377, permisiunea ca să treacă trei pătrimi din zeciuiele în folosul bisericilor parohiale existente sau viitoare. Era o modalitate de a-i stimula pe parohii respectivi, care trebuiau să păstorească sufletele "schismaticilor" convertiți, în condițiile unor mari dificultăți. Perceperea totuși a dijmelor de la acești "noi creștini" (în folosul stăpânului și al parohiilor) și nescutirea lor efectivă nu aveau darul să-i încurajeze pe românii foști "schismatici" de a deveni catolici sinceri, stârnind nemulțumiri mocnite.

Referiri la dijmele ecleziastice se fac și în Banat. Astfel, tot pe vremea lui Ludovic I, locuitorii mai multor sate românești ale cnezului Dan de Duboz, stăpânul unui domeniu cu centrul la Duboz (situat cam la 35 de km sud-est de Timișoara), cuprinzând între 40 și 58 de așezări, erau scutiți de rege de plata dijmei ecleziastice³⁷. Aceste date sunt cuprinse de fapt într-o diplomă emisă în 10 ianuarie 1415, la Konstanz, de către antipapa Ioan al XXIII-lea și adresată arhiepiscopului de Strigoni, pentru investigarea și rezolvarea unei plângeri contra unui abuz al episcopului de Cenad; plângerea, ajunsă la "papă", venea din partea fiilor nobilului român Dimitrie Dan, care reclamau perceperea abuzivă de către episcopul de Cenad, de la locuitorii mai multor sate românești, stăpânite de ei, a decimelor bisericești, de care respectivii români fuseseră scutiți de către regele Ludovic I³⁸. Satele respective – ni se mai spune – aflate undeva în dioceza Cenadului, fuseseră donate lui Dan de Duboz (strămoșul petenților), ca răsplată fiindcă devenise atunci (din ortodox) catolic, regele încuviințând scutirea acelor posesiuni de plata decimelor ecleziastice, deoarece locuitorii acelor părți erau de ritul grecilor. Din motivația dată, se vede că regele era la curent cu reticențele răsăritenilor față de plata acelor dări și spera să-i poată atrage la catolicism: "pentru ca prin această [scutire] acești locuitori să ajungă mai ușor la mărturisirea credinței [catolice] și să nu se depărteze cu desăvârșire de la această credință, dacă sunt

³⁶ Fr. Pall, *Românii din părțile sĂmĂrene (ținutul Medieș) în lumina unor documente din 1377*, în "Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", XII, 1969, p. 14.

³⁷ V. Achim, *Banatul în Evul Mediu. Studii*, București, 2000, p. 129.

³⁸ *Ibidem*. Vezi, la p. 142-144, documentul din 10 ianuarie 1415, în text latin, cu traducere românească.

siliți să plătească zisele decime". Donația lui Ludovic I a avut loc după 1369 (prima mențiune a lui Dan de Duboz), în anii de afirmare militară a multor români bănățeni, puși în serviciul regalității angevine.

Chestiunea dijmelor bisericești are în Regatul Ungariei conotații speciale. Teoretic, toți catolicii plăteau bisericii a zecea parte din produsele lor, parte convertită în monedă. De la un timp, pe măsură ce regatele catolice din est au început să cuprindă prin cucerire tot mai mulți "greci" (răsăriteni), au apărut voci care au pretins decima și din partea acestora. Situația a fost reglementată la cel de-al patrulea conciliu lateranens, din 1215, când s-a decis obligația canonică a ortodocșilor de pe pământurile stăpânite de feudalii catolici de a plăti dijma ecleziastică³⁹. Această decizie nu s-a aplicat însă constant și complet, datorită unor varii motive și unor situații particulare, cum erau și cele din Regatul Ungariei. De regulă, românii de aici nu plăteau dijma bisericească, deși nu a existat niciodată o decizie în acest sens. Neexistând un astfel de act, s-a creat și mult loc interpretărilor și abuzurilor. Prin cutumă, se considera că românii, plătind *quingagesima ovium* către puterea centrală, aveau deja o dare specială pentru ei. Dar există destule mărturii care arată că unii stăpâni catolici pretindeau și dijma bisericească supușilor lor "schismatici" români, ceea ce, deși putea fi considerat un abuz, se afla în concordanță cu hotărârea pomenitului conciliu general din 1215. De exemplu, numeroșii români de pe Pământul Crăiesc au fost supuși de la început de către sași la plata decimei bisericești, ca și cei de pe posesiunile episcopilor catolice.

Un document papal din 1354 cerea regelui Ludovic I să-i determine pe "schismaticii" din arhiepiscopia de Caloccea (în jurisdicția căreia intrau teritoriile din estul și sud-estul regatului, locuite de români și slavi) să plătească bisericii decimele pe care le refuzau⁴⁰. E drept că regele ungar ezita să aplice cu fermitate astfel de măsuri, fiindcă se gândea la "misiunea" sa de convertire a acestor "schismatici". Or, prin impunerea acestor dări, convertirea era periclitată în chip serios, dacă nu chiar compromisă. De altfel, la 1351, cel de-al doilea Angevin – aplicând tactica tatălui său – a și obținut de la papa Clement al VI-lea scutirea de dijme pentru "schismaticii, filistenii, cumanii, tătarii, păgânii și alți necredincioși" din Ungaria și din preajma ei, pe care avea de gând să-i atragă la credința catolică și să le ridice biserici parohiale, supuse arhiepiscopiei de Caloccea sau altor eparhii vecine⁴¹. De ce, totuși, episcopul de Cenad cerea decime catolice locuitorilor români ortodocși de pe domeniul urmașilor lui Dan de Duboz? Răspunsul dat relativ recent, pornindu-se de la statutul acelor *terrae Christianorum*, ni se pare judicios: Duboz-ul va fi fost o așezare de "oaspeți", adică de străini catolici, implantați în mijlocul românilor și plătitori, în chip natural, de decime⁴². În scurt timp însă, ca și în multe alte locuri, acești "oaspeți" – meniți să fie stâlpii noii stăpâniri și să-i atragă pe "schismatici" la credința romană și la fidelitate față de autoritățile ungare – au ajuns ei înșiși să se "înăbușe" în masa românească și să dispară treptat prin asimilare. Cu alte cuvinte, localitățile acestea cu "oaspeți" s-au re-românizat destul de repede – mai ales acolo unde străinii au fost puțini și răzleți – dar a rămas în scriptele episcopilor statutul lor de plătitoare de decime, ceea ce i-a asimilat pe acei români ortodocși catolici. Firește că, de multe ori, acei români au protestat

³⁹ A. Garcia y Garcia (editor), *Constitutiones Concilii quarti Lateranensis una cum Comentariorum glossatorum*, Vatican, 1981, p. 135, apud V. Achim, *Banatul în Evul Mediu*, p. 135.

⁴⁰ V. Achim, *Banatul în Evul Mediu*, p. 137.

⁴¹ *DRH*, C, vol. X, p. 40-41.

⁴² V. Achim, *Banatul în Evul Mediu*, p. 136-142.

față de ceea ce ei considerau un abuz, iar protestele au fost asumate pe locuri chiar de către stăpânii lor români sau de origine românească.

Prin urmare, pe fondul gravelor urmări ale crizelor acute care au traversat Regatul Ungariei de mai multe ori în secolul al XIII-lea și la începutul secolului al XIV-lea, după impunerea dificilă la tron a lui Carol Robert de Anjou (1308-1342), se reiau cu vigoare acțiunile „misionare”, de atragere, prin varii metode, a „păgânilor, ereticilor și schismaticilor” la credința apuseană (catolică). Majoritatea celor vizați erau situați în estul regatului, în Transilvania și în vecinătate, în principatele române din afara arcului Carpaților, aflate pe cale de agregare. Metodele de atragere erau variate, de la cele pașnice până la forța armată, erau coordonate de către papă – care susținea că incumbă deopotrivă puterea spirituală și cea temporală (laică) –, dar conduse la teritoriu de către autoritățile laice și religioase ale Ungariei și Transilvaniei și mai ales de către unele ordine călugărești. Rezultatele acestui vast efort de aducere la „unitatea credinței” a necatolicilor, din timpul regelui Ludovic I de Anjou (1342-1382) – cel mai mare de până atunci – sunt consemnate după circa un secol, de către Antonio Bonfini: mai mult de a treia parte a țării (Ungariei) era pătrunsă de sfânta credință (catolică).

„Tratatul” moldo-rus din anul 1656: abordări istorice paralele

Ion EREMIA

Moldo-Russian „Treaty” of 1656: reality or historical fiction

Summary. *The article is devoted to the problem of the so-called Moldovan-Russian "treaty" of 1656. Detailed examination of documentary sources relating to this subject clear evidence that such a treaty was not signed. In reality it is the draft treaty proposed by the Moldovan side, an act that was written in Greek in Moscow on May 17, 1656. Its conditions are verbally communicated by the Moldovan embassy. The letter with the date March 16 1656 was just the result of an unfortunate mistake.*

Keywords: *Moldova, Russia, Gheorghe Stefan, draft treaty, the Moldovan-Russian negotiations, protection.*

Problema relațiilor dintre Țara Moldovei și Rusia, se află demult în atenția istoricilor. Această atenție a fost deosebită în timpul când Basarabia s-a aflat într-un singur stat cu Rusia propriu zisă, aici fiind formată Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, care cuprindea cea mai mare parte a Basarabiei. În fața istoricilor stătea sarcina de a demonstra legăturile multiseculare ale popoarelor din URSS cu Rusia și dorința lor de a fi, pentru vecie, într-un stat cu Imperiul Rus.

O primă problemă care apare în cercetarea subiectului dat, este problema textului actului din 1656, a așa-numitului de către majoritatea absolută a istoricilor, „tratat” moldo-rus din anul 1656.

Actualmente istoricii cunosc trei texte ale acestui document. În primul rând este vorba de o traducere în limba rusă efectuată de diecii de la Departamentul solilor din Moscova de pe o scrisoare în limba greacă¹. Documentul dat, pus în circuitul științific încă din secolul al XIX-lea, nu conține nici data traducerii, nici data actului care a fost tradus. Istoriografia rusă, sovietică și rusă contemporană, în persoana L.E. Semionova, consideră că traducerea dată este făcută de pe o scrisoare din limba greacă pe care mitropolitul Ghedeon și logofetul Grigore Neanul ar fi scris-o pe când se aflau, încă, în Moldova, la 16 martie 1656 și pe care ar fi prezentat-o la Departamentul solilor odată cu sosirea lor la Moscova². Drept temei pentru datarea presupusei scrisori în limba greacă a servit data indicată în articolul I al părții introductive – 16 martie 1656. Este, însă, de reținut faptul că traducătorii de la Departamentul solilor nu au indicat data documentului tradus de ei, aceștea pur și simplu au notat că au efectuat traducerea de pe scrisoarea în limba greacă pe care au trimis-o la Departamentul solilor moldoveni... și atât.

¹ Полное собрание законов Российской империи (în continuare ПСЗРИ), Т.1, Печатано въ типографии 2 отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, СПб, 1830, с. 371-372.

² Исторические связи народов СССР и Румынии, (în continuare Исторические связи,)Т.II, Издательство «Наука», Москва, 1970, с. 273-275, (Anexa I).

Însă, data amintită mai sus, 16 martie 1656, din textul traducerii rusești, nu poate servi drept temei pentru datarea originalului în limba greacă, fiindcă în articolul I al părții introductive se menționează destul de clar: „Ne-a poruncit prea luminatul domn Gheorghe Ștefan, voievod a toată Țara Moldovei, prea Sfințitul mitropolit Ghedeon și logofătul al doilea Grigore **să spunem din gură** (subl.-I.E.) înaintea drept credinciosului domn, țar Alexei Mihailovici ... în anul 1656, luna martie 16 zile”³.

Așadar, fraza dată atestă destul de clar că este vorba nu despre data preținsei scrisori în limba greacă, ci despre data când mitropolitul Ghedeon și Grigore Neamul au primit de la domnul Moldovei porunca să „**spună din gură**”, adică să anunțe verbal în fața țarului condițiile în care domnul și boierii ar accepta intrarea Țării Moldovei „sub mâna înaltă” a țarului rus.

Traducerea dată se încheie cu fraza: „Scrisoarea adevărată (originalul) cu semnătura patriarhului și cu semnăturile solilor, s-a pus în lada pecetluită și pecețile”⁴. Așa dar, diecii de la Departamentul au tradus o scrisoare pe care era semnătura unui patriarh, numele căruia nu este indicat și, de asemenea, a celor doi soli moldoveni, evident, Ghedeon și Grigore Neamul.

Cine era acest patriarh, care a semnat documentul dat? L.E.Semionova, amintită mai sus, în notele explicative la compartimentul de documente „Moldova și Valahia în contextul conflictului ruso-polon din anii 50 ai secolului al XVII-lea”, publicat într-un prestigios volum de documente în anul 2007 la Moscova susține că „scrisoarea mitropolitului Ghedeon și logofătului Grigore Neamul a fost semnată de patriarhul Ierusalimului care se afla în acel timp în Moldova”⁵. L.E. Semionova face referință la un studiu al doamnei Vera Cențova, publicat în 2001, studiu care nu ne-a fost accesibil.

Dar, în volumul menționat mai sus, publicat în 2007, se află un alt studiu al doamnei Vera Cențova, studiu în care se spune destul de limpede că „patriarhul Ierusalimului Paisie s-a adresat țarului Alexei Mihailovici cu chemarea de a-l primi pe Gheorghe Ștefan în supușenie... Adresările acestea, însă, au nimerit la Moscova mult mai târziu, fiind aduse de solii domnului Gheorghe Ștefan în primăvara lui 1656”⁶, traduse la Departamentul solilor abia pe 13 mai.

În realitate, scrisorile patriarhului Paisie, care nici nu se știe cu siguranță dacă atunci când a scris scrisorile respective, în august 1655 se afla la Iași, erau mai nuanțate. În prima scrisoare patriarhul Paisie îl anunța pe țar că „până aici” (unde, în Moldova sau în altă parte? – I.E.), a ajuns zvonul că țarul ar intenționa să vină cu război asupra Țării Moldovei și să o robească. Cu toate că Paisie afirma că el nu crede acestor zvonuri, că este încrezut în aceea că țarul nu va ruina pe creștinii ortodocși din Moldova, el solicita lui Alexei Mihailovici să se lepede de acest gând⁷.

În cea de-a doua scrisoare, patriarhul Paisie afirma cu toată responsabilitatea că domnul Moldovei Gheorghe Ștefan nu este calvin și eretic, dimpotrivă el este un bun creștin. Paisie roagă încă o dată țarul să nu ruineze acele țări, fiindcă ar comite un mare

³ Исторические связи , Т. II, с. 273.

⁴ Исторические связи , Т. II, с. 275.

⁵ *Русская и украинская дипломатия в международных отношениях в Европе середины XVII в.*, (în continuare *Русская и украинская дипломатия*), Издательство «Гуманитарий», Москва, 2007, с. 505.

⁶ *Русская и украинская дипломатия*, с. 507.

⁷ *Русская и украинская дипломатия*, с. 522-523.

păcat. Abia după aceasta Paisie informează țarul că „robul tău sărac” Gheorghe Ștefan, este un creștin liniștit și cum numai țarul va binevoi să-i scrie lui, domnului, el, fără îndoială va veni sub protecția lui Alexei Mihailovici. Paisie mai solicita ca țarul să nu asculta de vorbele neprietenilor domnului moldovean și să permită acestuia să fie „robul tău”, sub protecția mării tale „cu toată țara lui săracă”⁸.

Mai mult chiar, Vera Cențova a subliniat că textul viitorului tratat moldo-rus cu Moldova, a fost scris la Moscova, de mâna arhimandritului mănăstirii Nikolisk din Moscova, grecul Dionisie Ivirit⁹. Așadar, textul viitorului tratat a fost scris la Moscova, și deci, el nicidecum nu putea fi semnat de patriarhul Paisie al Ierusalimului, care se afla în Moldova și care, prin solii moldoveni a trimis doar scrisorile sale în care solicita satisfacerea doleanțelor moldovenilor.

Cu alte cuvinte, L.E. Semionova, reieșind din ideea preconcepută a existenței unei pretinse scrisori cu data de 16 martie 1656, a interpretat în mod eronat afirmațiile Verei Cențova. Așadar, opinia L.E. Semionova precum că ar fi existat o scrisoare în limba greacă scrisă în Moldova și semnată de patriarhul Paisie al Ierusalimului nu are nici un temei, nici logic, nici documentar.

În al doilea rând, istoricii dispun de textul unei alte traduceri al acestui document, traducere care practic a rămas în afara atenției istoricilor și din care lipsesc primele trei articole introductive, în schimb traducerea dată conține partea finală a actului, în care se indică că actul a fost semnat de mitropolitul Ghedeon, dar lipsește indicația că același lucru l-a făcut și Grigore Neanul, de Patriarhul Antiohiei Macarie și, ceea ce este foarte important, data de 17 mai 1656¹⁰.

În al treilea rând, cercetătorii dispun de textul unui document scris la Moscova în limba greacă cu data de 17 mai 1656. Documentul a fost publicat încă în anul 1933 de cercetătorul român Dimitrie G. Ionescu în limba originalului și însoțit de o traducere în limba română¹¹, dar, din motive necunoscute, a fost și mai este total neglijat de istoricii de la Moscova. Actul este semnat de mitropolitul Ghedeon, logofetul al doilea Grigore Neamul și de patriarhul Antiohiei Macarie, semnături însoțite de unele precizări esențiale pentru înțelegerea subiectului propus spre cercetare. Așa, mitropolitul Ghedeon face precizarea: „În locul mării sale domnului nostru Io Gheorghe Ștefan Voievod și în locul arhierilor și a boiarilor și a toată Țara Moldovei, **singur am scris** (subl.-I.E.) cum suntem plecat suptu talpele Împărăției tale în veci”. Grigore Neanul, de asemenea, menționează că „**am scris** (subl.-I.E.) precum au fost învățătura Mariei Sale Domnului nostru Ștefan voievod, cu mâna mea am scris”.

Așadar nu poate exista nici o îndoială asupra faptului că scrisoarea dată a fost scrisă la Moscova de către cei doi soli moldoveni, după cum a „fost învățătura” domnului Moldovei. Încă un argument în favoarea tezei că solii moldoveni nu au adus din Moldova nici o scrisoare unde ar fi fost înscrise condițiile viitorului tratat cu Rusia, în Moldova ei doar au primit „învățătura” domnului Moldovei.

⁸Русская и украинская дипломатия, с.526-527.

⁹ Русская и украинская дипломатия, с.507.

¹⁰ ПСЗРИ, Т. 1, с.386 (Аnexa III).

¹¹ Ionescu D.G., „Tratatul încheat de Gheorghe Ștefan cu rușii în 1656. Contribuții la cunoașterea legăturilor noastre politice cu Rusia” (în continuare Ionescu D.G., Tratatul încheat de Gheorghe Ștefan), în *Revista istorică română*, Vol.III, București, 1933, f.II-III, p.241-246 (Anexa II).

Expresiile utilizate de cei doi soli moldoveni „singur am scris”, „cu mâna mea am scris”, nu înseamnă că anume ei au scris textul, ci doar că scrisoarea a fost scrisă la Moscova, evident, la dictarea celor doi soli din Moldova, conform „învățăturii” domnului Gheorge Ștefan. Totuși, fraza „am scris” era o expresie frecvent utilizată în Moldova medievală în acest timp, chiar dacă persoana respectivă nu scria textul cu mâna sa. Spre exemplu, în actul din 7 aprilie 1641 avem fraza: „Scriem domnia mea Vasile Lupu-I.E.) la slugile noastre Ciocârlie Gherosim...”¹². De fapt, după cum se precizează în textul scrisorii date, domnul doar a poruncit, în realitate, a scris Dimitrie.

În cazul scrisorii din 17 mai 1656 avem însă o altă situație. Este vorba de **semnarea** (subl.-I.E) documentului, diecii de la Departamentul solilor indicând exact sensul termenului respectiv din limba greacă în limba rusă prin fraza că Ghedeon „рукою своею руку приложил”, ceea ce înseamnă „cu mâna sa a semnat”.

Vera Cețnova, după cum s-a arătat mai sus, a stabilit că textul a fost scris, în sensul adevărat al cuvântului, de către grecul Dionisie Ivrit de la mănăstirea Nikolisk din Moscova. În acest caz, este destul de limpede că solii moldoveni doar „au poruncit”, adică i-au dictat acestuia condițiile proiectului de tratat cu Rusia și au semnat actul respectiv.

Interesantă este și precizarea patriarhului care menționa: „Precum scrie și adeverește fratele și coliturghierul meu, prea fericitul Patriarh al Ierusalimului, chir Paisie”¹³. Este evident: aluzia se face la scrisorile acestuia aduse de solii moldoveni la Moscova, scrisori care au fost examinate mai sus, și nicidecum la semnătura lui Paisie pe un imaginar text al scrisorii lui Ghedeon și Neanul, scrisă chipurile în Moldova și semnată și de Paisie, așa cum crede L.E. Semionova.

Compararea articolului I din partea introductivă a traducerii în rusește de la mijlocul secolului al XVII-lea cu articolul respectiv din textul în limba greacă publicat în 1933, ne demonstrează că ele sunt identice; ceea ce atestă încă odată, că mitropolitul Ghedeon și logofătul Grigore Neanul nu au adus la Moscova nici o scrisoare în limba greacă datată cu 16 martie 1656, scrisoare în care ar fi fost scrise articolele proiectului de tratat. La 16 martie solii moldoveni doar au primit „învățătura” domnului Gheorghe Ștefan „să vorbească prin viu grai” țarului. Evident, la Moscova solilor li s-a cerut și textul scris al condițiilor înaintate de moldoveni și atunci el a fost scris, semnat de persoanele indicate mai sus și predat la Departamentul solilor.

Posibil, clauzele proiectului de tratat, atunci când ele au fost alcătuite, ar fi fost scrise și în Moldova, însă până în prezent nu sunt cunoscute nici un fel de documente, care ar atesta, direct sau indirect, că solii moldoveni ar fi adus la Moscova textul scris al proiectului menționat.

Din aceste considerente, cred că putem afirma cu toată certitudinea că drept original al proiectului de tratat dintre Moldova și Rusia trebuie considerată scrisoarea scrisă la 17 mai 1656 de către grecul Dionisie Ivrit de la mănăstirea Nikolisk din Moscova la indicația mitropolitului Ghedeon și logofătului Grigore Neamul, semnată de aceștea și, de asemenea, de Macarie, patriarhul Antiohiei¹⁴.

¹² Documenta Romaniae Historica, A, XXVI, Editura Academiei Române, București, 2003. p.64.

¹³ Ionescu D.G., Tratatul încheiat de Gheorghe Ștefan, p.246.

¹⁴ Analiza detaliată a clauzelor proiectului de tratat propus de către moldoveni rușilor, vezi: Eremia I., *Țara Moldovei și Rusia. Relații politice în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, Centrul Editorial USM, Chișinău, 1993, p.39-45.

Actul scris trebuia să confirme și să întărească cele declarate „prin viu grai” de solii moldoveni la Departamentul solilor. Din considerente de securitate din Moldova nu a fost adus un text scris, situația din teritoriile prin care urmau să treacă solii moldoveni era mult prea complicată. De aceea a fost aleasă calea optimă: solii au învățat pe de rost textul proiectului de tratat, inițial l-au expus verbal și abia după aceasta el a fost scris.

O altă problemă care aparține în legătură cu examinarea subiectului dat este problema paternității lui, adică cine este autorul acestui proiect de tratat. În istoriografia sovietică s-a enunțat opinia că textul ar fi apărut în rezultatul negocierilor moldo-ruse, deci el ar fi un act elaborat de ambele părți. Actualmente Vera Cențova scrie despre participarea unor reprezentanți de vază al clerului grec de la Moscova la pregătirea înțelegerii de intrare a Moldovei în supușenia Rusiei¹⁵.

În legătură cu aceste afirmații, atenționăm încă o dată asupra faptului că Grigore Neanul, semnând documentul din 17 mai 1656 preciza că a scris „precum a fost învățătura Măriei Sale, domnului nostru Gheorghe Ștefan”, adică actul are o origine pur moldovenească. În ce privește implicarea grecilor de la Moscova în elaborarea condițiilor proiectului de tratat cu Rusia, cred că o asemenea implicare nu poate fi admisă, problema era mult prea serioasă pentru ca solii moldoveni să se abată cât de puțin de la „învățătura” domnului lor Gheorghe Ștefan și să asculte de sfaturile unor greci stabiliți la Moscova în vederea modificării clauzelor proiectului de tratat cu Rusia.

Un izvor istoric inedit, cunoscut și anterior specialiștilor care au lucrat în fondurile Arhivei Centrale de Stat a Actelor vechi din Moscova, a fost publicat recent, în anul 2007. Este vorba de „Interogatoriul” (Расспросные речи) solilor moldoveni, a mitropolitului Ghedeon și logofetului Grigore Neanul”, păstrat sub formă de proces-verbal, făcut la Departamentul solilor la data de 21 mai 1656, adică patru zile mai târziu după scrierea proiectului de tratat prezentat de moldoveni. Sursa dată ține să precizeze că este vorba de „articolele lor (a solilor moldoveni-I.E.) pe care ei (solii moldoveni-I.E.) le-au trimis cu semnăturile și pecețile lor”¹⁶, „articolele în care ei (solii moldoveni-I.E.) cer milă de la măria sa”¹⁷. Actul de milă al țarului din 29 iunie 1656, de asemenea indică la faptul că „solii tăi (a lui Gheorghe Ștefan-I.E.), mitropolitul și logofătul, au și înaintat articolele, iar în acele articole se scrie...”¹⁸.

Concluzia care se desprinde din aceste afirmații ale surselor rusești este destul de clară – articolele respective din proiectul de tratat au fost scrise de moldoveni și ele reflectă punctul de vedere moldovenesc privind intrarea Țării Moldovei „sub mână înaltă” a țarului.

În acest context, cea de-a treia problemă, care apare în legătură cu examinarea subiectului dat, ce este actul din 17 mai 1656, tratat sau proiect de tratat, decurge de la sine: este vorba de un proiect de tratat alcătuit de moldoveni și prezentat de partea moldovenească, opinie confirmată de „Interogatoriul” solilor moldoveni din 21 mai 1656.

Prezentat la Departamentul solilor în aceeași zi sau poate ceva mai târziu (nu putem cunoaște cu exactitate acest lucru, fiindcă traducătorii de la Departament nu au

¹⁵ Русская и украинская дипломатия, с.507.

¹⁶ Русская и украинская дипломатия. с.495

¹⁷ Русская и украинская дипломатия.. с.496.

¹⁸ Исторические связи, Т.II, с.288-289.

indicat data traducerii documentului în limba rusă, cum, de obicei, procedau în multe alte cazuri), proiectul de tratat este discutat cu solii moldoveni 21 mai 1656, sursa dată, după cum s-a menționat, deja, a fost publicată în anul 2007.

Examinând propunerea solilor moldoveni, ca țarul să-i „primească sub mâna sa înaltă”, diacul Almaz Ivanov, care a discutat cu ei i-a întrebat dacă această cerere a domnului este cunoscută de toți oamenii din Țara Moldovei sau nu. Solii au răspuns că despre aceasta știu numai persoanele credincioase domnului, nu toată țara, motivând prin aceea că în Moldova „ trăiesc mulți turci și tătari”¹⁹, care nu trebuie să afle despre aceasta.

În continuare, solilor li s-a spus că în virtutea faptului că țarului i s-au adresat trei patriarhi, de Moscova, de Ierusalim și de Antiohia și, de asemenea, „supusul său, hatmanul Bogdan Hmelnițki”, țarul a „înlocuit mânia cu milă asupra lui Gheorghe Ștefan și a poruncit ca el să fie primit sub mâna sa înaltă”²⁰, domnul Moldovei să fie ținut în „mila milostivă” a țarului, numai că, acum, această hotărâre, până când țarul se află în stare de război cu neprietenii, „să fie păstrată în taină”.

Solii moldoveni au apreciat la justa valoare actul țarului „că el vrea să-i primească sub mâna sa înaltă”, pentru aceasta ei îi mulțumesc lui Dumnezeu, îi roagă multă sănătate țarului și acceptă propunerea „ca chestiunea dată și ei vor ca acum să fie ținută în taină” („То дело ныне и они хотят держать тайно”), până când mai continuă războiul țarului împotriva neprietenilor săi.

Mai mult chiar, solii moldoveni confirmă faptul că în continuare ei vor plăti tribut turcilor și tătarilor, așa ca și până acum. Atunci, însă, când țarul se va isprăvi cu neprietenii săi, și atunci când va fi porunca măriei sale, atunci ei vor fi gata să meargă și să îndeplinească porunca țarului. La aceste cuvinte ale solilor moldoveni, Almaz Ivanov i-a anunțat că țarul, „pentru încheierea acelei chestiuni” („для совершения того дела”) va trimite în Moldova pe dvoreanul de Dumă I.I. Baklanovski și pe un diac, dar Gheorghe Ștefan să manifeste „slujbă și credință” față de țar, să poruncească să primească cu cinste solii ruși și „acea chestiune” („то дело”) să o îndeplinească întocmai după dorința măriei sale țarului, după aceia, să permită revenirea solilor la Moscova. Mai mult chiar, Almaz Ivanov cerea ca domnul Moldovei, „pentru credință”, să depună jurământul, el, boierii și alți oameni de diferite cinuri²¹. Abia după acestea, Almaz Ivanov se referă concret la unele articole ale proiectului de tratat propus de moldoveni.

În primul rând, el atenționează asupra cerințelor moldovenilor privind orașele care au fost în cuprinsul Țării Moldovei, iar acum ele sunt ocupate de turci. Almaz Ivanov a solicitat ca solii să spună, cum să obțină ei acele orașe, intuind în același timp, că numai cum le vor obține va fi „ceartă” cu sultanul turc. La acestea, mitropolitul Ghedeon a răspuns că ei vor obține acele orașe când va sosi timpul și când „oamenii măriei sale (=oastea-I.E.) vor fi în țara lor”, iar acum, ei nu vor începe „ceartă” cu sultanul²².

Evident, este exprimată destul de limpede dorința moldovenilor de a obține ajutor armat de la Rusia pentru reîntregirea țării lor. Dar, din partea diacului Almaz Ivanov nu a urmat nici un răspuns la această doleanță a moldovenilor, cel puțin, un

¹⁹ Русская и украинская дипломатия. с.494.

²⁰ Русская и украинская дипломатия. с.494.

²¹ Русская и украинская дипломатия. с.495.

²² Русская и украинская дипломатия.. с.495.

asemenea, nu este fixat în procesul-verbal examinat. Nu se conține nimic în această privință și în actul de răspuns al țarului din 29 iunie 1656²³.

Reieșind din această situație, cred că nu avem nici un motiv să considerăm că Rusia, la 1656 a garantat reîntregirea integrității teritoriale a Moldovei, această doleanță a moldovenilor a rămas fără răspuns din partea Moscovei.

Almaz Ivanov a atenționat solii și asupra articolului privind participarea moldovenilor, alături de tătari, chiar și la lupta împotriva Rusiei, fiindcă, cum motiva partea moldovenească, ei nu se pot apăra de ei. La aceasta mitropolitul Ghedeon a precizat că acum „când ei sunt asigurați de mila măriei sale, a țarului”, chiar dacă hanul Crimeii și va porni cu război, ei nu vor da oameni, ci se vor răscumpăra cu mari daruri²⁴. Almaz Ivanov a afirmat în continuare că „cum numai Ștefan voievod va jura credință țarului privind supușenia veșnică, și această afacere se va săvârși” (încă o dovadă că negocierile de la Moscova nu au finalizat cu un tratat-I.E.), domnul Moldovei să informeze țarul despre situația din Crimeea. La aceasta a fost primit răspunsul afirmativ al solului moldovean²⁵.

În continuare, Almaz Ivanov a cerut ca imediat ce Gheorghe Ștefan va citi scrisoarea de răspuns a țarului, să trimită un om de încredere la domnul muntean și să-l aducă și pe el „sub mână înaltă a țarului”. În legătură cu această cerere, a fost exprimată opinia solilor moldoveni că și Constantin Șerban nu va rămâne de Gheorghe Ștefan, fiindcă domnului muntean îi va fi o „înghemuială”, că el nu va avea încotro²⁶.

În sfârșit, în timpul convorbirilor, solii moldoveni au solicitat lui Almaz Ivanov un salv-conduct de trecere liberă spre statul Moscovit și o „carte de milă” (жалованную грамоту) referitor la primirea lui Gheorghe Ștefan în sub protecția țarului, cu indicarea articolelor respective, ca domnul Moldovei să slujească țarului neclintit în veci și, unde va fi porunca țarului, într-acolo să plece. Solii precizau că Gheorghe Ștefan va păstra cartea țarului „în taină”²⁷.

Continuarea normală a negocierilor a fost împiedicată de situația internațională. Tot pe 17 mai 1656, Rusia declara război Suediei și țarul Alexai Mihailovici pornește în campanie spre Riga, în scopul de a preveni ocuparea acesteia de către suedezi. Între timp Carol al X-lea negocia cu Bogdan Hmielnițki și pe 29 iulie 1656 „Gazette de France” informa cititorii săi că regele Suediei ia cazacii sub protecția sa, informație care atestă relațiile destul de amicale dintre regele suedez și hatmanul cazacilor. În august 1656 trupele suedeze reușesc să cucerească Varșovia²⁸ iar la începutul lunii octombrie 1656 trupele ruse, suferind mari pierderi, se retrag de sub Riga. În acest context, pe 24 octombrie 1656 este încheiat tratatul polono-rus de la Vilna prin care se prevedea unirea forțelor împotriva Suediei, dar problemele teritoriale existente între Rusia și Polonia rămâneau deschise.

Cartea de milă solicitată a fost acordată de Moscova abia la 29 iunie 1656. În ea se declara că țarul primește Moldova în supușenia sa, se cerea ca domnul Moldovei

²³ Исторические связи, Т. II, с. 288-289.

²⁴ Русская и украинская дипломатия, с. 495.

²⁵ Русская и украинская дипломатия, с. 496.

²⁶ Русская и украинская дипломатия, с. 496.

²⁷ Русская и украинская дипломатия, с. 496.

²⁸ Борщак Ілько, *Україна, Литва і французька дипломатія в 1648-1657*, pe <http://macleon1976.wordpress.com/2008/12/10/>.

să nu acorde sprijin „cu oameni și cu bani” dușmanilor Rusiei, domnul Moldovei să meargă cu oștile măriei sale, a țarului, acolo unde i se va porunci.

Cât privește răspunsul la articolele prezentate de solii moldoveni, acesta prevedea doar trei dintre ele, și anume se promitea:

- obiceiul Țării Moldovei să nu fie schimbat „să trăiți în acel obicei și cinste” cum a fost în țară până a trece „sub porunca sultanilor turci”;
- se accepta propunerea ca Țara Moldovei să trimită țarului daruri anuale „după destoinicia noastră împărătească, fără a se cere tribut”;
- domn de alt neam în Țara Moldovei să nu poată fi²⁹.

Cu acestea negocierile moldo-ruse practic s-au încheiat. La sfârșitul lunii iunie 1656 Moscova intenționa să trimită doi reprezentanți ai ei, pe Ivan Baklanovski și pe M.Kartavțev în Moldova pentru a preciza, împreună cu Gheorghe Ștefan, clauzele exacte ale viitorului tratat³⁰. Dar, această intenție a Rusiei de a trimite un sol al ei în Moldova pentru a finaliza negocierile nu a mai fost realizată. Ele nu au fost duse până la capăt și nu au finalizat cu un document care ar putea fi apreciat drept tratat moldo-rus. Jurămintele depuse de mitropolitul Ghedeon pe 7 iulie 1656 și de logofătul Grigorie Neanul pe 21 iulie, de asemenea nu pot fi considerate documente finale ale negocierilor moldo-ruse³¹.

Referindu-se la tratativele moldo-ruse din anul 1656, istoricul moscovit Lev Zaborovski, de asemenea, sublinia că „negocierile nu au ajuns până la semnarea tratatelor, dar proiectele au fost pregătite”³². Solia moldovenească, din diferite motive, a fost reținută la Moscova până în ianuarie 1657, după ce s-a întors în Moldova.

Din cele relatate mai sus reies următoarele concluzii:

- negocierile moldo – ruse din anul 1656 nu au fost duse până la capăt;
- pretinsa scrisoare în limba greacă din 16 martie 1656 semnată de reprezentanții Moldovei și de Patriarhul Ierusalimului Paisie, în realitate, nu a existat;
- actul privind condițiile intrării Moldovei „sub mână înaltă” a țarului a fost scris la Moscova pe 17 mai 1656, după „învățătura” domnului Moldovei, la porunca (dictarea) solilor moldoveni de către arhimandritul grec Dionisie Ivirit.
- actul prezintă în sine un proiect de tratat pur moldovenesc și nu un proiect sau tratat moldo-rus, acest proiect a fost discutat cu partea rusă abia la 21 mai 1656.
- În rezultatul acestor discuții, mult mai târziu, abia pe 29 iunie 1656 este emis răspunsul părții ruse, răspuns care nu permite să concluzionăm că negocierile moldo-ruse au fost încheiate și să-l apreciem ca pe un document final al negocierilor.
- Negocierile, conform opiniei Moscovei, urmau să fie continuate în Moldova și nu avem certitudinea că Gheorghe Ștefan s-ar fi împăcat numai cu cele

²⁹ Исторические связи, Т. II, с.288-289(Anexa IV). Pretențiile unor autori că în rezultatul negocierilor Moldova ar fi fost „причислена к владениям царя, хотя и не была удержана”, nu au nici un temei (Граф М.В.Толстой, *Рассказы из истории русской церкви книга пятая*, Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1991, pe <http://www.ccel.org/contrib/ru/History/History33.html#a33>).

³⁰ Arhiva de Stat a Actelor Vechi din Rusia, *Fond 68*, registru I, 1656, dosar 2, fila 48-49.

³¹ Anexa V.

³² Заборовский Лев. *Переяславская Рада и Московские соглашения 1654 года: проблемы исследования*, în: *Россия и Украина: история взаимоотношений*, Москва, 1997, pe http://izbornik.org.ua/vzaimo/oz_o4.htm

înserate în actul din 29 iunie 1656, lăsând în voia soartei problema teritoriilor aflate sub dominație otomană directă din regiunea Nistru-Prut cu orașele Tighina (Bender), Chilia, Cetatea Albă, Reni, Ismail.

Anexa I

Moscova, 1656, mai 17. *Traducere de pe scrisoarea grecească, pe care au trimis-o la Departamentul solilor solii moldoveni, mitropolitul Ghedeon și logofătul Grigorie, pe care este indicată data de 16 martie 1656.*

I

Ne-a poruncit pre luminatul domn Gheorghe Ștefan, voievod a toată țara Moldovei, prea sfințitului mitropolit chir Ghedeon și logofătului al doilea Grigorie să spunem din gură înaintea drept credinciosului domn țar Alexei mihailevici, singur stăpânitor al Rusiei Mari, și Mici, și Albe, în anul 7164, luna martie 16 zile.

II

Domnul nostru Gheorghe Ștefan voievod ne-a trimis pe noi, căpeteniile lui, cu inima smerită și supusă la marea ta împărăție, să ne închinăm supus și să ne poclonim la cinstitele picioare ale împărăției tale, în locul domnului nostru, cu toți oamenii săi și cu toți locuitorii, cu aceia, care trăiesc în țara Moldovei, toți se vor închina și se vor supune cu mare dorință și dragoste la cinstitele picioare ale sfinției tale.

III

Când ai trimis, marea ta împărăție, pe solul tău la noi ca să ne aducă în supușenie sub cinstitele și sfintele tale picioare, atunci domnul nostru a vrut cu mare bucurie și din tot sufletul și toată inima să se închine și să se supună măritei tale împărății, dar nu era vreme prielnică pentru că eram împresurați din toate părțile de păgânii turci și tătari, și de alți păgâni, și nu ne era cu puțință să dăm în vileag că vrem să ne supunem marii tale împărății, ca să nu afle turcii și tătarii. Afară de asta și țara Moldovei atunci n-o dorea, pentru că dacă ar fi aflat turcii și tătarii, l-ar fi scos și pe domnitorul nostru și ar fi pustii toată țara Moldovei.

Rugămintea domnului nostru și a întregii țări a Moldovei față de drept credinciosul și singur stăpânitor țar este următoarea pentru care se roagă și cere.

1

Obiceiul nostru și al țării noastre să nu fie stricat, ci numai cum au trăit până acum în țara noastră vechii noștri domnitori, aceia, care nu s-au aflat sub poruncile sultanului turcesc, tot așa și noi să fim în același obicei și să trăim cu toată țara noastră, pentru că și după acei domni de dinainte, care domni au fost sub puterea sultanului turcesc, măcar că turcii luau de la ei tribut, ca și de la noi, dar cinstea și obiceiul țării noastre nu le-au stricat.

2

Dacă prin voința lui Dumnezeu domnul nostru va trece din această lume, în țara noastră și în sfatul nostru alt domn din alt neam domnitor să nu poată fi, decât din țara noastră.

3

Cinstea și obiceiul țării noastre să nu se strice, după cum nu s-a stricat nici de către păgâni, ci prin bunăvoința marii voastre împărății să se întărească și să se statornicească mai mult decât înainte.

4

Să dăruiască domnul Dumnezeu marii voastre împărății putere asupra păgânilor și noroadelor necredincioase. Și încă rugăm noi împărăția ta cu toată țara noastră pentru câteva cetăți, care au fost la hotarul nostru și pe care azi le țin păgânii sub stăpânirea lor, ca acele cetăți împărăția ta să binevoiești să fie sub oblăduirea noastră, după cum au fost în timpul

domnitorilor noștri de mai înainte, până a fi fost luate de turci, și dacă va binevoi împărăția ta, noi vom putea să le luăm din mâinile turcilor celor păgâni și să punem acolo oamenii noștri.

5

Datori vom fi, începând cu anul de față până în veci, să trimitem împărăției tale mari daruri, potrivit cu cistea ta împărătească, iar tribut de la noi împărăția ta să nu iei, după cum iau păgânii turci, pentru că te-a învrednicit domnul dumnezeu să fii și pentru că ești mare țar al drept credincioșilor crștini, iar noi, săracii tăi robi, să avem de la împărăția ta puțină pace.

6

Ne plecăm genunchii cu supușenie curată și închinăciune până la fața pământului, și ne rugăm cu mare dorință și cu cucernicie creștinească cu lacrimi, și cădem la prea luminatele și sfintele picioare ale împărăției tale, ca să fii bun și milostiv față de noi și față de toți robii tăi, care locuiesc în aceste țări, pentru că ne aflăm și trăim între păgâni, și totdeauna stau asupra noastră turcii și tătarii, iar noi, săracii, nu avem la cine alerga.

După aceasta să fie știută, țarule cu viața îndelungată, vestea, care ne vine din Crimeea, că țarul Crimeii vrea să meargă cu toată puterea în ajutorul leșilor și să ne aibă cu sine împotriva oștirii tale împărătești, și noi nu avem ce face, și de nevoie va trebui să mergem, pentru că nu vom izbuti să-i respingem, pentru că au mare putere și ne vor robi pe toți, și țara o vor pustii. Și pentru aceasta cerem și rugăm sfânta ta împărăție și nădăjduim în marea ta împărăție, că noi cu inima curată și cu supușenie cădem sub sfânta mână dreaptă a împărăției tale.

7

Domnul dumnezeu să-ți dăruiască sfintei tale împărății fericire și biruință asupra dușmanilor tăi, și să ne învrednicească dumnezeu să vedem mila ta împărătească către noi și să vedem aceeași biruință asupra păgânilor, ca și asupra leșilor. Și când va binevoi împărăția ta să trimiți asupra păgânilor, și noi datori săntem a fi gata să mergem cu ostașii tăi împărătești asupra păgânilor.

8

Cu aceste rugăminți, pe care le cerem de la marea ta împărăție, cădem în genunchi și ne rugăm cu lacrimi ca să primească pe noi, robii tăi, împărăția ta cu rugămintea și cererea noastră pentru trebuința și cererea noastră, și miluiască-ne împărăția ta cu cartea ta împărătească și cu solul tău, pentru ca noi, văzând cartea ta împărătească și pe solul tău, să ne bucurăm în nevoile și grijile noastre, și despre toate cererile noastre să ne încredințăm.

9

Și iar ne rugăm împărăției tale, să ne miluiești cu o carte slobodă, ca să putem trimite totdeauna oamenii noștri la împărăția ta cu cărți și noutăți fără întrerupere.

10

Și încă te mai roagă pe împărăția ta domnul nostru pentru niște icoane, ca să le zugrăvim aici să fie într-o mănăstire, pe care o zidește domnul nostru.

Scrisoarea de mână patriarhului și cu iscălitura și peceteile solilor s-a pus în cutia pecetluită.

Notă I.E.: Traducerea în limba slavonă a fost efectuată de diecii de la Departamentul solilor. În virtutea faptului că în ea este amintită data de 16 martie 1656, editorii acestui document i-au atribuit eronat data de 16 martie și originalului grecesc. În realitate și această traducere este de pe textul grecesc din 17 mai 1656.

Traducerea contemporană în limba română după: *Исторические связи народов СССР и Румынии*, Т. II, Издательство «Наука», Москва. с. 276-278.

Anexa II

Moscova, 1656, mai 17. *Traducerea din limba greacă în limba română de către Dimitrie G. Ionescu a proiectului de tratat prezentat de solii domnului Moldovei Gheorghe Ștefan la Departamentul solilor.*

1. Misiunea cu care a însărcinat prea strălucitul Domn, Gheorghe Ștefan, Voevod a toată țara Moldovlahiei (la Dimitrie G. Ionescu termenul este tradus Moldova-I.E.) pe prea sfințitul Mitropolit, chir Ghedeon, și pe Logofătul al doilea, Grigorie Neaniul, ca să vorbească prin viu grai credinciosului și atotstăpânitorului Țar al Moscovei și al întregii Rusii Mari, Mici și Albe, Domnul Alexe Mihailovici, în anul 7164 (1656), luna Martie, 16.

2. Domnul nostru, Gheorghe Ștefan Voevod, cu inima plecată și smerită către Măria Ta, ne-a trimis pe noi la sfânta și marea Ta împărăție ca să plecăm grumajii noștri închinându-ne cu plecăciune și metanii până la pământ la cinstitele și sfintele picioare ale sfintei Tale împărății; noi, delegația, să ne plecăm și să ne închinăm în locul Domnului nostru la sfânta și marea Ta împărăție. Domnul nostru, împreună cu toți supușii săi câți locuiesc în acea țară a Moldovlahiei se pleacă și se închină cu multă dorință și iubire la treptele sfintelor picioare ale împărăției Tale.

3. Solul pe care l-a trimis Măria Ta pentru supunerea și închinarea Domnului nostru la cinstiții și sfinții pași ai Măriei Tale, Domnul nostru l-a primit cu mare bucurie, din tot sufletul și din toată inima lui și dorește cu poftă arzătoare, din tot cugetul său, supunerea către marea Ta împărăție.

Dar, fiindcă suntem înconjurați și închiși din toate părțile de păgâni, de Turci și Tătari și de toți necredincioșii, nu putem cum să arătăm aceasta în public, pentru că dacă ar fi aflat Turcii și Tătarii de închinarea noastră la prea strălucita și marea Ta împărăție nici pământul n'ar mai fi rămas întreg în acel loc și toată țara ar fi ruinat-o cu desăvârșire.

Punctele Domnului nostru și ale Țării întregi pe care le cer dela credinciosul și singurstăpânitorul Țar cei care au nevoie rugându-se.

I. Rânduilele noastre și ale țării noastre să nu se strice; ci, precum au trăit și s'au condus în această lume ceilalți Domni vechi ai țării noastre, acei care nu erau în închinarea și sub cârmuirea împărăției Turcilor, în felul acela și în aceeași rânduială să viețuim și să ne conducem și noi împreună cu toată țara noastră.

Că, deși Domnii de mai târziu au fost subț cârmuirea și în închinarea împărăției Turcilor precum suntem și noi, și cu toate că Turcii au luat chiar tribut dela aceia dinaintea noastră și dela noi și din țară, cinstea Domniei însă și rânduiala țării cu nimic n'au stricat.

II. Domnia să nu se schimbe, ci ori de câte ori se întâmplă și are loc plecarea din această lume a Domnului nostru către Dumnezeu, precum este datoria întregii firi omenești, urmașul să fie din țară, cum a fost dela început rânduiala și obiceiul țării, și să ne se pună Domn strein și dintr-un alt neam de oameni.

III. Cinstea și rânduiala Domniei să nu se strice, precum n'au fost stricate nici de păgâni, ci cu mai multă milă și bunăvoință dela Măria Ta, Domnia să fie confirmată și întărită în cinstea și rânduiala de mai înainte și de Măria ta.

IV. Domnul Dumnezeu să dăruiască putere marii și puternicei Tale împărății peste păgâni și peste toate popoarele necredincioase. Noi, împreună cu toți câți locuiesc în acea țară, mai rugăm pe Măria Ta pentru câteva cetăți care sunt la hotarul țării noastre și pe care le țin acum păgânii subț cârmuirea lor. Cetățile acelea să ne miluești Măria Ta ca să fie iarăși în hotarul țării noastre și în stăpânirea noastră precum au fost dintru început la Domnii vechi, înainte de a le fi luat Turcii, și să fie cu porunca Măriei Tale să punem oameni din țara noastră în acele cetăți precum au fost și mai înainte și să avem ordin și poruncă dela Măria Ta, că putere avem, să luăm cetățile acelea din mâinile Turcilor și Tătarilor.

V. [Protecția] Măriei Tale să fim îndatorați a o răsplăti precum se cuvine, cu daruri mari, odată pe an, în toți anii până în veci; dar tribut din țara noastră și dela noi să nu iei cum ne-au luat păgânii, pentru că pe Tine Te-a învrednicit Domnul Dumnezeu și ești împărat mare,

credincios și pravoslavnic, ca să avem și noi, săracii și supușii tăi, liniște și odihnă în marea Ta împărăție.

VI. Cu plecăciune și metanie până la pământ, cu inimă curată, supusă și smerită, cu mare dorință și evlavie creștinească ne rugăm și cu lacrimi în ochi cădem la prea strălucitele și sfintele trepte ale sfintei Tale împărății ca să fie milostivă și îndurătoare pentru noi și pentru toți supușii Tăi care locuiesc în această țară, câți ne găsim acolo și locuim între păgâni – Turci și Tătari, - căroră, deși stau tot timpul asupra noastră nu le suntem credincioși. Dar să știi împărate îndelung înzilit, că, după cum ne sosesc vești din acele părți, Hanul ar vroi să se ridice cu toată puterea Tătarilor ca să vină în ajutorul Polonilor! Împărate îndelung înzilit, aceia au putere mare să ne ia și pe noi în, mijlocul lor și să ne ducă în război împotriva Măriei Tale, și noi neputând să rezistăm în contra lor, de nevoie se va întâmpla după ordinul și porunca lor. Că, dacă noi am voi să le rezistăm și să ne împotrivim lor, ei au putere să ne zdrobească și să ne ducă în sclavie cât să nu mai rămână nimic aci decât numai pământul; pentru aceasta ne rugăm și cădem la sfânta și marea Ta împărăție ca să avem crezământ la Măria Ta că inima noastră este curată, supusă și plecată sub puternica și sfânta dreaptă a Măriei Tale.

VII. Domnul Dumnezeu să dăruiască sănătate Măriei Tale, prosperitate și biruință împotriva dușmanilor tăi și să vedem și noi ziua aceia precum s'a întâmplat Polonilor și în celelalte părți la fel; și, când armatele Măriei Tale vor porni împotriva păgânilor noi să fim pregătiți și obligați să ieșim cu toți locuitorii țării împreună cu armatele Măriei Tale în contra păgânilor.

VIII. Pentru aceste puncte pe care le cerem dela Măria Ta, cădem și cu lacrimi în ochi ne rugăm; iar dacă Măria Ta primește rugarea și poftirea noastră, a supușilor săi, să ne dăruiască pentru nevoile noastre și pentru punctele acestea un hrisov pe care să-l avem mângâiere în multe noastre nevoi și apăsări, și drept încredințare pentru toate punctele acestea.

IX. Mai cerem dela Măria Ta o scrisoare binevoitoare pentru oamenii noștri ca să-i putem trimite întotdeauna la Măria Ta cu vești și scrisori din părțile acestea; și oameni de-ai noștri să nu lipsească niciodată dela Măria Ta.

X. Domnul nostru mai cere dela Măria Ta să zugrăvim aci câteva icoane sfinte pentru o mănăstire pe care o zidește acum Domnia Sa.

(Pecetea Arhivelor fostului Minister de externe din Moscova) GHEDEON, ARHIEPISCOP ȘI MITROPOLIT SUGAVSKII I I VĂSĂI ZEMLEA MOLDAVSKOI.

In locul Măriei Sale Domnului nostru Io Gheorghe Ștefan Voevod și în locul arhiereilor și a boiarilor și a toată țara Moldovei sângur am scris cum săntem plecat suptu talpele împărăției Sale în veaci.

AZ GRIGORIE NEANIUL, VTORII LOGOFĂT, *am scris precum au fost învățatura Măriei Sale Domnu nostrului Gheorghe Ștefan Voevod, cu mâna mea am scris.*

(Pecetea Mitropoliei Moldovei cu icoana Sf. Gheorghe în mijloc și având următoarea legendă: печат стгу георги аі митрополиі сучавскоі; alături, sigiliul logofătului cu inițialele lui).

MACARIOS, *din mila lui Dumnezeu, Patriarh al Antiohiei și al întregului răsărit* (în 1. arabă). Precum s crie și adeverește fratele și coliturhisitorul meu, prea fericitul Patriarh al Ierusalimului, chir Paisie, asemenea adevolesc și eu că Ștefan Vodă nu va ieși cu toată țara lui din supunerea Țarului și pentru aceasta dau scrisoarea de față cu iscălitura mea; iar dacă va ieși îl vom socoti pe el și toată țara lui afurisit și de neiertat.

In anul mântuirii 1656, indicțiunul 9, luna Mai, în 17.

Pecetea lui Macarie al Antiohiei cu următoarea legendă: Μακάριος, ἐλέω Θεον, πατριάρχης' Αντιοχείας.

După: Ionescu D.G., „Tratatul încheiat de Gheorghe Ștefan cu rușii în 1656. Contribuții la cunoașterea legăturilor noastre politice cu Rusia”, în *Revista istorică română*, Vol.III, București, 1933, f.II-III, p.241-246.

Anexa III

Moscova, 1656, mai 17. *Traducerea din limba greacă în limba slavonă de către diecii de la Departamentul solilor a proiectului de tratat prezentat de solii domnului Moldovei Gheorghe Ștefan pe care este indicată data documentului tradus, 17 mai 1656.*

«Прошение государя нашего и всей Молдавской земли ко благочестивому царю и самодержцу, сие есть о том молят и просят.

1. Чин наш и государства нашего не порушился б, только как жили преж сего в нашем государстве древние государи наши те, которые не были под повелением турского солтана, так же и нам быть в том же чину, и жить бы нам со всем нашим государством, понеже и после тех прежних государей, которые государи были под областью турского солтана, хотя турки с них и дань имали якоже и с нас, а чести и чину государства нашего не порушили.

2. Как божиим изволением которой государь наш от сего света отойдет: и в нашей земле и в государстве нашем иному государю от инаго роду государем не быти, опричь нашего государства.

3. Честь и чин государства нашего не порушился б, как была не порушена и от нечестивых; и благоволением великаго Вашего царствия утвердится и укрепитя паче прежняго.

4. Господь бог да подаст силу великому Вашему царствию на нечестивых и на неверных народов. Паки бьем челом мы царствию Твоему со всею своею землею для некоторых городов, которые были на границе нашей, и их ныне держат нечестивый под повелением своим*; и те города царствие Твое пожаловал бы нам, быти им под нашим повелением, как были при прежних государех наших до турского взятъ; и буде изволит царствие Твое, мы возможем взять их от рук нечестивых агарян**, и посадить в них своих людей.

5. Должны будем мы по вся годы до веку посылать к царствию Твоему великие дары, против Твоей царской чести, а дани б с нас царствию Твоему не иметь, как емлют с нас нечестивые агаряне для того, что сподобил Тебя господь Бог быти, и есть, великим царем благочестивым и православным; и нам бы бедным рабом Твоим получитьи от царствия Твоего малой покой.

6. Колени преклоняем чистым покорением, и земным поклоном, и великим желанием, и благоговением христианским молимся со слезами, и припадаем к пресветлым и святым ногам царствия Твоего, да буди милостив и милосерд к нам, и ко всем, рабом Твоим, живущим в сих странах; елико пребываем и живем меж нечестивых, и стоят на нас всегда турки и татарове, а нам бедным восприбегнути где, не имеем. По сем буди ведомо многолетний царю! Вестъ к нам доходит из Крыму, что крымской хан со всею своею силою хочет идти на помощь ляхом, и нас с собою иметь на супротив твоей царской рати: и мы не имеем что творить, а от невольности идти будет потому, что отказать нам им не уметь, для того что имеют они силу большую, и нас всех пленять, и государство все разорять. И сего ради молим и бьем челом святому Твоему царствию, и надежду имеем на великое Твое царствие, что мы чистым сердцем и покорною главою припадаем под святую десницу царствия Твоего.

7. Господь бог да подаст святому Твоему царствию благоденствие и победу на врагов Твоих, и нас бог сподобит видеть к себе Твою царскую милость, и видеть такую же победу на нечестивых, яко и на ляхов; и как изволит царствие Твое послать на нечестивых, и мы должны есмы быть готовыми, и с Твоими царскими ратными людьми идти на нечестивых.

8. О сих прошениях, что просим от великаго Твоего царствия, припадаем и молимся со слезами, да восприимет царствие Твое моление и прошение нас рабов Твоих для нужи нашей и прошения, да пожалуй нас царствие Твое, своею царскою грамотою, и

послом своим, чтоб нам видя Твою царскую грамоту и посла Твоего, в нуждах своих и печалех утешиться, и во всех прошениях своих ввериться.

9. Паки бьем челом святому царствию Твоему, да пожалуешь вольную грамоту, чтоб нам посылать людей своих всегда к царствию Твоему с грамотами и с вестьми без урыву.

10. Еще бьем челом царствию Твоему, государь Наш, для неких святых икон, писать нам здесь, быть им в некотором монастыре, что государь наш строит.

На подлинных статьях, на греческом языке писанных, следующее подписано: Вместо государя своего Георгия Стефана воеводы и вместо архиереев, которые под моею областью, и вместо бояр и всего Молдавского государства, и аз митрополит Геден рукою своею руку приложил в том, что мы подклонились под царскую высокую руку и к подножию его царского величества во веки неподвижно.

Я антиохийский патриарх Макарий в сем, яко пишет и свидетельствует брат мой и сослужитель блаженнейший патриарх иерусалимской, господин Паисий, такожде свидетельствую и яз, что ему быть Стефану воеводе со всем своим государством под государевым повелением неподвижно и безотменно, в том даю сие писание за своею рукою, и будет он Стефан воевода наше свидетельство оболжет, и мы его проклинаям и отлучаем со всем его государством во веки. Лета от рождества Христова 1656 года Индикта 9, Майя 17 дня. А для достоверства печать свою приложил.

După: PCЗРП, T. I, C. 385-386.

Anexa IV

Moscova, 1656, iunie 29. *Scrisoarea de răspuns a țarului alexei Mihailovici la proiectul tratatului cu Rusia depus de solii moldoveni mitropolitul Ghedeon și logofătul Grigore Neanul la Departamentul solilor.*

Din mila lui Dumnezeu noi, mare domn, țar și mare cneaz Alexei Mihailovici, singur stăpânitor a toată Rusia Mare, și Mică, și Albă(... urmează titlul întreg al țarului-I.E.), îi facem știut lui Ștefan, voievod și singur stăpânitor al țării Moldovei, cuvântul milostiv al măriei noastre împărătești, că în anul de față 164, în luna mai, domnia voastră, Ștefan voievod, ați trimis la noi, mare domn, la măria noastră împărătească, pe solii tăi: pe mitropolitul Sucevei Ghedeon și pe logofătul al doilea Grigorie nenul cu rugămintea că dumneavoastră, creștinii pravoslavnici, oameni de toate rangurile din acest pământ al Moldovei, vă aflați în mare strâmtoare și prigonire din partea păgânilor, și ca noi, mare domn, măria noastră împărătească, să vă miluim, să orânduim pentru unitatea credinței pravoslavnice creștine și pentru sfintele biserici ale lui Dumnezeu, pe tine, Ștefan voievod, cu toată țara Moldovei să te primim sub înalta mână noastră împărătească în supușenie veșnică. Iar dumneavoastră nouă, marelui domn, ne veți sluji cu credință, și la ce va fi porunca noastră domnească, dumneavoastră veți merge asupra oricărui dușman al măriei noastre împărătești și veți sta una cu oamenii de oaste ai măriei noastre împărătești. Și noi, mare domn, măria noastră împărătească, după milostivul nostru obicei împărătesc, uitând de jignirile voastre vechi și adunările cu dușmanii noștri leși, te-am miluit, am orânduit să te primim pe tine, Ștefan voievod, cu țara Moldovei sub înalta mână noastră, a măriei noastre împărătești, în supușenie veșnică.

Iar tu, Ștefan voievod, să fii sub înalta mână noastră, a măriei noastre împărătești, cu toată țara Moldovei, neclintit în veci și să ne slujiți și să ne doriți tot binele nouă, marelui domn, măriei noastre împărătești, și fiului măriei noastre împărătești marelui cneaz Alexei Alexeevici a toată Rusia Mare, și Mică, și Albă, și moștenitorilor noștri. Iar dacă se va întâmpla un dușman al nostru, al marelui domn, al măriei noastre împărătești, pe acel dușman nici cu oameni, nici cu bani să nu-l ajutoarați și nici u n sfat cu dânsul să nu aveți, după voința noastră, a măriei noastre împărătești. Și unde va fi porunca noastră, a măriei noastre împărătești, asupra cărui dușman să mergeți, acolo să aveți a merge și cu oamenii de oaste ai noștri, ai măriei noastre împărătești, asupra oricărui dușman să stați împreună fără de nici o viclenie.

Iar ceea ce ne-ați rugat pe noi, pe marele domn, pe măriia noastră împărătească, după porunca ta, Ștefan voievod, solii tăi, mitropolitul și logofătul, au și înaintat articolele, iar în acele articole se scrie ca noi, mare domn, să vă miluim: obiceiul țării voastre a-l schimba și a-l prefăce să nu orânduim, ci să trăiți în acel obicei și cinste, după cum au fost în țara voastră pe timpul domnitorilor de mai înainte, care au fost înainte[de a trece] sub porunca sultanilor turci. Iar dumneavoastră veți fi datori în tot anul și până în veci să ne trimiteți nouă, marelui domn, mării noastre împăretești, mari daruri, după destoinicia noastră împărătească, iar noi, mare domn, să nu orânduim să se ia tribut de la dumneavoastră, după cum iaz turcii, pentru că prin aceasta dumneavoastră prin mila noastră domnească să aveți pace. Iar dacă din vrerea lui Dumnezeu vre-un domn al țării Moldovei va pleca din lumea aceasta, în țara și în statul vostru un alt domn, de alt neam, decât acela al țării voastre, să nu poată fi domnitor.

Și noi, mare domn, măriia noastră împărătească, pe tine, Ștefan voievod, și toată țara Moldovei te-am miluit, toate acele articole am orânduit să fie întru totul întocmai după rugămintea voastră. Și vom ținea cu milostivă danie și grija noastră domnească, iar dumneavoastră să vă bizuiți în mila noastră, a mării noastre împăretești.

S-a dat această carte de danie a noastră, a domniei noastre împăretești, în cetatea noastră împărătească a Moscovei în anul de la facerea lumii 7164, iunie 29 zile.

Traducerea contemporană în limba română după: Исторические связи народов СССР и Румынии. Т. II, Издательство «Наука», Москва. с. 287-289.

Анеха V

Moscova, 1656, iulie 7. *Jurământul de credință depus de Mitropolitul Ghedeon la Moscova.* Яз, Молдавского воеводства сучавской митрополит Геден, да логофет Григорий обещаемя пред святым Евангелием за себя и за Стефана-воеводу, и за весь духовной и мирской чин на том, что прислал нас к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, всея Великия и Малыя и Белья России самодержцу, Стефан-воевода и владетель Молдавской земли бити челом, чтоб он, великий государь, пожаловал, [и] велел ево, Стефана-воеводу, со всею Молдавскою землею принять под свою государскую высокую руку в вечное подданство. И великий государь, царь и великий князь Алексей Михайлович, всея Великия и Малыя и Белья России самодержец, его царское величество пожаловал Стефана-воеводу со всею Молдавскою землею под свою государскую высокую руку принять изволил.

И Стефану-воеводе и духовного чину людем, также и боярам, и всякого чину людем быти под царского величества высокою рукою навеки неотступным, и служитьи ему великому государю и сыну его государеву, государю царевичу и великому князю Алексею Алексеевичу Всея Великия и Малыя и Белья России и наследником верно, и на всякого его государева неприятеля стоять, по его государеву повеленью, безо всякие измены, а к турскому, и крымскому, и к иным государям впредь не приставать. И на том на всем ему, Стефану-воеводе и боярам, и всякого чину начальным людем учинит вера перед его государевыми послы, которых его царское величество изволил к нему, Стефану-воеводе прислать, и письмо о том за своими руками и за печатями, к царскому величеству для утвержденья и верности послать с теми ж его царского величества послы. А на истинное уверение во всем в том обещаюся государю своему, царю и великому князю Алексею Михайловичу, всея Великия и Малыя и Белья России самодержцу и его благоверной царице и великой княгине Марии Ильиничне и благоверному государю, царевичу и великому князю Алексею Алексеевичу всея Великия и Малыя и Белья России, и их государским наследникам, по непорочной заповеди господа бога и спаса нашего Иисуса Христа, якоже во святом Евангелии указался, еже ей, ей на том, служитьи мне ему, государю своему, царю и великому князю Алексею Михайловичу всея Великия и Малыя и Белья России самодержцу и его благоверной царице и великой княгине Марии Ильиничне и благоверному государю царевичу и великому князю Алексею Алексеевичу всея Великия и Малыя и Белья России и их государским наследникам. И

опричь государя своего царя и великого князя Алексея Михайловича всея Великия и Малыя и Белья России самодержца и сына его государева государя царевича и великого князя Алексея Алексеевича всея Великия и Малыя и Белья России и их государских наследников на Московское и на Владимирское государства, и на все великия государства Российского Царствия и на Великое Княжество Литовское и на Княжество Киевское и Черниговское и на всю Малую и Белую Русь иного царя из иных государств, польского и немецких реш*, королей и королевичей, из розных земель царей и царевичей, и из русских, и из иноземских родов никого не хотети, и под государствами, которые под ними государями, не подыскиватися никакими мерами и никакою хитростью.

А где уведая или услышу на государя своего царя и великого князя, Алексея Михайловича, всея Великия и Малыя и Белья России самодержца, и сына его государева государя царевича и великого князя Алексея Алексеевича, и на его царского величества наследников, и на все его великия государства на Великую и на Малую и на Белую Русь, и на Великое Княжество Литовское каких неприятелей турских или крымских, или коих иных государств собрание и злой умысл, или его царского величества в подданных измену, или иной какой злой умысл; и мне (им-рек) государю своему, царю и великому князю Алексею Михайловичу, про то известити, как мочно вскоре, а самому против неприятелей за государя своего и за его государства стояти, и промысл всякими мерами к помочи делати, и битися не щадя головы своя, а изменника поймать. А где велит мне царское величество быть на своей великого государя службе с своими царского величества московскими ратными людьми, или с его царского величества подданными гетмана Богдана Хмельницкого полку с запорожскими черкасы, и кто будет царского величества над войски бояре и воеводы, и мне будучи на государеве службе, тех бояр и воевод слушать, и с его царского величества ратными людьми совет и промысл имети, и с его государевыми недруги битися заодно. И которые со мною будут царского величества подданные молдавские ратные люди, и мне их утверждать, чтоб они царского величества с ратными людьми совет и дружбу имели, и царского величества с недруги бились заодно, не щадя голов своих, чтобы их обещание и клятва у всех была без преткновения постоянна. И из полков мне царского величества к неприятелю не отъехать и никакими мерами измены не учинить, и в городех, где мне случитца быть, царского величества с подданными, и мне неприятелю города не здать, и неприятеля на простое и безлюдное место собою и иным никем к городу не подвезть, и зла никакова не учинить, и ни в которое в иное государств изменою не отъехать и будучи в полках воевод не покинуть и с его государевыми недруги и со изменники не ссылатись ни в чем мне государю своему, царю великому князю Алексею Михайлову всея Великия и Малыя и Белья России самодержцу и сыну его государеву государю царевичу и великому князю Алексею Алексеевичу и их государским наследникам не изменить некоторыми делы, и некоторым лукавством. А кто не станет государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, всея Великия и Малыя и Белья России самодержцу и сыну его государеву государю, царевичу и великом князю Алексею Алексеевичу и господарским наследникам служить и прямити или кто учнет с их государскими недруги ссылатись, и мне с теми людьми за них государей своих, и за их государство битись до смерти, а самому мне по моему обещанию еже обещаюся ныне пред святым сим Евангелием, ни какой измены и к воровству ни к какому и ни к какому и ни к какой прелести не приставати и во всем мне государю своему, царю и великому князю Алексею Михайловичу всея Великия и Малыя и Белья России самодержцу и сыну государеву государю царевичу и великому князю Алексею Алексеевичу и государским наследникам служить и примити и добра хотети безо всякого лукавства в правду, я коже аз обещахся.

Аз, Григорий Ненюл, второй логофет, Геден, митрополит Сучавский и всей земли Молдавской 7164 (1656) года июля 7 день по государеву цареву и великое князя Алексея Михайловича всея Великия и Малыя и Белья России самодержца указу, великий государь святейший Никон патриарх Московский и всея Великия и Малыя и

Белыя России, в соборной церкви Успения Пресвятыя Богородицы пред столом господним, по сей записи Стефана-воеводы и владетеля Молдавской земли посланника Сучавскаго митрополита Гедеона к вере привел. А логофета Григорья и всех людей, которые были от владетеля с посланнию приводил к вере в соборной же церкви тверской архиепископ Лаврентий, да соборной протопоп Михайло июля 21-го дня.

Дуря: Лаптева Т.А., Соловьева Т.Б., „Присяга на подданство России” în *Военно-исторический журнал*. № 10, Москва, 1990. С. 39-40

Confesiune, religie și societate în Pașalâcul de Oradea

Mihai GEORGIȚĂ

Confession, Religion and Society in the Eyelet of Oradea

Abstract. *The conquest of Oradea by the Ottomans and the transformation of a big part of Bihar region in ottoman eyelet, lead to social and religious changes besides the economic ones. Oradea, a strong protestant Hungarian centre, with a prosperous cultural life before the Ottoman conquest, with a famous superior school and a printing press as well, will be transformed in a Moslem city with mosques.*

Close by the ottomans, like everywhere in the south of Danube, will come the orthodoxes (Vlaches, Serbians, Macedonians), who were much more loyal to the Ottomans. In this way, they succeed to build a church in the quarter Velența and to bring their own bishops. The orthodoxy in Bihor will become much stronger and the cultural life of Romanians from Bihor province will know one of the most important momenst of its history.

Keywords: *confession, eyelet of Oradea, moslem, protestant, orthodox.*

La finele lui august 1660, după mai multe încercări de cucerire, cetatea Oradea cade în mâinile turcilor, în urma unui asediu ce a durat mai bine de o lună de zile. Turcii, stăpâni peste Banat, au reușit astfel, prin cucerirea celei mai mari cetăți din marginea de vest, să prindă Transilvania ca într-un clește și să realizeze un front mai puternic în lanțul de cetăți pașalâc de pe teritoriul Ungariei. Alături de îndeplinirea acestei strategii ofensive, urmărită în timp de marii viziri, un alt motiv important, care a determinat inițiativa turcilor de a forma un pașalâc în ținutul Crișanei, a fost răzmerița antiotomană condusă de rebelul principe George Rakotzi II. Acesta își avea cartierul general la Oradea, iar haiducimea comitatelor din vestul principatului îi era un aliat de nădejde¹. Ocuparea cetății Oradea a însemnat pentru turci o lovitură de grație aplicată chiar în centrul taberei dușmane. De aici, timp de aproape un an, așa cum relatează cronicarul turc Evlia Celebi², participant la evenimente, oștile turcești și tătare, vor declanșa o campaniei de distrugere și devastare a Principatului, până când va fi instalat pe tron principele apreciat de sultan, Mihai Apafî. O altă cauză, care a generat cucerirea Oradiei și acțiunile de jaf și distrugere ale armatei otomane în Transilvania, a fost neplata tributului și a datoriilor către Poartă. Încă din lunile anterioare, magistratul Bistriței a primit o serie de scrisori de la principele Barcsai și oficialii săi, îngrijorați de somațiile turcilor, care cereau strângerea fără întârziere a

¹ Liviu Borcea, "Contribuții la istoria orașului Oradea în timpul stăpânirii otomane (1660-1692)", în *Crisia*, XI, Oradea, 1981, p. 107-108.

² *Călători străini despre țările române*, vol. VI, București, 1976, p. 491-700 *passim*.

tributului restant și care amenințau că, altminteri, vor transforma principatul în *eyelet*³. Cucerirea Oradiei a urgentat astfel achitarea tributului⁴.

În pofida garanțiilor făcute de cuceritorul Oradiei, Ali pașa, că nu va ocupa alte castele și cetăți din comitat, la scurtă vreme după căderea cetății, în toamna și iarna care a urmat, au fost ocupate principalele cetăți și târguri. Astfel, în afară de partea de nord-est a comitatului, în dreapta râului Ier, care cuprindea cetatea Săcuieni și orașul Debrețin, au luat în stăpânire tot comitatul. Ocuparea s-a realizat și cu sprijinul sătenilor, care s-au supus deîndată cuceritorilor, iar în multe cazuri au colaborat cu turcii și i-au chemat să-i alunge pe stăpânii lor de domeniu⁵. De pildă, cetatea Pomezueu, unde se aflau iobagi români, a ajuns în mâna turcilor, pentru că aceștia i-au chemat să le predea cetatea⁶. Dar nu este un caz singular. Conform afirmațiilor cronicarului Mustafa Galazade se pare că la cucerirea Timișoarei au contribuit sârbii timișoreni. Aceștia i-au ajutat pe turci să cucerească cetatea, atrăgându-și astfel mânia austrieșilor, care i-au condamnat la moarte⁷. Ali pașa nu s-a mulțumit numai cu acest teritoriu, ci a avut pretenții asupra tuturor ținuturilor aflate odinioară sub ascultarea marii căpităanii de Oradea, după cum rezultă din mărturisirile cronicarului Georg Kraus, care luase parte la tratativele privind granița răsăriteană a noului pašalâc⁸. Intenția turcilor de a acapara o parte cât mai mare din teritoriul Transilvaniei reiese cu claritate din însemnările lui Evlia Celebi. De aceea, încă din primele zile de după cucerirea Oradiei, principele Acațiu Barcsai solicită ca nobilii Francisc Redei, Nicolae Zollyómi și Sigismund Bánffy să participe la stabilirea hotarului dintre noul pašalâc de Oradea și principatul Transilvaniei⁹. Dacă Ali pașa nu a putut obține atunci alte teritorii din Ardeal, a pretins în schimb un tribut destul de mare și a căutat să numească un principe dispus la astfel de concesii. Propus la ridicarea în cea mai înaltă demnitate în principat,

³ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Cluj (în continuare A.N.-DJCluj) , *fond Primăria orașului Bistrița*, doc. 88, 89, 96, 97, 98/1660.

⁴ *Ibidem*, doc. 120/ 7.09.1660, doc. 127/9.09.1660. Acațiu Barcsai cere bistrițenilor să trimită la Gherla 6 care și câte 8 cai, pentru a putea expedia la Oradea datoriile către Poartă. Această faptă este menționată și de Georg Kraus în cronica sa. Vezi: Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608-1665*, București, 1965, p. 375.

⁵ Bunyitay Vincze, *A török foglалás korábon 1660-1692*, Budapest, 1892, p.35-37; vezi și: Liviu Borcea, „Contribuții la istoria cetății Săcuieni (comitatul Bihor) în sec. XV-XVII”, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca*, XXVI, 1983-1984, p. 325.

⁶ Georg Kraus, *op.cit.*, p. 397

⁷ *Cronici turcești privind Țările Române*, vol. I, București, 1966, p. 282.

⁸ Georg Kraus, *op.cit.*, p. 377-378. Nu se puteau prezenta la aceste tratative, fără ca o delegație alcătuită din Grigore Gilany, Gheorghe Punkosdi, Andrei Kreisser, judele regal, și Georg Kraus, notar în Sighișoara, să aducă tributul turcilor, deși mult diminuat, de la 500000 de taleri la 44000. Cel însărcinat cu tratativele privind granița de est a fost, potrivit cronicarului sas, Sigismund Bánffy, care sosise la Oradea cu trei zile în urma acestei delegații. Discuțiile au fost foarte încinse, așa cum prezintă Georg Kraus. Ali Pașa a cerut, pe lângă comitatele Bihor, comitatele Crasna, cele două Solnocuri, precum și alte comitate, pretinzând ca hotarul să fie împins până la Cluj. Oficialul transilvănean a respins aceste pretenții, dar în baza unor acte din arhiva Oradiei, Ali Pașa a revendicat o stradă întreagă din Cluj, care ar fi aparținut Oradiei. Văzând că i se respinge și această pretenție a cerut apoi ca hotarul să fie Huedinul sau Bologa, numai că atât Bologa, cât și Huedinul erau domeniile familiei Bánffy, pentru care Sigismund era pregătit să aducă acte doveditoare. Ali pașa a fost nevoit să renunțe, în schimbul achitării tributului și a zeciuiei din toate produsele.

⁹ A.N.-DJCluj, *fond Primăria orașului Bistrița*, doc.119/ 4. 09. 1660.

a fost, între alții, nobilul Nicolae Zollyómi, ce trebuia să aducă imediat tributul, altminteri se continuau incursiunile de cucerire¹⁰. Cu toate acestea, intențiile expansioniste ale turcilor n-au putut fi stăvilit pînă ce nu au fost alungați definitiv de habsburgi în 1692.

Între cei care au luptat pentru apărarea cetății sunt și nume cu rezonanță românească sau sârbească: Ioan Raț din Galoșpetreu, hotnog de cavalerie, Mihai și Ștefan Manciu, Ștefan Crainic, Ion Bot, dar nu credem, precum Nicolae Firu, că Petru Szilagyi, Petru Tinodi, Francisc Szarka ori Nicolae Fodor, erau români¹¹. E posibil ca în cetate să se fi aflat atunci români și mercenari sârbi. Mauritio Nitri amintește în lucrarea sa (apărută la Veneția în 1666), referitoare la luptele cu turcii din Ungaria și Transilvania, că în timpul asediului Oradei se aflau acolo trupe de mercenari seimeni, originari din Balcani („una Compagnia di soldati, chiamati Zemenij, popoli discendenti da Traci”)¹². Probabil, e vorba de câteva efective de mercenari, care au participat alături de domnii români la campania lui Rakotzi în Polonia și care au rămas alături de principe.

Pentru unii locuitori ai comitatului și ai orașului, venirea turcilor a fost de bun augur, iar pentru alții a fost o adevărată dramă. Mulți, care au scăpat de robia tătarască¹³, și-au părăsit locurile de baștină, luând calea pribegiei. Refugiații din Oradea sunt menționați în anii următori la Debrețin, Cluj, Turda sau Dej, cerând scutiri de sarcini din cauza sortii lor mizere¹⁴. Alte familii se vor fi aflat în situația familiei lui Mihai Raț din Oradea, care a fost ucis din porunca lui Ali Pașa. Văduva acestuia, Ecaterina Baka, și-a pierdut întreg avutul, în timpul cuceririi cetății, iar fiul acesteia a fost luat prizonier de tătari. Judele Debreținului solicită tuturor oficialităților orașelor și satelor din Transilvania să o ajute cu suma de 200 de taleri pentru a-și putea răscumpăra fiul¹⁵. Cererea a fost reiterată o lună mai târziu¹⁶, ceea ce ne determină să presupunem că, din cauza penuriei din visteriile principatului, a fost nevoită să mai aștepte. Nici destinul țăranilor care s-au bucurat de venirea turcilor n-a fost prea fericit¹⁷, căci Principatul și nobilimea continuau să-și exercite unele drepturi asupra lor,

¹⁰ *Ibidem*, doc.101/17.06.1661.

¹¹ Nicolae Firu, *Monografia bisericii Sf. Adormire din Oradea*, Oradea, 1934, p.15.

¹² Del Conte Mauritio Nitri abbate di Noires, *Raggualio dell ultime querre di Transilvania et Ungaria*, Venetia, 1666, p. 37.

¹³ Tătarii au luat 73000 de prizonieri din tot ținutul Crișanei. Vezi: *Călători străini despre țările române*, vol VI, p. 526.

¹⁴ Liviu Borcea, *op.cit.*, p. 113-114.

¹⁵ A. N.–DJCluj, *fond Primăria orașului Bistrița*, doc. 87/ 4. 06.1661.

¹⁶ *Ibidem*, doc. 113/ 4.07.1661.

¹⁷ I. Totoiu, “Contribuții la problema stăpânirii turcești în Banat și Crișana”, *Studii. Revistă de istorie*, anul XIII, nr. 1, 1960, p. 2-33. Autorul arată că stăpânirea otomană în Banat și Crișana a adus cu sine o situație mai grea țăranimii decât înainte. Numai orașenii, în schimbul unor taxe speciale, se bucurau de anumite privilegii. De asemenea, o situație ceva mai bună aveau locuitorii din vacufuri-proprietăți și fonduri destinate instituțiilor religioase, unde erau scutiți de orice dări și sarcini obișnuite. Administrația otomană s-a confruntat cu marea problemă a părăsirii de către țărani a feudelor spahiilor (ziameturilor și timarurilor), pentru a se stabili în satele devenite vacuf al sultanilor. Fuga și nesupunerea nu erau singurele forme de rezistență împotriva exploatării turcești, ci și lupta activă, revolta sau haiducirea. Pentru mișcările haiducilor a se vedea și: Cristina Feneșan-Bulgaru, „Forme de împotrivire socială în sangeacurile Lipova și Caransebeș în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în lumina documentelor otomane”, în *Studii și comunicări de etnografie și istorie*, 2, 1977, p. 419-437.

astfel încât s-a ajuns ca aceștia să fie vexați din mai multe părți-la fel ca în localitățile din zona de graniță a Ungariei¹⁸-, dând taxe și dări nobililor ori efectuând cărașii și zile de muncă pentru cetățile de margine, uneori cu acordul expres al turcilor. Toate acestea au condus la depopularea satelor sau la formarea unei categorii de țărani sărăciți, care duceau o viață nomadă și trăiau în corturi¹⁹. De aceea, administrația otomană, care se erija în protectoare a țăranimii și pentru a câștiga devotamentul acesteia, a interzis abuzurile și jafurile organizate de soldații turci sau imperiali și a luat ca măsuri pentru repopularea așezărilor²⁰ anularea haraciului pe o anumită perioadă, dar și a obligațiile față de nobilimea maghiară²¹. Atunci când plângerile împotriva abuzurilor administrației otomane de la Oradea ajungeau la sultan, acesta era nevoit să facă dreptate supușilor săi, suprimând conducerea abuzivă²².

Cât de bună ori de rea a fost până la urmă soarta locuitorilor din Bihor sub administrația otomană nu o vom ști pe deplin, cert este însă că odată cu instalarea turcilor la Oradea încetează viața culturală și religioasă, ce s-a dezvoltat timp de un veac, a unuia din cele mai importante centre ale protestantismului maghiar. Tiparnița care fusese instalată în urmă cu 20 de ani, a scos de sub teascurile sale 61 de titluri în maghiară și 40 în latină, de la lucrări de drept și culegeri de legi până la cărți religioase. O activitate remarcabilă. În momentul asediului era pregătire de tipar reeditarea bibliei în maghiară, într-un tiraj de 10 000 de exemplare²³. Aici funcționa și o școală de învățământ superior prestigioasă prin dascălii ei, unde se predă filozofia și teologia în latină și maghiară, școală a cărei activitate era susținută de lucrările cu caracter didactic, tipărite în tipografia orădeană. După ocuparea orașului, școala și-a încetat activitatea, iar studenții câți au mai rămas s-au mutat la colegiul din Debrețin²⁴, dar nu este adevărat că astfel aici a crescut semnificativ numărul studenților, ci dimpotrivă el s-a diminuat, una din cauze fiind înrăutățirea situației materiale a colegiului²⁵. Între punctele din înțelegerea asediaților cu Ali pașa, prin care s-a cedat cetatea, una se referă la păstrarea arhivei capitulare și a documentelor sale pentru a fi predată principatului, iar alta la păstrarea tiparniței și a exemplarelor Bibliei- aflată în curs de

¹⁸ Localitățile din zona de graniță a Ungariei cunoșteau regimul de dublă subordonare, plătind taxe duble turcilor și stăpânilor de domeniu ori austrieilor. Vezi Robert Mantran (coord.), *Istoria imperiului Otoman*, București, 2001, p. 249.

¹⁹ I Totoiu, *op.cit.*, p. 12-13. Câte două sute de familii de țărani nomazi au fost colonizați pe o parte și pe alta a Mureșului în Arad, în baza firmanului din 11 ianuarie 1661, și trebuiau să deservească la întreținerea podului a palancii din Aradul Nou, a gîmiei, a școlii, a hanului și a altor instituții pioase din palancă.

²⁰ Ali pașa a promis stăpânirea liberă a bunurilor pentru toți aceia care rămâneau în Oradea sau se reîntorceau din refugiu. Vezi. *Ibidem*, p. 20; Bunyitay Vincze, *op.cit.*, p. 47-48.

²¹ Regimul otoman era deseori mai favorabil poporului de rând, decât regimul care-l precedase, prin ușurarea prestărilor de corvezi. Vezi: *Ibidem*, p. 253.

²² Așa a fost cazul intransigentului pașă Iusuf, înlocuit în primăvara anului 1670, pentru abuzurile și nedreptățile sale, cu mai blândul pașă Husein, Mihai Georgiță, „Noi mărturii despre pașalele din Oradea”, în *Analele Universității din Oradea. Istorie-Arheologie*, tom XVII, Oradea, 2007, p. 30-34.

²³ *Istoria orașului Oradea*, Oradea, 2007, p. 139-140; Tóth Szabo Pál, *Nagyvárad az erdélyi fejedelmek s a török uralam korában*, Nagyvárad, p. 75-76.

²⁴ *Ibidem*, p. 141-143.

²⁵ Major Huba Zsolt, *op.cit.*, p. 162-163.

tipărire- și a celorlalte cărți din biblioteca școlii, până vor fi ridicate²⁶. Se știe din cronica lui Kraus că judele Bistriței, Ioan Scherling, a fost trimis cu 22 de căruțe la Oradea pentru a transporta arhiva capitulului, tiparnița și cărțile ce țineau de ea. Pentru transport, Dieta a votat suma de 1000 de florini²⁷. Într-adevăr în arhiva orașului Bistrița s-a păstrat o scrisoare a lui Acațiu Barcsai, emisă la 30 septembrie 1660 de la Cluj, în care se poruncește magistratului bistrițean să trimită 20 de care cu câte 6 cai pentru a putea transporta tiparnița și cărțile de la Oradea²⁸. Aceasta și machetele exemplarelor din Biblie au ajuns la Cluj, unde a fost tipărită în 6000 de exemplare²⁹. Însă turcii nu și-au ținut cuvântul până la capăt și au distrus arhiva și biblioteca școlii, păstrându-se numai acelea care au ajuns la Cluj și Debrețin³⁰. Ienicerii au incendiat arhiva, astfel multe documente de valoare, referitoare la istoria bisericii reformate, s-au făcut scrum³¹.

Stăpânirea otomană în Bihor a însemnat nu numai instituirea unui regim administrativ, politic și economic tipic unui pašalâc turcesc³², ci și implantarea instituțiilor religioase specifice musulmanilor într-un mediu creștin, considerat advers, ceea ce va fi provocat uneori iritări interreligioase ori abuzuri. În ciuda toleranței *de jure* profesată de turci față de popoarele creștine ocupate³³, în realitate exista un prozelitism continuu, chiar dacă de multe ori disimulat. Cu preeminență, la sud de Dunăre sunt consemnate numeroase convertiri la mahomedanism³⁴. Se vorbește cu un soi de sfială în literatura de specialitate despre islamizările forțate, subliniindu-se în primul rând toleranța religioasă a turcilor. Nu ne putem situa de partea acestui mod de

²⁶ Liviu Borcea, *op.cit.*, p. 112. Csernák Béla, *A református egyház Nagyváradon 1557-1660*, Nagyvárad, 1992, p. 260-261.

²⁷ Georg Kraus, *op.cit.*, p. 377.

²⁸ A.N.-DJCluj, *fond Primăria orașului Bistrița*, doc. 137/ 30.09.1660.

²⁹ Tóth Szábo Pál, *op.cit.*, p. 76.

³⁰ Major Huba Zsolt, *op.cit.*, p. 161-162.

³¹ Csernák Béla, *op.cit.*, p. 262; Tóth Szábo Pál, *op.cit.*, p. 107.

³² A fost împărțit în patru sangeacuri Sâniob, Pomezueu, Beiuș și Șinteu, 9 districte cu 340 de sate. Vezi: *Călători străni despre țările române*, vol. VI, p. 658.

³³ Potrivit legii islamice comunitățile creștine și evreiești din turcocrăție beneficiau de statutul de *zimmî*, rezervat de islamici „popoarelor cărții”, putându-și astfel exercita liber religia. În pofida acestei prevederi legale, au existat sultanii care au fost tentați să impună convertiri forțate. Ele au avut loc mai ales ca reacție la revolta populației creștine, așa cum a fost cazul albanezilor în 1689. Robert Mantran (coord), *op.cit.*, p. 255, 269. De fapt, ei depindeau de capriciile și interesele sultanilor ori, în provinciile îndepărtate, trebuiau să suporte abuzurile administrației otomane. Chiar sultanul Mahomed al II-lea, care a dat asigurări prin decrete patriarhului ecumenic Genadie că va respecta credința, organizarea și cultul creștinilor, le-a încălcat. Vezi: Pr. Nicolae Chifăr, *Istoria creștinismului*, vol. IV, Iași, 2005, p. 109; Ioan Rămureanu, Milan Šesan, Teodor Bodogae, *Istoria bisericii universale*, vol.II, București, 1993, p. 137-138, 279-281. Unele aspecte la Franco Cardini, *Europa și islamul. Istoria unei neînțelegeri*, Iași, 2002, p. 183-200.

³⁴ Alexandru Madgearu, *Originea medievală a focarelor de conflict din Peninsula Balcanică*, Corint, București, 2001, p. 176-183; Gézá Dávid, *Limitations of conversion. Muslims and christians in the Balkans in the sixteenth century*, în „Frontiers of faith. Religious exchange and the constitutions of religious identities 1400-1750”, Budapest 2001, p. 149-156. Se estimează că în ansamblul Balcanilor în cursul veacului al XVI-lea convertirile la islam nu depășeau între 100 și 300 de persoane pe an, cu excepția Albaniei, Bosniei și Herțegovinei, însă ele erau progresive și constante. Vezi: Robert Mantran (coord.), *op.cit.*, p. 255.

abordare. Conceptul de *Pax ottomanica*, credem că nu trebuie înțeles *grano cum salis*, el trebuie luat în discuție mai mult ca principiu, existând destule contradicții între enunț și practică. Convertirea la islam era soluția cea mai dorită, care pune capăt războiului sfânt; pacea fiind garantată numai după ce nemusulmanul îmbrățișa religia lui Mahomed. O pace durabilă și totală se putea realiza, conform credinței islamice, doar prin instaurarea unui panislamism. Pentru aceasta se practicau numeroase metode de constrângere și înșelăciune în vederea convertirii creștinilor. Cei care nu acceptau religia musulmană³⁵, în teritoriile cucerite, erau expuși la corvezi grele și abuzuri, în timp ce noii convertiți se bucurau de toate drepturile unui musulman, având garantate integritatea fizică, libertatea, avutul și pământurile³⁶. Căsătoriile mixte între bărbații musulmani și femeile creștine erau destul de frecvente și avantajoase din punct de vedere material pentru familia creștină a fetei, dar băieții rezultați din aceste căsătorii erau obligatoriu musulmani. Însă, convertirea sistematică se făcea prin acea „dare a sângelui”. Nu putem descrie suficient de bine durerea părinților creștini care asistau la «recrutările forțate» ale copiilor lor în sistemul *devşirme*, unde mai întâi erau convertiți la islam și circumciși. E drept că dintre ei puteau ajunge astfel demnitari la curtea sultanului, iar cei mai mulți în contingentele de ieniceri, însă deveneau dușmani ai rudelor lor, așa cum afirmam cu satisfacție cronicile turcești³⁷. Un rol important în susținerea politicii de convertire l-a avut islamismul popular, reprezentat cu succes de *dervişii sufii*³⁸, acele confrerii de mistici musulmani, care militau pentru trecerea nemusulmanilor la mahomedanism, acceptând pentru aceasta chiar un sincretism religios islamo-creștin, și care s-au răspândiți, de asemenea, în pașalâcul Timișoarei³⁹. Nemusulmanii, chiar dintre „oamenii cărții”-*zimmî* (evrei ori creștini), erau considerați

³⁵ În Bosnia și Herțegovina, fosta clasă feudală se aflată în avangarda curentului de islamizare, întrucât, dacă adoptau această religie, își păstrau cel puțin o parte din bunuri și din influența tradițională. Vezi: Robert Mantran (coord.), *op.cit.*, p. 252; uneori doar capul familiei trecea la islamism, iar soția și copiii rămăneau creștini. Vezi: Alexandru Madgearu, *op.cit.*, p. 183.

³⁶ Viorel Panaite, *Pace, război și comerț în Islam. Țările române și dreptul otoman al popoarelor* (sec. XV-XVII), All, București, 1997, p. 156-159; *Forme ale păcii în sud-estul european în secolul al XVI-XVII*, în „Revista de istorie”, an. 35, nr.1, p.139-160. Conceptul de *şariat* din legea islamică se referea la starea obligatorie de război existentă între *Casa islamului* și *Casa războiului*. Conflictul putea fi rezolvat fie prin convertirea totală, fie prin subjugarea omenirii. Războiul sfânt împotriva necredincioșilor (dijihadul), reluat de diferite sure din Coran a alimentat convingerea asupra predestinării victoriei finale a musulmanilor. Ca purtători ai adevărului divin, musulmanii aveau misiunea sacră de a-l impune lumii, asta deoarece exista concepția primară asupra menirii și rolului statului islamic în istorie, dominată de ideea superiorității religioase și culturale a Islamului. Vezi: Cristina Feneșan, *Cultura otomană a vilayetului Timișoara (1552-1718)*, Timișoara, 2004, p. 198-199.

³⁷ Adriana Stiles, *Imperiul otoman 1450-1700*, București, 1999, p. 64-67; 152-153; Devenise un clișeu al cronicarilor turci să amintească despre islamizarea copiilor, viitori dușmani ai creștinilor. Vezi: *Călători străini despre țările române*, vol.VI, p. 368-370, 753; *Cronici turcești privind țările române*, vol. I, p. 337.

³⁸ În special gruparea dervişilor beктаși promovau un sincretism islamo-creștin, acceptând elemente creștine la noii convertiți pentru a-i atrage mai ușor la islamism. Vezi: Alexandru Madgearu, *op.cit.*, p. 183.

³⁹ La Timișoara existau, potrivit cronicii lui Evlia Celebi, 4 lăcașuri pentru dervişii, la Cenad 3 lăcașuri de acest fel, iar la Lipova existau 3 lăcașuri pentru dervişii beктаși. *Călători străini despre țările române*, vol.VI, p. 499, 507, 647.

inferiori și disprețuiți ca necredincioși⁴⁰. Pe lângă taxe, erau supuși la diferite măsuri discriminatorii. Trebuiau să poarte vestimentație diferită, iar orice semn de lux era strict interzis. Cât privește practicarea religiei creștine, ceremoniile trebuiau să se desfășoare discret, clopotele nu puteau fi trase decât numai în insulele grecești și Muntele Athos, și excluse categoric în comunitățile mixte, și era interzisă sub orice formă propaganda ori combaterea islamismului. Cucerirea unor teritorii creștine atrăgea după sine distrugerea bisericilor sau transformarea lor în moschei. În cazul supunerii, bisericile erau păstrate de obicei fără cruci pe cupolă, dar nu permiteau ridicarea altora noi și repararea celor vechi decât cu aprobări speciale și în zone unde populația creștină era majoritară, aprobării însoțite îndeobște de sume mari de bani⁴¹. Oradea fiind luată prin luptă, în virtutea cutumei turcești, trebuiau distruse bisericile creștine sau transformate în lăcașuri de cult musulmane⁴². Când au intrat turcii în cetate, mai întâi au smuls cele două cruci aurite de pe bastioane, aflate odinioară pe catedrală, apoi au distrus statuile celor 3 regi sfinți maghiari⁴³, deoarece erau socotite a fi idoli creștini. Prin acest gest ei au socotit că distrug o concepție idolatră, ce era contrară învățăturilor mahomedane. Grăitor din acest punct de vedere este dialogul dintre cronicarul Evlia Celebi și un preot maghiar reformat. Preotul a negat faptul că statuile au fost folosite ca idoli, la care se închinau, și că în bisericile lor ar mai exista idoli, iar cronicarul a putut pe urmă exclama: „Slavă lui Allah, în bisericile din Oradea, nu se mai află nici un idol, căci toate au devenit lăcașuri musulmane de închinăciune”,⁴⁴. Imediat după instalarea în cetate, pentru a marca prezența musulmană, s-a dat ordin ca toate bisericile să fie transformate în geamii⁴⁵. Această acțiune presupunea puține modificări (înlăturarea crucii, acoperirea picturilor, transformarea turelilor în minaret), iar orientarea bisericilor către răsărit a ușurat improvizarea *mihrabului*, adică nișa orientată spre Mekka, unde-și îndreptau rugăciunile musulmanii. De fapt, *mihrabul* îndeplinea funcția de altar, în fața căruia se așeza imamul pentru a ridica rugăciuni către Allah. Întotdeauna, transformarea bisericilor a fost însoțită de edificarea unor noi lăcașuri de cult⁴⁶. În cetate turcii au început construirea geamiei sultanului, cea mai reprezentativă, iar în cartiere giamii ale vizirilor și aianilor. Pentru că a fost cucerită prin predare, toate prăvăliile și veniturile locuitorilor au devenit vacufuri ale orașelor sfinte Mecca și Medina⁴⁷. După trei ani,

⁴⁰ Cristina Feneșan face un inventar al invectivelor adresate creștinilor de către elita turcească din Banat. Vezi: Cristina Feneșan, *op.cit.*, p.190-196.

⁴¹ De regulă orice clădire civilă sau religioasă nu trebuia să depășească pe cele musulmane. Despre îngrădirile impuse creștinilor vezi: Pr. Nicolae Chifăr, *op.cit.*, p. 111; Robert Mantran (coord.), *op.cit.*, p. 255-256. Despre politica otomană față de ridicarea bisericilor creștini și alte măsuri care încurajau apostazia vezi: Violeta Barbu, *Purgatoriul misionarilor. Contrareforma în Țările române în secolul al XVII-lea*, București, 2008, p. 57-59.

⁴² *Călători străini despre țările române*, vol. VI, p. 526, 547-647. Multe bisericii din orașele bănățene și transilvănene au avut aceeași soartă. Vezi și: *Cronici turcești privind țările române*, vol. I, p. 276-280.

⁴³ Tóth Szábo Pál, *op. cit.*, p. 106. La Aiud au smuls clopotele din biserici, iar la Gherla au scos toate crucile, icoanele, picturile și clopotele din bisericii și le-au transformat în moschei. Vezi: *Călători străini despre țările române*, vol. VI, p. 547-551.

⁴⁴ *Călători străini despre țările române*, vol. VI, p. 527-528.

⁴⁵ *Cronici turcești privind țările române*, vol. II., p. 199.

⁴⁶ Cristina Feneșan, *op.cit.* p. 135-138.

⁴⁷ *Călători străini despre țările române*, vol. VI, p. 526.

Evlia vizitează orașul, ocazie cu care dă mai multe informații despre aspectul acestui oraș musulman. Era un oraș înfloritor și prosper⁴⁸, care fiind închinat ca vacuf putea trimite 12000 de galbeni anual spre Medina. Giamia sultanului Mehmed al II-lea, aflată deasupra porții mari a cetății și transformată din biserică, era impunătoare și splendidă. În stampa militară realizată în timpul asediului austrieșilor din 1692 se mai poate vedea în cetate o impunătoare giamie cu patru minarete⁴⁹. Cea mai frumoasă era cea construită de Ali pașa, cuceritorul orașului, iar alta era a vizirului Mehmed Köprülü, acoperită cu țiglă. În total erau 17 lăcașuri de închinăciune, din care trei erau giamii, unde se săvârșeau slujbele de vineri, având mulți credincioși. Mai existau trei școli superioare musulmane și patru școli pentru copiii mici⁵⁰. În Olosig sediu al pașei, exista o geamie, 2 școli și trei meceturi. În piațeta din fața giamiei lui Köprülü se afla o fântână pentru abluțiuni rituale, care urma să fie acoperită cu plumb prin dispoziția vizirului. În afară de aceasta, mai existau 7 cișmele, utilizate de credincioșii musulmani în locul băilor publice pentru împlinirea ritualului. Construirea băilor publice ori a fântânilor era o măsură prioritară luată de autoritățile musulmane în momentul stabilirii lor într-o localitate, deoarece numai așa se putea săvârși corect cultul religios indispensabil în comunitățile islamice. Abluțiunile rituale pentru purificarea trupului și sufletului înainte de rugăciune erau extrem de importante, de aceea autoritățile musulmane se arătau foarte preocupate de construirea unor astfel de stabilimente⁵¹. A fost înființat și un imaret (cantină) de către vizirul Mehmed Köprülü, unde elevii și studenții primeau întreținerea completă. De obicei, acest imaret deservea și populația săracă, asigurându-i masa zilnică, și de multe ori îndeplinea rolul unui spital⁵². Aceasta dovedește că exista o intensă viață spirituală islamică la Oradea. Toate instituțiile, fundațiile și lăcașurile religioase erau întreținute din veniturile vacufurilor (domenii religioase) lui Mehmed Köprülü, care în 1661 cuprindea toate marile localități de lângă Oradea. În defterul din 1665, acest domeniu era mult mai extins, acaparând multe sate din jur, bine populate și colonizate mai târziu cu grupurile de țărani nomazi, ce trăiau în corturi. Ele atrăgeau populația datorită regimului mai lejer decât cel de pe timaruri. Centrul vacufului era în târgul Biharea, iar localitățile care aparțineau de el erau destinate să întrețină așezămintele religioase din Oradea. Din punct de vedere demografic și al potențialului agricol erau mult mai însemnate decât vacufurile de la Ineu sau Arad⁵³.

Fiind un oraș de curând ocupat, majoritatea populației era din Rumelia, (adică musulmani și creștini din Balcani), și câțiva bosnieci de la serhaturi⁵⁴. Încercarea aventuroasă a lui Rakotzi Ladislau, care, într-o zi de 27 mai, 1664, în timpul marelui

⁴⁸ Nu trebuie să mire faptul că orașele au devenit înfloritoare sub ocupația turcească, așa ca în pašalâcul de Timișoara sau de Buda. Vezi: Liviu Borcea, *op.cit.*, p. 115 și nota 50; Cristina Feneșan, *op.cit.*, p. 80-130.

⁴⁹ Stampa se află în custodia Arhivelor Naționale-Direcția județeană Bihor.

⁵⁰ *Călători străini despre țările române*, vol. VI, p. 659-663.

⁵¹ Cristina Feneșan, *op.cit.*, p. 145.

⁵² *Călători străini despre țările române*, vol. VI, p. 662. I. Totoiu, *op.cit.*, p. 25.

⁵³ I. Totoiu, *op.cit.*, p. 22-23. Localitățile cele mai importante din vacuf erau: Biharea, Episcopia Bihorului, Sălard, Sântimreu, Cherechiu, Diosig, Uifalău, Marghita, Mișca, Popești, Tăuteu, Tileagd, Kismaria, Komádi

⁵⁴ *Călători străini despre țările române*, vol. VI, p. 666.

târg anual de Rusali⁵⁵, a atacat împreună cu oamenii săi, deghizați în târgoveți, intrarea în cetate, a atras după sine prigoana temporară a creștinilor conspiratori⁵⁶. Și celelalte cetăți din Bihor, unde se aflau garnizoane turcești au fost marcate de prezența islamică. Biserica mare din palanca Batăr a fost transformată în giamia sultanului Mehmed⁵⁷. La Șinteu, sediu al sangeacului, ocupată cu sprijinul preotului calvin, se afla o giamie și s-a ridicat un minaret nou în 1661⁵⁸. De asemenea, la Sâniob, tot reședință a sangeacului, exista o giamie închinată lui Sinan pașa și un mecet⁵⁹. În schimb, în celelalte două capitale ale sangeacurilor, Beiuș și Pomezeeu, unde existau comunități mari de români și unguri, cronicarul nu amintește nici un lăcaș de cult⁶⁰. La fel, la târgul Salonta, unde exista o comunitate de români și maghiari sunt menționate trei bisericii ale credincioșilor creștini. Identitatea religioasă era totuși păstrată de fiecare comunitate. Drept exemplu, Evlia amintește de obiceiul din aceste serhaturi, ca în urma unei lupte, cadavrele turcilor și ale creștinilor să fie separate în movile, pe cele ale musulmanilor punându-se o scândură vopsită în verde, iar pe cele ale creștinilor cruci din lemn⁶¹. De fapt, în general, identitatea creștinilor și musulmanilor era bine conservată, trecerile voluntare și asumate conștient de la o religie la alta se făceau cu dificultate, identitate religioasă fiind apărată chiar cu prețul vieții⁶². Dar avantajul din acest punct de vedere era întotdeauna de partea stăpânilor turci, care considerau islamul o credință superioară⁶³. Sunt cazuri excepționale când turcii au adoptat creștinismul, și acestea numai în urma unui misionarism eficient ori a unor impresii de ordin spiritual superior. Se cunoaște cazul unui tânăr turc din Transilvania, dintr-o familie bogată, care și-a părăsit avutul și familia pentru a îmbrățișa creștinismul catolic, devenind chiar unul fanatizat. După ce a fost botezat, a început o prodigioasă activitate de propagandă între turcii din orașe și târguri, pe unii botezându-i. Încurajat de succesul acesta și convins de adevărul noii sale credințe a încercat să convingă și pe un pașă-(care nu putea fi decât cel din Oradea sau Timișoara). Evident, pașa n-a putut accepta această ofensă gravă și i-a tăiat capul, lăsându-i trupul neînsuflețit să zacă în drum, până când noaptea creștinii l-au îngropat. Tânărul turc, pătruns de noua învățătură, s-a supus cu ușurință

⁵⁵ *Ibidem*, p. 665; I. Totoiu, *op.cit.*, p. 24-23. E vorba de marele târg care dura 20 de zile și 20 de nopți și unde se adunau o mulțime de negustori, chiar din îndepărtatele provincii ale Asiei. Totul se desfășura sub supravegherea soldaților turci.

⁵⁶ Bunitay Vincze, *op.cit.*, p. 41; I. Totoiu, *op.cit.*, p. 24; Scholtz Béla, *Nagy-várad várának története*, Nagyvárad, 1967, p. 179.

⁵⁷ *Călători străini despre țările române*, vol. VI, p. 515, 664.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 549.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 670.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 673. E posibil să fi fost transformate mai multe biserici parohiale în lăcașuri de cult musulmane, în acele localități unde turci s-au stabilit pentru o scurtă perioadă. Tradiția locală din Nojorid și Bicaciu a păstrat în memoria colectivă toponime care fac trimitere la astfel de realități. Vezi: Ioan Crișan, „Monumente ecleziastice romanice din Bihor. Noi direcții de investigație arheologică”, în *Crisia*, XXXIX, 2009, p. 79.

⁶¹ *Ibidem*, p. 653-654.

⁶² Cristina Feneșan, *op.cit.*, p. 190-194.

⁶³ Până și un cărturar de talia lui Evlia Celebi, un admirator nedisimulat al culturii și civilizației creștine, s-a arătat extrem de bucuros că a reușit să-l convingă pe Ștefăniță Lupu să îmbrățișeze islamul, fie și în taină față de supușii săi ortodocși, după ce acesta a promis că va trece la credința lui Mahomed, dacă va reuși să-l înfrângă pe adversarul său la tronul Moldovei. *Călători străini despre țările române*, vol. VI. p. 472-473.

martiriului, exclamând înainte de execuție „ trăiască credința creștină”⁶⁴. O impresie deosebită asupra turcilor a produs faima și sfințenia mitropolitului timișorean Sfântul Iosif cel Nou. În însemnările despre viața acestui sfânt ierarh, întocmite de diacul său Damaschin Udrea, aflăm că acesta a fost bine primit de pașa de Timișoara, fost creștin, și respectat de turci, dintre care unii s-au creștinat, văzând minunile lui⁶⁵.

Nu cunoaștem cazuri de persecuții religioase ori de apostazii în masă la nivelul pašalâcului de Oradea, așa cum au fost ele consemnate în alte părți în Banat sau Transilvania. Convertirile în masă s-au făcut de regulă sub amenințare pierderii vieții. Când s-a cucerit cetatea Cenadului, potrivit cronicii lui Evlia Celebi, mulți creștini, pentru a-și salva viața, au îmbrățișat islamismul⁶⁶. După cum în timpul sângeroaselor masacre turco-tătare din secuime, petrecute în 1661, „dintre copii și familiile lor mulți s-au făcut musulmani”⁶⁷. E posibil să se fi întâmplat așa de vreme ce, atunci când a fost cucerită Agria și Lipova de către austrieci în 1687, dintre prizonierii turcii, care urmau să fie aduși spre Oradea, pentru a rămâne în viață, aceștia s-au creștinat⁶⁸. Oricum trecerile de la o religie la alta nu puteau fi sincere, atât timp cât erau făcute din constrângere⁶⁹. De asemenea, aceștia puteau fi creștini islamizați, care, după ce au intrat sub stăpânirea creștinilor, au revenit la veche religie. Desigur, conviețuirea cu turcii a condus la un soi de obișnuită a creștinilor cu practicile religioase ostentative ale acestora. O astfel de atitudine a creștinilor români și maghiari din Gyula a sesizat-o Evlia Celebi, convins că doar obstacolul lingvistic îi mai ține departe de a accepta

⁶⁴ Arhivele naționale istorice centrale(ANIC)-Colecția microfilme Vatican, rola 63, cadrul 62.

⁶⁵ Gh. Cotoșman, *Viața sfântului Iosif cel Nou mitropolitul Timișorii și a toată țara Banatului 1650-1656*, Timișoara, 1956, p. 56-66. Pentru alte cazuri de convertire la ortodoxie vezi: Violeta Barbu, *op.cit.*, 208-213.

⁶⁶ *Călători străini despre țările române*, vol. VI. p. 493; Nu credem să fie o exagerarea a lui Evlia Celebi, deoarece în fraza anterioară vorbește de cucerirea Becicherecului, unde locuitori creștini au cerut aman și au fost cruțați. Așadar, face o distincție între modurile cum s-a procedat cu locuitori creștini ai acestor cetăți, altminteri putea formula o singură frază. Vezi și: Mihai Guboglu, „Călătoria lui Evliya Celebi efendi în Banat”, în *Studii de istorie a Banatului*, vol. II, Timișoara 1970, p. 32. Când a fost cucerită cetatea Antivari în 1650, 73 dintre locuitorii catolici au fost uciși, iar restul pentru a-și salva viața s-au islamizat. Vezi: Violeta Barbu, *Vlahii balcanici în epoca Contrareformei*, în „Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani”, Brăila, 2003, p. 176.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 590-591.

⁶⁸ *Cronici turcești privind Țările române*, vol. II, p. 373.

⁶⁹ Este celebru cazul evreului Sabbatai Zevi, ce se credea noul Mesia (1666), care a fost nevoit, fiind condamnat la moarte el și adepți săi, să îmbrățișeze islamul, dar care continuau să propovăduiască supremația iudaismului asupra islamismului. Vezi: Robert Mantran(coord.), *op.cit.*, p. 207, 287. Deși creștinii erau convertiți, nu renunțau cu ușurință la practicile creștine, astfel încât apare fenomenul unui sincretism religios, în care creștini practicau în continuare(adeseori în ascuns) botezul, cultul sfinților și al icoanelor, ori consumul cărnii de porc, practici sincretice încurajate de gruparea dervișilor beктаși. Vezi: Alexandru Madgearu, *op.cit.*, p. 183, și Violeta Barbu, *Vlahii balcanici în epoca Contrareformei*, p.172. Elocvent este și cazul vlahilor (megleroromâni) din Nânta, convertiți forțat în 1671 în ziua de Paști, împreună cu episcopul locului. Episcopul după un timp a reușit să se reconvertească, dar, când s-a reîntors în sat să-și recâștige enoriași, aceștia erau atât de fanatizați, încât l-au ucis. Totuși, au păstrat peste timp obiceiurile creștine: cultul icoanelor, semnul crucii pe pâine etc. Așadar, se poate vorbi de o labilitate a convingerilor religioase în turcocrăție. Vezi: Lucian Miclăuș, *Evoluția spirituală a românilor sud-dunăreni-repere istorice*, în „Biserica și societate în Banat”, Timișoara, 2005, p. 66-67.

credința turcilor⁷⁰. Totuși, există indicii pentru Bihor că au fost cazuri de îmbrățișare a mahomedanismului, fie benevol urmărind anumite avantaje, fie constrânși. Un asemenea indiciu se află chiar între condițiile puse de garnizoana turcească în mai 1692, când au predat cetatea austrieilor. „Robii și roabele care vor să rămână între creștini, precum și elevii maghiari sau tălmăcii, care au trecut înainte la islamism să nu fie tulburați în credința lor”,⁷¹. Este evident din acest text faptul că au existat convertiri la diferite niveluri sociale ori prin sistemul de învățământ, acele școli musulmane care existau la Oradea. Un alt indiciu este cazul acelui băiat catolic ungur care era dus în captivitate la Oradea și constrâns de turci să-și renege credința. A fost salvat de un călugăr franciscan, care-i ajutase pe încă patru tineri convertiți să fugă în Transilvania⁷². Acești ani de conviețuire cu turcii și-au lăsat amprenta asupra comunităților creștine, probabil nu așa de intens ca în Banat. În special moravurile turcilor i-au atras pe locuitorii din aceste zone, dar și unele practici din cultura musulmană pot fi întâlnite⁷³. Desigur, ele au fost adoptate și pentru a face impresii bune stăpânilor otomani. Cronicarul sas, Johann Krempes, s-a arătat îngrozit de vestea, potrivit căreia la dieta din Câmpia Turzii, ținută în 1659, s-ar fi luat următoarele hotărâri: un bărbat să poată avea mai multe femei, dacă le putea întreține, să nu se mai țină nicio sărbătoare, și să nu se mai salute prin scoaterea pălăriei; măsuri contrare învățaturii și moralei creștine. Despre inițiatorii lor cronicarul crede fie că au fost turci, fie au vrut să se turcească⁷⁴. Soborul eparhiei ortodoxe a Caransebeșului la 1704, ce a întrunit un număr de 217 preoți în frunte cu episcopul Gheorghe, în urma constatării turcirii moravurilor creștine și a existenței unor relații conjugale poligame, a statornicit măsuri de redresare și punitive severe: „popi și mireni s-au năvălit la năravuri turcești, iară mai vârtos muierile s-au turcit, și or fost popi care i-or cununat și cu a doua și cu a treia și cu a douăsprezecea muiere, chiar or luat bani și altă blagă (bani, avere) de la ei, mai ales de la kineji care-s mai turciți la muieri”; preotul care a săvârșit asemenea taine să fie destituit, iar „acel mirean care s-ar însura turcește, cu a doua muiere sau cu mai multe, să nu fie îngăduit în biserică, chiar chinez de ar fi el, și popa să nu-l spovedească, să nu-l cuminece, nici nu-l boteze, nici nu-l îngroape”. Se poate remarca

⁷⁰ *Călători străini despre țările române*, vol. VI, p. 633. Se cunosc cazuri în care chiar misionarii catolici s-au islamizat. Vezi: Barbu Violeta, *op.cit.*, p. 198-199; Lucian Periș, *Prezențe catolice în Transilvania, Moldova și Țara Românească*, Blaj, 2005, p. 231.

⁷¹ Bunitay Vincze, *op.cit.*, p. 87; Tóth Szabo Pál, *op.cit.*, p. 131; Scholtz Béla, *op.cit.*, p. 210.

⁷² “Un giovenetto liberai dai turchi, quail menavano in Varad a rinegar fede. Qatro giovani ho fatto fugir in Transilvania chi havevano rinegato santa fede”. ANIC-Colecția microfilme Vatican, rola 62, cadrul 288; *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania* (1627-1707), p. 223.

⁷³ Aspecte din moravurile și cultura musulmană s-au răspândit mai ales în orașe. Ele se pot regăsi până și în țările române, aflate doar sub suzeranitatea otomană. De pildă, viciul fumatului s-a răspândit extrem de mult, fiind întâlnit chiar la călugări români din Moldova. Vezi: Alina Felea, *Impactul ottoman în viața cotidiană și mentalitatea orașenilor din Moldova în perioada mijl.sec.XVII-mij. Sec. XVIII*, în “Reviata de Istorie a Moldovei”, 2000, nr.3-4, p.77-81. De asemenea, au fost cazuri în care misionarii franciscani din Bosnia au adoptat vestimentația și obiceiuri turcești. Vezi: *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572-1717)*, I, editat István György Tóth, Roma-Budapest, 2002, *passim*.

⁷⁴ *Doi cronicari ardeleni din secolul al XVII-lea*, Studiu și editie de Costin Feneșan, Timișoara, 2001, p. 54.

faptul că femeile acceptau mai ușor astfel de moravuri⁷⁵, dar și cei din clasa socială superioară, mai înstăriți, cum ar fi cnezi. Dacă preotul constată că în satul respectiv ar fi mulți, el trebuia să închidă biserica și să părăsească satul și nici la biserica din alt sat să nu fie primiți. Cei care doreau să renunțe la acest fel de mariaj trebuiau să plătească amendă, să țină un post negru de la 3 până la 7 săptămâni, apoi să se spovedească și să se cuminece⁷⁶. Așadar, biserica vedea aceste fapte ca pe niște păcate grave și nu le putea tolera, și, totuși, în ciuda măsurilor dure, ele aveau loc. Astfel de lucruri s-au întâmplat și în Bihor. Însă de aici ni s-a transmis, chiar până pe la începutul veacului XX, practica musulmană, preluată de creștini bihoreni, ca vinerea-ziua de repaus la musulmani- femeile să-și aștearnă șorțul pe vatra casei, să-și spele mâinile și picioarele, iar apoi să se închine spre răsărit și să facă rugăciuni. Nu putem admite precum Petre Dejeu, cel care a semnalat această practică, drept tot o influență musulmană obiceiul din bisericile românești de a bate mătânii și de a îngenunchea cu fruntea până la pământ⁷⁷, obicei extrem de răspândit în toată tradiția monastică răsăriteană.

Deși unul din centrele protestantismului a dispărut, fiind înlocuit cu instituții religioase musulmane, viața comunităților calvine din Bihor a continuat, iar predicatorii lor au putut să-și exercite cultul în virtutea dreptului de *zimmî*. Bineînțeles, în limita prevederilor perceptelor și interdicțiilor islamice. Este semnalată în sursele catolice prezența unei comunități calvine în suburbiile orașului, alături de ortodocși⁷⁸. Probabil să fi avut o biserică, însă precum în celelalte localități mari unde existau turci și lăcașuri musulmane, nu aveau dreptul să tragă clopotele și nici cântările religioase nu au fost admise. Dacă se dorea să se ridice o biserică ori să se repare, trebuiau să se dea aprobări speciale, obținute de fapt numai în urma unor sume mari de bani⁷⁹. De asemenea, dacă cineva îmbrăca o piesă vestimentară turcească risca să fie pedepsit cu moarte sau să fie obligat să treacă la islamism, căci religia musulmană era considerată superioară. În fapt, orice infrațiune putea fi răscumpărată cu bani⁸⁰. Desigur, preoții calvini au încercat să păstreze bune relații cu stăpânii musulmani, căci ei făceau parte dintre oficialitățile maghiare care negociau cu turcii. Vedem discuția lui Evlia Celebi cu acel preot, dar și delegația de oficialități, între care și clericii maghiari, la revenirea în 1663 a lui Evlia la Oradea⁸¹. Unii preoți s-au arătat poate mai zeloși, așa cum este cazul preotului calvin, care i-a chemat pe turci să cucerească Șinteul⁸². De fapt, putem

⁷⁵ Georg Kraus relatează despre faptul că atunci când turcii în 1663 s-au așezat prin satele și târgurile din Transilvania multe femei măritate și fete(unguroaice, săsoaice, românce și țigănci), din zi în zi tot mai multe, fugeau la turci, trăind cu aceștia în desfrâu, unele adoptând vestimentația turcească. A fost nevoie de intervenția autorităților otomane și transilvănene pentru a putea fi stopat acest fenomen. Vezi Georg Kraus, *op.cit.*, p. 523-524.

⁷⁶ Vezi textul soborului în detaliu la Teodor Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800)*, Cluj-Napoca, 2001, p. 171-172.

⁷⁷ Petre Dejeu, *Așezăminte culturale din municipiul Oradea și județul Bihor*, Oradea, 1926, p. 120.

⁷⁸ ANIC-Colecția microfilme Vatican, rola 62, cadrul 284.

⁷⁹ Un creștin a bătut un cui pentru a repara ușa bisericii, fără să aibă aprobare, a fost pedepsit cu o amendă de 6 florini. Cazul bisericii din Jász-Berény, au fost necesare unele condiții impuse de turci pentru a fi reparată. Vezi:Tóth Szábo Pál, *op.cit.*, p. 106-107

⁸⁰ Bunitay Vincze, *op.cit.*, p. 49.

⁸¹ *Călători străini despre țările române*, vol. VI., p. 668.

⁸² Georg Kraus, *op.cit.*, p. 397.

afirma că în general elita maghiarilor protestanți din Transilvania au văzut cu ochi buni suzeranitatea turcească, cu excepția marilor incursiunii din anii 1658-1661⁸³. Comunități calvine active, de la care s-au păstrat unele urme și despre care vorbesc documentele, se aflau în preajma Oradei, Seleușul⁸⁴ și Nojoridul. Ultima localitate era una reformată și cuprindea circa 3000 de suflete. Predicatorul acestora a luat bani cu împrumut de la doi turci, dar apoi a dispărut. Pașa de Oradea nu a putut să accepte această nedreptate, fapt pentru care s-a răzbunat pe întreaga tagmă a clerului calvin, astfel încât episcopul Nogradi, protopopul Zovanyi din Biharea și preotul Csekei, au fost închiși și obligați să achite datoria de 370 de taleri împrumutată de predicatorul fugar⁸⁵. Catolicii au mai rămas foarte puțini după ce protestantismul calvin a prins rădăcini puternice în Bihor, neputând duce o viață religioasă organizată și firească. Episcopul catolic de Oradea, care rămăsese doar cu titlul, n-a putut niciodată rezida la sediul său și astfel n-a reușit să-și sprijine eficient enoriașii. Episcop de Oradea era, în momentul cuceririi cetății, Pálfalvay Iános, timp de doi ani a făcut plângeri că reședința lui este ocupată de turci și nu poate merge acolo. În 1663 pleacă la Zips unde moare în același an⁸⁶. Succesorul acestuia, Bársany György, a primit sprijinul imperialilor în încercarea sa de a recupera bunurile episcopiei de Oradea, dar nu există nici o dovadă că demersurile sale au avut vreun rezultat pentru Bihor. Nici măcar nu s-a putut apropia de reședință, iar pentru credincioșii săi n-a reușit să facă mai nimic. Cel mai mult a activat la Zips în calitate de vicar al arhiepiscopiei de Strigoni⁸⁷, unde a primit în administrare prepozitura capitlului din Zips⁸⁸. În jurisdicția sa se mai aflau comitatele Zips, Arna și Lipta. Era, totuși, un promotor înverșunat al credinței catolice („zelosus et promotor fidei catholicae excellens”), reușind să-i alunge pe predicatorii luterani din eparhia sa și să recupereze bisericile⁸⁹. Într-adevăr, în aceste comitate predicatorii luterani au reușit să atragă numeroși adepți, dar dărzul episcop în cursul anului 1673-1674 a readus la credința catolică 17 castele și multe sate din Zips, pe lângă numeroase convertiri din celelalte comitate⁹⁰. Situația catolicilor e descrisă succint într-un raport al franciscanului conventual Giovanni Battista da San Felice, întocmit în 1669. Lângă Oradea erau 3 sate cu locuitori catolici, care de mult nu mai aveau preot. Aceștia aveau o biserică, de aceea au cerut episcopului lor, Bársany György, să le trimită 2 preoți, întrucât turcii nu se opuneau desfășurării cultului lor. De doi ani însă episcopul îi ținea cu promisiuni, fără să poată face nimic pentru ei. Toți catolicii din aceste localități sunt maghiari, de aceea San Felice solicită congregației de Propaganda Fide să le trimită acestora 2 sau 3 călugări cunoscători de maghiară, căci

⁸³ Vezi în acest sens: Margareta Răchită-Aslan, *Imaginea sultanului și a stăpânirii otomane în cronicile transilvănene (secolele XVI-XVII)*, Anuarul Școlii doctorale, III, Cluj-Napoca, 2007, 70-84.

⁸⁴ La Seleuș se mai păstra un potir și o farfurie de împărtășanie ce a aparținut căpitanului cetății Sîniob: Csernák Béla, *op.cit.*, p. 268

⁸⁵ *Ibidem*

⁸⁶ Bunitay Vincze, *A váradi püspökség története*, Debrecen, 1935, p. 126.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 137.

⁸⁸ „Sepusienensis capitulum, quod ab antiquo in suo bono vigore sub archiepiscopo Strigoniensis et preposito residente reverendissimo domino Giorgio Barson, alias episcopo Varadiensis consecrato, zeloso administartur”, Vezi: *Relationes missionarorum de Hungaria et Transilvania* (1627-1707), p. 197.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 185.

⁹⁰ ANIC-Colecția microfilme Vatican, rola 62, cadrele 158-160.

sătenii au promis că au cu ce să-i întrețină. Aceeași situație era la Oradea, unde cei câțiva comercianți catolici bosnieci, aveau nevoie de un slujitor al bisericii, care să știe maghiară și bosniacă și pe care puteau să-l întrețină din sursele lor⁹¹. Nu știm dacă s-a materializat inițiativa lui San Felice ori a rămas la stadiul de proiect ca cel al episcopiei. Despre numărul catolicilor din Oradea se relatează în raportul misionarului franciscan observant Giovanni a Derventa, redactat în 9 ianuarie 1676. Acesta estimează că erau între 30 și 40 de persoane, emigranți. Nu le dă originea, însă spune că erau meșteșugari și locuiau în atelierele lor din oraș, unde locuiau și turcii. Tot el este cel care menționează că în suburbiile orașului trăiau calvinii și schismaticii. În comparație cu raportul din 1669 el amintește doar un sat cu 18 case, în care locuiau catolici maghiari și care se afla la o distanță de 20 de mile de Oradea; satele din jur fiind calvine⁹². Ori informația este mai mult probabilă decât certă, ori atunci explicația diminuării, în doar cinci ani, a numărului de catolici din sate, se poate afla în acceptarea calvinismului conlocuitorilor de aceeași etnie, generată la rândul ei de lipsa preoților catolici și a unui episcop rezident.

Singurii care au avut de câștigat prin venirea turcilor în Bihor au fost ortodocșii. Istoriografia maghiară mai veche a subliniat îndeajuns acest aspect. Csernák Béla, de pildă, pe urma altor cercetări mai vechi, afirmă că, după ocuparea Oradiei de către turcii, locuitorii maghiari au părăsit orașul, iar în locul lor s-au așezat sârbi, greci și români de confesiune răsăriteană, care aveau o viață religioasă proprie⁹³. Astfel de opinii au fost preluate cu firească ușurință și de către istoriografia românească⁹⁴. Am văzut că în timpul asediului s-au remarcat printre apărătorii cetății persoane ce purtau nume românești ori sârbești. Mai există informații despre existența unei comunități de negustori greci și sârbi, care erau stabiliți în Oradea și care, atunci când a început asediul, s-au refugiat spre Satu-Mare, așezându-se în nordul orașului la Mintiu, unde în 1667 au primit o serie de privilegii și dreptul de a-și ridica biserică⁹⁵. Însă o dată cu pătrunderea administrației otomane și-au făcut apariția tot mai mulți ortodocși, în special comercianți și funcționari ce lucrau și trăiau, ca pretutindeni la sudul Dunării, în folosul și proximitatea turcilor. De altfel, Evlia a specificat acest fapt, arătând că Oradea, recent cucerită, a fost populată la început de locuitori veniți din Rumelia (Balcani)⁹⁶. Între aceștia vor fi fost probabil și dintre cei care au format odinioară garnizoana cetății. Numai așa se poate explica apariția unui cartier al ortodocșilor în suburbia orașului Oradea, menționat de misionarul Derventa. Aceștia au deținut și o biserică⁹⁷, ridicată cu aprobarea turcilor, desigur, în schimbul unor foloase materiale, în

⁹¹ *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572-1717)*, IV, edidit István György Tóth, Roma-Budapest, 2005, p. 2506-2508.

⁹² ANIC-Colecția microfilme Vatican, rola 62, cadrul 284; *Relationes missionarorum de Hungaria et Transilvania* (1627-1707), p. 219-220.

⁹³ Csernák Béla, *op.cit.*, p. 267.

⁹⁴ Vezi de exemplu: Constatin Pavel, *Școalele din Beiuș*, Beiuș, 1928, p. 92-93.

⁹⁵ Tankóczi Gyula, *Monografia orașului Satu-Mare*, f.a., p. 22.

⁹⁶ Timișoara la fel s-a format, fiind populată de creștini balcanici islamizați și creștini români și sârbi, ultimii având și un mitropolit, care se bucurau de o serie de privilegii. Vezi: *Timișoara pagini din trecut și de azi*, Timișoara 1969, p. 62-63.

⁹⁷ Au acceptat construirea unei biserici, așa cum era și în Timișoara, lângă care se afla și un mecet (Vezi, Cristina Feneșan, *op.cit.*, p. 142; Teodor N. Trâpcea, *Timișoara în timpul stăpânirii turcești*, în „Sub semnul lui Clio”, Cluj, 1974, p. 226) ori Lipova (vezi: I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 95.)

viitorul cartier ortodox Velența. Ea este înregistrată în șematismul episcopiei de Carloviț pentru anul 1667⁹⁸. Biserica a fost renovată în 1691, dar incendiată de turci într-o duminică din 1693-cu enoriași cu tot-, an în care ortodocșii se aflau în tabăra imperială⁹⁹. Consolidarea bisericii din anii 1691-1692 s-a făcut cu sprijinul enoriașilor și soldaților ortodocși, între aceștia este amintit bătrânul Martin Horvath din Orașul Nou, căpitanul Blaj cu soția, Sânziana Boit și locotenentul Mihai Suci¹⁰⁰. Se pare că aici a fost și sediul unei episcopii. O ladă arhierescă din 1674, care servea la transportul odăjdiiilor episcopești, îmbrăcată în piele de căprioară și antimisul din mătase galbenă, stau drept mărturie¹⁰¹. E posibil ca acesta să fie un episcop, ce se perinda în timpul vizitelor canonice în mai multe locații, unde-și stabilea reședința. Mult mai clar vorbește despre acest sediu episcopesc chiar un așa-numit Registru de casă (de socoteli), în care sunt înscrise veniturile și cheltuielile parohiei din Velența. Pentru anul 1691 sunt înregistrate următoarele cheltuieli la casa eparhială: 18 crăitări pentru retezul de la poarta „residenței episcopești”; 6 crăitări pentru un car cu spini necesari la gardul „residenței”; 3 florini „pentru froșpantul Măriei Sale” (n.n. episcopului)¹⁰². Florian Dudaș crede că episcopul rezident din preajma anului 1690, deci încă din timpul stăpânirii otomane, ar fi Efrem Veniamin, un grec, care în ianuarie 1691 a primit de la teologul grec Nichifor Ieromonahul, mitropolit de Suceava, un Tipicon, imprimat în 1647 la Veneția¹⁰³.

Sunt numeroase mărturii despre bună colaborare a ortodocșilor cu turcii¹⁰⁴, în aceste părți de țară, uneori în detrimentul celorlalte confesiuni¹⁰⁵. Derventa semnalează câteva cazuri de genul acesta în Banat, unde ierarhi ortodocși îi duceau pe catolici în fața cadiului, iar pentru a scăpa de temniță trebuiau să se răscumpere cu bani mulți. Sau în anul 1670, un vicar patriarhal din Serbia, cu aprobare de la sultan, a vrut să-i constrângă pe catolici să treacă la ortodoxie; pentru a se salva, catolicii au plătit câte 40 de scuzi. De asemenea, episcopul de Lipova, a adus în 1670 un ordin de la sultan, prin care el avea drept și putere asupra catolicilor și bisericilor acestora și trebuia recunoscut ca ierarh („d haver ius et il possesso in spiritualibus sopra li religiosi, sopra li cattolici, et sopra chiese cattoliche”). Numai în urma unui proces care a durat mai multe zile și a costat 200 de scuzi, catolicii au fost lăsați de turci în pace¹⁰⁶.

⁹⁸ Constantin Butișcă, Florian Dudaș, Pr. Cosmin Pinte, *Vechea catedrală ortodoxă a Bihorului-Biserica din Velența Orăzii*, Oradea, 2004, p. 263.

⁹⁹ Nicolae Firu, *op.cit.*, p. 22.

¹⁰⁰ Constantin Butișcă, Florian Dudaș, Pr. Cosmin Pinte, *op.cit.*, p. 124.

¹⁰¹ Andrei Horvath, *Calendarul pe anul 1902*, Arad, 1902, p. 13, 111-118. Constantin Butișcă, Florian Dudaș, Pr. Cosmin Pinte, *op.cit.*, p. 33, 159.

¹⁰² Constantin Butișcă, Florian Dudaș, Pr. Cosmin Pinte, *op.cit.*, p. 59.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 61.

¹⁰⁴ Prin sprijinul acordat de turcii ortodocșilor din Imperiu, sultanii urmăreau să distrugă orice înțelegere cu adversarii săi din creștinătatea occidentală. De la început patriarhul, devenit ecumenic, și-a recăștigat întreaga suveranitate, el fiind conducătorul politic și religios al tuturor creștinilor din imperiu. Înaltul cler era scutit de dările nemusulmanilor, episcopiile și mănăstirile putând deține *timare*, asemenea feudalilor turci, nemaivorbind de Muntele Athos, unde nu aveau voie să calce oficialii turci. Biserica ortodoxă devine un mecanism al statului musulman, recunoscându-l, mai ales de la sfârșitul secolului al XVI-lea, pe sultan drept basileu. Vezi: Pr. Nicolae Chifăr, *op.cit.*, p. 109-110. Robert Mantran (coord.), *op.cit.*, p. 251-254.

¹⁰⁵ Vezi disputa pentru custodia „locurilor sfinte” între catolici și ortodocși, gestionată de turcii în favoarea ultimilor. Violeta Barbu, *op.cit.*, p. 135-140.

¹⁰⁶ ANIC-Colecția microfilme Vatican, rola 62, cadrul 287.

Se pare că acțiunea acestor ierarhi ortodocși împuterniciți de administrația centrală otomană de a-i supune pe catolici și apoi de a-i converti a reușit, dacă dăm credit altui raport misionar întocmit 9 ani mai târziu¹⁰⁷.

Același fenomen s-a întâmplat și în Bihor, numai că aici, în afară de ortodocși, majoritatea covârșitoare o reprezentau calvinii maghiari. Într-o scrisoare a sinodului calvinesc din 6 noiembrie, întrunit la Cetariu, adresată superintendentului de la Debrețin, se arată că au apărut în Bihor vlădici ortodocși¹⁰⁸, care, fiind încurajați de administrația otomană de la Oradea, vizitează satele, mai ales pe cele din zona Aleșd, Pomezău, Beiuș, având împuternicire de la patriarhul de Constantinopol și de la marele Vizir. În timpul acestor vizite canonice, episcopii îi cercetează pe preoții români dacă respectă dogmele bisericii răsăritene și îi pedepsesc pe cei care încalcă morala creștină ori se căsătoresc a doua oară. De fapt, acești episcopi încercau să-și impună autoritatea asupra creștinilor din pașalâcul de Oradea, indiferent de confesiune. Gărzile de spahii turci, care-i însoțeau, demonstrează în plus că beneficiau în această acțiune de sprijinul puterii seculare. Așa se face că la Beiuș, a fost adus în fața episcopilor de către turcii predicatorul calvin din acest târg să mărturisească dependența sa de vreo episcopie, altminteri trebuia să se supună episcopului ortodox, singurul legitim, „căci acesta are la el scrisoare de la Marele Vizir”¹⁰⁹. Într-adevăr, instalarea dominației otomane în Banatul montan și în Crișana a dus la slăbirea prozelitismului calvin între românii din aceste ținuturi. Trecerea sub administrația otomană în 1658 a Lugojului și a Caransebeșului, un puternic centru calvin românesc, a diminuat puternic influența protestantismului în zonă¹¹⁰. Tot cu acest prilej, protopopiatul calvin de la Ciuci, din Zarand, cucerit după 1658, pierde suportul oficial al calvinismului maghiar și dispare¹¹¹. Exista totuși o tensiune între aceste confesiuni, care încercau să domine una față de cealaltă. De pildă, ortodocși sufereau un rău tratament în părțile Ungariei de pe Tisa¹¹². Turcii au știut mereu să speculeze aceste diferențe în favoarea lor, făcând din ele unul din principalele mijloace prin care au reușit să-și păstreze dominația în teritoriul european. De pildă, pentru a pedepsi populația rebelă din Ungaria, Ali Pașa a făcut o incursiune cu trupele sale în primăvara anului 1663 pe râurile Tisa și Potok, la care li s-au adăugat contingente de români, pentru a putea să le restituie lor bisericile

¹⁰⁷ *Ibidem*, rola 63, cadrul 53.

¹⁰⁸ Mircea Păcurariu presupune că acesta ar putea fi episcopul pribeag Ștefan, hirotonit într-o mănăstire sârbească și amintit în 1664 la Lipova. Vezi: Mircea Păcurariu, *Viața bisericească a românilor din părțile nord-vestice ale Țării până la începutul secolului al XVIII-lea*, în „Trepte vechi și noi în istoria eparhiei Oradea. Mărturii-evocări, Oradea 1980; I.D. Suci, *op.cit.*, p. 94.

¹⁰⁹ Ștefan Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, Oradea, 1935, p. 17-18; vezi și: Liviu Borcea, *Scrisori de la Constantinopol*. „Un document cu privire la istoria Bisericii ortodoxe din Bihor în secolul al XVII-lea”, în *Familia*, 1996, nr. 1, p. 61-65.

¹¹⁰ Doru Radosav, *Cultură și umanism în Banat. Secolul XVII*, Timișoara, 2003, p. 87-91; Adrian Magina, „Confesiune și societate în Banatul montan la granița dintre ev mediu și modernitatea timpurie”, în *Crisia*, XXXVIII, 2008, p. 83-87. La fel, după 1658, în Banat „evoluțiile confesionale au mers net în defavoarea catolicismului. În cursul câtorva generații catolicii români care rămăseseră în Banat după 1658 s-au topit în marea masă a populației ortodoxe”. Vezi: Viorel Achim, *Banatul în evul mediu. Studii*, București, 2000, p. 158-160.

¹¹¹ Eugen Arădeanu, „Contribuții cu privire la viața bisericească românească din părțile arădene în secolul al XVII-lea”, în *Mitropolia Banatului*, , 1982, nr. 4-6, p. 263.

¹¹² *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. XI, editate de Andrei Vereș, București, 1936, p. 51.

(„dass mann ihnen erst ihre Kirche restituieren solle”). Probabil, dacă textul e corect, era vorba de bisericile confiscate de calvini ori catolici¹¹³. Cu toate acestea, în nordul Bihorului, unde turcii nu puteau controla prea bine și unde populația maghiară reformată era mai densă, se constată un puternic prozelitism calvin. În satele românești ori mixte, au fost hirotoniți de episcopii calvini, care desfășurau aici o puternică propagandă calvină, 16 preoți români calvini în interval de numai 10 ani (1671-1681)¹¹⁴. În aceeași perioadă, în Bihor se cunoaște o bogată activitate cultural-religioasă a românilor și o mai bună conlucrare cu cei din țările extracarpătice. Astfel, și-au continuat munca de copiiști călugări mănăstirii ortodoxe din Tinăud, activitate începută înainte de 1660, când aici își aveau reședința domnii români pribegi, Constantin Șerban și Gheorghe Ștefan¹¹⁵. Prin urmare, formarea unui Pașalâc la Oradea a însemnat dispariția puternicului centru protestant și ascensiunea treptată a românilor și a bisericii lor, devenind astfel o comunitate foarte greu de ignorat în comitatul Bihor, intrat sub noua dominație austriacă.

¹¹³ Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale apusului, bucurești*, 1985, p. 263.

¹¹⁴ Ștefan Lupșa, *op.cit.*, p. 17-19. Csernák Béla, *op.cit.*, p. 162.

¹¹⁵ Florian Dudaș, *Manuscrisele medievale românești din Crișana*, Timișoara, 1986, p. 195-196; Idem, *Curtea voievodală a domnitorilor români peregrini, în secolul al XVII, în Crișana. Vestigii culturale*, Oradea, 2001. Nicolae Edroiu, „Cultura scrisă românească în Bihor în sec. XVII”, în *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, p. 232-235.

Politica religioasă a Curții Vieneze în Principatul Transilvaniei (1692-1701): cazul românilor

Sorin ȘIPOȘ

The Religious Policy of the Viennese Court in the Principality of Transylvania (1692-1701): the Case of the Romanians

Abstract. *In the view of the Habsburg Empire the church union was to strengthen the fragile Catholic block in the Principality, on one hand, and on the other, it was to stimulate politically and socially a large ethnic and confessional group, which was quite marginalized, and to determine implicitly, a strong dependency upon the Habsburg dynasty. Hadn't it been for the involvement of the imperial authorities, the Romanians' union would have had few chances to be fulfilled. By the end of the 17th century in Transylvania the main social categories were dominated by the Reformation confessions, even the Governor was a Calvinist. The partisans of the Reformation were looking with restraint, even with hostility at the consolidation of the Catholic Church. At the very beginning the imperial authorities' involvement in the unionist action was characterized by cautiousness. But as the Reformation partisans expressed their disagreement with the Romanians' union with the Church of Rome, the imperial authorities did their best to make the Romanians unite only with the Church of Rome.*

The religious union was realized under very difficult political conditions. The treaties started in 1697 with archbishop Teofil, and they were done with great discretion until they were closed during the period of Atanasie Anghel. The Union started timidly, but as the Habsburg's authority was growing, so was the Union accelerated. The Romanians' enthusiasm wasn't a great one. The Jesuits drew their attention towards the leaders of the Orthodox Church whom they presented the advantages coming from their adhesion. Even more, the conditions imposed by the Jesuits proved to be more benevolent than those already imposed by the Calvinist princes. At the beginning 12 archpriests declared themselves in favour of the Union, but as the imperial authority was growing in the Principality, the Romanians took courage and the number of archpriests grew from 38 at the synod in 1698 to 54 at the synod summoned by Atanasie Anghel before leaving to Vienna. The peak of the Union treaties took place in Vienna, when the Archbishop Atanasie Anghel took again the holy orders, but as a Greek-Catholic bishop who complied with a return to and not with a union with the Roman Catholic Church and who accepted to stop the relations with the Orthodox churches neighbouring Transylvania. By drawing the Romanians towards the Greek Catholic Church they aimed at the consolidation of both the Roman Catholic Church and the rule of the Habsburgs in Transylvania. The religious union of the Romanians proved to have consequences which none of those involved in it had ever thought of. The national movement of the Romanians from Transylvania had its roots in this religious act with deep political implications. At the same time, the Union generated conflicts between the Greek Catholic Romanians and the Orthodox ones, the latter being deprived of religious hierarchy for almost six decades. Under such circumstances the Orthodox Romanians from Transylvania resorted to the help of Russia and the Orthodox archpriests from Karlowitz in order to practice their faith.

Keywords: *the Habsburg Empire, Romanians, Transylvania, Greek Catholic Church, counter-reform*

În evoluția istorică a popoarelor sunt momente de glorie, de eroism, dar și perioade dificile, de criză politică și morală care le aduce adesea sub dominația sau controlul vecinilor. Și românii au traversat perioade istorice de glorie, dar și momente de criză politică, economică și morală. Așezarea românilor într-un spațiu geopolitic dominat de imperii și regate puternice ne-a marcat evoluția istorică, iar acest fapt a constituit ulterior teme de reflecție și analize, mai mult sau mai puțin reușite¹. Studiul urmărește să reconstituie un segment din istoria Transilvaniei dintre anii 1692-1701, provincie de curând intrată sub autoritatea Imperiului Habsburgic. Analiza noastră se concentrează asupra politicii religioase promovate de imperiali în Transilvania. În studiu, urmărim să identificăm factorii politici și religioși interesați de modificarea realităților confesionale din Transilvania. De asemenea, să identificăm mecanismele folosite pentru atragerea românilor la Biserica Greco-Catolică. Un alt obiectiv al cercetării vizează sondarea atitudinii elitei românești din Transilvania față de unirea religioasă și precizarea consecințelor religioase și politice.

Ceea ce mai târziu s-a numit Transilvania a intrat sub dominația Regatului Ungariei până spre finalul secolului al XII-lea. Documentele medievale amintesc populațiile aflate în acest spațiu, respectiv români, resturi ale slavilor, bulgari, pecenegi etc, precum și formațiunile politice numite ducate, țări, cnezate, voievodate. De asemenea, sursele documentare îi amintesc pe români ca fiind creștini, dar de confesiune ortodoxă. Regii unguri au suprapus peste realitățile politice, confesionale, sociale, lingvistice și etnice existente în Transilvania formele de organizare din Regatul Ungariei. Potrivit dreptului medieval regele devenea stăpânul întregului teritoriu, din care a făcut donații către nobilimea regatului și către Biserica Romano-Catolică. Transferul de proprietate de la învinși către învingători a fost cauza a numeroase litigii și conflicte militare pe tot parcursul Evului Mediu. Noii stăpâni au impus în Transilvania confesiunea romano-catolică, limba latină și dreptul medieval de tip apusean. De asemenea, regii Ungariei au colonizat în Transilvania populații venite atât din Vest, cât și din Estul Europei. Toate acestea au conferit provinciei o anumită specificitate și a influențat pentru câteva secole destinul populației românești².

Statutul românilor în noile realități politice a cunoscut schimbări semnificative. Ultima prezență a românilor între stările Transilvaniei consemnată documentar este din 1355³. În acel an, s-au întrunit la Turda „toți prelații, baronii, nobilii, secuii, sașii, românii și ceilalți oameni, de orice stare și treaptă, așezați și aflați în amintitele părți

¹ Crainic, N., *Gândirism și ortodoxie*, în *Gândirea*, XI, nr. 1, 1931. Idem, *Modul teantric*, în *Gândirea*, nr. 1, 1940. Idem, *Ortodoxie și etnocrație*, București, [1936]. Idem, *Spiritualitate*, în *Dreptul la memorie în lectura lui Iordan Chimet*, vol. IV, Cluj-Napoca, 1993. Livezeanu, I., *Cultură și naționalism în România Mare 1918-1930*, București, 1995. Ornea, Z., *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, București, 1995. Boia, L., *Elemente de mitologie istorică românească (secolele XIX-XX)*, în *Mituri istorice românești*. Sub direcția lui Lucian Boia, București, 1995. Cioran, E., *Pe culmile disperării*, București, 1990. Noica, C., *Istoricitate și eternitate*, București, 1989. Panaitescu, P.P., *Destin românesc*, în *Convorbiri literare*, nr. 11-12, 1941. Idem, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX)*, București, 1985. Zub, A., *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, 1989.

² Ioan-Aurel Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneză statului medieval în Transilvania*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, 2003, p. 193-216.

³ *Ibidem*, p. 234.

ale Transilvaniei⁴. După 1355, prezența românilor nu mai este consemnată în mod direct în adunări, dar nici nu este exclusă până în deceniul al IV al secolului al XV-lea⁵. În consecință, românii nu fac parte din stările Transilvaniei. Până la Reformă singura confesiune oficială este cea romano-catolică, mai apoi, fiind recunoscute și calvinismul, luteranismul și unitarianismul. Confesiunea ortodoxă fiind doar tolerată. Statutul românilor nu a cunoscut schimbări semnificative de-a lungul Evului Mediu, poate cu excepția încercărilor de reunificare a Bisericilor creștine după 1204 și după Conciliul de la Ferrara–Florența. E adevărat că elita românilor, acei cnezi și voievozi, au făcut eforturi să intre în rândul nobilimii regatului, dar marea lor majoritate a decăzut din punct de vedere social. Schimbări majore nu s-au produs nici după ce partea centrală a Regatului a fost transformată în pașalâc, iar Partium-ul și voievodatul Transilvaniei s-au organizat în principat sub suzeranitatea Porții Otomane. În principatul Transilvaniei sistemul celor patru religii recepte (catolicismul, calvinismul, luteranismul și unitarianismul) și a celor trei națiuni politice (nobilimea, reprezentanții sașilor și elita secuilor) s-a consolidat, românii rămânând mai departe în afara sistemului politic.

Finalul secolului al XVII-lea anunța însă schimbări politice în spațiul Europei Centrale. Rivalitatea dintre Imperiul Otoman și Imperiul Habsburgic a intrat într-o nouă fază. Contraofensiva imperială începută sub zidurile Vienei a reușit în două decenii să recucerească teritoriile pentru ocuparea cărora turcii s-au străduit aproape un secol să le cucerească. Eliberarea părții centrale a Ungariei, transformată în pașalâc, și pătrunderea trupelor imperiale în principatul autonom al Transilvaniei, aflat sub dominația Porții⁶, a adus în atenția factorilor politici și militari austrieci complexitatea problemelor din noile provincii ocupate.

Diploma Leopoldină din 1691, rezultatul compromisului dintre noua putere politică și stările principatului, stabilea raporturile cu imperiul și principiile după care trebuia guvernată Transilvania. Temelia constituțională a Transilvaniei, după text, rămâne sistemul ei politic consacrat: cele trei națiuni politice și patru religii recepte⁷. Or, în principatul Transilvaniei, dintre națiunile politice, doar sașii sprijineau politica Curții Vieneze. Biserica Romano-Catolică, instituția care trebuia să asigure coeziunea națiunilor și a provinciilor imperiului, deși era într-o situație juridică egală celorlalte confesiuni reformate, dispunea de puțini aderenți. Calvinismul era religia dominantă a țării, din rândul căruia au fost aleși conducătorii politici. Apoi, propaganda calvină printre români, unde s-a îmbinat forța cu privilegiile, a reușit în câteva decenii să determine un număr mare de români ortodocși să treacă la calvinism. În această situație, autoritățile imperiale pentru a-și lărgi baza de susținere în principat trebuiau fie să încerce să-i atragă la catolicism pe actualii reformați, fie să găsească alte soluții. Deși readucerea la catolicism a actualilor reformați nu era chiar imposibilă, un simplu calcul arăta că numărul celor care ar accepta revenirea la catolicism ar fi redus, în schimb s-ar complica problemele cu stările în principat.

⁴ *Ibidem.*

⁵ *Ibidem.*

⁶ Vezi Călin Felezeu, *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană (1541-1688)*, Cluj-Napoca, 1996, p. 107-119.

⁷ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, 1984, p. 134.

Între soluțiile de regenerare a catolicismului pe teritoriul Ungariei, propuse în anul 1689 de o comisie condusă de cardinalul Leopold Kollonich, cea mai interesantă din perspectiva efectelor sale pe termen lung se întrevea a fi unirea bisericească. În cazul Transilvaniei, cei vizați de această strategie de politică religioasă a Curții de la Viena erau românii⁸. O asemenea situație nu era nouă! Dimpotrivă existau antecedente, dar și un cadru juridic bisericesc. Părinții spirituali ai politicii vieneze se puteau sprijini pe instrucțiunea Congregației de Propaganda Fide din 1669, care pe baza hotărârilor Conciliului de la Florența din 1439 a reglementat modalitățile trecerii creștinilor orientali la bisericile regionale de rit bizantino-slav unite cu Roma⁹. În privința antecedentelor Roma a obținut un succes mai amplu doar la rutenii (ucrainenii) aflați sub stăpânirea polono-lituaniană, care a fost concretizat în uniunea de la Brest (1596). Pe la mijlocul secolului al XVII-lea, în planurile de unire ale Romei au fost incluși și rutenii greco-ortodocși din Ungaria de nord-est¹⁰. Ca la toate uniunile regionale s-a pornit de dublul principiu al unității în credință (în probleme dogmatice fundamentale) cu menținerea ritului bizantino-slav¹¹. Experiența reușită cu rutenii, dar și eșecul în atragerea sârbilor a scos în evidență câteva aspecte importante pentru succesul unirii. Astfel, celor care se vor uni, Biserica Romană declara că nu le va schimba ritul! Încercările catolicilor până la Reformă și a calvinilor, în ultimele trei decenii, de-a schimba ritul a întâlnit opoziția credincioșilor ortodocși. De asemenea, trebuiau câștigați pentru noua credință, la început preoții, iar apoi prin intermediul acestora poporul. Se remarcă și rolul factorului socio-economic în opțiunea locuitorilor în favoarea unirii. Nu în ultimul rând, era imperios necesară implicarea puterii politice, în cazul de față a Curții imperiale, în realizarea unirii.

Primele încercări în vederea atragerii românilor la unire s-au datorat lui Iosif de Camillis, numit în noiembrie 1689 vicar apostolic pentru „grecii din dieceza Muncaciului și din celelalte locuri dobândite în Ungaria”¹². El a reușit să atragă la unire comunități românești din Maramureș, din Sătmar și din Bihorul de curând readus sub autoritatea creștină. El și-a extins activitatea și în comitatele ardelene Crasna, Solnocul de Mijloc și Solnocul Interior¹³. Implicarea lui Leopold I în acțiunea unirii explică succesul lui Iosif de Camillis. Împăratul Leopold I declara, prin patentă imperială din 1692, că toți cei de rit grecesc uniți cu Biserica Romană, atât în privința bisericii, fețelor bisericești, cât și a lucrurilor acestora, trebuie să se bucure întru totul de scutirile și privilegiile de care se bucură biserica, fețele bisericești și lucrurile credincioșilor Bisericii Romane de rit latin¹⁴. Oferta era foarte tentantă pentru preoții ortodocși dornici să se bucure de același statut cu al preoților religiilor recepte.

Au trecut câțiva ani până când românii din Transilvania, mai precis elita lor religioasă, au răspuns ofertei imperiale de unire. Abia în februarie 1697, după străduințele lui Paul Ladislau Baranyi, în soborul mare (sinodul) din Alba Iulia se face

⁸Ovidiu Ghitta, *Biserica Ortodoxă din Transilvania la sfârșitul secolului al XVII-lea*, în *Istoria Transilvaniei*, vol. II, coordonatori Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András, Cluj-Napoca, 2005, p. 378.

⁹ Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Cluj, 1994, p. 87.

¹⁰ *Ibidem*, p. 88.

¹¹ *Ibidem*

¹² Ovidiu Ghitta, *op. cit.*, p. 380.

¹³ *Ibidem*, p. 382.

¹⁴ David Prodan, *op. cit.*, p. 137.

primul pas spre unire¹⁵. În acest sinod, în ședința întâi, mitropolitul Teofil, ridicat în fruntea bisericii române în 1692, în condițiile consacrate ale supremației calvine, evoca presiunile la care a fost supusă Biserica Ortodoxă din partea calvinilor, în special acțiunea îndreptată împotriva ritului, a eliminării icoanelor, dar și a impunerii superintendentului calvin. Evocă, de asemenea și încercările de atragere a preoților la calvinism prin oferirea de privilegii celor care acceptau și făceau propagandă în acest sens¹⁶. Mitropolitul Teofil surprindea foarte clar încercarea de calvinizare a bisericii ortodoxe, prin eliminarea icoanelor, a posturilor, prin reducerea sărbătorilor, prin subordonarea mitropolitului superintendentului calvin, dar și încercarea de atragere a

¹⁵ Vezi pentru unirea religioasă a românilor următoarele referințe bibliografice: Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700-1868)*, vol. I, Cluj-Napoca, 1987, p. 30-61; Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Cluj-Napoca, 1994. David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, 1984; Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*. Ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, 1989, p. 197-329. Petru Maior, *Istoria Bisericii românilor atât a cestor dincoace cât și a celor dincolo de Dunăre*, Buda, 1813; George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*. Ediție îngrijită, note, comentarii și indice de academician Ștefan Pascu și prof. dr. Florin Salvan, vol. I, Brașov, 1993, p. 218-274; Andreas Freyberger, *Relatare istorică despre unirea bisericii românești cu biserica Romei*. Versiune românească și studiu introductiv de Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, 1996; N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam Historiam Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae S. Stephani*, vol. I, Oeniponte, 1885; Petrus Bod, *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia*, în Ana Dumitran, Gúdor Botond, Pr. Nicolae Dănilă, *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania (mijlocul secolului XVI – primele decenii ale secolului XVIII)*, Alba-Iulia, 2000, p. 312-443. Ioan Crișanu, *Adaos la Istoria uniției bisericești a Românilor din Transilvania sub împăratul Leopold I*, în *Programa Institutului pedagogico-teologic al Arhiepiscopiei ortodoxe române din Transilvania pentru anul școlar 1886/1887*, p. 3-38. Nicolae Densușianu, *Independența bisericească a Mitropoliei române de Alba Iulia*, Brașov, 1893, p. 17-33. George Popoviciu, *Uniunea românilor din Transilvania cu Biserica romano-catolică sub împăratul Leopold I*, Lugoj, 1901, p. 43-62. Augustin Bunea, Alexandru Grama, *Cestiuni din dreptul și istoria Bisericii românești unite. Studiu apologetic din incidentul invectivelor Gazetei Transilvaniei și a d-lui Nicolau Densușianu asupra Mitropolitului Vancea și a Bisericii unite*, partea a II-a, Blaj, 1893, p. 3-38. Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, p. 166-206; Idem, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, p. 224-227; Idem, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*. Ediția a II-a, vol. I, București, 1929, p. 422-426, vol. II, București, 1932, p. 18-47. Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, vol. II, București, 1900, p. 69-181. Ioan Lupaș, *Desbinarea bisericească a românilor ardeleni în lumina documentelor din întâia jumătate a veacului al XVIII-lea*, în Idem, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. I, București, 1928, p. 231-267; Idem, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*. Introduce, îngrijirea ediției, note și comentarii de Doru Radosav, Cluj-Napoca, 1995, p. 106-108. Mihail Dan, *În jurul unirii cu Roma. Cu deosebită privire asupra rolului iezuitului Carol Neurautter*, în *Mitropolia Banatului*, anul VIII, nr. 7-9, 1958, p. 326). Pompiliu Teodor, *Politica confesională a Habsburgilor în Transilvania (1692-1759). Cazul românesc*, în *Caietele David Prodan. Revistă de istorie*, anul I, nr. 2, iulie-decembrie 1994, p. 15-39.

¹⁶ N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam Historiam Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae S. Stephani*, vol. I, Oeniponte, 1885, p. 165. Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania și Unirea cu Biserica Romei. Documente apocrife, privitoare la începuturile unirii cu catholicismul roman (1697-1701). Extras din revista Biserica Ortodoxă Română, anul LXXX, nr. 9-10, septembrie-octombrie 1962*, Cluj, 1990, p. 7.

unor indivizi și colectivități la calvinism, urmată de oferirea de privilegii și avantaje economice.

În ședința a doua s-au dezbătut condițiile în care trebuia realizată unirea, respectiv cele patru puncte ale conciliului florentin, dar și unele solicitări ale clerului: dreptul canonic să rămână în vigoare, persoanele din serviciul bisericesc să se bucure de privilegiile preoților romano-catolici, românii laici uniți cu Biserica Romei să se primească și să fie înaintați în toate dregătoriile, iar fiii lor să fie primiți fără deosebire în școlile laice catolice și în instituțiile școlare¹⁷. În ziua a treia s-a decis ca cele discutate și asumate de sinod să fie trimise împăratului Leopold și arhiepiscopului Kollonich¹⁸. Textul declarației unirii a fost redactat abia în 21 martie 1697 și cuprinde acceptarea celor patru puncte ale conciliului florentin. Membrii sinodului au solicitat ca preoții și dregătorii să se bucure de privilegiile de care se bucură preoții romano-catolici, dar și arianii, luteranii și calvinii. Ca în fiecare sat în care se află preot, biserica să aibă casă parohială, iar preoții să depindă și să ia dispoziții de la episcop, cum e rânduiala, și nicidecum de la laici ca până acum¹⁹. Nu întâmplător, între solicitările mitropolitului și ale membrilor sinodului se remarcă cea privind ridicarea statului celor uniți și recâștigarea prestigiului mitropolitului și a preoților în fața puterii politice. De asemenea, din varianta oficială înaintată oficialităților politice și religioase lipsește prevederea potrivit căreia laicii uniți să aibă posibilitatea de-a accede în funcții politice²⁰. Scrisoarea din 10 iunie, prin care protopopii înaintază cardinalului Kollonich hotărârea lor, e semnată de mitropolit și de 12 protopopi²¹.

Spre sfârșitul anului, statusul catolic, în urma celor petrecute, cerea și el printr-un memoriu Curții din Viena aprobarea unirii românilor cu Biserica Romei. Discutată într-o conferință ministerială, propunerea fu primită, dar, la insistențele cancelarului și ale guvernatorului Transilvaniei, care era calvin, ca românii să se poată uni cu oricare dintre religiile recepte²².

Relansarea propagandei unioniste printre români a coincis cu publicarea re-scriptului regal în 14 aprilie 1698, adresat guvernului ardelean, în care acestora li se propunea unirea cu oricare din cele patru religii oficiale din Ardeal. În luna iunie, însă cardinalul Kollonich se adresa preoților români, sugerându-le că o apropiere de catolicism era soluția cea mai bună la momentul respectiv. Era un semnal indirect că românii trebuiau să se unească doar cu Biserica Romano-Catolică.

Moartea lui Teofil în luna iulie obligă autoritățile religioase și politice să reia firul tratativelor. Alegerea lui Atanasie Anghel, noul ierarh, n-a lăsat să se înțeleagă că s-a schimbat ceva în Biserica Ortodoxă. Intrat în atenția opiniei publice cu discuțiile stârnite la alegerea ca mitropolit, ierarhul a plecat la București pentru a obține confirmarea mitropolitului Țării Românești. Tinerețea și pregătirea teologică incompletă de care dispunea au constituit cauze ale reținerii sale timp de câteva luni în capitala Munteniei²³.

¹⁷ Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania și Unirea cu Biserica*, p. 7-8.

¹⁸ *Ibidem*, p. 8-9.

¹⁹ *Ibidem*, p. 9.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ David Prodan, *op. cit.*, p. 139.

²² *Ibidem*.

²³ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Sibiu, 1920, p. 26.

În istoriografia română concluziile, după analiza actelor ce pomenesc de unirea românilor la 1697 sunt, împărțite: Ioan Crișanu, George Popoviciu și, mai recent, de Ștefan Lupșa și Silviu Dragomir contestă faptul că unirea a fost realizată în vremea lui Teofil²⁴. Augustin Bunea, Nicolae Iorga, David Prodan și Mathias Bernath plasează, dimpotrivă, începuturile unirii în vremea mitropolitului Teofil. Există la autorii amintiți mari diferențe și în privința participării ierarhilor români la tratativele unirii. Popoviciu era de părere că s-au purtat tratative secrete neoficiale între iezuiți și unii clerici români, în frunte cu Atanasie Anghel, fără să se ajungă la nici un rezultat²⁵. Punctului de vedere enunțat de Popoviciu i s-a asociat, mai târziu, Șt. Lupșa²⁶. N. Iorga²⁷, A. Bunea²⁸ și Z. Pâclișanu²⁹ sunt de părere că s-a ținut un sinod legal și actele unirii au fost redactate în urma consultării clerului ortodox. Dintre istoricii mai noi care au investigat fenomenul, D. Prodan³⁰ se asociază concluziilor enunțate de Bunea, Iorga și Pâclișanu, iar M. Bernath³¹ este mai aproape de punctul de vedere enunțat de G. Popoviciu la începutul secolului. O. Bârlea aprecia că unirea s-a realizat sub episcopul Teofil, dar într-un cadru oficial³². Un alt punct asupra căruia specialiștii n-au ajuns la un consens este legat de felul adunării, al sinodului în care a fost pronunțată unirea³³.

Realitatea din Ardeal era mult schimbată la întoarcerea mitropolitului Atanasie Anghel de la București. Sub el un nou sinod din Alba Iulia primi unirea. Actul unirii este semnat de 38 protopopi. În varianta română a actului unirea se realizează pentru ca și preoții să se bucure de avantajele confesiunilor recepte, dar și ca dovadă de fidelitate

²⁴ Ștefan Lupșa, *Biserica ardeleană și „unirea” în anii 1697-1701*. Extras din *Biserica Ortodoxă Română*, anul LXVI, nr. 9-10, 11-12, 1948, București, 1949, p. 39.

²⁵ „Din nexul evenimentelor conchidem deci cu toată siguranța, că încercările de uniune s-au petrecut mai mult în secret, pe cale privată, și cum că cu stăruințele preotului P. Baranyi, atrasă fiind o parte din clerul român, s-au îndreptat la tron și la Colonicii petițiunii, cu nume că Teofil cu aderenții săi din cler ar avea aplecare la uniune” (George Popoviciu, *Uniunea românilor din Transilvania cu Biserica romano-catolică sub împăratul Leopold I*, Lugoj, 190, p. 61).

²⁶ „Concluzia este, că Teofil a tratat cu Apor și Baranyi și s-a consultat cu doi protopopi ai săi; rezultatul n-a fost însă votarea unirii în sinod, ci îndrumarea statului catolic a exopera însușirea de către împărat, prin decret public, a promisiunilor de scutiri făcute de Baranyi și Apor, ca pe baza acestui decret, să poată fi începute tratativele de unire” (Ștefan Lupșa, *op. cit.*, p. 39).

²⁷ Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*. Ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, 1989, p. 225-227.

²⁸ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisie Novacovici sau Din istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902, p. 42-43.

²⁹ Zenovie Pâclișanu, *Silviu Dragomir, Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-1849. Istoria revoluției. Partea întâia*, în *Revista Istorică Română*, XVI, 1946.

³⁰ „Mitropolitul și clerul conveniră la unire, dar cu mai multe condiții. Înainte de toate ca prin unire să nu se schimbe în nici un fel ritul și orânduiala lor bisericească (disciplina, adică pravila) și nici vechiul lor calendar... Actul în limba latină, pe care protopopii desigur nu o înțelegeau, dat sub numele *Theophilus episcopus ac clerus universus* în urma sinodului, cu data de 21 martie 1697, se întocmi în formă schimbată” (David Prodan, *op. cit.*, p. 138-139).

³¹ „Oricât de lacunare și contradictorii ar fi sursele păstrate asupra evoluției primei faze a unirii bisericești, putem totuși să ne asociem aprecierii critice a unui istoric mai recent despre evenimentele anului 1697, anume că Teofil și adepții săi printre protopopi trebuie considerați *deschizători de drum* ai unirii bisericești” (Mathias Bernath, *op. cit.*, p. 107).

³² Octavian Bârlea, *Die Union der Rumänen (1697 bis 1701)*, în W. de Vries, *Rom und die Patriarchate des Ostens*, Freiburg, München (*Orbis academicus*, vol. III/4), p. 140.

³³ *Ibidem*, p. 138.

față de împărat. În textul latin, unirea se atribuie inspirației divine³⁴. În varianta latină formula unirii a fost completată de cardinalul Kollonich, acesta solicitându-le românilor să accepte punctele aflate în litigiu între cele două biserici³⁵.

Apropierea preoților români de Biserica Romano-Catolică s-a realizat în urma Diplomei din 16 februarie 1699, cunoscută ca prima Diplomă a unirii. Avantajele oferite preoților români a creat o stare de spirit favorabilă în rândul elitei românești.

Unirea românilor a agitat și stările ardeleni reformate. Dieta și guvernul au înaintat memorii și proteste Curții Vieneze, îngrijorate de întărirea catolicismului și de scutirea preoților uniți de obligațiile fiscale. Politica vieneză față de români, afirmau acestea, era în contradicție și cu angajamentele luate de Habsburgi prin Diploma leopoldină de la 1691. În același timp, stările solicitau împăratului Leopold I ca românii să se poată uni cu oricare dintre religiile recepte. Acceptarea acestor pretenții formulate de stările ardeleni punea sub semnul întrebării însăși sensul și scopul politicii Habsburgilor.

La protestul stărilor reformate din Ardeal față de prozelitismul catolic printre români, Leopold a reacționat imediat, ordonând generalului Rabutin să împiedice abaterea românilor de la hotărârea deja mărturisită de a trece la catolicism. Chiar mandatul trimis de Leopold generalului Rabutin confirma hotărârea clerului de a trece la religia catolică, în condițiile în care negocierile din octombrie 1698 n-au ajuns la finalitatea dorită de ambele părți³⁶.

Surse deosebit de importante, având în vedere absența izvoarelor românești referitoare la unire, sunt anchetele comandate și realizate de guvern, din primăvara anului 1699. Chiar parțiale, rezultatele anchetelor deplasează discuția asupra unirii românilor de la sursele de proveniență iezuită către masa țărănimii ardeleni, direct vizată de către Habsburgi. Rezultatele anchetelor dezvăluiau hotărârea țăranilor de-a nu accepta înnoirile dogmatice, dovedind un atașament firesc față de tradiție. Sate întregi românești au oferit răspunsuri, nu de puține ori, în contradicție cu cele ale preoților favorabili unirii. Dar și răspunsurile preoților dezvăluiau nehotărârea și necunoașterea condițiilor în care s-a realizat unirea. Răspunsurile erau previzibile în condițiile în care demersurile pentru unire au fost purtate de mitropolit și protopopi, dar care au vorbit în numele tuturor credincioșilor. Consultarea locuitorilor a arătat că aceștia nu erau informați despre ceea ce urma să se întâmple în Biserica Ortodoxă și că în general nu erau agreau schimbări³⁷. Oricum nu a existat o reacție vehementă și organizată împotriva unirii, nici nu putea să existe, fiindcă nici explicațiile oferite de anchetatori nu lămurau acest lucru. În unele zone, ca de exemplu Hațeg, s-a preferat colaborarea cu calvinii, dar era puțin față de ceea ce așteptau calvinii pentru a împiedica atragerea românilor la catolicism. La rândul ei, preoțimea românească s-a frământat în mod vizibil pentru a nu scăpa ocazia de-a se ridica din rândul iobagilor, chiar dacă era nevoită să facă compromisuri³⁸. Era primul pas făcut de elita românească în întâmpinarea promisiunilor autorităților religioase și politice ale imperiului, pas care o despărțea, în mod categoric, de masa credincioșilor.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ David Prodan, *op. cit.*, p. 140.

³⁶ Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania și Unirea cu Biserica Romei. Documente apocrife*, p. 64.

³⁷ *Ibidem*, p. 65-78.

³⁸ *Ibidem*, p. 28.

În timpul mitropolitului Atanasie Anghel s-a mai organizat un sinod al unirii, în 4-5 septembrie 1700, la care au participat 54 de protopopi din Transilvania dintre care 3 din Maramureș. Numărul mare al participanților din rândul protopopilor demonstra că unirea cel puțin la nivelul ierarhiei superioare se bucura de un larg sprijin. Sinodul și-a încheiat lucrările prin redactarea unui nou act al unirii în data de 7 septembrie 1700, identic cu actul unirii, varianta latină, din 1698³⁹.

Incertitudinea și confuzia create de unele gesturi și declarații ale mitropolitului Atanasie Anghel în privința unirii i-au determinat pe iezuiți să grăbească deznodământul acțiunii. Dacă la nivelul elitei confesionale, chiar a preoților, unirea era agreată în condițiile în care preoții și slujitorii bisericii beneficiau de scutiri, în rândul credincioșilor unirea pătrundea cu greutate, credincioșii erau greu de convinși că trebuie să accepte o schimbare fără să obțină nimic. Imaginea lui Atanasie Anghel a devenit, cu timpul, chiar printre iezuiți și autoritățile imperiale, contradictorie. Era acuzat că nu se implică suficient în răspândirea unirii, că menține legăturile cu Mitropolia Țării Românești⁴⁰. Temerile acestora se legau și de persoana mitropolitului, care putea, în orice moment, să renunțe la unire și să se refugieze într-un stat ortodox, punându-se astfel capăt eforturilor de până atunci. Unirea, în viziunea iezuiților, era mult prea legată de persoana ierarhului, iar acesta se dovedise destul de ambiguu până atunci. Erau întrunite suficiente motive pentru convocarea lui Atanasie Anghel la Viena⁴¹.

Adevăratul motiv al chemării era clarificarea atitudinii ambigue a mitropolitului, precum și a statutului unirii, la care acesta consimțise⁴². Încercările ierarhului de-a se sustrage invitației au fost urmate de presiuni și amenințări din partea autorităților imperiale din Ardeal. Reacția mitropolitului s-a concretizat în organizarea unui sinod pe 7 ianuarie 1701, înainte de plecarea la Viena. Participanții și-au manifestat solidaritatea cu ierarhul lor, cerând autorităților ca acesta să fie menținut în fruntea lor și „nimeni dintre mireni sau streini să nu se amestece în treburile vlădicești fără știrea soborului”⁴³.

În capitala imperiului, este supus unui interogatoriu, „dovedindu-se pe deplin că cercurile din Viena au dat, cel puțin parțial, crezare acuzelor îndreptate împotriva Mitropolitului”⁴⁴. La Viena, ierarhul a depus profesiunea de credință tridentină și a fost rehirotonit preot și mai apoi ca episcop. Inițiativa lui Kollonich era lipsită de corespondent în Biserica Romano-Catolică și nici nu se încadra în linia de conduită trasată de Congregația de Propaganda Fide. A ieșit atunci la iveală dorința prelatului latin de a sublinia apăsător desprinderea românilor, prin unire, de Biserica Ortodoxă și de integrare a lor în Biserica Catolică. Această unire nu mai avea nimic în comun cu înțelesul dat fenomenului de la Florența⁴⁵. Până atunci mitropolitul și protopopii români au înțeles unirea nu ca o revenire, ci ca o înțelegere bilaterală prin care Biserica românească din Transilvania, ca entitate distinctă, intra sub jurisdicția suveranului

³⁹ David Prodan, *op. cit.*, p. 143.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ David Prodan, *op. cit.*, p. 143. Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania și Unirea cu Biserica Romei*, p. 80.

⁴² David Prodan, *op. cit.*, p. 143. Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania și Unirea cu Biserica Romei*, p. 82; Mihail Dan, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 313-324; Ștefan Lupșa, *op. cit.*, p. 70.

⁴³ Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania și Unirea cu Biserica Romei*, p. 88-89.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 27.

⁴⁵ Ovidiu Ghitta, *op. cit.*, p. 386.

pontif, fără a-și pierde autonomia instituțională și identitatea rituală și fără a-și periclita relațiile cu celelalte Biserici răsăritene, neunite⁴⁶.

Rehirotonirea lui Atanasie Anghel a fost succedată de un act politic important pentru românii ardeleni, cunoscut în istoriografie sub numele de a doua Diplomă leopoldină a unirii⁴⁷. Cel mai important punct al diplomei este al treilea. Acesta prevedea ca și mirenii, și cei de stare plebeie care se vor uni, după norma prescrisă de teolog, cu Biserica Romei, să fie numai decât cuprinși în Statul catolic, și să fie socotiți între Stări și vrednici de legile patriei și de toate beneficiile, să fie nu ca până acum numai tolerați, ci reasezați în rândul celorlalți fii ai patriei⁴⁸. Făcând loc îndrăzneței revendicări românești de a li se deschide laicilor uniți calea drepturilor politice (semn că Curtea agreea atunci un asemenea lucru), actul a fost trecut destul de curând sub tăcere.

Reacțiile antiunioniste sunt din a doua parte a anului 1701 și debutează cu scrisoarea expedită de către Pater Ianoș lui Atanasie Anghel. În scrisoare se reafirma dreptul românilor de a-și practica credința ortodoxă și se făcea apel la conștiința și la jurământul fostului vlădică, depus la București. Lui Pater Ianoș i s-a adăugat protestul nobilului Gavril Nagyszegi. Protestele românilor contra unirii religioase erau însoțite de reacția ierarhilor ortodocși din statele vecine. Scrisorilor de afurisenie a lui Atanasie, venite din partea mitropolitului Țării Românești Teodosie și a patriarhului Dosoftei, le-a răspuns tocmai artizanul unirii românilor, cardinalul Kollonich. Nemulțumită de gestul conducătorului spiritual era și o parte a elitei sociale, îndeosebi românii făgărășeni aflați în legături spirituale și economice cu lumea ortodoxă de la sud de Carpați.

Unirea religioasă s-a realizat în condiții politice extrem de dificile. Tratatul au început sub mitropolitul Teofil, în 1697, au fost purtate cu mare discreție și s-au încheiat în 1701, în vremea lui Atanasie Anghel. Unirea a pornit timid, dar pe măsură ce autoritatea Habsburgilor a crescut în Ardeal, s-au făcut pași tot mai hotărâți. Entuziasmul pentru unire n-a fost mare din partea românilor. Iezuiții și-au îndreptat atenția către conducătorii Bisericii Ortodoxe, cărora le-au prezentat avantajele ce decurgeau din aderarea lor. Mai mult, condițiile puse de către iezuiți s-au dovedit a fi mai blânde decât cele impuse deja de principii calvini. Pentru unire s-au pronunțat la început 12 protopopi, dar pe măsură ce autoritatea imperialilor a crescut în principat și românii au căpătat încredere, numărul protopopilor a crescut la 38 în sinodul din 1698 și la 54 în sinodul convocat de Atanasie Anghel înainte de plecarea la Viena. Punctul culminant în tratativele unirii a fost momentul vienez, când mitropolitul Atanasie Anghel este rehirotonit și numit episcop greco-catolic, consimțind pentru o revenire și nu o unire în Biserica Romano-Catolică și acceptând să întrerupă legăturile cu Bisericile ortodoxe din vecinătatea Transilvaniei.

În viziunea imperialilor unirea bisericească trebuia să întărească firavul bloc catolic existent în Principat, iar pe de alta, să dinamizeze politic și social și implicit, să lege strâns de dinastie un numeros grup etnic și confesional marginalizat. Fără implicarea autorităților imperiale unirea românilor ar fi avut șanse mici de-a se realiza. În Transilvania sfârșitului de secol XVII, stările din Principat erau dominate de confesiunile Reformei, chiar guvernatorul era calvin. Aderenții Reformei priveau cu reținere și chiar cu ostilitate consolidarea Bisericii Romano-Catolice. Autoritățile

⁴⁶ *Ibidem*, p. 387.

⁴⁷ David Prodan, *op. cit.*, p. 144-145; Mathias Bernath, *op. cit.*, p. 154-157.

⁴⁸ David Prodan, *op. cit.*, p. 145.

imperiale s-au implicat cu prudență la începutul acțiunii unioniste. Dar pe măsură ce stările reformate și-a manifestat dezacordul față de unirea românilor cu Biserica Romei autoritățile imperiale au făcut tot ce era posibil ca românii să se unească doar cu Biserica Romei.

Prin atragerea românilor la Biserica Greco-Catolică s-a urmărit consolidarea Bisericii Romano-Catolice și implicit dominația Habsburgilor în Transilvania. Unirea religioasă a românilor s-a dovedit a avea consecințe pe care nimeni dintre cei angrenați în realizarea unirii nu le-au bănuț⁴⁹. Mișcarea națională a românilor ardeleni își are începuturile în acest act religios, cu profunde implicații politice. În egală măsură, unirea a generat conflicte între românii greco-catolici și românii ortodocși, ultimii lipsiți de ierarhie religioasă timp de aproape șase decenii. Într-un asemenea context, românii ortodocși din Transilvania au făcut apel la sprijinul Rusiei și al Mitropoliților ortodocși de la Karlowitz, pentru a-și practica credința.

⁴⁹ I. Tóth Zoltán, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean 1697-1792*. Traducere din limba maghiară de Maria Someșan, București, 2001.

Între Habsburgi și Otomani: Francisc Rákóczi al II-lea în lumina unor documente venețiene inedite

Florina CIURE

Between Hapsburgs and Ottomans: Francisc Rakoczy II as Seen in New Documents from the Venetian Archives

Riassunto. *Nel presente lavoro vengono presentati alcuni documenti inediti custoditi nell'Archivio di Stato di Venezia, i fondi Bailo di Costantinopoli e Inquisitori di Stato, riguardanti soprattutto il periodo dell'esilio del principe Francesco Rákóczi II. Le lettere inviate da Costantinopoli o Parigi da alcuni rappresentanti diplomatici della Serenissima, nonché da alcuni informatori ben stipendiati, mettono in rilievo i grandi sforzi diplomatici dell'ex principe della Transilvania per riprendere la lotta contro gli Asburgo e recuperare il trono perduto.*

Keywords: *Francis Rákóczi II, Transylvania, the Habsburgs, the Ottomans, Venetian documents*

În lucrarea de față vor fi prezentate documente inedite culese din Arhiva de Stat din Veneția, fondurile *Bailo di Costantinopoli* și *Inquisitori di Stato*, referitoare în special la perioada exilului lui Francisc Rákóczi al II-lea. Scrisorile trimise din Constantinopol sau din Paris de către reprezentanții diplomatici ai Serenissimei, precum și de anumiți informatori, scot în evidență eforturile susținute ale fostului principe al Transilvaniei pe lângă marile puteri pentru reluarea ofensivei împotriva Habsburgilor.

Născut la 27 martie 1676, ca fiu al principelui Transilvaniei, Francisc Rákóczi I, și al Elenei Zrinyi, fiica lui Petru Zrinyi, ban al Croației, viitorul conducător al Transilvaniei a rămas orfan de tată la numai trei luni și jumătate. După recăsătorirea mamei sale cu Emeric Thököly¹, conducătorul răsculaților protestanți din Ungaria

¹ Referitor la campaniile militare ale lui Emeric Thököly, a se vedea: Casimiro Freschot, *Idea generale del Regno d'Ungheria; sua descrizione, costumi, regi, e guerre; con i motivi dell'ultima sollevatione, invasione de' Turchi, assedio, e liberatione di Vienna, e progressi dell'armi cristiane. Al Reverendissimo Padre Domino Pietro Sagredo abate, e Presidente Generale della Congregazione Casinense, Veneția, 1684, p. 165-168; L'Ungheria compendiată dal Signor Conte Ercole Scala. Nuovamente stampata con le città più rimarcabili di quel Regno, che cadono scolpite all'oculare inspetione, come pure descritta la serie d'ogni suo Regnante, insieme con le più esatte prerogative, che universalmente accompagnano il Paese, riti, e costumi di quei popoli, e nel fine i gloriosi progressi fatti dall'armi Cesaree nel medesimo Regno dalla liberatione di Vienna, anno 1683, infino all'anno 1686; con l'assedio, e presa della Real Città di Buda, & altri felici successi. Consacrata Alla Sacra Cesarea Real Maestà di Eleonora Maddalena Teresa Imperatrice de' Romani sempre Augusta, nata Principessa di Neuburg, Veneția, 1687, p. 47-48; Carla Corradi, *Una curiosa eco veneziana della guerra contro il Turco in Ungheria, în Venezia e Ungheria nel contesto del barocco**

Superioară, nemulțumiți de intransigența bisericii catolice sprijinite de Viena, micul Francisc va cunoaște îndeaproape vicisitudinile vieții de soldat, la numai șapte ani tatăl său vitreg luându-l în campania de asediere a Vienei². În 15 ianuarie 1688, după trei ani în care mama sa reușise să apere cetatea Munkács de asediul imperialilor, este nevoită să o cedeze austriecilor și, împreună cu copiii săi, să plece, ca ostatică, la Viena. În capitala Imperiului, viitorul principe își va începe studiile, pe care le va continua la colegiul iezuit din Neuhaus, Boemia, iar apoi la Universitatea din Praga³. După victoria lui Emeric Thököly de la Zărnești⁴, din 21 august 1690, când însuși Generalul Heissler a fost capturat, împăratul Leopold a fost de acord să-i redea libertatea Elenei Zrinyi, în schimbul generalului. Astfel, la 20 ianuarie 1692 mama lui Francisc părăsește capitala Imperiului pentru a i se alătura soțului, neștiind că nu-și va mai revedea niciodată băiatul⁵. În aprilie 1693, Francisc întreprinde o călătorie de studii în Italia, străbătând Veneția, Padova, Ferrara, Bologna, Florența, Livorno, Genova, pentru a se stabili pe o perioadă de cinci luni la Roma, unde se va dedica studiului geometriei, geografiei, artei, istoriei, dar totodată își va continua și exercițiile de scrimă. Reîntors la Viena în martie 1694, este investit în curând comite de Sáros de către adunarea stărilor, împăratul Leopold permițându-i să se stabilească pe domeniile de la Sárospatak⁶. După căsătoria cu fiica prințului Carol, electorul de Hesse, survenită la 25 septembrie 1694, Francisc și prințesa Charlotte-Amélie de Hesse-Rheinfels⁷ se vor stabili la Sárospatak, unde viitorul principe va intra în legătură cu un grup de

europo, a cura di Vittore Branca, Leo S. Olschki Editore, Firenze, 1979, p. 193-215; Béla Köpeczi, *L'eco italiana delle lotte per l'indipendenza ungherese contro gli Asburgo nella seconda metà del secolo XVII*, în B. Köpeczi, Péter Sárközy (coord.), *Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo. Rapporti italo-ungheresi dalla presa di Buda alla rivoluzione francese*, Budapesta, 1982, p. 23-33; Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, „Campaniile Generalului Federico Veterani în Transilvania și Banat (1686-1694) (după memoriile sale) (I)”, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. XVII, 1999, p. 183-201.

² Printre numeroasele studii dedicate asediului Vienei, a se vedea câteva mărturii contemporane în: *La Sacra Lega contro la potenza ottomana. Successi delle armi imperiali, polacche, venete, e moscoviti; rotte e disfatte di eserciti de' Turchi, Tartari, e ribelli; assedj, e prese di città, piazze, e castelli; acquisti di provincie, di Regni; ribellioni, e sollevazioni nella monarchia ottomana; origine della ribellioni degli Ungheri, con tutti gli accidenti successivamente sopraggiunti dall'anno 1683 sino fine del 1689. Racconti veridici brevemente descritti da Don Simpliciano Bizozzeri, Barnabita Milanese*, Milano, 1690, p. 290-297; Luigi Ferdinando Marsili, *BRIEVE STORIA, / In cui si narrano le cagioni della passata Guerra/ FRA LO/ IMPERADORE, E LA CASA OTTOMANA, / e ciò che nell'assedio di Vienna, / e per alcun tempo dappoi a Turchi avvenne, / Composta da Uno Storico Turco, / e nella nostra volgare favella ridutta. / All'Illustrissimo, & Eccellentissimo Signore/ IL SIG. PIETRO/ SENATOR GARZONI.* In Bologna, per Costantino Pisarri sotto le Scuole; all'Insegna di S. Michele, 1709. Con lic. de' Superiori, în *Scritti inediti di Luigi Ferdinando Marsili raccolti e pubblicati nel II centenario dalla morte a cura di comitato marsiliano*, Bologna, 1930, p. 137-140.

³ Carol Göllner, Paul Abrudan, *Francisc Rákóczy al II-lea (1704-1711)*, București, 1983, p. 52-53.

⁴ Vezi Constantin Rezachevici, *Constantin Brâncoveanu – Zărnești 1690 –*, București, 1989, p. 183-208.

⁵ C. Göllner, P. Abrudan, *op. cit.*, p. 53.

⁶ *Ibidem*, p. 54.

⁷ Jean Nouzille, *Transilvania: zona di contatti e conflitti*, Roma, 1998, p. 214.

luptători împotriva dominației habsburgice, condus de contele Miklós Bercsényi⁸. Deși în 1697 refuză să fie liderul revoltei antihabsburgice izbucnite în Slovacia, în 1698 organizează o mișcare de rezistență împotriva imperialilor, mișcare care cuprinde Slovacia și Transilvania. Intră în contact cu mareșalul de Villars, ambasador al Franței la Viena, luând legătura, în secret, cu regele Ludovic al XIV-lea, în 1701. Întrucât imperialii interceptează corespondența pe care Francisc o întreținea cu francezii, la 8 aprilie este arestat și întemnițat la Wiener-Neustadt, în celula în care fusese închis și bunicul său, Petru Zrinyi⁹. Conștient de ceea ce urma să i se întâmple, și ajutat de francezi, prin mijlocirea iezuiților, Francisc reușește să-și organizeze evadarea, pe care o va pune în practică, cu succes, în 8 noiembrie 1701, pentru capturarea lui oferindu-se o recompensă de 10.000 de florini¹⁰. Refugiindu-se în Polonia, se va reîntâlni aici cu prietenul său, contele Miklós Bercsényi, și va încerca să ia legătura cu ambasadorul Franței în Polonia în vederea obținerii unui ajutor de la Ludovic al XIV-lea. Încercările lui au fost încununate de succes, Ludovic acordându-i o rentă anuală de 12.000 de livre, iar lui Bercsényi de 8.000 de livre¹¹. Sprijinul oferit de Franța venea pe fondul declanșării conflictului franco-austriac pentru succesiunea la tronul Spaniei, după moartea regelui Carol al II-lea, ultimul monarh spaniol din dinastia de Habsburg¹².

Obligațiile împovărătoare impuse populației din Ungaria și Transilvania de către autoritățile administrative și militare habsburgice au determinat declanșarea războiului curuților, sub conducerea lui Francisc Rákóczi al II-lea. Delegației țărănimii și micii nobilimi care l-a vizitat în Polonia spre a-i oferi conducerea răscoalei, Francisc Rákóczi i-a răspuns, la 6 mai 1703, prin cunoscuta proclamație de la Brezan, Polonia (azi Berezhany, Ucraina), prin care chema la arme împotriva ocupanților pe nobili și nenobili, promițând scutirea de dări pentru toți cei care se vor înrola¹³.

Izbucnită în nordul Ungariei și în Ucraina subcarpatică, răscoala curuților s-a extins cu rapiditate în Transilvania. În Ardeal, revolta curuților s-a declanșat aproape simultan în mai multe zone, de exemplu în regiunea Baia Mare deveniseră deosebit de activi haiducii lui Gligor Pinte¹⁴. În 1703, curuții au înregistrat primele succese în

⁸ C. Göllner, P. Abrudan, *op. cit.*, p. 54.

⁹ J. Nouzille, *Transilvania: zona di contatti e conflitti*, p. 214.

¹⁰ Emile Horn, *François Rákóczi II, prince de Transylvanie*, Paris, 1906, p. 96; Stephen Sisa, *The Spirit of Hungary: A Panorama of Hungarian History and Culture*, third edition, Ontario, 1995, p. 116; J. Nouzille, *Transilvania: zona di contatti e conflitti*, p. 214.

¹¹ C. Göllner, P. Abrudan, *op. cit.*, p. 63.

¹² Vezi Alessandro Morpurgo, „Notizie intorno alla guerra della successione spagnuola ed alla ribellione di Francesco Rákóczy II tratte dalle lettere inedite di Giovan Battista Romanini”, în *Archeografo Triestino*, 1891, seria a II-a, vol. XVII (XXI), p. 104-165; Árpád Markó, „Rákóczi et la guerre de la succession d’Espagne”, în *Nouvelle Revue de Hongrie*, XXIV (V), nr. 6, 1936, p. 523-535; Françoise Knopper-Gouron, „Le bénédictin Casimir Freschot pendant la guerre de succession d’Espagne: patriotisme d’Empire, anti-protestantisme et jansénisme”, în *Francia. Forschungen zur Westeuropäischen Geschichte*, nr. 12, 1984, p. 271-282.

¹³ Magyari András, *Războiul curuților și Pacea de la Satu Mare*, în Ioan–Aurel Pop, Thomas Nágler, Magyari A. (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. II, (de la 1541 până la 1711), Cluj-Napoca, 2005, p. 395-396.

¹⁴ Referitor la Pinte Viteazul, vezi: Călin Felezeu, *Pinte Viteazul între legendă și adevăr*, Baia Mare, 1998; Vasile Gaftone, „Pinte Viteazul-oștean”, în *Memoria Ethnologica*, nr. 6-7, Baia Mare, 2003; Susana Andea, Avram Andea, *Haiducul Pinte și lumea sa*, Cluj-Napoca, 2003; Idem, *Documente privind mișcarea lui Pinte 1693-1703*, Cluj-Napoca, 2003; pentru o viziune completă asupra studiilor dedicate lui Pinte Viteazul a se vedea Ana Maria Brezovski,

confruntările cu forțele armate austriece, în septembrie la Brad și în apropiere de Dej, în noiembrie la Bonțida. O parte a oștirii secuilor trimisă de Guberniu împotriva lui Rákóczi a pactizat cu acesta. În anul 1704, aproape întreaga Transilvanie a fost cuprinsă de mișcarea curuților¹⁵. Autoritățile venețiene – care nu putuseră decât să adopte politica neutralității în conflictul pentru tronul Spaniei, *terraferma* venețiană transformându-se în teatru de operațiuni militare¹⁶, – urmăreau cu interes evenimentele din Ardeal, reprezentanții lor din capitalele marilor puteri transmițând cu regularitate rapoarte despre mișcarea antihabsburgică sub conducerea lui Francisc Rákóczy al II-lea: „Sono però assicurato da molta buona parte che molti sudditi del Grandi Signori Christiani come Turchi hanno passate le frontiere e si sono uniti al Principe Ragozzi; li Bassa delli Confini diranno senza dubbio che ciò è accaduto senza loro notizia, ma si deve temere che cosi si chiudano gl'occhi con appostata malizia [...]”¹⁷.

La 7 iulie 1704, Dieta de la Alba Iulia îl alege pe Francisc Rákóczi al II-lea (II. Rákóczi Ferenc în maghiară, František II. Rákoci în slovacă)¹⁸ drept principe al Transilvaniei. Dieta întrunită la Târgu Mureș, în aprilie 1707, îl proclamă din nou principe pe Francisc Rákóczi al II-lea, dieta Ungariei reunită la sfârșitul aceleiași luni la Onod decretând înlăturarea împăratului habsburgic de pe tronul Ungariei¹⁹. Dar nobilimea alăturată curuților a reușit să-și impună punctele de vedere proprii²⁰, îndeosebi obligarea iobagilor să revină pe moșii, mișcarea fiind practic lipsită de

Otilia Marinescu, Traian Ursu, „Pintea Viteazul-Bibliografie”, în *Memoria Ethnologica*, nr. 6-7, Baia Mare, 2003, p. 678-772.

¹⁵ S. Andea, *Țările Române în secolul al XVII-lea*, în I.-A. Pop, Ioan Bolovan (coord.), *Istoria României. Compendiu*, Cluj-Napoca, 2004, p. 356.

¹⁶ Vezi Giulio Cesare Zimolo, „La neutralità di Venezia sul principio della guerra per la successione di Spagna”, în *Scritti storici in onore di Camilo Manfroni*, Padova, 1925; Roberto Cessi, *La Repubblica di Venezia e il problema Adriatico*, Napoli, 1953.

¹⁷ Archivio di Stato di Venezia (în continuare ASV), *Bailo a Costantinopoli, Ducali*, b.[busta=pachetul] 6, document nenumotat.

¹⁸ Referitor la Francisc Rákóczi al II-lea, a se vedea: Sándor Márki, *II. Rákóczi Ferencz*, vol. I, 1676-1707, Budapesta, 1907; François Rákóczi II. *Esquisse biographique*, Paris, 1906; Szekfű Gyula, *A száműzött Rákóczi*, Budapesta, 1913; Emile Pillias, *Etudes sur François II Rákóczi, Prince de Transylvanie*, Paris, 1939; B. Köpeczi, Ágnes R. Várkonyi, *II. Rákóczi Ferenc*, Budapesta, 1976; Benkő Samu, *II. Rákóczi Ferenc, Fejezetek a vallomásokból*, București, 1976; *II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai*, ediție critică, Budapesta, 1978; *Archivum Rákócziánium, Rákóczi-tanulmányok*, Budapesta, 1980; B. Köpeczi, *Rákóczi külpolitikája és szabadságharc nemzeközi jelentősége*, în *Rákóczi-tanulmányok*, Budapesta, 1980, p. 205-227; Paul Cernovodeanu, *A román fejedelemségek és a magyar szabadságharc*, în *Europa és a Rákóczi szabadságharc*, Budapesta, 1980, p. 65-70; Magyarai A., *A Rákóczi-szabadságharc társadalmi feltételeinek kialakulása Erdélyben*, în *Rákóczi-tanulmányok*, Budapesta, 1980, p. 59-77; B. Köpeczi, *A bujdosó Rákóczi*, Budapesta, 1991; Magyarai A., *II Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege*, Cluj-Napoca, 1994; Demény Lajos, *A Rákóczi szabadságharc erdélyi hadairól 1707-ben*, în Pál Judit, Rűsz Fogarasi Enikő (ed.), *Magyarai András Emlékkönyv*, Cluj-Napoca, 2002; Vasile Iuga, „O colecție de documente semnate de principele Francisc Rakoczi al II-lea, prezentată într-o lucrare manuscrisă de Joódy Paul”, în *Maramureș, vatră de istorie milenară*, nr. 5, 2004, p. 123-144.

¹⁹ Magyarai A., *Războiul curuților și Pacea de la Satu Mare*, p. 399.

²⁰ Vezi B. Köpeczi, *La noblesse et le puouvoir politique dans la guerre d'indépendance hongroise contre les Habsbourg au début du XVIIIe siècle*, în B. Köpeczi, Éva H. Balász (coord.), *Noblesse française noblesse hongroise XVIe-XIXe siècles*, Budapesta, 1981, p. 171-177.

suportul social, esențial pentru dobândirea izbândeii²¹. Francisc Rákóczi al II-lea nu a reușit să obțină nici sprijinul extern promis de Franța, Suedia, Prusia, Rusia²², astfel că după 1707 mișcarea a intrat în declin. Acesta a fost grăbit de evoluția relațiilor internaționale: Franța, suferind eșecuri în războiul de succesiune la tronul Spaniei, nu a putut acorda un sprijin eficient răsculaților; Anglia și Olanda, deși au încercat chiar să medieze o înțelegere între răzvrățiți și Habsburgi, fiind în alianță cu Austria contra Franței, nu au acționat cu destulă fermitate pentru a impune Curții de la Viena concesiile necesare²³. Foarte interesantă, și grăitoare pentru eforturile depuse de principe în obținerea sprijinului extern, este scrisoarea adresată bailului venețian de către dragomanul Giovanni Rinaldo Carli²⁴, la 26 iunie 1708. Ambasadorul Serenissimei este informat cu privire la vizita pe care i-o făcuse dragomanul Franței, Benjamin Brie, la întoarcerea din misiunea de pe lângă principele Francisc Rákóczi. Pe când se afla la Belgrad, conducătorul Transilvaniei i-ar fi trimis o epistolă, împuternicindu-l să o înmâneze lui Ibrahim, în acea perioadă comandant al trupelor otomane din Belgrad, și fost ambasador extraordinar în capitala Imperiului, după încheierea păcii de la Karlowitz din 1699. Printre chestiunile pe care Rákóczi le supune atenției lui Ibrahim sunt cele legate de intențiile Imperiului Otoman, așa cum ajunseseră ele la urechile principelui. Rákóczi se arată surprins că Sultanul a rămas ferm în decizia de a declanșa războiul Serenissimei. Totodată este convins de veridicitatea zvonurilor cu privire la slăbiciunea Habsburgilor, promițându-i Sultanului că, în eventualitatea în care ar decide să ocupe Ungaria, o singură campanie i-ar fi de ajuns pentru recuperarea teritoriilor pierdute. El sfătuiește că este momentul oportun pentru a interveni, ca să nu dea posibilitate Habsburgilor să se redreseze, sugerându-i să se apropie de Veneția, pentru a o determina să încheie o alianță cu Franța, în detrimentul Împăratului, ceea ce i-ar aduce mai multe avantaje decât confruntarea armată. În răspunsul său, Ibrahim îl asigură că, deși este prieten al Franței, nu își poate lua angajamentul că marele vizir nu va declanșa războiul Veneției, tocmai pentru că știe că acestea sunt intențiile ferme ale Porții, și că doar în eventualitatea în care el va fi numit mare vizir ar putea garanta menținerea păcii cu Serenissima²⁵. Intervenția lui Francisc Rákóczy în favoarea Veneției trebuie corelată cu dorința sa constantă, încă de la începutul ostilităților, de a încheia o alianță cu aceasta, în încercarea de a o atrage de partea sa în lupta antihabsburgică²⁶. Din păcate pentru principe, nici orașul lagunar nu

²¹ S. Andea, *op. cit.*, p. 356.

²² Vezi Kálmán Benda, „Rákóczi és a Vatikán. Brenner apát küldetése XI. Kelemen pápához”, în *Történelmi Szemle*, 1969, p. 8-24; B. Köpeczi, *La France et la Hongrie au début du XVIIIe siècle*, Budapesta, 1971; K. Benda, *Der Rákóczi-Aufstand in Ungarn und die europäischen Mächte (1703-1711)*, în *Österreich in Geschichte und Literatur*, 1978, p. 328-337; B. Köpeczi, *A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország*, Budapesta, 1996; B. Köpeczi, „A Vatikán és a Rákóczi-szabadságharc”, în *Magyar Könyvszemle*, 118, nr. 4, 2002, p. 361-372.

²³ C. Rezachevici, *Viața politică de la Mihai Viteazul la fanarioți*, în Virgil Cândea (coord.), *Istoria românilor*, vol. V, *O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716)*, București, 2003, p. 383.

²⁴ Vezi Mario Infelise, „Gian Rinaldo Carli Senior, Dragomanno della Repubblica”, în *Acta Histriae*, 5, 1997, p. 189-198.

²⁵ ASV, *Bailo a Costantinopoli, Lettere*, b. 126, f.[fila] 19.

²⁶ Vezi K. Benda, *Les relations diplomatiques entre Venise et la Hongrie au temps de la guerre de succession d'Espagne*, în B. Köpeczi, Péter Sárközy (coord.), *Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo. Rapporti italo-ungheresi dalla presa di Buda alla*

va fi dispus să renunțe la neutralitate, și nici Imperiul Otoman la intențiile sale de a declanșa ofensiva împotriva Veneției.

Tratatul dintre un grup al nobilimii transilvănene și autoritățile imperiale, în timp ce Francisc Rákóczi al II-lea se afla în Polonia pentru a cere asistență, au dus la încheierea păcii de la Satu Mare, în 30 aprilie 1711, detașamentele curuților depunând armele în data de 1 mai. În schimbul recunoașterii noii stăpâniri, nobililor li se garanta dreptul de proprietate asupra domeniilor lor și stăpânirea asupra iobagilor, ceea ce făcea inutile sacrificiile țărănimii aservite în timpul revoltei curuților²⁷.

Semnarea păcii a determinat începutul exilului pentru principele Francisc Rákóczi al II-lea. Deși peste tot este primit cu onoruri, intervențiile sale pe lângă marii monarhi ai vremii nu au rezultatul scontat. Regele Franței refuză să-i acorde sprijin, la fel ca și țarul Petru cel Mare. Spre sfârșitul anului 1712, Rákóczi se îndreaptă spre Gdansk, pentru a solicita ajutor regelui Frederic August al II-lea al Poloniei²⁸. Dificultățile financiare l-au silit să-și reducă suita, unii tineri nobili care îl însoțeau fiind primiți, la solicitarea sa, în slujba regelui polon. În noiembrie 1712, Francisc Rákóczi al II-lea părăsește Polonia, imbarcându-se pe o navă cu destinația Franța. După mai multe peripeții, nava a ancorat în insulele britanice, unde a rămas timp de o lună, perioadă în care principele nu a fost primit de către regina Ana. La 12 ianuarie pleacă în Franța, la Dieppe, autoritățile locale întâmpinându-l cu multă bunăvoință, pentru ca în februarie să aibă audiență însuși la regele Ludovic al XIV-lea. A locuit pentru început la Paris, apoi la Passy, în apropiere de Versailles, luând constant parte la petrecerile curții regale²⁹. În martie 1713 l-a trimis pe colonelul D'Absac, un ofițer francez din anturajul său, la regele Spaniei, iar acesta se va întoarce, abia în septembrie, cu suma de 10.000 de scuzi și cu scrisori de la suveran, în care se prezentau explicații pentru faptul că, deocamdată, contribuția nu putea fi mai consistentă³⁰. Încheierea păcii de la Rastadt (7 martie 1714), prin care Austria a obținut Țările de Jos, Lombardia cu Milano, Napoli și Sardinia, l-a convins pe principe de dificultățile demersului său, acela de reluare a luptei împotriva Imperiului Habsburgic. După moartea lui Ludovic al XIV-lea, survenită la 1 septembrie 1715, condițiile de trai ale principelui s-au înrăutățit, renta fiindu-i redusă treptat, ceea ce l-a determinat să se retragă la Grosbois, alături de medicul Lang și de alți trei colaboratori³¹.

Profilându-se la orizont un nou conflict austro-turc, principele îl trimite pe János Pápay, care se afla în Polonia, în misiune la domnul Țării Românești, Ștefan Cantacuzino (martie 1714–decembrie 1715), cu rugămintea către acesta de a informa Poarta cu privire la planurile agresive austriece. După înlocuirea lui Cantacuzino cu Nicolae Mavrocordat (21 ianuarie 1716–25 noiembrie 1716), solul principelui i-a prezentat noului domnitor mesajul lui Francisc Rákóczi al II-lea³². Între timp,

rivoluzione francese, Budapesta, 1982, p. 35-42; Magda Jászay, *Venezia e Ungheria la storia travagliata di una vicinanza*, Martignaco, 2004, p. 348-352.

²⁷ Magyari A., *Războiul curuților și Pacea de la Satu Mare*, p. 401.

²⁸ C. Göllner, P. Abrudan, *op. cit.*, p. 193.

²⁹ *Ibidem*, p. 194.

³⁰ Marguis de Dangeau, *Journal*, ed. E. Soulié, L. Dussieux, tome XIV, Paris, 1858, p. 480, *apud* Eugen Denize, *Relațiile româno-spaniole până la începutul secolului al XIX-lea*, Târgoviște, 2006, p. 242.

³¹ C. Göllner, P. Abrudan, *op. cit.*, p. 195; St. Sisa, *op. cit.*, p. 122.

³² Relațiile lui Francisc Rákóczi al II-lea cu domnitorii Țării Românești și ai Moldovei debutează cu mult timp în urmă, cu Nicolae Mavrocordat chiar din timpul primei sale domnii în

Habsburgii încheiaseră o alianță cu Venetia – căreia Poarta îi declarase război în 1714 –, iar generalul Eugen de Savoia se pregătea de ofensiva împotriva Imperiului Otoman³³. Marele vizir Khalil a trimis emisari în Polonia, pentru a lua legătură cu ofițerii lui Rákóczi în vederea unei colaborări împotriva habsburgilor. La 5 august 1716, otomanii suferă o înfrângere la Petrovaradin, iar la 16 octombrie Timișoara cade în mâinile prințului Eugen de Savoia. Preconizând un atac care să-i determine pe austrieci să-și retragă forțele concentrate la Belgrad, otomanii i-au promis lui Rákóczi sprijinul necesar în redobândirea tronului Transilvaniei. Planul consta în lansarea unui atac prin Moldova sau Maramureș asupra Transilvaniei și Ungariei Superioare, care urma să fie pus în aplicare de forțele lui Rákóczi, concentrate la Hotin sub comanda lui Bercsényi, cu ajutorul hanului tătar și cu cel al domnitorilor Țării Românești și Moldovei. Dar trupele imperiale avansează în Țara Românească, la 20 noiembrie 1716 capturându-l la București pe domnitorul Nicolae Mavrocordat, pe care îl vor preda la Sibiu generalului Steinville, ceea ce a determinat amânarea diversiunii împotriva Habsburgilor.

La începutul anului 1717 marele vizir ia legătura cu ambasadorul Franței, Bonnac, informându-l că venirea principelui la Istanbul ar fi în favoarea desfășurării operațiunilor militare antihabsburgice. Rákóczi îl trimite la Poartă pe Bercsényi³⁴, care va primi 50.000 de taleri pentru strângerea unei oștiri. Totodată sultanul îi va trimite principelui o scrisoare la Paris, prin intermediul lui Pápay, propunându-i să-și unească forțele împotriva imperialilor. Rákóczi urma să primească 2.500.000 taleri pentru plata oștirii, recunoașterea ca principe al Transilvaniei, cât și alipirea Lugojului, Caransebeșului și Timișoarei la teritoriul principatului³⁵. Țarul Rusiei și prințul de Orléans l-au sfătuit pe Rákóczi să răspundă favorabil cererii Sultanului, astfel că principele a avut o întâlnire cu pașa Mehmet Bahri, la Toulon. În paralel cu acțiunile diplomatice, apropiații lui Rákóczi au început să adune oameni pentru oastea care ar fi trebuit să-l sprijine pe principe, la care urmau să se adauge forțele tătare, cât și cele ale domnitorilor Moldovei și Țării Românești³⁶.

Potrivit unui informator al Serenissimei, Macarie Dimitraschi din Filipopoli, care transmitea de la Constantinopol un raport către *Inquisitori di Stato*, la 24 mai 1717, marele vizir plecase la începutul lunii spre Belgrad, în timp ce Bercsényi reușise să adune 8.000-10.000 de soldați, maghiari, bulgari, valahi și alte naționalități, urmând să intre cu aceștia în Transilvania, după ce vor fi străbătut Țara Românească, în care vor ajunge trecând Dunărea pe la Ruse: „Aggiongo alli EEVV esser arrivati avisi di Adrianopoli che il Visir partisi li primi della mese nuova verso Belgrado, et il Bereceni [Miklós Bercsényi], che ha raccolto un corpo di otto in dieci milla soldati Ungheri, Bulgari, Valachi, et altre simili nationi, e si trova nelli contorni Rusich, appresso il Danubio, deve traghettarlo e per la Valachia entrar nella Transilvania”³⁷.

Expediția a început în august 1717, având un caracter de diversiune în spatele frontului inamic. Trupele aliate au înaintat în Transilvania, ducând lupte cu imperialii

Moldova (vezi Andrei Pippidi, „Noi mărturii despre relațiile lui Rákóczi cu românii”, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. XXIII, 2005, p. 281-300).

³³ Vezi J. Nouzille, *Le prince Eugène de Savoie et les problèmes des confins militaires autrichiens 1699-1939*, Strasbourg, 1979.

³⁴ A se vedea B. Köpeczi (red.), *Bercsényi Miklós válogatott levelei*, Budapesta, 2004.

³⁵ C. Göllner, P. Abrudan, *op. cit.*, p. 196, 197.

³⁶ *Ibidem*, p. 198.

³⁷ ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 31.

la Bistrița, la Prundu Bârgăului, la Gherla. Curând însă coaliția se va destrăma, trupele tătare fiind nimicite în încercarea lor de retragere la est de Nistru. Campania de diversiune a fost urmată, în iunie 1717, de asedierea Belgradului de către trupele lui Eugen de Savoia, la 16 august fiind înfrântă rezistența otomană, orașul intrând pe mâna imperialilor. La 16 septembrie 1717, după patru luni de ședere în Franța, însoțit de 40 de slujitori, Francisc Rákóczi se îmbarcă pe vasul *L'Ange Gabriel* cu destinația Gallipoli, unde sosește pe data de 10 octombrie³⁸. Același informator al Republicii lagunare, Macarie Dimitraschi, anunța, la 26 octombrie, sosirea în urmă cu câteva zile a principelui la Gallipoli, cu o suită mai mare, de peste șaizeci de persoane, prognozând că aceștia vor fi sosit deja la Adrianopol: „[...] giorni adietro, una Nava Francese, ha sbarcato a Gallipoli il Principe Ragozzi, con sessanta piu officiali con li quali, a quest'ora sara gia arrivato in Adrianopoli³⁹. În realitate, principele a sosit în data de 28 octombrie la Adrianopol, făcându-i-se o primire demnă de un suveran⁴⁰, după cum remarcă și fidelul informator al Serenissimei: „[...] In questi giorni il Principe Ragozzi, ha fatto il suo pomposo ingresso in Adrianopoli incontrato di Turchi e trattato con quella medesima honorevolezza con cui fu gia accolto il Principe Techeli del quale al ultimo, non li mancai di provare l'esito ne havendo altro d'avanzare per hora di humiliare alla loro notizia [...]”⁴¹.

La propunerea demnitarilor Porții de a prelua comanda unei armatei otomane sau tătare, principele răspunde că venirea lui în Imperiul Otoman este legată de procurarea sumelor necesare în vederea strângerii unei oștiri de 30.000 de oameni. În întâlnirile cu marele vizir și cu sultanul, principele a încercat să-i convingă de inoportunitatea încheierii păcii cu împăratul. Marele vizir s-a adresat regelui Poloniei, pentru ca acesta să intervină pe lângă împărat ca Francisc Rákóczi să fie repus pe tronul Transilvaniei⁴². Înainte de a părăsi Franța, Rákóczi îl trimisese la Madrid pe omul său de încredere, colonelul d'Absac, probabil pentru a-l informa pe rege despre intenția sa de a mijloci o alianță turco-spaniolă. Curtea spaniolă s-a arătat de acord cu proiectele principelui. Însă adevăratele intenții ale cardinalului Alberoni, deținătorul efectiv al puterii în Spania între 1714-1719, nu urmăreau încheierea unui tratat cu otomanii sau cu Rákóczi, ci menținerea stării de beligeranță între Poartă și Habsburgi, eventual chiar realizarea unei diversiuni în Ungaria și Transilvania. În vederea atingerii acestor obiective, el a considerat necesară trimiterea unui emisar extraordinar în Imperiul Otoman, acreditat numai pe lângă principe, care trebuia să se folosească de influența lui Rákóczi la Poartă și să ia legătura cu oficialitățile otomane în vederea continuării conflictului cu imperialii. Misiunea a fost încredințată cavalerului francez Jacques de Boissiméne, care a părăsit Madridul la 30 noiembrie 1717, însoțit fiind de colonelul d'Absac, agentul lui Rákóczi în Spania. Duplicitatea lui Boissiméne, care în acel moment servea atât interesele Spaniei cât și cele ale Franței, lipsa unor împuterniciri speciale pentru încheierea unei alianțe cu Poarta, au dus la eșecul

³⁸ C. Göllner, P. Abrudan, *op. cit.*, p. 200.

³⁹ ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 35.

⁴⁰ C. Göllner, P. Abrudan, *op. cit.*, p. 200.

⁴¹ ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 36.

⁴² C. Göllner, P. Abrudan, *op. cit.*, p. 201.

demersului comun, cu toate eforturile depuse de Rákóczy pe lângă autoritățile otomane⁴³.

După încheierea păcii de la Passarowitz (21 iulie 1718), otomanii nu s-au mai arătat interesați de soarta lui Rákóczy, chiar dacă au continuat să-i acorde lunar 2.000 de taleri, iar Bercsényi și ceilalți generali ai principelui sunt lăsați fără mijloace de subzistență⁴⁴. Ibrahim, cel care va fi numit mare vizir, și care nu-l cunoștea prea bine pe Rákóczy, îi comunică acestuia faptul că nu va mai putea să-i încredințeze nici măcar conducerea unei unități otomane, pentru a nu periclita relațiile cu Habsburgii. Totuși, Poarta se opune cererii Curții de la Viena de a-i preda pe Rákóczi, Bercsényi și pe ceilalți generali ai armatei principelui, impunându-le acestuia și suitei sale, în vara lui 1718, să se stabilească pe țărmul mării, la Constantinopol. Însă, după numai două săptămâni, locuințele lor au fost distruse de un incendiu, principele și însoțitorii săi fiind mutați la Sarijeri și Böjükdere, localități în zona Bosforului. Profund nemulțumit de condițiile în care a ajuns să locuiască, în corturi amenajate în câmpia din jurul localităților amintite, principele a cerut permisiunea de a pleca din Imperiul Otoman. S-a lovit de refuzul sultanului, însă nici regele Franței nu mai era dispus să-i acorde azilul politic promis⁴⁵, la fel cum va proceda și regele Spaniei, care va refuza să-i acorde măcar permisiunea de a se stabili în Sardinia⁴⁶.

Situația precară în care se afla principele, atât materială cât și spirituală, este reliefată în rapoartele trimise magistraturilor venețiene, de la Constantinopol, de către același *fidel servitor* Macarie Dimitraschi: „[...] Il Principe Ragozzi fu accolto con dimostrazioni di gran stima, ma hora si scorge molto decaduto, mentre con li suoi Ungheri, non puo contribuire a quelli vantaggi, che si lusingeva la Porta [...]”⁴⁷; „[...] Il principe Ragozzi deluso nelle sue speranze si trattiene col suo seguito sotto li Padiglioni in una pianura appresso Buichdere Villaggio di questo Canale. La Porta li haveva assegnato per suo alloggiamento un Palazzo vicino in detta Villa, e per altri diverse Case, ma perche quello non era habitabile, ha spedito un ufficiale in Adrianopoli accio procuri li sia permesso habitare o in Pera o in Fener a Costantinopoli, ma cio si crede non li sara concesso per riguardo delli disturbi, che potrebono nascere, quando venira l’Ambasciatore Cesareo, che vuole habitare in uno di detti luoghi. Quando andai a riverirlo, stando egli puoco lontano da Jngirchevi, Villa dove io al quanto mi diverto mi si dichiaro mal sodisfatto della Porta che non ha compito alle gran promesse, colle quali s’adetto lasciar la Francia e venir in queste parti. Prova egli hora qualche incommodo, poiche havendo seco da cento sesanta persone, non li e sufficiente il Taim di cinquecento piastre al giorno assegnatole per mantenimento suo proprio e della sua gente. S’attende ancora giornalmente il General Bevezeni, con tutta la sua famiglia e seguito. Il predetto Principe temendo incontrare al’ultimo le miserie sperimentate dal suo Padrigno Principe Techeli, procurava haver la licenza della Porta per ritornarsene

⁴³ Vezi: E. Denize, „Las relaciones de Francisco II Rákóczi con España”, în *Manuscripts: Revista d’història moderna*, nr. 11, 1993, p. 169-182; Idem, *Relațiile româno-spaniole până la începutul secolului al XIX-lea*, p. 239-256.

⁴⁴ C. Göllner, P. Abrudan, *op. cit.*, p. 201.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 202.

⁴⁶ David Angyal, „Rákóczi: l’homme et le souverain”, în *Revue des Etudes Hongroises*, XIII, 1935, nr. 1-4, p. 71-72, *apud* E. Denize, *Relațiile româno-spaniole până la începutul secolului al XIX-lea*, p. 253.

⁴⁷ ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 45.

in Francia [...]”⁴⁸. Și soția sa a fost exilată din Polonia, găsimu-și găzduire la o mănăstire de călugărițe din Praga. Principele s-a adresat atât marelui vizir, cât și regelui Frederic August al II-lea, cerând să-i fie lăsată în pace soția și solicitând o sumă de 5.000 de taleri pentru întreținerea acesteia, însă nu a primit niciun răspuns⁴⁹.

Marele vizir a decis ca Rákóczi și apropiații săi să fie cazați în condiții mai umane în localitatea Ieniköi, unde aceștia vor poposi la 22 septembrie 1718. De aici, principele a reușit să ia legătura cu trimisul țarului, Daskov, în vederea închegării unei coaliții politico-militare împotriva habsburgilor⁵⁰. Însă insistențele sale nu găsesc ecou printre aliați, otomanii nefiind de acord cu începerea ostilităților împotriva imperialilor. Toate acestea sunt relatate autorităților venețiene de către un alt fidel informator, dragomanul Giovanni Rinaldo Carli, care transmitea din Constantinopol, la 6 martie 1719, următoarele: „[...] il Principe Ragozi si ferma sopra il Canale del mar Negro in una villa nominata fenicioi con trattamento et assegnamento pari alli Ambasciatori straordinarij, ne perde tempo di sempre tormentare la Corte con tutte le vie della sua perfidia per indurla ad una rottura coll’Imperatore promettendo assistenza et Liga col Prussia, Suatia, Moscovia, Spagna, et altri Principi, et li ventisei del prossimo mese caduto fu tenuta una consulta in questo proposito, ma fu sciolta senza conclusione e maneggio quando il Primo Visir et il Mustafa furono d’opinione contraria. Soprapiungo poi avisi all’Ambasciatore di Franza dalla Corte del Re di Svetia et della vacillante salute del Re di Spagna, et partecipatola alla Corte feri sensibilmente li Turchi, et il Ragozi persa ogni speranza [...]”⁵¹.

În epistola sa din 14 iulie, același informator amintea chiar intențiile țarului de a-l pune pe Rákóczi pe tronul Poloniei, caz în care Poarta ar avea un rege loial, iar împăratul un dușman de temut. Totuși, deși încântat de propunerile ambasadorului, marele vizir nu-i oferă decât răspusuri ambigui: „[...] Che il Tsar, haveva affettione considerevole, et sua parziale in Polonia il quale aspirava alla ellezione di un terzo, et il piu gradito li sarebbe il Ragozi, che il suo Czar impetrava il concorso dello Gran Signore perche esso Ragozi li sia spedito in Moscovia per poter assisterlo con le sue forze, con quelle del Re di Prussia, et di altro a ponerlo sopra il Trono di Polonia, et in tale guisa la Porta haverrebbe un Re parziale, et dipendente et Cesare un nemico Capitale, et che quanto mai potra sempre intombidesi et sconvoglieri la Ungaria, per hora non desiderare altro, che l’assenso della permissione di poter lui trattenersi in questa Ressidenza per poter ragiontare alla Porta di tempo in tempo quel tanto andera scuardendo, et a misura delli progressi prendese quelli impegni che fossero reputati di maggiore vantaggio, et gloria. Non dispiacessero al Prima Visir queste proposte et li rispose con termini ambigui, et senza positiva risposta, le permesse in tanto di visitare due volte il Ragozi, et fatto introdurre il Ragozzi due volte alla di lui seguita audienza et una l’Ambasciatore di Franza il quale passa parla con stretta confidenza con esso Ragozzi [...]”⁵².

⁴⁸ *Ibidem*, f. 50.

⁴⁹ C. Göllner, P. Abrudan, *op. cit.*, p. 202.

⁵⁰ Vezi B. Köpeczi (ed.), *Correspondance diplomatique de François II Rákóczi, 1711–1735: Choix de documents*, Budapesta, 1999.

⁵¹ ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, doc. nenumerotat.

⁵² *Ibidem*, doc. nenumerotat.

La insistențele diplomatului austriac Virmond, sultanul decide mutarea principelui și a apropiaților săi la Rodosto⁵³ (azi Tekirdağ), pe malul Mării Marmara, în 16 aprilie 1720 aceștia îmbarcându-se pe un vas, păzit de peste 100 de soldați, cu destinația stabilită. Ulterior, tot la insistențele imperialilor, lui Rákóczi i s-a redus suma de bani acordată zilnic, de la 65 la 50 de piaștri⁵⁴. Soția principelui a reușit să plece în Franța, la 4 octombrie 1721, găsind adăpost la mănăstirea de călugărițe Chasse-Midi din Paris, de unde va trece în neființă în aprilie 1721. Curând vor trece la cele veșnice aproape toți prietenii și colaboratorii principelui. În 1729 Francisc are o ultimă tentativă, nereușită, de a-și recupera tronul transilvănean: îl trimite pe agentul său, Vigoroux, la Varșovia, pentru a-l ruga pe rege să-i mijlocească reîntorcerea în Transilvania. S-a stins din viață în data de 8 aprilie 1735, la vârsta de 59 de ani. Se pare că și moartea sa a constituit prilej de neliniște, întrucât în instrucțiunile trimise bailului de la Constantinopol de către Senatul venețian, la 14 mai 1735, se presupunea că decesul fostului principe al Transilvaniei ar fi fost motivul călătoriei secrete la Viena a reprezentantului diplomatic austriac în orașul lagunar: „[...] continuarseli accogliendosi pure con pari grado quelli [avvisi] circa la morte del Prencipe Ragozzi, che può aver dato motivo alla spedizione segreta fatta per Viena da cotesto Pressidente Cesareo [...]”⁵⁵.

Informațiile conținute de documentele prezentate, cât și cele din înșiruirea de mai jos demonstrează eforturile susținute ale fostului principe al Transilvaniei pentru reluarea ofensivei împotriva Habsburgilor și, implicit, pentru recuperarea tronului pierdut. Conjunctura politică nefavorabilă, dese schimbări ale raporturilor de forțe, nestatornicia tratatelor dintre aliați, care a făcut ca prietenii de azi să fie dușmanii de mâine, au împiedicat realizarea năzuinței lui Francisc Rákóczi al II-lea, nevoit să-și petreacă o perioadă îndelungată din viață în exil. Nu trebuie să ne surprindă multitudinea și exactitatea mărturiilor pe care forurile diriguitoare de la Veneția le aveau despre acțiunile lui Rákóczi, Serenissima fiind foarte vigilentă în chestiunile de politică externă, mai ales că era direct interesată de evoluția raporturilor dintre Habsburgi și Otomani.

Anexe documentare

I

In Ducali 8 Marzo 1704

Replicate

In lettera di Viena di 23 Febbraio 1703 *more veneto* [1704]

[...] Tutti li Bassa hanno ordine di tener pronte le loro militie, si fanno comprare quattro mille centinara di piombo, e d'altre monitioni da guerra, si fa fabricare trenta bregontine della medema qualità di quelle di cui si è servita la Porta sopra il Danubio la guerra passata, e finalmente si è ordinato al Principe di Valachia di non lasciar più passare per il suo Paese alcune lettere, che vadino o vengono dai Paesi di Sua Maestà Imperiale [...].

Copia di lettere tradotte dal Francese scritte da Costantinopoli sotto li 8 e 22 dicembre 1703

Li mal contenti dell'Ongaria continuano le loro istanze con molta accidità per ottenere qualche nuova della Porta. Le loro supliche sono secondate dall'Ambasciatore di Francia che broglia in particolare acciò il Tecli

⁵³ St. Sisa, *op. cit.*, p. 122.

⁵⁴ C. Göllner, P. Abrudan, *op. cit.*, p. 203.

⁵⁵ ASV, *Bailo a Costantinopoli, Ducali*, b. 21, doc. nenumerotat.

[Emeric Thököly] sia richiamato dal luoco del suo Bando, e rimandato nell'Ongaria, ma come si e praticata la diligenza di far intendere alli Turchi che questo passo e direttamente opposto al trattato di Carloviz non vi e alcuna cosa da sperare per lui. Sono però assicurato da molta buona parte che molti sudditi del Grandi Signori Christiani come Turchi hanno passate le frontiere e si sono uniti al Principe Ragozzi; li Bassa delli Confini diranno senza dubbio che ciò è accaduto senza loro notizia, ma si deve temere che cosi si chiudano gl'occhi con appostata malizia. Fra li altri condotti qui li Francesi hanno fatto venire espressamente alcuni Turchi delle frontiere avanzati nell'età e di stima appresso li compagni per far la relatione di ciò che è accaduto nell'Ongaria, e dove in questo modo maggior credete, e forza alli nemici di Sua Maesta Imperiale [...].

(ASV, *Bailo a Costantinopoli, Ducali*, b. 6, doc. nenumerotat, copie contemporană a unui original codificat)

II

Agli Eccellentissimi Signori proveditori Generali no.18 da mar et
In Dalmatia, e Albania no. 13 a 24 Settembre 1704

[...] Le viene somministrato di qualche ufficiale, anco di nome Rougo [?] solito capitar qui con bastimenti francesi per prender la nava per unirsi al principio Ragozzi.

(ASV, *Bailo a Costantinopoli, Lettere*, b. 128 II, doc. nenumerotat, copie contemporană)

III

Ducali dell'Eccellentissimo Senato di 11 Giugno 1705 arrivate a Cattaro li 20 Agosto
Aloysius Mocenico dei Gratia Duc Venetiarum
Nobili et Sapienti Viro Ascanio Giustinian Eccellentissimo bailo nostro Costantinopoli Fideli Dilecti salutem et Dilectionis affectum

[...] si godisero poi le notizie copiose che ci portate sopra li affari interni et esterni di cotesta corte, fra quali si rimarco lo studio dell'Ambasciatore Francese a fomentare la commisione dell'Ungheria, et di far uscire la Porta dalla indifferenza in cui sin'hora s'e conservata.

Date in Nostro Ducali Palatio Die 11 Julij Indictum 13^a 1705

Gio. Batta. Franceschi Segretario

(ASV, *Bailo a Costantinopoli, Ducali*, b. 7, doc. nenumerotat, copie contemporană a unui original codificat)

IV

Ducali di 24 settembre
Capitati li 30 novembre 1707

In lettera di Vienna 20 Agosto 1707

[...] Capitate lettere del Talman di Costantinopoli con espresso spedito alli 28 del caduto portano sospeta la conspiratione per le strage di sopra novecento teste, e di cinque Capi principali esposti avanti il Seraglio a terrore di tutti, e con aumento di stima, e d'affetto del Sultano verso il Visir alla di cui vigilanza crede dovuta la preservatione. Sussiste la massima di coltivare la pace col Moscovita, e con questa Corte, dandosi mano ad ogni facilita per mantener quiete il Confine di Cesaro, e mandando col ordine alli Commandanti di Belgrado, e Temisuar di non dar appoggi a Ribelli, e di punire col Laccio li musulmani, che pretendono sfodiar l'armi a loro favore [...].

In lettere de di 27 Agosto 1707

[...]. Su la Porta insiste andera quasta Corte non solo nell'ordine, ma anco nel merito a fine di togliere li pretesti, e continuare la quiete. Preme anco la dilatione, mentre sopravvenendo la Pace d'Europa, sperasi promuover il negotio con maggior vantaggio, e decoro. Sebbene li Turchi col rifiuto del deposito del Ragozzi cogl'ordini rilasciati di non far fomento alli Ribelli, e con l'avversione che il presente Governo palesa verso la Franza temperano le gelosie di Cesarei; pure destano osservazioni li Tesori che raccolgonsi nelli stati, li presidij di rinforzi, le Piazze munite al Confine, et il diletto del Sultan per le cose militari. Si conosce pero qui ancora piu fondato il sospetto e forte il pericolo di Vostra Serenita.

In lettere di Vienna 2 settembre 1707

[...]. non mancano pero l'istanze continue de' Ribelli dell'Ungheria, e della Transilvania, ne altri efficaci fomenti ne esser per anco sapute le differenze de Confini verso la Bossina [...].

In lettera di Vienna de di 10 settembre 1707

[...] Così appunto m'assicuro il Segretario del Principe di Salm, motivandomi che l'Imperatore considerava come proprio l'interesse della Repubblica con la Porta Ottomana: che quando si ritrovasse libero dalla Guerra di Spagna, e di Ribellione d'Ungheria saprebbe metterla in soggezione con far avanzare le sue armate al Confine [...].

[A tergo]: Marc Antonio Businello Segretario

(ASV, *Bailo a Costantinopoli, Ducali*, b. 9, doc. nenumerotat, copie contemporană)

V

Illustrissimo et Eccellentissimo Signore Cavalier Bailo Padrone

Restituitosi da Belgrado il Signore Benjamin Brie dragomano di Francia, dove già cinque mesi fu spedito dall'Eccellentissimo Signore Ambasciatore della Maestà Christianissima per agire col Principe Ragozzi, et venuto da me Dragomano Carli humilissimo servo di Vostra Eccellenza, mi ha conferito che mentre trovavasi a Belgrado haveva ricevuta lettera dal sudetto Principe Ragozzi con cui li dava incombenza di comunicarla a Ibrahim Passa quello che dopo la stipulata Pace è stato spedito in qualità d'Ambasciatore Straordinario appresso Sua Maesta Cesarea et che presentemente sostenne la Carica di Seraschier Comandante di Belgrado et che forse estera nella susseguente forma. Come infinitamente stupivasi udire che la Porta Ottomana non abbadando al proprio maggior vantaggio nutriva ferma intenzione di far la Guerra alla Serenissima Repubblica di Venezia. Che egli haveva notizie sì distinte et fondate della grande debolezza di Cesare che disponendosi con poche milizie l'Imperio Ottomano d'invadere l'Ungheria li prometteva di poter in una sola Campagna recuperar il perduto. Che essendo l'Imperatore capital nemico della Porta non deve permetterli tempo di poter rimettersi e restabilirsi, ma coglier la congiuntura presente, per maggiormente confonderlo, et opprimerlo che non inherendo a questi suoi sinceri e validi sentimenti, potrebbe almeno prevalersi del ripiego che li suggeriva colla Serenissima Repubblica, insinuando alla medesima di dover contraher alleanza colla Francia a dani dell'Imperatore, altrimenti che sarebbe necessitata la Porta di moverli la Guerra, et la Serenissima Repubblica per esimersi da questa, accettando la proposta, la Porta venirebbe a conseguire parte del suo intento mentre da tall'alleanza resterebbero totalmente snervate le forze dell'Imperatore, consumata la sua sussistenza et dipendente dall'arbitrio Ottomano poi la dilatazione del Dominio. Haverli risposto Ibrahim Passà che si come egli si professava parsialissimo amico della Francia, così conosceva evidentemente esser le spiegate ragioni molto vive et conferenti, ma che non poteva contraher quest' impegno colla Corte, perche sapeva di certo che la Porta meditava mover le sue armi contro la Serenissima Repubblica, non però precisamente il tempo sì che sottoponendole ai riflessi del Supremo Visiro dalla di cui autorità dipendeva Pace e Guerra et non venendo ammesso potrebbe il Re di Francia chiamarsi offeso, et poi nella mossa dell'armi contro la Serenissima Repubblica volerla assister. Che se lui venisse promosso al grado di Primo Vesiro non presterebbe mai l'assenso di franger la Pace colla Serenissima Repubblica, et creder che con tutti questi opprestamenti bellici che cio giornalmente unendo il Primo Visir, sia per haver il tutto pronto, ma che la sua mira più tosto tende conservarsi stabile nel posto et non esser obbligato a distaccarsi dal fianco del Monarcha, per residersi più formidabile contro i suoi Premuli.

Mi aggiunse di più che l'Eccellentissimo Signore Ambasciatore di Francia nell'ultima visita fatta a Vostra Eccellenza gl'habbi partecipato in ristretto, quanto emergeva in questo proposito, che egli come buon suo riverente servitore s'haveva meco spiegato più diffusamente perche possa humiliarlo alla veneratissima cognitione di Vostra Eccellenza a cui per maggior sicurezza occorrendo ossebiva di rassegnarle la stessa lettera del Ragozzi.

Pera di Costantinopoli, 26 Giugno 1708

(ASV, *Bailo a Costantinopoli, Lettere*, b. 126, f. 19, copie contemporană)

VI

Duplicato del numero decimo

Illustrissimo et Eccellentissimo Signore mio Padrone Colendissimo

Con la presente divotione mia humilio a Vostra Eccellenza l'avviso che il Serenissimo Visir e molti del ministero insuperbiti per li prosperi successi della passata campagna, benché mostrino aver le loro forze sufficienti non solo per far fronte, ma anco per abbater quelle di tutti li Principi Christiani, nulla di meno hanno cominciato a concepire gran paura di quella della Maesta dell Imperatore della di cui mossa, sono già quasi veri sicuri per li avvisi che giornalmente ricevono dalli Confini del Ungheria e della Transilvania [...].

10 Febbraio 1716

Vostro Humilissimo Servo

Macario Dimitraschi da Filipopoli

(ASV, *Inquisitori di Stato, Dispacci dei Baili a Costantinopoli*, b. 429, duplicat nr. 10, copie contemporană a unui original codificat)

VII

Illustrissimo Signor mio Signor Colendissimo

[...] La memoria presentata pure dal ministro Cesareo contro il Prencipe Ragozzi, doppo averlo accusato, oltre le lettere scritte in Hongheria, di aver anco spedito epressamente un Uomo a Costantinopoli, contiene che se ben l'assistenza et il ricovero, che se li fa godere potrebbe rimirarsi dall'Imperatore come una controvenzione al Trattato di Rastad. Tuttavia S. M. I. persuasa dell'equita e dell'onor dei sentimenti del Regente, spera che S. R. R. le dara la giusta sodisfazione, che conviene al caso col far uscir intieramente dal Regno l'accennato Ragozzi. Si crede pero, che si avra pena a venir a questa rissoluzione, Ragozzi vivendo quivi con gran modestia, et in una specie di ritiro et essendo assai amata dai Principi, che compongono il Consiglio di Regenza. Puo essere dunque, che si risponda della sua condotta, e che si prometta di abbandonarlo in caso della minor contravvenzione.

Jo sono

Di Vostra Illustrissima

Parigi 20 Aprile 1716

Devotissimo et Ossequentissimo Servitor

[A tergo]: 1716 20 Aprile

Parigi Co. [Odoardo] Pighetti

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 623, doc. nenumerotat, original)

VIII

Illustrissimi et Eccellentissimi Signori miei Padroni Colendissimi

[...] Arrivato un Signor Polacco con una numerosa comissia, e si spaccia per Ambasciatore di quella Ripublica mandato alla porta dalli mal contenti, a chieder soccorsi per cacciar via il Re Augusto e li suoi Sassoni. Col medesimi si dice esser venuto il Berezeni, e quello altro particolare del Principe Ragozzi per domandar qualche assistenza a favor del detto Principe, che volentieri ritroverebbe in Ungheria.

Adi 13 Luglio 1716

Dell' EEVV

Humilissimo Servo Macario

Dimitraschi da Filipopoli

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 18, copie contemporană)

IX

Illustrissimo Signor mio Padron Colendissimo

Un corrier dell'Ambasciatore di Francia a Vienna arrivo avant'ieri a questa Corte, ma senza nove, che abbian potuto sapersi. Si giudica pero, che la spedizione riguardi qualche continuo movimento piu tosto di negozio, che d'armi in Ongheria, tenendosi qui per fermo, che la Corte di Vienna, malgrado tutte le piu felici apparenze farebbe ancora piu volentieri la Pace, che la Guerra. Si pensa pero sempre male del ritardo delle azioni, e delle imprese, doppo che tutte le forze Imperiali sono pronte, e come si dice ancora ben provviste [...].

Parigi 10 Agosto 1716

[A tergo]: 1716 10 Agosto

Parigi Pighetti

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 623, doc. nenumerotat, original)

X

No. 23 Illustrissimi et Eccellentissimi Signori miei Padroni Colendissimi

Essendomi riuscito haver la copia dell'avisato memoriale presentato dalli Ragoziani al Supremo Visir, ho stimato bene humiliarla subito alla notizia dell'EEVV accio possino scorgere le machine con le quali i Ribelli si Sua Maesta Cesarea veranno impedire li di lui gloriosi progressi, ma che sono fondate sui falsi fondamenti, non potranno produrre quel efetto, che bramano persuasa pur troppo la Porta delle forze formidabili dell'Imperatore e qualla vanita delle speranze immaginarie, che li danno con false raggionanze [...].

Adi 3 Gennaio 1717

Dell'EEVV

Humilissimo Servo Macario

Dimitraschi da Filipopoli

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 23, copie contemporană)

XI

No. 24 Illustrissimi et Eccellentissimi Signori miei Padroni Colendissimi

Con l'antecedente mia humiliai alli E.E.VV. l'avisato dell'arrivo dello Ragoziani appresso il Visir e la copia del memoriale delli medesimi a lui presentati; Hora devo significarle, che la loro comparsa segui in Belgrado doppo la disfatta de Turchi sotto Peter Varadino.

Il nuovo Visir li accolse con molta cortesia del sultano e della sua protetione, et assistenza in tutta la loro occorenza e spetialmente nel ristabilimento del Principo Ragozzi nelli suoi stati, e per renderli di cio maggiormenti sicuri, capitularono insieme, e fecero diversi articoli, ma tutti per quel, che sento dalli amici piu vantaggiosi alla Porta, che all'ora di questi pronuncii haver la copia, quando il EEVV si compiacessero somministrarmi il modo non stimando bene inoltrarmi in ulteriore spese, mentre sin hora non vedo alcun gradimento della mia zelante, travagliosa, e pericolosa servitu. Il Visir nel suo ritorno in Adrianopoli meno seco li sudetti Principi Ragoziani dove il Sultano non solo approvo, confirmo quanto il Visir haveva stabilito con loro, ma di piu diede ordine che due di loro vadino in Francia, a condurre il Principe Ragozi, facendole dare m/35 (mila) scudi per le spese del viaggio, et incaricandoli accelerare il ritorno per trovarsi in queste parti, a tempo per questa prossima Campagna, per la quale il Gran Signore fa tutto [...]. Del Gianizer Aga, si dice, che si trattiene col nuovo principe di Valachia A Ruscich, non havendo ardire di passar il Danubio per la paura che ha delli Tedeschi, et Ussari, quelli in numero di 20 mila hanno fato un irruttione nella Moldavia, da dove senza far molto danno alli habitanti hanno trasportato gran numero de Turchi, che si trovavano sorpresi, senza haver hauto tempo di ritirarsi.

Della Eccellentissima Vostra

Adi 12 Gennaro 1717

Humilissimo Servo Macario

Esposizione di novi divotissimi e benevolenti Oratori della Fulgida Porta hora che per gratia del Omnipotente le armi di Sua Maesta Re di Svetia sono vittoriose sopra li suoi nemici moscoviti, Dannesì etc. Mediante li soccorsi prestatili dalla Maesta del Re di Francia, similmente anco li confederati Polachi, havendo scacciato il Re Augusto, e ristabilito il loro legitimo Re Stanislao si trovano tutti unitamente ben disposti, et affezionati verso la fulgida Porta, li Cosachi dipendenti dal fù maseppa anche vanno sospirando la loro pristina liberta, e massime il Principe Ragozzi quale possiede molte terre e luoghi nella Polonia, hora che l'occasione li si mostra favorevole non mancherà d'intraprender con li suoi benvolenti ongarì di ricuperar li suoi stati legitimi dall'usurpatione del Cesare, e rimettersi nel suo stato pristino tutto ciò riesce in vantaggi e progressi della Fulgida Porta la quale volendo ben considerare le sopranominate circostanze, et in particolare, che la Francia per hora, e libera dalla Spagna affatto, et in buon stato di muover la guerra all' Imperatore, e prevalersi della buona congiuntura dunque potranno con facilità confidare il tutto al nuovo Signor Ambasciatore di Francia, quello viene quanto prima in Adrianopoli per humiliarsi a sua Maesta e Sultano e secondo il consulto con lui conferire e stabilire tutto quello, che troveranno più convenevole e vantaggioso all'interesse della Fulgida Porta [...].

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 24, copie contemporană)

XII

Illustrissimo Signor mio Signore Padron Colendissimo

Parigi 29 marzo 1717

[...] Degli e longo tempo, che qui si trova il Prencipe Ragozzi, che molti anno creduto aver qualche inconstenza, massime per il longo soggiorno, che ha fatto in questa Corte, benchè però con indifferenza, per quanto si è visto, anch'egli dalle pratiche necessarie [...].

[A tergo]: 1717 29 Marzo

Parigi Pighetti

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 623, doc. nenumerotat, original)

XIII

Illustrissimo Signor mio Signore Padron Colendissimo

Parigi 29 marzo 1717

[...] Degli e longo tempo, che qui si trova il Prencipe Ragozzi, che molti anno creduto aver qualche inconstenza, massime per il longo soggiorno, che ha fatto in questa Corte, benchè però con indifferenza, per quanto si è visto, anch'egli dalle pratiche necessarie [...].

[A tergo]: 1717 29 Marzo

Parigi Pighetti

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 623, cc. nn., original)

XIV

Aggiungo alli EEVV esser arrivati avvisi di Adrianopoli che il Visir partì li primi della mese nuova verso Belgrado, et il Berecenì, che ha raccolto un corpo di otto in dieci mila soldati Ungheri, Bulgari, Valachi, et altre simili nationi, e si trova nelli contorni Rusich, appresso il Danubio, deve traghettarlo e per la Valachia entrar nella Transilvania.

Adi 24 Maggio 1717 [Costantinopoli]

Dell' EEVV

Humilissimo Servo Macario Dimitraschi di Filipopoli

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 31, copie contemporană)

XV

No. 35 Illustrissimi et Eccellentissimi Signori miei Padroni Colendissimi

[...] giorni adietro, una Nava Francese, ha sbarcato a Gallipoli il Principe Ragozzi, con sessanta piu officiali con li quali, a quest'ora sara gia arrivato in Adrianopoli.

Adi 26 Ottobre 1717

Humilissimo Servo Macario Dimitraschi
da Filipopoli

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 35, copie contemporană)

XVI

No. 36 Illustrissimi et Eccellentissimi Signori miei Padroni Colendissimi

[...] In questi giorni il Principe Ragozzi, ha fatto il suo pomposo ingresso in Adrianopoli incontrato di Turchi e trattato con quella medesima honorevolezza con cui fu già accolto il Principe Techeli del quale al ultimo, non li mancai di provare l'esito ne havendo altro d'avanzare per hora di humiliare alla loro notizia. Con profonda riverenza mi raffermo qual vivo.

Adi 7 Novembre 1717

Dell' EEVV

Humilissimo Servo Macario Dimitraschi di Filipopoli

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 36, copie contemporană)

XVII

Duplicata no. 45 mandata per via di Vienna Filipopoli adi 20 Aprile 1718

Illustrissimi et Eccellentissimi Signori miei Padroni Colendissimi

[...] Il Principe Ragozzi fu accolto con dimostrazioni di gran stima, ma hora si scorge molto decaduto, mentre con li suoi Ungheri, non puo contribuire a quelli vantaggi, che si lusingeva la Porta, erano concorsi da lui molti offitiali di diverse nationi, ma furono da lui licentiatati e per quello si senti e mi riferi il suo Capellano, e un Signore piu tosto labile a maneggiar la letera che la spada et a sacheggiar, con le Religiosi nel loro che a commandare alli soldati in campagna. Arrivato in Adrianopoli, mando qua il suo Capellano, col quale mi scrisse con gran compitezza pregandomi insinuasi in che poteva giovare alla nostra Relligione Cattolica appresso la Porta io lo supplicai che procurasse la gratia alli Schotti Gaetini di esser rimessi nel godimento delli privilegij antichi, et ottenesse la liberta di far le loro orationi in quelle chiese Christiane, dove piu li piacesse, esin hora non ha ottenuto ne l'uno ne l'altro. Finalmente lo pregai per la liberatione di un schiavo del Gran Signore persona ordinaria e ne meno questo li e riuscito, et il di lui Capellano mi da sempre buone speranze, scusando la tardanza con le multiplicita degli affari piu premurosi che essigono tutta la di lui attenzione. Tutto questo mi fa creder esser egli in poca stima appresso la Porta, et in fatti di lui poco o niente si sente discorete [...].

Adi 20 Aprile

Humilissimo Servo Macarie

Dimitraschi

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 45, copie contemporană a unui original codificat)

XVIII

No. 50

4 settembre 1718

Illustrissimi et Eccellentissimi Signori miei Padroni Colendissimi

[...] Il principe Ragozi deluso nelle sue speranze si trattiene col suo seguito sotto li Padiglioni in una pianura appresso Buichdere Villaggio di questo Canale. La Porta li haveva assegnato per suo alloggio un Palazzo vicino in detta Villa, e per altri diverse Case, ma perche quello non era habitabile, ha spedito un ufficiale in Adrianopoli accio procuri li sia permesso habitare o in Pera o in Fener a Costantinopoli, ma cio si crede non li sara concesso per riguardo delli disturbi, che potrebono nascere, quando venira l'Ambasciatore Cesareo, che vuole habitare in uno di detti luoghi. Quando andai a riverirlo, stando egli puoco lontano da Jngirchevi, Villa dove io al quanto mi diverto mi si dichiaro mal sodisfatto della Porta che non ha compito alle gran promesse, colle quali s'adetto lasciar la Francia e venir in queste parti. Prova egli hora qualche incomodo, poiche havendo seco da cento sesanta persone, non li e sufficiente il Taim di cinquecento piastre al giorno assegnatole per mantenimento suo proprio e della sua gente. S'attende ancora giornalmente il General Bevezeni, con tutta la sua famiglia e seguito. Il predetto Principe temendo incontrare al'ultimo le miserie sperimentate dal suo Padrigno Principe Techeli, procura haver la licenza della Porta per ritornarsene in Francia [...].

Della EEVV.

Humilissimo et ossequantissimo Servo

Macario Dimitraschi

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 50, copie contemporană a unui original codificat)

XIX

No. 40 Pera di Costantinopoli Adi 8 Gennaio 1718 *more veneto* [1719]

Illustrissimi et Eccellentissimi Signori miei Padroni Colendissimi

[...] Il Principe Ragozi ancora del suo canto non manca persuader la continuatione [della guerra] promettendo cose grandi per parte de suoi adherenti nell'Ungheria, e Transilvania e dove prima dimandava trenta milla Turchi, et compreso milla Tartari per entrare con essi nell'Ungheria, hora avra due milioni con li quali se esibira raccogliere in quelle parti un grosso essercito, et obbligare l'Imperatore abbandonare la Turchia, e mettersi alla difesa de proprij stati. Si crede che tal somma non potra havere, mentre si sape che l'erario pubblico sia scarso di denari, cosi che venuto qua il Tesoriero, cavo tutti li Argenti delle Selle, Staffe, Briglie, e gli ha dato in Cecca per far monetta e cavaranno soli trecento milla Reali, et il Sultano non vole ancora toccare il proprio tesoro [...].

Humilissimo Servo Macario

Dimitraschi da Filipopoli

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 40, copie contemporană a unui original codificat)

XX

Duplicata no. 42 Filipopoli 18 Gennaio 1718 *more veneto* [1719]

Illustrissimi et Eccellentissimi Signori miei Padroni Colendissimi

[...] Quarto. che il principe Ragozi sara ben presto mandato a Orsino, Fortezza ultimamente fabricata alle Frontieri di Pollonia [...].

Humilissimo Servo

Macario Dimitraschi

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, f. 42, copie contemporană a unui original codificat)

XXI

Illustrissimi et Eccellentissimi Signori Signori e Padroni Colendissimi

[...] il Principe Ragozi si ferma sopra il Canale del mar Negro in una villa nominata fenicio con trattamento et assegnamento pari alli Ambasciatori straordinarij, ne perde tempo di sempre tormentare la Corte con tutte le vie della sua perfidia per indurla ad una rottura coll'Imperatore promettendo assistenza et Liga col Prussia, Suatia, Moscovia, Spagna, et altri Principi, et li ventisei del prossimo mese caduto fu tenuta una consulta

in questo proposito, ma fu sciolta senza conclusione e maneggio quando il Primo Visir et il Mustafa furono d'opinione contraria. Sopraggiungo poi avvisi all'Ambasciatore di Franza dalla Corte del Re di Svetia et della vacillante salute del Re di Spagna, et partecipatola alla Corte ferì sensibilmente li Turchi, et il Ragozi persò ogni speranza [...].

Pera di Costantinopoli sei marzo 1719 di VV. EE.,
Humilissimo, Devotissimo et ossequantissimo Servo
Giovanni Rinaldo Carli

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, doc. nenumerotat, copie contemporană a unui original codificat)

XXII

Illustrissimi et Eccellentissimi Signori Signori Padroni Colendissimi

[...] Che il Tsar, haveva affettione considerevole, et sua parziale in Polonia il quale aspirava alla elezione di un terzo, et il piu gradito li sarebbe il Ragozi, che il suo Czar impetrava il concorso dello Gran Signore perche esso Ragozi li sia spedito in Moscovia per poter assisterlo con le sue forze, con quelle del Re di Prussia, et di altro a ponerlo sopra il Trono di Polonia, et in tale guisa la Porta haverebbe un Re parziale, et dipendente et Cesare un nemico Capitale, et che quanto mai potrà sempre intombidarsi et sconvogliarsi la Ungheria, per hora non desiderare altro, che l'assenso della permissione di poter lui trattenersi in questa Ressidenza per poter ragionare alla Porta di tempo in tempo quel tanto andera scuardando, et a misura delli progressi prendesse quelli impegni che fossero reputati di maggiore vantaggio, et gloria.

Non dispiacessero al Prima Visir queste proposte et li rispose con termini ambigui, et senza positiva risposta, le permesse in tanto di visitare due volte il Ragozi, et fatto introdurre il Ragozi due volte alla di lui seguita audienza et una l'Ambasciator di Francia il quale passa con stretta confidenza con esso Ragozi, et terminò con profonda ossequae, per non terminar mai di essere

Pera di Costantinopoli li 14 di luglio 1719 di VV. EE.
Humilissimo, ossequantissimo et Reverendissimo Servo
Giovanni Rinaldo Carli

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 430, doc. nenumerotat, copie contemporană a unui original codificat)

XXIII

Milano 21 Genaro 1721 *more veneto* [1722]

[...] Viene scritto da Vienna essersi scoperto un tradimento nell'Ungheria con l'arresto d'un Ufficiale caricato di lettere del Ribelle Ragozi. Si stava però essa occultatezza a munire le Piazze di confine, inteso che n'era avviso, che il Mufti s'era lasciato persuadere al partito, che desidera la guerra.

(ASV, *Bailo a Costantinopoli, Ducali*, b. 15, doc. nenumerotat, original)

XXIV

In lettere di Milano di 28 Genaro 1721 *more veneto* [1722]

Crescono a dismisura alla Corte di Vienna le diffidenze e le gelosie delli armamenti degl'Ottomani si di Terra, che di mare, scrivendosi deliberata positivamente dal Divano la massima della guerra. Altresi manca però da quel Consiglio Aulico militare d'andar spedendo verso la Frontiera alla Sfilata di Reggimenti intieri, e delle Truppe a misura, che vanno giungendo da varie paesi per guarnire particolarmente le due importanti Piazze di Temisuar e Belgrado, se si lascia d'applicare seriamente a provvedimenti dell'essenze più necessarie per rendere forniti del bisognevole li magazeni delle Fortezze d'Ungheria, s'aprendono anco nuovi disturbi in questa Provincia mentre resta efficacemente incaricato questo governo di munire sempre più rigorosamente questo Castello.

(ASV, *Bailo a Costantinopoli, Ducali*, b. 15, doc. nenumerotat, original)

Illustrisimi et Excellentissimi Principi Signori Colendissimi

Arrivando tal volta la Publica Prudenza a fare buon veo anche di quei lumi, che paiono indifferenti al orecchio privato, credo mio debito di rassegnar a cotesto riverito Tribunale cio che mi è occorso, e mi è riuscito di scoprire in ordine al Prencipe Raggoci. Continua il di Lui soggiorno nella Terra di Podestà distante circa 80 miglia da questa Capitale col seguito di circa 200 de suoi Ungheri, che non l'hanno mai abbandonato nella decadenza di sua fortuna, e con l'assistenza di alcuni Gesuiti, menando vita assai austera in figura di Penitente per placare l'ira divina provocata da tante colpe. La Porta contribuisce annualmente 40000 piastre al suo mantenimento, e dalla Francia li resta pure assegnata pensione assai generosa, ma riesce scarsa e difficile l'essatione. Nei primi giorni del mio arrivo a questo Signore Ambasciatore di Francia Andresel, mi spiego a di lui nome sentimenti respectosi per la Serenissima Principessa, e contesi verso il di Lei Ministro mostrando non esserli ignoto il nome per le relationi della Principessa Consorte, che mi aveva più volte veduto in Vienna, et in Voriavia. Andai cauto, e ristretto nelle risposte quanto ametteva la convenienza verso il soggetto qualificato, che esponeva, ne mi parve degna d'alcun riflesso debole officiosità dileguata nel nascere. Lo merita forse più distinto ciò che viene ad accadermi posteriormente. Capitò già qualche tempo Ufficiale Francese di molto grido, che absentatosi dalla Patria per un duello, ha militato in qualità di Brigadiere sotto l'insegne del Czaro e del Rè Augusto, e che rimesso in gratia se ne ritorna a Parigi. Introdotto dall'Ambasciator di Francia alle Tavole s'insinuò meco in qualche grado di familiarità, con la cognitione de Paesi, e Ministri, ch'io pure ho veduti e trattati. Venuto improvvisamente a favorirmi dopo alcun discorso indifferente disse, che avendo ricevuta qualche grazia dalla Principessa Ragozi s'era creduto in obbligo di rassegnarsi più di una volta al Principe, il quale con apertura di cuore diede sfogo alla passione che diceva provare nel vedersi dal suo poverio destino confinato tra Tartari, smembrato dalla sua Santa Religione nel di cui grembo sospirava ardentemente di terminare la vita. Che Dio era testimonie della sua prima innocenza, e che tutto il resto da lui operato fu a necessaria difesa, et in vendeta degl'Austriaci Ministri che lo avevano fatto reo di colpa nonconosciuta, d'essere disposto d'umiliarsi all'Imperatore, al quale non sarebbe forse inutile il suo servizio per l'intrinseca cognitione de Paesi, delle massime, e delle forze Orientali, potendo un giorno darsi qualche compenso agl'accidenti che sono occorsi. Desiderare vivamente che questi sentimenti fossero di mano accreditata presentati a Sua Maestà per esser in qualche modo nella di lui clementissima Grazia. Non poter adriarsi alla Francia per le gelosie, che caminano, e perchè si destarebbero memorie poco gradite. Che il mezzo più efficace, e meno suspecto sarebbe quello della Serenissima Repubblica quando volesse dare la mano ad un opera meritoria apresso il Cielo, e non farse inutile alla Cristianita. Averlo però incaricato di tutto espormi, implorando aiuto, assistenza e direttione. Restai sorpreso quando sentij porre sul tavoliere il Raggiozi, e fui al punto di interromperlo. Fatto per riflesso, che deve esser cauta la lingua m'aperto l'orecchio de Ministri, perchè non è colpa l'udire, e giova pur tutto andando tal volta a ferire dove non si pensa il discorso, si permisi col silentio lo scarico di tutta la comissione. Con brevi parole risposi, che compativo il stato del Prencipe, che aplauidivo alli religiosi sentimenti, ma che questo non era negozio ne per la Serenissima Repubblica ne per me non avvestendosi mediationi tra Principe e suddito. Pregarlo però di scordarsi egualmente lo proposto e le risposte benchè circonscritte nei termini ristretti, che ho gia accennati, perchè ogni discorso potrebbe destare gelosie [...].

Pera di Constantinopoli 27 Aprile 1727

Di sua Eccellenza

Umilissimo et Osservandissimo Servo

Daniel Dolfin Cavalier bailo

[A tergo]: 1727, 27 Aprile

Costantinopoli – bailo

Ragozi

(ASV, *Inquisitori di Stato*, b. 431, doc. nenumerotat, copie contemporană a unui original codificat)

XXVI

In Ducali di 3 settembre ricto. Li 10 settembre 1729

[...] Ben importante si è il tener de sopranominati nostri dispacci, se riguarda l'universale degl'interessi dall'Imperatore con Principi confinanti, le conferenze avute per essi col Kan de Tartari, già partito, e col primo Visir, e tal conto col Sultano medesimo con le direzioni, et idee del Ragozzi, accompagnato ogni soggetto da Savij riflessi a quali tutti ben conviene l'applauso, et approvacion del Senato [...].

(ASV, *Bailo a Costantinopoli, Ducali*, b. 15, doc. nenumerotat, original)

XXVII

1735 14 maggio in Pregadi

Al Bailo alla Porta Ottomana Contarini

[...] Importanti li avvisi di Persia per le conseguenze ben comprese dalla maturità Vostra, mentre li gradimo pienamente si assicuriamo altresì della vigilanza Vostra per continuarseli accogliendosi pure con pari grado quelli circa la morte del Principe Ragozzi, che può aver dato motivo alla spedizione segreta fatta per Viena da cotesto Pressidente Cesareo [...].

Andrea Bernardo Segretario

(ASV, *Bailo a Costantinopoli, Ducali*, b. 21, doc. nenumerotat, copie contemporană)

III. Politică, administrație și societate în cadrul imperiilor în epoca modernă

Ioan CIORBA, *Din politica demofilă habsburgică în spațiul transilvănean: măsuri de prevenire și combatere a foametei (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea - primele decenii ale celui următor)*

Cristian APATI, *Implementarea protocoalelor matricole în parohiile ortodoxe din Bihor (1779-1847)*

Valentin TOMULEȚ, *Repercusiunile regimului de dominație țarist asupra genezei și evoluției burgheziei comerciale din Basarabia (1812-1830)*

Ion GUMENĂI, *Politica confesională ca element de deznaționalizare în strategiile imperiale ruse la hotarele sale vestice (Cazul guberniilor de nord – vest și Basarabiei)*

Ludmila COADĂ, *Impactul politicilor imperiale asupra periferiilor: rolul și locul instituțiilor de zemstvă în societatea basarabeană*

Andreana BRÂNDAȘ, Emilia-Adina GALE, *Reacții ortodoxe la politica de catolicizare. Cazul comunității din Dumbrăvița Mică*

Mircea BRIE, *Reglementări juridice privitoare la familie în legislația austriacă și maghiară din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*

Ovidiu MUREȘAN, *Proiecte românești de federalizare în secolul al XIX-lea și în primii ani ai secolului XX*

Radu ROMÎNAȘU, *Politica școlară austro-ungară în Transilvania și atitudinea Parlamentului român (1890-1907)*

Dana PANTEA, *Imaginea Angliei în activitatea și relatările diplomaților români din secolul al XIX-lea*

Adrian-Claudiu POPOVICIU, *Comisia Europeană a Dunării (CED), model funcționalist în arena relațiilor internaționale*

Din politica demofilă habsburgică în spațiul transilvănean: măsuri de prevenire și combatere a foametei (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea - primele decenii ale celui următor)

Ioan CIORBA

De la politique démophile habsbourgeoise dans l'espace transylvain: mesures de prévention et de lutte contre la famine (la deuxième moitié de 18-ème siècle – les premières décennies du siècle suivant)

Résumé. Certainement la famine a été une de terribles calamités qui ont marqué le monde transylvain à la fin de 18-^{ème} siècle et dans la première partie du siècle suivant. Ces conséquences ont eu un impact négatif pour la société conduisant à une croissance de la mortalité et de l'émigration, mais aussi à une baisse de la natalité et de la nuptialité en favorisant l'apparition et la propagation des épidémies et entretenant une atmosphère pessimiste et parfois même terrifiante.

Voulant à tout pris une croissance du nombre de ses soumis, les autorités habsbourgeoises vont promouvoir pendant toute cette période une forte politique populationniste. La série des mesures générales prises dans ce sens a visé aussi des mesures pour combattre la famine. Dans ce sens un grand nombre de documents officiels a été donné pour encourager le développement de l'agriculture (la culture des céréales, la pomiculture, la culture maraîchère), des lois qui visaient à empêcher les exportations des aliments pendant les périodes de crises, mais aussi de favoriser les importations, des interdictions pour obtenir d'alcool, le développement de nouvelles cultures, plus productives (comme celle de patates), des limitations de la croissance des prix, l'exécution à temps des travaux agricoles, l'entraide des familles affectés avec de l'argent et aliments.

Même si, les mesures prises par la cour viennoise n'ont pas abouti à combattre immédiatement les difficultés provoqués par les manques alimentaires, ces mesures ont réussi à atténuer de manière importante le choc provoqué, ayant en même temps un nombre important d'autres conséquences favorables.

Dintre calamitățile abătute asupra spațiului transilvănean¹ în intervalul cuprins între mijlocul veacului al XVIII-lea și primele decenii ale celui următor un loc important l-a ocupat foametea. Capriciile vremii, înzestrarea tehnică deficitară, anii repetați de războaie la care Imperiul Habsburgic a participat și care s-au tradus prin obligații materiale și financiare în continuă creștere, tulburările sociale, invaziile de lăcuste etc. sunt doar câțiva din factorii inventariați în cercetările ultimelor decenii ca având rol declanșator în apariția flagelului și în amplificarea efectelor lui nocive. Structura socială greoaie, caracterizată prin existența unei imense majorități de țărani dependenți, cu pământ insuficient pentru acoperirea trebuințelor alimentare proprii, precum și creșterea demografică consemnată încă de la începutul secolului al XVIII-lea, devenită spectaculoasă după 1750, vin și ele în completarea cauzelor amintite mai sus.

¹ Arealul asupra căruia facem referire în cuprinsul rândurilor de față cuprinde Transilvania în toată plenitudinea sa, respectiv zona intracarpatică, Banatul, Crișana și Maramureșul.

Apărută de multe ori după o anomalie climatică severă (secetă, ploi îndelungi ce împiedicau efectuarea în timp util a lucrărilor agricole ori strângerea recoltelor, geruri timpurii, ierni lungi etc.) și instalându-se, adesea, înaintea, în paralel sau imediat după izbucnirea unor epidemii² foametea s-a dovedit a fi o calamitate teribilă, responsabilă de multe consecințe materiale și mentale. Acestora li se adaugă cele de ordin demografic cauzate de pierderile de populație datorate emigrărilor (mai cu seamă spre Moldova, Țara Românească ori șesul ungar), de scăderea natalității și creșterea ratei mortalității. Cotele atinse de aceasta din urmă au fost uneri terifiante: în Maramureș, în 1785 din cauza foametei s-au înregistrat aproximativ 17 000 de victime; un an mai târziu, în aceeași regiune, de la sfârșitul anului până în luna noiembrie din 1787 numărul deceselor a ajuns la 11 867³; foametea dintre 1813-1817, cea mai teribilă dintre toate cele consemnate la sfârșitul lumii medievale și una din cele mai dramatice din decursul întregului mileniu al II-lea a consemnat și ea rate înspăimântătoare ale mortalității⁴.

Măsurile luate de către autoritățile habsburgice pentru combaterea flagelului trebuie încadrate în categoria largă a celor cu caracter populaționist ce vizau îmbunătățirea condiției materiale a imensei mase țărănești îndeosebi, supusă unei triple presiuni venită din partea statului, bisericii și nobilimii. Politica demofilă inițiată de autoritățile vieneze viza în primul rând creșterea numărului de contribuabili capabili să întrețină statul⁵ și armata, precum și să valorifice potențialul natural în ideea transformării acestuia într-o forță economică redutabilă.

² Îndeosebi de ciumă, prezentă în Transilvania până la începutul veacului al XIX-lea.

³ Anton Cservény, *Cronica calamităților și epidemiilor din Ardeal, Banat și teritoriile mărginașe dela 1007-1872. (Din izvoare ungurești)*, Cluj Napoca, 1934, p. 20; Toader Nicoară, „Variații climaterice și mentalități colective în sec. al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea (1700-1830)”, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, VII-VIII, 1986-1987, p. 253.

⁴ O anchetă întocmită de Anton Litsko, reprezentantul administrației domeniului Zlatna la 15 martie 1816, consemna 111 decese datorate foametei în satul Albac, 93 în Scărișoara, 41 în Secătura și 30 în Ponor (Alexandru Neamțu, „Date noi despre foametea din anii 1814-1816 pe Domeniul Zlatnei”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj Napoca, 1976, p. 319); în anul următor în regiunea Crasnei „au murit atât de mulți oameni încât nici holera nu a secerat vreodată atâtea vieți”, zilnic înregistrându-se 6 până la 12 morți (Ștefan Imreh, Al. Cestri, „Stratificarea socială a populației din Transilvania la sfârșitul orânduirii feudale (1762-1821)”, în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*. Sub redacția Prof. Ștefan Pascu, Cluj Napoca, 1972, p. 152); în luna august un funcționar din Cluj nota că, doar cu puțină vreme înainte, a adunat de pe străzile orașului 246 de copii orfani (Teleki Domokos, „Az 1817-ki inség és éhhalál Erdélyben”, în *Budapesti Szemle*, vol. I, Budapesta, 1862, p. 324.); potrivit altor documente, în același oraș, numărul cerșetorilor ajunsese atât de mare încât birăul Pál Andras raporta că sunt întâmpinate greutăți mari în legătură cu înmormântarea lor, datorită numărului mare al acestora și puținătății groparilor (Jakab Elek, *Kolozsvár története*, Budapesta, 1888, p. 800); în Satu Mare, Solnocul Mijlociu și Crasna, numărul deceselor pare a fi atins 12 000 de suflete (Teleki Domokos, *op. cit.*, p. 325; pentru un tablou mai complet al consecințelor demografice ale mării foamete dintre anii 1813-1817, a se vedea și lucrarea noastră, Ioan Ciorba, *Marea Foamete din Transilvania dintre anii 1813-1817*, Oradea, 2007, p. 186-205).

⁵ Relevant în acest sens ne apare un pasaj dintr-o lucrare apărută la Viena în 1777 în care *vis-a-vis* de contribuția țăranilor pentru susținerea statului se preciza că „Sătenii aduc hrană, rodurile și marha în cetăți și fără de acestea ar muri de foame și cei mai bogați; ei îmbracă și cinurile celelalte cu inul și cu lâna, și le încălzesc cu lemnele aducându-le la ei (astfel încât) însuși cari și împărații să țin de acolo”. (*Ducere de mână către cinste*, Viena, 1777, p. 232-233); grija pentru

În ce privește foametea, scopul intervenției energetice a statului în prevenirea și combaterea sa trebuie explicat, dincolo de considerentele pur umanitare, în primul rând prin dorința evitării pierderilor demice cauzate de aceasta și, mai apoi, a celorlalte convulsii pe care aceasta le genera. Eforturile depuse în acest sens își găsesc o justificare în plus dacă ținem cont de faptul că, din punct de vedere al istoriei alimentației, veacul al XVIII-lea și primele decenii ale celui următor au marcat, chiar la nivel european, o sărăcire a regimului alimentar într-o asemenea manieră încât Massimo Montanari, unul din cei mai buni specialiști în domeniu, concluzionează că „S-ar cuveni (...) să reținem că populația europeană a secolului al XVIII-lea (și continuând în secolul al XIX-lea) a mâncat rău sau, în orice caz, mult mai rău decât în alte perioade”⁶.

Un loc de seamă în arhitectura intervenționistă vizând îndepărtarea pericolului foametei l-au constituit, prin urmare, tocmai eforturile multiple vizând îmbogățirea regimului alimentar al populației sau, în anii de criză, menținerea acestuia la un nivel acceptabil, care să nu cauzeze pierderi de populație. Grijă față de acest obiectiv a putut fi constatată încă din timpul Mariei Tereza (îndeosebi în a doua parte a domniei sale), dar mai cu seamă a lui Iosif al II-lea. Multitudinea și diversitatea măsurilor luate în acest timp (importuri de grâne și alimente din spațiile învecinate în paralel cu interzicerea exporturilor⁷, distribuirea de cereale pentru înșămânțare familiilor nevoiașе din magazinele statului, inițierea unor ample lucrări publice, în special de reparare și întreținere a drumurilor în vederea facilitării activităților comerciale⁸, răspândirea metodelor mai performante și a cunoștințelor noi în domeniul agricol etc.) a fost fericit completată de cele legate de culegerea de informații necesare evaluării productivității

țăranul contribuabil, dar și pentru eliberarea acestuia de o parte din servituți e la fel de evidentă și în debutul anexei de la *Milostiva Instrucție pentru Maghistratualiștii cari Regulația Urbarialicească o vor duce în săvârșire (execuție)* apărută la Cluj în 1819 subliniindu-se necesitatea impunerii unor obligații urbariale pe care „cu cuviință ale plini să le poată, ci și pre sine cu familia sa (casnicii) a să hrăni și după strădanie ceva a păstra spre întâmplările neprevăzute să poată”. (Am utilizat exemplarul păstrat la Biblioteca Astra din Sibiu, Compartimentul Colecții Speciale, cota BRV 1025-A).

⁶ Massimo Montanari, *O istorie a alimentației în Europa*, Iași, 2003, p. 142; idea este susținută într-o oarecare măsură și de Massimo Livi Bacci care, chiar dacă admitea o redresare a regimului alimentar la nivel european, o vedea greoaie și întinsă până înspre începutul secolului XX. (Massimo Livi Bacci, *Populația în istoria Europei*, Iași, 2002, p. 22).

⁷ Dintre hotărârile guvernului transilvănean în acest sens le putem aminti pe cele din 31 decembrie 1771 ori 21 octombrie 1783. În același timp, când interdicția comerțului cu alimente viza spațiul transilvănean autoritățile nu întârziiau să-i informeze pe comercianți de acest lucru (ca, de pildă, în ianuarie 1790 când exportul de produse alimentare și animale dinspre Țara Românească spre spațiul intracarpatic a fost interzis) ori de ridicarea acestuia (spre exemplu în luna iunie a aceluiași an). [*Documente privitoare la Istoria Românilor. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelenе (Bistrița, Brașov, Sibiu) publicate după copiile Academiei Române de Nicolae Iorga, Partea a II-a (1601-1825)*, vol. XV, București, 1913, p. 1738, 1746, 1797].

⁸ În ce privește importanța acestora în combaterea efectelor crizelor alimentare demnă de remarcat ni se pare mărturia lui Vince Batthyány (1772-1828, consilier aulic și consilier imperial pe probleme de dezvoltare a comerțului) care vorbind despre foametea ce a afectat Maramureșul în cursul anului 1790 din cauza unei secete teribile concluzionează că „Nu s-ar fi ajuns chiar acolo dacă nu ar fi lipsit căile de comunicație. Nedesăvârșirea acestora provoacă (...) acele scumpiri parțiale care îndepărtează pe destui apărători ai comerțului liber de grâne de acest sistem” [*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea (1801-1821)*. Serie nouă, vol. I, București, 2004, p. 114-115].

recoltelor în curs, ce puteau oferi – în ciuda caracterului lor subiectiv – informații suficiente forurilor conducătoare pentru luarea din timp a măsurilor de contracarare a lipsurilor sau a foametei. Decretul gubernial nr. 4366 din data de 19 mai 1784 adresat conducerii comitatelor și orașelor transilvănene preciza în acest sens că „Maiestatea sa, în zelul și bunăvoința de a veni neîncetat în ajutorul supușilor săi după cum o cer împrejurările (...), ordonă domniilor voastre ca în mod sânguincios și fără nicio întârziere să cercetați în toate cercurile și localitățile care este starea actuală a semănăturilor atât de toamnă cât și de primăvară, dacă nu cumva după împrejurările aparente s-ar putea aștepta în acest an la o lipsă de cereale”⁹. În contextul în care centralizarea datelor sosite din teritoriu în primăvara aceluiași an nu lăsa să se întrevadă perspectiva unor producții suficiente¹⁰ Guberniul a revenit cu alte documente oficiale în a doua parte a anului, prin decretul din 5 august manifestându-și teama de o posibilă lipsă de grâne, insistând în paralel „a se face o cercetare minuțioasă începând de la căratul de pe câmp a cerealelor de toamnă și treieratul lor până la efectuarea în toamnă a noilor însămânțări”, precum și o „investigație sânguincioasă asupra producției reale, atât a grâului și a secarei, cât și a porumbului, meiului, hrișcii, precum și a orzului și ovăzului”¹¹.

Preocupări privind estimarea cantităților de cereale au fost consemnate mai cu seamă odata cu debutul secolului al XIX-lea și la nivelul domeniilor feudale, reprezentanții acestora culegând cu minuțiozitate date despre starea diverselor culturi agricole (indicând în unele cazuri inclusiv factorii restrictivi care au avut repercusiuni asupra acestora), în paralel cu schițarea unor evaluări privind recoltele previzibile. La nivelul domeniilor de pe teritoriul comitatului Bihor, de exemplu, numărul acestora a crescut simțitor odată cu cel de-al doilea deceniu al acestui veac, continuând apoi și în cele următoare. Deloc întâmplător credem noi, strângerea de date privind starea culturilor agricole a vizat mai cu mai mare insistență localitățile situate în zone montane, cu relief accidentat, cu climă mai aspră și, prin urmare, cu posibilități mai reduse de acoperire a minimului subzistențial¹².

⁹ L. Moldovan, „O evaluare a recoltei agricole de acum aproape două sute de ani”, în *Din istoria statisticii românești. Culegere de articole*, București, 1969, p. 313.

¹⁰ În raportul din 17 iunie înaintat guberniului de către consiliul orașenesc din Târgu Mureș se preciza că „După rapoartele demne de încredere întocmite de investigatori, chiar semănăturile general cunoscute sunt într-o asemenea stare de dezvoltare, încât abia se pot vedea, iar pe alte terenuri nici n-au rasărit” (*Ibidem*, p. 314).

¹¹ *Ibidem*.

¹² Într-o astfel de investigație realizată în luna mai a anului 1820 în satele din regiunea Vașcăului, într-un număr de 34 de locații cercetate starea semănăturilor de toamnă și primăvară a fost în totalitate încadrată în categoriile „submediocre”, „mediocre” sau „slabe”. (Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *Fond Episcopia Romano Catolică de Oradea-Seria Acte Economice* (în continuare: ANDJBh, *FERCO-SAE*) rola 255, dos. 254, f. 53.). La fel de alarmante au fost și consemnările referitoare la starea recoltelor din regiunea Beiușului realizate în anul următor în cele 30 de localități cercetate acestea fiind apreciate în totalitate a fi mediocre. (*Ibidem*, f. 118). Nici în regiunile cu un relief mai propice culturilor cerealiere perspectivele unor producții mulțumitoare nu și-au găsit întotdeauna o materializare concretă, datele adunate de pe provizoratul Bihariei la 22 mai 1821 de către provizorul Ioan Barothy, de pildă, fiind de asemenea descurajante (*Ibidem*, f. 116), dar importante, oferind atât la nivel local cât și la cel central o bază de date solidă și veridică în baza căreia se puteau lua măsurile adecvate pentru ameliorarea situațiilor critice.

Din setul măsurilor vizând combaterea foametei nu au lipsit desigur cele ce vizau obținerea unor recolte îndestulătoare de grâu și porumb – principalele culturi cerealiere – prin creșterea productivității și a suprafețelor destinate acestora. Dacă primul aspect a fost mai greu de realizat, cel din urmă s-a dorit a fi atins atât prin ample lucrări de introducere în circuitul agricol a unor terenuri marginale, obținute prin lăzui, desecări, desteleniri etc. și prin intențiile de răspândire pe o scară cât mai largă a asolamentului trienal. Grija pentru culturile de grâu transpore, de pildă, din preocupările legate de efectuarea în timp util a lucrărilor agricole necesare însămânțărilor, de apelul constant față de constituirea unor rezerve în acest sens, de întocmirea unor liste cu familiile lipsite de semințe, de atenția acordată momentului recoltei, depozitării etc. În virtutea productivității sale sporite porumbul s-a alăturat și chiar a depășit uneori grâul din punct de vedere al atenției acordate și al speranțelor puse în el pentru evitarea sau ieșirea dintr-o perioadă de foamete. Exemplificatoare în acest sens ni se pare preocuparea Guberniului din data de 27 iulie 1816, care, „înțelegând (...) că foametea și o parte a lipsei de cereale este cauzată și de faptul că, în unele localități, grâul turcesc (porumbul, n.n., I. C.) nu se cultivă într-un loc special destinat acestuia, ci împreună cu cerealele și, atunci când se recoltează cerealele care se coc mai repede grâul turcesc cultivat ici-colo nu poate fi recoltat din cauza faptului că e insuficient copt și se pierde din cauza pășunatului liber”, recomanda ca acesta „peste tot să se cultive împreună cu celelalte semănături de primăvară și să fie păzit până la coacerea sa deplină”¹³.

În condițiile unei agriculturi cu o pondere accentuată a culturilor cerealiere, cu un bogat conținut caloric, dar foarte fluctuante sub raportul productivității, statul austriac a înțeles necesitatea oferirii unor alternative viabile menite a îndepărta riscul morții de inaniție și a obținerii unor sume de bani prin cultura altor plante. Strădaniile depuse în acest sens au fost multiple, dar rezultatele așteptate au venit uneori cu întârziere. Exemplul cartofului, adevărată „plantă de civilizație”, după cum se exprima Fernand Braudel, este elocvent în acest sens. Nereușind o bună perioadă de timp să intre în componența pâinii, având, se pare, un gust mai puțin plăcut decât soiurile de mai târziu și, bănuind a se dezvolta în strânsă legătură cu forțele demoniace ce își găsesc sălașul în dedesubturile pământului, acesta se va impune greu aproape pretutindeni în Europa, de cele mai multe ori în timpul anilor de foamete¹⁴.

Campania vizând popularizarea sa a debutat la nivelul spațiului transilvănean în a doua parte a secolului al XVIII-lea, printre primele măsuri în acest sens numărându-se circulara din 21 octombrie 1767 (adresată întregului imperiu) prin care Maria Tereza își manifesta dorința răspândirii acestei culturi îndeosebi în regiunile muntoase și mai puțin fertile, insistând pe productivitatea sa apreciabilă și pe posibilitatea compensării deficitului cerealier din anii slabi din punct de vedere agricol.

O etapă importantă, dar nu decisivă, legată de răspândirea noii culturi o va constitui intervalul dintre sfârșitul anului 1768 și debutul celui următor când s-a reușit obținerea de alcool din cartofi. Numărul documentelor privind îndemnul cultivării

¹³ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Sibiu, *Fond Colecția Brukenthal* (în continuare: ANDJSb, FCB), dos. 44, f. 33-35.

¹⁴ Ca, de pildă, în Germania, după teribilii ani de lipsuri dintre 1771-1772 (Felix Deparlas, *Découverte des causes de la maladie les pommes de terre et sa guérison*, Paris, 1880, p. 48), în Ungaria (Imre Wellman, *Le monde rural en Hongrie au XVIII-e siècle* în *Paysannerie française, paysannerie hongroise XVI-XX siècles*, Budapesta, 1973, p. 142) etc.

acestora a crescut simțitor după acest moment, într-o ședință a Comisiei pentru agricultură din 23 februarie 1769 împărăteasa dând ordin ca noua practică să fie răspândită și în Transilvania în paralel cu interzicerea obținerii de alcool din cereale¹⁵. Trei săptămâni mai târziu, la 14 martie, la Sibiu, Guvernul transilvănean se alia și el eforturilor generale depuse în acest sens emițând un ordin asemănător¹⁶. În ciuda unor succese relative (de pildă, Nicolae Stoica de Hațeg consemna că deja în 1768 era cultivat în grădinile țărănești din satul bănățean Cutrița)¹⁷ acesta își va face loc în bucătăria ardelenască abia târziu, în urma sfeclei, guliilor, conopidei, morcovilor, țelinei, ridichilor, pătrunjelului, păstârnacului ori varzei¹⁸. Două circulare inedite identificate recent la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor¹⁹, venite în completarea celor publicate de Ed. I. Găvănescu în 1940²⁰ lasă și ele să se întrevadă în cuprinsul lor strădaniile autorităților vizavi de răspândirea pe o scară cât mai largă a cartofilor.

Primul document, redactat la Arad la 28 iulie 1787, consemnează primirea de către episcopul Pavel Avacumovici a scrisorii „fișpanului” Oradiei, groful Haller, prin care i se aducea la cunoștință textul circularei cu numărul 2595 referitoare la cultura cartofilor, precum și acordul „înălțatului împărat spre binele norodului rumânesc slujitoru” vizavi de acest lucru. Documentul debutează printr-o scoatere în evidență a preocupărilor imperiale „spre binele tuturor supușilor ai săi” și în special „cătră rumâinii (care locuiesc, n.n.) în locuri munțenești” din Arad și Bihor, și care au avut nu o dată de suferit de pe urma lipsurilor alimentare și a creșterii exagerate a prețurilor ce succedau anii „sterpi și neroditori”. Adresată, așadar, explicit populației care locuia în zonele montane din arealele amintite, circulara insistă îndeosebi pe avantajele culturii cartofilor sub raportul productivității și deci al asigurării unei mase alimentare sporite („roada pământului de cromptirile acestue capăt cu atâta mai vârtos răspunde cu cât cromptirile aceale mai sănătos folositoare și mai destul hrana spre traiu dau”), al puținelor cerințe față de sol („în pământ rău încă se fac”) și al dependenței mai mici față de condițiile climatice comparativ cu alte plante („nice răutatea vremilor așa le strică precum alte legumeni”). În paralel, își propune „a scoate gândul cel nedrept, ca cum prin lucrarea cromptirilor pământului din bunătatea sa mult ar pierde”, susținând,

¹⁵ Karlovski Endre, *A burgonya meghonosítása Erdélyben*, în *Magyar gazdaságtörténelmi szemle*, III, Budapesta, 1896, p. 296.

¹⁶ Nicolae Moldovan, „Documente de arhivă privitoare la unele reglementări agricole în Transilvania (secolele XVIII-XIX)”, în *Ialomița. Materiale de istorie agrară a României*, Slobozia, 1983, p. 69-70.

¹⁷ Nicolae Stoica de Hațeg, *Scrieri. Cronica Mehădiei și a Băilor Herculanee. Povești moșăști scolarilor rumânești. Varia*, ediție întocmită de Damaschin Mioc și Costin Feneșan, Timișoara, 1984, p. 255-256; Sorin Mitu, *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*, Iași, 2006, p. 203.

¹⁸ Susana Andea, Avram Andea, „Înnoiri ale alimentației din Transilvania în secolul al XVIII-lea”, în *Societate și civilizație. Profesorului universitar dr. Marcel Știrban la împlinirea a șapte decenii de viață*, Târgu Mureș, 2002, p. 557-558.

¹⁹ Cristian Apati, Ioan Ciorba, *Pentru o istorie a alimentației: noi documente privind cultura cartofilor în Crișana în a doua parte a secolului al XVIII-lea* (în curs de apariție).

²⁰ Ed. I. Găvănescu, *Mărturii strămoșești din Eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea*, Arad, 1940, p. 116-120.

dimpotrivă, „cum că pământul adese ori săpându-se și curățându-se cu mult mai bun și mai moale se face și de erbile cele netrebuincioase și nefolositoare să curățească”²¹.

Un rol important în implementarea acestor măsuri i-a fost rezervat clerului. Preotul și învățătorul reprezentau în cele mai multe situații nu doar singurele elite ale lumii rurale din zorii modernității ci și persoanele care reușeau să câștige în cel mai înalt grad încrederea populației țărănești; cea acordată preoților era sporită și de nesiguranța materială a perioadei care a condus dacă nu la o creștere a religiozității, cel puțin la o menținere a acesteia la cote înalte, întărind ideea că divinitatea continuă să fie nemulțumită de comportamentul oamenilor. Prin urmare, în final, „orânduitorul parohialnic cler” era îndemnat „cu toate mijloacirile (...) împlinirea înaltului acestueș sfârșit sârguinta a sa și agiutorința a arăta”; într-un alt loc se preciza „ca ei voe aceasta împărătească mai din tăiu întru săvârșire a lua și aduce să se siluească și nevoiască, și cu pildă a sa pe norod spre lucrare una ca aceasta mult folositoare cromptirilor să învoințască”.

Rezultatele obținute în decursul unui an aproape întreg au fost însă modeste, în pofida tuturor insistențelor, în cuprinsul celei de-a doua circulare constatându-se cu regret „că s-au luat sama cumcă nu pretutindene și în tot locul preoții întru sămănare aceloraș norodului pildă bună au dat”. Drept răspuns la această situație s-a hotărât ca timp de 3 ani „la grecească neunită legi norodului rumânesc, care întră munți sau dealuri să află” să i se acorde cartofi pentru semănat, urmând ca cei care s-ar remarca prin îmbrățișarea prevederilor din cuprins să fie recompensați.

Eforturile privind combaterea foametei prin popularizarea culturii cartofilor a continuat și în anii următori, în 1795, de pildă, Guvernul publicând „Provodul cum trebuie pus și semănat crumpeant, sau după cum zic rumânii picoacele, care mult pot ajuta pre oameni în lipsa de bucate”²²; relevant pentru contextualizarea tipăririi acestei recomandări rămâne faptul că în spațiul transilvănean ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea a fost marcat de numeroase eșecuri ale recoltelor care au condus la severe perioade de foamete, îndeosebi între 1793-1795. Seria măsurilor vizând introducerea cartofilor în alimentația curentă va cunoaște la nivelul lumii rurale din Transilvania o a doua etapă între anii 1813-1817, interval care a coinis, după cum s-a mai subliniat deja, cu manifestarea unei teribile crize alimentare. Anii repetați de lipsuri, diminuarea disponibilităților de hrană, creșterea spectaculoasă a prețurilor la alimente, mortalitatea mare din mai multe regiuni datorată inaniției și sporirea numărului de emigranți au determinat o intervenție etatistă promptă, bazată pe alternanța și/sau utilizarea concomitentă a recomandărilor amiabile și a ordinelor ce se cereau a fi aplicate neîntârziat și fără posibilități de contestare.

Scăderea standardelor alimentare și introducerea în alimentația umană din acei ani a unor diferite tipuri de pâine și mâncăruri obținute din coceni și tulpină de porumb, rumeguș, coajă de copac etc. au oferit organismelor statului prilejul pentru o nouă intervenție energetică menită a impune cartoful definitiv în rândul lumii rurale transilvănene. Prin urmare, în tot acest interval au fost publicate sau transmise spre înștiințare un număr mare de circulare, ordonanțe sau tipărituri, uneori în tiraje puțin obișnuite pentru acea perioadă, *Învățătura* privind cultura cartofilor din 1815 fiind, de

²¹ S-a dovedit, de pildă, că spre deosebire de cereale, cartofii nu „secătuiesc” pământul de sărurile sale minerale [Michel Peronnet, *Le XVIII-e siècle: des Lumieres a la Sainte Alliance (1740-1820)*, Paris, 1973, p. 17].

²² Caius T. Jiga, *Ordine guberniale și alte publicații românești (1766-1848)*, Brașov, 1970, p. 22-23.

exemplu, tipărită în 4000 de exemplare²³; știută fiind reticența față de impunerea lui în regimul alimentar s-a insistat îndeosebi în primii ani ai foametei pe prezentarea multiplelor avantaje dobândite în urma unor astfel de culturi sub raportul productivității, al posibilității folosirii pentru însămânțare a unor cartofi tăiați în părți egale fără ca astfel să fie afectată dezvoltarea ulterioară etc²⁴; n-au lipsit nici măsurile drastice, într-o ședință a Adunării generale a comitatului Bihor din 1816 instituindu-se pe obligativitatea cultivării cartofilor, pe stabilirea unor cantități minime ce trebuia semănată de fiecare în parte, precum și a unor pedepse aspre pentru nesupuși²⁵; de asemenea, tot în acest context trebuiesc amintite ajutoarele în cartofi pentru hrană sau însămânțare (în martie 1815, de pildă, în Bihor a fost distribuită o cantitate de 200 câble de cartofi unui număr de 37 de localități)²⁶.

În pofida insistențelor repetate în vederea popularizării cartofilor în acești tragici ani, cultura lor nu pare să se fi răspândit peste tot în modul voit de autorități, teama acestora în legătură cu posibilitatea apariției unor noi intervale de lipsuri cu tot cortegiul lor de suferințe determinând luarea unor măsuri în acest sens. Relevantă ni se pare în acest sens solicitarea aceleiași Adunări a comitatului Bihor din 1820 adresată episcopului greco catolic de Oradea Samuil Vulcan pentru traducerea în română a unor informații utile în legătură cu productivitatea sporită a cartofilor și posibilitatea preîntâmpinării astfel a pericolului foametei. „Deoarece cromele și poharca (hrișca) în orice pământ se fac și rodesc, scria episcopul în pastorală sa de răspuns cerută de adunarea comitatensă, pentru aceia de cumva ar începe românii aceste cu diadânsul a le prăsi și cultiva, n-ar avea lipsă și scădere întru cele ce sunt spre hrana vieții lor”²⁷.

Îmbogățirea, diversificarea și acumularea unor surplusuri alimentare necesare preîntâmpinării anilor cu probleme de asigurare a minimului subzistențial sub raportul hranei a fost completată de perseverența manifestată vizavi de culturile legumicole și de zarzavat. În pofida contribuției la asigurarea necesarului nutrițional zilnic, cultura lor pare să nu fi beneficiat peste tot de o atenție particulară, contele Johann von Hofmannsegg arătându-se contrariat cu prilejul călătoriei sale prin Transilvania și Banat din 1793-1794 când, ajuns în localitatea Marga (Caraș-Severin), avea să constate numărul mare al pomilor fructiferi în contrast cu puținătatea lanurilor de porumb, cânepă ori varză, conchizând că „Oamenii de altminteri nici nu cultivă nici un fel de zarzavat”²⁸. Chemate, de regulă, să echilibreze un regim alimentar monoton și să asigure în proporție cât mai mare masa zilnică pe perioada lungilor posturi, legumele și zarzavaturile au fost tot mai des solicitate în intervalul supus atenției noastre să-și aducă contribuția și la prevenirea apariției foametei, fie direct, fie ca urmare a comercializării lor. Reprezentanții domeniului Beliu recomandau astfel în 1789 cultivarea pe suprafețe cât mai mari a fasolei, varzei, morcovilor, cepei și usturoiului²⁹; doi ani mai târziu își reiau discursul, de această dată precizând că pericolul foametei îi

²³ Cornelia C. Bodea, „Preocupări economice și culturale în literatura transilvană dintre anii 1786-1830”, în *Studii. Revistă de istorie*, an IX, nr. 1, 1956, p. 98; Romulus Munteanu, *Contribuția Școlii Ardelene la culturalizarea maselor*, București, 1962, p. 25.

²⁴ ANDJBh, *FERCO-SAE*, rola 93, dos. 2536, f. 181.

²⁵ Idem, *Fond Episcopia Greco Catolică de Oradea*, dos. 282, f. 7.

²⁶ Idem, *FERCO-SAE*, rola 93, dos. 2537, f. 292.

²⁷ Virgil Maxim, Gheorghe Mudura, „Valorificări etnografice din fonduri arhivistice”, în *Biharea*, II, Oradea, 1974, p. 53-55.

²⁸ *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, Partea a II-a, București, 2001, p. 1195.

²⁹ ANDJBh, *FERCO-SAE*, rola 87, dos. 2133, f. 134.

amenință mai puțin pe cei ce acordă legumiculturii atenția cuvenită³⁰. În același sens se pronunță și cărturarul Mátyus Istvan (1725-1802) într-o mică lucrare de dietetică în care recomanda cultivarea unor plante păstăioase perene „care în vremurile de foamete pot fi amestecate cu grâu”, precum și a sfeclei, morcovului ori malvei care „prin proprietățile lor alimentare ar putea servi în anii de secetă drept substituenți ale pâinii”³¹. În mod deloc surprinzător un mare număr de îndemnuri privind practicarea acestei ramuri a agriculturii provin de la jumătatea deceniului al doilea al secolului al XIX-lea. Astfel, în pastorală de Crăciun a anului 1815 Nicolae Stoica de Hațeg, după ce în prealabil amintea de modelul germanilor, francezilor, italienilor, ungurilor sau sîrbilor, sfătuia țăranii „să-și dreagă (grădinile) nu numai (cu) vițe ci și cu legumi, păsui, mazăre, ceapă, ai, salată, varză, chel, crumperi, morcovi, napi, pătrânjii, crăstăveți, piparcă...”³². Agravarea efectelor foametei în anul următor îl va determina pe episcopul ortodox Vasile Moga să se ralieze și el eforturilor comune, prin circulara nr. 187 din 1816, îndemnând poporul la cultivarea legumelor³³. La fel va proceda și cancelistul montanistic Iosif Schuber din Căvnic la punctul nr. 9 al proiectului propus de el pentru îmbunătățirea situației țăranimii transilvănene din 1817³⁴, în vreme ce Nicolae Stoica de Hațeg va reveni cu o circulară în 10 martie 1818 pe un ton și mai imperativ („Aceasta-i poruncă împărătească”, argumenta el), cerând o diversificare a culturilor legumicole, la nevoie în dauna pomilor fructiferi³⁵.

Propaganda în favoarea cultivării lor va continua și după terminarea marii foamete dintre 1813-1817, grija pentru evitarea pe viitor a unei astfel de nenorociri și nevoia posedării unor informații exacte în legătură cu starea materială a locuitorilor, cu posibilitățile acestora de a obține hrană suficientă pentru familiile lor etc. regăsindu-se în mai multe documente oficiale apărute în limba română. Astfel, de pildă, la punctul 12 al capitolului II din *Milostiva Instrucție pentru Maghistraratuliștii carii Regulația Urbarialicească o vor duce în săvârșire (execuție)*³⁶ apărută la Cluj în 1819 se cerea înregistrarea „pământurilor celor după casă de arat (...) atât ceale ce măcar cu ce fealiu de sămânță să vor sămăna, cât și ceale ce măcar cu ce fealiu de plante (legume) sunt cuprinse”; importanța produselor grădinii pentru asigurarea subzistenței poate fi surprinsă și în versiunea în limba română a celor nouă întrebări adresate țăranilor jurați de către oficialii însărcinați cu efectuarea conscripției începută în același an, la subpunctul I al capitolului V-lea precizându-se că decimele sau nonele domnești și urbalicești se vor lua din miei, iezi, porci, albine, „precum de toate roadele pământului, afară de legumi, erburi, poamele pământului (picioici) și afară de sămânța cara face iarbă”. Recomandările venite la nivel central li se adaugă cele locale,

³⁰ *Ibidem*, f. 177.

³¹ Spielmann József, *Restituiri istorico-medicale*, București, 1980, p. 335.

³² Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 201.

³³ Sebastian Stanca, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845)*, Cluj Napoca, 1939, p. 44.

³⁴ Alexandru Neamțu, „Un proiect din anul 1817 privind măsuri de îmbunătățire a situației țăranimii din Transilvania”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, XXIII, Cluj-Napoca, 1980, p. 487-488.

³⁵ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 201; Gr. Popiți, „Relations serbo-roumaines dans l'Empire autrichien entre 1780-1850”, în *Revue Roumaine d'histoire*, tom IX, nr. 2, 1970, p. 247.

³⁶ Am utilizat exemplarul păstrat la Biblioteca Astra din Sibiu, Compartimentul Colecții Speciale, având cota 1025-B.

reprezentanții domeniilor nobiliare încercând și ei să-i convingă pe țăranii de pe posesiuni să cultive legume: șpanul de Tinca Găts Ianos solicita în acest sens în 1823 chiar alocarea unei suprafețe mici din terenurile destinate culturilor cerealiere³⁷, în mod asemănător pronunțându-se și provizorul de Vașcău Schott Martin³⁸ cu argumentul că în regiunile muntoase legumele pot aduce suplimentul de hrană necesar împiedicării apariției foametei.

Și promovarea pomiculturii a stat în atenția autorităților statului, prin fel de fel de documente insistându-se nu doar în favoarea creșterii numărului de pomi fructiferi din jurul caselor ci și pe puțința acestei ramuri a agriculturii de a contribui la îndepărtarea pericolului instalării unor crize de subzistență, în condițiile în care, dincolo de completarea necesarului alimentar, acestea erau schimbate frecvent de locuitorii din zonele cu teren accidentat cu cereale din zona de câmpie.

Cărțile de economie și în special cele consacrate cultivării arborilor fructiferi nu au întârziat să dea lămuriri și să prezinte multiplele avantaje care puteau decurge dintr-o astfel de practică. „Agonisirea cea mare a pomilor e gata apărare asupra lipsei și a foametei (...), iar pentru aceea în multe ținuturi ale împărăției cu multă dobândă e întrebuințată” se preciza, de pildă, în *Prefața de la Învățătura pentru prăsirea pomilor* apărută la Buda în 1812³⁹. De o atenție deosebită au beneficiat duzii, mai cu seamă după impunerea de către Napoleon a blocadei continentale, cultura acestora fiind sprijinită de stat care, după cum rezultă dintr-o circulară din anul 1823 redactată de Samuil Vulcan⁴⁰, se angaja să cumpere mătasea obținută de familiile țărănești.

Imposibilitatea rezolvării definitive și în direcția dorită de autorități a problemelor legate de asigurarea strictului necesar de hrană le va determina pe acestea în anii care au înregistrat prezența flagelului, să recurgă la soluții de compromis menite atât a îndepărta consecințele sale fiziologice, cât și pericolul unor emigrări în masă a celor direct amenințați⁴¹. În această categorie de acțiuni un loc de seamă îl ocupă recomandările privind consumul unor produse improprie alimentației umane, precum ovăzul, orzul, ghinda, dar și a bureților, plantelor pădurețe⁴² ori a altor produse ale pădurii. Astfel, de pildă, în 1816 în limba română a fost tipărită o *Îndreptare, în ce chip se poate întrebuința ghinda spre hrana oamenilor în loc de bucate*⁴³, o instrucțiune asemănătoare apărând în același an și în maghiară⁴⁴; în cuprinsul acesteia din urmă erau prezentate mai multe posibilități de obținere de pâine din ghindă măcinată amestecată cu diferite alte tipuri de făină de cereale; n-au lipsit nici prezentarea altor variante de folosire în alimentația umană a ghinzilor (inclusiv sub formă de supă în

³⁷ ANDJBh, *Fond Prefectura județului Bihor*, dos. 621, f. 268.

³⁸ *Ibidem*, dos. 670, f. 36.

³⁹ Cornelia C. Bodea, *op. cit.*, p. 90-91.

⁴⁰ Ioan Ciorba, „O circulară inedită redactată de Samuil Vulcan în 1823 privind cultura duzilor („frăgarilor”)”, în *Biharea*, XXVIII-XXX, 2001-2003, p. 38.

⁴¹ De altfel, în decretul emis de Iosif al II-lea la Viena în data de 2 aprilie 1782 compus din 4 părți și 47 de puncte prin care se luau măsuri împotriva emigrărilor prin fugă, înrolare în armate străine etc. lipsa hranei era considerată ca unul din pretextele cel mai des invocate (ANDJBh, *Fond Episcopia Ortodoxă*, dos. 3, f. 2).

⁴² În 1817 o revistă științifică publica chiar un articol despre acestea și despre posibilitatea lor de a fi folosite în anii cu deficit cerealier drept „înlocuitoare ale pâinii” (Spielmann József, *op. cit.*, p. 335-336).

⁴³ Cornelia C. Bodea, *op. cit.*, p. 90.

⁴⁴ ANDJSb, *FCB*, dos. 43, f. 161-164.

care se cerea adăugarea de lapte de vacă sau capră), precum și recomandarea acumulării peste iarnă a unor rezerve culese din timpul toamnei. De altfel, atât stejarii cât și ceilalți arbori ale căror fructe puteau fi folosite în alimentația umană și/sau animală au beneficiat din partea statului de un regim special, în Reglementarea urbarială din 1767, de pildă, tăierea acestora fiind cu strictețe interzisă⁴⁵, în vreme ce în versiunea în limba română a celor nouă întrebări adresate țăranilor cu prilejul conscripției czirakyene la punctul IV se preciza că locuitorilor să li se dea „în locurile unde să află păduri, leamne de foc din celea căzute sau uscate, și unde de acestea nu ar fi (să li se dea) și din cealea verzi, iară nu din cealea roditoare” (subl. n., I. C.).

Cunoscând faptul că o mare parte a populației rurale din Transilvania folosea chiar și în anii normali din punct de vedere agricol pentru obținerea pâinii diferite tipuri de făină, de regulă din amestec de mai multe cereale, la care se adaugă prezența în cadrul acestora a diferite tipuri de alte semințe provenite de la fel de fel de buruieni ce aveau un efect toxic, factorii decizionali au intervenit și în vederea îndepărtării acestui neajuns, cauzator de multe ori de complicații ale stării de sănătate a consumatorilor. În acest sens la Sibiu a fost emisă în 1788 ordonanța guberniului prin care se recomanda aplicarea instrucțiunilor doctorului Budelko din comitatul Gyor pentru pregătirea pâinii din grâu necurat după ce în prealabil acesta a fost „curățit” de osigă, neghină ori tăciune „pentru curățirea și întoarcerea spre hrană a bucatelor celor necurate și stricătoare de sănătate”⁴⁶. Eforturile statale vor fi susținute și de reprezentanții Bisericii care pe lângă măsurile de ridicare a postului în anii cu foamete consemnate încă din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea vor da îndrumări, precum cea a episcopului Vasile Moga din 26 septembrie 1815⁴⁷ prin care se prezenta o modalitate de introducere în alimentație a porumbului necopt încă („să se desfacă de foile de pe deasupra, se remăie pe grăunțe și zama aceea e bună de mâncare”).

În condițiile în care foametea afecta spațiul transilvănean în întregime s-a recurs frecvent la importuri de cereale din arealele învecinate necalamitate⁴⁸, la distribuirea unor ajutoare în cereale, la acordarea unor sume de bani pentru procurarea de grâne ori alte alimente etc. Strădaniile depuse în acest sens, necesitatea unor intervenții diplomatice la nivel înalt la Poartă când era vorba de aducerea de cereale din Țara Românească ori Moldova, greutatea legate de transportul acestora în condițiile în care rețeaua de drumuri terestre era în egală măsură deficitară și prost întreținută etc. rămân meritorii chiar dacă nu au reușit întotdeauna să aducă pentru cei năpăstuiți îndeostularea mult râvnită.

Cum era și firesc cele mai multe cereale importate erau îndreptate înspre regiunile improprii culturii lor, unde recoltele obținute nu puteau asigura minimul

⁴⁵ David Prodan, *Problema iobăgiei în Transilvania 1700-1848*, București, 1989, p. 31.

⁴⁶ Există două versiuni românești a acestor instrucțiuni, una apărută sub formă de foaie voalantă, iar cealaltă fiind cuprinsă într-o culegere generală de acte oficiale apărută în 1789. Ambele au fost publicate de Gheorghe Brătescu, *Grija pentru sănătate. Primele tipărituri de interes medical în limba română (1521-1820)*, București, 1988, p. 86-89.

⁴⁷ Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 182-183.

⁴⁸ În paralel era interzis exportul, ca de pildă în 1768 (Candid C. Mușlea, „O anchetă în Șcheii Brașovului la anul 1761. Contravenientul principal: căpitanul Ilie Birt”, în *Țara Bârsei*, an II, nr. 5/ 1930, p. 435), 1784 (Iosif Pervain, Ana Ciurdariu, Aurel Sasu, *Românii în periodicele germane din Transilvania. Bibliografie analitică*, București, 1977, p. 15); pentru a impulsiona și mai mult intrările de cereale, acestea erau scutite de taxe, ca de exemplu în 1815. (Domokos Teleki, *op. cit.*, p. 314).

subzistențial, crescând astfel dependența de regiunile învecinate pentru completarea acestui deficit⁴⁹. Aducerea de cereale din Moldova, Ungaria sau Banat în Transilvania intracarpatică e consemnată și de Iosif al II-lea cu prilejul călătoriei sale prin acest spațiu din 1773, împăratul manifestându-și cu toate acestea teama de posibilitatea apariției foametei în anul viitor, fapt ce ar sili populația „să emigreze, căci de la stăpânul de pământ nu poate spera nici cel mai mic ajutor”⁵⁰. Din această ultimă regiune va solicita ajutor în alimente în luna aprilie a anului 1784 și guvernatorul Samuel Brukenthal, gestul său fiind urmat la puțin timp de acela al comisarului gubernial Mihai Brukenthal care se adresa conducerii comitatense din Timiș invocând faptul că din „pricina răscoalei și a recoltei slabe, populația a sărăcit și este înfometată”⁵¹.

Conjunctura nefavorabilă de la începutul secolului al XIX-lea a făcut ca valoarea importurilor de cereale să crească, în 1806 doar din Moldova fiind aduse 60 000 câble de grâne, a căror valoare a fost estimată la 3-4 milioane de florini⁵². Aprecierea posibilităților de aprovizionare pe timp de lipsuri sau foamete din provincia de la răsărit de Carpați va sta și în anii următori în atenția reprezentanților statului. Un bun exemplu în acest sens îl constituie misiunea secretă din 1808 încredințată de Guberniu doctorului Ioan Molnar-Piuariu⁵³, un frecvent călător prin acest spațiu, de a formula răspunsuri unui număr de 13 întrebări legate de stările de acolo, din care cea cu numărul 9 se referea la însămânțările din toamna trecută, cea cu numărul 10 la posibilitățile procurării „în caz de nevoie” de cereale contra cost, iar următoarea la situația comerțului cu vite și alte produse naturale ori meșteșugărești.

Aducerea de cereale din Moldova a fost consemnată și în teribilii ani 1813-1817, în septembrie 1814 reprezentantul austriac la Iași, Raab obținând îngăduința părții moldave pentru trimiterea spre Transilvania a unor cantități mai mari de porumb, nesupus controlului strict al Porții și, prin urmare, mai ușor de comercializat. N-au lipsit nici încercările de importuri de cereale din Basarabia, context în care oficialii austrieci au încercat să obțină de la omologii lor turci acordul de a le tranzita prin Moldova pe un traseu mai ieftin și rapid decât cel prin Bucovina, dar cu vicii de procedură în ceea ce privește tranzitul liber spre spațiul transilvănean⁵⁴; în același timp Maramureșul a beneficiat de importuri de porumb din Rusia, după cum rezultă dintr-o

⁴⁹ De acest lucru se plângea, spre exemplu, obștea din Bolgarseg la jumătatea secolului al XVIII-lea, într-un memoriu adresat împăratului în care precizau că din cauza puținătății pământului agricol „toată iconomia ne iaste în Valahia turcească”. (Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șchei (1701-1795)*, vol. V, Brașov, 1906, p. 67-70).

⁵⁰ Ileana Bozac, Teodor Pavel, *Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773*, Cluj Napoca, 2006, p. 737.

⁵¹ N. Gavrilovič, *Documente din arhivele iugoslave referitoare la răscoala din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan*, în *Studii și materiale de istorie medievală*, VI, București, 1976, p. 375-376.

⁵² Carol Göllner, *Regimentele grănicerești din Transilvania (1764-1851)*, București, 1977, p. 104.

⁵³ Al. Neamțu, „Un raport oficial al doctorului Ioan Piuariu-Molnar din anul 1808”, în *Revista arhivelor*, an LIV, vol. XXXIX, nr. 4, 1977, p. 433-439.

⁵⁴ *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxia de Hurmuzaki (Serie nouă). Rapoarte consulare austriece (1812-1813)*. Sub îngrijirea lui Andrei Oțetea, vol. II, București, 1967 (în continuare: *Documente privind...*), p. 503; o bună parte a cerealelor aduse din sau prin Moldova vor intra în Transilvania (îndeosebi în regiunea secuimii) prin valea Trotușului pe drumul Ghimeșului (Kövari László, *Erdély földe ritkásagai*, Cluj, 1853, p. 59).

însemnare de pe o Biblie aparținând bisericii din Slătioara în care se preciza că în pofida acestui fapt „mulți oameni de foame au murit, mirța de mălaiu era cu 20 de zloți, de supt musc adusă”⁵⁵ (subl. n., I. C).

Desigur, completarea deficitului cerealier a fost făcută și prin importuri din Țara Românească. În decembrie 1813 reprezentantul imperial la București Fleischackl îl informa printr-o scrisoare pe cancelarul Metternich că a fost însărcinat de guvernul transilvănean, printr-o notă sosită la adresa sa la 8 decembrie, să intervină pe lângă domnul muntean Caragea pentru exportul unor cantități de porumb pentru populația înfometată din Valea Hațegului și a Jiului. Eforturilor acestuia i se vor adăuga cele ale internunțului austriac la Constantinopol, baronul Stürmer, care va obține de la sultan acordul trimeriei a încă 6 000 de chile de cereale, cantitate crescută apoi de domn până la 10 000 de chile. Cantități diferite de porumb și grâu vor fi trimise apoi și în anii următori⁵⁶. Toate aceste măsuri au fost încununate de oferirea unor sume de bani din partea statului pentru cumpărarea de alimente. Astfel, în 1813 comitatul Bihor a primit 50 000 fl., 40 000 fl., în 1814 și 20 000 fl. în 1815; un an mai târziu Sătmăruș a primit și el 20 000 fl., iar în 1817 încă 50 000 fl.⁵⁷, în vreme ce un o altă regiune grav afectată de foamete, cea a Zemlenului, va primi în 20 000 fl în 1817⁵⁸. Ajutoare erariale au primit s-au au oferit locuitorilor săraci și comitatele Arad, Timiș⁵⁹, Caraș⁶⁰, regiunile grănicerești⁶¹ etc., din păcate însă sumele oferite neputând acoperi necesitățile de hrană atât din cauza cuantumului lor redus, cât și a încaperii acestora pe mâinile unor speculanți nemiloși.

Revenind la importurile de cereale mai trebuie precizat faptul că acestea au continuat și în deceniile următoare, la sfârșitul anului 1833⁶², spre pildă, fiind consemnată aducerea unor cantități de porumb din Țara Românească în urma slabelor recolte din Transilvania. O realitate de necontestat în tot intervalul supus atenției noastre rămâne aceea că statul s-a străduit să-i ralieze strădaniilor sale de ajutorare a populației suferinde pe nobili, comercianți, pe reprezentanții Bisericii ori pe alți posibili filantropi. Creșterea implicării acestora rămâne un fapt cert, probat de multitudinea documentelor care fac referire la acest lucru. Comerciantul brașovean Constantin Boghici, de pildă, s-a remarcat în anii de foamete 1806-1807 când a adus din Moldova și Țara Românească porumb pe care l-a distribuit săracimii din reginile grănicerești „la un preț mai mic și pe datorie”⁶³; Radu Tempea, fostul director al școlilor ortodoxe române din Transilvania și protopop de Brașov, a exportat în anii

⁵⁵ Florian Dudaș, *Memoria vechilor cărți românești. Însemnări de demult*, Oradea, 1990, p. 297.

⁵⁶ Pentru mai multe detalii în legătură cu cantitățile expediate, cu preparativele efectuate în acest scop etc a se vedea, *Documente privind...*, passim; Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. II, București, 1896, p. 497.

⁵⁷ Borovszky Samu, *Szátmar varmegye története*, Budapesta, 1908, p. 509.

⁵⁸ Deoarece suma era foarte mică în raport cu numărul nevoiașilor s-a luat hotărârea ca aceasta să fie împărțită doar la cei săraci. (Idem, *Zemlen varmegye*, Budapesta, 1901, p. 439).

⁵⁹ Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 37.

⁶⁰ Aurel Răduțiu, Ladislau Gyemánt, *Repertoriul izvoarelor statistice privind istoria Transilvaniei (1690-1847)*, f. a, p. 439.

⁶¹ Virgil Șotropa, „Un act memorabil”, în *Arhiva someșană*, nr. 12, Năsăud, 1939, p. 153; vezi și George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pre două sute de ani din urmă*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 559-560.

⁶² Iosif Pervain, Ana Ciurdariu, Aurel Sasu, *op. cit.*, p. 20.

⁶³ Axente Banciu, „Suflete uitate. Boghicii”, în *Țara Bârsei*, an II, nr. 6/ 1970, p. 482.

1814 și 1815 din Țara Românească 1 000 gălete (hectolitri) de porumb „cu condiția de a-l împărți oamenilor lipsiți cu acelaș preț, cât l-a costat și pe dânsul...” primind mulțumiri de la însuși Francisc al II-lea care îndemna guvernul transilvănean să facă cunoscută activitatea filantropului brașovean „ca să se îndemne și alții a lua exemplul de la dânsul”⁶⁴. Nu trebuie omisă nici implicarea consistentă a Bisericii ortodoxă, catolică și reformată, prin ierarhii lor superiori acestea îndemnându-i pe cei avuți să participe la îndestularea celor flămânzi⁶⁵ ori oferindu-le chiar ei bani și cereale⁶⁶.

Preocuparea pentru asigurarea unor cantități suficiente de alimente pentru hrana populației a fost îndeaproape secundată de cea a păstrării și distribuirii raționale a acestora spre cei amenințați de pericolul foametei. O susținută campanie va fi dusă în acest sens spre îndepărtarea obiceiului frecvent întâlnit de obținere de alcool din grâne, ce sustrăgea constant importante rezerve de cereale de la consumul alimentar.

Documente prin care această îndeletnicire era cu desăvârșire interzisă sunt cunoscute încă înainte de veacul al XVIII-lea, numărul lor crescând apoi odată cu debutul acestuia în mod considerabil în condițiile în care alcoolismul devenise un fenomen familiar, explicat mai cu seamă prin nevoia resimțită de cei mulți de a evada dintr-un cotidian supus unor multiple presiuni prin intermediul unor excitanți capabili să atenueze o parte din povara necesităților fiziologice și să le facă mai ușor de suportat, precum alcoolul ori tutunul.

Dacă în anii cu recolte suficiente măsurile erau aplicate cu o oarecare doză de laxitate în cei cu lipsuri lucrurile se schimbau radical, severitatea aplicării lor devenind peste tot regulă, fiind însoțită de aplicarea unor pedepse aspre. În 1748, de pildă, când producția a avut de suferit de pe urma secetei și a lăcustelor, nesupușilor li s-au confiscat cazanele de fiert, iar vânzătorii de alcool au fost amendați cu sume cuprinse între 12 și 24 fl. O măsură asemănătoare a fost și cea impusă în 1768, alături de interzicerea producerii și comercializării vinarsului fiind oprită și cea a „fierberii berii din cereale cari servesc la hrana oamenilor”⁶⁷. În mod substanțial a crescut numărul documentelor prin care evreii erau acuzați de fierberea grânelor pentru alcool și de favorizarea astfel a instalării foametei. Încă din aprilie 1780 Samuil Brukenthal informa astfel autoritățile vieneze în legătură cu această practică ce „a pricinuit și până acum grave neajunsuri, răpind pâinea de toate zilele, grâul și lemnele de foc ale populației”⁶⁸. Nota informativă care însoțea rezultatul recensământul evreilor înaintat Mariei Tereza în aceeași lună a anului 1780 de către conții Nicolae Bethlen și Carol Teleki, dinpreună cu Anton Josika, consemna și ea că „întrucât datorită înmulțirii exagerate și neașteptate a acestui neam într-această țară, lucru potrivit atât legii țării, cât și ordinii publice, străinii iau hrana de la gura localnicilor mai cu seamă prin introducerea de către evrei a berăriilor și înmulțirea acestora (...), precum și a fierberii în mare cantitate a vinarsului din grâul trebuincios hranei omului”. În continuare, după ce se atrăgea atenția asupra unui alt mare neajuns rezultat de pe urma amintitelor

⁶⁴ I. Lupaș, „Date privitoare la activitatea lui Radu Tempea, fost director al școalelor ortodoxe române din Transilvania și protopop al Brașovului”, în *Țara Bârsei*, an IV, nr. 3, 1932, Brașov, p. 197.

⁶⁵ *Catalogul documentelor românești din arhivele statului Brașov, 1800-1825*, vol. II, București, 1975, p. 419.

⁶⁶ Nicolae Lupu, *Episcopul Ioan Bob*, Blaj, 1944, p. 45-46.

⁶⁷ Candid C. Mușlea, *op. cit.*, p. 435.

⁶⁸ Moshe Carmully-Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*, București, 1994, p. 26-27.

practici, respectiv al scăderii cantităților de vin vândute („care este cel mai de seamă produs neguțat de piețele ardelene și cel care aduce cel mai mare venit fiscului”) autorii recomandau împărătesei să „interzică introducerea altor distilării de vinars în această provincie, ca să nu se irosească grâul și să nu se ajungă la lipsă de cereale”⁶⁹. Cu timpul învinovătirile se vor diversifica, Johann Baptist Nayss, un negustor din Fiume însărcinat în vara anului 1787 de către administrația orașului său să facă o călătorie în Ungaria (prilej cu care va ajunge și în Banat) pentru a se informa în legătură cu posibilitățile stabilirii unor relații comerciale mai strânse, recomandând „să se îngrădească specula evreilor care împrumută pe români cu sume mici pentru plata impozitelor, iar în loc de bani primesc drept plată fie produse ale solului, fie lână”⁷⁰. Acușele la adresa comunității izraelite referitoare la obținerea de alcool din cereale sunt reluate și în propunerile cu privire la reglementarea statutului evreilor din Transilvania formulate între 1792-1794 atrăgându-se atenția și asupra pericolului scumpirii cerealelor ca urmare a acaparării grâului⁷¹.

Secolul următor înregistrează și el în chiar debutul său măsuri restrictive asemănătoare, consemnate în anii 1801⁷², 1804⁷³ etc. Numărul lor va crește în intervalul 1813-1817, în Adunarea generală a comitatului Bihor din 1816 interzicându-se, de exemplu, culegerea porumbului necopt și folosirea lui pentru obținerea pălincii⁷⁴ în vreme ce autoritățile din Zemplen au extins interdicția și asupra cartofilor, în pofida solicitărilor venite din partea unor nobili și a comunității evreiești de ridicare a acesteia⁷⁵. O altă măsură de prevenire și combatere a foametei sau a lipsurilor alimentare aplicată cu multă severitate a fost aceea a menținerii prețurilor la alimente în limita unor parametri normali care să le facă accesibile păturii sărace a populației ce nu dispunea de rezerve îndestulătoare. Soluționarea acestei probleme s-a arătat cu atât mai rapid rezolvată cu cât aproape fără excepție anii cu recolte slabe și medii au fost însoțiți de instalarea unor perioade de „enervare” a prețurilor la cereale ce atingeau, de regulă, valori maxime în timpul „sudurii”. Firească într-o oarecare măsură, evoluția prețurilor a cunoscut în frecvente situații și creșteri artificiale datorate speculanților care, profitând de conjunctura existentă, nu au ezitat să obțină de pe urma celor năpăstuiți câștiguri substanțiale.

Reacția statului vizavi de dinamica prețurilor s-a constituit într-o preocupare constantă, ușor de sesizat mai cu seamă în anii în care recoltele – fie ele previzibile ori finale – nu se arătau îndestulătoare. Într-o primă fază alături de forurile statale un loc important în acest efort l-a deținut presa, în numeroase publicații de limbă germană din a doua parte a veacului al XVIII-lea apărând astfel periodic articole în care erau indicate prețurile cerealelor⁷⁶. Agravarea situației internaționale odată cu declanșarea Revoluției franceze, coroborată cu conjunctura nefavorabilă din ultimul deceniu al Veacului Luminilor a oferit chiar contextul unor dezbateri legate de prețul mai mare al

⁶⁹ *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, vol II, Partea 2, București, 1990, (în continuare: *Izvoare și mărturii...*), p. 203-205.

⁷⁰ *Călători...*, vol X, Partea a II-a, p. 797-798.

⁷¹ *Izvoare și mărturii...*, p. 386.

⁷² ANDJBh, *FERCO*, *SAE*, rola, 2334, dos. 162, f. 34.

⁷³ *Ibidem*, f. 48.

⁷⁴ *Idem*, *Fond Episcopia Greco-Catolică de Oradea*, dos. 282, f. 8.

⁷⁵ Borovszky Samu, *Zemplen...*, p. 442.

⁷⁶ Ca de pildă în anii 1784, 1785, 1786, 1791, 1793 etc. (Iosif Pervain, Ana Ciurdariu, Aurel Sassu, *op. cit.*, p. 37-40).

cerealelor din Transilvania față de regiunile învecinate (în acest sens erau invocate lipsa magaziiilor și circulația redusă a banilor) fiind propuse, în consecință, măsuri concrete pentru împiedicarea evoluției pozitive a acestora. Debutul secolului al XIX-lea va înregistra la rândul lui același set de reacții și măsuri, sporite ca număr și rigurozitate în jurul declanșării mării crize financiare care a lovit Imperiul Habsburgic în 1811, inclusiv prin impunerea unor prețuri maximale pentru bunurile de larg consum. Un an mai târziu guvernul a emis ordinul cu numărul 8407 destinat reprezentanților săi teritoriali prin care cerea întocmirea unor tabele la sfârșitul fiecărei luni cu prețurile la cerealele pentru hrană și însămânțat pe care aceștia erau îndemnați să le înainteze cât mai grabnic spre centralizare, amenințând cu pedepse aspre în caz de întârziere⁷⁷. Declanșarea mării foamete va determina reluarea ordinului și în cursul anului 1816, în cuprinsul acestuia subliniindu-se cu regret „că din unele jurisdicții tabelele poruncite cu prețurile pieței pentru cereale ori alte semințe pentru a fi transmise lunar cu întârziări ori prea târziu se transmit guvernului și astfel suferă întârziere până ajung înaintea Maiestății Sale”, solicitându-se ca din acel moment trimiterea acestora să se facă cu o exactitate mai mare⁷⁸.

Cu un decalaj de câteva decenii presa de limba română va fi chemată și ea să se ralieze eforturilor statului de combatere a foametei, indicând cauzele apariției flagelului și propunând soluții îndeosebi prin intermediul articolelor apărute în *Gazeta de Transilvania*. Aria problematicilor cuprinse în paginile acesteia a fost diversă, de la informarea cititorilor despre foametea din comitatul Bihor din cursul anului 1842⁷⁹, la recomandarea interzicerii obținerii de alcool din grâne și a exporturilor, insistând pe necesitatea dezvoltării rețelei de drumuri și a comerțului, modernizarea agriculturii etc. (1846)⁸⁰; un an mai târziu erau oferite știri despre foametea ce bântuia deja în Ungaria⁸¹; în 1848 articolul *Despre apărarea de foamete* a găzduit o interesantă radiografie a consecințelor noilor legi referitoare la iobagi și moșiile urbariale, subliniindu-se, în paralel, necesitatea asigurării de către stat a unor condiții de muncă populației rurale pentru a nu cădea pradă înfometării⁸², în timp ce în 1849, drept măsură de prevenire a foametei, a fost propusă iarăși interzicerea fabricării vinarsului din cereale și reluarea activităților comerciale cu Moldova și Țara Românească întrerupte de tulburările acelor ani⁸³.

În mod cert așadar, prin repetabilitatea accentuată a aparițiilor și prin percutanța consecințelor sale, foametea s-a dovedit a fi una din nenorocirile cele mai terifiante ale arealului temporal circumscris atenției noastre în rândurile de față. Impactul ei demic, material și mental a fost în măsură să alarmeze autoritățile habsburgice și să le determine să intervină prompt pentru a preveni sau combate consecințele sale. Măsurile luate în acest sens au fost diverse, iar creșterea vitezei de implementare și, implicit, a gradului de eficiență a necesitat implicarea în acest vast efort a tuturor elementelor care și-au putut aduce o oarecare contribuție în acest sens (reprezentanți ai Bisericii, filantropi etc.). Chiar dacă nu s-a reușit întotdeauna

⁷⁷ ANDJSb, FCB, dos. 44, f. 109.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 138.

⁷⁹ *Gazeta de Transilvania*, V, 1842, p. 75.

⁸⁰ *Ibidem*, IX, 1846, p. 349, 350, 353.

⁸¹ *Ibidem*, X, 1847, p. 171.

⁸² *Ibidem*, XI, 1848, p. 63-64.

⁸³ *Ibidem*, XII, 1849, p. 1, 5.

atingerea unor rezultate rapide și satisfăcătoare putem concluziona că intervenția statală în vederea împiedicării apariției și manifestării perioadelor de foamete a fost una din componentele de bază ale politicii demofile urmărită de acesta cu insistență încă din prima parte a secolului al XVIII-lea și continuată în primele decenii ale celui următor.

Efectele politicii de protecție a statului austriac asupra țăranimii din Comitatul Bihor (sec. al XVIII-lea - începutul sec. al XIX-lea)

BODO Edith

The Effects of the Autrian Protection Policy on the Peasants from Bihor County (18th-century - the beginning of the 19th century)

Abstract. *The protection policy on the peasants became a permanent concern of the Court of Vienna, especially during the reign of Maria Theresa and Joseph II. The first, and the most important, means of action was to be the juridical one, illustrated by the land record reglementation of 1767, the culmination of the Empress' peasant protection policy. It had a special, mainly psychological impact on the serfs. Even though the quantum of obligations was in some cases set to higher values than before, by their regulation and by the fact that the State assumed its responsibility as guarantor of its application, created for the peasant household the premise to exceed its previous condition. The serf understood that the relationship between him and his master were not at the latter's will, that from then on he had to perform the fixed amount of his tasks and that if something went wrong he could reach even the sovereign through the land record process. Thus, the peasant became more self-assured and more confident towards the State, which stimulated him to get more involved in his own household.*

Keywords: *protection policy, peasants, quantum of obligations, Maria Theresa, Joseph II*

Semne mai evidente ale protecției țăranimii se observă încă din timpul domniei lui Carol al VI-lea, e drept însă că numai în ceea ce privește provinciile ereditare, însă amploarea cea mai mare o va lua în timpul Mariei Tereza și a fiului ei, Iosif al II-lea.

Grija pentru acest segment defavorizat al populației, a avut drept suport atât interesele economice, fiscale, cât și cele politice¹, dar credem noi că s-a tins și către o îmbunătățire a imaginii publice a monarhului; și e posibil să fi fost la mijloc și considerente de ordin religios, împărăteasa declarând că: „nu vreau să fiu blestemată din cauza unor magnați și nobili”² care-și chinuie supușii.

S-a urmărit cu precădere sporirea capacității de plată a contribuabilului și, implicit a veniturilor statului. Or principalul contribuabil în Bihor, ca și în întreg imperiul era țăranul, care pentru a-și putea onora condiția de cetățean solvabil trebuia să ajungă, în viziunea Curții de la Viena, la un anumit grad de prosperitate. O piedică serioasă în calea acestei politici o constituia faptul că, în acel moment, sarcinile senioriale erau mult peste cele fiscale, deci din acest punct de vedere țăranul era mai întâi supusul stăpânului domenal și abia în al doilea rând un supus al statului, interesul celui din urmă fiind acela de a-l atrage pe contribuabil de partea sa. Astfel, statul

¹ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p. 242

² Eckhart Ferenc, *Magyarország története (Istoria Ungariei)*, Káldor Könyvkiadóvállalat, Budapesta, 1935, p. 204

austriac și nobilimea, în special cea maghiară, se vor afla într-o luptă continuă pentru acapararea tutelei asupra țăranului³.

Procesul de reformare a situației sociale a imperiului are deci ca obiective vizate de Viena, scoaterea țăranului de sub influența dominantă a stăpânilor domeniali și transformarea lui într-un cetățean mult mai sensibil la inițiativele statului, acesta din urmă dând drept soluție la această problemă, intervenția sa în raporturile dintre stăpân și iobag.

Prima cale de acțiune, și în același timp cea mai importantă, va fi cea juridică, ilustrată prin reglementarea urbarială din 1767 - apogeu al politicii tereziene de protecție a țăranimii.

Până la înfăptuirea acestei reglementări pentru Ungaria, extinsă și asupra comitatului Bihor, a fost nevoie de parcurgerea unui drum lung și anevoios. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea preocupările statului pentru reglementarea raporturilor feudale, sunt concretizate în ordonanțele și hotărârile dietale transilvănene din anii 1714, 1742 și 1747, care rămân fără prea mare efect asupra raporturilor existente⁴.

În comitatul Bihor, prima încercare de reglementare a raportului dintre stăpân și iobag se concretizează prin elaborarea „urbariului universal” din 1759, acesta constituind capătul de drum al unor lungi frământări cu epicentrul situat pe domeniul Episcopiei romano-catolice din sudul comitatului. Acest urbariu este prima normă legală în problema urbarială pentru întreg comitatul Bihor, prima care stabilește mărimea unei sesii și în funcție de aceasta fixează obligațiile urbariale. Această reglementare însă, în majoritatea localităților a rămas literă moartă. Au existat încercări de introducere a noului urbariu⁵, un caz concludent fiind cel al vice-comitelui Bihorului Gabriel Baranyi care a aplicat prevederile pe domeniul său de la Mișca timp de 2-3 ani, începând din 1761. În foarte multe cazuri, iobagii vor declara cu ocazia consemnării mărturiilor după cele nouă întrebări în vederea introducerii reglementării urbariale din 1767 că au știut de existența urbariului, dar n-au prestat conform acestuia. Există însă și situații în care țăranii s-au împotrivit introducerii acestuia⁶.

³ Într-un act din 1761 destinat Consiliului de Stat, Kaunitz spunea următoarele: trebuie „să ne îngrijim înainte de toate ca supusul să se ridice mai mult în Ungaria și să poată suporta contribuția. De aceea să înceteze, pe cât este cu putință, orice abuz al nobilimii împotriva supușilor sau să fie limitat, prin aceasta însă trebuie câștigat cu timpul poporul pentru Curte”. (Ember Győző, *Der österreichische Staatsrat und die ungarische Verfassung 1761-1768*, în *Acta Hungarica Academiae Scientiarum Hungaricae* VI, Budapesta, 1959, nr. 1-2, p. 136)

⁴ David Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 47; Acestea nu sunt valabile pentru comitatul Bihor.

⁵ Familia Károlyi, arendașii domeniilor Csáky, familia Haller, Cămara Oradiei

⁶ Cei din Cetariu au declarat că n-au avut urbariu, „dar acum 9 sau 10 ani atunci când din porunca majestății sale onorabilul nobil comitat a adus la cunoștință urbariul, nobila episcopie a vrut să-l introducă și la noi, dar n-am fost de acord”. Serviciile lor n-au avut un anumit număr, ci când a fost nevoie, mergeau la lucru pentru stăpân, cu toate acestea nici o gazdă n-a prestat mai mult de 50-60 de zile pe an, iar aratul și alte cărașii le-au efectuat cu 4-6 vite. (Bársony István, Papp Klára, Takács Péter, *Az úrbérrendezés forrásai Bihar vármegyében, II. A szalontai és a váradi járás*, Debrecen, 2003, p. 169-170); Familia Beöthy a încercat la Gepiu să delimiteze sesiile conform urbariului, dar locuitorii au fugit în comitatul Arad. A reușit însă pe domeniile familiei din Urvind și Subpiatră (Papp Klára, *Biharország jobbágynépe. A magánbirtok és jobbágysága a XVIII. században (Iobăgimea Țării Bihorului. Domeniul laic privat și iobăgimea în secolul al XVIII-lea)*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998, p. 68)

Cu toate că această reglementare a fost introdusă pe alocuri și pentru o perioadă scurtă de timp, aceasta a avut o importanță deosebită, în sensul că a constituit un prim pas pe drumul ce avea ca punct terminus elaborarea reglementării urbariale tereziene din 1767.

Protagonistii acestui demers, adică a elaborării reglementării din 1767 au fost, pe de o parte Maria Tereza și membrii Consiliului de Stat, iar pe de cealaltă parte, nobilimea maghiară. Încă de la înființarea sa, una dintre problemele avute în vedere de către consiliu, a fost cea a țăranilor. Iosif al II-lea l-a catalogat pe nedrept ca fiind „o adunătură de mumii prăfuite”⁷. Membrii săi au fost specialiști bine pregătiți, din rândul lor provenind mai mulți reformiști (Gebler⁸, Kressel⁹).

Pași mai hotărâți în vederea protecției țăranimii, vor fi făcuți de către Iosif al II-lea care prin măsurile sale va întări și mai mult legătura dintre „sărăcime și tron”. El va depăși prevederile reglementării din 1767 care s-a limitat doar la controlul și unificarea practicii derivate din vechiul drept feudal¹⁰. Chiar dacă prin patentele lui Iosif al II-lea din 13 iulie 1783 și 22 august 1785 nu se desființa iobăgia și odată cu ea raporturile de tip feudal, se punea capăt servituții personale, șerbiei se deschidea calea țăranului spre proprietatea pământului, ce se putea elibera prin răscumpărare, i se deschidea calea spre meserii, spre o mai mare autonomie a gospodăriei personale¹¹.

Reglementarea urbarială a rezistat în timp și după dispariția „părintelui” ei, deși, după domnia lui Iosif al II-lea s-a pus problema înlocuirii sau cel puțin a modificării ei. Cu toate că, nobilii unguri încă nu uitaseră faptul că împărăteasa trecuse peste voința lor și elaborase și publicase reglementarea fără a o trece prin dietă, vor fi nevoiți, gândeau ei că numai provizoriu, s-o lase în vigoare. Astfel, prin articolul 35, sancționat în cadrul dietei din anii 1790-1791¹² se hotăra ca „până ce nu se aduce în această problemă o altă hotărâre de către dietă, respectându-se cu grijă, să fie menținută cu stimă peste tot și de către toți, reglementarea urbarială introdusă în calitatea sa de dispoziție temporară în timpul domniei împărătesei și reginei apostolice de victorioasă amintire, Maria Tereza... să fie menținută până la dieta ce va fi ținută anul următor, în 1792...”¹³. Contrar așteptărilor, cu toate că s-a înființat o comisie pentru problemele urbariale¹³, această hotărâre va fi întărită și cu ocazia dietelor următoare (1792, 1796, 1802, 1805, 1807, 1808, 1812, 1827, 1830 etc.) și va rămâne în vigoare

⁷ Ifj. Barta János, *A nevezetes tollvonás (Celebra trăsătură de condei)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978, p.59

⁸ Tobias Philipp Freiherr von Gebler

⁹ Franz Karl Freiherr Kressel von Gualtenberg

¹⁰ M. Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Editura Dacia, Cluj - Napoca, 1994, p.251

¹¹ Barbu Ștefănescu, *Lumea rurală din Crișana între Ev Mediu și Modern*, ediția I-a., Oradea, 1998, p.106

¹² Despre desfășurarea dietei vezi pe larg în Marczali Henrik, *Az 1790-91. országgyűlés (Dieta din 1790-91)*, vol.I-II, Budapest, 1907; David Prodan, *Problema iobăgiei în Transilvania (1700-1848)* (în continuare: D. Prodan, *Problema iobăgiei...*), București, 1989, p.221-238; Gergely András (coordonator), *19. századi magyar történelem 1790-1918 (Istorie maghiară în secolul al XIX-lea 1790-1918)*, Korona Kiadó, Budapest, 1998, p.135-138

¹³ Bakács István János, *A vármegyei javaslatok az 1791. évi urbarialis bizottság előtt (Propunerile comitatelor în fața comisiei urbariale din 1791)*, în *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére*, Budapest, 1937

până la 1848, deci mai mult de 80 de ani, în unele privințe, influența ei simțindu-se și mai târziu.

După introducerea sa, modificările cele mai evidente s-au produs în ceea ce privește pământul iobăgesc și robota, întrucât reglementarea a stabilit mărimea sesiei iobăgești și subdiviziunile ei, a separat pământul iobăgesc de cel alodial și ceea ce este cel mai important, este faptul că a raportat sarcinile la sesia iobăgească și subdiviziunile ei, reducându-le proporțional cu mărimea acestora¹⁴.

În cazul sesiilor iobăgești, reglementarea a separat în mod hotărât dreptul de posesiune și cel de folosință, prin aceasta limitând drepturile stăpânului domenal. Dacă iobagul care folosea sesia îndeplinea toate obligațiile legale ce țineau de aceasta, atunci stăpânul nu putea să-l deposeze decât în cazuri excepționale. Pământul urbarial putea fi moștenit, mai mult, din 1836, conform legilor, iobagii puteau să-și vândă dreptul de folosință în cazul în care noul proprietar era în măsură să îndeplinească obligațiile ce țineau de sesia respectivă. Însă, datorită dreptului de moștenire, s-au ivit pe parcurs probleme care au dovedit că reglementarea urbarială nu este chiar perfectă. În primul rând fărâmițarea sesiilor. Iobagul nemaiavând posibilitatea să-și mărească sesia și având, în multe cazuri doi-trei moștenitori, va fi nevoit să-și împartă terenul.

Dacă până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea sistemul cu două câmpuri rămâne predominant, după reglementarea urbarială se constată o creștere a numărului de localități care își organizează pământul în trei calcaturi după modelul domenal, ceea ce va avea drept urmare creșterea suprafeței cultivate și implicit a productivității. Prin alocarea doar a unei treimi din suprafață ogorului, se mărește gradul de utilizare a pământului, iar rotația culturilor, proprie acestui tip de asolament, va oferi posibilitate de „afirmare” unor noi plante de cultură, cum ar fi de exemplu cartoful sau porumbul, „în hotarul de sus se samănă cucuruz, în cel de mijloc grâu, iar al treilea hotar rămâne ogor în vederea semănăturii de toamnă, când în ogor se samănă grâu, în locul grâului se samănă porumb, iar locul de porumb rămâne ogor până la toamnă, când rotația continuă”¹⁵.

Însă, pentru a-și putea însuși sisteme de cultură mai performante, țărănimea va trebui să-și mărească suprafețele de cultură, ceea ce se putea realiza prin arendarea unor predii, terenuri remanențiale, prin defrișări, deșteleniri etc.

Astfel că, după introducerea reglementării se vor înmulți simțitor contractele de arendare ale prediilor, încheiate între stăpânul domenal și comunitate sau între stăpânul domenal și țărani individuali¹⁶. Este însă evident că, aceste contracte erau încheiate numai în cazul comunităților sătești cu posibilități materiale suficiente și, în multe situații erau reînnoite numai până când interesele domeniile nu-i obligau pe proprietari să le valorifice în altă direcție¹⁷. Interesul mărit pentru acest fel de teren, se datora și faptului că, obligațiile erau mult mai puține față de cele prestate după sesiile

¹⁴ D. Prodan, *Problema iobăgiei...*, p. 40

¹⁵ Octavian Prie, *Agricultura țărănească în Ardeal. Contribuțiuni la organizarea hotarului țărănesc*, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, Cluj, 1937, p.8

¹⁶ Barbu Ștefănescu, *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (sec. al XVIII-lea și sec. al XIX-lea)*, vol. I, Editura Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1995, p.147

¹⁷ Papp Klára, *op.cit.*, p.117

iobăgești¹⁸. De menționat faptul că statutul acestor predii era de cel de pământ alodial. În comitatul Bihor, la 1778 pe domeniul de Oradea existau 27 de predii¹⁹, pe cel de Beliu 16, pe cel de Beiuș unul singur, iar pe cel de Vașcău nici unul, deci în total 44. Majoritatea erau constituite din arabile²⁰ și fânațe alodiale²¹ la care se mai adăugau, după caz, pășuni, păduri, trestiișuri, păpurișuri și chiar terenuri mlăștinoase sau mărăcinișuri.

Terenurile remanențiale, care reprezentau diferența dintre mărimea reală a sesiilor iobăgești și cea înregistrată în tabelele urbariale, multă vreme au rămas ascunse în fața ochilor vigilenți ai autorităților fie datorită diferenței valorice a iugărului de la o zonă la alta, fie tănuirii cu bună-știință de frica creșterii obligațiilor urbariale, fie din cauza necunoașterii mărimii reale a terenului deținut, ei declarând doar terenul cultivat și nu și cel lăsat pârloagă.

În altă ordine de idei, preocuparea pentru bunul mers al aplicării reglementării s-a manifestat mai ales prin verificarea regulată de către autoritatea comitatensă a modului în care sunt respectate prevederile legale. Într-o primă fază se vor descoperi numeroase abuzuri în ceea ce privește stabilirea mărimii sesiilor și a obligațiilor aferente. Astfel, cu ocazia măsurătorilor pentru stabilirea mărimii sesiilor, în multe locuri, țăranilor li s-au luat pământurile mai bune ori că s-a înregistrat pământ mai mult sau mai puțin decât era în realitate. O dată observate aceste nereguli, țăranii sau în unele cazuri chiar stăpânii domeniali, vor cere noi măsurători pentru stabilirea corectă a mărimii sesiilor. Ca urmare a acestui fapt, Consiliul Locotenențial hotărăște la 9 martie 1778 revizuirea vechilor conscrieri și întocmirea altora noi, corespunzătoare realității²². Drept urmare, abia în anii 1780-1781 s-au întocmit urbarii noi pentru 118 localități aparținătoare domeniilor Episcopiei de Oradea și Cărmării (Colești, Coroi, Cărpinet, Cărandeni, Comănești, Călacea, Rieni, Rogoz, Șiad, Șuștiu²³ etc.), iar în alte 103 de localități²⁴ în intervalul dintre anii 1779-1819. Potrivit urbariului, dacă în urma măsurătorilor ulterioare aplicării reglementării se găsesc suprafețe mai mari decât cele declarate, stăpânul nu le poate lua pe acestea pentru sine, ci trebuie să le transforme în sesii noi de 1/8 și să le dea contribuabililor, și în primul rând acelor iobagi care sunt capabili să le cultive și au nevoie de pământ.

¹⁸ Varga János, *A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767-1849 (Tipurile și problemele de posedare a pământurilor iobăgești, 1767-1848)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, p.19-20

¹⁹ Andacs, Alcsi, Attyás, Barmód, Benke, Bicăcel, Gejza, Kiss-Rábé, Rădvani, Kiss-Káránd, Nagy-Káránd, Kiss-Száлка, Nagy-Száлка, Köllesér, Lattobár, Lakattya, Macea, Miheleu, Őssi-Pata, Pata, Péterháza, Régény, Szil, Somogy, Solymos, Süvegd, Tăutelec

²⁰ În afară de Nagy- Káránd și Nagy-Száлка

²¹ În afară de Péterháza și Nagy-Száлка

²² Gheorghe Mudura, *Conscrierile urbariale ale Domeniului de Vașcău (1772-1848). Elemente de demografie și structură socială*, în *Crisia VIII*, Oradea, 1978, p.139

²³ Ana Ilea, *Lupta țăranimii din Bihor împotriva asupririi sociale în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, VII, Oradea, 1977, p. 142; Lista întreagă a localităților care au primit urbarii noi vezi la Varga János, *Az urbéres föld mennyiségének változása Bihar megyében az urbérrendezés és 1836 között (Modificarea cantității pământurilor urbariale în comitatul Bihor între reglementarea urbarială și anul 1836)*, în *Agrártörténeti Szemle (Historia Rerum Rusticarum)*, Budapest, 1959, nr. 1-4, p. 37-63

²⁴ Proprietarii acestor localități sunt în mare parte familii nobiliare, câteva aparțin Cărmării, Episcopiei greco-catolice, Capitlului etc.

Deși la început țăranii s-au bucurat pentru că au reușit să ascundă mărimea reală a terenului deținut sau acesta a rămas în afara Urbariului sub pretextul că pământul lor nu era urbarial ci alodial, ei fiind iobagi sau jeleri alodiali, legile agrare din 1848²⁵ s-au referit la împrăștierea și eliberarea de sarcini feudale doar al iobagilor și jelerilor care au locuit înainte de 1 ianuarie 1848 pe pământ urbarial²⁶. Eliberarea și împrăștierea nu erau însă valabile pentru jelerii curiali și alodiali care înainte de 1848 au locuit la curțile nobiliare sau pe pământ alodial, devenite proprietate deplină a domnilor de pământ²⁷.

În ceea ce privește robota, aceasta era una din cele mai grele sarcini, atât datorită înzestrării slabe a gospodăriilor țărănești cu inventar viu și mort, a distanțelor mari și a drumurilor greu accesibile, cât și datorită tendințelor stăpânilor de a spori numărul zilelor de robotă. Reglementarea va permite însă încheierea între stăpâni și supuși a unor contracte de răscumpărare a robotei. Conform § 9 al punctului trei din urbariu, iobagul poate să-și răscumpere robota, dar nu poate fi obligat la aceasta. Răscumpărarea însemna în mod categoric o simplificare a raporturilor dintre cele două părți, țăranul scăpând de șicanele la care este sau crede că este supus, de veșnica lui îndoială față de corectitudinea oficialilor domeniului care țineau evidența robotei, își ușurează munca lui și a animalelor, putându-se concentra mai mult asupra propriei gospodării²⁸. Pentru o mai mare legalitate, contractul temporar sau veșnic cu stăpânul domeniului, trebuie încheiat sub adevăritarea comitatului. De asemenea, urbariul mai stipulează faptul că, „dacă contractul este temporar și una dintre părți ar dori să renunțe și să se întoarcă la această reglementare urbarială, ea are dreptul s-o facă dar, numai dacă înștiințează comitatul cu un an înainte despre această intenție, pentru ca în acest mod, atât stăpânul domeniului, cât și iobagul să poată face la timp modificările necesare pentru bunul mers al gospodăriei”.

Contractele de răscumpărare a robotei constituie cea mai concretă dovadă a unei noi percepții a timpului, a reconsiderării lui, a importanței crescute a timpului propriu, cât mai puțin dependent de cel al stăpânului²⁹. Numărul mare al contractelor de răscumpărare dovedesc preferința țăranilor pentru această modalitate de ușurare a sarcinilor cu care erau datori. De multe ori, stăpânii nu respectau prețurile de răscumpărare aflate în uz, dar tot așa au existat și cazuri în care s-au practicat prețuri de răscumpărare mai mici, ca urmare a sărăciei țăranilor.

²⁵ Art. nr. 9: *Despre desființarea slujbelor (robota), dijmei și plăților în bani aflate în uz pe baza urbariului sau a contractelor care țin locul acestuia*; Art. nr. 10: *Despre comasări, separarea pășunelui și dreptul de a tăia lemne*; Art. nr. 11: *Despre acele cazuri care până acum au fost rezolvate de autoritățile domeniului*; Art. nr. 13: *Despre desființarea dijmei bisericesti* (*Corpus Juris Hungarici*, pe suport CD-ROM, Editura Arcanum, Budapesta, 2000)

²⁶ Liviu Botezan, *Desființarea iobăgiei din Banat, Crișana și Maramureș în primăvara anului 1848*, în *Analele Universității din Oradea*, seria istorie-arheologie, tom VI-VII, 1996-1997, p.147

²⁷ *Ibidem*

²⁸ Barbu Ștefănescu, *Răscumpărarea robotelor sau reconsiderarea timpului propriu de către țăranii beiușeni la începutul secolului al XIX-lea*, în *Analele Universității din Oradea*, Istorie-Arheologie, tom VI-VII, 1996-1997, p. 125

²⁹ Idem, *Răspunsul lumii rurale din Crișana la propunerile de modernizare ale statului austriac*, în *Frontierele spațiului românesc în context european*, volum coordonat de Sorin Șipoș, Mircea Brie, Florin Sfrengeu, Ion Gumenăi, Editura Universității din Oradea/Editura Cartdidact din Chișinău, 2008, p.140

Localnicii din Cetariu recurg la această modalitate atât în anul 1792, cât și în anul 1793, ei răscumpărând robota manuală din „îngăduința binevoitoare a episcopului de Oradea, Kalatay Ferenc” la prețul de 15 cr./zi. Dacă în anul 1792, patru persoane plătesc pentru 88 de zile de robotă manuală 22 de florini, în 1793 numărul celor care răscumpără crește la opt, acestea plătind pentru 192 de zile, 48 de florini. În ambele contracte se stabilește ca jumătate din sumă să fie plătită până la Sf. Gheorghe, iar restul până la Sf. Mihai în casa perceptorală a „onorabilului stăpân” și în caz contrar „stăpânul domenal poate să-i ia [banii], prin execuție din orice bun de-al nostru pe care îl găsește”³⁰. La același preț și condiții răscumpără în 1793 și contribuabilii din Oradea-Velența, respectiv 408 zile de robotă manuală cu 102 fl.R. Însă în cazul lor, stăpânul le-a îngăduit plata în trei rate: „1/3 acum, 1/3 cu ocazia târgului ținut de Înălțarea Domnului și ultima parte de ziua Sf. Mihai”³¹.

Iată câteva cazuri concrete când iobagii cer și li se aprobă răscumpărarea robotei sau chiar scutirea de această sarcină urbanială. Văduva lui Lukáts János din Báránd cere răscumpărarea robotei „care este de 4 fl.R” și scutire de cens pe anul 1794, pe motiv că „neavând nici o avere, în afară de căsuța mea și încercând să-mi plătesc dările, dar nemaivăzând bine, am devenit incapabilă să câștig bani din munca manuală...”³². Din motive neștiute, deși prim-judele și sfatul au atestat că plângerea solicitantei este reală, i s-a aprobat o scutire de doar 2 fl.R³³. Tot din localitatea Báránd este și „trista servitoare credincioasă”, văduva lui Kováts Mihály care cere și ea și obține scutire de cens și răscumpărarea robotei de 5 fl.R. și 20 cr., deoarece „oamenii răi le-au dat foc, în mod intenționat paielor din curtea mea”, foc „groaznic” care mai apoi s-a extins și „a făcut praf și cenușă casa și averile mele” inclusiv cele recoltate pentru iarnă³⁴.

Alte cereri de răscumpărare sunt motivate de lipsa animalelor de jug. „Umilul și supusul în toate” Bunta Toader din Șoimuș, având la 1812, 12 zile iugale restanță pe anul ce a trecut, cere scutire sau răscumpărarea acestora, deoarece „de aproape trei ani am fost foarte păgubit”, pierzându-și unul din cei doi boi pe care îi avea și neavând bani să-l înlocuiască a fost nevoit să-l vândă și pe celălalt și să cumpere doi viței „luând bani și cu împrumutul”. Cu aceștia însă nu și-a putut presta robota și de aceea a rămas cu restanță. Pentru a-și susține cauza și a-l sensibiliza pe episcop încearcă să-l asigure că, el ar fi vrut să-și îndeplinească obligațiile: „restanța nu provine din faptul că n-am vrut să-mi pretez obligațiile, ci din neputință” se pare că și cu robota de pe anul în curs va rămâne restant: „vițeii au mai crescut, dar sunt tot fără putere și nu pot să sper că aş putea să pretez cu ei restanța și ceea ce sunt dator anul acesta”. Și un ultim argument în favoarea scutirii sau răscumpărării „în aceste vremuri de mari nevoi n-am putut să dau înapoi nici banii împumutați pentru cumpărarea vițeilor”³⁵. Se pare că tot lipsa animalelor îl determină și pe cantorul Matica Petru din Josani să ceară și pe anul 1812 răscumpărarea celor 7 ½ zile de robotă iugală. El își motivează cererea prin faptul că este cantor³⁶.

³⁰ Arhivele Naționale - Direcția Județeană Bihor, *Fond Episcopia romano-catolică Oradea. Acte economice*, inv. 246, dos. 2474, f.29-30

³¹ *Ibidem*, f.31

³² *Ibidem*, f.35

³³ *Ibidem*, f.35v

³⁴ *Ibidem*, f.36

³⁵ *Ibidem*, f.128

³⁶ *Ibidem*, f.129

Deci în final putem spune că importanța reglementării urbariale a constat în faptul că, relația dintre stăpân și iobag a fost pusă sub control statal și a pus stavilă sporirii pretențiilor stăpânilor de pământ. Iobagul a înțeles că relația dintre el și stăpân nu mai depinde de bunul plac al celui din urmă, de acum încolo sarcinile trebuie să le presteze în cantitatea stabilită și în cazul unor nereguli poate să ajungă până în fața tronului, prin intermediul procesului urbarial. Astfel, țăranul devine mai sigur pe el și obține o încredere sporită față de stat, fapt ce îl va impulsiona să se ocupe mai intens de propria-i gospodărie. Deci treptat țăranul începe să-și dea seama că are de acum de partea sa un aliat redutabil care este statul. Reglementând cuantumul obligațiilor prin raportarea la mărimea și calitatea sesiei, acordând permisiunea răscumpărării robotei, interzicând numeroase abuzuri, urbariul permite gospodăriei țăărănești să se consolideze. Teoretic, nemaitrebuind să suporte arbitrarul seniorial, gospodăria țăărănească începe să acumuleze, țăranul știe din ce în ce mai bine că o dată îndeplinite obligațiile feudale, restul resurselor de care dispune, materiale sau de timp, pot fi canalizate în interesul propriu. Puteau să folosească perioadele mai puțin solicitante ale calendarului anual pentru efectuarea unor munci în zone mai îndepărtate sau pentru meșteșuguri, conturându-se, treptat, o mentalitate economică incipientă. Cu banii obținuți ei își pot plăti obligațiile față de stat și stăpânul domenial.

Implementarea protocoalelor matricole în parohiile ortodoxe din Bihor (1779-1847)

Cristian APATI

The deployment of parish registers in orthodox parish from Bihor (1779-1847)

Abstract. *This study attends how state's required directions in population records were applied through ecclesiastic-administrative structure of Orthodox Church, especially at its low level, in this case, in Bihor country's parishes.*

The series of parish registers written in orthodox parishes in Bihor in 1779 – 1847 allows us to see the parson's reaction to state directions. It proves the existence or nonexistence of this documents in orthodox background of Bihor. It also gives us the opportunity to observe if the required information were totally registered by the popes. Equally, the supervisor protoprezbyter's marginal notes on the registers indicate that the pursuance of information quality was not only declared, but done.

Certainly, under the continuous state's pressure, along several decades, the orthodox clergy assumed itself the continuous censorship of the population.

Keywords: *Orthodox Church, Bihor country, modernization, parish registers, population records*

Începutul perioadei iluministe marchează și în domeniul evidenței populației debutul unui program legislativ coerent. Studiul de față își propune să urmărească în ce măsură norma impusă de stat a fost implementată prin intermediul structurii administrativ-eccleziastice a Bisericii ortodoxe, cu deosebire la nivelul său de jos, în cazul nostru, în parohiile din comitatul Bihor.

Dacă propunerile Congresului iliric din 1769 nu conțin nici un paragraf privitor la protocoalele matricole¹, Regulamentul iliric din 1777 impunea „ținerea protocoalelor parohiale” (paragraful 14)², iar peste doi ani, Rescriptul Declarator prevedea ca: „protocoalele parohiale, adică matricolele de botez, de deces și de căsătorie, ca și cele ale spovediților, să se țină în toate parohiile, după cele tipărite, care sunt pe cale să fie introduse, iar într-acestea toate să se înscrie, cu deplină credință, ca episcopii și protopopii, când cercetează parohiile, să le poată vedea cu amănuntul pe toate” (paragraful 55)³. Paragraful 32 al Rescriptului menționa încă o dată obligativitatea protopopilor de a verifica scrierea protocoalelor⁴. Acest din urmă act, ridicat uneori în istoriografie la rang de „Constituție” a ortodocșilor aflați în jurisdicția Carlovițului, și-a păstrat valabilitatea în toată perioada avută în vedere, reprezentând baza tuturor înscrisurilor oficiale care au fost trimise în teritoriu sub formă de circulare, ținta finală fiind parohia.

¹ I. D. Suci, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1980, vol. I (în continuare: *Documente privitoare...*), p. 326-327.

² *Ibidem*, p. 331.

³ *Ibidem*, p. 429.

⁴ *Ibidem*, p. 422.

Implementarea protocoalelor integra în sine două aspecte, unul cantitativ și altul calitativ. Inițial accentul s-a pus pe impunerea acestora, mai ales că primii ani au înregistrat un eșec de proporții: „*la noi beserici sunt 28 de toate... Iară la noi protocoale nu-i nice unul în protopiatul nostru, nice de botez, nice de morți, nice de cununie, nice de născuți*” – raporta protopopul din Buteni (comitatul Arad)⁵; cel din Ineu (comitatul Arad) scria episcopului: „*preoții, protocoalele botezului și a cununilor și conșcreptiile n-au scris, unii preoți de șase ani, precum am și trimesu doo protocoale, pentru mai buna mărturie și credere, la Domnul, să le vază singur Preosfinție Sa, cum ascultă preoții de noi, de pre înalțatele porunci împărătești*”⁶. În unele locuri, nici la sfârșitul deceniului al doilea al secolului următor preoții nu aveau protocoale. La 29 iulie 1819, consistoriul din Arad vestea pe sate că s-a făcut denunț la împărat deoarece parohii ortodocși din „*districtul Beiuș nu conduc matricole*”. Drept consecință, Consiliul Locumtenențial, la 17 mai, sub nr. 13641, ordona constituirea unei comisii de anchetă, în prezența unui delegat al episcopiei⁷.

Din păcate, nu putem cunoaște numărul parohiilor ortodoxe bihorene care au „*ținut*” protocoale matricole în perioada 1779-1847. Precizări cantitative putem face doar asupra celor care s-au păstrat până astăzi în *Colecția registrelor de stare civilă* aflată la Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale. *Colecția* adună un număr de 197 de registre ortodoxe. Dintre acestea unele însumează mai multe tipuri de date (născuți-căsătoriți, născuți-decedați sau născuți-căsătoriți-decedați, spre exemplu: Apateu - dos. 60, 61; Batăr - dos. 76; Bicaciu - dos. 124, Delureni - dos. 376; Diosig - dos. 383, 384, 385 etc.); inițial au fost separate, fiind legate împreună ulterior. Îndemnați și de o însemnare făcută pe unul dintre registre: „*s-au cercat acest protocol și dându-să preotului parohialnic îndireptare s-au rânduit ca acest protocol al răpăosaților de chilin să să lege și ție, în V. Velențe, în 3 zile ianuarie 1827, M. Manuilovici, arhimandrit Oppovi*”⁸, le-am numărat și defalcate: suma lor se ridică la 263⁹. Prezentăm mai jos un grafic privind protocoalele noi introduse de-a lungul acestor ani și trendul acestei acțiuni.

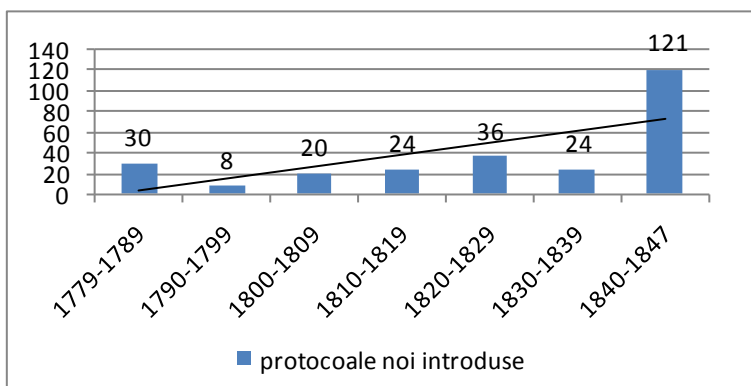
⁵ Ed. I. Găvănescu, *Mărturii românești din Eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea*, Arad, 1940, p. 48 (doc. 26, Buteni, 16 martie 1785).

⁶ *Ibidem*, p. 105-106 (doc. 57, Ineu, 7 decembrie 1786), protopopul enumeră preoții din următoarele parohii: Revetiri, Diieaci, Iosași, Dumbrăvița, Susani, Neagra, Slatina și Dezna.

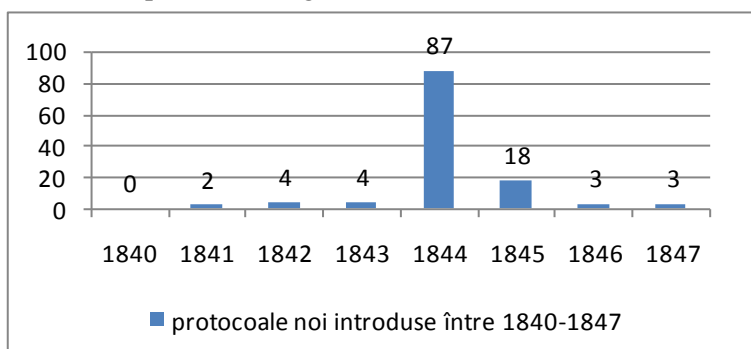
⁷ Ștefan Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, Oradea, 1935, vol. I, p. 81.

⁸ Arhivele Naționale – Direcția Județeană Bihor (în continuare: A.N.-D.J.Bh), *fond Colecția registrelor de stare civilă*, dos. 284 (parohia ortodoxă Ciheiu, născuți 1819-1832, decedați, 1819-1832), f. 96.

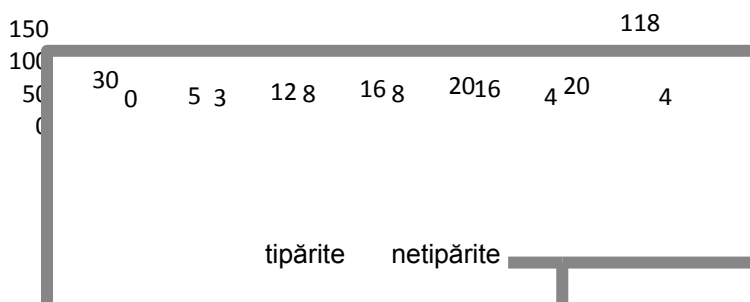
⁹ *Ibidem*, inv. nr. 87.

Boom-ul înregistrat în ultimii ani se explică prin faptul că începând cu anul 1844 au fost introduse, sub presiunea statului, protocoalele tipărite în limba maghiară. Pentru intervalul de timp 1840-1847 graficul arată astfel:

Din suma protocoalelor, 205 sunt tipărite și doar 58 netipărite, iar dosarele cu nr. 284 (Ceheiu), 478 (Girișu de Criș), 645 (Nimăiești) și 879 (Parhida) sunt mixte, o parte tipărită, iar alta netipărită.

Credem că această serie de protocoale ne va permite să observăm răspunsul parohilor la cerințele statului.

Sub aspect calitativ, esența presiunii de implementare corectă a protocoalelor a fost foarte bine subliniată la începutul unei circulare din anul 1821: „*acele zisă protocoale ce sânt pentru bună orânduire și îndreptare bunului de obște, așa și pentru folosul fiește căruia supus, nu numai să sã afle la toată biserica și preoții să scrie într-ânsele pre toț botezații, cununații și îngropații, ce și în toate locurile asemenea să sã*

ducă, adecă ca cum ar fi toate de un formular scrise”¹⁰. Ideea reapare doi ani mai târziu: „Preosfințita Sa Cesaro-Crăiască și Apostolicească Mărire s-au îndurat pârintește a da iarăș Excelenției Sale Domnului Arhiepiscop și Mitropolit al Carloveșului așa feliu de poruncă preainaltă ca protocoalele botezaților, cununaților și a îngropaților, de la care atârnă norocirea a multor familii, cu toată întregime și asemenea în tot locul să se scrie”¹¹. Aceste rânduri scot în relief substanța filosofiei statale din perioada luministă: „binele de obște” și cel al „individumurilor”. Din moment ce întreg sistemul economic și militar avea la temelie individul, ca persoană de sine și ca grup social, este de înțeles grija continuă a birocraților imperiali pentru aceste evidențe. Sunt punctate aici două elemente principale, care ating „purtarea” protocoalelor: primul presupunea existența unei singur formular în toate parohiile, ceea ce se putea realiza prin procurarea de către toți preoții a protocoalelor tipărite, iar al doilea, la fel de important, constă în necesitatea completării integrale și fără greșală a rubricilor din tipizate.

Registrele tipărite sunt menționate chiar în Rescriptul Declarator (1779): „protocoalele parohiale, ..., să se țină în toate parohiile, după cele tipărite, care sunt pe cale să fie introduse”¹². Primele protocoale tipărite au fost introduse în Districtul Oradiei Mari chiar din acel an, până la noi au ajuns asemenea protocoale din următoarele parohii: Borșa¹³, Gepiu¹⁴, Oradea¹⁵, Săldăbagiu Mic¹⁶, Sebiș¹⁷ și Tinăud¹⁸. Protocoale tipărite nu aveau toți parohii nici peste 30 de ani. În anul 1810, protopopul orădean anunța „că să vor cerca protocoalele cât mai curând”, atrăgând atenția parohilor „să le aibă și întru acele toate cu rânduială să însămneze, și de n-ar ave careva protocoale tipărite să-și cumpere hârtie și dintru aceia să facă trii protocoale deosebi”¹⁹.

În anii 20 ai secolului al XIX-lea Consistoriul ortodox din Arad a pornit o adevărată ofensivă, cu scopul de a determina cât mai mulți parohi să-și procure protocoale tipărite, astfel încât să nu mai apară deosebiri în modul de a le scrie: „pentru aceia nu să duc în toate locurile asemenea, căci în multe locuri până acuma au din nebăgare de seamă a preoților, au din alte stări împrejur nu sânt protocoale tipărite, ci în loc de protocoale numai niște hârtii răsăpitate și nelegate pre care preoții fără de nici o rânduială însămneză...”²⁰. Drept consecință, s-a hotărât: „să se tipărească câteva exemplare de protocoale pentru locurile acele unde ar fi de lipsă, cu cheltuiala biserecilor”. Pentru a se cunoaște numărul necesar, preoții urmau să trimită „relații” la

¹⁰ Idem, *fond Parohia Ortodoxă Buteni*, dos. 1 (în continuare: *Registrul Buteni...*), p. 398 (poruncă împărătească; arhiepiscopul; episcopul Iosif Putnic, Arad, 18 ian. 1821).

¹¹ *Ibidem*, p. 440 (Cesaro-Crăiască Mărire; arhiepiscopul; episcopul Iosif de Putnic, Arad, 1 oct. 1823).

¹² *Documente privitoare...*, p. 429.

¹³ A.N.-D.J.Bh., *fond Colecția registrelor de stare civilă*, dos. 164 (născuți, 1779-1844).

¹⁴ *Ibidem*, dos. 459 (decedați, 1779-1826).

¹⁵ *Ibidem*, dos. 680 (decedați, 1779-1792).

¹⁶ *Ibidem*, dos. 1064 (născuți, 1779-1843), dos. 1067 (căsătoriți, 1779-1843), dos. 1070 (decedați, 1779-1843).

¹⁷ *Ibidem*, dos. 1176 (născuți, 1779-1840; căsătoriți, 1779-1838; decedați, 1779-1840).

¹⁸ *Ibidem*, dos. 1304 (născuți, 1779-1840).

¹⁹ Idem, *fond Episcopia Ortodoxă Oradea*, dos. 3e, f. 227v-228 (protopopul M. Manuilovici, 21 iun. 1810).

²⁰ *Registrul Buteni...*, p. 398-399 (arhiepiscop; episcopul Iosif Putnic, Arad, 18 ian. 1821).

protoprezviteri în care să menționeze dacă au sau nu registre tipărite. Dacă aveau, se punea problema să nu fie aproape pline, astfel încât să fie necesar a-și cumpăra altele nu peste mult timp. Nu în ultimul rând, trebuia precizat tipul protocolului²¹. Peste câteva luni, se lua decizia ca, în parohiile foarte sărace, sarcina cumpărării protocoalelor să cadă asupra preotului, din veniturile sale: „*dară oareunde ar fi biserica așa săracă de n-ar ave cu ce să capete așa feliu de protocoale tipărite să să orânduiască ca însuși preoți parohialnici aceia greotăte a o purta datorinți să aibă*”²². O listă cu îndatoriri protopopești din anul 1823 enunță chiar în punctul său de început că protopopul va fi îndatorat atunci când va vizita parohiile să facă „*în toate locurile cercarea acelor de trei feluri numite protocoale și aflând doară undeva cumcă careva protocol tipărit numai puține frunze ar fi nescrisă ... că într-alt loc nici până acuma protocoale tipărite, ci numai cu mâna scrisă, ba doară nici cu mâna scrisă să află, vei însămnă și locul acela și de chilin pentru fieștecare protocol numărul coalelor câte ar trebui să să tipărească*”²³. La scurt timp, protocoalele tipărite erau primele enumerate între „*cele de lipsă pentru scriere*”²⁴.

În ceea ce-i privește pe credincioșii nemilitari, formularele tipărite, precum și cele netipărite care respectau acest model, și-au păstrat conținutul informațional până la începutul deceniului 5 al secolului al XIX-lea, când apare o nouă rubricatură, iar datele personale se înmulțesc²⁵. Acestea erau scrise în limba română. Mai apoi, din anul 1844, au fost impuse protocoalele matricole în limba maghiară²⁶, păstrându-se într-o mare măsură formatul celor anterioare²⁷.

Formularul tipărit reținea o sumă consistentă de date personale. Pentru nașcuți-botezați: sexul, data nașterii, părinții, locul unde locuiesc părinții, preotul botezător, hramul bisericii și localitatea unde s-a oficiat această taină, data la care a fost botezat, numele copilului, numele nașului, localitatea de domiciliu a acestuia; pentru căsătoriți: împlinirea celor trei vestiri, numele mirelui, localitatea unde trăia acesta, numele

²¹ *Ibidem*, p. 399 (arhiepiscopul; episcopul Iosif Putnic, Arad, 18 ian. 1821).

²² *Ibidem*, p. 425 (arhiepiscop; consistoriul Arad, Arad, 1 sept. 1821).

²³ *Ibidem*, p. 440-441 (Cesaro-Crăiască și Apostoliceacă Mărire; arhiepiscopul; episcopul Iosif Putnic, Arad, 1 oct. 1823).

²⁴ *Ibidem*, p. 443 (Preosfințită Mărire; Înalt Țiitorul de Loc Sfat Crăesc Unguresc, nr. 11104, 27 apr. 1824; episcopul Iosif Putnic, Arad, 22 mai 1824).

²⁵ A.N.-D.J.Bh., *fond Colecția registrelor de stare civilă*, dos. 1339, f. 20 (parohia ortodoxă Tulca, botezați, 1839-1844; varianta nouă din anul 1841; protocol netipărit); *Ibidem*, dos. 619, f. 116 (parohia ortodoxă Mădăras, nașcuți, 1822-1843; variantă nouă din august 1842; netipărit); *Ibidem*, dos. 376, f. 38v (parohia otodoxă Beznea/Delureni, nașcuți, 1827-1845; variantă nouă din anii 1844-1845; netipărit); *Ibidem*, dos. 675, f. 81 (parohia ortodoxă Oradea Mare, cununați, 1812-1844; variantă nouă din anul 1842; netipărit); *Ibidem*, dos. 1345, f. 21 (parohia ortodoxă Tulca, cununați, 1834-1844; variantă nouă din anul 1841; netipărit); *Ibidem*, dos. 376, f. 105 (parohia ortodoxă Beznea/Delureni, cununați, 1831-1845; variantă nouă din anul 1844; netipărit); *Ibidem*, dos. 1351, f. 37v (parohia ortodoxă Tulca, decedați, 1834-1843; variantă nouă din anul 1841; netipărit); *Ibidem*, dos. 376, f. 84 (parohia ortodoxă Beznea/Delureni, decedați, 1831-1844; variantă nouă din anul 1844; netipărit).

²⁶ Pavel Vesa, *Eparhia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, Arad, 2008, p. 172-173.

²⁷ A.N.-D.J.Bh., *fond Colecția registrelor de stare civilă*, dos. 61, f. 1 (parohia ortodoxă Apateu, nașcuți, 1844-1852; apare din anul 1844; protocol tipărit); *Ibidem*, f. 9 (parohia ortodoxă Apateu, cununați, 1844-1854; apare din anul 1844; tipărit); *Ibidem*, f. 11 (parohia ortodoxă Apateu, decedați, 1844-1854; apare din anul 1844; tipărit).

miresei, starea ei matrimonială (fată, văduvă sau divorțată), localitatea, data, preotul oficiant, hramul bisericii și localitatea, numele nașului și localitatea de unde era, alți martori; pentru decedați: numele decedatului, localitatea, dacă s-a spovedit și cuminecat, preotul prin care s-au săvârșit aceste tainele, hramul bisericii și localitatea, data decesului, data înmormântării, preotul care a oficiat slujba, unde s-a îngropat, în care cimitir²⁸, sau poate în cripta din biserică²⁹. În mod obișnuit, fiecărei însemnări i s-a atribuit și un număr de ordine, în limbajul birocratic al timpului se vorbește despre „numărul registrului”. Modelele apărute în limba română la debutul deceniului al 5-lea integrează informații suplimentare, care vor fi preluate și în cele tipărite în limba maghiară. Pentru născuți-botezați se consemnează informații privind vaccinarea împotriva vărsatului, starea matrimonială a mamei, dacă copilul s-a născut „afară de cununie” sau nu³⁰. În cazul cununaților apar în plus „domnia, varmegia, ținutul”, numele părinților, dacă mireasa era văduvă trebuia scris și numele soțului decedat, vârsta celor doi și „starea”³¹. O variantă mai adaugă „legea”, locul nașterii, iar pe lângă nași și martorii³². Alt model conține o rubrică denumită „alte stări împrejur”³³. Cu privire la decedați s-au adăugat „starea”, locul nașterii, vârsta și boala care a dus la deces³⁴. Varianta românească din anul 1844 pomenește în plus religia și „alte stări împrejur”³⁵. În cazul militarilor, la aceste date se adaugă informații privind regimentul și compania căreia îi aparținea ostașul³⁶. Suma de informații precizată a reprezentat norma trasată de stat. Cu toate că formularele tipărite veneau mult în ajutorul preoților, unii au dat dovadă de superficialitate și nu au completat toate rubricile.

Protocoloalele netipărite reprezentau o altă piedică în calea îndeplinirii cerințelor. Prin natura lor acestea înlesneau eludarea unor date. Parohul nu avea în față

²⁸ Uneori parohul specifica „temeteul rumânilor”, *Ibidem*, dos. 845 (parohia ortodoxă Oradea-Velența, născuți 1815-1820, cununați 1805-1827, decedați 1815-1824), f. 41v; „temeteul cel cătănesc”, *Ibidem*, f. 43; „întirumul de obște”, sau „temeteul de obște”.

²⁹ În cripta bisericii erau înmormântați preoții și soțiile lor, *Ibidem*, dos. 845 (parohia ortodoxă Oradea-Velența, născuți 1815-1820, cununați 1805-1827, decedați 1815-1824), f. 29: „acolo în bisearica ce Cathedralică greco-neunită a Orăzii-Mari, adecă în cripta Domnului Assesor Mihail Cristof s-au astrucat”; *Ibidem*, f. 31: „mai pre urmă l-am pecetluit în cripta cea preoțească”.

³⁰ *Ibidem*, dos. 1339, f. 20 (parohia ortodoxă Tulca, botezați, 1839-1844; varianta aceasta pare în anul 1841; protocol netipărit); *Ibidem*, dos. 619, f. 116 (parohia ortodoxă Mădăras, născuți, 1822-1843; variantă nouă din august 1842; netipărit).

³¹ *Ibidem*, dos. 675, f. 81 (parohia ortodoxă Oradea Mare, cununați, 1812-1844; variantă nouă din anul 1842; netipărit); *Ibidem*, dos. 1345, f. 21 (parohia ortodoxă Tulca, cununați, 1834-1844; variantă nouă din anul 1841; netipărit); *Ibidem*, dos. 376, f. 105 (parohia ortodoxă Beznea/Delureni, cununați, 1831-1845; variantă nouă din anul 1844; netipărit).

³² *Ibidem*, dos. 1345, f. 21 (parohia ortodoxă Tulca, cununați, 1834-1844; variantă nouă din anul 1841; netipărit).

³³ *Ibidem*, dos. 376, f. 105 (parohia ortodoxă Beznea/Delureni, cununați, 1831-1845; variantă nouă din anul 1844; netipărit).

³⁴ *Ibidem*, dos. 1351, f. 37v (parohia ortodoxă Tulca, decedați, 1834-1843; variantă nouă din anul 1841; netipărit).

³⁵ *Ibidem*, dos. 376, f. 84 (parohia ortodoxă Beznea/Delureni, decedați, 1831-1844; variantă nouă din anul 1844; netipărit).

³⁶ *Registrul Buteni...*, p. 505 (anul 1830, martie 27, model netipărit); A.N.-D.J.Bh., *fond Colecția registrelor de stare civilă*, dos. 680a, f. 152-153 (parohia ortodoxă Oradea Mare, decedați, 1832-1844; pentru militari, anul 1839; netipărit).

rubrici în care să înscrie informațiile care i se solicitau, consemna în protocol după cum credea el de cuvință, preferând de multe ori formule prescurtate: „1809, S-au născut parte bărbătească [lancău] Simion din Mociar și s-au botezat prin mine preotul Dimitrie în luna aprilie nănașu lui a fost Micu Mihaiu din Mociar”³⁷ sau „Mai 29, S-au botezat și cu mir s-au uns parte femeiască Maria, tatăl pruncului Ruscaș Ioan, mumă Ana, nașa Eudochie gazdoe lui Erdeli Dimitrie prin V. Davidovici, cant. Orăzii Mari”³⁸. În primul caz, observăm că lipsesc numele părinților, data exactă a nașterii și a botezului, hramul bisericii, iar în al doilea localitatea de domiciliu a părinților, data exactă a nașterii și a botezului, hramul bisericii. Asemenea cazuri se întâlnesc și în protocoale de cununați și decedați³⁹. S-au păstrat însă și protocoale netipărite care păstrează formularul celor tipărite și nu sunt puține⁴⁰.

Aplicarea cerințelor statului din acest domeniu în viața cotidiană a parohiei urma a fi supravegheată de către protopopi și autoritățile laice din teritoriu. S-au păstrat mai multe ordine circulare în acest sens. Spre exemplu, în 30 martie 1813 episcopul Pavel Avacumovici trimitea preoților o circulară în care sublinia că „a Sa Preosfințită Mărire, atot preamiloștește a porunci bine au voit, ca protoprezviterii după modul și obiciaiul până acuma avut și de acuma însă cu toată sârguința în protoprezviteratul și eși încrezut să umble, și precum pe păstorii sufletelor oare împlinesc celea înalte porunci, precum sunt: scrierea protocoalelor..., cu pază bună [să ia] în seamă”⁴¹. Majoritatea acestora reiau ideea de a scrie „în regulă” matricolele „după cum cer preainaltele orândueli”. Vizitele canonice efectuate de către protopopi au fost cu siguranță mai eficiente decât ordinele scrise primite de parohi. Cazurile excepționale au impus comisii de control⁴². Adesea preoții erau chemați cu protocoalele la verificat în localitatea de reședință a protopopului.

Urmărind însemnările de pe registre observăm considerațiile superiorilor asupra calității actului de consemnare a datelor. Evoluția numerică a acestora poate fi vizualizată în graficul următor:

³⁷ *Ibidem*, dos. 404, f. 18 (parohia ortodoxă Dumbrava, botezați, 1807-1812, 1814-27).

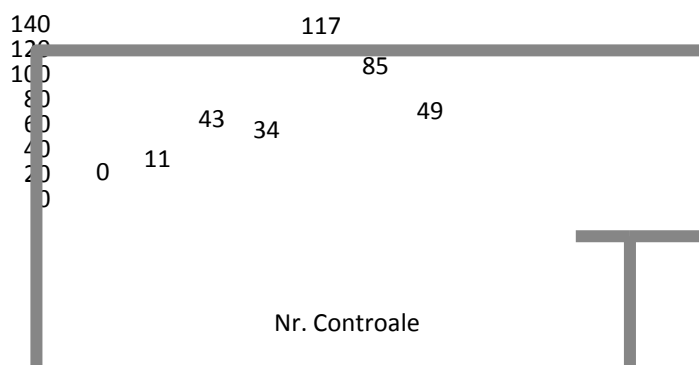
³⁸ *Ibidem*, dos. 670, f. 1a (parohia ortodoxă Oradea Mare, botezați, 1794-1811).

³⁹ *Ibidem*, f. 14, 15 (parohia ortodoxă Oradea Mare, cununați, 1794-1806).

⁴⁰ *Ibidem*, dos. 123, f. 2 (parohia ortodoxă Bicaciu, botezați, 1824-1844; netipărit); *Ibidem*, dos. 60, f. 4 (parohia ortodoxă Apatuș, decedați, 1817-1851, netipărit).

⁴¹ *Registrul Buteni...*, p. 269 (Preosfințita Mărire; episcopul Pavel Avacumovici, Arad, 30 martie 1813. Alte exemple: *Ibidem*, p. 323 (Înălțat de Loc Țiitorul Sfânt Unguresc, administratorul eparhialnic Procopie Balici, Arad, 19 oct. 1816; protopopul Ioan Popovici, [Buteni]): „fieștecare preot parohialnic dator iaste a ave și a ținea protocoalele... căci și Consistoriumului acestuia neîncetat va fi datorință a privilegia oare împlinescuse rânduile și poruncile cele preînalte”; *Ibidem*, p. 354-355 (Consiliul Locumtenențiale Unguresc în Buda, nr. 11385, 21 apr. 1818; administratorul eparhial Procopie Balici, Arad, 2 mai 1818 c.v.): „să faci orânduială, ca protocoalele aceștea după cum cer preainaltele orânduile, cu toată cuvința, deplin și fără de scădere să se poarte..., să cauți și bine să cerci oare are fieștecare preot și de are scriele drept, fără de scădere așa felu de protocoale bisericești”; etc.

⁴² A.N.-D.J.Bh., fond Colecția registrelor de stare civilă, dos. 1406 (parohia ortodoxă Vașcău-Bărăști, născuți 1824-43, 1845-1853, decedați 1847-1853), f. 44, 12v, 37v: „văzut în Bărești în 29 august 1841, Ioan Illiș, parohul Gurbediului și consistorialnic assesor și Dimitrie Antonovici consistorialnic notar de deputați Consistoriului de l. g. n. u. al Orăzii Mari”.

Dacă pentru primii zece ani nu am depistat nici o notiță marginală care să ateste verificarea protoalelor, în intervalul 1820-1829 se ajunge la un maxim de 117 asemenea notițe. După această perioadă trendul fiind negativ, atingând între anii 1840-1847 valoarea 49 (36 între 1840-1842, 8 între 1843-1846 și 5 în 1847). Introducerea protoalelor tipărite în limba maghiară în anii 1844 și 1845 (87, respectiv 18; așadar, un număr de 105 protoale, din suma totală de 263) poate fi o explicație pentru scăderea numărului controalelor. Suma însemnărilor lăuate de protopopi pe registrele de stare civilă se ridică la 339.

Dincolo de număr, însemnările rețin concluziile operațiunilor de supervizare a „ducerii” protoalelor. Spre exemplu, în anul 1827, la data de 21 ianuarie, M. Manuilovici, protoprezviter al Oradei Mari, după verificarea protoalelor parohiei Bicaciu, consemna în protocolul botezaților: „s-au cercat acest protocol a botezaților și îndreptându-să s-a dat rânduială ca cu deplin și curat să scrie și tipărit protocol să se înseamne”⁴³. După această remarcă a protoprezviterului, chenarul în care au fost înscrise informațiile a luat forma celui tipărit. Parohului i s-a solicitat să cumpere registru tipărit și pentru decedați; „s-au cercat și îndreptându-să acest protocol, s-au dat rânduială preotului ca curat și cu deplin să poarte și scrie și să însemneze protocolul tipărit, în 21 zile ianuar 1827, prin M. Manuilovici, arhimandrit”⁴⁴.

Athanasie Boțco, noul „prezeș” al consistoriului din Oradea-Velența, fără să lase altceva înscris pe protocol decât „reviz. în Diosig în 27 mai 1830”⁴⁵, se pare că, verbal, l-a îndemnat pe parohul Andrei Praja să traseze un formular după modelul celui tipărit. Suntem îndreptățiți să facem această afirmație deoarece constatăm că înainte de data vizitei preotul a folosit o formulă prescurtată, din care lipsește data nașterii, hramul bisericii și localitatea unde se află biserica, precum și numărul de ordine⁴⁶. După control, din anul 1831, apar consemnate toate datele prevăzute de normă.

În cazul parohiei Oradea-Velența, o formulă redusă, fără data nașterii, localitatea de domiciliu a părinților și a nașului, fără hramul bisericii, a fost înlocuită cu

⁴³ *Ibidem*, dos. 123 (parohia ortodoxă Bicaciu, botezați, 1824-1844), f. 6.

⁴⁴ *Ibidem*, dos. 128 (parohia ortodoxă Bicaciu, decedați, 1824-1843), f. 2v: „s-au cercat și îndreptându-să acest protocol, s-au dat rânduială preotului ca curat și cu deplin să poarte și scrie și să însemneze protocolul tipărit, în 21 zile ianuar 1827, prin M. Manuilovici, arhimandrit”.

⁴⁵ *Ibidem*, dos. 384 (parohia ortodoxă Diosig, botezați, 1827-1836; decedați, 1827-1839), f. 5.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 2.

cea din registrele tipărite, în condițiile în care nu apare nici o însemnare⁴⁷. Cu toate că aceste formule scurte⁴⁸ nu conțin elementele enumerate, constatăm că în anul 1798, protopopul de atunci al Oradei Mari, Theodor Arsici, era mulțumit: „s-au cercat și dupe cum se arată am aflat a fi pe amăruntul scrise, care și mărturisesc în V.-Velențe, 18 decemvrie 1798”⁴⁹.

Însemnarea protopopului M. Manuilovici, prezintă pe mai multe registre⁵⁰, reamintea preoților că această datorie era voia împăratului: „s-au cercat acest protocol al botezaților și îndreptându-să, s-au dat rânduială la preoți ca curat să poarte și să scrie protocolurile și tipărit protocol să sârzuiască, după cum iaste poruncă și rânduială preînălțată, în 19 zile ianuar 1827”⁵¹. Cel puțin o parte a clerului și-a însușit acest deziderat: „capăt și lui Dumnezeu laudă. Altă matricolă va începe, tipărită, nu așa cu mâna însemnată, Pavel F[a]și”⁵². Într-adevăr, o matricolă tipărită a fost începută⁵³. Această notiță naște o bănuială, este posibil să fie existat o înțelegere tacită între protopopi și preoții, în sensul de a păstra, de a scrie, matricolele netipărite până la folosirea tuturor „frunzelor”, în condițiile în care hârtia era destul de scumpă, mai ales cea imprimată.

Faptul că protocoalele netipărite ofereau o posibilitate mai mare de eroare reiese și din numeroase notițe consemnate pe acestea. Spre exemplu, pe protocolul parohiei Lăzăreni-Calea Mare, protopopul Theodor Arsici a notat: „pene aci nu are rânduiale, s-au scris că nice anu n-are, [nice] luna, nice [zioa], pre[otul] n-au pus [...], dat în V.-Velențe 19 martie [înainte de 1798], Theodor Arsici”⁵⁴. Ceea ce este mai important, este faptul că parohul a ținut cont de ordinul protopopului său: din anul 1798 rubricile sunt completate toate. Peste câțiva ani însuși protopopul constata: „pene aci cercându-se, mai cu bune rânduiale s-au aflat dechet pene aci, dat în Velența, 19 [?] 1802, Theodor Arsici”⁵⁵; peste doi ani însemnarea lui se reduce la: „vizit Arszits [1804]”⁵⁶. Pentru anii amintiți, un alt protocol, aparținând tot parohiei Lăzăreni-Calea Mare, conține însemnări asemănătoare⁵⁷. Observăm că aceste protocoale, cu probleme la început, au fost mai des verificate în perioada respectivă, probabil, în ideea de a-l determina pe paroh să îndrepte greșelile de până atunci.

⁴⁷ *Ibidem*, dos. 844 (parohia ortodoxă Oradea-Velența, botezați, 1805-1844), f. 13, 28. Situația se repetă și în cazul protocolului cununaților: *Ibidem*, dos. 845, f. 2, 10v.

⁴⁸ *Ibidem*, dos. 670, f. 14, 15 (parohia ortodoxă Oradea Mare, cununați, 1794-1806; netipărit).

⁴⁹ *Ibidem*, dos. 670 (parohia ortodoxă Oradea Mare, botezați 1794-1811; cununați 1794-1806; decedați 1793-1811), f. 5, 16v, 27v.

⁵⁰ Unele dintre ele sunt puțin diferite: *Ibidem*, dos. 1225 (parohia ortodoxă Tâmașda, născuți 1805-1853), f. 60: „s-au revidea lui acest protocol a botezaților și cu multe hibe aflându-se s-au dat îndreptare parohului cum să aibă a duce sau a purta protocolul acesta și să sileacă coale tipărite a agonisi, în 15 zile fev. 1827, prin M. Manuilovici, arhimandrit”.

⁵¹ *Ibidem*, dos. 1336 (parohia ortodoxă Tulca, botezați, 1823-1831), f. 31v; *Ibidem*, dos. 619 (parohia ortodoxă Mădăras, născuți 1822-1843), f. 24.

⁵² *Ibidem*, dos. 677 (parohia ortodoxă Oradea Mare, născuți, 1830-1832), f. 19v.

⁵³ *Ibidem*, dos. 672a (parohia ortodoxă Oradea Mare, născuți, 1832-1844).

⁵⁴ *Ibidem*, dos. 578 (parohia ortodoxă Lăzăreni-Calea Mare, născuți 1805-1831, cununați 1780-1844, decedați 1816-1831), f. 35v-36.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 37v-38.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 40.

⁵⁷ *Ibidem*, dos. 577 (parohia ortodoxă Lăzăreni-Calea Mare, născuți 1804, cununați 1830-1836, decedați 1806-1844), f. 80, 80v, 81v, 84, 85.

Parohului Theodor Popovici, din satul Beznea, în momentul cercetării protocoalelor, în anul 1827, i s-a atras atenția ca „începând de la anul 1827, toate însemnările ce are pentru cei botezați să se pună în protocol”. Vizita administratorului protopopiatului Peștiș, Iosif Popovici, din anul 1831, îi aduce acestuia o surpriză neplăcută, preotul trecuse cu vederea îndemnul său: „*totuși anul 1828 și 1829 nu s-au înprotocolat, ci au sărit la anul 1830*”. Și de această dată este iertat, primind doar o mustrare scrisă: „*aceasta lucrare foarte împotrivoare fiind orânduielelor celor înalte, foarte aspru și sub cea mai mare greotate a răspunsului să îndatorește preotul locului, ca scădere ce să află în protocol să o îndeplinească*”. Dacă la următoarea vizită nu va avea evidențele în ordine, preotul urma să fie dus la judecată, în fața consistoriului: „*că de să va afla în anul următoriu la vizitației neîmplinită, atunci aceasta rânduiala se va arăta Cînsitului Consistorium*”⁵⁸. Peste câțiva ani acest paroh a mai avut câteva scăpări. În 1836, până în luna mai, registrul nu era scris: „*pre anul 1836, până acuma nu s-au scris, de voi afla așa scădere sub greotatea răspunsului va fi preotul cel mai tânăr, în Oradea Mare, mai 6 zile 1836, Iosif Popovici, protoprezviterul Peșteșului*”⁵⁹. Preotul cel tânăr, „*Mitrofan, capelan*”, s-a conformat, trecând în protocol toate restanțele.

Multe protocoale, cu greșeli mai puțin grave, au fost corectate cu prilejul verificărilor: „*s-au cercat acest protocol și s-au îndreptat*”⁶⁰, ori „*s-au dat îndreptare pentru îndeplinită purtare și scriere întrânsul*”⁶¹. O garanție mai mare pentru respectarea ordinelor, a normei, prezentau preoții tineri, mai ales că ei au fost instruiți la consistorii, fie erau absolvenți ai Preparandiei sau Institutului teologic din Arad. Spre aceștia se îndreptau cele mai multe speranțe: „*s-au cercat și îndreptat și pentru mai bună purtare s-au pus în datorință parohului celui tânăr, Pavel Popovici, fără dă zmintele să se poarte, în Oradea Mare, aprilie 20, 1827, Iosif Popovici, administrator*”⁶². Se întâmpla aceasta și datorită faptului că mulți preoți mai învârstă sufereau diverse boli care nu le permiteau să îndeplinească poruncile privitoare la protocoale, realitate descrisă într-o scrisoare către consistoriul orădean de către

⁵⁸ *Ibidem*, dos. 376 (parohia ortodoxă Delureni/Beznea, născuți 1827-1845, cununați 1831-1845, decedați 1831-1844), f. 3.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 20v.

⁶⁰ *Ibidem*, dos. 577 (parohia ortodoxă Lăzăreni-Calea Mare, născuți 1804, cununați 1830-1836, decedați 1806-1844), f. 101: „*s-au cercat acest protocol a celor ce să botează, în luna octomvrie, 13 zile, 180[4] în Calea Mare și s-au îndreptat hibă care s-au aflat, prin mine M. Manuilovici*”; *Ibidem*, dos. 499 (parohia ortodoxă Gurbediu, născuți 1783-1830, cununați 1789-1842), f. 133: „*prin M. Manuilovici am cercat și am dat îndreptare, protoprezviterul Orășii Mari*”; *Ibidem*, dos. 502 (parohia ortodoxă Gurbediu, decedați 1788-1843), f. 74v: „*s-au cercat acest protocol a răpăsoașilor în Tulca, în 24 zile iulie 1822 și cu hibe fiind s-au îndreptat, prin M. Manuilovici*”; *Ibidem*, dos. 1064 (parohia ortodoxă Gurbediu, născuți 1779-1843), f. 58v: „*s-au cercat acest protocol în 26 zile ianuar 1827 și de hibe s-au îndreptat, prin M. Manuilovici, arhimandrit Oppovei*”; etc.

⁶¹ *Ibidem*, dos. 671 (parohia ortodoxă Oradea Mare, decedați, 1811-1827), f. 186; alt exemplu: *Ibidem*, dos. 675 (parohia ortodoxă Oradea Mare, cununați, 1812-1844), f. 40: „*în 21 decemvrie 1826, s-au revidealuit acest protocol a cununașilor și s-au dat îndreptare întru îndeplinită însemnare în trânsul celor ce să cunună, prin M. Manuilovici, arhimandrit Oppovi*”.

⁶² *Ibidem*, dos. 1304 (parohia ortodoxă Tinăud, născuți 1779-1840, cununați 1781-1841, decedați, 1781-1841), f. 46v; *Ibidem*, f. 90v: „*s-au căutat și îndreptat și pentru mai bună a lui purtare s-au încredințat preotului Pavel Popovici, Oradea Mare, [aprilie] 20, 1827, Iosif Popovici, administrator*”.

administratorul protopopesc al Pomezului, Ioan Bodea: „mai mulți preoți sunt foarte bătrâni și datorințele celea cuvincioasă, precum prescrierea protocoalelor nici decum la sfârșit cu dânși nu le pot duce, zicându-mi de față că ei acum nu văd; așa ca datorinței să pot face îndestul mie me-au căutat în anul acesta tot pe la dânși pe acasă a merge și a le scria”⁶³.

Foarte rar, din neatenție, se întâmpla ca să fie trecut de două ori aceeași persoană, pentru ca mai apoi greșala să fie corectată. În protocolul parohiei Mădăras s-a făcut o asemenea corecție, trăgându-se peste poziția cu numărul 518, din anul 1832, iulie 27: „s-au făcut zmintea de s-au scris de doo ori aceasta”⁶⁴. Altă zmintea surprindem în registrul parohiei Toboliu: „rând greșit, 19 [octomvrie] 1798 [...]”⁶⁵. În acest caz nu știm cine a făcut corecția, parohul sau protopopul supervisor, oricum, importantă este remedierea deficiențelor.

Una dintre cele mai grave greșeli care se putea face era schimbarea numelui credincioșilor. Autoritățile habsburgice aveau informații despre modificarea acestora și atrăgeau atenția asupra necesității scrierii corecte, căci „multe zmințele, ba încă foarte adesă ori și rele urmări trebuie să urmeze”⁶⁶. Era necesar ca preoții să fie cu băgare de seamă la scrierea protocoalelor, sau a altor documente care implicau nume de persoane: „totdeauna poreclele sale celea adevărate a le pune”⁶⁷. Aceste defecte ies la suprafață odată cu extrasele matricole, dar și cu ocazia vizitelor canonice: „păne în 7 zile februarie 1810 [am] cercat acest protocol și [în] scriere numelor s-au aflat hibă. Dat în V.-Velențe, în 1 zi decemvrie [1810]”⁶⁸. Corecturile asupra numelor sunt prezente în protocoale. Spre exemplu, registrul de nașcuți-botezați al parohiei Băița, la numărul 196, din anul 1826, iulie 20, înregistrează corecția numelui unui copil, din Maria în Catința⁶⁹. Un caz mai elocvent este acela din matricola nașcuților-botezați a parohiei Gurbediu: „Boton Georgie, fiind smintit prenumele Theodor și prin îndreptare maică-sa, răzându-l l-am însămnat pre numele său” - nr. 265, din 1822, 3 mai⁷⁰. Birocrația timpului acorda o mare importanță și numelor nașilor și a martorilor, nici acestea nu trebuiau scrise greșit, protopopii notând pe registrele matricole instrucțiuni în acest sens: „bine treabă luat seama ca acela să se pue în protocol de cumătru care ține lumina, iar nu părinți aceluia și anume treabă pus a cui prunc, fată sau muiare [iaste]”⁷¹, iar ca martori „să pune grăitorii”⁷².

⁶³ Idem, *fond Episcopia Ortodoxă Oradea*, dos. 19, f. 36 (administrator protopopesc Ioan Bodea, Pomez, Tileagd, 21 august 1833).

⁶⁴ Idem, *fond Colecția registrelor de stare civilă*, dos. 619 (parohia ortodoxă Mădăras, nașcuți 1822-1843, cununați 1841-1843), f. 59.

⁶⁵ *Ibidem*, dos. 1326 (parohia ortodoxă Toboliu, cununați, 1783-1844), f. 7v.

⁶⁶ *Registrul Buteni...*, p. 299-300 (Înalt Țiitorul de Loc Sfât Crăesc Unguresc, nr. 31794, 13 decembrie, 1814; episcopul Pavel Avacumovici, Arad, 10 februarie 1815).

⁶⁷ *Ibidem*, p. 307 (rezoluție împărătească, nr. 31794, 13 decembrie 1814; Înalt Țiitorul de Loc Sfât Crăesc Unguresc, nr. 13362, 9 mai 1815; administratorul eparhial M. Manuilovici, Arad, 16 iulie 1815).

⁶⁸ A.N.-D.J.Bh., *fond Colecția registrelor de stare civilă*, dos. 289 (parohia ortodoxă Cihei, cununați, 1791-1844), f. 26v.

⁶⁹ *Ibidem*, dos. 79 (parohia ortodoxă Băița, nașcuți, 1814-1845), f. 51v.

⁷⁰ *Ibidem*, dos. 499 (parohia ortodoxă Gurbediu, nașcuți, 1813-1830, cununați, 1789-1842), f. 45v.

⁷¹ *Ibidem*, dos. 1065 (parohia ortodoxă Săldăbagiu Mic, nașcuți, 1844-1852), f. 1v.

⁷² *Ibidem*, dos. 1068 (parohia Săldăbagiu Mic, cununați, 1844-1852), f. 1.

Au existat și cazuri de „greșală” voită a numelui. În comitatul Arad, parohia Tăuți, s-a înregistrat o asemenea faptă. Cei trei preoți, Daniil, Ioan și Theodor au avut o „netrebnică îndrăznire și prejudecare de a rade Protocolul botezaților, în care în loc de nume fămeesc au pus nume bărbătesc și din dărăpt încă vrând cu înșălăciune aș arăta nobilitatea familiei sale, zilele, lunile și anul, ba și porecla a multora familii au schimbat-o, de unde în trânsăle mari scădiri s-au născut”. Situația, cercetată inițial de protopopul din Vilagoș, George Chirilovici, a impus ducerea lor în fața consistoriului din Arad pentru a fi judecați. Întruniți în ședința din 29 aprilie 1826, asesorii consistoriali, după cercetarea probelor, „din făcuta cercare a protocoalelor lor de ei mânăjite, care protocoale aicea din poruncă or fost arătate sau adevărit”, au hotărât „după înaltele așa dară orândueli, încoace milostivește trimise, în sesia consistorialnică de sub datumul din jos pus aicea ținută, nu numai de datorințele, ci și de toate viniturile preoțăști înveci a fi lipsiți”⁷³. Pedepsa este adusă la cunoștința tuturor printr-o circulară pentru „ca preoțimea de la acei trei din sus numiți preoți, acuma nenorociți, pildă și îndreptare șieș să-ș câștige, întru ducerea și ținere curățeniei a protocoalelor matricolarnice neîncetat pază bună înainte să-și pună”⁷⁴. Cazul ne arată cât de dur era judecată neîmplinirea poruncilor și reau intenție. Cei trei preoți au fost eliminați din „starea preoțească”, o categorie socială care se detașa tot mai mult de aceea a majorității românilor.

Introducerea protocoalelor tipărite în limba maghiară a ridicat o nouă problemă: scrierea numelor. Circularele episcopului de Arad, Gherasim Raț, cereau să nu fie maghiarizate numele românești: „numele și cognumele să nu să ungurească... , să nu îndrăznească cumva careva preot... ungurizate a-le împrotocola, ci tot însul... cum sânt în cărțile noastre cele bisericești și în sinacsari, iară cognumele, sau poricla, așa cum sânt rumănește, numai cu litere ungurești, sau mai bine zis letinești”⁷⁵. Împotriva acestor îndemnuri, unii preoți nu s-au conformat, protopopii fiind obligați să le readucă aminte că „după rânduiala episcopască să se pună numirile de aci înainte, așe precum se află în sinaxare, Athanasie Boțco, protoprezviter”⁷⁶.

Când era cazul protopopii apreciau calitatea unor protocoale bine scrise. Însemnările de acest gen sunt scurte, totuși, ele surprind satisfacția unei munci încununată de succes: „s-au cercat acest protocol al răpăusaților și foarte bun s-au găsit, dat în Tulca, în 13 zile ianuar 1813, I. Popovici, [namesnic] protoprezviteresc”⁷⁷. Și administratorul protopopiatului Meziad face o astfel de notiță: „s-au cercat aceste protocoale prin mine Pavel Popovici, administratorul protoprezviteratului Meziad și ceva zmintelă nu s-au aflat într-ânsele, în Beiuș 5 zile

⁷³ *Registrul Buteni...*, p. 456 (episcopul Iosif Putnic, Arad, 29 aprilie 1826).

⁷⁴ *Ibidem*, p. 456-457.

⁷⁵ A.N.-D.J.Bh., *fond Parohia Ortodoxă Parhida*, dos. 4, f. 25-25v (episcopul Gherasim Raț, Oradea, 19 oct. 1844); *Registrul Buteni...*, p. 632 (episcopul Gherasim Raț, Arad, 18 oct. 1844): „fără a strămuta cognumele și numele, spre pildă: în loc de Ion, Petru, Andrei a nu scrie Ianos, Peter, Andras”; Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 173.

⁷⁶ A.N.-D.J.Bh., *fond Colecția registrelor de stare civilă*, dos. 673 (parohia ortodoxă Oradea Mare, născuți, 1844-1890), f. 2v; alt exemplu: *Ibidem*, dos. 1346 (parohia ortodoxă Tulca, cununați 1844-1852), f. 2.

⁷⁷ *Ibidem*, dos. 1348 (parohia ortodoxă Tulca, decedați, 1806-1825), f. 25; alt exemplu: *Ibidem*, dos. 309 (parohia ortodoxă Ciurmeșiu, decedați 1813-1822), f. 4.

ienuar 1827”⁷⁸. O altă însemnare: „am cercat acest protocol al răpăusaților și foarte bine s-au găsit, în 27 zile maiu 1815, I. Popovici [...]”⁷⁹.

Circularele ajunse în parohii pe filiera Consiliul Locumtenențial-Episcopia ortodoxă de Arad-Consistoriul din Oradea-Velența-protopropiate conțin și indicații cu privire la uneltele de scris și la locul unde să se țină protocoalele: „în loc fără primejdie și casă să să ție și pentru ducerea și scrierea acestora protocoale cu deplin cele de lipsă pentru scriere, precum protocoalele tipărite, spre bună hârtie, timpa bună și neagră, condeiul de scriere, peneteluși tot deauna gata să steae și să să afle”⁸⁰. Mai târziu, în anul 1823, între datorințele protopopești se număra și inspectarea locului unde se țin registrele matricole: „protocoalele cu celelalte cărți bisericești totdeauna în biserică să se țină și acolo cele ce vin de însemnat după fiește care întâmplare, îndată să se însemne în trânsele”⁸¹. Răspunzător de protopopiatul Meziad, Pavel Popovici, cu ocazia unei vizite în teritoriu, notează în matricola decedaților, aparținând parohiei Budureasa, următoarele: „s-au vizităluit în 1830, februarie 9 zile și s-au poruncit ca protocoalele să să ție în biserică”⁸². Biserica, fiind prin excelență un loc sacru, aflat sub protecția specială a divinității, era ferit de relele de tot felul. Lăcașul sfânt oferea o garanție mai mare integrității protocoalelor. Uneori, alterarea protocoalelor era produsă cu intenție. Preoții rupeau hârtie din ele pentru a scrie diverse lucruri. Acest obicei a fost ușor de remarcat și de către asesorii consistorialnici care se numărau printre destinatarii unor epistole scrise pe hârtie ruptă din protocoale. Practica a determinat luarea unor măsuri la nivel de consistoriu: „s-au văzut cumcă preoții voind ceva pentru treaba lor a scria din protocoalele bisericești sfârtică coalele de hârtie, care mai de multe ori aspru s-au poruncit ca niminea să nu îndrăznească din protocoalele ceale bisericești nici o frunză a rupe și așa precum sănt legate să steae”⁸³. Distrugerea acestora, pierderea lor, putea aduce lipsirea de darul preoției. În această situație s-a aflat parohul Nicolae Telecianin, nevoit, apoi, să umble de la un sat la altul pentru a-și câștiga pâinea: „preotul Nicolea Telecianin, căruia pentu pierderea matri[coalelor] i s-au luat daru preoțesc și acuma dintr-un loc într-altul, fără de nici o treabă umblă”⁸⁴.

Seria de protocoale matricole ortodoxe, scrise începând cu anul 1779 și până în ajunul revoluției de la 1848, aparținând districtului Oradea Mare a făcut posibilă observarea răspunsului parohilor vis-à-vis de norma trasată de stat. În primul rând, se dovedește existența sau inexistența acestora în mediul ortodox bihorean, fără a putea face însă aprecieri cantitative datorită faptului că nu știm în ce procent ele s-au păstrat până zilele noastre. În al doilea rând, această serie ne-a oferit posibilitatea să vedem dacă formula de notare era respectată de preoți, dacă toate informațiile solicitate se regăseau în conținut, dacă erau consemnate „după formulariu”, „după chipul poruncit”, sau „după cum cer preainaltele orânduiei să se poarte”. În al treilea rând, însemnările făcute pe registre de cei cărora le-a revenit sarcina de a verifica felul în care acestea erau scrise, de protopopi, ne-au arătat că urmărirea calității nu a rămas doar la nivel

⁷⁸ *Ibidem*, dos. 650 (parohia ortodoxă Nimăiești, decedați, 1825-1844), f. 8v.

⁷⁹ *Ibidem*, dos. 1116 (parohia ortodoxă Sânicolau Român, decedați, 1812-1843), f. 8.

⁸⁰ *Registrul Buteni...*, p. 443 (Înalt Țiitorul de Loc Sfât Crăesc Unguresc, nr. 11104, 27 aprilie 1824; Arad, 22 mai 1824).

⁸¹ *Ibidem*, p. 440-442 (Cesaro Crăească Mărire; arhiepiscopul; Arad, 1 oct. 1823).

⁸² A.N.-D.J.Bh., *fond Colecția registrelor de stare civilă*, dos. 184 (parohia ortodoxă Budureasa, decedați 1828-1843), p. 5v.

⁸³ *Registrul Buteni...*, p. 450 (consistoriul eparhialnic de l.g.n.u., Arad, 2 iulie 1825).

⁸⁴ *Ibidem*, p. 472 (arhiepiscopul, 28 iulie 1827; episcopul Iosif Putin, Arad, 2 august 1827).

declarativ, ci chiar s-a aplicat. Pentru ca tipul datelor conținute în protocoale să fie peste tot la fel, „cum ar fi toate de un formular scrise”, s-a dus o adevărată luptă pentru introducerea formularelor tipărite, acțiunea coborând în concret: „s-au cercat acest protocol al botezaților și îndreptându-să s-au dat rânduială la preoți ca curat să poarte și să scrie protocolurile și tipărit protocol să sârzuiască, după cum iaste poruncă și rânduială preînălțată”, scria pe un protocol protopopul Oradiei Mari, ca peste puțin timp, parohul respectiv să scrie, pe același protocol, următoarele cuvinte: „Capăt și lui Dumnezeu laudă. Altă matricolă va începe, tipărită, nu așa cu mâna însemnată”. A fost interesant de urmărit și evoluția în timp a formularului după care se făceau consemnările. Remărcăm că odată cu trecerea anilor, finalitatea strict religioasă dispare, apar multe informații de factură civilă: data de naștere devine mai importantă decât data botezului, „numărul registrului” capătă de asemenea o importanță mai mare, începe să fie consemnată vaccinarea, se specifică dacă copilul s-a născut „în afară de cununie”, „grăitorii” sunt transformați în martori, în cazul decedaților apare boala din pricina căreia a sucombat persoana respectivă. Din această perspectivă, preotul paroh era un adevărat funcționar de stat, însă fără a fi remunerat, precum ceilalți funcționari laici.

În ansamblu, imaginea pe care ne-a lăsat-o această sumă de documente este una în mișcare, într-o transformare continuă, tinzând tot mai mult înspre idealul prescris de puterea politică, desigur cu defazări importante între parohii. Cu trecerea timpului situația s-a schimbat, textele oficiale nu mai conțin, decât în mică măsură, îndemnuri la ținerea protocoalelor, semn că situația se îmbunătățise; substanța ofensivei imperiale se modifică, trece în calitativ. La presiunea continuă a statului, clerul parohial ortodox, în marea sa majoritate, a ajuns în primele decenii ale secolului al XIX-lea la o asumare a rolului de recenzor continuu al populației. Clerul superior, episcopii și protopopii au avut această atitudine încă de la început, ei au fost cei care au propagat voința Curții de la Viena în teritoriu și au vegheat la respectarea acesteia.

Repercusiunile regimului de dominație țarist asupra genezei și evoluției burgheziei comerciale din Basarabia (1812-1830)

Valentin TOMULEȚ

The Repercussions of Tsarist Domination Regime on Genesis and Evolution of Commercial Bourgeoisie of Bessarabia (1812-1830)

Abstract. *In this paper, based on archival and published sources, the author examines repercussions of the tsarist rule regime, established in Bessarabia after 1812, on the genesis and evolution of the commercial bourgeoisie. Highlighting these general features will allow to determine the degree of influence of the imperial trade policy on the process of arising of the national commercial bourgeoisie.*

The author notes that the tsarist rule regime established in Bessarabia after its annexation to Russia negatively influenced the situation in the province and the different social-economic and political processes, an influence dictated by the status of a colony that was held by this territory after 1812.

Promoting a colonial policy in Bessarabia, protecting the affairs of their own or invited to the territory bourgeoisie, with advantages and privileges even, tsarism further increased the distance, large already, between the germ elements of the local commercial bourgeoisie and allogeneic, slowed the process of formation of national commercial bourgeoisie, by depriving it from the opportunity of exercising various economic functions, by replacing it, in large part, with the allogeneic merchants from among the new arrivals.

Keywords: *system of domination, commercial bourgeoisie, trade and customs policy, sanitary and customs cordon, internal market.*

La început urmează să constatăm că procesul de geneză și evoluție a burgheziei basarabene, în general, și a celei comerciale, în particular, a fost generat de mulți factori, atât de ordin economic, cât și de ordin politic, atât interni, cât și externi. Un loc aparte în acest sens îi revine regimului de dominație stabilit în Basarabia după anexarea ei la Rusia și politicii comerciale promovate de autoritățile imperiale la periferiile naționale.

Reieșind din considerentul că asupra fiecărui fenomen influențează mai întâi procesele de ordin general, iar mai apoi cele de ordin particular, în acest articol vom insista la analiza doar a unor aspecte a repercusiunilor regimului de dominație țarist, instituit în Basarabia după 1812, asupra genezei și evoluției burgheziei comerciale. Evidențierea acestor trăsături de ordin general ne va permite să determinăm gradul de influență a politicii comercial-vamale imperiale asupra procesului de constituire a burgheziei comerciale naționale.

Cronologic articolul de față cuprinde o perioadă scurtă de timp, de la anexarea provinciei la Imperiul Rus în 1812 și până la suprimarea în 1830 a cordonului sanitaro-vamal de la Nistru și unificarea vamală a Basarabiei cu Rusia.

Asupra procesului constituirii burgheziei comerciale naționale a influențat negativ nu numai regimul de dominație otomană, iar de aici și specificul formelor de viață economică, dar, în mare măsură, și urmările dezastruoase ale războaielor ruso-turce din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea în Țările Române, precum și anexarea forțată a Basarabiei la Rusia. Dezastrul economic, pricinuit provinciei în urma războiului ruso-turc din anii 1806-1812, a fost atât de mare, încât faptul era recunoscut chiar de oficialitățile ruse. Șeful vămilor de control N.Baikov, autorul studiului „*Descrierea succintă a Basarabiei*”, datat cu anul 1813, scria: „Această țară ce abunda în turme (de oi și bovine –V.T.), jefuită și pustiiată în urma operațiilor militare din anii 1806 până în 1810, prezenta un vast teritoriu pustiu și nepopulat”¹.

Dezastrul economic a cauzat mari daune comerțului și, respectiv, a influențat negativ procesul de construire a burgheziei comerciale, îndeosebi a celei naționale. Ofițerul Cartierului general al armatei ruse P.I. Liprandi, întocmind în anii '20 ai sec. al XIX-lea descrierea istorică a Basarabiei, menționa că nivelul comerțului nu corespunde condițiilor obiective: climei favorabile, solului fertil, posibilităților de dezvoltare a tuturor ramurilor de producție, amplasării geografice favorabile – teritoriu scăldat de apele Prutului, Nistrului, Dunării și ale Mării Negre, având trei porturi etc. „Dar, din nefericire, – constată el, – comerțul de aici, fără de care toate aceste avantaje sunt inutile, se află într-o situație jalnică”². Iacov Saburov, care a studiat diverse ramuri economice ale Basarabiei din 1826, scria în această privință că „fiind înconjurată de trei imperii, dispunând de navigația pe Nistru și delta Dunării, având o climă favorabilă, Basarabia are menirea, din firea lucrurilor, să ocupe o poziție avansată în comerțul mondial”³. Însă, în pofida faptului că după anexarea la Rusia volumul valoric al comerțului exterior era în favoarea Basarabiei, „...aceste sume, – constată autorul, – nu rămân aici, deoarece nu există un comerț interior care ar fi în stare să le atragă și să le mențină. O parte din acești bani, percepuți sub formă de impozite și dări, nimeresc în întregime în veniturile de stat, ce alcătuiesc aproximativ 3 milioane; cealaltă parte, ce constituie mai mult de jumătate, este cheltuită de moșierii bogați în capitalele Rusiei (Sankt Petersburg, Moscova –V.T.), și în mare parte în Viena și Germania. Iată aproape întreaga rotație a celor 10 milioane ce intră; totodată, deoarece întreaga sumă de capitaluri comerciale aflate în circulație în Basarabia nu depășește 15 milioane, regiunea rămâne ca și altădată fără capitaluri, în sărăcie”⁴.

Consecințele dezastruoase ale războiului ruso-turc din anii 1806-1812 au căzut pe umerii poporului, afectând întreaga economie a Basarabiei, – situație în care s-a format premisele pentru constituirea burgheziei comerciale. Acest fapt este confirmat și de raportul rezidentului plenipotențiar al Basarabiei I.N. Inzov din 17 martie 1822, în care se sublinia că populația din provincie a fost eliberată pe o perioadă de 3 ani de impozite nu numai în virtutea respectării condițiilor Tratatului de la București, dar și „...în scopul de a aduce locuitorilor Basarabiei o ușurare, mult necesară după terminarea războiului de șase ani, pe parcursul căruia ea a suportat multiple greutăți”⁵.

¹ Arhiva Istorică de Stat din Rusia (în continuare AISR), *fond 19*, inventar 3, dosar 129, fila 17 verso.

² Arhiva Istorică Militară de Stat din Rusia (în continuare AIMS), *fond Arhiva Militaro-Științifică* (în continuare AMS), dosar 18595, fila 12 verso-13.

³ Я. Сабуров, *Земледелие, промышленность и торговля Бессарабии в 1826 году*, Москва, 1830, c. 21.

⁴ Ibidem, p. 22.

⁵ AISR, *fond 1308*, inventar 1, dosar 3, fila 2.

Dar după sfârșitul războiului ruso-turc situația economică nu s-a schimbat, deoarece populația era obligată să asigure cu provizii Armata a 2-a rusă, dislocată pe teritoriul Basarabiei. Asigurarea Armatei a 2-a cu provizii a constituit un impozit greu ce a influențat, în primul rând, încadrarea locuitorilor în relațiile comerciale, prin urmare și procesul de geneză a burgheziei comerciale. I.M. Hartingh relatează într-o scrisoare adresată, la 1 noiembrie 1816, comandantului suprem al Armatei a 2-a, contelui Bennigsen, privind propunea lui Gorciakov ca armata rusă să fie asigurată cu provizii pe seama stabilirii prețurilor fixe la produsele alimentare: pentru un sfert de făină – 19 ruble, pentru unul de crupe – 22 ruble, prețuri neconvenabile locuitorilor. În plus, el propunea să fie interzis exportul de cereale peste hotare, metodă foarte bine cunoscută, la care apelau des autoritățile ruse și care a afectat dezvoltarea social-economică, în primul rând comerțul, nu numai al Basarabiei, dar și al Rusiei⁶.

Situația se complica și mai mult în timpul războaielor, când populația era supusă unor prestații extraordinare atât în ce privește forța de muncă, cât și mijloacele de transport și forța de tracțiune, materialele de construcții pentru repararea cetăților, a drumurilor și a podurilor, pentru transportarea încărcăturilor militare necesare armatei etc. Consecințele dezastruoase ale războaielor erau recunoscute de oficialitățile regionale. Mareșalul nobilimii din Basarabia, consilierul de stat Ioan Bașotă, referindu-se la urmările războiului ruso-turc din anii 1828-1829, îi scria la 23 martie 1829 guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei M.S. Voronțov că, alături de daunele cauzate de răspândirea lăcustelor, a epizootiilor ce au cuprins multe județe și din care cauză aproximativ o jumătate din numărul vitelor cornute au pierit, asigurarea armatei cu mijloace de transport, cu muniții și alte provizii, greutatea iernii trecute, precum și greșelile, abuzurile din partea administrației locale „...au sfârșit nimicirea vitelor cornute, care din luna mai 1828 și până în prezent au pierit mai mult de 40 de mii”⁷. I.Bașotă îl atenționează pe M.S. Voronțov că „semănături obișnuite de toamnă în genere nu există în teritoriu, iar a conta pe cele din străinătate este puțină speranță... Regiunea Basarabia nu dispune de fabrici proprii. Izvorul de bază al bogățiilor este creșterea vitelor și agricultura. Dar aceste ramuri, cum s-a constatat mai sus, au fost complet istovite”⁸.

Situația drastică în care s-a pomenit Basarabia îl impune pe M.S. Voronțov să se adreseze la 12 aprilie 1829 comandantului Armatei a 2-a, generalului I.I. Diebici, cu rugămintea să scutească populația pe o anumită perioadă de timp „...de corvoadă, ca prin acest mijloc să i se creeze posibilități ca să-și cultive pământurile pentru a-și asigura existența”⁹.

Pentru a ne imagina cum s-a răsfrânt asupra locuitorilor Basarabiei, din ale căror rânduri urma să se formeze burghezia comercială, așa-numitul „sprijin și ajutor real” acordat armatei ruse în perioada războiului din Crimeea din anii 1853-1856, vom încerca să facem o succintă analiză a sistemului de prestații impus băștinașilor de administrația imperială și comandantul armatei ruse. Conform izvoarelor de arhivă, locuitorii Basarabiei au fost impuși la următoarele prestații: alocarea mijloacelor de transport pentru transportarea munițiilor, a proviziilor, a fânului, a sării și a bolnavilor, repararea drumurilor, a podurilor și a acoperișurilor, construcția și repararea fortificațiilor din

⁶ AIMSR, *fond Armata Moldovenească* (în continuare AM), inventar 182 “a”, dosar 44, certificat 3, fila 48 verso, 51, 52 verso.

⁷ AIMSR, *fond AM*, inventar 184 “a”, dosar 112, certificat 88, fila 3-3 verso.

⁸ Ibidem, fila 3 verso.

⁹ Ibidem, fila 2 verso.

cadrul cetăților Bender, Ismail, Hotin și Chilia, construcția grajdurilor temporare pentru cai, repararea cordoanelor provizorii construite în partea stângă a Dunării, acordarea de ajutor la construirea podurilor plutitoare pe Nistru, Prut și Dunăre, pășunatul cailor și al boilor de tracțiune ai statului donați armatei, pregătirea fânului pentru cerințele armatei, pregătirea pesmeților și multe alte prestații.

Astfel, în anii de război populația Basarabiei a asigurat armata rusă cu 1287853 lucrători, 711340 care, 25656 cai și 144 bărci¹⁰. Una dintre cele mai grele prestații a constituit-o asigurarea cu forță de muncă pentru repararea drumurilor, a podurilor și a cetăților, care după durata timpului de muncă varia de la 1:4 până la 1:15 zile. Să facem unele constatări: pentru durata zilei de muncă 1:4 zile au fost puși la dispoziție 106600 lucrători, 1:5 zile – 133719, 1:8 zile – 247331 și 1:15 zile – 186075 lucrători, sau în medie locuitorii Basarabiei au pierdut 2932385 zile-muncă¹¹. Dar dacă ținem cont de faptul că războiul a fost îndelungat și destul de greu, iar Rusia a suferit înfrângere, apoi constatăm că locuitorii Basarabiei au îndeplinit nu un număr mediu de zile-muncă, ci unul maxim – mai mult de 5 mln zile-muncă. Cifra vizează numai sus-numita categorie de prestații, în care au fost încadrați ceva mai mult de jumătate (52,3%) din numărul total al lucrătorilor. Dacă însă vom lua în calcul și ceilalți 614127 de lucrători, apoi constatăm că locuitorii Basarabiei au pierdut în total în timpul războiului, având în vedere doar acest sistem de prestații, circa 10-11 mln zile-muncă. În afară de aceasta, în cadrul întregii perioade de război, pentru magazinul mobil de provizii al armatei ruse locuitorii Basarabiei au pus la dispoziție până la 600 de care cu căruțași, boi și celelalte necesare¹².

Documentele de arhivă ne permit să stabilim modalitatea îndeplinirii acestor prestații, pentru asigurarea armatei ruse, de către diferite categorii de țărani și orășeni ai Basarabiei. Astfel, potrivit calculelor superficiale ale Ministerului Patrimonial și ale Ministerului de Interne, de la începutul războiului (8/20 octombrie 1853) și până la 1 iunie 1857, doar pentru alocarea mijloacelor de transport pentru transportarea munițiilor, a rezervelor de provizii, repararea cetăților și construirea fortificațiilor, a grajdurilor și a bordeielor pentru armata rusă, țăranii de stat au îndeplinit lucrări în valoare de 693082 ruble (44,6%), coloniștii de peste Dunăre – 211392 ruble (13,6%), coloniștii germani – 76765 ruble (4,9%), locuitorii orașelor și ai județelor – 557903 ruble (35,9%), locuitorii orașului Ismail – 14877 ruble (1,0%), ceea ce a constituit 1554019 ruble argint¹³.

Prin urmare, sustragerea țăranului și a orășeanului de la agricultură și meșteșugărit, aceștia fiind impuși să îndeplinească prestații exagerate, istovirea forței de tracțiune, sărăcirea în masă a populației impusă la prestații exagerate au avut urmări nefaste asupra vieții economice basarabene, au frânat încadrarea gospodăriilor țărănești în relațiile comerciale. Țăranii nu numai că nu dovedeau să-și lucreze pământurile, dar, fiind lipsiți de mijloace bănești și împovărați de prestații, nu puteau să-și cultive pământurile. Guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei, contele A.G. Stroganov, scria la 28 septembrie 1856 ministrului de finanțe că „situația din regiune, agravată de consecințele războiului, nu le-a dat posibilitate locuitorilor să-și lucreze și să-și cultive pământul”¹⁴.

¹⁰ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM), *fond 2*, inventar 1, dosar 6572, fila 67-71.

¹¹ ANRM, *fond 2*, inventar 1, dosar 6572, fila 67-71.

¹² Ibidem, fila 71.

¹³ Ibidem, fila 66.

¹⁴ AISR, *fond 1287*, inventar 3, dosar 141, fila 2.

Daunele pricinuite de război dezvoltării economice au fost atât de mari, încât și după terminarea războiului, deși condițiile erau favorabile, țăranii cu greu își restabileau gospodăriile. Același A.G. Stroganov scria: „Terminarea cu succes a operațiilor militare, retragerea oștirilor, restabilirea comunicațiilor pe uscat și pe mare, în sfârșit, ploile frecvente au dat posibilitate locuitorilor de aici să-și restabilească cu mare greu gospodăriile și să înceapă strânsul pâinii”¹⁵.

Sustrăgând o parte considerabilă de țărani și orășeni de la agricultură și meșteșugărit, războiul nu numai că a dat o lovitură puternică dezvoltării economice a Basarabiei, dar a influențat negativ și nivelul de trai, înrăutățind și mai mult situația economică a Basarabiei. Pentru întreținerea armatei ruse în timpul războiului, din magazinele ținutului au fost luate 40 mii de sferturi de grâu, iar măcinatul grâului a fost transformat într-o prestație naturală destul de grea pentru populația sătească¹⁶. Situația creată a impus guvernul ca deja către anul 1856 să cumpere pentru întreținerea țăranilor de stat grâu în valoare de 80 mii ruble argint¹⁷. Războiul a înrăutățit într-atât situația la sate, încât mulți țărani, împreună cu familiile lor, au început să părăsească satele în căutarea pământurilor libere. În 1858, peste câteva luni după numirea în funcție a noului guvernator general al Novorosiei și Basarabiei – a generalului-locotenent Fanton de Verraion, 13 așezări din județul Soroca au refuzat să mai îndeplinească prestațiile. Familiile din aceste localități au început pregătirile de plecare, împreună cu averea, în căutarea pământurilor libere de stat, fapt ce l-a făcut pe guvernator să sosească la fața locului și să introducă în aceste așezări forța armată¹⁸.

Un factor ce a influențat procesul formării burgheziei comerciale în Basarabia erau și tendințele de a reorienta comerțul românesc de la piețele tradiționale europene spre piața internă rusă, întreprinse în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812 de președinții Divanelor Moldovei și Țării Românești, senatorii S.S. Kușnikov și V.I. Krasno-Milașevici. Despre măsurile întreprinse de senatorii ruși V.I. Krasno-Milașevici și S.S. Kușnikov în vederea încercărilor de a reorienta comerțul românesc de la piețele tradiționale europene și de a-l extinde spre guberniile interne ruse ne dovedesc datele pașapoartelor și ale certificatelor comerciale eliberate de Divanul Moldovei în anii 1808-1812, elucidate în Tabelul 1.

Numărul de pașapoarte și de certificate comerciale cu dreptul de export al mărfurilor din Moldova în Rusia eliberate între anii 1808-1812*

Anii	Numărul total	Raportul, în %, față de 1808	Inclusiv în guberniile ucrainene	Raportul, în %
1808	94	100,0	64	68,1
1809	144	153,2	110	73,4
1810	196	208,5	140	71,4
1811	283	301,1	172	60,8
1812	256	272,3	150	58,6
Total	973	-	636	65,4

* Tabelul a fost alcătuit în baza analizei datelor pașapoartelor și ale certificatelor comerciale pe anii 1808-1812 (ANRM, F. 1, inv. 1, d. 63, 618, 1318, 2268, 3263, 3264, 3265, 4259).

¹⁵ Ibidem, fila 2-2 verso.

¹⁶ А.Накко, *Бессарабская область* (manuscris, se păstrează în Arhiva de Stat din regiunea Odesa (ASRO), fila 235 verso).

¹⁷ Ibidem, fila 235 verso.

¹⁸ Ibidem.

Datele Tabelului 1, deși atestă o creștere considerabilă a numărului de pașapoarte și de certificate comerciale eliberate de Divanul Moldovei pentru exportul mărfurilor în Rusia, totuși nu demonstrează vădit reorientarea comerțului moldovenesc de la piețele tradiționale europene spre piața internă rusă. Pentru a elucida tabloul veridic al comerțului și al tendințelor de reorientare a exportului moldovenesc, este necesar a compara numărul total de pașapoarte și certificate comerciale eliberate de Divanul Moldovei cu numărul de pașapoarte și certificate comerciale eliberate cu dreptul de a exporta mărfuri în Rusia. Analiza acestor date denotă că în 1809 din 605 pașapoarte și certificate comerciale doar 144 (23,8%) au fost eliberate pentru exportul mărfurilor în Rusia, în 1811 din 632 doar 283 (44,8%), iar în 1812 din 741 doar 265 (35,8%)¹⁹. Prin urmare, nu putem vorbi de o reorientare a comerțului moldovenesc spre piețele ucraineene și ruse, ci doar de o extindere a legăturilor comerciale ale Moldovei cu guberniile interne ruse și ucraineene.

Cu atât mai mult urmează să ținem cont de faptul că, în condițiile când Moldova era ocupată de armatele ruse, iar în Divanul Moldovei funcția de președinte o deținea consulul rus, o parte considerabilă a activității comerciale era îndreptată în vederea satisfacerii cerințelor armatei ruse și apărării intereselor economice și politice ale Rusiei.

În acest caz, deși de o reorientare a comerțului moldovenesc spre piața internă rusă nu poate fi vorba, extinderea relațiilor comerciale ale Moldovei cu guberniile interne ruse au mărit numărul negustorilor implicați în aceste relații. Dar încercările nereușite de reorientare a comerțului moldovenesc spre piețele ucraineene și ruse²⁰, întreprinse de senatorii ruși, au avut semnificația lor. Ele au deschis negustorilor alogeni – evrei, greci, armeni etc., destul de receptivi la diverse forme și căi de îmbogățire, noi piețe de desfacere a mărfurilor și noi surse de acumulare a capitalului.

Ca rezultat, după anexarea la Rusia, negustorii care deja erau cunoscuți cu piața rusă, vor căuta să beneficieze de concesiile și privilegiile acordate de guvernul rus negustorilor străini din Basarabia, cu acceptarea cetățeniei ruse, care a avut drept consecință o imigrație a acestor etnii (îndeosebi a evreilor) nu numai din Podolia și Galiția austriacă, dar și din Țările Române. Despre carența elementului comercial burghez în Basarabia ne mărturisesc și instrucțiunile amiralului P.V. Ciciagov adresate guvernatorului civil S.Strudza, din 23 iulie 1812, privind atragerea în comerțul basarabean a negustorilor străini, îndeosebi a celor greci, având drept centre Viena, Triest, Livorno, Genova și Veneția și acordarea diverselor înlesniri²¹.

Urmărind scopul formării, în teritoriul nou-anexat, a unei burghezii comerciale cosmopolite ce i-ar asigura sprijinul și i-ar garanta dominația, țarismul caută să atragă în Basarabia negustori și industriași străini, inclusiv din guberniile ucrainene și ruse, acordându-le diverse înlesniri și privilegii în comerțul interior și în exportul mărfurilor în guberniile interne ruse. Aceștia, beneficiind, în baza legii din 1 ianuarie 1807, de comerțul liber, fără plata prestațiilor și a taxelor în primele 6 luni²², au găsit în Basarabia, ce nu dispunea de o industrie proprie, condiții favorabile de activitate și o

¹⁹ В.Н. Томулец, *Торговые связи Молдавии с украинскими губерниями в период русско-турецкой войны 1806-1812 годов*, în 370 років Хотинської війни. Тези доповідней Міжнародної наукової конференції, Чернівці, 1991, с. 64.

²⁰ Ibidem, p. 63-65.

²¹ AISR, fond 560, inventar 4, dosar 402, fila 31 verso.

²² ANRM, fond 75, inventar 1, dosar 157, fila 42.

piață sigură de desfacere a mărfurilor industriale. Nu întâmplător numărul negustorilor de peste hotare – austrieci, turci, moldoveni, bulgari etc. (mulți dintre care erau evrei, greci și armeni) și din guberniile interne ruse crește considerabil după anexarea Basarabiei la Rusia. Șeful vămilor de control N.Baikov, caracterizând orașul Akkerman, scria în 1813 că „...mulți negustori greci, armeni și evrei s-au așezat aici, folosindu-se de avantajele așezării geografice” practică nu numai comerțul interior, dar și exportă „...diferite produse pentru a le realiza în Odesa și gubernia Herson”²³.

Până la adoptarea Regulamentului cu privire la comerțul cu Basarabia din 17 februarie 1825 numărul negustorilor străini ce se ocupau cu comerțul în diferite orașe ale ținutului era destul de impunător. Datele privind numărul supușilor străini ce dețineau diferite activități lucrative în Chișinău la începutul anilor '20 ai sec. al XIX-lea sunt generalizate în Tabelul 2.

**Numărul supușilor străini ce dețineau diferite activități lucrative
în Chișinău între anii 1819 – 1821***

Meseriile practicate	Viza de reședință					Numărul total	Raportul, în %
	Imperiul Austriac	Sublima Poartă	Moldova	Prusia	Franța		
Negustori	41	47	5	2	1	96	46,4
Meșteșugari**	46	1	-	-	-	47	22,7
Crescători de animale	4	-	-	-	-	4	1,9
Agricultori	7	4	-	-	-	11	5,3
Cârciumari	12	-	1	-	-	13	6,3
Cizmari	9	2	-	-	-	11	5,3
Croituri	6	-	-	-	-	6	2,9
Lemnari	2	-	-	-	-	2	1,0
Fierari	4	-	-	-	-	4	1,9
Franzelari	1	6	1	-	-	8	3,9
Țipiteri	1	-	-	-	-	1	0,5
Ceasornicari	3	-	-	-	-	3	1,4
Frizeri	-	1	-	-	-	1	0,5
Total	136	61	7	2	1	207	100,0
Raportul, în %	65,7	29,5	3,4	1,0	0,5	100,0	-

* ANRM, *fond 75*, inventar1, dosar 105, fila 1-16.

** Este vorba de meșteri aurari și argintari.

Datele Tabelului 2 reflectă cu lux de amănunte că în Chișinău în diferite activități lucrative un rol important le revenea supușilor austrieci (65,7%), după care urmau – supușii turci (29,5%), moldoveni (3,4%), prusaci (1,0%) și cei francezi (0,5%). Din numărul total de 207 de persoane încadrate în diferite activități lucrative ponderea de bază revenea negustorilor (46,4%) și meșterilor aurari și argintari (22,7%). În Chișinău, un rol important în activitatea comercială îl dețineau negustorii din Sublima Poartă (49,0%) și Imperiul Austriac (42,7%).

Dintre negustorii care se ocupau cu comerțul în Chișinău cei mai bogați erau negustorii austrieci. Unii din ei, cum ar fi I.Ekubovici, I.Dansberg și P.Vandemerov,

²³ AISR, *fond 19*, inventar 3, dosar 129, fila 222.

dispuneau fiecare de mărfuri în valoare de 50 mii lei, P.Davidovici – 40 mii, M.Sender – 35 mii, H.Nedovici – 30 mii, I.Finkel – 25 mii lei²⁴. Acești negustori erau mari concurenți ai negustorilor autohtoni, cauzându-le obstacole serioase în desfășurarea activității comerciale și acumularea capitalului comercial. Deși prevalau numeric, negustorii din Sublima Poartă nu erau atât de bogați ca cei din Imperiul Austriac. Doar supusul turc Nicolae Focșan dispunea de mărfuri în valoare de 15 mii lei²⁵.

În anii următori numărul negustorilor a crescut și mai mult; numai în 1822 în orașul Chișinău se ocupau cu comerțul 287 de negustori, inclusiv 232 de negustori din Imperiul Austriac, Sublima Poartă și, parțial, din Saxonia și Prusia și 55 de negustori și mici-burghezi din guberniile interne ruse²⁶. Numărul mare al acestor negustori și implicarea lor în diferite activități comerciale subminau pozițiile negustorilor autohtoni, care, fiind mai slabi din punct de vedere economic, nu puteau să reziste concurenței și de cele mai multe ori se ruinau. Șeful de poliție din Chișinău scria într-un raport din 18 octombrie 1817 că negustorii locali, spre deosebire de cei străini, „se ocupă cu comerțul mai puțin”, iar cei de peste hotare „...nu sunt supuși prestațiilor”²⁷. Peste zece ani, în 1832, după aplicarea Regulamentului gildelor din 26 septembrie 1830, numărul acestor negustori ce se ocupau cu comerțul în Chișinău se micșorează ușor și constituie 139 de negustori din Imperiul Austriac, Sublima Poartă, Moldova de peste Prut și, parțial, din Serbia și Anglia și 38 de negustori din guberniile ruse²⁸.

Izvoarele de arhivă atestă că unii din negustorii străini s-au transferat în Basarabia și din anumite motive politice. La 20 martie 1822 Duma orășenească din Chișinău a discutat cererea negustorilor din Moldova F.Vasiliu, C.Coste-Rodovici, N.Hrisostom, G.Toma, I.Ciolan și S.Pengovici, care, alături de alți negustori, s-au strămutat, în urma evenimentelor din 1821 din Moldova, în Chișinău și, nemulțumiți de dublarea sau chiar triplarea impozitelor, cereau reducerea lor²⁹. O cerere similară a fost înaintată de negustorii sârbi, transferați în Chișinău din Moldova în urma aceluiași eveniment³⁰.

Conform altor izvoare, în urma evenimentelor din 1821, către 1830 în Basarabia s-au transferat din Țările Române, la început pentru o perioadă de 6 luni, iar ulterior au cerut viză de reședință mai mult de 40 de persoane, supuși turci (în fond supuși moldoveni), din numărul cărora: G.Bercovici, G.Ivanov, A.Nicolau, I.Muca, C.Panaiot și I.Dim se ocupau în diferite orașe și localități cu diferite activități comerciale³¹. Mulți dintre acești negustori, precum și alții, despre care nu dispunem de informații, au rămas cu traiul în Basarabia și, începând cu 1831, s-au înscris în categoria negustorilor de gildă basarabeni.

Documentele de arhivă conțin un material bogat și variat despre statornicirea în Basarabia a negustorilor străini și a celor din guberniile ucrainene și ruse. Un rol aparte, în acest sens, le-a revenit evreilor, grecilor și armenilor. Ei dețineau poziții-cheie în

²⁴ ANRM, *fond 75*, inventar 1, dosar 105, fila 1 verso-2, 9 verso-10.

²⁵ Ibidem, fila 12.

²⁶ Ibidem, dosar 160, fila 1-7; dosar 157, fila 54-61.

²⁷ Ibidem, *fond 4*, inventar 2, dosar 22, fila 13.

²⁸ Ibidem, *fond 75*, inventar 1, dosar 554, fila 22-38.

²⁹ Ibidem, dosar 194, fila 17-17 verso.

³⁰ Ibidem, fila 53.

³¹ ANRM, *fond 6*, inventar 2, dosar 399, fila 2-11, 14-15, 17, 20, 23-24, 27, 31, 34, 37, 40, 43, 48, 51, 54, 58-59, 63, 67, 70-71, 73, 76, 80, 83, 86, 89, 92, 95, 98, 101, 104, 110, 114, 122, 126, 130, 133, 138, 141.

comerțul interior și exterior, îndeosebi în capitală, în centrele județene și în orașele-porturi Ismail, Chilia, Reni și Akkerman. Generalul rus Kozacikovski, în raportul „*Descriere succintă a Basarabiei*”, datat cu 6 martie 1819, scria că „...toate sferele comerțului au fost acaparate de greci și evrei, care i-au oprimat pe moldovenii molatici și ursuzi în speculații și au devenit unicii negustori”³².

Deținând monopolul comerțului, jefuind țărănimea și aducând-o la sărăcie, iar moșierilor cultivându-le disprețul față de comerț, negustorii străini, îndeosebi evreii, distanțau aceste două stări sociale, în loc să le apropie, și, prin aceasta, anihilau formarea unei stări mijlocii a burgheziei comerciale naționale. Moșierul Al.Solomon din plasa Brânzeni, județul Iași, scria în 1864 că „mijlocitori între producători și consumatori sunt în exclusivitate evreii, al căror ajutor este dăunător și pentru stările nobile, iar pentru stările inferioare este cu totul fatal și periculos, din considerentul că această clasă de mijlocitori folosește orice procedee pentru a-și asigura câștig propriu și găsește mijloace ca în decurs de un an să-și tripleze capitalul pe seama locuitorilor. Din această cauză ultimii permanent se află în datorii față de evrei, care se declară ocrotitori ai țăranilor. Este de ajuns ca bietul țăran să împrumute bani doar o singură dată de la evreu, ca acest „binefăcător” să-i ia în formă de procente ultimul grăunte de pâine ...și deseori se întâmplă că țăranul, dându-i „binefăcătorului” său toată recolta, munca a șase sau opt persoane, cu mare greu este în stare să achite procentele, iar împrumutul rămâne ca datorie pentru anii viitori, în baza aceluiași condiții”³³.

Aceeași constatare o fac și moșierii D.Koțovski din satul Bârnova (jud. Soro-ca), Brazovski din Rediu Mare și posesorii ocinilor din Unțești și Rădeni (județul Iași) L.Vartuli și Spiridon Gore³⁴.

Un alt factor ce a influențat negativ asupra caracterului etnic al burgheziei comerciale din Basarabia îl constituie stăpânirea străină asupra teritoriului nou-anexat, sistemul țarist de dominație și ocupație, deosebit atât din punctul de vedere al statutului politic al regiunii, al politicii coloniale promovate, cât și al formelor diverse de viață economică. Situația periferică a Basarabiei în sistemul economic și politic al Imperiului Rus a imprimat politicii oficiale o atitudine vădit discriminatorie, care a limitat drepturile și posibilitățile autohtonilor, în fond ale moldovenilor, de a se încadra în categoria burgheziei comerciale.

Asupra procesului de formare a burgheziei comerciale naționale în Basarabia a influențat și dependența vădită a orașelor față de agricultură, iar de aici și dependența, în anumită măsură, a burgheziei comerciale de mediul rural. Vorbim, în cazul de față, nu de o dependență politică, ci mai mult de una economică, în care predominarea sectorului agrar, nivelul de orientare a gospodăriilor moșierești și țărănești față de cerințele pieței, condițiile climaterice etc. au constituit nu numai o premisă ce a determinat pozițiile slabe ale burgheziei comerciale naționale, dar au fost și o condiție de bază ce a contribuit la dezvoltarea unui asemenea tip de capitalism, în care elementele naționale, dacă și nu erau completamente excluse, apoi substanțial limitate. Confirmă cele relatate certificatele

³² AIMSР, *fond AM*, inventar 182 “a”, certificat 7, fila 12.

³³ А.Соломон. *Бринзенская волость Ясского уезда в 1864 году*, în *Записки Бессарабского областного Статистического Комитета* (în continuare (ЗБОСК), Кишинев, 1864, т. II, с. 223.

³⁴ Д.Коцовский. *Село Бырнова Сорокского уезда в 1864 году*, în ЗБОСК, Кишинев, 1864, т. II, р. 226; Л.Вартули. *Вотчина Унцешты Ясского уезда в 1864 году*, în ЗБОСК, Кишинев, 1864, т. II, р. 230; Спиридон Горе. *Вотчина Редены Ясского уезда в 1864 году*, în ЗБОСК, Кишинев, 1864, т. II, р. 233.

comerciale pentru anii 1817-1826, eliberate de guvernul regional cu dreptul de a exporta mărfurile din Basarabia în guberniile interne ruse și peste hotare, din care se poate dovedi cu lux de amănunte atât preponderența negustorilor alogeni – evrei, armeni, greci și a celor din guberniile ruse și ucrainene³⁵, cât și preponderența în exportul basarabean a produselor agricole și zootehnice. Spre exemplu, din cele 1138 de certificate comerciale, ce permiteau exportul mărfurilor din Basarabia în guberniile interne ruse, 709 (62%) prevedeau exportul produselor agricole, 200 (18%) – al bovinelor, al cailor și al produselor zootehnice, 147 (13%) – al sării și al peștelui și 82 (7%) – al mărfurilor de artizanat³⁶.

Procesul de geneză și de evoluție a burgheziei comerciale a fost influențat negativ și de atitudinea vădit discriminatorie pe care o avea țarismul față de dezvoltarea industrială a Basarabiei. Promovând o politică protecționistă și temându-se de orice concurență ce putea surveni din Basarabia, țarismul nu susține din start acele puține ramuri industriale ce deja existau sau care se aflau în proces de constituire în Basarabia.

Drept dovadă a faptului că autoritățile imperiale nu erau cointeresate în susținerea dezvoltării industriale în Basarabia, din frica de concurență, servește cazul grecului A.Dimitrio din Chișinău care s-a adresat Departamentului manufacturilor și comerțului exterior cu cererea de a-i acorda privilegii și înlesniri de care beneficiază fabricanții ruși, conform manifestului din 1 iulie 1812, în legătură cu instituirea primei fabrici pentru confecționarea țesăturilor din bumbac și mătase, iar autoritățile din Sankt Petersburg i-au refuzat sub pretextul că „...confecționarea diferitelor țesături după modelul turcesc nu prezintă nimic nou, deoarece acestea demult se confecționează de fabricanții ruși, iar modul de fabricare propus de grecul A.Dimitrio nu prezintă nimic original”³⁷. Rezultatul acestei politici promovate de țarism în Basarabia a fost evident: industria manufacturieră și de fabrică aproape lipsea, iar pătura comercial-industrială era destul de slabă. Nu întâmplător, după un șir de investigații efectuate în ținut, unul din funcționarii Ministerului de Finanțe scria, în 1832, organelor centrale că „în Basarabia industria manufacturieră până în prezent n-a obținut nici un succes; de aceea, fabricantul rus va găsi în Basarabia un câmp larg de realizare a mărfurilor”³⁸.

Aceeași constatare o putem face și referitor la ramura economică de bază din Basarabia – agricultura. Conducătorul dvorenimii basarabene Leonard îi scria în această privință la 10 mai 1875 guvernatorului militar I.F. Gangardt: „În pofida fertilității solului din Basarabia, diversității produselor și realizării lor avantajoase în Odesa, cota pământurilor lucrate în acest ținut nu depășește 38% din toată suprafața lui; cealaltă parte de pământ, rămasă nelucrată, este puțin exploatată – doar pentru creșterea vitelor. Deoarece ea este acoperită parțial de păduri, care sunt distruse în modul cel mai nerațional, venitul obținut de țărani de pe cea mai mare parte a pământurilor lor este foarte neînsemnat”³⁹.

³⁵ ANRM, fond 5, inventar 1, dosar 12-304; inventar 2, dosar 391, 439, 715, inventar 3, dosar 447, 673 etc.

³⁶ В.Н. Томулец, „Торговые связи Бессарабии с внутренними губерниями России в 1812-1830 гг. (По данным торговых свидетельств)”, în *Известия Академии Наук МССР. Серия общественных наук*, №2, Кишинев, 1984, с. 68.

³⁷ AISR, fond 18, inventar 2, dosar 754, fila 6-6 verso.

³⁸ „О мануфактурной и торговой промышленности в Молдавии, Валахии и Бессарабской области”, în *Журнал мануфактур и торговли* (în continuare ЖМТ), №1, СПб., 1832, с. 110.

³⁹ AISR, fond 398, inventar 39, dosar 13159, fila 3.

Despre atitudinea vădit discriminatorie a țarismului față de anumite ramuri economice ne dovedește raportul inspectorului gospodăriei agricole din sudul Rusiei S.Șcepkin dedicat viticulturii și vinificației în Basarabia la sfârșitul anilor '60 ai sec. al XIX-lea. Autorul scrie că succesele obținute de Basarabia în domeniul viticulturii nu se datorează grijii pe care a avut-o guvernul, ci faptului că „...plantațiile de vii n-au fost atacate de boli”⁴⁰.

Cunoscând bine situația diferitelor ramuri economice din sudul Rusiei, inclusiv din Basarabia, S.Șcepkin scria că viticultura ca ramură economică n-a fost niciodată în atenția guvernului. „În pofida importanței considerabile a viticulturii și vinificației în Basarabia – scrie autorul, – această industrie n-a beneficiat acolo aproape niciodată de atenția guvernului. Unica măsură pe care a întreprins-o guvernul în domeniul viticulturii și al vinificației în Basarabia a constat în faptul că în 1823, la dispoziția lui, din rămășițele plantațiilor de vii turcești au fost organizate viile de stat⁴¹, de pe care imediat au început să fie obținute vinuri; dar deja în 1829 plantațiile de vii au fost vândute, iar banii obținuți în urma vânzării au fost predestinați pentru stimularea vinificației în tot ținutul Novorosia. E puțin probabil ca Basarabia să fi folosit ceva din această sumă⁴². Prin urmare, ca și în cazurile precedente, Basarabia era folosită de administrația imperială ca o colonie, sursă sigură de obținere a materiei prime ieftine și de stoarcere a veniturilor⁴³.

În schimb, pentru dezvoltarea și îmbunătățirea vinificației în Caucaz, în Crimeea și în regiunile Donului, guvernul țarist a întreprins măsuri efective: în Kizlear, Suduk și Magaracea au fost instituite școli de vinificație; în regiunile Donului au fost invitați din străinătate specialiști în viticultură și vinificație – măsuri ce au avut consecințe benefice pentru vinificația din aceste regiuni⁴⁴.

Constatarea că Basarabia deținea statut de colonie poate fi argumentată și de faptul că negustorii din guberniile ucrainene și ruse cumpărau în Basarabia vinuri la un preț destul de redus pe care le realizau peste Nistru ca vinuri din străinătate, la un preț destul de avantajos. Ș.Șcepkin, referindu-se la arealul de răspândire a vinului de Basarabia menționa că „în localitățile limitrofe cu regiunea de vinificație, și anume: în guberniile ucrainene de sud-vest și în Herson se pot găsi în vânzare vinuri în sticle cu denumirea „vinuri de Basarabia”; ceva mai departe aceste vinuri se realizează doar în vedre sau în sticle, iar și mai departe vinuri de Basarabia sau de Akkerman în vânzare fie că lipsesc completamente, fie că se întâlnesc destul de rar. Spre exemplu: în Elisavetgrad,

⁴⁰ Ibidem, *fond* 398, inventar 33, dosar 12088, fila 112 verso.

⁴¹ Din cele 66 de plantații de vii: 36 de plantații au fost date pentru a fi prelucrate viticultorilor elvețieni, 16 – arhiepiscopului de Chișinău, 7 – arhiepiscopului armenilor basarabeni (AISR, *fond* 560, inventar 1, dosar 496, fila3). M.S. Voronțov îi scrie la 31 iulie 1825 ministrului de finanțe că plantațiile de vii „...au intrat în proprietatea statului. Neavând nici o posibilitate de a le administra și a le păstra în ordine, a fost nevoie să le dea în posesie unor persoane particulare, pentru o plată simbolică” (Ibidem, fila 7-7 verso). Mai mult ca atât. M.S. Voronțov scria despre prejudiciile enorme pe care le aducea statului sistemul dearendă. „Fiecare posesor temporar, – scria guvernatorul, – luând înarendă pe o perioadă de un an sau doi plantațiile de stat, se străduia să obțină în această perioadă de timp doar foloase personale, neavând grijă să asigure starea lor bună pe viitor” (Ibidem, fila7 verso).

⁴² Despre vânzarea la licitație a plantațiilor de vii *vezi mai detaliat*: AISR, *fond* 560, inventar 1, dosar 496, fila 3-6.

⁴³ AISR, *fond* 398, inventar 33, dosar 12088, fila 112 verso-113 verso.

⁴⁴ Ibidem, fila 114 verso-115.

Kiev, Uman și alte localități este greu să găsești vinuri de Basarabia de calitate și nu poți cumpăra vin cu vedrele (și nu în sticle) mai ieftin de 3 rub. pentru o vadră... Vinuri de Basarabia se vând numai în aceste gubernii. Până la iarmaroacele ucrainene ele nu ajung, acolo se aduc vinuri din Crimeea sau Caucaz. În schimb, vinurile exportate (în aceste gubernii - V.T.) din districtul de vinificație din Basarabia se folosesc deja sub denumirea de vinuri străine”⁴⁵. Erau cunoscute cazuri când negustorii care comercializau în exclusivitate vinuri din străinătate (spre exemplu, în Odesa), realizau de fapt vinuri de calitate cumpărate în butoaie din Akkerman. Același S.Șcepkin scria că „în prezent realizarea vinurilor de Basarabia ca vinuri străine e în creștere și vinuri de Basarabia cu denumirea lor adevărată se întâlnesc din ce în ce mai rar”⁴⁶.

Dependența multor ramuri din Basarabia de centrele industriale ruse care, de regulă, dictau prețul de cumpărare a mărfurilor, sistemul de accize, politica comercială etc., a avut drept consecință faptul că majoritatea veniturilor reveneau fabricanților din guberniile interne ruse. Ca exemplu servește industria tutunăritului. În anii '60 ai sec. al XIX-lea Basarabia producea anual până la 750 mii puduri de tutun (această ramură fiind concentrată, în fond, în județele Orhei, Chișinău și Soroca), dintre care mai mult de o treime este exportată în Harkov, Kiev, Odesa, Moscova și Sankt Petersburg, unde este realizat, de regulă, ca tutun turcesc, fapt ce confirmă calitatea înaltă a tutunului basarabean.

Dar, după cum s-ar părea, în pofida prezenței pieței relativ avantajoase de desfacere a tutunului în guberniile interne ruse, tutunăritul ca ramură economică nu se extinde, din cauza sistemului de accize, în cadrul tuturor categoriilor populației și județelor Basarabiei. Cu atât mai mult că de pe seama acestei ramuri economice se îmbogățesc fabricanții ruși ce se ocupă cu prelucrarea tutunului. Autoritățile regionale scriau în 1868 că „această ramură a industriei ar fi putut căpăta în Basarabia o dezvoltare mult mai amplă pe câmpiile coloniștilor, dacă încasările accizelor nu s-ar fi aflat în dependență directă de monopolul pe care-l dețin fabricanții de tutun (din guberniile interne ruse – V.T.), care se folosesc în prezent în exclusivitate de toate câștigurile”⁴⁷. Despre incomoditățile și consecințele negative cauzate dezvoltării acestei ramuri agricole la sfârșitul anului 1866 a fost înștiințat Ministerul de Finanțe, Comitetul Statistic regional⁴⁸.

Ia. Grudzilo, inspector agricol în guberniile de sud ale Rusiei, scria la 1864 într-un studiu dedicat agriculturii Basarabiei că „...vinurile basarabene și tutunul nu se bucură de o reputație bună peste hotarele regiunii. Și acest lucru poate fi înțeles, deoarece cele mai bune vinuri de Basarabia sunt supuse în timpul comerțului diferitelor falsificări și sunt vândute ca vinuri de masă românești cu câte 1 rub. argint sticla, iar tutunul, indiferent de calitate – cu puțin amestec de tutun turcesc sau fără – este realizat ca tutun pur turcesc cu 1 rub. 50 cop. și cu 2 rub. argint pentru un funt”⁴⁹. Autorul regreta că de veniturile de pe seama realizării vinului se foloseau nu țăranii care au lucrat viile sau plantațiile de tutun, ci precupeții, care, în fond, erau evrei, armeni, greci etc.

⁴⁵ Ibidem, fila 97 verso-99.

⁴⁶ AISR, *fond* 398, inventar 33, dosar 12088, fila 100.

⁴⁷ ANRM, *fond* 2, inventar 1, dosar 7681, partea I, fila 154 verso.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Я.Грудзило, ”Сельское хозяйство в Бессарабии”, în *Журнал Министерства государственных имуществ* (în continuare ЖМГИ), ч. 86, СПб, 1864, с. 411.

Influența negativă a regimului de dominație țarist asupra procesului de geneză și evoluție a burgheziei comerciale în Basarabia poate fi dovedită și prin atitudinea pe care a avut-o țarismul față de strămutările țăranilor din mediul rural în cel urban. Fiind cointeresat de integrarea cât mai rapidă a ținutului la Rusia și de crearea, în persoană orășenilor, a unui sprijin social ce ar putea asigura mai ușor regimul de dominație, țarismul promovează în Basarabia o politică ce interzicea, de fapt, trecerea cu traiul la oraș a țăranilor basarabeni. Fiind promovată această politică, orașele basarabene vor fi populate, de regulă, de alogeni, de peste hotare sau din guberniile interne ruse.

După anexarea ținutului la Rusia, țarismul n-a adoptat dispoziții speciale ce ar reglementa trecerea țăranilor basarabeni din mediul rural în cel urban. Nu s-a ținut cont nici de statutul deosebit al Basarabiei în componența Imperiului, până la 1828, și nici de particularitățile structurii sociale a ținutului. Deși, conform tradițiilor moldovenești, până la sfârșitul anilor '30 ai sec. al XIX-lea cu comerțul în Basarabia putea să se ocupe orișicine, indiferent de starea socială, deci nu puteau exista mari obstacole de trecere în categoriile orășenești, administrația imperială și cea regională respinge chiar din start cererile țăranilor basarabeni de a se transfera în orașe.

Dacă în guberniile interne ruse o asemenea restricție putea fi lămurită prin prezența sistemului de iobăgie și prin dependența țăranului de moșier, în Basarabia majoritatea țăranilor erau liberi.

În reglementarea problemelor legate de transferarea populației din mediul rural în cel urban, administrația regională se putea folosi de ucazul Senatului din 24 octombrie 1804 privind înscrierea țăranilor de stat în categoria negustorilor. Regulamentul punea mari obstacole și stabilea cerințe destul de dure față de țăranii ce manifestau dorința de a se transfera în categoria orășenilor. Conform Regulamentului, țăranii de stat puteau să se transfere în orașe doar în cazurile în care: au abandonat agricultura, iar în oraș se ocupau cu comerțul sau cu meșteșugăritul; până la depunerea cererii au locuit sau au trecut cu traiul permanent în oraș; după transferarea în oraș era asigurată prelucrarea în continuare a pământului abandonat de țăran; obștea sătească confirma lipsa datoriilor și a restanțelor privind plata impozitelor, iar societățile orășenești asigurau îndeplinirea, până la recensământul ulterior, a prestațiilor țărănești și numai după achitarea impozitelor cu 3 ani înainte, pentru ambele stări⁵⁰.

Prin urmare, în baza Regulamentului din 24 octombrie 1804, de dreptul de a se transfera în stările orășenești beneficiau doar acei locuitori din așezările rurale care au încetat de fapt a fi țărani și care dispuneau de mijloace ce depășeau cu mult posibilitățile materiale ale țăranilor mijlocași.

Este greu a determina în ce măsură administrația regională din Basarabia, imediat după anexarea ținutului la Rusia, a aplicat în practică Regulamentul din 24 octombrie 1804. Cert este că organele regionale au depus toate eforturile pentru a împiedica transferarea țăranilor din așezările rurale în cele urbane, despre care fapt ne demonstrează exemplele aduse de cercetătorul V.I. Jukov⁵¹.

Ca și în cazul pământurilor de stat, îndeosebi al celor din sudul Basarabiei – rezerve colonștilor, fie celor de peste Dunăre sau celor din guberniile interne ruse, orașele basarabene urmau să fie populate de alogeni, prin intermediul cărora țarismul

⁵⁰ Полное Собрание Законов Российской Империи, (în continuare ПСЗРИ), Собрание I, том XXVIII, 1804-1805, СПб, 1830, №21484, с. 546-547.

⁵¹ В.И. Жуков, *Города Бессарабии. 1812-1861 годов. Очерки социально-экономического развития*, Кишинев, 1964, с. 51-51.

urmărea scopul de naționalizării ținutului. Drept exemplu în acest sens servește faptul că țăranilor le era interzis să se strămute în orașul Chilia. Se considera că cu timpul orașul-port Chilia va fi populat de negustori și industriași din alte orașe (din Basarabia, din străinătate și din guberniile interne ruse), decizie ce venea în unison cu instrucțiunea din 23 iulie 1812 adresată de amiralul P.V. Ciciagov guvernatorului civil Scarlat Sturdza⁵². Se aduceau și alte argumente împotriva acordării vizei de reședință în orașul Chilia populației rurale: în primul rând, ca acest caz să nu impulsioneze și locuitorii altor așezări să se transfere în orașe, astfel multe sate vor rămâne pustii. Reieșind din aceste considerente, precum și ținând seama de interesele imperiale promovate de țarism în periferiile naționale, guvernul îi propune lui I.M. Hartingh că până la efectuarea recensământului și organizarea corespunzătoare a regiunii țăranilor să nu li se permită transferarea din sate în orașe⁵³. Ca rezultat, în baza dispoziției din 1813 a guvernatorului civil I.M. Hartingh, a fost interzisă acordarea vizei de reședință populației din așezările rurale ale Basarabiei în orașele-cetăți Chilia, Akkerman, Ismail și Bender⁵⁴.

Analizând această dispoziție, istoricul V.I. Jukov consideră că poziția administrației regionale privind întrebarea legată de înscrierea populației rurale în orașe era dictată de interesele moșierilor basarabeni. „Întărind puterea moșierilor asupra țăranilor, – scria autorul, – guvernul lua măsuri pentru a-i păstra pe țărani în sate, pentru a împiedica transferarea lor în orașe”⁵⁵. Credem că nu atât interesele moșierilor basarabeni erau luate în considerație de autoritățile regionale și imperiale, cât teama de a nu fi creată o pătură mijlocie națională care ar putea constitui ulterior un element destabilizator în regiune, amplasat într-un spațiu geostrategic destul de important pentru Rusia.

Nu întâmplător deciziile care au fost luate ulterior – ucazurile Senatului din 19 august 1820⁵⁶ și cel din 22 martie 1824⁵⁷, n-au schimbat situația referitor la transferarea țăranilor din așezările rurale în cele urbane, deoarece nu s-a ținut cont de faptul că țăranii basarabeni erau liberi; în plus, ele nu s-au referit la Basarabia și de fapt reconfirmau acțiunea legii din 20 octombrie 1804.

Abia începând cu 1833, după ce orașele basarabene în mare parte au fost populate, Administrația Regională se va conduce în această problemă de ucazul Senatului din 22 decembrie 1832, care parțial ușura transferarea populației din mediul rural în cel urban⁵⁸. Dar și în acest caz, în baza dispoziției din 28 noiembrie 1841 a guvernatorului-general M.S. Voronțov, sunt stabilite un șir de restricții ce de fapt îi lipsesc pe țăranii basarabeni de avantajele și privilegiile ucazului din 1832⁵⁹.

Asupra procesului genezei și evoluției burgheziei comerciale basarabene a influențat negativ, în primul rând, situația generală în care s-a pomenit Basarabia după 1812. Fiind separată, până în 1831, în partea de est, de cordonul sanitaro-vamal de la Nistru, iar în partea de vest de cel de la Prut și Dunăre, Basarabia a întâlnit obstacole

⁵² Vezi mai detaliat punctul 8 al instrucțiunii (AISR, fond 19, inventar 3, dosar 125, fila 53-53 verso).

⁵³ В.И. Жуков, *op. cit.*, p. 52.

⁵⁴ ANRM, *fond 2*, inventar 1, dosar 118, fila 4.

⁵⁵ V.I. Jukov, *op. cit.*, p. 52.

⁵⁶ ПСЗРИ, Собрание I, том XXXVII, 1820-1821, СПб., 1830, № 28389, с. 420-423.

⁵⁷ ПСЗРИ, том XXXIX, 1824, СПб., 1830, № 29848, с. 227-232.

⁵⁸ ПСЗРИ. Собрание II, том VII, 1832, СПб., 1833, №5842, с. 913-916; V.I. Jukov, *op. cit.*, p. 55-56; П.Г. Рындзюнский. *Городское гражданство дореформенной России*, Москва, 1958, с. 165, 173.

⁵⁹ Vezi mai amănunțit: V.I. Jukov, *op. cit.*, p. 56-57.

serioase nu numai în exportul mărfurilor sale peste hotare și în guberniile interne ruse, dar și în dezvoltarea economică în general. I.Saburov scria în această privință la 1826 că „...din ziua instituirii vămilor la Nistru și Prut situația comercială în regiune se înrăutățește tot mai mult. Banii ce intră nu rămân; capitalurile nu prind rădăcini; întreprinderile comerciale nu capătă dezvoltare; fabrici nu se înființează. Pe de altă parte, agricultura nu s-a perfecționat, numărul vitelor în ținut este în descreștere, sumele impozitate de la realizarea multor produse agricole au crescut”⁶⁰. Consecințele nefaste ale prezenței cordonului sanitaro-vamal de la Nistru asupra dezvoltării comerțului sunt atestate și de Administrația Regională din Basarabia. În memoriul „*Despre organizarea financiară din regiunea Basarabia*”, datat cu anul 1829, Administrația Regională menționa că „...din cauza cordonului de la Nistru și a dificultăților în transportarea mărfurilor basarabene în guberniile limitrofe ale Rusiei, comerțul local este strâmtorat peste măsură în operațiile sale”⁶¹.

Incomoditățile cauzate de cordoanele sanitaro-vamale de la Nistru, Prut și Dunăre afectau nu numai dezvoltarea diverselor ramuri economice, dar, în mod direct, și stările sociale încadrate în comerț, cauzându-le nu numai prejudicii financiare, dar limitându-le substanțial însăși activitatea comercială, iar prin aceasta și posibilitatea de a se constitui într-o stare structurată etnic și social. I.Saburov scria că „vămile ce înconjoară Basarabia din toate părțile prejudiciază serios prosperitatea industrială și comercială a regiunii. Este ușor de imaginat greutățile și pierderile de bani și de timp ale negustorului, care nu poate face nici un pas în acest spațiu mic, fără a se lovi de prezența vamei sau carantinei. Și care străin va aduce aici mărfurile sale, dacă și cele încă nerealizate trebuie să le răscumpere cu o taxă vamală considerabilă; dar a le realiza cu profit într-o provincie săracă și în prezența mărfurilor de contrabandă este un lucru destul de dificil”⁶².

Asupra procesului de constituire a burgheziei comerciale a influențat direct politica comercială pe care o promova țarismul în Basarabia; aceasta purta un caracter colonial și era dictată de interesele economice și politice ale Imperiului Rus în teritoriile nou-anexate. Basarabia, ajungând după 1812 sub dominația țaristă, va avea de suferit de pe urma politicii protecționiste promovate de Rusia, care, folosind cele mai diverse metode, caută să accelereze dezvoltarea economică în propriile gubernii și să utilizeze periferiile naționale, inclusiv Basarabia, drept colonii interne, surse de materii prime și piețe rezervate pentru produsele industriei proprii. Insuficienta dezvoltare a industriei ruse, multe ramuri ale căreia se aflau, de fapt, la treapta manufacturieră, și frica de concurență din partea mărfurilor industriale europene a impus țarismul să promoveze față de teritoriile nou-anexate o politică comercială protecționistă. De aceea, în elaborarea legislației comerciale în Basarabia, țarismul, în pofida intereselor politice în această regiune, a fost nevoit să se conducă de politica comercială europeană oficială – trecerea de la tarifele liberal-fritrederiene din 1816 și 1819 la tariful prohibitiv din 1822.

Cele expuse sunt confirmate destul de elocvent de dinamica exportului și a importului de mărfuri al Rusiei cu țările străine, îndeosebi cu periferiile naționale anexate în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea: Regatul Polonez, Finlanda și Basarabia la 1830 (Tabelul 3).

⁶⁰ Ia.Saburov, *op. cit.*, p. 24.

⁶¹ AISR, *fond 560*, inventar 6, dosar 575, fila 45.

⁶² Ia.Saburov, *op. cit.*, p. 25.

Datele Tabelului 3 dovedesc că, în pofida faptului că aceste regiuni erau părți componente ale Imperiului (cu excepția Regatului Polonez, mai avansat economic), balanța comercială a Finlandei și a Basarabiei a devenit grav deficitară: cota importului din Rusia în aceste două regiuni constituia 13214634 rub. (82,6%), iar cea a exportului din aceste regiuni în guberniile ruse doar 2778450 rub. asiguate (17,4%).

Dinamica exportului și a importului de mărfuri al Rusiei cu țările străine, Regatul Polonez, Finlanda și Basarabia la 1830 (în ruble asiguate)*

Țările și regiunile	Exportul		Importul		Volumul valoric al traficului de mărfuri	Raportul, în %	
	Total	În %	Total	În %		Export	Import
Țările străine	253144466	92,3	187302527	94,5	440446993	57,5	42,5
Regatul Polonez	7953028	2,9	8051835	4,1	16004863	49,7	50,3
Finlanda	2642911	1,0	614448	0,3	3257359	81,1	18,9
Basarabia	10571723	3,8	2164002	1,1	12735725	83,0	17,0
Total	274312128	100,0	198132812	100,0	472444940	58,1	41,9

* *Государственная внешняя торговля 1830 года в разных ее видах*, СПб., 1831, приложение.

În pofida privilegiilor și înlesnirilor acordate negustorilor locali (în urma aplicării în ținut, în noiembrie 1816, a tarifului vamal din 31 martie 1816), conform deciziei Consiliului de Miniștri din 28 noiembrie 1816⁶³, ce permitea exportul de mărfuri din Basarabia în guberniile interne ruse fără plata taxei vamale, aceștia s-au ciocnit de un șir de obstacole de ordin intern și extern ce frâneau comerțul cu guberniile ruse. Exportul mărfurilor din Basarabia era permis doar în baza certificatelor puse la dispoziție de autoritățile locale, prin care se confirma proveniența basarabeană a mărfurilor⁶⁴. În baza documentelor prezentate de ispravnic sau de poliția orășenească, unul din departamentele guvernului regional elibera un „certificat comercial valabil pentru două săptămâni”⁶⁵. Ulterior, pentru exportul mărfurilor basarabene în Rusia au fost stabilite condiții și mai dure, despre care am scris deja în capitolele precedente.

Toate aceste restricții, precum și exportul mărfurilor din Basarabia limitat doar prin două puncte vamale – pe uscat doar prin Dubăsari, iar pe mare – doar prin Odesa⁶⁶, frâneau activitatea comercială a negustorilor locali și stopau procesul de acumulare a capitalului comercial.

Concomitent cu adoptarea la 29 aprilie 1818 a Regulamentului organizării administrative a Basarabiei, în provincie a fost aplicată legislația rusă privind comerțul interior și exterior⁶⁷. Burghezia comercială locală a fost egalată în drepturi cu cea din guberniile interne ruse, dar fără a fi stratificată pe gilde, fapt ce nu-i dădea posibilitatea de a face comerț în guberniile ruse. Mai mult decât atât. Căpătând aceleași drepturi ca și burghezia comercială rusă, negustorii locali pierdeau, de facto, din drepturile lor de altădată la comerțul exterior, deoarece în conformitate cu drepturile de gildă, asemenea drepturi dețineau doar negustorii angroșiști de primele două gilde. Nu întâmplător, în

⁶³ AISR, *fond 1263*, inventar 1, dosar 101, fila 681-682.

⁶⁴ Ibidem, fila 682 verso.

⁶⁵ ANRM, *fond 5*, inventar 2, dosar 690, fila 6 verso-7.

⁶⁶ AISR, *fond 1263*, inventar 1, dosar 101, fila 682.

⁶⁷ ПСЗРИ. Собрание. I, т. XXXV, 1818, СПб., 1830, № 27357, с. 232.

iulie 1820 guvernul regional al Basarabiei a primit dispoziția rezidentului imperial A.N. Bahmetev ce confirmă dreptul tuturor negustorilor locali la comerțul exterior „fără nici un fel de privilegiu pentru careva din ei”⁶⁸.

Dar aceste cedări n-au putut redresa situația dificilă în care s-au pomenit negustorii basarabeni. La 17 februarie 1825 este adoptat Regulamentul cu privire la comerțul cu Basarabia, ce pune obstacole și mai mari în exportul mărfurilor basarabene în guberniile ruse. Limitând substanțial exportul celor mai importante mărfuri din Basarabia în guberniile interne ruse⁶⁹, Regulamentul nu acorda dreptul la exportul mărfurilor în Rusia negustorilor basarabeni, din considerentul că, în baza reformei din 1824 a ghilldelor, dreptul la comerțul pe întreg teritoriul Imperiului era privilegiul doar al negustorilor angroșiți de primele două ghilde⁷⁰, iar negustorii basarabeni nu erau încă stratificați în ghilde.

Situația s-a complicat nu numai din cauza restricțiilor puse la exportul mărfurilor basarabene în Rusia. Regulamentul din 1825 permitea importul în Basarabia a tuturor mărfurilor ruse, admise pentru export conform tarifului vamal din 1822, fără nici un obstacol și fără plata taxei vamale⁷¹. Dacă vom mai ține cont de faptul că de dreptul de a importa mărfurile ruse în Basarabia beneficiau doar negustorii din guberniile ruse ce dispuneau de dreptul la comerț pe întreg teritoriul Imperiului, apoi ne vom putea da seama de concurența enormă pe care au cauzat-o aceștia negustorilor basarabeni.

Referindu-se la aceste incomodități, autoritățile locale, după nenumărate plângeri ale negustorilor, scriau în 1829 Departamentului manufacturilor și comerțului exterior că, în pofida faptului că negustorii în majoritatea cazurilor împrumută mărfurile din Rusia în măsura disponibilității de capital și credite, „...această măsură este urmată de dificultăți și prejudicii extrem de mari, deoarece comercializarea acestora la iarmaroace în orașele ruse, conform drepturilor generale, este pusă cu precădere la dispoziția negustorilor ruși. Comercianții basarabeni le pot însă realiza doar după ce acestea au trecut prin mâinile mai multor negustori, care au majorat substanțial prețurile la ele. Dar și după aceasta ei întâlnesc deseori obstacole în realizarea mărfurilor: din cauza distanței mari până la târgurile rusești se recurge la majorarea prețurilor; taxele stabilite de oficiile vamale și de carantină de la Nistru sunt prea mari; în plus, nu toate mărfurile sunt permise pentru realizare; se pierde timpul favorabil pentru livrarea mărfurilor în Chișinău, fapt ce contribuie și mai mult la majorarea prețurilor etc.”⁷²

Dreptul acordat negustorilor ruși de Regulamentul din 1825 de a exporta liber mărfuri în Basarabia, fără obstacole și fără achitarea taxei vamale transformă piața basarabeană în centru de tranzit al mărfurilor industriale ruse în Principatele Române, în care rolul de bază le revine negustorilor bogați, angroșiți din guberniile interne ruse. Titov, unul din consilierii Consiliului municipal din Moscova în problemele de manufactură și comerț, scria în decembrie 1831 referitor la raportul „*Industria manufacturieră și comerțul în Moldova, Valahia și regiunea Basarabia*”, prezentat de un

⁶⁸ AISR, *fond 560*, inventar 4, dosar 252, fila 2-2 verso.

⁶⁹ Despre restricțiile în exportul mărfurilor basarabene în guberniile interne ruse *a se consulta*: Valentin Tomuleț. „Politica colonial-comercială a țarismului în Basarabia în anii '20 ai sec. al XIX-lea (în baza „Regulamentului cu privire la comerțul cu Basarabia” din 17 februarie 1825)”, în *Analele Științifice ale Universității de Stat din Moldova. Seria “Științe socioumane”*, Chișinău, 1999, p. 256-262.

⁷⁰ AISR, *fond 560*, inventar 4, dosar 204, fila 28-28 verso.

⁷¹ Ibidem, fila 28 verso-29.

⁷² ANRM, *fond 75*, inventar 1, dosar 426, fila 27.

funcționar al Ministerului de Finanțe, că măsurile protecționiste întreprinse de guvern la hotarele cu Basarabia în urma adoptării tarifului prohibitiv din 1822 și Regulamentului din 1825 au produs schimbări rapide în provincie, iar importul din Rusia și Basarabia al diferitelor mărfuri de manufactură a crescut într-atât, încât în 1829 a atins cifra de 4142695 rub. Reieșind din numărul mic al populației orășenești, Titov constata că „...mai mult de două treimi din mărfurile amintite trec din Basarabia în Moldova și Valahia”⁷³. Titov menționa că justetea acestor informații este confirmată de negustorii evrei din Chișinău și Movilău (de la Nistru) și de comercianții din Tiraspol care atestă că „majoritatea mărfurilor cumpărate de ei în Moscova pentru Chișinău sunt expediate în Iași și București”⁷⁴.

Prin urmare, drept rezultat al politicii coloniale promovate de țarism, negustorii din guberniile interne ruse dețin dreptul de monopol în comerțul cu mărfuri industriale și manufacturiere pe piața internă basarabeană, iar ținutul este transformat într-o colonie pentru desfacerea mărfurilor ruse. Acest fapt este confirmat de preponderența dublă a importului din Rusia în Basarabia asupra exportului din Basarabia în Rusia pe anii 1825-1830: exportul din Basarabia în guberniile ruse constituia 21039 mii ruble, iar importul din guberniile ruse în Basarabia – 40943 mii ruble asigurate⁷⁵.

Regulamentul din 17 februarie 1825 a provocat nemulțumirea negustorilor locali, fapt despre care vorbesc numeroasele plângeri ale negustorilor adresate organelor locale și regionale, atestat și de investigațiile din 1829 privind starea comerțului și a industriei din Basarabia, în care autoritățile regionale descriu situația dificilă în care s-a pomenit burghezia comercială basarabeană⁷⁶.

Analiza izvoarelor, atât a celor de arhivă inedite, cât și a celor publicate ce reflectă impactul anului 1812 asupra dezvoltării social-economice a Basarabiei, în general, și asupra genezei și evoluției burgheziei comerciale basarabene, în particular, ne permit să concluzionăm că prin anexarea ținutului la Imperiul Rus și includerea lui forțată în sistemul pieței interne ruse țarismul a stopat și a frânat procesele ce aveau loc în cadrul unui spațiu ce prezenta un tot, legate de procesele de modernizare în care au fost atrase Principatele Române la începutul sec. al XIX-lea.

Regimul de dominație țarist stabilit în Basarabia după anexarea ei la Rusia a influențat negativ situația din ținut și diversele procese ce derulau în viața social-economică și politică, influență dictată de statutul de colonie pe care îl deținea acest teritoriu după 1812.

Promovând în Basarabia o politică colonială, protejând afacerile propriiei burghezii sau ale celei invitate în teritoriu, în baza avantajelor și chiar a privilegiilor acordate, țarismul a mărit și mai mult distanța, și așa nuanțată, dintre elementele germinative ale burgheziei comerciale autohtone (îndeosebi prin măsurile întreprinse în diverse sfere ale vieții social-economice) și cea alogenă, a frânat procesul formării burgheziei comerciale naționale, înlăturând-o de la posibilitatea de a exercita diverse funcții economice, înlocuind-o, în bună parte, cu negustori din rândurile celor nou-veniți.

⁷³ ЖМТ, №1, СПб., 1832, с. 132.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ AISR, *fond 21*, inventar 12, dosar 60, fila 20 verso-21.

⁷⁶ ANRM, *fond 75*, inventar 1, dosar 426, fila 27, 29, 32-33, 42 verso, 43.

Politica confesională ca element de deznaționalizare în strategiile imperiale ruse la hotarele sale vestice. (Cazul guberniilor de nord – vest și Basarabiei)

Ion GUMENÂI

The Confessional Policy as an Element of Denationalization in the Russian Imperial Strategies at the Western Boundaries. (the Case of the North-Western Provinces and Bessarabia)

***Abstract.** The confessional policy of the Russian Empire in the 19th century was a part of the action system that aimed at maintaining the unity of the empire. This policy had different oriented vectors which were to serve one end: to ensure a population subjected to the Russian imperial power and idea. In the following lines we attempt to make a comparison between the North-Western provinces and Bessarabia concerning the application and functioning of the mechanisms used by the Russian confessional policy in order to reach the main objective – the unity of the empire.*

***Keywords:** North-Western provinces, Bessarabia, Russian Empire, the Orthodox Church, the Catholic Church, religious policy, tsarist administration, Russification*

Nu putem să nu recunoaștem faptul că orice imperiu care a existat pe parcursul timpului și-a avut caracteristicile sale, care i-au determinat specificul. În același timp, nu putem să negăm, însă, că un element specific care le-a caracterizat, a constituit-o componenta sa multinațională. Acest lucru a și generat, de fapt, principala problemă cu care s-au ciocnit aceste organisme supranaționale și anume – menținerea integrității. Unitatea imperiului în mare parte, depindea de doi factori esențiali: relațiile cu etniile incluse în componența sa și raporturile cu elitele naționale, care puteau pendula între naționalismul său etnic și largul patriotism și mândrie imperială.

Pornind de la aceste deziderate, Imperiul Rus (lucru ce nu-i este specific numai acestui imperiu) prin intermediul tuturor instrumentelor disponibile pe parcursul secolului al XIX-lea, a încercat crearea unei mase de populații cât mai largi și mai loiale lui însuși. Acest lucru ne este confirmat chiar și de unii savanți ruși contemporani, care arată că neacceptarea și frica față de creșterea naționalismelor a dus la o greșeală fatală din partea autorităților țariste, și anume, la încercarea de a transforma, dacă nu a tot imperiul, atunci cel puțin a celei mai mare părți a lui, într-un stat național rus¹.

Evident că în acest mecanism folosit de către autoritățile imperiale, un loc aparte l-a ocupat instituția bisericii, în special a celei ortodoxe, în cazul Imperiul Rus, deoarece după cum arată o serie de cercetători pe lângă factorul geografic și cel al mediului înconjurător identitatea rusă era determinată în cea mai mare măsură de creștinismul ortodox. Biserica ortodoxă se încadra organic în una din fațetele imaginii de purtătoare a identității naționale, deoarece pe de o parte nu se supunea nici unei

¹ Вячеслав Глазычев, *Предисловие к «Российская империя и ее враги с до начала наших дней»*, Издательство «Европа», Санкт - Петербург, 2007, с.6

autorități ecleziastice din afară, așa cum ar fi cazul, de exemplu, al papalității; pe de alta, datorită rusei vechi, limbă folosită în slujbele bisericești, limbă în care a fost tradusă Sfânta Scriptură, limba cunoscută de o bună parte a populației ruse².

Totodată asigurarea loialității supușilor, reprezentanți ai diferitor doctrine religioase, față de stat și dinastia monarhică constituia problema principală a Imperiului Rus. Din punctul de vedere al administrației țariste locul etniilor pe scara ierarhică depindea de loialitatea acestora. Așa de exemplu dintre diferitele etnii polonezii și evreii erau recunoscuți ca fiind neloiali pe când nemții balticii, finii sau armenii erau tratați ca adevărați slujitori ai țarului. Din aceste considerente lista religiilor tolerate de către administrație era alcătuită nu din considerentul apropierii de religia creștină ci în dependență de numărul acestora și a demonstrării supunerii față de puterea imperială³.

De aici tratarea bisericii ortodoxe nu ca reprezentantă a religie unice, ci ca religie ce este profesată de către monarh și marea majoritate a supușilor. În acest sens, este formată triada, Autocrația, Ortodoxia, Etniile (Самодержавие, Православие, Народности). Pornind de la aceasta A. Reissner arăta la mijlocul secolului al XIX-lea, religia din statul rus la acel moment nu era una de tip juridico - occidental, dar nici religie creștină în adevăratul sens al cuvântului, ci mai degrabă una romano-antică națională. Statalitatea rusă nu cunoștea împărțirea societății și a societăților spirituale și nici libertatea acestora din urmă și nici libertatea religioasă personală și morală, dar nu era nici un stat cu o religie quasi – creștină intolerantă⁴. Scopul acestui sistem era să acapareze și să lege de componența imensă a imperiului noi națiuni și popoare și să includă religiile acestora în hotarele unice de conducere a statului. Evident că intensitatea de manifestare a acestui sistem se deosebea de la caz la caz și de la regiune la regiune. Astfel nu putem compara Basarabia de exemplu cu guberniile de nord – vest⁵. Cu toate că ambele teritorii au fost anexate la o perioadă de timp scurt una de la alta, în cazul regiunilor de nord – vest este vorba de un teritoriu și o populație mult mai mare⁶ pe de o parte iar pe de alta referindu-ne la componența structurii religioase se poate constata o situație practic total opusă. Majoritatea populației din aceste teritorii nefiind ortodoxă evident că s-a dus o politică foarte insistentă și dură pentru înlăturarea acestui neajuns și alinierea respectivei la credința profesată de către Autocratul Rus.

Mai mult decât atât, situația a primit o conotație și mai asiduă deoarece problema apartenenței religioase a fost suprapusă cu cea a „problemei poloneze”, care a fost pe tot parcursul secolului al XIX-lea considerată ca prim pericol pentru unitatea Imperiului Rus. Cercetările cu referire la această problemă ne arată că administrația

² Доминик Ливен, *Российская империя и ее враги с до начала наших дней*, Издательство «Европа», Санкт-Петербург, 2007, с. 378.

³ Соколова Марианна, „К вопросу о методологии изучения конфессиональной истории”, în *Letuviu Kataliku mosclo Academja, metrastis*, XXVI, Vilnius, 2005, p. 482.

⁴ *Ibidem*, p.483.

⁵ În 1840 Nicolai I a ordonat ca în nomenclatura-administrativă să nu se mai folosească denumirea de Guberniile Belorusiei și Lituaniei ci Regiunea de Nord – Vest, Regiunea de Sud – Vest o alcătuia guberniile Kievului, Volâniei și Podolsului. În general cu denumirea de guberniile de nord – vest s-au numit teritoriile ce au intrat în componența Imperiului Rus după cele trei împărțiri a Poloniei în afară de Regatul Poloniei (Королевство Польское) format după semnarea la 27 noiembrie 1815 de către Alexandru I a constituției acestuia (după *Западные Окраны Российской Империи*, Новое литературное обозрения, Москва, 2006, p.83 și 103).

⁶ *Западные Окраны Российской Империи*, p.73.

țaristă a folosit pentru aceste regiuni o multitudine de metode pentru obținerea scopului final – convertirea maximum posibilă a populației locale la ortodoxie și prin aceasta conform conceptului promulgat de asigurare a loialității față de puterea imperială. Ca un prim instrument în acest sens poate fi considerată direcția adoptată cu referire la căsătoriile mixte. Astfel, conform legii din 1803 pentru simplificarea procedurii, copiii ce rezultau din căsătoriile mixte se educău în credința tatălui, fapt argumentat prin dorința de a păstra unitatea în familii. Pentru funcționarii veniți, însă, în guberniile nord - vestice s-au păstrat regulile din 1721⁷. La 30 septembrie 1830, din inițiativa lui D.N. Bludov, șeful departamentului pentru confesiunile străine, a fost întărit noul regulament privind căsătoriile mixte care în esență îl repeta pe cel din 1768 precizându-se că sunt anulate înțelegerile reciproce prin care „copiii nu pot să fie educați în altă religie decât cea ortodoxă”.

De fapt, acest mod de rezolvare a problemelor apărute în cazurilor căsătoriilor mixte era valabil și pentru întreg imperiul, inclusiv pentru teritoriul Basarabiei. Din aceste considerente, printre actele emise de către Dicasteria Duhovnicească transformată în 1832 în Consistoriu Duhovnicesc, există o serie de dosare cu referire la anularea unor căsătorii mixte din punct de vedere a apartenenței confesionale. Motivul invocat a fost faptul că acestea nu au fost oficiate în bisericile și de către preoții ortodocși⁸.

La nivel educațional, de asemenea, poate fi urmărită intervenția statului în această direcție. Astfel, la începutul secolului al XIX-lea, un accent sporit se punea pe rolul fiilor de preoți absolvenți ai seminarelor teologice, ce urmau să fie numiți în guberniile de nord - vest în calitate de profesori și secretari ca adevărați promotori ai ortodoxismului și contrapondere a catolicismului⁹.

De domeniul educațional ține și dispoziția din 13 iulie 1837 prin care toți elevii care au terminat merituos gimnaziile, în guberniile de nord – vest urmau să-și facă studiile la facultățile de juridică din Universitățile din Moscova, Harcov, Khiev și Cazani. Apoi reprezentanții micilor dvoreni după terminarea gimnaziilor sau universităților, de asemenea, în afară de ortodocși și uniți, urmau să facă serviciul de funcționar timp de cinci ani în una din guberniile velicoruse plus trei ani în guberniile care au suportat cheltuielile pentru instruirea acestora, prin aceasta urmărindu-se conform legii, deprinderea noilor funcționari cu tradiția velicorusă și îndepărtarea acestora de influența catolică¹⁰. În același sens pot fi interpretate și măsurile luate în anii 60 ai secolului al XIX-lea când în școlile catolice a fost înlăturată limba poloneză și latină prin cea rusă în predarea și explicarea legii domnului¹¹.

⁷ Горизонтов Л.Е. *Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше*, Изд. «Индрик», Москва, 1999, p. 76. Conform regulilor din 1721, femeile de rit ortodox ce se căsătoreau cu reprezentanți ai altor religii urmau să fie cununate în biserici ortodoxe, iar copii să fie creștuți în religia creștin – ortodoxă.

⁸ Cf. Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM), *Fondul 205* și *Fondul 208*.

⁹ Горизонтов Л., *Выбор носителя «русского начала» в польской политике Российской империи*, în *Католицизм в России и православие в Польше*, Варшава, 1997, p. 113.

¹⁰ Idem, *Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше*, p. 42

¹¹ *Западные Окраины Российской Империи*, p.237. În contextul politicii lingvistice, se mai pot aminti aici și o serie de proiecte așa cum ar fi cel din 1862 în legătură cu discutarea problemei dominației polonezilor în Biserica catolică în administrația Guberniei Vilia, s-a născut ideea conform căreia, se propunea traducerea principalelor rugăciuni și catehismul pe

Vorbind despre Basarabia, situația a evoluat sub un alt unghi. Problema principală a sistemului de educație ce trebuia dezvoltat aici urma să devină un instrument de rusificare a populației din zonă. Instituția culturală principală asupra căreia urma să se răsfrângă aceste procese era biserica care la acel moment prin clerul mirean și monahal reprezenta pătura intelectuală cea mai puternică care putea să se opună procesului de deznaționalizare și menținere a elementului cultural românesc.

Din aceste considerente seminarul teologic înființat la Chișinău în anul următor după anexarea Basarabiei, a fost organizat în conformitate cu structurile similare existente deja în Imperiul Rus, devenind astfel prima instituție școlară și de fapt instituția cu cel mai înalt rang din domeniul educației din spațiul dintre Prut și Nistru. Aname această instituție urma să facă cunoscut și să implementeze limba rusă în instituția și serviciul bisericesc. Despre aceasta amintind chiar Gavriil Bănulescu-Bodoni care în raportul său către Sfântul Sinod arăta: „Din limbi să se învețe în primul rând și neapărat limba rusească, ca limbă predominantă, cea națională moldovenească cu scopul că cei ce o învață să poată propovădui cuvântul lui Dumnezeu și buna morală, și cea latină fiindcă din ea se trage și se poate îmbogăți cea națională”¹². Și chiar dacă mitropolitul și exarhul Basarabiei în demersul său puneau în prim plan limba rusă, amintind și de cea moldovenească și latină, odată cu trecerea timpului, accentul s-a pus numai pe limba rusă, astfel încât, cunoașterea acesteia a devenit obligatorie pentru toți seminaristii. Din această cauză, o bună parte din elevii seminarului fie moldoveni, fie greci sau bulgari nu au mai putut absolvi această instituție, fiind exmatriculați pentru incapacitatea de a-și însuși limba rusă¹³. Practic, accentul educativ al seminarului a fost schimbat spre realizarea unui alt deziderat considerat mai important de către administrația țaristă, și anume rusificarea sistematică a acestui segment a vieții moral – spirituale din zonă.

Evident că, în afară de școlile care erau patronate de către instituția bisericii, au existat și școli laice cum ar fi cele lancasteriene, ținutale, de zemstvă etc., misiunea cărora este exprimată foarte clar de către P. Batiușcov care afirma că „dacă voim ca Basarabia să se contopească pe deplin cu Rusia, atunci trebuie prin mijlocirea școalelor să ne grăbim a face ca măcar jumătate din țăranii moldoveni să devie ruși. Spre această țintă tinde tocmai sistemul de învățământ public, adoptat acum de ocârmuire”¹⁴. Pentru

scurt pe limba „dialectului belorus”. Acest lucru urma să slăbească pericolul de polonizare ce se vedea asupra acelei părți a catolicilor (aproximativ a cincea parte) asupra căreia administrația centrală aplica denumirea de „belorusă”. În 1869, sub influența discuțiilor purtate, împăratul semnează un decret prin care limba rusă era permisă pentru folosirea în serviciul bisericesc auxiliar a confesiunii romano-catolice. Dispozițiile emise de către autoritățile centrale și-au avut efectul și la începutul anilor 70 limba rusă se folosea deja în 30 de biserici catolice din Gubernia Minsk. (După A.Ф.Смалянчук, *Проблема белорусского языка в католическом богослужении в минской и виленской диоцезиях во второй половине 19 – начале 20в.*, în *Letuvii Kataliku mosclo Academja, metrastis*, XXVI; Vilnius 2005, p. 422).

¹² Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Editura enciclopedică „Gh. Asachi”, Chișinău, 1992, p. 127 – 129.

¹³ Cf. Diana Iațco, *Bursieri români la seminarul teologic din Chișinău și reflectarea unor aspecte din cadrul activității acestei instituții*, în *Edificarea statului de drept și punerea în valoare a patrimoniului cultural și spiritual al Moldovei în context internațional*, Chișinău, 2007.

¹⁴ Citat după: Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1991, p. 254.

a atinge acest scop propus de către proiectul imperial rus cu referire la Basarabia, evident că, în primul rând, era nevoie de substituirea totală a limbii române cu cea rusă, lucru care se și întâmplă în 1867. Substituirea este argumentată prin schimbările radicale survenite în dreapta Prutului și care pot fi urmărite, de exemplu, în scrisoarea Inspectoratului Circumscripției de învățământ Odessa către cancelaria guvernului Basarabiei în care se arată că „... moldovenii din Basarabia, care de mult timp trăiesc în Rusia, nu toți cunosc limba rusă, în unele parohii ortodoxe până acum toată slujba bisericească se face în limba moldovenească. Călăuzit cu toată convingerea că este absolut necesar a se pune capăt acestei despărțiri de stat întrucât acum, poate mai mult ca oricând, cultura rusă a moldovenilor din Rusia a căpătat o semnificație politică, deoarece unirea Moldovei cu Valahia și formarea unui principat aproape neatârnat și puțin binevoitor pentru noi produce o acțiune de atracție vădită și la vecinii moldoveni din Basarabia...”¹⁵. Astfel, dacă în regiunile de nord-vest factorul destabilizator și periculos pentru unitatea imperială era văzut în polonezi și biserica catolică, atunci pentru Basarabia acest factor era reprezentat de către noul stat apărut și de către Biserica ortodoxă – purtătoare a tradiției și culturii românești. Credem că din aceste considerente la 1871 în fruntea Bisericii din Basarabia este numit Pavel Lebedev „convins și fierbinte patriot rus”. În primul rând acesta a adus cu sine un număr însemnat de clerici și funcționari ruși pentru numirea în posturi mai însemnate. Apoi considerând mănăstirile ca fiind principale „cuiburi de ignoranță”, a abolit tradiția de alegere a stareților înlocuind-o cu practica existentă în Imperiul Rus de numire a acestora, drept rezultat fiind sau schimbarea respectivelor în alte locuri sau destituirea. Decapitarea conducerii mănăstirești a înlesnit activitatea de introducere a limbii ruse și slavone în instituțiile date, mergându-se chiar mai departe și ajungându-se chiar la deschiderea de școli primare ruse în mănăstiri¹⁶.

În lupta împotriva clerului moldovenesc noul exarh al Episcopiei Chișinăului și Hotinului a recurs la reorganizarea și modificarea parohiilor astfel ajungându-se la reducerea numărului acestora. În urma acestor modificări în funcție au rămas 433 de preoți parohi, 169 au fost ținuți ca ajutoari de parohi, 144 au fost trecuți ca supranumerar iar 32 au fost scoși cu totul. Din diaconi și cântăreți au rămas în funcție 596, 1025 au fost trecuți ca supra – numerar iar 285 au fost destituiți. Mai mult Episcopul Pavel a obținut de la Sfântul Sinod dreptul de a numi în funcțiile care deveneau vacante persoane ce le desemna personal și care evident că nu erau aleși din rândurile autohtonilor. Pe lângă substituirea preoților locali cu cei din imperiu sau scoaterea din funcție a celor dintâi Pavel Lebedev a recurs și la acțiuni mult mai radicale, în timpul său fiind închise 340 de biserici din Basarabia¹⁷.

Ca o ultimă acțiune a lui Pavel Lebedev îndreptată spre consolidarea elementului rus a fost și închiderea tipografiei înființate de către Bodoni, pentru a

¹⁵ Șteafn Ciobanu, *Basarabia. Populația. Istoria. Cultura, Știința*, Chișinău, 1992, p. 97.

¹⁶ Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru. 1812 – 1918*, Editura Știința, Chișinău, 1992, p. 174-175. Aproximativ în aceeași perioadă cu venirea lui Pavel Lebedev în Basarabia s-a efectuat și reforma învățământului care era văzută de P. Batișcov, citat deja mai sus ca fiind îndreptată „ca să se poată nădăjdui ca tânăra generație moldovenească în Basarabia să fie crescută în duhul curat rusesc și să se contopească în chip organic cu patria comună, cu Rusia”. (Citat după I. Nistor op. cit., p. 254).

¹⁷ Ibidem, 176-177.

curma orice posibilitate de publicare a cărților în limba populației autohtone¹⁸. Candidații care au urmat în scaunul episcopal a Chișinăului și Hotinului după reformele efectuate nu au avut decât să mențină linia trasată de către predecesorul lor.

Referindu-ne la politica educațională a Rusiei față de alte minorități religioase de pe teritoriul Basarabiei, aceasta urma direcția acceptată pentru tot teritoriul imperiului. În dependență de „loialitatea arătată” au existat religii care au fost favorizate în comparație cu celelalte. Drept exemplu în acest sens poate servi faptul deschiderii școlii pentru copii luterani deschise la Chișinău imediat după sfințirea bisericii acestei confesii în 1837, în comparație cu școala pentru catolici deschisă abia la începutul secolului al XX-lea¹⁹.

Și în cazul ortodocșilor și în cazul altor confesiuni, studiile superioare erau efectuate în centrele universitare din Imperiul Rus ca Odessa, Haricov, Moscova sau Sankt – Petersburg. Numărul persoanelor ce și-au făcut studiile în Universitățile de la Iași și București a fost foarte mic. Cauza acestei orientări poate fi ilustrată prin scrisoarea din 21 martie 1864 a Cancelariei guvernatorului general al Noii Rusii și al Basarabiei către cancelaria guvernatorului Basarabiei între care printre altele se arăta: „că moldovenii de la Chișinău (tineri din bune familii) au legături cu Iașii și cu Bucureștii pentru unirea Basarabiei cu Principatele prin mijlocirea moldovenilor care vin din Principate la Chișinău pentru (ca să aducă) scrisori”²⁰.

În afară de acțiuni indirecte ce vizau întărirea elementului ortodox din regiunile de nord-vest a Imperiului Rus au fost efectuate și acțiuni directe în vederea subminării elementului ce nu ținea de biserica dominantă, acțiunile fiind îndreptate în primul rând împotriva catolicilor. Mai mult, datorită revoltelor poloneze din 1830 și 1863 administrația țaristă primea mână liberă de intervenție chiar și în problemele de ordin religios.

Referindu-se la instituția bisericii catolice nemijlocit, se poate constata că între 1830 și 1832 au fost închise peste 200 de biserici catolice, lucru care a continuat și după aceasta, drept pretext invocându-se ajutorul acordat de către acestea insurgenților. În continuarea acestei politici în 1842 a fost efectuată secularizarea averilor funciare a bisericii catolice.²¹

Cea mai importantă realizare, însă a politicii religioase a Imperiului Rus în guberniile de nord – vest a fost readucerea Bisericii greco-romane în sânul Bisericii Ortodoxe. Ca prim pas a acestei acțiuni a servit închiderea mănăstirilor bazilicane sub pretextul că acestea ar fi acordat o susținere importantă insurgenților polonezi. Apoi în 1828 a fost creat colegiul bisericii uniute, aparte de cea catolică, astfel fiind posibilă o administrare a acestei instituții religioase fără de apariția unor impedimente din partea Bisericii romano-catolice paralel fiind redusă la minimum influența acesteia, preoților catolici interzicându-li-se predicile în bisericile greco-romane. Totodată toate

¹⁸ Ștefan Ciobanu, *Basarabia*, Editura „Universitas”, Chișinău, 1993, p. 291. Prin dispoziția Sfântului Sinod la 16 iulie 1882 Pavel Lebedev a fost trecut ca episcop al Cartalinei și Cahetiei în Georgia, unde din cauza măsurilor ce au fost întreprinse de acesta, care aveau același caracter ca și în Basarabia, a stârnit revolta din partea baștinașilor, unul din locuitori săi fiind chiar omorât iar el fiind trecut la Kazani.

¹⁹ Cf. ANRM, *Fond 7*.

²⁰ Ștefan Ciobanu, *Basarabia. Populația. Istoria. Cultura*, Știința, Chișinău, 1992, p. 96.

²¹ Елена Филатова, „Конфессиональная политика царского правительства на Беларуси(1772-1869)”, în *Letuviu Kataliku mosclo Academja*, metrastis, XXVI; Vilnius 2005, p. 245-250.

necesitățile legate de cult și literatură religioasă au fost suplinite prin donații venite de la Moscova. Drept urmare la 25 martie 1839 în supunerea Bisericii Ortodoxe Ruse au fost aduși aproximativ 1,5 mln. de enoriași²².

Presiunea asupra bisericii catolice a fost și mai mare după Răscoala poloneză din 1863, una din laturile atinse în acest sens fiind ridicarea spiritului rus prin orientarea spre biserica ortodoxă, cu atât, mai mult că atât Muraviev, General Gubernatorul regiunii cât și supușii săi arătau că o bună parte din populație nu conștientizau apartenența sa religioasă, aceasta observându-se prin faptul că o parte din populație cu același succes vizitau și bisericile catolice și cele ortodoxe. Mai mult, o parte din populație în timpul nu prea îndepărtat a trecut de la biserica uniată, și era mult mai apropiată de catolici. Apoi însuși situația economică și culturală a Bisericii Ortodoxe era inferioară celei catolice. Începând cu 1864 guvernul a accentuat finanțările pentru construcția de biserici noi ortodoxe din piatră. O atenție deosebită se acordau bisericilor care au fost transformate din catolice sau unite. Viceversa se proceda cu catolicii. Chiar în 1863 la Vilno au fost executați doi preoți catolici, care nici nu au fost scoși din tagma preotească. Din guberniile de nord-vest și Regatul Polon au fost exilați peste 120 de preoți catolici în Siberia, dintre care 20 la munci silnice. Până în 1867 au fost închise 30 de biserici catolice, 160 de lăcașuri de cult au fost transformate în biserici ortodoxe. A fost redusă posibilitatea de liberă mișcare a preoților, și libera propovăduire²³.

Totodată a fost ridicată și importanța actului de trecere la ortodoxism, lucru care era văzut ca un pas principal spre loialitate față de gândirea și existența rusă. Conform datelor statistice numărul catolicilor trecuți la ortodoxie din guberniile de nord-vest constituia în mediu 1000 de persoane pe an în anii 50 începutul anilor 60. Situația se schimbă după 1863-64, astfel încât în 1865 numărul neofitilor a constituit 4254 persoane, în 1866 – 49498 persoane, în 1867 – 13639 persoane, iar în 1868 - 9115 persoane, numărul acestora iarăși scăzând în anii ulteriori: 1869 – 3332 persoane, 1870 – 2893 persoane, 1871 – 2615 persoane. Locul principal în aceste convertiri la ocupat Gubernia Minsk în care numai în 1866 au fost trecuți la ortodoxie 20705 persoane²⁴.

Metodele de „readucere” însă în sânul Bisericii Ortodoxe puteau purta un caracter foarte variat. Acestea porneau de la simpla aducere de înlesniri financiare fețelor bisericești sau chiar cumpărarea acestora, așa cum a fost cazul de exemplu a lui Ioan Strelețchii, care a cerut pentru trecerea parohiei sale cu 400 de oameni 1000 de ruble²⁵, până la cele mai drastice măsuri ce puteau viza chiar și pierderea libertății²⁶.

²² Cf. Киприянович Г.Р., *Исторический очерк православия, католичества и унии в Белорусии и Литве. С древнейшего до настоящего времени*, Типография И. Блюмовича, Вильна, 1899. De fapt încercări de aducere a uniților la ortodoxie au exista și înainte de anul 1839. Datorită activității episcopului Smaragd, ce a activat din propria inițiativă și cu ajutorul autorităților administrației laice între 1833-1835 au fost reortodocșizați 100 000 de persoane. (După Светлана Морозова Сопротивление деунизации в Беларуси в 1834-1838г., în *Letuviu Kataliku mosclo Academja, metrastis*, XXVI; Vilnius 2005, p. 273).

²³ *Западные Окраны Российской Империи Ibidem*, p.231-232.

²⁴ Дарюс Сталюнас, „Роль имперской власти в процессе массового обращения католиков в православие в 60-е годы 19 столетия” în *Letuviu Kataliku mosclo Academja, metrastis*, XXVI; Vilnius 2005, p. 309-310.

²⁵ *Ibidem*, p. 325.

Cu toate eforturile și sforțările depuse, politica confesională a administrației centrale în cele din urmă avea să sufere dacă nu un eșec total atunci unul esențial, dacă este de luat în considerație faptul că după manifestul din 17 octombrie 1905 privind libertatea credinței o bună parte a populației a revenit la cultul profestat în perioada anterioară. Astfel între 1905 și 1916 de la ortodoxism s-a desprins aproximativ ¼ de milion a populației (249818 persoane), dintre care 74% au revenit la catolicism și credința greco-romană chiar în anul 1905²⁷.

Răscoala poloneză din 1863 a făcut ca administrația țaristă, în detrimentul și fără acordul Bisericii Ortodoxe să ia o atitudine favorabilă față de reprezentanții altor religii. Așa în prima fază evreilor li se permitea trecerea la catolicism fapt care era văzut ca un pas înainte pentru aducerea acestora în sânul creștinismului, situație care se schimbă esențial la începutul anilor 60 odată cu declanșarea politicii lui Alexandru al II-lea de a delimita creștinii de influența iudaică. Din această cauză către sfârșitul secolului al XIX-lea crește poziția antisemită a polonezilor, care vedeau în evrei un element de rusificare²⁸.

Din 1867 situația se agravează atunci când problema evreiască este inclusă în contextul general a problemelor minorităților confesionale și etnice, și când este promulgată ideea de scoatere a idișului din școli și înlocuirea acestuia cu limba rusă. C.P. Caupfman a interzis chiar total publicarea de literatură în idiș pe teritoriul guberniilor de nord – vest, dispoziție care a funcționat însă numai o singură lună²⁹.

O altă direcție a autorităților centrale se orienta spre rascolnici. Reprezentanții acestui curent religios apar în regiunea dată încă în secolul al XVII, astfel încât după estimările unor specialiști către mijlocul secolului al XIX-lea numărul acestora ajungea la 30 - 40 de mii³⁰.

În perioada de până la răscoala polonezilor din 1863 atitudinea administrației guberniilor din nord – vest în linii majore nu se deosebea de cea existentă în tot spațiul înglobat în imperiul eurasiatic. Anume din aceste considerente și aici ca și peste tot legea din 1858 ce o repeta pe cea din 1826 interzicea construcția de noi lăcașuri de cult a staroverilor, fie ca biserici, fie sub formă de case de rugăciuni, precum și repararea celor vechi. Anume din aceste considerente la 1862 în Gubernia Covno locuiau conform recensământului efectuat de către N. Corețchii Șeful Regiunii de Nord – Vest 13001 suflete de staroveri repartizați în 730 de localități, care aveau 14 case de rugăciuni, dintre care la moment funcționale rămăsese numai cinci³¹.

²⁶ Pentru a consulta măsurile și metodele folosite de către administrația țaristă pentru convertirea populației din guberniile de nord – vest la ortodoxie consultă M. Долбилов, „Царская вера”: массовые обращения католиков в православие в северо-западном крае российской империи (1860-е гг.)” în *Ab Imperio*, Nr. 4, Казань, 2006, p.225-271.

²⁷ Пол Верт, „Трудный путь к католицизму Вериоисповедная принадлежность и гражданское состояние после 1905”, în *Letuviu Kataliku mosclo Academja*, metrastis, XXVI; Vilnius 2005, p. 453.

²⁸ Горизонтов Л., *Выбор носителя «русского начала» в польской политике Российской империи*, în *Католицизм в России и православие в Польше*, Варшава 1997, p. 113.

²⁹ *Западные Окраины Российской Империи*, p. 319 -321.

³⁰ Иван Леклер /Париж/ «Литовский парадокс»: российская конфессиональная политика по отношению к старообрядцам в северо-западном крае с 1863 по 1883 г. în *Letuviu Kataliku mosclo Academja*, metrastis, XXVI; Vilnius 2005, p. 369.

³¹ А. Станкевич, *Очерк возникновения русских поселений на Литве*, Губернская Типография, Вильно, 1909, p.11.

Astfel, imediat după liniștirea spiritelor, chiar în 1863 aceștia au primit dreptul de a se înscrie în tagma negustorilor, aproximativ în aceeași perioadă primind și dreptul de a duce cărți metrice proprii, iar prin legea din 1883 li se remitea dreptul de a transforma casele particulare în case de rugăciuni³².

Chiar și N. V. Muraviov reprezentantul puterii centrale în guberniile de nord - vest imediat după evenimentele din 1863 referindu-se la staroveri afirma că „nu au fost încă cazuri când staroverii să lase obiceiurile sale, tradițiile și deprinderile și modul de viață și să se alipească la elementul străin”. Bazându-se pe acest fapt el a și pus baza începuturilor colonizării staroverilor în această regiune, ba mai mult a cerut aducerea acestora din guberniile interne.³³

În acest context este necesar de atras o deosebită atenție asupra accentului care era pus pe importanța elementului rascolnic în colonizarea regiunii date ce era văzut ca un instrument de consolidare a masei loiale împăratului. Așa numai în 1864 în gubernia Covno au fost colonizate 500 de familii dintre care 276 ortodoxe, 205 starovere și 19 familii a ostașilor aflați în rezervă, iar conform datelor statistice din 1868 în Gubernia Coveli, numai în luna septembrie – au fost așezați 3024 staroveri, 3616 ortodocși și numai 200 de catolici și protestanți³⁴. Din punct de vedere legislativ colonizarea făcută după 1865 nu a mai ținut cont de faptul că staroverii urmau să fie colonizați aparte de ortodocși

Totuși după cum am arătat mai sus intervențiile energice din partea bisericii ortodoxe și îndeosebi a ober procurorului Sfântului Sinod C.P. Pobedonostev au dus la abandonarea din partea administrației țariste a ideii privind importanța pe care urmau să o joace staroverii în teritoriile puse în discuție, din care cauză între 1874 și 1883 în gubernia Covno din cele 525 de familii 376 erau ortodoxe și numai 92 starovere restul de 57 reprezentând reprezentanți a confesiunii celor de o singură credință (единоверцы)³⁵.

În cazul minorităților confesionale din Basarabia, în comparație cu guberniile de nord-vest a Imperiului Rus nu putem vorbi despre existența vreo unei religii anume vizate de către administrația țaristă pentru o reducere a acesteia prin convertire la ortodoxie. Totuși și în cazul acestui spațiu o situație aparte a avut-o biserica catolică. Dintru început putem să constatăm că concentrarea relativ mică a acestei confesiuni în spațiul dintre Prut și Nistru a constituit principalul deziderat pentru evitarea unor presiuni masive din partea administrației centrale întru atingerea unor scopuri propuse ca în cazul regiunile de nord – vest.

³² Иван Леклер, *op. cit.*, p. 370-373. De fapt această lege venea totalmente în contradicție cu decretul imperial deja amintite din 1826 și 1858 care interziceau categoric nu numai dechiderea de noi lăcașuri dar chiar și repararea celor vechi. Mai mult sunt cunoscute cazuri când au fost recunoscute revenirile în această credință, lucru care până atunci nu a mai fost cunoscut în Imperiul Rus. În 1866 la Riga a fost deschisă școala staroverilor a lui Grebenscicov, lucru la rândul său inedit.

³³ Архива Національної Литваниї, Фонд Особой канцелярии, Дело № 1795.

³⁴ А. Станкевич, *op.cit.*, p. 47

³⁵ *Ibidem*, p. 91. Cu toate acestea ideea nu a fost abandonată totalmente, astfel încât În 1885 General Gubernatorul Cohanov propunea colonizarea Gub. Coveli, îndeosebi cu staroveri ca element ce rezista influenței locale polono-lituaniene și împotriva germanizării hoatrelor din partea Prusiei.

Politica confesională rusă *vis-a-vis* de Biserica catolică din Basarabia în linii generale era orientată spre reducerea la maximum posibil a influenței acesteia³⁶. Respectivul scop putea fi atins prin interzicerea sau tergiversarea pentru un timp cât mai îndelungat a deschiderii de noi centre sau organizarea de noi comunități a acestei confesiuni. La rândul său apariția acestora depindea în mare măsură de existența sau ridicarea a lăcașurilor de cult necesare profesării cultului. Anume în acest sens poate fi interpretat refuzul de construcție a unei biserici catolice noi în Ismail care a fost înaintat de către comunitatea de aici încă în 1820 și care către 1829 era încă examinată iar către 1831 se obținea numai o remunerație mai substanțială a preotului catolic din acest oraș, problema construcției fiind rezolvată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea³⁷.

O soartă mai bună a avut-o inițiativa de construcție a Bisericii catolice din Chișinău, problemă care este înaintată de către comunitatea catolică în anul 1834 și care este rezolvată definitiv nouă ani mai târziu prin sfințirea bisericii în 1843. În schimb cererea de finanțare a construcției unei biserici catolice în Hotin a avut soarta celei din Ismail, în defavoarea acestei inițiative fiind invocate mai multe cauze, ca: lipsa unei biserici ce ar putea satisface toate necesitățile comunității ortodoxe, inexistența de fonduri în bugetul Basarabiei sau posibilitatea catolicilor de aici de a vizita lăcașurile de cult din Podolia³⁸. În esență aceste practici se poate spune că și-au atins scopul și la începutul secolului al XX în Basarabia existau comunități catolice numai la Chișinău, Bălți, Crasna, Ismail, Hotin, Bender și Soroca³⁹. Totuși evenimentele din Polonia din 1863 nu au putut să nu sensibilizeze opinia părții radicale a intelectualității ruse. În vizorul criticilor nimerea în primul rând perimetrul regiunii de vest a imperiului, considerându-se că au fost scoase de sub supraveghere regiunile învecinate focarului rebeliunii - Basarabia, Ekaterinoslav, Poltava, Cernigov, Smolensk, Pskov, Liflanda și Kurlandia. La pericolul polonez în Basarabia se referea în 1866 „Moskovskie vedomosti”. Ziarul raporta despre concentrarea în partea ei de nord a unui număr mare de proprietari și arendași de pământ de proveniență poloneză, ce mențin legătura cu conaționalii săi din Volânia. Polonezii basarabeni au participat activ la răscoala poloneză creând o administrație clandestină și comande de jandarmi. Semnalul ediției de sub supravegherea lui Katcov nu a rămas neobservată și generalul V.A.Docudovschii comenta în zilnicul său „Această noutate va fi o noutate pentru

³⁶ Ca prim pas în acest sens a fost izolarea și încercarea de întrerupere a catolicilor din Basarabia cu cei din Țara Moldovei. Odată cu anexarea Basarabiei la Imperiul rus sub pretextul începutului epidemiei, hotarele au fost închise preoților catolici interzicându-se să treacă Prutul, în același timp, însă, conform decretului imperial parohiile catolice basarabene au fost trecute sub jurisdicția mitropolitului de Moghiliiov - Stanislav Boguș Sestrențevici. Către 1814 Sestrențevici a supus catolicii din Basarabia episcopului de Kamenîța care a trebuit să organizeze parohiile de aici conform cerințelor existente în Imperiu, din care cauză prin decretul imperial din 20 februarie 1819 aceluiași episcop Borgheuș Luka Marțkevici a fost însărcinat cu supravegherea tuturor parohiilor din această zonă, inclusiv cele create de coloniști. În cele din urmă catolicii din Basarabia au fost supuși din punct de vedere canonic eparhiei de Herson, care în câteva rânduri și-a schimbat centrul. (Vezi: Неля Саганова, „Кишиневский римско – католический приход «Божественного Провидения» в первой половине XIX века”, în *Analecta catholica*, Nr. 1, Chișinău, 2005, p.122.

³⁷ ANRM, *Fond 2*, inventar I, dosar 1375, fila 1-11.

³⁸ Ibidem, , inventar I, dosar 3929, fila 16 -17.

³⁹ Неля Саганова, *op.cit.*, p.132.

ruși. Acum guvernul nostru se ocupă numai de polonezii din guberniile de vest, iar pe cei basarabeni i-a lăsat în pace totală, de parcă ei nu ar fi existat de loc. Chiar oare intelectualitatea poloneză basarabească va rămâne fără atenția guvernului nostru?”⁴⁰ Rezultat al acestor dezbateri și opinii s-a reflectat în legea din 8 iulie 1868 cu privire la trecerea cu traiul a locuitorilor din Regatul Poloniei în Rusia și viceversa prin care polonezilor li se interzicea de acum înainte până la dispoziții speciale de a se mai așeza cu traiul în Basarabia⁴¹. Urmare a acestei politici a fost numărul relativ mic ca de fapt și a comunităților catolicilor a polonezilor din Basarabia, astfel încât recensământul din 1897 arăta un număr de 11696 polonezi ce locuia în spațiul dintre Prut și Nistru⁴². Considerăm că anume numărul mic a reprezentanților acestei confesiuni de fapt a și protejat-o de o politică mult mai dură din partea administrației țariste cum s-a întâmplat de fapt în guberniile de nord – vest. Practic pentru Basarabia nu au existat proiecte și politici ample de încercare de aducere a catolicilor la ortodoxie acest fenomen purtând o conotație accidentală, cazurile de convertire fiind foarte rare.⁴³

Pentru reprezentanții celorlalte curente creștine, așa cum au fost protestanții și armenii poate fi constată o poziție foarte maleabilă din partea autorităților țariste. Cu toate că în unele cazuri se ajungea la unele stări de conflict în care a fost nevoie de intervenția chiar a Exarhului episcopiei Chișinăului și Hotinului pentru curmarea intervențiilor în afacerile Bisericii Ortodoxe Îndeosebi din partea fețelor bisericești armene⁴⁴, linia politică a administrației ruse a rămas neschimbată. Analiza legislației din perioada respectivă ne demonstrează, că în linii generale atât Bisericii protestante cât și celei armenesti de fapt li se recunoșteau o serie de drepturi și privilegii pe care le avea Biserica Ortodoxă⁴⁵. Această poziție poate fi explicată numai prin faptul că aceste confesiuni în linii generale sau aveau o conducere autonomă ce nu prevedea legături cu confesionali de peste hotarele imperiului sau erau sub un control total din partea autorităților de la Sankt – Petersburg, din care cauză nu prezentau nici un pericol pentru unitatea Imperiului Rus.

Cât privește statutul pe care l-au avut diferitele denominări de pe teritoriul Basarabiei, acesta în linii generale era urmat celui din interiorul Imperiului Rus și care în linii mari se stabilea de comun acord cu Biserica ortodoxă care în 1831 a stabilit

⁴⁰ Горизонтов Л., op. cit., p. 59. Nu avem, sau, cel puțin până în momentul de față, în Arhiva Națională a Republicii Moldova nu au fost depistate informații care ar confirma datele prezentate de către „Moskovskie vedomosti”. Totuși este cunoscut faptul că evenimentele din Regatul Poloniei din 1863 nu a lăsat indiferenți conaționali din Basarabia, aici circulând o serie de informații privind colectarea de fonduri pentru ajutorul insurgenților sau petrecându-se chiar panhide în memoria celor omorâți în perioada evenimentelor din 1863-1864, așa cum a procedat preotul romano-catolic de la Hotin, Ioan Lozinskii. (Cf. ANRM, Fond 2, inventar I, dosar 7640 sau 7641).

⁴¹ Ibidem, p.60.

⁴² Ștefan Ciobanu, *Basarabia. Populația. Istoria. Cultura, Știința*, Chișinău, 1992, p. 97.

⁴³ Cf. ANRM, Fond 205 și 208.

⁴⁴ Cf. Ion Gumenăi, „Raporturile dintre biserica ortodoxă și cea armeană în perioada imediat următoare a anexării Basarabiei de către Imperiul Rus” în *Pergament*, X-XI, 2007 – 2008, Chișinău 2008.

⁴⁵ Cf. *Полное собрание законов Российской Империи*, Собрание 1.3, Печатаного в типографии 2-го отделения собственно Его Императорского Величества канцелярии, Санкт – Петербург, 1914

gradul de pericol pe care le prezenta acestea⁴⁶. Totuși din rândul acestora am evidențiat atitudinea față de ortodocșii de rit vechi. Ca și în cazul guberniilor de nord – vest atitudinea față de aceștia nu tot timpul coincidea cu linia generală promovată în Imperiul, numai că în cazul Basarabiei poziția loială a administrației poate fi constatată în prima jumătate a secolului al XIX-lea, iar pentru teritoriile de nord – vest după cum am văzut proiecte legate de cultul răscolnicilor apar după revolta din 1863 a polonezilor când aceștia sau arătat întru totul loiali Împăratului. Și într-adevăr dacă vom cerceta atitudinea față de lipoveni a administrației țariste în primele decenii de după anexare a Basarabiei vom observa o atitudine mult mai maleabilă decât în restul Imperiului fapt care a și dus la creșterea numărului reprezentanților acestui cult pe teritoriul interfluviului⁴⁷. Mai mult moartea lui Alexandru I și condițiile de venire la putere a împăratului Nicolae I a făcut ca politica maleabilă a lui Alexandru să fie schimbată cu una de orientare reacționară a urmașului său. Este evident că această politică avea o repercusiune mult mai gravă pentru populația considerată în afara drepturilor datorită preferințelor confesionale decât pentru populația ortodoxă. Astfel este emisă dispoziția de la 9 ianuarie 1826 a Comitetului de Miniștri prin care ortodocșilor de rit vechi trebuia să fie puși sub un control riguros al autorităților, interzicându-li-se orice propagandă în folosul religiei sale, precum și orice convertire a populației ortodoxe la confesiunea sa, iar la Moscova este constituit Consiliul consultativ secret cu scopul „unificării spiritului toleranței cu măsurile necesare pentru severitate”. În același an reprezentanților lipovenilor li s-a interzis ocuparea posturilor eligibile din structurile de stat, interzicându-li-se tot odată și construcția de noi lăcașuri de cult⁴⁸.

În aceste condiții în Basarabia are loc colonizarea cazacilor necrasoviști, majoritar lipoveni, care primeau înlesniri fiscale pentru o perioadă de 20 de ani, planificându-se achitarea sumelor legate de transfer și de asemenea acordarea unor sume de bani sub formă de ajutor. Statutul oficial pe care îl primeau era cel căzăcesc ei urmând să constituie o societate special cu autoconducerea sa. Mai mult respectivelor la insistența lui A.S. Tucicov li se permitea aducerea bisericii lor din teritoriile locuite anterior, adică cea din Sanrichioi. O parte din participați la stabilirea necrasovților în Basarabia au fost chiar decorați, cum a fost cazul lui Lev Polejaev care a primit medalia de aur pe panglica albastră a Sf. Vladimir⁴⁹.

Această atitudine de fapt demonstrează tendința aparatului administrativ al imperiului de a aduce în regiunea nou anexată a unei populații slave, deci considerate loiale puterii imperiale, factorul religios fiind scos de pe ordinea zilei. Această stare de fapt are loc atâta timp cât locul staroverilor este preluat de către bulgari, o populație și slavă și ortodoxă ce a fost de asemenea colonizată în Basarabia. În momentul în care aceștia din urmă au constituit o bază temeinică pe acest teritoriu, față de loialitatea cărora organismele administrative nu aveau dubii, evident că poziția față de staroveri s-a schimbat, reapărând în prim plan disensiunile de ordin religios. Anume din aceste

⁴⁶ *Христианство, Энциклопедический словарь*, Из. «Большая Российская энциклопедия», Москва, 1995, p.438.

⁴⁷ Ion Gumenăi, „Dinamica numărului populației lipovenești din Basarabia în perioada 1812 – 1835”, în *Tyragetia*, s.n. vol.1(XVI)N.2, Chișinău, 2007.

⁴⁸ *Христианство, Энциклопедический словарь*, p. 434-452.

⁴⁹ Пригарин А. А., *Переселение некрасовцев из Добруджи в Бессарабию: 1830-1835гг. в Культуре русских старообрядцев в национальном и международном контексте*, Выпуск 3, Критерий, București, 2001, p.382.

cauze aproximativ atunci când N. V. Muraviov permitea rascolnicilor din guberniile de nord – vest să deschidă noi lăcașuri de cult și să le renoveze pe cele vechi în Basarabia în anul 1862 arhiepiscopului Chișinăului și Hotinului Antonie Șocotov închiderea biserica lipovenească de la Cunicea, iar intervențiile locuitorilor în frunte cu Mihail Bolbecov și Serghei Donțov, nu mai erau auzite de către administrația locală și centrală⁵⁰. În acest sens cu toate că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se mai pot constata întemeieri de unele localități lipovenești în Basarabia, această confesiune nu mai era tratată ca la începutul secolului al XIX-lea, aceasta ne mai jucând rolul predestinat de către administrație în faza inițială.

Informațiile de mai sus ne demonstrează că politica confesională a Imperiului Rus de fapt era parte componentă a politicilor de rusificare promulgate în diferite regiuni de către administrația țaristă. Și este evident că în acest caz nu putem vorbi despre o politică religioasă unică valabilă pentru întreg imperiu ci despre politici, fiecare având un accent aparte. Constituirea acestor politici depinde în mare măsură de poziția geopolitică, componența etnică și confesională precum și de legăturile avute de către populația dintr-un anumit teritoriu cu conaționalii sau alte organisme din afara imperiului.

Compararea situației din guberniile de nord-vest cu cea din Basarabia ne demonstrează foarte clar existența a două linii politici religioase complet diferite. Astfel în cazul guberniilor de nord – vest se ducea o luptă deschisă cu reducerea influenței Bisericii catolice, care era considerată susținătoarea principală a polonezilor, deci constituia una din piesele principale ce urmau a fi anihilate în ceea ce a însemnat „problema poloneză”. Anume din aceste considerente Bisericii Ortodoxe din această regiune i-a fost atrasă o atenție deosebită, aceasta fiind văzută ca o contrapondere catolicismului.

Cât privește Basarabia unde majoritatea populației era ortodoxă și unde nu era nevoie de un prozelitism a creștinismului oriental, Bisericii Ortodoxe i-a fost rezervat rolul de instrument cu o pondere importantă în procesul de rusificare a autohtonilor. Acest lucru urma ca să îndepărteze și să anihileze tendințele de reunificare a populației majoritare de aici și să aducă etnicii din spațiul dintre Prut și Nistru cât mai mult posibil de valorile promovate de către imperiu, creându-se prin aceasta un teritoriu locuit de o populație loială puterii împăratului. Toate aceste eforturi nu au adevărat însă speranțele și eforturile întreprinse deoarece instituția Bisericii Ortodoxe din Basarabia a rămas în cele din urmă un purtător al tradiției și culturii românești.

Pe de altă parte poate fi observat un alt lucru. În anumite momente puterea imperială putea să neghe anumite deziderate a Bisericii Ortodoxe, sau chiar să promoveze anumite favoruri pentru reprezentanții altor religii. Acesta este cazul de exemplu a staroverilor atât din Basarabia cât și din guberniile de nord – vest, față de care pe anumite segmente de timp s-a dus o politică loială din partea administrației centrale care venea în contradicție cu tendințele și poziția Sfântului Sinod din Sankt – Petersburg.

Toate acestea de fapt urmăreau un singur scop – păstrarea unității Imperiului Rus și crearea unui segment etnic loial puterii monarhului și puterii sale.

⁵⁰ Александр Стасюк, *Не нами сие начато.... (к истории старообрядческого храма села Кунича)*, în *Древность вечно живая*, Кишинев, 2002, p.130-134.

Impactul politicilor imperiale asupra periferiilor: rolul și locul instituțiilor de zemstvă în societatea basarabeană

Ludmila COADĂ

The Impact of the Imperial Policies upon the Peripheries: the Role and the Place of the Zemstev Institutions in the Bessarabian Society

Abstract. *During more than half of a century, Bessarabia experienced Zemstvo organization, due to its statute of Guberniya of Russian Empire. The governing rules of Zemstvo Institutions, which established the system of local self-administration, came into force in the Tsarist Empire in 1864, and beginning with 1869 its purviews were also expanded in Bessarabia. What represented the Zemstvo self-administration, what was the conjuncture which made possible the establishment of Zemstva in Bessarabia, which was the aim of the Tsarist authorities during the “export” of Zemstvo in the western province – Bessarabia, how did the Bessarabian Zemstvo come to the fore and who were its representatives, which was the place and the role of Zemstvo institutions in Bessarabian society? – here are the main aspects reflected in the article.*

Keywords: *Bessarabia, Tsarist Empire, Self-government, Zemstvo, Society.*

Introducere

Ocuparea și anexarea Basarabiei de către Imperiul țarist în urma războiului ruso-turc din 1806-1812 și prin tratatul de pace de la București din 1812 a schimbat totalmente cursul istoriei teritoriului dintre Prut și Nistru, până atunci parte componentă a Moldovei istorice. Basarabia a fost pusă în situația de a suporta un regim de dominație străină, care a „gestionat noua achiziție” după bunu-i plac și interesat, acordându-i inițial statutul de autonomie și transformând-o ulterior într-o gubernie ordinară. Deși autoritățile țariste au urmărit scopuri clare de nimicire a elementului românesc și „integrare totală” a Basarabiei în realitățile imperiului, acest lucru nu a fost realizat decât parțial și temporar. De multe ori populația băștinașă, deși suferea de pe urma politicilor imperiale, reușea fie să reziste intențiilor diabolice ale autorităților, fie să scoată anumite foloase din anumite reforme. Așa s-a întâmplat și cu reforma zemstvelor sau reforma autoadministrării locale, exportul căreia n-a adus roadele scontate de autoritățile centrale. Din contră, instituirea zemstvelor în Basarabia a dat posibilitatea celor mai fideli reprezentanți ai neamului românesc băștinaș, întruniți în zemstve, să contribuie la rezolvarea mai multor probleme cu caracter local și să vegheze asupra valorilor naționale. Nimic nu era mort în Basarabia – totul lângea în așteptarea momentului¹.

¹ Gh. Ghibănescu, *Impresii și note din Basarabia*, Editura Civitas, Chișinău, 2001, p. 68.

Instaurarea și funcționarea sistemului de zemstvă în Imperiul țarist

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea Rusia țaristă a trecut prin experiența implementării unui șir de reforme solicitate insistent de participanții la protestele sociale, care s-au intensificat cu precădere după războiul Crimeii. Războiul Crimeii, din care Rusia a ieșit înfrântă, a demonstrat șubrezenia și decadența multidimensională a statului și a atenționat asupra necesității reevaluării imperiului și a locului său în sistemul relațiilor internaționale. În condițiile create, țarul Alexandru al II-lea, conștientizând imposibilitatea și pericolul menținerii intacte a vechiului regim, a fost nevoit să dea undă verde unor reforme, menirea cărora era, se pare, modernizarea Rusiei și apropierea acesteia de statutul de stat-națiune² și de nivelul statelor europene³.

Printre reformele începute în anii '60, se numără și cea a zemstvelor calificată drept o continuare logică a reformei țărănești⁴. Reforma zemstvelor viza sistemul autoadministrării locale – *local selfgovernment*-ul. Deși birocrăția țaristă nu concepea pierderea - fie și neînsemnată - a puterii, Alexandru al II-lea a fost nevoit să accepte înființarea *zemstvelor* – organe ale autoadministrării locale, cu participarea tuturor categoriilor sociale. Reforma zemstvei venea astfel ca o cedare făcută de absolutism sub presiune⁵, ca o reacție de răspuns la mișcările sociale ce se țineau lanț.

Funcționalitatea noilor instituții de zemstvă a fost reglementată prin *Regulamentul despre instituțiile zemstvei guberniale și județene*, intrat în vigoare la 1 ianuarie 1864. Conform Regulamentului, cel puțin sub aspect teoretic, zemstvele reprezentau organe ale autoadministrării, străine principiului apartenenței membrilor lor la vreo categorie socială. Într-o asemenea formulă, ele constituiau un pas înainte nu doar în plan administrativ, dar și sub aspectul relațiilor sociale. Centrul de greutate al conducerii a fost trecut din capitală în teritoriu. Descentralizarea și autoadministrarea, recunoscute teoretic și principial încă de Ecaterina a II-a, păreau să-și fi găsit în sfârșit reflectarea în legea din 1864. Dar în realitate zemstvele nu reprezentau toate stările sociale. Dat fiindcă reprezenta o creație a absolutismului reforma apăra, în primul rând, interesele nobilimi. Deși comisia, care a lucrat asupra elaborării Regulamentului, a declarat că la organizarea zemstvelor nu se va aplica principiul apartenenței la o categorie socială sau alta, în realitate, influența acestuia a fost vădită în conținutul documentului. Respingând organizarea grupelor electorale pe baza apartenenței la o stare socială, comisia n-a propus crearea circumscripțiilor electorale teritoriale, ci a împărțit populația județelor în grupe după cens de avere. Astfel, deși instituite în scopul satisfacerii „foloaselor și nevoilor locale”⁶, deși electiv și reprezentative, zemstvele apăreau ca instituții constituite în baza principiului cenșitar⁷ și ca organ de

² G. Hosking, *Rusia: popor și imperiu. 1552-1917*, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 225.

³ C. de Grünwald, *Trois siècles de diplomatie russe*, Paris, 1945, p. 197, apud N. Ciachir, *Basarabia sub stăpânirea țaristă. 1812-1917*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1992, p. 44.

⁴ Gh. Gherasimenko, *Zemskoe samoupravlenie*, Moscova, 1990, p. 6; I. Budak, *Burjuaznje reformi 60-70-x gg. XIX v. V Bessarabii*, Chișinău, 1961, p. 23.

⁵ V. Garmiza, *Podgatovka zemskoi reformi 1864 g.*, Moscova, 1957, p. 21, 42, 49.

⁶ *Zemstva în Basarabia. Regulamente*, Ediția zemstvelor județene, Chișinău, 1920, p. V.

⁷ K. Zaharia, „Zemskaja zemsjaja i gorodskaja reformi 60-nacalo 70-h gg. XIX v. v Bessarabii”, în *Zakon n Jizni*, nr. 9, Chișinău, 2002, p. 46.

castă – deoarece alegătorii erau clasificați în grupuri sociale care alegeau consilierii lor în parte⁸.

Conform legii, instituțiile de zemstvă aveau statut de persoane juridice și se organizau atât la nivel gubernial, cât și județean. Și într-un caz, și în altul, existau *Adunările de zemstvă* – ca organe de dispoziție – și *Upravele* sau *Consiliile de zemstvă* – organe executive. Membrii adunărilor aveau titlul de consilieri. Durata mandatului lor era de trei ani, dar aceștia se puteau dezice în orice moment de statutul pe care-l dețineau. Consilierii nu erau remunerați, deși aleșii puteau fi “recompensați pentru cheltuielile sau timpul pierdut cu ocazia întrunirilor sau îndeplinirii sarcinilor pe care le primeau”⁹. Este vorba, în special, de indemnizațiile de transport și diurnă. Deși consilierii erau aleși, la adunările zemstvelor participau și consilieri numiți, printre care se număra un reprezentant al statului, un delegat din partea bisericii etc.

Veriga principală în sistemul de funcționare a zemstvei era *zemstva județeană* – organ reprezentativ al intereselor exclusiv locale ale județelor; organ autonom, care nu era un derivat al statului. Ea era abilitată să cumpere, să vândă și să moștenească averi, să încheie contracte și să participe la justiție¹⁰. Adunarea ordinară a zemstvei județene se convoca o dată pe an, cu acordul guvernatorului, nu mai târziu de luna octombrie, pentru a anticipa lucrările adunării guberniale. Ea își deschidea ședințele doar în cazul prezenței unei treimi din numărul total al consilierilor județului sau, în cel mai rău caz, în prezența a cel puțin zece persoane.

Ședințele adunărilor zemstvelor județene, durata cărora era de zece zile, erau prezidate de mareșalii nobilimii ținutului. Deciziile zemstvei județene erau adoptate cu majoritatea voturilor. Pentru ca hotărârile să fie legale, era nevoie de votul unei treimi sau votul a nu mai puțin de 10 consilieri. Și doar în cazul alegerii judecătorilor de pace era necesară prezența a 12 membri¹¹. Fiecare consilier avea dreptul la un singur vot. La ședințele ordinare, adunările județene de zemstvă discutau, de regulă chestiuni precum: stabilirea impozitelor – în natură sau bani, schițarea cheltuielilor, repartizarea sarcinilor zemstvei etc. În afară de sesiunile ordinare, se puteau organiza și sesiuni extraordinare. Acestea se convocabau doar în cazuri excepționale, urgente și numai cu acordul ministrului de interne.

Treapta ierarhic superioară adunărilor județene o constituia *adunarea gubernială* de zemstvă. Aceasta era organul central și coordona atât activitățile proprii, cât și activitățile zemstvelor județene. Consilierii zemstvei guberniale erau aleși de către adunările zemstvelor județene, din rândul consilierilor proprii, tot pentru un termen de trei ani. În afară de consilierii aleși, la sesiunile zemstvei guberniale erau prezenți și mareșalii ținutali ai nobilimii, președinții consiliilor zemstvelor județene, șefii serviciilor agriculturii, domeniilor statului și coroanei, reprezentanții cultelor¹².

⁸ S. Cornea, „Organizarea administrativă a Basarabiei sub stăpânirea rusească (1812-1917)”, în *Cugetul*, nr. 2, Chișinău, 2000.

⁹ V. Ionescu-Dârzeu, *Organizarea administrativă a Basarabiei*, Tipografia Directoratului de Interne, Chișinău, 1920, p. 16.

¹⁰ P. Cazacu, *Instituția publică numită „zemstvo” în cadrul statului absolutist rusesc și în cadrul statului român din timpurile noastre*, Iași, 1921, p. 7.

¹¹ *Zemstva în Basarabia. Regulamente*, Chișinău, 1920, p. 9-16.

¹² P. Cazacu, *op. cit.*, p. 7.

Președinte al zemstvei guberniale era numit mareșalul gubernial al nobilimii, care prezida ședințele adunării¹³. Consilierii se întruneau o dată pe an la ședințele ordinare, care se convocabu nu mai târziu de luna decembrie și durau cel mult 20 de zile. În cazuri excepționale, cu acordul ministrului de interne, se puteau convoca și ședințe extraordinare.

Adunările zemstvei guberniale își publicau toate deciziile. Ca și în cazul adunărilor județene, deciziile zemstvei guberniale se luau cu o majoritate de voturi. În caz de egalitate de voturi, președintele era cel ce influența rezultatul votării.

Pentru a transpune în viață hotărârile adunărilor de zemstvă, trebuia să se instituie un organ executiv. Astfel, legea a prevăzut instituirea *Upravelor* sau *Consiliilor* de zemstvă – organe și reprezentante permanente ale zemstvei, care funcționau în numele și pentru zemstve; organe cu activitate continuă, spre deosebire de adunarea zemstvei, care se convoca o dată pe an. Consiliile zemstvelor județene se compuneau, de regulă, dintr-un președinte, vicepreședinte și 2-3 membri. Alegerea componenței consiliilor județene se realiza la sesiunea ordinară a zemstvei județului, iar a consiliilor guberniale – la adunarea zemstvei guberniale. Deși membrii consiliului erau aleși, guvernul confirma componența acestuia¹⁴. Astfel, și președintele, și membrii executivelor județene trebuiau să primească “binecuvântarea” guvernatorului, iar președintele consiliului gubernial – pe cea a ministrului de interne. Membrii consiliului își repartizau între ei atribuțiile, fiecare având de îndeplinit anumite sarcini. Spre deosebire de consilieri, ei erau remunerați pentru activitățile desfășurate. Consiliul zemstvei guberniale realiza deciziile adunărilor și, sub egida acestora, administra bunurile zemstvei. El mai era responsabil de: pregătirea și convocarea adunărilor zemstvei guberniale; întocmirea ordinii de zi a adunărilor; elaborarea dărilor de seamă, acumularea diverselor informații pentru zemstva gubernială și pentru guvernator; elaborarea bugetului zemstvei, publicarea și transmiterea acestuia consilierilor, înainte de convocarea lor; repartizarea impozitelor și cheltuielilor; apărarea cauzelor zemstvei în instanțele judecătorești; examinarea reclamațiilor din partea județelor etc.

Analizând dispozițiile *Regulamentului*, ajungem la concluzia că, la întocmirea acestuia, legislatorul a mers pe calea de mijloc – dintre vechi și nou – fapt ce demonstra că noul era greu de acceptat, iar vechile obișnuințe – greu de abandonat. Creând instituțiile zemstvei pentru eventualul nou „format” al societății rusești, el s-a străduit să le mențină în limitele regimului uzat, chiar dacă incompatibilitatea acestor două elemente era evidentă. Conținutul de compromis al reformei este o dovadă în plus a faptului că autorii ei au acționat în corespundere cu interesele țarismului. Or, țarismul, nevoit să introducă autoadministrarea locală, spera în caracterul docil și submisiv al acesteia.

Intrarea în vigoare a *Regulamentului* din 1864, n-a însemnat neapărat crearea instituțiilor de zemstvă pe întreg teritoriul imperiului. Birocrația rusă se împotriva răspândirii lor la periferiile Rusiei. Dar, deoarece evitarea procesului de instituire a autoguvernării locale n-a fost posibilă, aceasta s-a legitimat în regiunile cu domenii precumpănitor nobiliare. Guberniile Arhanghelsk, Astrahan și Orenburg n-au cunoscut instituțiile zemstvei tocmai din cauza deficienței domeniilor nobiliare¹⁵. În același

¹³ *Polnoje sobranie zakonov Rossiiskoi Imperii*, Sankt Petersburg, 1887, tom 39, otel. 1, nr. 40457, p. 38.

¹⁴ *Ibidem*, p. 574.

¹⁵ N. Ciachir, *op. cit.*, p. 51.

timp, predominarea elementului național în unele regiuni era un alt motiv pentru evitarea implementării reformei zemstvei. În Polonia, Lituania, Belarus, Ucraina de Vest, unde nobilii polonezi formau majoritatea, despre zemstve nu se știa decât din auzite. Iar regiunea Mării Baltice a păstrat vechile organe ale autoguvernării locale, conduse de baronii germani¹⁶. Fără zemstve au rămas și Siberia, Caucazul, Kazahstanul și regiunile abia cucerite din Asia Mijlocie. Mai mult decât atât, nici introducerea zemstvelor în guberniile „alese” nu s-a produs concomitent. În 1865, zemstvele existau și activau doar în 19 gubernii. A fost nevoie de mai bine de un deceniu ca acestea să fie prezente în 34 de regiuni, aflate exclusiv în partea europeană a imperiului.

Exportul autoadministrării de zemstvă în Basarabia

Basarabia, ocupată și anexată de Imperiul rus în 1812, s-a numărat printre regiunile în care s-au atestat instituțiile de zemstvă. Despre intențiile de exportare a autoguvernării de zemstvă în Basarabia se discutasese încă în noiembrie 1864¹⁷, dar o decizie în acest sens nu fusese luată. Abia în noiembrie 1868, Consiliul de Stat, în baza raportului ministrului de interne, a hotărât aplicarea prevederilor *Regulamentului despre instituțiile de zemstvă guberniale și județene* în regiunea Basarabia¹⁸. Se pare că ezitarea Ministerului de Interne, a autorităților în general privind introducerea zemstvelor în Basarabia, a fost generată de mai mulți factori. Reprezentanții puterii bănuiau că între zemstve – organe ale autoguvernării – și instituțiile centrale ar putea apărea disensiuni, alimentate în special de viziuni și interese naționale¹⁹. Introducerea instituțiilor de zemstvă însemna și o atragere mai largă a băștinașilor – români de origine – în procesul de administrare²⁰. Iar aceasta putea duce la transformarea zemstvelor din instituții supuse, limitate în drepturi, așa cum le voia autocrația țaristă, în instituții care ar insista asupra drepturilor corespunzătoare adevăratei autoguvernări sau, și mai mult, ar putea deveni focare ale mișcării naționale²¹. Astfel, zemstvele, deși nu apăruseră încă, inspirau deja teamă atât în rândurile cercurilor conducătoare basarabene, cât și ale celor guvernamentale. În cele din urmă, totuși, autoritățile s-au pronunțat în favoarea exportului zemstvelor în Basarabia. Și, cu începere din 15 noiembrie 1868²², asupra spațiului pruto-nistean se extindea valabilitatea Regulamentului zemstvelor din 1 ianuarie 1864 (cu anumite rectificări²³).

Ca și în cazul zemstvelor din Rusia, consilierii zemstvelor județene din Basarabia se alegeau în cadrul a trei colegii: colegiul proprietarilor de pământ din județ, colegiul orașenilor, colegiul comunităților satești. Specific pentru Basarabia era faptul că la colegiul electiv al proprietarilor de pământ din județe puteau participa persoane care dispuneau de fonduri funciare impunătoare și anume: în județele

¹⁶ E Lutzki, *Istoriia SSSR. 1861-1917*, Moscova, 1956, p. 46.

¹⁷ Arhiva Istorică de Stat din Rusia (în continuare A.I.S.R.), *fond 1284*, inv. 92, an 1864, dos. 11, f. 9.

¹⁸ Idem, *fond 1261*, inv. 2, an 1866, dos. 70, f. 6.

¹⁹ Idem, *fond 1284*, inv. 92, an 1864, dos. 11, f. 2.

²⁰ E. Aramă, *Istoria dreptului românesc*, Chișinău 1995, p. 142.

²¹ Gh. Fiodorov, *Gosudarstvenno-administrativnoie i mestnojie pravo Bessarabii (1812-1917)*, Chișinău, 1974, p. 67.

²² A. Borșevskii, „Provedenie burjuaznâh reform i contreform vtoroi polovini XIX v. v Rosii i ih osobennosti v Bessarabii”, în *Zakon i jizni*, nr. 8, Chișinău, 2003, p. 25

²³ A.I.S.R., *fond 1261*, inv. 2, an 1866, dos. 70, f. 4-5; Idem, *fond 1149*, T. VII, an 1868, dos. 87, f. 17.

Chișinău, Orhei, Hotin – câte 200 desetine; Iași și Soroca – 250 desetine; Bender și Akkerman – 300 desetine. Totodată la lucrările acestui colegiu puteau participa, fie direct, fie prin mandatar, răzeșii, posesiunile funciare ale cărora corespundeau dimensiunilor schițate mai sus.

În ceea ce privește numărul consilierilor aleși atât pentru adunările zemstvelor județene, cât și pentru cea regională acesta se prezenta, în cazul Basarabiei, în felul următor²⁴:

Nr	Județele <i>Basarabiei</i>	Numărul consilierilor în adunările de zemstvă județene				Numărul consilierilor în adunarea de zemstvă regională
		din partea proprietarilor de pământ	din partea orașenilor	din partea țăranilor	Total	
1.	Chișinău	28	19	16	63	10
2.	Orhei	20	4	16	40	7
3.	Iași	19	4	15	38	6
4.	Soroca	19	5	14	38	6
5.	Hotin	29	7	22	58	10
6.	Bender	20	8	12	40	7
7.	Akkerman	17	12	14	43	7
	Total	152	59	109	320	53

În conformitate cu datele din tabel, în zemstvele județene aveau să activeze de la 38 câți urmau să se aleagă în județul Iași la 63 de consilieri – în județul Chișinău, iar în zemstva regională – 53 de consilieri delegați și reprezentanți ai zemstvelor județene timp de trei ani. Cei mai mulți consilieri județeni erau mari proprietari de pământ - 152, urmați fiind de orașeni – 109 și țărani – 59 (Numărul reprezentanților zemstvei basarabene – atât a celor județene, cât și ai celei guberniale – va crește pe măsura trecerii timpului. Spre exemplu, dacă numărul consilierilor din prima adunare a zemstvei guberniale va fi de 53, către sfârșitul perioadei de existență și funcționare a instituțiilor de zemstvă numărul consilierilor adunării va ajunge la 76²⁵).

Un moment important în organizarea zemstvelor în Basarabia viza și perioada întrunirii reprezentanților instituțiilor autoguvernării. Astfel, adunările zemstvelor județene urmau să se convoace anual, nu mai târziu de luna octombrie, iar adunările zemstvei regionale – nu mai târziu de luna decembrie.

Primele alegeri ale consilierilor zemstvelor basarabene au fost organizate în toamna anului 1869 - în lunile octombrie și noiembrie. Inițial au fost aleși consilierii celor șapte zemstve județene (în total 320), ulterior – reprezentanții zemstvelor județene în adunarea zemstvei regionale (53). Majoritatea consilierilor aleși atât în anul 1869, cât și ulterior pe parcursul perioadei de funcționare a zemstvelor, erau nobili de origine. Preponderența nobilimii în zemstve a fost specifică tuturor zemstvelor Imperiului rus, iar zemstva basarabeană n-a făcut excepție. Despre faptul că în Basarabia nobilii și-au asigurat majoritatea în zemstve, ne vorbesc chiar rezultatele primelor alegeri în adunările de zemstvă regională și județene din toamna anului 1869. La lucrările primelor adunări de zemstvă județene, întrunite în perioada 1869-1872,

²⁴ Idem, *fond 1284*, inv. 92, an 1864, dos. 11, f. 114

²⁵ *Istoricul și activitatea zemstvelor în Basarabia în curs de 50 de ani (1869-1919)*. Ediția zemstvelor județene, Chișinău, 1920, p. 32

nobilii constituiau 44,7% din numărul total de consilieri²⁶. Dat fiind faptul că nobilii dețineau majoritatea în cadrul zemstvelor județene, era de așteptat ca și în zemstva gubernială să prevaleze această categorie socială, consilierii zemstvei guberniale – organul suprem al zemstvei basarabene – fiind aleși de către consilierii județeni. Din cei 53 de consilieri aleși în adunarea zemstvei guberniale, 73,4% erau mari proprietari, ceilalți fiind: orășeni – 15,1%, țărani – 5,6% și reprezentanți ai clerului – 1,9%²⁷. Preponderența nobililor în zemstva basarabeană este explicată nu doar prin respectarea rigorilor legilor cu privire la zemstve, ci probabil și prin faptul că Basarabia era calificată ca fiind o regiune a marilor proprietari funciari. Partea forte a economiilor județene aparținea nobilimii latifundiare. Aceasta deținea în 1905 cca. 800.000 desetine din suprafața totală de pământ de 3.193.000 desetine. Totodată, în 5 din cele 7 județe de zemstvă, nobilimea stăpâna mai mult de jumătate din terenurile particulare. În 1905, în Basarabia existau 5.507 mari proprietari funciari. Dintre aceștia, 468 erau nobili²⁸. Din numărul total al nobililor doar 195 erau de viță românească – din neam românesc băștinaș, ceilalți nobili constituind elementul alogen.

Locul zemstvelor în sistemul de administrare a Basarabiei

Cum s-au integrat zemstvele în societatea basarabeană și ce loc au ocupat în cadrul acesteia putem afla analizând intențiile urmărite de autoritățile țariste prin crearea zemstvelor în imperiu, dar și exportarea lor în Basarabia; calitatea legislației care reglementa funcționarea instituțiilor de zemstvă și realizările propriu-zise ale zemstvelor basarabene.

Deși organizate cu multă strictețe și prudență, zemstvele nu și-au găsit locul potrivit în sistemul administrativ rusesc. În condițiile statului centralizat, acestea erau tratate ca niște corpuri străine. În cercurile guvernamentale nu se vorbea despre zemstvă ca parte organică a aparatului administrativ, ci ca o anexă insuportabilă a acestuia²⁹. Tensionarea relațiilor dintre zemstve și autorități – cauzată în special de tendința acestora din urmă de a-și supune instituțiile de zemstvă – a dus la izolarea organelor autoguvernării rusești și la îndepărtarea lor în raport cu administrația de stat. Lipsa conlucrării acestora, precum și atitudinea negativă a birocrăției țariste față de zemstve au avut un impact negativ asupra instituțiilor autoguvernării. Ele au fost supuse în permanență atacurilor din partea puterii de stat. Zemstvele nu aveau drepturi administrative, iar activitatea consilierilor zemstvei, fie în cadrul adunărilor, fie în cadrul consiliilor, era strict supravegheată de autoritățile statului. *Regulamentul* reducea sferile de activitate ale zemstvelor la chestiuni cu caracter pur economic, gospodăresc – este vorba de domenii care necesitau mari eforturi și cheltuieli materiale pe care instituțiile guvernamentale nu voiau să și le asume. Accesul populației la gestionarea activităților zemstvei a fost îngăduit prin lege, cu toate că autoguvernarea nu poate fi concepută fără participarea localnicilor, iar prezența doar a unei categorii sociale în activitățile de zemstvă nu poate fi o adevărată autoguvernare. Într-o astfel de formulă zemstva rusească și conceptul universal al autoadministrării coincideau doar tangențial. Dar pornind de la ideea că zemstvele au fost create și au activat în timpul

²⁶ Gh. Fiodorov, *op. cit.*, p. 69

²⁷ A.N.R.M., *fond 65*, inv. 1, dos. 1, f. 12-22

²⁸ V. și A. N. Krupenski, *Nobilimea Basarabiei*, Sankt Petersburg, 1912, p. 21 și urm., apud N. Ciachir, *op. cit.*, p. 80.

²⁹ Gh. Gherasimenko, *Mestnoje samoupravlenie ..*, p. 12-13

absolutismului, iar țarismul nu le-a putut transforma în instituții absolut dependente de aparatul administrativ, apariția zemstvelor poate fi considerată propice atât la nivel de imperiu, cât și pentru Basarabia în particular.

Exportând reforma zemstvelor în Basarabia, autoritățile centrale urmăreau cel puțin două tendințe unilateral favorabile imperiului pe care-l gestionau. Astfel prin introducerea zemstvelor în regiunea vestică acestea sperau să convingă puterile europene că în Rusia reformele sunt în toi, iar autoadministrarea – răspândită demult în Europa de Vest – nu este străină popoarelor imperiului rus, chiar dacă realitatea era cu totul alta. Tinzând să-și consolideze pozițiile în Balcani, țarismul intenționa, prin exemplul Basarabiei, să evidențieze superioritatea administrativă a Rusiei asupra instituțiilor similare existente în statele balcanice³⁰. Ce-a de-a doua intenție a țarismului viza nemijlocit Basarabia. Autoritățile preconizau utilizarea instituțiilor de zemstvă - pe care le spera docile și maleabile - drept pâghii de implementare a planurilor sale de factură atât administrativ-politică, cât și cultural-națională, printre care se număra consolidarea dependenței Basarabiei față de centru, contopirea regiunii cu restul imperiului prin deznaționalizarea și rusificarea acesteia etc.

Independent de planurile și calculele țarismului zemstvele în Basarabia și-au făcut datoria, lăsând amprente în multe domenii³¹ de importanță locală (asupra cărora vom insista în compartimentul următor al prezentului articol). Iar mulți dintre consilierii zemstvelor basarabene și-au făcut o preocupare de bază prin promovarea intereselor populației băștinașe.

Importanța zemstvelor pentru societatea basarabeană

Zemstva Basarabiei, care a funcționat pe parcursul a circa 50 de ani, a avut sarcina de a îndeplini, conform legii, funcții obligatorii și funcții neobligatorii. Deși bugetul zemstvei, constituit de fiecare dată cu mari eforturi și sacrificii, era destinat, în primul rând, acoperirii cheltuielilor din sectoarele calificate prin lege drept obligatorii și care vizau îndeplinirea unui număr mare de servicii în favoarea statului, zemstva reușea să acorde o atenție considerabilă sectoarelor „neobligatorii”, dar de importanță vitală pentru comunitățile locale. În categoria așa-ziselor sarcini *neobligatorii* intrau chestiuni de importanță gospodărească, precum: reparația drumurilor, aprovizionarea populației cu alimente, asistența publică, comerțul local și industria, grija față de învățământul public, sănătatea publică etc.

După crearea în 1869 a instituțiilor zemstvei și grație eforturilor acestora, în Basarabia începe construcția de spitale, se înființează farmacii, se organizează expoziții agricole, câmpuri experimentale, se deschid trei școli inferioare de agricultură, o școală de agricultură în Cricova, un muzeu de științe naturale la Chișinău (în 1889) pentru care s-a construit un palat în stil maur, finisat în 1905 – o mândrie a Basarabiei³² etc. Se constată astfel că zemstvele din Basarabia au cuprins, prin activitățile lor, toate sferele vieții și, acolo unde înaintea apariției instituțiilor de zemstvă domina ignoranța și întunericul, către sfârșitul activității lor se văd raze de lumină³³.

Realizările zemstvelor basarabene s-au datorat în mare parte inițiativelor și ambițiilor acelor personalități – consilieri ai instituțiilor autoadministrării care erau

³⁰ Gh. Fiodorov, *op. cit.*, p. 8.

³¹ *Istoricul și activitatea zemstvelor în Basarabia ...*, p. 33.

³² N. Ciachir, *op. cit.*, p. 51.

³³ *Istoricul și activitatea zemstvelor în Basarabia ...*, 1920, p. 160.

îngrijorați de situația în care se afla Basarabia și care au optat pentru construcția școlilor, a instituțiilor medico-sanitare, pentru îmbunătățirea nivelului de trai al populației etc. În zemstva Basarabiei au activat reprezentanți ai mai multor familii de nobili, marcând - prin ideile pe care le promovau și implementau - istoria zemstvelor. Este vorba despre Alexandru Cotruță, Ioan Cristi, baronul Alexandru Stuart - toți îndeplinind în anumite perioade și funcția de președinte al Consiliului zemstvei guberniale și contribuind enorm la rezolvarea mai multor probleme cu care se confrunta Basarabia; Pavel Leonard care își punea mari speranțe în reforma administrării locale și care atenționa asupra caracterului limitat al zemstvelor, insuficienței de transparență etc.³⁴; Pavel Dicescu, Ștefan Dunca, Nicolae și Aristide Casso, Constantin Cazimir, Teodor și Alexandru Aleinikov, Pavel Gore etc. – toți împreună aducându-și aportul la dezvoltarea Basarabiei.

Zemstva basarabeană s-a preocupat de mai multe sectoare ale vieții social-economice. Printre domeniile de activitate ale acestora s-a numărat:

Sectorul agrar. De la începutul activității sale, zemstva basarabeană și-a concentrat atenția asupra gospodăriei țărănești, aflată la acea vreme într-un stadiu scăzut de dezvoltare. Prima preocupare a zemstvei a fost de angajarea agronomilor menirea cărora era de a instrui țăranii în privința prelucrării eficiente a pământului, utilizării uneltelor agricole, prelucrării semințelor etc. Iar în scopul majorării numărului de specialiști în domeniul agriculturii, zemstva basarabeană a creat un șir de școli agricole, cele mai importante fiind cele de la Purcari, Grinăuți și Cucuruzeni.

Zemstvele Basarabiei au dezvoltat o activitate intensă și în ramura viticulturii, contribuind la reabilitarea viilor afectate de filoxeră și la dezvoltarea culturii viilor prin altoire. Dar nu au lăsat fără atenție nici apicultura, sericicultura, cultivarea tutunului.

Construcția de drumuri. Zemstva s-a concentrat în special asupra întreținerii căilor de comunicații existente, în defavoarea construcției comunicațiilor noi, dar nu a neglijat nici această parte a problemei. Drumurile se puteau construi în perioada inițială a funcționării instituțiilor autoadministrării mai ales din contul fondurilor obținute pe calea impozitelor în natură, iar zemstva basarabeană considera această categorie de impozite injustă și foarte anevoioasă pentru țăranii – singurii lor contribuabili de altfel. De aceea, zemstva a decis să susțină procesul de construcție a drumurilor din impozitele bănești, alocate în mod obligatoriu de către întreaga populație. Construcția de drumuri a început să se dezvolte în Basarabia mai ales odată cu intrarea în vigoare a legii de la 1 iunie 1895, prin care zemstvele au fost scutite de îndatoririle obligatorii pentru întreținerea subprefecțiilor, instituțiilor de afaceri țărănești, comitetelor statistice guberniale etc. Sumele destinate instituțiilor lichidate au fost redirecționate spre formarea unui capital special pentru drumuri.

Telefonul și poșta de cai. Luând în calcul lipsa unor căi de comunicație suficiente și necesitatea menținerii conexiunii între anumite localități, zemstva basarabeană și-a asumat responsabilitatea de a înființa linii telefonice. Scopul propus a fost în parte realizat, astfel încât, către 1 ianuarie 1914, în 7 județe ale Basarabiei funcționau 436 de centre pentru convorbiri și abonamente (în Cetatea Albă – 78, în Soroca – 66, în Bălți – 50). După unirea Basarabiei cu România întreaga rețea de telefonie a trecut sub administrarea guvernului central.

Pentru a asigura deplasarea, cu diverse ocazii și în diverse direcții, a funcționarilor statului și ai zemstvei și pentru a scuti țăranii de prestarea, în acest scop,

³⁴ P. Leonard, *Neskoljko slov o zemstve voobșce, o bessarabskom v osobennosti*, Odessa, 1871.

a cailor și căruțelor sub forma impozitului în natură, zemstvele basarabene au favorizat funcționarea poștelor de cai. În 1914, în Basarabia existau 113 asemenea stații poștale. Cele mai multe erau în județul Tighina – 26, care dispuneau în total de 201 cai, iar volumul alocărilor pentru întreținerea lor în același an, 1914, echivala cu 59.807 rub. În județul Chișinău funcționau 19 stații, cu 280 cai, suma destinată pentru întreținerea lor ajungând la 63.920 rub. Primul război mondial a complicat situația, oarecum imperfectă și până atunci: s-au scumpit furajele; în plus, anul 1918, a fost neroditor și în rezultat foarte mulți cai au murit. De aceea, zemstvele au fost nevoite să închidă unele stații poștale. Astfel, sarcina de a asigura deplasarea funcționarilor statului și a reprezentanților zemstvelor a căzut pe umerii țăranilor-proprietari de cai. Nemulțumiți de această situație mai mulți țărani au fost nevoiți să-și vândă caii, numai ca să nu suporte acest impozit.

Mari succese a obținut zemstva Basarabeană în domeniul *sănătății publice*, care pare să fi fost prioritar printre activitățile calificate de lege drept neobligatorii. Odată cu înființarea instituțiilor de zemstvă, acestea și-au propus îmbunătățirea situației din sectorul sanitar, fixându-și două obiective de bază: de a obișnui populația cu medicii și instituțiile medicale și de a construi spitale, a pregăti specialiști de grad inferior în domeniul medicinei și de a eradica epidemiile. Serviciul medical a trecut în subordinea zemstvei la 1 ianuarie 1871, zemstva gubernială și cele județene delimitând-și între ele funcțiile. Astfel zemstva gubernială gestiona spitalul din Chișinău, întreținea școala de felceri și moașe, finanța congresele medicilor de zemstvă, organiza lupta cu epidemiile etc. Zemstvele județene s-a preocupat, la rândul lor, de acordarea ajutorului medical necesar populației, de întreținerea spitalelor din orașele județene și de eradicarea epidemiilor³⁵.

Învățământul public a fost un alt sector inclus de lege în categoria activităților neobligatorii, dar căruia zemstva basarabeană i-a acordat o atenție semnificativă. Deși în acest domeniu nu s-au înregistrat rezultate asemănătoare celor obținute în domeniul sănătăți publice – în mare parte din cauza impedimentelor fixate de legislație și autoritățile centrale – problema învățământului s-a aflat în permanență la ordinea de zi a adunărilor de zemstvă – județene și gubernială. Activitatea zemstvei basarabene în direcția susținerii învățământului primar a fost deseori criticată în istoriografie. Zemstvele au fost învinuite de neglijență a învățământului elementar, pornindu-se în primul rând de la realitate conform căreia în anul 1905 în Basarabia funcționau doar 1007 școli, 130 dintre care erau școli de zemstvă. Se uită însă că deschiderea școlilor populare putea fi decisă doar de administrația volostelor, de inspectorii școlilor publice, de consiliile școlare județene și nu de zemstve. În ceea ce privește zemstva propriu-zisă și consiliul ei, rolul celei dintâi se limita la delegarea unui reprezentant în consiliile școlare, iar al celui de-al doilea – la asigurarea cheltuielilor de casă după necesitățile consiliilor școlare³⁶. În asemenea condiții, activitatea zemstvei guberniale în domeniul învățământului public nu putea fi independentă, așa cum nici inițiativele, nici posibilitatea de a organiza școlile nu aparțineau zemstvelor. Nu era normal ca consiliile școlare să se ocupe de activitatea pedagogică, iar zemstva – doar de cea gospodărească, materială. Poate din această cauză zemstvele erau mai rezervate față de învățământul public. Limitarea activității zemstvei în domeniul învățământului la doar 2 membri din

³⁵ A.N.R.M., fond 65, inv. I, dos. 536, f. 4

³⁶ *Ibidem*, dos. 1056, f. 20.

consiliul școlar și la asigurarea din punct de vedere material a funcționării școlilor se califică drept abuz de putere și intimidare a instituției zemstvei.

Învățământul mediu și profesional – care s-a aflat în gestiunea directă a zemstvei guberniale, spre deosebire de învățământul primar gestionat prioritar de zemstvele județene - a evoluat cu mai mult succes decât cel elementar. Zemstva a susținut gimnaziul din Chișinău, o școală de felceri și moașe pe lângă spitalul regional din Chișinău, școlile agricole inferioare de la Grinăuți, Cucuruzeni și Purcari, dar și alte școli - de la Saharna, Cricova Soroca, Nisporeni etc. - apărute în Basarabia la începutul secolului XX. Zemstva a acordat burse tinerilor, lipsiți de orice suport material și care învățau în școlile medii, profesionale sau cele superioare din imperiu. Bursele se eliberau atât din bugetul zemstvei, cât și din „conturile personale” ale funcționarilor (sau foștilor funcționari) ai zemstvei, la care se refereau spre exemplu și bursele Cristi, Vidrașcu dar și altele.

Zemstva și problema limbii române. În contextul analizei rolului zemstvei guberniale în dezvoltarea învățământului elementar, un loc aparte îl are problema desfășurării procesului de studii în limba română - limba majorității populației Basarabiei. Or, este bine știut faptul că în a doua jumătate a sec. XIX, anume în 1867, limba română a fost înlăturată definitiv din școli. Promovând o politică de rusificare a periferiilor naționale ale imperiului, inclusiv a Basarabiei, țarismul a introdus forțat în școli limba rusă, substituind procesul de predare în limba română cu predarea obligatorie în limba rusă. Acest fapt împiedica însușirea de către elevi a programului de învățământ și limita chiar accesul în instituțiile școlare.

Unul dintre rapoartele consiliului zemstvei guberniale, prezentat adunării de zemstvă din 1898, atenționa asupra faptului că nivelul slab de însușire a cunoștințelor în școli se datora tocmai necunoașterii de către copii a limbii ruse în care se predă³⁷. Guvernul rus însă avea planuri proprii. Însuși guvernatorul recunoștea: “Voim ca Basarabia să se contopească pe deplin cu Rusia. Atunci trebuie ca prin intermediul școlilor să ne grăbim a face ca măcar jumătate din țăranii moldoveni să devină ruși ”³⁸. În astfel de condiții, ori de câte ori în Basarabia era pusă problema predării în limba română, guvernul respingea ideea³⁹. Fără răspuns au rămas tentativele întreprinse la 1903-1904 de zemstvele Basarabiei de a revendica dreptul de instruire în școală în limba română și oficierea serviciului divin în aceeași limbă, dar și cele din 1905, când consiliul zemstvei sugera crearea, în fiecare localitate, a școlilor de zemstvă cu predare în limba maternă pentru scoaterea populației din beznă inculturii și a analfabetismului⁴⁰. Nici readucerea în discuție a chestiunii privind necesitatea organizării procesului instructiv în limba română la sesiunea a XLIII-a a zemstvei guberniale din anul 1911 nu a dat roade imediate.

Eșecul tendințelor de restabilire în drepturi a limbii române pe teritoriul Basarabiei se explică în principal prin poziția ostilă a multor consilieri care fie erau de proveniență neromânească, fie erau loiali politiciii țarismului. Important este însă faptul că zemstvele, prin consilieri care promovau interesele naționale ale românilor

³⁷ *Dokladi gubernskoj zemskoj upravı gubernskomu zemscomu cobranijiu XXIX ocerednogo sozıva 1898 g.*, Chișinău, 1898, p. 421.

³⁸ N. Ciachir, *op. cit.*, p. 67.

³⁹ V. Ionescu-Dârzeu, *op. cit.*, p. 19.

⁴⁰ *Docladi (ob activnom uciastiigubernskogo zemstva v dele narodnogo obrazovanija) po narodnomu obrazovanijiu Bessarabskoj zemskoj upravı (an. 1905)*, Chișinău, 1906, p. 126.

basarabeni, au adus mereu în discuție problema limbii române. Iar în 1917 zemstva gubernială basarabeană a votat, într-un final, introducerea limbii materne în școlile primare. La 17 aprilie 1917, adunarea zemstvei guberniale a deschis un credit în sumă de 20.000 rub. pentru editarea manualelor în limba română, iar la 21 septembrie – unul de 20.600 rub. în vederea organizării, în or. Bălți, a cursurilor pentru învățătorii în scopul studierii limbii române. În același an, la 30 septembrie, adunarea a decis înființarea liceelor de băieți și fete cu predarea în limba română, dar și introducerea, în școlile existente la acel moment, a limbii române ca limbă de predare⁴¹.

Cu ajutorul zemstvei guberniale a început și tipărirea cărților școlare. Printre acestea se număra *Bucvariul* (*Abecedarul*) lui Gurie, *Cartea de cetire* a lui Șt. Ciobanu etc., fapt ce confirma că zemstva și-a dat seama de propria menire, contribuind la naționalizarea învățământului⁴². Totodată, și congresul învățătorilor din 25 mai 1917 a cerut naționalizarea învățământului primar, cu introducerea alfabetului latin pentru școlile românești.

Evenimentele care se produc pe parcursul anului 1917 în Basarabia în contextul revenirii la limba română în școli n-au generat schimbări imediate. A mai fost nevoie de timp ca în școlile din Basarabia să se treacă la procesul de predare în limba română. În plus, în Basarabia funcționau încă puține școli și basarabeni nu-și puteau trimite copiii la școli din cauza insuficienței acestora.

Ideea *Unirii* Basarabiei cu Țara a constituit un alt aspect apreciabil al preocupărilor unor zemstve județene ale Basarabiei, chiar dacă acest deziderat a fost enunțat abia spre sfârșitul perioadei de funcționare a instituțiilor de zemstvă. Cele mai active zemstve și județe au fost, în acest sens, Soroca și Bălți, care s-au pronunțat în favoarea Unirii pe parcursul lunii martie a anului 1918. Unirea cu România a fost proclamată mai întâi de către zemstva județului Bălți, la 3 martie. Ulterior, la 13 martie, s-a făcut auzită și vocea zemstvei Soroca. Adunarea comună a membrilor zemstvei și a reprezentanților marilor proprietari, a clerului, a corpului didactic și a consiliului orășenesc Soroca a votat și confirmat o moțiune prin care se solicita realipirea județului Soroca la România și cereau tuturor județelor din Basarabia să solicite unirea cu Regatul României⁴³.

Concluzii

Instituțiile de zemstvă și-au început activitatea în Basarabia în anul 1869 și și-au încetat activitatea în primul sfert al secolului al XX-lea, după unirea Basarabiei cu România. Mai întâi, prin Înaltul Decret Regal 2720 din 4 octombrie 1918, s-a desființat zemstva gubernială, ca răspuns la raportul generalului Văitoianu în care se arăta că zemstva gubernială dubla inutil activitatea comisariatului general și a consiliului directorilor. Funcțiile zemstvei guberniale au fost preluate de consiliul directorilor generali și de comisariatul general al Basarabiei. Ulterior, din administrația Basarabiei dispar și zemstvele județene - odată cu adoptarea legii de unificare administrativă din 14 iunie 1925⁴⁴, în vigoare din 1 ianuarie 1926. Astfel, Basarabia încheia un

⁴¹ *Istoricul și activitatea zemstvei ...*, p. 75.

⁴² V. Ionescu-Dârzeu, *Organizarea administrativă a Basarabiei*, p. 23-24.

⁴³ P. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru. 1812-1918*, Știința, Chișinău, 1992, p. 393-394

⁴⁴ C. Zaharia, „Ăvoluția mestnîh organov Bessarabii v sostave korolevskoi Rumîinii (1918-40-h i 1941-44-h gg.)”, în *Zakon i jizni*, Chișinău, 2002, nr. 10, p. 34.

compartiment din istoria sa – cel privind administrația de zemstvă – și se integra în sistemul administrativ al statului român⁴⁵.

Apreciind locul și rolul instituțiilor de zemstvă putem constata fără echivoc că Zemstva a devenit în Basarabia, în perioada în care a funcționat, un centrul al vieții publice. Iar cei adunați în jurul ei se impuneau în viața locală, influențând și soluționând multe probleme ale acesteia. Astfel, dacă anterior centrul de greutate în regiune aparținea corporațiilor nobilimii, odată cu apariția Zemstvelor acesta trece la noile instituții. Chiar dacă Zemstva Basarabiei a fost nobiliară prin esența ei, trebuie reținut că, totuși, cu timpul, calitatea acesteia se îmbunătățește prin completarea rândurilor consilierilor cu oameni competenți, interesați în schimbarea situației din Basarabia. Pentru personalitățile care tindeau cu adevărat să ia parte la viața economică, socială, culturală, politică a regiunii, Zemstva a devenit aproape singurul loc în care se puteau afirma și manifesta.

⁴⁵ Gheorghe Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918-1923)*, București, 1997, p. 82.

Reacții ortodoxe la politica de catolicizare. Cazul comunității din Dumbrăvița Mică 1831-1852

Andreana BRÂNDAȘ, Emilia-Adina GALE

Orthodox Reactions to the Catholicization Policy. The Case of the Community from Dumbravitz Mica

Abstract. *The collaboration between the Orthodox and Greco-Catholic Church in Crișana region, during the first half of 19th century, was full of dissonances, because of proselytism actions of Greco-Catholics, who wanted to extend their influence in the area. Initially, the Greco-Catholic confession recorded success in Romanian communities, as a result of the potential material advantages in the condition of their adherence to this communion. But, afterwards, it had to face a great throw-back in the time of the Revolution from 1848-49, when many Greco-Catholic communities have returned to Orthodoxy, the religion of their ancestors. A good example for this may be the events from Dumbravitz Mica. In 1831-32, the inhabitants adhered in a large number to the Greco-Catholicism, as a result of the authorities' policy, who promised them food supplies in the case of bad climatic conditions. The promised help was not honored. On the base of the law given in 1844 (art. 3) and of the circular letter emitted in 1846 by the chief of Orthodox Church from Karlowitz, the Greco-Catholics from Dumbravitz Mica returned to orthodoxy, their previous confession.*

Keywords: *Greco-Catholic Church, Orthodox Church, proselytism actions, material advantages*

Problematica frământărilor religioase la românii din teritoriile Imperiului habsburgic a fost obiectul unor polemici purtate cu mai multă sau mai puțină înverșunare de istorici fie ei ortodocși, fie greco-catolici, cum ar fi: Augustin Bunea, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Gheorghe Ciuhandu, Ioan Moga, Nicolae Firu, Ștefan Lupșa, Iacob Radu etc. În lucrările acestora, interpretările cădeau prea adesea sub incidența partizanatului confesional, lăsând din punct de vedere istoriografic o moștenire în care se disputa importanța celor două biserici care au avut un rol foarte important în istoria românilor¹. Poate că istoricii mai tineri vor reuși să depășească subiectivismul și patima apartenenței la vreuna dintre confesiuni².

¹ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisie Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1771 la 1764*, București, 1902; Ioan Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, ediția a II-a, îngrijită de Doru Rodosav, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995; Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, ediție îngrijită de Sorin Șipoș, vol. I, Editura Universității din Oradea, 2007; Gheorghe Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț. Pagini mai ales din Istoria Românilor Crișeni (1830-40)*, Tipografia Diecezană, Arad, 1935; Nicolae Firu, *Biserica ortodoxă din Bihor în luptă cu unirea (1700-1750)*, Caransebeș, 1913; Ștefan Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, Oradea, 1935; Iacob Radu, *Istoria diecezei române-unite a Orăzii-Mari*, Tipografia „Ateneul” Societate Anonimă, Oradea, 1930; Aurel Răduțiu, *O interpretarea a lui Ioan Moga despre*

Mai presus de competiția și divergențele care s-au născut între cele două biserici de-a lungul istoriei, importante sunt, în special, realizările pe care ele le-au determinat, fiecare având rolul său în viața românilor din vestul actualei Româнии. Fără una sau cealaltă, cu siguranță, istoria românilor din acest teritoriu ar fi fost diferită. În general, istoricii sunt de părere că atât ortodoxia cât și greco-catolicismul au dus fiecare, pe căi proprii, o „luptă pentru conservarea neamului”³ și pentru ridicarea culturală a românilor, care s-a realizat și prin integrarea elitelor românești în sistemul confesional de învățământ, care automat a fost numai folositor românilor⁴.

Regiunea Crișanei, spațiul pe care îl avem în vedere cu această ocazie, se află la intersecția a două sfere de interese. În această regiune, intrată sub autoritatea Imperiului austriac de la sfârșitul secolului al XVII-lea, se promova în secolul al XIX-lea „o politică de recuperare prin modernizare, în paralel cu cea dusă în planul omogenizării spirituale cu ajutorul catolicismului”⁵. În această acțiune, statul a inclus și instituțiile eclesiastice, prin care se dorea a susține și aplica politica imperială, devenind, astfel, instrumente ale guvernării⁶. Din punct de vedere administrativ, Crișana (ca parte a teritoriului cunoscut sub numele de *Partium*) aparținea de regatul Ungariei, situație care a avut și aspecte pozitive, căci aici s-au putut aplica o serie de reforme care în Transilvania nu s-au legiferat sau aplicarea lor s-a făcut cu mari greutate și întârzieri⁷.

Unirea religioasă este mai mult decât o acțiune a Contrareforme, prin care se dorea întărirea poziției catolicilor *vis-a-vis* de protestanți și celelalte religii din Imperiul habsburgic⁸. În mod particular, unirea bisericii române ortodoxe „urma să joace un rol semnificativ în cadrul politicii bisericești a Curții imperiale. Conducătorii habsburgi au urmărit de pe o parte, să încadreze ortodoxia românească într-un sistem unitar”⁹, fără a

luptele religioase la românii din Transilvania în secolul al XVIII-lea, în „Anuarul Institutului de Istorie, Cluj-Napoca”, tom XXXI, 1992, p. 59

² Ovidiu Ghitta, *Nașterea unei biserici. Biserica greco-catolică din Sătmar în primul ei secol de existență (1667-1761)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2001; Mihai Săsăujan, *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania (1740-1762)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002; Mihai Georgiță, „Frământări confesionale în Bihor (sfârșitul secolului al XVIII – prima jumătate a secolului al XIX-lea)”, în *Acta Musei Porolissensis*, XXVIII-XXIX, Zalău, 2006-2007, p. 113-128

³ Un exemplu este Ioan Moga care prezintă o asemenea opinie în cadrul unei conferințe despre *Semnificația luptelor religioase la românii din Transilvania în sec. XVIII*, care a avut loc la Cluj în 1946 (Aurel Răduțiu, *op. cit.*, p. 60).

⁴ Remus Câmpeanu, „Un efect spectaculos al Unirii religioase: integrarea elitelor românești din Transilvania, Partium și Banat în sistemul catolic de învățământ în prima jumătate a secolului al XVIII-lea”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 6/II, 2002, p. 127-140

⁵ Barbu Ștefănescu, „Răspunsul lumii rurale la propunerile de modernizare ale statului austriac”, în Sorin Șipoș, Mircea Brie, Florin Sfrengeu, Ion Gumenăi (coord.), *Frontierele spațiului românesc în context european*, Editura Universității din Oradea/Editura Cartdidact, Oradea/Chișinău, 2008, p. 122

⁶ *Ibidem*, p. 139

⁷ *Ibidem*, p. 122

⁸ Iacob Mîrza, Remus Câmpeanu, „Secvențe istoriografice privind Unirea religioasă a românilor ardeleni”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 6/II, 2002, p. 205-218

⁹ Ovidiu Ghitta, *Considerații privind Unirea rutenilor și românilor cu Biserica Romei (sfârș. sec. XVII)*, în Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Vasile Vesa (coord.), *Convergențe europene*.

încerca sau a dori să uniformizeze din punct de vedere religios amalgamul de popoare care făceau parte din Imperiu – după cum consideră istoricul Jean Beranger¹⁰. Totodată s-a dorit o „creștinare în profunzime a satelor”¹¹ prin tentativa de eradicare a „superstițiilor” și prin impunerea unei credinței mai interiorizate.

Asaltul catolicizant trebuie privit în cadrul mai larg cunoscut și în Ardeal, și care se continuă în sud în părțile Aradului și al Banatului¹². În acest teritoriu, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, colaborarea dintre biserica ortodoxă și cea greco-catolică nu a fost de loc lipsită de fricțiuni. Într-o primă fază, confesiunea unită a înregistrat succese printre comunitățile românești, căci erau promise avantaje materiale unei adeziuni la această credință. Această perioadă de întărire a episcopiei greco-catolice de Oradea culminează cu anul 1834, când intră în subordinea sa 72 de localități compact greco-catolice din Sătmar, care aparținuseră Episcopiei Muncaciului¹³.

Despre anii 1830-1840, Gh. Ciuhandu spunea că este o „epocă de aprige frământări” în ceea ce îi privește pe românii din Crișana și că s-a dat un adevărat „război de exterminare a ortodoxiei”¹⁴. Episcopul greco-catolic Vasile Erdelyi, într-un raport din 1850, înaintat arhiepiscopului de Strigoniu recunoaște că înființarea de parohii unite în sudul Crișanei până în regiunea Banatului s-a făcut în „detrimentul schismei”, dar neagă faptul că s-ar fi dorit „extirparea ei finală”¹⁵.

Imperiul habsburgic se constituie dintr-o serie de „istorii suprapuse, care au evoluat simultan” – dacă ne este permisă să folosim expresia lui Fernand Braudel dintr-un alt context¹⁶. Problemele naționale și ale naționalităților au fost foarte acute și complexe în această regiune, situație datorată în mare parte numărului mare de grupuri etnice și lingvistice¹⁷. Domeniile Habsburgilor nu dispuneau de unitate geografică, religioasă, lingvistică sau națională. În acest sens, istoricul A.J.P. Taylor remarcă: „Habsburgilor le era teamă să unească popoarele, chiar și atunci când ele se aflau sub stăpânirea lor, în plus, centralizarea statelor le-ar fi depășit capacitatea administrativă”¹⁸. Iar în împrejurările „regimului Metternich”, domeniile culturale,

Istorie și societate în epoca modernă, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1993 (în continuare: Ovidiu Ghitta, *Considerații privind Unirea...*), p. 152, 157; Mihai Săsăujan, *op. cit.*, p. 145

¹⁰ Jean Beranger, *L’Autriche-Hongrie, 1815-1918*, Armand Colin, Paris, 1994, p. 28

¹¹ Robert Muchambled, *Société et mentalités dans la France moderne, XVIe – XVIIIe siècle*, Armand Colin, Paris, 1990, p. 97

¹² Gheorghe Ciuhandu, *op. cit.*, p. 8. Se pare că asemenea tentative au existat și în alte regiuni ale Imperiului Austriac, precum în Dalmația (*Ibidem*, p. 8, 19-24).

¹³ Arhivele Naționale – Direcția Județeană Bihor (în continuare: AN-DJBh), *fond Episcopia Greco-Catolică Oradea* (în continuare: EGCO), inv. 1403, dos. 367, f. 1-2; Iacob Radu, *op. cit.*, p. 94-97

¹⁴ Gheorghe Ciuhandu, *op. cit.*, p. V, XXVIII

¹⁵ AN-DJBh, EGCO, inv. 881, dos. 1145, rola 1034, f. 109-109 v

¹⁶ Fernand Braudel, *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. II, Editura Meridiane, București, 1985, p. 392

¹⁷ Piotr S. Wandycs, *Prețul libertății. O istorie a Europei central-răsăritene din Evul Mediu până în prezent*, Editura B.I.C. ALL, București, 1998, p. 7

¹⁸ A.J.P. Taylor, *Monarhia habsburgică. 1809-1918. O istorie a Imperiului austriac și a Austro-Ungariei*, Editura ALLFA, București, 2000, p. 11-15

școlare, bisericești sau locale au fost privite ca „supape de siguranță pentru acumularea tensiunilor ce se acumula în permanență”¹⁹.

Regatul Ungariei, beneficiind de o „semi-independență” în cadrul monarhiei Habsburgice, era, de asemenea, un imperiu, dar la o scară mai mică²⁰. Din partea sa, în anii 1830-40 se poate remarca o intensă politică de maghiarizare. Spre exemplu, se încearcă impunerea limbii maghiare, ceea ce duce la scăderea numărului de cărți tipărite în limba română (de la 5 la 1, după unele cercetări)²¹. În 1830, contele Széchenyi a reușit să îl convingă pe împăratul Francisc I că limba maghiară trebuie să fie limba oficială și cea care se vorbește în parlament, iar nu latina (aceasta este una dintre puținele reforme pe care a reușit să le pună în aplicare contele Széchenyi, căci acesta s-a lovit mereu de conservatorismul lui Metternich²²). După 1836, maghiara a devenit limba oficială în întreaga Ungarie și a început să fie predată în școli mult mai eficient și mai riguros decât până atunci. Acest triumf de natură lingvistică a încurajat cauza naționalistă pentru că profesorii naționaliști au început să scoată la iveală istoria Ungariei sau clasici ai literaturii maghiare și să transmită elevilor sentimentul de mândrie față de trecutul Ungariei și față de potențiala mărire viitoare a acesteia. Cert este că această tendință de „maghiarizare” a determinat înstrăinarea profundă a celorlalte grupuri etnice care trăiau în zona estică a Imperiului de unguri²³.

Considerăm că este necesar să facem câteva precizări pentru a motiva opțiunea noastră pentru studiul de caz de față. Este departe de noi intenția de a explica printr-un caz particular generalul. Încercăm doar să oferim un exemplu, o situație reală. Cazuri și exemple există suficient de multe și la nivelul altor comunități, căci, fiecare a încercat să se adapteze în modul său specific la realitățile momentului.

Cazul comunității din Dumbrăvița Mică din anii 1831-1852 este doar unul particular care vrea să explice „devenirea”, evoluția, schimbările pe care le-a provocat propaganda catolică la nivelul lumii rurale și consecințele acesteia. Căci, dincolo de evenimente se află „gândire, sensibilitate, comportament uman care aparțin momentului, dar și profunzimilor. Coborârea în adâncuri descoperă constante ce se datoresc condiției materiale în care își desfășoară omul viața, precum și permanențe din natura umană, dezvăluită de mituri, arhetipuri, convingeri profunde”²⁴.

Reconstrucția istorică de ansamblu poate pleca de la „micro-istorie”, după cum spunea F. Braudel. „Micro-istoria evenimentelor ar fi singularitate, excepție [...], o defilare de «sociodrame»”²⁵. Din observarea faptelor particulare pot fi deduse

¹⁹ Ladislau Gyemant, *Epoca renașterii naționale*, în Ioan-Aurel Pop, Thomas Nagler, Magyari Andras (coord.), *Istoria Transilvaniei. Vol. III (De la 1711 până la 1918)*, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2008, p. 271

²⁰ Csaba Levai, *Hungary as a Multi-Ethnic State in the 19th Century Austro-Hungarian Empire*, în Steven Ellis (edit.), *Empires and States in European Perspective*, Edizioni Plus, Università di Pisa, 2002, p. 199-200

²¹ Piotr S. Wandycz, *op. cit.*, p. 142;

²² Ceea ce s-a denumit prin „sistemul lui Metternich”, poate fi caracterizat printr-un mare conservatorism; prin acest sistem, Metternich încerca refacerea vechiului regim (*Ancien Régim*), căci pentru cancelar orice reformă era echivalentă cu o revoluție (Nick Pelling, *Imperiul habsburgic. 1815-1918*, Editura BIC ALL, București, 2002, p.17-52).

²³ *Ibidem*, p. 29

²⁴ Alexandru Duțu, *Fernand Braudel și noua concepție despre istorie*, în Fernand Braudel, *op. cit.*, vol. I, p. 26-28

²⁵ Fernand Braudel, *op. cit.*, vol. VI, p. 166

proprietăți generale – spune o concepție de inspirație leibniziană. Și aceasta pentru că într-o primă fază nu poate fi observat și cercetat decât particularul; dar acest particular nu poate fi înțeles decât „făcând ocol prin general”²⁶. Am considerat, deci, că în acest caz „important este evenimentul care explică”, acel „mărunt fapt semnificativ”, căci acest eveniment ne poate duce la concluzii care sunt foarte departe de evenimentul însuși”²⁷.

Din punct de vedere demografic și confesional, pe harta Crișanei la începutul secolului al XIX-lea, s-a constatat o majoritate românească, elementele ortodoxe dominând în jumătatea sudică, iar în partea nordică existând un echilibru relativ între ortodocși și greco-catolici. Instituțiile polarizatoare ale vieții spirituale românești în această zonă sunt Episcopia ortodoxă de Arad și cea greco-catolică de Oradea. Așadar, cum se coboară înspre valea Mureșului, rezistența ortodoxă este tot mai puternică și de durată, iar unirea pătrunde mai greu și rămâne nesigură. Această situație a influențat fenomenul migrațiilor religioase, în sensul că frământările cauzate de acest fenomen au fost mai frecvente în parohiile mixte din Banat, Arad și Bihor. În schimb, în zona Satu-Mare unde parohiile erau compact greco-catolice situația era mult mai liniștită²⁸.

Ațiunea de catolicizare îmbracă aspecte dintre cele mai diverse și complexe, indiferent cine ar promova-o. Împăratul Francis I îi trimite lui Samuil Vulcan în 5 decembrie 1815, îndată după moartea episcopului sârb Pavel Avacumovici de la Arad, o scrisoare „discretă”, prin care îl roagă pe episcopul greco-catolic să îi caute un român vrednic de episcopat, om cu trecere, care să primească unirea. „Foarte îmi zace pe inimă să promovez cu orice mijloace unirea între români” – mărturisește împăratul și îl însărcinează în continuare pe episcopul orădean să îi propună pentru Episcopia ortodoxă din Arad o persoană „de la cari s-ar putea aștepta ca obținând episcopia să se convertească la unire și cari să aibă destulă trecere și ar fi în stare să influențeze asupra clerului și poporului din dieceză”²⁹. Astfel, se intenționa acapararea episcopiei ortodoxe a Aradului la unire³⁰. Nici episcopul greco-catolic Samuil Vulcan nu arată a avea mai multe scrupule în atingerea scopului: spre exemplu, aflat în vizită la Șepreuș (jud. Arad), episcopul le-a promis oamenilor cu care a stat de vorbă, că dacă vor trece la greco-catolicism, el însuși va face ca domnul de pământ să fie înlocuit, ceea ce a degenerat în anul 1825 într-o răscoală a țăranilor; și asemenea exemple ar putea continua³¹. De altfel, Samuil Vulcan s-a remarcat de-a lungul ocupării funcției de episcop, prin acțiunile sale și prin prestigiul său la curtea de la Viena, în principal, în două mari direcții: de atragere a credincioșilor ortodocși din eparhia sa la greco-catolicism și de emancipare națională a românilor de sub subordinea sa. Datorită elanului său catolicizant, mitropolitul ortodox sârb Ștefan Sztratirovici l-a acuzat pe episcopul greco-catolic de Oradea la cancelaria aulică maghiară, că a folosit mijloace

²⁶ Tzvetan Todorov, *Noi și ceilalți. Despre diversitate*, Institutul European, 1999, p. 99

²⁷ Fernand Braudel, *op. cit.*, vol. V, p. 7

²⁸ Barbu Ștefănescu, *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea)*, vol. I, Fundația culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1995, p. 18-19; Iudita Călușer, *Episcopia greco-catolică de Oradea – contribuții monografice*, Editura Logos '94, Oradea, 2000, p. 193

²⁹ Ioan Ciorba, *Marea foamete din Transilvania dintre anii 1813-1817*, Editura Arca, Oradea, 2007, p. 244

³⁰ Gheorghe Ciuhandu, *op. cit.*, p. 6-7

³¹ *Ibidem*, p. 7 (nota 2)

nelegale cu scopul propagării unirii. La aceste acuzații Samuil Vulcan a răspuns dezvinovățindu-se pe deplin la 20 iunie 1822, fără a avea urmări nefavorabile³².

În principal, ca mijloace de realizare a trecerii la unire a comunităților ortodoxe se pot aminti: legislația categoric favorabilă uniților, care le garanta condiții egale cu ale celorlalte religii recepte din Imperiu; dar, mai ales, trebuie menționate avantajele materiale promise: înzestrarea bisericii, eliberarea socială și economică a clerului, independența materială, accesul în sfera politică³³. De altfel, sărăcia parohiilor ortodoxe putea deveni oricând motivul unor convertiri religioase.

Numai că autoritățile care susțineau unirea religioasă s-au lovit de unele rezistențe din partea ortodocșilor, de la care, poate, nu se așteptau să fie chiar atât de îndârjiți. La rândul lor, ortodocșii au acuzat că trecerile la greco-catolicism au fost făcute prin „persecuții și ademeniri”, prin „siluiri” și „amăgiri”, care se constituie într-un adevărat sistem, care „tindea către același scop de traficare a celor religioase pentru scopuri politice de stat și opera cu aceleași mijloace nedrepte”³⁴. Într-un proces-verbal al Consistoriului ortodox, semnat în 8 martie 1833, care privea concluziile delegațiilor ce urmează a fi prezentate în fața autorităților statului, sunt discutate punctele plângerii Consistoriului către Parlamentul maghiar despre o serie de nedreptăți care s-au făcut credincioșilor ortodocși. Printre aceste probleme cea care beneficiază de o atenție mai sporită este cea a atragerii sau chiar a constrângerii ortodocșilor de a trece la greco-catolicism de către reprezentanți ai acestei din urmă confesiuni. Delegații propun atragerea atenției autorităților asupra necesității aprobării unei legi care să îi pedepsească pe cei care „vor atenta la liniștea sufletească a aproapelui” prin daruri sau vorbe ori chiar prin constrângeri. Delegația recomandă confesiunilor să sprijine luarea unei asemenea legi având în vedere ce efecte negative au aceste lucruri asupra liniștii din țară. Mai trebuie remediată și o altă problemă de care se plânge Consistoriul ortodox – în acele locuri unde inițial erau credincioși ortodocși, iar ulterior o parte au devenit greco-catolici și numărul acestora din urmă a depășit cu 1 numărul ortodocșilor, atunci biserica era confiscată și dată greco-catolicilor. Delegația consideră, conform unui punct inclus în proiectul de lege, că acolo unde o mare parte a comunității trece din proprie voință la o altă religie, să nu poată lua biserica, rămânând în posesia celor din religia inițială. Noua comunitate, dacă nu poate fi inclusă într-o altă parohie, atunci doar în biserica construită de ei să poată ține slujbe. Delegația consideră necesară atenționarea autorităților să posibilă exercitarea liberă a religiei alese de fiecare și înlăturarea oricărui piedici³⁵.

De altfel, mai marii ortodocși încearcă să exprime cât mai clar diferența care există între cele două confesiuni. Astfel, sunt interzise orice fel de slujbe religioase celor care au trecut la unire, tocmai în ideea de a nu exista „contaminări” de nici un fel ale celor rămași în credința înaintașilor. În anul 1835, episcopul ortodox Gherasim Raț își avertizează enoriașii despre reclamațiile care s-au făcut unora dintre subordonații săi „cumcă săvârșesc tot felul de slujbe duhovnicești la oamenii cari din bună voință trecând la unire”, aceștia fiind considerați „cu adevărat uniți papistași”. Episcopul, însă, nu uită să specifice clar pe cine consideră cu „adevărați uniți”: „adecă așa fel de uniți, cari din bună voința sa prin Deputăție cu scrierea sa însuși or primit unirea; dar

³² Iacob Radu, *op. cit.*, p. 98

³³ Aurel Răduțiu, *op. cit.*, p. 61

³⁴ Gheorghe Ciuhandu, *op. cit.*, p. 24

³⁵ AN-DJBh, *fond Parohia Ortodoxă centrală Oradea*, dosar 5, f. 82-83

nu cari de alții, nefiind la Deputație de față, fără de știrea și voia sa să află scriși”. Nu în ultimul rând, se interzice preoților ortodocși să lase ca vreun preot greco-catolic să officieze cununii în biserică sa³⁶.

Succesul înregistrat de politica de catolicizare a depins în mare măsură de modul cum s-a reușit acapararea micilor intelectuali din zonele rurale – preotul, învățătorul, notarul etc. Aceștia beneficiau de un respect deosebit din partea membrilor comunității în care trăiau, fiind adevărați lideri și „formatori de opinie”, țăranii urmându-i adesea în deciziile pe care aceștia le luau.

Schimbarea religiei puteau aduce avantaje nesperate pentru preoțimea și populația românească care se găsea la limita subzistenței. În acțiunea de atragere de adepți înspre unire, s-a mai mizat pe un alt aspect important – țărănimea era prea preocupată de problema traiului cotidian, pentru a mai putea fi sensibilă la chestiuni de „finețe”, delicate, cum sunt cele politice sau cele care privesc noțiuni de dogmă în cele religioase. Dă de gândit ușurința cu care trec uneori unele comunități de la o confesiune la alta, ceea ce subliniază lipsa de conștientizare a diferențelor dintre ortodoxie și greco-catolicism.

Ne vom opri asupra situației din Dumbrăvița Mică, care a fost localizată în sudul comitatului Bihor. Conform *Dicționarului localităților din Transilvania*, această localitate nu mai există, pentru că Dumbrăvița Mică s-a contopit cu Dumbrăvița³⁷. Trebuie să amintim și câteva localități din apropiere precum Drăgoteni, Vintere, Feneriș căci există unele elemente comune între ele – din diverse motive au trecut la unire, dar au profitat de evenimentele din timpul revoluției 1848 pentru a se reîntoarce la ortodoxie; aceasta dincolo de faptul că fiecare dintre aceste comunități au particularități în modul de gestionare a chestiunilor confesionale. Cu ocazia anchetelor și rapoartelor cerute de autorități, aceste sate au fost cercetate împreună. Astfel, au rezultat o cantitate mare de izvoare istorice, în care cele două biserici de rit oriental se acuză reciproc de abuzuri, motiv pentru care aceste documente trebuie să fie studiate cu mare precauție.

Începând cu iarna 1829/1830 și culminând cu următorii trei ani condițiile meteorologice au fost nefavorabile culturilor agricole, producând foamete în satele din Bihor (e adevărat, fără tragicele pierderi omenеști înregistrate în anii 1814-1817). În iarna din 1829/30, gerul a distrus grâul, iar zăpada a fost mare, „până în brâu”; vara următoare a fost călduroasă, uscată, caniculară, provocând secetă și recolte slabe. Anii 1831, '32, '33 au fost secetoși, compromițându-se cultura de cereale, precum și strângerea nutrețului pentru animale. În 1 iunie 1832 a nins în hotarul Beiușului încât se „putea sănia”, iar înghețul din luna septembrie a distrus recolta de struguri³⁸.

Aceasta nu este o practică nouă. De un asemenea context tragic s-au mai folosit autoritățile ecleziastice pentru a converti credincioși ortodocși la greco-catolicism, promițându-le ajutor în bani și cereale, cum s-a întâmplat în anii marii foamete din 1815-1817. Constantin Popovici din Beliu (jud. Arad) denunță Consistoriului Ortodox din Oradea, la 24 ianuarie 1814, faptele preotului unit Ivanție Popojanic din Uileac (jud. Bihor), care văzând că locuitorii din Comănești nu au

³⁶ Gheorghe Ciuhandu, *op. cit.*, p. 570-571

³⁷ Coriolan Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, A-N, Editura Academiei R.S.R., București, p. 214

³⁸ Florian Dudaș, *Catastrofe naturale în Transilvania. În lumina însemnărilor scrise pe cărțile românești vechi, între 1500 și 1900*, Editura Lumina, Oradea, 1999, p. 46

paroh, „cu multă celanie și făgăduințe viclene sau ivit către dâșii ca să îi poată trage de partea sa la unire”. Și spune în continuare Constantin Popovici: „Preotul Unit de trei ori au venit în sat la ei, făgăduindu-le cumcă de s-ar uni vor căpăta de la Domnul locului 200 de Câble de grâu cu acel modru ca numai jumătate să-l plătească și aceia numai preste 2 sau 3 ani, iar jumătate să le rămâie de cinste pre lângă aceia”. Și Ivanție le mai promite, că dacă el le va fi preot, „nu poștește de la ei altă stoală fără numai acel puținel pământ care-i bisericesc și numai o zi de lucru de la toată gazda”³⁹.

În luna martie a aceluiași an este semnalat un alt caz asemănător: „Subscrișii mai mari localități Săbolciu [jud. Bihor – n.n.E.G.] declarând cu smerenie că parohul nostru Popa Petru de ce gânduri e măcinat și cum a stârnit zarvă între localnici cu promisiunile sale fără rost, pentru că a promis iertarea păcatelor, scutirea de serviciul militar, bani, grâu, doar să devine localitatea greco-catolică”⁴⁰. În aceiași ani, din aceleași motive au îmbrățișat de bună voie Unirea sate precum Sânlazăr, Fegernic (jud. Bihor). Din cauza foametei, credincioșii ortodocși au rămas restanți pe mai mulți la plata taxelor către Episcopia din Arad, iar odată convertiți ei au refuzat să le mai plătească, după cum spune protopopul ortodox al Luncii în plângerea sa adresată Consistoriului Greco-catolic din Oradea⁴¹. De multe ori, însă, promisiunile de ajutor nu au fost onorate, fapt sancționat de oameni prin părăsirea grabnică a Unirii. În Suplacul de Barcău, românii ortodocși au trecut la Unire în anul 1817, „motivând aceasta, mai ales, prin starea de extremă necesitate și foametea care bântuia nu numai în Ungaria, ci și în alte părți [...] Sărăcimea, ajunsă la extremă necesitate era ademenită cu aceea că dacă se unesc în credință, vor primi cele necesare pentru hrană din partea Episcopului unit de rit grecesc din Oradea. Au cedat în fața ademenitorilor și s-au unit, dar s-au înșelat în speranțele lor, bazate pe promisiunile făcute, pentru că au primit câte patru florini fiecare din partea Episcopului Unit de rit grecesc din Oradea – Samuil Vulcan. În acele vremuri, pe acești bani nu puteai să-ți cumperi nici o pâine și în aceasta a constatat toată pomana”⁴². Și exemplele de aceste fel ar putea să continue.

Revenind la studiul nostru de caz, ne oprim asupra unui document care consemnează faptul că 17 săteni din Dumbrăvița Mică se adresează episcopului Samuil Vulcan la 10 iunie 1831. Ei mărturisesc sincer că „starea de foamete și de lipsuri” și „frica de a nu muri de foame” i-a determinat să renunțe la religia lor, fiind ademeniți cu promisiunea unui ajutor în bani și în cereale, din care au primit numai o parte. Ei solicită episcopului respectarea făgăduinței, căci altfel, oamenii vor să revină la ortodoxie⁴³. În paralel cu promisiunile de într-ajutorare, preotul greco-catolic din Sâmbăta și arhimandritul Vasile Moldovan, expert în religie („in religua expertissimus”) au propovăduit „cuvântul D-lui” și au „întărit în credința lor mai multe

³⁹ AN-DJBh, *fond Episcopia Ortodoxă Oradea* (în continuare: EOO), dos. 7, f. 7; Ioan Ciorba, *op. cit.*, p. 244-245; Mihai Georgiță, *op. cit.*, p. 122-123

⁴⁰ AN-DJBh, EOO, dos. 7, f. 46-47; Ioan Ciorba, *op. cit.*, p. 245

⁴¹ Ioan Marin Mălinaș, *Satul și biserica din Ciutelec, Bihor. File de monografie. Istorie și folclor*, Editura Mihai Eminescu, Oradea, 1997, p. 59-60; vezi și Ștefan Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, *Până la 1829*, Oradea, 1935, p. 93

⁴² Aceste fapte sunt menționate de către pastorul reformat din Suplacul de Barcău într-o *Istorie a bisericei de rit helvetic*, scrisă în anul 1837 (Adrian Apan, *Informații documentare privind localitatea și biserica de rit calvin din Suplacul de Barcău (jud. Bihor)*, în „Analele Universității din Oradea – Istorie-Arheologie”, tom XIV, Oradea, 2004, p. 50; Ioan Ciorba, *op. cit.*, p. 245).

⁴³ AN-DJBh, EGO, inv. 881, dos. 1133, rola 1030, f. 1-2

femei din localități limitrofe greco-catolice”, fără a constrânge pe cineva să adere la unire⁴⁴.

La 21 decembrie 1832, episcopul Samuil Vulcan arată că o mare parte a locuitorilor din Dumbrăvița Mică au trecut la Unire, împreună cu cantorul și preotul lor. Cu această ocazie s-a făcut o situație cu toți cei care au trecut la unire în data de 21 aprilie 1831. Acțiunea de convertire la greco-catolicism se pare că a avut succes până într-un anumit punct, când datorită unei fraude, acțiunea a fost deturnată. Pentru lămurirea situației s-a făcut o anchetă în care au fost chestionați localnicii, cantorul și preotul⁴⁵.

Sătenii rămași ortodocși reclamă la rândul lor abuzuri din partea Episcopiei greco-catolice în 1833, printre care și mituirea enoriașilor din Dumbrăvița cu bani pentru a se declara uniți, primind 25 de florini⁴⁶. În condițiile în care numărul proaspeților credincioși greco-catolici s-a constatat a fi mai mare decât cel al ortodocșilor (200 uniți și 180 ortodocși), biserica este predată celor dintâi⁴⁷. Mai mult, uniții stârniți de Pagyla Irimia și Gligor, l-au împiedicat pe preotul ortodox arondat, Farkas Pataki, să colinde casele cu ocazia comemorării morților din a opta zi după Paște⁴⁸.

Anchetele făcute de către Vasile Moldovan ca reprezentat al Episcopiei greco-catolice de Oradea dezvăluie o comunitate împărțită: pe de-o parte ortodocșii care îi au ca exponent pe ispanul domenial și pe notar și, pe de altă parte, greco-catolicii în frunte cu preotul lor și cu cantorul Ieremia Pogyla⁴⁹.

Vasile Moldovan afirmă într-una dintre scrisorile sale către episcopul Samuil Vulcan (din 10 iunie 1831) că într-adevăr a auzit că li s-a promis locuitorilor din Dumbrăvița Mică 6 măsuri de cereale și 5 florini, dar nu poate spune cine a făcut această promisiune și nici nu poate confirma veridicitatea acestei informații⁵⁰. Totuși, consideră că oamenii ar trebui satisfăcuți și să li se dea cei 5 florini⁵¹.

O scrisoare a lui Ieremia Pogyla către același episcop, dezvăluie, însă, din partea cui a venit acea promisiune, care doar într-o mică parte a fost onorată. Să convertească preotul și o parte din comunitate nu i-a fost ușor lui Ieremia Pogyla, dar a fost răsplătit de către Samuil Vulcan, nu, însă, suficient, din punctul său de vedere. De aceea, el solicită să se „recunoască ostenele noastre multe în această privință și să binevoiască îndurându-se de noi a ne face orice donațiune cu vreo danie a cărei mărime depinde de mila măriei voastre”⁵².

Cert este că oamenii nu renunță nici ei ușor la cererile lor, astfel că, în august 1833 preotul greco-catolic Vasile Onița se adresează din nou episcopului orădean reamintindu-i că de trei ani ei așteaptă ajutorul promis și sunt în continuare „în mare

⁴⁴ *Ibidem*, f. 5-5v

⁴⁵ *Ibidem*, f. 1v (bis)

⁴⁶ Abuzurile, precum și o serie de plângeri legate de înrăutățirea situației ortodocșilor sunt dezvăluite într-un memoriu redactat de Consistoriul ortodox din Oradea și adresat Congregației comitatense la 2 martie 1833 (Mihai Georgiță, *op. cit.*, p. 125).

⁴⁷ AN-DJBh, EGCO, inv. 881, dos. 1133, rola 1030, f. 11

⁴⁸ *Ibidem*, f. 19, 19v, 21

⁴⁹ *Ibidem*, f. 21, 21v, 27

⁵⁰ *Ibidem*, f. 26

⁵¹ *Ibidem*, f. 32

⁵² *Ibidem*, inv. 1403, dos. 283, f. 41-42

lipsă”. Tot odată, nu uită să menționeze și faptul că dacă înțelegerea ar fi fost respectată, „mai multe sate s-ar fi unită”⁵³.

În anul 1834 au avut loc treceri masive la unire în sudul Bihorului și în regiunile arădene de la nord de Mureș. Astfel, trec Galșa, Șiria, Covățanț, Petriș, Giulița, Bocsig, Chereluș, Gurba, Ineu, Mocrea, Târnova etc. Numai că entuziasmul de la început a trecut mult prea repede, căci, încă din vara anului 1834 se înregistrează petiții de ale oamenilor de a reveni la vechea lor credință, cum fac cei din Galșa și Giulița. Ortodocșii din comitatul Arad iau poziție împotriva extinderii greco-catolicismului în sudul Crișanei și Banat și în primăvara anului 1835 a fost întocmită *Jalba clerului și poporului din eparhia Aradului împotriva silniciilor unioniste* în care se arată situația existență în urma atragerii de credincioși la greco-catolicism și se cere dreptul de a reveni la ortodoxie⁵⁴.

Perioada anilor 1846-1848 reprezintă momentul când au loc cele mai numeroase reveniri la ortodoxie, după cum s-a întâmplat și în Dumbrăvița Mică. Mitropolitul de la Carlovicz interpretează destul de liber, un decret emis în 21 februarie 1846 de către curtea imperială, care – după cum se exprimă episcopul ortodox Gherasim Raț – „a extins binefacerea articolului III din 1844 și asupra celor ortodocși”⁵⁵. În legea III din 1844 era specificată precis procedura de migrare de la o religie la alta, care necesita timp, ceea ce îi oferea solicitantului posibilitatea de reflecție asupra problemei. Se impunea prezentarea respectivei persoane de două ori într-un interval de timp fixat unei autorități ecleziastice (preotului), prezența unor martori imparțiali, întocmirea unor evidente⁵⁶. Astfel, se acordă credincioșilor ortodocși permisiunea de a trece la o altă confesiune; adică, trecerea de la unire la ortodoxie se făcea pe baza unor precepte identice cu ale celorlalte culte recunoscute în Imperiu (precum li s-a permis enoriașilor romano-catolici să treacă la religia evanghelică). Mitropolitul a considerat că împăratul nu mai sprijinea greco-catolicismul, iar cei care doresc să revină la credința ortodoxă pot să o facă. Încercările de contracarare ale episcopului Vasile Erdely și intervențiile sale la Viena, s-au dovedit tardive în multe cazuri, căci numeroase comunități au revenit la ortodoxie⁵⁷.

La 23 iunie 1846, Consiliul locotenențial emite un decret regal conform căruia se subliniază faptul că împăratul nu dorește să obstrucționeze dezvoltarea cultului unit, ci, pe baza respectării libertății de credință, să poată adopta fiecare credincios religia preferată. Se mai solicită organelor administrative să supravegheze respectarea prevederilor legale privind mișcările confesionale, iar cazurile de treceri masive ale unei comunități să fie raportate forurilor ecleziastice locale. În același timp, se dispune

⁵³ *Ibidem*, inv. 881, dos. 1133, rola 1030, f. 59

⁵⁴ Ana Grigor, „Dispute confesionale în regiunea Aradului în prima jumătate a secolului al XIX-lea”, în *Banatica*, nr. 13/II, Reșița, 1995, p. 76; textul integral al petiției se găsește în Gheorghe Ciudandu, *op. cit.*, p. 552-556

⁵⁵ ***, *Documente privind Revoluția de la 1848 în țările române. C. Transilvania*, vol. IV, Editura Academiei R.S.R., București, 1988 (în continuare: *Documente privind Revoluția...*, vol. IV), p. 528

⁵⁶ Iudita Călușer, *op. cit.*, p. 194

⁵⁷ Aurel Răduțiu, Ladislau Gyemant, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 316; Mihai Georgiță, *op. cit.*, p. 127, vezi și Iudita Călușer, *op. cit.*, p. 193-195; Viorel Faur, *Românii din Crișana în anii revoluționari 1848-1849. Studii și documente*, vol. I (1848) *Studii*, Editura Universității din Oradea, 2005, p. 160

anularea tuturor trecerilor efectuate în mod ilegal⁵⁸. Episcopul unit printr-o circulară comunică aceste prevederi credincioșilor, recomandându-le să rămână neschimbați în opțiunile lor religioase⁵⁹.

Problema a devenit mai complicată în anii revoluției, când Dieta maghiară adoptă începând cu martie 1848 legi care proclamă libertatea socială, de conștiință și spirituală⁶⁰. Vasile Erdelyi încearcă să stopeze fenomenul trecerilor de la greco-catolicism la ortodoxie și trimite în parohii circulare în repetate rânduri, îndemnându-i pe credincioși la înțelegere și respect⁶¹. Un asemenea document a fost emis la 24 mai 1848 în urma unui ordin venit de la ministrul Cultelor și Instrucțiunii, prin care se cerea preoților să acționeze pentru „abandonarea trecerii de la o religie la altă” aceștia din urmă, împreună cu episcopul greco-catolic fiind considerați de către autorități răspunzători pentru „urmările dăunătoare ale fricțiunilor izvorâte din deosebirile de religie”⁶². Vasile Erdelyi consideră că preoții au datoria de a liniști eventualele neînțelegeri dintre enoriașii celor două biserici, după cum tot preoții sunt cei care vor fi trași la răspundere în cazul unor asemenea scandaluri. Astfel, preoții sunt datori să propovăduiască enoriașilor „încredere reciprocă cetățenească, promovarea iubirii, abandonarea trecerii de la o religie la alta, cu alte cuvinte, să ne străduim să îndepărtăm fricțiunile dintre enoriașii celor două biserici pentru a se întări iubirea și fraternitatea civică. [...] Deosebirile de religie să nu înstrăineze și să nu tulbure nicidecum apropierea civică a celor de alte credințe. Voi trebuie să fiți cu răbdare și să dați dovadă de o atitudine prietenoasă, îngăduitoare, față de fiecare om”. Dacă preoții vor „fi atacați de către cei de altă religie”, ei au datoria de a informa autoritățile, aducând și dovezi în acest scop⁶³. Această dispoziție a fost înaintată și episcopului ortodox de la Arad de către ministrul maghiar.

Episcopul ortodox de la Arad emite și el la rândul său circulare pentru calmarea spiritelor⁶⁴, dar nu se arată întotdeauna pașnic. Astfel, într-o scrisoare de răspuns către ministrul maghiar al Cultelor și Instrucțiunii, spune răspicat „canoanele bisericii noastre nu admit aplicarea în practică a ordinului cu privire la oficierea alternativă a slujbelor bisericesti”. Sunt enumerate motivele care nu permit acest fapt: ortodocșii sunt „în privința credinței în opoziție cu biserica greco-catolică”; bisericile ortodoxe sunt sfințite de către un episcop ortodox și, astfel, nu poate ține slujbă bisericească nici un preot de altă religie; și, nu în ultimul rând, un alt impediment este faptul că ortodocșii îi pomenesc în rugăciunile lor pe proprii credincioși, pe când greco-catolicii își invocă proprii episcopi; toate acestea ar naște doar ură între reprezentanții celor două confesiuni. Totodată, Gherasim Raț nu ezită să îi numească

⁵⁸ Iacob Radu, *op. cit.*, p. 140-141; Iudita Călușer, *op. cit.*, p. 195

⁵⁹ Iudita Călușer, *op. cit.*, p. 195

⁶⁰ Viorel Faur, *op. cit.*, vol. I, p. 158; episcopul greco-catolic trimite periodic circulare în eparhie pentru a face cunoscute noile legi adoptate (Iacob Radu, *op. cit.*, p. 123-124).

⁶¹ Vezi Viorel Faur, *op. cit.*, vol. I, p. 158; vol. II, p.33-34

⁶² *Documente privind Revoluția...*, p. 464

⁶³ *Ibidem*, p. 465-466; Viorel Faur, *op. cit.*, vol. I, p. 158-159; vol. II, p. 91-92

⁶⁴ Cum sunt circularele din 10 martie 1848 sau din 17 aprilie 1848 în care se comunică următoarele: „preoțimea din chemarea sa e îndatorată cu toate puterile a lucra ziua și noaptea întru aceea ca pacea și liniștea publică să se păzească; iară nu încă pe de acum să dea pricină la așa ceva ce vecinică hulă i-ar aduce” (*Documente privind Revoluția...*, vol. II, p. 419-420).

pe uniți „cei mai mari dușmani” ai religiei ortodoxe, pentru că ei „au adus neliniștea în rândurile poporului român pașnic”⁶⁵.

În ceea ce privește parohiile din Dumbrăvița Mică, Drăgoteni, Feneriș și Pocola episcopul ortodox emite un document în data de 15 mai 1848, cu valoare de „decizie definitivă”, prin care cere ca ortodocșii și greco-catolicii să facă liturghii în biserica din sat „cu schimbul”. De asemenea, transmite către toți oamenii bisericii obligația de a întreține încrederea reciprocă cetățenească și „renașterea dragostei” între cele două confesiuni⁶⁶.

De multe ori, însă, se dovedește că fie preoții ortodocși, fie cei greco-catolici au fost cauza creării de scandaluri, ei dorind să speculeze vremurile tulburi ale acelor ani pentru a obține beneficii pentru ei sau familia lor. „Acum cu sărbătorilor paștilor s-or întâmplat triste tulburări, căroră pricină or dat mai vârtos ascunsa a unor preoți hâzâitori, vrând nemoteniile sau fii săi la notariaturi și la alte slujbe pe sat a-i îndesa” – recunoaște episcopul ortodox Gherasim Raț⁶⁷.

Au fost 20 de parohii din eparhia Oradiei care au părăsit unirea în favoarea greco-catolicismul în acei ani tulburi, după cum rezultă dintr-o adresă a lui Vasile Erdelyi către arhiepiscopul de Strigoni⁶⁸. Înalta locotenență maghiară a dispus prin ordinul cu nr. 17.140 din 27 în septembrie 1851 cercetarea localităților cu pricina (Vintere, Dumbrăvița Mică, Feneriș, Drăgoteni etc.), investigație care a fost realizată până la sfârșitul lunii august 1852. În urma informațiilor și documentației obținute, Vasile Erdelyi trimite împăratului Francisc Iosif I un memoriu. Episcopul consideră că părăsirea unirii în masă s-a datorat „unor împrejurări externe”, înscenări și mijloace pentru atingerea unor „scopuri străine” și nu s-au făcut din „convingere internă față de religiunea gr. orientală”. Autoritățile nou instalate, în intenția de a-și duce planurile la îndeplinire, au urmărit ca „poporul român să fie ocupat cu astfel de frecări religioase, ca nu cumva să se poată opune”. Totodată, prin acordarea unor drepturi ierarhiei ortodoxe sârbe, maghiarii au încercat să atragă de partea lor „națiunea sârbească agitată”, cu care se aflau în conflict: „Din actele cercetărilor făcute se poate vedea că trecerile de la Biserica gr.cat. întâmplute în parohiile gr.cat. Venter, Kiss Dumbravicza, Feneris, Dragottyany în comitatul Bihor; Galșa, Gyulicză, Ternova, Kurtakezi, Bokseg, Kertos, Berindia, Revetis, Szelezsan (?), Rossia, Ignyez, Min[...], Nyagra comitatul Arad; și Ujcsanad comitatul Csanad; nici la un caz nu sau făcut din convingere internă față de religiunea gr.orientală, ci mai vârtos sunt afectele unor împrejurări externe și în parte au fost inscenate ca și un mijloc pentru a ajungea altor scopuri străine”⁶⁹.

Ancheta a fost condusă de prim-pretorul Komlasi Antal, cu acordul episcopului greco-catolic Vasile Erdelyi, al vicarului ortodox din Arad și al consistoriului ortodox din Oradea. Ancheta s-a desfășurat din cauza reclamațiilor prin care câțiva credincioși acuzau că au fost forțați în timpul revoluției din 1848 să treacă la confesiunea ortodoxă și că le-au fost ocupate abuziv biserica, școala și pământul

⁶⁵ *Ibidem*, vol. IV, p. 528-529

⁶⁶ AN-DJBh, EOO, dos. 29, f. 202

⁶⁷ *Documente privind Revoluția...*, vol. II, p. 420

⁶⁸ Viorel Faur, *op. cit.*, vol. I, p. 159

⁶⁹ AN-DJBh, EGCO, inv. 881, dos. 1145, rola 1034, f. 103; a se mai vedea Viorel Faur, *op. cit.*, vol II, p. 159-160.

parohial. Cercetările s-au desfășurat la fața locului, în fiecare parohie în parte: Vintere, Dumbrăvița Mică, Feneriș, Drăgoteni⁷⁰.

În urma acestor anchete s-a constatat că adeverințele respective au fost făcute ilegal, fără a fi solicitate de enoriași. Prin aceleași anchete s-a stabilit că cei din Dumbrăvița Mică au fost ademeniți de învățător care a redactat 116 adeverințe pentru a-și vedea fiul preot ortodox în sat. Biserica este luată de la uniți, deși majoritatea populației nu ar fi vrut să părăsească unirea. Dar, neputând renunța la biserică și-au schimbat confesiunea. Considerăm că este foarte important faptul că în Dumbrăvița Mică nu s-a găsit cu prilejul acestor anchete nici o persoană care să poată face deosebirea între cele două confesiuni⁷¹.

În memoriul redactat de Vasile Erdelyi sunt reclamate procedurile „ilegale” prin care s-a părăsit unirea în favoarea ortodoxiei în Dumbrăvița Mică: cei mai mulți dintre credincioși, nici măcar nu au mers la preotul greco-catolic, ci au primit „bilete de trecere” scrise de preoții ortodocși (o situație similară a fost întâlnită și în satele Vintere, Dumbrăvița Mică, Drăgoteni, Feneriș); cum în general, se venea fără martori pentru a-și declara opțiunea de schimbare a confesiunii, oamenii se puneau ca martori unul pe altul, ba mai mult, chiar au instalat în casa preotului „martori pentru toți”; pentru scrierea biletelor de trecere, autoritățile ortodoxe au plătit „sume considerabile”; notarului din Dumbrăvița Mică i s-au plătit 50 de florini pentru contribuția sa⁷².

Vasile Erdelyi enumeră și alte nereguli în modalitatea prin care s-ar fi trecut la ortodoxie în alte comunități: credincioșii s-au prezentat în masă („cu duiumul”) la preotul lor greco-catolic, pentru a anunța că vor să treacă la „neuniți”; această prezentare „o singură dată” și nu de două ori cum se cerea; adesea, acei credincioși nici măcar nu s-au înfățișat personal preotului, ci au împuternicit un *reprezentat* să îi reprezinte (ex.: cei din Vintere l-au numit reprezentat al lor pe judele comunal); unii dintre ei au l-au anunțat pe preot doar în treacăt de intențiile lor de schimbare a confesiunilor (în Roșia, oamenii și-au comunicat „pe fereastră” intenția); în alte situații, toate familiile împreună cu copii, s-au prezentat în fața preotului greco-catolic, arătându-și dorința de a trece la ortodoxie; autoritățile locale i-au obligat pe oameni să meargă să își ridice biletele de trecere la ortodoxie⁷³.

Comisiile de anchetă au consemnat și motivele mărturisite de țărani pentru care au părăsit unirea: împăratul ar fi poruncit că „toți trebuie să treacă la neuniți”; unii dintre credincioși consideră că religia ortodoxă este mai bună decât cea greco-catolică; de altfel, se poate remarca o anumită intoleranță față de „proaspeții” uniți, făcându-se chiar afirmații de genul: „sf. Unire e o religiune necurată”, iar uniții sunt toți „necurați”, fiind insultați de către ortodocși; neacceptarea celor care au părăsit ortodoxia mergea până la neacceptarea de a-și căsători copiii cu greco-catolicii sau chiar la refuzul oferirii la adăpost uniților, aceștia fiind împiedicați să își adape vitele din fântânile acestora; uniții au fost ademeniți cu diverse daruri pentru a-și părăsi confesiunea sau au fost amenințați cu recrutarea în armata maghiară dacă nu vor părăsi unirea; acțiunea de propagandă ortodoxă s-a făcut până la nivelul preoților parohi, care

⁷⁰ AN-DJBh, *EGCO*, inv. 881, dos. 1135, rola 1031, f. 229-236; Iudita Călușer, *op. cit.*, p. 199-202

⁷¹ AN-DJBh, *EGCO*, inv. 881, dos. 1135, rola 1031, f. 229-236; Iudita Călușer, *op. cit.*, p. 201-205

⁷² AN-DJBh, *EGCO*, inv. 881, dos. 1145, rola 1034, f. 103-108

⁷³ *Ibidem*; a se mai vedea Viorel Faur, *op. cit.*, vol. I, p. 160-163

au umblat din casă în casă; când au început trecerile masive la ortodoxie, oamenii s-au luat unii după alții sau i-au urmat pe preoții lor, care au părăsit cei dintâi unirea; unii credincioși uniți au trecut la ortodoxie pentru că „neuniții” au luat biserica și celelalte edificii bisericești (spre exemplu, în Galșa, biserica a fost luată cu forța de la uniți, după ce sfântul a fost atacat pe stradă, luându-i-se cheile lăcașului sfânt)⁷⁴. Oricare ar fi exagerarea episcopului greco-catolic, se poate reține faptul că exista un nivel al intoleranței între ortodocși și greco-catolici, în parte datorat acțiunii de propagandă ortodoxă dar și spiritului imobil și tradiționalist specific țăranului român.

Concluzia aceluia raport este că trecerile la ortodoxie în perioada acelor ani „*nu sunt izvorâte din convingere*” –cel puțin în cazul nostru așa pare. Această acțiune de migrare confesională o putem încadra în categoria mai largă a „tentațiilor evazioniste”, iar în cazul nostru este mai mult decât o tentație⁷⁵. Mai trebuie să adăugăm că pentru omul simplu din lumea rurală de atunci, linia care despărțea ortodoxia de greco-catolicism era mult prea firav fixată în mentalul colectiv și individual (ei nu făceau diferența între cele două dogme – nu aveau noțiunile de dogmă, care făceau diferența dintre cele două confesiuni). Ei nu aveau la vremea respectivă nicio chemare interioară, conta mai mult modelul părinților și înaintașilor lor. Creștinismul lor de factură populară se găsește undeva dincolo de aceste frământări și nehotărâri religioase.

Locuitorii din Dumbrăvița Mică nu prea par ei a fi foarte decizi în privința confesiunii. Protopopiatul ortodox din Oradea înaintează un raport Episcopiei din Arad în 1852, cu privire la modul în care protopopul unit din Holod i-a trecut din nou la unire pe credincioșii ortodocși din Vintere și Dumbrăvița Mică⁷⁶. În anul 1856 preotul greco-catolic Alexandru Farkas, în activitatea lui prozelitistă, a reușit să re-atragă la unire o parte a enoriașilor din Dumbrăvița Mică care trecuseră la ortodoxie în 1848 (el a mai trecut prin și prin alte sate: Sâmbăta – 1853, Drăgești și Vintere – 1856, Gruilung și Dicănești – 1860 și 1870)⁷⁷. În 1909 în Dumbrăvița Mică majoritatea localnicilor erau uniți⁷⁸.

Considerăm că pentru ortodocșii care schimbau credința cu greco-catolicismul nu exista o problema de natură morală, căci Unirea nu a fost percepută ca o schimbare de esență, după cum sunt de părere și alți istorici⁷⁹. Dacă Unirea religioasă a câștigat mult teren printre români, acest lucru se datorește înțelegerii de către Habsburgi și

⁷⁴ AN-DJBh, *EGCO*, inv. 881, dos. 1145, rola 1034, f. 103-108; Viorel Faur, *op. cit.*, vol. I, p. 160-163

⁷⁵ Barbu Ștefănescu, „Tentații evazioniste ale țăranului transilvănean (secolul al XVII-lea – primele decenii ale secolului al XIX-lea)”, în Bogdan-Petru Maleon, Alexandru-Florin Platon (coord.), *Confesiune și cultură în evul mediu. În onoare a Ion Toderășcu*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2004, p. 229-251

⁷⁶ Se mai arată că locuitorii din Vintere au început a se apropia de ortodoxie încă din 1847, iar atestatele le-au primit în mai și iunie 1848, când s-au declarat neuniți. Cu această ocazie, bătrânii satului mărturisesc că înaintașii lor au fost cu toții ortodocși și acesta este motivul pentru care ei se reîntorc la vechea credință. Ei (cei din Vintere) s-au unit în urmă cu 40 de ani pentru că l-au urmat pe preotul lor (AN-DJBh, *EOO*, dos. 37, f. 320-321; Mihai Georgiță, *op. cit.*, p. 127-128).

⁷⁷ Iudita Călușer, *op. cit.*, p. 183

⁷⁸ *Ibidem*, p. 205

⁷⁹ Ovidiu Ghitta, *Considerații privind...*, p. 155, Blaga Mihoc, *Biserică și societate în nord-vestul României. Contribuții monografice*, Editura Logos '94, Oradea, 2003, p. 135

clerul din anturajul lor, a modalităților de atragere a preoțimii ortodoxe. Cointeresarea materială și măsurile de protecție ale acestor confesiuni, au fost elemente decisive în realizarea migrațiilor religioase, în condițiile în care conciliul de la Florența, stabilise menținerea riturilor tradiționale, exterioare, de care țăranii erau foarte atașați. Diferențele dintre cele două confesiuni erau mult prea greu de sesizat pentru mulțimea majoritar analfabetă.

Reglementări juridice privitoare la familie în legislația austriacă și maghiară din a doua jumătate a secolului al XIX-lea

Mircea BRIE

Legal Regulations regarding Family in the Austrian and Hungarian Legislation in the Second Half of the 19th Century

***Abstract.** More often than not, the State did not acknowledge the matrimonial norms as settled by the Church. This relation seems to have altered towards the end of the 19th century, when the State succeeded in imposing on the Church the respect for the general civil framework. Yet, the change was not radical. The Church and the State were still pretty connected. The State acknowledged the Church's right to be in charge with officiating marriages, with bed and home separation according to the requirements of each confession. However, the State had the right to supervise the civil and military status, the relationship between the spouses, legacy, legal guardianship, the issue of supporting children and spouses and many others. The Church admitted the involvement of the State in major demographic issues in an individual's life.*

As time went by, the State became more and more complex while its legislation became ever more "lay". It is true that willy-nilly lay legislation borrowed norms and regulations belonging to Church's legislation. The frail State – Church dualism on family law was influenced by lay laws enforcing the lay legitimacy of important moments in man's life. Matrimonial laws as set out in 1894 were the most complex laws in the 19th century. Due to their clarity, they managed to put an end to misunderstandings between lay and Church authorities. Moreover, the matrimonial issues between different confessions were in favour of the State. Civil law very clearly favoured family and children's interests. They were all conceived to better supervise individual's education in a moral family where the Church would still have an influence.

Keywords: legal regulations, family, Church, confession, State, marriages

Modernitatea a fost tot mai vizibilă și în ceea ce privește atitudinea față de problemele matrimoniale. Implicarea statului în chestiunile maritale, în gestionarea problemelor legate de creșterea și educarea copiilor, s-a impus ca o necesitate logică la ceea ce s-a întâmplat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în spațiul Imperiului austriac. Acest amestec al statului în „competențele exclusive” ale Bisericii a fost influențat de „șocul modernității”¹, de crearea unor premise comportamentale în sânul societății. Legislația civilă s-a exprimat foarte clar în favoarea intereselor familiei și copiilor. Această legislație a fost influențată și de raporturile existente la acea dată între stat și Biserică.

¹ André Burguière, François Lebrun, *Le prêtre, le prince et la famille*, în André Burguière, Christiane Klapish-Zuber, Martine Segalen, Françoise Zonabend (coord.) *Histoire de la famille*, vol. III, *Le choc des modernités*, Armand Colin, Paris, 1986, p. 138-141.

În spiritul politicii absolutiste luminate, promovate de către statul austriac în perioada lui Iosif al II-lea, legislația laică lăsa impresia evidentă a amestecului statului în cele mai mici amănunte ale vieții familiei. Este drept că la început statul a încercat să-și impună preceptele referitoare la matrimoniu tot prin legislația ecleziastică, influențând-o pe aceasta în adoptarea unor măsuri reformatoare ce vizau înlăturarea vechilor reguli canonice². Prin Edictul de toleranță din 1781 statul austriac părea că este în măsură să substituie orice formă de autoritate ecleziastică capabilă să controleze societatea din monarhie. În aceeași direcție, *Decretul imperial privind reglementarea regimului căsătoriilor în Transilvania*, elaborat la 6 martie 1786, atribuia autorităților laice competențe și roluri sporite în ceea ce privește controlul căsătoriilor, atribuțiile autorităților ecleziastice fiind diminuate consistent. Această lege, ce definea căsătoria drept „un contract sau legătură politicească” plasând-o sub competența „judecăților noastre cele politicești”, a fost abrogată însă după moartea lui Iosif al II-lea³. Un important moment în ceea ce privește încercarea statului austriac de a trasa competențele laice și ecleziastice privitoare la cheștiunea matrimonială l-a constituit elaborarea codului civil general austriac din 1811. În sarcina Bisericii intra obligația ținerii evidenței registrelor de stare civilă, apoi tot ea se ocupa de toate problemele legate de contractarea logodnei și a căsătoriei (aceasta având competența de a valida sau nu o căsătorie), de despărțirea de pat și masă sau divorț (fiecărei confesiuni îi era recunoscută legislația și canoanele proprii). Statul avea competențe în ceea ce privește raporturile de familie, drepturile matrimoniale și successorale. Tot autorităților laice li se puteau adresa și persoanele care erau nemulțumite de modalitatea în care Biserica a rezolvat anumite litigii de natură matrimonială. Sorina Paula Bolovan vorbește chiar despre un „dualism” stat-biserică în privința căsătoriei. Acest „dualism” s-a manifestat prin recunoașterea reciprocă a domeniilor în care fiecare parte urma să-și exercite influența.

Creșterea și educația religioasă a copiilor cădea în seama acordului și înțelegerii părinților. Pentru a fi reglementate anumite litigii (născute mai mult din intențiile și presiunile bisericilor) statul a intervenit prin reglementări speciale mai ales atunci când în discuție era o căsătorie mixtă. În acest sens, decretul de toleranță din 13 octombrie 1781 prevedea că: „Dacă tatăl era catolic și mama acatolică, copiii trebuie crescuți și educați în credința catolică. Dacă tatăl este acatolic, iar mama este catolică, copiii urmează părinții după sex”.

Disputele confesionale, dar și abuzurile preoților, au determinat autoritățile politice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea să elaboreze o suită de legi menite a rezolva problemele matrimoniale. Dintre legile matrimoniale laice care au avut un impact mai mare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea amintim: *Legea căsătoriilor* (1850); *Codul civil general austriac*, elaborat în anul 1853⁴; *Legea despre căsătoriile catolicilor în Imperiul Austriac*, promulgată prin patentă imperială din 8 octombrie 1856; *Legea despre complinirea armatei în Imperiul Austriac*, promulgată prin patentă

² Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania. A doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1999, p. 64.

³ *Ibidem*, p. 65.

⁴ Cum am mai precizat și cu altă ocazie acesta a intrat în vigoare începând cu data de 1 mai 1853 în Ungaria, Croația, Slovenia, Banatul Timișoarei, iar în Transilvania în urma patentei din 29 mai 1853, cu începere de la 1 septembrie 1853.

din 29 septembrie 1858; *Legea specială asupra căsătoriei*, sancționată în 3 aprilie 1868⁵; *Legea XXIII* din 1874; *Legea XX* din 1877; *Legea IV* din 1879; *Legea XXXI* (despre dreptul matrimonial), *Legea XXXII* (despre religiunea pruncilor) și *Legea XXXIII* (despre matricolele de stat), promulgate la 9 decembrie 1894. La acestea se adaugă *Instrucțiunea Ministerului de Justiție cu privire la aplicarea Legilor XXXI și XXXIII*, introdusă prin ordonanța din 29 iunie 1895⁶. Legile matrimoniale elaborate în anul 1894 au fost cele mai complexe legi ce au reglementat raporturile politico-bisericești din domeniul matrimonial din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Prin claritatea lor, ele au reușit să pună capăt neînțelegerilor dintre autoritățile laice și cele bisericești. Mai mult, a fost tranșată, în favoarea statului, și disputa pe probleme matrimoniale dintre diferitele confesiuni. Aceste legi au rămas în vigoare și la începutul secolului al XX-lea fiindu-le aduse totuși câteva modificări și amendamente. Amintim în acest sens: *Legea XXXVI/1904*, cu privire la registrele de stare civilă⁷; *Ordinul 21.000/1906*, cu privire la procedura instanțelor matrimoniale; *Ordinul 2.700/1906*, cu privire la nașterea și decesul militarilor; *Legea XXI* din 1911; *Ordinul 3.124/1916*, cu privire la recunoașterea copiilor nelegitimi; etc.

Privind evolutiv aceste acte legislative nu putem să nu observăm modul în care statul a reușit să-și impună autoritatea în domeniul matrimonial. Biserica a fost nevoită să accepte competența sporită a statului prin introducerea actelor civile. Ea s-a simțit lezată de una din importanțele sale pârghii de control asupra membrilor comunității. Acum un individ putea renunța, dacă nu era mulțumit de decizia forurilor ecleziastice, la asistența Bisericii în privința matrimoniului. Autoritățile bisericești aveau însă și alte pârghii, imposibil de neglijat pentru societatea de la cumpăna celor două secole: Biserica condiționa alte acte majore din viața creștină a fiecărei persoane (botezul, împărtășania, înmormântarea) de realizarea căsătoriei religioase. Pentru Biserică, doi tineri care se căsătoreau doar civil, în fața autorităților laice, erau doar niște concubini. Apoi, divorțul trebuia acceptat și pronunțat și de către forurile ecleziastice. Dacă acest lucru nu se făcea, atunci Biserica refuza recunoașterea recăsătoriei (acolo unde ea era posibilă potrivit canoanelor bisericești).

Mariajul a încetat, prin legile din 1894, să mai fie condiționat de validitatea și acceptul dat de către Biserică. Astfel, în dezbaterile legislației matrimoniale laice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea trebuie să plecăm tocmai de la această premisă: până în 1894 statul a colaborat cu Biserica în domeniul matrimonial, iar după această dată și-a asumat întreaga responsabilitate, preluând toate atribuțiile dreptului matrimonial. Înainte de 1894 toate legile date de către stat au autorizat autoritățile ecleziastice să aplice propriile reguli și obiceiuri în rezolvarea tuturor problemelor matrimoniale. Normele și legislația bisericească se completau cu legislația laică. Este drept, statul a creat un cadru legislativ general, respectat de către toate confesiunile, dar care era foarte permisiv și îngăduia fiecărei comunități religioase să-și exercite o autonomie foarte largă de exprimare a propriilor percepțe și crezuri.

⁵ În Transilvania această lege a fost promulgată pe data de 25 mai 1868.

⁶ A se vedea *Legislația ecleziastică și laică privind familia românească din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea* (în continuare *Legislația ecleziastică...*), ediție de texte, studiu introductiv și note de Ioan Bolovan, Diana Covaci, Daniela Deteșan, Marius Eppel, Crinela Elena Holom, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2009, p. 41-58, 83-102.

⁷ Prin această lege este modificată *Legea XXXIII* din 1894.

Din perspectiva statului, căsătoriile mixte aveau aceeași valoare ca și celelalte. Statul a intervenit însă în reglementarea acestora, în primul rând datorită faptului că ele erau un permanent izvor de stări conflictuale între diversele comunități religioase.

Potrivit *Legii căsătoriilor* din 1850 și a *Codului civil general austriac* din 1853, căsătoria dintre un catolic și un necatolic trebuia să se facă în fața preotului catolic. Legislația austriacă încerca să rezolve litigiul, prin realizarea unui compromis și anume: la cererea părții necatolice, la căsătorie, putea asista și preotul necatolic⁸. O astfel de căsătorie intra sub jurisdicția prevederilor referitoare la catolici⁹. Legile austriece reluau însă o prevedere a legislației bisericești și condiționau realizarea căsătoriei de către preotul catolic de „vestirea căsătoriei în ambele biserici”¹⁰. Intervenția statului a fost una decisivă prin *Legea XXXI* din 1894: realizarea unei căsătorii mixte nu mai era împiedicată de niciun fel de reglementări religioase. Legea amintită păstrează totuși un impediment născut din legislația bisericească: le era interzisă contractarea matrimoniului persoanelor care „din cauza ordului ori votului (ecleziastic n.n.) nu pote încheia căsătoria”¹¹. Articolul din lege se referă la „persoanele ecleziastice romano-catolice”, la „călugării și călugărițele”, precum și la „preoții de rit ortodox atât uniți cât și neuniți după chirotonie”, care nu puteau încheia și contracta căsătoria fără „învoirea autorităților superioare ecleziastice”¹². Din perspectiva legalității sale, o căsătorie era validă, potrivit legislației laice elaborate în anul 1894, chiar dacă era contractată între un creștin și un păgân sau evreu¹³. Trebuie amintită cu această ocazie obligativitatea înregistrării de către autoritățile laice a actului căsătoriei¹⁴. Un matrimoniu legal constituit prin oficializarea civilă putea să existe și fără aprobarea sau „oficializarea” religioasă.

Impedimentele căsătoriei erau multiple și tot mai complex elaborate. Nu putea contracta o căsătorie o persoană care nu avea „capacitatea activă”. În această categorie

⁸ Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 78.

⁹ Statul încerca să limiteze prin această prevedere, pe de o parte, stările conflictuale născute din ambițiile preoților fiecărei confesiuni, iar pe de altă parte, pe cele generate de relativa stare confuză născută din diversitatea normelor legislative ecleziastice. Statul, cel puțin teoretic, dădea câștig de cauză părții catolice. Era tranșată astfel una din disputele majore privitoare la gestionarea mariajelor mixte. Este drept că în practică situația nu a fost în toate cazurile așa cum a „sfătuit” statul. A se vedea în acest sens disputele dintre preoții ortodocși și cei greco-catolici atunci când se punea problema încheierii unei căsătorii între doi enoriași ai celor două confesiuni. Andrei Șaguna, așa cum am văzut, a încercat cu mai multe ocazii să „negocieze” cu Biserica greco-catolică „sfatul” statului. Pe de altă parte, așa cum spunea însuși Șaguna, preoții ortodocși erau sfătuiți să nu se amestece în problemele greco-catolicilor, asta deoarece trebuiau evitate orice fel de stări „aducătoare de certuri”.

¹⁰ Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 86.

¹¹ *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895 împreună cu respectivele ordinațiuni ministeriale*, traduse, editate și comentate la ordinul Preavenatului Consistor metropolitan de Alba-Julia și Făgăraș (în continuare *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895...*), Editura Tipografiei Seminarului archidieceșan, Blaj, 1895, pragraful 25, p. 14.

¹² Georgiu Popu, *Părți alese din dreptul privat ungar*, tom. I (în continuare *Părți alese...*, tom I), Editura Tipografiei „Ateneul” Societate Anonimă, Oradea-Mare, 1929, p. 68.

¹³ Religia izraelită a fost declarată „religiune recipiată legalmente” prin *Legea XLII* din anul 1895. Cf. *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895...*, p. 218.

¹⁴ Georgiu Popu, *Părți alese din dreptul privat ungar*, (considerat tom II) (în continuare *Părți alese...*, tom II), Editura Tipografiei „Ateneul” Societate Anonimă, Oradea-Mare, 1924, p. 225-229.

intrau persoanele care nu au împlinit vârsta de 12 ani, precum și cei „despoyați de folosința minții”. Condiționarea vârstei merge și mai departe decât legislația bisericească. „O persoană nedesvoltată nu pote încheia căsătoria”¹⁵. Bărbatul ajungea la „desvoltare” în momentul împlinirii vârstei de 18 ani, iar femeia la 16 ani¹⁶. *Legea XXIII* din 1874 a modificat prevederile vechiului drept ungar referitor la starea de majorat a femeii de la 16 la 24 de ani („când pășesc în folosința tuturor drepturilor”) ¹⁷. Un minor nu putea să se căsătorească decât cu acordul reprezentantului său legal¹⁸. După împlinirea vârstei de 20 de ani, dacă reprezentantul legal era unul dintre bunici, pentru realizarea căsătoriei nu mai era nevoie de acordul acestuia¹⁹. Părintele îndreptățit, pentru a-și da acordul, era tatăl, iar în cazul în care acesta era mort sau copilul era nelegitim atunci acest drept îl obținea mama. Consangvinitatea era unul din impedimentele căsătoriei amintite în legea din 1894²⁰. Această lege impune ca impediment inclusiv „rudenia”²¹, fără deosebire dacă exista sau nu legătură de sânge între cele două părți²². Era interzisă apoi căsătoria dintre două persoane care au atentat la viața soțului unuia dintre ei²³. Este oprită încheierea căsătoriei între două persoane, „pe care sentința derimătoare pentru adulteriu i-a oprit a încheia căsătoria între sine”²⁴. Un astfel de impediment putea să se nască doar după ce exista o sentință de divorț pentru adulter. Îi era oprită posibilitatea încheierii unei noi căsătorii unei femei dacă de la declararea nulității căsătoriei anterioare nu au trecut cel puțin zece luni²⁵. Nu se putea realiza o căsătorie în cazul în care bărbatul nu a participat încă la tragerea la sorți pentru armată²⁶ sau dacă nu era obținută „concesiunea de cununie” potrivit legislației militare²⁷. Prin patentă imperială din 29 septembrie 1858 a fost interzisă categoric căsătoria tuturor tinerilor ce nu împliniseră 22 de ani²⁸. În fine, un impediment

¹⁵ Acest impediment este analog cu cel din legislația bisericească, cu deosebirea că vârsta la care o persoană atingea „etatea perfectă” diferea în legislația laică.

¹⁶ Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 38.

¹⁷ Toate femeile, indiferent de vârstă, prin căsătorie deveneau majore (*Legea XXIII* din 1874, paragraful 1).

¹⁸ O persoană, de sex feminin sau masculin, devenea majoră în mod normal doar atunci când împlinea 24 de ani. Așa cum am precizat, femeia obținea acest statut prin căsătorie. În cazul bărbaților era stabilită și posibilitatea de a obține majoratul la 20 de ani, asta dacă tatăl sau tutorele îi preda minorului averea și dacă acesta obținea aprobarea reprezentantului legal în vederea contractării căsătoriei. Cf. Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 42.

¹⁹ *Ibidem*, p. 40.

²⁰ *Ibidem*, p. 227. Copiii rezultați dintr-o astfel de familie erau considerați nelegitimi dacă era cunoscută consangvinitatea dintre soți.

²¹ În această categorie intrau și persoanele aflate într-un grad de rudenie prin alianță, apoi adoptatul cu adoptatorul sau urmașii acestuia.

²² Legea vorbește despre „cosângenitatea” în linie dreaptă și cea în linie colaterală. Cf. *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895...*, p. 10.

²³ *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895...*, p. 10.

²⁴ *Ibidem*, p. 12.

²⁵ Acest impediment era generat de necesitatea stabilirii paternității copiilor. Excepție era socotită doar încetarea căsătoriei în urma impotenței dovedite a soțului.

²⁶ Un tânăr se putea considera absolvit de obligațiile militare doar după ce participa la trei trageri la sorți în vederea efectuării stagiului militar.

²⁷ A se vedea paragraful 27 al *Legii XXXI* din 1894.

²⁸ Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 82; Datoria de a efectua serviciul militar intra în vigoare după împlinirea vârstei de 20 de ani.

surprinzător este cuprins în textul legii matrimoniale din 1894, respectiv: „e oprit a încheia căsătoria fără de vestiri făcute în regulă”²⁹. Acest impediment evidențiază influența, mai mare sau mai mică, a legislației bisericești asupra actelor legislative laice³⁰. Interesant este faptul că autoritatea administrativă obținea dreptul de a acorda dispensă pentru cazurile speciale când nu erau îndeplinite unele dintre aceste impedimente. Numărul mare de dispense acordate, nu doar după 1894, ci și înainte de această dată, relevă comportamentul social al indivizilor ce nu era întotdeauna în concordanță cu exigențele legislative. Aceste „excepții” trebuiau acceptate și datorită grijii pe care Biserica și statul o aveau pentru „stirpirea celibatului și a concubinajului”. Un proiect de lege pentru cei necăsătoriți, elaborat în 1876, prin care erau stabilite taxe foarte mari pentru celibat, este o dovadă a îngrijorării autorităților față de „creșterea numărului burlacilor și al fetelor necăsătorite” (în special în mediul urban)³¹. Dispensele erau aprobate în marea lor majoritate, asta pentru a se evita situațiile conflictuale și tensionarea relațiilor din interiorul comunităților.

Încheierea căsătoriei era anticipată și precedată de actul vestirii³². După introducerea obligativității căsătoriei civile, aceasta era făcută în mod obligatoriu în fața „oficiului civil”³³ și a publicului³⁴. Căsătoria este un act de „liberă învoire”³⁵, fiind exclusă orice fel de formă de constrângere, de silă, eroare sau seducere³⁶. De regulă căsătoria trebuia efectuată înaintea „conducătorului de matricole în cercul căruia se află locuința ordinară a celor ce se căsătoresc”³⁷. Orice altă formă de căsătorie, potrivit legii matrimoniale din 1894, nu era socotită validă. Dacă înainte de 1 octombrie 1895 (data intrării în vigoare a legii matrimoniale din 1894) căsătoria religioasă era obligatorie (lipsa acesteia era considerată de către legislația laică și bisericească drept un impediment în calea validării căsătoriei), după această dată „impedimentul disparității de cult” a dispărut³⁸. Preoții care încheiau căsătorii religioase, fără ca mai întâi să se fi oficiat cununia civilă erau pasibili de plata unor amenzi ce puteau ajunge până la o mie

²⁹ *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895...*, p. 14.

³⁰ La fel ca și în cazul legislației bisericești, textul *Legii XXXI* din 1894 face excepție de la această condiție pentru persoanele muribunde.

³¹ Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 83.

³² În conformitate cu *Instrucțiunea ministrului de justiție cu privire la procedura, ce e de a-se urma la vestirea, încheierea și înmatricularea căsătoriei*, datată la 29 iunie 1895, vestirea trebuia făcută de către conducătorul de matricole din districtul în care se afla locuința mirilor. Potrivit instrucțiunilor ministrului ungar, vestirea trebuia să se facă prin redactarea unui afiș (în patru exemplare, după un formular elaborat de minister), care să cuprindă: numele și prenumele; starea familială (starea civilă); religia; condițiunea (ocupația); domiciliul; locul și data nașterii; numele părinților. În textul vestirii trebuia să fie cuprinsă „provocarea că dacă cineva are cunoștință despre vre-un impediment legal” atunci trebuia să anunțe autoritățile competente. Vestirea trebuia să se facă cu 14 zile înaintea căsătoriei. Cf. *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895...*, p. 14.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, p. 17.

³⁵ Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom II, p. 227.

³⁶ *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895...*, p. 17.

³⁷ *Ibidem*, p. 15.

³⁸ Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom II, p. 237. Analistii și cercetătorii dreptului privat ungar au luat în discuție cazul copiilor născuți într-o familie încheiată înainte de această dată, într-o țară străină, doar în fața autorităților laice. Erau acești copii legitimi? În ce măsură această recunoaștere a lor putea acum să influențeze drepturile lor succesoriale?

de coroane³⁹. Preotul avea derogare doar în cazul în care era dovedit „pericolul morții” (această căsătorie este însă lipsită de validitate civilă).

Încetarea căsătoriei se face prin moarte⁴⁰, sau prin divorțul pronunțat de către o autoritate judecătorească competentă⁴¹. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, legislația laică și bisericească oferea posibilitatea anulării căsătoriei. Principalele cauze ale divorțului erau: crima, adulterul, înalta trădare, atentarea la viața celui alt soț, maltratarea, absența de acasă a unui soț pentru o perioadă mai mare de trei ani, întemnițarea unuia dintre soți pentru o perioadă mai îndelungată, intrarea unuia dintre soți în viața monahală, impotența, avortul intenționat, nebunia și epilepsia (dacă acestea au existat și înaintea căsătoriei, dar au fost ascunse), etc. În general divorțul putea fi cerut de către partea nevinovată⁴², solicitând mai întâi separarea de pat și masă⁴³. Pe femeia declarată nevinovată, bărbatul declarat vinovat trebuia să o întrețină potrivit stării sale sociale și materiale. Această obligație înceta în momentul în care femeia se recăsătorea⁴⁴. Copiii în vârstă de până la șapte ani rămâneau în grija mamei, iar dacă erau trecuți de această vârstă la partea nevinovată⁴⁵. Dacă este să privim aceste motivații pentru care se putea desface o căsătorie atunci putem observa o influență reciprocă a celor două categorii de legi: laice și ecleziastice. Această influență s-a păstrat și după ce statul a preluat, prin legile din 1894, întreaga responsabilitate în privința validării actelor majore din viața populației. Prin aceste legi nu a fost interzis, este drept, Bisericii să asiste și chiar să reglementeze, potrivit propriilor canoane, fiecare moment din viața unei familii. Biserica a pierdut însă caracterul oficial al actelor emise de către cler. Noua percepție evidențiază obligativitatea validării de către autoritățile laice, iar în paralel, și de o manieră facultativă, o familie putea cere validarea de către Biserică a actelor cu caracter matrimonial. Pentru stat și pentru populație, actele bisericești își păstrau valoarea lor confesională, fără a putea condiționa viața publică și social-laică a indivizilor. Pe de altă parte, așa cum am precizat și cu o altă ocazie, Biserica putea condiționa asistența religioasă de recunoașterea propriilor acte matrimoniale.

³⁹ În cazul în care situația se repeta, pedeapsa putea să includă și întemnițarea până la două luni.

⁴⁰ În această situație nu era necesară emiterea unui act special, altul decât cel constatator de deces.

⁴¹ Căsătoria înceta doar în momentul în care „se ridică la valoare de drept sentința de divorț”. Cf. paragrafului 88 al *Legii XXXI* din 1894.

⁴² Potrivit *Legii XXXI* din 1894 nu putea cere divorțul o persoană care s-a învoit sau a fost complice, la „fapta păcătoasă a soțului” (a se vedea textul paragrafului 81).

⁴³ Apud Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 89. *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895...*, p. 36-38. Despărțirea de pat și masă putea fi cerută în cazul în care era declanșat procesul de divorț, iar cei doi soți nu doreau să mai locuiască împreună. Această despărțire de pat și masă presupunea și dispoziții provizorii ale judecătorului cu privire la „așezarea pruncilor”. În urma despărțirii de pat și masă soții pot să restabilească conviețuirea, cerând apoi judecătorului să stopeze procesul de divorț. Pentru a fi restabilită conviețuirea, în conformitate și cu dreptul bisericesc, nu mai era nevoie de nicio sentință judecătorească.

⁴⁴ Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 24.

⁴⁵ *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895...*, p. 34. Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 25-26. Dacă ambii părinți erau declarați vinovați de desfacerea căsătoriei atunci băieții se încredințau în grija tatălui, iar fetele în grija mamei. Aplicarea acestui paragraf (95) al legii matrimoniale din 1894 se făcea însă doar în interesul copiilor (în funcție de posibilitățile de susținere materială a celor doi părinți).

Copilul și drepturile sale. „Omul prin naștere dobândește personalitatea sa naturală, căci prin naștere devine persoană”⁴⁶, prin urmare, dacă nou-născutul „numai un moment a vețuit după naștere”⁴⁷, acesta a devenit subiect de drept⁴⁸, iar asupra acestuia s-au transmis drepturi succesoriale⁴⁹. Dacă un copil moare imediat după naștere, prin dovedirea faptului că s-a născut viu asupra lui se transmit drepturile succesoriale⁵⁰. Astfel, mama și rudele acesteia pot să-l moștenească în caz de deces pe tatăl copilului.

Potrivit legislației austriece și maghiare, copilul era înregistrat în matricolele nașterilor. Evidența nașterilor era făcută, până la 30 septembrie 1895, de către preoți, iar după 1 octombrie 1895, de către autoritățile laice, prin registrele speciale civile⁵¹. În cazul în care părinții divorțau, legislația laică prevedea o serie de măsuri care garantau drepturile copiilor. Așa cum am mai precizat, copiii în vârstă de până la șapte ani rămâneau în grija mamei, iar dacă erau trecuți de această vârstă, la partea nevinovată. Dacă ambii părinți erau declarați vinovați de desfacerea căsătoriei, atunci băieții se încredințau în grija tatălui, iar fetele în grija mamei. Aplicarea acestui paragraf (95) al legii matrimoniale din 1894 se făcea însă doar în interesul copiilor (în funcție de posibilitățile de susținere materială a celor doi părinți). Dacă niciunul dintre părinți nu se îngrijea de soarta copilului, autoritatea tutelară putea să încredințeze copilul celei mai apropiate rudeni⁵².

La împlinirea vârstei de 12 ani, persoanele de ambele sexe pot contracta afaceri juridice, prin care „nu primesc asupra lor niciun obligămant și nu abdică nici de un drept al lor”⁵³. *Legea XX* din 1877 dădea posibilitate minorilor de ambele sexe, după împlinirea vârstei de 12 ani, să facă testament public⁵⁴. Minorii care au împlinit vârsta de 14 ani pot dispune liber de câștigul lor⁵⁵ (dacă ei înșiși se îngrijesc de propria susținere). După împlinirea acestei vârste au posibilitatea de a fi chemați ca și martori în fața judecătorului, indiferent de sex. Fetele după împlinirea vârstei de 16 ani, pot contracta căsătoria. Acest drept le revine băieților abia după împlinirea vârstei de 18

⁴⁶ Georgiu Popu, *Părți alese...*, tom I, p. 13.

⁴⁷ Dreptul maghiar ia în discuție și cazul embrionului, căruia îi asigură toate drepturile, chiar dacă încă nu s-a născut. Pentru ca aceste drepturi să intre în vigoare, trebuiau îndeplinite două condiții esențiale: 1. drepturile se exercitau doar după naștere; 2. drepturile se transmiteau doar asupra copilului născut viu. A se vedea în acest sens textul *Legii XX* din anul 1877 luat spre dezbateră în Georgiu Popu, *Părți alese...*, tom I, p. 13-22.

⁴⁸ Dacă embrionul nu se naște viu, atunci, potrivit dreptului maghiar, se consideră că nici nu a fost conceput.

⁴⁹ *Legea XX* din 1877 (paragr. 30), precum și *Legea XVI* din 1894 (paragr. 128) oferă posibilitatea unei persoane de transmisie a succesiunii prin testament și asupra unui embrion deja conceput. În acest caz, părinții copilului, în momentul nașterii acestuia, devin reprezentanții legali ai copilului, precum și a moștenirii acestuia.

⁵⁰ Dovezile necesare puteau fi prezentate de către moașa sau personalul medical care a asistat la naștere sau prin autopsie (dacă în plămânii copilului decedat exista sânge însemna că acesta a respirat și ca urmare a avut viață la naștere).

⁵¹ Georgiu Popu, *Părți alese...*, tom I, p. 18.

⁵² *Ibidem*, p. 31-32.

⁵³ Puteau primi, ca urmare a acestei reglementări, orice donație.

⁵⁴ Georgiu Popu, *Părți alese...*, tom I, p. 34.

⁵⁵ *Legea XX* din 1877, paragraful 3, dispune faptul că „dobânda ce a căzut pe lozul, deși cumpărat de minor din câștigul seu, nu e produsul muncii serviciului minorului,... minorului nu-i capete drept de dispunere”. Cf. Georgiu Popu, *Părți alese...*, tom I, p. 38.

ani. După împlinirea vârstei de 18 ani, indiferent de sex, o persoană putea să-și schimbe liber religia⁵⁶. O persoană, de sex feminin sau masculin, devenea major în mod normal doar atunci când împlinea 24 de ani. Așa cum am precizat, femeia obținea acest statut prin căsătorie. În cazul bărbaților, era stabilită și posibilitatea de a obține majoratul la 20 de ani, dacă tatăl sau tutorele îi preda minorului averea și dacă acesta obținea aprobarea reprezentantului legal în vederea contractării căsătoriei. Prin validarea căsătoriei, cei doi soți obțineau drepturile și obligațiile persoanelor majore.

Pentru a fi evitate stările conflictuale și abuzurile preoților, statul a încercat prin dispozițiile date să reglementeze modalitatea de transmitere a *religiei la copii*. O astfel de reglementare era necesară, în special atunci când în cauză era o căsătorie mixtă. Toate confesiunile condiționau realizarea unei căsătorii mixte de luarea de către viitorii părinți a unui angajament referitor la creșterea și educația religioasă a copiilor. Conturarea unei stări conflictuale între reprezentanții celor două confesiuni avea adesea repercursiuni și asupra familiei. Statul a încercat să rezolve această chestiune prin impunerea unor reglementări. În general, creșterea și educația religioasă a copiilor cădea pe seama acordului și a înțelegerii părinților.

Un important punct de vedere privitor la această problemă a fost exprimat prin decretul de toleranță din 13 octombrie 1781 care prevedea: „Dacă tatăl era catolic și mama acatolică, copiii trebuie crescuți și educați în credința catolică. Dacă tatăl este acatolic, iar mama este catolică, copiii urmează părinții după sex”.

Codul civil general austriac din 1853 a încercat să revină asupra acestei chestiuni, încercând a tranșa cât se poate de clar această dispută confesională. Prin dispoziția dată era stabilit, în cazul copiilor rezultați dintr-o căsătorie mixtă, că aceștia își urmau părinții după sex, adică: băieții urmau să primească botezul de la preotul confesiunii tatălui, iar fetele de la cel al mamei⁵⁷. Se impune să facem, în acest context, câteva precizări: 1. în condițiile în care o căsătorie dintre un catolic și un necatolic era realizată în fața preotului catolic, acesta din urmă abuza adesea de rolul său, de părinte spiritual, botezând copiii rezultați din acea căsătorie, și asta spre nemulțumirea preotului celeilalte confesiuni; 2. dispozițiunea statului era una „sfătuitoare”, cel mai adesea părinții singuri reușeau să ajungă la o înțelegere reciprocă în privința confesiunii pe care copiii urmau să o îmbrățișeze; 3. există numeroase exemple ale „negocierilor” dintre reprezentanții diverselor confesiuni cu privire la educația religioasă a copiilor rezultați dintr-o astfel de familie⁵⁸.

Legea din 1868 a reconfirmat intenția statului de a interzice preoților unei confesiuni să se amestece în problemele unei alte biserici. În mod expres era stabilită interdicția preoților de a boteza copiii ce aparțineau altei confesiuni. Mai mult, se făcea trimitere inclusiv la cazurile copiilor proveniți din căsătoriile mixte, păstrându-se în vigoare hotărârea ca aceștia să-și urmeze părinții (în sensul stabilirii confesiunii) după sex. Abuzurile preoților nu au încetat, numeroși preoți continuând să-i boteze pe copiii „cuveniți” altei confesiuni. Pentru ca aceste abuzuri, iar odată cu ele și tensiunile confesionale generate de aici, să înceteze, statul s-a văzut nevoit să revină asupra acestui subiect, impunând o nouă reglementare prin *Legea IV* din 1879. Toți preoții,

⁵⁶ În cazul femeilor, această posibilitate era obținută odată cu contractarea căsătoriei. Cf. *Legii LIII* din 1868 (Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 39).

⁵⁷ Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 78.

⁵⁸ În astfel de situații, punctul de vedere al legislației laice era considerat unul de reper. Concluzia putea fi însă alta în urma discuțiilor.

care refuzau să se conformeze interdicției stabilite de legislația laică, urmau a fi pasibili de pedeapsa cu închisoarea⁵⁹. Interdicția impusă de către stat nu a avut însă nici acum efectul scontat: preoții, în special cei catolici, continuau să-i boteze pe copiii altor confesiuni, motivându-și gestul prin „actul de încreștinare”⁶⁰.

„Dialogul” dintre cele două părți a continuat: la 26 februarie 1890, statul a dispus o nouă reglementare juridică, dispunând ca preoții ce vor boteza copii de alte confesiuni să fie pedepsiți cu amenzi foarte mari⁶¹.

Prin legile din 1894, disputa aceasta a părut a se încheia, cel puțin din punctul de vedere al autorităților laice, care au preluat controlul definitiv asupra înregistrării și oficializării actelor demografice. Actele săvârșite de către preoți deveneau facultative, lipsite de orice fel de formă sau esență oficial-laică. Prin *Legea XXXII* (despre religia pruncilor) s-au modificat unele dispoziții ale legislației existente, în special cele referitoare la cazul copiilor proveniți din căsătoriile mixte.

Legea introduce posibilitatea ca părinții să hotărască, de comun acord, înainte de încheierea căsătoriei, ce religie urmau a îmbrățișa copii lor. Noutatea a constatat în aceea că această învoire trebuia făcută acum în fața notarului⁶². Orice altă formă nu era validă în fața autorităților civile. Această învoială putea fi schimbată dacă unul dintre părinți adopta religia celuilalt. În acest caz, copiii puteau fi crescuți și educați în credința confesiunii comune a părinților. Noua decizie a părinților se putea aplica doar asupra copiilor de până la 7 ani⁶³. Aceia dintre copii care au trecut de vârsta de șapte ani, și care aveau sexul părintelui convertit la confesiunea celuilalt părinte, pot să adopte religia comună a părinților, „înse numai cu învoirea jurisdicțiunii pupilare”. Această posibilitate de convertire la o altă confesiune și a unui copil de peste 7 ani era una din noutățile prevederilor *Legii XXXII* (în cuprinsul paragrafelor 3-8 ale *Legii LIII* din 1868 era prescrisă această posibilitate doar pentru persoanele ce au împlinit vârsta de 18 ani⁶⁴). În cazul în care o astfel de învoire lipsea, atunci copii urmau religia părinților după sex⁶⁵.

Copiii nelegitimi urmau religia mamei, iar în cazul în care aceasta se convertea la o altă confesiune, toți aceia dintre copii care nu aveau împlinită vârsta de 7 ani își urmau mama. Băieții în vârstă de până la 7 ani care au fost recunoscuți de către tatăl lor, la dorința părintelui (formulată în răstimp de 6 luni), urmau religia acestuia (cu condiția ca această religie să fie una receptă sau recunoscută).

⁵⁹ Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 79.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Sarcina aplicării acestor amenzi era transferată de la tribunalele civile la organele fiscale, administrative. Cf. Apud Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 79.

⁶² *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895...*, p. 139.

⁶³ *Ibidem*, p. 140.

⁶⁴ Georgiu Popu, *Părți alese...*, tom I, p. 68.

⁶⁵ *Ibidem*. Articolul 2 al legii amintite condiționa această regulă de apartenența religioasă a celor doi părinți la o confesiune receptă sau recunoscută prin lege. În cazul în care unul dintre părinți era de o altă confesiune, copiii urmau să îmbrățișeze confesiunea aceluia dintre părinți care era recunoscută de către stat.

Proiecte românești de federalizare în secolul al XIX-lea și la începutul secolului XX

Ovidiu MUREȘAN

Romanian Federalization Projects in the 19th Century and in the First Years of the 20

Zusammenfassung. Die Keime der ersten föderalistischen Projekte in Westeuropa finden wir nachdem die Moslems im Jahre 1291 Accra erobert haben, die letzte Bastion des lateinischen Orients. Am besten ist das Projekt des französischen Juristen Pierre Dubois, das dieser im Jahr 1291 in *De recuperatione Terrae Sanctae*, irgendwann nach 1308 macht. Der französische Theoretiker des Mittelalters war der Ansicht dass nur ein vereintes Europa sich dem Islam widersetzen kann, eventuell mittels eines neuen Kreuzzuges. Das Föderalisierungsprojekt wurde während der Renaissance erneut aufgegriffen und zwar im Zusammenhang mit der immer größer werdenden Türkengefahr. Autor ist der Abenteurer Antoine Marini, ein Höfling des böhmischen Königs Georg Podiebrad, der in seiner Abhandlung, *De Unione Christianorum contra Turcas*, den Vorschlag macht, dass die meisten christlichen Herrscher eine repräsentative Versammlung („*Congregatio Concordiae*“) zu organisieren sollten mit dem Zweck Frieden zu bewahren.

Jedoch das am besten ausgearbeitete Konzept, einer politischen Vereinigung wurde im vormodernen Europa ebenso in Frankreich ausgearbeitet. Während der letzten Jahre der Herrschaft Heinrich IV. hat Maximilien de Béthune, Herzog von Sully, Generalintendant der Finanzen, des Bauwesens und der Befestigungen die innere und äußere Politik Frankreichs besonders beeinflusst. Nach dem Attentat Ravaillac (14. Mai 1610), im selbstgewählten Exil lebend, hat der Herzog ein großes apologetisches Werk geschrieben, mit einer memorialistischer Form, bekannt unter dem abgekürzten Namen *OEconomies royales*, in dem er sein Projekt zur Umstrukturierung Europas ausgearbeitet hat. Die Abhandlung wurde unter dem Namen Das große Projekt („*Grand Dessein*“) veröffentlicht und vom Verfasser, König Heinrich IV zugeschrieben, eben um es glaubwürdiger zu machen. Der Plan verfolgte eine strategische Neuordnung des ganzen Kontinents. Aus dem Szenario fehlte nur Russland. Das Projekt von Sully hat eine Neuordnung der europäischen Grenzen vorgeschlagen um ein ideales wirtschaftliches, territoriales und religiöses Gleichgewicht herzustellen.

Die Idee des Herzogs Sully von einem übernationalen, kontinentales Gebilde um den Weltfrieden zu erhalten, drei Jahrhunderte vor dem Projekt von Robert Schumann in Umlauf gesetzt, sollte in den nächsten Jahrhunderten Karriere machen. Das große Projekt sollte permanent die Autoren von mehr oder weniger utopischen Friedenspläne aus dem 17. und 18. Jahrhundert beeinflussen, von Amos Comenius, William Penn, dem Abbe de Saint-Pierre und letztendlich Jean-Jacques Rousseau, Immanuel Kant oder dem Grafen Henri de Saint-Simon. Kennzeichnend ist aber ein Detail. Im 17. Jh. waren die Weiterführer des französischen Hugenotten in der Mehrzahl Kleriker oder Prediger während diese im Jahrhundert der Aufklärung die Philosophen werden, während diese im Jahrhundert der Nationen überhaupt Revolutionäre und Visionäre, oder Ideologen von Beruf sind: z.B. Giuseppe Mazzini, Victor Hugo und Pierre-Joseph Proudhon. Übrigens wird letzterer als der Begründer des modernen Föderalismus betrachtet.

Seit der zweiten Hälfte des 18. Jh. haben rumänische Gelehrte und Politiker bemerkt, dass die rumänischen Fürstentümer Gefahr laufen Opfer der politischen Rivalitäten zwischen Österreich, Russland und dem Osmanischen Reich zu werden. Sie

schlussfolgerten dementsprechend dass sie dieser Gefahr entkommen können, und politisch eigenständig und autonom bleiben können nur wenn sie eine entschlossene wohlwollende Neutralität bewahren und im Genuss der Garantien und des Schutzes der europäischen Mächte verbleiben. Im Rahmen der reichen Literatur die zu diesem Thema entstanden ist treten nur zwei Projekte hervor die einen Föderalistischen Charakter haben: es handelt sich um den Plan der Gründung eines christlichen panbalkanischen Staates der vom Herrscher der Valachei, Constantin Ipsilanti (1802-1806/1806-1807/1807), auf Ansporn von Adam Czartoryski ausgearbeitet wurde (auch zu Gunsten seiner eigenen Familie) sowie die Idee der Zusammenführung der slawischen Völker aus dem Osmanischen Reich, in eine Donaukönföderation oder in einem Dakischen Königreich unter dem Schutz Russlands, ein Projekt das der moldauische Bojare Nicolae Rosetti-Rosnovanu dem russischen Baron Stroganov im Jahre 1826 geschickt wurde.

Die überstaatlichen Projekte der rumänischen Theoretiker des 19. Jh. verfolgten fast obsessiv eine Föderation der Donaustaaten, weil der Strom eine ideale Axe zu sein schien um der sich eine groß angelegtes politisches Projekt konzentrieren konnte. In seiner Eigenschaft als Vertreter der rumänischen provisorischen Regierung hat Ioan Maiorescu dem Frankfurter Parlament während der Revolution von 1848 zwei Projekte vorgestellt. Und zwar hat er den Deutschen vorgeschlagen eine große Donauföderation zu gründen, die sich von den Küsten der Ostsee bis zu denen des Schwarzen Meeres ausdehnen sollte. Nachdem die rumänischen Revolutionen von 1848 besiegt wurden, haben viele rumänische Führer der Revolution föderalistische Pläne im Exil geschmiedet. So z.B. hat Nicolae Bălcescu ein Projekt der Vereinigten Donaustaaten ausgearbeitet. Einer der aktivsten Föderalisten seiner Zeit war der Revolutionär von 1848, Dimitrie Brătianu, der Bruder von Ion Brătianu. Am 11 September 1851, reichte er im Namen des Nationalen rumänischen Komitees eine Antwort auf das Manifeste ein, das das demokratische europäische Zentralkomitee im Juni 1851 dem rumänischen Volk gesendet hatte. Es kann nicht genau festgesetzt werden welches der Beitrag von Dimitrie Brătianu bei der Ausarbeitung des Projektes war, ein Projekt in dem das Thema der Donaukönföderation besonders nuanciert dargestellt wird.

Am Ende des 19. und am Anfang des 20. Jh. war Österreich-Ungarn das vielfältigste staatliche Gebilde. In Die Tragödie der Habsburger behauptet General Margutti dass der Thronprinz Franz Ferdinand schon seit dem Jahr 1895 über föderalistische Umstrukturierungspläne der Monarchie sprach, weil er auf diese Weise erhoffte, jenen Staat aus dem Marasmus seine historischen Lethargie zu retten hoffte, der nur noch durch die Kraft der Gewohnheit überlebte. Unter diesen Umständen werden zwei Führer der Siebenbürger Rumänen, ideologische und politische Berater des Erzherzogs: Aurel C. Popovici und Al. Vaida-Voievod, die zusammen mit dem böhmischen Grafen Ottokar Czernin, dem slowakischen Führer Milan Hodža und dem Kroaten Josip Frank, seine politischen reformistischen Meinungen teilten. Die Teilnehmer an diesem eher theoretischen Versuch das Kaiserreich umzugestalten, in ein „Vereinigte Staaten von Großösterreich“ bilden im Laufe der Zeit die so genannte Gruppe oder Partei von Belvedere, die so nach der Wiener Residenz des Erzherzogs genannt wurde.

Aurel C. Popovici ist dem Erzherzog aufgefallen mit seinem Buch Die vereinigten Staaten von Groß-Österreich, das 1906 in Leipzig erschienen ist. In dieser Politsynthese hat Popovici ein Projekt vorgestellt dass im Einklang mit der Idee des Zusammenbruchs des dualistischen Systems, die Neuorganisierung der Monarchie in der Form eines föderalistischen Staates vorsah. Es sollten 15 territoriale Entitäten nach nationalen Kriterien entstehen. Diese sollten sich einer weiten Autonomie erfreuen, ähnlich den Schweizer Kantone oder den amerikanischen Bundesstaaten, die aber eine enge, organische Beziehung mit dem Zentrum mittels dem Kaiserhaus bewahren sollten. So sollte das Ansehen des Thrones zum Nachteil Ungarns gestärkt werden. Leider wurde

aber Aurel C. Popovici nie der Bauherr eines postdualistischen Österreich. Nach dem Tode des Erzherzogs in Sarajewo teilte sein Plan das Los der Fliegmashinen aus der Zeit der Renaissance. Sie erstaunen uns auch heute sind aber nie geflogen und werden es auch nicht tun

Visul carolingian de unificare a Europei Occidentale e compromis pe parcursul secolelor XI-XIV de permanenta confruntare dintre Papalitate și Imperiul Romano-German sau regatul francez (împăratul Henric al IV-lea -1056-1106 și regele Filip cel Frumos -1268-1314). Această rivalitate pentru impunerea supremației îi va determina pe autorii umaniști să reactiveze diverse teorii legate de ideea unei monarhii universale. În plus, câteva probleme general europene (recucerirea Pământului Sfânt prin organizarea unor noi cruciade, explorarea Asiei prin intermediul misionarilor și al negustorilor itineranți, Reconquista iberică și protejarea Bizanțului împotriva atacurilor impetuoase ale turcilor) ar fi fost rezolvate cu mai mult succes de o monarhie supradimensionată. În spiritul concepției menționate, Aegidius Romanus (1246-1316), în *De potestate ecclesiastica* și Jacopo de Viterbo (?-1308), în *De regimine christiano* pledează pentru un macrostat care să încorporeze întreaga Europă creștină și să fie condus de un împărat. În *De prerogativa Romani Imperii*, elaborată de Jordan de Osnabrück (1220-1284) și Alexander de Roes (?-1300), se repartizează competențe și atribuții în cadrul continentului: Imperiul aparține Germaniei, pietatea Romei, știința Franței. În conformitate cu teoria lui Engelbert d'Admont (1250-1331), exprimată în *De ortu et Fine Romanii Imperii*, Imperiul Roman trebuia resuscitat pentru a se anihila succesele militare ale turcilor, dar sub forma unei confederații, care să nu prejudicieze autonomia regatelor componente. Împăratul nu urma să fie un monarh efectiv, în sensul feudal al cuvântului, ci mai mult un arbitru al păcii. Proiecte similare sunt formulate în *Dialogus*, de Willhelm de Occam (1285-1349) sau în *De Juribus Regni et Imperii Roman*, de Leopold de Bebenburg (1297-1363)¹.

Alte proiecte de federalizare prind contur în Europa Occidentală după ce Acra, ultimul bastion al cruciaților din Orientul Latin, e cucerit de contraofensiva islamică, în mai 1291. Cel mai viabil pare a fi cel creionat de juristul francez Pierre Dubois (1250-1321), în lucrarea *De recuperatione Terrae Sanctae*, scrisă cândva după anul 1308. În viziunea teoreticianului medieval, doar o Europă pacificată, sub egida spirituală a papalității, putea riposta Islamului printr-o eventuală nouă cruciadă. Pentru menținerea păcii continentale era necesară inițierea unui arbitraj internațional, pe care urma să-l exercite un conciliu compus din laici și clerici, recrutați din toate etniile creștine europene. Fiind însă francez, Pierre Dubois nu se poate abține să nu-i confere, în sistemul său de responsabilități politice, prerogative excepționale propriului său suveran².

Chiar și poetul florentin Dante Alighieri (1265-1321), personalitate crucială a culturii europene renascentiste, își enunța opțiunea în favoarea unei Europe unite. În *De Monarchia* (1308), autorul *Infernului* consideră că instaurarea păcii universale e

¹ Jean Baptiste Duroselle, *L'idée d'Europe dans l'histoire*, Denoel, Paris, 1965, p. 65-67; Ladislau Gyémánt, *Preistoria construcției europene*, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 1999, p. 10; Ovidiu Mureșan, *Umanism, Renaștere și Papalitate în secolul al XV-lea*, Editura Tribuna, Cluj-Napoca, 2005, p. 114-115.

² Gheorghe I. Brătianu, *L'Organisation de la paix dans l'histoire universelle*, Editura Enciclopedică, București, 1997, p. 164-167; Emil Heinrich Meyer, *Die staats-und völkerrechtlichen Ideen von Peter Dubois*, Leipzig, [f.a.], p. 105-106.

condiționată de constituirea unei monarhii atotcuprinzătoare. În această „*Societate universală a Statelor*”, împăratului îi revenea misiunea de a domina, în numele inteligenței superioare cu care era dotat de la natură. *De Monarchia* e prima proclamație în favoarea unei uniuni federale a națiunilor sub egida „romană” (să citim occidentală-catolică), glorificând unitatea creștină, mit medieval prin excelență³.

Proiectul de federalizare propus de juristul francez Pierre Dubois e reluat în epoca Renașterii, pe fondul amplificării pericolului otoman, de aventurierul Antoine Marini, curtean al regelui Boemiei, Georg Podiebrad alias Jiří z Poděbrad (1420-1471). În tratatul său, *De Unione Christianorum contra Turcas*, acesta propune, pentru asigurarea păcii, instituirea unei adunări reprezentative („*Congregatio Concordiae*”), compusă din majoritatea suveranilor creștini⁴. Antoine Marini a întreprins în iarna anilor 1462-1463 o călătorie prin Veneția, Burgundia, Franța și i-a propus regelui Ludovic al XI-lea un proiect de alianță.

În *Memoriile* lui Philippe de Commines (1447-1511) e reprodusă oferta prezentată: un tratat de alianță și confederație între Ludovic al XI-lea (1461-1483), Georg Podiebrad și Signoria Veneției, pentru a rezista turcilor. Se mai sugera cooptarea regilor Ungariei, Poloniei și a ducilor de Burgundia și Bavaria în rețeaua sistemului federativ. Erau excluse cele două autorități animate de ambiții universaliste: Papalitatea și Imperiul Romano-German. Proiectul a eșuat în urma opoziției manifestate de cei doi papi, Pius al II-lea (1458-1464) și Paul al II-lea (1464-1471), dar oricum, constituie primul model de confederație continentală, care garanta suveranitatea națională și autonomia statelor membre. Structural, federația prevedea o Adunare care funcționa în conformitate cu sistemul majorității simple, o Curte de Justiție, o procedură de arbitraj internațional, o forță armată comună și un buget federal. Primele trei articole din Tratat statuau: contractanții nu vor recurge la arme unul împotriva celuilalt, nu vor acorda nici ajutor, nici sfaturi conspirațiilor îndreptate împotriva unuia dintre ei, vor reprima delictele comise de supușii lor pe teritoriul oricărei țări membre, își vor acorda asistență mutuală și vor recurge la arbitraj internațional în cazul diferendelor⁵.

Însă cel mai coerent plan de agregare politică a Europei premoderne a fost conceput în Franța, la începutul secolului XVII-lea. În ultimii ani ai domniei lui Henric al IV-lea (1589-1610), în calitate de suprintendent al finanțelor, al construcțiilor și al fortificațiilor, mare maestru al artileriei, mare supraveghetor al căilor de comunicație și guvernator de Poitou, Maximilien de Béthune, duce de Sully (1559-1641), exercitase o influență preponderentă asupra politicii interne și externe a regatului francez. Poziția sa s-a anemiât, după atentatul lui Ravallac (14 mai 1610), soldat cu moartea suveranului francez. Căzut în dizgrație și exilat voluntar pe domeniile sale personale, el a elaborat o vastă operă apologetică, de coloratură memorialistică, intitulată, într-o formulă abreviată, *OEconomies royales*, în care expune proiectul său de restructurare a spectrului politic european. Conturat în acest tratat, care a fost tipărit parțial în 1638, faimosul plan de reorganizare politică, cunoscut sub denumirea de *Marele Proiect*

³ Dante Alighieri, *Opere minore*, Editura Univers, București, 1971, 605-688; Denis de Rougemont, *Vingt-huit siècle d'Europe*, Payot, Paris, 1961, p. 56; George Uscătescu, *Proces umanismului*, Editura Politică, București, 1987, p. 172-173; Alexandru Balaci, *Dante*, Editura Tineretului, București, 1965, p. 131-139; Ovidiu Mureșan, *op. cit.*, p. 72-74; I.M. Peter, „Dante și Monarhia”, în *RFR*, V, nr. 2, 1938, p. 376-380.

⁴ Jean Baptiste Duroselle, *op. cit.*, p. 67-68; Derek Heater, *Europäische Einheit – Biographie einer Idee*, Winckler, Bochum, 2005, p. 28-32, Denis de Rougemont, *op. cit.*, p. 56.

⁵ Denis de Rougemont, *op. cit.*, p. 66-68.

(„Grand Dessein”) și atribuit de autor, pentru a-i conferi un prestigiu suplimentar, lui Henric al IV-lea, viza reechilibrarea geopolitică a întregului continent. Din scenariul său, lipsea doar Moscovia, adică Rusia. *Marele Proiect* al ducelui de Sully propunea o reconfigurare a frontierelor europene, în vederea instaurării unui ideal echilibru economic, teritorial și religios⁶.

Noul decupaj al granițelor, sortit să elimine tensiunile interdinastice și conflictele militare endemice, care alteraseră relațiile internaționale pe parcursul secolului al XVI-lea, preconiza cincisprezece formule de dominație politică: *șase regate ereditare* (Franța, Spania, Marea Britanie, Danemarca, Suedia și Lombardia), *șase puteri electiv* (Statul Papal, Veneția, Imperiul Romano-German, Polonia, Ungaria și Boemia) și *trei republici federative* (Elveția, Italia și Belgia). Această „*Europă a celor cincisprezece*”, era agregată într-o confederație pe care o coordonau *șase consilieri particulari* și un *consiliu general*. Respectivul foruri cărmuitoare erau abilitate să dezamorseze eventualele conflicte survenite între state sau între suverani și supușii lor⁷.

Această sofisticată construcție politică, pacificată de utopice organisme ponderatoare, urma să-și conjuge forțele, în viziunea ducelui francez, pentru a anihila exemplar și definitiv monstruosul Imperiu Otoman, care, și după zdrobitorul eșec naval suferit la Lepanto (1571), continua să rămână o amenințare serioasă și persistentă pentru creștinătatea continentală. În prezumtiva campanie antiotomană, *consiliul general* fixa contingentele militare și contribuțiile financiare pe care aveau datoria să le furnizeze puterile confederate, dirija operațiunile militare și prezida distribuirea teritoriilor cucerite de la adversarul islamic. Prima consecință a eliminării pericolului otoman ar fi fost instaurarea unei păci universale și perpetue în Europa⁸.

Desigur, himerica remaniere geopolitică propusă de Sully era concepută dintr-o perspectivă partizană, profranceză, și în detrimentul Casei de Austria, deci în concordanță cu viziunea politică europeană împărtășită de Henric al IV-lea, Ludovic al XIII-lea (1610-1643) și cardinalul Richelieu (1585-1642). Încarnare tipică a supraputerii dominante în secolul al XVI-lea, aceasta încercuise regatul învecinat al Franței prin extinderea prodigioasă a posesiunilor sale și imprimase un acut sentiment de insecuritate și anxietate la scara întregului continent. Prin urmare, nu trebuie să ne surprindă faptul că, în varianta teoretică a proiectului politic francez, Habsburgii nu mai cumula coronoanele Boemiei și ale Ungariei și pierdeau Alsacia, Tirolul, Franche-Comté, regiunea meridională a Țărilor de Jos, Milanul, Neapolul și Sicilia⁹.

Ideea întemeierii unor organisme supranaționale la scară continentală pentru a favoriza menținerea păcii universale, lansată de ducele de Sully, cu trei secole înainte de Robert Schuman, a făcut carieră în secole următoare. *Marele Proiect* a fost un perpetuu focar de influență pentru toți autorii de planuri politice mai mult sau mai puțin utopice din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, începând cu Amos Comenius, William Penn, Gottfried Wilhelm Leibniz, abatele de Saint-Pierre și sfârșind cu Jean-Jacques Rousseau, Immanuel Kant sau contele Henri de Saint-Simon. Un amănunt e însă

⁶ B. Barbiche, „Sully invente une Europe des Quinze”, în *Historia*, nr. 652, aprilie, 2001, p. 28-29.

⁷ Denis de Rougemont, *op. cit.*, p. 95-96.

⁸ *Ibidem*, p. 96-97;

⁹ B. Barbiche, *op. cit.*, p.32; Gheorghe I. Bratianu, *op.cit.*, p. 217; Rolf Hellmut Foerster, *Europa. Geschichte einer politischen Idee*, München, 1967, p. 140.

simptomatic. Dacă în secolul al XVII-lea continuatorii hugenotului francez erau în general clerici sau predicatori, în Secolul Luminilor ei devin filosofi, iar în „epoca națiunilor” sunt prin excelență revoluționari, publiciști fecunzi și vizionari sau ideologi de profesie precum Giuseppe Mazzini, Victor Hugo și Pierre-Joseph Proudhon. Ultimul e de altfel considerat fondatorul federalismului modern. În lucrarea sa capitală, apărută postum și intitulată *Du Principe Fédératif*, el tratează cu sarcasm proiectul unor State Unite ale continentului. În viziunea sa, federația europeană urma să fie compusă din elemente constituante deja organizate ca federații. Europa trebuia să devină o federație a federațiilor. Numai un asemenea federalism putea instaura un real echilibru continental¹⁰.

Încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, o serie de cărturari și oameni politici români, sesizând transformarea treptată a Principatelor într-o victimă a disputei pentru supremație dintre cele trei mari puteri ale Europei central-orientale Austria, Rusia și Imperiul Otoman, au adoptat opinia în virtutea căreia Țările Române își puteau menține statutul de unități politice separate și autonome, doar dacă adoptau o atitudine fermă de neutralitate binevoitoare și beneficiau de protectorat și garanție europeană. În masiva literatură politică, rezultată din preocupările teoretice amintite, extinsă până în primele decenii ale veacului următor, întâlnim doar două proiecte cu tentă federalistă panbalcanică. E vorba de planul constituirii unui stat creștin panbalcanic, conceput de domnitorului muntean Constantin Ipsilanti (1802-1806/1806-1807/1807), la îndemnul prințului Adam Czartoryski (1770-1861) și în folosul familiei sale princiare și de ideea agregării popoarelor slave din Imperiul Otoman într-o *Confederații a Dunării* sau într-un *Regat al Daciei*, sub auspiciile Rusiei, formulată într-un memoriu remis în 1826 baronului Stroganov de către boierul moldovean Nicolae Rosetti-Roznovanu. Boierimea română a încurajat inițiativa panbalcanică a principelui Constantin Ipsilanti de a sprijini logistic și militar revolta antiotomană a sârbilor, dar s-a opus tendințelor de angajare a Principatelor într-o construcție politică federalistă¹¹.

Leonte Radu, coordonatorul așa-numitei *conjurații confederative*, din anul 1839, se născuse în Turcia, în conformitate cu propriile-i declarații și sosise în Moldova via Basarabia, fiind înzestrat cu rangul de boier (comis) de către domnitorul Ioan Sandu Sturdza (1822-1828), în anul 1822. Conspirația sa, sprijinită de aproximativ 75 de aderenți, viza agregarea unei vaste entități politico-administrative, care urma să încorporeze, pe lângă cele două țări române extracarpătice și Serbia¹².

Formulele de organizare suprastatală, concepute de teoreticienii români ai secolului al XIX-lea, vizau aproape obsesiv o *federație a statelor dunărene*, întrucât marele fluviu european părea să constituie o axă ideală, în jurul căreia se putea imagina cristalizarea unui organism politic de mare anvergură.

În calitatea sa de reprezentant al guvernului provizoriu român din Muntenia, Ioan Maiorescu a înaintat Dietei de la Frankfurt, în plină desfășurare a evenimentelor revoluționare din anul 1848, două memorii, în care propunea germanilor realizarea

¹⁰ Bernard Voyenne, *Histoire de l'idée européenne*, Payot, Paris, 1964, p. 139-143.

¹¹ Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750-1831*, Editura Academiei RSR, București, 1972, p. 158-160.

¹² Grigore Ploșteanu, Apostol Stan, *Utopia confederalismului pașoptist. Între vis și realitate*, Editura Vestala, București, 2001, p. 12-13; Vlad Georgescu, *Mémoires et Projets de Réforme dan les Principautés Roumaines 1831-1848. Répertoire et Textes*, Academy Printing, Bucarest, 1972, p. 119-121.

unei ample *federații dunărene*, instalată între țărmurile Mării Baltice și cele ale Mării Negre. Această varianta statală, tutelată de germani, urma să-i încorporeze atât pe români cât și pe maghiari și avea menirea de a anihila pericolul panslavismului¹³.

După eșecul revoluțiilor române din anul 1848, mulți lideri pașoptiști au conceput planuri federaliste în exil. De pildă, Nicolae Bălcescu a elaborat un proiect al *Staturilor Unite ale Dunării*. În respectiva federație, care urma să pivoteze fie în jurul Ungariei, fie al Austriei, fiecare națiune, recunoscută ca entitate de sine stătătoare (română, maghiară, slavă), își autoadministra problemele financiare, juridice, religioase și de instrucție publică. Guvernul federal deținea competențe în politica extenă, în chestiunile legate de apărarea națională și în cele comerciale sau financiare de interes național. Adunarea centrală federală era alcătuită din 150 de deputați, deci câte 50 pentru fiecare dintre cele trei națiuni care compuneau consorțiul politic dunărean. Bălcescu ținea să adauge în final că planul său urma să fie detaliat cu ocazia primei reuniuni a dietei federale¹⁴.

Unul dintre cei mai activi militanți federaliști ai epocii a fost revoluționarul pașoptist Dimitrie Brătianu, fratele lui Ion Brătianu. La 11 septembrie 1851, el a înaintat, în numele *Comitetului național român*, un răspuns la manifestul pe care *Comitetul central democratic european* îl adresase, în iunie 1851, poporului român. Nu se poate stabili cu certitudine care a fost contribuția lui Dimitrie Brătianu la elaborarea actului respectiv, în care e abordată, într-o manieră extrem de nuanțată, teza întemeierii unei *Mari Confederații dunărene*. Un amănunt e indiscutabil; în viziunea revoluționarilor români, cooperarea federală nu trebuia să încalce o condiție fundamentală, conservarea libertății naționale: „*Confederația dunăreană, ori dacă se preferă strânsa alianță a popoarelor de la Dunăre, nu va fi o societate universală, un consorțiu al tuturor bunurilor. În asociația noastră fiecare asociat va continua să se bucure de libera dispunere de averea sa și nu va fi angajat decât cu o parte a sa. Fiecare își va păstra individualitatea și acțiunea*”¹⁵.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, Imperiul Austro-Ungar constituia, în spectrul politic european, cea mai hibridă confluență statală. Această capodoperă de imobilism fusese gestionată de longevivul împărat Franz Joseph (1848-1916) și camarila care-l antura, vreme de aproape o jumătate de secol, prin aplicarea consecventă a anacronicului experiment dualist de guvernare, inaugurat în 1867. În schimb arhiducele Franz Ferdinand (1863-1914), succesorul desemnat al suveranului, considera dualismul un regim politic decrepit, muribund, asimilabil anomaliilor și absurdităților. În *Tragedia Habsburgilor*, generalul Margutti mărturisește că moștenitorul tronului austro-ungar vehicula scenarii de restructurare federaliste încă din anul 1895, întrucât spera să salveze, printr-o asemenea inițiativă, acel stat, „care nu supraviețuia decât prin forța obișnuinței”, din marasmul unei letargii istorice. Probabil în aceste circumstanțe, devin consilierii și îndrumătorii săi ideologici doi lideri politici ai românilor din Transilvania, Aurel C. Popovici și Alexandru Vaida-

¹³ George Ciorănescu, *Românii și ideea federalistă*, Editura Enciclopedică, București, 1966, p. 15-16; Constantin Schifrineț, *O concepție federalistă despre organizarea statală a națiunilor*, în Aurel C. Popovici, *Stat și națiune. Statele Unite ale Austriei Mari*, Editura Albatros, București, 1997, p. X-XI.

¹⁴ Grigore Ploșteanu, Apostol Stan, *op. cit.*, p. 136-162; George Ciorănescu, *op. cit.*, p. 32-33; Costantin Schifrineț, *op. cit.* p. XI-XII.

¹⁵ George Ciorănescu, *op. cit.*, p. 40-42; Costantin Schifrineț, *op. cit.*, p. XII.

Voievod, care, alături de contele ceh Ottokar Czernin, liderul politic slovac Milan Hodža și șeful partidului dreptului din Croația, Josip Frank, îi împărtășeau convingerile reformiste. Participanții la această tentativă mai mult teoretică de remodelare a fizionomiei Imperiului Habsburgic și transformare a sa în *Statele Unite ale Austriei Mari*, se constituie treptat într-un grup, botezat de contemporani *cercul* sau *partidul de la Belvedere*, după numele reședinței vieneze a arhiducelui¹⁶.

Aurel C. Popovici se impusese atenției lui Franz Ferdinand prin publicarea la Leizig, în 1906, a studiul său, cu tentă eseistică, intitulat *Die vereinigten Staaten von Gross-Österreich*. În respectiva sinteză politologică, el conturase un proiect care, în consonanță cu dispariția dualismului, prevedea reorganizarea Monarhiei într-un stat federal, prin instituirea a 15 entități teritoriale, decupate în virtutea unor criterii naționale. Componentele acestei construcții politice ar fi beneficiat de o largă autonomie, precum cantoanele elvețiene sau statele americane, dar ar fi rămas legate organic de puterea centrală. Prestigiul Coroanei ar fi fost astfel consolidat, în detrimentul Ungariei¹⁷.

Printr-o modificare a constituției, noul imperiu federativ urma să fie divizat în următoarele individualități național-politice exclusiv de aceeași limbă: Austria germană, Boemia germană, Moravia germană (Silezia), Boemia (ținutul ceh al Boemiei, Moraviei și Sileziei), Galiția apuseană, Galiția răsăriteană, Transilvania (cu toate regiunile locuite de români din Ungaria și Bucovina), Croația (împreună cu Dalmația, Istria croată, Fiume și insula Mur), Kraina, Slovacia, Voivodina, Ungaria, Țara Secuilor, Tirolul și Triestul (împreună cu Gorizia/Görz-ul italian și Istria italiană). Fiind ținuturi recent ocupate, Bosnia și Herzegovina nu erau vizate de planul reformist¹⁸.

Fiecare cetățean al unui stat național din componența imperiului federativ era în același timp cetățean austriac. *Statele Unite ale Austriei* formau un teritoriu vamal comun. Guvernul imperial sau federal se compunea din reprezentanții statelor naționale. În fruntea guvernului se afla cancelarul, numit de împărat. Parlamentul era alcătuit din Camera Deputaților și Senat. Puterea legislativă era exercitată în comun de împărat, Camera Deputaților și Senat. Deputații aleși de întregul popor al imperiului, prin vot universal direct și secret, constituiau Camera Deputaților. Din Senat făceau parte *membrii ereditari* (principii ajunși la majorat ai casei domnitoare), *membrii de drept* (arhiepiscopul și episcopii tuturor confesiunilor, rectorii universităților, președinții tuturor academiilor de științe, președinții camerelor de comerț din capitalele statelor), *membrii aleși* (în fiecare stat asociațiile medicilor, avocaților, inginerilor, arhitecților, directorilor de bancă, agricultorilor, lucrătorilor din învățământul secundar, funcționarilor și ziaristilor trimiteau în Senat un reprezentant pe o durată de 5 ani) și *membrii numiți* de împărat dintre personalitățile eminente ale diferitelor entități naționale. Camera Deputaților și Senatul se întruneau la Viena, capitala și orașul de reședință al imperiului. Ambele corpuri reprezentative urmau să fie convocate cel puțin o dată pe an. Împăratul, asistat de guvernul său, exercita întreaga putere executivă în stat. Guvernele statelor naționale își trimiteau reprezentanții autorizați în guvernul imperial, ținându-se cont de următoarea proporție de voturi: Austria germană –7,

¹⁶ Jean-Paul Bled, *Franz Joseph*, Editura Trei, București, 2002, p. 585.

¹⁷ *Ibidem*, p. 585.

¹⁸ Aurel C. Popovici, *Stat și națiune. Statele Unite ale Austriei Mari*, București, 1997, p. 279-280.

Ungaria –7, Boemia –5, Transilvania –4, Croația –3, Galiția apuseană –3, Galiția răsăriteană –3, Boemia germană –2, Slovacia –2, Moravia germană –1, Kraina –1, Voivodina –1, Tirolul –1, Triest –1, Țara Secuilor –1. Jurisdicția imperială era exercitată de tribunalul imperial¹⁹.

Fiecare stat național dispunea de un parlament, un guvern și o putere judecătorească. Împăratul numea în fiecare stat național un guvernator, în fruntea guvernului. Acesta trebuia să fie cetățean al respectivului stat național. Membrii guvernului erau propuși de guvernator și numiți de împărat. Fiecare stat național își elabora constituția proprie, care urma să fie aprobată de împărat și opta pentru o limbă oficială a statului. În parlamentul imperial fiecare membru putea utiliza și limba sa proprie, chiar dacă limba mijlocitoare internațională a imperiului era germana. Fiecare funcționar federal era însă obligat să stăpânească atât limba oficială a statului său cât și germana²⁰.

Din păcate, A.C. Popovici n-a ajuns niciodată edilul unei Austro-Ungarii postdualiste. Tentativa sa de a remodela conglomeratul politic al Europei Centrale s-a încheiat cu un eșec tragic. După atentatul de la Sarajevo, din anul 1914, soldat cu moartea lui Franz Ferdinand, planul său de transformare a imperiului bicefal în *Statele Unite ale Austriei Mari* a împărtășit soarta acelor mașini zburătoare din vremea Renașterii. Ele continuă să uimească și să intrige, până în zilele noastre, dar n-au levitat și nu vor levita vreodată.

¹⁹ *Ibidem*, p. 288-294.

²⁰ *Ibidem*, p. 294- 296.

Politica școlară austro-ungară în Transilvania și atitudinea parlamentului român (1890-1907)

Radu ROMÎNAȘU

The Austro-Hungarian School Policy in Transylvania and the Attitude of The Roumanian Parliament (1890-1907)

Abstract. *During 1890-1907 the Romanian Parliament debated with intensity the question of the Transylvanian Romanians regarding the support actions for improving the education in Romanian language and culture in general. From this perspective, many financial grants were awarded to the Romanians in Transylvania, who saw their school and church attacked by the Hungarian government projects (laws in the years 1879, 1883, 1891, 1893, 1904, 1907 etc.). They have de-targeted the non-Hungarian nations within the Hungarian kingdom. The independent Romanian state was aware that the plan to achieve a political and spiritual unit of all Romanians must have as initial step the unconditionally support of the Romanians under foreign domination in the neighboring empires.*

The problems of the Romanian education in Transylvania and of the cultural life enjoyed by a broad internal echo, but a European one, they managed to preserve the national identity and spirituality until they reach the great Romanian political desideratum, done by the historical act of December 1st 1918.

Keywords: *school, education, parliament, empire, Transylvania*

Între anii 1890 și 1907, o problemă îndelung dezbătută în Parlamentul României a fost și cea referitoare la susținerea demersurilor românilor transilvăneni, care luptau pentru menținerea, consolidarea și îmbunătățirea sistemului educațional în limba maternă și a culturii naționale, serios amenințate de legile discriminatorii emise cu intensitate după cunoscutul compromis dualist din vara anului 1867.

În ecartul temporal precizat, sprijinul material și moral acordat constant de statul român a venit în întâmpinarea unor năzuințe firești, pentru care au militat toți liderii elitei românești: dorința de promovare a științei de carte în medii sociale cât mai largi, afirmarea pe tărâm cultural și participarea la îmbogățirea spiritualității europene cu noi valori autentice.

Potrivit acestor deziderate, în anul 1895, Barbu Ștefănescu Delavrancea a pledat și în Parlament pentru răspândirea învățământului în toată societatea românească. Din această perspectivă, marele orator și-a intitulat discursul *Lumina tuturor*¹.

Intervențiile de la tribuna parlamentară referitoare la problemele de învățământ și cultură au urmat două idei centrale. În primul rând, s-a pus un accent justificat pe dezvoltarea culturii naționale în statul român independent, unde tezaurul spiritual avea rolul de a multiplica și transmite valențele sale binefăcătoare spre celelalte provincii

¹ Barbu Ștefănescu Delavrancea, *Lumina tuturor*, București, 1895, p. 13

locuite de români, care, aflându-se sub stăpânire străină, trebuiau sprijinite și încurajate în demersurile lor culturale și politice.

Cultura a devenit un liant solid, care a fost așezat la temelia existenței naționale, de aceea stăruința pentru concretizarea unei culturi viabile s-a constituit într-o etapă semnificativă a procesului istoric de înfăptuire a unității statale românești. Viața culturală a devenit „purtătoarea unor semnificații politice militante, alimentându-se din principiile revoluționare pașoptiste și îmbogățindu-se cu un fond ideatic nou”². În consecință, lupta pentru afirmarea limbii române s-a transformat într-un adevărat cult, ea fiind cea care „a menținut unitatea noastră națională”, după expresia profesorului universitar Valerian Urșianu³.

Înființarea unor noi catedre, de limba și literatura română, la cele două Universități (Iași și București) a fost motivată de Constantin I. Istrati. Academicianul preciza că dezvoltarea limbii române este cu atât mai necesară cu cât ea „tinde a trece și peste hotare”⁴. Gr. Tocilescu⁵ și G. Mârzescu⁶, profesori universitari de înaltă ținută academică, au evidențiat, la rândul lor, rolul școlii în dezvoltarea conștiinței și a limbii naționale, cu prilejul discutării proiectelor de legi pentru organizarea învățământului. Tot în acest context, s-a subliniat funcția național-politică a spațiului academic, prezentându-se, ca exemplu, rolul Universității germane în timpul Bundestagului, când s-a manifestat ca „o instituție de educație națională și un factor de unitate etnică”⁷.

Învățământul din România a încercat să se adapteze acestor ideologii moderne, prin adoptarea unei legislații corespunzătoare. S-au căutat principii și soluții noi, cu tentă modernizatoare și cu deschidere spre viitor.

Manualele de istorie au început să difuzeze ideea permanenței, continuității și unității poporului român pe teritoriul său național⁸, iar în programele analitice s-au introdus - în ultimul deceniu al secolului al XX-lea - referințe despre marile evenimente istorice ale neamului românesc⁹. Fenomenul a încercat să oglindească unitar istoria spațiului românesc în lumina adevărului istoric, care potrivit gândirii lui George Barițiu reprezenta elementul fundamental: „istoria fără adevăr pierde toată însemnătatea, ea nu mai este”¹⁰. La rândul său, studiul geografic a cuprins întreaga arie locuită de națiunea română, a cărei imagine s-a reflectat tot mai insistent într-o veritabilă hartă a *Daco-româniei*¹¹.

Toate aceste acțiuni au fost cunoscute de cercurile dominante austro-ungare. În Parlamentul Ungariei, lupta românilor pentru conturarea unei culturi naționale unitare a fost etichetată tendențios drept o manifestare expansivă a românismului. Ideologii și oamenii politici maghiari au declarat răspicat că pe teritoriul Ungariei Coroanei

² Apud Viorel Faur, *Cultura românilor din Bihor 1849-1918*, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1992, p. 5

³ Dezbaterile Senatului (în continuare: D.S.), 1897/1898, nr. 49, din 17 martie 1898, p. 545

⁴ Idem, 1904/1905, nr. 34, din 3 mai 1905, p. 438

⁵ Idem, 1894/1895, nr. 23, din 12 ianuarie 1895, p. 180-181

⁶ Idem, 1897/1898, nr. 47, din 22 martie 1898, p. 520

⁷ Idem, 1904/1905, nr. 56, din 9 iulie 1905, p. 723

⁸ Anghel Manolache, Gh. Pârnuță, *Istoria învățământului din România*, vol. II, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1993, p. 74

⁹ Dezbaterile Adunării Deputaților (în continuare: D.A.D.) 1894/1895, nr. 15, din 24 decembrie 1894, p. 277

¹⁰ *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1845, nr. 49, p. 389

¹¹ D.A.D., 1894/1895, nr. 15, din 24 decembrie 1894, p. 281

Sfântului Ștefan „fiecare om trebuie să fie om și ungar”¹². Drept urmare, au fost concepute și aplicate o serie de proiecte școlare (legile Trefort¹³ din anii 1879 și 1883, legea azilelor de copii¹⁴ -1891, proiectul lui Csáky Albin¹⁵ din 1893, legea Berzeviczy¹⁶ -1904, legile propuse de contele Apponyi Albert în anul 1907, care au

¹² Apud Dumitru Suciu, *Considerații privind relațiile dintre România și românii din Transilvania între 1866-1876*, în *Studii privind mișcarea națională a românilor din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Tribuna, Cluj-Napoca, 2004, p. 193-194

¹³ Prin intermediul lor, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Trefort Agoston a impus introducerea obligatorie a limbii maghiare în școlile naționalităților nemaghiare. Legile prevedeau explicit obligativitatea bisericilor de a introduce, consolida și extinde numărul orelor de predare în limba maghiară. Învățătorilor de la școlile confesionale și profesorilor din învățământul mediu (gimnazial) li s-a pretins să educe și să crească elevi fideli față de Ungaria, viitori cetățeni loiali ai statului ungar „indivizibil” și „unitar”. Mai mult, învățătorii trebuiau ca în decursul a numai patru ani să dovedească că au învățat și s-au perfecționat în limba maghiară, cei care nu reușeau acest lucru urmând să fie destituiți. (Ioan Bolovan, Dumitru Suciu, Mihai Racovițan, Onisifor Ghibu, Gelu Neamțu, Nicolae Cordoș, Liviu Botezan, Dumitru Firoiu, *Dualismul - regim politic de asuprire națională și de maghiarizare forțată a românilor din Transilvania (1867-1918)*, în *Istoria României. Transilvania*, coordonator Anton Drăgoescu, vol. II, Editura „George Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997, p. 61-62; Flaminia Faur, *Manifestările românilor din Bihor împotriva proiectului de lege școlară din 1907*, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1994, p. 15).

¹⁴ La 19 ianuarie 1891 a fost depus în Camera Deputaților din Budapesta un proiect de lege intitulat Legea azilelor (grădinițelor) de copii. Acesta a fost întâmpinat cu numeroase proteste de către națiunile nemaghiare, mai ales de către români, care au organizat mai multe adunări, prin intermediul cărora au criticat noua tentativă de maghiarizare urmărită de autoritățile de stat. Proiectul prevedea înființarea a sute de grădinițe de copii (atât în mediul urban, cât și în cel rural) - pentru copiii între 3 și 6 ani – care funcționau pe baza unei frecvențe obligatorii. Ca educatori erau numite doar persoanele care cunoșteau temeinic limba maghiară. (T.V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. III, Sibiu, p. 428-431; Flaminia Faur, *op. cit.*, p. 16).

¹⁵ Proiectul a fost introdus în Camera Deputaților, la 26 aprilie 1893, de către Csáky Albin, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice și a vizat o așa-zisă reglementare a salariilor învățătorilor de la școlile „poporale” comunale și confesionale. Potrivit legii școlare din anul 1868, fiecare confesiune era obligată să-și susțină învățătorii conform posibilităților sale materiale, aceștia fiind plătiți atât în bani, cât și în produse agricole (era prevăzută o anumită cantitate de porumb sau grâu etc.). Noul proiect de lege stabilea pentru un învățător un salariu minim de 300 de coroane anual și de 200 de coroane pentru un „ajutător”. Se adăuga locuință gratuită și o grădină de cel puțin un sfert de iugăr. Alte prevederi făceau referire la numirea și destituirea învățătorilor. Națiunile nemaghiare și reprezentanții celor două confesiuni românești au protestat energic împotriva acestor prevederi care încălcau în mod flagrant autonomia bisericească garantată de lege. Au fost înaintate numeroase memorii bine documentate, multe parohii fiind în imposibilitatea îndeplinirii condițiilor amintite. (Liviu Maior, *Politica școlară a guvernelor maghiare față de români (1900-1914)*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, 1990-1991, p. 130-134)

¹⁶ Proiectul Berzeviczy (după numele lui Berzeviczy Albert, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice în guvernul prezidat de Tisza István) din 20 octombrie 1904 a reprezentat un nou atentat la adresa școlilor confesionale nemaghiare. El prevedea ca pe viitor o serie de materii să fie predate în limba maghiară. Planurile de învățământ, manualele și bibliotecile școlare din aceste școli urmau să fie cenzurate de inspectorii Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice. Împotriva acestor prevederi s-au organizat numeroase adunări de protest la Sibiu, Brașov, Arad,

atins apogeul politicii de maghiarizare prin școală), prin intermediul cărora s-a vizat în mod hotărât anihilarea învățământului confesional de limbă română din Transilvania.

Legile din 1907 au anunțat momentul unei lovituri decisive dată învățământului românesc. Proiectul conținea 40 de articole. Chiar în primul articol se specifica faptul că învățătorii de la școlile comunale și confesionale sunt funcționari publici. Cu alte cuvinte, învățătorii erau scoși de sub autoritatea bisericească și treceau sub cea a administrației de stat, deschizându-se astfel posibilitatea abuzurilor, amenințărilor și închiderii școlilor. Mai mult, s-a urmărit tensionarea raporturilor dintre învățători, comunitatea locală și reprezentanții confesionali. Al doilea articol se referea la salarizarea învățătorilor. Sub masca stipulațiilor, care vizau ridicarea baremului de salarizare de la 300-600 de coroane la 1000-1200 de coroane, s-a pregătit o lovitură nimicitoare comunităților rurale românești, întrucât acestea nu aveau posibilitatea materială de a suporta asemenea cheltuieli.

Anticipând situația, autoritățile de stat și-au oferit „ajutorul” (completarea salariului cu suma de 200 de coroane din bugetul de stat), dar condiționat. Dascălii trebuiau să dovedească faptul că se conformează următoarelor cerințe: să nu se manifeste în planul mișcării naționale, să contribuie la formarea și consolidarea conștiinței maghiare a elevilor etc. Conform legii, învățătorii erau obligați ca în timp de șase ani să-și însușească limba maghiară, astfel încât să poată instrui „corespunzător” elevii. La examenul de absolvire a instituțiilor care pregăteau pe viitorii dascăli, acestora li s-a pretins ca la anumite discipline de concurs să dea răspunsul în respectiva limbă.

Repercusiunile legilor din 1907 s-au resimțit imediat. În primul rând, s-au elaborat noi planuri de învățământ, care prevedeau predarea limbii maghiare 13 ore pe săptămână.

Spre exemplificare, prezentăm repartitia *obligatorie* (subl. ns. – R.R.) a numărului de ore pentru clasa a VI-a începând din 1907, fapt rămas valabil în procesul de învățământ până în 1918:

<i>Limba maghiară</i>	13 ore (37,68%)
<i>Limba maternă</i>	5,1/2 ore (15,94%)
<i>Matematica</i>	5 ore (14,49%)
<i>Religia</i>	3 ore (8,69%)
<i>Geografia</i>	2 ore (5,79%)
<i>Științele Naturale</i>	1,1/2ore (4,34%)
<i>Istoria</i>	1,1/2ore (4,34%)
<i>Desen, cânt și gimnastică</i>	fiecare 1 oră (2,89%)

Începând cu anul școlar 1907/1908, s-au schimbat și imprimarele pentru documentele școlare, care s-au tipărit exclusiv în limba maghiară.

Dacă între anii 1883 și 1907 în „Protocolul de clasificățiuni” limba maghiară ocupa locul al treilea - după *Religie* și *Limba română* - din 1907 aceasta urcă o poziție.

Orăștie, Hunedoara, Brad, Hațeg, Sebeș, precum și în satele românești transilvănene. La acestea au participat mii de persoane. Proiectul nu a apucat să fie dezbătut și aprobat în Parlament, fiindcă legislativul ungar a fost dizolvat. (Flaminia Faur, *op. cit.*, p. 17; Stelian Mândruț, *Legile lui Apponyi și activitatea parlamentară a deputaților români*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca*, 1978, p. 444).

Noua situație a scos în evidență politica de deznaționalizare urmărită de oficialitățile statului dualist. Acest scop s-a evidențiat și în rubricatura documentelor de evidență școlară. Astfel, pentru limba maghiară rubrica era împărțită în cinci coloane (*Cetire, Gramatică, Scriere corectă, Citire fluentă și Tratarea conținutului*), pe când spațiul rezervat limbii române era divizat doar în trei părți (*Cetire, Scriere și Gramatică*).

Grija deosebită pentru însușirea limbii statului de către copiii altor naționalități se poate lesne observa și din coloana a XIII-a a documentului amintit. Aceasta cuprindea întrebarea „A nem magyar mien arányba ismeri a magyar nyelvet?”¹⁷. În dreptul ei, învățătorul trebuia să noteze progresul însușirii limbii maghiare de către elevul respectiv.

Situația a devenit dramatică în anii următori, când datorită pauperizării parohiilor românești, care nu mai aveau posibilitatea de a asigura învățătorului salariul minim cerut de lege, s-a trecut la închiderea edificiilor școlare. Majoritatea comunităților au refuzat ajutorul de la stat cu scopul de a-și menține autonomia. Astfel, conform unor statistici maghiare, românii transilvăneni au pierdut numai în intervalul 1907-1911 circa 549 de școli confesionale. Un întreg aparat de stat s-a pus în mișcare, înfierând orice rezistență și împotrivire față de politica școlară maghiară. Inspectorii unguri, având la bază samavolnica lege, au trecut la închiderea a numeroase școli elementare românești și la transformarea lor în școli de stat (cu predare exclusivă în limba maghiară)¹⁸.

Unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai mișcării naționale românești din Transilvania, bărbatul politic a cărui voce s-a făcut puternic auzită în Parlamentul de la Budapesta, a fost dr. Alexandru Vaida-Voevod. Acesta, alături de Vasile Goldiș și Ștefan Cicio Pop, s-a dovedit foarte activ în cadrul clubului parlamentar al Națiunilor, unde a luat cuvântul în dezbaterile privind situația politică, economică și culturală a românilor din Imperiul austro-ungar¹⁹. Datorită activității sale energice de combatere vehementă a proiectelor dualiste îndreptate împotriva populației nemaghiare, Gustav von Kálnoky, devenit Ministrul de externe al monarhiei dualiste începând din anul 1881, a cerut referințe legației Austro-Ungariei din București despre activitatea politică a liderului român.

Reacția a venit din partea lui V. A. Urechia, care a răspuns de la tribuna parlamentară, precizând că istoria, limba, obiceiurile și religia sunt comune pentru românii ce locuiesc în România și pentru cei ce locuiesc în Austro-Ungaria, de aceea ele se impun prin realitatea de netăgăduit. Deci românii neglijează granițele ce-i

¹⁷ „În ce măsură cunoaște (elevul nemaghiar – n.n.) limba maghiară?”.

¹⁸ Flaminia Faur, *op. cit.*, p. 17-19; *Istoria României în texte*, coordonator Bogdan Murgescu, Editura Corint, București, 2001, p. 262-263; Onisifor Ghibu, *Școala românească din Ungaria în 1911*, Sibiu, 1912, p. 32; Ioan Bratu, *Monografia Școlii greco-orientale române din Tilșca, în Transilvania*, 1912, nr. 1-2, p. 83; Ioan Bolovan, Dumitru Suciu, colaboratori, *op. cit.*, p. 62-63

¹⁹ Mihai Racovițan, *Românii transilvăneni în sistemul de stat austro-ungar (1867-1918)*, Editura Tribuna, Sibiu, 2000, p. 38; Idem, *Alexandru Vaida Voevod între Memorand și Trianon (1892-1920)*, Editura Tipotrib, ediția a II-a, Sibiu, 2000, p. 55; Eugen Glück, *Prima perioadă parlamentară a lui Ștefan Cicio Pop (1905-1910)*, în *Studia Universitatis „Vasile Goldiș”*, seria Științe Socio-Umane, 2002, p. 197

despart arbitrar și doresc să se manifeste unitar²⁰. Lămuriri suplimentare au fost oferite și lui Konstantin Dumba²¹, secretarul legației Austro-Ungariei la București²².

Legea din anul 1891, care dezvăluia limpede intenția de deznaționalizare, a stârnit, în mod firesc, un val de proteste, atât în Austro-Ungaria, cât și în România²³.

Cercurile democratice europene și presa timpului, dar mai ales cea din Franța, au prezentat prin numeroase cuvântări și articole de fond conținutul periculos al prevederilor legii, cât și atitudinea unanimă a naționalităților nemaghiare împotriva ei.

De la tribuna parlamentară, deputații și senatorii români s-au manifestat într-un mod identic. D. A. Sturdza și Ștefan Șandrea în Senat²⁴, secondați de Anastasie Stolojan în Cameră²⁵, au condamnat legea menționată, caracterizând-o drept exemplul cel mai concludent al atitudinii dușmănoase a statului dualist față de aspirațiile culturale ale celorlalte popoare din Imperiu. Cu toate acestea, legea a fost sancționată și promulgată²⁶.

Faptul a fost relevat în anii următori de deputații Ionaș Grădișteanu²⁷ și Take Ionescu²⁸, dar și de senatorul liberal Nicolae Ionescu²⁹, ca semn al continuității politicii imperiale de asuprire, de neglijare și anihilare a tuturor formelor de protest și de rezistență gândite și aplicate de elita națiunilor nemaghiare din Imperiu.

Cu aceeași exigență critică a fost examinat și următorul proiect școlar din anul 1893. Amintind în Parlament această nouă dispoziție școlară, Take Ionescu, ministrul Cultelor și Instrucțiunii publice, a precizat răspicat că legea reprezintă de fapt o nouă tentativă de limitare a autonomiei școlilor confesionale din monarhia dualistă, statul asigurându-și dreptul de a influența numirea cadrului didactic și de a face presiuni asupra lui³⁰.

Pentru apărarea învățământului în limba română din Transilvania s-au exprimat și alte personalități ale vieții politice și culturale din România. Deputatul Nicolae Fleva³¹ și senatorul P.S. Aurelian³² au criticat în decembrie 1893 *Adresa* de răspuns la Mesajul Regal pentru neglijarea totală a „chestiunii transilvane”. Cei doi au semnalat dificultățile pe care românii transilvăneni le-au întâmpinat în acțiunile lor pentru a-și menține școala și biserica în secolul „deșteptării naționale”.

²⁰ *Unitatea națională a românilor în epoca modernă. 1821-1920*, coordonator Alexandru Duțu, vol. II, București, 1985, p. 43; A.J.P. Taylor, *Monarhia habsburgică 1809-1918. O istorie a Imperiului Austriac și a Austro-Ungariei*, Editura Allfa, București, 2000, p. 137 D.S., 1894/1895, nr. 15, din 15 decembrie 1895, p. 51

²¹ Konstantin Theodor Dumba (1856-1947) a fost ultimul ambasador al Imperiului austro-ungar în Statele Unite ale Americii.

²² Romulus Seišanu, *Take Ionescu. Viața și opera sa*, Editura Ziarului „Universul” București, 1930, p. 801, Traian Lungu, *Viața politică în România la sfârșitul secolului al XIX-lea (1889-1900)*, București, 1967, p. 166-167

²³ *Tribuna*, 1893, nr. 254, p. 428; T.V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VI, Sibiu, 1910, p. 707-842

²⁴ D.S., 1893/1894, nr. 10, din 4 decembrie 1893, p. 57-85

²⁵ D.A.D., 1893/1894, nr. 16, din 19 decembrie 1893, p. 150

²⁶ Eugen Brote, *op. cit.*, p. 253-257

²⁷ D.A.D., 1895/1896, nr. 11, din 29 decembrie 1895, p. 92

²⁸ Idem, 1897/1898, nr. 16, din 21 decembrie 1897, p. 111

²⁹ D.S., 1897/1898, nr. 90, din 12 decembrie 1897, p. 70

³⁰ Onisifor Ghibu, *Școala românească din Transilvania și Ungaria*, București, 1925, p. 25

³¹ D.A.D., 1893/1894, nr. 14, din 16 decembrie 1893, p. 113

³² D.S., 1893/1894, nr. 12, din 12 decembrie 1893, p. 93

Politica de maghiarizare a cunoscut o a doua etapă de anvergură în timpul guvernării lui Tisza István, din noiembrie 1903 până în iunie 1905. Proiectul de reformă școlară prezentat la 20 octombrie 1904 a fost, la momentul respectiv, expresia cea mai concludentă a acestei politici. Prevederile diabolice ale legilor din 1879 și 1893 au fost accentuate în noul proiect. Prin intermediul lui, s-a consolidat excesiv dreptul de control al autorităților administrative, s-a asigurat o mai mare posibilitate de imixtiune a statului și s-a nesocotit și mai mult autonomia bisericească garantată prin lege și prin Statutul organic șagunian, care stătea la baza organizării Bisericii Ortodoxe române din Transilvania. Potrivit acestui important document, sancționat de împărat la 28 mai 1869, relația cu autoritatea guvernamentală era clar stabilită. Se cunoștea cu exactitate care erau limitele autonomiei bisericești și până unde se putea întinde ingerința ministrului Cultelor.

Datorită autonomiei ei lărgite, Biserica românească ortodoxă din Transilvania a putut să se opună cu mult succes tendințelor naționaliste uniformizatoare ale autorităților guvernamentale ungare din a doua parte a epocii dualiste.

Proiectul a determinat proteste energice din partea populațiilor nemaghiare din Ungaria. El a fost combătut de cei doi mitropoliți români din Transilvania (ortodox și greco-catolic), de elita intelectuală românească și de deputatul Aurel Vlad în Parlamentul din Budapesta³³.

În Parlamentul român, misiunea de a demasca caracterul periculos al legii i-a revenit lui Petre Grădișteanu. Folosind textul celebrului Memorandum, informațiile trimise de Alexandru Vaida Voevod despre întrunirile de protest organizate la Dej, Gherla și alte localități, completând argumentele cu extrase din literatura pedagogică și chiar cu ideile liberale ale unor oameni de stat maghiari, senatorul român a explicat cum aplicarea acestei legi va frâna procesul educațional în școlile românești, proiectul fiind în contradicție cu viziunea unor înalți demnitari și a înaintașilor mișcării naționale, care au înțeles că interesul statului ungar ar trebui să fie apropierea naționalității române și a celorlalte naționalități nemaghiare, recunoscându-le libertatea națională³⁴. În fața numeroaselor proteste, Guvernul Ungariei a tergiversat luarea în dezbatere a proiectului, apoi acesta a fost dizolvat și altfel proiectul de lege nu a mai ajuns să fi votat.

În anii 1907-1908 parlamentarii români au realizat un adevărat rechizitoriu asupra legilor Apponyi, acțiunea fiind sprijinită de *Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor*, care a declanșat o puternică agitație împotriva celor două legi școlare. S-au adăugat ample articole de presă. De multe ori acestea au fost semnate cu pseudonime, din motive lesne de înțeles³⁵.

Referitor la legea din 1907, Onisifor Ghibu conchidea: „...Legea Apponyi va putea avea un singur efect, acela de a trezi o tot mai mare antipatie împotriva a tot ce este unguresc și de a împiedica naționalitățile în silințele lor spre o adevărată cultură care nu e posibilă decât în limba maternă”³⁶.

³³ T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 145-161; Paul Brusanowski, *Actualitatea Statutului Organic din Ardeal*, în *Inter. Revista română de teologie și studii religioase*, 2007, nr. 1-2, p. 263

³⁴ D.S., 1904/1905, nr. 11, din 24 decembrie 1904, p. 58-61; Mircea Iosa, Traian Lungu, *Viața politică din România 1899-1910*, București, 1977, p. 128

³⁵ Vasile Netea, *Spre unitatea statală a poporului român*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 390, 230

³⁶ Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții - anii mei de învățătură*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981, p. 196

Politica de deznaționalizare a avut efecte contrarii celor scontate de reprezentanții puterii. Popoarele nemaghiare și-au consolidat rezistența în fața opresiunii. Ele și-au întreținut instituțiile de învățământ și cultură din fonduri proprii, menținându-și cu un efort remarcabil autonomia împotriva ingerințelor statului.

La începutul secolului al XX-lea România nu s-a mai justificat în fața nimănui în ceea ce privește scopul tratării unitare a trecutului și prezentului național, desconsiderând barierele politice formale și efemere care au fost impuse românilor. Explicarea misiunii culturale a statului român liber i-a revenit lui Nicolae Iorga, care prezentând în Cameră colaborarea sa la sinteza de istorie universală gândită de fostul său profesor, istoricul german Karl Lamprecht, preciza că a cerut și a obținut permisiunea de a scrie istoria poporului român în cadrul statelor pe care acesta a reușit să le întemeieze de-a lungul veacurilor. „Prin faptul acesta - adăuga savantul - eu cred că am adus un serviciu țării mele, fiindcă românii sunt împărțiți între mai multe stăpâniri și, prin urmare, dacă mi s-a dat voie să îmbrățișez istoria românilor întreagă, să o înfățișez astfel ca una singură, cred că am popularizat oarecum în mintea cititorilor acel gând al României unite, pe care îl avem fiecare dintre noi în minte astăzi”³⁷.

În Parlament s-au prezentat și alte modalități, de ordin cultural, prin mijlocirea cărora se putea ajunge la un scop convergent care să anticipeze procesul unității statale. Gheorghe Panu sublinia în acest sens importanța factorului literar. În alocuțiunea sa, acesta s-a oprit asupra destinului istoric al Germaniei, a cărei unire a fost pregătită „pe calea literară, pe calea poeziei, pe calea patriotismului ideal, chiar când era sub piciorul lui Bonaparte” și se arăta convins de faptul că această fază incipientă i-a permis lui Bismarck să realizeze coeziunea națiunii germane³⁸.

Adeseori legislativul a devenit un veritabil focar de difuzare în societate a scopurilor pentru care militau o serie de asociații culturale din epocă. Între acestea, s-a distins țelul *Ligii culturale*. V.A. Urechia, cel de-al treilea președinte al asociației, semnala într-o reuniune a Senatului din decembrie 1893 că *Liga* este preocupată de „îndreptarea pe cale uniformă a direcțiunii culturale de pretutindeni unde se află seminție românească”³⁹.

Acest obiectiv constructiv era considerat ca o datorie înaltă a fiecărui român. S-a vorbit, în continuare, despre sprijinul moral și material ce trebuie acordat fraților de peste munți, în lupta lor de apărare a limbii române și a credinței în fața pericolului deznaționalizării⁴⁰. „...Dacă prin aceasta se înțelege daco-românism - conchidea V. A. Urechia, - „atunci declar răspicat că îmi însușesc calificativul”⁴¹.

Barbu Ștefănescu Delavrancea opina că lupta culturală angajantă poate conduce la un rezultat favorabil, iar visul „daco-românismului” poate deveni „posibilitate istorică”⁴². Cu toate acestea, toți liderii politici din România au fost conștienți de faptul că prezența unor români transilvăneni în unele structuri politice și culturale din Vechiul Regat, prin care se puneau bazele unei dezvoltări unitare a culturii naționale, nu reprezintă o modalitate care să conducă la rezultate eficiente pe

³⁷ D.A.D., 1907/1908, nr. 44, din 24 octombrie 1908, p. 807

³⁸ D.S., 1893/1894, nr. 13, din 12 decembrie 1893, p. 103

³⁹ *Ibidem*, p. 105

⁴⁰ *Ibidem*, p. 118

⁴¹ Idem, nr. 14, din 14 decembrie 1893, p. 113

⁴² D.A.D., 1897/1898, nr. 14, din 14 decembrie 1897, p. 74

termen lung. Românilor din monarhia bicefală trebuia să li se asigure și o dezvoltare culturală proprie, la ei acasă.

În Imperiul austro-ungar relațiile dintre putere și naționalități, drepturile și îndatoririle reciproce au fost reglementate prin legea din 1868. Aceasta cuprindea însă două prevederi fundamentale, care se aflau într-o contradicție iremediabilă: egala îndreptățire a tuturor naționalităților și caracterul unitar național al statului ungar⁴³. Popoarele nemaghiare au revendicat drepturi și libertăți politice în numele egalei îndreptățiri și au încercat să-și pregătească dascălii și profesorii pentru fundamentarea actului educativ pe valorile culturale specifice. De cealaltă parte s-au situat cercurile conducătoare, care au luat măsuri antidemocratice și samavolnice împotriva naționalităților, în numele apărării unității statului.

Învățământul a reprezentat terenul predilect unde aceste tendințe contrare s-au intersectat, școala fiind socotită de popoarele asuprite instituția în care educația națională se putea face cu cele mai eficiente rezultate. La rândul lor, cercurile guvernante au văzut în ea ținta cea mai potrivită de aplicare a politicilor de deznaționalizare.

Obiectivul ridicării culturale prin educație (pornind de la școala primară și până la mediul universitar) a devenit pentru națiunea română de dincoace de Carpați o problemă fundamentală odată cu constituirea Partidului Național Român din Transilvania, Banat și Ungaria (1881).

Persistența cu care chestiunea revine în memoriile adresate opiniei publice europene atestă atât dorința de cultură a românilor din monarhia dualistă, cât și calea deosebit de sinuoasă pe care ei trebuiau să o parcurgă pentru a se bucura de valențele educației.

Solicitanții au bătut *in corpore* la uși închise. Statul ungar nu a întemeiat în perioada dualismului nicio școală pentru naționalitățile nemaghiare. Acestea au fost nevoite să găsească resurse proprii de existență. Românii nu și-au menajat eforturile, însă nu au reușit să asigure subvenționarea unui număr suficient de școli, dacă avem în vedere necesitățile reale ale populației. În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea existau în Transilvania circa 3000 de școli elementare, 5 școli secundare și 2 gimnazii pentru fete, care, raportate la o populație de peste trei milioane de români, erau insuficiente. Pentru asigurarea cadrelor didactice necesare s-au întemeiat „preparandii” la Gherla și la Năsăud, pe lângă cele care funcționau la Sibiu, Blaj și Arad.

Scolile practice de meserii sau cu profil economic solicitate intens de apariția zorilor capitalismului s-au înființat într-un număr cu totul nesatisfăcător față de cerințele vremii, cu toate eforturile diferitelor corporații culturale și, în primul rând, ale „Astreii”. Cele două școli din Brașov, una reală și una comercială, și școala de „învățăcei de meserii și negustorie” din Blaj au reprezentat singurele posibilități de calificare pentru activitățile cu caracter practic și productiv. Limitat a fost și accesul românilor la învățământul superior. În programa Universităților din Cluj, Budapesta și Viena limba română figura ca disciplină cu un număr foarte redus de ore și de cadre didactice. Studiile superioare se restrângeau practic la audierea cursurilor de la facultățile de teologie ortodoxă, funcționale la Sibiu, Arad și Caransebeș, și cele greco-catolice de la Blaj și Gherla.

Îngrădirea dreptului la învățământ mediu și superior a reprezentat o gravă lovitură dată dezvoltării firești a națiunii române transilvănene. În presă sau în apelurile

⁴³ Eugen Brote, *Un memoriu politic. Chestiunea română în Transilvania*, București, 1895, p. 114

adresate opiniei publice⁴⁴ și cu ocazia unor congrese (cel al românilor, sârbilor și slovacilor, ținut la Budapesta în anul 1895, sau la nivel european, în congrese ale păcii, cum a fost cel ținut la Berna, la 14 iunie 1892, și în adunări interparlamentare, cum a fost cea de la Bruxelles din 13–16 august 1892)⁴⁵ au fost înfățișate aceste aspecte ale asupririi naționale din imperiu.

Populația nemaghiară din monarhie a sesizat pericolul ofensivei deznaționalizării, și s-a pregătit pentru rezistență, încercând să impună amânarea proiectelor școlare tedențioase sau să împiedice sancționarea lor. Educatorii poporului (preotul și dascălul), adevărați lideri ai comunității, au avut de înfruntat abuzurile și ilegalitățile aparatului administrativ, recunoscut prin ostilitatea sa față de revendicările naționale.

La rândul lor, românii din Transilvania au depus și ei eforturi impresionante pentru a depăși greutățile și a asigura baza materială necesară supraviețuirii școlilor confesionale. O parte din fondurile comunale⁴⁶, ale ținuturilor grănicerești⁴⁷, ale fundațiilor create prin bunuri donate de persoane particulare, ale instituțiilor bancare și industriale⁴⁸, veniturile proprietăților bisericești și școlare, precum și fondurile distribuite de societățile și asociațiile cultural-naționale, în rândul cărora la loc de frunte se situează „Astra”⁴⁹, încasările survenite în urma organizării unor manifestări cultural-artistice sau contribuția benevolă a cetățenilor, ajutoarele materiale venite din partea statului român⁵⁰, au constituit sursele primordiale de subvenționare a școlilor românești din Transilvania și de ajutorare a elevilor ce le frecventau.

Existența statului român independent a însemnat pentru românii din Transilvania un permanent punct de raportare și de sprijin moral și material. Astfel, Parlamentul României s-a angajat în consolidarea legăturilor cu frații transilvăneni, scriind prin aceasta o nouă pagină din istoria manifestării unității românești. Majoritatea membrilor din legislativ au socotit această chestiune o datorie de onoare, izvorâtă din sentimentul puternic de solidaritate națională.

Guvernele Ungariei au încercat să zădărnicească această manifestare firească. Prin ordonanța ministerială din anul 1883, care avea în vedere Legea învățământului secundar, se interzicea școlilor românești transilvănene primirea de ajutoare de la un stat străin, încălcarea acestei dispoziții conducând chiar la închiderea instituției.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 327-329; Victor Popeangă, *Școlile românești din Transilvania și lupta pentru Unire (1867-1918)*, Editura Didactică și Pedagogică, București 1974, p. 25-29; Mircea Păcurariu, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu (1796-1986)*, Editura Arhiepiscopiei Sibiului, Sibiu, 1987, p. 64

⁴⁵ Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată (1885-1901)*, vol. II, Editura Ziarului „Universul”, București, 1928, p. 189

⁴⁶ Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania 1774-1805*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1966, p. 67

⁴⁷ C. Göllner, *Regimentele grănicerești din Transilvania 1764-1851*, Editura Militară, București, 1973, p. 140

⁴⁸ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Cluj, *fond Școala confesională Măgoaja*, dos. 37, f. 1-3; dos. 40, f. 24; dos. 41, f. 29-31; dos. 85, f. 46

⁴⁹ Vasile Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, Editura Științifică, București, 1968, p. 70-130

⁵⁰ Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (ASTRA) și rolul ei în cultura națională (1861-1950)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986, p. 68

În ciuda acestor restricții, sume importante de bani sau alte mijloace materiale au ajuns la românii din Imperiu. Ele au fost alocate în special din fondurile Academiei Române, ale societății culturale *Transilvania* și ale Ministerului Învățământului, sau prin eforturile unor personalități politice și culturale ale vremii, precum Mihail Kogălniceanu, oameni ai marii finanțe (un exemplu elocvent fiind Eugeniu Carada) etc.⁵¹. S-a adăugat contribuția filantropică a cetățenilor simpli, de multe ori rămași în anonimat, care s-a înscris în același perimetru de solidaritate națională.

Efectul acestor dovezi de unanimă susținere a cauzei românești de dincoace de Carpați s-a resimțit puternic în sânul societății din Transilvania. Faptul este ilustrat sugestiv de scrisoarea de mulțumire redactată de conducerea școlii din Zărnești, pentru primirea a 96 de cărți didactice și juridice tipărite de statul român: „...cred că veți înțelege câtă bucurie ne-a cauzat nouă această aducere aminte de noi, din partea fraților noștri din România”⁵².

Parlamentul a înscris anual în bugetul țării rubrica destinată pentru fondurile bănești ce urmau a fi trimise școlilor și bisericilor românești din străinătate. Din sumele alocate, o parte au fost destinate Transilvaniei. S-au acordat ajutoare și instituțiilor românești din Macedonia și din restul Imperiului Otoman, precum și pentru așezămintele culturale ale românilor bucovineni. Totalul sumei înscrise pentru anii 1892-1895 a fost de peste 2 milioane de lei, sumă acceptată de membrii Parlamentului fără rezerve. Pe seama Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice au fost votate, în același ciclu parlamentar, credite suplimentare și extraordinare⁵³.

Transilvaniei i s-au alocat sume importante, așa cum reiese dintr-un manuscris al vremii, în care se face reconstituirea financiară a distribuirii fondului de ajutorare⁵⁴. Datele cuprinse în respectivul document permit identificarea destinatarilor. Astfel, pentru susținerea școlilor s-au alocat 675.500 lei, pentru biserici 3.700 lei, pentru publicații de cercetare 25.500 lei, pentru burse 6400 lei, pentru societăți și asociații 9500 de lei. Totalul sumelor trimise în Transilvania din fondul Ministerului Învățământului și Cultelor au reprezentat aproximativ 1/3 din totalul de 2 milioane de lei înscrși în bugetul pentru școlile și bisericile românești din străinătate. Din suma atribuită Transilvaniei, cele mai importante contribuții financiare (93,31% din total) au fost direcționate către instituțiile școlare⁵⁵. De asemenea, pe seama școlilor susținute de comunitățile ortodoxe s-au dirijat sume aproape împătrite față de cele destinate școlilor românești greco-catolice. Faptul este explicabil. Unirea unei părți a românilor cu Biserica Romei la sfârșitul secolului al XVII-lea a fost condiționată din partea ortodocșilor și de asigurarea dezvoltării învățământului cu sprijinul statului habsburgic⁵⁶. Așa se explică faptul că școlile din Blaj, cu o vechime de peste 150 de ani, au avut o situație relativ mai bună comparativ cu cele ortodoxe.

⁵¹ *Monitorul Oficial*, nr. 275, din 12 / 24 martie 1892, p. 7373; Vasile Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 194-209; Vasile Netea, *op.cit.*, p. 258; Mariu Theodorian-Carada, *Efimeridele. Însemnări și amintiri*, vol. I, București, 1930, p. 136-181

⁵² Biblioteca Academiei Române (în continuare: B.A.R.), *fond George Barițiu*, dos. 989, f. 211

⁵³ *Monitorul Oficial*, 1892, din 15 / 27 aprilie, p. 309

⁵⁴ B.A.R., *fond D. A. Sturdza*, XI, Varia I

⁵⁵ *Ibidem*

⁵⁶ Nicolae Albu, *Din trecutul învățământului românesc al județului Alba*, în *Apulum*, 1977, p. 742; Idem, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944, p.172-173; N. Cosma, *Descălii Blajului*, Editura Demiurg, București, 1994, p. 46-48; Maria Someșan, *Începuturile bisericii române unite cu Roma*, Editura All, București, 1999, p. 53, 81

Din această perspectivă, o atenție sporită s-a acordat „școlilor centrale” din Brașov, cuprinzând școlile elementare, gimnaziul, o școală reală și una comercială. Diverse personalități politice, culturale și religioase au apreciat importanța acestui complex educațional românesc. Alexandru Odobescu l-a denumit „un somptuos edificiu național”⁵⁷. La rândul său, Mitropolitul Andrei Șaguna a caracterizat gimnaziul drept „o coroană a întregii trebi școlare din Ardeal”⁵⁸.

La 23 iunie 1898, Manole Diamandi, figură emblematică a vieții economice și culturale din Brașov, a precizat, într-un memoriu adresat primului-ministru D. A. Sturdza, că școlile din acest oraș, fiind favorizate de așezarea lor aproape de granița României, respiră atât din „centrul culturii românești, din capitala României, cât și din ideile poporului românesc al Ardealului”⁵⁹. Concluzia negustorului brașovean este sugestivă: „...păstrarea lor înseamnă întărirea neamului românesc”⁶⁰.

Situația specifică a școlilor centrale din Brașov explică dirijarea pe seama lor a sumei de 241.000 de lei, deci 35,18 % din totalul de 675.500 lei acordat școlilor românești. De menționat că accesul în aceste instituții de învățământ nu a fost blocat elevilor români greco-catolici, ele fiind frecventate și de tinerii veniți din România, îndeosebi din județele limitrofe Brașovului, precum Buzăul, Dâmbovița și Prahova⁶¹. Astfel, incinta lor a devenit un teren propice manifestărilor de solidaritate și de consolidare a legăturilor naționale, barierele confesionale și granițele politice trasate arbitrar fiind anulate.

Stipendiile au ajuns în Transilvania prin intermediul unor personalități importante ale vieții culturale și politice din acest spațiu. Numele cel mai frecvent întâlnit în documentele timpului a fost cel al parohului Bisericii „Sfântul Nicolae”, Vasile Voinea, prin intermediul căruia s-au transmis atât sumele destinate școlilor din Brașov, cât și cele acordate altor stabilimente de instrucție românească din Imperiu. Urmează Cornel Diaconovici, care a făcut același serviciu pentru școlile confesionale greco-catolice. Sunt menționați, de asemenea, George Barițiu, Vasile Lucaciu, Augusta Orghidan și Onoriu Ilea ultimii doi fiind membri ai familiei lui Ioan Rațiu, Maria Cosma, frații Aurel și Iacob Mureșan, Alexandru Roman, Ioan Rusu Șirianu, George Dima și ierarhii Miron Romanul, Ioan Vancea și Victor Mihali (ultimii doi greco-catolici).

Aceste ajutoare au ajuns la Blaj, Turda, Sibiu, Șomcuta Mare, Satu Mare, Beiuș, Oradea, Brad, Șiria, Lugoj, Timișoara etc. Toate localitățile menționate au reprezentat tot atâtea puncte de reper, prin care s-a asigurat popularizarea acțiunii de solidaritate a românilor din statul liber cu cei din Imperiu⁶².

În anii 1895-1900, problema cea mai însemnată care a stat în atenția factorilor de conducere ai României a fost legată de renta acordată de statul român școlilor

⁵⁷ *Revista română*, 1862, nr. 35, p. 455

⁵⁸ Silvia Popa, *Institutul de fete Henriette Vautier. Contribuții la istoria învățământului brașovean*, în *Cumidava*, 1971, p. 703-704; Andrei Șaguna, *Istoria Bisericii Ortodoxe răsăritene universale de la întemeiere până în zilele noastre*, vol. II, Sibiu, 1860, p. 215

⁵⁹ Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna. Monografie istorică*, Sibiu, 1911, p. 172

⁶⁰ B.A.R., *fond D. A. Sturdza*, IX, Varia I

⁶¹ Andrei Bârseanu, *Istoria școalelor centrale române greco-ortodoxe din Brașov*, Brașov, 1902, p. 517-518

⁶² Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României 1866-1900*, Editura Socec, București, 1925 (în continuare: *Istoria contemporană...*), p. 308. Vezi și ediția cu același titlu apărută în anul 2002 la Editura Universității „Titu Maiorescu”, București, 384 p.

românești din Brașov. Această contribuție financiară a fost pusă sub semnul întrebării și de către unii lideri politici români. Radical în acțiune s-a dovedit a fi D. A. Sturdza, care a refuzat să o plătească după instalarea la putere a guvernării liberale, în toamna anului 1895. Măsura s-a luat exclusiv în urma inițiativei personale a lui D. A. Sturdza, și ea nu a angajat pe ceilalți membri ai Partidului Liberal. Astfel, în spațiul parlamentar s-a declanșat o amplă dezbatere pe marginea acestui subiect sensibil. Gestul lui Sturdza a fost cu atât mai reprobabil cu cât, în timpul guvernării liberale, sub președinția lui P.S. Aurelian, subvenția a fost achitată (decembrie 1896 - aprilie 1897)⁶³.

Situația școlilor românești din Brașov era una dificilă, deoarece guvernul ungar a solicitat ultimativ factorilor locali de conducere să nu mai accepte niciun stipendiu din Regat. Membrii consistoriului, în frunte cu mitropolitul Miron Romanul, împreună cu Eforia școlilor din localitate, au căutat o soluție optimă pentru ieșirea din acest impas. În ultima instanță, s-a apelat la arbitrajul forurilor judiciare din România⁶⁴.

În sesiunea parlamentară 1898-1899 disputele s-au reluat. Nemulțumirile s-au intensificat în timpul derulării procesului pe care comitetul parohial al Bisericii „Sfântul Nicolae” din Șcheii Brașovului l-a intentat, în toamna anului 1898, pentru neplata datoriei. S-au adus în fața instanței judecătorești acte care dovedeau neîntreruptele ajutoare financiare primite de la București, în urma unor contracte încheiate de ambele părți⁶⁵. De reglementarea diferendului pe cale juridică nu era străin un mic grup parlamentar, avocați ai baroului Ilfov sau o serie de personalități ale vieții economice și politice, reunind membri ai grupărilor existente în ambele partide de guvernământ⁶⁶.

În Transilvania, eforturile s-au axat pe aceleași coordonate ca și în România. O activitate intensă s-a desfășurat pentru a se dovedi drepturile bisericii din Șcheii Brașovului de a primi respectivul ajutor financiar.

În final, s-a elaborat un proiect de lege care specifica faptul că statul român urma să acorde pentru gimnaziu și școala ortodoxă de acolo sumele de bani în regim de urgență. Inițiativa a fost dezbătută în Senat la 23 februarie 1900 și a fost prezentată în plen de Grigore Tocilescu. Apelând la resursele educative ale istoriei, senatorul a avut prilejul să facă o amplă incursiune în trecutul poporului român. Vorbitorul a prezentat vechile legături culturale și comerciale dintre cele trei țări române, relațiile complexe cu Brașovul, considerat placa turnantă a comerțului românesc, daniile făcute de domnii Țării Românești și ai Moldovei bisericii românești de acolo. La sfârșitul intervenției sale, demnitarul a adresat un apel colegilor săi ca proiectul să fie votat în unanimitate, considerând că țara se găsea în una din acele zile înălțătoare „în care un neam întreg trăiește viața unor zecimi de secole, viața întregului său trecut”⁶⁷.

Între numeroasele luări de cuvânt, care au abordat problema rentei, cea mai clară expunere a fost prezentată de Titu Maiorescu. Analizând modul în care s-a

⁶³ Idem, *Discursuri parlamentare cu priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I* (în continuare: *Discursuri parlamentare...*), vol. V (1895-1899), Editura Librăriei Socec, București, 1915, p. 79; Vasile Netea, *op. cit.*, p. 291-292; Vasile Oltean, *Școala românească din Șcheii Brașovului*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 41

⁶⁴ Romulus Seișanu, *op. cit.*, p. 101

⁶⁵ B.A.R., *fond D. A. Sturdza*, XI, Varia XVIII

⁶⁶ Romulus Seișanu, *op. cit.*, p. 106-107

⁶⁷ D.S., 1899/1900, nr. 42, din 23 februarie 1900, p. 610-612

constituit și s-a legiferat venitul respectiv, marele bărbat de stat a criticat atitudinea lui D. A. Sturdza. În continuare, s-au făcut referiri la adresa conducerii politice a Ungariei, care nu avea niciun drept să stopeze un alt stat în acțiunea lui de a-și plăti datoriile⁶⁸. Titu Maiorescu nu s-a limitat doar la această pledoarie, ci a expus problema și în fața baronului Aloys Lexa von Aehrethal, noul ministru de externe al Austro-Ungariei, care l-a asigurat că va media favorabil pe lângă guvernul din Pesta⁶⁹. La tratativele duse de reprezentantul Austro-Ungariei pentru reglementarea veniturilor acordate școlilor brașovene s-a referit și ministrul de externe Ioan Lahovary, într-o alocuțiune din februarie 1900⁷⁰.

Încheierea în mod convenabil a negocierilor a fost facilitată de dizolvarea guvernului Bánffy Dezső, care a fost înlocuit cu cel condus de Széll Kálmán. Noul prim-ministru al Ungariei a propus un program politic mai conciliant față de naționalități, atitudine solicitată de majoritatea societății civile din Imperiu⁷¹.

În notele diplomatice referitoare la renta școlilor din Brașov se preciza că pe viitor statul ungar nu va mai aproba nicio subvenție venită din partea statului român pentru alte școli din Transilvania, iar România se angaja să nu mai acorde alte subvenții. A fost vorba despre o atitudine diplomatică din partea statului român prin care s-a urmărit calmarea spiritelor. În timpul discutării proiectului, Take Ionescu a ținut totuși să atragă atenția că, dacă posibilitățile de subvenționare sunt închise pentru stat, „particularii vor putea da și de acum înainte pentru școlile și bisericile de dincolo banii lor”⁷².

Cuvintele omului politic român au găsit rezonanță în rândurile Academiei Române și ale „Ligii Culturale”. Astfel, s-au editat numeroase publicații literare și științifice, sau de popularizare a actului cultural, care s-au răspândit atât în România, cât și în Transilvania. De un ajutor substanțial au fost manualele școlare editate în România, care au servit ca model pentru manualele tipărite dincoace de Carpați. Bibliotecile românești din Transilvania au găsit, la rândul lor, diverse posibilități de achiziționare a cărților din Vechiul Regat⁷³.

Circulația tipăriturilor românești a întâmpinat reale dificultăți, reprezentanții statului dualist interzicând intrarea în Transilvania a titlurilor de carte și a gazetelor din România. În Parlament s-a protestat energic împotriva acestor practici antidemocratice. Petre Grădișteanu a reluat în Senat discuțiile privind relațiile culturale dintre cele două state, arătând că, în timp ce în România intrau 27 de jurnale în limba maghiară, nici unul românesc nu poate pătrunde dincolo de granițele regatului român⁷⁴. Eforturile pentru identificarea celor mai eficiente căi de difuzare a cuvântului scris dinspre România spre Transilvania s-au împletit cu activitatea de răspândire în țara liberă a lucrărilor și a periodicelor românești apărute în interiorul arcului carpatic. Din acest punct de vedere, în repetate rânduri, Parlamentul a devenit un for animat de crezul

⁶⁸ Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare...*, p. 283; Aurelia Bunea, *Parlamentul României în sprijinul învățământului românilor din Transilvania (1895-1898)*, în *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”*, Seria Historica, 1970, fasc. 2, p. 73-77

⁶⁹ Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare...*, p. 285-333; A.J.P. Taylor, *op. cit.*, p. 183

⁷⁰ Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare...*, p. 498-500

⁷¹ *Ibidem*, p. 503

⁷² D.S., 1899/1900, nr. 43, din 2 martie 1900, p. 604

⁷³ Vasile Netea, *op. cit.*, p. 311; Ioachim Crăciun, *Biblioteci și cititori români în trecut și azi*, Tiparul Tipografiei Arhiepiscopale Sibiu, Sibiu, 1940, p. 33

⁷⁴ D.S., 1904/1905, nr. 11, din 24 decembrie 1904, p. 58

potrivit căruia presa românească are datoria să reflecte viața națională a românilor de pretutindeni. Ca urmare, cele mai însemnate publicații românești din monarhia dualistă de la sfârșitul secolului al XIX-lea au ajuns adeseori la București. Din paginile lor au fost preluate numeroase informații care se refereau la diferite aspecte din viața românilor de dincoace de Carpați, precum și la lupta lor pentru drepturi firești în plan economic, social, politic și cultural.

Membrii legislativului au militat pentru o cultură națională unitară, conștientizând atât rolul promotor al statului român pentru împlinirea acestui obiectiv, cât și necesitatea unor puternice interacțiuni cu românii ardeleni. În prim-planul activității lor de ajutorare morală și materială a fraților transilvăneni s-au situat învățământul și școala. Rezultatele nu au întârziat să apară, tineretul studios român de pe ambele versante ale Carpaților fiind plin de energie și de entuziasm întru sprijinirea acțiunilor culturale și politice puse în slujba idealului de unire și independență⁷⁵.

Pe drept cuvânt Nicolae Iorga, un fin cunoscător al societății românești din Transilvania, relatează că a întâlnit în Ardeal „o sărăcie plină de suflet”⁷⁶. De aceea, marele istoric a prezentat adeseori în scrierile sale atât situația materială precară a românului ardelean, cât și misiunea patriotică a statului independent, care avea ca obiectiv major susținerea necondiționată a acestuia.

Problema învățământului și a culturii din Transilvania s-a bucurat de atenția opiniei publice interne și europene, ea reușind să se impună în realitățile epocii moderne, în care s-au polarizat toate năzuințele de unitate națională.

⁷⁵ Titu Maiorescu, *Istoria contemporană...*, p. 104-105

⁷⁶ Nicolae Iorga, *Oameni cari au fost*. Antologie, ediție îngrijită, note și comentarii de Valeriu și Sanda Râpeanu. Studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, Editura Militară, București, 1975, p. 235

Imaginea Angliei în activitatea și relațiile diplomaților români din secolul al XIX-lea

Dana PANTEA

The Image of England Reflected in the Activity and Accounts of the Romanian Diplomats in the 19th Century

Abstract. During the 19th century the Romanian intellectuality fought for the fulfillment of the ideals of illuminating the masses, of the Union and of the independence ideals carried out during the main events of 1848, 1859, 1877. In all their actions the Romanian diplomats and patriots viewed England as a partner and a supporter. The present study analyzes both official correspondence and private letters of the prominent Romanian political personalities and reveals the image of England, both a positive and a critical one, according to the attitude and interests England had as an imperial and commercial power.

Keywords: correspondence, diplomats, the British Empire, the Ottoman Empire, union, independence

Originea națiunii engleze s-a regăsit în întemeierea unui stat puternic, care, încă de la începuturile sale, a recunoscut ca legitime interesele poporului englez. Acest popor a fost mereu încurajat să respecte legea, dar, și statului i s-a reamintit mereu că legea era făcută și pentru el. Această ideologie a stat la baza revoluției, câștigată tocmai pe aceste considerente, care, în secolele următoare, au stat la baza constituirii identității Angliei moderne¹.

În perioada 1688-1815 Anglia a trăit trei evenimente importante, care i-au marcat evoluția istorică viitoare. Acestea sunt: trecerea de la o guvernare monarhică la una oligarhică, făcută prin cabinetul răspunzător în fața Camerelor; al doilea eveniment este războiul cu Franța, care i-a asigurat Angliei supremația pe mare și în consecință posibilitatea de a deveni un imperiu colonial; iar al treilea este revoluția agricolă și industrială, care prin consecințele ei, a provocat o revoluție politică². Anglia secolului al XIX-lea va fi o Anglie a democrației deoarece clasa conducătoare a păstrat legătura cu țărani și pentru că instituțiile statului au atenuat o parte din nedreptăți, iar clasele conducătoare au acceptat puterea parlamentului, astfel încât elitele engleze nu s-au manifestat împotriva parlamentului. Tranziția spre democrație s-a făcut încet, drepturile politice au fost exinse fără să provoace tulburări sau revolte, astfel s-a creat o țară prosperă într-o lungă perioadă de pace, care a fost epoca victoriană. Religia a jucat și ea un rol important în politică; la mijlocul secolului al XIX-lea cea mai mare parte a englezilor erau religioși, dar nu aparțineau aceleiași confesiuni, fapt care a adus „o influență stabilizatoare în conflictul dintre partide și clase”³.

¹ Robert Colls, *Identity of England*, New York, Oxford University Press, 2002 p. 13

² Andre Maurois, *Istoria Angliei*, vol. II, București, Editura Politică, 1970, p 102

³ G. M. Trevelyan, *Istoria ilustrată a Angliei*, București, Editura Stiințifică, 1975, p.697

Pe planul politicii externe Anglia nu privea cu ochi buni Rusia a cărei putere creștea, așa încât a susținut Imperiul Otoman cu scopul de a-l însănătoși. Motivele neînțelegerilor dintre cele două țări au fost atât de ordin politic cât și economic: deoarece Anglia importa mult prin porturile aflate pe teritoriul Rusiei, aceasta a aplicat o politică protecționistă punând taxe vamale foarte mari pe mărfurile englezești și și-a exportat propria marfă, care din punct de vedere calitativ era inferioară celei englezești, și a cerut prețuri mai mici⁴.

Având în vedere faptul că și Franța avea neînțelegeri cu Rusia, amândouă țările îi declară Rusiei război în 27 martie 1854 când aceasta a invadat provinciile tucești. Este prima dată când se manifestă o mare putere în stat, puterea presei. William Russel, reporter al ziarului *Times*, primul corespondent de război, a ținut la curent opinia publică cu privire la desfășurarea războiului și la situația dezastruoasă a soldaților englezi cărora le lipseau nu numai alimentele, ci și îngrijirile medicale, ceea ce a și cauzat pierderi importante din rândul oștenilor bine pregătiți. În urma tratatului de pace de la Paris din 1856 i s-a interzis Rusiei să aibă flotă în Marea Neagră și s-a menținut Imperiul Otoman. Una din consecințele mai îndepărtate ale războiului a fost sufragiul femeilor în Anglia, iar alta reorganizarea serviciului sanitar, care funcționase dezastruos în timpul războiului și care a fost reorganizat de o femeie, celebra Florence Nightingale.

Pentru Europa, Marea Britanie a reprezentat țara care a pășit cu cel mai mare dinamism spre o economie modernă și spre o reînnoire a instituțiilor prin transformări, care le-au permis înaintarea pe linia democratizării societății. Multiplele schimbări prin care a trecut țara - de la o structură predominant agrară, la una semi-industrializată la început - ajungând pe parcursul secolului cea mai industrializată din lume au fost determinate și de politica externă al cărei interes era apărarea căilor de comunicație cu coloniile, sursa de materii prime și de desfacere a produselor din regat⁵.

Sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea a fost marcat de puternice schimbări istorice în sud-estul Europei. Revoluția franceză și-a extins influența la nivelul politicii românești stimulând proiecte de reformă în gândirea noii intelectualități, Franța se alătură Rusiei împotriva Imperiului Otoman, în timp ce Anglia îi susține pe turci, fiind astfel interesată de soarta Principatelor. Atmosfera politică a secolului al XIX-lea a început cu un progres al revendicărilor celor două principate, în sensul că soarta lor a ajuns în dezbaterile internaționale în urma cărora li s-au garantat anumite privilegii care trebuiau respectate. În ceea ce privește Transilvania, răsunetul răscoalei lui Horea o face cunoscută, ajungând la nivelul opiniei publice europene. Concluzia la care au ajuns românii din cele trei provincii în urma acestor experiențe, concluzie care va determina modul de a acționa în secolul al XIX-lea, a fost necesitatea îmbinării propriilor acțiuni cu cele de la nivel internațional⁶.

Secolul al XIX-lea a fost un secol cu transformări radicale și în viața românilor din cele trei provincii. Contactele tot mai dese cu Occidentul au dus la schimbări economice, sociale și culturale, la formarea unei elite intelectuale, care a luptat, în spirit european pentru formarea națiunii române. Profunde transformări precum și

⁴ Paul Cernovodeanu, *Relațiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803-1878)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986, p. 14

⁵ *Ibidem*, p. 7, 9

⁶ Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, București, Editura Corint, p. 270-271

spiritul militant pentru formarea națiunii se înscriu în atmosfera specifică din sud-estul Europei, unde se duce o luptă susținută pentru afirmarea ființei naționale, o luptă, în care românii au ceva în plus, care îi conduce spre Occident: latinitatea.

Pe această linie, românii au organizat Revoluția de la 1848, au realizat Unirea Principatelor, au obținut independența, și-au organizat instituțiile după model european după ce au început să călătorească și să studieze la universitățile din Occident. În preajma Revoluției de la 1848 societatea românească trăia din plin contrastele dintre ocupația Rusiei și a Regulamentului Organic și reminiscențele stăpânirii otomane, dintre interesele boierimii vechi și mica boierime care se îndrepta cu pași repezi spre formarea noii clase, a burgheziei. Dorința de independență și-a spus cuvântul și la românii din Transilvania, încadrându-se în același spirit european. Revoluția pașoptistă a fost o mișcare a intelectualilor care au formulat obiectivele și au gândit strategia pornind de la emanciparea națională, cerând libertăți individuale, instituții liberale, creșterea rolului cetățenilor în treburile publice.

La jumătatea secolului al XIX-lea o mare parte a luptătorilor pentru împlinirea idealurilor de la 1848 au purtat o corespondență bogată pentru organizarea și desfășurarea revoluției. Unul dintre aceștia este Aron Florian, care a corespondat cu contemporanii săi din Transilvania, Țara Românească, și Moldova, dintre care, în mod deosebit cu Ioan Maiorescu și George Bariț. Scrisorile sale nu sunt scrise doar de dragul de a scrie, găsim un interlocutor deosebit în Bariț, el își exprimă convingerile democratice, patriotismul, analizează problemele mari ale societății românești din vremea lui, mașinațiunile boierilor, seisme politice ale epocii, punându-și spiritul său în slujba cititorilor⁷.

Un document istoric de mare valoare este corespondența lui C. A. Rosetti, corespondență, care întinsă pe patru decenii, cuprinzând un spectru foarte larg, de la viața lui particulară, și cea de om politic, la viața generației sale cu schimbări profunde în domeniul social, economic, politic, civil, se constituie într-o mărturie a mentalității unei epoci. Corespondența lui poate fi pusă alături de cea a lui M. Kogălniceanu, I. Ghica, I. C. Brătianu, făcând lumină în cele trei momente de mare afirmare națională din secolul al XIX-lea: Revoluția de la 1848, Unirea și Războiul de Independență. Scrisorile sale sunt scrisori-manifest, scrisori-pamflet, scrisori de cabinet diplomatic, scrisori prin care îndeamnă, informează prietenii, politicienii din Transilvania și București despre acțiunile sale la Paris și Londra, toate acestea făcute sub imperativul vieții sale: dragostea de patrie. Nu o dată scrisoarea sa este o lecție, subiectul politic este întotdeauna dominant, analiza politică a forțelor și intereselor europene este întotdeauna justă, aceasta nu-l împiedică însă să se sfătuiască cu I. Ghica la Constantinopol, cu M. Kogălniceanu la Iași, cu generalul Magheru la București, cu Dumitru Brătianu la Londra, cu I. C. Brătianu la Paris. Rosetti studiază, citește ziarele străine, prezintă oamenii politici occidentali, știe cu cine trebuie ținută legătura, pe cine trebuie să evite, cunoaște desfășurarea politică a fiecărei țări europene față de cele trei provincii românești, dovedind în tot ceea ce face un spirit analitic de mare anvergură⁸.

Corespondența, pe care a purtat-o Rosetti cu Kogălniceanu, referitoare la pregătirea Unirii Principatelor este un document istoric revelator pentru modul în care

⁷ Ștefan Pascu, Iosif Pervain, Ioan Chindriș, Titus Moraru, *George Bariț și contemporanii săi*, vol I, București, Editura Minerva, 1973, p. 1-7

⁸ C. A. Rosetti, *Corespondență*. Documente literare, București, Editura Minerva, 1980, p. V-VIII

au fost conduse destinele țării, pentru cum s-au susținut și îndemnat, pentru mijloacele pe care le-au utilizat în relația cu marile puteri pentru a le convinge să susțină Principatele. Schimbul de scrisori dintre cei doi scoate în relief opera de gânditor politic a fiecăruia dintre cei doi până la disensiunile apărute în ceea ce privește programul de guvernare și monstruoasa coaliție. În această perioadă Rosetti acționează mult de la Paris, îi cheamă pe cei de acasă la conlucrare, le cere articole ca să le publice în Paris și la Londra, relatează ce se scrie despre români în cele două capitale și analizează aceste articole pentru a vedea cum să continue, organizează meetinguri.

Pe acest fundal de luptă pentru realizarea Unirii, e firesc să găsim prefigurată imaginea Angliei, o Anglie șovăitoare, care slujește intereselor ei proprii în primul rând, și anume menținerea legăturilor comerciale cu India, ceea ce o determină să fie de partea Imperiului Otoman. Cu această atitudine se confruntă fiecare român plecat să caute suportul englezilor pe plan internațional. Rosetti face o analiză pertinentă a fiecărui articol, a fiecărei atitudini noi sau schimbate pentru a ști ce e de făcut pentru obținerea unei opinii favorabile țării sale.

Într-o scrisoare pe care Rosetti i-o trimite lui Kogălniceanu în noiembrie 1855, îl felicită pentru publicația pe care acesta a scos-o, *Steaua Dunării*, în programul căreia figurează susținerea unirii și autonomiei Principatelor, și se oferă să devină corespondentul din Paris al acestei reviste, ceea ce va și deveni în timp. Un an mai târziu, în ianuarie 1856, îi mulțumește lui Kogălniceanu pentru că poate avea o corespondență regulată cu Moldova și îl informează despre activitatea lui și a câtorva români: „Căci frate, noi, pe cât ne iartă mijloacele, lucrăm, și lucrăm necurmat, atât în Englitera cât și aici, pentru relizarea programului dumitale”⁹. Ceea ce-i relatează în continuare arată activitatea plină de fervoare pe care Rosetti nu pregetă să o defășoare în Anglia, lucrând prin intermediul ziarelor pentru scopul propus: „Avem în Englitera o publicitate întinsă; publicăm pe toată săptămâna câte două și trei articole de câte un metru fiecare; și orice vei trimite, piste câteva zile ți-o voi întoarce-o tipărită în foile engleze”¹⁰.

Suferă ca și exilat, și pentru că mulți români, cuprinși de teamă nu mai îndrăznesc să treacă la acțiune sau să-l susțină, și realizează că lipsa de acțiune i-a făcut să piardă mult, inclusiv poziția Angliei: „Acum teamă-mi este că va fi prea târziu. Când vorbeam cu fratele V. Alecsandri pe Bulevardul italienilor aveam multe de făcut și mari sorți de izbândă. Atunci Sebastopolul nu era luat; atunci rezelul era deschis și englezii ar fi jucat pe taler, cum zice rumânul, pentru câteva mii de oameni pe carii i-am fi putut dovedi că-i va găsi la noi. Și dacă guvernul s-ar fi sfiit, în câteva meetinguri la London și-n orașele cele mari, am fi izbutit a sili guvernul”¹¹. Rosetti nu se lasă înfrânt și dezamagit, pentru el o analiză politică din care rezultă greșelile trecutului nu înseamnă renunțare, ci din contră, învățarea unei lecții și aprecierea justă a situației din momentul respectiv. Astfel în aceeași scrisoare, continuă:

„...Poziția aptuală, iat-o pe cât o știu. Oamenii cari sunt lângă împăratul m-asigură că el a lucrat în taină, prin Seebach, ca să dobândească pacea, cu scop d-ași răzbuna uciderea lui Napoleon I, că dorința lui înnascută și moștenită este alianța cu Rusia și ură cu Englitera.

⁹ *Ibidem.*, p. 287

¹⁰ *Ibidem.*, p. 288

¹¹ *Ibidem.*, p. 292

Englittera neavând nici o organizație de rezbel în acest doi nu putu face nimic, decât a organiza acum, când este gata a intra cu onoare și cu glorie în rezbel, a încheia pacea este cel mai mare neajuns, și tocmai aceasă poziție, explicată Rusiei de Napoleon, a înduplecat-o a face pacea. Așadar, pacea este sigură, îmi spun toți. Însă, în poziția cea critică în care este Englittera și însuși Napoleon, nu putem ști desigur ce se va face. Napoleon a lucrat, dar lucrează și Englittera și, se poate prea bine, că tocmai când va fi să se-ncheie pacea, să izbucnească vreun neajuns, vro neînțelegere. Apoi, chiar de va fi în adevăr pacea, după ce pierdurăm Unirea Principatelor, trebuie oare să pierdem și puținul bine ce am putea smulge?”¹².

După această analiză, cu o intuiție politică extraordinară, trasează direcțiile pe care românii ar trebui să acționeze față de Anglia: „Dacă dar, acum, am izbuti, pe de-o parte, să dăm Engliterii o dovadă că moldo-muntenii vor unirea; dacă, pe d-alta, vom izbuti a pleda cauza noastră într-un meeting două, având pentru noi mulți din oamenii cei mari ai Engliterii, cu carii Dumitru Brătianu este necurmat în raport, având ș-aci mulți asemenea cu noi, cine mai știe! Poate că vom izbuti a le smulge chiar Unirea? Mai cu seamă când Englittera nu va cere decât pricină ca să supere pe Rusia, și când această chestie are pentru sine dreptatea și interesul Europei”¹³.

Știe de atitudinea consulului Colquhoun precum și de cea a ambasadorului Angliei la Constantinopol, Redcliffe, care se opun unirii, în timp ce Clarendon se împotrivesc deoarece crede că Principatele nu doresc unirea, în consecință consideră că îi poate atrage pe englezi de partea românilor: „Cât pentru englez, am încă mari speranțe a-l trage cu noi. A venit ieri Brătianu din London, trimis de Palmerstone și cu scrisori faine. Astăzi la 12 va vedea pe Clarendon. El va face mult. Apoi mai avem ș-alte mijloace d-a influința, d-a lumina pe englezi ș-a combate propunerile lui Redcliffe și Colquhoun”¹⁴. Mijloacele pe care le folosește pentru a-i „lumina” pe englezi sunt aducerea la cunoștință a firmanurilor, pe care vrea să le traducă, înaintarea unor adrese semnate de cincizeci, șaizeci de persoane și publicarea unor articole în ziarele englezești: „În *Daily-news*, asemenea, te asigur că va ieși un articol fain și complet”¹⁵. În martie 1856, îl informează pe Kogălniceanu despre noi articolele apărute în Anglia: „Nu crede c-am cea mai mică știre rea, din contra, făgăduințe câte vrei, jurnalele engleze sînt faine. *Morning-Post*, care scrie subț inspirarea lui Palmerstone, a făcut la 20 un articol minunat. *Morning Herald*, idem. În *Examiner*, asemenea, un prieten al meu, Crowe, a publicat iarăși un articol din cele mai bune”¹⁶. Rosetti îi cunoaște bine pe englezi, știe că îi interesează comerțul, că sunt oameni exacti și calculați, „cu englezii mai cu seamă trebuiesc cifre”, că sunt oameni care se împotrivesc violenței și susțin libertatea și dacă opinia publică are o altă părere decât guvernul, acesta poate să cadă, „În Englittera opiniunea publică contra Turciei crește foarte și se crede mult că ministeriul va căde dacă nu se va uni cu Rusia în acțiune”, și acționează în consecință, furnizându-le englezilor date, cere de la Kogălniceanu cifre referitoare la importul și exportul Principatelor cu Anglia, scrie articole și le publică în ziare, scrie scrisori acasă, îndemnându-și compatrioții la acțiune.

¹² *Ibidem*, p. 292-293

¹³ *Ibidem*, p. 293

¹⁴ *Ibidem*, p. 297

¹⁵ *Ibidem*

¹⁶ *Ibidem*, p. 299

Lui Robert Colquhoun îi scrie și A. G. Golescu, scrisoare pe care consulul o trimite mai departe lui Palmerstone pentru a-l lămuri cu privire la intrarea trupelor turcești în Principate în 1848. Scrisoarea, pe lângă prezentarea comportamentului corect al românilor care au respectat înțelegerile și tratatele încheiate, amintește ajutorul pe care Anglia l-a dat în trecut în situații similare:

„Cred domnule consul general, că este inutil de a vă aminti aici toate situațiile care au decurs din reforma noastră internă. Ați fost martor la calmul și ordinea mijloacelor prin care ne-am câștigat libertatea și independența administrativă. Opera noastră s-a desăvârșit cu o mare ușurință pentru că am fost fermi pe drepturile noastre incontestabile care ne sunt recunoscute prin tratatele lui Baiazid, Mahomed II și chiar prin articolul 5 din Tratatul de la Adrianopol. Cu toate aceste motive care militează atât de puternic în favoarea noastră, vedem cu cel mai mare regret că teritoriul nostru este ocupat de trupele M. S. Împăratului Abdul Medjid. Este adevărat că singura notificare pe care am primit-o până acum de la Excelența Sa Suleiman pașa exprimă dispozițiile sale cele mai binevoitoare, dar prin invazia în sine, considerăm drepturile noastre ca nerecunoscute și apelăm la dv. Pentru rezultatele pe care le-ar avea un asemenea demers, noi dorim din tot sufletul ca pacea și ordinea să rămână în aceeași stare în care le-am păstrat până acum dar, dacă totuși intrigile interne sau externe profită de acest pretext pentru a provoca în țară unele tulburări, noi vă declarăm, domnule consul general, că ne declinăm dinainte orice răspundere.

Sperăm, domnule consul general, că veți informa guvernul dv. cu privire la poziția noastră și că Anglia nu va ezita a ne reînnoi ajutorul generos pe care ni l-a acordat în 1828 într-o situație aproape analoagă”¹⁷.

După realizarea Unirii celor două Principate române, după ce Cuza a fost ales domnitor și în Moldova și în Valahia, a fost necesară activitatea diplomaților români pe lângă marile puteri occidentale pentru a le recunoaște alegerea făcută. Unul dintre diplomați a fost scriitorul Vasile Alecsandri, care în 1878 a publicat în *Convorbiri literare* sub titlul *Estract din istoria misiilor mele politice*, impresiile și corespondența sa diplomatică, în calitatea sa de ministru de externe a lui Cuza.

În urma voturilor unanime din cele două Camere din Iași și București, domnitorul Alexandru Ioan Cuza a trimis Cabinetelor europene o declarație în șapte exemplare, iar una din persoanele însărcinate cu ducerea lor la destinație, este Alecsandri, căruia i-a trimis următoarea scrisoare oficială:

„Domnule ministru,

Trebuieți cerând ca să trimitem o persoană de încredere spre a transmite diverse depeșe importante înaltelor curți a Franței, a Marei Britanie și a Sardiniei, am găsit de cuviință a-ți încredința o asemenea misie delicată. Făcându-ți dar cunoscut această decizie a noastră, te rog să te pregătești a pleca îndată, după ce vei primi instrucțiunile noastre.

Dumnezeu să te ție în a sa sfântă pază.

ALEXANDRU IOAN”¹⁸

¹⁷ *Documente străine despre români*, Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, București, 1979 (în continuare: *Documente străine despre români...*), p. 171

¹⁸ Vasile Alecsandri, *Istoria misiilor mele politice*, București, Editura 100+1 GRAMAR, 2001, p. 10

În această misiune diplomatică, Alecsandri va fi nevoit să facă față rapoartelor primite de către Foreign Office, de la consulii britanici aflați în Principate, multe dintre ele denaturate, din dorința de a susține în continuare Poarta. Iată de exemplu cum suna o telegramă trimisă de Henry Churchill, consulul britanic la Iași în 6 februarie 1859:

„Alegerea lui Cuza în Țara Românească a creat un mare entuziasm aici. Se consideră că s-a efectuat un mare pas spre Unirea care va fi înfăptuită, dacă nu i se vor opune măsuri puternice. În jurnalele din Moldova s-a declarat clar că dacă Poarta va îndrăzni să refuze investitura, românii îi vor respinge autoritatea și, de la primul până la ultimul, își vor apăra drepturile până la capăt”¹⁹.

Aleksandri pornește la drum cu diligență, pe vreme de iarnă, urmând să ceară audiență în Franța, Sardinia și Anglia pentru a-l susține pe Cuza.

În Franța, în urma audienței la împăratul Napoleon al III-lea, Alecsandri a primit îndată suportul pentru domnul Cuza dar și sfaturi foarte bune pentru abordarea problemei cu Anglia, abordare considerată atât de împărat cât și de diplomatul român foarte delicată datorită poziției Angliei față de Poartă:

- „Te îndemn dar, zise Maiestatea Sa, a nu întârzia nicidecum călătoria d-tale la Londra, căci acolo este adevăratul câmp a misiei d-tale. Auce ai găsit calea ușoară fiind politica mea favorabilă chestiei Principatelor; însă la Londra vei găsi oarecare prevenții în contra alegerii Domnului ce e considerată ca o călcare a Convenției și poate chiar ca un act de premeditare în contra integrității imperiului otoman. Misia d-tale e delicată și grea, însă nu perde curajul. Mergi până’ a nu pleca, de te sfătuiește cu contele Walewski, și când vei ajunge la Londra, du-te de vezi pe ambasadorul meu, Duca de Malakoff, care îți va da bune povățuiri”²⁰.

Nu trebuie să uităm nici o clipă faptul că Alecsandri, chiar în calitatea lui de ministru a rămas scriitorul și poetul Alecsandri, astfel, în impresiile sale găsim pe lângă discuțiile de ordin politic și descrieri de locuri și persoane. *Misia mea la Londra mareșalul Pellissier – lordul Malmersbury* începe cu prezentarea drumului de la Paris la Londra, care ține mai puțin de zece ore, făcut pe calea ferată și cu vaporul, prilej cu care face, plin de vervă și umor, portretul tipic al englezului, un John Bull, călător umblat prin lume: „Vaporul era plin de călători ce se întorceau din toate unghiurile lumii, iar dintre toți cel mai interesant în ochii mei, era un John-Bull scurt, gros, roș la față ca o rodie, roș la păr ca un morcov și care venea tocmai de la Honcong în primblare...O primblare de trei luni de la China prin India!...Fericit roșcovan!”²¹

Sosit la Londra îi scrie lordului Malmersbury, ministrul Afacerilor Externe, cerându-i o audiență, iar în așteptarea răspunsului, colindă Londra. Îi place Hyde Park, „întins cât o moșie și verde ca smaraldul”, în care se plimbau echipaje strălucitoare, dar în care birjele nu aveau voie, în schimb era plin de amazoane, aristocrate călare, iar Alecsandri nu pierde ocazia de a face portretul englezoaicei frumoase, portret care, prin linia coloristică și desenul elegant, amintește de cel realizat de Jean Bart: „Spectacol răpitor! Cele mai frumoase fiice ale Angliei pe caii cei mai frumoși de călărie trec în zbor ca niște visuri grațioase. Amazoanele cu obraji îmbobociți ca niște trandafiri,

¹⁹ *Documente străine despre români...*, p. 229

²⁰ Vasile Alecsandri, *op. cit.*, p.31

²¹ *Ibidem*, p. 43

îndeamnă caii lor cu glasul lor armonios, iar fugarii înfocați de alergare joacă în loc, nechează, se alintă sub dezmerdările mânilor albe, și bieții pietoni stau într-un extaz destul de comic, în prezența aceluia vârtej fermecător de grații, de tinereță și de eleganță”²².

Aceeași observație, prezentă în diferite însemnări de călătorie, potrivit căreia englezii nu ies din casă duminică și totul este închis și dedicat religiei, o întâlnim și la Alecsandri. Într-o astfel de duminică merge în Richmond, unde este un parc, „un rai de verdeață”, dar cel mai mult îl impresionează casele, cottage, cu o arhitectură deosebită, așezate pe culmea dealurilor cu grădini minunate, care se întind până la malul Tamisei: „Acele case numite cottage au o arhitectură variată și elegantă, care formează un tablou încântător. Grădinile lor se coboară până în apă cu buchete de copaci, cu straturi de flori și cu verzi covoare de gazon frumos ca o catifea. Multime de luntrișoare înguste pluteau pe oglinda Tamisei legănând copilași bălăiori și trandafirii la față; altele erau conduse de tinere și răpitoare misses, adevărate figuri de keepseak. Spectacol poetic ce încântă privirea și face a crede la realizarea visului de perfecție a omenirii! Cine îl vede nu se poate opri ca să dorească de a trăi și a muri în acel loc de liniște, în sânul acelei naturi zâmbitoare!”²³ Apare imaginea unei vieți de-a dreptul idilice, cu copii frumoși și sănătoși, bine îngrijiți, cu femei frumoase, sportive, trăind într-un peisaj minunat, în case ca din povești, clișee întâlnite la mai mulți călători români, prin care răzbate însă părerea de rău că acasă nu e la fel.

Alecsandri își continuă vizita la grădina botanică, unde, demnă de admirat, este o floare deosebită, pe care grădinarul o urmărește cu mare atenție, iar atunci când înflorește, toți englezii vin să o vadă, spre marea satisfacție a grădinarului, care, atunci, se simte omul cel mai admirat al regatului.

Când Alecsandri primește de la secretarul lui Malmersbury vestea că este așteptat a doua zi de către ministru, dar nu ca persoană oficială, diplomatul își dă seama că acest răspuns conține „cheia politicele engleze în privirea Principatelor”. Lordul, „personaj nalt, demn și sever” îi atrage atenția că este primit ca persoană particulară, deoarece Anglia nu-l recunoaște pe Cuza ca Domn, numai ca și colonel. Alecsandri, dă dovadă de mult tact și diplomatie în discuția cu lordul Malmersbury, îl roagă să primească scrisoarea chiar și așa, din partea unui simplu colonel, apoi îl ascultă cu multă atenție pe lord. Cuvintele acestuia se constituie într-o acuză directă la adresa Principatelor, despre care ministrul spune că au făcut o mare greșală politică, echivalând-o cu dispreț pentru Convenție, dându-i valoarea de atitudine revoluționară, prin care românii, în viziunea lui, doresc să se desprindă de Imperiul Otoman, dovedind un spirit periculos, îndreptat chiar spre cucerirea de noi teritorii. Aceste acuze sunt rezultatul informațiilor pe care ministrul le-a primit de la consuli și de la ambasadorul Angliei la Constantinopol, informații, adesea, intenționat deformate și calomniatoare. Alecsandri este cuprins de o „dureroasă indignare”, dar, cu multă demnitate, cu fruntea sus, privindu-l pe ministru drept în ochi îi dă un răspuns calm, logic, rațional, bazat pe fapte istorice. Diplomatul îi arată lordului situația reală a Principatelor, modul în care au respectat întotdeauna tratatele și suveranitatea Curții, chiar și când Rusia a declarat război Turciei, a invocat prezența lui Henry Bulwer la Divanul ad-hoc și care poate să confirme faptul că nu s-a manifestat nici o dorință împotriva intereselor Turciei, iar la un moment dat, reușește să zmulgă un zâmbet de pe

²² *Ibidem*, p. 46

²³ *Ibidem*, p. 46-47

buzele severului ministru, când, cu talentul său de scriitor și diplomat în același timp, scoate în evidență ridicolul provocat de informațiile calomnioase conform cărora românii ar putea dori să cucerească Parisul sau Londra. Mesajul lui Alecsandri este o pledoarie plină de patriotism, extraordinar de bine documentată, nu numai istoric, dar și economic, prin care își susține țara arătând foloasele economice pe care le-a avut Anglia în 1846, când a fost foametea în Irlanda, iar parlamentul englez a numit Principatele „magaziile de abundență ale Engliterii”. El arată în continuare dorința românilor ca prin libertatea la care visează să-și poată reorganiza țara în interior, instituțiile, economia, să dezvolte comerțul cu Anglia, pentru „a profita de rodul pământului nostru spre a introduce la noi, prin canalul schimbului comercial, confortul civilizației reprezentat de produsele minunate ale industriei engleze”. Sunt cuprinse în aceste cuvinte toate așteptările poporului român, toate speranțele pe care el și le-a pus în legătură cu Anglia, nu numai în acest moment al recunoașterii Unirii, ci de-a lungul timpului, când cele două națiuni au început să știe una de cealaltă, când Celălalt, englezul, a apărut în mentalul colectiv al națiunii române, iar românul a dorit să învețe de la englez, să se îmbogățească cu învățătura lui, cu descoperirile lui, să-și organizeze viața pe criteriile și structurile care au făcut-o model pentru alte civilizații.

Atitudinea lordului se schimbă la aceste cuvinte, îl informează pe diplomatul român de susținerea Angliei atâta vreme cât românii se vor ocupa să-și îmbunătățească situația din interior și se vor dovedi oameni practici care se ocupă de dezvoltarea comerțului. Îl încredințează pe Alecsandri că, dacă aspirațiile românilor nu sunt contrare intereselor Imperiului Otoman, dacă românii vor respecta hotărârile Convenției, Guvernul Majestății Sale se va arăta favorabil Prințului Cuza. A-l numi pe Cuza prinț, după ce la început l-a numit doar colonel, a fost pentru diplomatul român recunoașterea meritelor sale și îndeplinirea cu succes a misiunii ca reprezentant al poporului român.

Alecsandri a scris și câteva scrisori adresate prietenului său, acum domnitor și recunoscut prinț, scrisori prin care îi dădea sfaturi pline de înțelepciune referitoare la modul în care Cuza trebuia să acționeze, fără să încalce Convenția, dar în același timp să facă tot ce este mai bine pentru poporul din cele două provincii, care l-a ales cu atâta entuziasm. În scrisoarea pe care i-a trimis-o din Paris în 14 martie 1859, îi relatează strădaniile sale la Londra: „După ce mi-am îndeplinit misiunea la Paris, am plecat la Londra, unde am petrecut opt zile conferențind și discutând cu lordul Malmersbury, lordul John Russel și lordul Claredon, pentru a le dovedi că au opinii foarte greșite despre situația afacerilor și spiritelor din Moldovlahia”²⁴. Tot în aceeași scrisoare, îl informează pe domnitor că atât Claredon cât și John Russel au manifestat sentimente frumoase pentru români, dar erau și ei îngrijorați de ostilitatea lor împotriva Imperiului Otoman.

În 1861 Alecsandri primește o altă sarcină, și aceasta destul de dificilă, aceea de obține din partea Comitetului Central al Expoziției de la Londra, dreptul de a expune produsele din Principate sub nume propriu, nu sub tutela Imperiului Otoman. Fin observator și bun diplomat, Alecsandri realizează dificultatea unei astfel de cereri, precum și inoportunitatea ei având în vedere faptul ca el cunoștea foarte bine atitudinea Londrei după discuțiile pe care le purtase pentru recunoașterea lui Cuza. Atitudinea aceasta reiese din scrisoarea pe care i-o trimite fratelui său, Iancu, în care prezintă situația cu ironia lui specifică: „Ministerul din București, fiind cuprins deodată de o

²⁴ *Ibidem*, p. 74

furie de autonomie, a decretat în înalta sa înțelepciune, că produsele industriei Principatelor Unite trebuia să nu mai fie confundate cu cele ale Imperiului Otoman în Palatul Expoziției Universale, care se pregătește la Londra pentru anul 1862”²⁵.

Cu acest scop, Alecsandri adresează o scrisoare Comitetului Expoziției, motivând cererea guvernului român într-un mod plin de înțelepciune, subliniind, ca și altă dată, dorința Principatelor de a dezvolta comerțul cu Anglia, nu de a rupe legăturile cu Poarta, având în vedere relația dintre Anglia și Imperiul Otoman:

„La expozițiile precedente de la Londra și Paris, produsele noastre au fost confundate cu cele ale Imperiului Otoman. De data aceasta totuși, guv Sublimei Porți, neadresând celui din Principate nici o comunicare relativă la acest lucru, i-a lăsat o inițiativă potrivită cu noua sa poziție excepțională pe care tratatul de la Paris a creat-o Principatelor. În consecință guv prințului Cuza, în virtutea liberului arbitru și dornic de a face țara să se participe la onorurile cum și la binefacerile Expoziției de la Londra, crede momentul potrivit pentru a cere un loc separat în clasificarea produselor expuse și se bizuie pentru a-l primi pe principiul independenței administrative și comerciale de care Principatele au dispus libere întotdeauna. Principatele formează de altfel, din punct de vedere comercial, cel puțin, un stat separat, cu totul deosebit de Turcia, un stat care a încheiat deja câteva tratate cu state puternice ca Austria și chiar cu Anglia, și comerțul străin s-a adresat întotdeauna direct nouă pentru produsele care sînt specialitatea noastră. Este deci foarte necesar ca să se arate, printr-o clasificare separată proveniența acestor produse care iau cu fiecare zi mai mare dezvoltare și care contribuie așa de puternic la bunăstarea materială a țărilor lipsite de resursa industriei agricole.

La aceste considerații, subsemnatul se grăbește să adauge că tendințele Principatelor au ca scop principal să-și întindă cât mai mult relațiile comerciale cu Anglia din punct de vedere al schimbului produselor lor cu cele ale manufacturii engleze și că ar fi, din partea onorabilului comitet de la Londra un mijloc de a încuraja această tendință, acela de a fi de acord, fără dificultate, cu cererea pe care subsemnatul are onoarea să i-o adreseze în numele guvernului său.”²⁶

La un demers atât de diplomatic, răspunsul a fost pe măsură, astfel Alecsandri a mai reputat o victorie în negocierile sale cu Anglia, produsele românești urmând a fi expuse independent de cele turcești, și în același timp, s-au menținut relațiile cordiale dintre Anglia și Principate, întărind încă odată imaginea englezului-negustor existentă în mentalul colectiv al românilor.

Citind impresiile și corespondența diplomatică a lui Vasile Alecsandri, nu putem decât să-l apreciem pentru valoarea lui de scriitor și poet, dar și pentru meritele sale fundamentale în făurirea României moderne.

Imaginea pe care românii și-au format-o despre englezi și țara lor, este determinată de interesul pe care primii l-au manifestat din punct de vedere al cunoașterii vieții economice, politice, ideologice, religioase, educaționale a celor de-al doilea. În contextul istoric al secolului al XIX-lea, imaginea despre Anglia a fost determinată și de relația politică dintre interesele Angliei vizavi de Imperiul Otoman și interesele Principatelor, mai târziu a României, în vederea realizării Unirii și apoi a câștigării independenței. Această imagine este generată de diplomații români, care, prin activitatea lor au luat contact direct cu miniștri, primul ministru al Angliei, consuli,

²⁵ Idem, *Opere*, vol IX, Corespondență, București, Editura Minerva, 1982, p. 57

²⁶ *Ibidem*, p. 54-55

parlamentari în încercarea lor de a obține susținerea Angliei în lupta lor pentru formarea unui stat național modern. Corespondența diplomatică și particulară, după cum am observat, scoate în relief o imagine a Angliei dominată de propriile interese economice, care nu mai corespunde imaginii țării care luptă împotriva asupririi, care susține principiul libertății și al independenței. Deci imaginea Angliei reprezintă o realitate, cu conotații pozitive și negative și cu importante implicații politice.

Comisia Europeană a Dunării (CED), model funcționalist în arena relațiilor internaționale

Adrian – Claudiu POPOVICIU

The European Commission of the Danube - a Functionalist Model in the Field of International Relations

Abstract. *The European Commission of Danube (ECD) is very much like the Tennessee Valley Authority, an over-state construction that David Mitrany considers a typical functionalist approach example. If Tennessee Valley Authority has been and still is an over-state organism, but created in a federal constitutional order, the European Commission of Danube was a construction whose development determined the creation of two fronts: the former is that of international and national policy issues, and the latter sees its functional aspect, determined by economic and technic benefits resulted for the riveran states and not only. Starting from this dual reality, we considered that our analysis must respect the two stages. Therefore, in the first part of this article we present the most important historic – legal aspects that marked the existence of the European Commission of Danube, and the second part we dedicated to the main accomplishments of this over-state European construction, with major implications upon the social and economic development in the territory in which it manifested its authority.*

Keywords: *The European Commission of Danube, David Mitrany, Danube states, Berlin Congress.*

Prin înființarea și existența sa, acest organism internațional, demonstrează că transferul de suveranitate către o entitate suprastatală poate fi benefic pentru creșterea bunăstării cetățenilor și crearea unui climat de pace. „Toți cercetătorii insista asupra faptului ca statele trebuie să fie gata să predea o parte din suveranitatea lor, dar este vreo perspectivă prin care să asigurăm noua manifestare a suveranității și a egalității statului? Putem face aceasta prin transferuri parțiale și discrete ale autorității către organe internaționale mai eficiente, pentru că acestea ar lăsa neatins un principiu fundamental pe care statele mici, care sunt majoritare, îl prețuiesc ca pe bastionul independenței lor. Statele de pe Dunărea de Jos au făcut un asemenea transfer Comisiei Europene a Dunării și au obținut beneficii din aceste acțiuni”¹. Din aceste motive, am considerat că prin realizarea unui profil istoric, juridic și economic al Comisiei Europene a Dunării, în cadrul acestei lucrări, vom consolida reperele matricei funcționale în care David Mitrany a crezut toată viața.

Prin poziția sa geografică, prin debitul de apă și resursele economice ale bazinului său, Dunărea este cel mai important fluviu european. Deși, ca lungime și debit, este depășită de Volga, Dunărea are avantajul de a străbate pe orizontală

¹ David Mitrany, *A Working Peace System an Argument for the Functional Development of International Organization*, Londra, Editura Oxford University Press, 1943, p. 29

continentul european, din partea occidentală a acestuia până la Marea Neagră². Din punct de vedere geografic, Dunărea are o poziție relativ egală față de Marea Nordului, Marea Baltică, Marea Adriatică și Mediterană, vărsându-se în Marea Neagră, ceea ce permite deschiderea unor căi de comunicație spre Asia Centrală.

În 1683, odată cu înfrângerea turcilor sub zidurile Vienei, se deschide complicata problemă („chestiunea orientală”), ce urmărea împărțirea teritoriilor deținute de Imperiul Otoman și revenirea unor puteri creștine pe malurile Bosforului. În anii următori, prin victoriile de la Buda și Mohaci, Austria va ocupa Ungaria și va controla segmentul superior al Dunării mijlocii. În secolul al XVIII-lea, printr-o suită de conflicte militare, Austria și Rusia încearcă să-și extindă influența până la Dunărea românească, ca o primă etapă a drumului spre Constantinopol. Dacă evenimentele din Europa Apuseană din anii de după 1789 au îndepărtat, pentru o perioadă, Austria de la dosarul „chestiunii orientale”, Rusia, în schimb, va continua presiunea asupra imperiului semilunii, reușind, în 1812, să ocupe Basarabia (teritoriul Moldovei dintre Prut și Nistru) și să atingă gurile Dunării, iar prin Tratatul de la Adrianopol din 1829 aceasta reușește să devină stăpâna lor³.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, când Franța republicană va manifesta interes pentru Mediterana răsăriteană și strâmțori⁴, marile puteri (îndeosebi Anglia) vor redeveni active în Marea Neagră și la gurile Dunării. Interesul puterilor europene față de Dunăre va crește odată cu preluarea controlului acestora de către Rusia, în urma Tratatului de la Adrianopol (1829), care va da o lovitură decisivă prezenței militare a Imperiului Otoman pe Dunărea românească, prin desființarea raialelor Turnu, Giurgiu și Brăila. Peste câțiva ani (1836-1837), porturile Brăila și Galați vor obține statutul de porturi libere, ceea ce va duce la dinamizarea schimburilor comerciale la gurile Dunării⁵. În aceeași perioadă, Austria devine interesată de controlul navigației pe fluviu, între Viena și Galați. Interesele economice și comerciale au o tot mai mare pondere și Dunărea cunoaște în această perioadă un fenomen de integrare în circuitul internațional. Așa cum arăta savantul Grigore Antipa „cea mai mare dintre toate avuțiile naturale ale noastre este fără îndoială Dunărea; și aceasta chiar dacă nu am considera-o decât sub aspectul ei de arteră mondială de navigație și comerț”⁶.

Industrializarea unor țări ca Anglia sau Franța are ca efect și scăderea producției agricole, fapt ce determină căutarea de cereale ieftine, dar și piețe de

² Alecsandru C. Sobaru, Gabriel I. Năstase, Chiriac Avădanei coordonatori, *Artera navigabilă Dunăre – Main – Rhin. Strategii europene orizont 2020*, București Editura Economică, 1998, p. 99-105

³ I. Gruia, „Dunărea de Jos și tratatele ei internaționale”, partea I, în *Steaua Dobrogei*, nr. 1, martie 1999, p. 53

⁴ Vezi I. Horga, S. Șipoș, *De la Mica la Marea Europă, Mărturii franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea despre frontiera răsăriteană a Europei. Studii și documente*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2006

⁵ F. Bran, R. Crețu, *Probleme economice și ecologice ale Dunării și Marii Negre*, în cursuri în format digital Academia de Studii Economice din București, la adresa <http://www.biblioteca-digitala.ase.ro/biblioteca/model/carte11.asp?autor=florina%20bran>, vizualizat 06.07.2009, 21.30

⁶ Grigore Antipa, *Chestiunea Dunării*, cuvântare susținută la 23 martie 1924, apud I. Gruia, „Dunărea de Jos și tratatele ei internaționale”, în *Steaua Dobrogei*, nr. 1, martie 1999, p. 53

desfacere pentru produsele lor industriale. Între anii 1830 și 1840, Anglia⁷ va face cercetări în acest sens, iar rezultatul lor demonstra că ținutul Dunării ar fi cel mai bun raportat la cerințele britanice. Principatele Române puteau oferi grâu mult și ieftin, aveau o mare capacitate de producție și erau apropiate în comparație cu alte zone, dar poate cel mai important aspect este legat de transportul acestor produse care se putea face pe apă. Blocarea intenționată a gurilor Dunării de către Rusia⁸, cât și semnarea unui tratat secret al acesteia cu Turcia, cu privire la trecerea vaselor de război prin strâmători, amenințarea intereselor engleze și franceze în Marea Mediterană vor duce la izbucnirea războiului Crimeei dintre anii 1853-1856, ce va avea ca efect îndepărtarea Rusiei de la gurile Dunării.

În urma războiului Crimeei și a Congresului de la Paris (1856), Rusia va retroceda sudul Basarabiei, fiind îndepărtată de la gurile Dunării. Prin tratatul de pace, navigația pe fluviu devenea liberă, iar pentru supravegherea acesteia se înființa o Comisie Europeană, cu sediul la Galați, alcătuită din reprezentanții marilor puteri.⁹ La 8 august 1854, Cabinetul austriac, de conveniență cu Franța și Anglia, înainta reprezentantului Rusiei la Viena condițiile impuse de cele trei mari puteri pentru încetarea ostilităților. În această notă se specifica dorința expresă a acestora de eliberare a Dunării de toate piedicile și aplicarea principiilor consacrate prin actele Congresului de la Viena. Modalitatea de realizare a acestui regim asupra Dunării se va face printr-o comisie, pusă sub controlul forțelor contractante și care să poată dispune și de o forță militară mixtă în stare să asigure poliția și paza navigației¹⁰. La Congresul convocat la Paris pentru stabilirea condițiilor păcii, problema Dunării a fost discutată în 6 martie 1856, luându-se ca punct de plecare discuțiile avute de marile puteri la Viena. Astfel în numele Franței, contele Walewski a propus înființarea unei Comisii Europene la gurile Dunării, cu menirea de a executa lucrările tehnice necesare și de a reglementa navigația pe Dunăre, împreună cu serviciul de poliție pe întregul fluviu¹¹. Congresul de la Paris aducea astfel o modificare fundamentală în statutul navigației pe Dunăre,

⁷ În anul 1847 ca urmare a unei secete grave care a afectat Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei, dar și datorită invaziei gândacilor de Colorado, problema aprovizionării cu alimente a populației britanice se pune cu acuitate. În consecință, legea protecționistă numită „Corn Law” a fost abolită, deschizându-se posibilitatea importului de cereale din Europa. Principatele dunărene dispuneau de importante stocuri de cereale, însă accesul la Marea Neagră era controlat de Imperiul Otoman și Imperiul Rus. Principala rută continentală, care ar fi permis transportul unor mari cantități de cereale, era fluviul Dunărea, fiind în interesul Regatului Unit, dar și al tuturor puterilor occidentale ca circulația pe fluviu să fie liberă, accesul la Marea Neagră să nu fie îngrădit, iar adâncimea apelor să fie suficientă pentru a permite accesul navelor cu pescaj important. Încă din vremea domniei lui Barbu Știrbei (1851), au fost lansate studii pentru construirea unei căi ferate care să lege Dunărea de porturile de la Marea Neagră și eventual, construirea unui pod feroviar peste fluviu.

⁸ După 1853, gura de la Sulina nu avea decât o adâncime de 7,5 picioare engleze, adică 2,28 m. Atât timp cât Turcia stăpânise gurile Dunării adâncimea medie fusese de 16 picioare engleze, adică 4,88 m, iar această diferență de adâncime păgubea comerțul englez cu 30.000 lire într-un singur sezon.

⁹ P. Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, București, Editura Politică, 1970, p. 40

¹⁰ I. Cârțână, I. Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român*, București, Editura Științifică, 1972, p. 37

¹¹ *Ibidem*, p. 45

conferind fluviului, în premieră, o dimensiune europeană¹². Dunărea apare astfel pentru prima dată ca un factor de cooperare între Europa de Vest și cea de Est. Se menționează că această nouă abordare a problemei Dunării este legată și de primele tentative, datând din 1834, de construire a unui canal Dunăre - Marea Neagră¹³.

Privite în ansamblu, prevederile tratatului referitoare la problema Dunării semnificau un rezultat pozitiv față de situația precedentă, deoarece era pentru prima dată reglementat regimul navigației pe Dunăre printr-o convenție internațională multilaterală. Extinderea principiilor de drept internațional și asupra Dunării a marcat o etapă nouă în fixarea rolului regiunilor dunărene în cadrul marelui circuit al schimburilor internaționale, sau în arena problemelor internaționale.

De la înființarea sa în 1856 și până în 1938, activitatea Comisiei Europene a Dunării poate fi împărțită în patru perioade. Prima perioadă, cea înainte de 1856, se caracterizează prin lipsa unei libertăți de navigație, aceasta aflându-se la bunăvoința riveranilor. A doua perioadă, cea cuprinsă între 1856-1878, marcată de înființarea CED, a însemnat libertate de navigație efectivă sub regulamentul Comisiei. Perioada a treia, dintre 1878-1918, vizează activitatea României în cadrul Comisiei, dar și totala independență a acesteia față de autoritatea teritorială, reglementată prin Tratatul de la Berlin. A patra perioadă a CED, 1918-1938, are în vedere noul statut al Dunării, care, prin tratatele de pace de la sfârșitul primului război mondial, obține statutul de fluviu internațional de la Ulm până la gurile de vărsare, iar administrarea ei a fost dată Comisiei Europene a Dunării și Comisiei Internaționale¹⁴.

Conexiunile dintre factorii de ordin geopolitic și juridic privind navigația pe Dunăre sunt inerente. Aceste interdependențe se reflectă, printre altele, și prin faptul că schimbările majore ale relațiilor juridice în acest domeniu preced reevaluări importante, chiar răsturnări de situație, în raporturile politice dintre state¹⁵. Congresul de la Viena, din anul 1815, a formulat principiile generale și primele reglementări ale liberei navigații fluviale. Erau vizate fluviile care traversau sau separau mai multe state, iar cadrul juridic adoptat prevedea libertatea de navigație de la punctele unde fluviile deveneau navigabile până la gurile lor de vărsare. Însă aceste măsuri au fost puse în practică numai parțial și preferențial. Prin tratate încheiate ulterior, Rusia și Turcia, cele două mari puteri ale vremii în aceasta parte a Europei, au îngăduit libertatea de navigație pe Dunăre¹⁶.

Dunărea a constituit întotdeauna pentru România un avantaj în fața altor țări pe care le traversează, deoarece pe teritoriul țării noastre ea se varsă în Marea Neagră, iar Gurile Dunării sunt un important punct strategic pentru controlul Mării Negre. În secolul trecut s-a creat Comisia Europeană pentru Gurile Dunării cu scopul de a media conflictul dintre puterile vremii, în special dintre Rusia și Germania. Tratatul de la Paris, din martie 1856, marca sfârșitul războiului Crimeei. Franța și Marea Britanie își asumau calitatea de garanți ai intereselor Europei pe Dunăre, asigurând că principiile stabilite la Viena în anul 1815 vor fi aplicate atât Dunării, cât și gurilor acesteia. Pentru

¹² În articolul 15 din Tratatul general de pace între Austria, Franța, Marea Britanie, Prusia, Rusia, Sardinia și Poarta Otomană, semnat la Paris la 30 martie 1856, se stipulau că principiile care reglementau navigația pe fluviile care separă sau traversează mai multe state, stabilite la Viena, în 1815, vor fi aplicate în egală măsură și Dunării și gurilor sale.

¹³ F. Bran, R. Crețu, *op.cit.*, p. 6

¹⁴ I. Gruia, *op.cit.*, partea I, p. 54

¹⁵ F. Bran, R. Crețu, *op.cit.*

¹⁶ I. Cârțână, I. Seftiuc, *op.cit.*, p. 42

aplicarea cadrului juridic adoptat, s-au înființat doua organisme: Comisia Riverană a Dunării - instituție cu caracter permanent și Comisia Europeană a Dunării - instituție cu caracter temporar (pentru început pe doi ani)¹⁷. Comisia Riverană a Dunării era formată din delegați ai Austriei, Bavariei, Turciei și Württembergului și, cu acordul Porții, a fost posibilă completarea comisiei cu delegați din trei principate dunărene: Serbia, Moldova și Muntenia. La 29 noiembrie 1856 această comisie a fost convocată la Viena pentru realizarea regulamentului cu privire la navigația, poliția fluvială și înlăturarea tuturor obstacolelor care ar frâna aplicarea principiilor stabilite de Congresul de la Viena din 1815 cu privire la navigabilitatea pe Dunăre¹⁸.

Comisia Europeană a Dunării, inițial înființată pentru o perioadă determinată de numai doi ani, și-a continuat activitatea încă 80 de ani, considerându-se că îndeplinește sarcini extrem de utile. Problema Dunării revine în atenția marilor puteri odată cu redeschiderea crizei orientale, în 1875, fiind finalizată prin conflictul ruso-româno-turc din 1877-1878. În urma tratatelor de pace și a Congresului de la Berlin, Rusia redevine putere dunăreană, iar statutul Comisiei Europene a Dunării este rediscutat, hotărându-se includerea printre membrii ei și a României, precum și a dreptului acesteia asupra Dunării românești. Marile puteri, îndeosebi Austro-Ungaria, au avut poziții divergente, Viena dorind să-și asigure o postură privilegiată în traficul comercial pe porțiunea Porțile de Fier și Galați¹⁹. Astfel, în ședința din 2 iulie a Congresului de la Berlin, consacrată problemei Dunării, au fost examinate preliminarile de la San Stefano, articolele 12 și 13, adică: neutralitatea Dunării până la Porțile de Fier; permanența Comisiei Europene; participarea României la lucrările acestei comisii; dreptul exclusiv al Austro-Ungariei de a întreprinde lucrări în sectorul Porțile de Fier²⁰.

Pretențiile austro-ungare de dominare a Dunării vor stârni nemulțumirea Rusiei, mai ales în privința neutralității fluviului. La 13 iulie a fost semnat Tratatul de la Berlin, care în articolele 52-58 reglementa problema Dunării. Conform articolului 52 vasele de război nu aveau dreptul de navigație în aval de Porțile de Fier, cu excepția vaselor de pânză și cele aparținând serviciului vamal. Comisia își menține în continuare totala independență de autoritatea teritorială, care se întindea pe întregul curs al Dunării maritime până la Galați²¹. Potrivit articolul 55, „reglementările privind navigația, poliția fluvială și supravegherea de la Porțile de Fier până la Galați vor fi întocmite de Comisia Europeană cu asistența delegațiilor statelor riverane și se vor pune în armonie cu acelea care au fost făcute sau vor fi edificate pentru parcursul din jos de Galați”. Austro-Ungaria reușea astfel să împartă Dunărea în două segmente: unul ce includea Dunărea mijlocie, inclusiv Porțile de Fier, și care rămânea sub controlul său exclusiv și altul ce cuprindea Dunărea românească, aflat sub jurisdicția marilor puteri reprezentate în Comisia Europeană²². Hotărârile Congresului de la Berlin au nemulțumit statele riverane mici, mai ales România și Serbia. Contradicțiile în privința statutului Dunării primeau o nouă dimensiune, rivalității dintre marile puteri se

¹⁷ F. Bran, R. Crețu, *op.cit.*, p. 8

¹⁸ Apud Cârțână, I. Seftiuc, *op.cit.*, p. 44

¹⁹ Șerban Rădulescu-Zoner, *Dunărea, Marea Neagră și Puterile Centrale. 1878 – 1898*, Cluj – Napoca, Editura Dacia, 1982, p. 88

²⁰ P. Gogeanu, *op.cit.*, p. 74

²¹ *Ibidem*, p. 75

²² F. Bran, R. Crețu, *op.cit.*, p. 10

adăugă rivalitatea acestora cu țările mici²³. În aceste condiții, în februarie 1883, la Londra, se deschide o nouă conferință, care lua în discuție statutul Comisiei Europene a Dunării pe aceeași practică a marilor puteri de a se înțelege între ele, de a recurge la compromisuri pe seama sacrificării micilor state riverane. Astfel, la 2 februarie 1883, Ion Ghica, ministrul României la Londra, înainta în numele guvernului român, o notă ministrului de Externe britanic, Lordul Granville, prin care cerea ca România să fie admisă la Conferință pe picior de egalitate²⁴. Deoarece a fost acceptată alături de Serbia și Bulgaria în calitate de participant cu vot consultativ, România, la 12 februarie 1883, făcea cunoscut refuzul său de a lua parte la această întrunire și nu se considera obligată la respectarea hotărârilor care vor fi luate, mai ales că acestea încălcau grav suveranitatea de stat a României²⁵. Oricum, intrarea țării noastre în Tripla Alianță (octombrie 1883) a atenuat rivalitatea cu Austro-Ungaria în problema Dunării. În anii următori, Germania își va intensifica legăturile cu România, aceasta din urma înlocuind Austro-Ungaria ca principal partener comercial, după declanșarea războiului vamal româno – austro-ungar în 1886²⁶. Interesul pentru portul Constanța, ca o cale de pătrundere către strâmtori și mai departe, spre Orientul Apropiat, va determina Germania să folosească țara noastră ca o zonă importantă pentru tranzitul mărfurilor sale spre Imperiul Otoman. Modernizarea brațului Sulina și crearea canalului navigabil cu același nume au făcut ca traficul pe Dunăre să rivalizeze cu cel de pe Marea Neagră²⁷.

În problema Dunării, până la primul război mondial se conturează o anumită rivalitate între Germania și Austro-Ungaria, mai ales că acest fluviu, ca arteră comercială naturală, își păstrează importanța și după apariția căilor ferate, datorită costului scăzut pe tona transportată. Totuși, transportul pe Dunăre continuă să fie marcat de dificultăți de ordin tehnic. Rezolvate doar parțial, cu eforturi tehnice deosebite și numai în anumite zone cruciale, ca Porțile de Fier și Dunărea maritimă, acestea au împiedicat, până la primul război mondial, ca fluviul să devină cea mai importantă arteră navigabilă europeană. În timpul Primului Război Mondial, Dunărea a fost folosită de Germania ca mijloc de transport al produselor economice românești către Europa Centrală, evidențiind o posibilă cale de integrare economică între zonele centrale și răsăritene ale fluviului. Înfrângerea Puterilor Centrale, în 1918, va impune redefinirea Dunării și, în acest context, a căpătat contur ideea franceză a Confederației Danubiene, o formulă de integrare economică a statelor dunărene, precum: Cehoslovacia, Ungaria, Austria, Iugoslavia, România și Bulgaria, sub egida Franței²⁸. Cum interesele economiei franceze complica situația din zonă, favorizând Ungaria, statele naționale și federale constituite pe structura fostei Austro-Ungarii s-au opus, ducând la eșuarea proiectului.

Dacă între 1855-1914 navigația pe Dunăre era lipsită de uniformitate, vasele care intrau pe fluviu trebuind să se supună succesiv regulamentelor rus, român, bulgar, maghiar, austriac și bavarez, cât și regulamentelor speciale aplicate zonei Porților de

²³ Șerban Rădulescu-Zoner, *op.cit.*, p. 125-126

²⁴ I. Cârțână, I. Seftiuc, *op.cit.*, p. 86

²⁵ M. Malița, „Rolul țărilor mici și mijlocii în viața internațională”, în *Lumea*, nr. 25, iunie 1968, p. 14

²⁶ V.Jinga, *Principii și orientări ale comerțului exterior al României (1859-1916)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975, p. 231

²⁷ I. Cârțână, I. Seftiuc, *op.cit.*, p. 92

²⁸ F. Bran, R. Crețu, *op.cit.*, p. 3

Fier, după primul război mondial asupra Dunării și-a produs efectul doar un singur regim juridic de comerț și navigație²⁹. Prin articolele 331 ale Tratatului de Pace de la Versailles, încheiat cu Germania la 28 iunie 1919, cât și prin articolele corespondente din celelalte tratate, se statua că Dunărea are un regim internațional de la Ulm și până la vărsare. Prin anularea dispozițiilor Tratatului de la București din 1918, CED își exercita din nou puterea avută înainte de război³⁰. La 23 iulie 1921, statele reprezentative, Franța, Italia, Grecia, Belgia, Iugoslavia, România și Cehoslovacia, semnează la Paris, noua convenție ce stabilește statutul definitiv al Dunării. S-a reglementat libertatea navigației pe fluviu pentru toate pavilioanele, în condiții de egalitate deplină pe întregul traseu navigabil dintre Ulm și Marea Neagră. Supravegherea navigației era realizată prin două comisii:

- Comisia Internațională, care cuprindea reprezentanți ai puterilor europene învingătoare (Franța, Italia, Anglia), plus statele riverane;

- Comisia Europeană a Dunării (cu sediul la Galați, care supraveghea traseul Dunării maritime) alcătuită din cele trei puteri menționate, mai sus, plus România. Noile organisme internaționale reflectau schimbările petrecute după Primul Război Mondial, astfel că din rândul marilor puteri nu mai făceau parte Germania și Rusia³¹.

Aceste reglementări internaționale se vor menține până la sfârșitul perioadei interbelice, când în Europa Centrală au loc importante modificări teritoriale. Astfel, după anexarea Austriei și dezmembrarea Cehoslovaciei (1938-1939), dispunând de o puternică influență în Ungaria, Germania devine cea mai mare putere din spațiul dunărean și european. La 13 august 1938, la Sinaia este semnat un acord între România, Franța și Anglia, la care vor adera ulterior Italia și Germania, prin care țara noastră obținea controlul asupra Dunării maritime. Astfel Comisia Europeană a Dunării își înceta competența în privința navigației pe Dunărea maritimă. Inspectoratul de navigație, supraveghetorii, agenții de pilotaj treceau sub autoritatea statului român. Rada și portul Sulina încetau de a mai avea statut internațional. Căpitania portului trecea în totalitate sub autoritatea statului român³².

Dacă istoria Comisiei Europene a Dunării este una frământată, iar situația ei juridică fluctuează în funcție de voința marilor puteri, activitatea ei tehnică, socială și economică este una liniară, ascendentă și aducătoare de prosperitate economică statelor riverane și celorlalte state europene. Comisia și-a început activitatea în 1856, când navigația pe Dunăre se desfășura foarte anevoios, în special pe brațul navigabil Sulina. Astfel că la 4 noiembrie 1856 a avut loc prima ședință a acestui organism, care și-a stabilit sediul la Galați, iar limba de lucru a fost franceza³³.

²⁹ I. Gruia, „Dunărea de Jos și tratatele ei internaționale”, partea a II-a, în *Steaua Dobrogei*, nr. 2, iunie 1999, p. 30

³⁰ *Ibidem*, p. 32

³¹ F. Bran, R. Crețu, *op.cit.*, p. 6

³² I. Gruia, *op.cit.*, partea a II-a, p. 33

³³ Apud I. Cârțână, I. Seftiuc, *op.cit.*, p. 99

Steagul Comisiei Europene a Dunării³⁴

Trebuie subliniat că autoritatea Comisiei se exercita în Marea Neagră, pe o porțiune ce se întindea în rada portului Sulina, pe un cerc cu o rază de 2 mile marine (3.704 m), asupra farurilor din Insula Șerpilor și de la gura de vărsare Sf. Gheorghe. De asemenea, Comisia Europeană își exercita autoritatea asupra drumului de halaj de pe ambele maluri, a terenurilor și clădirilor care constituiau proprietatea sa și asupra parcului ei de vase³⁵.

În cadrul ședințelor plenare ale C.E.D., care se țineau de două ori pe an, se stabileau lucrările tehnice ce urmau a fi executate, bugetul, problemele de personal și se făcea judecata în a doua și ultima instanță a apelurilor, ce se adresau împotriva deciziilor pronunțate în prima instanță de căpitanul portului Sulina și de inspectorul general al navigației, pentru contravențiile aplicate pe baza regulamentelor de navigație și poliție fluvială³⁶. Comisia Europeană și-a creat de la înființarea sa câteva servicii care au ajutat-o să-și exercite mandatul: serviciul secretariatului general; serviciul tehnic; serviciul contabilității generale; serviciul inspectoratului general al navigației; serviciul căpitaniei portului Sulina și serviciul sanitar³⁷. Această construcție suprastatală, care va moderniza navigația pe Dunăre, își datorează reușita extraordinară celui care a fost supranumit părintele Dunării, Sir Charles Hartley, considerat cel mai mare hidrotehnician al Europei³⁸.

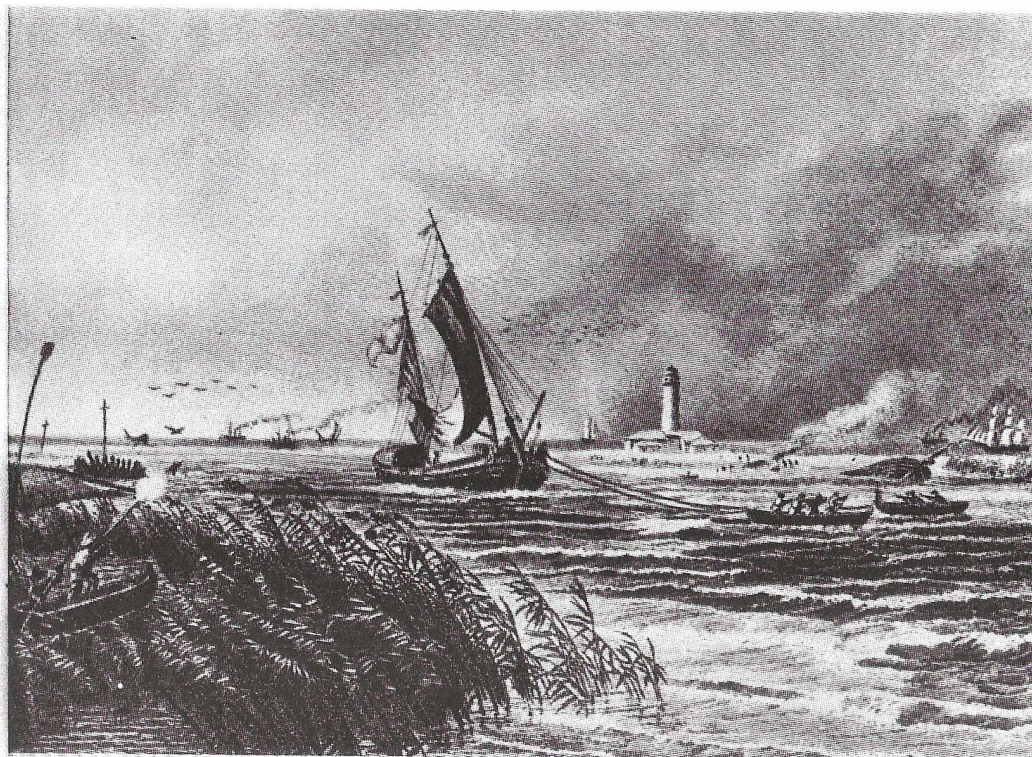
³⁴ Sursa: http://ro.wikipedia.org/wiki/Fi%C5%9Fier:Steagul_CED.png, accesat la 06.07.2009

³⁵ P. Gogeanu, *op.cit.*, p. 99

³⁶ Apud I. Cârțână, I. Seftiuc, *op.cit.*, p. 98

³⁷ *Ibidem*, p. 83-103

³⁸ G. Oancea, „Părintele Dunării-Charles Augustus Hartley și influențele sale geopolitice la Dunărea de Jos”, în *Brătescu*, anul IV, nr. 9, p. 26

Gura Sulina la 1856³⁹

Dacă înainte de 1856, pe brațul Sulina nu pătrundeau decât corăbii cu vele, cu o capacitate de 200 t, frecvent trase de edec, iar numărul naufragiilor era foarte mare, la toate acestea adăugându-se un pronunțat fenomen de piraterie, după reconstrucția inițiată de C.E.D. la gurile Dunării s-au instalat libertatea efectivă de navigație, siguranța, amplificarea oportunităților comerciale, prosperitatea socială și economică⁴⁰. Vreme de 15 ani, cât a condus Comisia, Hartley s-a preocupat pentru realizarea unei navigații cât mai eficiente pe Dunăre. Numai în perioada 1860-1912 s-au încheiat în această Comisie 833 de protocoale care au vizat îmbunătățirea parametrilor de navigație și viața la gurile Dunării. În C.E.D. au mai avut funcții executive și un alt englez E.T. Wardt sau danezii Karl Kuhl și Eng. Magnussen. Funcțiile administrative au fost îndeplinite de către francezi, Edmund Mohler a fost 30 de ani secretar general, iar serviciul de contabilitate generală a aparținut germanilor (Edgar Wolf a lucrat 30 de ani la bugetul Comisiei). Casa de navigație, care stabilea taxele de navigație și cele sanitare, a fost condusă de italieni, turcii aveau responsabilitatea poliției fluviale, iar austriecii conduceau căpitănia portuară, rușii nu au avut niciodată vreo responsabilitate, dar nici românii⁴¹.

Comisia Europeană a Dunării, pe baza unei convenții încheiate în noiembrie 1857, cu Moldova, a hotărât să construiască o linie telegrafică între Galați, unde ea își

³⁹ I. Cârțână, I. Seftiuc, *op.cit.*, p. 49

⁴⁰ G. Oancea, *Comisia Europeană a Dunării – implicații comerciale și geopolitice europene*, articol în format electronic la <http://www.tulcealibrary.ro/MCCLgeneral.htm>

⁴¹ Idem, *Părintele Dunării-Charles Augustus Hartley...*, p. 27

avea sediul, și orașele Tulcea și Sulina, unde funcționau unele dintre serviciile sale⁴². În anul 1858, pe baza propunerilor făcute de inginerii specialiști, s-a început construirea unui dig la gura Sulinei, pentru a se asigura navigației adâncimea necesară. Construirea acestui dig a durat trei ani, iar ca rezultat al îmbunătățirilor tehnice aduse navigației, numărul vaselor cu mărfuri și cu călători, care străbăteau fluviul spre vărsare, sporește considerabil. Astfel, dacă în 1857 au circulat pe Dunăre circa 2.500 bastimente cu un tonaj de 350.000 tone, în 1860, au ieșit prin portul Sulina circa 3.500 bastimente cu un tonaj de 558.000 tone⁴³. După curățarea canalului navigabil al brațului Sulina de carcassele vaselor înecate, instalarea geamandurilor pentru marcarea șenalului navigabil și a bornelor kilometrice, șenalul navigabil a fost scurtat cu aproape 20 de km, asigurându-se condițiile necesare pătrunderii pe fluviu și a unor vase cu o capacitate mai mare⁴⁴. O altă mare realizare a Comisiei a reprezentat-o construirea unui far mai mare și a unei serie de faruri mai mici la Sulina, pentru semnalizarea gurii de intrare, un far la Tulcea, unul la gura brațului Sf. Gheorghe și un far pe Insula Șerpilor⁴⁵.

Aceste realizări ale Comisiei Europene a Dunării au avut o mare însemnătate pentru îmbunătățirea navigației la gurile Dunării, România apreciind pozitiv activitatea tehnică a acestei organizații și sprijinind acțiunile ei care vizau ameliorarea condițiilor de transport fluvial. Creșterea potențialului economic al râurilor din bazinul Dunării de Jos a atras după sine o creștere semnificativă a transporturilor de mărfuri pe acest fluviu, dar și o dezvoltare substanțială a relațiilor comerciale dintre statele europene. Tonajul vaselor, care au ieșit prin gura Sulina, încărcate cu mărfuri a crescut de la 2.448.239 tone în perioada 1861-1865 la 9.837.926 tone în perioada 1906-1910⁴⁶.

⁴² Apud I. Cârțână, I. Seftiuc, *op.cit.*, p. 48

⁴³ *Ibidem*, p. 16-17

⁴⁴ I. Cârțână, I. Seftiuc, *op.cit.*, p. 100

⁴⁵ *Ibidem*

⁴⁶ *Ibidem.*, p. 103

Farul de la Sulina⁴⁷

În perioada interbelică, Dunărea a continuat să îndeplinească un foarte important rol economic, pe acest fluviu transportându-se însemnate cantități de mărfuri, mai ales cele cu volum mare și valoare relativ mică (cereale, lemn, sare, petrol etc.).

În perioada 1921-1939 au ieșit prin gura Sulina 34.662.757 tone de mărfuri, din care 25.638.858 tone cereale, ceea ce reprezintă circa 75% din mărfurile transportate, 7.634.558 tone lemn, reprezentând 21% și 1.389.341 tone de alte mărfuri, însumând circa 4%⁴⁸. Traficul mediu anual de mărfuri transportate pe Dunăre a fost de: peste 12.500.000 media anuală în perioada 1895-1915⁴⁹, 1.965.341 tone în perioada 1921-1930 și de 1.791.864 în perioada 1930-1939⁵⁰. Se poate observa o scădere a traficului pe tonaj în perioada interbelică, iar între 1931-1939 au ieșit pe Dunăre pe la Sulina 15.019.351 tone și au intrat numai 2.859.000 tone mărfuri, reprezentând numai 18% față de totalul mărfurilor transportate pe cale fluvială⁵¹. Scăderea tonajului vaselor intrate și ieșite pe Dunăre, după primul război mondial, se datora atât îmbunătățirii celorlalte căi de comunicație, pe uscat și aeriene, dar și numeroaselor piedici naturale și

⁴⁷ Sursa: http://ro.altermedia.info/cultura/drum-fr-pulbere-ii_4872.html, accesat la 06 iulie 2009

⁴⁸ Apud I. Cârțână, I. Seftiuc, *op.cit.*, p. 227

⁴⁹ Apud P. Gogeanu, *op.cit.*, p. 227

⁵⁰ Apud I. Cârțână, I. Seftiuc, *op.cit.*, p. 227

⁵¹ *Ibidem*

politice care au stat în calea navigației pe Dunăre⁵².

Intrarea în canalul Sulina și sediul C.E.D. la 1900⁵³

State	1921	1938
Anglia	29,95 %	8,70 %
Franța	11,54 %	0,70 %
Germania	—	7,30 %
Grecia	11,96 %	30,40 %
Italia	14,89 %	20,50 %
România	8,93 %	20,6 %
Turcia	0,01 %	0,33 %
Ungaria	—	1,19 %
U.R.S.S.	0,93 %	0,78 %
Alte țări	21,79 %	9,50 %

Situația comparativă a bastimentelor ieșite pe Dunăre⁵⁴

Taxele de navigație percepute de către C.E.D. la gurile Dunării s-au menținut

⁵² Ibidem, p. 228

⁵³ Sursa: http://ro.altermedia.info/cultura/drum-fr-pulbere-ii_4872.html, accesat la 06 iulie 2009

⁵⁴ I. Cârțână, I. Seftiuc, *op.cit.*, p. 229

în general ridicate, evoluția lor este edificatoare⁵⁵:

1856-1862	3,25 franci aur
1863-1879	3,30 franci aur
1880-1881	3,05 franci aur
1882-1883	2,45 franci aur
1884-1388	1,96 franci aur
1889-1901	1,90 franci aur
1902-1919	1,70 franci aur
1920-1923	5,10 franci aur
1924-1926	4,25 franci aur
1927-1939	3,70 franci aur

Încasările C.E.D. din taxa de navigație pe perioada 1930-1936 au fost următoarele⁵⁶:

1930	6.376.534 franci aur
1931	4.945.255 franci aur
1932	4.094.650 franci aur
1933	4.157.147 franci aur
1934	2.820.770 franci aur
1935	2.027.772 franci aur
1936	3.853.234 franci aur

În ciuda diferitelor conflicte regionale sau europene care au izbucnit în anii existenței Comisiei Europene a Dunării, chiar dacă activitatea a fost încetinită, ea a fost reluată după sfârșitul ostilităților, comisia păstrându-și în timpul conflagrațiilor caracterul neutru definit de statutul ei. Organizarea Comisiei Europene a Dunării a fost un model de cooperare funcțională, pentru că printr-un acord mutual s-a decis ca funcția tehnică să fie asumată de reprezentanții marilor puteri, după cum am arătat mai sus. În toată perioada ei de existență, Comisia Europeană a Dunării a beneficiat de nenumărate scutiri de taxe și impozite, ca și de dreptul de a arbora propriul ei drapel cu cinci benzi orizontale, două de culoare roșie, două de culoare albă și una albastră, cu inițialele C.E.D. în alb. Marile realizări ale Comisiei sunt: construirea digurilor, epiurilor și jetelelor din zona orașului Sulina; ridicarea farurilor (Farul Mare de lângă Palatul Administrativ, Farul Roșu de pe digul stâng, Farul Verde), realizarea semnalizării și balizajul pe Dunărea maritimă; construcția și modernizarea cheiurilor orașului Sulina; construirea unui parc de nave tehnice ale C.E.D.; construirea palatelor administrative ale C.E.D. din Galați și Sulina, precum și a unor locuințe pentru lucrătorii Comisiei; construirea unui șantier naval la Sulina; sprijinirea financiară a confesiunilor religioase prin ridicarea de biserici și școli; amenajarea unui spital cu o secție de chirurgie; aplicarea principiilor și statutului de Porto Franco în orașul Sulina, unde populația se bucura de libertate, independență, servicii publice gratuite, scutiri de taxe generale și vamale; regularizarea Canalului Maritim Sulina prin dragaje pe brațul Sulina și corectarea meandrelor; sistematizarea orașului Sulina.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 230

⁵⁶ *Ibidem*

Sediul Comisiei Europene a Dunării la 1906⁵⁷

În cele opt decenii de existență, Comisia Europeană a Dunării a dezvoltat o activitate tot atât de importantă din punct de vedere al amenajării cursului inferior al Dunării, cât și pentru dezvoltarea economică și socială a regiunii. Dintr-un sătuleț cu numai vreo mie de locuitori, „adăpostiți în câteva barăci de scânduri și colibe din trestie; ... ocupațiunea lor principală (fiind) pescuitul.” locuitorii Deltei și ai orașului Sulina, aflați sub presiunea piraților și recalitrantilor fără origine etnică sau religie, care trăiau prin smârcurile Deltei, printre ei aflându-se greci, maltezi și ionieni, instalarea Comisiei Europene a Dunării a transformat locul într-un adevărat oraș, punând bazele unei populații stabile, internaționale, cu venituri importante și necesități economice în consecință⁵⁸. Astfel, mulțumită construcției unei uzine electrice, necesară pentru alimentarea farului, Sulina a fost probabil în 1883 primul oraș din România care a beneficiat de o rețea publică de iluminare electrică. Printre avantajele sociale realizate în România, pentru prima dată, de către C.E.D. amintim: diferitele indemnizații acordate funcționarilor entității europene (indemnizații de instalare, de chirie sau de locuință, de încălzire, indemnizație de călătorie în concediu); asistență medicală gratuită; concediu medical plătit; avansuri de salariu rambursabile; drepturi la pensionare; participarea la construcția lăcașurilor de cult. Este demn de remarcat că întreaga populație din Sulina avea acces în mod gratuit la spitalul C.E.D.⁵⁹

Timp de 80 de ani, C.E.D. a activat ca o forță internațională de pace, interpusă în zona de influență a două mari imperii: țarist și otoman, aspect care a permis consolidarea poziției geopolitice a României și crearea unei premise favorizatoare

⁵⁷ Sursa: http://ro.altermedia.info/cultura/drum-fr-pulbere-ii_4872.html, accesat la 06 iulie 2009

⁵⁸ Adrian Irvin Rozei, *Drum fără pulbere*, partea a doua; http://ro.altermedia.info/cultura/drum-fr-pulbere-ii_4872.html, accesat la 30 ianuarie 2010

⁵⁹ *Ibidem*

pentru Marea Unire de la 1918. Primul ministru al României, Dimitrie Sturdza, afirma în 1897 că „C.E.D. a fost una din cele mai frumoase instituții create de civilizația secolului al XIX-lea.”⁶⁰. Mitrany, subliniind lipsa multiplicării modelului C.E.D., considera că: „multe probleme internaționale, ca aceea a distribuirii materiei prime și a investițiilor, dar și cea legată de migrație, nu au putut fi rezolvate în mod satisfăcător sub nici o formă. Dar în acest fel, prin creșterea graduală a dezvoltării funcționale, prin rezultatele serviciilor comune realizate în funcție de necesități, sistemul ar putea face o evaluare a condițiilor și problemelor sociale, care mai bună ca orice mecanism constituțional ar putea să construiască în timp o bază solidă pentru o asociere politică mai eficientă.”⁶¹

⁶⁰ G. Oancea, *op.cit.*, articol în format electronic la <http://www.tulcealibrary.ro/MCCLgeneral.htm>

⁶¹ David Mitrany, *op.cit.*, p. 30

IV. Construcții și strategii imperiale în spațiul românesc în secolul al XX-lea

- Octavian ȚÎCU**, *Bessarabia from Russian Empire to Greater Romania: a study of interdependency between the process of integration and the Soviet interference*
- Florentina CHIRODEA**, *Academia de Drept din Oradea în perioada de tranziție de la autoritățile maghiare la cele românești (1919 - 1921)*
- POLGAR Istvan**, *O dispută politică româno-maghiară: Contele István Bethlen despre misiunea istorică a Ungariei în Europa Centrală și Balcani*
- Gheorghe PALADE**, *Impactul raptului sovietic din 28 iunie 1940, asupra intelectualității din Basarabia*
- Antonio FAUR**, *Rapoarte ale unor diplomați francezi din România despre ultimatumul sovietic din vara anului 1940*
- Teodor CANDU**, *Din istoria organizării administrativ-teritoriale după eliberarea Basarabiei de sub ocupație sovietică. Studiu de caz: comuna Văsieni, județul Lăpușna (iulie 1941 - martie 1942)*
- Penka PEEVA**, *The 1945 Moscow Conference and the United States Policy on the Diplomatic Recognition of Bulgarian and Romanian Governments*
- Alina STOICA**, *Criza postbelică și repercusiunile sale asupra vieții cotidiene din România, în viziunea lui Martinho de Brederode*
- Mihai DRECIN**, *Politica externă a României democrat - populare de la obediența față de Moscova la demnitate națională (1958-1968)*
- Ion ZAINEA**, *Discursul istoric cu referire la teritoriile din estul spațiului românesc, în anii 1966-1977, și cenzura. Privire comparativă*

Bessarabia from Russian Empire to Greater Romania: a Study of Interdependency between the Process of Integration and the Soviet Interference

Octavian ȚÎCU

Abstract. *The fall of the Soviet Union opened a flourishing debate among scholars over the complex legacy of different empires, especially into broad comparative analysis. The present paper subscribes to this tendency but in a slightly different way. The works on the character and legacy of the Russian Empire exceeded hundreds, but the seizure of power in Russia by Bolsheviks and the tremendous changes imposed by the Soviet experience of former left a narrow space in analyzing the complexity of this legacy. In the rush of dismantling any connection with the Imperial Russia, the Soviet Union had successfully succeeded in making its inheritance both destroyed and forgotten. Indeed the transition from the Russian Empire to the Soviet one was perhaps the only case of a radical perpetuation of an Empire, which tried and mostly succeeded in annihilating the legacy of the previous.*

Keywords: *Russian Empire, Soviet experience, legacy*

Introduction

The fall of the Soviet Union opened a flourishing debate among scholars over the complex legacy of different Empires, especially into broad comparative analysis¹. The present paper subscribes to this tendency but in a slightly different way. The works on the character and legacy of the Russian Empire exceeded hundreds, but the seizure of power in Russia by Bolsheviks and the tremendous changes imposed by the Soviet experience of former left a narrow space in analyzing the complexity this legacy. In the rush of dismantling any connection with the Imperial Russia, the Soviet Union had successfully succeeded in making its inheritance both destroyed and forgot. Indeed the transition from the Russian Empire to the Soviet was perhaps the only case of a radical perpetuation of an Empire, which tried and mostly succeeded in annihilating the legacy of the previous.

There were however parts of the Russian Empire which confronted its complex legacy outside the Soviet Union after the First World War. Finland, Baltic States, Poland, the Western part of Ukraine and Belorussia as well as Bessarabia as result of war, revolution and national awaking fall apart from the Soviet state and experienced during the interwar period various form of independence or existence within national or foreign states.

¹ See for instance K. Barkey and M. von Hagen (eds), *After Empire: The Soviet Union and the Russian, Ottoman, and Habsburg Empires*, Westview Press, Boulder, 1997; K. Dawisha and B. Parrott, *The End of Empire? The transformation of the USSR in Comparative Perspective*, M.E. Sharpe, New York, 1997; but also Ronald G. Suny, *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union*, Stanford University Press, Stanford 1993; Alexander J. Motyl (ed.) *The Post-Soviet Nations: Perspectives on the Demise of the USSR*, Colombia University Press, New York, 1992; Alexander J. Motyl (ed.), *The Post-Soviet Nations*, Columbia University Press, New York, 1992.

By the decision of the Sfatul Tarii (the Parliament of Bessarabia at that moment) from March 27, 1918, Bessarabia was the first Romanian territory which opted to join motherland after one century of Russian annexation. The union of Bessarabia generated a complicated international problem in the interwar period since the Soviet Union never accepted the fact. But in the same time the returning within Romania attested the existence of many differences between the Bessarabians and the rest of Romanians who lived under states and empires different as political and socio/economic structures. The interference of these two aspects caused a complicated evolution of Bessarabia within the interwar Romania.

It's necessary to clarify the focus of our intention. It does not attempt a complete analysis of economic, political, social or cultural consequences of the Russian imperial legacy over the process of integration with interwar Romania. The article mainly focuses on the study of interdependency between the international aspects of the Bessarabian problem and the inner evolution of Bessarabia as part of Greater Romania.

The preliminary aspects of the Bessarabia issue

During the interwar period the Bessarabia issue was a more complex subject than a Soviet-Romanian diplomatic dispute. As its international implications, the Bessarabian problem was one of the "hot" problems of post-war Europe taking into consideration the Soviet Union's passion and interest to get back this territory².

Both Romanian and Soviet historiography had as priority analyse of the Soviet-Romanian bilateral negotiations and conferences concerning the definition of the status of the territory between the Prut and the Nistru rivers. Given the political interests and the ideological implications of diplomatic "clashes" between Romania and the Soviet Union over this territory's ownership such priority could be logical. Nevertheless besides the international difficulties the absence of the Soviet Union's official recognition of Bessarabia as Romanian territory created a critical situation to this province as part of interwar Romania. It is worth to underline that the historiography concerning the Bessarabia issue in the interwar period has hesitated, still our days, to establish a linkage between the international aspects of this question and its consequences over the Bessarabia integration in the Romanian state. The undermining of the Romanian authority in Bessarabia achieved by the Soviet sedition action has been a widespread subject of Romanian historians. It is not the aim of this paper to insist on this point. Our purpose is to identify the way in which these actions led to the deformation of normal integration of Bessarabia within Greater Romania after the First World War. Besides the international tensions the Soviet Union's refusal to admit the Bessarabia's Union with Romania generated a serious economic and social crisis which often affected the good intentions of the Romanian administration in Bessarabia.

The neighbourhood of the Soviet Union and the real peril of communism spread not only in Bessarabia but also in Romania imposed the radical solutions from Bucharest. As result the "hard hand's policy" (*politica mâinii tari*) followed by the Romanian authorities in Bessarabia generated the latent discontents here which

² For details on the Soviet-Romanian dispute over Bessarabia see O. Țicu, *Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică (1919-1939)*, Editura Prut International, Chisinau, , 2004

consequences were the dislike of the Romanian regime, the dislike speculated by the Soviet ideology to inoculate among Bessarabians a strong anti Romanian feeling. The analysis of the Bessarabia's interwar evolution will confirm the validity of these assertions.

Aftermath of the Union

From the beginning of Greater Romania's existence as well as for the other countries of Eastern Europe appeared the issue of the joined territories. As part of the Austrian, Hungarian or Russian administrations the Romanians from Transylvania, Bessarabia, Bucovina and Banat had known the distinct authorities which determined the peculiar evolution of these territories. This assertion is especially available in the Bessarabia case which inhabitants had the specific features because of the Russian influence and comparatively low education and cultural level of its population.

The unity of these territories was therefore a necessity. The great problem was its form. Should it be a centralized state created around Old Romania or this unity should have the autonomy or federal form? The opposition between these tendencies was consequence of the different old regimes established long before First World War. Or the Romanian provinces, inclusively Bessarabia, had had a relatively autonomy until 1918³.

The union decision from March 27, 1918, determined the Bessarabia's situation in the first years of interwar period. It ensured to Bessarabia a large political and administrative autonomy within Romanian state. Two conditions were the most important. The first was ensuring the Bessarabia's right to realize the own agrarian reform. The second maintained a large political autonomy for Bessarabia. "Sfatul Tarii", which voted the union, remained the main political institution and its decision should have been recognized by Romanian government⁴. The local legislation and government system were kept and they might be changed by the Romanian Parliament with the participation of Bessarabians deputies only⁵. Thus until November 27, 1918, when was decided the unconditional union of Bessarabia with Romania, not only administrative but also political autonomy of Bessarabia has had a very pronounced character.

The first conflict between the central government and the province appeared as result of the agrarian reform. The Bessarabia's right to realize the own agrarian reform was one of the union conditions and it was required by the specific evolution of this territory. The landowners system which existed in Bessarabia before 1918 had generated many violence and discontents among Bessarabian peasants. That situation was speculated by Bolsheviks who found the peasant masses prepared to follow their populist propaganda. The peasants participated in the violence actions of Russian Bolshevik soldiers, which consequences were the expropriation of all landowners by Bessarabians peasants⁶. All these circumstances determined the Bessarabian

³ A. Tibal, *Problèmes politiques contemporains de l'Europe Orientale*, Paris, 1930, p.30.

⁴ I. Agrigoroaiei, Gh. Palade, *Basarabia în cadrul României întregite*, 1918 - 1940, Chişinău, 1992, p.71.

⁵ *Ibidem*, p.71.

⁶ A. Babel, *La Bessarabie, Étude Historique, ethnographique et économiques*, Paris, 1926, p. 268-269.

government to realize its own agrarian reform which would have excluded the foreign involvement.

As result the Bessarabian agrarian reform has had different character from those implemented in other Romanian provinces. While in Old Romania, Transylvania or Bucovina the landowners were distributed to peasants in Bessarabia the landowners were taken over from peasant who assumed them illegally as result of confused war and revolutionary situation in 1917-1918⁷.

From the very beginning the pronounced agrarian character of Bessarabia and her specifically overpopulation showed the impossibility to satisfy the whole land require⁸. The discontents followed among Bessarabians and A. Cardaş, the Director of "Casa Noastră", the institution which had implemented the agrarian reform in Bessarabia, admitted later that the reform has been realized using the force and violence⁹. Even though the discontents were not political ones, it would be preferably to avoid them taking in consideration the Bessarabia international status. The Soviet propaganda used the complicated situation caused by the agrarian reform to compromise and discredit the Romanian administration. The pauper peasants disadvantaged by the agrarian reform were the main social classes used by the Soviet communist ideology against Romanian authorities. Thus a peculiarity of Romanian political life was turned by the Soviet Union into political speculation and presented as discriminatory policy of Bucharest towards the Bessarabian population.

The second conflict, actively speculated by the Soviet propaganda, appeared as consequence of the Bessarabia administration. I have earlier stressed that in the aftermath of the Union Bessarabia kept its large autonomy. Beside "Sfatul Tarii", there was the Directors' Council, an autonomy institution established from Bucharest to deal with the administration in Bessarabia¹⁰. After November 27, 1918, the Bessarabian autonomy was gradually mitigated. On January 1, 1919, the General Department created by "Sfatul Tarii" was abolished and replaced by the Bessarabian Ministry led by D. Ciugureanu¹¹. Soon after November 27, 1918, the Directors' Council was also abolished¹². It was therefore attested a slowly and a natural transfer of the provincial administration to the central authorities.

The Averescu's government established in March 1921 suddenly changed this process and the administrative principles from Old Romania were introduced in Bessarabia. By a decree were abolished the last institutions of the Bessarabian autonomy and for the administrative unification was named an administrative inspector, general Schina, whose prerogatives were not clearly definite¹³.

The effects of these administrative changes have had a serious impact on the local population. Unfortunately because of many reason in the question of Bessarabia administration has been misunderstood the historical significance of the union itself. The government from Bucharest named in Bessarabia an administration which did not realize the complexity of situation and many times the national ideal and interest were

⁷ I. Ionescu - Sisești, *Reforma agrară în România*, București, 1921, p.33.; I. Scurtu, D. Almaș, *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1994*, București, 1994, p.193.

⁸ A.Cardaș, *Aspecte din reforma agrară basarabeană*, Chișinău, 1924, p.74.

⁹ *Ibidem*, p.77.

¹⁰ I. Agrigoroaiei, Gh. Palade, pp.71-72.

¹¹ *Ibidem*, p.72.

¹² *Ibidem*, p.p. 72-73.

¹³ *Ibidem*, p.73.

compromised by some statesmen's greed and morality corruption. As result of that situation after two years of Romanian administration nostalgia for Russian tsarist regime had appeared among Bessarabians¹⁴.

The Bessarabian statesmen had often warned the central government that the involvement of Bessarabia in the Romanian political intrigues might have unexpected consequences for the Bessarabia's future. Bessarabia has always been a hard ruled province and the first post war decade did not bring any real political and economic success to Romanian administration. It is true that Romanian administration had found a propitious situation here as the Tsarist Russian policies had estranged most of Bessarabians and a part of minorities from Russian culture as well as from civil and administrative life. Moreover, the new Romanian administration was coming into territory which was sharing the similar historical, cultural and traditional values¹⁵. There were thus great chances for successful policies within Bessarabia.

Some nuances of the Russian imperial legacies should have been taken into consideration however. Leaved after 1812 by its elites as both the boyars and the priests were oriented towards Petersburg and Moscow, Bessarabians were limited for more than one century to themselves, to an over-simplified tradition. Because of this imposed isolation from the rest of Romanian people, they have had a distinct evolution from the other Romanians and they did not perceived themselves as an organic part of the Romanian people in the last decades before the union¹⁶. Even if the Bessarabians maintained the archaic Romanian tongue and the traditions as such the sense of Romanian identity was not as strong as for instance in the case of the Romanians from Transylvania. Many statesmen and intellectuals who after the union visited Bessarabia ascertained the existence of this Moldavian specificity, a different mentality and even some linguistically differences¹⁷. The Romanian government after 1918 confronted a very complicated legacy of the Russian empire in Bessarabia: with the Romanians securing the majority and representing the most rural and least educated nationality; with the presence of the wide variety of ethnic groups; with the Russian and Russian-speaking population dominating urban life and elites; and the native population preferring to identify themselves as "Moldovans" rather than "Romanians".

The political elites, both the local statesmen (mostly the elites created in the Russian Empire) and those from Bucharest (insensible for the peculiarity of Bessarabia development under Russia Empire), many times acted in Bessarabia denying that profound transformation. Politically the Bessarabian population was backward (a fact demonstrated by the implementation agrarian reform, but not only) and the communist influence was a permanent danger for Bessarabia. Because of the Romanian authorities' incapacity to attract the large masses of Bessarabians on its side, the Soviet Union found, especially among the pauper classes, the supporters for the idea of the Bessarabia's return to the Soviet Union¹⁸.

Besides, the Romanian authorities meet a new and a great issue created after 1918 by the presence of important number of national minorities especially Russians, Ukrainians, and Jews. By the policy followed in 1918-1940 the Romanian

¹⁴ *Adevărul*, October 24, 1920.

¹⁵ P. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru(1812-1918)*, Iași, 1924, p.329.

¹⁶ O. Ghibu, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*, Cluj, 1926, p.186.

¹⁷ *Ibidem*, p.187.

¹⁸ M. Bruhis, *Rusia, România și Basarabia (1812,1918,1924,1940)*, Chișinău, 1992, p.107.

administration had not adequately succeeded in convincing the national minorities in the historical truth about Bessarabia, a deficiency speculated by Moscow as well¹⁹. The minorities were the Achilles' heel of Romanian administration in Bessarabia and from the very beginning of that period the Soviet Union used the national minorities for the organization of destructive activities against Romanian authorities. The Tighina, Hotin and Tatarbuniar uprisings were the most eloquent examples these anti-Romanian actions.

On this background the political conflict between the Bessarabian statesmen and the central authorities started. The Bessarabian political elites accused the Romanian for being excluded from the government of province and for their abusive replacing by the *Răgăţeni* (Romanians from Old Romania), especially during the Liberal government (1922-1926)²⁰.

The discontents of local population towards some authorities' abuses generated many interventions of the Bessarabians deputies in Romanian Parliament and determined in August 1920 the Bessarabian minister D. Ciugureanu for asking an audience to Romanian King Ferdinand I to expose the critical situation of Bessarabia²¹.

Meanwhile the Romanian deputy V. Stroescu visited Bessarabia in 1920 and confirmed in Romanian Parliament the veracity of the Bessarabian deputies and D. Ciugureanu's accusations. The abuses of the Romanian authorities in Bessarabia were attested as well as many trials against political opponents and innocent people staged under the pretext of annihilating the communism²².

Since the Bessarabia issue was negotiated at Paris Peace Conference, the size of conflicting situation has been mitigated, but a Parliamentary Inquiry was created to estimate the situation in Bessarabia. The Inquiry's results attested that under the necessity or the pretext of fighting communism the Romanian Siguranta punished many innocent people²³. For the same reason the Siguranta often interfered in Bessarabia for intimidating the political opponents of the government party²⁴. As pointed D. Haneş, the Head of Parliamentary Inquiry, the Romanian authorities were hardly criticized in Bessarabia and even the teachers from Old Romania were often rejected by the Bessarabian population²⁵. According to the Inquiry statement that situation was the result of the inefficient and inconsistent policy of Romanian government in Bessarabia²⁶. As suggested the Bessarabian interwar press the administration of Bessarabia ought to be changed by replacing the Romanian elements with the local political elite²⁷.

The Romanian government reply to these accusations was partly right: a territory which had long time known the foreign dominion and where the Romanian population was consciously maintained on the lowest social and intellectual level, was not able to provide political elite for a complete administration of Bessarabia. The Old Russian administration was made up by ethnic minorities whose loyalty to the new

¹⁹ *Ibidem*, p. 107.

²⁰ A. Tibal, p.21.

²¹ *Sfatul Ţării*, August 23, 1920.

²² *Adevărul*, February 12, 1920.

²³ *Ibidem*, October 17, 1920.

²⁴ A. Tibal, p.21.

²⁵ *Adevărul*, October 22, 1920.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Sfatul Ţării*, August 28, 1920.

Romanian administration was questionable. Thus for the new state's consolidation a rush of Romanians elements from Old Romania was unavoidable and necessary for Bessarabia²⁸.

The "hard hand's policy" followed by the Romanian governments in Bessarabia was also justified by the security and military necessities. It was determined by the special status created to Bessarabia within Greater Romania by the Soviet Union's permanent claims. On the one hand the real possibility of war for Bessarabia, on the other hand the Soviet permanent propaganda in the province imposed to the Romanian governments the necessity of military situation in Bessarabia²⁹. The exceptional military situation is the way of state's ruling used during the critical moments of its existence only. Having the priority of the quick actions in the critical circumstances, the military ruling has the great deficiencies as well. Its persistence perturbs the society's normal evolution and could generate the psychology of discretion and abuses for the authorities and the lack of law's respect for population, the sensation that the power was the only ruling's attribute. As consequence of these circumstances, the Bessarabians contested both the existence of the legal security and the massive military presence in Bessarabia³⁰. Dramatically but the local population who had not the competence of appreciation and was judging the consequences of reality, blamed the Romanian authorities for the existent critical situation. In fact the post war stabilization known in Europe as well as in Romania was perturbed in Bessarabia by the uncertainty of its international and political situation. In other words the critical situation of Bessarabia as part of Greater Romania was the reflection of its international unsolved situation and during the interwar period Romania wished the Soviet Union's recognition of Bessarabia as Romanian territory in order to have this situation clarified. Besides the international connotation, the settling of Bessarabia issue would have offered to the Romanian governments the chance of peaceful governance in Bessarabia. The veracity of the assertions above was also confirmed by the interwar economic development of Bessarabia.

The consequences of the economic difficulties

The First World War strongly struck both the Romanian and Bessarabian economy. The pre-war economic orientation and the strong agrarian character of Bessarabian economy considerably influenced the Bessarabia's post war economic recovery. The breaking of the economic, commercial and transport relations with the former Imperial territories, the hard access both to the Romanian and European markets as well as the narrow, unilateral character of the Bessarabian economy have had a decisive impact on the Bessarabia's economic unfavourable evolution during the interwar period. Before 1918 the Bessarabian economy was entirely turned towards the Russian Empire's markets and Bessarabia was one of the most important agrarian producers of the Tsarist Empire (the pre-war Bessarabian export overwhelming its import with 100 mln. golden-roubles)³¹.

²⁸ N. Giurgea, *Din trecutul și prezentul Basarabiei*, Chișinău, 1928, p.101.

²⁹ Al. Boldur, *Bessarabskii vopros*, Chișinău, 1930, p.18.

³⁰ A. Tibal, p.21.

³¹ I. Kaba, *Étude politique et économique sur la Bessarabie*, Paris, 1919, p.39.

The industry of Bessarabia also knew a colonial way of working. Many Bessarabians factories were the annexes of the Russian great enterprises and oriented towards imperial necessities³².

The breaking of the Soviet Romanian diplomatic relations and the continuity of that situation until 1934 have had as consequences the closing of the Nistru boundary and the absence of economic relations between two neighbour countries. The situation affected first of all the Bessarabian economy which was entirely oriented to the East and created a permanent economic crisis in Bessarabia. It was not only the Bessarabia's, but also the Baltic States' hard situation after the losing of the former economic relations³³.

The Bessarabian agriculture has been the most affected by the loss of the Russian traditional markets. The Romanian market was very limited as well as the access to the European markets. From this point of view the advantages were on the side of the producers from Old Romania who were favoured by the government's protection on the loans, the tariffs and the means of transport. As stressed the Bessarabian review "Basarabia economică" "Even though the other conditions would be equal these differences will always put the Bessarabian economy into the situation of inferiority"³⁴.

As was pointed out above the Bessarabian industry suffered as well from the closing of the Romanian's eastern boundary and the abnormality of the Soviet Romanian relationship. But the critical situation in economy was worsened by the Romanian governments' attitude as well. It was frequently stressed during the interwar period that Bessarabia was an agrarian province because the lack of the raw materials there could not entertain the working of the own industry³⁵. Reflecting on that situation, the Romanian economist N. Arcadian ascertained in 1936 that "... looking on the Bessarabian industry globally and comparing it with the others provinces' and the 1919's situation we find that while Old Romania, Transylvania and Bucovina had known industrial growth, Bessarabia had got a pronounced agrarian character as consequence of the diminution of industrial development"³⁶. The Bessarabian historian Ștefan Ciobanu considered however that it was irrational to create an industry into the territory deprived of the raw materials and the labour force only for the idea to have a proper and varied industry there³⁷.

In fact that peculiar evolution of Bessarabian economy within Greater Romania has had a more profound explanation. As pointed the English historian Norman. J. Pounds the economic difficulties in Bessarabia were caused by the Soviet Union's permanent claims towards this territory and the perspective to lose Bessarabia stopped Romania to develop the province³⁸. Therefore besides the diplomatic and political difficulties, the Soviet Union's contest of the union between Bessarabia and Romania caused an uncertainty about this territory's future which impeded the Romanian governments to develop Bessarabia during the interwar period³⁹.

³² Șt. Ciobanu, *Basarabia Eroare! Marcaj în document nedefinit.*, Chișinău, 1993, p.394.

³³ R.J. Crampton, *Europa Răsăriteană în secolul XX...și după*, București, 2002, p. 125.

³⁴ *Basarabia economică*, Nr. 3, Chișinău, 1939, p.8.

³⁵ I. Agrigoroaiei, Gh. Palade, p.86.

³⁶ N. Arcadian, *Industrializarea României*, București, 1936, p.236.

³⁷ Șt. Ciobanu, p.403.

³⁸ Norman I. Pounds, *Eastern Europe*, Londra, 1969, p.869.

³⁹ Al. Boldur, *Bessarabskii vopros*, p.17.

During twenty two years of Bucharest rule, the Bessarabian economy had known few investments of capital. From 1919 to 1926 the investments in the Bessarabian industry diminished eight times and in 1936 they were representing only 0, 1% from all investments of Greater Romania. Following august 1939 the investments in Bessarabian economy were officially ceased⁴⁰.

After 1918 the French, English, Belgian financial groups were interested in some branches of Bessarabian economy but the international status of this territory, especially uncertainty of Romania's position there, stopped any attempts of foreign investments. As declared the Bessarabian statesman P. Halippa at the meeting of the Chamber of Commerce and Industry from Chisinau: "The foreign capital is afraid of investing in Bessarabia as Bessarabia is so far a disputed territory"⁴¹. The Romanian governments did not deny that the establishment of the diplomatic and economic relations with the Soviet Union would have hindered the decline of Bessarabian economy⁴². The situation above affected not only the inner evolution of Bessarabia but the international position of Romania also. In the world, especially in the United States, had long time persisted the idea that the Soviet Union's attitude towards the Bessarabia issue was gravely affecting the stability of Romania⁴³. A country confronted with the eventuality of the war for a disputed by a great power territory could not be a safe place for the foreign investments.

The economic difficulties of Bessarabia generated an anachronism of its social life and that was dangerous because of the Soviet Union's policy towards Bessarabia. As consequence the Bessarabian population accused the governments from Bucharest for the economic problems and alleged that Romania transformed Bessarabia into colony⁴⁴. The Romanian authorities had ascertained in Bessarabia an hostile attitude towards Romanian administration, an anarchic, a quasi revolutionary situation among Bessarabians mainly because of this propaganda⁴⁵. As pointed Romanian newspaper "Adevarul" there was a latent state of discontents in Bessarabia linked with great economic sufferings. "Nevertheless the process has not here the noisy form of discontents from Transylvania but we have to overlook neither the Bessarabia's geographical position nor its situation from international prospect. From the both point of view the Bessarabia's situation is exceptional. It is an imperious duty to keep so Bessarabia contented" stressed the daily from Bucharest⁴⁶.

There is no doubt that the Soviet communist propaganda in the Bessarabia issue was indirectly favoured by the hard Romanian administration and by the critical economic situation of Bessarabia in the interwar period. Nevertheless we have to admit that the extreme measures of Romanian administration were determined by the desire to ban the widespread of the communist ideology both in Bessarabia and Romania. The re-establishment of the Soviet-Romanian diplomatic relations in 1934 appeased for a while that anomalous situation. As reflected the Bessarabian statesman I. Inculet: "The

⁴⁰ A.M. Lazarev, *Moldavskaja sovetskaja gosudarstvenosti i bessarabskii vopros*, Chişinău, 1974, p.121.

⁴¹ P. Cazacu, *Zece ani de la Unire. Moldova între Prut şi Nistru (1918 – 1928)*, Bucureşti, 1929, p.103.

⁴² V.V. Tilea, *Acţiunea diplomatică a României (nov. 1919-martie 1920)*, Sibiu, 1925, p.119.

⁴³ F.C. Nanu, *Politica externă a României (1918-1933)*, Iaşi, 1993, p.121.

⁴⁴ A.Tibal, p.21.

⁴⁵ Arhiva Statului Bucureşti, fond *Casa Regală*, dosar 16/1932, f.4.

⁴⁶ *Adevărul*, January 6, 1932.

re-establishment of diplomatic relations with the Soviet Union will have an enormous importance from political, economic as well as psychological point of view. It will implant in the Bessarabians' hearts the peace and the safety of tomorrow day"⁴⁷. The hopes of this redress fell once Bessarabia was annexed by the Soviet Union in 1940.

Conclusion

The elucidation of the Bessarabia's history in the interwar period imposes some eloquent conclusions about this territory's integration within Romanian structures. Given the unusual and novel character of that experience the appearance of conflicting situation between the centre and the province was normality as have been welded together the national territories which existed under varied regimes and Empires. It was also well-known that these territories existence (of Bessarabia as well) within different Empires caused them some essential modifications, some specific features which generated this conflict. But that was a constructive conflict, one which was looking for the best way to build the fundamentals of a new state. In other words it was a issue of Romanian internal evolution. In the case of Bessarabia's integration the situation was complicated by the Soviet Union policy followed in the province.

The geopolitical interests followed by the Soviet state in the region as well as its revolutionary character turned the Bessarabia issue from a Romanian one into an international problem. As a consequence of the Soviet foreign policy and the diplomatic game followed by Moscow towards that peculiar question and the involvement of the Soviet communist actions in the Romanian internal affairs seriously affected the integration of Bessarabia within Greater Romania. The ruling of Bessarabia has never been an easy task for Romanian governments and this paper has stressed the existence of different animosities. But the same difficulties persisted in the other joined territories of Greater Romania as well as in the other new formed states of Eastern Europe. In Bessarabia the remedy of those conflicts has been perturbed by the special status of the province as consequence of the Bessarabia international uncertain situation.

⁴⁷ *Universul*, June 12, 1934.

Academia de Drept din Oradea în perioada de tranziție de la autoritățile maghiare la cele românești (1919 – 1921)

Florentina CHIRODEA

Academy of Law from Oradea during the Period of Transition from the Hungarian to the Romanian Authorities (1919-1921)

Abstract. *Created by the Hungarian Minister of Instruction and Religion in an attempt to depopulate the Universities of Hungary from the big number of auditors, the Romanian Era of the Law Academy of Oradea began with two academic years, 1919 – 1920 and 1920 – 1921, of transition from the Hungarian authorities to the Romanian ones. Due to the efficiency of the Dirigent Council of managing the issues of the Transylvanian education, during 1919 and the first half of 1920, the Academy's activity was not interrupted. The students could continue the studies in similar conditions as those existing before 1918, fact that helped many of them sustain both the main exams, the final state ones and those of Justice. At the end of the three transition years, the education institution of Oradea was able to begin the academic year 1921 – 1922 in normal conditions.*

Keywords: *the inter-war period, Law Academies of Oradea, transition period.*

Unirea din 1918 nu a fost o simplă restaurare a granițelor naționale și a coeziunii din trecut. Evenimentul a inaugurat transformări, strategii și politici radicale, statul românesc confruntându-se cu o paletă largă de probleme, derivând din caracterul său nou. Transilvănenii, bucovinenii și basarabenii participau alături de regățeni la schimbările și fuziunile instituționale aflate în curs, dar instituțional și politic Vechiul Regat reprezenta piatra de temelie a statului România Mare¹. Chiar dacă unificarea a avut loc, în mare măsură, sub egida Vechiului Regat, punctul I al Rezoluției de la Alba Iulia nu făcea nici o referire la eventuale condiții pentru integrarea Transilvaniei în cadrul României Mari, prin urmare autonomia provinciei, care avea să dureze până la întrunirea Constituantei, era lipsită de semnificație politică².

Tranziția către un sistem de învățământ unificat în întreg teritoriul al României Mari a fost guvernată de câteva tipuri de instituții. Marea Adunare Națională de la Alba Iulia a înființat Marele Sfat Național Român, un organism cu 250 de membri, care la rândul său a numit la 2 decembrie 1918 un Consiliu Dirigent³. Acesta era un organism politico – administrativ provizoriu, cu largi atribuții în conducerea afacerilor interne ale

¹ Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare 1919 – 1930*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 29 - 41

² ***, *Istoria României. Transilvania*, vol. II, Editura George Bariț, Cluj-Napoca, 1997 (în continuare *Istoria României ...*), p. 697

³ Irina Livezeanu, *op.cit.*, p. 56 – 57, 160 - 163

Transilvaniei, destinat să vegheze asupra ordinii și punerii în aplicare a hotărârilor de la Alba Iulia. Cei 15 membri ai săi erau reprezentanți de seamă ai românilor, cunoscuți și apreciați luptători pentru drepturile naționale ale acestora. Supunându-se Bucureștiului doar în probleme militare și de politică externă, căi ferate și în alte câteva domenii de jurisdicție națională, Consiliul Dirigent era investit cu puteri legislative și executive pentru domeniile care nu trecuseră sub autoritatea nemijlocită a guvernului⁴.

Unul dintre cele 12 compartimente ale acestui organism, era destinat Cultelor și Instrucțiunii Publice, Resort considerat important pentru instituirea vieții de stat românești și implicit a unei administrații românești⁵, având sarcina de a organiza întreg învățământul de stat românesc, de toate gradele, din întreaga Transilvanie. Astfel, în pofida greutăților reale cu care era confruntată societatea românească, în general, Consiliul Dirigent a căutat să pună bazele unor instituții de învățământ sau științifice, de artă sau cultură românești, care prin activitate, publicații sau biblioteci, să dea o altă înfățișare cultural – științifică Transilvaniei⁶. Așa cum amintea, într-una din scrisorile sale, Onisifor Ghibu, secretar general pentru învățământ în cadrul Resortului, opera aceasta a constat, în afară de înființarea aparatului central administrativ, și în preluarea și naționalizarea Universității din Cluj, substituirea de personal didactic, fixarea programelor de învățământ, precum și lichidarea Academiei maghiare de drept din Oradea și Sighet⁷. Această ultimă măsură nu a fost pusă în practică în perioada cât a funcționat Consiliul Dirigent, cel puțin în privința instituției de învățământ superior din Oradea. Consemnarea acesteia între obiectivele Resortului Instrucțiunii Publice o putem pune pe seama experienței trăite de Ghibu în tinerețe, tipică pentru o întreagă generație de elite românești formate în sistemul de învățământ al vechii Ungarii, care le leza mândria națională⁸. Într-adevăr, conștiința istorică românească nu a fost influențată nici de frumusețea edificiilor construite și nici de eforturile savanților vremii de a contribui la răspândirea științei moderne în acest colț al Europei. Românii au reținut în primul rând intoleranța și discriminările la care au fost supuși, din partea unui regim politic naționalist, într-o epocă în care naționalismul era una din ideologiile dominante ale continentului⁹. Trebuie menționată, de asemenea, pentru a avea o imagine de ansamblu completă a societății de după 1918 și profunda nemulțumire a minorităților maghiară, germană și evreiască – toate mai urbanizate și deținătoare ale unor privilegii istorice mai mari decât cele ale românilor¹⁰.

În acest context, frontiera de vest a României Mari era „socotită de stat zonă strategică, la care se ajungea ușor de la Budapesta pe șosea, pe calea ferată sau prin radio și pândită de iredentism”¹¹. Orașul Oradea atrage atenția în mod particular, deoarece era principala poartă de intrare la frontiera de vest, centrul ținuturilor crișene și bihorene, situat la distanțe sensibil egale față de Viena, Praga și București, dar

⁴ *Istoria României....*, p. 701 - 702

⁵ *Ibidem*, p. 699 - 718

⁶ Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea Statului Național Unitar Român (1918 – 1920)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 254

⁷ *Onisifor Ghibu în corespondență*. Volumul II. Cuvânt înainte, îngrijirea ediției, note, indici de Mihai O. Ghibu, Editura Semne, București, 1998, p. 334

⁸ Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 179

⁹ Sorin Mitu, *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*, Editura Polirom, Iași, 2006, p. 105

¹⁰ Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 157-159

¹¹ *Ibidem*, p. 172-174

aproape de Budapesta¹² și foarte aproape de Cluj, am adăuga noi. Așezarea geografică a orașului, a influențat soarta și evoluția instituțiilor de învățământ din arealul său, soluțiile propuse pentru rezolvarea problemelor educaționale înregistrate de autoritățile românești în zona de graniță din vestul țării, fiind cu atât mai interesante, cu cât ele reflectă punctul lor de vedere asupra școlii, culturii și religiei, privite drept cele mai importante arme într-un arsenal atotcuprinzător de practici și instituții de naționalizare¹³.

Acesta este contextul în care trebuie să privim și să analizăm activitatea Academiei de Drept din Oradea între anii 1919 – 1921, perioadă în care conducerea instituției a trebuit să facă față, pe lângă greutățile generate de trecerea la un alt sistem legislativ, și procesului de transformare al Transilvaniei pentru integrarea deplină în România Mare. Trebuie remarcat de asemenea, faptul că, spre deosebire de Universitatea din Cluj, care a fost preluată și transformată într-o universitate românească într-un timp scurt și printr-un proces radical, instituția de învățământ superior creată de Ministerul de Instrucție și Culte Maghiar cu scopul de a depopula Universitățile din Ungaria de numărul mare de auditori¹⁴, fiind o facultate izolată, a cunoscut un proces de tranziție care s-a întins pe aproape 3 ani.

Preluarea Academiei de la autoritățile maghiare s-a făcut la puțin timp după intrarea Armatei Române în Oradea, la 20 aprilie 1919, declararea acesteia drept instituție de stat românească făcându-se abia în 23 septembrie 1919 prin ordinul Consiliului Dirigent numărul 11.334. Decalajul de 5 luni dintre cele două evenimente se datora demersurilor repetate venite din partea Episcopiei Romano – Catolice de revendicare a Academiei. Intervențiile adresate Prefectului județului, și prin acesta Consiliul Dirigent, din 14 iulie și 19 septembrie, aveau la bază consemnarea, în cartea funciară, a instituției pe numele fondului de studii, de origine ecleziastică. Actele doveditoare înaintate, odată cu cele două memorii, Consiliului Dirigent sunt considerate neconvingătoare pentru susținerea dreptului de proprietate, constatându-se că de-a lungul existenței sale, Academia a depins ca activitate didactică exclusiv de guvernul, respectiv de regele ungar. Prin această decizie nu a fost pus la îndoială dreptul Episcopului romano – catolic, ci s-a solicitat ca acesta să fie „pus mai bine în evidență, iar dacă se dovedește a fi îndreptățit”, să fie respectat. Lucrurile au fost clarificate odată cu punerea la dispoziția Consiliului Dirigent a documentelor juridice și istorice, existente în arhiva Academiei, care au dovedit apartenența acesteia, anterior anului 1918, la statul maghiar. Prin urmare, în 5 noiembrie 1919, Consiliului Dirigent emite un alt ordin, care-l întărește pe cel din septembrie, prin care instituția „este trecută statului român și regelui român care o susțin în noua organizare conform noii ordini”¹⁵.

În consens cu opinia dominantă impusă la nivelul întregii țări, Consiliul Dirigent emite primul său act fundamental la 24 ianuarie 1919. Prin Decretul I, acesta hotără că „legile, ordonanțele, reglementările și statutele legale, emenate înainte de 18

¹² Francisc Păcurariu, *Românii și maghiarii de-a lungul veacurilor*, Editura Minerva, București, 1988, p. 346

¹³ Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 172-174

¹⁴ Arhivele Naționale – Direcția Județeană Cluj (în continuare: A.N. – D.J.Cluj), *fond Facultatea de Drept Oradea*, dos. 23, f. 36

¹⁵ Arhivele Naționale – Direcția Județeană Bihor (în continuare: A.N. – D.J.Bihor), *fond Academia de Drept Oradea*, dos 562/1919-1920, f. 44

octombrie 1918, rămân în interesul ordinii publice și pentru a asigura continuitatea de drept până la altă dispoziție, în mod provizoriu, cu excepțiile ce se vor indica”. Pe de altă parte, exercitarea dreptului de suveranitate națională, a determinat statul român, în acord și cu uzanțele din statele moderne, să pretindă tuturor funcționarilor, numiți de guvernele maghiare, să depună jurământ de fidelitate¹⁶. Aplicarea acestor două măsuri, în condițiile particulare ale orașului Oradea, a fost înfăptuită de Aurel Lazăr, la sosirea sa în oraș, în 24 aprilie 1919. Soluția găsită de reprezentantul Consiliului Dirigent, însărcinat cu preluarea conducerii vieții publice în Oradea și Bihor a fost aceea de confirmare în funcție și a „*slujbașilor de altă nație*, cu condiția să fie *oameni cum se cade* și să depună *jurământ de credință* regelui României”. În aceste condiții, profesorul Iuliu Hovanyi, director al Academiei sub administrația maghiară, este însărcinat, în continuare, să „gireze actele decanatului”. O lună mai târziu, aproape jumătate din membrii corpului profesoral, toți de naționalitate maghiară, au participat la recepția organizată în incinta palatului greco-catolic cu ocazia vizitei Suveranilor României¹⁷.

Aflându-se în opoziție evidentă cu prevederile Convenției militare de la Belgrad, potrivit căreia administrația civilă rămânea sub controlul guvernului maghiar pe toate teritoriile fostei Ungarii, depunerea jurământului de fidelitate față de autoritățile române a fost privită atât de unii funcționari maghiari, cât și de alți membri ai societății civile orădene, foarte nuanțat¹⁸. În cazul cadrelor didactice și nedidactice de la Academia de Drept, autoritățile locale au făcut numeroase demersuri de convocare a personalului instituției la prefectură pentru depunerea jurământului. Din cele 16 cadre didactice, dr. Horváth Eugen, dr. Hoványi Iuliu, dr. Sigmond Andor și dr. Kocsán János rămân profesori titulari. Restul fie că au refuzat formal depunerea jurământului, sau au plecat din localitate, neputând fi găsiți, sau au amânat aproape 4 luni să răspundă „chemării” primite de la autoritățile locale sau conducerea Academiei¹⁹. În final, în 5 noiembrie 1919, în urma unui raport al Prefectului referitor la toate aceste probleme, Consiliului Dirigent emite un ordin prin care toate cadrele didactice sau nedidactice, care nu au depus jurământul sunt demise din funcție²⁰. Un caz aparte, este cel al pedelului instituției, care nu a putut depune jurământul deoarece nu cunoștea limba română în care era redactat jurământul. În urma demersurilor conducerii Academiei pe lângă secretarul general al Resortului Cultelor și Instrucțiunii Publice, aceasta a fost redactată în limba maghiară, fiind asemănătoare cu cea pentru subofițeri, procedura fiind încheiată în luna martie a anului 1920²¹.

Organizarea activității Academiei în perioada analizată este reglementată de ordinul emis de Resortul Cultelor și Instrucțiunii Publice 9 octombrie 1919. Astfel programul de studii al Academiei este identic cu cel al Facultății de Drept de pe lângă Universitatea din Cluj, iar înscrierile pentru anul școlar 1919 – 1920 se vor face în perioada 1/14 și 15/28 octombrie, respectându-se regulamentele din anii trecuți.

¹⁶ *Istoria României...*, p. 706

¹⁷ ***, *Buletinul Academiei de Drept din Oradea. 1918/19 – 1927/28*, Tipografia și Librăria Românească S.A. Oradea, Oradea, 1928, p. 7

¹⁸ *Istoria României...*, p. 707

¹⁹ A.N. – D.J.Bihor, *fond Academia de Drept Oradea*, dos 562/1919-1920, f. 39

²⁰ *Ibidem*, f. 44

²¹ *Ibidem*, f. 181, 207, 212

În conformitate cu Decretele I și II, care au stat la baza funcționării administrative în perioada Consiliului Dirigent și a Legii naționalităților din 1868, ca limba de predare a fost păstrată maghiara, „în măsura în care se constată necesitatea ei”²². Aceasta deriva din faptul că studenții anilor II, III și IV urmaseră cursurile Academiei în această limbă, fiind greu să studieze și să dea examene, în special cei din anii terminali, în limba română. Acest lucru nu era valabil pentru studenții români de la Academie.

Deoarece procesul de scoatere din circulație a banilor de proveniență străină și înlocuirea lor cu leul emis de Banca Națională Română, a fost unul complicat²³, unificarea monetară fiind înfăptuită de guvernul Averescu în a doua jumătate a anului 1920²⁴, taxele universitare au rămas aceleași. În consens cu hotărârile și dispozițiile Resortului de Finanțe, acestea vor fi socotite în lei conform principiului 60 de coroane sunt egale cu 60 de lei²⁵. Pentru înscrierea în noul an școlar este percepută o taxă de 160 de coroane, care acoperea taxa de înscriere de 10 coroane, 6 coroane pentru Mensă, 12 coroane taxa de bibliotecă, taxa pentru legarea indicelui 12 coroane²⁶.

O lună mai târziu, prin adresa Resortului din 5 noiembrie, care completează ordinul anterior, profesorul Hovany Gyula este numit „director al Academiei pentru anul școlar 1919-1920, cu drepturi de decan”, și dr. Aurel Magier secretar al acestei instituții. Cursurile sunt programate să înceapă în 15 noiembrie și se înființează un lectorat pentru predarea limbii române și franceze, pentru ca „tinerii să cunoască aceste limbi”. La catedrele vacante sunt admiși suplinitori, care sunt plătiți cu 200 de coroane pe oră și sunt aprobate comisiile, pentru examenele ce vor fi susținute în cursul anului școlar. Deasemenea, pe fondul situației economice postbelice, cât și a multiplelor probleme de natură politică ale României, este alocată suma de 100.000 de coroane pentru acoperirea treburilor urgente ale Academiei, dar care „poate fi folosită și pentru a da avansuri la profesori, până la plata regulată a acestora”²⁷.

La 1 noiembrie 1919 printr-o adresă semnată de prodecanul Facultății de Drept din Cluj, este înaintat conducerii Academiei tabelul cu cursuri care se vor ține în semestrul I, al anului școlar 1919 – 1920, structurat pe ani de studiu și conținând și numărul de ore alocat fiecărui curs. În adresă sunt menționate și modificările impuse de noua stare de drept, cursul de drept constituțional maghiar fiind înlocuit cu cel român, cel de istoria dreptului ungar cu istoria dreptului român, iar dreptul civil ungar și cel austriac sunt unificate într-o catedră²⁸. Potrivit acestei adrese și a ordinului din octombrie 1919, materiile prevăzute pentru a fi predate în anii I-IV de studii sunt modificate, dar numărul de ore ce trebuiau ascultate de studenți săptămânal este cel de 20, prevăzut în regulamentul maghiar.

Ținând cont de numărul apreciabil de tineri, care reveneau de pe front și doreau să-și continue studiile²⁹, Consiliul Dirigent emis ordinul 25.312 din 23 decembrie prin care studenții beneficiau de reducerea timpului de studiu ca urmare a

²² *Ibidem*, f. 20

²³ *Istoria României...*, p. 731

²⁴ Gheorghe Iancu, *op. cit.*, p. 245 - 246

²⁵ A.N. – D.J.Bihor, *fond Academia de Drept Oradea*, dos 562/1919-1920, f. 20

²⁶ *Ibidem*, f. 140

²⁷ *Ibidem*, f. 39

²⁸ *Ibidem*, f. 32

²⁹ *Istoria României...*, p. 1014

îndeplinirii serviciului militar în timpul războiului³⁰. Scutirile se acordau de către Decan, după ce erau discutate în consiliul profesoral, pe baza unei cereri depuse de student la care era anexată o declarație „sub cuvânt de onoare” că afirmațiile asupra duratei serviciului militar sunt adevărate susținută de o adeverință de efectuare a stagiului militar. Orice afirmație neadeverată, determina anularea semestrelor, a examenelor și a diplomelor obținute, precum și calificarea faptei ca infracțiune cu consecințe penale.

În toate celelalte aspecte legate de organizarea activității Academiei se aplica Regulamentului din 1874, cu modificările și completările aduse de Ministerul Instrucțiunii Publice și al Culturii Maghiar din 20 august 1883, 23 iunie 1889 și 27 iunie 1901. Ultima modificare a fost făcută în 5 octombrie 1911, în urma căreia a rezultat un regulament comun, „aplicat tuturor instituțiilor de predare a științelor a științelor juridice și de stat – adică atât facultăților juridice izolate, Academii, cât și celor anexate la Universități”³¹. Ca urmare a acestor reglementări, la Academie durata studiilor în științele juridice și de stat era de 4 ani, după fiecare an fiind prevăzute 3 examene fundamentale. Din anul al III-lea, „studenții în drept au toată libertatea, să poată asculta ori științele de jurisprudență, ori științele de stat”³². Anul școlar era împărțit în două semestre, primul din octombrie până în februarie, al doilea din martie până la finalul lunii iulie. Examenele fundamentale se puteau susține în 1-25 iunie, 1-15 septembrie și 5-15 ianuarie³³. În afară de acestea, studenții mai trebuiau să susțină „încă două examene de stat, împărțite în: științele de drept și științe de stat (sau economico – politice)”, care erau susținute la instituția unde studentul a terminat cursurile. Pentru aceste examene sunt prevăzute sesiuni anuale, fiind stabilite reguli de prezentare a candidaților și modalitatea de acordare a notelor, precum și componența comisiei de examinare. Aceste examene de stat aveau același statut cu examenle de licență de la facultățile juridice din Vechiul Regat, astfel încât, după absolvire, studenții „puteau să intre în magistratură sau să ocupe funcții administrative”.

După promovarea examenelor fundamentale și frecventarea cursurilor din anul IV de studiu, studenții primeau un certificat de absolvire, „Absolutoriu”. Acesta nu era o diplomă, ci un act care le dădea dreptul studenților absolvenți să se înscrie la doctorat la ale Universități³⁴. Completările la Regulament din 1911, permiteau ca Absolutoriu să fie obținut după susținerea la timp a examenelor fundamentale sau după ce studentul a ascultat 8 semestre toate orele prevăzute în programă³⁵.

³⁰ Prin acest act normativ studenții care au făcut un an și jumătate de armată, la care se adaugă anul de voluntariat, puteau primi Absolutoriu după 6 semestre de frecventare a cursurilor. Cei care aveau între 1 an și un an și jumătate de armată primeau Absolutoriu după 7 semestre normale, în schimb cei care aveau sub un an de serviciu militar nu aveau nici o scutire. Pentru doi ani și jumătate de armată, studentul putea primi Absolutoriu după 5 semestre, cei cu 3 ani și jumătate, după 4 semestre, iar cei care depășeau această perioadă numai după trei semestre. În cazul studenților care au audiat cursurile de-a lungul unui an sau mai multor semestre anterior perioadei în care au efectuat serviciului militar, Decanul le poate aproba susținerea examenelor fundamentale, acordându-le o perioadă de pregătire a acestora. Vezi A.N. – D.J.Bihor, *fond Academia de Drept Oradea*, dos 562/1919-1920, f. 215 - 216

³¹ A.N. – D.J.Cluj, *fond Facultatea de Drept Oradea*, dos 76, f. 32

³² *Ibidem*, f. 29

³³ *Ibidem*, f. 34

³⁴ *Ibidem*, f. 29 - 31

³⁵ *Ibidem*, f. 34

Recrutarea profesorilor se făcea în baza Legii XIX din 1872 de înființare și organizare provizorie a Universității din Cluj, astfel că deși, era prevăzut că profesorii titulari, definitivi și provizorii inamovibili, dar definitivați după stagiul, sunt numiți la propunerea Ministerului Instrucțiunii Publice maghiar prin decret regal, iar profesorii agregați, asistenți și lectori sunt numiți numai de Minister, în primii ani ai secolului XX, aceste numiri erau făcute numai de Minister la propunerea Academiei. Pentru funcția de profesor agregat erau admise numai acele persoane pe care instituția „îi declară apti pentru a predă sau și-au probat în public calificarea prin merite câștigate pe terenul științei”³⁶.

Pe baza acestui Regulament și a Legii XIX din 1872, în momentul preluării de către autoritățile române, la Academie funcționau 16 catedre de titulari: de drept roman, drept penal, procedură penală, filozofia dreptului, economie politică, finanțe și statistică, drept civil, drept civil austriac, procedură civilă, drept comercial și cambial, drept administrativ, istoria dreptului, drept bisericesc, drept constituțional, enciclopedia dreptului și politica. Pe lângă acestea se mai predau dreptul internațional public și privat, drept minier, contabilitatea de stat, medicina legală, igiena publică, istoria civilizației, etica și istoria universală³⁷. Pe parcursul anului școlar 1919-1920, aceste catedre au fost acoperite de 4 cadre titulare rămase după depunerea jurământului, dar mai ales de profesori suplinitori. Ca și în cazul Universității din Cluj, aceștia erau aleși dintre juriștii ardeleni, buni cunoscători ai legislației locale, distinși absolvenți, doctori ai facultăților de drept din Budapesta și Cluj. Astfel pentru anul școlar 1919 – 1920 au fost aprobați ca suplinitori: dr. Ioan Kocsan – judecător la tribunal, Ioan Candrea – președinte de senat la tribunal, dr. Ioan Boroș – avocat, dr. Romulus Radu – judecător la Curtea de Apel, dr. Nicolae Popoviciu – conferențiar – șeful serviciului sanitar al județului, dr. Ștefan Verzar și dr. Kenez Coloman – conferențieri – medici la spitalul județean și Arpad Victor – conferențiar – consilier financiar³⁸. Personalul Academiei este completat de la 1 septembrie 1921 cu Cornel Ferșigan, student al Academiei, numit în funcția de bibliotecar, și cu Leontin Domocoș, în funcția de copist în cadrul Decanatului, solicitându-se și aprobarea înființării unui post de secretar – ajutor³⁹, funcția de manipulant fiind vacantă.

Deoarece semestrul I al anului școlar a început cu o lună și jumătate mai târziu decât era prevăzut în Regulament, era de așteptat ca numărul de ore pentru anumite discipline să fie redus. Acest lucru nu s-a întâmplat, conducerea Academiei găsind soluția de a nu mai repartiza materiile pe an de studiu, cum era prevăzut în Regulament, ci pe două semestre. Pentru cursurile mari, cum a fost cel de drept administrativ, a fost organizat chiar și un „repetitor de curs”. Se încerca astfel, să se creeze un cadru cât mai normal pentru desfășurarea activităților didactice, astfel încât studenții să poată asculta numărul de ore impus pentru prezentarea la examenele fundamentale de an, în ciuda faptului că nu era cunoscută data încheierii semestrului I și cea a începerii semestrului II pentru anul școlar 1919 – 1920 și nici planul de învățământ pentru cel din urmă. În urma a două solicitări, una adresată Secretariatului general pentru învățământ de la Cluj, iar cealaltă direct Facultății de Drept din aceeași localitate, Academia a primit aprobarea pentru încheierea activităților didactice

³⁶ *Ibidem*, f. 31

³⁷ *Ibidem*, f. 37

³⁸ A.N. – D.J.Bihor, *fond Academia de Drept Oradea*, dos 562, f. 130

³⁹ A.N. – D.J.Cluj, *fond Facultatea de Drept Oradea*, dos 27, f. 8

prevăzute pentru semestrul I și începerea semestrului al II-lea la 1 martie 1920. Cu aceeași ocazie, instituția a primit programa de învățământ pentru semestrul al II-lea, precum și un exemplar al Regulamentului de studii al Universității din Cluj⁴⁰.

Punerea în aplicare a ordinului din 5 noiembrie 1919 al Consiliului Dirigent de înființare a unui lectorat de limba franceză, a însemnat pentru conducerea Academiei găsirea unui cadru didactic care să corespundă criteriilor de recrutare a personalului cuprinse în Legea XIX din 1872, dar care să nu încarce bugetul de cheltuieli al instituției. Astfel, începând cu semestrul al II-lea al anului univ. 1919 – 1920, la propunerea Decanului Academiei, Resortul Cultelor și Instrucțiunii Publice aprobat numirea profesorului Pascal Zigliara, titular la Liceul Real din Oradea, originar din Toulon, pentru a preda 3 ore pe săptămână de limba franceză (2 pentru începători și o oră pentru avansați), acestea făcând parte, cu aprobarea Directoratului Regional al Școlilor Medii, din norma sa de 15 ore/săptămână⁴¹.

Criticați pentru tendința de regionalism, după unii istorici, izvorâtă din sferele de activitate pe care le-au gestionat, membri Consiliului Dirigent s-au apărat în repetate rânduri, subliniind că „țelul lor este unificarea deplină cu vechea Românie”, condiția pentru încheierea semiautonomiei Transilvaniei fiind alegerea unui parlamentar național. Cum acest lucru s-a întâmplat la finele anului 1919, menținerea Consiliului Dirigent era o problemă contradictorie, „încetarea funcționării acestui organism nemaiputând rămâne doar un subiect de dezbatere pentru diversele forțe politice⁴². Astfel, în noiembrie 1919 și apoi în 4 februarie 1920, Consiliul Dirigent a hotărât întocmirea unui Proiect de lege privind încetarea activității sale, care ar fi urmat să fie dezbătut în parlamentul țării, începând și pregătirile pentru transferarea gestiunii domeniilor pe care le coordonau departamentele corespunzătoare centrale⁴³. În acest context, conducerea Academiei înaintează în 13 martie 1920 un raport amănunțit, însoțit de 42 de documente doveditoare, asupra activității desfășurate până în acel moment, precum și justificarea modului în care a fost cheltuită suma de 100.000 coroane repartizată instituției. Sunt anexate, de asemenea și registrul de casă, condus încă în limba maghiară, precum și cele două sigilii ale instituției, confecționate corespunzător normelor date de comandamentul militar din localitate. Sunt amintiți profesorii titulari, suplinitorii și conferențiarii care vor ține cursuri în semestrul al II-lea, precum și un raport asupra personalului administrativ al Academiei. Tot personalul instituției este asimilat funcționarilor de stat, fiind plătiți conform „Normelor specifice referitoare la salarizarea funcționarilor de stat”, deoarece normele pentru salarizarea personalului didactic nu erau întocmite, încă. Este raportat numărul de studenți înscriși în semestrul I și II și rezultatele la examenele de pe semestrul I.

Când însă guvernul Averescu a dizolvat Consiliul Dirigent la 2 aprilie 1920⁴⁴, evenimentele cu privire la înlocuirea acestui organism se vor desfășura în ritm alert. Astfel la 3 aprilie 1920, regele semna Decretul – lege de instituire a Comisiei Centrale pentru Unificarea și Descărcarea Serviciilor, iar la 9 aprilie apărea Regulamentul cu privire la funcționarea acesteia. Conform acestui act, serviciile publice din Transilvania treceau sub conducerea directă a guvernului, iar pentru lucrările curente de unificare și

⁴⁰ A.N. – D.J.Bihor, *fond Academia de Drept Oradea*, dos 562/1919-1920, f. 53, 78-79, 99

⁴¹ *Ibidem*, f. 179

⁴² Gheorghe Iancu, *op. cit.*, p. 294 - 295

⁴³ *Istoria României...*, p. 732

⁴⁴ Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 160-163

descărcare a serviciilor publice, se institua câte o Comisie Regională la Cluj, Chișinău și Cernăuți. Cea de la Cluj era formată din 9 Secretari generali și 9 delegați ai guvernului, având în frunte un președinte. Atribuțiile acestora erau în așa fel stabilite, încât activitatea lor trebuia să ducă la transpunerea serviciilor publice din Transilvania în cadrul și sub controlul departamentelor centrale. Pentru învățământul din Transilvania, Secretariatul General trebuia să conlucreze strâns cu ministerul de resort din guvernul central, prin decizia ministerială din 15 mai 1920 primind și prerogative administrative în acest domeniu⁴⁵.

Editarea, din doi în doi ani, de către Ministerul Instrucțiunii Publice, a unui anuar, a determinat Secretariatul General de la Cluj să solicite instituțiilor de învățământ superior din Transilvania, prin urmare și Academiei, raportarea ritmică a activității desfășurate într-un an școlar⁴⁶. Aceste date au fost înaintate pentru anul școlar 1919 – 1920 în 17 iulie 1920 și se refereau la numărul de studenți înscriși în semestrul I și II pe ani de studiu și categorii (ordinari și extraordinari), rezultatele obținute la examenele fundamentale și la examenele din științe de stat și jurisprudență, profesorii care au predat în cele două semestre, materiile și numărul de ore predate, comisiile de examinare și cazurile de disciplină⁴⁷. Se pun astfel bazele raportării sistematice, prin intermediul unor formulare statistice, a celor mai importanți indicatori care caracterizează activitatea didactică pe parcursul unui an școlar.

O altă măsură a Ministrului Instrucțiunii Publice, P.P. Negulescu, pusă în practică de Secretariatul General de la Cluj, a fost aceea de a permite absolvenților școlilor comerciale superioare și a celor proveniți din școlilor normale urmeze cursurile unei Facultăți de drept, ca studenți ordinari, cu susținerea unui examen de limba latină până la finele anului I⁴⁸. Comisia de examinare trebuia să fie formată din decanul facultății, titularul catedrei de drept roman și un profesor de limba latină de la Facultatea de Litere. În cazul Academiei de Drept, s-a făcut o derogare, al treilea membru putând fi un profesor de limba latină de la cursul superior al liceului din localitate. Ca urmare, în 26 iulie 1920, a fost numit la propunerea Decanului, în această comisie, Ioan Pap – directorul Liceului E. Gojdu din Oradea, diplomat pentru limba latină.

A doua parte a anului 1920 și prima jumătate a anului 1921 este marcată de lupta conducerii Academiei de a nu ceda părți din clădirea în care instituția își desfășura activitatea, făcându-se demersuri susținute pentru repararea ei. Astfel, este consemnată solicitarea de a pune la dispoziția Directorului Casei Județene, etajul al II-lea al Academiei pentru amenajarea Școlii Normale de Băieți și dorința Consiliul Orașenesc de a rechiziționa o parte din clădirea Academiei în ideea amenajării unui laborator pentru școala de băieți. Din răspunsurile Decanului, Hovanyi Gyula, putem constata modul în care era utilizat spațiul din clădirea în care-și desfășura activitatea Academia. Astfel, la parterul clădirii era amenajată Biblioteca „cea prețioasă” și două săli profesoriale, la etajul I era Cancelaria Decanului și o sală pentru examene, sălile de la etajul al II-lea erau destinate activităților didactice pentru anul III și IV și cercului studentesc servind, la nevoie, și pentru organizarea serbărilor culturale.

⁴⁵ Gheorghe Iancu, *op. cit.*, p. 301- 302

⁴⁶ A.N. – D.J.Cluj, *fond Facultatea de Drept Oradea*, dos. 24, f.1

⁴⁷ A.N. – D.J.Bihor, *fond Academia de Drept Oradea*, dos 562/1919-1920, f. 363

⁴⁸ *Ibidem*, f. 215-216

În anul școlar 1919 – 1920 se țineau cursuri și în cele două săli profesoriale de la parter, respectiv în sălile destinate Cancelariei Decanului, deoarece edificiul a fost în totalitate ruinat în timpul războiului, când a funcționat ca spital militar. Nefiind de acord cu cedarea etajului al II-lea, conducerea instituției apelează la autorități pentru repararea spațiilor de studiu, fiind solicitată suma de 300.000. Subliniind importanța culturală a Academiei pentru comunitatea locală, conducerea instituției solicită forului superior de la Cluj să intervină pe lângă Secretariatul General al Ministerului de Interne din aceeași localitate, pentru ca la rândul său să recomande Consiliului Orășenesc să renunțe la orice intenție de a mai rechiziționa spațiul școlii. Se exprima convingerea că nu va mai exista nicio sală neutilizată, după terminarea reparațiilor, mai ales că numărul studenților era în creștere⁴⁹.

Într-adevăr, ca urmare a aplicării numeroaselor reglementări și regulamente din această perioadă, numărul studenților a crescut, repartizarea acestora pe categorii și ani de studiu regăsindu-se în tabelul de mai jos.

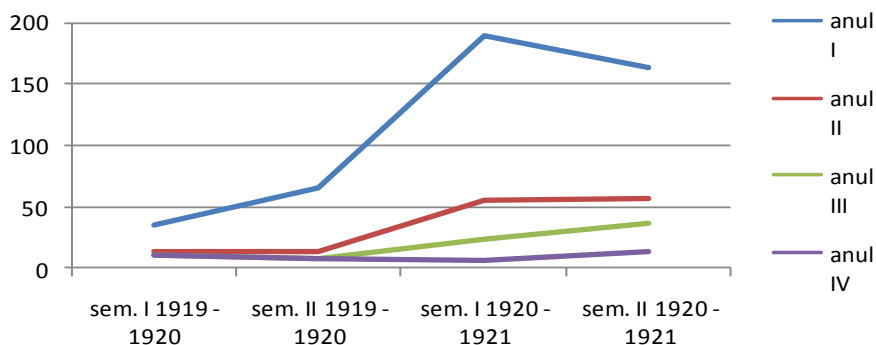
Tabel 1. *Numărul studenților Academiei de Drept din Oradea în perioada 1919 - 1921*⁵⁰

An școlar	Nr. studenți	Anul I	Anul II	Anul III	Anul IV
Sem.I 1919-1920	64 ordinari	35	14	11	10
Total - 70	6 extraordinari				
Sem. II 1919-1920	68 ordinari	65	14	8	8
Total – 95	27 extraordinari				
Sem.I 1920–1921	191 ordinari	189	54	24	6
Total – 273	82 extraordinari				
Sem.II 1920-1921	195 ordinari	163	56	36	13
Total – 268	73 extraordinari				

⁴⁹ A.N. – D.J.Bihor, *fond Facultatea de Drept Oradea*, dos 27, f. 7

⁵⁰ Tabelul a fost întocmit pe baza datelor existente în fondurile arhivistice referitoare la Academia de Drept din Oradea Arhivele Naționale - Direcțiile Județene Cluj și Bihor. Vezi și A.N. – D.J.Bihor, *fond Academia de Drept Oradea*, dos 562/1919-1920, f. 363; A.N. – D.J.Cluj, *fond Facultatea de Drept Oradea*, dos 24, f. 2

Grafic 1. *Evoluția numărului de studenți ai Academiei de Drept din Oradea în anii școlari 1919 – 1920 și 1920 – 1921*

Pe baza datelor din Tabelul 1, dar și din reprezentare grafică a acestora, observăm că numărul studenților Academiei a crescut de la 70, câți erau înscriși în semestrul I, la 95 în cel de-al doilea, ascultătorii din anul I, fiind cei mai mulți, comparativ cu ceilalți ani de studiu și aproape dublându-se în semestrul II. Odată cu reglementarea statului studenților care au îndeplinit stagiului militar, numărul studenților extraordinari a crescut de la 6, în semestrul I la 27 în cel de-al doilea. Datorită facilităților oferite absolvenților școlilor comerciale superioare și normale, numărul de studenți din anul I s-a mărit de 3 ori în anul școlar 1920-1921, numărul total ajungând la 273 în sem. I, respectiv 268 în sem. II, 70% fiind ordinari. Tot în această perioadă au fost transferați studenți din alte centre universitare la Oradea, sau de la Academie la alte facultăți de Drept din țară, dar numai din motive bine întemeiate și cu aprobarea autorităților de la Cluj.

Tabel 2. *Numărul examenelor susținute de studenții Academiei de Drept din Oradea în perioada 1919 - 1921⁵¹*

An școlar	Numărul examenelor susținute				
	I fundamental	II fundamental	III fundamental	Examen de stat	Examen de jurisprudență
1919-1920	25	12	24	11	0
1920-1921	95	69	46	26	4

Pe baza datelor prezentate în cele două tabele, putem afirma că numărul examenelor susținute de către studenți a crescut odată cu creșterea numărului de studenți ascultători. Dacă raportăm acest număr la cel al examenelor susținute observăm că numai aproximativ 60% din ei reușeau să și susțină aceste examene.

La capitoul cheltuieli ale Academiei putem consemna semibursele și ajutorul de 50 de coroane oferit pentru susținerea socială a studenților săraci. Acestea erau

⁵¹ Tabelul a fost întocmit pe baza datelor existente în fondurile arhivistice referitoare la Academia de Drept din Oradea Arhivele Naționale - Direcțiile Județene Cluj și Bihor. Vezi A.N. – D.J.Bihor, *fond Academia de Drept din Oradea*, dos 562/1919-1920, f. 363; A.N. – D.J.Cluj, *fond Facultatea de Drept Oradea*, dos 24, f. 3

aprobate de conducerea instituției în baza unei cereri la care studentul anexa certificatul de pauperitate⁵².

Conducerea Academiei, ca de altfel și cea a Universității din Cluj, a acordat o atenție sporită standardului de viață al profesorilor, dorind „să-i racordeze la statutul lor social firesc”⁵³. Datorită situației economice postbelice, cât și multiplicării problemelor de natură politică ale României, salarizarea profesorilor și personalului nedidactic s-a făcut pe parcursul anului 1919 și în prima jumătate a anului 1920 sub forma unor avansuri plătite din bugetul alocat Academiei, deoarece încă nu erau definitive încadrările în clasele de salarizare. În a doua jumătate a anului 1920, profesorii și personalul Academiei au fost încadrați în conformitate cu vechimea în învățământul superior, pe baza „coalelor de serviciu”⁵⁴. Aceste documente, asemănătoare cu cărțile de muncă de astăzi, au fost întocmite pentru fiecare cadru didactic sau nedidactic titular și cuprindeau în afară de datele personale referitoare naționalitate, religie, stare civilă, număr de copii, și informații privind limbile străine cunoscute, studiile și examenele susținute și locurile de muncă anterioare⁵⁵. În afara salariului, personalul instituției și familiile acestora, beneficiau de reducere a prețului călătoriilor pe calea ferată⁵⁶, de ajutor pentru haine⁵⁷, profesorilor plăindu-li-se și asigurări sociale, în contul Casei Cercuale de Asigurări Sociale. În perioada de până la preluarea Academiei în mod oficial, acestea nu au fost plătite. Ulterior, la insistențele conducerii instituției, făcute prin adrese repetate la Resortul Instrucțiunii în 7 august 1919 și 27 ianuarie 1920, apoi la Înaltul Comisar Guvernamental, acestea au fost plătite în 26 aprilie 1920.

O altă problemă apărută în această perioadă referitoare la cadrele didactice, a fost aplicarea Hotărârii Consiliului de Miniștri nr. 1556 din 26 ianuarie 1920 la funcționarii care au servit statul maghiar cel puțin 10 ani și care renunțau la „supușenia străină și iau naționalitatea română”. Aceștia puteau primi o retribuție de disponibilizare egală cu dreptul la pensie conform legii pensiilor și retribuțiilor din Vechiul Regat, rămânând la dispoziția statului român. De asemenea, în aceeași hotărâre, era menționat faptul că pensiile funcționarilor etnici minoritari erau plătite în continuare, după recalculare conform normelor din Vechiul Regat, dacă aceștia se declarau supuși ai statului român. Cei care nu se încadrau în această categorie, primeau o soldă de disponibilitate și rămân la dispoziția statului român⁵⁸. Este cazul fostului profesor al Academiei dr. Szekely Coloman, căruia i s-a plătit în continuare pensia, fostului secretar al Academiei dr. George Suhayda și fostului profesor Iuliu Buday, care nu au depus jurământul și nu au trecut la naționalitatea română, fiind absolviți din posturile lor, urmând să li se plătească sumele corespunzătoare⁵⁹. În urma recursului făcut de profesorul Szekely Coloman, Secretariatul General de la Cluj dispune plata sumei de 13.640 de coroane reprezentând „lichidarea competenților”. Acestea au fost

⁵² A.N. – D.J.Bihor, *fond Academia de Drept din Oradea*, dos 562/1919-1920, f. 140

⁵³ *Istoria României...*, p. 1017

⁵⁴ A.N. – D.J.Bihor, *fond Academia de Drept Oradea*, dos 562, f. 326

⁵⁵ *Ibidem*, f. 335-338

⁵⁶ *Ibidem*, f. 186, 339

⁵⁷ *Ibidem* f. 120

⁵⁸ *Ibidem*, f. 367

⁵⁹ *Ibidem*, f. 366

„ordonanțate de guvernul maghiar și cuprindeau salariul fundamental, salariul de martir, adausul familial, ajutorul de război și ajutorul lunar de scumpete”⁶⁰.

Ultima parte a anului 1920, este caracterizată de anularea unor facilități acordate studenților, sau de îngreunarea procedurilor de aprobare a cererilor acestora. Astfel, a fost abrogat ordinul Consiliului Dirigent referitor la absolvenții școlilor comerciale și normale, fiind desființată și comisia pentru examinare la limba latină. Scutirile pentru frecventarea cursurilor de către studenții întorși de pe front erau acum avizate doar de Decan și aprobate de Secretariatul General de la Cluj⁶¹. Condițiile în care a început anul școlar 1921 – 1922 au fost modificate și prin abrogarea Regulamentului Facultății de Drept din Cluj din 2 ianuarie 1921, astfel încât conducerea Academiei a fost nevoită să elaboreze un Regulament propriu de organizare în 12 octombrie 1921.

În concluzie, putem spune că în intervalul 1919 – 1921, activitatea Academiei s-a desfășurat pe doi ani universitari, 1919 – 1920 și 1920 – 1921, perioadă în care aceasta a fost marcată de existența Consiliului Dirigent ca organism administrativ, de preluare, organizare și îndrumare a diverselor domenii de activitate din Transilvania. Corespondența bogată purtată de conducerea Academiei cu acest organism dovedește implicarea deplină a acestuia în toate aspectele care priveau organizarea învățământului superior din Transilvania pentru unificarea celor patru sisteme de învățământ existente în cadrul României Mari. Faptul că atenția Consiliului Dirigent s-a concentrat mai mult asupra preluării Universității din Cluj și transformarea ei într-o instituție românească, nu a însemnat că facultățile de drept izolate au fost uitate. În cazul celei din Oradea trecerea de la autoritățile maghiare la cele românești s-a făcut fără întreruperea activității didactice, cu păstrarea Regulamentelor maghiare de organizare, modificarea lor făcându-se numai în situații în care starea de fapt o impunea. Chiar dacă profesorii Academiei, nu au putut fi păstrați, în majoritatea lor, catedrele vacante au fost suplinite de specialiști locali cu experiență vastă în domeniu. Datorită eforturilor depuse de conducerea instituției, studenții și-au putut continua studiile în condiții asemănătoare celor existente înainte de 1918, ceea ce a făcut ca mulți dintre ei să poată susține examenele fundamentale de an și cele finale de stat și jurisprudență. În condițiile economiei postbelice, Academia a făcut eforturi susținute pentru repararea clădirii în care își desfășura activitatea, mulți dintre studenți beneficiind în continuare de burse și ajutor social.

Noul Regulament al Academiei, aprobat de către Secretariatul General de la Cluj, a însemnat începerea anului școlar 1921 - 1922 în condiții de normalitate, din acest moment cursurile ținându-se numai în limba română, fiind titularizați, cu acordul Ministerului de Instrucțiune Publică, și primii profesori români, Bogdan Ionescu și Iacob Lazăr⁶².

⁶⁰ *Ibidem*, f. 342

⁶¹ A.N. – D.J.Cluj, *fond Facultatea de Drept Oradea*, dos. 23, f. 3-4

⁶² Ovidiu Bozgan, *L'Académie de droit d'Oradea: une expérience universitaire manquée*, în *Analele Universității din București. Istorie*, Editura Universității din București, București, 1995, p. 84-85

O dispută politică româno-maghiară: Contele István Bethlen despre misiunea istorică a Ungariei în Europa Centrală și Balcani

POLGÁR István

A Romanian-Hungarian Political Dispute: Count Istvan Bethlen about the Historical Mission of Hungary in Central Europe and the Balkans

Abstract. *The article entitled A Romanian-Hungarian political dispute: Count István Bethlen about the Historical Mission of Hungary in Central Europe and the Balkans aims to briefly describe a thesis conceived by the Hungarian intellectuals about the role and historical mission played by Hungary in civilizing the nations of Central Europe and Balkans.*

In the same time, the article presents the counter-arguments of the Romanian intellectuals, turning it into a historiographical comparison, into a dispute of intellectuals from both, the Romanian and Hungarian side.

Keywords: *Trianon, Romania, Hungary, Transilvania, Central Europe*

„Am stat pe gânduri câțeva vreme până să mă hotărâsc, dar în final am decis să prezint problema Transilvaniei, care este una dintre cele mai importante chestiuni ale Ungariei, iar pentru mine, ca ardelean, este o chestiune de suflet. Probabil că vă este cunoscută nedreptatea făcută Ungariei prin tratatul de la Trianon și probabil că ați auzit strădaniile acestei națiuni de a obține repararea efectelor produse de acest tratat și de revizuire a lui, dar rămâne de văzut care ar fi căile prin care s-ar putea realiza această revizuire” – astfel își începea discursul contele István Bethlen discursul susținut la Institutul Regal al Afacerilor Internaționale din Londra¹.

Vorbitorul avea nevoie de o asemenea introducere pentru a expune apoi pe larg o teză concepută de intelectualitatea maghiară cu privire la rolul și la misiunea istorică jucate de Ungaria în civilizarea popoarelor din Europa Centrală și Balcani, în scopul de a sensibiliza și a face conștient auditoriul în legătură cu – în opinia sa – eroarea comisă de lumea occidentală odată cu eliminarea țării sale din concertul culturii europene. Bethlen afirmă mai departe că întreaga viață politică a Ardealului a fost întreținută de cele două rase, maghiară și saxonă, care au deținut și supremația culturală a provinciei. De aceea el consideră că simpla superioritate numerică a românilor, pe care în mod tendențios o apreciază „destul de subțire”, nu le-ar justifica acestora pretențiile, pe când „superioritatea culturală”, chiar dacă nu ar justifica nici ea într-un mod hotărâtor, ar legitima îndeajuns pretențiile populației maghiare „întrădăcinate în solul strămoșesc al Ardealului, unde emigranții români au fost tolerați numai din considerente umanitare” - afirmă el făcând referire la legislația evului mediu transilvănean².

¹ Bethlen István, *The Treaty of Trianon and European Peace*, cap. III, p. 93, *The Problem of Transylvania*, A lecture delivered on November 27, 1933, at The Royal Institute of International Affairs in London, London, 1933

² *Ibidem*, p. 101

Tezei în cauză i se raliază și fostul premier Albert Apponyi în lucrarea „Dreptate Ungariei” destinată auditorului din Statele Unite ale Americii. „Națiunea maghiară a avut și are misiunea istorică de protejare a lumii, determinată de realizările și tendințele ei de peste o mie de ani, dar care acum este subminată și slăbită grație catastrofei de la Trianon. Această misiune a fost și continuă să fie aceea de a apăra pacea și de a o menține la cele mai înalte standarde occidentale prin eforturi politice, militare și culturale conforme cu exigențele epocii. Teritoriile desprinse de noi, odată cu mutilarea petrecută la Trianon au fost rupte de lumea occidentală și azvârlite în tenebrele semi-orientale lipsite de cultura occidentală și în care nu se vor mai bucura de achiziții culturale (...). Mutilarea Ungariei, slăbirea națiunii maghiare, este o pierdere pentru marile interese morale și intelectuale al umanității, o pierdere ce nu va mai putea fi surmontată” – consideră el³.

Revenind la volumul publicat pe această temă, Bethlen dezvoltă pe larg parcursul istoric al Ungariei, etapă cu etapă, pentru a susține teza perenității națiunii maghiare pe teritoriul Transilvaniei și a combata pretențiile de primi locuitori ai provinciei invocate de partea română. În opinia sa istoria ar proba faptul că românii n-au fost niciodată bășinași ai Transilvaniei și că teoria daco-românismului ar fi fost inventată de Gheorghe Șincai și mai târziu dezvoltată de Petru Maior, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea⁴. Bazându-se pe o omisivă argumentare el susține că primul document maghiar care-i menționează pe valahi – care în opinia sa ar fi adevăratul nume al românilor – face pomenire despre existența unei colonii a lor, în anul 1222, la sud-estul Carpaților, deci la 400 de ani după ce ungurii și-au constituit propriul stat, de unde concluzia că dacă ar fi existat vreo alcătuire politică valahă mai mare aceasta ar fi figurat cu siguranță în documente, asemeni colonizării sașilor în Ardeal și în Tatra sub regii dinastiei arpadiene⁵.

Autorul pare să fi uitat cu totul de cronică „Faptele ungarilor” a notarului Anonymus, tipărită într-o ediție critică de înaltă ținută științifică în 1892 sub egida Academiei Maghiare, și care făcea referire limpede la prezența populației românești atât în Panonnia cât și în Transilvania la vremea așezării triburilor maghiare în această parte a Europei⁶. Ignorate sunt și analizele formulate în 1895, deopotrivă de autorul ediției, Lajos Fejérpataky cât și de Mihai Bejan (Mihail Bésan), cu privire la toponimele românești menționate în cronică ori la semnele grafice alfabetiforme cu origine fonetică românească utilizate de notarul anonim în textul cronicii, ambele constituind argumente de netăgăduit cu privire la vechimea românilor în Transilvania⁷.

Urmând raționamentul lui Roesler, Bethlen face apel la cercetările istoricilor contemporani maghiari care au stabilit cum că „în ambele părți ale Regatului Cuman, care a alcătuit pe urmă vechiul Regat al României, valahii s-au născut din combinația dintre păstorii romanilor, slavi și niște triburi albaneze venite din Macedonia și Tracia. La fel ca și cumanii, valahii nu aveau cai, dar aveau în schimb imense turme de oi, alături de care au împânzit întreaga Peninsulă Balcanică, apoi au urcat în Galiția și

³ Albert Apponyi, *Justice for Hungary review and criticism of the effect of Treaty of Trianon*, Longmans Ed., London, 1928, p. 19-20

⁴ Bethlen István, *op. cit.*, p. 116

⁵ *Ibidem*, p. 117

⁶ Fejérpataky Lajos, *Béla Király Névtelen jegyzőjének könyve. A Magyarok viselt dolgairól*, Budapest 1892

⁷ Mihail Bésán, *Chronicon Anonymi Belae regis Notarii*, Gesta Hungarorum, Lugos, 1899, p. 5

Moravia sub conducători cumani. Cnejii lor au devenit un fel de seniori, numiți boieri, termen bulgar, și s-au așezat și în Transilvania, având în venele lor o mixtură de sânge cuman, peceneg și bulgar” – și ca o ramură a valahilor a venit din regiunea râului Tbar, din Serbia, și au urcat până în Maramureș ocupând Carpații de nord-est, aceștia fiind considerați primi strămoși ai românilor ce s-au așezat în Ungaria⁸.

Termenul „păstori ai romanilor” este preluat de autor dintr-o primă ediție a Cronicii lui Anonymus, cea din 1765, unde Johannes Georgius Schwandther traduce în mod greșit expresia „Blachij ac pastores romanorum”, cu toate că eroarea a fost semnalată și dată publicității de către ardelenii Ladislau Iuhász și Gheorghe Popa-Lisseanu în ediții tipărite în anii 1930⁹.

În spiritul aceleași istoriografii roesliene, Bethlen încearcă să demonstreze că emigrația românilor în Ardeal s-ar fi intensificat după ce ambele țări românești au căzut sub suzeranitatea turcească, fiind alimentată de inumanul regim impus de administratorii fanarioți instalați de turci, și că ea ar fi atins cote maxime sub regimul habsburgic, în secolul al XVIII-lea, o statistică iezuită – argumentează el – cifrând prezența românilor în Transilvania în proporție de 40% din totalul populației Ardealului¹⁰. Pentru credibilitate autorul se va folosi de conscrierea ordonată de austrieci în așa numita „Valahie Mică”, (Oltenia), ajunsă pentru o perioadă de 14 ani sub ocupație habsburgică, unde în 1721 ar fi trăit 13.000 de familii, pentru ca în curând numărul lor să sporească la 40.000, iar după 1738 când provincia a fost retrocedată Turciei, 15.000 de familii de aici să se mute în Banat, fenomen care ar fi îngrijorat Austria, care ar fi apostrofat Bucureștii că încurajează românizarea teritoriilor ei¹¹.

Interesant rămâne de văzut cum același politician maghiar, critic al daco-românismului, în anul 1914 înfierează de la tribuna parlamentului maghiar programul istoric al națiunii române din Ardeal, pe care îl califică mai mult decât o manoperă a corifeilor „Școlii Ardelene”, și anume ca pe o expresie a năzuințelor perpetue și continue ale românilor ardeleni. În contextul politic internațional al momentului, deputatul Vaida-Voevod n-a trebuit să facă în acel moment altceva decât din nou apel la discursurile rostite în Parlament de adversarii naționaliști prezenți în ambele tabere parlamentare maghiare, putere sau opoziție, în speță la documentul citit în Cameră de contele István Bethlen, prin care acesta solicita suspendarea programului politic al Partidului Național Român, calificându-l drept program al națiunii române, plămădit de-a lungul secolelor. „Programul pe care îl mărturisește de al său partidul naționalităților, este rezultatul dezvoltării istorice de două secole, că acest program n’a fost concipiat de George Pop și soții săi, ci l-au concipiat factorii istorici mari și puternici, l-a concipiat forța și puterea, și, după cea mai intimă a mea convingere, numai puterea îl va sista”¹².

Mai departe el întreprinde o succintă trecere în revistă a principalelor momente care au marcat istoria mișcării românești de emancipare națională, începând cu

⁸ Bethlen István, *op. cit.*, p. 119

⁹ Iuhász Ladislau, *Anonymus quondam Bele regis notarius*, Budapest, 1933; Gheorghe Popa-Lisseanu, *Anonymi Bele regis notarii Gesta Hungarorum în Fontes daco-romanorum*, vol. I, București, 1934, p. 81

¹⁰ Bethlen István, *op. cit.*, 122

¹¹ *Ibidem*, p. 123

¹² *** *Discursul deputatului Dr. A. Vaida-Voevod rostit în ședința de vineri, 20 martie 1914, a Camerei Ungare din Budapesta*, Tipografia A. Mureșianu: Branisce & Comp., Brașov, 1914, p. 8

activitatea episcopului Inocenție Micu-Clain, care și-a sacrificat cariera și și-a pus viața în pericol pentru a obține recunoașterea statutului de națiune receptă pentru etnia sa, apoi cu Supplex-ul iscălit de cei doi episcopi ai confesiunilor românești, Bob și Adamovici, și până la proclamația formulată în 1848 pe Câmpia Libertății la adunarea națională a românilor transilvăneni conduși de episcopii Lemény și Șaguna, prin care etnia română și-a revendicat din nou recunoașterea statutului de națiune recunoscută¹³.

Vaida-Voevod a căutat apoi să facă cunoscut auditoriului ales că toate încercările guvernelor maghiare, care s-au succedat de-a lungul timpului la cârma țării, de a îngrădi și chiar de a împiedica dezvoltarea mișcării naționale românești au fost sortite eșecului, ba mai mult, ele au întărit și mai mult și au amplificat activitatea forurilor conducătoare ale acesteia, culminând cu Memorandumul și procesul care i-a urmat și care a atras atenția lumii occidentale asupra metodelor medievale prin care este guvernată Ungaria în plină epocă a transformărilor democratice prin care trecea Europa modernă¹⁴.

De partea cealaltă, Bethlen s-a străduit să înlăture învinuirile aduse, și atunci și mai târziu de naționalitățile conlocuitoare, de tratament discriminatoriu aplicat de guvernării de la Budapesta minorităților nemaghiare, motivând în mod jignitor că nu politicile rasiale ar fi fost acelea care au condus la stagnarea progresului cultural și material al acestora, ci inferioritatea lor rasială. Probațiunea sa era întemeiată pe datele statistice furnizate de controversatul recensământ ordonat de către autorități în anul 1910. Conform acestuia, românii reprezentau în Ardeal un procent de 55% din totalul populației, maghiarii 35%, iar sașii 9%, „superioritate numerică ce – în concepția sa – nu ar trebui să influențeze opinia publică internațională, câtă vreme dezvoltarea economică și a civilizației a fost apanajul ultimelor două rase”¹⁵.

În bine cunoscuta-i retorică, el amintește apoi că românii s-au așezat în zonele muntoase și în cele împădurite, deoarece văile ar fi fost ocupate de multă vreme de maghiari și sași, cu alte cuvinte părțile fertile au aparținut micilor proprietari maghiari și sași, fără a realiza că în felul acesta va legitima viitoarea reformă agrară edictată de administrația României Mari. Mai spune pe urmă că în cele 29 de orașe ale Transilvaniei, proporția locuitorilor unguri ajungea în 1910 la 58,7 procente, a sașilor la 16,1% iar a românilor numai la 23,4%, puțini dintre ei fiind educați iar restul fiind muncitori sau slugi, fără a oferi nici un fel de explicație pentru starea de lucruri la care făcea referire. În schimb, maghiarii erau prezenți în activitățile industriale și comerciale cu 41,2 procente, iar sașii cu 17,4%¹⁶.

Același efect de boomerang va fi înregistrat de către demonstrația lui Bethlen atunci când se va apleca asupra „standardului de civilizație al raselor ce locuiesc în Transilvania”. Pentru a ilustra teoria superiorității rasiale a claselor dominante din Ardeal, el se va folosi de datele statistice ale recensământului din 1910, unde procentul românilor știutori de carte se ridica numai la 27,9%, față de 59,9% la maghiari și 75,9% la sași. Disproporțiile se adânceau și mai mult în ce privește prezența românilor în învățământul secundar și în cel universitar. „De aici se poate constata numărul mare de analfabeți printre români, lucru care nu poate fi imputat însă lipsei de școli în care să poată învăța în limba lor maternă, deoarece din cele 2.663 de școli elementare din

¹³ *Ibidem*, p. 9

¹⁴ *Ibidem*, p. 7

¹⁵ Bethlen István, *op. cit.*, p. 105

¹⁶ *Ibidem*

Transilvania, 1.145 (43%) aparțineau bisericilor greco-catolice și ortodoxe ori comunităților, iar limba maghiară se predă aici ca materie secundară”¹⁷ – afirmă cu reproș Bethlen.

Cât de opțională era învățarea limbii maghiare în școlile elementare ne-o „confirmă” chiar autorul după numai câteva fraze, unde – tot sub forma reproșului – deplânge faptul că numai 12% dintre elevii români puteau înțelege ungurește, cu toate că guvernul aloca anual în aceste școli 992.965 coroane-aur, cu mult mai mult decât suma destinată de Biserica Romano-Catolică școlilor sale¹⁸. În aceste condiții accesul românilor la formele superioare de învățământ se explică de la sine. El nu poate fi atribuit inferiorității de rasă clamată de Bethlen, ci repudierii manifestate de populația românească față de procesul de maghiarizare gestionat de guvern prin intermediul școlii.

Imre Josika-Herczeg susține, la rândul său, că acuzele aduse de etniile trăitoare în fosta monarhie dualistă în legătură cu intenția guvernelor de la Budapesta de a le maghiariza ar fi făcut parte dintr-un program comun de intoxicare propagandistică a opiniei publice din Occident, întrucât legea învățământului, adoptată în 1868, ar fi oferit libertatea educației în limba maternă, evident cu obligativitatea învățării limbii maghiare. El afirmă că în 1913 existau 447 de școli germane, 377 slovace, 270 sârbești, 59 rutene și, nici mai mult, nici mai puțin de 2.233 școli românești, multe dintre acestea susținute financiar de stat, cu alte cuvinte erau 3.186 de școli ale minorităților, ceea ce reprezenta 1/5 din totalul școlilor elementare ale Ungariei. Din cei 30.000 de profesori, 5.327 erau de origine nemaghiară, iar în învățământul superior existau 244 de profesori de origine germană, 8 slovaci, 143 români și 80 ai altor minorități, dintre care 39 vorbeau rău maghiara iar 21 deloc¹⁹. „Cât de diferită este astăzi atitudinea statelor succesorale față de minoritatea maghiară!– exclamă autorul – Cât de diferit sunt tratate astăzi minoritățile în materie de învățământ de către așa ziși «opresați» de odinioară! Guvernul român nici nu se sinchisește să finanțeze învățământul neromânesc, iar spiritul său de intoleranță se varsă cu mânie asupra elevilor și studenților maghiari sub privirile îngăduitoare ale oficialilor”²⁰.

Lamentările așternute pe hârtie de ambii susținători ai tezei superiorității rasei maghiare și ai misiunii istorice și civilizatoare a Ungariei în spațiul central-european, întărite cu „dovezile” statistice ce le însoțesc, nu fac altceva decât să ilustreze plener eșecul eforturilor politicienilor maghiari de asimilare forțată a tuturor etniilor conlocuitoare într-o ideală națiune unitară ungară. O demonstrează cu aceleași date statistice iarăși Vaida-Voevod, care în 1914 ataca proiectul legii instrucției școlare propus de premierul István Tisza, prin care acesta se angaja să aducă anumite ajustări legilor discriminatorii emise în legislatura trecută de contele Apponyi, afirmând că și unele și altele ținesc maghiarizarea populației românești. Pentru a fi mai convingător, parlamentarul român va invoca discursul rostit pe această temă de liberalul Deák Francisc în ianuarie 1872, în care el arăta că în țară ar fi nevoie de cel puțin 300 de

¹⁷ *Ibidem*, p. 107

¹⁸ *Ibidem*, p. 108

¹⁹ Imre Josika-Herczeg, *Hungary after a thousand years*, by American Hungarian Daily Inc. New York, J.J. Little and Ives Company, New York, 1936, p. 156

²⁰ *Ibidem*, p. 157

gimnazii destinate pregătirii tineretului de etnie nemaghiară, pe când Tisza István propusese doar un gimnaziu și jumătate pentru fiecare etnie²¹.

Concluzia la care ajunge vorbitorul român este mai mult decât edificatoare în privința modului în care înțelege partea română să-și apere interesele naționale fără a intra în conflict cu puterea maghiară și pentru a conlucra la stabilitatea politică a Ungariei. „Dacă noi nu putem fi maghiarizați, atunci trebuie să primim teza că trebuie să ne câștigăm [încrederea] în interesul susținerii acestui stat, așa ca noi, atât intelectualii, cât și poporul, să nu simțim puterea de stat numai ca manifestare a unei forțe dușmănoase și să nu simțim numai povara și greutatea statului numai pentru motivul că suntem români, ci să-i simțim binefacerile și egalitatea de drepturi, și să ne putem trăi aici viața noastră națională asigurată prin instituțiuni”²², adăugând, din nou într-o manieră vizionară, că pericolul care-i pândeste deopotrivă pe unguri și români nu vine din interiorul țării, ci din Răsărit, „primejdia muscălească”.

În același registru, Cassiu Maniu, fratele viitorului om de stat Iuliu Maniu, face observația pertinentă că toate marile puteri vecine își întemeiază vitalitatea pe „puterea autocratică”, ca „ultim rezon de stat”, dar că în cazul Ungariei aceasta este subminată de către „despotismul de rasă îmbrăcat în forme constituționale”. Cu alte cuvinte – vrea să spună politicianul ardelean – însăși existența statului austro-ungar era periclitată de politica nefastă cultivată de guvernării de la Budapesta împotriva naționalităților conlocuitoare, de opacitatea acestora în a admite că Ungaria este un stat multinațional și nu unul uninațional, precum și de încăpățânarea lor în a continua procesul de maghiarizare a naționalităților prin orice mijloace²³.

În legătură cu suportul motivațional pe care guvernării maghiari își argumentează pretențiile de înfăptuire a unei națiuni unitare de limbă maghiară, Maniu identifică filonul acestuia sub veștmântul iredentismului clamat de toți partizanii reconstituirii Regatului Sfântului Ștefan. În numele acestui deziderat, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, au fost anexate trupului vechii Ungarii regiuni cu populație majoritar românească, precum Banatul, Crișana, Maramureșul și Transilvania. „Iată rezultatele etice ale «iredentismului fals maghiar», sunt nimicirea provinciilor românești, casarea autonomiei Ardealului, a Voievodinei Banatului, a intereselor specifice celorlalte părți înșirate, în sfârșit, înființarea «despotismului de rasă»” – conchide politicianul²⁴. Maniu folosește termenul de „fals iredentism maghiar” prin comparație cu iredenta firească, naturală și legitim cultivată de Italia în procesul de reconstituire a vechiului său teritoriu, locuit eminent de vorbitori de aceeași limbă.

În Ungaria însă lucrurile stăteau exact pe dos, fiindcă aici – subliniază Maniu – „puterile statului, atât cea legislativă, cât și cea executivă și judecătorească servesc iredentismului fals maghiar, între constituțiunea socială și constituțiunea politică a acestei țări contrastul devenind tot mai mare” – situație în măsură să transfere conflictul dintre puterea dominantă și popoarele supuse dincolo de frontierele țării, să internaționalizeze problema – „seriozitatea situațiunii, face chestiunea naționalităților

²¹ *** *Discursul deputatului Dr. A. Vaida-Voevod ...*, p. 15

²² *Ibidem*, p. 26

²³ Cassiu Maniu, *Considerațiuni asupra importanței politice-naționale*, Cluj, 1905, p. 6-7

²⁴ *Ibidem*, p. 8

din Ungaria să fie o chestiune de drept internațional, adică o chestiune în care se aplică legile dreptului ginților” – apreciază Maniu, anticipând principiile wilsoniene²⁵.

Că politicienii maghiari au rămas inflexibili față de cerințele minorităților naționale și că au glorificat pe mai departe teza superiorității de rasă a maghiarimii, ne este ilustrat de concluziile formulate mai târziu de Bethlen, mascate sub perdeaua de fum a patriotismului local, denumit și „transilvanism”, sub care a încercat să demonstreze unirea forțată a Transilvaniei cu România, în detrimentul autonomiei provinciei. „Și acum cred cu adevărat că cea mai mare parte a românilor ardeleni nu sunt partizanii unei asemenea scheme de reconstrucție, mulți din patriotism local, sau transilvanism, care sălășluiește în sufletul fiecărui cetățean. Dovada cea mai bună o constituie antipatia afișată de ei față de confrăților din vechiul Regat, antipatie care a crescut și mai mult în ultimii douăzeci de ani – iar pentru a se face și mai credibil, argumentează el că – „în 1919, Consiliul Suprem al Ambasadorilor, înainte de a fi stabilite condițiile finale de pace, i-a trimis în Ungaria pe expertul neutru american Mr. Coolidge și pe secretarul acestuia Mr. Story, pentru a examina situația din Transilvania la fața locului. Întors la Budapesta Mr. Story ar fi făcut o declarație revelatoare, cum că atât românii, cât și maghiarii sau sașii sunt mai mult transilvăneni decât etnici români, maghiari sau sași în sine. O observație cât se poate de pertinentă, bazată pe un real patriotism local al celor trei nații, imprimat de istoria lor comună, în special de suferințe, dar și de standardul civilizației lor comune”²⁶.

Patriotismul local sesizat de diplomatul american în Ardeal, nu are nimic în comun cu teza „transilvanismului” promovată de intelectualitatea maghiară revanșardă, conform căreia Transilvaniei i s-ar potrivi mai degrabă un statut autonom, echidistant față de interesele României și ale Ungariei. Evenimentele istorice legate de Adunarea de la Alba Iulia, din 1 decembrie 1918, când românii ardeleni și-au exprimat la unison și fără echivoc voința unirii cu România contrazic teoria „transilvanismului”, după cum o contrazic și cele legate de *Dictatul de la Viena*, din 30 august 1940, când întreaga populație românească s-a manifestat împotriva cedărilor teritoriale pretinse de Ungaria.

În contextul încheierii primului război mondial, viitoarele tratate de pace urmau să ofere coordonatele unei noi geografii politice continentului european, însă prin intermediul unor instrumente juridice diferite de cele ale vechiului arsenal utilizat până în acel moment, care în integralitatea lor își extrăgeau esența din voința manifestată a învinșilor de „*opresare a naționalităților*” locuitoare pe teritoriile acestora²⁷. Ideea de justiție era de acum chemată să se pronunțe în privința sorții

²⁵ *Ibidem*, p. 13

²⁶ Bethlen István, *op. cit.*, p. 140-141

²⁷ Conte Berchtold către contele Mensdorff, în Londra: Telegramă. Viena, 28 iulie 1914 – „*Ideea lui Sir E. Grey despre posibilitatea de a împiedica izbucnirea ostilităților e întârziată, fiindcă sârbii au împușcat ieri în soldații noștri de frontieră și noi am declarat Serbiei astăzi războiul. Ce privește ideea unei discuții pe baza răspunsului sârb, trebuie s'o refuz. Noi am cerut acceptarea totală, Serbia a căutat să scape din perplexitate, umblând primprejur. Ambele metode sârbești sunt foarte bine cunoscute (...).*”

Dacă Sir E. Grey dorește să salveze pacea europeană, desigur dânsul nu va întâmpina la noi dificultăți. Trebuie însă să ieie în considerare că nu s'ar salva pacea europeană dacă puterile mari vor proteja Serbia și vor interveni pentru a scuti'o de pedeapsă.

*Chiar și dacă noi am fi dispuși să acceptăm o atare înțelegere, cu atât mai mult s'ar încuraja Serbia ca să urmeze calea de până acum, ceea ce ar stingheri cât de curând din nou pacea”. Cf. *** Cartea roșie austro-ungară. Acte diplomatice istorice ce au premers războiului*

popoarelor aflate sub tutelă străină, idee ce trebuia dezvoltată într-un complex de prerogative ce se vor defini sub haina „*dreptului națiunilor*”, concept care nu s-ar fi putut manifesta în deplinătatea sa decât sub forma „*statului național, liber și stăpân pe destinele sale*”. O asemenea abordare era în măsură să producă o revoluție și în materia relațiilor internaționale prin abolirea raporturilor de subordonare între state în detrimentul implementării principiului „*egalității între state*”, după cum bine apreciază și George Sofronie. „Se preconiza astfel și o radicală schimbare a relațiilor internaționale – până la războiul mondial determinate de un raport, dacă nu de drept, desigur de fapt, de subordonare a micilor puteri față de marile puteri – pentru că adoptarea ca idee călăuzitoare în opera tratatelor a principiului naționalităților însemna transpunerea în domeniul internațional a teoriei sufragiului universal, realizarea adică a egalității între state, naționale și democratice” – afirmă acesta²⁸.

din 1914. Ediție populară, Editura Librăriei Curții Imperiale și Regale a Universității proprietatea Manz, Viena, 1915, p. 92

²⁸ George Sofronie, Săulescu Gheorghe, *Tratatul de la Trianon și acțiunea revizionistă*, Editura Scrisul Românesc, Oradea, 1934, p. 4

Impactul raptului sovietic din 28 iunie 1940, asupra intelectualității din Basarabia

Gheorghe PALADE

The Impact of the Soviet Destruction of the Bessarabian Intellectuality on the 28th of June 1940

Abstract. *In this article there are analyzed the aspects regarding the impact of introducing the communist regime in Bessarabia after the Soviet destruction act on June, 1940. As a starting point there is presented a background, mostly statistical, which evaluates the intellectuality from the province before the Soviet occupation. We stress the idea according to which a part of the intellectuals were saved during the refuge and repatriation in Romania after the 28th of June 1940. Relevant documents reveal the repressive actions of the Soviet authorities against the population, especially against the intellectuals: ex-clerks, lawyers, teachers, writers, priests. Under these circumstances of great interest are the cases of repression against the main representatives of the Bessarabian intellectuality. At the same time, the study reveals the attitude of the intellectuals with a left-thinking, sympathizers of the regime, collaborationists. Most of them belonged to the ethnic minorities, some of them having been underground communists in the interwar period.*

Keywords: *Bessarabia, Romania, intellectuality, refugees, repatriation, repressions, deportation*

Drept urmare a dezvoltării în cadrul României întregite, Basarabia avea în ajunul ocupației sovietice o numeroasă intelectualitate, care reprezenta toate domeniile vieții administrative, social-economice, spirituale. Cea mai mare parte o alcătuia corpul didactic din învățământul primar și secundar. În anul 1940, în cele peste 2628 de școli primare erau angajați 7581 învățători și maiștri¹. Instituțiile de învățământ secundar cuprindeau la sfârșitul anilor '30 circa 1500 profesori². Numai în școlile secundare din Chișinău, corpul didactic cuprindea 550 profesori³. Imaginea intelectualității basarabene era reliefată și prin studenții care-și făceau studiile în universități și alte instituții de învățământ superior. La cele 2 facultăți de la Chișinău – de Teologie și de Agronomie erau instruiți în anul 1940 peste 700 studenți⁴. În Chișinău se crease un cadru favorabil pentru pregătirea intelectualității artistice, remarcându-se în acest domeniu cele trei conservatoare de muzică; peste 17000 elevi își făceau studiile în licee și gimnazii. Din rândurile lor urma să se formeze noi generații de intelectuali

¹ Ion Nistor, „Adendă”, în *Istoria Basarabiei*, București, 1991, p. 309.

² *Anuarul statistic al României*, 1937 și 1938, București, 1939, p.220-223.

³ Ion Țurcanu, *Chișinăul în 1940*, în: *Basarabia: 1940*, Chișinău, 1991, p.222.

⁴ Gheorghe Palade, „Facultatea de Științe Agricole din Chișinău”, în: *Cugetul*, 2005, nr.4 (28), p.21; Mihai Vizitiu, Virginia Popa, *Istoria învățământului teologic superior din Moldova și Bucovina*, Iași, 2007, p.57

Un pilon al echilibrului moral și spiritual din societatea românească interbelică l-a constituit clerul. Conform datelor oficiale prezentate de către Directoratul Educației Naționale din 1943, până la anexare serviciul divin în bisericile basarabene era oficiat de 1042 de preoți, 19 diaconi și 1099 de cântăreți.⁵

Menționăm în rândurile intelectualității basarabene și angajații din sistemul judiciar, în mare parte cu studii universitare ori secundare de specialitate. În 1940 activau în Basarabia peste 300 de magistrați⁶, un mare număr de avocați, secretari ai judecătorilor, notari ș.a. Datele menționate privind statistica intelectualității basarabene nu sunt complete, gradul de relativitate fiind explicat atât prin insuficiența informațiilor de care dispunem, cât și prin însuși sensul noțiunii privind această categorie social-profesională în contextul epocii. Ele constituie doar un punct de reper, noi considerând aprioric, ipotetic, că represaliile sovietice i-au cuprins, în primul rând, pe acești reprezentanți și că, totodată, regimul comunist s-a instaurat și s-a consolidat în Basarabia cu sprijinul celor care aveau o anumită pregătire intelectuală.

Sub presiunea ultimatumului sovietic din 26-27 iunie 1940, majoritatea instituțiilor administrative, juridice, economice și culturale au fost evacuate din provincie. Evacuarea impusă de înaintarea unităților sovietice s-a înfăptuit în grabă în multe cazuri dezorganizat și însoțită de mare panică, situație redată în diverse memorii și documente. Odată cu retragerea armatei române și a instituțiilor statului s-a început refugiarea peste Prut a populației, în primele rânduri fiind proprietarii funciari și de întreprinderi, funcționarii administrativi, învățătorii, profesorii și preoții. Refugiații din Basarabia și Bucovina urmau a fi repartizați prin ordinul Ministrului de interne în localitățile din județele țării astfel: 1) din Bucovina și județul Hotin al Basarabiei – în județul Neamț; 2) din județele Soroca și Bălți – în județul Bacău, regiunea Târgul Ocna; 3) din județele Orhei și Lăpușna – prin Tecuci și Buzău, către Mizil și Pătârlagele în județul Buzău; 4) din județele Tighina, Cetatea Albă – în județul Prahova, regiunea Albești; 5) din județele Cahul, Ismail – prin Dîmbovița, Muscel și Argeș – în regiunea Găiești și Topoloveni⁷. Printre acei care au reușit să se refugieze din teritoriile ocupate peste Prut în zilele de 28 iunie-3 iulie au fost: 8549 învățători, 762 preoți, 25189 funcționari, 589 avocați, 2200 studenți, 11771 liceeni ș.a.⁸

Cadrul de repatriere a românilor basarabeni după 3 iulie 1940, când a fost închis hotărul pe Prut, era determinat în urma negocierilor româno-sovietice de la Odesa. În total prin comisia de la Odesa s-a obținut repatrierea a 21000 de persoane. După dizolvarea comisiei chestiunile privind repatrierea basarabenilor au fost transmise Legației române de la Moscova⁹.

Guvernul român a întreprins o serie de măsuri pentru a asigura repatrierea basarabenilor. Au fost constituite Comisii mixte de repatriere la punctele: Burdujeni, Ungheni, Galați și Brăila, pentru care erau stabilite norme de lucru cuprinzând activitatea acestora: primirea refugiaților, trierea lor din punctul de vedere al Siguranței, cu asistența organelor polițienești de specialitate, înscrierea în registrele

⁵ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM), *Fond 706*, inv. 1, dos. 520, f. 158.

⁶ Ion Nistor, *op.cit.*, p.307.

⁷ ANRM, *Fond 706*, inv. 1, dos. 196/1940, f. 1; Ion Șișcanu, *Basarabia în contextul relațiilor sovieto-române. 1940*, Chișinău, 2007, p.127.

⁸ V. Vasilos, *Ocupația sovietică din 1940: Materiale inedite*, Chișinău, 1999, p.12.

⁹ Ion Șișcanu, *Basarabia în contextul relațiilor sovieto-române. 1940*, Chișinău, 2007, p.186.

alfabetice, cu data venirii și domiciliul ales. Evidența tuturor repatriaților se făcea pe următoarele 3 categorii: a) funcționarii publici, militari și familiile lor, indiferent de originea acestora din urmă; b) locuitori originari din cuprinsul Regatului de orice altă profesiune și soldați; c) locuitori basarabeni de origine română¹⁰. Se prevedea și trierea persoanelor din categoria a 3-a, deci a locuitorilor din Basarabia. Această acțiune era determinată de faptul „că serviciul de spionaj sovietic a recrutat numeroși basarabeni, infiltrându-i printre refugiați”¹¹.

Printre refugiați, în primele rânduri, au fost profesorii și studenții Facultății de Teologie și ai Facultății de Agronomie din Chișinău. Cum era și firesc, Facultatea de Teologie și-a continuat activitatea în cadrul Universității din Iași, organizarea procesului de instruire, cazarea studenților, asigurarea cu burse, funcționarea internatului, fiind probleme care au fost soluționate de către Senatul universitar în mod prioritar¹².

În vederea continuării studiilor în anul școlar 1940-1941, Ministerul Educației Naționale a decis instituirea unei comisii compuse din profesorii Facultății pentru verificarea declarațiilor studenților privind situația lor, mai ales în lipsa unor acte corespunzătoare¹³. În anul de studiu 1940-1941, la facultate erau înregistrați 328 de studenți¹⁴. Măsuri similare au fost întreprinse și pentru continuarea procesului de instruire la Facultatea de Agronomie.

Intelectualii basarabeni, specialiști în diverse domenii și angajați în structurile și instituțiile din țară se adresau autorităților în drept solicitând, facilitarea venirii în țară a părinților și rudelor apropiate. Sovieticii se angajaseră în cadrul negocierilor de la Odesa să permită repatrierea cetățenilor români, care își manifestau dorința să vină în țară. Relevante în acest sens erau cererile pe care le primea Comisia de Repatriere din Ungheni. Astfel inginerul Vasile Abageriu, împreună cu soția sa domiciliați în orașul Bacău, rugau să fie admisă repatrierea mătușei Vera Rusu, învățătoare din Bălți, a cumnaților Alexei Popovici, absolvent al seminarului Teologic din Chișinău (promoția 1940) și Valentina Popescu, elevă a clasei a V-a de liceu, a unui învățător din comuna Solonți, județul Bălți, care făceau parte din aceeași familie¹⁵.

În cele mai multe cazuri, cererile de refugiere în țară se refereau la intelectuali rămași în Basarabia solicitanții conștientizând că aceștia erau cel mai mult amenințați de pericolul represaliilor sovietice. Astfel, la 22 octombrie 1940, Serviciu pentru reglementarea trecerii în țară a locuitorilor din Basarabia și Bucovina se adresa către comisia locală de trecere a graniței Ungheni: „În urma avizului favorabil al Direcției Generale a Poliției nr. 71113 din 3 octombrie a.c. avem onoarea a vă ruga să binevoiți a permite intrarea în țară a următoarelor persoane: 1) Nicolae Mirea de 27 de ani, licențiat în Agronomie din Chișinău și 2) Oleg Puhalschi, fost elev al Liceului Industrial din Chișinău”¹⁶. Același serviciu solicita să fie asigurată intrarea liberă în țară a Lucie N. Bercov învățătoare din comuna Taraclia județul Cahul, împreună cu

¹⁰ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, filiala Iași (în continuare DJAN Iași), *Fond Prefectura Jud. Iași*, dos. 229/1940, f. 105.

¹¹ *Ibidem*, fila 105.

¹² Vezi: Gheorghe Palade, „Facultatea de Teologie din Chișinău după refugiul din iunie 1940”, în: *Cugetul*, nr. 2, Chișinău, 2002.

¹³ DJAN Iași, *Fond Rectorat*, dos. 1969/ 1940, volum 3, p.641.

¹⁴ Mihai Vizitiu, Virginia Popa, *op. cit.*, p.57.

¹⁵ DJAN Iași, *Fond Prefectura Județului Iași*, dos. 195 /1940, f. 38.

¹⁶ *Ibidem*, dos. 231/1940, f. 95.

ficele Mariana și Elena și soțul său Nicolae Bercov¹⁷. De asemenea, Serghei Nagacevski refugiat din Chișinău, student ortodox se adresa comandantului diviziei 13 cu rugămintea de a aproba trecerea graniței prin punctul de la Ungheni a soției sale cu, numele Ludmila Nighibițchi, studentă la Facultatea de Agronomie din Chișinău¹⁸.

Erau înregistrate numeroase alte cereri privind aducerea în țară a membrilor familiei și a rudelor apropiate. În baza lor putem stabili că cei mai mulți se adresau Prefecturii de la Iași și Comisiei de Repatriere Ungheni: intelectualii, învățătorii, inginerii, preoții, etc. A cunoaște exact starea socială și profesională a tuturor refugiaților este dificil, deoarece în majoritatea tablourilor nominale se indica doar gradul de rudenie, localitatea de unde urmau să vină în țară persoanele solicitate.

O analiză a cererilor prezentate Prefecturii Iași permite a evidenția în linii mari evoluția acestui proces. Astfel, tabloul cererilor prin care erau solicitate persoanele din județele Bălți, Soroca, Hotin, Orhei după închiderea hotarului pe Prut, în zilele de 4 iulie includea 90 de persoane¹⁹, În următoarele zile până la 13 iulie, numărul persoanelor solicitate oscila între 35 și 122, astfel, în primele 10 zile după închiderea hotarului la Iași erau solicitate din Basarabia peste 650 de persoane²⁰. Cererile pentru aducerea în țară a familiilor refugiaților basarabeni vor fi înregistrate zilnic până la 16 noiembrie 1940.

În procesul de repatriere a basarabenilor erau și cazuri de reținere a unor persoane de către autoritățile române. Direcția Poliției de Siguranță a Prefecturii din Iași se adresa Comisiei de Repatriere din Ungheni la 16 octombrie 1940 : „Vă remitem alăturat un tablou de basarabeni, care au fost funcționari sub administrația românească, dar care în prezent au rămas și au intrat în serviciul sovietelor, rugându-vă să binevoiți a lua măsuri pentru a li se interzice intrarea în țară și a ne raporta în caz de prezentare a vreunui din ei”²¹.

Astfel, intrarea refugiaților basarabeni în țară, după închiderea hotarelor pe Prut, se afla sub stricta supraveghere a autorităților statului român. Era urmărit scopul de a nu permite intrarea în țară a unor agenți racolați de către sovietici, a unor spioni trimiși cu misiunea de a acumula informații privind structurile militare, activitatea administrativă, starea de spirit a populației. Există și pericolul pătrunderii în țară a unor comuniști ilegaliști, mulți dintre ei fiind din rândurile intelectualilor, misiune ce necesită o anumită pregătire și studii corespunzătoare.

Autoritățile statului și populația din țară au făcut totul ca lipsurile și durerile refugiaților să fie diminuate, spiritul de compasiune și solidaritate resimțindu-se pretutindeni. Starea psihologică a basarabenilor ce-și părăsiseră locurile natale era descrisă de către Vasile Țepordei în ziarul pe care îl edita: „În nenorocirile lor refugiații vedeau și simțeau că nu sunt pribegi în pustie”. Cu toate acestea majoritatea refugiaților se confruntau cu mari dificultăți, mai ales în ce privea angajarea în câmpul muncii: „Un refugiat tot refugiat rămâne, până la stabilirea lui într-un colțișor și până la încadrarea în organismul statului”. El remarcă totodată măsurile întreprinse de autorități pentru încadrarea în serviciu a magistraților, profesorilor, preoților, funcționarilor fiscali, învățătorilor. Dacă micii proprietari, țărani ori comercianți,

¹⁷ *Ibidem*, f. 110.

¹⁸ *Ibidem*, f. 68.

¹⁹ *Ibidem*, f. 16-18.

²⁰ *Ibidem*, f. 20-57.

²¹ *Ibidem*, dos. 231/1940, f. 85.

puteau accepta mai ușor ofertele ce li se propuneau, intelectualii urma a fi angajați în serviciu corespunzător pregătirii și experienței profesionale. Conform datelor publicate în presă, în învățământul primar din țară erau 9350 candidați la 1500 posturi vacante. O situație complicată în acest sens era și în învățământul secundar. Insuficiența angajării se resimțea și în cadrul bisericilor unde se înregistrau 1000 de candidați la 100 de posturi²². Însă chiar aranjați intelectualii basarabeni refugiați aveau încă „răni sângerânde”. „Fiindcă - scria Vasile Țepordei - nu există refugiat care să nu fi lăsat afară de comorile spirituale și bunuri materiale: case, pământuri, vii, mobilă, haine și mai ales intelectualii, biblioteci”²³. În situația cea mai grea era tineretul școlar: „sunt mii de tineri refugiați fără părinți. Aceștia n-au nici casă, nici masă și nici părinți, care să le poarte de grijă”²⁴. Cunoscutul publicist argumenta în ziarul său necesitatea înființării unor școli speciale pentru elevii basarabeni, în acest sens, menționând: „Avem copii și dascăli, avem țară bogată care să-i poată întreține și avem idealuri de realizat”²⁵.

Agresiunea sovietică din 28 iunie 1940 întrerupea evoluția firească a Basarabiei în cadrul statului român. În urma anexării teritoriului dintre Prut și Nistru s-a instaurat regimul totalitar comunist cu toate caracteristicile sale politice, ideologice, social-economice și culturale. S-a început implementarea unui nou sistem de valori spirituale.

Intelectualii rămași sub ocupația sovietică în virtutea împrejurărilor, contrar voinței lor, ori din convingeri proprii, a avut de îndurat cel mai mult înjosirile morale, persecuțiile și represaliile autorităților sovietice. Ei erau afectați în primul rând de legislația care determina principiile de organizare a învățământului, a instituțiilor culturale și științifice, a presei și tipăririi cărților. Consecințe grave a avut-o hotărârea Consiliului Comisarilor Poporului al URSS din 11 noiembrie 1940 „Cu privire la trecerea scrisului moldovenesc în raionale noi ale RSS Moldovenești (Basarabia) de la alfabetul latinizat la cel rus”²⁶. În Basarabia a fost implementat sistemul sovietic al învățământului public și instruirii în școală. Legea sovietică impunea trecerea școlilor la instruirea în „limba maternă”, se introducea în mod obligatoriu predarea limbii ruse²⁷. Pentru a pune în aplicare principiile ideologice comuniste Consiliul Comisarilor Poporului al RSSM și Comitetului Central al PC (bolșevic din Moldova) au adoptat la 5 octombrie hotărârea „despre înființarea instituțiilor de luminare politică în Moldova”. În acest sistem erau încadrate și bibliotecile publice²⁸. Fondurile de carte românească au fost închise, în schimb, bibliotecile erau completate cu literatură sovietică și literatură clasică rusă din secolul XIX, selectată de autorități.

În ajunul raptului teritorial din iunie 1940, sovieticii aveau pe teritoriul Basarabiei o rețea extinsă de agenți la baza ei fiind organizația comunistă ilegală, reprezentanți ai etniilor minoritare, infiltrați printre refugiații trans-nistrieni ș. a. Din primele săptămâni de ocupație, aceștia au pus la dispoziția NKVD-ului informații și

²² V. Țepordei, „Cumul cu refugiu”, în *Raza* 1941, nr. 568, 4 martie.

²³ Idem, *Raza*, 1940, Nr. 547, 30 august.

²⁴ Idem, „Tineretul școlar”, în: *Raza*, 1940, nr. 548, 8 septembrie.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Arhiva Organizațiilor Social Politice din Moldova (în continuare AOSPM), *Fond 51*, inv. 1, dos. 7, f. 2.

²⁷ *Hronologhicescoe Sobranie Zaconov Moldavskoi SSR, ukazov Prezidiuma Verhovnogo Sovieta, i postavleni Pravitelstva Moldavskoi SSR*, Chisinev, 1960, tom 1, p.5-6

²⁸ AOSPM, *Fond 51*, inv. 1, dos. 7, f. 78, 83; dos. 21, f. 43.

materiale privind activitatea funcționarilor din administrație, a societăților culturale, partidelor politice, a intelectualității și preoțimii. A urmat arestări, anchetări și condamnări, acestea cuprinzând elita intelectuală și persoanele care au făcut parte din structurile statului, ale instituțiilor de învățământ și culturale. S-a urmărit anihilarea spiritului românesc, nimicirea personalităților care au promovat valorile naționale și deveniseră prin activitatea lor adevărate călăuze spirituale pentru majoritatea populației basarabene.

În primele rânduri au fost arestați și condamnați foștii membrii ai Sfatului Țării, care au rămas sub ocupație, mulți dintre ei fiind intelectuali notorii, așa precum preotul Alexandru Baltaga, juristul Vladimir Bodescu, profesorul Facultății de Agronomie din Chișinău Teodor Neaga, primarul din satul Costești Constantin Bivol ș.a. Soarta lor, parțial, a fost relatată în publicații istorice²⁹. Mai rămâne, încă, necunoscută soarta altor deputați în organul reprezentativ al Basarabiei care a votat Unirea de la 1918.

Au fost supuși represaliilor staliniste reprezentanți de seamă ai vieții științifice și culturale. La 9 aprilie 1940 a fost arestat Petre V. Ștefănuță, cunoscut folclorist și sociolog, discipol al școlii lui D. Gusti. Impus de anumite împrejurări să rămână în Chișinău, el s-a angajat ca profesor la Institutul pedagogic și cercetător. În cadrul anchetelor, care au durat 6 luni, Petre V. Ștefănuță a fost învinuit de românofilism și activitatea antisovietică, contrarevoluționară, incriminându-i-se mai ales articolele publicate în revista „Viața Basarabiei” și în diverse ziare. Împreună cu el au fost arestați 8 reprezentanți ai refugiaților de peste Nistru, participanți la Congresul refugiaților români din Transnistria, care și-a ținut ședințele în zilele de 22-24 iunie 1937: Teodor Goncearenco, Nichita Neluș, Iacob Gherlac, Petru Mihailov, Iosif Boaru. Ștefănuță împreună cu Teodor Goncearenco, Nichita Neluș și Iacob Gherlac au fost condamnați în baza codului penal al RSS Ucrainene la pedeapsa cu moartea prin împușcare, ceilalți la ani grei de detenție. După cererea de grațiere adresată instanțelor de la Moscova, sentința lu Ștefănuță i-a fost schimbată în 10 ani de închisoare³⁰. Este cunoscut faptul că savantul a decedat în 1942, nemaifiind în stare să suporte condițiile antiumane de detenție. Soarta celor trei trans-nistrieni condamnați la pedeapsa capitală nu este încă elucidată, deși o putem intui. În memoriile lui Nichita Smochină se relatează că T. Goncearenco a fost împușcat în curtea consulatului italian din Chișinău. Suntem îndreptățiți, astfel, să considerăm că și ceilalți doi condamnați, Nichita Neluș și Petru Mihailov au fost executați în aceleași împrejurări.

Din generația lui Petre V. Ștefănuță a făcut parte și scriitorul Nicolae Costenco. El și-a exprimat deschis poziția critică față de politica lingvistică a regimului sovietic în Basarabia. În cadrul unei întruniri ale scriitorilor din primăvara anului 1941 la Chișinău el menționa că odată cu „eliberarea” se impunea o limbă pocită, cu cuvinte rusești schimonosite, atât în presă, cât și pe scena teatrului din capitală. Scriitorul demonstra latinitatea limbii române insistând la evitarea rusismelor. Această atitudine, cât și activitatea sa la redacția celei mai importante reviste Basarabene din ani '30 -

²⁹ Elena Postica, „Deputați ai Sfatului Țării represat în 1941”, în: *Cugetul*, 1998, martie, p.92-98.

³⁰ *Obvinitelinoe zaciucenie po sledstvenomu delu N. 1804...*, în Petre V. Ștefănuță, *Folclor și tradiții populare*, vol.2, Chișinău, 1991, p. 467-468.

„Viața Basarabiei”, au fost argumentele indicate de autorități pentru condamnarea lui Nicolae Costenco la 7 ani de închisoare³¹.

Învinuit de activitatea antisovetică a fost arestat și tânărul scriitor Mihail Curecheriu, care era învățător la o școală din comuna Strășeni. În cadrul anchetei i se incriminau atitudini critice față de politica fiscală la sat, rechizitoriul ticluit cuprinzând și alte învinuiri: activitatea sa în Straja Țării și apartenența la Partidul Național Liberal în anii 1934-1939. Scriitorul a fost condamnat la 8 ani de închisoare. Consiliul Special de pe lângă NCVD-ul URSS, la 22 august 1942, i-a mai adăugat 2 ani de detenție la această sentință³².

Intelectuali cu convingeri românești rămași în Basarabia au cunoscut stări psihologice complicate: incertitudini, deznădejde, teama pentru viitor. Devenise cunoscut în presă cazul unui tânăr intelectual din Chișinău, Leonida Porumbescu, care s-a sinucis în iulie 1940: „Mă tem grozav de uriașul necunoscut ce ne stă înaintea. Sunt atât de torturat de el, încât am hotărât să termin cu viața. Iertați-mă, dar cred că mulți mă veți urma...”³³ Sunt cunoscute și alte cazuri ale intelectualilor basarabeni care și-au curmat viața în teamă și deznădejde. Printre aceștia a fost și Alexandru Oatu, fruntaș al mișcării naționale până la 1918, fost director al liceului M. Eminescu din Chișinău, jurnalistul Dumitru Remenco, directorul Seminarului Teologic din Chișinău, Victor Popovici³⁴.

Punctul culminant al represaliilor a fost atins la 14 iunie 1941, atunci când sovieticii au deportat peste 22.000 de persoane, listele lor incluzând: membri ai familiilor celor condamnați anterior pentru activitate contrarevoluționară, ori naționalistă, persoane care s-au întors din România în urma repatrierii, persoane care s-au înscris în listele pentru repatriere, dar din anumite motive nu plecase în România și asupra cărora erau materiale compromițătoare etc.³⁵. În rândurile celor deportați erau și diverse categorii de intelectuali, în majoritatea lor cu pregătiri în școli românești. Relevante în acest sens sunt memoriile Efrosiniei Chersnovschi, care refuzase să se refugieze în România, așa cum procedase maică-sa. Fiica unui proprietar de pământ din Soroca, rămasă sub ocupație, ea a sfidat autoritățile sovietice având speranța la un viitor în care poate să-și câștige existența prin muncă proprie. Supravegheată de agenții NKVD-ului, Efrosinia Chersnovschi a fost arestată și deportată în Siberia. Ea relatează în memoriile sale despre grozăviile deportării menționând că în vagonul cu deportați în care se afla, pe lângă alte categorii de persoane, erau două femei învățătoare fiecare cu copilul ei, ambii studenți, o absolventă de liceu, o preoteasă³⁶.

Mulți intelectuali rămași în Basarabia, unii chiar având concepții de stânga, sub impactul schimbărilor intervenite după instaurarea regimului sovietic, au insistat să se refugieze și ei în țară. Sentimentul de teamă în fața viitorului necunoscut îi copleșea.

³¹ Alexandru Donos, *Scriitori martiri*, Chișinău, 2000, p. 18

³² *Ibidem*, p. 26-28

³³ V. Țepordei, *Scrieri alese*, Chișinău, 2005

³⁴ Aurel Marinciuc, „Tragedia celor 7 directori”, în: *Literatura și Arta*, 2007, nr.48 din 28 noiembrie.

³⁵ V. Pasat, *Surovaia pravda istorii*, „Momentul”, Chișinău, 1998, p.100-104; De menționat că autorul argumentează că cifra celor deportați se ridică în total la 25.780 de persoane. Vezi V. Pasat, *Calvarul: Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești. 1940-1941*, ROSSPEN, Moscova, 2006, p.22

³⁶ Efrosinia Chersnovscaia, *Scolica stoit celovec. Povesti o perejitom v 17 tedradeah i șesti tomah*, tom I, II – Tipografia „Novosti”, Moscva, 2000

Vasile Țepordei menționa starea lor sufletească : „Această tortură psihologică determina pe cei de stânga dintre basarabeni să-și lase totul și să vină după noi. Când stai de vorbă cu ei, îți mărturisesc fundamentalele lor prefaceri interioare”³⁷.

Majoritatea intelectualilor cu vederi de stânga, în mare parte proveniți din etniile minoritare, au acceptat regimul sovietic, mulți dintre ei fiind chiar inițiatorii acțiunilor violente împotriva militarilor și funcționarilor români în zilele retragerii din Basarabia. Ei vor constitui componenta instigatoare a agitației și manifestațiilor cu caracter bolșevic, organizate de sovietici mai ales la etapa inițială a ocupației. În acest sens, Ștefan Ciobanu scria după primele luni de la raptul sovietic: „Profesorii de origine etnică „Basarabeană”, toți streinii strecurați în învățământul nostru țin meetinguri, în care blamează cultura românească, care i-a ocrotit, intră în calitate de inspectori școlari pentru inițierea în doctrina comunistă pentru distrugerea sufletului românesc”. Cu privire la scriitorii rămași sub regimul comunist, tot el menționa: „Foști prieteni a lui Ștefănuță, de la așa zisa „Societate a Scriitorilor Basarabeni” (de ce nu „români” din Basarabia?) se pun în serviciul cauzei comuniste, scriu ode la adresa lui Stalin și ne batjocoresc pe noi”³⁸. Menționăm în acest context adunarea scriitorilor basarabeni desfășurată la 5 iulie 1940 în grădina publică din Chișinău la care participaseră circa 45 persoane, evidențiindu-se printre inițiatori traducătorul și redactorul la Editura de Stat, Cîndea, evreu de origine. El critica fosta administrație românească din Basarabia încercând să demonstreze că în provincie erau 80 % analfabeți. La scurt timp după aceasta a avut loc o altă întrunire a scriitorilor la care unul dintre vorbitori, Iachan Alitman, elogia literatura sovietică³⁹. Este cunoscut faptul că și scriitorii basarabeni, în mare parte cu studii în universitățile de la Iași și București, care au rămas sub ocupație din propriile convingeri au acceptat colaborarea cu autoritățile comuniste și au elogiat noua orînduire socială instaurată după răpirea Basarabiei, printre aceștia fiind Andrei Lupan, Emilian Bucov, Bogdan Istru, Liviu Deleanu ș.a.⁴⁰ Aceștia se remarcaseră încă din anii de studenție prin concepțiile de stânga, și simpatiile pentru ideile comuniste .

Autoritățile sovietice chiar din primele zile ale instalării lor au urmărit să diminueze influența preoțimii asupra populației. Slujitorii bisericii erau incluși în lista „dușmanilor poporului muncitor” fiind învinuiți de propaganda antisovietică, arestați și condamnați. Din cei aproximativ 526 de preoți rămași sub ocupație, peste 100 au fost supuși represaliilor, o parte din ei fiind condamnați la pedeapsa capitală, ori la detenție în închisorile și lagărele sovietice. Alții împreună cu familiile lor au fost deportați⁴¹. Preoții refugiați în România relatau despre asasinarea a zeci de clerici din mai multe localități ale Basarabiei. Numeroase cazuri au fost descoperite după eliberarea Basarabiei⁴².

³⁷ V. Țepordei, „Basarabeni”, în *Raza*, 1940, nr. 552, 8 octombrie.

³⁸ Ștefan Ciobanu, *Petre Ștefănuță*, în *Folclor și tradiții populare*, vol.2, Chișinău, 1991, p. 483-484.

³⁹ Mariana Țăranu, „Teroarea intelectualității basarabene sub regimul ocupației sovietice (1940-1941)”, în Mircea-Cristian Ghenghea, Mihai-Bogdan Atanasiu, *Pro-Basarabia: repere istorice și naționale*, Iași, 2007, p. 163.

⁴⁰ Vezi: „Literatura și Arta Moldovei”, în *Enciclopedie*. Vol I, Chișinău, 1967, p.111-112, p.182; p.271; p. 427-428

⁴¹ Ludmila Tihonov, *Politica statului sovietic față de cultele din RSS Moldovenească (1944-1965)*, Chișinău, 2004, p. 30.

⁴² Vezi: *Martiri pentru Hristos în perioada regimului comunist*, București, 2007, p. 762-764.

Persecuțiile și represaliile, înjosirile morale, disperarea i-a determinat pe unii slujitori ai bisericii la sinucidere. Refugiații aflați în țară relatează despre aceste cazuri, informațiile fiind publicate și în presă. Astfel la venirea trupelor române în 1941, țăranii din satul Pitușca, județul Lăpușna, povesteau cu groază cum a fost omorât preotul Misail Chirița⁴³. De asemenea, era descrisă soarta tragică a unor studenți teologi anchetați la NKVD. Au fost condamnați la detenție studenții Anton Țurcanu, Evdochim Trogum, Eugen Strîmbei, Nicolae Untilă, Nicolae Mereanu, Mihai Anton, Petru Madan.⁴⁴

Numărul tuturor preoților supuși represaliilor în această perioadă, nu sunt încă cunoscute. Au fost identificate de către unii autori doar puțin peste 50 de persoane⁴⁵. În această perioadă au fost arestați și condamnați și alți reprezentanți ai bisericii, cântăreți, călugări, membri ai adunărilor eparhiale, absolvenți ai seminarelor teologice.

Prin acest demers am evidențiat unele aspecte privind soarta intelectualității basarabene după invazia sovietică din iunie, 1940. Accentuăm că refugiarea în România, a salvat de nimicire o parte a intelectualilor, mai ales a celor pregătiți în instituțiile românești din perioada interbelică, ceea ce a avut o semnificație deosebită pentru continuitatea spiritului românesc în Basarabia, nu doar după retragerea armatei și autorităților sovietice din 1941, dar și după reinstaurarea regimului sovietic în 1944.

Intelectualitatea rămasă în Basarabia în virtutea împrejurărilor, ori din convingere, nu a fost omogenă prin atitudinile față de politica autorităților sovietice și prin activitatea desfășurată sub dictatul ideologic comunist. O parte din intelectuali au respins tacit, ori public, într-o formă sau alta, valorile culturale și morale promovate de instituțiile sovietice. Majoritatea acestora au căzut victime represaliilor fiind executați, condamnați la detenție, deportați. Altă categorie de intelectuali, cu concepții de stânga încă din anii '20-'30, au sprijinit regimul sovietic colaborând cu autoritățile comuniste și activând în instituțiile constituite după modelul sovietic. Dar și din rândurile lor, o parte din ei au fost supuși persecuțiilor și represaliilor, invocându-se apartenența la diverse societăți culturale, organizații și partide politice românești. Pentru autoritățile comuniste, aceștia, prin pregătirea lor intelectuală, constituiau un pericol ce le submina orânduirea pe care o instaura-se în Basarabia. În acest context, am evidențiat și represaliile împotriva slujitorilor bisericii.

⁴³ Raza, 1941, nr. 596, 2 noiembrie, p. 1.

⁴⁴ Mariana Țăranu, „Unele aspecte ale politicii religioase din Basarabia în timpul primului an de ocupație sovietică”, în *Destin românesc*. Serie nouă, nr.4(56), Chișinău, 2008, p. 13.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 16-17.

Rapoarte ale unor diplomați francezi despre ultimatumul sovietic din vara anului 1940

Antonio FAUR

Reports of several French Diplomats on the Soviet Ultimatum in the Summer of 1940

Abstract. *The author of this study did some research in the Archives of the Foreign Affairs Minister of France where he discovered documents referring to Romania in the fatal year of 1940 when the country was imposed territorial alienation. Thus he turns to account unpublished documentary information regarding the Soviet ultimatum from the 26th of June, 1940. The documentary testimonies bear witness to the interest of the French diplomacy in the Romania's difficult situation which the French representatives in Bucharest presented with responsibility and rigour. There are two aspects to be highlighted: the professionalism of the research and the novelty of some of the documents. They enlarge the area of documentation concerning the events in the summer of 1940*

Keywords: *report, diplomats, France, Romania, ultimatum*

Situarea spațiului românesc la zona de interferență a marilor imperii și-a pus amprenta asupra evoluției sale istorice, marcate de redimensionări periodice, modificări ale frontierei, prin pierderea sau recâștigarea - datorată jocului de interese și raportului de forțe ale marilor puteri - unor teritorii românești.

La începutul secolului al XIX-lea, toate teritoriile locuite de români se aflau sub dominație otomană și austriacă. În drumul său spre vest și strâmtori, Imperiul țarist a vizat anexarea unor teritorii aflate sub dominația imperiilor vecine, îndeosebi a celui otoman. Era vizată partea dintre râurile Prut și Nistru a Moldovei, pe care, în contextul războaielor napoleoniene, Imperiul Otoman a trebuit să o cedeze Rusiei țariste, în anul 1812, prin pacea de la București. Timp de peste un secol, acest spațiu a avut de suferit efectele nefaste ale dominației rusești, revenind la patria mamă abia după primul război mondial, ca urmare a exercitării voinței majorității locuitorilor de aici de a se uni cu România Mare, la 27 martie 1918. Fosta frontieră româno-rusă, devenită, după război, româno-sovietică, a revenit pe Nistru, granița naturală a spațiului locuit de români. Aceasta a rămas neschimbată timp de 22 de ani, până în vara anului 1940.

Încă de la primele succese politice și militare naziste în Europa, România Mare se afla, pe plan extern, într-o situație precară, fiindu-i amenințate frontierele stabilite la tratatul de pace de la Paris. Democrațiile occidentale, depășite de desfășurarea evenimentelor internaționale, n-au putut face față politicii de agresiune a marilor puteri totalitare.

În acest context extern defavorabil, principalul obiectiv al diplomației românești în anii 1939 și 1940 a fost apropierea de Franța și Anglia, cu scopul de a

salva opera înfăptuită de poporul român în martie-decembrie 1918¹. Aceasta era singura șansă a țării de a-și păstra neatinse frontierele. Doar puterile occidentale puteau să asigure frontierele împotriva planurilor „expansioniste sovietice”, precum și păstrarea frontierei de est și de nord-est a statului”². Numai atunci când aliatul tradițional al regatului român, Franța, a fost înfrântă militar de către Germania nazistă, situația României a devenit cu adevărat gravă, fiind nevoită să facă anumite modificări în politica sa externă, deoarece rămăsese complet izolată pe plan internațional, fiind înconjurată de inamici.

În aceste condiții, afirmația ministrului de externe al celui de-al treilea Reich, Ioachim von Ribbentrop, nu mai pare surprinzătoare. Acesta i-a spus lui Antonescu, într-o discuție, că, pentru ca România să poată găsi drumul spre Germania, a trebuit mai întâi ca aceasta să ocupe Parisul³. De fapt, schimbările teritoriale și politice din Europa Centrală și de Est sunt legate direct de victoriile germane din primăvara anului 1940. Încă de la mijlocul anilor '30, influența germană a intrat într-o concurență tot mai accentuată cu cea franceză și engleză, care au început să-i cedeze, progresiv, teren: „...balanța între marile puteri continentale în această zonă central-estică și balcanică era atât de fragilă, încât simpla modificare sau dispariția unui simplu element amenința echilibrul instalat aici prin Tratatul de la Versailles”⁴.

Evoluțiile de pe scena politică internațională au confirmat temerile oamenilor politici români cu privire la intențiile agresive ale Uniunii Sovietice vis-à-vis de Basarabia. Politica prudentă dusă față de Germania și URSS, n-o putea feri de pericolele care o amenințau⁵. Ocazia agresiunii a apărut imediat după capitularea Franței. Diplomații francezi din țările Europei de sud-est au prevăzut evoluția politică din această parte a continentului. Aceste realități istorice sunt reflectate în telegramele expediate de aceștia, în preajma ultimatumului sovietic adresat României, în 26 iunie 1940, prin care U.R.S.S. impunea mutarea frontierei de pe Nistru pe Prut, adică anexarea Basarabiei.

Astfel, într-o telegramă a însărcinatului cu afaceri al Franței la București, Adrien Thierry, către Reynaud, prim-ministrul Franței, din data de 16 iunie 1940, deci cu zece zile înaintea deznodământului, acesta îl informa despre situația minorității germane din Basarabia. Conform telegramei, agenții germani cereau coloniștilor germani din Basarabia „să completeze niște chestionare detaliate, care să stabilească, într-o manieră exactă, drepturile lor de proprietate în această provincie”⁶. Se presupunea că germanii acționau în sensul amintit, deoarece aveau motive să creadă într-o viitoare ocupație a Basarabiei de către Armata Roșie și au vrut să-și ia măsuri de salvare a proprietăților lor de aici. Aceste presimțiri aveau să fie confirmate peste numai o săptămână, la 23 iunie, când Molotov i-a declarat lui Schulenberg,

¹ Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Constantin, *Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial*, Institutul European, Iași, 1995, p. 65

² *Ibidem*, p. 66

³ Gheorghe Barbul, *Al treilea om al Axei*, Iași, 1992, p. 20

⁴ Ana Maria Stan, *L' evolution des rapports diplomatiques franco-roumain de juin au septembre 1940*, în *Guerre et société en Europe*, Editura Europa Nova, București, 2004, p. 221

⁵ Valeriu Florin Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia*, Editura Junimea Iași, 1992, p. 123-124

⁶ Archives MAE - France, *Serie Guerre 1939-1945, Vichy, Sous-serie Z- Europe*, dos. 869 (în continuare: Archives MAE – France...), f. 1

ambasadorul german la Moscova, că „... problema Basarabiei nu suferă amânare”⁷. După numai două zile, pe 25 iunie, Ribbentrop îl ruga pe Schulenberg să-i comunice lui Molotov că Reich-ul „acceptă hotărârile Moscovei”, dezinteresându-se de Basarabia, locuită de „100.000 de etnici germani”⁸, dar nu și de soarta etnicilor germani de aici.

O asemenea atitudine, la care Germania s-a obligat prin semnarea pactului din 23 august 1939, nu a fost practică față de etnicii germani care trăiau în Basarabia. De altfel, în răspunsul dat lui Molotov, în 23 iunie, guvernul german „...a expus și interesele Reich-ului în România: 1. În Basarabia trăiau aproximativ 100.000 de etnici germani iar Germania nu putea rămâne indiferentă față de destinul lor. În acest sens guvernul Reich-ului își rezervă dreptul de a propune guvernului sovietic încheierea unui acord privind strămutarea acestor „volksdeutsche” pe teritoriul Germaniei”⁹.

Temerile nutrite la București cu privire la soarta Basarabiei au fost reînviată de ocuparea Lituaniei de către Armata Roșie, așa cum nota în raportul său Thierry¹⁰. Se pare că motivația reală a redesenării frontierelor sovietice era cea strategică, fapt relevat și de un raport al Biroului 1 al Secției a II-a de informații al marelui Stat major, intitulat *Considerații politico-strategice privind situația României după capitularea Franței* (19 iunie 1940): „Încercările ce se fac asupra Rusiei corespund astăzi oarecum cu interesele Rusiei sovietice (este vorba de încercarea Angliei de a atrage de partea sa URSS – n.n.), care-și dă seama că mai devreme sau mai târziu, Germania se va îndrepta și asupra sa, pentru a desființa comunismul și a pune mâna pe bogățiile Ucrainei... Aceasta este interpretarea ce trebuie dată operațiunilor sovietice din zilele trecute, prin care ocupau țările baltice, ele reprezentând poziții militare favorabile pentru a face față unui atac german din Marea Baltică sau care ar porni din aceste țări”¹¹. Putem afirma că „necesitățile strategice” au determinat URSS-ul să acționeze împotriva României, încercând să-și creeze o frontieră de securitate, prin mutarea frontului, eventual, pe Carpații Răsăriteni¹², se conchidea în amintitul raport.

Această evoluție era urmarea firească a pactului Ribbentrop – Molotov, așa cum remarcase, printre primii, reprezentantul francez la Berlin, Coulondre. În opinia sa, prima consecință era „...împărțirea Poloniei”, după care Germania, împreună cu U.R.S.S. vor revizui „...de comun acord, frontierele statelor baltice și ale României”¹³. Așa cum se știe, Polonia a fost prima victimă a agresiunilor sovietice, urmată de Finlanda, statele baltice și România, confirmându-se astfel previziunile diplomației franceze din 1939.

Luând pulsul intern, Thierry anunța Parisul despre modul cum a fost primită în capitala României știrea încheierii pactului sovieto-german: „Românii – nota acesta – se văd amenințați de înțelegerea germano-rusă, care riscă să repună frontiera Nistrului”¹⁴. Iată că, încă din 1939, diplomații francezi intuiau evoluția posibilă a Europei de Est. În aceeași telegramă din iunie 1940, Thierry nota că presa română

⁷ Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 150

⁸ *Ibidem*

⁹ Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Complot împotriva României (1939-1941)*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1994, p. 10-11

¹⁰ Archives MAE - France..., f. 8-9

¹¹ Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *op. cit.*, p. 21-22

¹² *Ibidem*, p. 22

¹³ Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 58

¹⁴ *Ibidem*

manifesta o aparentă amabilitate față de guvernul de la Moscova, ziariștii români prefăcându-se că văd în numirea noului ambasador sovietic la București, Lavrentiev, „dovada că Rusia aprobă politica rectilinie a României și asigură că această restabilire a relațiilor diplomatice normale vor permite acestor două țări să găsească, în interesul lor reciproc, un teren favorabil de dezvoltare”¹⁵.

Aceste amabilități ale presei române nu puteau să mascheze, în ochii diplomatului francez, starea de neîncredere și de tensiune care exista între guvernele celor două țări, fapt dovedit și de măsurile pe care le ordona prim-ministrul guvernului român, Tătărescu, care erau „destinate să întărească dispozitivul militar la frontiera de nord-est”¹⁶. Faptele ulterioare au confirmat că „numirea lui Lavrentiev [noul ambasador sovietic la București] a urmărit să anestezieze vigilența românească în legătură cu planurile sovietice privind Basarabia”¹⁷.

În preajma ultimatum-ului sovietic, evenimentele se precipitau la București. În 17 iunie, Thierry informa Parisul despre primirea simultană la Consiliul de Coroană a miniștrilor Germaniei și Italiei, care i-au sfătuit pe membrii guvernului să fie gata la un aranjament cu Uniunea Sovietică. Thierry aprecia, la acel moment, că „...este posibil ca ostilitățile să înceapă fără întârziere”¹⁸, deoarece aproape toți oamenii disponibili fuseseră mobilizați de către guvern. Martor al creșterii tensiunii în capitală, Thierry nota în 26 iunie: „neliniștea cronică pe care o inspiră României intențiile sovietice *cunoaște din nou o deosebită recrudescență*” (subl. ns.- A.F.). Concentrările rusești de-a lungul frontierei cresc de la o zi la alta și guvernul român își înmulțește precauțiile, cu scopul de a evita orice incident. La 23 iunie, câteva baterii rusești au tras obuze aproape de orașul românesc Soroca, iar autoritățile românești n-au dat nici o urmărire acestei „erori de exercițiu”. De asemenea avioanele, care erau în număr de 1500 în apropierea frontierei Nistrului, nu au încetat să survoleze și să fotografieze, de câteva zile, Basarabia, fără ca vreo reacție să fie observată de partea românească. Chiar ieri, [25 iunie - n.n.- A.F.] un avion de recunoaștere a putut fi observat”¹⁹.

Exista convingerea că, prin ocuparea țărilor baltice, a Moldovei și a gurilor Dunării, URSS dorea să „stabilească o linie de apărare Carpați, Moldova, Moravița, Siret, gurile Dunării, pentru a-și ameliora șansele de a rezista la un eventual atac german”²⁰. Soarta Basarabiei era însă pecetluită, germanii dându-și acordul pentru pretențiile sovietice.

Devenea evident faptul că pierderea acestor frontiere s-a datorat, în primul rând, raporturilor de forțe dintre marile puteri. Generalul Antonescu considera că tocmai aceasta era cauza reală a modificării frontierelor: „Noi am pierdut granițele datorită acestui dezechilibru european, nu din cauza lui Tătărescu sau altuia. Aceasta a făcut ca Rusia să ceară și să ia de la noi și de la Finlanda”²¹.

După semnarea pactului Ribbentrop Molotov, diplomația sovietică s-a apropiat, pas cu pas, de crearea prin anexiunile teritoriale din vest a unei zone de influență. Mediile politice românești, chiar dacă nu cunoșteau protocolul adițional

¹⁵ Archives MAE - France, ... f. 3

¹⁶ *Ibidem*

¹⁷ Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Constantin, *op. cit.*, p. 151

¹⁸ Archives MAE - France, ..., f. 8-9

¹⁹ *Ibidem*, f. 5

²⁰ *Ibidem*

²¹ Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *op. cit.*, p. 19

secret al acestuia, bănuiau că România era vizată de țelurile agresive ale politicii externe sovietice, care, prin ocuparea celor două provincii românești, își asigurau o cale de acces spre Europa Centrală și spre gurile Dunării.

Dar această cedare, fără luptă, a fost de natură să încurajeze pretențiile teritoriale ale celorlalte state revizioniste, în condițiile în care statele Antantei Balcanice n-au fost solidare. Răspunsurile lor la comunicatele românești, dacă se poate conta pe ajutorul lor în cazul unui atac al Ungariei și Bulgariei, au fost prudente și evazive. Acesta a fost echivalentul practic al unui refuz, cu excepția Turciei și a Greciei, Atena având un contact strâns cu Ankara²², în eventualitatea unei acțiuni comune împotriva Bulgariei, în cazul în care aceasta ar fi atacat România.

În general, guvernele acestora se temeau să intervină, deoarece - așa cum se scria în presa din Atena - „...unele cercuri londoneze opinau că Uniunea Sovietică n-ar fi pășit la nici un act, dacă nu avea dinainte stabilit un plan de înțelegere cu Guvernul de la Berlin”²³. Ulterior s-a aflat că, într-adevăr, suspiciunile cu privire la tratatul Ribbentrop – Molotov, din 23 august 1939, sunt întemeiate, acesta având anexe secrete care împărțeau sferile de influență ale celor două mari puteri rivale. Dar, în ziua de 26 iunie existau mai multe variante de evoluții posibile ale situației: „...succesul ușor al rușilor va declanșa, foarte probabil, intervențiile asemănătoare ale bulgarilor și ungurilor. Am impresia că, dacă guvernul de la București înclină, poate, să cedeze primilor, cum au făcut-o în privința sovieticilor, el va concentra împotriva Ungariei toate posibilitățile sale de rezistență. Dar atitudinea definitivă a Antantei balcanice rămâne încă o necunoscută”²⁴.

Agresiunea sovietică împotriva României a produs imediat reacții în capitalele țărilor vecine, de unde diplomații francezi trimiteau rapoarte, care vin să întregască tabloul momentului de tensiune internațională. Astfel, din telegrama ministrului francez la Ankara, Massigli, reiese că Berlinul dorea să evite generalizarea unui conflict în acel moment, care i-ar fi afectat interesele: „La ora actuală Berlinul nu poate să-și permită să vadă un conflict izbucnind în Balcani. Se presupune, așadar, aici că acțiunea sa se va exercita la Budapesta și Sofia, pentru a-i împiedica pe unguri și bulgari să se pună în mișcare, dacă izbucnesc ostilitățile între români și ruși. Dar presiunea germană va putea fi oare eficace ? Aceasta este întrebarea care se pune aici cu ceva neliniște pentru că, dacă Bulgaria intră în acțiune, conflictul extinzându-se, am risca să-l vedem, foarte repede, atingând Tracia și Strâmtoarele”²⁵. Peste puțin timp diplomatul francez a primit răspunsul la întrebarea sa, cele două state amintite au mai trebuit să aștepte doar puțin pentru a-și atinge obiectivele revizioniste, în detrimentul României.

În aceeași zi, ministrul francez la Sofia, Blondel, comunica faptul că ministrul bulgar l-a informat pe ambasadorul american la Sofia că guvernul său se va abține „...de la orice măsuri militare în legătură cu ultimatum-ul rus dat României. Mai mult nu s-ar pune problema unor revendicări bulgare asupra Dobrogei”²⁶. Această atitudine îl făcea pe Blondel să avanseze ipoteza că n-a fost o acțiune concertată împotriva

²² Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Constantin, *op. cit.*, p. 161

²³ *Ibidem*

²⁴ Archives MAE - France..., f. 26

²⁵ *Ibidem*, f. 12

²⁶ *Ibidem*, f. 13

României, guvernul bulgar nefiind avertizat despre proiectele sovietice²⁷. Și din partea Budapestei semnalele erau neliniștitoare, Ungaria întărind supravegherea asupra frontierelor vestice ale României și intensificând campania de presă revizionistă²⁸.

Pe prima pagină, dar cu puține comentarii, presa elvețiană dădea informații despre situația dificilă prin care trecea România, realitate subliniată de Coulondre, reprezentantul francez la Berna²⁹. Acesta mai informa și despre comentariile din presa italiană, care lăsau „...să răzbată sentimentele sale; ea arată că Bulgaria va căuta să facă să triumfe în mod pașnic revendicările sale asupra Dobrogei, că Ungaria va formula pe ale sale în privința Transilvaniei, că guvernul de la Budapesta se află în strânse relații cu miniștrii Germaniei și Italiei și că România nu are nici un sprijin de așteptat din partea Iugoslaviei”³⁰. Din desfășurarea ulterioară a evenimentelor s-a putut, constata justetea punctului de vedere exprimat în presa italiană.

Într-adevăr, și lipsa de solidaritate a unor aliați balcanici a contribuit la cedarea fără luptă în fața pretențiilor sovietice, așa cum corect aprecia Thierry: „Aliații săi balcanici l-au incitat la aceasta (guvernul român-n.n.), germanii și italienii s-au eschivat și patru membri ai Consiliului de coroană s-au pronunțat pentru rezistență...După informațiile mele, guvernul iugoslav a jucat un rol destul de activ în toată această negociere. Încă de la început, el s-a pronunțat pentru o soluție pașnică, estimând că aliații trebuie să facă imposibilul ca să limiteze întinderea eventualelor fronturi ale adversarilor comuni, unguri și bulgari”³¹.

Tot în 28 iunie, Massigli informa de la Ankara că guvernul turc îl anunțase pe ambasadorul României „că din acest moment a concentrat pe frontiera cu Tracia mai multe trupe și că urmează să intre în legătură cu aliații balcanici. Guvernul român i-a mulțumit pentru această măsură, informând de decizia sa de a duce tratative cu U.R.S.S.”³². N-a mai fost nevoie de acest ajutor, dar rămâne exemplul Turciei, care și-a onorat îndatoririle din înțelegerea din care făcea parte, dar care puteau asigura România numai împotriva unui eventual atac al Bulgariei.

Acțiunea sovietică împotriva frontierelor României, în concepția germană, trebuia inițiată după negocierea păcii în vest. Împrejurarea a surprins mai multe guverne europene, care, deși se așteptau la un astfel de deznodământ, nu credeau că acesta va surveni atât de repede. Fără îndoială că Moscova a urmărit tocmai acest lucru, mizând pe surpriză. Bruger, reprezentantul francez la Belgrad, informa (la 29 iunie) că germanii n-au fost înștiințați decât cu câteva ore înaintea ultimatumului adresat României, situație în care s-a aflat și guvernul italian.

La statul major iugoslav circula informația că pentru a evita, pe cât posibil, extinderea pretențiilor asupra României, aceasta „...ar fi obținut anumite promisiuni din partea Germaniei și că astfel s-ar fi evitat stabilirea bazelor ruse la Galați și Constanța. De altfel, se speră că această atitudine a Berlinului îi va calma pe unguri și pe bulgari”³³.

²⁷ *Ibidem*

²⁸ *Ibidem*, f. 14

²⁹ *Ibidem*, f. 19

³⁰ *Ibidem*, f. 20

³¹ *Ibidem*, f. 23

³² *Ibidem*, f. 27-28

³³ *Ibidem*, f. 36

Aceștia au așteptat însă momentul propice, care nu a întârziat prea mult, România pierzând teritorii, prin cedări în favoarea celor doi vecini, în august și septembrie 1940. A fost anul în care frontierele României s-au modificat de o manieră radicală. România a încercat, în condițiile pretențiilor teritoriale ale vecinilor săi, să obțină păstrarea statului cu orice preț.

Modificările intervenite pe scena politică europeană, în urma victoriilor militare ale Germaniei din mai-iunie 1940, au fost determinante pentru soarta statului român, care a pierdut mai multe teritorii. După mutarea frontierei sale pe Prut, în iunie, au urmat, în 30 august 1940 și septembrie, alte cesiuni teritoriale, România pierzând nord-vestul Transilvaniei și sudul Dobrogei. Frontierele impuse prin dreptul forței în acel an au rămas și după al doilea război mondial, cu excepția Transilvaniei de Nord, care a revenit României, în urma Tratatului de pace de la Paris, din 1947.

Din istoria organizării administrativ-teritoriale după eliberarea Basarabiei de sub ocupație sovietică. Studiu de caz: comuna Văsieni, județul Lăpușna (iulie 1941 – martie 1942)

Teodor CANDU

From the History of Administrative – Territorial Organization after the Liberation of Bessarabia from the Soviet Occupation. Case Study: Vasieni Village, Lapusna County (July 1941 – March 1942)

***Abstract.** The study concerning the evolution of the Bessarabia during the World War II cannot be properly done without a deep search of the way in which the local administration of the villages from the Prut-Nistean province was organized after its liberation from the Soviet occupation. Thus by studying and turning to account both the documents referring to particular cases and those referring to Vasieni village, Lapusna County one could make clear the problems which the local communities and the population of Bessarabia had to confront with.*

***Keywords:** Bessarabia, Prut-Nistean area, notary-public, mayor, secretary Romanian administration, Soviet administration*

În ultima perioadă de timp, tot mai des se discută probleme referitoare la viața Basarabiei după eliberarea acestei regiuni de sub ocupație sovietică de către armatele aliate româno-germane, subiectul generând discuții aprige între susținătorii și oponenții deciziei mareșalului Ion Antonescu de a merge în război alături de Germania nazistă contra URSS, și efectele pe care le-a avut aceasta asupra populației basarabene. De aceea, se impune a aduce în atenția publicului materiale și documente care ar elucida multe din problemele spinoase ale subiectului.

Materialul de față nu-și propune dezvoltarea exhaustivă a subiectului, ci doar punerea unor accente legate de acțiunile pe care le-au întreprins autoritățile statului român pentru restabilirea sistemului administrativ, distrus cu meticulozitate de autoritățile sovietice în perioada 28 iunie 1940 – 22 iunie 1941.

Declanșarea războiului contra URSS de Germania și participarea României alături de aceasta a fost argumentată de către mulți din cercetătorii celui de-al doilea Război Mondial, autorii apreciind diferit motivul care a provocat Guvernul Antonescu să-și asume acest risc¹. Cu toate acestea, până la sfârșitul lunii iulie începutul lunii

¹ Pentru a aduce mai multă lumină în acest sens a se vedea lucrarea lui Anatol Petrencu, *România și Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial*, Chișinău, Editura Epigraf, 1999, 176 p.; Pavel Moraru, *Bucovina sub regimul Antonescu (1941-1944)*, Chișinău, Editura Prut Internațional, Seria Clio, vol. I, 288 p.; Diana Dumitru, „Imaginea basarabenilor în viziunea administrației civilo-militare românești (anul 1941)”, în *Pontes: review of south east european studies*, vol. 5, Chișinău, 2009, 176-192.; Detalii bibliografice referitor la problema României în timpul celui de-al Doilea Război Mondial a se vedea Gh. Buzatu, Gh. I. Florescu, *Al Doilea Război Mondial și România o bibliografie*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Iași, 1981, 214 p.

august, armatele româno-germane care înaintau în grupul de armate Sud cu greu au reușit să elibereze spațiul pruto-nistrean. De abia în a treia decadă a lunii iulie în satele basarabene a fost posibilă aducerea unei administrații temporare, reprezentată de notarii-primari nominalizați de autoritățile statului.

Eliberarea Basarabiei și instalarea administrației speciale prin întemeierea Guvernământului, reînființarea Prefecturilor și a Pretoratelor, a contribuit la urgentarea normalizării vieții cotidiene a provinciei, care a fost afectată dur în urma luptelor dintre forțele militare beligerante, dar mai mult de acțiunile fostelor autorități sovietice care au aplicat tactica „pământului pârjolit”; în cazul când era imposibilă evacuarea inventarului imobil și mobil sovieticii au alcătuit grupuri de sabotaj formate din elemente docile URSS, care distrugau documentația administrației locale, atât sovietice, cât și arhivele constituite în intervalul dintre 1918-1940, deteriorarea inventarului tehnic, a clădirilor și produselor alimentare etc.

În această ordine de idei, în fața autorităților interimare în decursul primelor luni de după eliberare a fost pus obiectivul pe lângă reorganizarea sistemului administrativ și o strictă evidență a tuturor bunurilor rămase în urma retragerii sovieticilor și acoliților acestora. Din partea autorităților administrative a Guvernământului, Prefecturii și Preturilor întru început au fost emise o multitudine de ordine care aveau drept menire de a restabili buna orânduire a vieții localităților basarabene. Pentru a elucida aceste aspecte, în cele ce urmează, am selectat unele din deciziile, ordonanțele și circularele emise de Guvernământ către autoritățile județene, de plasă și primării cu referire la măsurile ce urmau a fi întreprinse în vederea definitivării scopului propus. Deși, încă înainte de eliberarea propriu-zisă a Basarabiei la Iași, viitoarele autorități administrative primiseră instrucțiuni pe problema acțiunilor ce urmau întreprinse, totuși în primele săptămâni notarii-primari au fost nevoiți să acționeze în dependență de situația la starea locului. Ei urmau să raporteze săptămânal despre starea de la fața locului și acțiunile pe care le-au întreprins.

Până în prezent, sunt cunoscute puține informații documentare privitoare la modul cum a fost organizată administrația românească în Basarabia de după eliberarea provinciei de sub ocupația sovietică.

Pentru a elucida acest aspect, este cazul de a trece în revistă unele din actele oficiale adoptate de autoritățile administrative. Un interes major îl reprezintă nota informativă a Prefecturii județului Lăpușna din 12 august 1941, cu nr. 505 adresată notarilor de comună, prin care se aducea la cunoștință autorităților de plasă și comune ordinul Ministerului Afacerilor Interne cu nr. 20107 din 2 august 1941. Prin intermediul acestuia, pretorii și notarii erau avertizați că „nu se poate încredința în administrația românească nici o funcțiune locuitorilor care au avut diferite funcțiuni sub regim bolșevic și care sunt arătați ca atare de ceilalți cetățeni, urmând ca împotriva lor să se ia ulterior alte măsuri, în raport cu constatările Justiției.”² Pe marginea acestei probleme este importantă solicitarea secretă ultraurgentă a Prefecturii din 22 septembrie 1941, prin care se cerea informații de la Pretura plasei Hâncești cu privire la funcționarii care activează în raza comunelor din subordinea acesteia, atitudinea lor față de statul român în timpul ocupației sovietice, și dacă au activat în organele statale sovietice sau nu³. Cu această ocazie, au fost întocmite patru tablouri a funcționarilor⁴.

² Arhiva Națională a Republicii Moldova, *Fond 339 – Prefectura județului Lăpușna*, inv. 1 (în continuare ANRM, *Fondul 339*, inv. 1), dos. 6371, f. 73

³ *Ibidem*, dos. 6402, f. 1-2

La 1 septembrie 1941, prin Decretul Lege nr. 790, Guvernământul Basarabiei a primit noi dispoziții privitoare la modul de organizare administrativă a provinciei. Drept urmare, la 29 septembrie 1941, Prefectura județului Lăpușna, prin ordonanța nr. 5480 informa pretorii, notarii și primarii din județ referitor la noile modificări a legislației⁵. Conform acestei ordonanțe autoritățile administrației locale erau informate că atribuțiile pretorilor au fost extinse, aceștia primind împuterniciri asemănătoare cu cele a prefecților de până atunci. Prin același document pretorii, notarii și primarii erau obligați să aducă la cunoștința locuitorilor, în special celor de la sate, schimbările survenite în organizarea administrativ-teritorială a provinciei. Obligația autorităților nu se limita doar la simpla informare a cetățenilor, dar și la explicarea acestora prin intermediul conferințelor organizate în cadrul ședințelor de la căminele culturale, în zilele de sărbători la biserică, prin afișare la primărie și în locurile frecventate des de locuitori. Din dispozițiile prefectului foarte elocvent reiese importanța pe care o acordau autoritățile acestui subiect. În această privință, se ordona următoarele: „Să se vestească în așa fel ca să nu fie țăran care să nu cunoască rosturile administrative ale conducerii plășii cu toate serviciile ei”⁶. Din relatările pe care ni le oferă același document, constatăm că prin noua organizare administrativ teritorială meritul declarat al acesteia era cel „de a aduce toate binefacerile administrației obștești, cât mai aproape de lumea satelor”⁷.

Pretura plasei Hâncești a transmis acest ordin către primarii-notari din plasă abia la 5 octombrie 1941, cu ordinul nr. 781⁸. Administrația comunei Văsieni doar la 29 octombrie 1941, cu adresa nr. 580, informa că a fost executat acest ordin prin conferințele pe care le-a ținut în fiecare sărbătoare, la care au participat un număr însemnat de locuitori, aducând la cunoștința locuitorilor și toate îndrumările și explicațiile care au fost date la conferințele administrative de la preturi⁹.

La 17 octombrie 1941 cu nr. 195, prefectul județului Lăpușna, Șt. Georgescu înainta o circulară confidențială pretorilor de plasă și comandantului Legiunii de jandarmi Lăpușna, făcând referire la măsurile ce urmează a fi întreprinse de către autoritățile administrative și jandarmerie, pentru facilitarea procesului de reintegrare a Basarabiei în România¹⁰.

La 8 decembrie 1941, Prefectura Lăpușna înainta Preturii Hâncești cu nr. 11223 circulara cu privire la măsurile ce urmează să fie luate de autoritățile administrative în vederea organizării satelor¹¹. Pretura Hâncești a retransmis acest ordin primăriilor la 18 decembrie, cu nr. 2524¹². Acest act a fost elaborat în baza hotărârilor luate în timpul conferinței administrative din 26 noiembrie 1941, și prevedea:

„1) Terminarea reparațiilor la școli și punerea lor în stare de funcționare. Procurarea lemnelor necesare pentru încălzitul școlilor, asigurarea iluminatului pentru cursurile de adulți. Fiecare pretură va cere imediat Directoratului Economiei Naționale al Guvernământului Basarabiei cantitatea de petrol necesară, arătând unde să i se facă depozitul de distribuire.

⁴ *Ibidem*, f. 4-14

⁵ *ibidem*, dos. 6371, f. 834

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, f. 853.

⁹ *Ibidem*, f. 835.

¹⁰ *Ibidem*, dos. 6380, f. 39.

¹¹ *Ibidem*, dos. 6382, f. 154-154v.

¹² *Ibidem*, f. 155.

Mărirea frecvenței elevilor de la școlile primare, prin sfățuirea zilnică a părinților de a-și trimite copii la școală, arătându-le avantajele ce decurg în viață pentru cei luminați la minte și dezavantajele pentru cei care fug de carte românească. Aplicarea amenzilor în termen legal a celor care se vor dovedi reacționari la sfaturi și îndemn.

Înființarea imediată a comitetelor școlare în fiecare comună și a cantinelor câte una de fiecare comună pentru toți copii săraci din toate școlile din comună, așa cum s-a stabilit în conferință.

Intervenții pe preturi direct la Guvernământ pentru a se urgenta revizuirea cadrelor învățătoarești.

2. Combaterea concubinajului prin predicile preoților și acordarea de înlesniri din partea primăriilor și preoților, pentru desăvârșirea actelor și oficierea cununiilor religioase. Să înceteze în acest scop, sistemul constrângerii la plata impozitelor ca condiție de perfectare a căsătoriilor. A se vedea în această privință instrucțiunile anexă la ordonanța nr. 25 a Guvernământului Basarabiei.

Combaterea sectelor religioase și în special baptismului prin biserică și organele administrative (notari, jandarmi, etc.)

3. Combaterea la maximum a epidemiilor și în special a tifosului exantematic conform ordinelor și instrucțiunilor ce s-au dat deja din timp de către Prefectura județului.

Construirea de fântâni igienice, cel puțin una de fiecare comună, așa cum s-a ordonat.

Combaterea episotiiilor. Stabilirea posibilităților de cumpărare ale reproducătorilor. Rapoarte detaliate în această privință.

Construirea puțurilor de îngropare a cadavrelor și amenajarea cimitirelor de animale, până la construirea puțurilor, așa precum s-a ordonat.

Interzicerea de a se face cumpărături de animale în special porci direct de la locuitori, fără avizul medicului veterinar. Se va insista ca astfel de vânzări să se facă numai în oboare. Aceasta ca animalele bolnave dintr-o comună să nu transporte boala în altă comună prin deplasarea lor. Atât cumpărătorii clandestini, cât și vânzătorii contravenienți la aceste dispozițiuni, vor fi pedepsiți conform legii, dresându-li-se acte.

4. Procurarea materialelor necesare construcțiilor, de tot felul, prevăzute în programele de lucru ale plășilor pe anul 1942/1943, adică:

- construcții de localuri (preturi, primării, școli dispensare, băi comunale etc.)

- construcții de poduri, împietrirea șoselelor existente, construcții de noi șosele de legătură între comune;

- împietrirea uliților satului, pentru a ne scăpa odată de noroiul endemic al satelor basarabene. Pentru toate acestea este necesar să se lucreze intens la scoaterea pietrei din carierele publice. Fiecare pretură chiar la primirea acestui ordin va cere la CAPS materialul lemnos de care au nevoie pentru poduri și la Direcția drumurilor și lucrărilor publice din Guvernământ să li se indice carierele pentru scoaterea pietrei în debitul necesar pentru toate realizările propuse.

De asemenea, vor cere Directoratului Economic Național din Guvernământ să le achiziționeze cantitățile de material lemnos fasonat necesare construcțiilor de tot felul, indicând centrele de depozitare.

5. În raport de posibilitățile bugetare ce vor rezulta din refacearea bugetelor comunelor, se vor lua imediat măsuri de complectarea personalului administrativ la preturi și comune pentru asigurarea bunului mers al serviciului.

Personalul utilizat ca diurniști, va fi imediat retribuit pe ștate cu remunerarea legală fixată de Guvernământul Basarabiei prin ordinele ce s-au trimis direct preturilor”¹³.

Rezultatele obținute în urma aplicării acestor solicitări urmau să fie verificate de Prefectură în timpul conferinței administrative lunare și urma să se raporteze Guvernământului.

¹³ *Ibidem*, f. 154-154v

Pentru a reflecta mai clar modul cum au acționat notarii-primari în vederea reorganizării și restabilirii administrației locale, ne-am propus prezentarea unor aspecte ale activității notarului-primar al comunei Văsieni și girant al comunei Manoilești, Theodor P. Mușat¹⁴. El și-a început munca în această calitate la 22 iulie 1941 când s-a prezentat la post, la Primăria Văsieni. În această calitate a funcționat până în primăvara anului 1942, când a fost angajat în calitate de funcționar al Preturii plasei Hâncești.

Din primele zile, acest funcționar a purces la organizarea și la aducerea la starea corespunzătoare din punct de vedere administrativ, financiar și statistic a celor două comune. În această ordine de idei, a întreprins o serie de măsuri, pe care le-a descris în rapoartele sale adresate autorităților superioare. Un prim raport a fost elaborat la 26 iulie 1941¹⁵, sub nr. 11 înaintat de Primăria Văsieni prefectului județului Lăpușna. În cadrul său notarul descria cu lux de amănunt situația pe care a constatat o după intrarea în funcție. Totodată, el a indicat toate acțiunile pe care le-a întreprins pentru realizarea obligațiilor sale funcționale¹⁶. Raportul din 26 iulie avea următorul conținut:

„Domnule <Prefect>

Conform programului fixat, am onoare a vă face o scurtă expunere cu caracter exclusiv practic, din care reiese și vă puteți d-vs informa asupra stărilor de lucruri, din comunele Văsieni și Manoilești, privind administrarea și gospodărirea.

Pe scurt, arată atât situația de viitor, cât și realizările ce am făcut timp de 2 zile (23-24 iulie a.c.) și ne vom îngădui să insistăm și asupra greutăților și pierderilor pentru a căror înlăturare avem nevoie de prețiosul d-vs sprijin.

Am onoare a raporta că m-am prezentat la post în ziua de 22 iulie a.c. orele 16.

I. Primăria comunii Văsieni, am găsit-o mai rău ca un grajd, geamurile sparte, fără arhivă, fără mobilier și telefon.

Cu concursul d-lui plut(onier) (de) jand(armi) Scutaru, șeful postului, al d-lui Bârsă Alexandru – fost secretar, și al d-lui Bodeanu Mihai – învățător – oameni de încredere, am reușit să fac curățenie într-o sală din localul primăriei, unde am instalat biroul înzestrându-l cu: biurouri, mese, scaune, tablouri, dulapuri și icoană, toate trecându-le în patrimoniul comunei.

¹⁴ Referitor la personalitatea și biografia lui Theodor P. Mușat dispunem la moment de date sumare. Din cererea sa de transferare pe care a adresat-o Preturii Hâncești la 13 septembrie 1941, sub nr. 293, când a transmis și raportul de activitate sa în perioada 22 iulie – 14 septembrie 1941, acesta solicita să fie transferat în funcția de secretar al plasei Urlați, județul Prahova, unde a activat anterior de data numirii în funcția de notar al comunei Văsieni. În aceeași cerere Th. P. Mușat solicita, în caz contrar, să fie transferat în plasa Centrală – Ploiești. Prin aceeași cerere autorul atenționa cu privire la faptul că serviciile sale sunt cunoscute atât de preturile indicate, cât și Prefecturii județului Prahova. Motivul acestei cereri a fost faptul că funcția de notar-primar pe care o deținea era extrem de aglomerată (*Ibidem*, dos. 6381, f. 11); Dintr-un alt dosar al aceluiași fond aflăm următoarele date biografice referitoare la persoana vizată: activează în funcții administrative 1932, pentru merite a fost decorat în anul 1939 cu Medalia „Centenarul regelui Carol I”. În calitate de fost notar și primar al com. Văsieni și Manoilești „prin muncă perseverentă a lichidat în bune condițiuni colhozul și sovhozul din Văsieni, a adunat și inventariat bunurile intrate în patrimoniul statului (unelte agricole, recolte, furaje, unelte viticole, vite de pripas, producând venituri însemnate Guvernământului.

A strâns averea mobilă a școlii de meserii, aranjând atelierele și a repus în funcție uzina electrică. S-a remarcat și prin construcții de poduri, reparațiunea localurilor de școli și întreținerea lor, înființarea a două cantine școlare și reorganizarea a două Cămine Culturale” (*Ibidem*, dos. 6413, f. 261).

¹⁵ În original era indicată luna august.

¹⁶ ANRM, Fondul 339, inv. 1, dos. 6431, f. 7-8

Sunt în curs cu repararea restului de camere pentru care ne trebuie dușumele, var, cuie și brațe de muncă. Avem nevoie de circa 15000 lei.

II. Spitalul este în bună stare și poate funcționa imediat. Lipsesc puține paturi, cearșafuri și instrumente. Urmează inventarierea.

III. Dispensarul a fost furat de locuitori și mai puțin de bolșevici. Suntem în curs de cercetări. Urmează inventarierea.

IV. Localul școlii de meserii se află în bună stare. Are nevoie de a fi curățat. Lipsesc unele piese, unelte etc... din ateliere, ce au fost luate de bolșevici. Au rămas și de la aceștia alte materiale bune. Urmează inventarierea.

V. Localurile de școli primare atât de la Văsieni, cât și de la Manoilești sunt bune, au nevoie de mici reparații, curățenie interioară și exterioară și repararea acoperișului șc. Văsieni.

Este nevoie de var, tablă și brațe de muncă, necesitând o cheltuială de circa 30000 lei pentru ambele localuri. Geamuri avem la primărie și le putem înlocui pe cele sparte fără nici o cheltuială.

VI. Există o moară în comuna Manoilești. Am concentrat personalul necesar și am repus în funcțiune 2 pietre pentru mălai, care au început să funcționeze în ziua de 23 iulie a.c.

Valțul – având nevoie de câteva piese, care se găsesc mai greu – cred că se va pune în funcțiune abia peste o lună.

Această moară nu are un stăpân și cred necesar a se trimite imediat personal de control, și a se da în administrarea cuiva. Provizoriu am luat măsuri.

VII. Există o brutărie la Manoilești, care funcționează regulat, aprovizionându-se cu făină de la cooperativă, unde se află o cantitate de 100 de saci făină (9600 kg).

VIII. Uzina <electrică>¹⁷ poate fi imediat refăcută, întrucât a fost demontată de ruși cu scopul de a o ridica, dar n-au avut timp. Are defecte câteva piese, pompa de motorină, etc... care se vor repara și repune în funcțiune dacă acestea se vor mai găsi la Chișinău, unde au fost date la reparat. Contrar urmează a fi înlocuite cu piese noi, care se vor procura din comerț. Urmează inventarierea.

IX. Există o vie fostă proprietate evreilor Tizmer și Fridman în comuna Văsieni, în suprafață de circa 150 ha, cu cramă vase unelte, etc...

Există peste 3-4000 dal vin, însă amestecat cu gaz – opera rușilor – spre a nu mai fi bun de băut. Găsindu-l pe fostul administrator l-am obligat a <o> supraveghea, i-am dat oameni pentru muncă, care vor trebui plătiți mai târziu, cu care să umple toate vasele ce au fost vărsate și apoi să inventarieze vinul și tot ce există.

Vinul poate fi întrebuințat la fabricarea de rachiu și va rezulta o cantitate bună.

Aci cred necesar de asemenea să sosească un delegat al Prefecturii, pentru a lua în primire și a îndeplini formalitățile legale.

X. Am început strângerea uneltelor agricole și tot felul de materiale, conform ordonanțelor în vigoare și pentru care se vor întocmi inventare, însă este foarte mult de lucru.

Nu sunt gata cu aceste lucrări și nici nu putem să le terminăm curând, fiind mult ocupat cu recensământul, iar pe de altă parte este greu de strâns de prin sat, ogrăzi, etc... locuitorii stăruind la seceriș și săpatul porumbului.

XI. Avem nevoie de unele lămuriri privind recolta ce provine din colhoz. În acest sens așteptăm sosirea dvs sau a delegatului Prefecturii cu ordine de urmat. Există colhoz și sovhoz în com. Văsieni, unde avem foarte mult de lucru și de clarificat situația de prezent.

XII. Locuitorii sunt aprovizionați cu alimentele necesare, afară de cele de îmbrăcăminte, zahăr, gaz, sare, săpun, ulei și tutun, de care se simte absolută nevoie. Urmează a fi aprovizionați cu concursul Prefecturii prin cooperativă.

XIII. Locuitorii sunt veseli, bucuroși că au scăpat de jugul comunismului, sunt ascultători, supuși și ordonați.

¹⁷ Referitor la inaugurarea uzinei electrice din Văsieni a se vedea „O serbare rară în viața satelor noastre. Inaugurarea uzinei electrice din Văsieni”, în *Dreptatea*, 22 martie 1937, p. 4.

Sunt însă, atât ei, cât și noi autoritățile – complet dezorientați, neavând în comună radio, ziare, telefon, încât nici ceasul nu avem după ce îl îndrepta.

Găsesc absolut necesar ca din aparatele ce sunt strânse la Prefectura Iași să mi se aprobe și da la această comună 3-4 aparate pentru priză, la care locuitorii să asculte.

Azi cum suntem, ne considerăm că stăm în pădure.

XIV. Există în com. Văsieni o cantitate de lemne de foc și construcție de circa 4100 m³.

Am luat măsuri și sunt în curs de a aproviziona toate instituțiile din comună cu lemnele necesare pentru iarnă, care se vor inventaria, iar rezultatul va fi raportat Prefecturii.

Lemnele de construcție se vor supraveghea și cu îndeplinirea formelor legale, le vom întrebuința la construcții în comuna în care se simte mare nevoie.

XV. Secerișul și săpatul porumbului se face intens și cu multă tragere de inimă de către toată lumea, curățitul drumurilor de buruieni s-a făcut în parte și este în continuare.

Cu raportul ulterior, vom relata realizările ce urmează a se face, precum și cele ce se vor mai constata.

Primar Th. Mușat <m.p.>

Notar Alexandru Gh. Bârsă. <m.p.>”¹⁸

Primele realizări ale notarului Theodor P. Mușat și-au găsit reflectarea în raportul din 4 august 1941, înaintat Prefecturii sub nr. 69. Drept urmare, pentru rezultatele obținute în intervalul 22-24 august în această calitate, a primit mulțumiri din partea Prefecturii. Raportul este important și prin faptul că, în cadrul său sunt indicate și unele detalii referitoare la concursul pe care l-a primit din partea intelectualității și a gospodarilor comunelor Văsieni și Manoilești, în munca sa. Pentru o mai bună înțelegere a problemei îl prezentăm integral.

„Domnule Prefect

Conf(orm) disp(oziției) ord. Dv. Nr. 21/941 am onoare a raporta; că de la data sosirii subsemnatului la comunele Văsieni și Manoilești și până în prezent (22 iulie-4 august) am realizat un frumos program de lucruri.

În desfășurarea activității am avut concursul și din partea d-lor:

Bârsă Alexandru, pe care l-am propus și numit, secretar-casier.

D-na Istrate Ludmila, învățătoare; Mihail Bodeanu, învățător, Ursu Vasile și Plămădeală Gheorghe, persoane de încredere, care au luat part efectiv – binevol – la recensământul populației, sub supravegherea și controlul subsemnatului.

Pe teren am fost ajutat de fruntașii agricultori:

Calmăc Ion din Văsieni și Th. Gh. Dicuseară din Manoilești.

Înfăptuirile de până în prezent sunt după cum urmează:

1) Organizarea birourilor primăriei, procurarea de mobilier, rechiziționarea (concentrarea) de personal intelectual care să ne ajute la primărie.

2) Curățirea curților localurilor de școli din Văsieni și Manoilești, de buruiene gunoie etc.

3) Curățatul drumurilor, șanțurilor și gospodăriilor, de buruieni, astupări de gropi etc.

4) Construcții în comună la trecherile mai principale, a 14 podețe și poduri, cu materiale, stejar strâns de prin comună cu prestații, - totul gratuit.

5) Construcții a 4 colaci la fântâni din lemn gratuit.

6) S-au ținut Duminica 26 iulie a.c. 2 conferințe în com. Văsieni și Manoilești cu sâtenii, participând circa 1000 spectatori.

7) Recensământul populației și o statistică generală a animalelor, agricolă este pe terminate.

8) Propagandă pentru continuarea muncilor agricole și treieratul păioaselor.

9) Inventarierea tuturor bunurilor de stat, județ și comună, rămase de la sovietici, evrei sau particulari.

¹⁸ ANRM, Fond 339, inv. 1, dos. 6381, f. 7-8v

10) Reînființarea a două cooperative în Manoilești și Văsieni, care în câteva zile le vom declara deschise.

11) Repunerea în funcțiune a unei mori în Manoilești.

12) În curs de a se repune în funcțiune uzina electrică de la școala de meserie.

13) Curățatul de buruieni a curții bisericii și construcții a 2 podețe la biserică¹⁹ și primărie.

14) Aprovizionarea cu lemne a Primăriei, școalei și bisericile din com. Manoilești și Văsieni, cu lemne strânse de prin comună cu locuitorii.

15) Aducerea de unelte și trecerea în inventarul gospodăriei comunale Văsieni.

16) Organizarea provizorie a pazei în comună prin rotație cu locuitorii.

Toate aceste înfăptuiri s-a făcut cu concursul locuitorilor, în bune condițiuni și fără să se întrebuințeze banii de la vreo instituție.

L.Ș. Notar Theodor Mușat <s.a.>

Rezoluția: „În original dlui pretor pentru verificare la fața locului și eventual se va aduce mulțumiri pentru activitatea desfășurată.” Prefect M. M... <m.p.>”²⁰

Până la 5 august 1941 autoritățile comunale din Basarabia eliberată duceau o corespondență intensă cu Prefecturile. La această dată autoritățile județene s-au adresat primarilor de comune ca, pe viitor, cu începere din acea dată, notarii trebuiau să corespundă direct cu Pretoratele, care primiseră atribuții asemănătoare prefectilor de județ.

Unul dintre primele rapoarte adresate Preturii plasei Hâncești de către notarul comunei Văsieni, a fost cel din 10 august 1941, sub nr. 116, în cadrul căruia autorii a indicat activitățile întreprinse de administrația celor două comune în intervalul 4-10 august 1941. În acest context notarul raporta următoarele:

„Domnule Pretor

Conform ord. Prefecturii, jud. Lăpușna nr. 941 din 7 august 1941, am onoare a raporta următoarea situație din cursul săptămânei de la 4-10 august 1941.

1) Seceratul păioaselor s-a terminat, unde a fost cazul porumbul s-a ogorât, iar cele ce a fost prea mic și plin de buruieni s-a lăsat pentru a fi întrebuințat nutreț pentru vite.

Recolta păioaselor cât și porumbului este relativ bună.

Cu începere de la 11 august 1941, atât în comuna Văsieni, cât și la Manoilești batozele de treierat, vor funcționa permanent până la terminarea, sub supravegherea noastră.

2) Epizotii până la această dată nu s-au semnalat.

3) În comunele Văsieni și Manoilești, este absolut nevoie, de a se aproviziona populația prin cooperativele ce s-au declarat deschise, cu zahăr, sare, tutun, săpun pentru rufe, obiecte de îmbrăcăminte, încălțăminte și gaz.

4) În com. Manoilești, există una moară și una brutărie, care satisface suficient nevoile populației locale și vecină.

5) Prețurile maximele s-au fixat prin ordonanța noastră nr. 1/941 pentru luna august, în care s-au prevăzut și prețurile zilei de lucru.

6) Brațe de muncă sunt suficiente, șomeri nu există.

7) Epidemii nu s-au semnalat.

Pentru săptămâna viitoare vom raporta situația completă.

L.Ș. Primar Th. Mușat <s.a.>

Notar Alexandru Gh. Bârsă <s.a.>”²¹

¹⁹ Se referă la podețele din apropierea bisericii Sf. Paraschiva, s. Manoilești.

²⁰ ANRM, Fondul 339, inv. 1, dos. 6381, f. 17-17v

²¹ Ibidem, f. 120-120v

Un alt raport a fost întocmit la 15 august 1941, sub nr. 125, pe care îl înaintează pretorului plasei Hâncești²². Datele, pe care acesta le-a prezentat, au intrat și în raportul întocmit de Pretură adresat Prefecturii, la 16 august cu nr. 49²³. Documentul prezentat este cu mult mai amplu, descriindu-se în cadrul său amănunțit, acțiunile întreprinse în intervalul de când a ocupat postul. Având în vedere importanța sa îl prezentăm integral.

„Domnule Pretor

În conf(orm) cu ord(inului) D-vs nr. 40 din 13 august și programului ce am fixat la data prezentării subsemnatului – 22 iulie 1941 – în comunele Văsieni și Manoilești, jud. Lăpușna, Basarabia.

Am onoare a vă face o scurtă expunere cu caracter exclusiv practic, din care să reiese și să vă puteți d-vs informa și orienta asupra activității mele de la 22 iulie – 15 august 1941, în cadru de timp relativ restrâns, primind administrarea și gospodărirea comunelor sus citite din toate domeniile.

Voiu arăta realizările de până azi, preocupările din prezent și cele din viitor.

Datorită tactului și răbdării mele, cum și înțelegerii ce am găsit în puținii intelectuali din com. Văsieni și Manoilești și frunțașii buni gospodari, am reușit să domin toate împrejurările dificile, în decursul acestor 25 zile și mai ales excepțional de grele din aceste timpuri.

Comuna Văsieni este formată din circa 520 capi de familie, iar Manoilești circa 6-700. Recensământul fiind încă în curs de efectuare.

La sosirea subsemnatului, la primărie n-am găsit nimic, totul <a fost> distrus de sovietici, localul primăriei murdar, 2 camere distruse de incendiu, ferestrele, ușile, soba, toate deteriorate.

Am organizat birourile, înzestrându-le cu mobilieri mai bun după cum a avut și am dispus repararea și curățarea localului, care este încă în curs de efectuare.

I. Dintre problemele mai importante, care am înțeles să facă obiectul preocupărilor noastre cele mai atente, a fost «Ordinea publică și siguranța statului».

Colaborarea dintre jandarmi și autoritatea noastră ad-tivă a fost satisfăcătoare.

Am organizat paza de noapte în ambele comune cu străjeri, locuitori prin rotație, până la numirea guarzilor, care se simte foarte mult necesitatea lor.

La Postul de jandarmi, Văsieni, zilnic sunt formate echipe de premilitari ca observatori, contra parașutiștilor.

Aci însă credem necesar ca dl Șef de Post, Scutaru Vladimir, să primească ordin expres ca premilitarii să nu mai fie întrebuințați la bucătăria postului, și să fie instruiți și folosiți numai în scopul ord. în vigoare.

II. Agricole.

O problemă tot atât de importantă a fost intensitatea secerișului păioaselor și prășitul porumbului.

În cel mai scurt timp posibil, aceste lucrări au fost terminate. În această ofensivă am avut cele mai frumoase rezultate. În prezent treieratul la ambele comuni continuă iar recolta este bună.

Toate uneltele agricole fără stăpân au fost strânse de noi, inventariate și așezate în remiză. Am format o mică gospodărie comunală cu uneltele agricole rămase de la sovietici și evrei și le-am instalat la primărie.

III. Starea sanitară și igienică.

În cuprinsul comunei Văsieni, există spital în stare bună. Dispensarul de la Manoilești în prezent fiind lipsit de cele necesare, nu funcționează. Sunt puține cazuri de copii internați în spital de dizinterie.

²² *Ibidem*, dos. 6378, f. 19

²³ *Ibidem*, f. 11-17

Am luat măsuri ca locuitorii să-și curățească gospodăriile ce sunt nevăruite din 1940, fântânile să se dezinfecteze, etc. Am adus în comună o etuvă mobilă cu care vom începe o ofensivă sanitară de deparazitare.

IV Chestiuni școlare, culturale, bisericești.

În cadrul competiției²⁴ ce am, am constatat în aceste 2 comuni există câte un loc(al) de școală propriu.

Ambele au nevoie de reparațiuni radicale și curățire urgentă.

Am dispus și s-a executat curățirea curților de buruiene și a dependenților de gunoaie. Am luat măsuri și am cerut Prefecturii să ni se dea ordine de urmare în ceea ce privește repararea lor. Idem a bisericilor.

Am luat măsuri ca toate veniturile lor din terenurile ce au să se facă venit, fie la comună, fie prin comisiile respective, astfel ca averea și banul public să nu se irosească.

Credința strămoșească se menține intactă. Personal am luat măsuri să combat concubinajul, obligându-i pe toți să se legitimeze și a-și legitima copii.

Cimitirele sunt relativ întreținute. Am luat măsuri a fi amenajate.

V. Financiare.

Văzând că sunt multe probleme de rezolvat pentru care necesită multiple cheltuieli, ni-am gândit și hotărându-mă am procedat legal și am reușit să aduc din venituri întâmplătoare un mic venit în casa comunei, reușind până în prezent să încasez lei 15550 pe care îi pot folosi la plată de personal și micile reparațiuni la localul primăriei.

În curs sunt cu procurare de material pentru întocmirea bugetului pe anul în curs.

VI. Chestiuni ad-tive și pur gospodărești.

De la 22 iulie – 15 august 1941 am realizat în comunele Văsieni și Manoilești următoarele.

- 1. Construcții a 16 poduri și podețe din lemn de stejar executate în mod gratuit.*
- 2. Astupatul gropile pe drumurile și șoselele din centrul comunelor, curățarea șanșurilor și distrugerea buruienilor de pe marginea drumurilor și ogrăzilor.*
- 3. Confecționarea firmei Primăriei, tabelul afișier „Cuvântul generalului”, cutia de reclamațiuni. 22 tăblițe la fântâni pentru indicarea apei, loc pentru gunoiu, etc.*
- 4. Construcția a 4 colaci la fântâni.*
- 5. Reparatul localului primăriei ce este încă în curs, văruiatul și complectarea ferestrelor putrede și a geamurilor sparte.*
- 6. Curățitul curților localurilor de școli și biserici de buruiene și gunoaie.*
- 7. Aprovizionarea tuturor instituțiilor din comună (Primăria, școli, post de jandarmi spital și biserică) cu lemnele necesare pentru iarna 1941/1942.*
- 8. Inventarierea tuturor bunurilor ce aparțin comunei, fără stăpân, evreiești sau care au aparținut statului sovietic.*
- 9. Curățarea și așezarea vaselor cu vin gazat la pivnița fostă proprietate „Tismer” actualmente urmând a fi trecută în patrimoniul statului român.*
- 10. Reînființarea a 2 cooperative, care în prezent cea din Manoilești a reușit să încaseze circa 30000 lei, iar cea din Văsieni circa 10000 lei, cu care să putem aproviziona din strictul necesar.*
- 11. Repararea și repunerea în funcțiune a morii și brutăriei din Manoilești.*
- 12. Efectuarea recensământului general din comună (populație, animale, agricol etc.) ce este pe terminate.*
- 13. Am stăruit și s-a montat și repus în funcțiune uzina <electrică> de la școala de meserii, urmând a se începe la repararea rețelei electrice din comună.*
- 14. Am luat măsuri și sunt în curs a efectua munca la via sovhozului, care este pe cale a se distruge din cauza buruienilor.*
- 15. În prezent suntem în curs cu strângerea de material pentru întocmirea bugetului, treieratului păioaselor, repararea localurilor de școli, a bisericilor etc.*

L.Ș. Notar. Th. Mușat <m.p.>²⁵

²⁴ Competenței, atribuțiilor.

Pentru a da o justificare legală utilizării personalului administrativ Primăria Văsieni, nu fără concursul notarului-primar, a adoptat un șir de decizii de utilizare provizorie în anumite funcții a unor foști funcționari și intelectuali din cele două comune. La 17 august 1941, cu nr. 147 Primăria Văsieni înainta pretoratului plasei Hâncești decizia Primăriei prin care s-a dispus utilizarea de personal necesar serviciilor Primăriei²⁶. Aceasta a fost luată în baza ordinelor primite și a raportului Primăriei nr. 18 din 28²⁷ iulie 1941, care a fost înaintat Prefecturii cu dispozițiunea nr. 2/941²⁸.

Prin urmare la 25 august 1941, cu nr. 114 Pretura plasei Hâncești adresându-se Prefecturii Lăpușna pe marginea raportului Primăriei Văsieni nr.147/941 înainta decizia nr. 5/941 prin care se hotăra utilizarea provizorie a lui **Alexandru Gh. Bârsă**, fost secretar, la lucrările de bunuri până la verificarea situației funcționarilor rămași în Basarabia²⁹. Și abia la 8 octombrie 1941 Pretura cu ordinul nr. 862 informa Primăria Văsieni privitor la acceptarea utilizării în mod provizoriu a acestuia în calitate de secretar comunal³⁰. Deși, încă la 13 septembrie 1941, cu nr. 3738 Pretura primea răspunsul la adresa sa sub nr. 114/941, în care era specificat că asemenea chestiuni țin de competența Preturii³¹. Decizia nr. 5 a Primăriei Văsieni, care a constituit obiectul corespondenței dintre autoritățile de plasă cu cele județene, reflectă unele momente legate de modul cum erau angajați în primele zile după eliberarea Basarabiei a funcționarilor.

La 23 august 1941, cu nr. 187 Primăria Văsieni înainta Preturii Hâncești raportul de activitate pentru perioada 16 – 23 august 1941³².

„1) Am dispus și s-a executat curățirea islazurilor de mărăcini.

2) Continuarea curățirii și repararea localului de primărie.

3) Curățirea și dezinfectarea fântânilor și anume: 40 la Văsieni din 48 fântâni, la Fânari toate 5 fântâni, iar la Manoilești 40 din 80 fântâni, operațiunile fiind încă în curs.

4) În parte astuparea gropilor de pe șoselele comunale laterale.

5) Executarea lucrărilor de cancelarie ce sunt la curent”³³.

La 1 septembrie 1941 cu nr. 242, Primăria Văsieni se adresa Preturii Hâncești, în bază ordinului verbal al prefectului județului Lăpușna Gh. Glod, dat în urma inspecției administrative din 28 august 1941, cu privire la numirea membrilor consiliului comunal³⁴. Referindu-se la vizita lui Gh. Glod la Văsieni, care s-a petrecut la 28 august 1941, Primăria informa prin raportul din 1 septembrie cu nr. 241 Pretoratul, că prefectul vizitând comuna și Primăria a constatat că lucrările administrative erau foarte aglomerate. Totodată, în timpul acesteia, a aprobat verbal ca în bugetul pentru anul financiar 1941/1942 să fie prevăzut și un post de telefonist-dactilograf, care să lucreze în cancelaria Primăriei³⁵.

²⁵ ANRM, Fondul 339, inv. 1, dos. 6378, f. 19-20v

²⁶ *Ibidem*, dos. 6381, f. 2

²⁷ În original este indicat greșit data de 26 iulie.

²⁸ ANRM, Fondul 339, inv. 1, dos. 6381, f. 2

²⁹ *Ibidem*, f. 2v, f. 22

³⁰ *Ibidem*, f. 20

³¹ *Ibidem*, f. 21

³² *Ibidem*, f. 121

³³ *Ibidem*

³⁴ *Ibidem*, dos. 6375, f. 44

³⁵ *Ibidem*, dos. 6381, f. 9

În urma acestor indicații, Primăria a aprobat și înaintat decizia nr. 6/941, care prevedea utilizarea provizorie a învățătoarei **Ludmila Istrate** în calitate de telefonist-dactilograf. Conform opiniei expuse, candidatul îndeplinea condițiile cerute de lege. Totodată, notarul indica că ea a demonstrat un activism sporit în serviciu. La 11 septembrie, pe marginea acestei propuneri cu nr. 351 Pretura Hâncești sugera Prefecturii Lăpușna de a o accepta provizoriu în această funcție³⁶.

Pentru a facilita administrarea comunei a fost luată decizia de a fi creat un consiliu comunal format din persoane cu o poziție bună în cadrul comunității, din rândul țăranilor fruntași, buni gospodari. Astfel, notarul Theodor P. Mușat propunea la 1 septembrie 1941 drept urmare a ordinului verbal a prefectului Gh. Glod, pe **Ion C. Calmâc**, în funcția de ajutor de primar³⁷, pe **Dănilă Gh. Oprea** și **Teodor Gh. Dicusară** – membri ai consiliului comunal³⁸. Conform informațiilor prezentate de notar, Ion Calmâc era caracterizat de notar ca un bun gospodar, absolvent al cursului primar, fost simpatizant legionar, iar pe Dănilă Gh. Oprea – bun gospodar, cinstit, fost primar din partea Frontului Renașterii Naționale (FRN) și pe Teodor Gh. Dicusară – fost primar țăranist. Drept justificare a acestor numiri, notarul indica și faptul că la comuna Văsieni a fost alipită și comuna Manoilești.

Deși actul de comasare a celor două comune de jure nu fusese realizat la acel moment din punct de vedere oficial, comuna Manoilești continuând să aibă calitate de unitate administrativă aparte. Pentru a se evita orice confuzie în legătură cu acest subiect, în special când se avea în vedere informațiile solicitate de autoritățile județene și provinciale, conducerea plasei recomanda ca subiectul indicat să fie coordonat cu acestea³⁹.

Una din primele inspecții administrative în comuna Văsieni, după revenirea în funcție a prim-pretorului Mihail Siminel s-a petrecut la 3 septembrie 1941. Astfel, pe marginea acesteia, la 4 septembrie 1941, sub nr. 246 Primăria înainta procesul verbal⁴⁰. La 4 septembrie 1941 Primăria Văsieni înainta un nou raport Preturii Hâncești care a solicitat informațiile prin ordinul nr. 216 din 2 septembrie 1941⁴¹.

³⁶ *Ibidem*, f. 10.

³⁷ Candidatura lui Ion Calmâc în postul de ajutor de primar a fost acceptată de autoritățile plasei Hâncești la 29 septembrie 1941, prin intermediul notei informative sub nr. 672 al Preturii (ANRM, *Fond 339*, inv. 1, dos. 6375, f. 43).

³⁸ *Ibidem*, f. 44

³⁹ Pe marginea acestei probleme la 16 septembrie 1941, cu nr. 422, Pretura Hâncești, după ce a consultat raportul Primăriei Văsieni pe marginea informațiilor solicitate de corespondența, care nu a fost executată, recomanda notarului următoarele: „Pentru a nu da însă loc la corespondență venită din altă parte întru-cât comunele Văsieni și Manoilești nu s-au contopit într-o singură unitate, ci continuă a figura ca unități aparte, până la clarificarea situației administrative a acestor localități vă propunem ca răspunsurile la toate ordinele primite și privitoare la ambele comune să fie separate și pe comune aparte” (ANRM, *Fond 339*, inv. 1, dos. 6374, f. 44).

⁴⁰ *Ibidem*, dos. 6380, f. 48

⁴¹ „1. Recensământul populației s-a înaintat din timp Preturei, complectat cu toate datele”.

2. La împrumutul reîntregirii nu s-a înscris nimeni.

3. Procesul verbal de constituirea comitetului pentru strângerea de fonduri pentru reconstruirea catedralei din Chișinău s-a încheiat, după care un exemplar îl atașăm aici și vom urmări să dea rezultatul urmărit.

4. Bugetul s-a întocmit, avându-se în vedere ordinele primite.

5. Tabelul vitelor de pripas se anexează la prezentul

6. Mărți germane asupra locuitorilor din această comună nu există.

Activitatea notarului Theodor P. Mușat și a personalului administrativ al comunei Văsieni a fost apreciată pozitiv de autoritățile județene. La 8 septembrie 1941, cu nr. 934, Prefectura Lăpușna înainta Preturii Hâncești raportul Primăriei Văsieni sub nr. 69/1941, cerând ca pretoratul să se conformeze rezoluției⁴². Cu această ocazie, la 12 septembrie, cu nr. 378, Pretura Hâncești conform ordinului nr. 934 informa Primăria Văsieni că „Prefectura în urma verificării activității dvs. în com. Văsieni și Manoilești, <a ordonat să vă> aducem mulțumiri pe această cale, atât notarului, cât și întregului personal ad-tiv.”⁴³

La 13 septembrie 1941, cu nr. 293 Primăria Văsieni a înaintat către Pretura Hâncești un nou raport cu privire la activitatea acesteia în perioada 22 iulie – 14 septembrie 1941⁴⁴. Cu această ocazie, notarul-primar Theodor P. Mușat solicita să fie transferat la vechiul său post, pe care la avut în Pretura Urlați, județul Prahova, sau la altă pretură. Drept motiv al acestei cereri, a fost faptul că funcția de notar sau primar pe care o îndeplinea solicitantul era foarte aglomerată⁴⁵. La 16 septembrie, cu nr. 429, Pretura anunța Primăria Văsieni că s-a luat act de datele raportului 293/941 cu privire la activitatea desfășurată⁴⁶. Însă, în privința cererii de transfer, pretorul îl anunța pe Th. P. Mușat de faptul că s-a intervenit pentru ca acesta să fie transferat în funcția de notar al comunei Hâncești. Cu toate acestea petiționarul a continuat să exercite funcția de notar în comuna Văsieni până în luna martie a anului 1942, când a fost transferat la Pretura Hâncești, în funcția de șef de cancelarie⁴⁷.

Pentru a cunoaște noi detalii referitor la activitatea primăriei în perioada 22 iulie – 14 septembrie 1941, prezentăm integral acest raport⁴⁸.

„Darea de seamă

Asupra activității desfășurate de dl Th. P. Mușat, notar-primar al com Văsieni cu girarea și com. Manoilești, jud. Lăpușna, sub toate domeniile, de la 22 iulie-14 septembrie 1941.

1. Reparația și curățenia localului primăriei Văsieni.
2. Reparația și curățirea Percepției.
3. Idem localul școalei primare Văsieni.
4. Idem localul școalei primare Manoilești, care va fi terminat peste câteva zile.
5. Idem localul școalei de meserie Văsieni ce se află încă în curs de a se efectua. – Cred că la 10 oct. va fi gata.

7. Darea de seamă asupra tuturor înfăptuirilor din comună se anexează aci.

8. Idem situația cerealelor, rezultate până în prezent.

9. Idem situația întreprinderilor comerciale din comună” ANRM, Fond 339, inv. 1, dos. 6387, f. 68).

⁴² Ibidem, dos. 6381, f. 16

⁴³ Ibidem, f. 16v; Pentru a vedea care activități au provocat autoritățile județene să aprecieze pozitiv activitatea Primăriei Văsieni, a se vedea raportul nr. 69 din 4 august 1941 (Ibidem, filele 17-17v).

⁴⁴ Ibidem, fila 11

⁴⁵ Ibidem.; Un alt motiv ne indicat în cadrul acestui raport ar fi și problemele personale a notarului. Este vorba de aflarea la Urlați a viitoarei sale soții Aneta Palmuș care la începutul anului 1942 a fost transferată în funcția de impiegată a Preturii Hâncești. La scurt timp după primirea avizelor și caracteristicilor din partea autorităților de plasă și de județ, în februarie 1942 notarul comunei Ruseștii Noi a oficiat căsătoria civilă între cei doi. Detalii a se vedea în ANRM, Fond 339, inv. 1, dos. 6413, f. 93, 94, 124.

⁴⁶ Ibidem, dos. 6381, f. 11v

⁴⁷ Ibidem, dos. 6413, f. 166

⁴⁸ Ibidem, dos. 6381, f. 12

6. Construcția a 16 podețe și poduri din lemn de stejar în com. Văsieni, 4 colaci la fântâni și un pod în Manoilești.

7. Confecționarea firmei la primărie, tabelul afișier «Cuvântul generalului», cutia de reclamațiuni, indicatoare pe drumuri și fântâni, chei la ușile școalelor și instituțiilor din comună etc.

8. Aprovizionarea școalelor și instituțiilor din comună cu lemne necesare pentru încălzitul birourilor pentru iarnă.

9. Curățitul islazurilor de mărăcini.

10. Idem cimitirele, drumurile, ogrăzile școalelor și bisericilor.

11. Astuparea gropilor de pe drumurile comunale și desfundarea șanțurilor.

12. Aprovizionarea cu nisip pentru așternere în curțile instituțiilor și școalelor.

13. Realizări de venituri la comună de circa 40000 lei, pe seama Guvernământului Basarabiei 700000 lei, iar diferite lucrări în comună de circa 76000 lei, fără să cer de la cineva, - ci numai din inițiativa și stăruința proprie.

14. Am ținut 4 conferințe cu sătenii, discutându-se chestiuni cu caracter ad-tiv, gospodăresc, siguranță și ordinea publică, economică etc.

15. Am strâns recolta de cereale și fân de pe proprietățile statului.

16. Am colectat 13400 lei numerar și alte ofrande în natură pentru ajutorarea familiilor ostașilor de pe front și răniților.

17. În prezent sunt în curs cu înscrierile la împrumuturile de înzestrare a țării.

18. Lucrările cancelariei, deși extrem de aglomerate, le-am executat la zi, cu concursul neprecupețit al d-lui Bârsă Alexandru secretar și a d-nei învățătoare Istrate Ludmila ce au fost utilizați de subsemnatul în serviciul Primăriei.

L.Ș. Notar-Primar Th. P. Mușat <s.a.>⁴⁹

Problema contopirii comunelor Manoilești și Văsieni a continuat să rămână în atenția autorităților de plasă, astfel, la 19 septembrie 1941, cu nr. 535, Pretura Hâncești înainta propunerea Prefecturii județului Lăpușna de contopire a celor două comune⁵⁰. Drept argumentare a acesteia a fost lipsa de resurse financiare suficiente pentru a progresa, cât și pentru a face față cheltuielilor obligatorii de personal, materiale, chirii etc. Un alt motiv a fost faptul că comuna Manoilești nu avea local propriu în care să fie instalate serviciile Primăriei⁵¹. Dar și faptul că bugetul acestei comune în anii anteriori, se face referire de până la 28 iunie 1940, era deficitar. Raționalizarea cheltuielilor fiind una din prerogativele Guvernului Antonescu, a permis pretoratului să adauge că un asemenea act ar permite economisirea unei sume de cel puțin 168000 lei anual, iar banii dați s-ar putea redirecționa spre lucrări edilitare și investiții. Iar faptul că se afla la o distanță de ½ km de Văsieni pe aceeași vale, facilita utilizarea de către locuitorii comunei Manoilești pe rând cu cei din Văsieni, a reproducătorilor gospodăriei comunale și celelalte înfăptuiri: școala de meserii, uzina electrică, spitalul etc.⁵²

Anticipându-se hotărârea care trebuia să o ia Prefectura, Primăria Văsieni în mod confidențial înainta Pretoratului Hâncești Decizia nr. 9/1941, prin care se hotăra desființarea comunei Manoilești, și solicita dispoziții pe marginea acestui subiect⁵³. Drept urmare, la 25 septembrie 1941, Prefectura județului Lăpușna prin Decizia nr. 7

⁴⁹ Ibidem, f. 12

⁵⁰ Ibidem, dos. 6375, f. 5

⁵¹ În decursul perioadei interbelice comuna Manoilești a închiriat localul primăriei de la localnici, ne având sediu propriu.

⁵² ANRM, Fondul 339, inv. 1, dos. 6375, f. 5

⁵³ Ibidem, f 22

hotărăște contopirea mai multor comune din cuprinsul județului, printre care și a satului Manoilești cu comuna Văsieni⁵⁴.

Într-un alt raport întocmit de Primăria Văsieni și înaintat la 2 octombrie 1941, cu nr. 376⁵⁵. În cadrul său notarul Th. P. Mușat informa Pretoratul:

„1. Am stăruit și s-au terminat reparațiunile și curățenia localurilor de școli primare din Văsieni și Manoilești.

2. Idem, localul primăriei din Manoilești, care s-a amenajat pentru a fi ocupat de școala nr. 2, cel propriu fiind insuficient față de numărul școlarilor.

3. În curs de terminare a reparațiunilor localului Școalei de meserii Văsieni, în volum de circa 30000 lei.

4. În curs de executare, o barcă necesară la iaz cu ajutorul căreia să se poată tăia și aduce la mal stufăria de la care comuna încasează taxe.

5. În curs de repartizarea recoltei din colhoz ce revine statului, constând din floarea soarelui, secară, orz, fân etc.

6. În curs cu intensificarea arăturilor și semănăturilor de toamnă.

7. În curs cu efectuarea muncilor, tăiatul buruienilor și prășitul la via fost proprietatea evreiască, actualmente trecută în patrimoniul statului.

În această operație am întâmpinat greutăți, căci locuitorii cu plată și nu voiesc a ieși la lucru.”⁵⁶

La 16 octombrie 1941, Prefectura județului Lăpușna solicita de la pretorate informații cu privire la organizarea administrativ-teritorială a plaselor atât în perioada sovietică, cât și starea de fapt în care se aflau ele la acel moment. Drept urmare, la 21 octombrie 1941, cu nr. 1054, Pretura Hâncești înainta Prefecturii trei tablouri în cadrul cărora erau prezentate localitățile care compuneau această unitate administrativă, până la, în timpul și după ocupația sovietică a Basarabiei⁵⁷. Conform lor, la 20 octombrie 1941, plasa Hâncești era compusă din 20 de comune rurale, formate din 52 de localități⁵⁸. În acest tablou, comuna Manoilești era indicată sub numărul 13 și comuna Văsieni sub nr. 20, formată din satele Văsieni și Fânaru. Ambele comune aveau reședința notariatului la Văsieni. În tabelul 2, care se referă la perioada de ocupație sovietică, este indicat că în raza plasei (raionului - T.C.) Hâncești erau 35 de comune (soviete sătești) – Manoilești sub nr. 20, și Văsieni cu Fânaru sub nr. 35⁵⁹.

Pentru administrarea mai eficientă a localităților comunei Văsieni, notarul Theodor P. Mușat propunea desemnarea a câte un delegat al Primăriei în satele Manoilești și Fânaru. Aceștia trebuiau să aducă la cunoștință și să explice locuitorilor în timp util a ordinelor și dispozițiilor autorităților administrative și de alt rang. În acest context, la 24 octombrie 1941, cu nr. 630, în această calitate au fost propuși **Ion Vladimir Mălai** pentru cătunul Fânaru și **Dănilă Gh. Oprea** pentru satul Manoilești. Primul era caracterizat de către notar drept un bun gospodar, iar pe cel din urmă că ar fi dat dovadă de supunere, activând și în calitate de agent agricol⁶⁰. Astfel, Pretura la 19 noiembrie 1941, în conformitate cu dispozițiile art. 21 din Legea administrativă, aprobă pe cei doi în calitate de delegați⁶¹.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 15-19

⁵⁵ *Ibidem*, f. 334

⁵⁶ *Ibidem*

⁵⁷ *Ibidem*, f. 29

⁵⁸ *Ibidem*, f. 30

⁵⁹ *Ibidem*, f. 31

⁶⁰ *Ibidem*, dos. 6375, f. 80

⁶¹ *Ibidem*, fila 81

O nouă vizită a prefectului județului Lăpușna în comuna Văsieni, se produce la 17 octombrie 1941. La aceeași dată, Primăria Văsieni adresa Preturii Hâncești o notă informativă prin care arăta că la orele 18⁰⁰ comuna a fost vizitată de colonelul Șt. Georgescu, prefectul județului Lăpușna, însoțit de un colonel⁶² comandantul Inspectoratului PP Lăpușna și un funcționar de la Prefectură⁶³. Din informațiile prezentate reiese că prefectul „a plecat mulțumit găsind totul în regulă”⁶⁴. Acesta a făcut unele recomandări primarului ca să atragă atenția asupra curățirii drumurilor, la care primarul (notarul – T. C.) a răspuns că acest lucru se face în fiecare sâmbătă. Prefectul Georgescu s-a mai interesat de mersul aratului și semănatului.

Printre inspecțiile autorităților superioare precum a pretoratului o amintim și pe cea de la 29 noiembrie 1941. Cu această ocazie, la 19 decembrie, cu nr. 2394, Pretura solicita Primăriei Văsieni să facă urgent precizări pe marginea numărului raportului cu care a fost transmis Procesul Verbal de inspecție administrativă din 29 noiembrie 1941 Prefecturii. Din datele de care dispunem, acest raport a fost transmis sub nr. 939 din 2 decembrie 1941⁶⁵.

O altă inspecție a fost efectuată de pretorul Mihail Siminel la 11 decembrie 1941, în urma acesteia a fost întocmit un alt proces verbal.⁶⁶ Menținerea perioadei de interimat a notarilor-primari nu putea continua la nesfârșit, deoarece reintegrarea Basarabiei în sistemul administrativ-teritorial românesc, fără implicarea directă a localnicilor, era imposibil. Astfel, spre sfârșitul anului 1941, se începe procesul de alegere și numire a primarilor onorifici și a ajutorilor de primari. În acest context, la 2 decembrie 1941, cu nr. 936 Primăria Văsieni înainta Preturii lista candidaților propuși la postul de primari și ajutoiri de primar⁶⁷. Conform listei înaintate în calitate de primar, era propus **Ion C. Calmâc**, ajutor de primar în interiorul comunei **Ion C. Iosip**⁶⁸, și ajutor de primar cu câmpul pe **Dănilă Gh. Oprea**⁶⁹, care îndeplinea și funcția de agent agricol „și a dat dovadă cu multă activitate, atât pe teren în comună cât și la câmp”⁷⁰. Aceste persoane au fost propuse cu asentimentul⁷¹ populației care fuseseră convocați la 1 decembrie, unde s-a organizat un plebiscit local, în urma căruia a fost întocmit și un proces verbal⁷².

Un alt proiect de împărțire administrativă a Plasei Hâncești a fost înaintat la 22 decembrie 1941 de Pretura Hâncești⁷³. Conform acestuia, plasa urma să fie formată din

⁶² Numele nu este indicat.

⁶³ ANRM, *Fond 339*, inv. 1, dos. 6380, f. 7

⁶⁴ *Ibidem*

⁶⁵ *Ibidem*, f. 9; Primăria Văsieni la 27 decembrie 1941, nr. 1117 răspundea Preturii că procesul verbal de inspecție din 29 noiembrie 1941 a fost înaintat Prefecturii cu nr. 939 din 2 decembrie 1941 (*Ibidem*, dos. 6384, f. 68; dos. 6380, f. 8).

⁶⁶ *Ibidem*, dos. 6380, f. 35

⁶⁷ *Ibidem*, dos. 6378, f. 151

⁶⁸ Conform unor date de arhivă în anul 1949 Ion C. Iosip probabil pentru activitatea sa obștească și funcțiile deținute în perioada interbelică și a războiului se afla în detenție, familia s-a fiind inclusă în rândul familiilor de culaci (Arhiva Ministerului Afacerilor Interne a Republicii Moldova, *Fondul 19*, inv. 4, dos. 48, f. 51).

⁶⁹ Acest personaj și membrii familiei sale au fost deportați în anul 1949.

⁷⁰ ANRM, *Fond 339*, inv. 1, dos. 6378, f. 151

⁷¹ Consimțământul.

⁷² ANRM, *Fond 339*, inv. 1, dos. 6378, fila 151

⁷³ *Ibidem*, dos. 6381, f. 196

17 comune, formate din 52 de sate. Comuna Văsieni este arătată sub nr. 17 și este compusă din satele Văsieni, Manoilești și Fânaru, înregistrate sub nr. 50-52⁷⁴.

La 31 decembrie 1941, cu nr. 2732, Pretura Hâncești înainta Prefecturii Lăpușna propunerile de primari și ajutoiri de primari numiți pe cale plebiscitară⁷⁵. Astfel, din partea comunei Văsieni au fost înaintate candidaturile lui Ion C. Calmâc în calitate de primar, a lui Ion C. Iosip – ajutor de primar intern și a lui Dănilă Gh. Oprea – ajutor de primar extern⁷⁶.

Și, doar în februarie 1942, în urma Deciziei Prefecturii, cei nominalizați au fost confirmați în funcție, depunând jurământul.

Încheierea mandatului de notar al comunei Văsieni a lui Th. P. Mușat după cum s-a amintit mai sus, s-a petrecut în luna martie 1942. Corespondența dintre personajul amintit și autoritățile de plasă ne oferă detalii bogate în această privință. Deja, cum s-a menționat mai sus, Theodor P. Mușat solicitase să fie transferat din funcția în care a fost nominalizat după reinstalarea administrației românești. Cererile sale de a fi transferat în alt post au devenit obiectul de activitate pentru serviciul de personal a Guvernământului Basarabiei. La 3 martie 1942, prin adresa Primăriei nr. 733, notarul solicita să i se dea permisiunea de a se deplasa la Chișinău în zilele de vineri 6 și sâmbătă 7 martie pentru a se prezenta la Guvernământ ca să urmărească stadiul transferului și pentru a primi decizia în această privință⁷⁷. Pretura aproba această permisiune la 6 martie 1943 cu nr. 1387⁷⁸. În timp cât se afla la Chișinău, solicitantul transferului a primit la 7 martie decizia cu nr. 185 a transferului său în funcția vacantă de impiecat al Preturii fără gradație, urmând să intre în funcție începând cu 10 martie⁷⁹. Privitor la acest transfer cu nota informativă nr. 5925, Directoratul Afacerilor Administrative, Secția Serviciu Personal al Guvernământului informa Pretoratul plasei Hâncești despre conținutul deciziei 185⁸⁰. Deși Theodor P. Mușat deja cunoștea conținutul acestei decizii, totuși la 9 martie 1942 Pretoratul din punct de vedere oficial îl informează de conținutul deciziei menționate⁸¹, cu aceeași ocazie Pretura hotărăște ca girarea lucrărilor de la comuna Văsieni să fie preluate de notarul comunei Ulmu⁸².

Pentru a încheia toate formele legale de transfer, Theodor P. Mușat, la 15 martie 1942, era prezent la Văsieni unde, fiind asistat de primarul onorific Ion C. Calmâc și secretarul-casier Alexandru Gh. Bârsă, a dat în primire averea mobilă și imobilă a comunei⁸³. Cu această ocazie a fost întocmit și un proces verbal de predare-primire.

Încheierea mandatului de notar a lui Theodor P. Mușat reprezintă o etapă sugestivă din evoluția comunei Văsieni și a localităților care o formează, acțiunile sale atât în calitate de notar cât și de primar, deși nu s-au păstrat în memoria colectivă a comunității, urmează a fi reanimate prin publicarea unor rapoarte de dare de seamă, și

⁷⁴ *Ibidem*

⁷⁵ *Ibidem*, dos. 6375, f. 83.; dos. 6378, f. 133.

⁷⁶ *Ibidem*, dos. 6378, f. 133

⁷⁷ *Ibidem*, dos. 6413, f. 161

⁷⁸ *Ibidem*, f. 162

⁷⁹ *Ibidem*, f. 166

⁸⁰ *Ibidem*, f. 165

⁸¹ *Ibidem*, f. 167

⁸² *Ibidem*, f. 169

⁸³ *Ibidem*, f. 223-224

alte documente administrative care au fost elaborate și întocmite în perioada aflării acestuia în fruntea localității vizate.

Astfel, în urma examinării materialelor arhivistice inedite păstrate în arhivele din Republica Moldova, constatăm că în primele luni de activitate ale administrației românești din Basarabia, autoritățile provinciale, județene, de plasă și comunale au activat în condiții complexe, care erau agravate de nenumărate probleme de ordin economic, social și spiritual etc. De asemenea, în fața autorităților locale au stat și anumite chestiuni lăsate moștenire de fostele autorități sovietice. În pofida acestora, în decursul perioadei 22 iulie 1941 – martie 1942, datorită abilităților de care dispunea notarul Theodor P. Mușat și a susținerii primite din partea unor fruntași cum au fost Alexandru Gh. Bârsă, Ion C. Calmâc, Ion C. Iosip, Dănilă Gh. Oprea, Teodor Gh. Dicuseară, Ludmila Istrate etc., s-a reușit într-un termen scurt să se restabilească condiții optime de activitate, atât la nivel administrativ, cât și în cotidianul vieții.

ANEXĂ

1. 1941 august 17 – Decizia nr. 5 a Primăriei comunei Văsieni de utilizare provizorie a unor foști funcționari

Deciziunea nr. 5.

17 august 1941.

Noi, Th. P. Mușat, notar-delegat primar, al comunei Văsieni și Manoilești, jud. Lăpușna.

Având în vedere că prin deciziunea noastră cu nr. 2 din 21 (?) iulie 1941, am dispus numirea d-lui Bârsă Alexandru, ca secretar-casier al comunei Văsieni și Manoilești, iar ca telefonist care să ajute efectiv la lucrările cancelariei pe dl. Șencov Gh. Alexandru.

Având în vedere că această lucrare a fost deja înaintată Prefecturii cu raportul nostru nr. 18 din 28 iulie 1941, spre aprobare.

Având în vedere că între timp dl Șencov Gh. Alexandru, bacalaureat, a plecat din această comună și ca atare urmează ca să se facă altă propunere.

Având în vedere că s-a primit ordinul Prefecturii jud. Lăpușna cu nr. 660/941 prin care s-a hotărât ca tot personalul angajat să fie utilizat provizoriu. Având în vedere, că lucrările sunt extrem de aglomerate, iar fără acest personal serviciul s-ar efectua cu mare greutate pentru 2 comuni Văsieni și Manoilești, numai singur de notar care este delegat și primar.

Decidem

Utilizăm provizoriu pe dl. Bârsă Alexandru, ca secretar-casier al comunei Văsieni la care s-a alipit și Manoilești.

Fixăm drept salariu 3000 lei lunar și va începe de la 1 august 1941, de la care dată lucrează neîntrerupt în cancelaria primăriei și s-a dovedit a fi om de încredere și muncitor.

Ca telefonist-copist, utilizăm provizoriu și până la găsirea altui candidat care să îndeplinească toate condițiunile, pe d-șoara Xenia Merlă, absolventă a 3 clase secundare, care de asemenea s-a dovedit a fi aptă și care va lucra efectiv la cancelarie sub controlul nostru.

Intrarea în serviciu va fi de la 1 septembrie, și propunem a fi retribuită cu lei 1500, lunar.

Drept care am dat prezenta deciziune, care se va înainta autorităților tutelare spre confirmare în mod provizoriu.

L.Ș. Notar-Primar Th. Mușat <s.a.>

ANRM, *Fond 339, inv. 1, dos. 6381, f. 23-23v*

2. 1941 septembrie 14 – Decizia nr. 9 a Primăriei comunei Văsieni prin care se hotăra comasarea comunelor Văsieni și Manoilești

Primăria comunei Văsieni,

jud. Lăpușna

Deciziunea nr. 9

Noi Theodor P. Mușat, notar-primar al comunei Văsieni, Plasa Hâncești, jud. Lăpușna, în prezența dlui Prim-Pretor Mihail Siminel, având în vedere art. 4 din Legea ad-tivă și art. 194 din Regulamentul Legii ad-tive.

Având în vedere că comuna rurală Văsieni, până în anul 1930 a fost formată din satele Văsieni, Fânari și Manoilești, la care dată satul Manoilești s-a deslipit pentru a forma o comună rurală separată, cu reședința în satul Manoilești.

Având în vedere că deslipirea acestui sat, de comuna noastră s-a făcut din interese politice și nu în vederea unei bune administrațiuni comunale.

Având în vedere că, comuna Manoilești, nu are suficiente venituri pentru a progresa, neputând face față cheltuielilor obligatorii ca: personal, materiale, chirii etc.

Având în vedere că prin contopirea comunei Manoilești cu comuna Văsieni, se va realiza o economie bugetară de circa 173200 lei, care economie va proveni din suprimarea cheltuielilor expuse mai jos, ne mai fiind necesare și anume:

1. Salariul primarului a 1800 lei lunar = 21600 anual
 2. Salariul secretarului casier a 2900 = 34800
 3. Indemnizația notarului a 3000 lei = 36 000
 4. Salariul a 2 guarzi a 1200 lei = 28000
 5. Plata Chiriilor, materialelor și diferitelor subvenții = 52 000
- Total general = 173200

Având în vedere că distanța dintre comuna Manoilești și Văsieni este numai de 500 m.

Având în vedere că localul primăriei Manoilești, ar putea folosi ca local de școală nr. 2, întru-cât localul propriu de școală nu este corespunzător numărului de școlari și deci comuna n-ar plăti chirie și tot odată nu se găsește alt local în care să funcționeze școala nr. 2 din Manoilești.

Având în vedere că în comuna Văsieni există o gospodărie comună, care deservește pe ambele comuni.

Având în vedere avizul favorabil al d-lui Prim pretor Mihail Siminel, sub președinția căruia se dă această deciziune.

Pe temeiul art. 4, din Legea ad-tivă și art. 194 din Regulamentul respectiv și în interesul unei bune administrații comunale.

Decidem.

Art. 1 Să contopesc comunele Văsieni și Manoilești, pe data acestei deciziuni.

Noua comună va avea denumirea de Văsieni, cu reședința în satul Văsieni și se va compune din satele Văsieni, Manoilești și Fânari.

Art. 2. O copie de pe această deciziune, se va înainta Preturei Hâncești, spre cele legale.

Data astăzi 17 septembrie 1941.

Prim Pretor Mihail Siminel <m.p.>

L.Ș. Notar Primar Theodor P. Mușat <m.p.>

ANRM, Fond 339, inv. 1, dos. 6375, f. 23

3. 1941 noiembrie 29 – Proces Verbal de inspecție administrativă a Prim-Pretorului Mihail Siminel elaborat în comuna Văsieni

Proces Verbal

Astăzi 29 noiembrie 1941.

Noi Mihail Siminel, prim pretor al plasei Hâncești, jud. Lăpușna, inspectând comuna Văsieni am constatat:

Biserica:

În comună sunt două biserici care necesită reparații. Bani în prezent s-au strâns 30000 lei pentru biserica Văsieni, iar pentru biserica din Manoilești 15000 lei.

La biserica din Manoilești s-a lucrat la Manoilești la reparațiunea turlei și tencuielii în interior. Pentru biserica din satul Văsieni nu s-a putut începe reparațiunea din cauza timpului înaintat și sumei insuficiente, pentru a se putea repara radical această biserică, ar necesita suma de lei aproximativ 125000 lei.

Frecvența la ambele biserici este bună, însă la Manoilești mai accentuată. După venire în comună a preotului titular⁸⁴ s-a sporit și frecvența și la biserica din Văsieni. Secte sunt în total două familii în satul Manoilești.

S-au luat măsuri pentru a le convinge a trece în sânul bisericii ortodoxe.

Școala:

În comună sunt patru școli. Toate sunt reparate și se află în perfectă curățenie. Școala de meserii nu funcționează din lipsă de profesori. Frecvența la Văsieni 99%; la Manoilești 80%. Cu combustibil sunt aprovizionate până la sfârșitul lunii decembrie. În curs aprovizionarea cu 20 figuri araci. Învățătorii activează.

Sănătatea:

Epidemii nu sunt, fântănele sunt dezinfectate, însă amenajarea lor nu s-a făcut conform ordinelor date de noi.

În termen de 20 zile, notarul comunei ne va raporta de rezultatele obținute. Înțelegem că o fântână amenajată, trebuie să aibă găleată fixă, cu crucea de fier⁸⁵. Fântânile vor fi separate pentru adăpat și pentru băut.

La cele pentru adăpat se vor amenaja ulucuri paralele cu șoseaua sau cu drumurile naturale. Fiecare va fi împrejmuită cu corlete și piatră necesară cu nisip. Cele două fântâni model cu pompă funcționează. În executarea ord. Prefecturii nr. 9828/941 bazată pe ordinul Pretoratului nr. 1818/941 autoritățile comunale au executat controlând fiecare gospodărie în parte.

Agricultură:

După planul de cultură s-a fixat 750 ha grâu de toamnă, 290 ha secară și 18 ha orz. S-au realizat: 219 ha cu grâu, 312 cu secară, 1 ha cu orz și 218 ha ogor (arătură). Deci planul de cultură a fost depășit la secară. Nu s-a făcut platforma de gunoi. În termen de 15 zile notarul comunei ne va raporta de rezultatele obținute.

Grâul de primăvară în cantitate de 2050 kg a fost blocat și lăsat la producători. Grâul adus din Transnistria în cantitate de 2500 kg a fost distribuit la 15 locuitori. Suma încasată de la locuitori se va vărsa chirigiilor cu acte în regulă.

Toate bunurile imobile și mobile intrând în patrimoniul statului s-au inventariat. Pentru fiecare bun în parte s-a format un dosar special din care se poate constata întreaga lui situație juridică și contabilicească.

Situația pivniței provenită de la evreu Tizmer:

S-a inventariat 6201 decal vin gazat, din care s-a extras 3501 decal vin bun de băut, rămânând un sold de 2700 decal vin gazat care se poate (fi) prelucra(t) în rachiu. Din cantitatea de 3501 decal vin s-a vândut din ordinul d-lui Gh. Glod fost prefect al jud. Lăpușna cantitatea de 2751 decal, rezultând o sumă de lei 943743 care sumă a fost consemnată de Administrația Financiară pe seama Guvernământului afară de lei 59955 ce reprezintă cota depusă la comună pentru reparația localurilor de școli, iar suma de lei 45067 cheltuieli de ad-ție, personal, pritocit, prășitul viei, etc. Existând un sold de lei 14523 asupra custodelui Medveschi Alexandru, ținută pentru rulment.

Mai există la cramă 280 decal drojdie de vin și 528 decal vin recolta 1941 și rest 750 decal vin vechi din cel extras și nevândut.

În ceea ce privește recoltele obținute din terenurile Tismer și frații Feldiman se găsesc înmagazinate.

Moara Gotlib:

Încasări 226405, cheltuieli 173959 personal, reparațiuni și combustibil. Soldul rezultat de lei 52446 din care s-a consemnat 33306 restul se află asupra custodelui T. Gh. Dicuseară.

⁸⁴ Aici este vorba despre preotul Nicolae Besedovschi, care, în perioada interbelică, a fost preot al bisericii Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil din Văsieni, s-a aflat în această funcție până în anul 1944, nu a activat o perioadă scurtă de la 28 iunie 1940 – până în toamna anului 1941, când s-a aflat în România. Conform unor mărturii pe care le-am obținut de la dl. Petru Mihăilă din s. Văsieni, Preotul Nicolae Besedovschi a decedat în anul 1944, în timpul evacuării în România, în contextul luptelor de forțare a Prutului din apropierea or. Leova, împreună cu secretarul Alexandru Bârsă, moșul de pe mamă a informatorului.

⁸⁵ Asemenea dispozitiv era folosit pentru a nu permite adăpatul vitelor l-a fântânile de unde se lua apă potabilă pentru consum de populație.

Moara a fost propusă pentru licitație. Pentru restul terenurilor de pe care nu s-a putut în natura dijma, s-a încasat arenda în bani și consemnat la Administrația Financiară pe seama Guvernământului.

Activitatea comisiunii comunale:

S-a strâns pentru Incoop⁸⁶ 300 kg fasole, 4000 nuci, 10 buc. păsări și 60 kg cartofi. Locuitorii se opun din cauza prețurilor insuficiente.

Asistența socială:

S-a strâns pentru familiile celor căzuți pentru desrobirea Basarabiei suma de lei 13400. Pentru Crucea Roșie s-a donat 1400 ouă, 300 kg fasole, 100 buc. păsări, 190 kg cartofi, 5 kg ceapă, 3 kg miere albine și 4 batiste.

Pentru darul soldatului s-a strâns 1000 lei. Pentru ostași 60 perechi ciorapi, 20 perechi mănuși. Autoritățile comunale sunt în continuare.

Împrumutul reîntregirii:

S-a subscris 8000 lei. Nu suntem mulțumit de rezultat. Se vor invita locuitorii la primărie unde li se vor explica rostul acestor subscrieri.

Cantine școlare:

Sunt două cantine școlare. S-a strâns 150 kg făină la cantina Văsieni și în numerar 7300 lei.

La satul Manoilești 5000 lei. Se hrănesc de la 12 noiembrie zilnic 55 școlari.

Edilitate:

În luna noiembrie în afară de cele arătate în trecut s-au mai făcut următoarele lucrări.

Construcția unui șopron pentru adăpostirea uneltelor de pompierie.

Instalarea rețelelor electrice la primărie. Construcția a trei scăunele la latrina școlii Văsieni și reparatul ușilor.

Confecționarea unei uși din nou la biroul primăriei.

Construcția din nou a unei porțiuni de drum care s-a împietrit în lungime de 200 m⁸⁷ și desfundarea șanțurilor pe o lungime de 150 m.

Cancelaria primăriei.

Correspondența operată, executată și înregistrată la zi.

Dosarele cusute și operate la zi. Biroul MONT format.

Starea civilă:

În regulă.

Casa comunală:

Încasări 198158. Plăți 103310. rezultând un sold de lei 94798 aflat asupra casierului Bârsă Alexandru, prezentându-l în numerar. Până la clarificarea situației casierului, numerarul va fi păstrat de notarul comunei.

În general am fost încă odată mulțumit de modul cum se administrează această comună și în special de felul muncii depuse de către Mușat Theodor, notarul comunei.

Drept care am dresat prezentul proces verbal, din care una copie se va înainta în termen de 24 de ore Prefecturii jud. Lăpușna, iar 4 copii Pretoratului.

Prim Pretor (s.s.) Mihail Siminel

Prezenta copie fiind conformă cu originalul se certifică de noi.

L.Ș. Notar Primar Th. P. Mușat <m.p.>

ANRM, Fond 339, inv. 1, dos. 6380, f. 10-10v

4. 1941 decembrie 11 – Proces Verbal de inspecție administrativă a Prim-Pretorului Mihail Siminel elaborat în comuna Văsieni

Proces Verbal

Astăzi 11 decembrie 1941

Noi Siminel Mihail, prim pretor Plasei Hâncești, jud. Lăpușna.

Având în vedere ord. D-lui Prefect al jud. Lăpușna pentru a asista la cercetări contra șefului de post din comuna Văsieni.

⁸⁶ Institutul Național al Cooperăției Chișinău.

⁸⁷ Se face referință la drumul de acces spre Spitalul Văsieni.

Totodată dl Prefect, inspectând școala din localitate, nu a fost mulțumit din cauză că a constatat lipsa hărților.

S-a dat ordin organelor ad-tive și corpului didactic pentru a le procura în termen de 4 zile.

Dl. Prefect a fost mulțumit de modul cum s-a executat porțiunea nouă construită de șosea împietruită în lungime totală de 240 m.l.

Dl. Prefect inspectând starea civilă și dosarele ale bunurilor evreiești, a dat îndrumări necesare pentru mai buna lor ținere.

Drept care am dresat prezentul proces verbal, din care una copie se va înainta Prefecturii iar, patru copii Pretoratului.

NB: Dl Prefect a aprobat ca de azi înainte masa caldă pentru copii săraci să fie servită în sala de mese a școlii de meserie.

Prim Pretor (s.s.) M. Siminel

L.Ș. p. Conformitate Notar Th. Mușat <m.p.>

ANRM, Fond 339, inv. 1, dos. 6380, f. 35

5. 1942 martie 15 – Proces Verbal de predare/primire a lucrărilor Primăriei Văsieni de către fostul notar al comunei Văsieni Th. P. Mușat

Proces Verbal

Astăzi 15 martie 1942.

Noi, Teodor P. Mușat, notarul comunei Văsieni și Ioan Calmâc primar Onorific și Alexandru Bârsă, secretarul Primăriei astăzi data de mai sus, primul în calitate de predador și secunzii în calitate de primitori, am procedat la predarea și primirea întregii averi mobilă și imobilă, inventariată și trecută în registru.

S-a predat și luat în primire toată averea comunei Văsieni și Manoilești, mobilă imobilă, inventariată și trecută în reg. Inventar al comunei, pentru care a semnat fiecare în parte.

S-au predat și luat în primire toate dosarele cu inventarele în perfectă regulă, de averea rămasă de la evrei, germani etc. și intrată în patrimoniul statului din Văsieni cu toate ce cuprinde. Sume bănești asupra dlui notar n-au rămas fiind toate depuse pe conturile lunare. Gestiunea a trecut încă de la 1 ianuarie a.c. asupra dlui Secretar Bârsă Alexandru. De asemenea înainte de predarea acestuia, încasarea veniturilor și cheltuielile s-au făcut prin custozii fiecărui bun, iar primăria a controlat bunul mers prin dl notar până la această dată și de comisiunea comunală.

Arhiva primăriei cu toate registrele de stare civilă, de contabilitate, etc. s-au predat complete fără rectificări și se află asupra dlui secretar Bârsă, care de altfel le-a avut în păstrare și până la această dată.

Toate ordonanțele de plată sunt emise conf. legii, cu actele justificative timbrate și complete. Nici o deturnare de fonduri, și nici plăți pe acte de portofoliu nu s-au făcut.

Constatăm că, sub conducerea dlui notar care a avut și funcția de primar, s-au încasat cu chit. Nr. 1 și până la 1490 inclusiv, suma de lei 545654, iar plăți cu ord. de lată nr. 1 și până la nr. 80 inclusiv 357285, rezultă un sold de lei 188269 care a rămas în numerar asupra dlui Casier Secretar Alexandru Bârsă. Deci gestiunea fiind asupra dlui casier precum și actele justificative, acesta rămâne direct răspunzător de ce i s-a predat.

Dosarele cu corespondența MONT de asemenea s-a predat dlui Secretar Bârsă Alexandru. Idem dosarele confidențiale.

Materialul lemnos s-a transportat aproape toată cantitatea, urmează ca dl Primar să urgenteze transportarea și restului de material lemnos pentru construcțiuni de poduri. Îl are în primire deja dl I. Calmâc.

Toate lucrările cancelariei s-au predat executate la zi.

Cu primăria dl T. Mușat, notar nu are nici o încurcătură de nici un fel. Totul a fost condus bine, în ordine și în bune condițiuni s-au predat fiind astfel descărcat de noi.

L.Ș.

Am predat Th. Mușat.

Am luat în primire

Primar I. Calmâc <m.p.>

Secretar Al. Gh. Bârsă <m.p.>

ANRM, Fond 339, inv. 1, dos. 6413, f. 223-224

The 1945 Moscow Conference and the United States Policy on the Diplomatic Recognition of Bulgarian and Romanian Governments

Penka PEEVA

Abstract. *This essay focuses on some problems of the United States policy towards Romania and Bulgaria regarding the diplomatic recognition of their governments after the end of World War II. Some comments, analyses and conclusions have been made in confirmation of the thesis that in 1945 American administration sought to secure an open Soviet sphere in Eastern Europe and that the American stand at the Moscow conference of the Foreign Ministers, December 1945, were in accord with that policy.*

Keywords: *Moscow Conference, foreign relations, USA*

Introduction

The 1945 Moscow conference of the American, British and Soviet Foreign Ministers, in contrast to the London conference of the Council of Foreign Ministers, ended with a quickly reached agreement on the Bulgarian-Romanian question. It was negotiated that there would be some changes in the composition of the Communist-dominated governments in Bulgaria and Romania. Promises were given that free elections would be held and freedom of speech, religion, meetings, etc. would be guaranteed. Accordingly, the United States would recognize the new governments after the execution of the decisions.

What does the turn in the U. S. unyielding until recently policy on the Bulgarian-Romanian question mean? Was it that the United States actually had accepted the USSR unilateral conduct in Bulgaria and Romania and they both were “written off”? Or, on the contrary, did the American policy makers try to obtain more active role and to limit the Soviet control by diplomatic means even as they negotiated recognition of communist-dominated regimes in these countries?

Cold War historians differ in their interpretations as to whether in 1945 the American policy makers were hardliners, appeasers, or simply had no strategy for the post-war world order. A lot of scholars find it difficult to argue that the United States was strongly determined to oppose the communization of Eastern Europe. They share the view that in 1945 the American policy was directed to pursuing a conciliatory approach to the Soviet Union rather than to opposing the political system which the USSR was setting up in the region, thereby “selling out” Eastern Europe. Mark Trachtenberg even goes further by arguing that the State Secretary James Byrnes had a strategic vision to accept a stable settlement with the USSR based on spheres of influence and the Moscow conference was actually a “genuine political understanding” on these lines.¹ Other scholars claim that the American government by no means

¹ See Melvyn Leffler, “Inside Enemy Archives: The Cold war Reopened,” *Foreign Affairs*, 75/4 (July-August, 1996), p. 134; See also Wilson Miscamble, *From Roosevelt to Truman: Potsdam, Hiroshima and the Cold War* (NY: Cambridge University Press, 2007), pp. 212, 216, 325-326; and Marc Trachtenberg, *A Constructed Peace: The Making of the European Settlement, 1945-1963* (Princeton: PUP, 1999), 9-10, 14, n. 31, as well as Marc Trachtenberg, “The United

pursued policy of disinterest in Eastern Europe. Its concessions and compromises were merely tactical, with the sole purpose of gaining advantages and keeping an open Soviet sphere in Eastern Europe. According to Eduard Mark, the purpose of U.S. policy at Moscow in December 1945 was not to “challenge a Russian sphere of influence, but to guide and control its development along lines which will not jolt the world into conflict.”²

Against the background of the continuing discussions on the American policy in the early Cold War years, it's fully understandable that the interpretations of the 1945 Moscow decisions are still open to debate. This essay hopes to give some explanation of the American policy in the late 1945 by looking at how the U.S. dealt with the issue of the recognition of Bulgarian and Romanian governments at the Moscow conference in December 1945. The analysis of this particular case could provide additional arguments for the thesis that, regardless of the concessions it made, the U.S. hoped to obtain an open sphere in Eastern Europe without exclusive Soviet and communist domination.

The U.S. policy of no compromise

In the autumn of 1945 the U.S. and the USSR found themselves at a stalemate on the issue of the political developments of former German satellites Bulgaria and Romania. The political situation in these two countries, largely influenced by Moscow's decisions and considerations, raised challenges and dilemmas, to which Washington had to find prompt answers. A year earlier, the offensiveness with which the Soviet Union had began to defend its rights to dominate the Southeast Europe, found the U.S. unprepared to react with the same speed. The unclear concept about the American role in the European affairs, as well as the unclear perspective of the American-Soviet relations, had limited the maneuvering of the American administration. A lot of facts of the American policy towards Bulgaria and Romania in the period since the armistice agreements had manifested conservatism, lack of flexibility and adaptation to the quickly changing realities. But faced with the undoubted fact that the Soviets were steadily marking their sphere of influence in East Europe and were threatening to leave Washington without a decisive voice in this part of the world, the American administration had to duly clarify its theory of the postwar world order and consider the acceptability of the current situation in the Balkan countries.

In February 1945 at Yalta the American president Franklin Roosevelt, the British Prime-minister Winston Churchill and the Soviet Generalissimo Josif Stalin reached an agreement on the formation of governments in East European countries “broadly representative of all democratic elements”. A “Declaration on Liberated Europe” was released. It stated that all nations previously under German control would have a democratic government. Designed by Washington to serve as a means of diplomatic pressure against Soviet efforts to impose a unilateral control in East Europe, the Declaration soon faced its first challenges. The political events in Romania and

States and Eastern Europe in 1945,” in *Journal of Cold War Studies*, 10/4 (Fall 2008), pp. 94-132, where he summarizes the prevailing opinions on the matter. The quotation is on p. 132.

² See, for example, Eduard Mark's contribution to the H-Diplo roundtable, May 7, 2009, <http://www.h-net.org/~diplo/roundtables/PDF/Roundtable-X-12.pdf>, pp. 4, the quotation on p. 17.

Bulgaria in the spring of 1945 became a trial test for the effectiveness of the American tactics. In both cases it became evident that the diplomatic rhetoric, based on common principles, no matter how persistent it was, had no effect in the realities of *Realpolitik*. The Declaration proved to be impracticable.³

In the spring of 1945 Stalin began lobbying the Western Powers for recognition of Bulgarian and Romanian governments but with no success. The American administration had already realized that the delay of the diplomatic recognition, as well as the signing of the peace treaties with Bulgaria and Romania, was among the few effective means it had for putting the Soviet Union under pressure and forcing it to take into consideration the American demands. At Potsdam the U.S. took a strong stand on the Balkan countries, proposing that the control commissions in Bulgaria and Romania “henceforth operate on a tripartite basis” and that the elections be held there under the “supervision” of the three Great Powers.⁴ The American delegation repeatedly stated that the U.S. would not recognize the governments of the two countries. The refusal to recognize their communist-dominated governments, to reestablish the diplomatic relations with them and to speed up the signing of the peace treaties was a clear indication that Washington was about to give up the “soft-line” and to advance to new tactics. In contrast, Moscow recognized the Romanian government on 8 August 1945 and announced that it would recognize the Bulgarian government too after the 26 August elections in Bulgaria.

The London session of the Council of Foreign Ministers in September-October 1945 went along this line of confrontation. The U.S. Secretary of State James Byrnes and the British Foreign Secretary Ernest Bevin made it clear again that there would be no recognition until free and fair elections were conducted under western observation. This firm position met with the Soviet foreign minister Molotov’s adamant rebuff, who was acting on Stalin’s orders. After objecting to the involvement of France and China in tripartite discussions the Soviet delegation refused to participate in further discussions. The policies of no compromise led to the failure of the conference.⁵

Fully logically, the American determination to oppose the unlimited Soviet control in Eastern Europe and the Soviet refusal to accept Washington’s interference in its sphere of influence brought the dialogue to a dead point.

³ See Penka Peeva, “The USA and the Balkan Challenges to the Declaration on Liberated Europe,” in *Bulgarian Historical Review*, Vol. 32/1-2 (2004), pp. 219-234.

⁴ *Foreign Relations of the United States (Further referred to as FRUS), The Conference of Berlin (The Potsdam conference)*, II: 152, 155, 166, 229.

⁵ The interpretations of the American policy at London differ as to whether Byrnes took a tough line from the start, or was inclined to compromise at the beginning but hardened his position after being provoked by Molotov’s accusations and criticism. But most of the historians agree that the U.S. was determined on the policy of no compromise in regard to Bulgaria and Romania. For the different interpretations see, for example, Arnold Offner, “‘Another Such Victory’: President Truman, American Foreign policy, and the Cold War,” in *Diplomatic History*, vol. 23/2 (April, 1999), p. 136; and Eduard Mark, “American Policy toward Eastern Europe and the Origins of the Cold War, 1941-1946: An Alternative Interpretation,” in *The Journal of American History*, vol. 68/2 (September 1981), p. 313. Trachtenberg gives another interpretation to the effect that even at London Byrnes made it clear that “U.S. was willing to accept the communist-dominated regimes in those two Balkan countries.” See Trachtenberg, “The United States and Eastern Europe...,” p. 109.

The change in the U.S. policy

Awareness of the American limited leverage in Bulgaria and Romania for opposing the exclusive Soviet sphere led the U.S. to reconsider the issue and to look for a solution. Maybe a more conciliatory policy would give better results? The solution was suggested by Charles Bohlen, one of the leading experts on Russia and Byrnes' confidant advisor. In a memorandum of October 18, 1945, Bohlen observed that Soviet policies in Eastern Europe were leading to "increasing friction with the Western Democracies and the eventual division as a last resort of the world into spheres of influence in the most undesirable and dangerous sense of that term." He insisted that the United States "should not and indeed could not assist or even acquiesce in the establishment by the Soviet Union of exclusive spheres of influence in Central and Eastern Europe by means of complete domination of the lives of the countries lying in that region." Byrnes himself thought that a conciliatory policy would offer "the best hope of strengthening the elements in the Soviet government who if given an opportunity to do so would favor a modification of the present Soviet attempts at domination in Eastern and Central Europe..."⁶

Besides, Byrnes was in favor of the early signing of the peace treaties with Romania and Bulgaria. He calculated "that the signing of peace treaties would lead to withdrawal of Soviet troops from those countries and that, with the Red Army gone, the Communists would not be able to hold on to power there."⁷ His plan was to complete the conclusion of the peace treaties before the summer of 1946. But the treaties could not be signed with unrecognized governments.

Another issue was also on the agenda – the problem of the occupational regime in Japan. The question of the control over Japan after the end of the war became one of the main sources of tension between the two allies. The U.S., who pretended to have the final say there, faced the Soviet determination to play an active role in the allied control regime. The State Department officials backed themselves with arguments grounded on the "Russian pattern set in Hungary, Bulgaria and Romania." At first, the Soviets complied with the American claim to have preeminence in Japan and proposed that the "Allied Control Commission for Japan should operate on a basis analogous to the Allied Control Commission, for example in Romania," thus expecting that the U.S. would in turn accept the Soviet preeminence in the Balkans.⁸ This proposal was discussed by Stalin again in his meeting with Harriman on October 24 at Gagri, but on the next day the Soviet leader furiously rebuffed it. Byrnes got convinced that Stalin's chief concern was Japan.⁹ Again Stalin's tactics gave results to the effect that it made Byrnes quite accommodating on Bulgaria and Romania.

So, during the weeks, which followed the London session until the Moscow conference, the U.S., deadlocked on the policy of non-recognition, but fully aware of the necessity for accommodation, tried new tactics in search for a *modus vivendi* with the USSR.

⁶ The memorandum and Byrnes' words are published by Eduard Mark in his "Charles E. Bohlen and the Acceptable Limits of Soviet Hegemony in Eastern Europe: A Memorandum of 18 October 1945," in *Diplomatic History*, vol. 3 (Spring, 1979), pp. 313-36.

⁷ James Byrnes, *All in One Lifetime* (New York: Harper, 1958), pp. 318-319.

⁸ Harriman to Byrnes October 22, 1945, *FRUS* 1945, VI: 768.

⁹ Stalin-Harriman meeting, October 24, 1945, *FRUS*, 1945, VI: 785; Stalin-Harriman meeting, October 25, *ibid.*, pp. 789-792. James Byrnes, *Speaking Frankly* (NY & L: Harper and Row, 1947), p. 108

The resumption of the American-Soviet dialogue began with Truman's letter to Stalin, in which the American president contested the Russian statement that "the United States policy in regard to the recognition of the governments of Romania and Bulgaria appeared to be motivated by an unfriendly attitude towards the Soviet Union." He stated that "we are anxious, and are willing to go far, to concert our policy with that of the Soviet Union."¹⁰

The letter was delivered to Stalin personally by the American Ambassador to Moscow Averell Harriman and was discussed at their meeting on October 24 at Gagri, near Sochi. Harriman presented the American proposal of compromise, previously formulated by Byrnes. According to it the U.S. expressed willingness to accept narrowing of the Council of Foreign Ministers (CFM) if after preparing the drafts of the peace treaties under the 4-3-2 formula the Council would call a peace conference made up of the five permanent members of the security organization, all the European United Nations and all the non-European nations which had supplied substantial military contingents. Stalin reacted favorably to the American concession and did not object to a general conference, as well as to the 4-3-2 formula.¹¹

Meanwhile, in October 1945 the administration made another move by sending Mark Ethridge, a liberal journalist, on a mission to investigate the situation in Bulgaria and Romania. Byrnes' anticipation was that Ethridge's work would give him enough reason to justify a possible compromise with Moscow in order to break out the deadlock. However, the report proved the point that the SU was intent on building a closed sphere of influence in these two countries.

In addition, aware of the Soviet growing sense of insecurity, which motivated Moscow's intentions to build *cordon sanitaire*, Byrnes decided to allay Soviet misgivings in regard to the American possession of the atomic monopoly. He publicly denied that the U.S. would use the atomic bomb as a diplomatic or war threat against any country and announced the American readiness to share the scientific and technical information.¹² As one of the State Department officials James Riddleberg put it: Byrnes "had a highly pragmatic mind. He thought that if some of the Soviet suspicion could be removed, if some of their fears could be removed, by a formal U.S. commitment, then that was worth trying."¹³

The next step came on November 23, when Byrnes, without communicating with the British Foreign Secretary, made a proposal to the Soviet leader for a meeting of the Foreign Ministers of the three Great Powers only (the U.S., USSR and UK, excluding France and China) in December 1945.¹⁴ Much pleased with this suggestion Stalin accepted it. It appeared that his firm negotiating tactics had won. In a letter to his inner circle he analyzed the events after the London conference of the CFM and pointed out that Soviet steadfastness had won the battle. "Thanks to our tenacity," he wrote, "we won the struggle on the composition of the Moscow conference, because the exclusion of China and France means a retreat of the U.S. and Britain from their position in London. We won the struggle in Bulgaria and Yugoslavia. The testimony to

¹⁰ The Secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union, Washington, October 12, 1945, *FRUS*, 1945, II: 562.

¹¹ Memorandum of Conversation, Gagri, October 24, 1945, *Ibid.*, 567- 575

¹² *New York Times*, November 17, IV, p.4, 1945; *ibid.*, November 18, p.1, 1945.

¹³ Oral History Interview with James W. Riddleberger, April 1972, *Harry S. Truman Library*.

¹⁴ The Secretary of State to the Ambassador in the SU, *FRUS*, 1945, II: 578

this is in the results of elections in those countries. If we had stumbled on the issues regarding those countries and had not held on, then we would have definitely lost there...The same policy of tenacity and steadfastness should be our guide in our working toward the conference of three ministers.”¹⁵ Stalin’s satisfaction was even greater due to the fact that Washington neglected to inform London soon enough about the proposed meeting in Moscow and that although the British Foreign Office was not inclined to accept the proposal, Washington attached greater significance to the Soviet reply than to the British.

Under those circumstances the foreign ministers of the three allies met in Moscow to discuss, among the problems of occupation, establishing peace, and other Far East issues, the problem of recognition of the governments of Bulgaria and Romania.

The Moscow Conference

The Moscow Conference of Foreign Ministers of the United States (James Byrnes), the United Kingdom (Ernest Bevin), and the Soviet Union (Vyacheslav Molotov) met in December 16-26, 1945.

The American project for Bulgaria contained a proposal for a reorganization of the Bulgarian government in such a way so that to permit its recognition by all three allies, thus placing Bulgaria in a position to conclude a treaty of peace and to be admitted to the United Nations Organization. “Such reorganization should be worked out in consultation with the present Bulgarian Government, the leaders of democratic elements at present in opposition, and the representatives, political and military, of the three Allied Governments in Bulgaria.” The project specified that the “Reorganization of the Bulgarian Government (should) include representatives of all parties participating in the Fatherland Front on September 9, 1944, that is, in addition to the present Front parties (Communist, Zveno, Obbov Agrarian, Neikov Social Democratic, and Radical) the present Opposition Agrarian and Social Democratic parties and Independents; and representatives of other democratic groups that have emerged since September 9, 1944, such as the Democratic Party.” The reorganized government should then hold free elections for a new National Assembly within six months. To assure that the elections would be really free the key ministries should not be controlled by any one political party. If these recommendations were fulfilled the U.S. would agree to recognize the Bulgarian Government.¹⁶

In the case of Romania, the American project recommended that the three allies advise King Michael through their representatives in Rumania on steps which might be taken to assure the formation of a Government which might be recognized by all three thereby placing Rumania in a position to conclude a treaty of peace and to be admitted into the United Nations Organization. The reorganization of the Rumanian Government should provide for inclusion of representatives of the National Peasant

¹⁵ Vladimir Pechatnov, “The Allies are Pressing to Break your Will”. Foreign Policy Correspondence between Stalin, Molotov and other PB Members, September 1945-December 1946” in *CWIHP Working Papers*, No. 26, (WW International Center for Scholars, September 1999), pp.13-14.

¹⁶ Memorandum by the U.S. Delegation at the Moscow Conference of Foreign Ministers, Moscow, December 18, 1945, “Suggested procedure with regard to Bulgaria,” *FRUS*, 1945, II: 700-701

Party and of the National Liberal Party; the key ministries should not be controlled by any one political party; free elections should be held and a general amnesty should be proclaimed with respect to all political acts committed since August 23, 1944, including the release of persons held for political reasons.¹⁷

The Soviet Foreign Minister Molotov rejected the American proposal flatly. He argued that in essence this was interference in the internal affairs of these countries. Molotov accused the American and British representatives in Bulgaria and Romania of creating disorder. He insisted that in Bulgaria the democratic conditions had been met and if the United States and British representatives in Bulgaria had not encouraged the opposition, the situation would have settled down. "In Romania the King had caused difficulties for himself and his country but this would not have happened had it not been for encouragement by foreign representatives" he added. He then recalled the Greek situation and accused the Americans of not applying the same criteria to Greece and Great Britain as those to Romania, Bulgaria and Soviet Union. Although the Soviet government was dissatisfied with the situation in Greece, "the Soviet Government felt that the Greeks themselves should decide their own internal affairs," he said, thus insinuating that the Soviet government expected the same attitude from the Americans and the British in regard to Bulgaria and Romania. Molotov continued that in regard to Bulgaria, elements of the opposition had not wished to take part in the elections although they could have, and therefore if the three powers were now to insist upon the inclusion of these opposition elements in the government, it would be a violation of the Yalta decision. Then he concluded that "the Soviet Government felt strongly that the Bulgarian parliament alone should decide the composition of the Bulgarian Government and not have a government imposed upon them from without. In any event the Soviet Government would never be a party to such action." As to the Romanian case there had been no elections. "Our three governments desired to see these elections take place and could reach an agreement on the time, perhaps next summer, and advise the King and government to undertake immediately the drawing up of an electoral law." He also thought that the three governments could advise the Rumanian Government to broaden itself by the inclusion of one or two Ministers without Portfolio to be named from non-party statesmen, on the condition that the three governments would agree not to delay the conclusion of a treaty of peace with Rumania. This suggestion could be considered provided Rumania had no objection.¹⁸

Having met with Molotov's resolute refusal Byrnes tried to reach an agreement directly with Stalin. On December 23 Stalin, Molotov, Byrnes and Harriman met together to discuss again the problems on Iran, the Balkans, Atomic energy, China and Hungary. During the extensive discussion Byrnes reminded again of the Yalta Declaration, which provided for joint efforts to establish temporary governments broadly representative of the people. He then mentioned Ethridge's report, saying that if it had indicated any grounds for recognizing the governments of Bulgaria and Romania, the American government would have immediately done so. Since the American information indicated that the genuine representatives of the leading parties

¹⁷ Memorandum by the U.S. Delegation at the Moscow Conference of Foreign Ministers, Moscow, December 18, 1945, "Suggested procedure with regard to Romania," *FRUS*, 1945, II: 701-702.

¹⁸ United States Delegation Minutes of an Informal Meeting, Conference of Foreign Ministers, the Kremlin, Moscow, December 22, 1945, noon. *FRUS*, 1945, II: 727-734.

were not included in the governments, Byrnes asked Stalin to suggest some plan in order to give representation to these parties. If this could be done and arrangements for holding free elections could be made, the United States would be able to proceed to the recognition of the governments.

Stalin explained that considering the historical events, the natural desire of the Soviet government was to see friendly and loyal governments in these countries. He then pointed that “perhaps the Bulgarian parliament could be advised to include some members of the loyal opposition in the new Government, but there could be no question of the reorganization of the Government... nor could there be any question of pressure but merely of advice.” In the case of Romania Stalin said that “it might be possible to make some changes in the Government.” He specified that “it might be possible to suggest to the Romanian government that two statesmen representing the National Peasant Party and the Liberal party be included in the Government.” He added that they should not be Maniu, Bratianu, or Lupu, but they should be loyal persons. He then agreed that a commission composed of Vyshinsky, Harriman and a British representative, possibly Sir Archibald Clark Kerr, be sent to Romania to work out the details of the inclusion of the two additional Ministers. He also accepted Byrnes’ suggestion in regard to Bulgaria that “the Soviet government might helpfully give the advice which the Generalissimo had suggested.”¹⁹

This conversation gave new directions to the discussions between Byrnes and Molotov. Byrnes insisted that the term “loyal opposition” should not be included in the final decision. He specified that the recognition of the governments would follow if Washington and London made certain that the friendly advice was accepted by the Bulgarian government and the additional representatives were included in its structure.²⁰

Finally, at the conference the three foreign ministers agreed for Romania that their Governments were prepared to give King Michael of Rumania the advice for which he had asked on the broadening of the Rumanian Government. American Ambassador Averell Harriman, British Ambassador in the Soviet Union Sir Archibald Clark Kerr, and Assistant People’s Commissar for the Soviet Union Andrey Vyshinsky were authorized by the three Foreign Ministers to proceed to Bucharest as a Commission to consult with King Michael and members of the Rumanian Government regarding this decision.²¹

The Tripartite Conference also decided that the Soviet Government would assume the responsibility of advising the Bulgarian Government regarding the inclusion of opposition party representatives in its membership.²²

In Byrnes’ opinion the conference was a success. In his address to the American people on December 30, he said that the U.S. objections to the Romanian and Bulgarian governments were not only because of the exclusion of large groups from the government but also because of the forcible way in which these governments

¹⁹ Memorandum of conversation, Moscow, December 23, 1945, *FRUS*, 1945, II: 752-756; James Byrnes, *Speaking Frankly*, pp. 115-116.

²⁰ James Byrnes, *op. cit.*, p.120.

²¹ For text of the decision on Romania, see part V of the Report of the Meeting of the Three Foreign Ministers, in telegram 4284, December 27, 1945, from Moscow, *FRUS*, 1945, II: 821

²² See item VI of the Report of the Conference, December 27, 1945, telegram 4284, December 27, 1945, from Moscow, *FRUS*, 1945, II: 822.

exerted their power “I insisted before Generalissimo Stalin and Foreign Minister Molotov that it was in their interest, and also – in our, that the people of these countries, as well as their governments, be peaceful towards the USSR. I underlined the fact that our view is to work with the Soviet government and not against it by making these governments more representative and for the first time since Yalta the Soviet government had agreed to cooperate.”²³ A few months later in Paris, shaken by the Romanian situation, Byrnes would confess that despite the critics in the U.S. he had insisted on and defended the Moscow formula believing it was justified and would help make Romania independent, but now it appeared that his critics were right.²⁴ One of the hardest critics of Byrnes’ tactics was President Truman. Truman harshly reproached Byrnes for having made too many compromises. The president wrote a letter to the Secretary in which he focused on the necessity for a radically different approach in the Soviet-American relationship. He rejected the policy of compromise. With regard to the Bulgarian-Romanian question he wrote that he would not agree to recognize the governments of these “police states” until they changed radically and accomplished the American demands.²⁵

In contrast, the Soviet leadership accepted the results of the conference as extremely satisfying. Due to the small changes regarding the governments in Bulgaria and Romania the USSR succeeded in opening the road to the recognition of the regimes by the Western powers. After the conference Molotov circulated a letter to the Soviet missions abroad which read the following: “The decisions on Bulgaria and Romania strengthen the position of their democratic governments friendly to the Soviet Union and at the same time, due to the small changes, they allow England and the U.S. to recognize the Romanian and Bulgarian governments in the near future.”²⁶

The Moscow agreement is usually interpreted in a sense that the U.S. accepted the fact that the Soviet Union would have a free hand in Bulgaria and Romania. “Bitter satisfaction” – this was the first reaction of the European diplomatic circles and the press. “The accord has been restored, but... the concert is possible only at the expense of concessions on the part of the U.S. and England, while the USSR always turns out a winner.” Among the European circles the prevailing opinion was that the friendly advice to Bulgaria and Romania would be a mere form and the crisis in the countries would continue. The consequences of the Moscow decision would be different for the two countries. Romania would go under the common control of the three Great Powers, while in Bulgaria the USSR would be the decisive Great Power.²⁷

Was there really an accord between the two powers in the sense that they would pull apart and respect either other’s sphere of influence? And was it really the success that both Molotov and Byrnes saw?

Even the first reactions to the outcome of the negotiations, as well as the events aftermath, show that a spirit of collaboration could hardly be felt. In stead, we find constant evidence of growing tension between the two allies on the ground of their

²³ *Centralen Durzhaven Arhiv na Republica Bulgaria (Central State Archive of Republic of Bulgaria, further referred to as CDA)*, Fond 1, opis 1, file 1, pp. 47-48.

²⁴ Memorandum of Conversation, August 29, 1946, *FRUS*, 1946, VI: 628-629.

²⁵ H. Truman. *Memoirs: 1945, Years of Decisions* (NY: Signet, 1955), pp. 551-552.

²⁶ V. Pechatnov. *Op. cit.*, p. 14.

²⁷ *Arhiv na Ministerstvoto na Vunshnite Raboti (Archive of Ministry for Foreign Affairs, Republic of Bulgaria)*, further referred to as AMVR, opis 1p, file 288, pp. 6, 20, 22.

different understandings of the Moscow decisions. The events in Romania and Bulgaria show that the execution of the Moscow agreement not only contributed to the discord between the two powers, but also reaffirmed the American determination to oppose the unilateral Soviet control in Eastern Europe.

Implementation of the Moscow decisions in Romania and Bulgaria

After the closing of the conference the Great Powers set about completing their engagements. On January 1, 1946 a tripartite commission including Harriman, Kerr and Vyshinsky left for Bucharest to meet with King Michael and Petru Groza. After long and stormy discussions within the commission, accompanied by Soviet veto on opposition candidates, and consultations with the party and government leaders, the commission approved two candidates from the Peasant Party and Liberal Party. The positions were to be Ministers of State without Portfolio.²⁸ On January 8 Petru Groza signed a declaration, which announced that the Moscow decision had been executed. He declared in writing the accomplishment of general elections as soon as possible and the assurance of freedom of these elections, of the press, of speech, of religion and of the right of assembly.²⁹ During a long conversation with Harriman on January 9 Groza confirmed orally the promises given in the declaration. Harriman prepared a memorandum to the State Department in which he presented Groza's oral statements to the effect that all political parties represented in the Romanian government would have the right to participate in the elections and to put forward candidates, to take part in the examination of the balloting procedure and the counting of the ballots, to broadcast their political views, to print, publish and distribute their own newspapers and political publications, to organize associations and hold meetings, and to be consulted by the Government concerning the grant of freedom, the election law and the conduct of elections.³⁰

On the basis of Groza's written and oral assurances the U.S. Government declared its readiness to recognize the Government of Romania and recommended that the Romanian elections be held at the end of April or early May.³¹ On February 5, the U.S. extended recognition to the Romanian Government. Although cosmetic, the change in the Government removed the obstacle to early conclusion of peace treaty.

Stalin shared his satisfaction with the outcome in a conversation with a Bulgarian delegation on January 7 in Moscow. Concerning the reorganization of the Romanian government he stated: "Our task in the relations with this opposition in Romania and Bulgaria is to contribute to its corruption. For example, we, at the very conference, rejected Maniu for Romania, then rejected Mihalache as inconvenient, because he was a volunteer in the war against the USSR, did not accept Lupu, but chose a fourth one. This creates competition, distrust among the candidates and makes for the corruption of the party entity. We did the same with the party of Bratianu, with his relative and etc. Finally, today-tomorrow, the job in Romania is done. The government is broadened by persons, who are not with portfolio, but are an ordinary compliment; the king is pleased, moved to tears for being extricated from the difficult

²⁸ Harriman to Secretary, January 3, 1946, *FRUS*, 1946, VI: 556-557; Harriman to Secretary, January 6, 1946, *ibid.*, pp.557-560; Harriman to Secretary, January 7, 1946, *ibid.*, pp.560-561..

²⁹ Berry to Secretary, January 8, 1946, *ibid.*, pp.561-562.

³⁰ The Secretary to the Acting Secretary, January 15, 1946, *ibid.*, pp.569-572.

³¹ *ibid.*, 572

situation. He, who did not want to see that Groza, now is meeting him as a Prime-minister, because he cannot but pay attention to the faith of his Balkan brother King Peter II in whose presence the Englishmen recognized the Yugoslavian republic. The British and the Americans thought they could see far away, but the far-sighted can not always see well.”³²

Unlike the Soviet leadership, the American officials had little to be pleased with. When back in Moscow Harriman met with Molotov, he discussed the general situation in Romania and confessed his disappointment with the way the Control Commission was working out and the annoyances that the Americans were encountering in Romania.³³ Similarly, in a conversation with Vyshinsky in London, Byrnes defined the reorganization of the Romanian government as “an honest and genuine attempt to carry out the Moscow decision,” but demonstrated quite a constrained attitude to the situation in Romania. He directed the American representative Burton Berry to report on all instances of violation, which if substantiated, would be made the subject of a protest to the Romanian government.³⁴

It did not take Byrnes a long time to realize that the critics of the Moscow decision, asserting that free elections would never take place, appeared to be right. The information coming from Bucharest to Washington during the following weeks and months was rather discouraging. Berry reported on the deteriorating situation, the wave of political violence, censorship, indications for indefinite deferring of elections, delay of the consultation on the electoral law, impeding of opposition meetings and literature distribution. It became clear that the Romanian government was not planning to implement its promises. Berry kept on reporting on the lack of intentions for holding elections and preparing an electoral law. More distressingly, in June he reported evidence of increasing Soviet military activity, with the arrival of new military airplanes, thus the total number reaching 6500-7000 and Soviet troop and material movement south and west. “Stage is set for another Soviet unilateral action in Southeastern Europe,” Berry alarmed.³⁵

The deteriorating political situation urged Byrnes to act. “This situation should not be allowed to continue without protest,” was his reaction to Berry’s first comments. The Secretary hoped that tripartite approach could be initiated to influence the Romanian government towards implementation of its promises. However, all his efforts were rendered abortive by SU refusal to participate. Not only didn’t it participate but also backed up the Romanian government against the American initiatives. Sadly, in the light of the realities, American effectiveness in implementing the Moscow decisions could go little beyond sending notes of protest which the American government did but to no avail.³⁶ The Romanian government frankly disregarded the American notes, undoubtedly supported in its actions by the Soviet Union. The American ambassador in Moscow Smith explained the Soviet behavior in the following way: “Soviets feel they have made their objectives amply clear to us and

³² CDA, Fond 1B, op. 7, file 675, .4

³³ Memorandum of Conversation, Moscow January 20, 1946, FRUS, 1946, VI: 679-681

³⁴ Memorandum of Conversation, London, January 23, 1946, *ibid.*, pp. 572-573; *ibid.*, p. 583, fn 53.

³⁵ Berry to secretary, April 7, *ibid.*, p.586; Berry to Secretary, June 4, 1946, *ibid.*, pp. 598-599; Berry to Secretary, June 15, *ibid.*, p. 605;

³⁶ Bracketed notes, *ibid.*, pp. 594, 604.

expect us to understand what those objectives are. In particular, they are well aware that these objectives are in direct conflict to our own and expect us to be equally aware of this.” Smith suggested that the government get onto a franker and more straightforward basis which would recognize the existing differences of concept and would not try to obscure them by formulae which could never have satisfactory application. He advised the U.S. government to take concrete measures as a refusal to sign peace treaty with present regime in Romania. Berry on his part, advised for no recognition of the results of the pending elections.³⁷

In connection with the constantly disturbing reports from Bucharest with indications that the elections on November 19, 1946 would not be fair and free the State Department repeatedly insisted on receiving the assurances of the Romanian government that it would comply with the Moscow decisions. To the continuous warning of the American officials that the forthcoming elections should be free and unfettered Petru Groza frankly replied: “When Anglo-Americans agreed to Moscow decisions they were thinking in terms of free elections such as were held in England and America, whereas Russians were thinking in terms of free elections such as were held in Russia. In view of presence of Russian Army in Romania, coming elections would likely be held according to Russian interpretation of “free and unfettered.”³⁸ Berry concluded that “it is not intention of [Romanian] Government to hold free and unfettered elections. More over Romanian Government’s attitude has full support of Soviet Government.”³⁹

In its note of October 28, the American government expressed its concern that the Romanian government had failed to implement its obligations assumed on the basis of the Moscow decisions. Another note on November 15, reiterating the American position on the elections, was sent.⁴⁰ After the elections the American government stated that the Romanian government had not fulfilled its promises regarding the Moscow decisions and that the elections were not free and fair. Hence it would insist that new elections be held in Romania as soon as possible.⁴¹ All Byrnes’ efforts to influence the political developments in Romania were motivated by his understanding that if they were successful they could cause the SU to abandon an exclusive sphere of influence in Romania and could produce “an open door” to Eastern Europe. Unfortunately his expectations were not justified.

In Bulgaria the situation developed still worse for the United States. On December 23, after his meeting with Byrnes, Stalin called on Bulgarian Communist leader Georgi Dimitrov and informed him on the conversation. He advised Dimitrov: “...think if you could include one or two ministers of the Opposition. Let them get sort of insignificant ministry. Of course, there is no question of Petkov. You may find someone else, although not very famous.”⁴² The things did not develop that easily, though. The opposition party candidates laid down conditions for their inclusion in the

³⁷ Smith to Secretary, April 22, 1946, *ibid.*, p. 589; Berry to Secretary, July 11, 1946, *ibid.*, p. 616.

³⁸ Berry to Secretary, August 24, 1946, *ibid.*, p. 621

³⁹ Berry to Secretary, August 24, 1946, *ibid.*, p. 622.

⁴⁰ Bracketed notes, *ibid.*, p. 644, 650

⁴¹ The Acting Secretary to Berry, November 26, 1946, *ibid.*, p.657.

⁴² Georgi Dimitrov, *Dnevnik, 9 mart 1933-6 fevruari 1949 (Diary, March 9, 1933 – February 6, 1949)* Sofia, 1997, p.518. Stalin mentions Nikola Petkov, who was the Leader of The Bulgarian National Agrarian Union.

government which brought about an impasse. A delegation, headed by the Bulgarian Prime-minister Kimon Georgiev, left for Moscow to inform the Soviet leadership on the failed negotiations. In the meeting with Stalin and Molotov on January 7, 1946, Stalin harshly criticized Georgiev: "...You didn't need to deal with your Opposition. You had to do nothing less than to invite the Opposition to propose two representatives, loyal to the Fatherland Front... You, by your tactics, have made the Opposition think that you need it, while you don't need it at all." Stalin suggested that Vyshinsky go to Sofia "to explain personally to the Bulgarian opposition that according to the Moscow decisions it is only supposed to propose two virtually loyal representatives. If Petkov's and Lulchev's party mates refuse, they risk being isolated..." Molotov added: "...Don't wonder that this is happening in Bulgaria. The same attempts were made in Romania. This is a hidden game. ... Whatever you do further on, you should by no means discuss the elections. The Moscow decisions actually recognized the elections. This is your conquered position. The elections were held; this is an axiom and should not be turned into a problem."⁴³

Vyshinsky's visit to Bulgaria was confronted with "a resist-or-die situation." The Opposition refused to hold office in the Government unless its terms were met, thereby blocking the U.S. recognition. After three days of unsuccessful talks Vyshinsky left the country, acknowledging that "to remain longer would be a pure waste of time." Moscow and the Government accused Opposition leaders of stubbornness, disloyalty and being instigated by the American representative in Sofia Maynard Barnes.⁴⁴ Maynard Barnes, probably one of the most belligerent American diplomats, wrote to the State Department regarding the failure of Soviet "friendly advice": "...long-range U.S. and UK interests require at least a minimum of resistance by us here... I believe that this minimum of resistance should be incorporated into a formula of nonrecognition until general elections for a new Ordinary Assembly have been held." "Responsibility [for the] unsatisfactory situation that now exists rests solely on Russia and Russian abetted Bulgarian Communists..."⁴⁵

Harriman's advice was on the same lines: "... As a matter of tactics it would be better to delay recognition and let the next move come from the Russians or the Bulgarians. ...it is possible that the Bulgarian Government might eventually be willing to make certain concessions, especially with respect to the granting of civil liberties, which would enable the opposition to enter the Government or which would permit future elections to be held on a freer basis. And it is precisely these concessions that we are striving for."⁴⁶

In an attempt to find a solution the State Department prepared a note to the Bulgaria government expressing the view that it would be possible to carry out the Moscow decision if both the Bulgarian government and the Opposition endeavored to find a mutually agreeable basis for inclusion of Opposition representatives. Under Moscow's instructions the Bulgarian government did not respond to the note. This was done in an official Soviet statement presented to Byrnes. It rejected the American note as not corresponding with the Moscow decision and as encouraging the opposition to

⁴³ CDA, Fond 1B, opis 7, file 675, p. 2-4, 9.

⁴⁴ *Ibid.*, file 795, pp. 1-3; *Nauchen Arhiv na Bulgarska Akademia na naukite (Scientific Archive of Bulgarian Academy of Sciences)*, sb. 4, file 135, p. 115; *FRUS*, 1946, 6: 48-76.

⁴⁵ Barnes to Secretary, January 14, 1946, *FRUS*, 1946, VI: 52-54

⁴⁶ Harriman to Secretary, January 16, 1946, *ibid.*, p. 58

resist the Moscow agreement. On its part, after receiving the Soviet statement, the Bulgarian government stated that it had fulfilled its duty and did not intend to interfere into the debate between the U.S. and the USSR.⁴⁷

Thus the perspective for finding a mutually acceptable basis for execution of the Moscow agreement disappeared. Stalin instructed Georgi Dimitrov to follow the tactics of “ignoring”, “suppressing” and “stifling” the opposition. After these instructions all talks with the opposition were terminated.⁴⁸ The U.S. withheld recognition to another year-and-a-half, but this did not affect the progress of communist seizure of power in Bulgaria.

Conclusion

The only result of the Moscow decisions implementation was that the relations between the U.S. and the USSR obtain clear frames. Despite the American reluctance the spheres of influence were marked and the hope for an open Soviet sphere vanished. The USSR received the next proof for its indisputable prevalence in Eastern Europe. As for Romania and Bulgaria the perspective for free and democratic development disappeared implacably.

⁴⁷ AMVR, opis 1p, file 286, pp. 5-26; The Soviet Charge to Secretary, *FRUS*, 1946, 6: 83-85

⁴⁸ Georgi Dimitrov, *op. cit.*, p. 524.

Criza postbelică și repercusiunile sale asupra vieții cotidiene din România, în viziunea lui Martinho de Brederode

Alina STOICA

The Post War Crisis and Its Repercussions upon Every Day Life in Inter-War Romania as Seen by Matinho de Brederode

Abstract. *Martinho de Brederode is the first ambassador of Portugal at Bucharest, the one that developed the relations between Romania and Portugal during the inter-war period. The present article analyzes the after-war crisis in the inter-war period of Romania and is based upon the diplomatic reports of Martinho de Brederode. There are discussed both the issues which the Portuguese diplomat had to confront with , especially during the first years of his arrival at Bucharest, but also the main preoccupations of Bucharest, and the Romanian daily life.*

Keywords: *crisis, relation, diplomacy, daily life, living level*

În perioada interbelică nivelul de trai al românilor a evoluat între tradiționalismul specific satului românesc și modernitatea, care s-a dezvoltat cel mai bine în mediul urban, predispus la receptarea noului.

Prima problemă cu care s-a confruntat diplomatul portughez la București a fost cea a locuințelor. „Închirierea unei case atinge sume exorbitante. Nu este ușor să găsești în aceste condiții ca sediu pentru Legație, un simplu, un al doilea sau al treilea etaj al unei case, cu mai puțin de 100 000 până la 200 000 lei pe an. Dar, vreau să vă rezum că principalul motiv al acestei situații este că Bucureștiul care înainte de război avea o populație de 250 000 de locuitori, acum după câțiva ani are un milion de locuitori. Mulți dintre ei *îmbogățiți de război*, nu se uită la prețuri. Pe de altă parte, companii puternice care s-au format și stabilit în ultima vreme aici, au luat în arendă, la cele mai ridicate prețuri, palate, case și clădiri întregi, pentru a-și instala aici depozitele, birourile sau locuri de cazare pentru numeroșii angajați și funcționari de care dispun. Trebuie menționat că din cauza lipsei mâinii de lucru (acum puțin timp armata era încă mobilizată) și a transporturilor, a materialelor și neîndestularea care încă există, în acești ultimi ani, nu s-a construit nimic în București”¹.

În aceste condiții, găsirea unei case era foarte dificilă. „Oferta este nulă sau aproape nulă. De aici prețul enorm pentru arendarea unei case. Cu toate acestea, văd o țară foarte bogată care urmează să primească de la Germania, despăgubiri de război mult mai importante comparabil cu cele ce trebuie să le primim noi. Leul va urca rapid (sunt voci care prezic că leul va depăși până și francul francez). În acest fel, specialiștii

¹ ADMAE, Lisabona, *Fond: Legação de Portugal em Bucarereste*, Pasta Pessoal Martinho de Brederode (Dosar Personal Martinho de Brederode), CX 135, Serie A, nr. 4, București, Confidențial și rezervat, Raport Martinho de Brederode, 23 decembrie 1919, f. 1

de aici susțin că prețurile la produse vor scădea”². Totuși, pornind de la experiența crizei portugheze din 1892, când după creșterea valorii monedei portugheze aproape de lira sterlină, se aștepta o scădere a prețurilor, niciodată atinsă, Martinho de Brederode aprecia că prețurile caselor și ale produselor de pe piața românească nu vor scădea. „Se verifică încă odată adevărul absolut al legii cererii și ofertei [...]”³.

A găsit cu greu un sediu pentru Legație, care să corespundă cât de cât exigențelor sale. Casa de pe Calea Victoriei, nr. 54, i-a servit ca reședință oficială, dar și personală și reclama un consistent efort din partea sa pentru asigurarea chiriei și a cheltuielilor aferente, într-un oraș pe care îl considera deja prea scump. „Casa în care stau este mică și dincolo de asta plătesc [chirie] 2500 de lei pe lună (500 de escudo), mult mai mult decât îmi pot permite. Și în prețul acesta nu intră curentul electric, telefonul, majordomul și polițistul de la ușă, pentru care trebuie să mai plătesc încă 600 lei pe lună”⁴. A încercat să găsească o altă chirie, mai ieftină, dar dezamăgirea nu a întârziat să apară: „Aici este o criză în privința caselor de închiriat. Când totuși mai găsesc câte una liberă, îmi cer între 100.000 și 200.000 lei chiria pe an”⁵.

În opinia sa, problema locuințelor din România urma să se rezolve doar după câțiva ani, când echilibrarea finanțelor și a economiei țării urma să permită reluarea construcțiilor de locuințe. „Mai repede de 3-4 ani cu siguranță nu vor mai scădea prețurile. Și dacă valoarea leului va crește, așa cum se întâmplă acum, salariul nu-mi va mai ajunge decât pentru a plăti chiria casei modeste și mici care în prezent servește Legației Portugaliei la București, și pentru care plătesc acum 3000 de lei pe lună (600 de escudo), consemna Martinho de Brederode în februarie 1920”⁶. În doar câteva luni, prețul locației Legației Portugaliei din București a crescut de la 2500 lei/lună la 3000 de lei/lună.

Pentru a sublinia această problemă, Martinho de Brederode preciza în cadrul aceluiași Raport, că situația sa era împărțită și de șefii misiunilor diplomatice ale Belgiei, Spaniei și Suediei. Situația acestora era chiar mai dificilă pentru că „nu au nici măcar casă”. Locuiau și îndeplineau în același timp sarcinile misiunilor lor diplomatice „dintr-o cameră de hotel, pentru că nu au găsit casă”⁷.

Îngrijorat, ministrul portughez cerea ajutorul cercurilor oficiale de la Lisabona în vederea rezolvării „situației dureroase în care mă aflu, situație cu siguranță incompatibilă cu decorul național [portughez] [...]”. În anul petrecut aici am cheltuit din buzunarul meu pentru cheltuielile de reprezentare: cine, servicii etc. și de asemenea pentru material de expediere, toate acestea indispensabile, cca 7000 escudo (35 000 lei). Dar nefiind bogat, îmi este imposibil să mai fac aceste sacrificii”⁸, conchidea diplomatul portughez într-un Raport din vara lui 1921. De altfel, problema aceasta o mai invocase și în anul precedent, într-o scrisoare adresată Secretarului de Stat portughez, de la Direcția Generală a Ministerului Afacerilor Externe din Lisabona după

² *Ibidem*

³ *Ibidem*, f. 2

⁴ *Ibidem*, CX 137, Serie A, nr. 42, Confidențial, Raport, 3 iunie 1920, f. 2

⁵ *Ibidem*, f. 4

⁶ *Ibidem*, Serie A, Notă verbală trimisă de Martinho de Brederode către MAE Lisabona, București, Confidențial, 2 februarie 1920

⁷ *Ibidem*

⁸ *Ibidem*, Serie B, nr. 25, Lisabona, Confidențial și rezervat, Notă verbală emisă de Martinho de Brederode în timpul concediului său de odihnă prelungit din toamna lui 1920 și până la 11 iunie 1921, 3 aprilie 1921

numeroasele transferuri succesive Paris-Roma, Roma-Paris, Roma-București, completate de neajunsurile războiului. Acum, la București, era nevoit să se împrumute de la prieteni⁹.

Ziarele vremii, *Universul*, *Le progres*, *L'Indépendance de la Roumanie*, comentau cu acuitate repercusiunile creșterii prețurilor asupra salariilor funcționarilor de stat din România. Numeroasele măsuri promise s-au materializat abia în 1922, potrivit notițelor lui Martinho de Brederode¹⁰. Criza postbelică, care a afectat atât de profund România, a degenerat nemulțumiri și în rândul diplomaților aflați în misiune la București. Aceștia din urmă cereau creșteri salariale, absolut necesare, datorită augmentării prețurilor la nivel național, european și chiar mondial. Într-un raport al său, Brederode vorbea despre un proiect, redactat în acest sens și semnat de toți ambasadorii, cel puțin de cei de la București. „Vorbind propriu-zis despre Legația care mi-a fost încredințată trebuie să spun excelenței Voastre că dotarea actuală a acesteia este categoric inferioară cheltuielilor la care reprezentarea țării noastre aici mă obligă. Viața în București este scumpă, dublu comparabil cu Lisabona”¹¹.

Îngrijorat și în privința salariului său, *extrem de mic*, care adeseori întârzia să apară, ministrul portughez scria: „dacă leul va ajunge francul, cum eu am 172 de lire pe lună, voi avea cam 4200 lei, prin urmare după plata chiriei, voi mai rămâne cu 1200 lei. Cu informațiile pe care le am, viața aici va deveni încă și mai scumpă. Nu poți lua prânzul la un restaurant cu mai puțin de 100 de lei. Un costum din cele mai ieftine costă 3500 de lei (700 de escudo)”¹².

Problemele întâmpinate l-au făcut pe Martinho de Brederode să nu agreeze noua sa misiune diplomatică. Starea de disconfort inițială i-a fost sporită și de temperaturile scăzute, specifice iernilor grele din România, cu care nu era obișnuit. Primul concediu care i-a oferit posibilitatea de a se întoarce în Portugalia, a fost în noiembrie 1920. Diversele probleme personale, lipsurile materiale, drumurile europene și haosul general nu i-au permis întoarcerea în Portugalia decât la începutul anului 1921, în februarie. Planificat pentru două luni, concediul său la Lisabona s-a prelungit. A petrecut alături de familie toată primăvara, propunându-și întoarcerea la București în mai 1921. Plecarea însă spre București prin Paris, stabilită inițial pentru 22 mai 1921, a fost din nou amânată din motive de sănătate¹³. S-a întors abia la sfârșitul lui iunie 1921¹⁴.

După întregirea statului național român în 1918, sectorul transporturilor și comunicațiilor, absolut necesar în reluarea mersului firesc al lucrurilor, s-a dovedit a fi una dintre cele mai spinoase probleme cu care se confrunta România, abordată frecvent și de Martinho de Brederode în Rapoartele expediate Ministerul Afacerilor Străine de la Lisabona. Acesta scria: „Viața cotidiană a populației din orașe se lovea de dificultăți acute, iar autoritățile municipale bazându-se pe intervențiile făcute la timp pe lângă

⁹ *Ibidem*, Serie A, nr. 23, Scrisoare adresată Secretarului de Stat portughez, de la Direcția Generală a Ministerului Afacerilor Externe din Lisabona, de către diplomatul portughez, 2 februarie 1920

¹⁰ *Ibidem*, Serie A, nr. 40, Raport Martinho de Brederode, 25 august 1922

¹¹ *Ibidem*

¹² *Ibidem*, Serie A, nr. 6, Notă diplomatică, 12 ianuarie 1920

¹³ O entorsă la piciorul stâng, dovedită cu certificat medical este cauza reală a imposibilității sale de deplasare până la București. Vezi: *ibidem*, 21 mai 1921.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 49, Notă verbală emisă de Martinho de Brederode către Ministerul Afacerilor Străine de la Lisabona, 2 iunie 1921, f. 1.

autoritățile centrale și pe lângă subsecretariatul de stat, sperau să fie luate măsuri serioase, pentru a permite municipalității să aprovizioneze [populația] cu făină, legume, cărbuni pentru foc și petrol. Ori, instituția care se ocupă de trenurile care fac naveta puse la dispoziția populației, a făcut și mai grea sarcina autorităților în privința combustibilului și alimentelor, care ar putea duce la o situație de fapt ce ar putea avea consecințe grave pentru țară. S-a ajuns la suspendarea întregii activități în ateliere și industrie, din cauza lipsei de combustibil și a lipsei pâinii¹⁵.

Toate acestea au dat multă bătaie de cap guvernării Averescu. „Responsabilitatea guvernării actuale este cu atât mai mare cu cât a câștigat o campanie și trebuie să servească interesele profitorilor și speculatorilor”¹⁶, iar „interesele imediate ale unei populații pe care iarna o găsește fără pâine, combustibil și petrol”¹⁷, trebuie puse pe planul doi. „Și dacă adăugăm acestui sumbru tablou faptul că odată cu primul frig costul vieții crește, putem ușor să ne dăm seama de criza din cauza căreia toată lumea va suferi în România în anul de grație 1920 sub un regim de ordine, care se bucura de o mare popularitate și care era animat de cea mai înaltă sollicitudine în privința tuturor claselor sociale. Sub regimul marilor reforme și al egalității sociale, vom avea un colegiu unic al privării și al suferinței”, consemna diplomatul portughez¹⁸.

Din rapoartele sale, aflăm că făina de grâu lipsea cu desăvârșire la sfârșitul lui decembrie 1919 și se preconiza că, până la sfârșitul lui februarie, în cel mai bun caz, situația nu avea să fie remediată¹⁹. „Și viața este scumpă și lipsesc de toate, inclusiv lemnele, care aici sunt indispensabile pentru încălzire iarna”. Toate acestea se întâmplau și datorită lipsei transporturilor, „chiar dacă România era bogată în păduri”, contura situația, ministrul Portugaliei. În Bucureștiul aceluia moment, lemnele se vindeau cu 400-600 franci tona, prețuri superioare chiar și celor existente la Londra²⁰.

Nemulțumirea populației cu privire la situația din România își făcea simțită prezența. „Sunt numeroase greve, între ele și greva tipografilor, nota Brederode. Sunt 10-12 zile de când se imprimă și se vând numai ziare socialiste. S-a ajuns chiar și la conflicte în stradă. Numeroase persoane au fost rănite, însă intervenția poliției a pus capăt situației”²¹.

La 27 decembrie 1919, ministrul Portugaliei la București, relua problema transporturilor, principala cauză a stagnării evoluției relațiilor comerciale româno-portugheze. Despre acestea, diplomatul portughez spunea că „aici nu funcționează de 15 zile. Este grevă generală. Acum trei zile Compania a încercat să le pună din nou în circulație, dar au izbucnit conflicte armate, soldate cu câțiva răniți și tramvaiele au încetat din nou să mai străbată străzile Bucureștilor”²². Agitația de pe străzile capitalei crea impresia izbucnirii unui nou război. „50% din funcționarii de la gaz și electricitate au declarat grevă [...]”. Deja era extrem de dificilă viața în București. Acum e și mai

¹⁵ ADMAE, Lisabona, *Fond: Relações políticas Romenia – Portugal (Relații politice România Portugalia)*, P.3, M 138-139 (1918-1922), Serie A, nr. 82, București, 12 iulie 1920, f. 2.

¹⁶ Idem, *Fond: Legação de Portugal em Bucateste*, CX 134, Serie B, nr. 75, București, Raport Martinho de Brederode, Confidențial, 6 noi 1920, f. 3.

¹⁷ *Ibidem*, f. 2

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ *Ibidem*, Serie A, nr. 8, 23 decembrie 1919, f. 3.

²⁰ *Ibidem*, f. 3-4

²¹ *Ibidem*, f. 8

²² *Ibidem*, 27 decembrie 1919, f. 2; Arhivele Statului din București, Dosar Portugalia, Rola 15, cadrul 133, f. 15.

grea. Din cauza scumpirii petrolului, lumânările din ceară s-au vândut cu repeziciune și au rămas acestea de proastă calitate, mai mici, care costă (mult, dacă ținem cont de raportul preț – calitate) de la 2 lei și 50 de bani la 3 lei”²³. Într-un alt raport scria: „viața aici este mai scumpă sub toate aspectele ei decât la Londra și decât în oricare altă capitală din Europa. Birocrația sabotează totul și e controlată aproape în întregime de Partidul Liberal, care este interesat ca noul guvern să nu reușească să pună lucrurile pe drumul lor”²⁴.

Interesat în mod special de problema comunicațiilor din România, Martinho de Brederode subliniază, de asemenea, în corespondența sa diplomatică „greva parțială din atelierele căilor ferate, unde, în prezent, mai lucrează doar 20% din muncitori”²⁵. Poziția și rolul cel mai important în sistemul transporturilor și comunicațiilor aparțineau căilor ferate. Regia căilor ferate Române cuprindea, ca proprietate și gestiune de stat, aproape totalitatea drumurilor de fier din țară. De asemenea, statului îi aparținea și ramura de telegrafie, telefonie, poștă și radio, precum și compania de aviație civilă, societățile de navigație fluvială și maritimă, aflate în aceeași situație cu căile ferate. Cu referire la acestea, Martinho de Brederode scria: „Sunt deja 14 zile de când nu primesc nici vești, nici ziare din Portugalia, nici din Franța. E posibil să fie și acolo greve, care împiedică să ajungă informațiile la mine, uneori mai mult de 15 zile până la o lună. Apoi sosesc atât de multe, și cu toate acestea mereu îmi lipsesc cărți și jurnale, care probabil se rătăcesc. Mă simt aici mai departe de Portugalia decât atunci când eram în Pechin, unde primeam mai repede scrisori și ziare din Lisabona, în 16-20 de zile, deși distanța este incomparabil mai mare [...]”²⁶.

În relații apropiate cu conducerea Poștei Române, Martinho de Brederode a mizat adesea pe favorurile personale ale acestora. „Chiar dacă sunt prietenul Domnului Pitulescu, Directorul General al Poștelor, Telegrafului și Telefonului, nu primesc la timp telegramele și uneori deloc”²⁷. Din corespondența sa aflăm: „Deja de trei ori i-am cerut directorului adjunct al poștei [române] să deschidă sacul [cu corespondența] de la Paris, unde este inclus și sacul cu corespondența din Portugalia. Mi-a promis că va face asta (aici promisiunile nu înseamnă nimic) și apoi s-a scuzat spunând că soldații care trebuie să facă acest serviciu, când văd vreo scrisoare mai voluminoasă o fură imediat, imaginându-și că acolo se află bani sau valori. Așadar, cum PTT s-a dovedit a fi intransigent și cum în soldați nu se poate avea încredere, sacii poștali nu se deschid și stau aici opt zile absolut izolați”²⁸.

La 15 mai 1920 diplomatul portughez consemna în corespondența sa oficială cu Lisabona problemele existente în serviciul poștal din Europa. „Continuă să existe greve izolate în toată Europa [...]”²⁹. „Acum câteva zile *Smiflon*³⁰ a fost atacat de greviști și probabil că acesta este motivul pentru care nu am primit corespondența

²³ *Ibidem*, f. 4

²⁴ Idem, *Fond: Relações políticas Romenia – Portugal*, P. 3, M 138-139 (1918-1922), Serie A, nr. 9, 23 ian 1920, f. 4

²⁵ *Ibidem*, f. 2

²⁶ *Ibidem*, f. 4

²⁷ Idem, *Fond: Legação de Portugal em Bucareste*, Pasta Pessoal Martinho de Brederode, nr. 75, Confidențial, București, 16 iunie 1920

²⁸ Idem, *Fond: Relações políticas Romenia – Portugal*, P.3, M 138-139 (1918-1922), Serie A, nr. 9, 23 ian. 1920, f. 5

²⁹ *Ibidem*, 15 mai 1920

³⁰ Deducem din context că este vorba de un servici poștal funcțional la nivel european (n.n.).

[...]”³¹. „Suntem în 16 iulie și nu am primit încă salariul nici pe mai. Presupun că banii au plecat de acolo. Am primit în schimb niște ziare din 4 iunie 1920”³², informa Lisabona. Din ziarele londoneze obținute prin intermediul diplomaților Angliei la București și franceze, obținute de la Legația Portugaliei de la Paris, a aflat că „în Italia nu este lăsată să treacă corespondența dinspre Franța spre România [...]”³³. Ieri mi-a spus Însărcinatul cu Afaceri al Angliei că este foarte indignat de atitudinea noului coleg italian de la București, care manifestă o politică schimbată, favorabilă Germaniei, și care vrea să atragă și România în această direcție”³⁴. Pentru a echilibra situația, ministrul Franței la București a făcut o declarație oficială „care asigura România de simpatia Franței”³⁵.

Problema căilor de comunicație continuă să fie la fel de stringentă. O nouă grevă a izbucnit la PTT, unde potrivit lui Brederode era „o adevărată anarhie [...]”. „Pitulescu a demisionat”³⁶. La 19 iulie 1920, preciza: „Sunt 15 zile de când nu am primit nici vești, nici ziare despre greva de acolo [din Portugalia], care probabil nu s-a rezolvat. Sunt complet izolat de țara mea, fără să știu ce trebuie să fac”³⁷. La 20 iulie 1920, într-o telegramă pe care o trimisese deja de mult timp la Lisabona și la care nu a avea răspuns, a dedus că nu a ajuns. A invocat din nou „groaznicul sistem poștal și telegrafic internațional”³⁸ și dă exemplul cu scrisoarea fratelui său care fusese oprită la Budapesta, reexpediată cu greu de unguri și care a mai întârziat încă vreo 9 zile până la București – vezi când s-a semnat tratatul internațional PTT. Problemele dintre România și Ungaria făceau să întârzie documentele.

Gazetele apărute în diverse momente și locuri, au constituit recipientul în care au fermentat toate marile idei, dar și mijlocul cel mai potrivit care reflecta numeroasele viziuni existente asupra realității. În primii ani ai misiunii sale de la București, Martinho de Brederode abia se acomoda cu limba română. Vorbitor excelent de franceză, citea în special ziarele bucureștene de limbă franceză. În ianuarie 1920, atașa Raportului său un articol din *Le Progres* care descria haosul economic din România și problema grevelor și a creșterii prețurilor care continua să persiste. „Sous le rapport de la vie chère nous détenons le record parmi tous les pays d’Europe: un record qui est une méritant calamité”³⁹.

Complicațiilor din societatea românească li s-au adăugat și pesta (ciuma) asiatică, o boală comună Evului Mediu, care a produs panică în rândul populației după spusele diplomatului portughez. Departamentul de Interior a decis interzicerea intrării în România a călătorilor de proveniență turco-asiatică, începând cu data de 4 decembrie 1919, prin portul Constanța⁴⁰. Asemenea tuturor misiunilor diplomatice din

³¹ Idem, *Fond: Legação de Portugal em Bucareste*, Pasta Pessoal Martinho de Brederode, nr. 25, 15 mai 1920

³² *Ibidem*

³³ *Ibidem*, Serie A, nr. 61, București, Raport Martinho de Brederode, Confidențial și rezervat, 5 iulie 1920, f. 2

³⁴ *Ibidem*, f. 3

³⁵ *Ibidem*, nr. 62, 5 iulie 1920

³⁶ *Ibidem*, nr. 81, București, Confidențial, 10 iulie 1920

³⁷ *Ibidem*, nr. 88, București, 19 iulie 1920

³⁸ *Ibidem*, nr. 90, București, Confidențial, 20 iulie 1920

³⁹ *Ibidem*, CX 134, nr. 28, în anexa Raportului lui Martinho de Brederode din 31 decembrie 1920, ce cuprinde un articol din ziarul *Le Progres*, 29 decembrie 1920

⁴⁰ *Ibidem*, Serie B, nr. 1, 13 decembrie 1919, f. 2

capitala României, Legația Portugaliei a primit o notă verbală care avertiza în privința pestei și a faptului că intrarea străinilor prin porturile de la mare, era momentan interzisă. Aceștia trebuiau să rămână în carantină cel puțin 10 zile la Constanța, pentru a nu fi pusă în pericol populația băștinașă⁴¹. La 7 ianuarie 1920, Brederode informa Ministerul Afacerilor Străine din Lisabona că au fost publicate în *Monitorul Oficial*, „formalitățile solicitate pentru admiterea sau ieșirea străinilor”⁴². La 12 ianuarie 1920, Martinho de Brederode continua să trimită informații despre apariția ciumei bubonice în România, subliniind interdicția completă de a intra în România pe la frontierele dinspre Bucovina sau Basarabia⁴³. „Boala a fost descoperită la Est de Hotin, întoarcerea în Bucovina și Basarabia interzisă. Plecarea spre Polonia este permisă, dar fără drept de întoarcere. Toate repatrierile de prizonieri sunt suspendate, până la noi ordine”⁴⁴.

Din 30 ianuarie 1920, intrarea în România a călătorilor și negustorilor de la Constantinopol se face doar prin porturile Constanța și Sulina, din cauza ciumei. Vor rămâne aici unde se vor afla sub supraveghere medicală timp de 10 zile. Intrarea oricărui grup de emigranți este categoric interzisă”⁴⁵.

⁴¹ *Ibidem*, f. 3

⁴² *Ibidem*, Serie A, nr. 19, 7 ianuarie 1920, f. 1; *Monitorul Oficial*, 1920, 2 ianuarie, p. 2, articolul *Controlul străinilor*

⁴³ *Ibidem*, Serie B, nr. 4, Notă diplomatică, 12 ianuarie 1920

⁴⁴ *Ibidem*, Serie A, nr. 34, Notă diplomatică, 8 ianuarie 1920

⁴⁵ *Ibidem*, Serie B, nr.9, Raport Martinho de Brederode, 20 februarie 1920

Politica externă a României democrat-populare de la obediență față de Moscova la demnitate națională (1958-1968)

Mihai D. DRECIN

The Foreign Policy of the Democrat-Popular Romania from Obedience towards Moscow to National Dignity (1958-1968)

Abstract. *Based on the central press and, partially, on the one from Oradea, the author inventories the diplomatic actions of the regimes of Gheorghe Gheorghiu-Dej and Nicolae Ceaușescu who, in the international conjuncture make efforts to give up the obedient policy towards Moscow and to inaugurate a diplomacy through which Romania could impose again its traditional personality. By acting within the Balkan diplomacy, in the UNO, the newly formed "Third World", that is, the Romanian diplomacy joins the triangle of the Big Powers of that moment: Moscow-Washington-Pekin. After its success with the withdrawal of the Soviet troops from Romania (1958), Romania faces the USSR by the 1964 Declaration of Independence and its refusal to intervene with military forces during the "Prague Spring".*

Keywords: *diplomatic actions, international relations, foreign policy, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Nicolae Ceaușescu*

Din cei 45 de ani de comunism în România am ales doar un deceniu din evoluția politicii noastre externe, între momentul retragerii trupelor sovietice (iunie-iulie 1958) și condamnarea de către București a invadării Cehoslovaciei de către trupele Tratatului de la Varșovia, mai puțin armata română. Este o perioadă foarte interesantă, dinamică, gândită cu mult rafinament, transpusă în practică în maniera „pașilor mărunți”, printr-o pendulare între Est și Vest, valorificând la maximum elementele nou apărute în sistemul relațiilor internaționale, atât în sfera lumii capitaliste, cât și în „lagărul socialist”. Astfel, s-a reușit să se depășească faza de obediență față de Moscova a diplomației românești, care își reimpune personalitatea tradițională în relațiile internaționale, tot mai mult afirmându-se interesele naționale, chiar dacă îmbrăcate în haina indispensabilului internaționalism proletar de sorginte marxist-leninistă¹.

Acest melanj între apărarea intereselor proletariatului internațional și afirmarea intereselor naționale ale clasei muncitoare are o explicație particulară în cazul liderilor comuniști români. Imediat după 23 august 1944, în conducerea Partidului Comunist din România, apoi a partidului unic al clasei muncitoare – Partidul Muncitoresc Român (1948), se regăsesc două mari grupări de activiști². Cominterniștii veniți din exil de la

¹ Vezi tratarea într-o primă formă a problematicii, cu constrângerile cerute la cea vreme de cenzura regimului comunist, în: Mihai Drecin, „Considerații asupra reimpunerii personalității României în viața politică externă în deceniul 1955-1964”, în *Lucrări Științifice*, Oradea, Seria B, Istorie, 1978-1979, p. 225-239

² Titu Georgescu, *România între Yalta și Malta*, Editura Casa de editură și presă „Șansa S.R.L.”, București, 1993, p. 31

Moscova, având ca lider incontestabil pe „mic-burgheza” Ana Pauker³, în care predominau neromânii, respectiv comuniștii care din 1933-1934 au stat în închisorile din România și nu și-au făcut stagiul de îndoctrinare politică la Moscova, în marea lor majoritate români, care-l recunoșteau ca lider pe „ceferistul” Gheorghe Gheorghiu-Dej⁴. Desigur, nici una dintre aceste grupări nu era sută la sută omogenă din punct de vedere a originii etnice, sociale, cu sau fără stagiul de îndoctrinare politică făcut la Moscova de către membrii lor. Două elemente îi uneau și îi dezbinau, totodată: doctrina marxist-leninistă, completată cu contribuția teoretică și practică a lui Stalin – chiar supraevaluată față de a înaintașilor săi, respectiv lupta pentru puterea supremă în partid. A nu-ți declara și respecta loialitatea față de „învățătura” lui Marx, Engels, Lenin și Stalin era un fel de „lèse-majesté”, ce atrăgea excluderea din partid, pierderea șansei de a conduce și a privilegiilor materiale ce decurgeau automat din această condiție. Câștigarea suportului politic popular, pe lângă reforme în favoarea celor săraci, cerea, însă, revigorarea sentimentului național, reabilitatea istoriei românilor, pe care Moscova și cominterniștii ei le-au terfelit prin omisiuni și reinterpretări mincinoase. Dacă doctrina comunistă era credibilă în discursul oricărui membru de partid, indiferent de etnie, apelul la demnitatea națională nu putea fi decât apanajul comunistului român. Chiar dacă în mentalul nostru s-a încetățenit ideea potrivit căreia doar Lucrațiu Pătrășcanu a avut curajul în anii 1945-47, să-și afirme sentimentele naționale prin celebrele cuvinte „Înainte de a fi comunist sunt român”, rostite la Cluj și în alte câteva împrejurări⁵, mai puțin se știe că și Gheorghe Gheorghiu-Dej a avut prin 1945 câteva declarații în același sens⁶, chiar dacă mai voalat formulate, aruncând vina atât pe naționalitatea maghiară cât și pe români. Dacă Pătrășcanu a perseverat pe această linie, Dej a înțeles că momentul afirmării sentimentului și intereselor naționale încă nu a sosit, punând surdina pornirilor sale interioare, amânându-le pentru mai târziu.

Cu viclenia și duritatea de rigoare, Gheorghiu-Dej reușește treptat, în etape, să-și înlăture concurenții la funcția de șef al partidului și implicit al statului democrat-popular. După grupul Ana Pauker – Vasile Luca – Teohari Georgescu (1952), asasinarea lui Lucrețiu Pătrășcanu (1954) și marginalizarea lui Miron Constantinescu – Iosif Chișinevski (1957)⁷ – în 1958 Dej se simțea stăpân pe putere în România vremii. Între timp, după moartea lui Stalin, noua conducere sovietică reprezentată de H.S. Hrusciov (septembrie 1953) – Gh. M. Malencov – N.A. Bulgarin declanșează un

³ Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, Editura Polirom, Iași, 2002; Marius Mircu, *Dosar Ana Pauker*, ediție alcătuită de Mihai Stoian, cu consimțământul autorului, Editura „Gutenberg – Casa Cărții”, București, 1991

⁴ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Scurtă biografie*, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1948, p. 8-9

⁵ Mihai Drecin, „Iunie 1945. O filă din activitatea și ideile lui Lucrețiu Pătrășcanu”, în *Lucrări științifice*, Seria: Istorie – Științe sociale – Educație fizică, Oradea, 1974, p. 52-54; Anton Rațiu, *Cumplita odissea a grupului Lucrețiu Pătrășcanu. Adevăruri dureroase*, vol. II, Editura Gestiunea, București, 1996, p. 10-12; Florin Constantiniu, *P.C.R., Pătrășcanu și Transilvania (1945-1946)*, Editura Enciclopedică, București, 2001

⁶ Stephen Fisher-Galați, *The New Rumania. From People's Democracy to Socialist Republic*, Cambridge, 1967; Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, Editura Partidului Muncitoresc Român, București, 1951, p. 31-32

⁷ Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, ediția a II-a Editura Alfa, București, 1996, p. 41-66, 72-102, 171-215

proces timid de detensionare a raporturilor politice Est – Vest. Teoretizarea principiului „coexistenței pașnice” între sistemele social-economice și politic capitalist și socialist, denunțarea crimelor stalinismului în U.R.S.S. și un început de reformare a politicii interne (1958)⁸ – au creat condiții pentru rediscutarea „raporturilor frățești” româno-sovietice.

„Cheia de boltă” a reintegrării României în diplomația europeană și mondială prin valorificarea tradițiilor interbelice, chiar dacă într-o haină doctrinară nouă, socialistă, a fost reevaluarea raporturilor cu U.R.S.S. în toate planurile vieții curente. În acest sens s-a folosit frazeologia clasică vehiculată la nivelul tuturor țărilor socialiste din sistem, atât în raporturile bilaterale cât și multilaterale. Toate discuțiile și înțelegerile se purtau și încheiau cu scopul „întăririi continue a prieteniei și colaborării dintre Uniunea Sovietică și celelalte țări socialiste”. Până în 1956, România oferise U.R.S.S. numai dovezi de loialitate, respectând cu exactitate planul comun, fixat încă în 7 martie 1945, de comunizare a României⁹. În continuare, Dej, la Conferința Kominternului de la București, din iulie 1949, a dat glas ideilor lui Stalin de denunțare a lui Tito ca deviaționist de la doctrina marxist-leninistă. Urmează ruperea relațiilor diplomatice cu Iugoslavia și deportarea în Bărăgan a sârbilor ce locuiau la granița cu Iugoslavia¹⁰.

Unul dintre cele mai frumoase orașe, situat în inima țării, Brașovul, și regiunea a cărei capitală era, sunt botezate cu numele generalisimului Stalin. Numele „părintelui popoarelor” va fi inscripționat printr-un aranjament cu brazi tineri pe un munte din preajma orașului, vizibil de la mare depărtare pentru orice călător ce se apropie de oraș. Epurarea din conducerea partidului, în 1952, a trioului Pauker – Luca – Georgescu, se încadra în obsesia lui Stalin de a scăpa de „deviaționiștii” din toate țările satelite, mai ales de cei de origine evreiască¹¹. Sediul Kominform-ului va fi fixat la București, unde acesta își va desfășura activitatea până la autodizolvarea din 1957¹². Cunoscând pasiunea lui Stalin pentru construirea de canale gen Volga – Don, Moscova – Volga – Marea Albă, Moscova – Volga – Marea Baltică, la începutul anilor '50, Dej inaugurează construirea canalului Dunăre – Marea Neagră, care devine mormântul câtorva zeci de mii de oponenți ai regimului comunist¹³.

Destinderea politică internă din U.R.S.S. a anilor 1953-54, imediat după moartea lui Stalin, își găsește ecou în România. În 1954-55, o parte a deținuților politici, am zice din rândurile doi-trei ca importanță, sunt eliberați și integrați în

⁸ Michel Laran, *Russie – U.R.S.S. 1870-1970*, Masson et Cie, Editeurs 120, Paris VIe, 1973, p. 252-258

⁹ Florin Constantiniu, Mihail E. Ionescu, „Planul sovietic de comunizare a României (martie 1945)”, în *Revista istorică*, București, nr. 7-8/1993, p. 657-661

¹⁰ Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p. 512

¹¹ *Ibidem*, p. 512-513

¹² „Biroul informativ” sau „Kominform” (5 octombrie 1947 – 17 aprilie 1956) – organism politic menit a asigura legătura între principalele partide politice comuniste și muncitorești la nivel mondial, sub conducerea directă a Partidului Comunist al U.R.S.S.

¹³ Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 503

muncă, chiar dacă intelectualii pe posturi mult sub nivelul pregătirii lor profesionale¹⁴. În sfârșit, în timpul revoluției anticomuniste din Ungaria, chiar dacă regimul Dej nu a intervenit cu armata proprie, s-a implicat în gestionarea realităților politice din țara vecină și a luat măsuri dure împotriva românilor care și-au manifestat simpatia și solidaritatea cu revoluționarii din Ungaria¹⁵. Vizitele oficiale și neoficiale ale lui Hrușciov în România, mai ales la celebrele vânători de urși carpațini¹⁶, unde liderul sovietic se manifesta ca un adevărat stăpân, atenția tovărășească și prietenească cu care era înconjurat de liderii români, erau alte mostre de obediență din partea Bucureștilor anilor 1954-58, care l-au convins pe liderul de la Moscova despre loialitatea indiscutabilă a lui Dej și a României.

Pe acest fond de realități se bazează decizia U.R.S.S. de a-și retrage, în iunie 1958, toate trupele din România. Discuțiile debutează încă în 1955, urmând mai multe etape între 1957-58¹⁷. Fără să minimalizăm explicațiile și interpretările unor istorici străini și români, care plasează evenimentul între meritele politicii externe a U.R.S.S., trebuie să acceptăm că fără trupele de ocupație sovietice, în următorii ani, comuniștii români vor putea trece, atât pe plan extern cât și intern, de la o politică națională prudentă la una tot mai îndrăznească, o posibilă afirmare a independenței față de Kremlin.

La scurtă vreme după părăsirea teritoriului românesc de trupele sovietice și începerea „repatrierii” consilierilor care împânzeau toate structurile administrative, militare și economice ale țării, regimul Dej consideră că a sosit momentul sărbătoririi unui eveniment crucial din istoria plămădirii statului modern român. Este vorba de aniversarea a o sută de ani de la Unirea Principatelor sub domnitorul Alexandru Ioan Cuza. În acest sens, conducerea partidului și statului dau o „Hotărâre” cu impact deosebit asupra națiunii¹⁸. Mai ales tinerii, studenții din București, Iași și Cluj, participă la manifestări spontane care depășesc cadrele gândite de regimul comunist. Studiile și conferințele istoricilor publicate și susținute cu acest prilej, scoteau în evidență că realizarea Unirii de la 1859 este rezultatul voinței românilor, împotriva presiunilor marilor „imperii” din jur. Cum Rusia era și la vremea aceea vecina noastră, anume acuze putea să-i fie transmise și ei. Frica de a fi atenționat că nu este în stare să mențină liniștea în țară cu propriile forțe, dorința de a arăta „marelui prieten de la Răsărit” că socialismul este puternic înrădăcinat în România și nu este în pericol,

¹⁴ Prof. univ. dr. Victor Jinga, fost lider al P.N.Ț, este unul din zecile de mii de cazuri de intelectuali eliberați în 1953-54 și rearestați în 1958-59. Vezi: Victor Jinga, *Însemnări*, în mss., p. 32. O copie xerox se află în posesia noastră.

¹⁵ Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 518-521

¹⁶ Până la desecretizarea tuturor documentelor create de instituțiile regimului comunist nu vom cunoaște date exacte despre vizitele neoficiale ale liderilor comuniști români în alte țări, respectiv ale unor lideri străini în România, decât eventual din memoriile publicate ale unora dintre ei

¹⁷ *** , *România. Retragerea trupelor sovietice. 1958*, coordonator: Ioan Scurtu, Editura Didactică și Pedagogică, R.A., București, 1996

¹⁸ Vezi „Hotărârea Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român și a Consiliului de Miniștri privind sărbătorirea Centenarului Unirii Țărilor Române”, în *Studii, revistă de istorie*, București, nr. 1/1959, p. 5-6; *Scânteia*, București, 24.I.1959, p. 1-4, 25.I.1959, p. 1-4

determină pe Gheorghiu-Dej să declanșeze în 1958-59 un nou val de arestări politice, un ultim gest de obediență pro-sovietică¹⁹.

* *

*

În toată perioada pe care o analizăm, relațiile cu țările socialiste au stat în prim-planul politicii externe românești. La baza convorbirilor, renegocierii și semnării tratatelor bilaterale cu Ungaria, Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, R.D. Vietnam, China, R.P.D. Coreeană, Mongolia, Cuba²⁰ din ultimii ani ai regimului Dej (1958-64) au stat principiile enunțate în „Declarația guvernului U.R.S.S.” din 30 octombrie 1956 cu privire la bazele dezvoltării și întăririi continue a prieteniei și colaborării dintre Uniunea Sovietică și celelalte țări socialiste. Este vorba de „relații politice și economice reciproc avantajoase și legături culturale pe baza principiilor deplinei egalități în drepturi, respectării inviolabilității teritoriale, independenței și suveranității de stat și neamestecului în treburile interne”²¹. Formulate exact și complet, aceste principii vor fi îmbrățișate de diplomația română, reiterate întotdeauna când U.R.S.S. va încerca să le încalce.

România va participa la toate întrunirile organismelor economice și militare create la nivelul țărilor socialiste. Este vorba de CAER, Tratatul de la Varșovia, Banca Internațională pentru Cooperare Economică²². Diplomația română dă expresie dorințelor de menținere a păcii în lume, dezarmării generale și nucleare, reglementării statului Berlinului Occidental, renunțării la forță în rezolvarea litigiilor teritoriale și a problemelor de frontieră, condamnă intervențiile militare ale S.U.A. în Liban (1958) și Cuba (atacul de la Playa Giron – 1961), provocările militare împotriva R.P. Chineze (1958), acțiunea de spionaj împotriva U.R.S.S. prin avionul U2 doborât de rachetele sovietice (1960), intervenția militară a Angliei în Orientul Apropiat și Mijlociu (Iordania - 1958)²³.

Atitudinile tot mai autoritare ale liderului sovietic N.S. Hrusciiov, din ultimii săi ani în fruntea U.R.S.S., determină reacții tot mai hotărâte din partea României. O mostră în acest sens îl constituie respingerea „Planului Valev”, lansat în primăvara anului 1964 de universitarul sovietic de origine bulgară. Cadru didactic la Facultatea de Geografie a Universității „Lomonosov” din Moscova, titular al cursului de „Geografie economică a țărilor socialiste”, acesta propune o integrare economică supranațională prin crearea unui raion economic, în fond agricol, compus din o parte a Câmpiei Ruse (U.R.S.S.), Câmpia Română (România) și Podișul Balcanic (Bulgaria). La baza acestui proiect, argumenta autorul, ar sta eficiența economică. Conducerea de partid și de stat de la București refuză „Planul” considerând că el insinuează o orientare a economiei țării spre agricultură, refuzându-ne accelerarea industrializării țării. În plus, în situația în care 2/3 din suprafața raionului agricol propus aparținea României, se leza principiul

¹⁹ Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 522-525

²⁰ Cristian Popișteanu, *Cronologie politico-administrativă 1944-1974*, Editura Politică, București, 1976, p. 133, 134, 135, 138, 156, 160, 161

²¹ *Ibidem*, p. 126. Între 26 noiembrie – 3 decembrie 1956, la Moscova au loc tratative sovieto-române la nivel guvernamental pe baza principiilor amintite mai sus.

²² *Ibidem*, p. 135, 136, 141

²³ *Ibidem*, p. 136, 137, 138, 142, 158. Vezi și ***, *Politica externă a României. Dicționar cronologic*, coordonatori Ion Calafeteanu, Cristian Popișteanu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986 (în continuare *Politica externă...*), p. 267, 268, 269.

unității, independenței și suveranității statului²⁴. Dezbătut pe larg în presa vremii, în organizațiile de partid și sindicat, în mediul universitar – respingerea „Planului Valev” a fost receptată ca o nouă dovadă a dorinței României de a se delimita de Moscova, chiar dacă nu și de opțiunea politică socialistă.

Un moment deosebit în evoluția diplomației românești l-a constituit implicarea Bucureștilor în atenuarea polemicii sovieto-chineze, declanșat încă în 1959, ca urmare a nerespectării de către Hrusciiov a angajamentul de a oferi asistență științifică și tehnică Chinei pentru a-și dezvolta cercetările nucleare proprii. După mai multe consultări ale conducerilor sovietică și chineză, de către o delegație de partid și de stat românească, în cadrul Plenarei lărgite a Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, din 15-22 aprilie 1964, se discută și aprobă „Declarația cu privire la poziția P.M.R. în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale”. Documentul, cu ecou imediat în plan intern și internațional, nu făcea altceva decât să reiterea principiile de înțelegere, solidaritate și colaborare pe care trebuiau să le cultive și consolideze partidele comuniste în vederea afirmării ideologiei marxist-leniniste, a victoriei socialismului în lume²⁵. Lăsând la o parte frazeologia tipică propagandei comuniste era clar că România găsisese și valorificase momentul politic care să o ridice în ochii partidelor frățești și să obțină bunăvoința și sprijinul Chinei, o mare putere demografică și militară, lansată într-un proces de dezvoltare și modernizare economică cu bătaie lungă. Pekinul devenise pentru diplomația română un nou pol de putere mondial, la care putea apela dacă Moscova își va manifesta sentimente mai puțin amicale față de București.

Impunerea lui Nicolae Ceaușescu în fruntea Partidului Comunist (1965), mai apoi a Consiliului de Stat (9 decembrie 1967) și a nou creatului Front al Unității Socialiste (25 octombrie 1968), a accelerat și dezvoltat relațiile cu „țările surori”.

U.R.S.S. rămâne aparent vecinul cel mai de preț, recunoscut în continuare ca model al construirii socialismului și comunismului. Ca urmare, prima vizită oficială în străinătate a lui Nicolae Ceaușescu, după alegerea ca secretar-general la Congresul din iulie 1965, a fost în U.R.S.S. (3-11 septembrie). La Moscova era de aproape un an un nou lider politic în persoana lui Leonid Ilici Brejnev, care-l înlocuise „la cerere” pe N.S. Hrusciiov, pensionat cu 100 de ruble/lună²⁶.

O inventariere cantitativă a întâlnirilor oficiale pe care Nicolae Ceaușescu și apropiații săi colaboratori le au cu principalii lideri și colaboratorii acestora din țările comuniste ne prezintă următorul tablou:

Cu U.R.S.S. înregistrăm 15 întâlniri, dintre care: patru vizite ale lui Ceaușescu la Moscova (3-11 septembrie 1965, 17-22 octombrie 1966, 17-18 martie 1967, 14-15 decembrie 1967); o vizită a lui L.I. Brejnev la București (10-13 septembrie 1967); patru întâlniri la București, Moscova și Sofia pe linia Tratatului de la Varșovia și CAER (4-6 iulie și 7 iulie 1966, 9 iunie 1967, 6-7 martie 1968 – unde participau toți șefii partidelor și guvernelor țărilor membre); două întâlniri la București între N. Ceaușescu, mareșalul Ivan I. Iakubovski și șefii delegațiilor armatelor participante la Tratatul de la Varșovia care au luat parte la consfăturile periodice, de astă dată organizată la București (21 noiembrie 1967, 29 noiembrie 1968). Celelalte patru

²⁴ *Viața economică*, București, 12 iunie 1964

²⁵ *Scânteia*, București, 26 aprilie 1964

²⁶ Dumitru Popescu, *Elefanții din porțelan. Scene și personaje în umbra Cortinei de Fier*, Editura Match, București, f.a., p. 13

întâlniri organizate la Moscova (15-20 noiembrie 1965), București (3-7 iunie 1967), Belgrad (4-6 septembrie 1967) și Varșovia (19-21 decembrie 1967) – sunt la nivel de experți și miniștri, vizând colaborarea în domeniul explorării spațiului cosmic, al economiei și politicii externe²⁷.

Iugoslavia este următorul stat socialist vecin cu care N. Ceaușescu are relații foarte strânse. Încă din 1954, cu aproximativ jumătate de an înaintea reluării relațiilor diplomației sovieto-iugoslave (2 iunie 1955), relațiile româno-iugoslave încep să se îmbunătățească, diferendul politic dintre ele, impus artificial de Stalin, nemaifiind de actualitate odată cu dispariția „stăpânului” de la Moscova. Pe lângă tradiția bunelor relații din perioada interbelică se adăugau interese economice importante. Proiectarea și construirea complexului hidroenergetic Porțile de Fier, pus pe tapet încă în 1956²⁸, calea proprie de construire a socialismului îmbrățișată de Iugoslavia, formulă tentantă și pentru România în eforturile de limitare a presiunii economice și diplomatice a U.R.S.S. – au apropiat pe Dej și Ceaușescu de Iosip Broz Tito. Contabilizând întâlnirile oficial la nivel înalt româno-iugoslave din primii ani ai regimului Ceaușescu, ajungem la cifra șapte. Deschizător de pârție a fost președintele Consiliului de Miniștri – Ion Gheorghe Maurer – care se întâlnește cu Tito la 10-13 ianuarie 1966 pe insula Brioni din Adriatică. Întâlnirile Tito-Ceaușescu au loc către două în București (18-23 aprilie 1966, 1-3 decembrie 1966) și Belgrad (3-4 ianuarie 1968, 27 mai – 1 iunie 1969). Mai sunt primiți la București Mika Spiliak – președintele Vecei executive (17-19 noiembrie 1967) și Marko Nikezić – secretarul de Stat pentru Externe (21-22 martie 1968)²⁹. În tensionatul an 1968, se pare că au avut loc și alte întâlniri neoficiale între Tito și Ceaușescu, neînregistrate de mass-media vremii, când N. Ceaușescu pusese pe tapet chiar un sprijin militar din partea Iugoslaviei, în eventualitatea invadării României de trupe sovietice după episodul Praga.

Todor Jivkov și Bulgaria au stat de la început în atenția lui Nicolae Ceaușescu. Pe lângă vecinătatea româno-bulgară, bunele relații personale Ceaușescu-Jivkov mai pot fi explicate prin faptul că liderul bulgar era cel mai vechi în funcție dintre toți liderii comuniști central-europeni (excepție Tito), era un cunoscut prosovietic, ceea ce îi putea permite să intervină la Moscova în favoarea „prietenului Ceaușescu” dacă gesturile de independență politică ale acestuia i-ar fi supărat prea tare pe liderii politici, structura lui intelectuală ortodox comunistă se mula perfect pe cea a lui Ceaușescu. La doar două zile de la încheierea primei sale vizite oficiale în U.R.S.S., următoare vizită Ceaușescu o face la Sofia (13-18 septembrie 1965), urmată de o a doua în 14 februarie 1966, însoțit, de astă dată, de premierul Ion Gheorghe Maurer. Jivkov vine la București abia peste doi ani, în două rânduri succesive (17-21 aprilie și 28-30 septembrie 1967)³⁰.

Dintre toți vecinii țării noastre Ungaria a fost cea mai puțin curtată. Deși regimul Kádár János a fost sprijinit moral în vederea consolidării sale pe plan intern personal de Gheorghe Gheorghiu-Dej, încă din toamna anului 1956 și următorii ani Budapesta reia politica revizionistă față de România, subiectul fiind evident, Transilvania, așa cum făcuse și predecesorul său Rákosi Mátyás. Din fericire, priza lui Dej și apoi a lui Ceaușescu la Stalin, Hrusciiov și Brejnev a fost mult mai mare, liderii

²⁷ Cristian Popișteanu, *op. cit.*, p. 168, 179, 184, 195-196, 174; 176, 187, 199; 193, 210; 170, 186, 190, 196

²⁸ *Ibidem*, p. 115, 122, 124

²⁹ *Ibidem*, p. 171, 173, 180, 197, 192-193, 199. 202-203

³⁰ *Ibidem*, p. 168-169, 172, 185, 190

sovietici temperând naționalismul maghiar. Este adevărat că și comuniștii români au știut să apere interesele țării atât prin politica internă cât și cea externă pe care le-au promovat *vis-a-vis* de pretențiile teritoriale maghiare. Premierul Ion Gheorghe Maurer face prima vizită oficială în Ungaria după 1965 (10-13 ianuarie 1966), pregătind vizita din 10-11 martie 1966, de la București, a lui Kádár János – prim-secretarul al C.C. al Partidului Muncitoresc Socialist Ungar și Kallai Gyula – prim-ministru³¹. A fost vizita oficialilor maghiari la București un fel de Canosa? Greu de spus la stadiul cercetărilor de astăzi. S-ar putea spune că orgoliosul Ceaușescu a ținut ca liderul ungar să-i bată la ușă? Sau Kádár dorea să-și revadă confrății de aceeași etnie din România ca să le dea de înțeles că Țara Mamă nu i-a abandonat?

Interesul diplomației românești pentru China, R.D. Vietnam și R.D.P. Coreeană, crește după „Declarația” din aprilie 1964 și venirea lui N. Ceaușescu la putere. În fond, în aceste țări mult rămase în urmă din punct de vedere economic față de modelul european – nord american, se construia un socialism cu particularități aparte. Formula convenea României care, opunându-se modelului sovietic, căutând să slăbească dependența față de țările socialiste europene mai dezvoltate economic, vorbea tot mai mult de calea proprie de construire a socialismului care trebuia acceptată într-o democrație reală. Unitatea în diversele a socialismului era clamată de tot mai multe partide comuniste și muncitorești, chiar din țări capitaliste dezvoltate. În Asia – comunismul chinez susținea regimurile din nordul Vietnamului și Coreei. Nu întâmplător, la 12 mai 1966, Emil Bodnăraș, viceprim-ministru și unul din greii partidului comunist, apropiat al lui N. Ceaușescu, face o vizită la Pekin. Aici poartă convorbiri oficiale cu premierul Zhou Enlai³², mâna dreaptă a lui Mao Tze-Dun.

Emil Bodnăraș a fost un personaj special în istoria țării noastre. Ofițer de carieră, absolvent al Școlii de artilerie Timișoara, este recrutat în 1931 de Serviciul Secret de Informații condus de Mihail Moruzov. Pregătit pentru o misiune de informații în U.R.S.S., ca „informator de penetrare” în lumea comunistă, dezertează din armata română și trece Nistrul în țara vecină³³. Aici va urma cursurile G.P.U. pe lângă Moscova unde va fi coleg cu Kong Sheng, care, alături de Zhou Enlai, va fi fondatorul serviciilor speciale din China revoluționară în perioada interbelică³⁴. Întors în țară, Bodnăraș va fi arestat, condamnat la opt ani închisoare și închis alături de liderii P.C. (d.) R. Eliberat în anii războiului mondial, va fi protejat în continuare de Serviciul Special de Informații, condus acum de Eugen Cristescu. Va fi păstrat în viață și libertate cu acceptul Mareșalului Ion Antonescu, ca unul care ar putea fi folositor la ieșirea României din război³⁵. Întorcându-se roata istoriei, așa cum se întâmplă destul de des în serviciile secrete din întreaga lume, Bodnăraș s-a reorientat spre comuniști, făcând importante servicii țării după 23 august 1944. În plus, și sovieticii aveau încredere în el.

³¹ *Ibidem*, p. 171, 172

³² *Ibidem*, p. 175

³³ *Vezi Universul*, București, 3 martie 1932, care anunță dezertarea locotenentului Z. Budnărașu din Regimentul 12 Artilerie Bucovina, cu reședința la Sodagura.

³⁴ Aurel I. Rogojan, *1989 dintr-o iarnă în alta... România în resorturile secrete ale istoriei*, Editura Proema, Baia Mare, 2009, p. 131-132

³⁵ Cristian Troncotă, *Istoria serviciilor secrete românești. De la Cuza la Ceaușescu*, Editura Ion Cristoiu S.A., București, 1999, p. 141-142

La numai o lună de zile, Zhou Enlai vizitează Bucureștiul, având întâlniri cu Nicolae Ceaușescu și alți lideri români, între 16-24 iunie³⁶. În toamna aceluiași an, diplomația română ia poziție în favoarea Chinei comuniste, cerând, curând, atât la a XIV-a Sesiune a Conferinței generale U.N.E.S.C.O. de la Paris (26 octombrie 1966), cât și la a XXII-a Sesiune a Adunării Generale a O.N.U., înlăturarea din aceste organisme a reprezentanților regimului ciankaist (naționalist – n.n.) din Taiwan acceptarea delegațiilor Chinei populare ca reprezentante legitime ale poporului chinez³⁷ în toate structurile O.N.U.

* *

*

Transpunerea în practică a „căii proprii de constituire a socialismului”, prin slăbirea chingii sovietice în plan economic și diplomatic, presupunea pentru România reluarea și intensificarea relațiilor economice și cu alte state decât cele socialiste, o implicare mai serioasă în diplomația regională și chiar mondială. În acest caz economicul se împletea cu diplomația, sprijinind afirmarea politică a țării. Un stat cu o economie în expansiune, modernă și aducătoare de valută prin care exporturile pe care le realiza, creșterea în ochii partenerilor de afaceri și putea susține o diplomatie mai activă, credibilă, eficientă. Pe de altă parte, diplomația performantă era deschizătoare de noi piețe economice, atât pentru materiile prime necesare industriei românești, cât și pentru exportul de produse autohtone.

Din 1956-1957 se trece la reglementarea problemelor economice cu principalele țări capitaliste, rămase în suspensie în urma naționalizării principalelor mijloace de producție: fabrici, bănci, imobile, societăți comerciale, pământ arabil, păduri etc. din 11 iunie 1948. Guvernele S.U.A.³⁸, Austriei³⁹, Greciei⁴⁰, Franței⁴¹, Marii Britanii⁴², R.F. Germania, Olandei, Elveției, Italiei negociază cu statul român compensații bănești pentru proprietățile și alte tipuri de valori (acțiuni) pierdute de unele firme și oameni de afaceri în 1948. Ca urmare, o serie de delegații economice și

³⁶ Cristian Popișteanu, *op. cit.*, p. 175

³⁷ *Ibidem*, p. 179, 193

³⁸ *Ibidem*, p. 124 (15 octombrie – 3 noiembrie 1956 – din inițiativa guvernului român – prin nota transmisă la 7 martie 1956 – la București au loc tratative pentru reglementarea problemelor economico-financiare în suspensie între România și S.U.A., precum și a problemei schimburilor comerciale bilaterale), 142 (30 martie 1960 la Washington se semnează un acord între România și S.U.A. prin care sunt lichidate diversele probleme financiare pendente între cele două țări); *Politica externă...*, p. 268 (9 decembrie 1960, la Washington se semnează primul Aranjament postbelic româno-nord-american în domeniul culturii, învățământului și științei).

³⁹ Cristian Popișteanu, *op. cit.*, p. 127 (12 decembrie 1956 – la București tratative româno-austriece care duc la reglementarea unor probleme economico-financiare între cele două țări), 154-155 (2-4 iulie 1963 – Acordului bilateral privind reglementarea problemelor financiare în suspensie).

⁴⁰ *Ibidem*, p. 123 (25 august 1957 se semnează la Atena un acord privitor la reglementarea problemelor economice din 1939 între România și Grecia și o declarație comună privind reluarea relațiilor diplomatice la rang de ambasadă), 133

⁴¹ *Ibidem*, p. 139 (9 februarie 1959 – la București se semnează un acord pentru reglementarea definitivă a problemelor financiare în suspensie între România și Franța, care înlocuiește protocolul financiar româno-francez semnat la Paris la 24 decembrie 1954. Noul acord creează o mai largă dezvoltare a schimburilor economice româno-franceze).

⁴² *Ibidem*, p. 156 (28 septembrie 1963 – la București se semnează un aranjament comercial pe cinci ani vizând dezvoltarea relațiilor comerciale româno-britanice)

lideri politici români de prim rang fac turnee în aceste țări, toate încheiate cu acorduri comerciale de import-export, înființarea de comisii economice guvernamentale care se întrunesc cu regularitate în sesiuni de lucru anuale⁴³. Deosebit de importante au fost vizitele unor delegații economice române la nivel guvernamental în Elveția, Franța, Marea Britanie, Belgia, Olanda și Italia (20 iunie – 14 august 1959), în Japonia (12-20 septembrie 1962), din nou în Marea Britanie (1-9 februarie 1966 – unde delegația este primită în audiență de primul ministru Harald Wilson, asistat de alți oameni de stat, de afaceri și de știință). Cu aceste ocazii sunt discutate probleme de perspectivă ale dezvoltării relațiilor economice cu aceste țări⁴⁴.

Un veritabil deschizător de drumuri spre lumea occidentală a fost Ion Gheorghe Maurer, mai întâi în calitate de președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale, iar din martie 1961 ca președinte al Consiliului de Miniștri. Intelectual rafinat, cu studii universitare, cunoscător de limbi străine, va face vizite oficiale în Franța (12 mai 1958, 27 iulie – 3 august 1964), Turcia (25-31 iulie 1966), Danemarca (15-20 august 1966), Grecia (31 august – 3 septembrie 1966), Olanda (17-21 iulie 1967), Italia (22-23 ianuarie 1968), Finlanda (31 martie – 5 aprilie 1967), Suedia (8-11 aprilie 1968). Demn de subliniat faptul că I.Gh. Maurer este primul înalt demnitar român comunist primit în audiență de conducătorul Bisericii Romano-Catolice Papa Paul al VI-lea (24 ianuarie 1968)⁴⁵. Potrivit uzanței diplomatice, președintele Consiliului de Miniștri al României, pe lângă discuții cu omologii săi, a fost primit în audiență la cel mai înalt nivel de șefii statelor respective, dovadă a interesului în creștere a lumii politice din aceste țări față de România și politica ei externă, vizibil detașată de cea a Moscovei. Pe lângă discuțiile politice purtate, premierul român rezolvă problemele financiare rămase încă în suspensie, semnează acorduri de cooperare economică, industrială și tehnică cu țările vizitate.

Din rândul țărilor occidentale, România a dat prioritate S.U.A., Franței, R.F. Germania și Israelului. Forța economică și anvergura politică a liderilor politici la vârf a acestor state au fost principalele rațiuni care au determinat Bucureștii să liciteze relațiile cu ele. Nu trebuie să neglijăm și tradițiile legăturilor diplomatice, inclusiv existența unor grupuri apreciable numeric de emigranți de origine română trăitori în statele amintite. Exploatarea nostalgiei emigranților români față de meleagurile natale ale părinților și bunicilor lor, în cazuri excepționale – pentru emigranții de după 1940/1950 – chiar a propriilor nostalgii, de către un regim politic, fie el comunist, care dădea semnale de liberalizare, a influențat mass-media occidentală, dând României o șansă în plus pentru a fi privită cu bunăvoință și sprijinită să se afirme pe plan european și mondial.

Indiscutabil, S.U.A. a fost una dintre marile învingătoare ale celui de-al doilea război mondial. Deși membră fortuită a Axei (toamna 1940 – 23 august 1944), România nu a declarat război S.U.A. Starea de beligeranță româno-nord-americană

⁴³ *Ibidem*, p. 154 (5-8 iunie 1963 – la Bonn se desfășoară lucrările primei sesiuni a Comisiei mixte româno-vest-germane, continuată la București între 31 octombrie – 4 noiembrie 1963), 156 (17 octombrie 1963 la București se semnează protocolul privind înființarea, pe bază de reciprocitate, de reprezentanțe comerciale în România și în R.F. Germană), 180 (7-20 noiembrie 1966 la Roma au loc lucrările primei sesiuni a Comisiei mixte româno-italiene de cooperare economică, industrială și tehnică, iar între 16-20 septembrie 1968 lucrările Comisiei se desfășoară la București)

⁴⁴ *Ibidem*, p. 140, 151, 171

⁴⁵ *Ibidem*, p. 161, 177, 177-178, 188, 200, 197, 199

apare ca urmare a deciziei Washington-ului. Aderarea țării noastre la coaliția antifascistă, prin lovitura de stat de la 23 august 1944, spre deosebire de celelalte state central-est europene, a reînchegat un anumit tip de relație binevoitoare imediat după 1944, chiar dacă statul nostru cade în sfera de influență sovietică, cu toate urmările care au decurs de aici.

La un deceniu de la încheierea războiului mondial, la 4 iulie 1956, premierul Chivu Stoica este solicitat de către Societatea de radio americană „Mutual Broadcasting System” să dea o declarație cu privire la ideea de independență. Cu această ocazie este exprimată dorința părții române de a dezvolta bune relații economice, culturale și politice cu S.U.A., „în folosul păcii și colaborării între popoare, în spiritul respectului reciproc al independenței naționale”⁴⁶. Reglementarea reciprocă a problemelor financiare în martie 1960, permite accelerarea apropierii între cele două state. Între 18 mai – 1 iunie 1964, la Washington, au loc importante tratative româno-nord-americane, la numai câteva săptămâni de la „Declarația din aprilie” a României în problema diferendului sovieto-chinez. Cele două delegații guvernamentale constată intensificarea schimburilor culturale, pe linie de învățământ și în plan științific din ultimii ani, se stabilesc o serie de măsuri concrete care să ducă la îmbunătățirea în continuare a relațiilor reciproce. Tot acum se hotărăște ridicarea relațiilor diplomatice la rang de ambasadă, cu începere de la 1 iunie⁴⁷.

Apropierea româno-nord-americană nu a însemnat o menajare a politicii externe a S.U.A. de către țara noastră. Guvernul României ia, în 1965-66, atitudine împotriva intervenției S.U.A. în Vietnam, condamnând războiul „nedrept” declanșat și extins în această zonă geografică⁴⁸. Urmărind cu atenție evoluția conflictului militar americano-vietnamez, sesizând eforturile S.U.A. de-a găsi o formulă „decentă” de retragere din Vietnam, la 6 aprilie 1968 guvernul român dă o declarație în care apreciază limitarea bombardamentelor S.U.A. asupra teritoriului R. Democrate Vietnam și decizia părții vietnameze de a numi un reprezentant care să stabilească contacte cu un reprezentant al Washington-ului „în vederea încetării necondiționate a bombardamentelor și celorlalte acte de război ale S.U.A., încât să se poată începe convorbirile de pace”⁴⁹. De altfel, în următorii ani, România va avea un rol important ca mediator între cele două părți, în vederea retragerii S.U.A. din Vietnam, încheierea păcii și unificarea statală a poporului vietnamez.

Anul 1967 marchează câteva întâlniri politice la vârf între țara noastră și S.U.A. Între 24-26 iunie, premierul Ion Gheorghe Maurer are la Washington întâlniri separate cu secretarul de Stat Dean Rusk și președintele Lyndon Johnson. Convorbirea cu președintele american abordează, pe lângă probleme bilaterale privind relațiile româno-nord-americane, situația internațională și ordinea de zi a Sesiunii extraordinare a O.N.U. Suntem în preajma deschiderii celei de-a XXII-a Sesiuni O.N.U., când Corneliu Mănescu, ministrul de Externe al României, va fi votat ca președinte al Sesiunii, primul diplomat dintr-o țară comunistă ales în această înaltă funcție. Precizăm că succesul diplomației române se leagă și de sprijinul acordat de S.U.A. în această problemă. La 28 noiembrie, Nicolae Ceaușescu primește la București primește la București pe Averell Hariman, ambasadorul itinerat al președintelui L. Johnson.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 122-123

⁴⁷ *Ibidem*, p. 160

⁴⁸ *Ibidem*, p. 167, 171-172

⁴⁹ *Ibidem*, p. 199

Apropierea nord-americană, ajunsă la o cotă ridicată, este dovedită de declarația președintelui nord-american din 22 august 1968, într-un moment delicat pentru regimul de la București, care a contribuit, alături de alte cauze, la preîntâmpinarea unei intervenții armate sovietice în România, după modelul cehoslovac⁵⁰.

Dacă excelențele relații politico-diplomatice româno-nord-americane nu au putut fi încoronate printr-o vizită în România a președintelui L. Johnson, gestul va reveni următorului președinte, Richard Nixon, care vine la București în 2-3 august 1969⁵¹. Primirea excelentă pe care populația Bucureștiului i-o face, l-a impresionat pe Richard Nixon, care, în repetate rânduri, a afirmat că nici poporul american nu l-a înconjurat cu atâta căldură ca românii. Trebuie să menționăm că, dând dovadă de un deosebit fler politic, diplomația română a sugerat primirea senatorului R. Nixon într-o întrevedere particulară de către Nicolae Ceaușescu, într-un moment când omul politic american nu era cotate de mass-media americană ca un posibil succesor la Casa Albă, el însuși fiind încă marcat de înfrângerea suferită în 1960 în confruntarea prezidențială cu John Kennedy.

Relațiilor româno-franceze aveau rădăcini seculare. Franța a sprijinit procesul de formare a statului modern român, inclusiv desăvârșirea unității naționale la 1918-1920. Mare parte din elita intelectuală și politică românească din secolele XIX-XX, era de cultură franceză. Bucureștiul era considerat „Micul Paris”, România aparținea statelor francofone. După 1965, pe baza unor tatonări din ani precedenți, Franța și România se regăsesc. Vizitelor lui Ion Gh. Maurer la Paris, în aprilie 1966 îi răspunde ministrul de Externe Maurice Couve de Murville și, mai ales, președintele Franței – Charles de Gaulle. Generalul de Gaulle era în mai 1968 prima personalitate de mare anvergură a Occidentului care vizita România comunistă⁵². A ținut să-și respecte promisiunea într-un moment foarte grav pentru realitățile politice interne din Franța, confruntată cu „greva studenților”, care va duce, nu peste multă vreme, la retragerea Generalului din viața politică⁵³.

Modelul economic german, ilustrat de R.F. Germană, se impunea tot mai mult în Europa Occidentală, ca fiind cel mai performant. Dorința României de a-și accelera procesul de industrializare, importanta colectivitate minoritară germană din Transilvania și Banat – erau tot atâtea motive ce cointeresau cele două state să-și reevalueze relațiile. La 31 ianuarie 1967 țara noastră este primul stat comunist care stabilește relații diplomatice cu R.F.G., la nivel de ambasadă. Câteva luni mai târziu, între 3-7 august 1967, vicecancelarul și ministrul de Externe Willy Brandt face o vizită oficială la București, fiind primit de N. Ceaușescu. Cu această ocazie se semnează Acordul cu privire la colaborarea tehnico-economică între cele două țări⁵⁴, colaborare care se va dezvolta rapid în ultimii ani.

Deși stat neeuropean din punct de vedere geografic, totuși european prin originea populației care a creat statul după al doilea război mondial, având a doua comunitate ca număr provenită din România, strâns legat economic și politic de

⁵⁰ *Ibidem*, p. 187-188, 193. Ion Gh. Maurer a fost însoțit de Corneliu Mănescu. La 22 august 1968 L. Johnson a avertizat U.R.S.S. cu cuvintele: „Să nu lăsăm să zburde căinii războiului”.

⁵¹ *Ibidem*, p. 218-219

⁵² *Ibidem*, p. 173, 201-202

⁵³ Pierre Thibault, *Le temps de la contestation (1947-1969)*, Larousse, 1971, p. 319-322

⁵⁴ Cristian Popișteanu, *op. cit.*, p. 173, 188

S.U.A., uneori considerat ca al 51-lea⁵⁵ stat al S.U.A., plasat într-o zonă geografică tensionată dar și foarte bogată în hidrocarburi – Israelul a fost, în ordine, următorul stat cu care țara noastră s-a străduit și a reușit să cultive relații politice și economice deosebite. Având relații diplomatice la nivel de legație, încă din 11 iunie 1948, reținem vizita din 22-23 iunie 1968 la Tel-Aviv a prim-adjunctului ministrului de Externe, George Macovescu, primit în audiență la cel mai înalt nivel de prim-ministrul Levi Eshkol și ministrul de Externe Abba Eban⁵⁶. În desele conflicte militare israeliano-arabe, diplomația română a intervenit cu promptitudine, făcând servicii de mare rafinament părților implicate, rămânând singura țară comunistă care și-a menținut relațiile diplomatice cu Israelul, în pofida presiunilor Moscovei și celorlalte state din Tratatul de la Varșovia⁵⁷.

În practica diplomatică, vizitele reciproce ale miniștrilor de Externe deschid drumul vizitelor prim-miniștrilor și șefilor de stat. Dacă în anii 1965-1968, din dorința de a accelera reluarea relațiilor cu statele occidentale, premierul Ion Gh. Maurer a efectuat o veritabilă cascadă de vizite în cele mai importante state capitaliste, în aceeași perioadă Bucureștiul este vizitat de miniștri de Externe a Franței (Couve de Murville – aprilie 1966), Olandei (Joseph Luns – ianuarie 1967), Finlandei (februarie 1967) Suediei (Torsten Nilsson – mai 1967), Turciei (mai 1967), R.F. Germania (Willy Brandt – august 1967), Italiei (Amintore Fanfani – august 1967), Danemarca (Jens Otto Krag – august 1967)⁵⁸. Ei sunt urmați de prim-ministrul Austriei (dr. Iosif Klaus – iulie 1967) și Turciei (Suleyman Demirel – septembrie 1967)⁵⁹, miniștri de Externe ai R.F. Germania și Danemarcei având și calitatea de vicecancelar, respectiv prim-ministru.

Deși regimul Franco din Spania avea, încă din 1939, eticheta de fascist, evoluția economică rapidă a statului spaniol, modernizarea lui inclusiv la nivelul instituțiilor, tot mai asemănătoare unui regim clasic vest european, a făcut ca diplomația noastră să tatoneze relații normale pentru perioada postfranchistă care se anunța. Ca urmare, la 5 ianuarie 1967, la Paris se semnează un acord între România și Spania privind înființarea pe bază de reciprocitate de reprezentanțe consular-comerciale la București și Madrid⁶⁰.

* *

*

⁵⁵ La acea vreme (1965), S.U.A. era alcătuită din 50 de state.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 204; *Politica externă...*, p. 258, 286. La 17 august 1969 reprezentanțele diplomatice ale Israelului sunt ridicate la nivel de ambasade.

⁵⁷ Vezi momentul 1967: 9 iunie întâlnirea de la Moscova a conducătorilor partidelor comuniste și muncitorești și ai guvernelor din R.P. Bulgaria, R.S. Cehoslovacă, R.D. Germană, R.S.F. Iugoslavia, R.P. Polonă, R.S. Română, R.P. Ungară și U.R.S.S. unde s-a examinat situația din Orientul Apropiat; 11 iunie – Declarația C.C. al P.C.R. și guvernului R.S. Române cu privire la situația din Orientul Apropiat, în care se cere rezolvarea problemelor litigioase din zonă prin tratative pentru asigurarea păcii; 23 iunie – Ion Gh. Maurer expune punctul de vedere român despre situația din Orientul Mijlociu în fața Sesiunii extraordinare a O.N.U., ocazie cu care se întâlnește cu conducătorii a numeroase delegații aflate la New York; 24 iunie – întâlniri cu Dean Rusk și președintele S.U.A. – Lyndon Johnson cu care discută situația internațională a momentului. Vezi Cristian Popișteanu, *op. cit.*, p. 187

⁵⁸ *Ibidem*, p. 173, 182, 184, 185, 188, 189

⁵⁹ *Ibidem*, p. 188, 190

⁶⁰ *Ibidem*, p. 182

„Lumea a treia”, născută în procesul decolonizării postbelice, avea un potențial demografic și economic cu cerințe în continuă creștere. În marea lor majoritate state noi, care și-au câștigat recent independența națională, strâns legate de fostele metropole, încercau să-și diversifice relațiile comerciale cu alte state dispuse să le considere parteneri egali, să-și dezvolte întreprinderi de stat și companii mixte prin care statul să poată obține profituri și să se opună trusturilor transnaționale tradiționale care dominau sfera economică și politică regională. Conferința de la Bandung, din aprilie 1955, este un prim pas pe linia închegării solidarității afro-asiatice, a statelor lumii a treia, tot mai mult tentate de ideologia socialistă în ofensivă firească într-o lume săracă care își căuta o cale proprie de afirmare. Triumviratul din fruntea acestei lumi era format din dr. Ahmed Sukarno, președintele Indoneziei, Iosip Broz Tito, președintele Iugoslaviei și Gamal Abdel Nasser, prim-ministru și președinte al „Consiliului revoluționar de conducere” al Egiptului. Cei trei lideri erau marcați de idei de stânga, desigur, într-o paletă largă, de la un marxism-leninism clasic (Tito), până la un socialism de tip vest-european, olandez (Sukarno) și englez (Nasser) – generat de lupta împotriva colonialismului.

Statele Americii Latine, bine conturate din punct de vedere național încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, erau animate de directive economice și politice asemănătoare lumii afro-asiatice în proces de decolonizare. Bogate în rezerve ale subsolului, cu o economie agrară în care domina monocultura, un boom demografic excepțional – se aflau sub controlul capitalului nord-american. Adâncirea discrepanței sociale într-o pătură subțire superînstărită și o majoritate săracă, determină mari frământări sociale, instaurarea de regimuri politice de mână forte, în special junte militare, dese lovituri de stat. Contextul social-economic favoriza priza ideologiilor de stânga, dorința unei părți a elitei politice locale de a încheia relații economice în afara spațiului geografic american cu state care să respecte principiile avantajului reciproc, independența și suveranitatea națională a partenerului.

Dornică să slăbească chinga sovietică, să-și accelereze industrializarea și schimburile comerciale chiar în afara C.A.E.R., să se afirme în plan diplomatic la nivel mondial – România acorda, încă din 1958, o atenție deosebită statelor din Africa, Indochina, America Latină.

Primul ministru Chivu Stoica face vizite oficiale în India (28-31 martie 1958) și Birmania (28-31 martie 1958), iar Ion Gh. Maurer, președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale, în Argentina (1-10 mai 1958)⁶¹. În octombrie 1962, Gheorghe Gheorghiu-Dej, în calitate de președinte al Consiliului de Stat și Ion Gheorghe Maurer, președinte al Consiliului de Miniștri, vizitează Indonezia, India și Birmania. În cele trei țări, demnitarii români facilitează semnarea unor protocoale de colaborare economică și tehnică, ca și acorduri comerciale și culturale. Țara noastră se angajează să acorde sprijin în domeniul exploatării și rafinării petrolului, dar și în sfera mai largă a industriei miniere și chimice⁶². Doi ani mai târziu, Ion Gh. Maurer, acum președinte al Consiliului de Miniștri, vizitează Birmania, Pakistan și Republica Arabă Unită⁶³ (12-18 octombrie 1964). Dacă în cazul Birmaniei se reevaluează evoluția relațiilor economice de la înțelegerile din 1962, în cazul Republicii Arabe Unite se convine înființarea unei comisii economice guvernamentale mixte, iar cu Pakistanul se stabilesc relații

⁶¹ *Ibidem*, p. 134-135

⁶² *Ibidem*, p. 151-152

⁶³ Constituită prin unirea temporară a Egiptului și Siriei la 1 februarie 1958

diplomatice la nivel de ambasadă⁶⁴. Egiptul, nucleul Republicii Arabe Unite, este spațiul economic și politic prin care țara noastră își face intrarea în Africa. La 14 septembrie 1964, la București se semnează Acordul de lungă colaborare economică și tehnică între țara noastră și R. Arabă Unită⁶⁵.

Încă în ultimul an al regimului Gherghiu-Dej, Bucureștiul primește vizita primilor lideri ai unor țări din „lumea a treia”, dovadă a interesului pe care această zonă îl acordă României pentru sprijinul economic și politic tot mai consistent pe care îl oferea. Este vorba despre președintele Republicii Arabe Yemen, cu care se semnează un protocol de colaborare economică, tehnico-științifică și culturală și un acord comercial, respectiv vizita împăratului Etiopiei, Haile Selassie I⁶⁶. Din 1965 activitatea diplomatică a României se intensifică. Emisarii țării noastre – de la delegații ale Marii Adunări Naționale, diplomați, ministrul de Externe, viceprim-ministrul și prim-ministrul, președintele țării – străbat întregul mapamond. La baza acestei efervescențe diplomatice stă structura consulatelor, legațiilor și ambasadelor înființate de Ministerul de Externe. Dacă în 1956 aveam relații diplomatice cu 38 de state⁶⁷, în 1965 cu 66 state⁶⁸, în august 1968, numărul lor ajunge la 94 de state⁶⁹.

O atenție deosebită s-a acordat Iranului. Resursele sale petroliere atât de necesare României pentru accelerarea industrializării, eforturile șahin-șahului Mahomad Reza Pahlavi Aryemehr de a accelera occidentalizarea statului și societății iraniene, posibilitatea țării noastre de a oferi tehnologie de vârf pentru exploatarea și procesarea țițeiului, explică foarte dese vizite la nivel înalt între România și Iran. Prim-ministrul Ion Gh. Maurer efectuează între 1965-1968 nu mai puțin de trei vizite⁷⁰. În octombrie 1965 se încheie un Acord comercial, reprezentanțele diplomatice de la Teheran și București fiind ridicate la rang de ambasadă. În iulie 1966, la Teheran, se constituie Comisia mixtă la nivel ministerial pentru dezvoltarea relațiilor economice bilaterale. Între 27 mai – 3 iunie 1966, șahin-șahul Mohamad Reza Pahlavi Aryemehr se întâlnește la București cu Nicolae Ceaușescu, cu alți lideri din conducerea de stat și de partid români, ocazie cu care se subliniază cu satisfacție evoluția favorabilă a colaborării dintre cele două țări și se exprimă dorința dezvoltării în continuare a relațiilor economice și culturale⁷¹. Vizita prim-ministrului Amir Abbas Hoveida la București, între 28 octombrie – 4 noiembrie 1966, prilejuiește semnarea înțelegerii dintre cele două guverne privind înființarea Comisiei mixte ministeriale⁷². Câteva zile mai târziu au loc lucrările primei sesiuni a Comisiei mixte româno-iraniene, de această dată la Teheran⁷³. În mai 1967, Chivu Stoica, președintele Consiliului de Stat, face o

⁶⁴ Cristian Popișteanu, *op. cit.*, p. 162-163

⁶⁵ *Ibidem*, p. 162

⁶⁶ *Ibidem*, p. 160, 162

⁶⁷ *Ibidem*, p. 28

⁶⁸ ***, *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. III, Editura Politică, București, 1973, p. 22

⁶⁹ Între 31 martie – 8 august 1968 s-au înființat 27 de noi ambasade, alte 5 legații fiind ridicate la rangul de ambasade, iar la San Marino se deschide un consulat. Calculat după Cristian Popișteanu, *op. cit.*, p. 165-206.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 169, 177, 209-210. Este vorba de 21-25 octombrie 1965, 12-16 iulie 1966, 2-6 noiembrie 1968.

⁷¹ *Ibidem*, p. 175

⁷² *Ibidem*, p. 180

⁷³ *Ibidem*. Este vorba de perioada 9-11 noiembrie 1966.

vizită la Teheran, unde are convorbiri cu şahin-şahului Iranului⁷⁴. Trei luni mai târziu, între 14-20 august 1967, ministrul de Externe iranian se află la Bucureşti fiind primit de N. Ceauşescu şi alte oficialităţi române, având convorbiri cu ministrul de Externe Corneliu Mănescu⁷⁵.

Ofensiva diplomatică românească în spaţiul Asiei de sud şi sud-est, declanşată încă din anii 1958-1964 prin vizite oficiale la nivel înalt, aduce la Bucureşti personalităţi politice de prim rang din India (preşedintele dr. Sarvepalli Radha-Krishnan – 7-10 octombrie 1965, prim-ministrul Indira Gandhi – 16-19 octombrie 1967), Birmania (generalul Ne Win – preşedintele Consiliului revoluţionar al Uniunii Birmane – 24-27 iunie 1966), Singapore (prim-ministrul Lee Kuan Yew – 24-27 iulie 1966), regele Nepalului (Mahendra Bir Bikum Şah – 7-10 mai 1966)⁷⁶. Comunicatele oficiale precizează sintetic că întreprinderile avute de N. Ceauşescu cu oaspeţii săi au analizat evoluţia „relaţiilor de prietenie şi colaborare...”, precum şi cu privire la unele probleme internaţionale de interes comun”. Zonă geografică foarte frământată politic, cu dese lovituri de stat militare, războaie regionale, tendinţe de orientare spre socialism prin naţionalizarea bogăţiilor solului şi subsolului de la marile companii străine, orientarea spre o accelerare a dezvoltării economice, inclusiv prin planuri cincinale – România era interesată să cunoască cât mai bine intenţiile politice din zonă, să pătrundă pe aceste pieţe şi să achiziţioneze materii prime pentru propria industrie. Revelator în acest sens este cuvântul şefului delegaţiei române la cea de-a II-a Conferinţă a Naţiunilor Unite pentru Comerţ şi Dezvoltare (UNCTAD II), desfăşurată la Delhi în februarie 1968, unde acesta subliniază că „efortul propriu al fiecărei ţări, responsabilitatea colectivă a comunităţii internaţionale sunt elemente de bază ale strategiei generale a dezvoltării”⁷⁷.

Având Egiptul drept „cap de pod” pentru pătrunderea în imensul continent african, diplomaţia românească dezvoltă relaţiile economice şi politice cu această ţară şi face mari paşi spre interiorul continentului. Preşedintele Consiliului de Stat – Chivu Stoica, face o importantă vizită oficială în Egipt (20-25 septembrie 1966), Etiopia (5-9 decembrie 1966), Tunisia şi Somalia (2-11 februarie 1967)⁷⁸. În paralel, Corneliu Mănescu – ministrul de Externe, face vizite în Rabat (27 iunie 1968) şi Alger (20 august 1968), deschizând noi piste în relaţiile româno-africane⁷⁹. Evoluţia pozitivă a acestor relaţii este dovedită de desfăşurarea la Cairo a lucrărilor primei comisii mixte guvernamentale de colaborare economică-tehnică româno-egiptene (2-12 martie 1966); vizita la Bucureşti a unor delegaţii la nivel înalt din Somalia şi Republica Populară Congo, primite de N. Ceauşescu, cu care se semnează acorduri comerciale şi protocoale privind cooperarea economică şi tehnică (15-19 aprilie şi 5-10 iunie 1968);

⁷⁴ *Ibidem*, p. 186. Între 13-19 mai.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 185

⁷⁶ *Ibidem*, p. 169, 190, 176, 175, 185

⁷⁷ *Ibidem*, p. 198

⁷⁸ *Ibidem*, p. 180, 181, 182, 183. A fost ultima vizită oficială în străinătate a lui Chivu Stoica, membru marcant al „gărzii Gh. Gheorghiu-Dej”. Schimbat din funcţia de preşedinte al Consiliului de Stat, funcţie echivalentă cu cea de preşedinte al ţării, la 9 decembrie 1967, când N. Ceauşescu preia şi această funcţie, Chivu Stoica va cădea tot mai mult în dizgraţia noii generaţii de lideri comunişti, sfârşind prin a se sinucide în ziua de 17 februarie 1975. Vezi: Ion Pavel, *Dincolo de aparenţe. O viaţă pe malul celălalt*, Editura Paradigme, Piteşti, 2010, p. 179-188.

⁷⁹ Cristian Popişteanu, *op. cit.*, p. 204-207

vizita la București a președintelui Republice Tunisienne – Habib Bouguiba (9-15 iulie 1968), care semnează un acord de cooperare economică și tehnică bilaterală⁸⁰.

Dacă cu Brazilia țara noastră avea relații încă din 1958, când a fost încheiat primul Acord general de reglementare a schimburilor comerciale și de plăți⁸¹, relațiile cu alte state latino-americane erau încă în stadiul tatonărilor. Remedierea situației este urmărită prin vizita vicepreședintelui Consiliului de Miniștri, economistul Gheorghe Rădulescu, desfășurată în Mexic, Venezuela, Columbia, Chile și Uruguay, între 7 septembrie – 9 octombrie 1968. În toate țările vizitate, Gh. Rădulescu și delegația guvernamentală formată din experți bancari și comerciali au semnat acorduri comerciale și de plăți, de cooperare economică și tehnică, crearea de comisii guvernamentale mixte, agenții comerciale române în unele state⁸².

Prin poziția geografică la extrema sudică a spațiului geografic asiatic, respectiv prin statutul economic și politic aparte – Australia și Elveția intră totuși, în atenția diplomației române. La 19 mai 1967, John McEwan, viceprim-ministru și ministru de Stat al Comerțului și Industriei din Australia, primul om de stat din această țară care vizitează România, este primit în audiență de N. Ceaușescu. Ministrul de Externe Corneliu Mănescu are la 22 iunie 1968, o întrevedere la Berna cu Willy Spühler, președintele Confederației Elvețiene⁸³.

* *

*

Pe lângă încheierea unor relații bilaterale politice, economice, culturale și diplomatice cu diverse state din întreaga lume, un rol important în impunerea țării noastre în planul diplomației mondiale l-a avut activitatea în cadrul Organizației Națiunilor Unite și instituțiilor internaționale pendente de aceasta⁸⁴, după 1955 – anul primirii noastre în O.N.U.

Pentru început, diplomația românească se orientează spre Balcani, politica externă regională având o veche tradiție la români, ajunsă la deplină maturitate în perioada interbelică. În septembrie 1957, premierul Chivu Stoica adresează mesaje omologilor lui din Albania, Bulgaria, Grecia, Iugoslavia și Turcia în legătură cu dezvoltarea colaborării și prieteniei multilaterale între țările din zona Balcanilor. El propune convocarea unei conferințe la nivel înalt pentru realizarea unei înțelegeri multilaterale și încheierea unui tratat pentru transformarea Balcanilor într-o zonă a păcii și prieteniei. Iugoslavia, Bulgaria și Albania răspund pozitiv mesajului, în timp ce Grecia, deși apreciază în mod deosebit propunerea românească, declară că pentru moment nu este în măsură să accepte o asemenea inițiativă⁸⁵. La începutul anului 1960, la București se constituie „Comitetul român pentru colaborare și înțelegere reciprocă între popoarele din Balcani”, apoi se deschide „Reuniunea tineretului și studenților din

⁸⁰ *Ibidem*, p. 172, 200, 203, 205. Vizita președintelui Republicii Tunisienne a fost precedată în februarie 1968 de lucrările primei sesiuni a Comisiei mixte româno-tunisienne de cooperare economică și tehnică, desfășurată la București. Vezi: *Ibidem*, p. 198

⁸¹ *Ibidem*, p. 136. Între 15-18 decembrie 1963 ministrul de Externe român efectuează o vizită oficială în Brazilia. Vezi: *Ibidem*, p. 156

⁸² *Ibidem*, p. 207-208

⁸³ *Ibidem*, p. 186, 204

⁸⁴ Vezi mai în detaliu în volumul *România în sistemul Națiunilor Unite*, Editura Politică, București, 1974, studiul introductiv Nicolae Ecobescu, Ion Voicu, „Organizațiile internaționale și politica externă a României”, p. 9-87.

⁸⁵ Cristian Popișteanu, *op. cit.*, p. 130-131

țările regiunii Balcanilor și Mării Adriatice” – în prezența delegațiilor din Albania, Bulgaria, Grecia, Italia, Iugoslavia și România⁸⁶. În sfârșit, rezultat al eforturilor constante depuse între 1957-59, în mai 1963, la București se desfășoară a treia întâlnire a reprezentanților comitetelor pentru colaborare și înțelegere între popoarele din Balcani⁸⁷.

La scurtă vreme după primirea sa în O.N.U., țara noastră inițiază prima rezoluție având ca temă „Bazele cooperării economice internaționale”, adoptată în unanimitate. În continuare, diplomația românească inițiază singură sau împreună cu alte state membre O.N.U. o serie de rezoluții pe teme de mare importanță privind cooperarea internațională în sfera economică, a păcii și dezarmării. Astfel: la 11 decembrie 1963, Adunarea Generală adoptată în unanimitate rezoluția „Principiile unei declarații asupra cooperării internaționale”, la 7 decembrie 1965, „Declarația cu privire la promovarea în rândurile tineretului a idealurilor de pace, respect reciproc și înțelegere între popoare” – idee susținută cu consecvență din 1960, la 20 decembrie 1965, rezoluția „Dezvoltarea și utilizarea resurselor umane”, la 22 decembrie 1965, rezoluția „Acțiuni pe plan regional în vederea îmbunătățirii relațiilor de bună vecinătate între statele europene aparținând unor regiuni social-politice diferite” – toate inițiate de România și adoptate în unanimitate⁸⁸. Țara noastră este coautoare, împreună cu alte state membre ale O.N.U., la rezoluțiile: „Posibilitățile de cooperare în materie de dezvoltare a industriei petroliere cu țările în curs de dezvoltare” (5 decembrie 1959), „Necesitatea elaborării unui tratat internațional asupra principiilor care să guverneze activitatea statelor în exploatarea și utilizarea spațiului extratmosferic” (19 decembrie 1966), „Rolul comisiei economice a O.N.U. pentru Europa în dezvoltarea cooperării economice internaționale” (15 decembrie 1967)⁸⁹.

Punctele de vedere ale României în diverse probleme ale politicii internaționale sunt tot mai des și ferm exprimate în Adunarea Generală O.N.U. și în întrunirile altor organisme din structura O.N.U. La 27 septembrie 1960, Gheorghe Gheorghiu-Dej, șeful delegației române la a XV-a Sesiune a Adunării Generale O.N.U., prezintă punctul de vedere al țării noastre în principalele problemele internaționale. Cu această ocazie se afirmă dreptul Republicii Populare Chineze de a face parte din O.N.U., cerându-se retragerea Taiwanului din calitatea de a reprezenta China populară. La „Conferința comitetelor celor 18 state pentru dezvoltare al O.N.U.”, ministrul de Externe Corneliu Mănescu prezintă o serie de propuneri în legătură cu problemele ce se cer soluționate de către acest organism (14-15 martie 1962).

Consecvență în apărarea principiilor de drept internațional, a aliaților săi de nădejde, împreună cu alte state, România cere înscrierea pe ordinea de zi a celei de a XX-a Sesiuni a Adunării Generale a O.N.U. a punctului intitulat „Restabilirea drepturilor legitime ale R.P. Chineze” (30 august 1965). Guvernul României trimite lui U. Thant, secretarul general al O.N.U., o notă verbală în care se arată că sprijină pe deplin cererea R. Democrată Germană privind admiterea ei în O.N.U. (11 martie 1966), ceea ce înseamnă că recunoaște existența a două state germane. La 17 august 1967, de astă dată „Misiunea permanentă” a României la O.N.U. trimite o scrisoare lui

⁸⁶ *Ibidem*, p. 142

⁸⁷ *Ibidem*, p. 154

⁸⁸ *Ibidem*, p. 132, 158, 170

⁸⁹ *Ibidem*, p. 141, 182, 196

U Thant prin care aduce la cunoștință că guvernul român sprijină înscrierea pe ordinea de zi a viitoarei sesiuni a Adunării Generale a punctului privitor la retragerea tuturor trupelor străine din Coreea de Sud. Două luni și jumătate mai târziu, în ședința Comitetului politic al Adunării Generale a O.N.U., reprezentantul român cere realizarea unității Coreei pe baze democratice și pașnice. Pentru aceasta se consideră că cele două state coreene trebuie invitate la discuții, fără condiții prealabile (31 octombrie 1967). Preocupată de problema denuclearizării regionale și mondiale, țara noastră participă ca observator la lucrările „Comisiei pentru denuclearizarea Americii Latine” de la Ciudad de Mexico (13 februarie 1967). Reprezentantul român subscrive la ideea creării de „zone denuclearizate” în America Latină, Africa și Europa. Câteva luni mai târziu (27 octombrie 1967), în Comitetul politic al Adunării Generale O.N.U., când s-a trecut la elaborarea unei rezoluții în legătură cu „Tratatul de interzicere a armelor nucleare în America Latină”, reprezentantul nostru laudă inițiativa care proclama prima dată în istorie, o zonă liberă de arme nucleare într-o importantă regiune locuită a globului. Experiența diplomatică acumulată în domeniu, permite șefului delegației noastre în „Comitetul celor 18 state pentru dezarmare” de la Geneva, să prezinte propunerile guvernului român cu privire la îmbunătățirea proiectului de „Tratat de neproliferare a armelor nucleare” (18 octombrie 1967). Este vorba de asigurarea unor condiții egale de pace și securitate pentru toate statele. În plus, statele care posedă arme nucleare se vor obliga în mod solemn ca niciodată și în nici o împrejurare nu vor folosi arme nucleare și nu vor amenința cu folosirea lor statele ce nu posedă asemenea arme și care se angajează să nu folosească și să nu dobândească arme nucleare. De aici până la formularea punctului de vedere românesc în problema „definirii agresiunii” – nu este decât un pas. El este expus, la 30 noiembrie 1967, în fața Adunării Generale a O.N.U.⁹⁰

Intensa activitate a Misiunii României la O.N.U., a diplomației românești în general, explică cooptarea țării noastre în tot mai numeroase comisii, consilii și alte foruri de conducere a unor organisme O.N.U. Astfel, România este aleasă printre cei zece membrii ai „Consiliului guvernatorilor” la prima Conferință generală a Agenției Internaționale pentru Energie Atomică de la Viena (1 octombrie 1957); vicepreședinte al cei de-a XIV-a Sesiuni ordinare a Adunării Generale a O.N.U. (15 septembrie 1959); la propunerea delegației Marii Britanii, susținută de U.R.S.S., Gheorghe Rădulescu, ministrul Comerțului Exterior, este ales în unanimitate președinte al Sesiunii Comisiei Economice a O.N.U. pentru Europa (13 aprilie 1961). În anul 1961, România este cooptată ca membră a O.N.U. pentru Alimentație și Agricultură (F.A.O.) și membru nepermanent al Consiliului de Securitate pe anul 1962. La a douăsprezecea Sesiune a Conferinței Generale UNESCO din 27 noiembrie 1962, suntem aleși în Comitetul Executiv. Câteva zile mai târziu, țara noastră inițiază o rezoluție privind educația tineretului în spiritul ideilor păcii, pe care Conferința UNESCO o adoptă fără rezerve. În mai 1964, la București are loc prima consfătuire a consiliilor naționale pentru UNESCO din țările balcanice. După ce la 17 octombrie 1963 reprezentantul nostru la O.N.U. este ales președinte al Comitetului politic special, la 19 februarie 1964 președintele Adunării Generale a ONU desemnează țara noastră să facă parte din „Comisia specială” însărcinată cu elaborarea principiilor de drept internațional referitoare la relațiile prietenești și de cooperare dintre state. Din 1965, se accelerează accesarea noastră în organismele ONU: în E.C.O.S.O.C. – pe o perioadă de trei ani, în

⁹⁰ *Ibidem*, p. 143-144, 149, 168, 173, 198, 189, 192, 184, 191, 192, 193 (trimiterile se fac în ordinea acțiunilor inserate în alineat).

I.M.C.O. (Organizația Maritimă Consultativă Interguvernamentală), O.A.C.I. (Organizația Aviației Civile Internaționale), O.N.U.D.I (ONU pentru Dezvoltare Industrială) etc.⁹¹

Oficialități ONU la cel mai înalt nivel, fac vizite la București, purtând discuții cu liderii statului român. Este cazul lui U Thant, secretarul general al ONU (4-8 mai 1963 și 3 iulie 1968)⁹² și Abdul Rahman Pazhwak, președintele celei de-a XXI-a sesiuni a Adunării Generale a ONU (14 august 1967)⁹³.

Încoronarea activității intense de peste un deceniu în structurile ONU, în fond a întregii diplomații românești de după 1957-58, a fost alegerea lui Corneliu Mănescu, ministrul de Externe, ca președinte al celei de-a XXII-a Sesiuni ordonare a Adunării Generale a ONU (19 septembrie 1967 – 23 septembrie 1968) – primul reprezentant al unei țări socialiste ocupant al unei asemenea funcții⁹⁴. Desigur, acest succes trebuie să-l atribuim măcar în parte, și lui Corneliu Mănescu, o personalitate activă, cu certe abilități de diplomat, prezentabil fizic⁹⁵ – calități indispensabile pentru o reușită într-un domeniu pretențios și prețios care este diplomația, unde știința se împletește cu arta⁹⁶.

* *

*

Nicolae Ceaușescu, noul lider comunist de la București, trece la o accelerare a „procesului de construire a societății socialiste”, lansând comunismul de tip național – un amalgam interesant de reabilitare a tradițiilor naționale și de continuare a reformelor social-economice și politice în cea mai ortodoxă manieră marxist-leninistă.

Fire temperamentală, luând decizii rapide a căror transpunere în practică o urmărea cu înverșunare, bătând țara în lung și lat, luând contact cu toate categoriile socio-profesionale, de la țărani din gospodăriile agricole colective și muncitorii din uzine, până la intelectuali, oameni de cultură și academicieni – schimbarea în toate domeniile era cuvântul de ordine. Atmosfera alimenta speranțe de mai bine. Schimbarea denumirii țării în „republică socialistă” – ceea ce dorea să semnifice că România este egala U.R.S.S. și Cehoslovaciei, cel puțin prin titulatură; primenirea în parte, prin întinerirea organelor de conducere pe linie de partid și de stat la toate nivelurile; noua împărțire administrativ-politică care desființa „regiunile și raioanele” de tip sovietic și revenea la județul tradițional (în acest context dispărând și Regiunea Autonomă Maghiară); marile festivități din vara anului 1967 prin care s-au omagiat bătăliile de la Mărești, Mărășești și Oituz, care cu jumătate de secol înainte opriseră desființarea statului român – ridicase cota popularității lui N. Ceaușescu în România momentului.

Anul 1968 debuta sub auspicii interne și externe încurajatoare. În primele zile ale lunii ianuarie, o Plenară a C.C. al Partidului Comunist Cehoslovac schimba garda la vârf. În locul lui Antonin Novotny venea mai tânărul Alexander Dubček, care se exprima pentru o politică de reforme care să vizeze interesul național, inclusiv prin

⁹¹ *Ibidem*, p. 131, 141, 145, 147, 148, 152, 159, 158, 165, 182

⁹² *Politica externă...*, p. 271; Cristian Popișteanu, *op. cit.*, p. 205

⁹³ Cristian Popișteanu, *op. cit.*, p. 189

⁹⁴ *Ibidem*, p. 190, 209

⁹⁵ Vezi detalii la: Lavinia Betea, *Convorbiri neterminate. Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea*, Editura Polirom, Iași; Valeriu Tudor, Ion Anghel, *Corneliu Mănescu – diplomat*, Editura Lumina Lex, București, 2006

⁹⁶ Murcea Malița, *Diplomație. Școli și instituții*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970, p. 31; Henry Kissinger, *Diplomația*, Editura Bic ALL, București, 1998, ediția I, 2002

deschiderea Cehoslovaciei spre relații cu Occidentul, mai ales cu R.F. Germania. Ceaușescu nu mai era singur în „încercările sale de ieșire din conul de umbră pe care Moscova îl întinsese (din nou, prin politica de mână forte a lui Brejnev – n.n.) peste zona sa de influență”⁹⁷. De aici interesul României de a cunoaște cât mai exact posibilul drum politic pe care se angajase noua conducere cehoslovacă. Întreprinderea nu era de loc ușoară, deoarece atât în conducerea centrală cehoslovacă cât și română a partidelor comuniste, existau opozanți puternici la liniile politice inițiate de Dubček și Ceaușescu.

Presiunile asupra echipei Dubček veneau nu numai din partea Moscovei, ci și a Varșoviei, Sofiei, Budapestei și Berlinului „democrat”. Praga, Belgrad și București erau etichetate ca orientate spre Occident, dorința lor comună fiind de a rupe lagărul socialist, „de a crea un fel de alianță specială închisă, care ar putea apărea între ele”⁹⁸.

Situația din Cehoslovacia a stat permanent în atenția conducerii P.C.R. din ianuarie până în iulie-august 1968. Ambasadorii României din toate capitalele europene transmit informații privind felul în care Vestul și Estul văd evoluția politică a Pragăi. Presa românească publică discursurile lui N. Ceaușescu rostite în vizitele sale de lucru în județele țării, în care reiterează principiul internaționalismului proletar și al constituirii socialismului adaptat tradițiilor naționale. De aici până la solidarizarea cu exemplul cehoslovac nu era decât un pas.

Vizita efectuată la Praga de o puternică delegație de partid și de stat condusă de Nicolae Ceaușescu, între 15-17 august 1968, a fost o mostră clară a sprijinului pe care P.C.R. îl acorda modelului cehoslovac de constituire a socialismului. Toate detaliile vizitei au beneficiat de largi spații în presa, radioul și televiziunile română, cehoslovacă și în Occident. Presa de partid din județele țării reproduc materialele din *Scânteia*⁹⁹.

Invadarea Cehoslovaciei de trupe ale Tratatului de la Varșovia, mai puțin ale țării noastre, în noaptea de 20/21 august 1968, a alertat conducerea P.C.R. de la București și Occidentul. La orele 3 în dimineața zilei de 21 august, Paul Niculescu-Mizil – secretarul C.C. al P.C.R. cu probleme Externe și de Propagandă este anunțat din Praga despre confirmarea invaziei. Foarte rapid, în mai puțin de 12 ore, intră în acțiune o veritabilă mașinărie politică care alertează conducerea supremă a partidului și a țării, dar și masele de cetățeni. După o ședință a Prezidiului Permanent al Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. (înainte de orele 6³⁰), urmează o ședință a Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. (orele 6³⁰), se pregătește și trimite o scrisoare adresată „celor cinci” invadatori ai Cehoslovaciei, apoi o declarație a partidului și guvernului României către celelalte partide comuniste și muncitorești – documente în care se protestează împotriva „gravei încălcări a principiilor pe care se bazează relațiile între țările socialiste, între partidele comuniste, o gravă încălcare a prevederilor Tratatului de la Varșovia”. La orele 11⁰⁰, se convoacă o mare adunare populară cu cetățenii din

⁹⁷ Mihai Retegan, 1968 – din primăvară până în toamnă. *Schiță de politică externă românească*, Editura RAO, București, 1998, p. 64

⁹⁸ *Ibidem*, p. 126

⁹⁹ Vezi cazul Bihorului și Oradiei în *Crișana*, Oradea, 16-18 august 1968. Cu câteva zile înainte de vizita delegației române, între 9-10 august, o vizită identică din punct de vedere al greutății politice, face Iosip Broz Tito – cunoscut ca un sprijinitor al echipei Dubček. Vizitele lui Tito și Ceaușescu au fost considerate de reformiștii cehoslovaci ca un veritabil „balon de oxigen” în contextul presiunilor interne și externe la care Cehoslovacia era supusă din partea comuniștilor conservatori.

Capitală, unde cei peste 100.000 de oameni întruniți în Piața Palatului din fața C.C. al P.C.R. sunt informați despre situația din Cehoslovacia și întrunirea C.C. al P.C.R., Consiliului de Stat și Guvernului pentru a lua o hotărâre. La orele 11³⁰, se întrunesc în ședință comună organele politice la vârf ale partidului și țării amintite mai sus. La orele 13³⁰, conducerea de partid și de stat revine în fața Adunării Populare. Paul Niculescu-Mizil citește „Comunicatul” adoptat, după care Nicolae Ceaușescu rostește liber o cuvântare în care înfierează ocuparea Cehoslovaciei, încălcarea regulilor de colaborare și încredere care, potrivit doctrinei marxist-leniniste, trebuie să guverneze între țările socialiste și partidele comuniste. Rostită pe un ton ferm și ridicat, fragmentată de uralele și aplauzele masei participanților, în următoarele ore și zile, până în 25 august, cuvântarea este repetată obsesiv la posturile de radio și TV din țară, reluată de mass-media occidentală. În tonul și gestică lui Nicolae Ceaușescu se putea sesiza o împlinire între revoltă și frica de a nu fi debarcat din funcție așa cum se prefigura cu Dubček.

Încă în după amiaza zilei de 21 august, în toate județele țării, au loc Plenare ale Comitetelor Județene de partid, unde prim-secretarii informează asupra hotărârilor luate la București în problema situației din Cehoslovaciei.

În zilele de 22-24 august atitudinea României rămâne constantă față de situația din Cehoslovacia. În 22 august, orele 10³⁰, se întrunește Marea Adunare Națională în sesiune extraordinară. După cuvântarea lui N. Ceaușescu se adoptă „Declarația Marii Adunări Naționale a Republicii Socialiste România cu privire la principiile de bază ale politicii externe a României”. Documentul reiterea ideile deja afirmate treptat, cu tot mai mare hotărâre, de diplomația românească în ultimii zece ani, considerate pavază a independenței, suveranității și unității țării. În după amiaza zilei de 22 august, în toate județele țării în marile fabrici, uzine, gospodării agricole de stat și cooperatiste, instituții – au loc adunări ale membrilor de partid și oamenilor muncii sub deviza „deplină adeziune față de măsurile adoptate de partidul și guvernul nostru”.

În cuvântarea primului ministru Ion Gheorghe Maurer, ținută în Sala Mare a Palatului Republicii din București, în după amiaza zilei de 22 august, cu prilejul Zilei Naționale – 23 August, apoi aceleași idei față de realitățile din Cehoslovacia. A doua zi, cu ocazia demonstrației tradiționale a oamenilor muncii din Capitală, dar și în alte orașe ale Transilvaniei de pe granița de vest a țării (Timișoara, Arad, Oradea¹⁰⁰, Satu Mare) în coloana demonstranților se intercalează și grupuri de turiști cehoslovaci care au fost obligați să rămână în România deoarece granițele Cehoslovaciei au fost închise. La ordinul Bucureștilor, aceștia au fost cazați, asigurându-li-se masa gratuit în cămine și cantine studențești și ale liceelor, ca și asistența medicală necesară. Intervievați de ziariști, turiștii cehoslovaci motivau prezența lor în coloanele de demonstranți „în semn de recunoștință pentru sprijinul acordat de partidul și statul nostru poporului cehoslovac... Trecând prin fața tribunei ei scandau numele conducătorilor partidului și statului cehoslovac, aleși ai poporului și numelui secretarului general al P.C.R. Nicolae Ceaușescu”.

În condiția în care în jurul țării noastre, pe granițele cu U.R.S.S., Bulgaria și Ungaria, erau masate aproape 20 de mari unități militare; discuțiile Tito – Ceaușescu de la Vârșeț, din 24 august, nu au dus la un angajament hotărât al Iugoslaviei ca să intervină în favoarea țării noastre dacă am avea aceeași soartă ca Cehoslovacia; evaluările forțelor noastre armate dovedeau că în cazul unei invazii nu am rezista mai

¹⁰⁰ Turiștii cehoslovaci au fost cazați în căminul Institutului Pedagogic de 3 ani Oradea, asigurându-li-se masa la Cantina studențească. Costurile au fost acoperite de statul român.

mult de 24 de ore; diplomații români din capitalele vest-europene, după consultării cu lideri politici la vârf din țările în care erau acreditați, informează Bucureștii că li s-a sugerat prudență în relațiile cu Moscova¹⁰¹. România făcând parte din zona de influență sovietică; în urma unei convorbiri Ceaușescu – Basov (ambasadorul U.R.S.S. la București) – din 25 august, tonul ziarelor și comunicatelor românești începe să se schimbe, este mai puțin „războinic”, mai echilibrat, mai supus¹⁰².

Nicolae Ceaușescu se adaptează din mers, încercând să detensioneze raporturile politico-diplomatice cu „cei cinci”, mai ales U.R.S.S. În sprijinul său vine hotărârea Congresului al XIV-lea al P.C. Cehoslovac din 22 august, care îl menține pe Alexandru Dubček în funcția de prim-secretar al C.C. al P.C.R.¹⁰³

Pentru a menține, totuși, în priză sentimentul antisovietic al românilor, N. Ceaușescu, împreună cu alți lideri la vârf ai P.C.R., repartizați pe județe, fac vizite de lucru în perioada 26 august – 4 septembrie. În întâlniri cu muncitorii, intelectualii, activul de partid desfășurate în săli bine controlate – se explică reacția României față de „accidentul Cehoslovacia”. „Gărzile patriotice” organizate rapid, din muncitori, intelectuali, țărani cooperatori, bărbați și femei de la 18-65 de ani, în fiecare fabrică și instituție din țară, înarmate și cu comandă proprie – trebuiau să sugereze U.R.S.S. că P.C.R. și statul român, în fond N. Ceaușescu, sunt stăpâne pe situație. Oricărui atac asupra României urma să i se riposteze în toată energia.

Din 14 septembrie 1968 în presa centrală și locală din țara noastră nu mai apare nici un material care să facă referire la situația din Cehoslovacia.

Chiar dacă România scapă de o experiență gen Cehoslovacia și N. Ceaușescu rămâne în funcție – Moscova nu-l va uita pe liderul român, dorindu-i răsturnarea de la putere, în ultimă instanță pedepsirea României.

* *

*

Moment de vârf al diplomației românești în eforturile de afirmare a demnității naționale, august 1968 este urmarea unui deceniu de căutări și atitudini declanșate de Gheorghe Gheorghiu-Dej și continuate de Nicolae Ceaușescu.

Politica externă a țării noastre a reușit să valorifice în propriul interes impunerea în anii 1964-1985 a trei centre politice mondiale: Washington – Moscova – Pekin. Într-un triumphi, România s-a putut mișca mai ușor, decât pe o linie dreaptă sau în condiția în care ar fi depins totalmente de un singur centru de putere, așa cum au stat lucrurile în primul deceniu după încheierea celui de-al doilea război mondial.

¹⁰¹ Peste ani avem dovezi arhivistice referitor la motivele sfaturilor date diplomaților români pentru a cere Bucureștilor mai multă prudență în relațiile cu Moscova. Vezi: Liana Radu, „Sub amenințarea Kremlinului. Documente NATO despre situația de securitate a României, după înăbușirea „Primăverii de la Praga” (1968-1969)”, în *Lucrările Sesiunii Naționale a Doctoranzilor în Istorie*, ediția I, Oradea, 22-25 mai 2009, p. 469-474, coord. Mihai D. Drecin, Ioan Horga, Barbu Ștefănescu, Editura Universității din Oradea, 2009

¹⁰² Mihai Retegan, *op. cit.*, p. 206-223

¹⁰³ Ion Pătroiu, Alexandru Osca, Vasile Popa, *Îngheț în plină vară. Praga – august 1968*, Editura Paideia, București, 1998, p. 155. A fost o măsură tactică prin care Moscova încerca să potolească atitudinea antisovietică a Cehoslovaciei, pentru a găsi noi colaboraționiști cu care să-i înlocuiască, în timp, pe reformiștii lui Dubček. De altfel, în decurs de un an, Dubček și apropiații săi sunt eliberați din funcțiile de decizie a P.C.C. în Plenara C.C. al P.C.C. din 25-26 septembrie 1969. Vezi: *Ibidem*, p. 160.

Comunismul românesc de tip național, cu rădăcini încă la sfârșitul anilor '60 ai secolului trecut, dezvoltat în timpul lui Nicolae Ceaușescu – a fost opera unei echipe de diplomați și intelectuali de valoare. Ideile și eforturile lor trebuie aduse în prim-plan. O paralelă între sugestiile diplomaților profesioniști ai perioadei discutate și felul în care le-a înțeles și transpus în practică liderii comuniști la vârf – ar fi foarte interesantă, material de reflexie pentru politica externă și diplomația românească postdecembristă.

Discursul istoric cu referire la teritoriile din estul spațiului românesc, în anii 1966-1977, și cenzura. Privire comparativă

Ion ZAINEA

The Historical Discourse Concerning the Theories upon the Eastern Romanian Space in 1966-1977. A Comparative Perspective

Abstract. *The historiography of the 1966-1977 is characterized, among other things, by the alternation between periods of liberalism and conservatism, between offensive and defensive in the act of stating certain facts and verities especially in the Romanian-Russian and Romanian-Soviet relations. The above mentioned sequences were usually determined by the evolution of the relations between Bucharest and Moscow and the change of their tone shaped the directions given to the representatives of historiography. The alternation between the periods of offensive and defensive, of progress and regress in stating certain facts and verities concerning the Romanian-Russian and Romanian-Soviet relations especially those regarding the territories in the Eastern Romanian area, namely Bessarabia and Bucovina, can easily be notice in the activity of the Ideological Service which activated in the General Department of Press and Printing, the censor institution of the historical discourse. These frequent oscillations were also due to the lack of professionalism, enhanced by prudence and fear, and they were also due to an either narrower or wider interpretation of the directives coming from the party leaders.*

Keywords: *historical discourse, directives, censorship, Bessarabia, Northern Bucovina*

Mijlocul anilor '60, găsește regimul de la București orientat pe calea comunismului național, aflându-se în plin efort de distanțare față de Moscova. În acest efort, discursul istoric era destinat să joace un rol important. Iar cum conceperea lui – obiectivă sau interesată – revenea istoricilor, știința lor – istoria – avea să îndeplinească o funcție tot mai importantă în legitimarea regimului. Concret, sfera istoriei intra în câmpul de confruntare româno-sovietic, scopul urmărit de autoritățile de la București fiind, pe de o parte, emanciparea și în plan istoriografic de tiparele, tezele și clișeele istoriografice sovietice, iar, pe de altă parte, legitimarea PCR în ochii românilor ca „stegar” al luptei pentru independență națională, în perfectă continuitate cu eforturile de neatârnamare din trecutul românesc. Cel dintâi obiectiv avea să se realizeze într-o perioadă mai îndelungată, întrucât regimul de la București nu era dispus să provoace mânia Moscovei prin schimbări bruște sau pripite¹.

A rezultat o istoriografie ce nu se înfățișează ca un ansamblu omogen, unitar, în care alternează perioade de liberalism și de conservatorism, de ofensivă și de defensivă, în afirmarea unor fapte și adevăruri, îndeosebi din relațiile româno-ruse și româno-sovietice, de progres și de regres al cercetării. Succesiunile au fost

¹ Caracterul minor al devierii explică și toleranța Moscovei: atât timp cât modelul sovietic nu era pus în discuție, atitudinea și acțiunile conducerii de la București erau iritante pentru Kremlin, dar nu primejdioase.

determinate, de regulă, de evoluția raporturilor dintre București și Moscova, tonalitatea lor modelând directivele date de conducerea de partid frontului istoriografic.

Oscilațiile nu s-au manifestat numai în istoriografie, ci și în conduita istoricilor, cât și a celor însărcinați cu controlul lucrărilor de istorie. Nici unii nici alții nu s-au dovedit suficient de lămuriiți în legătură cu calea pe care trebuia îndreptată istoriografia, cei dintâi neștiind cu precizie până unde pot merge cu dezvăluirile, cei din urmă dacă să le sesizeze sau nu conducerii de partid (recte Secției de Propagandă a CC al PCR).

Alternarea perioadelor de ofensivă și de defensivă, de progres și regres în afirmarea unor fapte și adevăruri din relațiile româno-ruse și româno-sovietice, cele mai multe cu privire la teritoriile din estul spațiului românesc, Basarabia și Bucovina de nord, sunt decelabile și din activitatea instituției de cenzură a discursului istoric, Serviciul Ideologie din cadrul Direcției Generale pentru Presă și Tipărituri. Oscilațiile se datorează și lipsei de profesionalism, dublată de prudență, teamă, interpretarea mai îngustă sau mai largă a directivelor venite din partea conducerii de partid.

Pe linia indicațiilor primite² pentru materialele dedicate aniversării semicentenarului unirii Transilvaniei cu România, instituția cenzurii a semnalat conducerii I.S.I.S.P. de pe lângă C.C. al P.C.R. faptul că lucrarea *Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918*, sub redacția lui I. Popescu-Puțuri și A. Deac³, urmărind luptele românilor asupriți de habsburgi, nu se limita la evenimentele din Transilvania, ci – lărgind tematica – prezenta, pe cuprinsul întregului volum, o serie de date privind situația Bucovinei. Se prezenta pe larg evoluția și etapele mișcării naționale în această provincie pe plan politic, ideologic și cultural, se făceau aprecieri asupra activității și programelor naționale ale principalelor organizații politice bucovinene, iar pe parcursul a zece pagini de manuscris se descriau în amănunt acțiunile premergătoare și procesul unirii Bucovinei cu România. În această parte erau reproduse pasaje din discursurile unor fruntași ai P.N.R. bucovinean, mai ales I. Nistor, sau din documente ale Congresului General al Bucovinei, în care „se respingea cu hotărâre orice încercare ce ar ținti la știrbirea Bucovinei” și se cerea „unirea necondiționată și pe veci a Bucovinei, în vechile ei hotare, cu Regatul României”. Din volum, conducerea Institutului și editura au eliminat, la semnalarea cenzorilor, textele ce tratau problema Bucovinei⁴.

Articolul *Lupta pentru unirea Transilvaniei cu România – semicentenarul unității naționale 1918-1968*, de C. Safta⁵, inclus în toate versiunile în limbi străine ale revistei, a fost semnalat pentru că pornea de la premisa că ziua de 1 Decembrie 1918 marchează în istoria poporului român momentul „desăvârșirii unității naționale”. În plus, autorul făcea referiri repetate la lupta național-politică desfășurată în Bucovina în vederea unirii acestei provincii cu România. S-a discutat cu conducerea redacției, care a efectuat modificările necesare⁶.

² După invazia sovietică în Cehoslovacia, reținerea în atitudinile publice devenise obligatorie. Reculul, decelabil în discursul oficial, s-a repercutat asupra istoriografiei.

³ Editura Politică, 1969

⁴ A.N.D.J. BH., *fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 24/1969, f. f.

⁵ Revista *Sindicatelor din R.S.R.*, nr. 4/1968, Consiliul Central al U.G.S.R.

⁶ A.N.D.J. BH., *fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 24/1969, f. f.

Lucrarea *Contribuții bibliografice privind unirea Transilvaniei cu România*, de I. Popescu-Puțuri și C. Nuțu⁷ a ridicat mai multe probleme, care au fost discutate și rezolvate direct cu conducerea I.S.I.S.P. Între altele, s-a semnalat faptul că autorii depășeau sfera tematică enunțată în titlu, incluzând circa 100 de articole privind evenimente din celelalte provincii unite în 1918, cele mai multe privind Bucovina. Au fost eliminate circa 130 de fișe conținând proclamații, manifeste și discursuri regale, altele au fost modificate, după care volumul a primit „bun de tipar”⁸.

Asemenea probleme semnalate de cenzura comunistă în scrisul istoric, erau considerate ca fiind de „oportunitate politică”. Categoria includea, în primul rând, textele ce aminteau de teritorii care, în opinia cenzorilor, „nu au fost niciodată încadrate între granițele istorice ale României” și a căror reproducere în tipărituri „putea crea implicații” în relațiile noastre cu țările vecine. Spre exemplu, în volumul *Țirguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, de C. C. Giurescu⁹, prezentându-se originea și evoluția principalelor localități de pe întreg cuprinsul Moldovei, era puternic subliniat caracterul încheșat și unitar al teritoriului dintre Nistru, Dunăre și Carpați, originea etnică românească a tuturor așezărilor situate în acel spațiu, se scotea în evidență că elementul autohton majoritar românesc din Basarabia și-a continuat neîntrerupt traiul pe teritoriul respectiv. Ca urmare a acestei semnalări, volumul s-a difuzat prin circuit închis, „uz intern”¹⁰.

Aceleași aspecte apăreau subliniate și mai pregnant în câteva culegeri de documente sau volume de scrieri alese ale unor istorici din trecut, reedite nu cu mult timp în urmă. Grupajul de documente din nr. 1/1968 al *Revistei Arhivelor*¹¹; volumul *1848 la români: Oameni, idei, fapte*, de C. Bodea¹², erau acuzate că citează des raportul din 1840 al lui Matternich, care informa pe împăratul austriac despre „populația română transilvană și de ramurile răzlețite în Ungaria, Banat, Bucovina și în Basarabia”, de acțiunea de regenerare care urmărea „să unească pe toți descendenții de aceeași origine română într-un țel comun” și de reprimarea acestei tendințe de către Austria și Rusia.

În volumul *Rapoarte consulare austriece 1812-1813*, vol. II, sub îngrijirea acad. A. Oțetea¹³, care cuprindea rapoartele celor doi consuli austrieci de la București și Iași, au fost depistate o serie de documente ce relevau unele aspecte privind situația grea a Moldovei în urma trecerii Basarabiei în stăpânirea Rusiei: „Prutul e acum (1812) pentru totdeauna pierdut pentru Moldova și puțină speranță care există, de retrocedare, a dispărut de tot. Pierderea Prutului e un dezastru pentru Moldova...”; „Partea rămasă din Moldova nu va mai reprezenta nimic, situația ei se va înrăutăți în fiecare zi și domnitorul nu se va mai putea menține...”; „Fără partea care este așezată între Prut și Nistru, Moldova e lipsită de bogățiile ei principale, anume cerealele și creșterea vitelor și este expusă la nenumărate neajunsuri...”. Pentru semnalări de acest gen, și acest volum a fost difuzat numai pentru „uz intern”¹⁴.

⁷ I.S.I.S.P. și Biblioteca Centrală Universitară

⁸ A.N.D.J. BH., *fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 31/1970, f. f.

⁹ Editura Academiei, 1967

¹⁰ A.N.D.J. BH., *fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 24/1969, f. f.

¹¹ Direcția Generală a Arhivelor Statului

¹² Editura Politică, 1968

¹³ Editura Academiei, 1967

¹⁴ A.N.D.J. BH., *fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 24/1969, f. f.

Antologia Unirii de sub redacția Șt. Pascu, cuprindea un număr însemnat de documente (cca 70) cu o problematică asemănătoare. Între aceste documente era, spre exemplu, memoriul adresat de Toma Stelian, în 1918, președintelui S.U.A., în care se scria: „În 1812, marea Rusie ortodoxă ne răpește jumătatea Moldovei, Basarabia. Congresul de la Paris din 1856 ne restituie din ea o parte, dar Rusia ne reia din nou această provincie, în 1878, drept recunoștință, probabil, pentru sîngele pe care noi îl vărsăm acordîndu-i ajutor la Plevna”. Referitor la cedarea Bucovinei și Basarabiei erau reproduse: o reflecție din 1856 a lui Timotei Cipariu: „Ce e pierdut, e pierdut și de astă dată încă nu poate fi vorba de recăpătarea lor de la austreici și muscali”, alta a lui Al. Papiu Ilarian, 1860: „Principatele de astăzi, după ce au pierdut Basarabia, după ce nu mai au Bucovina, se găsesc într-o pozițiune mult mai periculoasă decît în veacurile trecute”, apoi părerea unui ziarist parizian, care în 1901 scria: „Basarabia, care se găsește sub dominația rusă, nu se speră a fi recuperată decît într-un viitor îndepărtat”.

Texte asemănătoare au fost semnalate și în lucrările *Unirea Banatului cu România*, de W. Marin, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, de Șt. Pascu, *Desăvîrșirea unificării statului național român*, sub red. lui M. Constantinescu și *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, sub red. lui D. Berciu, în care – din documentele unirii – se reproduceau și acele pasaje ce prevedeau „unirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare, pînă la Ceremuș, Colacin și Nistru cu regatul României”¹⁵. În ce privește prezentarea unor procese sau fapte concrete legate de apartenența statală a Basarabiei sau a nordului Bucovinei, a fost semnalată „existența unor comentarii ce depășeau cadrul istoric dat”, sugerând trimiteri la situația existentă la vremea respectivă.

Volumul *Dimitrie Onciul – scrieri istorice*, apărut sub îngrijirea lui A. Sacerdoțeanu¹⁶, în studiul „Ideia latinității și a unității naționale”, reproducea integral conferința „Din trecutul Bucovinei” (1915), în care, după ce se oprea asupra procesului început în secolul al XII-lea, de deznaționalizare și slavizare a vechilor așezări românești aflate în zona dintre Prut și Nistru, D. Onciul arăta că instaurarea în 1240 a stăpînirii tătare în Moldova „pune stavilă curentului românesc de peste munți, care trecuse chiar Nistru pînă peste Bug...”. „Moldova – spune Onciul – cu părțile rupte din trupul ei, Bucovina și Basarabia, este o creație politică românească și numai românească, cea mai proprie cucerire a neamului românesc”. Referindu-se apoi la prevederile și consecințele păcii de la Kuciuk-Kainargi (1775) – în urma căreia Bucovina a fost răpită de Austria – și la procesul intens de deznaționalizare a elementului autohton majoritar al provinciei, D. Onciul scrie: „Încă 140 de ani de asemenea stăpînire și neamul românesc va fi fost dispărut în Bucovina, el nu ar mai fi. Dar așa ceva nu poate fi îngăduit să se întîmple cît timp există o Românie cu 600.000 de baionete. Aceasta ar fi o culpă pentru care posteritatea nu va mai face responsabil pe cei care ne-au înstrăinat acest sfînt pămînt românesc și se va condamna generația noastră de astăzi dacă – în împrejurările actuale – cele 600.000 de baionete nu s-ar ridica pentru cea mai dreaptă revendicare”¹⁷.

Culegerea antologică *Gîndirea românească în epoca pașoptistă*, realizată de P. Cornea¹⁸, a ridicat cenzurii o serie de probleme pe aceeași linie. Dintre multele

¹⁵ *Ibidem*

¹⁶ Editura Științifică, 1968

¹⁷ A.N.D.J. BH., *fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 24/1969, f. f.

¹⁸ Editura pentru Literatură, 1968

documente care au fost semnalate, menționăm articolul „Naționalitatea”, scris de I. C. Brătianu în 1853. Ocupându-se de dreptul națiunii de a se apăra împotriva asupritorilor străini, Brătianu scria: „Voi frații mei, de la Tisa pînă la Marea Neagră, de la Dunăre pînă la Nistru, zi și noapte aduceți-vă aminte că izbăvirea fiecăruia din noi este numai izbăvirea a zece milioane de frați ai noștri în trup și în suflet. Aduceți-vă aminte că sufletul României nu se poate manifesta decît în unanimitate națională; că pe cît vom fi trunchiați în bucăți, locul națiunii noastre va fi gol în hora cea mare a omenirii și omenirea va suferi și noi vom suferi mai tare”. Articolul adresa românilor îndemnul: „Un singur simțămînt numai vă este iertat a avea pentru Austria și Rusia: ură și vrăjmășie. Respingeți tot ce vă vine de la ele, ca o cursă vicleană, ca o otrăvă de moarte, de care abia vă veți atinge și trupul tot se va învenina....”¹⁹. Ne putem imagina reacția cenzorilor în fața acestui text, condamnat apriori.

În lectura unor materiale, cenzorii au depistat „teze, interpretări contradictorii, ale unor fapte și fenomene istorice”. Pasajele ce conțineau asemenea teze au fost „confiscate” de cenzură. Astfel, în ediția pe 1968 a manualului *Istoria României* pentru clasa a XII-a, de C. Daicoviciu și Miron Constantinescu²⁰, referitor la evenimentele de la sfîrșitul primului război mondial, se scria că „în anii 1917-1918 mișcarea națională moldovenească din teritoriul situat între Prut și Nistru, grupată în jurul Partidului Național Moldovenesc, se orienta tot mai mult spre autonomia Basarabiei: la 27 martie 1918, acest teritoriu s-a alipit la România”²¹. În legătură cu aceeași problemă, în ediția 1966 a manualului de *Istoria modernă și contemporană*, clasa a VII-a²², se scria: „La începutul anului 1918, guvernul regal român, folosind greutățile prin care trecea tînarul stat sovietic, cu sprijinul Antantei, a ocupat cu forța armată Basarabia și a restabilit acolo rînduielele burghezo-moșierești. Basarabia, care din 1812 făcea parte din imperiul țarist, a intrat în componența României”²³.

Tot în acest sens, dar legat de un alt moment istoric, amintim un pasaj din lucrarea lui M. Fătu, *Contribuții la studiul istoriei politice a României (1946)*²⁴. După ce se relatează cerințele guvernului român cu privire la modul de soluționare în Tratatul de pace (dezbatut în august 1946 la Conferința de la Paris) a unor probleme esențiale pentru țara noastră, se scria: „Afirmînd aceste puncte de vedere, dr. P. Groza exprimă față de conferință recunoștința guvernului și poporului român pentru prevederile privind hotarele țării, care corespundeau pe deplin cu realitatea istorică și deci cu interesele naționale ale poporului român”²⁵.

Unele lucrări cuprindeau, din perspectiva cenzurii, „date ce puteau conduce la concluzii eronate” în legătură cu structura etnică a provinciilor românești. Astfel, în volumul *Unirea Transilvaniei cu România*, realizat de I.S.I.S.P.²⁶, se afirma că în preajma anului 1914 „în Bucovina, la o populație de 800.000, românii reprezentau 273.000, fiind concentrați în partea de sud și centru, iar rutenii, așezați în partea de nord, constituiau 305.000, restul fiind evrei, germani, poloni, maghiari”. La concluzii de același gen ducea – „datorită elementelor ilustrative unilaterale” – articolul *Acțiuni*

¹⁹ A.N.D.J. BH., *fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 24/1969, f. f.

²⁰ Editura Didactică și Pedagogică

²¹ A.N.D.J. BH., *fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 24/1969, f. f.

²² Editura Didactică și Pedagogică

²³ A.N.D.J. BH., *fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 24/1969, f. f.

²⁴ Editura Politică, 1968

²⁵ A.N.D.J. BH., *fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 24/1969, f. f.

²⁶ Editura Politică, aflat sub tipar

pentru sindicalizarea Corpului didactic din România în perioada dintre cele două războaie mondiale, de P. Constantinescu-Iași²⁷. În plus, din acest material rezulta că centrul de greutate al activității de organizare a sindicatului corpului didactic din țara noastră a fost situat în Basarabia; că la Chișinău, Soroca, Cetatea Albă, s-au înființat primele organizații sindicale locale din țară, deosebit de active, că aici au avut loc principalele acțiuni pe plan național, în tot timpul existenței lor. Erau tot atâtea argumente pentru ca articolul să fie eliminat din revistă.

În legătură cu poziția pe care P.C.R. a adoptat-o în perioada interbelică în problema Basarabiei, a fost semnalat, în cadrul unei foto-expoziții în curs de amenajare – *Momente din istoria P.C.R., a mișcării revoluționare și democratice din România*²⁸ – un facsimil dintr-un număr al ziarului *Socialismul* din 1924. În facsimil apărea articolul „Înaltă trădare”, putându-se citi: „Dacă este înaltă trădare de a proclama, de a cere, de a lupta pentru drepturile de liberă hotărâre a poporului care trăiește, ba nu, care abia își trage sufletul în granițele României Mari, atunci sîntem trădători și ne fălim”. În articolul „Pentru ce înăsprirea stării de asediu” se scria: „Oligarhia crede că momentul pentru suprimarea partidului comunist este acum venit și în urma atitudinii deschise pe care *Socialismul*, gazeta partidului nostru, a avut-o în chestiunea Basarabiei. Lovitura dată acum este de mult plănuită... Dacă oligarhia crede că atitudinea noastră în chestia Basarabiei poate fi un motiv, trebuie să știe toți că o gazetă îngreuiată și un partid înăbușit pentru că au susținut sus și tare dreptul popoarelor de a hotărî singure soarta lor, pentru că s-au ridicat cu hotărâre contra asupririi minorităților naționale și a cerut plebiscit... nu pot fi desființate”.

În cadrul aceleiași problematice, numită de „oportunitate politică”, cenzorii au depistat pasaje ce exprimau pericolul și influențele nefaste exercitate de Rusia asupra țărilor române, precum și simțămintele românilor față de marele imperiu. Pe această linie erau amintite fragmentele selectate în unele volume antologice, precum *Gîndirea social-politică despre unire – 1859*, apărută în îngrijirea lui P. Constantinescu-Iași și D. Berindei, C. A. Rosetti – *gînditorul, omul*, antologie și studiu introductiv de R. Pantazi²⁹. În acest din urmă volum era nominalizat studiul „Rusia”, în care C. A. Rosetti – după ce demonstrează că pentru români cel mai mare pericol îl reprezintă imperiul din răsărit – cheamă la luptă dărză „împotriva mării puteri asupritoare”: „Timpul a sosit, ziua se apropie... Românilor... nu vom ajunge la nimic, la unitate, nu vom mai putea fi nici chiar precum sîntem, decît dacă astăzi, fiecare român va lucra și se va pregăti pentru lupta mare... și mâine, cînd va veni ziua năvălirii, pătrunși de puterea nației, ne vom arunca cu toții asupra vrăjmașilor...”³⁰.

Culegerea *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. II, partea a 2-a (1907-1916) – sub red. I.S.I.S.P.³¹ – cuprindea un număr de articole axate pe poziția României față de primul război mondial, apărute în *Convorbiri sociale*, articole în care revenea insistent ideea pericolului ce l-a reprezentat întotdeauna Rusia pentru țara noastră: „Tendința împărăției nordice este de a se extinde și de a-și deschide un drum la o mare caldă. În același timp ea umblă să cotopească mereu pămînturi și popoare din jurul său... să devie o putere continentală și să se întindă pînă în mijlocul Europei și

²⁷ *Sudii și articole de istorie*, vol. 10/1967, Societatea de Științe Istorice

²⁸ Editura Politică, realizată sub egida Muzeului de Istorie al P.C.R.

²⁹ Editura Politică, 1966, respectiv 1968

³⁰ A.N.D.J. BH., *fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 24/1969, f. f.

³¹ Editura Politică, 1968

pînă pe țărmurile Adriatice. Soarta ne-a pus și pe noi în drumul acestor cuceritori înfrigați. Amestecul din trecut în Principate, ocupațiile militare, protectoratul pravoslavnicilor avea acest scop (desființarea statului român-n.n.)... În decursul războiului actual s-a dat în vileag și mai mult, chiar din izvor rusesc, ce planuri nutrește Rusia față de noi: prin ocuparea Bucovinei nordice, a Maramureșului, a Crișanei, a Banatului, prin cucerirea Constantinopolului, prefacerea Mării Negre în lac rusesc, prin răpirea Gurilor Dunării, a Galațiului și țărmului românesc al mării, ea țintește să ne încercuiască... O victorie a Rusiei însemnînd îndeplinirea măcar în parte a acestui plan va aduce cu sine desăvîrșita noastră atîrnare politică, economică, morală, culturală, de acest colos...³².

Schimbarea de atitudine a conducerii de la București în relațiile cu Moscova și, în consecință a conținutului discursului istoric, sunt vizibile după 1971/72. Un bun exemplu, din perspectiva temei noastre, este culegerea *Documente și mărturii privind unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918*, realizată sub redacția V. Curticăpeanu, Al. Porțeanu și R. Șoimescu, Editura Politică, care a fost prezentată la D.G.P.T. în versiunea nouă față de cea care urma să apară în 1968, pentru a obține „bun de tipar” pe data de 11 iulie 1972. A fost lecturată între 20 iulie și 10 august 1972, iar nota de aviz a fost definitivată la 17 august. Pe data de 1 septembrie 1972, a fost înaintată spre informare Secției de Presă a C.C. al P.C.R., „tovarășului” I. Cumpănașu și pentru aviz Secției de Propagandă a C.C. al P.C.R., „tovarășului” I. Zahiu. În cadrul unei întâlniri, din 16 octombrie 1972, între Micu Bucur, șeful Serviciului Ideologie, cu I. Zahiu, la care au participat și G. Oancea, redactor șef la Editura Politică și L. Tarnovschi, director general adjunct al D.G.P.T., s-a stabilit ca problemele din nota de sesizări să fie discutate în prealabil de către D.G.P.T. cu conducerea editurii, care să ia cunoștință de observațiile formulate și să prezinte soluții de rezolvare³³. În acest sens, la 22 noiembrie 1972, a avut loc întâlnirea reprezentanților instituției de cenzură cu G. Oancea și M. Dan, șef de secție la Editura Politică, precum și V. Curticăpeanu, din partea îngrijitorilor volumului. Aceștia au fost de acord cu conținutul notei și au propus o serie de soluții. În legătură cu documentele legate direct de actul Unirii și mai ales cu actele Adunării Naționale de la Alba Iulia, editura și îngrijitorul au considerat „că nu trebuie făcute nici un fel de eliminări și că se impune reintroducerea și a acelor pasaje eliminate în faza de definitivare în editură a culegerii”. Întrucît documentele „ridicau probleme multiple” (chestiuni de ordin teritorial, probleme legate de rolul unor fruntași politici), editura și îngrijitorul culegerii urmau să întocmească „o notă de aviz pe care să o înaintaze, spre aprobare, forurilor superioare”, după ce vor fi consultați și reprezentanții cenzurii. Nu știm ce s-a întîmplat cu nota, care, pe 16 ianuarie 1973, era „în curs de elaborare”, dar este vizibil începutul unei deschideri în ceea ce privește o serie de probleme, în speță cele de ordin teritorial, asupra cărora pînă atunci se impusese tăcere deplină.

Apărută în 1971, în editura Meridiane, în limbile franceză, engleză și spaniolă, întâia ediție a sintezei *Formarea statului național unitar român*, de Constantin C. Giurescu, a trebuit revăzută și completată câțiva ani mai târziu (1975) deoarece „nu prezenta toate momentele și etapele procesului de desăvîrșire a statului național unitar român la sfîrșitul anului 1918, omițînd unirea Bucovinei cu România și făcînd doar o referire succintă la unirea Basarabiei”. Potrivit „indicațiilor primite”, s-a discutat cu

³² A.N.D.J. BH., *fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 24/1969, f. f.

³³ A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri*, dos. 67/1973, f. 3-4

conducerea editurii, care a retras manuscrisul „pentru îmbunătățire”. În noua formă a lucrării, autorul a făcut adăugiri în prefață și în capitolul „Unirea Transilvaniei cu România”, care, în noua versiune, a primit titlul „Desăvârșirea formării statului național unitar român”, cuprinzând un subcapitol intitulat „Unirea Basarabiei și Bucovinei”³⁴. În prefață s-a introdus textul (pag. 5): „După primul război mondial la care România lua parte alături de puterile Antantei care promiteau și satisfacerea revendicării unirii Transilvaniei cu țara, populația românească din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, covârșitor majoritară, hotărî, la 1 decembrie 1918, la Alba Iulia, pe baza dreptului de autodeterminare, unirea cu România. Cu trei zile mai înainte s-a înfăptuit unirea Bucovinei cu România. Mai înainte încă, la 27 martie/9 aprilie 1918, Sfatul Țării, la Chișinău, hotărîse unirea Basarabiei cu România. Astfel, finele anului 1918 văzu realizarea statului unitar român”. Subcapitolul „Unirea Basarabiei și Bucovinei”, nou introdus, cuprindea următorul text (pag. 133-134): „... Astfel, în cursul anului 1918 are loc desăvârșirea formării statului național unitar român. Această desăvârșire se produce cronologic, în trei etape: 1) unirea Basarabiei, 2) unirea Bucovinei, 3) unirea Transilvaniei, Banatului și Maramureșului. Pe temeiul principiului proclamat de Marea Revoluție rusă ca fiecare popor să hotărască singur asupra soartei lui, moldovenii, adică românii dintre Prut și Nistru, constituiră la 24 ianuarie 1918 o <republică democratică moldovenească slobodă, de sine stătătoare și neafîrnată, avînd ea singură dreptul de a-și hotărî soarta în viitor>. Apoi la 27 martie/10 aprilie 1918, Sfatul Țării, adică adunarea deputaților acestei republici, proclamă alipirea ei pentru totdeauna la România. În perioada grea în care statul român se afla atunci – era tocmai vremea cînd se pregătea de către Puterile Centrale tratatul înrobitor, de tip colonialist, de la București, unirea Basarabiei fu raza de lumină vestitoare a unor vremuri mai bune. Iată textul rezoluției prin care – cu 86 de voturi pentru, 3 contra și 36 de abțineri, deci cu majoritate de circa 70% - Sfatul Țării hotărî Unirea cu România: „În numele poporului Basarabiei, Sfatul Țării declară: Republica democratică moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Marea Neagră și vechile granițe cu Austria, ruptă de Rusia acum o sută și mai bine de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric și dreptului de neam, pe baza principiului că noroadele singure să-și hotărască soarta lor, de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu mamă-sa România” (nota de subsol așezată la sfârșitul textului menționa că „la 26 iunie 1940 cînd, în urma prăbușirii aliaților ei, Franța și Polonia, România se afla izolată și în urma unui ultimatum al Moscovei, Basarabia, jumătatea de nord a Bucovinei și partea de nord-vest a județului Dorohoi au fost încorporate de U.R.S.S.). Pe temeiul aceluiași principiu pe care îl aplicaseră frații lor dintre Prut și Nistru, moldovenii din partea de nord a țării, din Bucovina, se întruniră și proclamă, la rîndul lor, în ziua de 15/28 noiembrie 1918 <unirea necondiționată și pentru vecie cu regatul României>”. Curaj, dar și teamă în același timp, pentru autor, dar și pentru cenzori, care au subliniat termenul „moldoveni” din text, notând pe margine „români”, în timp ce, în nota de subsol au încercuit cuvîntul „Moscovei”.

În condițiile în care, în anii de început ai comunismului național, se cerea rescrierea istoriei, astfel încât trecutul poporului român să fie reflectat „în cadrul unitar înscris de granițele etnice și politice corespunzătoare adevărului istoric”, din inerție, o seamă de autori de lucrări istorice continuau să scrie ca în perioada neostalinistă, după „șabloane vechi”, într-o optică considerată acum neștiințifică. Autorilor lucrării

³⁴ *Ibidem*, dos. 24/1975, f. 139-141

*Solidaritatea europeană cu lupta românilor pentru desăvârșirea unificării statului național*³⁵, A. Loghin și C. Marinescu, cenzura le reproșă că „reduceau actul desăvârșirii unității statale la unirea Transilvaniei cu România”; lupta românilor bucovineni „nu era consemnată decât sporadic” și nu se făceau nici un fel de referiri la momentul unirii Bucovinei cu România. De asemenea, evitau să precizeze că o parte a românilor – basarabenii – se găseau sub stăpânirea imperiului țarist. Chiar și citate din clasicii marxism-leninismului, care incriminau imperiile otoman, țarist și austro-ungar că asupresc „națiunile împrăștiate de la Carpați și din Balcani”, în lucrare erau trunchiate sau parafrazate în așa fel încât din ele rezulta că în afara României nu se afla decât Transilvania, stăpânită de habsburgi. Dintr-un citat preluat din K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 9, autorii eliminaseră părțile în care se spunea că românii „constituie principala masă a populației din regiunea cuprinsă între Dunăre și Nistru”, că „românii din Basarabia sînt supuși imperiului rus”³⁶.

Lipsa informațiilor privind Basarabia și românii basarabeni a fost sesizată și în culegerea de comunicări prezentate la sesiunea științifică a Academiei, dedicată aniversării a 300 de ani de la nașterea lui D. Cantemir³⁷ și, la fel, în lucrarea *Erupție din adîncuri* de I. P. Gheorghiu³⁸.

La sesizarea cenzurii, din setul de documente (130) intitulat *Insurecția națională antifascistă armată din august 1944*, ce urma să fie multiplicat de către Direcția Generală a Arhivelor Statului în vederea difuzării la filialele județene pentru organizarea de expoziții cu prilejul celei de-a 30-a aniversări a „eliberării patriei”, au fost eliminate manifestele (13) lansate din avioane sovietice în anul 1941, în care se afirma că la 28 iunie 1940, data ultimatumului sovietic, „Armata Roșie a eliberat poporul muncitor al Basarabiei”, care – reluându-și libertatea – „s-a unit din nou cu poporul muncitor al Moldovei de dincolo de Nistru, într-o republică confederată și a intrat ca membru cu drepturi egale în marea familie frățească a popoarelor sovietice”.

O serie de volume „nu subliniau în mod corespunzător caracterul unitar al tuturor provinciilor românești”. Unele, precum *Dacoromania* de D. Berciu și B. Mitrea³⁹, „restrîngeau procesul de formare și continuitate a poporului român la spațiul geografic actual al țării noastre”. Culegerea *Demografia – dimensiune a istoriei* de Șt. Ștefănescu⁴⁰, conținea „un pasaj inoportun din B. P. Hasdeu”, după care, dintre toate provinciile românești, doar Banatul, Oltenia și Țara Hațegului „sînt singurele care reprezintă o continuitate neîntreruptă geografico-istorică a neamului nostru”. În alte lucrări, ca *Istoria orașului Iași, Formarea națiunii române și a statului național unitar român* de V. Curticăpeanu⁴¹, sau cursul de *Istoria contemporană a României* de V. Hurmuz⁴², „nu erau consemnate modificările teritoriale din anii 1775, 1812, 1918, 1940”, iar procesul formării statului național unitar român era „incomplet prezentat”, autorii limitându-se numai la unirea Transilvaniei cu România, evitând consemnarea celorlalte două etape: unirea Basarabiei și a Bucovinei.

³⁵ Editura Științifică

³⁶ A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri*, dos. 14, f. 9

³⁷ Editura Academiei

³⁸ Editura Eminescu

³⁹ Coeditare în limba franceză a Editurii pentru Turism și Editura Nagol-Elveția

⁴⁰ Editura Facla

⁴¹ Editura Politică

⁴² Universitatea București

În studiul *Coordonate ale politicii externe a României în contextul internațional interbelic*⁴³, V. Moisuc susținea că marea burghezie și moșierime – principalii beneficiari ai situației de după 1918 – au urmărit pe plan extern „consolidarea și păstrarea statu-quo-ului teritorial și politic al țării”, acesta fiind de fapt obiectivul major al politicii externe a României în perioada 1918-1940, obiectiv care „a corespuns intereselor vitale ale poporului român”. Mai mult, autoarea socotea că numai datorită situației internaționale create la sfârșitul anului 1939 „statu-quo-ul teritorial al României era pus sub semnul revizuirii de-a lungul celei mai mari părți a frontierelor” și că „în vara anului 1940, prin folosirea forței, a presiunilor ultimative, a amenințărilor, poporului român – complet izolat și părăsit de toate statele, i-a fost impusă amputarea teritoriului național”. Nu referirea voalată la Uniunea Sovietică i se reproșa autoarei, cât faptul că „nu implica și interesele claselor dominante” în ceea ce privea politica și, mai ales, nu făcea „nici o referire la poziția P.C.R.” față de problemele enunțate. Deși se aprecia că volumul *Reforma agrară din 1921 în România*, de D. Șandru⁴⁴, reprezintă „un amplu studiu științific asupra problemei agrare”⁴⁵, cu prilejul controlului era semnalat faptul că autorul realiza „o prezentare oarecum separată” pentru teritoriul vechii României, Transilvaniei și Bucovinei. Basarabia fusese lăsată în afara întregului context privind problema discutată, fiind prezentată doar prin câteva titluri de volume, citate în subsoluri de pagină⁴⁶.

Pe nota întocmită culegerii de documente *Istoria mișcării muncitorești, socialiste și a P.C.R.*, îngrijită de profesorii ieșeni A. Loghin, D. D. Rusu și I. Agrigoroaiei⁴⁷, era notat, cu creionul și scris de mână, „Nu poate să apară. Să fie văzută de Institutul de Istorie”. Motivele erau mai multe. În documentele cuprinse în volumul al II-lea se reproșa autorilor că nu amendează critic o serie de aprecieri exagerate privind „aplicarea mecanică a unor lozinci și forme tactice necorespunzătoare realităților sociale și situației politice concrete din țară”. Spre exemplu, era condamnat „imperialismul” românesc, pregătirile sale de război împotriva statului sovietic, alianțele militare și politice ale României interbelice. Autorii nu luau poziție față de „criticile violente” aduse, în rezoluțiile congreselor (III, IV și V), de P.C.R. tratatelor de pace de la Versailles, Trianon, Neuilly, „ocupării teritoriilor străine” (Basarabia, Bucovina, Dobrogea), politicii de „românizare forțată prin școală și biserică”; nu erau adnotate critic nici aprecierile legate de „compoziția națională complicată” a României, ori lozinca „autodeterminării pînă la despărțirea de statul român”⁴⁸.

Menționăm că autorii culegerii, destinată studenților Facultății de Istorie și Filozofie a universității ieșene, selectaseră din materiale deja publicate în seria *Documente din istoria Partidului Comunist din România*, apărute în anii 1953-1957, primele volume ale seriei *Documente din istoria mișcării muncitorești din România*, apărute în 1966. Viziunea se schimbaseră însă, iar istoricii ieșeni optaseră pentru a opera cu prudență. Este motivul pentru care au ales să facă, în studiul introductiv, doar „unele delimitări și comentarii privind conținutul unor documente”, dar factorul de control

⁴³ Din volumul XXV al publicației *Studii și articole de istorie*

⁴⁴ Editura Academiei R.S.R., 568 p., 1.500 exemplare tiraj

⁴⁵ Asupra volumului întocmise referat științific favorabil Florian Dragne de la I.S.I.S.P. de pe lângă C.C. al P.C.R. și fusese avizat de Consiliul științific al Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași

⁴⁶ A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri*, dos. 24/1975, f. 29

⁴⁷ Universitatea „Al. Ioan Cuza”, Iași, vol. I-II, 675 p., 500 exemplare tiraj

⁴⁸ A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri*, dos. 24/1975, f. 40-41

considera că „aceste delimitări critice sînt prea succinte”. De aceea, în forma în care a ajuns la control, lucrarea n-a putut primi „bun de tipar”.

În baza aceluiași noi mutații din optica politică, a fost semnalat volumul *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1900-1909)*⁴⁹. Observațiile priveau structura lucrării, unde, din cele 351 documente, 271 se refereau la mișcarea muncitorească și socialistă din vechea Românie, 70 la cea din Transilvania și Banat, iar 11 la cea din Bucovina. S-a cerut să se introducă noi documente care „să reliefeze, mai pregnant, caracterul unitar” al mișcării socialiste de pe cele două versante ale Carpaților și să se facă completări în Studiul introductiv pentru a explica numărul relativ mai redus de documente din Transilvania ori Bucovina⁵⁰.

Rezolvată „conform indicației” a fost lucrarea *Geneza chestiunii române ca problemă internațională*⁵¹, aparținând istoricului ieșean Leonid Boicu, ce analiza situația țărilor române în contextul relațiilor internaționale până în preajma unirii din 1859. Se aprecia pozitiv faptul că autorul, analizând numeroasele planuri de încorporare a țărilor române la Rusia sau Austria, considera că suzeranitatea turcească a constituit „o piedică în calea anexării Principatelor”, că „protecția” Rusiei era văzută ca „soluția propusă în împrejurări dramatice”, ori că generația pașoptistă a văzut în țarism, în urma intervenției Rusiei pentru înăbușirea revoluției din 1848, principalul dușman. Din nota externă întocmită lucrării, reiese că cenzura a condiționat primirea vizei „bun de tipar” de rezolvarea unor probleme semnalate la lectură. Una din ele se referea la faptul că autorul nu utilizase și „scrierile întemeietorilor marxismului” în care aceștia își exprimau opinia în legătură cu chestiunea țărilor române⁵².

Prin nota de aviz din 17 februarie 1975, întocmită pentru lucrarea *Pe drumul unității naționale* de Vasile Netea⁵³, C.P.T./Serviciul Ideologie semnală faptul că în toate cele 13 studii cuprinse în volum, ideea și acțiunea pentru unitate națională era „ilustrată aproape exclusiv prin lupta transilvănenilor pentru unire cu țara”; despre lupta bucovinenilor se făceau doar câteva referiri, iar despre cea a basarabenilor nu era nici o mențiune. Conform indicațiilor primite la nota de aviz, volumul a fost trimis la Academia de Științe Sociale și Politice, care a discutat cu autorul. Ca urmare, V. Netea a introdus, în „șapte locuri”, unele fapte și date în vederea rezolvării observațiilor care i-au fost transmise. În studiul *Manifeste, proclamații și epistole revoluționare pașoptiste* s-a introdus un citat din C. A. Rosetti, conținând cuvântul „basarabeni”. Studiul *Desăvîrșirea unității politice a poporului român în opera lui A. D. Xenopol* s-a întregit cu o frază referitoare la călătoria lui Xenopol în Basarabia și publicarea impresiilor în presa din țară. La studiul *Nicolae Iorga istoric al unității naționale* s-au făcut „două inserții” cu privire la vizita marelui istoric în Bucovina și impresiile publicate apoi în „Neamul Românesc”. În fine, în studiul *Periodicele Unirii (1918-1919)* s-a introdus un pasaj (4-5 pagini) care să ilustreze activitatea presei unioniste din Bucovina și Basarabia. Cu aceste modificări, volumul a revenit la C.P.T. pentru viză, însoțit de nota Academiei de Științe Sociale și Politice în care se preciza că în această formă „lucrarea poate fi publicată”.⁵⁴

⁴⁹ Editura Politică, sub egida I.S.I.S.P., 1.404 pagini, tiraj 3.200 exemplare

⁵⁰ A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri*, dos. 24/1975, f. 2

⁵¹ Editura Junimea, Iași, 132 pagini

⁵² A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri*, dos. 24/1975, f. 116

⁵³ Editura Dacia, 320 pagini

⁵⁴ A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri*, dos. 24/1975, f. 120-121

Din antologia *Vasile Goldiș – scrieri*⁵⁵ a fost semnalat de cenzură „Studiul introductiv” semnat de îngrijitorii ediției, Mircea Popa și Gh. Șora. Se reproșa studiului și implicit autorilor, că nu făcea „nici o referire la abilitatea” cu care Goldiș reușea să strecoare, sub formula autonomiei naționale, ideea unității tuturor românilor. Cenzorii mai considerau că unele pasaje de texte, în care îngrijitorii ediției efectuaseră eliminări, mai ales acelea din care rezulta că teritoriul dintre Prut și Nistru aparține României, trebuiau „să fie reintroduse”⁵⁶.

Pe nota de aviz întocmită volumului *M. Kogălniceanu – opere*, vol. II, *Scrieri istorice*, ediție îngrijită de Al. Zub⁵⁷, era notat, în creion, sus: „Rezolvat conform indicațiilor (prin eliminări, adnotări și reconstituiri de texte)”. Autorul notei considera ca nefiind necesară eliminarea de către editură a unor pasaje de text din studiul introductiv și note. Era vorba de un citat ce definea concepția istorică a lui Kogălniceanu, care integra în istoria patriei „istoria Moldovei întregi înainte de sfîșierea ei, a Valahiei și a fraților din Transilvania”, din care se eliminase partea subliniată și, la fel, din nota de la pagina 976, în legătură cu Conferința de la Paris din 1856: „Se asigura, totodată, libertatea navigației pe Dunăre și neutralitatea M. Negre și retrocedarea către Moldova a județelor Bolgrad, Cahul și Ismail din sudul Basarabiei”. Lucrarea, care la 24.X.1975, data întocmirii notei, se afla la viza „bun de tipar”, fusese avizată de Secția de științe istorice a Academiei R.S.R. și de Biroul Prezidiului Academiei R.S.R.⁵⁸.

Cuprins în planul de apariții aprobat pe anul 1975, volumul *Relațiile internaționale în acte și documente*, tom II (1939-1945), de Al. Vianu, C. Bușe, Z. Zamfir și Gh. Bădescu⁵⁹, avea avizul Direcției consulare din M.A.E., respectiv a lui Gh. Bădescu, și era „recomandat” de trei referate științifice: unul al A.S.S.P., semnat de Tr. Lungu și alte două semnate de Gh. Matei, redactor-șef al revistei *Anale de Istorie* și Gh. I. Ioniță, conferențiar universitar. Cu toate acestea, volumul a fost „rezolvat conform indicațiilor”, cum aflăm din nota de aviz întocmită la 30.X.1975. Acestea făceau referire, în principal, la ultimatumul sovietic din iunie 1940. Autorii și referenții au considerat ca nefiind posibil introducerea unui comentariu, dar cenzura susținea că „s-ar întregi tabloul momentului istoric” dacă, pe lângă nota sovietică din 26 iunie, autorii ar introduce în culegere răspunsul guvernului român, precum și a doua notă ultimativă (28 iunie 1940), prin care se cerea acceptarea fără discuție și integral a punctului de vedere sovietic⁶⁰.

Semnalat și „rezolvat” cu editura, „conform indicațiilor” a fost volumul *Nicolae Iorga 1871-1940 (bio-bibliografie)* de Barbu Theodorescu⁶¹. Cum se menționează în nota din 19.I.1976, autorul „nu realizează nici o distanțare critică” față de anumite concepții ale lui Iorga, ori referitoare la problematica abordată în lucrări. De exemplu, pentru anul 1918, autorul nu consemna decât momentul unirii Transilvaniei cu România, unirea Basarabiei și Bucovinei nefiind menționate.

⁵⁵ Editura Facla, Timișoara, 447 pagini, 2.500 exemplare tiraj

⁵⁶ A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri*, dos. 24/1975, f. 134-135

⁵⁷ Editura Academiei R.S.R., 1.097 pagini, 3.000 exemplare tiraj

⁵⁸ A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri*, dos. 24/1975, f. 168

⁵⁹ Editura Didactică și Pedagogică, 429 pagini

⁶⁰ A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri*, dos. 24/1975, f. 173-174

⁶¹ Editura Științifică și Enciclopedică, coeditare cu Editura Militară, 993 pagini

După ce a fost „discutată” cu „tov.” Gh. Ioniță și M. Mușat, lucrarea *Migrația polonă în Principatele Române între 1848-1866* de Leonid Boicu⁶², a fost restituită editurii fără „bun de tipar”. Mai multe erau semnalările privind lucrarea, între acestea, erau evocate, în trecere, și probleme de ordin teritorial (din stânga Prutului).

În virtutea unor automatisme formate în anii '50 și '60, materialele în care se făceau referiri la Basarabia și Bucovina continuau să fie semnalate, iar pentru publicarea acestora să se ceară aviz. Spre deosebire de perioada amintită, când se proceda la eliminarea lor, referirile la cele două provincii sunt lăsate acum să apară. Publicarea lucrărilor ce le conțineau s-a făcut însă numai cu aviz din partea lui C. Burtică. Au fost astfel avizate pentru publicare⁶³, articolele *Aspecte demografice din principalele așezări urbane moldovene consemnate de călători străini în anii domniei lui Vasile Lupu*, de Alex. Ligor și *Încheierea acordului româno-rus din 18 septembrie/1 octombrie 1914*, de Anastasie Iordache, din *Revista de istorie* nr. 1/1976, lucrările editoriale *Istoria românilor*, vol. II, de Constantin C. și Dinu C. Giurescu, *Nicolae Iorga. Biobibliografie*, de Barbu Theodorescu, *Mihail Kogălniceanu – Opere*, vol. II, sub îngrijirea lui Al. Zub, *Relațiile internaționale în acte și documente*, vol. II, *Cronologie de istorie universală* (lb. maghiară), Editura Kriterion, *Moldova 1449-1486. Documenta Romaniae Historica, Dulce Bucovină*, album de I. Miclea, texte de Radu Florescu, *Etymologicum magnum Romaniae*, vol. III, Editura Minerva, *Originile limbilor neolatine*, de Carlo Togliavini, *Literatura populară*, de Artur Gorovei, Editura Minerva. Mai mult, studiul *Clasificarea localităților urbane din Moldova în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, de E. Negruți, a trebuit, la indicațiile cenzurii, „completat cu aspecte privind Basarabia și Bucovina”, pentru a primi „bun de tipar” și, la fel, vol. II din *Relațiile internaționale în acte și documente*, în care editura a primit indicația să includă „toate documentele” legate de ultimatumul sovietic din iunie 1940⁶⁴.

Redimensionarea relațiilor cu U.R.S.S. și, ca urmare, schimbarea ce trebuia să se producă în cadrul istoriografiei, a permis apariția unor lucrări în forma în care au fost trimise pentru viza „bt”, deși la control au existat semnalări, acestea fiind mai mult o măsură de prudență, un ecou al vechii temeri de a nu supăra marele vecin. Este cazul, de exemplu, culegerii de documente *1848 la români. Oameni, fapte, idei*, sub redacția Cornelia Bodea și colaboratorii (D. Berindei, L. Boicu, M. Ionescu și Em. Marica)⁶⁵ și *Marginalii la istoria României*⁶⁶, lucrare în limba engleză propusă de M.A.E. și avizată de A.S.S.P. În cazul primei lucrări, cenzura semnalase și ceruse aviz pentru faptul că din unele documente reieșea că revoluția de la 1848 în țările române fusese îndreptată împotriva Rusiei și protectoratului său, că era exprimată dorința românilor de unire „de la Nistru pînă la Tisa și Em (Balcani)”, se vorbea de renașterea românismului în Bucovina și „sfîșierea Moldovei” în 1812 de către Rusia. La cea de-a doua lucrare, ce conținea studii semnate de H. Daicoviciu, Al. Graur, Șt. Pascu, M. Constantinescu, L. Bányai și Carol Göllner, fusese remarcat faptul că majoritatea studiilor, fiind scrise în anii anteriori, conțineau „aprecieri rămase la nivelul de interpretare” al perioadei în care au apărut.

⁶² Editura Academiei R.S.R., 321 pagini, 1.500 exemplare tiraj

⁶³ A se vedea nota din 1.IV.1976

⁶⁴ A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri*, dos. 23/1976, f. 51-53

⁶⁵ Editura Politică, 1.147 pagini, 4.800 exemplare tiraj

⁶⁶ Oficiul de informare documentară pentru științele sociale și politice al Academiei de Științe Sociale și Politice, 90 pagini, 500 exemplare tiraj

Ceea ce se putea scrie despre trecutul relațiilor cu U.R.S.S./Rusia, cât frâu liber se putea lăsa scrisului istoric din acest punct de vedere, rămâne una din problemele majore ale cenzurii comuniste din anii 1976-1977. Prudența de la nivelul de jos al cenzurii nu era împărtășită adesea de forurile superioare. Așa se face că la nota de aviz întocmită lucrării *Junimea – implicații istoriografice*, de Alexandru Zub⁶⁷, Cornel Burtică a ignorat semnalările făcute de lectorii C.P.T., dându-și acordul pentru publicare⁶⁸. Cităm două din paragrafele semnalate, pentru care s-a cerut aviz: „Contextul diplomatic al raptului din 1775 este bine intuit de Eminescu: <Luarea Bucovinei este o consecință firească a împărțirii Poloniei> căci Austria dobândise o provincie (Galiția) pentru apărarea căreia avea nevoie de un coridor care să o lege de Transilvania. Aceleași rațiuni strategice ar fi fost invocate de Rusia, la 1812, să ocupe teritoriul dintre Prut și Nistru, chipurile pentru a-și asigura cale proprie de acces în Bulgaria. O criză a echilibrului traversa continentul de două secole și cele două rapturi decurgeau din evoluția lor” (p. 96); „Eminescu reconstitua <întîmplările> care au dus la raptul din 1775. Rusia constituia însă un pericol permanent pentru echilibrul politic al acestei zone. Ce o împingea mereu spre sud și spre est? Setea de spațiu, răspunde Eminescu, schițînd o motivație metafizică: <împărăția rusească nu este un stat, nu este un popor, este o lume întreagă, care negăsind în sine nimic de o măreție intensivă, caută mîngîierea propriei mărituri în dimensiunile mari>. E un <prisos de putere>, care neavînd teren de manifestare înăuntru determină expansiunea în afară. Și e <un neastîmpăr> mereu prezent de la Petru cel Mare” (p. 97).

O situație asemănătoare în cazul lucrării *România independentă (1877-1878)*, de Dan Berindei⁶⁹, ce urma să apară în limbile engleză, franceză, germană, spaniolă, rusă și arabă, fiind „destinată propagandei externe”⁷⁰. Ajunge la C.P.T. pentru viza „bun de tipar” cu referat științific din partea lui Vasile Netea, de la Institutul de istorie „N. Iorga”, iar în urma lecturării i se întocmește nota de aviz din 20.VII.1976. Urmărind și insistînd asupra momentelor mai deosebite ale luptei pentru independență (Tratatul de la Luțk din 1711, Declarația lui Tudor Vladimirescu de la Slatina, Revoluția de la 1848, Unirea principatelor, Războiul ruso-turc din 1877, tratatele de la San Stefano și Berlin), autorul făcea dese referiri la relațiile cu Rusia țaristă, implicată direct sau indirect în acțiunile pentru independență ale românilor. Dat fiind volumul redus al lucrării, aceasta a lăsat cenzorilor ei impresia că problemele privind relațiile cu Rusia „străbat întregul volum și apar cu insistență de la pagină la pagină”. Au cerut aviz, dar, la fel, Cornel Burtică a considerat că semnalările nu sunt întemeiate, cu o singură excepție, un paragraf aflat pe pag. 2 a notei: „Ambasadorul Ignatiev a fost trimis la București pentru a obține consimțămîntul ca, în schimbul sudului Basarabiei, românilor să li se dea Dobrogea. Schimbul propus nu era echitabil, România fiind oarecum păgubită pe de o parte pentru că Dobrogea era și ea un vechi ținut românesc, răpit de turci de la domnii valahi la începutul secolului al XV-lea, iar pe de altă parte, teritoriul revendicat de imperiul țarist avea o populație cu 50% mai numeroasă decît Dobrogea, slab locuită în acea vreme”⁷¹.

⁶⁷ Editura Junimea, 410 pagini

⁶⁸ A.N.I.C., fond *Comitetul pentru Presă și Tipărituri*, dos. 23/1976, f. 158

⁶⁹ Editura Meridiane, 78 pagini

⁷⁰ A.N.I.C., fond *Comitetul pentru Presă și Tipărituri*, dos. 23/1976, f. 163

⁷¹ *Ibidem*, f. 162

Proiectată să apară în trei părți, seria de *Scrieri alese* ale istoricului Ioan Lupaș a debutat cu volumul *Ioan Lupaș – Scrieri istorice*, ediție îngrijită de acad. Șt. Pascu și, pe atunci, conf. univ. dr. Pompiliu Teodor⁷². În forma prezentată pentru lectură/control, în studii au fost semnalate unele pasaje care ulterior au fost discutate cu editura, ajungându-se la concluzia că sunt necesare „note critice suplimentare” pentru unele „aprecieri exagerate” privind rolul slavilor în formarea poporului român. Fapt nemaiîntâlnit, în nota întocmită pe 7.X.1976, pe care se află semnătura lui I. Cumpănașu, precum și acordul și inițialele lui Cornel Burtică, se propune avizarea pasajelor semnalate și aprobarea editării lucrării⁷³. O atitudine asemănătoare manifestă instituția de control și în cazul volumului *Mihail Kogălniceanu – Opere IV, Oratorie II*, partea I (1864-1868), îngrijitor prof. Dan Simionescu⁷⁴, ce cuprindea textul integral, „fără nici o eliminare”, al discursurilor, propunerilor și intervențiilor lui M. Kogălniceanu în Parlament, în perioada menționată. În nota înaintată la 23.X.1976 forului superior de control, după ce sunt semnalate o serie de „probleme”, se propunea: să se acorde viza „bun de tipar” tuturor discursurilor în care M. Kogălniceanu abordează problema Basarabiei⁷⁵.

În anul 1976 a fost pregătită pentru apariție ediția a doua a lucrării *Emigrări românești din Transilvania în sec. XIII-XX*, de Ștefan Meteș⁷⁶. Noua ediție păstra problematica și structura cărții apărută în 1971, dar cuprindea și părți noi. Ajungând la C.P.T. pentru viza „bun de tipar”, i s-a întocmit nota din 12.XI.1976. Problemele semnalate au fost împărțite în două categorii, unele care priveau procesul de deznaționalizare a românilor din Transilvania, cealaltă probleme privind Basarabia, deci relațiile cu U.R.S.S.. Pentru rezolvarea situațiilor semnalate în categoria a doua s-a propus „să fie eliminate” aprecierile referitoare la „noua dominație rusească” de după 1812 (p. 96-97), „distrugerea ființei naționale” a românilor de către „pericolul din răsărit” (p. 445-446), activitatea corpului de voluntari români în Siberia (p. 492) și cele privind „moartea vieții intelectuale românești din Basarabia” (p. 640-641), „folosirea ardelenilor peste Prut” (p. 491).

Pe nota de aviz întocmită volumului I din *Culegere de texte privind istoria României*, sub îngrijirea acad. Șt. Pascu⁷⁷, era scris, la sfârșit, de mână: „Aprobat de tov. secretar C. Burtică cu obs. de pe text și cu condiția ca volumul să conțină și elemente din Tratatul de pace referitor la 1918”; semna I. Cumpănașu. În notă fuseseră semnalate acele documente din care reieșeau „schimbările petrecute în apartenența statală a provinciilor locuite de români, precum și la relațiile dintre România și imperiile învecinate”. Cea mai mare parte a lor se considera că „pot fi avizate pentru publicare”, însă pentru câteva se solicitau indicații. Era vorba de apelul scriitorilor adresat românilor din Basarabia, declarația profesorilor și învățătorilor din județul Chișinău în care se exprima dorința lor de unire cu România, la fel, cea a țăranilor din ținutul Bălți, declarația Sfatului Țării din 27 martie 1918 referitoare la unirea Basarabiei cu România și proclamarea independenței politice a românilor ardeleni și bucovineni⁷⁸.

⁷² Editura Dacia, Cluj-Napoca, 459 pagini ms.

⁷³ A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri*, dos. 23/1976, f. 183

⁷⁴ Editura Academiei R.S.R., 1.393 pagini, 1.000 exemplare tiraj

⁷⁵ A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri*, dos. 23/1976, f. 186-187

⁷⁶ Editura Științifică și Enciclopedică, 1.073 pagini

⁷⁷ Editura Didactică și Pedagogică, 543 pagini, tiraj 5.000 exemplare

⁷⁸ A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri*, dos. 23/1976, f. 213

Din lucrarea, în limba germană, *Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen* (Germanii despre originea românilor), de Ion Hurdubețiu⁷⁹, teza de doctorat a autorului, n-au fost avizate pentru apariție trei hărți din lucrări apărute sub îngrijirea lui Sextil Pușcariu, și o statistică din 1966, preluată din lucrarea lui A.H. Schroeder, lector la Universitatea din Berlinul occidental, *Introducere în studiul românei*, Berlin, 1967, referitoare la aria de răspândire a limbii române dincolo de granițele țării și anume în RSS Moldovenească (1.887.000 de vorbitori de limbă română, din cei 3.106.000 locuitori), Grecia, Albania, Bulgaria și Jugoslavia⁸⁰.

Din nr. 4/1976 al revistei *Revue Roumaine d'Histoire* au fost semnalate trei articole: *Considerații asupra proprietății funciare rurale din România între cele două războaie mondiale*, de D. Șandru, *Partidele politice din România și reforma agrară (1918-1926)* de I. Scurtu și *Studenții români și unitatea națională a poporului român (1872-1916)* de Vasile Netea. Toate trei făceau referiri, într-o formă sau alta, la Basarabia și Bucovina. N-a primit aviz doar partea semnalată în articolul lui I. Scurtu, în care era prezentată legea agrară pentru Basarabia, din 10 martie 1920, considerată de autor drept „cea mai democratică lege de acest gen adoptată în România după primul război mondial”⁸¹.

Din sumarul anuarului *Cercetări istorice*⁸² pregătit pentru anul 1976, a fost semnalat studiul *Ion Nistor, 1876-1962*, de Mihai Iacobescu, director adjunct al muzeului sucevean. Problemele semnalate în text, cum aflăm din nota de aviz, au fost „rezolvate prin eliminarea unor pasaje și reformularea” unora dintre fraze, „în sensul indicațiilor existente”. Pentru notele bibliografice, în care erau menționate principalele lucrări ale lui Ion Nistor referitoare la Basarabia și Bucovina, s-a cerut aviz superior⁸³.

Studiul academicianului V. Maciu, *Recunoașterea independenței României*, a fost trimis mai întâi pentru publicare în nr. 7/1976 al *Revistei de istorie*, dar nu a primit viza „bun de tipar”, pe baza indicației primite la nota C.P.T. din 22.VII.1976. Materialul a revenit pentru viză, respectiv pentru publicare în nr. 1/1977 al aceleiași reviste, fără nici o modificare față de versiunea inițială. După noua lectură s-a discutat cu conducerea redacției care – „în baza indicațiilor existente” – a efectuat o serie de modificări de text, reformulând unele fraze ale autorului ce comentau schimbările teritoriale în cadrul tratatelor diplomatice din 1878 (formulări precum „anexarea”, „luarea”, „răpirea”, „ocuparea”, „retrocedarea” județelor basarabene Rusiei țariste). Revăzut și refăcut conform indicațiilor, materialul a fost propus pentru primirea vizei „bun de tipar”⁸⁴.

În planul de măsuri privind aniversarea a 100 de ani de la cucerirea independenței de stat a României, aprobat de C.C. al P.C.R. figura și monografia *Independența României*⁸⁵, redactor responsabil al colectivului de autori fiind Șt. Pascu. Din cele 31 de studii din culegere, au fost semnalate la control două: *Diplomația românească și recunoașterea independenței*, de V. Maciu (p. 400-442) și *Marea Unire din 1918 și confirmarea ei pe plan internațional*, de M. Mușat și I. Ardeleanu (p. 611-662). Pentru remedierea „problemelor” s-a propus ca redactorul responsabil „să revadă, în lumina indicațiilor”, paginile semnalate, evitând „repetările insistente și unele din

⁷⁹ Editura Kriterion, 300 pagini

⁸⁰ A.N.I.C., fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri, dos. 23/1976, f. 199

⁸¹ *Ibidem*, f. 206

⁸² Publicație a Muzeului județean Suceava

⁸³ A.N.I.C., fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri, dos. 30/1977, f. 6

⁸⁴ *Ibidem*, f. 7

⁸⁵ Editura Academiei R.S.R., 884 pagini ms.

formulările inoportune”. Menționăm că „repetările insistente” se refereau la unirea Basarabiei, pe care se pedala acum, iar „formulările inoportune” la modificările teritoriale (sudul Basarabiei contra Dobrogea) impuse României de către Rusia⁸⁶.

Din lista principalelor lucrări ce urmau să apară cu prilejul aniversării centenarului independenței a făcut parte și culegerea *Documente privind războiul pentru independența României, 1877-1878*, vol. I (Documente și presă internă)⁸⁷, coordonator Ionel Gal, studiu introductiv Tr. Lungu. În volum a fost semnalat faptul că cca 20 de documente făceau referire la „temerile oamenilor politici (români – n.n.) în legătură cu intențiile Rusiei de a <relua> cele trei județe din sudul Basarabiei”; alte 10 oglindeau „reacțiile pe care le-au produs în țară știrile despre iminenta <invazie> rusească”, apoi cele privind intrarea efectivă a trupelor țariste în România. Conform uzanței, pentru acestea se cerea aviz, dar se recomanda să fie favorabil, „fiind vorba de documente ale vremii”⁸⁸. C. Burtică a fost de acord cu propunerile Comitetului pentru Presă în cazul lucrării *Mihail Kogălniceanu – Opere*, vol. IV, Oratorie II, p. IV⁸⁹, lucrare prevăzută să apară în nouă volume, conform hotărârii Secretariatului C.C. al P.C.R.. Volumul, cuprinzând discursurile, intervențiile, propunerile făcute în parlament de M. Kogălniceanu ca senator și ministru în anii 1874-1878, era dedicat aniversării a 100 de ani de la proclamarea independenței. Conținea „largi considerații” asupra unor probleme privind raporturile româno-ruse, îndeosebi asupra tendințelor „colosului din nord” de detașare a unei părți din teritoriul țărilor române, cu retrospecții privind modul în care a fost anexată Basarabia la 1812 și perseverența cu care diplomația țaristă a acționat după 1856 pentru a redobândi cele trei județe din sudul provinciei, pierdute prin hotărârile Congresului de la Paris.

În legătură cu actele referitoare la aceste probleme, considerate ca fiind „documente de bază, intrate în circuitul istoriografic internațional și indispensabile în volum”, cenzura a propus „avizarea lor integrală”⁹⁰. În schimb, s-a propus să se elimine din volum „memoriul” diplomatic elaborat de M. Kogălniceanu în 1876, cu titlul „Delta Dunării a aparținut totdeauna Moldovei și aceasta până la cedarea făcută Rusiei prin Tratatul din 1812”, din cauza „implicațiilor politice” ale argumentației că insulele dintre brațele fluviului gravitează din multe puncte de vedere, mai ales economice, spre localitățile Chilia, Vîlcov, Reni; de asemenea, „să se reducă la strictul necesar și să fie revăzută sub aspectul formulărilor, potrivit indicațiilor existente”, partea din aparatul editorial în care erau prezentate acțiunile ce au dus la reanexarea celor trei județe basarabene (Cahul, Ismail și Bolgrad) de către Rusia țaristă. Apreciindu-se faptul că Georgeta Penelea, cercetătoare la Institutul de istorie „N. Iorga”, care semna studiul introductiv și notele de text, explica „de pe poziția istoriografiei noastre exagerările și limitele lui M. Kogălniceanu”, nota de aviz a lucrării se încheia cu recomandarea făcută acesteia de a adânci și a preciza „unele momente și situații”, mai ales cele care se refereau la urmările războiului de independență⁹¹.

⁸⁶ A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri*, dos. 30/1977, f. 16-17

⁸⁷ Editura Academiei R.S.R., 969 pagini ms.

⁸⁸ A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri*, dos. 30/1977, f. 19

⁸⁹ Coordonator de ediție Dan Simionescu, studiu introductiv și note Georgeta Penelea, Editura Academiei R.S.R., 1.401 pagini

⁹⁰ A.N.I.C., *fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri*, dos. 30/1977, f. 37

⁹¹ *Ibidem*, f. 38

V. Consecințe și ecouri ale politicilor imperiale în istoria recentă

Cristina DOGOT, *Administrația publică românească de la comunism la reformă și europenizare*

Sergiu MUSTEAȚĂ, *Predarea istoriei în Republica Moldova și tentativele de revenire la practicile imperialiste sovietice*

Titus FIZEȘAN, *Eșecul unei medieri între două imperialisme – OSCE și conflictele înghețate din spațiul ex – sovietic*

Ioan HORGA, *Imperial Trends in Global International Society*

Dorin Ioan DOLGHI, *Geografia politică în zona Mării Negre la începutul secolului XXI. Rolul României*

Luminița ȘOPRONI, *Imperiile comunicării – companiile globale conduc lumea*

Constantin Țoca, *Oradea oraș frontalier – o analiză istorică*

Administrația publică românească de la comunism la reformă și europeanizare

Cristina DOGOT

Romanian Public Administration from Communism to Reform and Europeanisation

***Résumé.** Le problème de la réforme de l'administration publique roumaine s'est soulevé presque immédiatement après la chute du régime communiste, mais les intervenants dans le débat ont été toujours différents. L'article ci-dessous s'appuie sur le problème de la réforme tel comme elle a été mise à point par les acteurs publics eux-mêmes, concevant et appliquant une stratégie. Mais sont-elles, les résultats de la stratégie, au niveau attendu ? La réponse peut être trouvée, au moins partiellement, dans les analyses réalisées par les associations non-gouvernementales et par la Commission européenne également.*

***Mots-clés:** administration publique, réforme, stratégie de la réforme.*

Modul de organizare al diverselor societăți și eficiența demonstrată de diferitele tipuri de structuri administrative adoptate de acestea au suscitat în permanență atât interesul liderilor cât, mai ales, pe cel al teoreticienilor. România a avut ocazia de a cunoaște, prin aplicare directă, atât modelul administrativ centralist practicat în perioada comunistă (deși nu se poate vorbi de o caracteristică formală unitară la nivel temporal a acestui sistem, dacă avem în vedere Constituțiile acestei perioade), cât și de încercări de îmbunătățire a modului de funcționare a acestui sistem (în prima parte a anilor 1990) ori chiar de reformare a acestuia (cu precădere în perioada de pre- și post-aderare la structurile europene). Cu atât mai mult devine astfel justificat studiul modului în care evoluează sistemul administrativ românesc post-comunist în contextul aderării și al integrării într-o entitate economică și politică originală și complexă precum Uniunea Europeană, în cadrul căreia aplicarea unor principii de tipul celui al subsidiarității, descentralizării sau organizării regionale (ori chiar federale) inclusiv la nivel politic reprezintă deja elemente intrinseci ale strategiilor și acțiunilor comune. Dintr-o altă perspectivă, procesul de aderare la UE, pe de o parte, și intrarea în hățișul globalizării, al internaționalizării, pe de altă parte, au însemnat și necesitatea adoptării, de către sistemul administrativ românesc, a unor principii de funcționare care erau întâlnite până atunci cu precădere în mediul privat: performanță, management axat pe rezultate, abilități de leadership, echilibrul dintre costuri și resurse, eficiență și eficacitate, transparență, responsabilitate, profesionalizare etc.¹ Această dinamică a domeniului administrativ implică în mod intrinsec atât reacții ale unor componente (resurse umane) ale sistemului administrativ, cât și presiuni asupra politicului în vederea adoptării de noi norme legislative vizând respectivul domeniu, precum și interogații critice ale cercetătorilor. Este evident că fiecare dintre

¹ SIGMA-OECD, „Principiile europene în administrația publică”, Paris, 1998.

aceste efecte poate determina o direcție specifică de abordare analitică asupra sistemului administrativ românesc post-comunist², putând constitui capitole distincte ale unei cercetări mult mai ample. Acest studiu nu va fi însă atât de profund, ci va încerca să se apropie de toate cele trei dimensiuni indicate mai sus și să surprindă câteva elemente definitorii pentru fiecare dintre acestea.

Sistemul administrativ românesc al perioadei comuniste

Deși am fi tentați să considerăm această perioadă ca fiind una caracterizată de linearitate și unitate, realitatea nu este însă aceasta. Astfel, dacă avem în vedere doar cele trei legi fundamentale care au fost adoptate în această perioadă, se pot observa cu ușurință anumite diferențe (cel puțin la nivel formal) de raportare a regimului comunist la problematica sistemului administrativ. Din această perspectivă se poate remarca faptul că la nivelul organismelor centrale („supreme”) prerogativele cele mai importante reveneau Marii Adunări Naționale (MAN – ca organism legislativ³) și Guvernului, Consiliului de Miniștri sau Consiliului de Stat (prezidat de către Președintele țării) și Consiliului de Miniștri (conform legilor fundamentale din 1948, 1952 și respectiv 1965).

Ceea ce prezintă interes în cazul de față este însă relația dintre organismele centrale și cele locale ale puterii, iar în acest sens prevederile celor trei Constituții evocate mai sus devin tot mai precise și mai punctuale pe măsură ce regimul comunist devine tot mai experimentat în exercitarea puterii. Astfel, Legea fundamentală din 1948 considera Guvernul „organul suprem executiv și administrativ”, având ca principală sarcină conducerea administrativă generală a statului (art. 72), iar organele locale ale puterii, Consiliile populare locale, instrumente de executare a „legilor și dispozițiilor organelor administrative superioare” (art. 76-78) în domeniile economic, social și cultural locale, a căror responsabilitate pare a se realiza doar prin „dările de seamă” făcute „în fața poporului” (fără a se preciza dacă „poporul” era constituit din reprezentanții săi din cadrul MAN, organism considerat ca reunind „reprezentanții poporului”, sau din membrii comunității locale). Deși printre atribuțiile consiliilor populare locale erau prevăzute și unele care ar fi putut determina o abordare descentralizată a anumitor domenii de activitate (ca de exemplu cel economic, deoarece consiliile locale puteau, conform Constituției, administra bunurile și întreprinderile locale), influența ideologică a împiedicat crearea unui sistem administrativ descentralizat, ajungându-se, datorită interferențelor ideologice exacerbate, chiar la situația opusă, a hipercentralizării. Articolul 84 al Constituției din 1948 este, dealtfel, foarte explicit în ceea ce privește ierarhiile administrativ-politice: „Consiliile populare și comitetele executive locale își desfășoară activitatea în conformitate cu legile și sunt subordonate consiliilor populare și comitetelor executive

² Ori chiar la o comparație a evoluției diferitelor sisteme administrative central-est europene pentru perioada de după căderea regimurilor comuniste.

³ Conform atribuțiilor MAN stipulate în Constituțiile din 1948, 1952 și 1956, România comunistă părea să fie mai degrabă un regim parlamentar, dar supremația partidului unic și intervenția permanentă a ideologiei a făcut ca rolul executivului, și mai ales al personajului-cheie din cadrul executivului, șeful guvernului sau Președintele partidului ori/și al statului, să creeze impresia unui sistem politic de tip prezidențial și să ducă – în mod real – organismul legislativ (prin care *poporul* își exercita puterea) în planul secund.

superioare, precum și organelor administrative centrale de Stat”⁴. Autonomia, oricât de neînsemnată, nu era prevăzută în cadrul acestei Constituții. Din punct de vedere al situației administrativ-teritoriale, România era împărțită în comune, plăși, județe și regiuni (art. 75), cu precizarea că modificări ale acestei împărțiri erau posibile prin lege⁵.

Următoarea Constituție a României comuniste, cea din 1952, va menține aproape neschimbate atribuțiile diferitelor organisme executive ori legislative, dar va aduce și unele modificări în ceea ce privește împărțirea administrativ-teritorială, introducând, urmare a influenței staliniste, o nouă structură administrativă, și anume regiunea. Astfel, articolele 18-21 ale noii legi fundamentale dispuneau înființarea a 18 regiuni (împărțite la rândul lor în raioane), printre care și Regiunea Autonomă Maghiară, cu sediul administrativ la Târgu-Mureș și pentru care se prevedea o conducere administrativă autonomă, aleasă prin vot direct și utilizarea, de către administrațiile localităților membre, oral și scris, a limbii populației locale dacă aceasta este alta decât cea română (art. 82).⁶ Deși este creată o nouă structură administrativă, în care regiunile și raioanele (urmate de orașe și comune) sunt considerate „organe locale ale puterii” (art. 51) iar articolul 21 precizează că regulamentul Regiunii Autonome Maghiare era elaborat în plan local și aprobat la nivel central (ceea ce induce ideea unei minime descentralizări), textul constituțional nu menționează niciunul dintre organismele cu atribuții decizionale sau administrative la nivel regional sau raional ori existența vreunui corp intermediar între nivelurile local, regional, raional și național. Dintre instituțiile centrale, singura pentru care erau prevăzute atribuții constituționale privind nivelul regional este MAN, care putea vota modificări ale împărțirii regionale a teritoriului României (art. 24).

Constituția din 1965⁷ este prima care consideră teritoriul României ca fiind „inalienabil și indivizibil”, iar consiliile populare sunt considerate reprezentări populare comparabile MAN (art. 4), în ceea ce privește funcționarea, în cazul ambelor, pe principiile alegerii directe și al reprezentativității. Formularea oferită de legea fundamentală nu induce însă ideea vreunei minime descentralizări.

În ceea ce privește organizarea administrativ-teritorială (art. 15), noile entități recunoscute de legea fundamentală sunt județul, orașul și comuna⁸, iar pentru capitală

⁴ „Constituția Republicii Populare Române”, 1948, http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/const_1948.php

⁵ Un exemplu îl constituie Legea 5/1950, care va desființa județele și plășile și va constitui 28 de regiuni. Legea nr. 5 din 6 septembrie 1950, privind raionarea administrativ economică a teritoriului Republicii Populare Române, în: „Buletinul Oficial”, nr 77 din 08.09.1950.

⁶ „Constituția Republicii Populare Române”, 1952, http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/const_1952.php. „Raionarea însemnase o formă de alienare a experienței istorice privind organizarea statului român, o confirmare a faptului că România devenise o colonie guvernată de o stăpânire străină”. A. D. Munteanu, „Interpretări – Nicolae Ceaușescu în lupta cu PCR”, în: *Jurnalul Național*, 18/09/2006, <http://www.jurnalul.ro/stire-special/interpretari-nicolae-ceausescu-in-lupta-cu-pcr-12047.html>

⁷ „Constituția Republicii Socialiste România”, 1965, http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/const_1965.php

⁸ Se recunoștea, de asemenea, dreptul minoritarilor de a beneficia de servicii în limba maternă din partea funcționarilor administrațiilor în care locuiau (art. 22). Acordarea acestor drepturi, ca a multor altele, privind atât populația etnic majoritară cât și minoritarii, nu însemna însă totdeauna și aplicarea lor (este suficient să evocăm faptul că libertatea de exprimare era unul

sectoarele. Un element de noutate instituțională îl constituie crearea *Consiliului de Stat*, format dintr-un număr nespecificat de membri ai MAN și prezidat de către președintele statului. Printre atribuțiile acestuia se regăsesc numirea și revocarea primului ministru, a Consiliului de Miniștri și a Tribunalului Suprem (în cazul în care MAN se afla în imposibilitatea întrunirii), controlul aplicării legilor și hotărârilor adoptate de MAN, a activității ministerelor și miniștrilor și inclusiv a Procuraturii ori a Tribunalului Suprem (art. 64), dovadă a hipercentralizării deciziei și a birocratizării controlului ideologic al deciziilor.

La nivelul instituțiilor administrative centrale, Consiliul de Miniștri era considerat „organul suprem al administrației de stat” (Titlul IV), iar Consiliile populare „organe locale ale puterii de stat” care, prin intermediul consiliilor și a birourilor executive, „conduc activitatea locală, asigurând dezvoltarea economică, social-culturală și edilitar-gospodărească a unităților administrativ-teritoriale în care au fost alese, apărarea proprietății socialiste, ocrotirea drepturilor cetățenilor, legalitatea socialistă și menținerea ordinii publice” și au capacitatea de a adopta hotărâri aplicabile la nivel local (Titlul V). Și în cazul acestei legi fundamentale poate părea că nivelul local deținea o serie de atribuții specifice, dar această abordare poate fi ușor combătută dacă luăm în calcul faptul că tot în textul constituțional se prevede ca principală atribuție a consiliilor executive faptul că acestea „Aduc la îndeplinire legile, decretele, precum și hotărârile Consiliului de Miniștri și celelalte acte ale organelor superioare” (art. 95). Dacă se mai adaugă și influența ideologică formală (și informală deopotrivă) posibilă atât datorită apartenenței la aparatul de partid a decidenților locali cât și prin intermediul autorității aparatului birocratic al partidului unic în plan local, în toate domeniile și la toate nivelurile, devine evident faptul că, indiferent de perioadă și de modul în care era redactată Constituția comunistă, aparatul administrativ nu avea importanță decât ca instrument/structură birocratică de aplicare a deciziilor politice, administrative, economice, sociale etc. ale unui grup restrâns de decidenți. În viziunea lui Vladimir Pasti⁹ aceasta reprezenta o interdependență birocratică politico-administrativă creată în mod voluntar de către partidul comunist și materializată în special prin controlul dus până la extrem al politicului asupra administrativului, în vederea exercitării unei autorități politice cât mai largi, ajungându-se până la confundarea sistemului deciziei administrative cu cel al deciziei politice, principalul efect social constituindu-l „controlul total”¹⁰ al politicului, prin intermediul administrației, asupra cetățenilor.

Sistemul administrativ democratic de la conservatorism la reformă

Evenimentele din 1989 au constituit un punct de plecare pentru numeroasele schimbări, mutații și reforme care vor avea loc în societatea românească în general. Primele modificări ale modului de funcționare a sistemului administrativ românesc au fost posibile prin adoptarea, în 1991, a unei noi Constituții. Noua lege fundamentală aducea o serie de noutăți în ceea ce privește autoritățile administrative: recunoștea „principiul autonomiei locale și pe cel al descentralizării serviciilor publice” (art. 119) și „autoritățile administrative autonome” (art. 120) deși înființarea acestora din urmă ar

dintre drepturile constituționale „garantate”, dar a face uz de acesta putea însemna adesea un act de mare curaj).

⁹ V. Pasti, *România în tranziție. Căderea în viitor*, București, Ed. Nemira, 1995, pp. 62-63.

¹⁰ *Ibidem*, p. 137.

fi fost posibilă doar ulterior adoptării Constituției și numai prin lege organică (art. 116/3). De asemenea, spre deosebire de Constituțiile perioadei comuniste, cea din 1991 stabilește rolul guvernului în „conducerea generală a administrației publice” (art. 101) și noii decidenți ai sistemului administrativ: primarii, consiliile locale și cele județene și prefecții (art. 120-122).

Necesitatea schimbării s-a făcut simțită, așadar, în cadrul politico-administrativ românesc post-comunist încă de la început, principala dimensiune a acestei reforme constituind-o, într-o primă etapă, imperativul raportării la noile realități politice, economice și sociale ale perioadei, trecând, în toate cazurile, și prin sistemul administrativ, central ori local. Totuși, interferențele politico-administrative ale perioadei comuniste vor determina, după 1989¹¹, o atitudine plină de suspiciune a celor care doreau să se constituie într-o nouă elită conducătoare față de sistemul administrativ, considerat un instrument care putea fi oricând folosit de către politic pentru a-și impune deciziile¹². Fundamentul acestei atitudini îl constituia faptul că aparatul administrativ își păstrase, în linii generale și în ciuda elementelor de noutate aduse de noua Constituție, la cererea noii conduceri politice, atât corpul profesional și structurile ierarhice cât și funcțiile administrative. Timpul a dovedit că această situație a avut atât efecte pozitive (asigurarea existenței unui corpus profesional pregătit și eficient), cât mai ales negative: menținerea de către structurile administrative a vechilor raporturi administrație-cetățean, acelea de subordonare și dominare a cetățeanului de către structurile administrative, și nu invers, și incapacitatea ori chiar lipsa de voință în a oferi cetățenilor servicii de calitate, conform atribuțiilor specifice oricărei administrații.¹³

În ciuda imobilismului de care a fost acuzat, sistemul politic românesc din perioada respectivă, la nivel legislativ prima parte a anilor 1990 a adus și o serie de noi acte normative privind funcționarea administrației publice, precum: Decretul-Lege privind abrogarea Legii nr. 2/1989 referitoare la organizarea administrativă a teritoriului țării; Legea 29/11 august 1990, privind contenciosul administrativ; Legea 10/1991 privind finanțele publice; Legea 69/1991, Legea administrației publice (completată cu Legea 24/1996 și Legea 50/1997); Legea 70/1991 privind alegerile locale (completată cu Legea 25/1996 și cu Legea 164/1998); Legea 27/1994, privind impozitele și taxele locale (modificată prin Legile 123 și 149/1999); Legea 87/1994, pentru combaterea evaziunii fiscale; Legea 72/1996, privind finanțele publice. Este evident faptul că normele juridice menționate mai sus reprezintă instrumente de actualizare a regulilor și a metodelor de funcționare a sistemelor politic și administrativ, în conformitate cu cerințele diferitelor etape ale procesului de

¹¹ În viziunea lui V. Pasti, sistemul administrativ românesc comunist era, încă, doar o continuare, cu alte mijloace, a sistemului administrativ românesc comunist și a sistemelor administrative românești precedent(e) instaurării regimului comunist. *Ibidem*, p. 123.

¹² În condițiile în care noua elită politică era reprezentată, în mare măsură, de o parte a unor foști activiști comuniști, cu o activitate de disidență umbră de anumite acțiuni politice anterioare.

¹³ *Ibidem*, pp. 123-126. V. Pasti consideră însă că, dacă administrația domină cetățenii, aceasta este dominată la rândul ei de către „tehnocrația industrială”, care reușește, de cele mai multe ori, să impună normele după care să funcționeze sistemul administrativ, dar aceasta în dauna membrilor societății. *Ibidem*, pp. 144-149.

democratizare și ale tranziției politice, economice, sociale¹⁴, dar ele pot fi considerate, deși uneori cu o oarecare bunăvoință, și elemente ale reformei acestora.

Actele juridice care urmează acestei perioade pot fi încadrate atât în categoria instrumentelor de lucru ori de actualizare a metodelor de funcționare ale administrației publice, dar este de remarcat și apariția unor norme care vizează direct problematica reformei. Pot fi evidențiate astfel, printre altele: Legea 189/1998, privind finanțele publice locale (modificată prin Legea 86/1999); Legea 213 din 17 noiembrie 1998 privind proprietatea publică și regimul juridic al acesteia; Legea 188/1999, privind Statutul funcționarilor publici; Legea 5/2000, privind aprobarea Planului de amenajare a teritoriului național - Secțiunea a III-a - zone protejate; Hotărâre nr. 951 din 27 septembrie 2001 privind înființarea Consiliului guvernamental pentru monitorizarea reformei administrației publice; Hotărâre nr. 1006, din 4 octombrie 2001, pentru aprobarea Strategiei Guvernului privind accelerarea reformei în administrația publică; Legea 215/2001, a administrației publice (completată prin Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 74/2001 și prin legile 216/2002; 141/2004; 286/2006; 35 și 131/2008; 50, 323 și 375/2009; 59/2010); Legea nr. 544/2001 privind liberul acces la informațiile de interes public; Legea 500/2002, privind finanțele publice; Legea 672/2002, privind auditul public intern; Lege nr. 52 din 21 ianuarie 2003 privind transparența decizională în administrația publică; Legea 96/2003, pentru aprobarea Ordonanței Guvernului nr. 53/2002 privind Statutul-cadru al unității administrativ-teritoriale; Lege nr. 340 din 12 iulie 2004 privind instituția prefectului; Lege nr. 7 din 18.02.2004/Codul de conduită a funcționarilor publici; Legea 554/2004, a contenciosului administrativ (cu completările ulterioare din 2007 și 2008); Hotărârea Guvernului 699/2004 pentru aprobarea și actualizarea strategiei guvernamentale privind accelerarea reformei administrației publice pentru 2004-2006; Legea nr. 273/2006 a Finanțelor Publice Locale; Legea nr. 286/2006 pentru modificarea și completarea Legii Administrației Publice locale nr. 215/2001; Legea nr. 181/2006 privind aprobarea OUG nr. 179/2005 pentru modificarea și completarea Legii nr. 340/2004 privind Instituția Prefectului; Legea cadru a descentralizării 195/2006¹⁵.

Aderarea la Uniunea Europeană și strategia de reformă a administrației românești

Necesitatea modernizării administrative a avut însă ca fundament, pe lângă determinismele interne, și cerințele Uniunii Europene de reformare a administrației, existând specialiști care consideră începutul reformei sistemului administrativ ca rezidând în momentul în care aderarea României la structurile comunitare a devenit certă, adică după *summit*-ul de la Helsinki din decembrie 1999, moment în care au putut fi demarate negocierile de aderare la structurile europene¹⁶. Astfel, perioada de

¹⁴ Se poate aminti Legea 26/1993, privind înființarea, organizarea și funcționarea Corpului gardienilor publici. Camera Deputaților, *Legi promulgate în anul 1993*, http://www.cdep.ro/pls/dic/legis_acte_parlam?cam=0&tip=1&an=1993

¹⁵ Sursa: Indaco LegeStart, <http://www.legestart.ro/>

¹⁶ T. Andrei, M. Profiroiu, M. Turturean, „Reforma administrației publice locale. Cazul României”, în: *Economie teoretică și aplicată*, nr. 2/2006 (497), p. 55. O asemenea viziune este acceptabilă doar într-o anumită măsură, chiar dacă este evident faptul că până la sfârșitul anilor 1990 legislația care dispunea în aria sistemului administrativ nu a fost prea abundentă. Această abordare a reformei este una restrictivă, care se bazează doar pe un anumit sens al conceptului (conform DEX), acela de „a forma din nou”, și nu și pe variante de genul „a îndrepta, a

pre-aderare a României la Uniunea Europeană a fost una în care administrația publică românească a trebuit să se reformeze, modernizeze, europenizeze¹⁷ conform cerințelor comunitare și, într-o anumită măsură, conform așteptărilor noului mediu economic și social intern. Perspectiva aderării și a integrării în structurile europene a impus României raportarea la anumite principii de funcționare ale spațiului comunitar în generalitatea sa: cel al subsidiarității, al descentralizării, al organizării administrative regionale, totul pentru a apropia cât mai mult structurile decizionale de cetățeni și

îmbunătăți”. În această accepțiune se consideră că singura presiune în direcția reformei administrației provine, în cazul României, de la Uniunea Europeană. Desigur, nu se poate afirma fără echivoc faptul că sistemul administrativ românesc s-a auto-impulsionat foarte mult în direcția reformei (situație care este menționată inclusiv în *Strategia guvernului privind accelerarea reformei în administrația publică*, elaborată în 2001), dar ar fi nedrept să se omită (deși nu este în mod necesar comparabil) rolul de agent al schimbării al opiniei publice și al mediului non-guvernamental ori chiar cel al mediului economic intern și internațional. Este cazul, de exemplu, al legilor adoptate în 1992 (precum și în alți ani) privind acorduri cu diferite state asiatice în vederea facilitării dezvoltării relațiilor economice cu acestea, legile privind crearea așa-numitelor „zone libere” (beneficiind de o administrație proprie și în care agenții economici beneficiau de anumite facilități fiscale); Legea 55/1995, pentru accelerarea procesului de privatizare; Legea 7/1996, a cadastrului și publicității imobiliare (modificată prin Ordonanța de urgență a Guvernului nr.70/2001); Legea 84/1996, a îmbunătățirilor funciare; Legea 106/1996, a protecției civile; Legea 370/2002, pentru aprobarea Ordonanței de urgență a Guvernului nr. 76/2001 privind simplificarea unor formalități administrative pentru înregistrarea și autorizarea funcționării comercianților (a se vedea site-ul oficial al Camerei Deputaților). În ceea ce privește opinia publică, este mai greu de demonstrat influența acesteia, dar presiunile organizațiilor non-guvernamentale pot fi relativ ușor argumentate dacă se ia în calcul exemplul unor organizații precum Asociația Pro Democrația, Societatea Academică din România, Transparency International ori Fundația Soros România, toate trei derulând proiecte de monitorizare a reformei sistemului administrativ ori chiar diverse parteneriate cu anumite administrații publice (a se vedea paginile web ale respectivelor organizații – conform ordinii prezentării: <http://www.apd.ro/publicatii.php>;

http://www.sar.org.ro/cat/proiecte/politici_publice-41-ro.html;

http://www.transparency.org.ro/proiecte/proiecte_incheiate/index.html;

<http://www.osf.ro/ro/publicatii.php?cat=18>).

¹⁷ Conceptul de europenizare cunoaște diferite accepțiuni și abordări: procesul de modificare a normelor juridice naționale ale statelor membre datorită adoptării *aquis*-ului comunitar; procesul de modificare a principiilor de funcționare a diferitelor instituții (sau actori economici) datorită cerințelor formale ale structurilor comunitare; procesul de modificare a principiilor de conduită și de funcționare a diferitelor instituții (și chiar a societății) datorită preluării voluntare a unor modele instituționale europene. Ch. Knill, *The Europeanisation of National Administrations. Patterns of Institutional Change and Persistence*, New York, Cambridge University Press, 2001; C. M. Radaelli, „Europeanisation: Solution or Problem?”, European Integration online Papers (EIoP) Vol. 8 (2004) N° 16; <http://eiop.or.at/eiop/texte/2004-016a.htm>. Există, desigur, și critici la adresa europenizării, cum ar fi cea a președintelui ceh Vaclav Klaus, care consideră europenizarea o sursă a pierderii identităților naționale. În ceea ce privește administrația publică românească, procesul de europenizare al acesteia este determinat în principal de presiunile UE de transformare a sistemului administrativ în agent „de implementare a normelor europene”, ceea ce va avea ca efect o modificare structurală, procedurală sau de conținut a politicilor publice și „să dezvolte mecanisme care să sprijine participarea și să coordoneze activitatea oficialilor naționali în structurile Uniunii Europene”. A. Bosovcki, „Administrația publică din România între europenizare și rezistență la schimbare”, în: *Sfera Politicii*, nr. 131-132, <http://www.sferapoliticii.ro/sfera/131-132/art12-bosovcki.html>

pentru a fi rezolvată problematica distribuției anumitor fonduri europene. Astfel, un aspect al reformei administrației românești post-comuniste îl va reprezenta problematica descentralizării și a autonomiei locale, principii care fuseseră vehiculate și de către unele grupări ale societății civile autohtone¹⁸, dar care vor reuși a fi impuse cu precădere în perioada de pre- și postaderare la structurile europene¹⁹ și se consideră că se vor consolida în procesul de integrare europeană.

Deși problema reformei administrației publice a constituit un subiect important în dezbaterile publice ale perioadei de pre- și chiar post-aderare, domeniul administrației nu a beneficiat de un capitol distinct de negociere. Explicația este una foarte simplă: Uniunea Europeană nu își propune să ofere un model administrativ unic statelor membre, iar simpla parcurgere a textelor juridice comunitare (inclusiv a Tratatului de la Lisabona) demonstrează acest lucru. Conform principiului subsidiarității, problemele privind administrația publică nu intră în gama de competențe exclusive ale UE (cum se întâmplă cu politicile comune – ex.: de coeziune economică și socială, comerciale, agricole, monetare etc.). Cu toate acestea, sistemul administrativ al oricărui stat membru și mai ales administrațiile statelor candidate ori ale noilor state membre prezintă interes pentru cadrul comunitar din mai multe punct de vedere: în vederea îndeplinirii criteriilor de la Copenhaga, Madrid și Luxemburg (și anume a capacității „de a-și asuma obligațiile de stat membru și, în special, adeziunea la obiectivele uniunii politice, economice și monetare”); în vederea asigurării principiilor și capacității de realizare a *bunei guvernări* (adică o administrație bazată pe respectarea legilor, responsabilă în fața cetățenilor, care adoptă deciziile bazându-se pe participarea cetățenilor și a tuturor factorilor interesați, este transparentă și eficientă); în vederea creării unui corp administrativ profesionist și independent politic.²⁰

¹⁸ „Proclamația de la Timișoara”, care, în articolul 11 susținea „descentralizarea economică și administrativă”; organizația nonguvernamentală *Liga pro Europa*, din Târgu-Mureș, care a susținut, prin intermediul revistei *Altera*, principiile descentralizării și a promovat organizarea administrativă pe principiile regionalismului; asociația *Provincia*, din Cluj-Napoca, ai cărei membri, provenind în principal din mediul universitar și cultural al orașului, au susținut, de asemenea, prin revista cu același nume, regionalizarea administrativă.

¹⁹ Pot fi amintite următoarele texte juridice adoptate în perioada 1997-2006: Legea nr. 199/1997 pentru ratificarea Cartei europene a autonomiei locale, adoptată la Strasbourg la 15 octombrie 1985; Legea Nr. 151 din 15 iulie 1998 privind dezvoltarea regională în România; Ordonanță nr. 27 din 30 ianuarie 2003 pentru modificarea și completarea Legii nr. 151/1998 privind dezvoltarea regională în România; Lege nr. 52 din 21 ianuarie 2003 privind transparența decizională în administrația publică; Legea nr. 256 din 10 iunie 2003, privind aprobarea Ordonanței Guvernului nr. 27/2003 pentru modificarea și completarea Legii nr. 151/1998 privind dezvoltarea regională în România; Legea 315/2004, privind dezvoltarea regională în România; Legea cadru nr. 339 din 12 iulie 2004 privind descentralizarea; Hotărâre Nr. 772 din 14 iulie 2005 privind aprobarea Regulamentului de organizare și funcționare a Consiliului Național pentru Dezvoltare Regională. Sursa: Indaco LegeStart, <http://www.legestart.ro/>

²⁰ SIGMA-OECD, „Principiile europene în administrația publică”, Paris, 1998, p. 5-6; Comisia Europeană, „Extindere. Politica de extindere. Criterii de aderare”, http://ec.europa.eu/enlargement/the-policy/conditions-for-enlargement/index_ro.htm; T. Andrei, M. Profiroiu, M. Turturean, *op. cit.*, pp. 55-56; Asociația Pro Democrația, Agenția de Monitorizare a Presei, Centrul de Resurse pentru Participare Publică, „Buna guvernare la români. Principii, metodologie și studii de caz”, București, august 2007, p. 6, http://www.apd.ro/files/publicatii/Buna_guvernare_la_romani.pdf

Deși nu se poate vorbi despre un *acquis comunitar* privind administrația publică²¹, la nivelul UE s-a încetățenit sintagma de Spațiu Administrativ European, reprezentat de „set de standarde de acțiune comune în cadrul administrației publice, definite prin lege și întărite de practici și mecanisme responsabile”, ca „o serie de criterii pe care țările candidate trebuie să le respecte în încercarea lor de a obține capacitatea administrativă necesară de aderare la UE... un proces evolutiv al convergenței dintre legile administrative naționale și practicile administrative ale statelor membre”²². În strânsă conexiune cu conceptul de Spațiu Administrativ European funcționează și cel de Lege a Administrației Publice, considerată „un set de principii și reguli [s.n.] care se referă la organizarea și managementul administrației publice și la relațiile dintre administrații și cetățeni”²³. Importante în acest context sunt tocmai principiile și regulile, care, în cazul administrației publice, sunt stabilite de către Curtea Europeană de Justiție ca fiind, printre multe altele, „principiul administrației prin lege; principiile proporționalității, a certitudinii legale, protecția solicitărilor legitime, nediscriminare, dreptul la o audiență în cadrul procedurilor decizionale în administrație, rapoarte interimare, condiții egale de acces la curțile administrative, responsabilitatea non-contractuală a administrației publice”²⁴.

Sintetizând multitudinea de principii ale sistemului administrativ, stabilite de către CEJ se consideră că pot fi decelate patru direcții comune administrațiilor occidentale și care reprezintă (ori ar trebui să reprezinte) deziderate pentru administrațiile statelor candidate, și anume: i./ *încrederea și previzibilitatea*; ii./ *deschiderea și transparența*; iii./ *responsabilitatea*; iv./ *eficiența și eficacitatea*.²⁵ Printre caracteristicile acestor principii sintetice sunt menționate: i./ eliminarea arbitrariului decizional în favoarea imparțialității, a neutralității decizionale, a corectitudinii procedurale și a respectului demnității persoanei; aplicarea principiului *competenței legale* (decizia se justifică doar dacă există competența legală de a o adopta); proporționalitatea acțiunii administrației în raport cu finalitatea acesteia; respectarea termenelor limită; ii./ acceptarea verificărilor externe; existența posibilității ca cetățenii să poată urmări derularea procedurilor administrative și protecția datelor personale ale acestora; motivarea publică a deciziilor; iii./ posibilitatea supervizării și răspunderea organismelor administrative în fața autorităților administrative, legislative ori juridice; iv./ menținerea echilibrului între resursele utilizate și rezultatele obținute; performanțele administrației să fie îndreptate către scopurile propuse, soluționare legală a problemelor.²⁶

O comparație minimală între prevederile constituțiilor perioadei comuniste, caracteristicile sistemului administrativ românesc post-comunist și parametrii de funcționare ai unei administrații de tip european poate oferi imaginea distanței uriașe între sistemul administrativ autohton și caracteristicile așa-numitului Spațiu

²¹ Este motivul pentru care unii autori consideră că reforma/europenizarea sistemului administrativ românesc întâmpină greutăți. A. Bosovcki, *art. cit.*

²² SIGMA-OECD, *op. cit.*, pp. 5-6.

²³ J. Ziller, *Administrations comparees: les systemes politico-administratifs de l'Europe des Douze*, Montchrestien, Paris, 1993, apud. SIGMA-OECD, *op. cit.*, p. 8.

²⁴ J. Schwarze, *Europaisches Verwaltungsrecht*, Nomos, Baden-Baden, 1988. Versiunea în limba engleză: *European Administrative Law*, Londra, 1992, apud. SIGMA-OECD, *op. cit.*, p. 8.

²⁵ SIGMA-OECD, *op. cit.*, p. 8.

²⁶ SIGMA-OECD, *op. cit.*, pp. 9-14.

Administrativ European. În interiorul acestui antagonism funcțional al administrației europene (în general, est-vest) devine pe deplin justificată ideea conform căreia procesul de reformă al administrației publice românești ar fi început abia odată cu momentul certitudinii aderării la structurile (deci și principiile) comunitare. Însă numai dacă nu ținem seama de un factor determinant: viteza de reacție a unei comunități de indivizi, clase politice, lideri de opinie, societăți civile, sistem administrativ la tot ceea ce reprezintă vechi și nou ca mod, reguli și principii de funcționare pentru fiecare în parte și pentru celălalt. Precipitarea (aparentă ori cel puțin formală) a perioadei post-Helsinki poate induce ideea unui început în forță al reformei administrative, a unei detente cu urmări imediate și vizibile. Rămâne de verificat dacă rezultatele (fie acestea și parțiale) ale acestui demaraj sunt pe măsura zgomotului. Motiv pentru care subiectul pe care am dori să-l evidențiem în cadrul acestei încercări de studiu nu este însă (în esență) cel al relației agent-schimbare (UE-reforma sistemului administrativ românesc), ci problematica reformei principiilor de funcționare ale administrației publice românești așa cum reiese aceasta din strategiile de reformă elaborate de către guvernul României în perioada de preaderare și situația sistemului administrativ în perioada integrării în structurile europene, caracterizată, după cum se cunoaște, pentru toate noile state membre, de o anumită relaxare.

Strategia guvernamentală de reformă a administrației: prevederi și realizări

După cum se poate observa din prezentarea (deloc exhaustivă) a normelor juridice amintite mai sus, preocupările guvernelor pentru problema administrației au atins un nivel foarte ridicat în perioada premergătoare aderării la UE, și îndeosebi după anul 2000, când România a început oficial procesul de negociere. Ceea ce începe a fi diferit, după 1999, față de perioada/perioadele²⁷ anterioare, este conștientizarea necesității de a acționa coerent, concertat, calculat, pentru a produce rezultate reale și persistente. Soluția a constituit-o crearea unei strategii de abordare a reformei, al cărei rol era acela de a crea un nou fundament problematicii reformei, pentru satisfacerea atât a cerințelor naționale cât și a celor ale UE. Argumentele aduse de către actorii autohtoni ai strategiei de reformă administrativă în favoarea acesteia sunt considerate a fi de patru tipuri: economice, tehnologice, sociologice și instituționale²⁸, iar integrarea în structurile europene este menționată doar în cadrul ultimului argument în favoarea necesității reformei, cel instituțional²⁹. Pe de altă parte, în strategie sunt precizate

²⁷ Pluralul este folosit în sensul caracterului secvențial și mai degrabă subsidiar al abordării problematicii reformei în perioada 1990-1999.

²⁸ „Strategia Guvernului privind accelerarea reformei în administrația publică” [în continuare: „Strategia Guvernului privind...”], http://www.gov.ro/strategia-guvernului-privind-accelerarea-reformei-in-administratia-publica__11a100008.html

²⁹ Este totuși dificil de stabilit dacă această situație a integrării europene pe o poziție finală demontează afirmațiile conform cărora problematica reformei administrative capătă amploare abia după 1999 (a se vedea nota 16), putându-se afirma, mai degrabă, faptul că s-a încercat să se ofere o pondere mai mare factorilor interni care au determinat necesitatea reformei și să se minimizeze astfel importanța presiunilor europene în demararea acesteia. Totuși, plasarea în prim-plan a trei raționamente ale reformei care își au fundamentul în planul intern, în contextul în care se acceptă (chiar și în cadrul respectivei strategii) a faptului că reforma administrației publice nu a avut deloc un ritm prea alert ori cel puțin o anumită constanță, nu face decât să evidențieze și mai mult diferența nejustificată dintre importanța reală a anumitor elemente ale reformei și cea nu foarte mare acordată acestora de-a lungul perioadei de tranziție.

direcțiile și obiectivele pe care ar fi trebuit să le urmeze reforma administrativă, și anume: i./ strategică (urmărind redefinirea rolului statului în actul administrativ prin raport cu agenții privați); ii./ legală (urmărind diminuarea hățișului legislativ în favoarea legilor-cadru); iii./ organizațională (privind simplificarea procedurilor de externalizare a sarcinilor publice atunci când este necesar); iv./ culturală (privind schimbarea valorilor și modului de acțiuni ale aleșilor și funcționarilor locali)³⁰.

Dintre aceste direcții, prima și ultima³¹ au o serie de conexiuni evidente cu perioada ante-democratică. În primul caz rolul primordial al statului (în varianta sa unilateral ideologizată) în actul administrativ, indiferent de nivel, a putut fi experimentat direct și la intensități uneori incredibile în perioada comunistă și și-a extins metodele și modelele și după ce ideologia (unică) nu i-a mai coordonat, formal, acțiunile. La rândul ei, dimensiunea culturală a actului administrativ este strâns legată de intervenția statului în procesul decizional al administrației publice, calitatea corpului profesional fiind determinată tocmai de această intervenție: funcționarul public, format, educat cu convingerea că este instrumentul statului de exercitare a puterii, nu un funcționar aflat în slujba cetățeanului, inspirat și încurajat de politicile coercitive ale anumitor instituții ale puterii, va dezvolta un comportament în oglindă cu cel al structurilor ierarhice superioare, atât la nivel individual cât și de structură, oricât de nesemnificativă. Pentru a putea analiza importanța acestor două elemente ale reformei, este necesară menționarea unora dintre principiile pe care strategia de reformă a administrației publice le propune spre aplicare sistemului administrativ: depolitizarea administrației și profesionalizarea funcției publice; administrație bazată pe lege; aplicarea principiilor subsidiarității, autonomiei, delegării sau deconcentrării în procesul decizional; transparența decizională și a actului administrativ; simplificarea procedurilor administrative; principiul eficienței și eficacității, realizabil prin transferul responsabilității la nivelurile ierarhice inferioare; respectul față de cetățeanul beneficiar al serviciilor administrative³². Corelarea celor două direcții ale reformei cu unele dintre principiile acesteia (distinct sau cumulativ) ne oferă dimensiunea aproape radicală a reformei în condițiile în care abuzurile statului asupra cetățeanului prin intermediul organismelor și corpului de angajați ai administrației publice au o istorie suficient de îndelungată pentru ca efectele să poată fi resimțite încă, atât pentru prestatorii de servicii care sunt funcționarii publici (unii cu o vechime considerabilă în aceste structuri) cât și pentru beneficiarii serviciilor³³.

O relectură a legislației care dispune în domeniul administrației, legislație adoptată după lansarea strategiei de reformă a acestui domeniu până în 2006, ar fi în acest moment foarte utilă, o sinteză a acesteia ducând la observația că au existat trei direcții de dezvoltare: crearea de organisme care să monitorizeze procesul de reformă³⁴; adoptarea de norme legislative cu caracter general; adoptarea de norme legislative cu caracter punctual. Referitor la cele două direcții ale strategiei menționate mai sus (*strategică* și *culturală*) pot fi aduse ca argument în sprijinul încercării de a

³⁰ „Strategia Guvernului privind...”, pp. 6-7.

³¹ Nu vom insista asupra celorlalte două, deoarece le considerăm a fi cu precădere specifice perioadei post-comuniste, fără legături cauzale majore cu perioada totalitară.

³² „Strategia Guvernului privind...”, p. 8.

³³ Sunt numeroase încă

³⁴ O căutare pe paginile web ale ministerului aferent nu dau niciun rezultat referitor la activitatea și rezultatele acțiunilor acestora.

realiza reforma cel puțin trei dintre normele juridice adoptate, și anume Legea 215/2001, a administrației publice, cu completările ulterioare, Legea nr. 544/2001 privind liberul acces la informațiile de interes public, și Legea nr. 7 din 18.02.2004/Codul de conduită a funcționarilor publici, toate cele trei texte legislative propunându-și (unele în mod special) reglementarea unor practici defectuoase ale actului administrativ: raportul dintre structurile centrale ale statului și nivelul local³⁵ și raporturile profesionale ale funcționarului public cu beneficiarii actului administrativ³⁶. Pentru ambele direcții de reformă pe care am dori să le abordăm (*strategică* și *culturală*) un aspect care poate fi analizat ca posibil efect al acesteia îl reprezintă problematica transparenței actului administrativ, aspect analizat în 2006³⁷ de către Societatea Academică din România (SAR), organizație de cercetare și de dezbateri recunoscută pentru încercările sale de a evidenția carențele de funcționare ale diferitelor instituții publice românești.

Raportul SAR, realizat pe baza unui sondaj de opinie, încearcă o analiză a efectelor adoptării Legii 544/2001, iar la cinci ani de la adoptarea acesteia situația părea (în viziunea SAR) a fi pozitivă: toate capitalele de județ numiseră un funcționar public (*ofițer*) însărcinat cu implementarea legii; crescuse numărul de cereri pentru obținerea de informații publice, la fel și numărul de plângeri și de procese intentate administrației publice pentru cererile nesoluționate³⁸; numărul de instituții care au

³⁵ „Prezenta lege reglementează regimul general al autonomiei locale, precum și organizarea și funcționarea autorităților administrației publice locale”. Legea nr. 215 din 23 aprilie 2001

Legea administrației publice locale, art.1,

http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htm_act_text?id=27123

³⁶ „Codul de conduită a funcționarilor publici... reglementează normele de conduită profesională a funcționarilor publici.” Legea nr. 7/2004 privind Codul de conduită a funcționarilor publici (publicată în Monitorul Oficial nr. 157 din 23 februarie 2004), art. 1, http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/7_2004.php

³⁷ SAR a mai realizat un asemenea studiu și în 2003, dar nu ne vom apleca și asupra acestuia. Pe de altă parte, și Institutul pentru Politici Publice a realizat, pentru perioada 2003-2005, o cercetare asupra problemelor administrației publice românești pornind de la Legea 544/2001, dar urmărind acțiuni administrative diferite, și anume furnizarea de servicii în domeniile apă și canalizare; iluminat public; salubritate; administrarea rețelei de drumuri să străzi. Utilizând, de asemenea, metoda chestionarului, IPP va analiza o serie de date cantitative primite de la furnizorii acestor servicii, încercând să determine problemele care intervin în procesul de asigurare/realizare a acestor servicii. Principala problemă descoperită a fost însă aceea a dificultăților majore care intervin în procesul de măsurare a performanțelor sistemului administrativ românesc, indiferent cât de concret ar fi/ar trebui să fie acțiunea administrativă analizată. Institutul pentru Politici Publice, ”Măsurarea performanței municipiilor din România. Evaluare, responsabilizare, eficiență. Indicatori de performanță în administrația publică locală din România”, București, www.ipp.ro/profiles.php?IDfile=34

³⁸ Pornind de la faptul că există foarte puține petiții privind actele de corupție din administrația publică și foarte puține sancțiuni ca urmare a plângerilor cetățenilor, autorii consideră administrația publică incapabilă de autoreglare. Pe de altă parte, o altă organizație, Transparency International (TI), a realizat, în 2008, un studiu pornind de la o altă normă juridică, și anume Legea nr. 571/2004 privind protecția personalului din autoritățile publice, instituțiile publice și din alte unități care semnalează încălcări ale legii, dar în cadrul căruia a fost analizată și aplicarea Legii 544/2001. Concluziile raportului realizat de Transparency International sunt diferite de cele ale raportului SAR în ceea ce privește aplicarea Legii 544/2001, sesizându-se deficiențe în aplicarea acesteia (38% dintre cererile înaintate pentru obținerea de informații publice au fost în mod nejustificat neonorate sau au avut o rezolvare

realizat din oficiu o listă de informații de interes public crescuse de la 16% în 2003 la peste 2/3 din instituțiile publice; progresul cantitativ, nu și calitativ³⁹, conform standardelor impuse de anexele metodologice ale legii în vigoare, al rapoartelor publice de activitate elaborate de către instituțiile publice. În viziunea autorilor raportului, progresul cantitativ al raportării releva creșterea transparenței actului administrativ, în timp ce lipsa calității rapoartelor de activitate scotea în evidență incompetența majorității funcționarilor publici.⁴⁰

În opinia noastră nivelul de (in)competență al funcționarilor publici poate fi măsurat și prin diferite instrumente, dar în cazul prezentat mai sus un rol important l-ar fi putut avea obișnuința funcționarilor publici cu un proces pur formal⁴¹ al raportării publice a activității, importantă fiind, de regulă, satisfacerea structurilor politice care susțin respectivele instituții⁴². Un argument de ultimă oră care poate confirma rezultatele cercetării SAR din 2006 îl poate constitui decizia din 2004 a Guvernului (reprezentând administrația centrală), de a acorda o bursă specială⁴³ pentru tinerii masteranzi și doctoranzi români pentru a studia și a se specializa la cele mai bune universități din străinătate, cu condiția revenirii și integrării în structurile administrative românești ca manageri publici, pentru o perioadă de minim cinci ani după finalizarea studiilor. Deși primii bursieri și-au finalizat studiile începând cu anul 2007, în primăvara anului 2010 nici unul dintre cei 149 de beneficiari, de până în momentul respectiv, ai bursei nu fusese angajat în vreo instituție publică, deși o parte a lor au mai urmat, la întoarcerea în țară, încă un curs suplimentar, impus de către autoritățile române.⁴⁴ Pentru această decizie a neangajării beneficiarilor bursei speciale

parțială). În ceea ce privește aplicarea celeilalte norme juridice, Legea 571/2004, concluziile autorilor au fost și mai negative, constatând deficiențe majore de aplicare: lipsa consilierilor privind aplicarea sau numirea unor persoane inadecvate în această funcție; nearmonizarea regulamentelor de ordine interioară cu legea; inexistența cazurilor de avertizare în interes public. Transparency International; Concept Foundation, „Avertizarea în interes public. Implementarea dispozițiilor privind protecția avertizorilor de integritate. Raport de monitorizare la nivelul administrației publice locale”, pp. 73-74, http://www.transparency.org.ro/proiecte/proiecte_incheiate/2008/proiect_2/Raport.pdf

³⁹ Autorii raportului reproșează incapacitatea sau lipsa de voință a instituțiilor publice de a întocmi rapoarte de activitate utile beneficiarului actului public, adică unele care să reflecte cuantumul și direcția cheltuielilor publice, relația de cauzalitate obiectiv urmărit-cheltuiulă realizată, dar acuză și legiuitorul, care nu indică standardele după care ar trebui realizate aceste rapoarte.

⁴⁰ Societatea Academică din România, „Raport de Analiză și Prognoză Anuală 2006”, martie 2006, pp. 21-22, www.sar.org.ro/pwr%202006.pdf

⁴¹ Să ne reamintim de răspunderea „în fața poporului” a organismelor administrative din perioada comunistă.

⁴² Preferăm doar să menționăm în acest punct procesul de politizare a structurilor publice, considerând că cititorul îl cunoaște și îl poate utiliza ca instrument de analiză a procesului decizional din structurile publice.

⁴³ „Bursa specială Guvernul României”, instituită prin Legea nr. 15/14.05.2004”, http://www.roburse.ro/tipuri_burse-BSGR.htm

⁴⁴ „Niciunul dintre absolvenții bursei Guvernul României nu a fost angajat de stat”, în: *România Liberă*, 08 aprilie 2010, <http://www.romanialibera.ro/actualitate/educatie/niciunul-dintre-absolventii-bursei-guvernul-romaniei-nu-a-fost-angajat-de-stat-182660.html>

autoritățile au invocat lipsa vechimii impuse de lege pentru a ocupa posturi de manager public, considerând prea puțin importante performanțele candidaților⁴⁵.

Rezultatele la care au ajuns, prin analizele lor, reprezentanții societății civile, sunt susținute și de către raportul de monitorizare al Comisiei Europene din 2005, în care, în ceea ce privește administrația publică, se făceau multiple precizări. Astfel, în ciuda faptului că România îndeplinea criteriile politice pentru aderare, în Raport se considera că erau necesare eforturi suplimentare pentru reforma administrației publice în următoarele direcții: reforma funcției publice (la nivel regional și local); îmbunătățirea procesului de descentralizare (transferul de competențe către nivelurile inferioare; autonomia financiară); ameliorarea calității legislației prin implicarea în procesul de elaborare a proiectelor legislative a profesioniștilor, nu doar a politicienilor, și prin stabilirea unor norme clare de implementare; creșterea calității procesului de evaluare a modului de aplicare și a impactului legislației; eliminarea neclarităților în procesul de repartizare a sarcinilor între diferitele niveluri ale administrației (central/local); nivelul de autonomie locală este considerat unul insuficient în ceea ce privește prerogativele exclusive ale autorităților locale; progresul minimal în demersurile de a realiza o lege unică a salarizării; funcționarea defectuoasă a Institutului Național de Administrație.⁴⁶

După cum se poate observa, deși prezente, ca (sub)obiective, și în strategia de reformă din 2001, la nivelul anului 2005, aceste problematice au fost rezolvate parțial ori chiar au rămas nerezolvate cu doi ani înainte de aderare și în momentul în care capitolele de negociere erau încheiate aproape în totalitate.

Remarci finale

Apelul autorităților publice la asimetriile legislative pentru a evita reformele ori chiar simplele schimbări ale vechilor reguli și moduri de funcționare ale diferitelor instituții ori servicii din cadrul acestora a devenit deja o practică extrem de des utilizată. Și în acest caz, invocarea regulii vechimii și lipsa oricărei intenții de a rezolva această problemă⁴⁷ în condițiile în care statul, prin instituțiile sale, nu poate beneficia de rezultatul unora dintre propriile sale investiții demonstrează incapacitatea sau lipsa de determinare (politică și administrativă deopotrivă) în asumarea reformei dincolo de nivelul declarativ, ca realitate și ca și concept, în afara presiunilor exercitate de către UE. Rezultatele monitorizărilor realizate de către unele dintre cele mai importante instituții ale societății civile, rapoartele Comisiei Europene, la care se adaugă unele exemple de tipul celui al bursierilor, sunt măsuri ale capacității de (auto)reformă ale administrației centrale și locale.

⁴⁵ Asociația Beneficiarilor Bursei Speciale „Guvernul României”, Emisiunea TV „Realitatea TV - Cum a învins clientelismul politic performanța tinerilor bursieri”, http://www.abbsgr.ro/index.php?view=article&id=184%3Arealitatea-tv-cum-a-invins-clientelismul-politic-performanta-tinerilor-bursieri&option=com_content&Itemid=83

⁴⁶ Commission européenne, « Roumanie. Rapport global de suivi 2005 », Bruxelles, le 25 octobre 2005, SEC (2005) 1354, COM (2005) Final, p. 4, 10-12, http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2005/sec1354_cmr_master_ro_col lege_fr.pdf. Ceea ce a fost apreciat pozitiv în Raportul CE este actualizarea strategiei de reformă a Ministerului Administrației și Internelor pentru perioada 2005-2006. *Ibidem*, p. 12.

⁴⁷ Nicio intenție anunțată public până în momentul sesizării respectivei probleme, în condițiile în care unii dintre beneficiari au acționat statul român în justiție pentru a putea fi angajați (fără rezultat însă).

Având în vedere uzanțele care s-au stabilit în perioade lungi de timp și în condiții economice, sociale și îndeosebi politice complet diferite de cele ale statelor occidentale, unele dintre ele fondatoare ale spațiului comunitar ori cel puțin devenite membre pornind dintr-o cu totul altă poziție de start, rezistența la schimbare, la reformă (chiar dacă impusă de instituțiile unei comunități în cadrul căreia se dorește să fim recunoscuți ca parte integrantă) a corpului profesional care formează administrația publică românească, cu structurile sale de leadership în mod implicit, poate fi comprehensibilă.

Regulile informale de funcționare ale administrației publice pot domina și chiar domină adesea regulile formale, mai ales în condițiile în care reforma „din interior” (a se vedea studiul realizat de către Transparency International) este aproape imposibilă (încercările individuale de a schimba anumite practici ale actului administrativ pot determina reacții extrem de negative împotriva inițiatorilor ori chiar comportamente „preventive” de respingere a eventualilor „reformatori”, după cum este cazul bursierilor români respinși de către structurile de leadership ale sistemului administrativ). Pentru o anumită perioadă de timp această situație este acceptată, la nivel general, de către membrii societății beneficiare sau de către mediul economic intern ori alogen. Dar în momentul în care dezavantajele devin mai mari decât avantajele, presiunile vor fi și ele pe măsură, indiferent dacă interne sau externe. Și este responsabilitatea structurilor administrative să sesizeze aceste presiuni, aceste cerințe ale beneficiarilor, și să vină cu o nouă ofertă.

Predarea istoriei în Republica Moldova și tentativele de revenire la practicile imperialiste sovietice

Sergiu MUSTEAȚĂ

***Summary.** The Communist governance between 2001-2009 put again the subject of history in the public's attention. They removed the History of Romanians from school curricula and implementing a new one – History (integrated course). Civil society, in general, and the academic community, in particular, protested against the involvement of politics in history education. Communist government spent more than 12 millions Lei for printing new history textbook, but most of them were criticized by scholars and teachers. The Moldovan history textbooks were in attention of the European Commission against Racism and Intolerance which recommends to the Government to avoid all racist materials or which encouraging the stereotypes, intolerance and prejudice some of the minority group.*

The measures taken by the former communist government after the events of April 2009 prove the aggressive attitude towards those who consider themselves Romanians, towards language and history of Romanians. The letters signed by the Prime-Vice-Minister, V. Stepaniuc, addressed to the Prime-Minister, Z. Greceanii, and the President of Moldova, V. Voronin, emphasizes this idea by submitting “suggestions aimed at fighting Romanian anti-state ideology.” The communist government, in those eight years of being in power, attempted to impose the ideology of the Communists' Party from Moldova as a state ideology, that is against the Constitution of the Republic of Moldova. Intruding of politics into history teaching resulted in appearance of tensions in social life of the country; it corrupted history teaching and contributed to publishing of low-quality textbooks.

The recent involvement of the Russians politicians and Russian Ambassador in the Republic of Moldova in debating the questions concerning history teaching and condemning the Moldovan President's Decree which declare the June 28, 1940 as the day of Soviet occupation is against the independency of Moldova. To maintain the control on Moldovan authorities Russia is using the practices of economic and political blackmail. All of these practices are specific for soviet imperialism policy.

The problem of language and national history in Moldova are particular cases and nobody can comprehend them better than the native population. Intrusion of politics in history writing has always resulted in misunderstandings and resentment and has emphasized discrepancy of the existing social problems. Taking this into account, the problems referring to the identity discourse, language, and history have to be approached in a professional climate and in accordance with the principles of academic research excluding any political influence.

The excessive involvement of the Moldovan and Russian state authorities in (re)writing the history and appreciation the past has triggered each time major revolts and social movements.

Keywords: *history teaching, soviet imperialism, communist governance*

Problema predării istoriei constituie unul din cele mai discutate subiecte în Republica Moldova deja două decenii. În perioada 2001-2009, istoria a re(devenit) sub

guvernarea comunistă de la Chișinău un instrument de îndoctrinare a opiniei publice¹. După toate probabilitățile, reprezentanții Consiliului Europei s-au condus după unul din principiile acestei organizații conform căruia „conținutul manualelor de istorie, al curriculei, al programelor și cursurilor de istorie, acceptate și avizate de Ministerul Educației constituie *discurs istoric oficial*”², fără a ține cont de un alt principiu esențial: „*Predarea istoriei nu trebuie să fie un instrument de manipulare în scop ideologic, de propagandă sau să fie utilizată pentru promovarea ideilor intoleranței, a celor ultranaționaliste, xenofobe sau antisemite*”³. Noi ne întrebăm de ce unii experți străini au insistat asupra istoriei Moldovei sau a unui curs general de istorie bazat pe principiul predării integrate, tratând drept naționaliști pe istoricii autohtoni care au încercat să susțină predarea istoriei în două cursuri paralele – *istoria universală* și *istoria românilor*. În acest context pericolul iminent care poate să survină este excluderea, pe motive pur politice și ideologice, a adevăratei istorii naționale din școală. Masca europenismului, în acest caz, ascunde o realitate dură în care mize și interese politice fac jocul scrierii istoriei în Republica Moldova. Istoricii încearcă să contribuie la revitalizarea identității naționale de care a fost lipsită pe nedrept comunitatea majoritară în perioada totalitară. Învinuirea lor, pentru aceasta, de nazism și xenofobie⁴ este încă o dovadă a interesului guvernării comuniste, în stil totalitar, de a îndepărta societatea de identitatea românească și de a o impune pe cea moldovenească. Politica guvernului comunist din ultimii ani provoacă nemulțumiri chiar și în rândul foștilor lideri și nomenclaturiști comuniști⁵.

¹ Andrei Olaru, „Istoria ca unealtă de manipulare”, în *Democrația. Săptămânal de politici publice*, anul III, nr. 10 (64), marți, 25 martie 2003, p. 6.

² *Consiliul Europei și istoria în școală*, Chișinău, 2002, p. 10.

³ Punctul 2, Manipularea istoriei, Recomandarea 15 (2001) privind predarea istoriei în Europa în secolul XXI. M. Neagu, „Rolul Consiliului Europei în elaborarea concepției de istorie în Republica Moldova”, în *Analele ANTIM* 6, 2005, p. 273.

⁴ Vezi articolele semnate de A. Dubrovski, A. Novac, V. Platon, I. Bardaș, N. Russev, I. Pestova, M. Samuhina, V. Dergaciov, T. Josan, A. Burian, P. Boico, S. Nazaria ș.a. din presa periodică de la Chișinău: *Moldova Suverană*, *Tineretul Moldovei*, *Vremea*, *Comunistul*, în perioada septembrie-octombrie 2003. A. Dubrovski et al., „De ce istoria (curs integrat)?”, în *Moldova Suverană*, miercuri, 8 octombrie 2003, p. 3; „Scrisoare deschisă către Consiliul Europei, către Președinții Albaniei, Armeniei, Bulgariei, Germaniei, Greciei, Poloniei, Republicii Moldova, României, Rusiei, Ucrainei, Ungariei, Serbiei, Turciei, către directorul Institutului Georg Eckert (Germania, Braunschweig)”, în *Tineretul Moldovei*, nr. 35-36 (353-354), joi, 16 octombrie 2003, p. 1, 3-9. P. Сафронова, Открытое письмо, Время, nr. 149, 16.10.2003; nr. 151, 21.10.2003, p. 5; P. Boicu et al., „Manualele care pretind a fi „proeuropene” în *Moldova Suverană*, nr. 179 (I-a parte), continuare în nr. 180, joi, 16 octombrie 2003, p. 3; V. Stati, *Drepturile românilor*. In: *Moldova Suverană*, miercuri, 22 octombrie 2003, p. 3; Interviu cu V. Stepaniuc, „Vom proteja pe toate căile valorile național-istorice ale Statului Moldovenesc” în *Moldova Suverană*, nr. 189 (20368), vineri, 31 octombrie 2003, pp. 1, 3. Un răspuns la articolul din 8 octombrie 2003 din *Moldova Suverană* a fost realizat de către A. Moraru, „Nota doi la Istoria Românilor (I) în *Glasul Națiunii*, 23 octombrie 2003, p. 3.

⁵ Grigore Eremei, „Nu mai cred în președintele Voronin!” în *Jurnal de Chișinău*, vineri, 14 noiembrie 2003, p. 9, „Despre istoria românilor. Vreau să mă adresez demnitarilor. Terminați domnilor, tovarășilor, cu hărțuielile și nu vă băgați acolo unde nu vă pricepeți! Dacă nu știți voi istoria poporului, lăsați măcar copiii voștri, nepoții voștri să cunoască istoria neamului nostru. Noi am învățat toate istoriile, numai pe cea a neamului nu. Eu i-am întâlnit pe fostul ministru al învățământului împreună cu Ion Gonța și le-am zis: «Măi fraților, ce faceți voi, ce istorie

Adepții moldovenismului continuă promovarea conceptului identitar prin intermediul unui șir de publicații. Din anul 2008 apare ziarul „Moldova Mare”, care are un *motto* destul de provocator: „Patrioți ai Moldovei, uniți-vă!”⁶. În același an, V. Stati publică o nouă lucrare cu genericul *Pentru limba noastră moldovenească*, care încearcă să justifice existența limbii moldovenești⁷.

Schimbarea în anul 2006 a curriculei la istorie și elaborarea unor noi manuale, care sunt astăzi criticate, practic au stagnat reforma educațională în acest domeniu, ba chiar ne-au aruncat cu peste zece ani în urmă. Comunitatea istoricilor din Moldova a declarat nu o dată că nu este împotriva posibilei introduceri a unui singur curs de istorie în școlile moldovenești, evidențiind totodată faptul că respectivul proiect trebuie să evolueze în mod firesc, pe baza principiilor democratice și că trebuie să se ajungă la un compromis prin intermediul dezbaterilor publice. Aceștia au atras atenția asupra faptului că, în timp ce în majoritatea statelor din vestul Europei predarea istoriei a depășit cadrul național și se îndreaptă spre o istorie europeană comună, acest lucru nu s-a întâmplat încă în Moldova, deoarece în perioada sovietică s-a studiat o versiune falsificată a istoriei locale. În prezent, când Republica Moldova are posibilitatea de a reveni la propria istorie, se încearcă eliminarea acestei etape și trecerea la o versiune a istoriei care îmbină elementele regionale și europene comune. Problema Republicii Moldova în ceea ce privește predarea istoriei este implicarea excesivă a politicului. Dacă istoricii ar fi lăsați să-și facă meseria obiectiv, aceste impedimente ar fi depășite ușor.

În anul 2008 Parlamentul Republicii Moldova la inițiativa Guvernului comunist a încercat să modifice Legea cu privire la activitatea editorială (nr. 939-XIV din 20.04.2000) care din cauza caracterului autoritar au stârnit nemulțumiri în societate. Uniunea Editorilor din Moldova a protestat împotriva cenzurii ideologice și economice, expusă în Legea cu privire la activitatea editorială⁸. În această ordine de idei aducem doar un exemplu de modificare a articolului 14 „Drepturile și obligațiile editorului” al legii menționate:

„[...] (6) Se interzice editarea literaturii care conține contestarea și defăimarea statului și a poporului, îndemnul la război de agresiune, la ură națională, rasială sau religioasă, incitarea la discriminare, la separatism teritorial, la violență publică, precum și alte manifestări ce atentează la regimul constituțional”.

La 23 iunie 2008 Guvernul Republicii Moldova prin Hotărârea nr. 753 a aprobat *Regulamentul cu privire la evaluarea și selectarea manualelor pentru învățământul preuniversitar* și a înstituit Consiliul Republican pentru Aprobarea Manualelor care, la fel, au fost criticate de către Uniunea Editorilor din Moldova, considerându-le a fi „un enorm pas înapoi” și printr-un demers oficial adresat

integrată vreți să studiați?» Oamenii de știință și-au spus cuvântul categoric, de ce se amestecă și demnitarii în istorie?”.

⁶ Ziarul este publicat de către SRL „Moldova Mare”, considerată a fi o publicație independentă în limbile moldovenească și rusă cu o periodicitate săptămânală și într-un tiraj de 12.000 ex., ISSN 1857-3398. www.patriot.md

⁷ Vasile Stati, *Pentru limba noastră moldovenească. Studiu istoric sociolingvistic*, Seria Biblioteca „Pro Moldova”, Chișinău, 2008, tiraj 3000 ex.

⁸ Comunicat al Editurilor din Republica Moldova *Distrugerea sistemului de editare a cărții naționale continuă*, 2008.

președintelui republicii, prim-ministrului, ministrului educației și tineretului și reprezentantului Băncii Mondiale în Republica Moldova au solicitat „revenirea la regulamentul anterior, mult mai modern și eficient”⁹.

Ultimii pași ai guvernului comunist au demonstrat insistența lor de a elimina din sistemul educațional și academic „ideologia românismului”¹⁰. Referindu-ne la scrisoarea viceprim-ministrului V. Stepaniuc din 24 aprilie 2009 adresată primului-ministru Z. Greceanîi, putem spune că intențiile menite să amelioreze situația din învățământ sunt binevenite, dar nu în interesul unui partid sau al unei ideologii politice, deoarece aceasta contravine prevederilor legislației naționale și internaționale¹¹. În primul rând, trebuie să menționăm că funcția de viceprim-ministru nu este compatibilă cu cea de deputat în Parlament [Constituția Republicii Moldova, Art. 99 (1) Funcția de membru al Guvernului este incompatibilă cu exercitarea oricărei alte funcții retribuite]. Prin urmare, V. Stepaniuc ar fi trebuit să-și dea demisia fie din funcția de viceprim-ministru, fie din cea de deputat. În al doilea rând, un astfel de demers adresat primului-ministru este o încălcare gravă a Legii supreme a societății și statului – Constituția Republicii Moldova. V. Stepaniuc divulgă interesul PCRM de a dogmatiza sfera educației. Atunci când scrie „pornind de la premisa că sistemul de învățământ în orice țară este politizat...”, V. Stepaniuc nu știe sau evită prevederile din Constituția Republicii Moldova:

„[...] Articolul 5

(1) **Democrația în Republica Moldova se exercită în condițiile pluralismului politic, care este incompatibil cu dictatura și cu totalitarismul.**

(2) **Nici o ideologie nu poate fi instituită ca ideologie oficială a statului.**
[...]” (sublinierea noastră).

și din Legea învățământului nr. 547-XIII din 21.07.95:

„[...] Articolul 4

(3) **Învățământul de stat este laic, refractar la discriminare ideologico-partinică, politică, rasială, națională.** [...]” (sublinierea noastră).

Deși legislația conține prevederi clare privind incompatibilitatea democrației cu dictatura și cu totalitarismul, deși nici o ideologie nu poate deveni ideologie a statului, iar învățământul trebuie să fie refractar la ideologia partinică, Stepaniuc constată că starea de lucruri din domeniul educației, „amplificată de propaganda anticomunistă a opoziției, de rudele gasterbaiterilor, de realitățile deplorabile în care funcționează economia în multe localități din țară nu este cel mai favorabil fon pentru educația patriotică a tinerii generații”.

⁹ Calitatea manualelor și sistemului educațional este în pericol.

¹⁰ <http://www.unimedia.md/?mod=news&id=10936> (ultima accesare 24.07.2009). Angelina Olaru, „Revenirea la învățământul sovietic?” în *Timpul*, Anul VIII, 91 (1065), marți, 26 mai 2009, <http://www.timpul.md/article/2009/05/25/2279> (ultima accesare 24.07.2009). Idem, „Revenirea la învățământul sovietic?” în: *Timpul*, Anul VIII, 93 (1067), joi, 28 mai 2009, <http://www.timpul.md/article/2009/05/27/2323> (ultima accesare 24.07.2009).

¹¹ Gh. Negru, „Democrația și Românismul” în *Destin Românesc*, S.N., nr. 2 (60), 2009, pp. 7-11.

Totodată, V. Stepaniuc recunoaște eșecul guvernării comuniste din ultimii opt ani în domeniul educației, afirmând că „o chestiune principală pentru sistemul învățământului este completarea cu cadre competente și cu viziuni patriotice a Ministerului Educației și Tineretului. Acest lucru n-au avut voință să-l facă cardinal toți miniștrii Educației după 2001”.

În concluzie, mai cităm câteva articole din Constituția Republicii Moldova care au fost încălcate de viceprim-ministrul Stepaniuc:

„[...] Art. 1 (3) Republica Moldova este un stat de drept, democratic, în care **demnitatea omului, drepturile și libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic reprezintă valori supreme și sînt garantate.**

Art. 2 (2) **Nici o persoană particulară, nici o parte din popor, nici un grup social, nici un partid politic sau o altă formațiune obștească nu poate exercita puterea de stat în nume propriu. Uzurparea puterii de stat constituie cea mai gravă crimă împotriva poporului** (sublinierea noastră).

Art. 10 (2) Statul recunoaște și garantează dreptul tuturor cetățenilor la păstrarea, la dezvoltarea și la exprimarea identității lor etnice, culturale, lingvistice și religioase. [...]”.

Alte prevederi constituționale – art. 35. Dreptul la învățătură; art. 40. Libertatea întrunirilor; art. 54. Restrângerea exercițiului unor drepturi sau al unor libertăți.

În partea finală a demersului său, V. Stepaniuc menționează că „în urma analizei minuțioase a situației din domeniile enunțate și **consultării opiniei societății civile și personalităților marcante din sistem**, vom formula, **până la 1 iunie a.c.**, reperele de bază pentru elaborarea și corectarea politicilor în domeniile respective, care să răspundă necesităților de perspectivă ale societății” (sublinierea noastră). Nu știm ce înțelege V. Stepaniuc prin consultarea „opiniei societății civile și personalităților marcante din sistem”, dar în baza acestui demers, Ministerul Educației și Tineretului a organizat, în perioada aprilie-mai 2009, mai multe controale în instituțiile de învățământ preuniversitar și universitar, axate în special pe realizarea prevederilor curriculare la limba română și istorie, care confirmă intențiile lui Stepaniuc de a institui un control strict asupra învățământului preuniversitar și universitar.

Acțiunile propuse de V. Stepaniuc contravin normelor morale și legale ale statului de drept, iar indicațiile sale: „Corectarea politicii de cadre. Luarea la un control foarte strict a promovării cadrelor în sistemul educațional. Corectarea conținuturilor la disciplinele de studiu și eliminarea ideologiei «românismului»” etc. – sunt similare celor din perioada stalinistă.

Cât privește predarea istoriei și manualele școlare la acest obiect, V. Stepaniuc încalcă și una din recomandările Comitetului Miniștrilor al Consiliului Europei la care a făcut destul de des referință la Recomandarea 15 (2001) a Comitetului Miniștrilor al Consiliului Europei privind predarea istoriei în Europa în secolul XXI:

„[...] 2. Manipularea istoriei

Predarea istoriei nu trebuie să fie un instrument de manipulare în scop ideologic, de propagandă sau să fie utilizată pentru promovarea ideilor intoleranței, a celor ultranaționaliste, xenofobe sau a antisemitismului. Cercetarea istoriei și istoria ca obiect de învățământ nu pot fi compatibile, în nici un fel, cu valorile fundamentale și cu statutele Consiliului Europei dacă acestea încurajează manipularea istoriei, mai ales prin:

- falsificarea sau crearea de dovezi istorice, statistici contrafăcute, imagini falsificate etc.;
- insistența asupra unui eveniment pentru a justifica sau ascunde un altul;
- distorsionarea trecutului în scopuri de propagandă;
- o viziune excesiv de naționalistă asupra trecutului care poate crea deosebirea între „noi” și „ei”;
- folosirea excesivă a unor documente istorice;
- negarea unor fapte istorice;
- omiterea unor fapte istorice.[...]”¹².

Constatăm că V. Stepaniuc, folosindu-se de funcția pe care o deținea în anul 2009, a făcut abuz în serviciu, pentru care fapt trebuia demis din funcție și pedepsit conform legislației Republicii Moldova (Articolul 370. Abuzul de putere, excesul de putere sau inacțiunea la exercitarea puterii“, Codul Penal al Republicii Moldova), deoarece intențiile lui încalcă drepturile omului, conduc la instalarea unei dictaturi în domeniul educației și instigă spiritele din societate. Dar în primul rând PCRM, care pretinde că depune eforturi pentru edificarea unei societăți democratice, în care cel mai important este cetățeanul și statul de drept, ar trebui să ia atitudine față de abuzul comis de unul din membrii săi de partid.

Pentru realizarea ideilor lui Stepaniuc, în luna mai 2010 au fost organizate comisii de evaluare a activității mai multor instituții de învățământ, o atenție prioritară acordându-se facultăților de istorie de la Universitatea de Stat din Moldova, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” și ULIM. După aceste verificări a urmat Dispoziția nr. 338 din 17 iunie 2009 a Ministrului Educației și Tineretului al Republicii Moldova, prin care se cere instituțiilor de învățământ superior care formează specialiști la specialitatea *Istorie* să asigure compatibilitatea programelor universitare cu curricula preuniversitară și Concepția educației istorice. Prin acest demers ministrul comunist încalcă mai multe acte normative și principii ale autonomiei universitare. Cu atât mai mult, cu cât actualele programe universitare au fost elaborate în baza criteriilor Procesului de la Bologna, fiind deja coordonate și aprobate de acest minister¹³.

Situația din Republica Moldova din ultimii ani a fost atent monitorizată de Comisia europeană împotriva rasismului și intoleranței (ECRI). În cel de-al *Treilea raport asupra Moldovei*, adoptat la 14 decembrie 2007 și publicat la 29 aprilie 2008, pe lângă o mulțime de probleme cu care se confruntă autoritățile și obligații față de structurile europene pe care acestea nu le onorează, ECRI a menționat și problemele de ordin educațional, inclusiv manualele actuale de istorie integrată. Astfel, deși în anul

¹² Recomandarea 15 (2001) a Comitetului Miniștrilor al Consiliului Europei privind predarea istoriei în Europa în secolul XXI.

¹³ Angelina Olaru, „«Mitrăliera» lui Stepaniuc țintește în universități” în *Timpul*, anul VIII, 129 (1103), vineri, 17 iulie 2009, <http://timpul.md/article/2009/07/16/3239> (ultima accesare 24.07.2009).

2003 a fost adoptată o nouă legislație care a scos în afara legii activitatea extremistă legată de rasism și intoleranță, în același timp nu a fost adoptată o legislație cuprinzătoare, civilă și administrativă, împotriva discriminărilor. Planul de învățământ nu acoperă suficient subiectele legate de drepturile omului, combaterea intoleranței și promovarea diversității. ECRI subliniază că problema limbii a fost utilizată drept subterfugiu în locul unei dezbateri politice și economice. ECRI regretă excluderea din curricula școlară a cursurilor *Educația civică și Noi și Legea*. Această decizie pare să meargă și împotriva obiectivelor recomandate prin Planul național de acțiune pentru drepturile omului (2004-2008) pentru a spori șansele copiilor de vârstă școlară să învețe drepturile omului. De la publicarea celui de-al doilea raport al ECRI¹⁴, autoritățile Moldovei au început să pregătească noi manuale școlare de istorie. Raportorii europeni subliniază că scopul urmărit este acela de a introduce o manieră integrată de prezentare, pentru a înlocui cursurile de istoria românilor și de istorie universală. Cu toate acestea, reforma predării istoriei a devenit o problemă politică sensibilă, mai ales datorită conexiunilor cu identitatea națională. Noile manuale au atras critici din partea multor istorici și oameni politici, urmate de proteste și demonstrații la începutul anului școlar în septembrie 2006. Noile manuale au fost criticate pe motiv de favoritism politic și negare a adevărului istoric privind identitatea moldovenilor, în special când este vorba de rolul identității românești, și chiar pe motiv de sentimente antiromânești¹⁵.

O altă problemă legată de conținutul manualelor de istorie este lipsa de referințe la istoria și cultura minorităților naționale¹⁶, chiar dacă autoritățile au crezut că amelioraseră situația prin noile manuale de istorie sau de literatură, de exemplu¹⁷. Din aceste considerente, ECRI recomandă în cel de-al treilea raport ca autoritățile Moldovei să ia toate măsurile necesare pentru eliminarea din toate manualele – de istorie, în primul rând – **a tuturor materialelor rasiste sau care încurajează stereotipurile, intoleranța sau prejudicierea oricărui grup minoritar** (sublinierea

¹⁴ CRI (2003) 6: *Second report on Moldova*, European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, 15 April 2003.

¹⁵ CRI (2008) 23: *Third Report on Moldova*, European Commission against Racism and Intolerance, adopted on 14 December 2007, Consiliul Europei, Strasbourg 28 April 2008, p. 31; http://hudoc.ecri.coe.int/XMLEcri/ENGLISH/Cycle_03/03_CbC_eng/MDA-CbC-III-2008-23-ENG.pdf (ultima accesare 24.07.2009).

¹⁶ A se vedea la problema tratării minorităților etnice în manualele de istorie din Republica Moldova: Flavius Solomon, „Minoritățile etnice în manualele de istorie din Republica Moldova” în *Analele Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova* 6, 2005, pp. 317-323; Idem, *Minoritățile etnice în manualele de istorie din Republica Moldova: între politică, discurs formativ și educație*. In: Ihrig, S., Vasile Dumbrava, Dietmar Müller, Igor Șarov (ed.), *Istoria între știință și școală – perioada interbelică în Basarabia. Studii, materiale, surse și sugestii*, Chișinău: Editura Cartdidact, 2008, pp. 69-75; Stefan Ihrig, *The construction of the “other” in Moldovan history textbooks*. In: Tatiana Stoianova (ed.), *Educația multiculturală ca mijloc de management al Diversității și de integrare în societatea polietnică*, Chișinău, 2005, pp. 168-174; Mihai Manea, (ed.), *We and our neighbours. The majority and the minorities in the recent history textbooks in Romania, Bulgaria and Hungary. With a case study: Republic of Moldova*, Bucharest: Educația 2000+, Humanitas Educațional, 2004 etc.

¹⁷ CRI (2008) 23: *Third Report on Moldova*, European Commission against Racism and Intolerance, adopted on 14 December 2007, Consiliul Europei, Strasbourg 28 April 2008, p. 32; http://hudoc.ecri.coe.int/XMLEcri/ENGLISH/Cycle_03/03_CbC_eng/MDA-CbC-III-2008-23-ENG.pdf (ultima accesare 24.07.2009).

noastră). De asemenea ECRI recomandă ca autoritățile Moldovei să monitorizeze cu regularitate și, dacă este cazul, să revizuiască manualele școlare pentru a se asigura că acestea reflectă mai fidel pluralitatea societății și să includă în acest scop contribuția socială a grupurilor minoritare¹⁸.

Deși au fost cheltuite peste 12 milioane de lei la introducerea noului curs și manuale de istorie „integrată” observăm insuccesul total al acestui proiect¹⁹. Din cele relatate putem concluda că acțiunile comuniștilor din ultimii ani au contribuit direct la adâncirea conflictului social și politic, în mod special cu privire la predarea istoriei, fără a ține cont de părerile experților internaționali și de principiile edificării unei societăți democratice și tolerante. Argumentele lor pe seama construirii statalității și identității moldovenesti sunt simple lozinci politice.

La finele anului 2009 subiectul predării istoriei în Republica Moldova a revenit pe agenda discuțiilor publice. Astfel, E.S. Valeri Kuzmin, ambasadorul Federației Ruse la Chișinău, a declarat pe data de 14 octombrie 2009, că manualele de istorie a românilor din R. Moldova conțin afirmații rusofobe²⁰. Totodată, un studiu realizat de un grup de cercetători ruși la dispoziția președintelui Rusiei D. Medvedev, lansat la finele anului 2009 constată că manualele școlare de istorie din 12 state ex-sovietice, cu excepția Armeniei și Republicii Belarusi, prezintă elevilor un amestec de mituri privind istoria veche a popoarelor lor, a rolului cultural înalt al strămoșilor lor și despre „dușmanul lor de moarte” – Rusia²¹. În această ordine de idei, menționăm și vizita la Chișinău a unor deputați ai Dumei de Stat ai Rusiei și membri ai Partidului majoritar „Rusia Unită” care, în cadrul mesei rotunde din 22.11.2009, au încercat să-l elogieze pe Stalin ca mare erou etc. și să sugereze ce fel de istorie trebuie studiată în Republica Moldova. Asociația Istoricilor din Republica Moldova, într-o conferință de presă, a considerat aceste luări de poziție inacceptabile și condamnat imixtiunea reprezentanților Rusiei într-un domeniu care ține de dreptul suveran al unui stat independent²².

În șirul practicilor imperialiste se includ și ultimele declarații și luări de poziții ale unor politicieni și instituții ruse privind Decretul președintelui interimar al Republicii Moldova Mihai Ghimpu prin care a declarat ziua de 28 iunie 1940 – zi a

¹⁸ *Ibidem*, p. 32.

¹⁹ V. Baci, „Istoria integrată”: năluca roșie bântuie prin școlile Basarabiei” în *Timpul*, vineri, 5 februarie 2010, p. 25.

²⁰ Vezi reacția AIRM la această declarație: <http://www.airm.reg.md/wp/?cat=5>;
<http://www.jurnaltv.md/#20553&20091013&20558&&3610&3595>;
<http://www.infotag.md/press-releases-ro/580846/>;
<http://www.unimedia.md/?mod=news&id=13889>; <http://timpul.md/article/2009/10/28/4737>;
http://unimedia.md/docs/19.10.2009_reactiei.pdf (ultima accesare 28.02.2010).

²¹ <http://www.press-release.ru/branches/exhib/4b139b499c840/>; Александра Самарина, *История умалчивает Школьные учебники ближнего зарубежья искореняют общую память народов* In: http://www.ng.ru/cis/2009-12-02/2_story.html;
<http://imediaenglish.blogspot.com/2009/12/russian-historians-history-in-post.html> (ultima accesare 04.02.2010).

²² „Istoria Moldovei integrată în istoria Rusiei?” – Declarația Asociației Istoricilor din Republica Moldova Pe marginea dezbaterei despre manuale de istorie, lansate de *Liga tineretului rus* din Republica Moldova duminică, 22 noiembrie 2009, la primăria municipiului Chișinău. Gh. Cojocaru, *Separatismul în slujba Imperiului*, Chișinău, 2000; Țăcu, Octavian, *Moldovenii ca „identitate imaginară” în perioada Imperiului Rus*, în *Cugetul*, nr. 4 (36), 2007, pp. 26-29.

ocupației sovietice. M. Ghimpu își argumenta inițiativa prin faptul că „Noi cerem să ne fie respectată neutralitatea. Decretul a fost emis după 70 de ani, iar în acest timp pe teritoriul țării noastre au fost trupe străine, de aceea am cerut Federației Ruse să își retragă soldații și armamentul”. Condamnarea de către Duma de Stat a Federației Ruse a decretului lui Mihai Ghimpu este de fapt o nouă implicare a Rusiei în treburile interne ale Republicii Moldova. Deci, Rusia, ne tratează în continuare de pe principii dominante și încearcă nu numai să influențeze dar și să controleze situația de la Chișinău prin metode de șantaj economic și politic. O dovadă în acest sens este și decizia din 12 iulie 2010 a Curții Constituționale a Republicii Moldova care a declarat neconstituțional decretul președintelui interimar M. Ghimpu. Deși, Oleg Efrem, viceministru al justiției, reprezentantul Guvernului la CC a declarat că „Decretul nu face altceva decât să amintească despre niște fapte constatate deja”, făcând trimitere la Declarație de independență a Republicii Moldova, Curtea Constituțională, a declarat acest decret anticonstituțional²³.

Amintim în acest context și poziția oficială a Academiei de Științe a Moldovei expusă la 7 iulie 2010 referitor la ziua de 28 iunie 1940, pe care a apreciat-o ca fiind o zi de ocupație sovietică „Documentele de arhivă și cercetările istorice ale experților internaționali demonstrează că anexarea Bucovinei de Nord și a Basarabiei a fost concepută și realizată de comandamentul sovietic stalinist ca o operațiune militară de ocupație a acestor teritorii. Iar decretul președintelui interimar Mihai Ghimpu reflectă, în principiu, adevărul istoric”²⁴.

Astfel, putem observa că Republica Moldova rămâne a fi nu numai influențată, dar și dominată de interesele politice ale Moscovei, ceea ce demonstrează incapacitatea noastră și lipsa de solidaritate în aprecierea justă a trecutului istoric.

²³ <http://unimedia.md/?mod=news&id=21129> (ultima accesare 13.07.2010).

²⁴ Avizul savanților „Cu privire la semnificația datei de 28 iunie 1940”, http://asm.md/?go=noutati_detalii&n=3183&new_language=0 (ultima accesare 13.07.2010)

Eșecul unei medieri între două imperialisme – OSCE¹ și conflictele înghețate din spațiul ex – sovietic

Titus FIZEȘAN

The Failure of a Mediation between Two Imperialisms: OSCE and the Frozen Conflicts of the Ex-Soviet Space

Abstract. *The paper analyses briefly some of the causes of the OSCE's failure in solving the so called "frozen conflicts" in the Former Soviet area, arguing that the endless crises are partly a result of misunderstandings or adversities between the two major actors of the organization, USA and Russia, doubled by the incapacity of EU or other European countries to impose their own point of view.*

Keywords: OSCE, conflict, mission, co-operation, ethnicity

Deși evenimentele care au marcat începutul anilor '90 păreau să creeze premisele instaurării unei „păci eterne”, în contextul în care unul dintre cele două blocuri antagonice, renunțând la doctrina politică ce le-a consacrat ca superputere mondială, pierde implicit acest statut și, cel puțin teoretic, nu mai reprezintă o amenințare la adresa securității mondiale, urmările acestora au dovedit cât de dificilă este previziunea sau anticiparea unor crize de cu totul altă natură decât ceea ce se experimentase anterior.

Prăbușirea URSS nu a însemnat nicidecum dispariția unei amenințări, ci mai degrabă apariția uneia noi, de data aceasta mult mai complexă, mult mai greu de definit, cuantificat și, evident anticipat. Așa cum aprecia Brzezinski, în contextul în care Rusia s-a confruntat cu provocarea de a-și pierde brusc „vocația misionară”, devenea foarte clar că acest lucru va fi perceput ca incompatibil cu statutul său de-a lungul istoriei și că, în cel mai scurt timp, se va acționa în vederea depășirii acestei stări de fapt. Astfel, s-au vehiculat trei curente în vederea depășirii crizei: idea „parteneriatului strategic avansat” cu SUA, o alianță cu „străinătatea apropiată” (o formulă de refacere a imperiului, prin integrare economică), prin care să contrabalanseze SUA și Europa și, în fine, o coaliție eurasiatică anti-SUA care să reducă influența americană în Europa².

Nu este foarte greu de sesizat că Rusia încearcă să-și definească prioritățile în termeni de strategie politică și militară, prin raportare la celelalte puteri mondiale și mai puțin în termeni economici sau sociali. De altfel, evoluția statului după renunțarea la comunism va evidenția punerea în practică a tuturor acestor trei curente, în unele cazuri simultan. Titlul articolului, deși poate părea ușor prea pretențios, are ca fundament tocmai această caracteristică a politicii externe ruse, de a identifica pretexte

¹ Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa

² Zbigniew Brzezinski, *Marea tablă de șah, Supremația americană și imperativele sale geostrategice*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2000, p. 113-114

care să justifice menținerea unui climat conflictual. De altfel, același lucru, dar în altă terminologie se poate afirma și despre SUA, evident vorbind din punctul de vedere al studiului nostru, care vizează acțiunile celor două „imperialisme” în cadrul OSCE.

Fiind, involuntar, o „mașinărie de creat națiuni”³, prin trasarea unor frontiere arbitrare, care au ca suport geografia, geometria și evident logica sovietică de bază, aceea de a întemeia popoare rivale, pentru a zdrobi naționalismele existente și pentru a le aduce la o formă administrativă care să le permită o mai simplă integrare în ansamblul sovietic⁴, Rusia va specula din plin acest atuu în redefinirea sa ca mare putere.

Chiar dacă independența noilor state nu a fost extrem de mult râvnită și a venit subit, efectul psihologic asupra lor a fost unul de impact, existența lor devenind o realitate certă, însă cu excepția Tadjikistanului, toate având la bază modelul aparatului de stat moștenit de la sovietici și nicidecum principii identitare⁵. Acesta este un aspect fundamental care a stat la baza conflictelor înghețate din spațiul ex-sovietic, însă nu ar fi avut o asemenea amploare, dacă nu ar fi fost instrumentalizat și dintr-o altă perspectivă – cea a etnicizării unor conflicte care nu au ca suport real dimensiunea etnică.

Așa cum bine observa profesorul Victor Yves-Ghebali, aproape toate situațiile conflictuale care au necesitat intervenția OSCE au ca și caracteristică principală comună o dimensiune etnică, în strânsă legătură cu acea dimensiune complexă a naționalismului, denumită „etno-naționalism”⁶.

Orientarea generală înspre democrație și pluralism politic, posteroară Războiului Rece a avut drept efect apariția unor așteptări din partea cetățenilor, de multe ori imposibil de îndeplinit de către state, pe fondul ineficienței politice, economice sau în domeniul protecției drepturilor minorităților de orice fel. Coroborate cu haosul legislativ care a urmat regimurilor totalitare, acestea au concurat și mai mult la subminarea legitimității și credibilității autorităților statale. Pe acest fond, manifestările naționaliste etnicizate, aparent spontane și iraționale se dovedesc a fi inspirate de scopuri perfect raționale, care doar fac uz de componenta irațională⁷.

Conflictele etnice, care implică populații opuse ca limbă și/sau religie iau o turnură nefericită înspre „conflicte etnicizate”, o formă mult mai amplă, prin anvergura pe care numărul de actori implicați o ia⁸. Transformarea primului tip de conflict se datorează cu precădere discriminării sistematice din partea autorităților, rezultatul fiind o exacerbare a barierelor dintre grupurile oponente, pentru ca în final să se ajungă, sub auspiciile etno-naționalismului la unele pretenții superficial relaționate de problemele reale.

Acest model teoretic propus de profesorul Ghebali explică fundamentul „conflictelor înghețate” aflate în gestionarea OSCE. Unul dintre cele mai mediatizate și disputate, conflictul dintre Moldova și Transnistria, confirmă pe deplin modelul mai

³ Olivier Roy, *Noua Asie Centrală sau fabricarea națiunilor*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 2000, p. 6

⁴ *Ibidem*, p. 7

⁵ *Ibidem*, p. 6

⁶ Victor Yves Ghebali, “The Role of the OSCE in Conflict Management: Some Reflections on the case of “Frozen Conflicts”, in Daniel Warner, Valerie Clerc (ed.), *Challenges Faced by the OSCE During 2001*, PSIO Occasional Paper, 2/2002, Geneva, 2002, p.29

⁷ *Ibidem*, p.33

⁸ *Ibidem*, p. 29

sus parafrizat. Separatiștii, predominant foști oficiali sau militari privilegiați sovietici, deși invocă drept principală legitimare a acțiunii lor dimensiunea etnică, este ușor de observat (în special după ultimele evoluții în care o serie de concesiuni importante au fost făcute populației rusofone) că fundamentul conflictului este cu precădere politic, respectiv ideologic. Intențiile Moldovei de a se apropia de România imediat după prăbușirea URSS, nu puteau fi receptate în același mod de către fosta ierarhie comunistă de factură sovietică⁹. Toate aceste acțiuni separatiste nu s-ar putea derula pe o perioadă atât de lungă de timp, în condițiile în care grupul restrâns de la Tiraspol nu ar avea o susținere din partea statului de origine, Rusia. Cazul ales este absolut aleatoriu, întrucât, într-o măsură mai mică sau mai mare, toate statele ex-sovietice pe teritoriul cărora sunt desfășurate misiuni OSCE prezintă caracteristici similare.

În situația dată, se poate pune întrebarea de ce nu poate fi identificată o soluție pentru aceste conflicte, în contextul în care toate părțile implicate sunt state participante ale OSCE, împărtășesc aceleași valori și se supun acelorași norme, de altfel de comun acceptate.

Fiind singura organizație regională cu legitimitate pentru a interveni în prevenirea sau gestionarea conflictelor în acest areal, dar și singurul cadru pan european de dialog, era evident că a fost privită ca unică soluție în vederea încetării crizelor. Chiar și în acest context, OSCE avea de făcut față unor neajunsuri, care nu doar că nu au permis aplicarea celor mai bune măsuri în acest demers, ci chiar a adâncit dimensiunea conflictuală, în special între Rusia și SUA, aceasta devenind una de natură ideologică, privind structura, dar și competențele organizației în domenii specifice. În special perioada 1999-2000 a fost una dintre cele mai nefavorabile sub aspectul cooperării în ceea ce privește primii doi mari actori ai OSCE, Rusia și SUA. Consiliul Ministerial de la Viena (2000) de altfel a evidențiat și mai mult acest lucru, fiind prima ocazie în istoria organizației când nu s-a semnat un document final. Deși mulți analiști au atribuit această situație certurilor în privința Ceceniei și a chestiunilor regionale, suntem de aceeași părere cu Wolfgang Zellner conform căruia criza are rădăcini mult mai adânci, anume campania NATO împotriva Serbiei, dublată de numirea unui american la conducerea Misiunii de verificare din Kosovo, soldată cu un eșec total, dar și încheiată printr-o campanie aeriană de proporții¹⁰.

Încă de la începutul anilor '90, Rusia avea speranța că OSCE va înlocui, va slăbi, sau cel puțin contrabalansa NATO, iar momentul în care toate aceste obiective deveneau în mod evident iluzii s-a încercat justificarea tuturor eșecurilor pe seama crizei de identitate a organizației¹¹.

În ianuarie, 2001, în urma Consiliului Ministerial de la Viena, președintele român în exercițiu a lansat o dezbatere de amploare, în vederea identificării unor modalități de a consolida atât organizația, cât și relevanța ei¹². Lansarea acestei dezbatere a avut ca efect evidențierea punctelor vulnerabile ale OSCE.

Prima problemă viza faptul că OSCE este o combinație instabilă de regiuni cu diferite niveluri de securitate, în condițiile în care nu s-a reușit depășirea vechilor linii de diviziune, neavând capacitatea de a rezista la crearea altor noi, iar egalitatea despre

⁹ *Ibidem*, p. 30

¹⁰ Wolfgang Zellner, "The 9th Ministerial in Bucharest 2001", în *Helsinki Monitor*, vol 13, nr.1, Haga, 2002, p. 62

¹¹ *Ibidem*

¹² CIO.GAL/2/01, 8 Ianuarie 2001

care se vorbește în cadrul organizației nu a devenit o realitate, existând în acest sens un „dublu standard” pentru statele participante¹³.

O altă problemă sesizată a fost cea a deteriorării procedurii de consens¹⁴, dublată de apariția unei noi diviziuni între statele participante OSCE și aspirante la Instituțiile euro – atlantice în „cei aleși”, „aspiranți” și „excluși pentru totdeauna”¹⁵. Reprezentanții misiunii iugoslave se referă la o altă scindare în cadrul organizației, care a condus la apariția așa – zisului grup care învață celălalt grup ce să facă¹⁶. Pe de altă parte, cele mai radicale măsuri de eficientizare a organizației sunt propuse (deși, analizând modul în care sunt puse problemele, termenul mai potrivit ar fi de impunere) de către Rusia, în ciuda faptului că acestea fuseseră deja experimentate, iar rezultatul s-a dovedit a fi un insucces¹⁷, ele având un caracter militar, ceea ce nu se încadrează în specificul acțiunilor OSCE. De asemenea, o problemă aparte a constituit-o inițiativa aceluiași stat de a spori controlul misiunilor din teren prin diferite mijloace, dar și de a spori controlul asupra bugetului organizației.

Dintre cei care s-au pronunțat pentru schimbări minimale, Statele Unite ale Americii și Uniunea Europeană, se fac remarcate în primul rând, fiind de acord cu acordarea unei atenții sporite aspectelor politico – militare și de mediu, dar numai în condițiile în care aceste noi acțiuni nu afectează dimensiunea umană, considerată cea mai importantă¹⁸.

Președinția română a OSCE (perioada anului 2001), prin reformele pe care le-a realizat în cadrul organizației, multe dintre ele solicitări ale Rusiei, reușește reimplicarea acesteia în gestionarea conflictelor, obținându-se unele concesii. Astfel, cu ocazia Consiliului Ministerial de la București (decembrie 2001), în cadrul celei de a doua declarații elaborate la această întrunire sunt vizate, pe de-o parte disensiuni mai vechi între Rusia și statele participante din blocul vestic, iar pe de altă parte interesele strategice ale României, în privința Moldovei (de altfel, destul de bine camuflate în dezbateri). Deși s-a considerat a fi un succes, tindem să îl considerăm astfel doar în comparație cu dimensiunea anterioară a conflictului, întrucât nu s-a găsit un statut convenabil pentru Transnistria. Pe de altă parte, s-au făcut primii pași înspre eliminarea controlului rusesc prin distrugerea a 40 de tone de muniție și arme. Misiunea a inițiat, de altfel un grup de lucru din care făceau parte ministrul rus al apărării și reprezentanți transnistrieni, a cărui activitate s-a finalizat cu un document intitulat “Scope Study”, conform căruia toată muniția și armele urmau să fie distruse până la sfârșitul anului 2002¹⁹.

Unul dintre cele mai importante paragrafe, care în circumstanțe mai destins ar fi putut duce la încetarea treptată a conflictului și care ar fi dublat într-un fel

¹³ PC.DEL/11/01, 11 Ianuarie, 2001

¹⁴ În cadrul OSCE deciziile se iau prin consens

¹⁵ PC.DEL/22/01, 15 Ianuarie, 2001

¹⁶ PC.DEL/420/01, 18 Iunie, 2001

¹⁷ Victor-Yves Ghebali, “The OSCE Reform Process: An Assessment of decisions Made under the Romanian and Portuguese Chairmanships (2001 - 2002)”, in Victor-Yves Ghebali, Daniel Warner (coord.), *New Security Threats and Challenges within the OSCE Region*, PSIO Occasional Paper, nr. 1, Geneva, 2003, p. 16

¹⁸ PC.DEL/382/01, 14 Iunie, 2001

¹⁹ *Ibidem*, pp. 66-67; prevederile acestui document nu au mai fost puse în practică, datorită deteriorării constante a relațiilor cu Rusia.

prevederile din "Scope Study" s-a referit la reafirmarea faptului că toate angajamentele luate la Istanbul rămân valabile și trebuie îndeplinite²⁰.

Cea de-a treia declarație care a întrunit consensul privea situația din Georgia. Progresele înregistrate pe parcursul anului 2001 au fost remarcabile, dar nu în sensul soluționării conflictului, ci prin retragerea trupelor ruse, fiind astfel închisă baza militară de la Vaziani și retras echipamentul de la Gudauta. Deși angajamentele ruse aveau în vedere retragerea completă și închiderea bazei de la Gudauta, s-a urmărit în permanență perfectarea unor noi acorduri prin care să se reglementeze prezența forțelor ruse în Georgia²¹.

Deși nu s-au înregistrat progrese în privința Osetiei de Sud, OSCE a reușit să controleze în bună măsură escaladarea tensiunilor prin monitorizarea granițelor cu Cecenia, obținându-se la scurt timp după momentul București aprobarea Consiliului Permanent ca misiunea de monitorizare să fie extinsă și pe frontiera cu Ingusetia.

Ultimele două declarații (4, respectiv 5) pun în discuție situația celorlalte misiuni. Deși după cum se amintea anterior, readucerea unei misiuni în Cecenia, chiar și cu un mandat care privea chestiuni umanitare a fost unul dintre marile succese ale președinției române nu se fac referiri la acest lucru, după cum nu se face referire nici la Grupul de Consiliere și Monitorizare din Belarus, pentru a nu pune Rusia într-o situație sensibilă, chiar dacă era principalul artizan al conflictului²².

Deși închiderea misiunilor din Letonia și Estonia nu era prevăzută în agenda acestei reuniuni, ea realizându-se în baza unei proceduri tehnice amintite anterior, subiectul a devenit motiv pentru dezbateri tensionate, pe fondul unei puternice opoziții din partea Rusiei în acest sens.

Procedura, care de altfel a profitat de unele scăpări ale „legislației” OSCE, nu a însemnat o închidere a misiunii, în termeni reali, ci un refuz de a se mai prelungi mandatul cu încă un an, prin neîntrunirea consensului. Momentul a fost unul extrem de neinspirat ales, fiindcă închiderea misiunilor a condus treptat la o revenire a relațiile tensionate existente înaintea preluării mandatului de președinte de către România.

Dacă în cazul Estoniei situația era relativ mulțumitoare pentru Rusia, care apreciază activitatea șefului misiunii, ambasadorul Doris Hertrampf, nu același lucru se poate afirma despre Letonia. Închiderea acestei misiuni în baza unei proceduri tehnice a condus la reacții total lipsite de diplomație din partea reprezentanților ruși, care își exprimă dezacordul total pentru această acțiune. Se fac din nou referiri la „maladia dublelor standarde” prezente în cadrul OSCE, chiar mai mult, în aceste condiții Rusia apreciază că organizația este incapabilă să gestioneze obiectiv și imparțial problemele cu care se confruntă, amenințând că pe viitor se va reorienta înspre alte organizații, în ceea ce privește latura umană, cu mecanisme mult mai eficiente, dar și cu personalitate juridică, cum ar fi Consiliul Europei, Comisia de la Veneția sau ONU²³.

Închiderea celor două misiuni, cu precădere cea din Letonia, folosindu-se vicii de procedură scoate în evidență necesitatea unei abordări mai atente a strategiilor, respectiv posibilităților de a nu accepta o misiune OSCE pe teritoriul unui stat, deși există procedurile consensului minus unu sau cel al consensului minus doi. Un astfel

²⁰ Angajamentele privind distrugerea muniției și armelor rusești din Transnistria, dar și de retragere totală a trupelor au fost luate la acest Summit.

²¹ Wolfgang Zellner, *op. cit.*, p. 67

²² *Ibidem*, p. 68

²³ *Ibidem*

de precedent ar putea avea consecințe dintre cele mai nefaste, nu doar pentru prezențele OSCE în teren, ci și pentru existența în sine a organizației.

Estonia și Letonia, în calitate de foste state sovietice au reprezentat un interes deosebit pentru Rusia, ele având o valoare simbolică, prin minoritatea rusă prezentă pe teritoriile lor, minoritate care aparținea deja sferei vestice, iar decizia de a închide aceste misiuni va conduce în perioada următoare la revenirea stării de tensiune, concretizată, evident prin ineficiență în acțiune în cadrul organizației²⁴.

Deși este foarte clar că în calitate de state candidate la Uniunea Europeană, obiectivele pe care OSCE le-a urmărit în Estonia și Letonia, legate de altfel doar de respectarea drepturilor omului (cu referire specială la minorități) puteau fi duse la îndeplinire de către prima cu o mai mare rapiditate și eficiență, prin existența unor pârgii coercitive, suntem de părere că cererea de închidere a misiunilor ar fi întrunit consensul în perioada următoare consiliului, argumentându-se tocmai aceste atu-uri pe care UE le are comparativ cu OSCE, și astfel să fie evitat conflictul cu Rusia.

Anul 2005, prin cele trei semnificații simbolice pentru OSCE – treizeci de ani de la semnarea Actului Final de la Helsinki, respectiv cincisprezece de la semnarea Cartei de la Paris pentru o Nouă Europă și zece ani de la schimbarea denumirii de „conferință” în cea de „organizație”, a reprezentat un moment cheie în procesul de auto-evaluare critică a organizației și, evident un bun prilej de a reimplica Rusia în cooperare. Raportul privind eficiența, dar și propunerile de reformă venite de la așa-numitul „grup al personalităților eminente”²⁵, desemnate prin consens de statele participante cu un an înainte a fost completat de alte instituții ale OSCE sau în legătură cu aceasta, cum ar fi Adunarea Parlamentară a OSCE, CORE (Center for OSCE Research), Helsinki Monitor²⁶ și, nu în ultimul rând, al Institutului de Studii Internaționale din Geneva²⁷.

Din perspectiva lui Ghebali, încă există trei factori, care mențin situația de criză și care fac imposibilă o predictibilitate referitor la evoluția organizației: schimbarea parametrilor în ceea ce privește securitatea europeană, instituționalizarea incompletă și poziția Rusiei²⁸.

Referitor la prima situație, se poate aprecia faptul că mediul de securitate european a cunoscut două transformări fundamentale – prima în corelație cu atacurile din Septembrie, 2001, iar cea de a doua provocată de dimensiunile extinderii NATO și UE²⁹. Răspunsul OSCE a avut mai degrabă un caracter simbolic și s-a referit la strategii privind eliminarea surselor de finanțare a terorismului, prin combaterea traficului de orice fel (droguri, arme, ființe umane), deși nu poate fi negat rolul

²⁴ *Ibidem*, p. 69

²⁵ Denumirea oficială este “Panel of Eminent persons”, iar raportul a fost prezentat în iunie 2005

²⁶ Victor-Yves Ghebali, “The Reform of the OSCE: Hurdles and Opportunities for a New Relevance” (în continuare: Victor-Yves Ghebali, *The Reform of the OSCE...*), în Victor-Yves Ghebali, Daniel Warner (ed.), *The Reform of the OSCE 15 Years after the Charter of Paris for a New Europe: Problems, Challenges and Risks*, PSIO occasional Paper nr. 2 Geneva, 2006, p. 53

²⁷ În cadrul Institutului funcționează așa-numitul “OSCE Cluster of Competence”, care grupează atât reprezentanți ai lumii academice, cât și diplomați, respectiv tehnocrați implicați în organizație

²⁸ Victor-Yves Ghebali, *The Reform of the OSCE...*, p. 54

²⁹ *Ibidem*

important pe care l-a avut în îmbunătățirea poliției din diferitele state participante sau cel al monitorizării frontierelor.

Extinderea celor două entități mai sus amintite a adâncit convingerea că relevanța politică a OSCE este într-o continuă scădere, prin potențialul scăzut al acesteia din urmă de a oferi garanții militare ferme, respectiv sprijin economic consistent, în comparație cu NATO, respectiv UE. Evoluția Politicii Europene de Securitate și Apărare, noile capacități în domeniul managementului crizelor militare și civile, resursele, eficiența și credibilitatea UE nu doar că pun în umbră OSCE, dar riscă să o înlăture din arhitectura tradițională de securitate³⁰.

Totuși, în opinia lui Ghebali, afirmațiile că OSCE se află în pragul de a-și pierde total relevanța este o exagerare nefondată, deoarece efectele extinderii nu vor apărea instantaneu și, totodată nu trebuie supraestimate³¹.

Extinderile NATO, respectiv UE sunt caracterizate de existența anumitor limite, datorate mai multor factori de constrângere atât geografic, cât și geopolitic. Acest lucru conferă OSCE un rol extrem de important pentru cei care nu au nici o perspectivă de a adera la una dintre cele două organizații (zona Caucaz, Asia Centrală și, deocamdată, o parte din Balcani). Referitor la extinderea UE, este greu de crezut că aceasta va deveni în mod automat una puternică, în toate statele membre, fiind mult mai puțin flexibilă în modul de a opera, în comparație cu OSCE, în special în statele care au aparținut Uniunii Sovietice³².

În ceea ce privește NATO, prin acțiunile din Afganistan și Irak a dus la o deteriorare a relațiilor trans-atlantice, o îmbunătățire a acestora nefiind sesizabilă, decât la nivelul unor discursuri formale³³.

Capabilitățile OSCE pe de o parte și ale NATO și UE pe de altă parte sunt asimetrice, ele caracterizându-se prin complementaritate, iar în contextul internațional actual nici una dintre cele trei organizații nu poate răspunde adecvat provocărilor într-un mod izolat. Din acest motiv, pe termen mediu nu se poate prevedea marginalizare decisivă a OSCE, cel mai probabil scenariu fiind interacțiunea pe baza avantajelor comparative³⁴.

În ceea ce privesc neajunsurile instituționale, acestea se datorează evoluției rapide, dar și pragmatice de la stadiul de conferință la cel de organizație internațională standard, fără ca metamorfoza să fie completă. Sintetizate, acestea se referă la: lipsa unui statut fondator, neactualizarea regulilor de procedură, lipsa personalității juridice, lipsa unui mecanism decizional, lipsa unui sistem eficient de finanțare, lipsa puterii politice în cazul Secretarului General, lipsa unui Secretariat atât politic, cât și profesional (secondat – la nivelul statelor participante, respectiv contract – la nivelul OSCE), limitat în timp (angajarea pe perioade determinate, de regulă foarte scurte)³⁵.

³⁰ Vincent Kronenberger, Jan Wouters (ed.), "The European Union and Conflict prevention. Policy and Legal Aspects", the Hague, TMC Asser Press, 2004, in *The Reform of the OSCE: Hurdles and Opportunities for a New Relevance*, op. cit., p.54

³¹ Victor-Yves Ghebali, *The Reform of the OSCE...*, p. 55

³² *Ibidem*

³³ *Ibidem*

³⁴ *Ibidem*

³⁵ Sinteza efectuată de Ghebali exprimă viziunea și celorlalte instituții amintite mai sus și, în general și pe cea oficială a organizației (Victor-Yves Ghebali, *The Reform of the OSCE...*, p. 56-57).

Toate aceste moșteniri datorate unei instituționalizări grăbite conduc Rusia înspre o percepție că organizația operează într-un mod lipsit de transparență și, implicit, credibilitate, la existența dublelor standarde și impresia că, în numele pragmatismului și flexibilității, un grup de state manipulează celălalt grup.

În fine, nemulțumirile Rusiei fac ca misiunile din teren, în special, să nu dea rezultatele scontate. Până la momentul intervenției militare a NATO în Kosovo, administrația Yelțân s-a caracterizat printr-o colaborare pozitivă în cadrul OSCE (de exemplu misiunile din Cecenia și Belarus). Proiectele de extindere a NATO înspre est au determinat însă Moscova să considere că un sistem de securitate bazat pe OSCE ar fi cel mai eficient instrument de a diminua influența politică a primei. În acest sens a pledat pentru transformarea CSCE în organizație internațională, inclusiv crearea unui „Comitet Executiv”, compus atât din membri permanenți, cât și aleși prin rotație. Chiar dacă securitatea a contat pentru Rusia doar din perspectivă politico – militară, în acest nou context a militat pentru toate cele trei dimensiuni, pornind de la preluarea sub mandat OSCE a operațiunilor de menținere a păcii, mergându-se mai departe la cooperarea extinsă în plan economic, încheind cu elaborarea unei carte a drepturilor minorităților și combaterea naționalismului. Totodată, au fost adepții unei divizări a activităților diferitelor instituții de securitate din Europa prin acorduri care să specifice exact domeniul și locul de acțiune al fiecăreia³⁶.

Realizarea acestui proiect al Rusiei a fost tergiversat, deși în perioada 1998-1999, când a fost redactat textul Cartei privind securitatea europeană, prezența acesteia a fost una deosebit de activă. Propunerile vizau conferirea unui caracter juridic, de act normativ, să prevadă garanții de securitate pentru statele care nu aparțin vreunei alianțe militare și, o idee credem utopică, de a se crea o rețea de organizații de securitate regionale, coordonate de OSCE.

Negocierile privind Carta s-au dovedit a fi un exercițiu inutil pentru Rusia, întrucât prevederile ei nu au fost de natură să îndeplinească ceea ce s-a preconizat anterior. Angajamentele militare luate de administrația Yelțân, de a retrage trupele și armamentul din Georgia și Moldova, în schimbul semnării de către statele membre NATO a Tratatului CFE și necondamnarea războiului din Cecenia au fost considerate ca neavantajoase de către administrația Putin, imediat după alegerea sa ca președinte³⁷.

Noua poziție a Rusiei s-a caracterizat prin virulență și atacuri deschise, după opinia noastră în cea mai mare parte justificate (deși susținerea unor conflicte de către Rusia este un act incalificabil și condamnabil, indiferent care ar fi motivațiile ei). Problemele puse în discuție există și pun în pericol legitimitatea care a caracterizat organizația, iar confruntarea se bazează pe patru acuzații majore:

- existența și cultivarea dublului standard – statele locuate la est de Viena sunt tratate diferit, atât din punctul de vedere al modului în care normele OSCE sunt respectate, cât și în ceea ce privește repartizarea posturilor în cadrul organizației;
- dezechilibrul în maniera de tratare a celor trei dimensiuni ale securității – focalizarea excesivă pe dimensiunea umană, în detrimentul celei politico – militare;

³⁶ *Ibidem*, p. 58

³⁷ *Ibidem*, p. 59

- auto - marginalizarea politică - transformarea OSCE într-un instrument al UE, respectiv NATO, abordarea din perspectivă proprie doar a problemelor de la periferia ei³⁸;
- lipsa unor reguli clare – derularea activităților într-o manieră exagerat de pragmatică, fără un control politic real din partea unor organisme decizionale permit statelor vestice să își impună agenda proprie, pe de o parte, iar pe de altă parte, este necesară o definire a atribuțiilor și competențelor unor structuri ale organizației (în special ODIHR, misiunile de lungă durată și președinția în exercițiu) și o totală transparență în managementul bugetului;

Chiar dacă aceste viziuni ale Rusiei au fost inițial ignorate, atacurile teroriste din septembrie 2001 au stimulat spiritul de solidaritate, dar și pe cel al compromisului, iar reforma instituțională a devenit prioritară, un număr mare de documente fiind adoptate în acest sens, cum ar fi: Decizia privind creșterea rolului OSCE ca forum pentru dialog politic, 3 – 4 decembrie³⁹; Decizia privind declarațiile OSCE și informațiile publice, 28 iunie, 2002⁴⁰; Decizia privind rolul Președinției OSCE, 8-7 decembrie 2002⁴¹; Decizia privind îmbunătățirea rapoartelor anuale privind activitatea OSCE⁴².

Al doilea set de măsuri a vizat optimizarea și abordarea mai echilibrată a celor trei dimensiuni ale securității. Astfel, în ceea ce privește latura politico militară, considerată de Rusia a fi superficial utilizată au fost adoptate următoarele decizii: Refocalizarea agendei Forumului pentru Cooperare în domeniul Securității (FSC) pe noi amenințări la adresa securității⁴³; Adoptarea Documentului privind stocurile de armament și muniția convențională⁴⁴.

În sfârșit, o a treia categorie de decizii a vizat îmbunătățirea statutului politic al OSCE, dar și a relevanței sale în domeniul securității: Planul de Acțiune de la București (Bucharest Action Plan) privind combaterea terorismului⁴⁵; Planul de Acțiune de la Bishkek, tot în domeniul combaterii terorismului⁴⁶; Carta de la Porto, de asemenea privind combaterea terorismului⁴⁷; Stabilirea unei conferințe anuale de bilanț în domeniul securității (“Annual Security Review Conference”)⁴⁸; Creșterea responsabilităților Secretarului General⁴⁹; Adoptarea Strategiei pentru amenințările la adresa securității în secolul al XXI-lea⁵⁰.

³⁸ Ministrul rus de externe, Vladimir Chizhov, în cadrul conferinței “30 Years of the Helsinki Process: The OSCE Contribution in a Changing World”, folosește un termen extrem de dur, acela de “maidservant”, pentru a defini relația OSCE cu cele două organizații amintite – PC.DEL775/05, 21 iulie, 2005

³⁹ MC (9).DEC/3 - 4 Decembrie 2001

⁴⁰ PC.DEC/485, 28 iunie 2002

⁴¹ MC(10).DEC/8 –7 decembrie 2002

⁴² PC.DEC/495, 5 septembrie 2002; PC.DEC/562, 2 octombrie 2003; MC.DEC/1/03, 24 octombrie 2003

⁴³ MC (9).DEC/3, 3 decembrie 2001

⁴⁴ MC.DEC/9/03, 7 decembrie 2003

⁴⁵ MC(9).DEC/1, 4 decembrie 2001

⁴⁶ SEC.GAL/289/01, 19 decembrie 2001

⁴⁷ MC(10)JOUR/2, 7 decembrie 2002

⁴⁸ MC(10).DEC/#, 7 decembrie 2002

⁴⁹ MC.DEC/15/04, 7 decembrie 2004

⁵⁰ MC(11).JOUR/2, anexa 3, 2 decembrie 2003

În ciuda acestor măsuri care răspund în mare parte pretențiilor Rusiei relațiile vor deveni, însă și mai tensionate în urma refuzului organizației de a accepta “planul de normalizare” pentru criza din Cecenia, elaborat de Rusia, care culminează cu neparticiparea misiunii OSCE la observarea alegerilor prezidențiale din această țară. Acest din urmă aspect se va dovedi în martie 2004 nu neapărat un neajuns, ci mai degrabă o șansă de a evita noi escaladări ale tensiunilor. În sprijinul acestei afirmații stă raportul Biroului pentru Instituții Democratice și Drepturile Omului, încheiat în urma alegerilor prezidențiale din Rusia și, în conformitate cu care, nu au fost respectate angajamente fundamentale, cum ar fi tratamentul egal al candidaților de către presa locală, controlată de stat, pe baze non-discriminatorii, egalitate de șanse și nu în ultimul rând, caracterul secret al votului⁵¹.

Cu toate că o reimplicare a Rusiei în cooperare în vederea soluționării conflictelor, în sensul real al cuvântului nu a mai fost posibilă în anii în care au urmat, dimpotrivă s-a constatat o escaladare a acestuia în unele zone, culminând cu criza din Georgia, din 2008, prezențele OSCE în unele state ex-sovietice sunt încă realitate. Pe principiul pașilor mărunți, prin așa-numitele măsuri de creștere a încrederii, prin programe de stimulare a dezvoltării economice se încearcă o restabilizare a acestor state, deși personalul unei misiuni este extrem de redus, deci limitat ca putere de acoperire. Suntem însă cu totul convinși că toate aceste acțiuni nu vor avea în curând finalitatea scontată, fără o cooperare totală a Rusiei, chiar dacă existența în sine a misiunilor presupune că ea și-a dat, cel puțin formal, consensul. Mai suntem totodată convinși că acest lucru este în strânsă dependență de politicile militare pe care le vor promova SUA în arealul ce o înconjură.

⁵¹ ODIHR.GAL/39/04, 2 iunie 2004

Imperial Trends in Global International Society

Ioan HORGA

Abstract. *Although multipolar, Global International Society has unipolar (imperial) trends too. Even if it is dominated by several stakeholders, current international system is a strong “state system”. Yet only a small number of states have structural power being able to influence the nature of international system. Multidimensional system of power determines hierarchy and balance of power in Global International Society. International agendas are interdependent – military, economic and environmental agendas provide the premises to promote unipolar trends.*

Keywords: *Global International Society, international system, unipolar, imperial, international agenda*

After the fall of the Berlin Wall that put an end to bipolarism in international relations, current international society has been characterised by a turmoil that James Rosenau called an “uncertain and tense situation”¹. As compared to the New European Renaissance, specialists in international relations have noticed a change of configuration on both reality and perception levels, as well as in magnitude and depth. Dynamics characterising international society of the century has shown anarchy and order, globalisation and fragmentation, globalisation and heterogeneity, complexity and interdependence.

Even specialists in international relations have been surprised by the evolution of international reality particularly since our mentality has remained to the perceptions resulting from the fractures in international society during the Cold War (fracture East – West, centre – periphery, North – South). As Susane Strange², one of the most reputed specialists in contemporary international relations, noticed human mentality still has imprints of the idea that the analysis of international relations is achieved from the perspective of transnational empire. Yet, there is no apparent change or multiplication of international stakeholders. Transnational societies and financial flows are not yet prevented by either territory or border. They have been perceived as superpowers being able to stabilise or destabilise great regions worldwide. In conclusion, we can notice that the typology of relations – whether cooperation or conflict – are ceaselessly changing. Consequently, cascade changes are no longer perceived as fragmentations of international relations, but as continuity data³. For instance, the enlargement of the EU to Central and Eastern Europe has been based on

¹ James Roseanu, *Thinking Theory Thoroughly*, Westview Press, Boulder, 1999, p. 50.

² Susane Strange, „Toward a Theory of Transnational Empire”, in E.O. Czempiel&Rosenau James, *Global Changes and Theoretical Challenges. Approaches to Worlds Politic for the 1990's*, Lexinhthon Books, Lexington, 1989

³ James Rosenau, *Turbulence in World Politics. A theory of Change and Continuity*, London, 1990.

the logic of continuity thus representing the disappearance of the fracture between East and West⁴.

Hence the natural question if in the Global International Society there might still be unipolar (imperial) trends. In this paper, we aim at showing that it is possible and even necessary. We have two categories of arguments. On the one hand, we will attempt at seizing the possibility of a unipolar logic through the features of contemporary international system. On the other hand, we will seek to see this element through the specific agendas that global international society supports.

Before getting to the core of the topic, it is important to make a brief introduction of the features of unipolar (imperial) international system. In this case, only one power settles the *agenda*, dictates the norms and controls all resources of the power. Hegemonic power brings together its power of coercion – much superior to other units of the system – by imposing their own system of values⁵. Here, one can speak of a hegemonic system considering that domination relationships are built vertically.

The stability of the system enters a crisis at a time when clerk logic is altered; horizontal relationships between the units of the system are degraded, as their own power is eroded from within (internal fights, destruction of resources) and because there is a change of system due to the penetration of external elements. All these elements lead to the changing nature of power⁶.

As a consequence of the USA ascendance, several authors consider that we are facing a new unipolar logic. Robert Gilpin considers that after 1945, the United States of America have acquired the status of “hegemonic power”⁷. Raymond Aron calls the USA an “imperial republic” with reference from representatives of the left American school of international relations, that is, George Liska and Hary Magdoff⁸, as well as the analysis of the American diplomacy in 1945-1972⁹.

1. Global International System has unipolar (imperial) features

A. Although dominated by several stakeholders, the current international system is a strong “state system”. The decreasing number of stakeholders making up the structure of the system and the hierarchy issues resulting from it is highly important as they own the structural force to settle the rules of the game on a global level in international system¹⁰. The use of the notion of international system instead of state system can be explained by the fact that the definition of structure considers the logic

⁴ Esther Barbe, *Relaciones Internacionales*, 2nd edition, Madrid, 2003., p.275.

⁵ John J. Mearsheimer, *Tragedia politicii de forță. Realismul ofensiv și lupta pentru putere*, Bucuresti, Antet, 2001, pp. 28-31

⁶ Joseph S. Nye, Jr, *Soft Power. The Means to success in world politics*, New York, Public Affaires, 2004, pp. 1-32

⁷ Robert Galpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge, University Press, 1981.

⁸ George Liska, *Imperial America. The International Politics of Primacy*, Baltimore, 1967; Hermann Mogdoff, *The age of imperialism. The economics of US Foreign Policy*, New York, 1969.

⁹ Raymond Aron, *Republique imperial. Les etats unis dans le monde 1945-1972*, Calman Levy, Paris, 1973.

¹⁰ Robert Cooper, *Destrămarea națiunilor. Ordine și haos în secolul al XXI-lea*, București, Univers Enciclopedic, 2007. Pp. 68-81

of powers without neglecting transnational aspects involved in the control of force derived from the great powers¹¹.

A complex analysis of unipolar trend in international society after 1991 is carried out by Strobe Talbot in the chapter suggestively entitled *The Unipolar Decades* in the book on *The Great Experiment. The Story of Ancient Empires, Modern States, and the Quest for a Global Nation*¹². At the beginning of 1991, from the conclusion of one of the most influent intellectuals focused on American Foreign Policy, Charles Krauthammer, when speaking in an article entitled *The Unipolar Moment* of the United States as “the unchallenged superpower would be the centre of world power, the principal maker and enforcer of rules for everyone else, and the metropole of a modern (or perhaps postmodern) global empire”¹³, presents the dynamics of unipolar trends¹⁴ towards a *New world order*. Strob Talbot considers that although George Bush did not conclude a *Pax Americana* in 1991 after the war in Kuwait, the *Pax Universalis* that put an end to the event built responsibilities and aspirations for the United States¹⁵ to be validated by the wars in Yugoslavia¹⁶. The position of the United States at the Rio de Janeiro conference in June 1992 and the refusal to sign the treaty to preserve forest biodiversity is a sign of unipolar position. The change in NATO’s strategy after 1994, the ever more active involvement of the United States in actions meant to solve certain interethnic conflicts (Rwanda, Haiti, former Yugoslavia) are considered unipolar trends as well¹⁷. The good American offices to solve decades old conflicts (Northern Ireland, Near East) bring to the foreground the responsibility of unipolar power for the security of certain regions in the world. War against terrorism triggered after 9/11 is an expression of ambivalence – aspiration/responsibility – characterising the unipolar trend of the United States¹⁸. The more and more responsible involvement of the United States in the measures for non-proliferation of nuclear weapons, in limiting climate changes, in limiting the effects of pandemics striking wide areas¹⁹ shows not only the diversification of unipolar responsibilities, but also the aspiration to build a world order centred on the American model.

B. Only great powers have structural power. According to Susan Strange, structural power involves control on security, manufacturing, finances and knowledge

¹¹ J.J. Merasheimer, *op.cit.*, pp.257-265

¹² Strobe Talbot, *The Great Experiment. The Story of Ancient Empires, modern states, and the quest for a global nation*, Simon & Schuster, New York, London, Toronto. Sydney, 2008, pp. 255-391

¹³ *Ibidem*, p. 258-259

¹⁴ *Ibidem*, p.259. Several authors have developed the Krauthammer’s theme, exhorting Americans to accept country’s imperial responsibilities to spread liberal values and the rest of the world to accept the United States in the role (Nigel Ferguson, *Empire: The Rise and Demise of British World Order and the Lessons for Global Power*, New York , Basic Books, 2003; Nigel Ferguson, *Colossus: The price of America’s Empire*, New York, Penguin, 2004; Deepak Lal, *In Defence of Empires*, Whashington DC: AEI Press, 2004; Max Boot, “The Case of American Empire”, in *Weekly Standard*, October 15, 2001),

¹⁵ S. Talbot, *op.cit.*, p. 269

¹⁶ *Ibidem*, pp. 276-279.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 294-298

¹⁸ *Ibidem* , pp. 351-369

¹⁹ *Ibidem*, pp. 393-401

– science, technology, and culture²⁰. *Historical* analyses carried out on growing and fading powers show that the most important is the *hard* side of power, that is, control on security and manufacturing²¹. John Ikenberry considers that imperial order putting an end to the “balance of power” stands for a “post realist order of liberal hegemony”²². Current global analyses show that the *soft* aspect of power, that is, communication and finances, is highly important for the time being²³. At the end of the Cold War, there is a return to historical pessimism laying stress on security control as a central analysis factor²⁴. This has been even more obvious after 9/11.

C. Multidimensional character of force. Considering that in the past decades there have been many stakeholders in international system with attributes of a structural power, we may say that currently the force of international system has a multidimensional character. This idea has been shown by several authors. Susan Strange points out that not only states can fulfil the role of a structural power, as even criminal associations such as mafia can do it²⁵. Robert Gilpin considers that there is a convergence between state power and its transnational enterprises²⁶.

D. Hierarchy and balance between great powers are two fundamental structural elements ordering international anarchy (*Anarchic Orders and Balances of Power* – Kenneth N. Waltz)²⁷ and turning it from mere chaotic plurality into a state system²⁸. The two elements provide a relative order leading to a better understanding and a predictability of international system processes²⁹.

2. Current international agendas favour unipolar (imperial) trends

The concept of *agenda* designates a group of issues at the basis of organising political activity. This concept is extremely useful as it orders explanations and connects them with events that occur. For instance, armed conflicts – one of the classic topics of the military agenda – are nowadays inseparable from the phenomenon of economic globalisation – criminal economy developed as mining exploitation, weapons or narcotics trafficking – to individual action characterising global agenda – humanitarian assistance or mercenary groups.

Most specialists in international relations consider that the world is highly complex now. This change has been more explicit in 1990-1991 after the

²⁰ Susane Strange, *States and Markets: An introduction to International Political Economy*, Printer, London, 1988.

²¹ Paul Kennedy, *Naissance et declin des grandes puissances*, Paris, Payot, 1991;

²² G. John Ikenberry, *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*, Princeton University Press, 2001, pp. 270-274;

²³ Joseph S. Nye Jr., *Bound to lead. The changing nature of American Power*, New York, 1991.

²⁴ John Mearsheimer, “Back to the future: Instability in Europe after the Cold War” in *International Security*, vol. 15, nr.1, 1990, pp. 5-56.

²⁵ S. Strange, *op.cit.*, p. 123.

²⁶ Robert Galpin, *US Power and the Multinational Corporation*, New York, 1975.

²⁷ Kenneth N. Waltz, *Teoria Politicii Internaționale*, ed. 1, Iași, Polirom, 2006 pp. 147-180;

²⁸ Idem, “Structural realism after the Cold War”, in Kenneth N. Waltz, *Realism and International Politics*, New York, London, Routledge Taylor & Francis Group, 2008, pp. 185-189;

²⁹ E. Barbe, *op. cit.*, pp. 211-212.

dismembering of the USSR and the Gulf war (1991)³⁰. Yet the complexity of current international society has found its origins in changes taking place in the world in the 1970s (economic revival of Europe and Japan, as well as transnational actors coming to the foreground) and the 1980s (alteration of economic processes derived after globalization and the appearance of the environmental issue). These changes have become variables influencing the bipolar relations between the USA and the USSR³¹. The disappearance of this bipolarity has led to important changes on the international agenda, particularly in the military field and then in other fields, such as the economic, global and environmental fields.

Inevitably, such evolution has risen several questions. The most important is the one on who owns structural power in the world or, in other words, who settles international agenda and who designates working norms of international society. After the end of the Cold War, military agenda does not seem to be the only one undergoing radical changes. In order to analyse other changes, it is important to achieve a complex analysis of the military agenda.

2.1. Military agenda

A. The central issue of military agenda is security. The end of the Cold War has tried to achieve a substitution of the concept on national security lying at the basis of defence of own national territory with military tools with the concept of global security. The new conception on security shows that military dimension is devoid of value. What has been predicted during the 1987 United Nations Conference for disarmament and development has happened. Security does not only derive from military aspects, but also from economic, social, humanitarian and ecological aspects. Increasing security can set the stage for increasing disarmament. At the same time, it may set the stage for sustainable development³².

Multidimensional and global character of security is the product of a thinking that has to be understood as it did not appear at the end of the Cold War. The end of the Cold War would reconfigure the terms of security.

First of all, theoreticians and politicians will try to revalue new dimensions of security focusing their studies on adjacent phenomena³³, such as migration, integrism or natural catastrophes; these last features are the core of another agenda, the *global agenda*. Consequently, topics such as peace, democracy, environment and development have begun to be considered core topics on the military agenda.

Secondly, as periphery security can no longer be explained through notions such as decolonisation or bipolarity, it becomes incomplete and is associated with topics apparently parallel with it.

Beginning with observations referring to the new vision on security, we can establish a first direct correlation between the end of the Cold War (decreasing

³⁰ Kenneth N. Waltz, "America's European Policy viewed in Global Perspective", in Kenneth N. Waltz, *Realism and International Politics*, New York, London, Routledge Taylor & Francis Group, 2008, pp. 310-334

³¹ Martin Wight, *Politica de putere*, București, Ed. Arc, 1998, pp. 62-68

³² E. Barbe, *op. cit.*, p. 280.

³³ R. Cooper, *Destrămarea națiunilor...*, pp. 92-108

militarism and responses of the defence) and the new dimensions of security (sustainable development). Under the circumstances, the discourse on defence of peace has appeared. The end of the Cold War has not put an end to hegemonic wars or conflicts at the periphery of international system. On the contrary, the Gulf war triggered in 1991 developed within the concept of geostrategic security and the cult of limiting weapons worldwide. Ten years later, after 9/11 and the beginning of the war against terrorism, there is a revival of national security to preserve hegemonic power in the military field.

The world is divided into two fields when considering violence. Considering Mary Kaldor's work on *New Wars. Organised Violence in a Global Era*, we may see that when passing from bipolar international society to global international society, actions involving violence are getting stronger.

First of all, the end of bipolarity at the end of the Cold War has been a framework favouring the appearance of an area dominated by chaos, by unsafe or grey zones. These spaces have resulted from the evolution of modern state towards decentralisation, the disappearance of violence monopole and the disintegration of states by settling structures on ethnic criteria. For example, the erosion of the state in Africa has made many authors speak of *failed states*³⁴. These *failed states* are not only on the African continent. There are some in Europe, where the EU Member States have given away some of their sovereignty to Brussels. There are two types of state failure: the African one overwhelmed with violence (Sub-Saharan Africa) and the European one in the context of integration as states are involved in a process of conscientious and peaceful dissolution. The disappearance of the USSR and Yugoslavia, both federal states, has left room to a great conflict space at the end of the war.

Secondly, globalisation has influenced new wars. The impact of globalisation has been obvious in the case of war actors – foreign soldiers, voluntary expatriates, United Nations officers, peacekeeping troops – and economic factors – illegal weapon, drugs, valuables or human trade. The impact of globalisation has led to changing previously settled international regulations; they no longer protect civilians and involve them in conflicts – paramilitary or mafia groups.

Thirdly, globalisation has led to the establishment of “grey zones” that have become very important in the evolution of international relations. These grey zones have preserved violence in the conflict area and are based on illegal trafficking and terrorist movements. Areas neighbouring potential conflicting areas, such as former Yugoslavia, the Caucasus, Central Asia, Andin America and Africa³⁵, are strictly supervised through preventive diplomacy, peace keeping and stabilising peace.

B. The phenomenon of military agenda buy-out. Changing the features of wars, the appearance of parallel systems of protection and defence of multinational societies or mafia groups belong to personal security in the 21st century. It will no longer have a public dimension acquiring a private dimension too. Globalisation has led to a phenomenon of “war buy-out” through connections between complex global financial flows and strategy concerning actions of terrorist organisations. According to Thierry de Montbrial, “Bin Laden is not a reaction of the traditional Islam, but an

³⁴ R. Cooper, *The Postmodern State and the World Order*, London, 2000.

³⁵ Ph. Moreau Defarges, “La gestion des zones grises”, Ramses 2003, Paris, 2002, p. 69.

aberrant avatar of globalisation through both tools of its efficiency (technique, competence, organisation) and disconnection of action by genuine societies”³⁶.

2.2. Economic agenda compels us to remember that the end of the Cold War is identified with the victory of the capitalist system. Fukuyama explained it through the so-called “end of history”³⁷. The planetary existence of the capitalist system, or the so-called process of globalisation, has not been achieved due to the fall of the Berlin Wall, which was a physical impediment, or the psychological barrier imposed by the existence of alternatives or other possible worlds.

A. The economic agenda defines the fundamental reason of our era: globalisation. The phenomenon of globalisation has been explained through several features: the increasing number of interactions and interdependences, the appearance of a feeling of globalising perception, the adoption of liberalising policies breaking down all barriers, etc. From the point of view of current international society – a society based on interstate logic – it has been noticed that globalisation suppresses the notions of action marks of international stakeholders, that is, territory and time. Naturally, globalisation has influenced states as they become structures anchored in the philosophy of territorial sovereignty. The suppression of sovereignty has also caused the phenomenon of time compression. An example in point is the suppression of EU internal borders control followed by the compression of time for circulation of goods, persons, capitals and services.

At the same time, technological revolution in the field of informatics leading to an unprecedented compression of time has deep consequences on economic life. Through electronic operations in the financial field, electronic trade on the internet, videoconferences in enterprise management, a new economic reality is being built – virtual economy.

B. Globalisation and fragmentation of the world live together in current international society³⁸. In the context of tensions between democracy and totalitarianism, most authors consider that globalisation and fragmentation have been more obvious after the end of the Cold War³⁹. Actually, these globalisation/fragmentation tensions appeared long before 1989. A first aspect of the phenomenon is worldwide expansion of values and technology providing incentives for the will for individualisation translated into the defence of own identity. In certain cases, there have been bursts of self-determinism, such as the cases of the USSR and Yugoslavia. These globalisation/fragmentation tensions have also occurred in the context of regional economic integration processes. It has been shown by the multiplied regional commercial agreements. For instance, in 1948-1949, seven regional commercial agreements were signed, while 38 agreements were signed in 1990-1994⁴⁰.

All over the planet, regionalism has been present from the European economic and monetary integration to the North American free trade area and similar processes

³⁶ T. de Montbrial, “Perspectives”, in Ramses, op.cit., p. 23 apud E. Barbe, *op. cit.*, p. 281.

³⁷ Francis Fukuyama, *Sfârșitul Istoriei sau ultimul om*, București, 1997.

³⁸ Kenneth N. Waltz, “Globalization and Gouvernance”, Kenneth N. Waltz, *Realism and International Politics*, New York, London, Routledge Taylor & Francis Group, 2008, pp. 230-244

³⁹ Ian Clark, *Globalisation and fragmentation. International Relations in the Twentieth Century*, Oxford University Press, 1998

⁴⁰ E.Barbe, *op.cit.*, p. 285.

in South America and Africa. However, there is another reality, too – regionalisation of world trade is focused in the triangle represented by Western Europe, North America and Eastern Asia, which excludes most of the planet. In other words, trade between these regional blocks and within them is over $\frac{3}{4}$ of world trade.

This world unbalance makes that most of the population throughout the world is excluded from benefits of globalisation, which causes a deep division and consequently a fervent dispute. Thus, we can say that globalisation is a universal process expressed in an irregular manner.

C. The issue of power in a globalised economy world. The international economic system resulting particularly after 1990 has supported the hegemonic role of the United States. Hegemonic stability provided by this superpower involves a certain organisation of market and certain strategic-diplomatic conditions needed for the survival of other states. Nowadays, there are voices considering that irrespective of the power currently dominating the world, the economic field cancels political power⁴¹.

The articulation of political power and economic globalisation raises less the topic of world economic powers' responsibility. Curiously, the responsibility of some global governing bodies, such as the IMF, OECD, G8 and OMC, is contested by broad social movements. They are blamed for worldwide economic unbalances⁴².

D. The process of globalisation coincides with identity resurrection. The topic of identities is a central phenomenon of global international society. Thus, we witness a paradox: globalisation assumes the disappearance of two fundamental references – time and space, while identity is superposed on a territory with all its symbols and claims the defence of its cultural values originating in its own history. In simple terms, the global character of technology is opposed to the particular character of culture. Although English is the internet language of communication, it will have to coexist with other 3000 languages.

We can say that the era of globalisation is converted into the era of identities. The management of globalisation-fragmentation/identity is one of the greatest challenges of the future international society.

Trying to draw a conclusion on the main aspects of global agenda, we can mention the following ideas: there still is a classic polarisation of state system; multilateralism proves to be necessary as a governing solution of global agenda; regionalism has led to structuring the triade international economic system. The existence of two worlds – a world of peace and a world of chaos – responds to a different economic and political reality.

2.3. Environmental agenda

As of the 1970s, there has arisen the idea that different spaces making up the natural environment of human species are threatened by pollution ignoring borders that is susceptible to be preserved without international cooperation. Some of them (extra-atmospheric space, bottoms of the sea) are proclaimed “*common patrimony of humanity*”. On the level of civic awareness, there is a perception of the need for defending environment.

The situation of environment is alarming at least from four points of view: climate changes, limitation of biodiversity, land clearings, degrading soil.

⁴¹ Peter Hirst, George Thompson, *Globalization in question. The International Economy and the possibilities of Governance*, Oxford University Press, 1996.

⁴² E. Barbe, *op.cit.*, pp. 286-287.

A. Climate changes are developing at an alarming pace. Global temperature has risen by almost a degree in the past century. Satellites show that ozone in Antarctica atmosphere has diminished by 10%. Because of industrial activity, CO₂ accumulations in the atmosphere have reached in the latter half of the 20th century levels equivalent to accumulations over almost half a million years. According to the resolution of the Toronto *Conference on the Changing Atmosphere: Implications for Global Security* (1988), humankind is making an involuntary, uncontrolled and generalised global experiment with consequences resembling a nuclear war⁴³.

B. Dangers on biodiversity can be found in genes, individuals, species and ecosystems. The pace of species emergence reached an alarming rate in the 20th century: three species a year. First it is the result of overexploitation of those species with commercial value, then the result of destroying their habitat.

C. Land clearing process is alarming and turns soil into desert. Yet the most alarming aspect is woods quality diminishing at a galloping pace in the latter half of the century.

D. Degrading soil is strictly connected to the land clearing process rendering it difficult for agriculture and supporting certain ecosystems. Soil degrading is caused by developing urbanisation and commercial exploitation of soil, particularly by irrigations thus leading to salinity of soil.

Africa and Asia are the most affected continents by soil degrading with consequences on food crisis in the area. As well, climate changes contribute to a genuine regional ecological disaster.

Besides these short-term issues, we have to remind ocean pollution, diminishing fishing stock, sweet water management, toxic chemicals and waste storage, including the radioactive ones.

Thus, cooperation in the environmental field develops on bilateral, regional and universal levels. There is no autonomous international organisation specifically in charge with environmental protection. Within their competence, each specialised institution can have concerns in the field or adopt regulating measures.

Environmental agenda in the past decade as seen through the Kyoto Protocol to limit CO₂ emissions and particularly the failure of the Copenhagen Conference (2009) on climate change has certain unipolar trends. CO₂ pollution is a topic defining imperial policies as well as their consequences – climate changes. There are premises to witness a change of paradigm in Global International Society after the current economic crisis by passing from defining imperial power depending on the criterion of military and economic agenda to defining it according to environmental agenda.

In conclusion, the Global International Society has several unipolar trends although with a multipolar aspect. Even if it is dominated by several stakeholders, the current international system is still a strong “state system”⁴⁴ where only a small number of states have structural power and are able to influence the nature of international system. Multidimensional system of force determines hierarchy and balance of power in Global International Society. International agendas in tight interdependence – military, economic and environmental agendas – settle sufficient premises to promote unipolar trends.

⁴³ *Ibidem.*, p. 318.

⁴⁴ Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard. American Primacy and its Geostrategic Imperatives*, New York, Basic Books, 1997, p. 10-24

Geografia politică în zona Mării Negre. Rolul României

Dorin I. DOLGHI

The Political Geography in the Black Sea Area at the Beginning of the 21st Century

Abstract. *The paper is questioning the several factors that affect the geopolitical behavior of the main actors in the Black Sea Region. The regional dynamics are determined by each actor's preferences, interests and expectations, as well as the resources and capabilities available to promote distinct policies in the region. On the Romania's role in the political geography at the Black Sea we believe that the foreign policy failed in this matter due to a strong influence of the President Bănescu preferences.*

Keywords: *Black Sea, Romania, geopolitics, security, interests*

Sfârșitul Războiului Rece și reconfigurările geopolitice din Centrul și Estul Europei din ultimele două decenii au atras atenția asupra potențialului atât pozitiv cât și negativ din zona Mării Negre. Disoluția Uniunii Sovietice și emergența unui sistem regional bazat pe consolidarea independenței statelor din regiune au prefigurat noi condiționări de manifestare a relațiilor regionale. Inițial, golul de securitate a modificat preferințele naționale ale tuturor statelor, a determinat schimbări profunde în arhitectura de securitate europeană și în mediul geopolitic regional. Acoperirea deficitului de securitate central și est european s-a produs prin re poziționarea politicilor statelor din regiune într-o tendință inițial orientată spre respingerea influențelor Moscovei iar ulterior, către compatibilizarea intereselor naționale cu cele ale statelor membre ale Uniunii Europene și NATO.

În ce privește poziționarea României, turnura geopolitică către Vestul Europei a căpătat conotații fundamental adresate interesului național. Viitorul României nu putea fi conceput în afara zonei euro-atlantice: atât din perspectiva garanțiilor de securitate, dar mai ales pentru adaptarea și integrarea în sistemul economic și politic comunitar oferit de Uniunea Europeană.

Pe parcursul anilor 90 regiunea Mării Negre nu a reprezentat un interes deosebit din partea elitelor din România. Anumite referințe pot fi identificate în discursul politic și negocierile dintre România și Ucraina sau Rusia privind tratatele de bază impuse de condițiile integrării euro-atlantice. Aceste referințe au fost punctate mai ales în relația cu Ucraina în ceea ce privește chestiunea Insulei Șerpilor și delimitarea platoului continental și a zonei economice exclusive.

În același timp, în regiune se afirma, prin aceleași căutări identitare, consolidarea independenței fostelor republici sovietice din regiunea Mării Negre (Moldova, Ucraina și Georgia) și asumarea unor roluri distincte pe scena regională. Turcia a căutat să își întărească rolul și capacitățile de a influența dinamica regională dintr-o perspectivă economică, care să îi consolideze statutul și șansele de apropiere de Uniunea Europeană.

În acest mediu dinamic, dar și incert, regiunea Mării Negre se redefineste geografic ca pământ și țărm din Balcani în Caucaz și din stepele ucrainiene până în

Anatolia. Dintr-o altă abordare, constatăm că în prezent, UE și NATO țărmuresc Marea Neagră la vest. Turcia, în calitate de membru NATO și stat aflat în derularea negocierilor de aderare la UE se situează în sud. Membri ai Consiliului Europei și OSCE, între care și aspiranți la NATO, sunt plasați la nord și est¹. Această imagine surprinde interferențe geopolitice, geoeconomice și geoculturale specifice fiecărui actor regional și scoate în evidență mai cu seamă deosebirile. În discursul politic, zona Mării Negre este asociată cu o zonă cu potențial de cooperare, însă analizele aprofundate scot în evidență și o regiune cu potențial conflictual.

Încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, când Alfred Thayer Mahan considera stăpânirea mărilor o condiție pentru obținerea poziției dominante și până în zilele noastre, când se consideră că așezarea unui stat la litoralul maritim creează condiții favorabile pentru dezvoltarea statului respectiv și a zonei adiacente, zona maritimă a unui stat a avut o influență covârșitoare în evoluția statului respectiv². Precizăm că o lege principală a geopoliticii este afirmarea dualismului fundamental, reflectat în organizarea geografică și în tipologia istorică a civilizațiilor. Acest dualism constă în opoziția dintre „telurocrație” (forța terestră) și „talasocrație” (forța maritimă). Pe spațiul Mării Negre, talasocrația nu mai este atât de relevantă în contextul în care, dimensiunea relativ redusă a spațiului, comparativ cu marile oceane, nu justifică emergența unor flote maritime (comerciale sau militare) pentru a controla regiunea. Mai mult, din punct de vedere geostrategic, nivelul de tehnologie militară din prezent permite controlul de pe uscat sau din aer al mărilor. Prin urmare, putem afirma că, în cazul regiunii Mării Negre, o talasocrație nu mai este relevantă deși unii actori regionali, precum Rusia, insistă să fie prezenți cu o flotă militară intimidantă în zonă.

Înțelegerea dinamicii geopolitice din regiunea Mării Negre trebuie considerată în relație directă dintre interacțiunea actorilor și preferințele și interesele acestora. Ca mecanism de înțelegere a formării preferințelor fiecărui actor, ne asumăm modelul propus de David Putnam – Two Level Game³, care presupune că acțiunea unui stat în plan extern se formează în două etape sau pe două niveluri succesive: primul nivel reunește preferințele la nivel intern și conturează o majoritate care susține o anumită conduită în plan extern, în timp ce nivelul doi se adresează autorităților statului care au competența pentru a promova interesele la nivel extern, prin negocieri și acțiuni specifice. Modelul e verificat și valabil, însă, numai în regimurile democratice. Pentru explicarea comportamentului Rusiei, suntem nevoiți să constatăm faptul că modelul *two level game* nu este aplicabil, nu din cauza lipsei exercițiului democratic, ci mai degrabă din cauza polarizării puterii în jurul Moscovei și ignorarea preferințelor periferiei. Putem afirma, fără îndoială, că influența URSS s-a diluat în centrul și sud-estul Europei, însă, nu putem asocia această constatare cu afirmația că Rusia și-a pierdut interesul în regiune. Prin urmare, comportamentul fiecărui actor regional

¹ Charles King, “The Wider Black Sea Region in the Twenty First Century”, în Daniel Hamilton, Gerhard Mangott (Ed.), *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives*, Washington D.C., Center for Transatlantic Relations, 2008, p. 1.

² Simona Maleșcu, „Tendințe geopolitice, geoeconomice și geostrategice regionale în zona Mării Negre”, în *Colocviu Strategic*, Nr. 13 (XLIV), Decembrie 2005, Universitatea Națională de Apărare, Centrul de Studii Strategice de Apărare și Securitate, p. 2.

³ Robert D. Putnam, “Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two Level Games”, în *International Organization*, Nr. 42, Summer 1988, pp. 427-460.

trebuie abordat în relație cu viziunea și preferințele Rusiei pentru a determina oportunitatea sau eficiența politicilor în zona Mării Negre.

Preferințele actorilor regionali

Regiunea Mării Negre reunește, deopotrivă state și organizații care, direct sau indirect, sunt asociate dinamicii și interdependențelor particulare acestei zone. Statele își formulează preferințele și interesele conform statului recunoscut de ceilalți actori. Calitatea de membru a unei organizații îi poate conferi avantaje prin faptul că membrii organizației, și organizația ca entitate, poate susține politica statului respectiv. Din această perspectivă, este importantă proximitatea UE, NATO, OSCE, Consiliul Europei, precum și a altor organizații regionale, pentru că întreaga abordare a cooperării în zona Mării Negre capătă dimensiuni ce transcend interesul național și converg în interese transnaționale, regionale, de grupuri de state, alianțe sau alte forme de asociere. Aceste configurări nu înseamnă că statul își pierde capacitatea de intervenție autonomă sau independentă. Dimpotrivă, faptul că este membru al unor organizații sau participă în forme de asociere cu alte state îi conferă avantaje geopolitice, în sensul că factorul geografic extins dincolo de teritoriul statal se îmbină pe linie politică cu interesele organizației sau a celorlalți parteneri cu care se identifică în același spectru de gândire.

Pentru a întregi imaginea regiunii, se impune o succintă analiză a actorilor regionali, atât state cât și organizații, pentru a identifica preferințele fiecăruia și opțiunile de acțiune în zona Mării Negre.

Federația Rusă s-a confruntat în ultimele două decenii cu o criză provocată de pierderea statutului de superputere mondială. După episoadele legate de criza iugoslavă și implicarea SUA, Moscova a renunțat la interesele de hegemonie politică în Balcani. Analistii consideră că Rusia de astăzi se concentrează asupra problemelor restructurării societății și întăririi CSI, concomitent cu diversificarea parteneriatelor cu SUA și UE, precum și a relațiilor cu statele din Extremul Orient⁴. Inițial, Federația Rusă a privit cu ostilitate vădită integrarea Balcanilor și a spațiului Baltica – Marea Neagră în structurile euroatlantice. Cu timpul, din 2000-2001, Vladimir Putin și echipa sa au înțeles că procesele în curs sunt ireversibile și au adoptat o strategie de acomodare, sub semnul pragmatismului. Astfel, în condițiile în care Europa de Sud-Est a evoluat pe traiectoria integrării în NATO și UE, Federația Rusă rămâne, pe mai departe, foarte activă din punct de vedere economic în Balcani⁵ și în zona Mării Negre.

Criza energetică din ianuarie 2008 și intervenția militară în Georgia în august 2008 au confirmat hotărârea Moscovei de a-și menține controlul și exercita influența asupra regiunii. Trebuie reținut și faptul că Moscova a reușit să ocupe poziții economice strategice pe piețele est-europene, în principal pe piețele de transport, distribuție și prelucrare de petrol și gaze naturale. În acest fel a creat o dependență a Europei față de resursele provenite din spațiul rusesc. Acest lucru se traduce în avantaj geopolitic și geostrategic și impune statelor central și est europene, precum și Uniunii Europene, evitarea stărilor de criză politică sau economică și orientarea spre formule convergente de cooperare.

⁴ Alexandra Sarcinschi, Cristian Băhnăreanu, *Redimensionări și configurări ale mediului de securitate regional (în zona Mării Negre și Balcani)*, Editura Universității Naționale de Apărare, București, 2005, pp. 8-9.

⁵ *Ibidem*, p. 9.

Preferințele Rusiei sunt formate de o elită politică care reunește oameni de stat, oameni din armată sau servicii secrete și importanți oameni de afaceri din domeniul energetic. Această elită, uneori asociată cu o oligarhie, determină agenda politică internă și influențează direcțiile de politică externă. Nu putem constata existența unor elemente care să confirme netăgăduit că exercițiul democratic funcționează în Rusia, dar pot fi angajate supoziții care surprind influența privatului și a grupurilor de interese în formarea preferințelor și intereselor externe ale Rusiei. Bineînțeles că nu trebuie să pierdem din vedere și factorul psihologic prin care poporul rus aderă la proiectele guvernului de consolidare a poziției și imaginii Rusiei în lume. Sub acest aspect, imperialismul rus e bine înrădăcinat în mentalul colectiv.

Interesul fundamental al Rusiei în regiunea Mării Negre este de a-și menține și consolida puterea și influența și de a restricționa prezența altor puteri. În mod tradițional, Rusia consideră zona Mării Negre ca o componentă crucială pentru securitatea sa națională și pentru aceasta, protejarea sferelor de influență rusești este strâns legată de interesul național⁶. Astfel, interesele Rusiei în regiune pot fi rezumate după cum urmează: 1) menținerea poziției de principal actor; 2) prevenirea emergenței unor actori (sau proiecte) capabili să diminueze hegemonia energetică rusească; 3) prevenirea apariției și dezvoltării unor coaliții strategice și militare anti-rusești; 4) prevenirea extinderii NATO în regiune și 5) reținerea mișcărilor separatiste, fundamentaliste și teroriste care afectează interesele Rusiei⁷.

În ansamblu, politicile și acțiunile Rusiei în regiune confirmă concepția neo-imperială a Rusiei în Marea Neagră, fundamentată în epocile țaristă și sovietică, dar mai ales nevoia de a contracara expansiunea în regiune a SUA și UE⁸.

Ucraina, reprezintă un actor regional deosebit de important prin poziția geografică pe care o ocupă. Atât ca teritoriu cât mai ales prin capacitatea de a afecta proximitatea prin potențialul economic, politic și de ce nu, cultural. Îndeosebi structura internă reprezintă un factor interesant legat de configurarea intereselor și capacitatea de determinare geopolitică. Faptul că în ultimul deceniu Ucraina a acționat relativ independent spre o orientare pro-europeană, cu puternice legături în spațiul UE și o deschidere spre o posibilă integrare în NATO, face ca acțiunea politică, internă și externă, a acestui stat să reprezinte o miză importantă în interacțiunile dintre ceilalți actori. Prin urmare, toți sunt interesați de atragerea Ucrainei în sferele lor de influență sau cel puțin în proiectele regionale. În același timp, nu trebuie subestimate eforturile clasei politice ucrainiene de a consolida independența și capacitatea de acțiune autonomă a statului ucrainean. În această direcție trebuie menținută atenția asupra manifestărilor naționaliste, în sens pozitiv, care pot consolida statutul Ucrainei.

Situarea geografică a Ucrainei și componența etnică și culturală reprezintă de asemenea un factor important care poate afecta formarea preferințelor interne. Nu trebuie ignorat faptul că Ucraina reprezintă un spațiu multicultural, relevant pentru ceea ce înseamnă o societate bazată pe mai multe culturi, tradiții și obiceiuri. Astfel, putem găsi regiuni diversificate din punct de vedere etnic și confesional, care pot

⁶ Mitat Çelikpala, "Security in the Black Sea Region. Policy Report II", Commission on the Black Sea, 2010, p. 8.

⁷ *Ibidem*, p. 9.

⁸ Liviu Scriciu, „Marea Neagră în contextul geopolitic actual”, în *Securitate și stabilitate în bazinul Mării Negre*, Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, București, 2005, p. 61.

contrabalansa naționalismul și orienta preferințele politice spre formarea unor coaliții mai flexibile față de politicile din regiune. În fapt, după rezultatele alegerilor prezidențiale din 2010, acest lucru este confirmat pe deplin⁹.

Totuși, nu trebuie subapreciată dependența Ucrainei de resursele de petrol și gaz din Rusia și nici faptul că Ucraina poate perturba tranzitul de gaz dinspre Rusia către Europa¹⁰. Din această perspectivă, Moscova poate exercita indirect influențe masive care să determine comportamentul Kievului, cel puțin în sensul consultărilor bilaterale și negocierilor în ce privește relațiile din regiune, în special cu UE¹¹.

În ce privește regiunea Mării Negre, acest spațiu reprezintă pentru Ucraina un centru complex de interese vitale legate de dinamica geopolitice, economice și de securitate¹². De aici rezultă și oportunități de manifestare independentă a unor politici care să consolideze statutul și rolul Ucrainei în regiune.

Turcia ocupă cea mai mare parte a Asiei Mici și zona de sud-est a Peninsulei Balcanice, iar teritoriul său face legătura între regiunile Europa de Sud-Est, Caucaz, Asia Centrală și Orientul Mijlociu. Are o poziție strategică remarcabilă, potențialul său uman și cel militar făcând din Turcia un veritabil actor care poate influența decisiv dinamica regională¹³. Poziția geografică a Turciei permite asumarea unor politici prin care Ankara poate se poate implica și determina relațiile între actorii din zona Mării Negre, a Balcanilor, a Orientului Mijlociu și în Caucazul de Sud¹⁴. Mai mult, capacitatea de a controla strâmtoarele Bosfor și Dardanele îi conferă avantaje geostrategice importante. În consecință, în ultimele două decenii, politica externă a Turciei a cunoscut un dinamism care a plasat acest stat în unul dintre cei mai importanți actori în zona Mării Negre.

Interesele fundamentale ale Turciei, reformulate în ultimii ani constau în integrarea în Uniunea Europeană și asumarea unui rol care să ofere rute alternative de aprovizionare a Europei cu resurse de petrol și gaz¹⁵. Dincolo de dimensiunea securității energetice, Turcia dorește să își asume un rol autonom al securității regionale prin acțiuni care nu susțin prezența obligatorie a NATO în Marea Neagră, argumentând că o astfel de prezență ar mobiliza Rusia să își mențină și întărească capabilitățile militare în regiune. În consecință, o politică care să nu deranjeze Moscova, dar care să echilibreze raporturile de influență în zonă, ar favoriza acțiunile

⁹ După candidatura sa din partea Partidului Regiunilor (de orientare pro-rusă), președintele Viktor Yanukovych a reorientat politica externă ucraineană spre o abordare mai deschisă cu Moscova și a renunțat la proiectul integrării în NATO prin asumarea rolului de stat non-aliniat. Vezi Dimitri Trenin, „The Initial Outcomes of the Foreign Policy of Viktor Yanukovych”, The Institute of World Policy, Moscova, 4 iunie 2010, accesibil la: <http://www.carnegie.ru/publications/?fa=40946>.

¹⁰ Asupra acestei relații, vezi Olena Viter, Rostyslav Pavlenko, Mykhaylo Honchar, *Ukraine: Post-revolution Energy Policy and Relations with Russia*, Global Market Briefings, GMB Publishing, London, 2006.

¹¹ Jose Miguel Alonso Trabanco, “Ukraine: A key geopolitical battleground between Russia and the West”, *Global Research*, 9 ianuarie 2009, accesibil la <http://www.globalresearch.ca>

¹² Grigoriy Perepelytsia, “The policy of Ukraine towards the BSEC and the Black Sea Region”, în *Xenophon Paper*, Nr. 2/2007, International Institute for Black Sea Studies, p. 141.

¹³ Alexandra Sarcinschi, Cristian Băhnăreanu, *op. cit.*, p. 10.

¹⁴ F. Stephen Larrabee, *Turkey as a US Security Partner*, RAND Corporation, 2008, p. 3.

¹⁵ Ali Tekin, Paul A. Williams, *Europe's External Energy Policy and Turkey's Accession Process*, Center for European Studies Working Paper Series, 2009, Nr. 170, p. 4.

unilaterale ale Turciei în zona Caucazului de Sud pentru a putea stabili independent relații bilaterale cu furnizorii de resurse din regiune. Acest comportament este consecința reconfigurării politicii externe după 2002, când în fruntea guvernului turc a fost instalat Recep Erdogan, cu un program ambițios de integrare a Turciei în UE.

Din perspectivă geoeconomică, Turcia manifestă interes pentru construcția și gestionarea facilităților de transport de petrol și gaz, dinspre Marea Caspică și Orientul Mijlociu, pe rute care să ocolească Rusia. Astfel, încă din 1994 Turcia s-a implicat în proiectul „Baku-Tbilisi-Ceyhan” ca alternativă la „Ruta Nordică” controlată de Moscova. În aceeași măsură, guvernul turc e interesat de promovarea proiectelor Nabucco și Baku-Erzurum, a căror realizare ar consolida importanța strategică a Turciei¹⁶.

Din punct de vedere geostrategic, Turcia este avatajată de controlul strâmtorilor Bosfor și Dardanele, realitate confirmată prin Convenția de la Montreux din 1936¹⁷. Conform acestei realități, Turcia încearcă să își consolideze poziția în zonă cu orice ocazie. Recent, ca urmare a dezastrului ecologic din Golful Mexic, Turcia a cerut limitarea traficului petrolierelor prin strâmtori și impunerea către companiile petroliere a unui fond de urgență de 16 miliarde de dolari¹⁸.

Georgia constituie, în ultimii ani, poate cel mai interesant caz de manifestare geopolitică a unui stat situat în zona Mării Negre, la interferența intereselor Rusiei, NATO, Turciei și Uniunii Europene. Particularitatea atitudinilor și preferințelor de politică externă ale Georgiei se datorează faptului că acest stat nu are suficiente resurse și capacități necesare promovării unei politici externe independente, datorită factorilor externi care afectează – sau constrâng - formarea preferințelor interne. Politica Georgiei în relație cu Occidentul a fost trasată după Revoluția Trandafirilor din 2003/2004, când noul președinte, Mihail (Miheil) Saakașvili, i-a succedat lui Eduard Șevardnadze și a avut avantajul susținerii populare pentru apropierea Georgiei de structurile euro-atlantice. Georgia a fost nevoită să adopte această orientare pro-occidentală pentru a încerca ieșirea din sfera de influență rusească și pentru a obține garanții occidentale pentru a fi capabilă să își traseze politici autonome în regiune.

În conturarea preferințelor de politică externă și de securitate, poziția geografică a Georgiei reprezintă avantajul maxim din punct de vedere geostrategic și geoeconomic, însă proximitatea Rusiei nu permite angajarea geopolitică independentă a Georgiei în relații regionale care să îi permită o manifestare autonomă, mai cu seamă în aplicarea unor politici care afectează interesele imediate ale Moscovei. Acest lucru a fost surprins și confirmat de intervenția militară a Rusiei în Abhazia și Osetia de Sud, în contextul în care Georgiei îi fusese amânată aderarea la NATO, iar precedentul Kosovo a permis interpretări subiective ale Kremlinului legate de dreptul la autodeterminare a populației ruse aflate pe teritoriul georgian.

Cu toate acestea, Georgia, încă, nu și-a clarificat statutul regional și nici interesele pe termen mediu și lung. Cu certitudine, evadarea din zona de influență rusească va rămâne principalul obiectiv de politică internă și externă.

¹⁶ Aurelian Stinga, *European Security in the Wider Black Sea Area*, USAWC Strategy Research Project, 2007, p. 6.

¹⁷ Simona Valentina Maleșcu, „Regimul juridic al strâmtorilor Mării Negre. Regimul juridic al Dunării”, în *Buletinul Universității Naționale de Apărare „Carol I”*, Nr. 4/2007, p. 248.

¹⁸ Vezi „Marea Neagră, lac rusesc cu baraj turcesc. Turcia vrea reducerea traficului prin Bosfor și o alianță cu Rusia”, în *Cotidianul*, 1 iulie 2010, ediția online.

NATO poate fi considerată un actor regional relevant pentru înțelegerea dinamicii geopolitice și strategice în regiunea Mării Negre. După aderarea României și Bulgariei la NATO, în 2004, frontiera acestei organizații politico-militare, cu caracter defensiv, a ajuns la malurile vestice ale Mării Negre. Această modificare pe harta geopolitică regională, vine ca urmare a confirmării intereselor membrilor organizației de a gestiona în comun defensiva Europei dar și a regiunii.

În cadrul noilor frontiere ale NATO, *summit*-ul de la Istanbul din 2004 a adus precizări concrete legate de rolul și importanța regiunii Mării Negre pentru securitatea euro-atlantică¹⁹. A fost pentru prima dată când referințe la Marea Neagră au fost incluse într-o declarație a unui *summit*-ul al organizației. Din acel moment, Marea Neagră a devenit un reper pentru poziția geopolitică și strategică a regiunii în cadrul politicilor alianței. La *summit*-ul de la București din 2008, intențiile alianței se îndreptau către consolidarea responsabilității regionale și evaluarea unor scenarii de extindere a alianței, prin aderarea Ucrainei și a Georgiei. Cum miza și implicațiile unor asemenea decizii nu puteau fi evaluate la acel moment, s-a preferat varianta expectativei și a formulelor de parteneriat, pentru a nu intimida Rusia. Suntem de părere că intervenția militară a Rusiei în Georgia, din august 2008, a fost motivată și de apropierea periculos de mult a Alianței de spațiul rusesc.

Miza regiunii Mării Negre pentru NATO nu o reprezintă exclusiv Rusia. Într-o măsură considerabilă, proximitatea Orientului Mijlociu și a Caucazului, ca regiuni cu un potențial destabilizator pentru securitatea euro-atlantică, impun consolidarea securității în zona Mării Negre și chiar includerea Rusiei în formule de parteneriat strategic.

Uniunea Europeană, în perspectiva extinderii și consolidarea statului său internațional, s-a lansat, în conturarea unei strategii privind vecinătatea estică. Această strategie a impus o schimbare de paradigmă privind transcenderea de la un tip de relații cu statele estice, în perspectiva integrării, către o abordare nouă, de tip parteneriat, care exclude cel puțin pentru moment opțiunea integrării statelor care după 2004 și 2007 deveneau vecine cu UE. În cadrul acestei noi dimensiuni, consacrată prin adoptarea în 2004 a documentului strategic intitulat Politica Europeană de Vecinătate (PEV), o dimensiunea aparte este dedicată zonei Mării Negre. Astfel, în cadrul acestei strategii se regăsește nevoia unei abordări specifice în zonă, în special cu Organizația de Cooperare Economică la Marea Neagră (OCEMN)²⁰. Această apropiere de OCEMN scoate în evidență caracterul preponderent economic al cadrului relațiilor regionale, pentru a se evita tensionarea relațiilor cu Rusia²¹. Totuși, strategia PEV surprinde întreg spectrul geopolitic de la frontiera estică a Uniunii, inclusiv aspecte de securitate

¹⁹ Vezi Comunicatul de presă al *Summit*-ului, din 28 iunie 2004, paragraf 41, accesibil la www.nato.int.

²⁰ Inițial, o comunicare a Comisiei Europene din martie 2003 intitulată „Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours” anunța principalele repere ale strategiei. Pentru o analiză detaliată, vezi Luminița Șoproni, Adrian-Claudiu Popoviciu, „The Neighbourhood Policy, Essential Vector of European Territorial Cooperation. Romania’s Cooperation with Moldova and Ukraine” în *Revista Română de Geografie Politică*, Anul X, Nr. 1, 2008, pp. 5-14; European Commission, „European Neighbourhood Policy. Strategy Paper”, COM (2004) 373 final, Brussels, 12.5.2004.

²¹ Roberto Albioni, „The Geopolitical Implications of the European Neighbourhood Policy”, în *European Foreign Affairs Review*, Nr. 10, 2005, Kluwer Law International, p. 14.

regională datorită faptului că extinderile din 2004 și 2007 au însemnat noi provocări. Interesul fundamental al UE a fost de a se angaja în formule politice și economice de parteneriat cu statele din vecinătate pentru a se asigura un spațiu de securitate și stabilitate la frontiera estică²².

Complexitatea amenințărilor, riscurilor și vulnerabilităților, dar și a oportunităților din zona Mării Negre, au necesitat o abordare distinctă din partea UE. În consecință, *Sinergia Mării Negre*, lansată în 2007, propune o abordare complementară celorlalte inițiative și programe de cooperare europene în regiune²³. În esență, această strategie insistă pentru o mai mare coerență a proiectelor regionale și este destinată particularităților specifice zonei Mării Negre. Complementaritatea se adresează celorlalte acțiuni externe ale Uniunii: procesul de aderare al Turciei, Politica Europeană de Vecinătate și Parteneriatul strategic cu Federația Rusă.

Interesele Uniunii, reprezentând cel mai mic numitor comun al intereselor statelor membre, se adresează stabilității regionale și încurajarea consolidării democrațiilor din regiune. În mod direct, se fac referiri la aspecte de securitate: conflicte înghețate, energie, trafic etc. Bine înțeles că viziunea pe termen lung are o miză economică, în sensul că o regiune stabilă și predictibilă oferă oportunități de investiții și schimburi economice, fără ca riscurile să afecteze rezultatele acestor procese.

Preferințele și interesele României în zona Mării Negre

Între preocupările istorice și geopolitice destinate Mării Negre, se afirmă istoricul Nicolae Iorga care, la începutul secolului XX, dezvoltă primele cursuri de geopolitică din România, pentru ofițerii de la Școala Superioară de Război din București²⁴. Gheorghe I. Brătianu a fost cel care a dedicat ample studii chestiunii Mării Negre și a scos în evidență geopolitica acestei regiuni, prin implicațiile de-a lungul istoriei a acțiunilor actorilor regionali²⁵. Perioada Războiului Rece și condiționările sistemului bipolar nu au permis României să își configureze o strategie independentă și să se manifeste în zonă datorită monopolului de putere al URSS. Oricum, concluziile autorilor români care au analizat dimensiunile geopolitice, cu precădere Dimitrie Gusti și Gh. I. Brătianu, scot în evidență importanța Mării Negre, a gurilor Dunării și accesul la oceanul planetar prin strâmțori. În acest sens, România a fost, este și va fi în permanență interesată de dinamica geopolitică din regiune și de relațiile cu actorii regionali.

După 1990, în mod aparent nejustificat, România a rămas ani de-a rândul într-o expectativă vizavi de Marea Neagră, spre deosebire de Rusia, Ucraina sau Rusia. O explicație ar fi că liderii de la București – lipsiți practic de orice alianță reală – și-au concentrat atenția îndeosebi asupra măsurilor de prevenire a unor pericole ce decurgeau din imprevizibilele conflicte militare din fosta Iugoslavie și Transnistria²⁶.

²² Sevilay Kahraman, „The European Neighbourhood Policy: A critical assessment”, în *Ankara Review of European Studies*, Vol. 5, No. 3, Spring 2006, p. 15.

²³ Vezi European Commission, „Black Sea Synergy. A new regional framework of cooperation”, COM (2007) 160, 11.04.2007.

²⁴ Aurel Pentelescu, „Gheorghe I. Brătianu și Marea Neagră”, în *Lumea militară*, Nr. 3, 2005 (versiune on-line)

²⁵ *Idem*.

²⁶ Vladimir Zodian, „«Noua și veche» politică a României la Marea Neagră”, în *Lumea militară*, Nr. 1/2005, p. 8. Accesibil la www.edituramilitara.ro.

Ultimii ani au cunoscut o amplificare a interesului manifestat de România privind zona Mării Negre, prin diferite politici, strategii sau declarații care vizau reconfigurarea relațiilor în regiune și asumarea de către statul român a unui rol de inițiator de politici regionale sau de actor capabil să influențeze dinamica politică, economică și strategică din zonă. Această observație trebuie tratată prin prisma a două aspecte. În primul rând, trebuie observată și analizată empiric transformarea geopolitică și geostrategică a Europei după lărgirile NATO și UE, care au adus frontiera acestor organizații la Marea Neagră. Implicit, noile state membre ale acestor organizații (România și Bulgaria) au ajuns în poziția de a-și reformula rolul sub-regional, la frontiera cu vecinătatea UE și NATO prin faptul că un anumit grad de convergență politică era asumat în comun cu organizațiile menționate.

În al doilea rând, nu trebuie să pierdem din vedere un anumit tip de retorică a politicii externe românești, inițiată de Președintele Traian Băsescu în contextul în care, după integrarea României în structurile euro-atlantice, era nevoie și se deschidea oportunitatea de reorientare și asumare a unor noi obiective pe plan extern.

Putem constata că după integrarea României în NATO în 2004, discursul public, provenind cu precădere dinspre instituția prezidențială și persoana președintelui Traian Băsescu, s-a orientat asupra ideii că noua agendă de politică externă a României mizează pe creșterea rolului influenței statului român în regiunea Mării Negre. Formalizarea acestei orientări s-a produs prin menționarea expresă a importanței Mării Negre în principalele documente de politică externă și securitate națională. Astfel, în cadrul strategiei naționale de securitate a României elaborată în 2007, constatăm că un capitol distinct este dedicat regiunii Mării Negre. Conform strategiei, România are interesul major de a se învecina cu state stabile, democratice și prospere deoarece numai acestea sunt capabile să mențină pacea și buna-înțelegere în relațiile dintre ele, să creeze comunități regionale pluraliste și să aibă un comportament predictibil în domeniul securității²⁷.

Asupra zonei Mării Negre, putem distinge două direcții cu miză în domeniul securității regionale. Pe de o parte, se insistă asupra diminuării potențialului conflictual al regiunii, datorat existenței unor „conflicte înghețate”²⁸, iar pe de altă parte se evidențiază aspectele ce țin de securitatea energetică. Din perspectiva României, se impune implementarea unor forme de cooperare și dialog care să determine statele din regiune să dezvolte politici interne, externe și de securitate capabile să neutralizeze fenomenele negative în interiorul propriilor granițe și să se abțină de la sprijinirea, în orice fel, a mișcărilor separatiste, a organizațiilor extremiste sau teroriste, a activităților

²⁷ Președinția României, *Strategia de Securitate Națională a României*, București, 2007, p. 32.

²⁸ În strategie sunt identificate conflictele și mișcările separatiste din estul și sudul Republicii Moldova (regiunea nistreană și regiunea găgăuză), estul și nordul Georgiei (Abhazia și Osetia de Sud), vestul Azerbaidjanului (Nagorno-Karabah), sudul Federației Ruse (Cecenia și alte republici sau regiuni autonome din Caucazul de Nord), alte mișcări separatiste de mai mică amploare și intensitate, precum și stările de tensiune legate de unele dispute teritoriale sau de frontieră, reprezintă grave amenințări la adresa securității regiunii și creează pericolul declanșării sau reizbucnirii unor confruntări violente. Asupra acestor conflicte, vezi Sergiu-Tudor Medar, Gheorghe Savu, „Conflicte înghețate în zona Mării Negre”, în *Securitate și stabilitate în bazinul Mării Negre*, Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, București, 2005, pp. 74-85.

infraționale²⁹. Elementele menționate mai sus se regăsesc și în Strategia Națională de Apărare, însă de această dată raportate asupra *Regiunii Extinse a Mării Negre*³⁰.

În cadrul strategiei de securitate națională s-a precizat și inițiativa pentru crearea și instituționalizarea *Forumului Mării Negre pentru Dialog și Parteneriat*³¹, după modelul consacrat de CSCE și care i-ar permite României să inițieze o dimensiune europeană în regiune³². *Summit*-ul de lansare a Forumului³³ a avut loc la 5 iunie 2006. Moscova a refuzat însă invitația Bucureștiului, arătând prin acest gest importanța pe care o acordă inițiativei românești. Jonathan Eyal considera la acel moment că Rusia dorește crearea unor „găuri de securitate” în Europa³⁴. Această atitudine, confirmă, dealtfel, politica Moscovei de a menține în regiune „o instabilitate controlată” care îi oferă un control asupra regimurilor fragile și a mișcărilor secesioniste³⁵. Inițiativa a avut aprecieri critice și în dezbateră politică internă, prin argumentarea că Forumul Mării Negre nu a stabilit nimic de durată și nu are nici un cadru instituțional. În plus, s-a confruntat cu o serioasă lipsă de recunoaștere și autoritate în condițiile în care obiectivele pe care și le-a propus dublează activitățile organizațiilor consacrate de cooperare în zonă³⁶.

Începând cu anul 2005, România a promovat, la nivel practic, cele două tipuri de interese afirmate oficial: interesele UE și ale NATO precum și interesele individuale românești³⁷. În privința asigurării securității energetice, România a devenit unul dintre partenerii implicați în construirea gazo-ductului Nabucco, iar autoritățile de la București au promovat acest proiect prin discursurile prezidențiale, inițiativele regionale la Marea Neagră și au semnat Acordul inter-guvernamental de la Ankara (2009). Astfel, proiectul Nabucco s-a aflat pe agenda discuțiilor din timpul vizitei prezidențiale la Tbilisi din august 2008, dar nu a fost expus în mod direct în alocuțiunile sau în documentele legate de inițiativele la Marea Neagră³⁸.

Eșecul forumului a impus României să își reorienteze instrumentarul de promovare a intereselor privind zona Mării Negre în cadrul UE și NATO. Diplomația românească s-a orientat spre introducerea pe agendele organizațiilor internaționale a temelor legate de Marea Neagră, insistând asupra diferențierii între monopolul rusesc, nevoia de independență energetică a Europei și amenințările de securitate regionale.

²⁹ *Strategia de Securitate Națională a României*, pp. 33-34.

³⁰ Regiunea Extinsă a Mării Negre include Moldova, Armenia și Azerbaidjan. Vezi Președinția României, *Strategia Națională de Apărare*, București, 2010, p. 11.

³¹ *Strategia de Securitate Națională a României*, p. 34.

³² Adrian Pop, „Strategia de securitate națională – de la proiect la realitate”, în *Revista 22*, Ediția electronică, 30 iunie 2006.

³³ La *Summit* au fost prezenți președinții Georgiei, Ucrainei, Republicii Moldova, Armeniei și Azerbaidjanului.

³⁴ Oana Popescu, Laura Cernahoschi, „Forumul Mării Negre și tulburi”, în *Cotidianul*, 5 iunie 2006, ediția electronică.

³⁵ Paul Duță, „Considerații privind negocierile unui nou acord cadru UE-Rusia”, în *Sfera politicii*, Nr. 125/2006, p. 121.

³⁶ Mircea Ciopraga, „Declarație politică cu titlul „Forumul Mării Negre – un proiect fără perspectivă și o risipă financiară”, Ședința Camerei Deputaților a Parlamentului României din 13 iunie 2006. Stenograma completă publicată în *Monitorul Oficial*, Partea a II-a, nr. 100 din 23.06.2006. Accesibil la www.cdep.ro.

³⁷ Ileana Mădălina Racheru, „Teme de politică externă a României”, în *Sfera Politicii*, Nr. 139, 2009, p. 104.

³⁸ *Ibidem*.

Principală direcție de promovare a importanței regionale a fost adresată axei Washington-Londra-București iar vioara întâi a acestui discurs a fost președintele Traian Băsescu. România a pledat pentru dezvoltarea unei strategii europene și euro-atlantice, identificând 3 imperative imediate: extinderea responsabilităților UE în stabilizarea regiunii, creșterea contribuției și consolidarea prezenței NATO și, nu în ultimul rând, desfășurarea unor capacități operaționale americane în regiune³⁹.

Un prim obiectiv pe care Traian Băsescu și l-a propus în direcția consolidării parteneriatului strategic cu Statele Unite era acela al prezenței militare active a forțelor americane la Marea Neagră, prin instalarea de baze militare în zonă. Acest lucru s-a realizat la 6 decembrie 2005, când Condoleezza Rice, secretarul de stat al Statelor Unite, a semnat la București așa-numitul Acord de Acces, care reglementa staționarea forțelor americane pe teritoriul României. Acordul, intrat în vigoare la 21 iulie 2006, a vizat câteva amplasamente (baza aeriană de la Mihail Kogălniceanu, baza de antrenament Babadag, zona de antrenament Cincu și zona de antrenament Smârdan)⁴⁰.

Putem concluziona provizoriu că interesul fundamental al României după integrarea în structurile euro-atlantice a fost acela de a asigura securitatea în zona Mării Negre și de a internaționaliza mizele geopolitice din regiune.

Regiunea Mării Negre în discursul prezidențial

Dincolo de cadrul strategic care fundamentează politica externă și de securitate națională, chestiunea Mării Negre s-a remarcat ca una dintre principalele teme promovate de Traian Băsescu încă din perioada campaniei electorale din 2004. La 18 ianuarie 2005, în cadrul primei întâlniri cu șefii de misiuni diplomatice acreditați la București, președintelui Băsescu considera că este timpul ca și problematica regiunii extinse a Mării Negre să fie inclusă pe agenda euro-atlantică⁴¹. În viziunea lui Băsescu, România trebuia să devină un pilon de primă linie care să atragă interesul economic al partenerilor occidentali spre proiectele de infrastructură, energie, comunicații, comerț din această zonă⁴². Prin aceste afirmații, se oficializa direcția de politică externă a României privind zona Mării Negre și deja se pot identifica preferințele externe și de securitate națională. Astfel, pe parcursul anului 2005, chestiunea Mării Negre apare tot mai des în discursul prezidențial și se anunța ca un punct distinct în conturarea agendei externe a României.

Încă din primele luni de mandat, cu ocazia unei vizite la Washington, Traian Băsescu a promovat chestiunea Mării Negre ca o problemă de securitate euro-atlantică, pornind de la constatarea că se impune o nouă identitate pentru regiune⁴³. Din punct de vedere a geografiei politice, Băsescu face trimiteri directe la Revoluția Trandafirilor din Georgia și Revoluția Portocalie din Ucraina și plasează aceste transformări în cadrul unei ofensive a democrației și libertății pe mapamond. Ideile discursului

³⁹ Ileana Racheru, Octavian Manea, „Prioritățile de politică externă ale lui Traian Băsescu”, în *Revista 22*, 10 martie 2009, ediția on-line.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Traian Băsescu, „Alocuțiunea președintelui României la întâlnirea de început de an cu Șefii Misiunilor Diplomatie acreditați la București”, 18 ianuarie 2005, text accesibil pe site-ul oficial al Președinției României, <http://cms.presidency.ro>

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Traian Băsescu, „Regiunea Mării Negre – Promovarea libertății, a democrației și stabilității regionale”, alocuțiune susținută la Council of Foreign Relations, Washington D.C., 10 martie 2005. Text accesibil la www.basescu.org.

încearcă să justifice importanța Mării Negre și să atragă susținerea americană în acest proiect. Astfel, mesajul este construit între reperele de riscuri și amenințări la adresa securității, oportunitățile economice regionale și potențialul de *lider-ship* al României.

La 20 aprilie 2005, în deschiderea lucrărilor Conferinței „Black Sea Area and Euro-Atlantic Security: Strategic Opportunities”, Traian Băsescu susține un discurs în care anunță că dincolo de inițierea, la nivelul Președinției a unei serii de activități concrete dedicate problematicei Mării Negre, se dorește extinderea gamei acțiunilor consacrate procesului de elaborare și dezbatere publică a strategiei de securitate naționale. Prin această conexiune, Băsescu include pe agenda securității naționale și Marea Neagră. Această temă urma să fundamenteze și noile direcții de politică externă a României în zona Mării Negre⁴⁴. La întâlnirea anuală a președintelui Băsescu cu ambasadorii României, chestiunea Mării Negre este abordată ca o strategie care intră în atenția Consiliului Suprem de Apărare a Țării, iar corpul diplomatic era chemat să promoveze această direcție a României⁴⁵. Putem constata că se contura clar viziunea României privitor la regiunea Mării Negre iar acțiunile externe s-au focalizat pe atragerea comunității internaționale în acest proiect. Se poate observa că în discursul prezidențial, fiecare temă legată de securitate sau politică externă, implica de fiecare dată referiri directe sau indirecte la Marea Neagră. Astfel, în vizitele externe, Băsescu a profitat de fiecare ocazie pentru a promova o agendă de securitate și cooperare la Marea Neagră⁴⁶.

În sfera diplomației publice, în timpul vizitei în SUA din septembrie 2005, șeful statului român le-a vorbit studenților români de la Stanford și Berkeley despre viziunea sa asupra rolului strategic al Mării Negre. Băsescu a afirmat că Federația Rusă tratează Marea Neagră ca pe „un lac rusesc”, pentru că nu dorește internaționalizarea problemelor din zonă. Băsescu le cerea democrațiilor occidentale să-și îndrepte atenția asupra regiunii Mării Negre „până nu e prea târziu”, pentru a evita situații similare cu ceea ce s-a întâmplat în Balcanii de Vest. Președintele venea și cu explicații suplimentare: „Eu nu fac afirmații de acum. Marea Neagră este tratată ca un lac rusesc de sute de ani. Nu v-ați dat seama până acum?”⁴⁷.

Efectele acestui tip de discurs au menținut relațiile reci dintre București și Moscova iar în ansamblul geopolitic regional, nu au adus niciun beneficiu României. Deși Băsescu a mizat pe sprijinul partenerilor occidentali în proiectele externe legate de Marea Neagră, nu putem conchide asupra relevanței succeselor României în zonă.

⁴⁴ Traian Băsescu, „Discurs la dezbaterile cu studenții Facultății de Sociologie a Universității din București pe tema „Noile direcții ale politicii externe românești”, 14 iunie 2005, text accesibil la www.presidency.ro.

⁴⁵ Traian Băsescu, „Discursul președintelui României, Traian Băsescu, la întâlnirea anuală cu ambasadorii și consulii generali ai României”, București, 30 august 2005, text accesibil la www.presidency.ro.

⁴⁶ Elocvente sunt declarațiile lui Traian Băsescu în cadrul Consiliului de Securitate al ONU (14 septembrie 2005) și în cadrul Adunării Generale a ONU din 15 septembrie 2005.

⁴⁷ Cristian Oprea, „Băsescu, repetent la relațiile internaționale. Izolat la Cotroceni”, în *Cotidianul*, 11 noiembrie 2009, ediția electronică, accesibil la www.cotidianul.ro.

Concluzii

Din punct de vedere al organizării geopolitice a relațiilor între actorii din zona Mării Negre, pornim de la constatările analistului Michael Emerson, care propune o sinteză care scoate în evidență câteva tipuri de regionalism, înțeles ca politici concentrate pe regiunea în cauză:

1. *Regionalismul tehnic* – asumarea de către actorii regionali a unor criterii obiective de formulare a unor funcții ale politicilor publice către niveluri teritoriale care pot exploata la maximum relația cost-beneficiu în inițiativele propuse (spre exemplu, cooperarea transfrontalieră);
2. *Regionalismul bunei vecinătăți* – presupune organizarea comună a unor agende politice pe jurisdicții de vecinătate aplicate unor acțiuni și poziții comune, având ca reper bunele relații și prietenia;
3. *Regionalismul securitar* (sau destinat securității) – care impune asumarea în comun a unor poziții și politici care se adresează gestionării amenințărilor comune, care afectează direct sau indirect securitatea actorilor regionali (spre exemplu, imigrația ilegală, traficul de droguri sau persoane, terorism, etc.);
4. *Regionalismul disfuncțional* – definit prin încercări de construcție a cooperării regionale, însă, eşuat datorită divergențelor politice sau ineficienței comunicării între participanți;
5. *Regionalismul instituțional* – orientat asupra structurilor administrative sau instituționale capabile să genereze politici comune în regiune.

Aceste forme prescriptive de regionalizare sunt bazate pe observația și analiza tendințelor regionale derivate din interacțiunea preferințelor și actorilor. Formele sugerate de Emerson nu sunt soluții ci reprezintă instrumente de înțelegere a cooperării dar și a tensiunilor care caracterizează mediul geopolitic din regiunea Mării Negre. Prin urmare, geografia politică și mediul de securitate regional impun reevaluări periodice ale dinamicilor preferințelor actorilor din zonă.

Mediul politic intern dar și influențele externe exercitate asupra fiecărui stat pot conduce la modificări radicale de comportament cu efecte directe asupra regiunii. În susținerea acestei afirmații, precizăm că recent, au apărut informații în presa internațională conform cărora Rusia, Turcia și Ucraina doresc să monopolizeze gestionarea securității în zona Mării Negre prin crearea unei alianțe defensive (Black Sea Defense Treaty)⁴⁸. Consecințele unui asemenea tratat ar reduce drastic influențele UE și NATO în regiune și ar diminua considerabil rolul statelor mici. Mai mult, s-ar impune o schimbare de paradigmă în percepția și gestionarea securității regionale.

În ce privește rolul României în regiunea Mării Negre, constatăm că ambițiile au fost prea mari în raport cu resursele și capacitățile necesare susținerii unei astfel de politici. Ceea ce România ar fi trebuit să învețe până acum, este că Rusia nu trebuie izolată, nici ignorată, ci dimpotrivă, cointereseată și implicată în susținerea proiectelor regionale. Bunele relații cu Rusia și cooperarea bilaterală pot contribui la închegarea unui mediu favorabil exploatarea unor forme prin care România să poată acționa în interes național fără a aduce atingere intereselor directe ale Moscovei. Cu certitudine, pragmatismul politicii externe va suprima ambițiile politice ale unor lideri români, pentru că este nevoie de o viziune pe termen lung asupra rolului României în sistemul internațional.

⁴⁸ Vezi "Russia, Ukraine, Turkey to establish Black Sea defense alliance", știre publicată pe agenția de presă azeră: www.azernewz.az, accesată la 7 iulie 2010.

Imperiile comunicării – companiile globale conduc lumea

Luminița ȘOPRONI

Empires of Communication – Global Companies Rule the World

Abstract. Nowadays, we have a global commercial communication system which is dominated by a small number of very powerful transnational companies. Until now, the companies from the communication field have sold information and entertainment to the people. Now they prefer to sell consumers (readers, listeners, TV spectators, internet users). We can easily notice the ambition of the new communication empires: to control the whole network, as everything is passing through these networks - broadcasts, movies, books, music, magazines - means communication.

Keywords: globalization, communication, transnational companies

Introducere

Deși termenul “globalizare” se referă în special la fenomenul economic, există efecte generate de acesta care extind impactul globalizării și la nivelele social, politic și cultural. Idei, doctrine, obiceiuri și mișcări culturale, toate urmează traseul schimburilor de bunuri dintre națiuni. De exemplu, comerțul internațional a fost instrumentul de răspândire a multor religii, inclusiv a budismului în Asia de Est și Sud-Est pe Drumul Mătăsii, a islamismului în Asia de Sud-Est și a creștinismului în Europa de Est, Asia Centrală și cele două Americi¹.

Pentru a înțelege globalizarea, trebuie să analizăm lumea și evenimentele care se produc la nivel mondial dintr-o perspectivă multidimensională. Editorialistul lui *New York Times*, Thomas Friedman, consideră că nu putem vedea realitatea lumii contemporane și nu o putem înțelege dacă nu luăm în considerare și nu înțelegem conexiunile ce se stabilesc între politică, securitate națională, cultură, finanțe, tehnologie și ecologie. Granițele tradiționale dintre aceste domenii se reduc foarte mult și sunt pe cale să dispară complet².

Efectele globalizării

Definițiile date globalizării de specialiști din diverse domenii demonstrează caracterul său complex și interdisciplinar. Fondul Monetar Internațional vede globalizarea ca fiind „interdependența economică tot mai strânsă a ansamblului țărilor lumii, provocată de creșterea numărului și varietății tranzacțiilor transfrontaliere de bunuri și servicii și a fluxurilor internaționale de capitaluri și, în același timp, de difuzarea accelerată și generalizată a tehnologiei”³.

¹ Randy Kluver, „Globalization, Informatization, and Intercultural Communication”, în *American Communication Journal*, Volume 3, Issue 3, May 2000, <http://www.acjournal.org/holdings/vol3/Iss3/spec1/kluver.htm>

² Thomas L. Friedman, *Lexus și măslinul. Cum să înțelegem globalizarea*, Editura Fundației PRO, București, 2001, pp.41-47

³ International Monetary Fund, *World Economic Outlook*, May 1997, p.45

Thomas Friedman afirmă că globalizarea implică „integrarea piețelor, a statelor-națiune și a tehnologiilor într-un grad fără precedent”⁴. Tot el consideră că forța care determină unicitatea acestui fenomen este „puterea nou-descoperită a indivizilor de a colabora și de a concura pe plan global”⁵, ca urmare a informatizării accentuate induse de convergența tehnologică.

Sociologul englez Anthony Giddens, director al London School of Economics and Political Science respinge ideea potrivit căreia globalizarea trebuie definită doar prin prisma interdependențelor pieței globale sau a fluxurilor financiare internaționale. El spune că „globalizarea nu este în esență economică [....]. Forța motoare a noii globalizări este revoluția comunicării” („globalization is not primarily economic [...] The driving force of the new globalization is the communications revolution”⁶.

Astăzi, globalizarea este mai cuprinzătoare decât în trecut, datorită dinamismului indus de noile tehnologii, antrenând tot mai multe domenii ale vieții și având un ritm din ce în ce mai rapid. Înainte, ideile și tehnologiile aveau nevoie de secole pentru a pătrunde pe tot globul și nu de secunde, ca astăzi. Cu noile mijloacele media de comunicare, într-o clipă cele mai noi idei pot face înconjurul globului, iar știrile despre evenimentele produse pe un continent pot afecta în mod drastic piețele financiare din întreaga lume. Criza financiară internațională din prezent s-a propagat atât de rapid din Statele Unite în Europa cu „ajutorul” semnificativ al noilor tehnologii de informare și comunicare. La rândul ei, globalizarea permite răspândirea tehnologiilor informaționale și creează o piață mondială largă și interese strategice clare pentru adoptarea acestor tehnologii informaționale.

Cele două forțe-pereche, globalizarea și informatizarea, prin efectele pe care le generează, au consecințe nu doar pe teritoriul economic, ci și în viața culturală, socială și politică a societății. Drepturile omului, convingerile religioase, securitatea, protejarea mediului și drepturile lucrătorilor sunt doar câteva exemple de subiecte care au devenit internaționale sau chiar globale. Conducătorul spiritual al budiștilor tibetani, Dalai Lama, de exemplu, are adepți în întreaga lume, astfel încât manifestațiile împotriva represiunii din Tibet au loc în multe țări ale lumii, în care religia budistă nu este majoritară, iar vedete recunoscute pe plan mondial militează pentru respectarea drepturilor omului în Tibet.

Așa cum revoluția industrială a condus la accelerarea urbanizării și dezvoltarea de noi forme economice, revoluția comunicării, posibilă grație informatizării și globalizării, creează în prezent un nou context social, care cuprinde noile „comunități ale informației”, libertatea cuvântului, spațiul public generalizat și un spirit de globalitate.

Globalizarea comunicării – fenomen realizat în totalitate?

În prezent, întrucât expansiunea fără precedent a Internetului reduce costurile și globalizează comunicarea, fluxurile de idei devin din ce în ce mai independente față de celelalte forme ale globalizării. Timpul și spațiul se contractă, așa cum a prezis McLuhan în celebra sa expunere a „satului global”, ajutate de noile mijloace de

⁴ T. L. Friedman, *op.cit.*, p.31

⁵ Idem, *Pământul este plat. Scurtă istorie a secolului XXI*, Editura Polirom, Iași, 2007, p.26

⁶ *The Second Globalization Debate. A Talk With Anthony Giddens*, Website: Edge, 9 April 2008, http://www.edge.org/3rd_culture/giddens/giddens_p2.html

comunicare și informare. „Evoluția mijloacelor de comunicare a scăzut importanța prezenței fizice pentru modul în care trăim experiența oamenilor și a evenimentelor [...] În consecință, unde te afli are tot mai puțină legătură cu ceea ce știi sau trăiești.”⁷

Globalizarea comunicării, socială și culturală implică mișcarea ideilor, informațiilor, imaginilor și a oamenilor care transmit și răspândesc idei și informații. Putem oferi aici ca exemple mișcarea religiilor și difuzarea cunoașterii științifice. De multe ori, globalizarea comunicării urmează globalizarea economică și militară: ideile, informațiile și oamenii urmează fluxurile economice și militare, transformând astfel societăți și piețe și afectând conștiința și comportamentul oamenilor și atitudinile lor față de cultură, societate și politică. De asemenea, globalizarea se produce și în alte domenii, cum ar fi știința, divertismentul, moda și limbajul. Totul confirmă predicțiile lui McLuhan, care a spus că, grație tehnologiei, lumea este „un teatru global care pretinde populației lumii nu numai să participe în calitate de spectatori, dar și să facă parte din distribuție”⁸.

Deși globalizarea pretinde că include întreaga lume, ea generează de fapt din ce în ce mai mult excludere. Argumentul adus pentru această afirmație constă în faptul că globalizarea se bazează pe comunicare, dar accesul la comunicare nu este egal. Cifrele sunt mai mult decât revelatoare: 90% din utilizatorii Internetului sunt occidentali; în 2004, în SUA existau 195 milioane de servere Internet, în Europa 22 milioane, iar în Africa doar 300.000; numai orașul New York are mai multe posturi telefonice decât întreaga Africă. Această situație inegală exclude de la cunoașterea științifică și deci de la progres trei miliarde de oameni⁹.

Explicația acestei situații rezidă din faptul că o țară, pentru a participa la globalizare, trebuie să acumuleze un minim de mijloace și infrastructuri necesare pentru a fi conectată la restul lumii. Și Friedman susține acest argument, afirmând că este simplu să proclami libertatea presei și să permiți fluxul liber de informații economice. Dar este foarte dificil să asiguri și să protejezi o presă cu adevărat independentă, care să facă publice cazurile de corupție din interiorul structurilor statului¹⁰.

Giganții comunicării

Astăzi în lume există un sistem comercial global al comunicării, dominat de un număr redus de companii transnaționale, foarte puternice. Aceste companii recurg neîncetat la alianțe, absorbții și fuziuni prin care se ajunge la recorduri de eficiență. Firme care se ocupau de telefonie acum vor să intre în domeniul televiziunii sau cinematografului, cele care se ocupau de informatică se lansează în sectorul jocurilor video, cele care lucrau în domeniul distribuției apei vor acum să domine piața telefoniei celulare, televiziunea cu plată și editarea muzicală.

În acest fel, industria comunicării își țese o rețea complexă în jurul întregului glob, ca „o imensă pânză de păianjen”, cum o numește Ignacio Ramonet¹¹. Această

⁷ J. Meyrowitz, *No sense of Place: The impact of electronic media on social behaviour*, Oxford University Press, New York, 1985, *apud* John Tomlison, *Globalizare și cultură*, Editura Amarcord, Timișoara, 2002, p. 217

⁸ Marshall McLuhan, *Texte alese*, Editura Nemira, București, 2006, p.112

⁹ Michel Goussot, „Mondialisation, pays émergents et pays pauvres: vers une nouvelle géoéconomie?”, în *Questions Internationales*, no.22, novembre-décembre 2006, pp.35-44

¹⁰ T. L. Friedman, *op.cit.*, 2001, pp.172-176

¹¹ Ignacio Ramonet, *Tirania comunicării*, Editura Doina, București, 2000, p.133

rețea are o mobilitate și o flexibilitate demne de produsele pe care le realizează și care contribuie la generalizarea revoluției comunicării.

Robert McChesney, profesor la Universitatea din Illinois, consideră că firmele transnaționale din domeniul comunicării funcționează după două principii de bază¹²:

- o firma trebuie să-și mărească dimensiunile pentru a putea domina piețele, iar concurenții să nu o poată înghiți. Companii ca Time Warner sau Disney au urmat acest principiu și și-au triplat dimensiunile la fiecare zece ani.

- o firma trebuie să dețină participații în domenii cât mai diversificate ale comunicării: producția de filme, editarea de cărți, reviste, ziare, muzică, rețele și canale de televiziune, magazine de prezentare și desfacere, divertisment, parcuri de distracții tematice etc. În acest fel, profitul global al imperiilor comunicării este mult mai mare decât suma profiturilor obținute de fiecare ramură media în parte. Un film, de exemplu, poate conduce și la apariția unei melodii de succes, urmare a prezenței acesteia în coloana sa sonoră (Titanic), a unei cărți (Războiul stelelor), a unor show-uri de televiziune, a unor DVD-uri, jocuri pe calculator (Harry Potter) sau a unor idei noi pentru parcurile de distracții (Războiul stelelor).

Companiile care nu sunt conglomerate media nu au nici o șansă pe piața comunicării. Marea majoritate (în ceea ce privește veniturile) a producției mondiale de filme, de emisiuni de televiziune, a drepturilor de proprietate asupra rețelelor de difuzare prin cablu și satelit, a editării de cărți, reviste și ziare și a producției muzicale este concentrată în mâna a cincizeci de firme globale. Iar această concentrare a puterii este destabilizatoare pentru orice democrație a lumii, consideră McChesney.

Conglomeratele uriașe din sfera comunicării au devenit noii stăpâni ai lumii. Este vorba de Time Warner (care deține Time Warner Cable, HBO, Turner Broadcasting System – ce include CNN –, TimeInc. și Warner Bros. Entertainment), Walt Disney (care a achiziționat Fox Family Worldwide, devenit ulterior ABC Family Worldwide), Vivendi Universal (care a achiziționat Havas, Canal+, operatorul de telecomunicații mobile SFR, Maroc Telecom, operatorul de telecomunicații alternative brazilian GVT și grupul Seagram, deținător la rândul său al lui Universal Music Group – fost Poligram; deține, de asemenea Activision Blizzard – producător independent de jocuri video online și pe consolă, domeniu în care este lider mondial și Zaoza – fondat în 2007, ce oferă servicii multimedia), Lagardère, Viacom (deținătoare a BET Networks – autointitulată „prima companie media pentru consumatorii culturii negre”, MTV Networks și Paramount Pictures), News Corporation a lui Rupert Murdoch, AT&T (care domină telefonía planetară), IBM, Microsoft (care domină piața programelor informatice și vrea să o cucerească și pe cea a jocurilor video), General Electric (care a preluat controlul asupra rețelei de televiziune NBC), NTT (primul grup de telefonie japonez), Bertelsmann (primul grup de comunicare german, cu activități în domeniul radiodifuziunii – Grupul RTL, editării, producției muzicale), Pearson (deținător al Financial Times Group, Pearson Education, Penguin Group), Telefonica, Prisa (primul grup de comunicare spaniol), France Télécom, Bouygues etc.

¹² Robert McChesney, „The Global Media Giants. We are the World”, în *Extra!*, November/December 1997, <http://www.fair.org/index.php?page=1406>

Tabelul 1 – Giganții comunicării

Compania	Țara sediu	Cifra de afaceri 2009 (milioane dolari)	Creștere 2009/2008
Walt Disney	SUA	36.149	- 4,47 %
Time Warner	SUA	25.785	- 3 %
Vivendi Universal	Franța	27.132	6,85 %
Viacom	SUA	13.619	- 7 %
News Corporation	Australia	30.423	- 7.8 %

Sursa: Realizat pe baza datelor furnizate de Rapoartele de activitate 2008 și 2009 ale companiilor. Site-urile companiilor.

Anul 2009 este primul în care companiile media au înregistrat valori negative ale creșterii, fiind afectate, ca de altfel toate domeniile, de criza internațională.

Unii au crezut că apariția și dezvoltarea Internetului vor elimina monopolul puterii imperiilor media. Însă aceste predicții au fost desființate de evoluțiile din ultimii ani, în care marile firme din domeniul mediei, telecomunicațiilor și computerelor și-au folosit forța economică și financiară pentru a coloniza Internetul, neutralizându-i astfel amenințarea. Industria media s-a transformat în jurul unei noi generații de produse și servicii legate de Internet¹³. Astfel, marile companii media au evoluat alături de firmele de telecomunicații și calculatoare către sistemul global de comunicare.

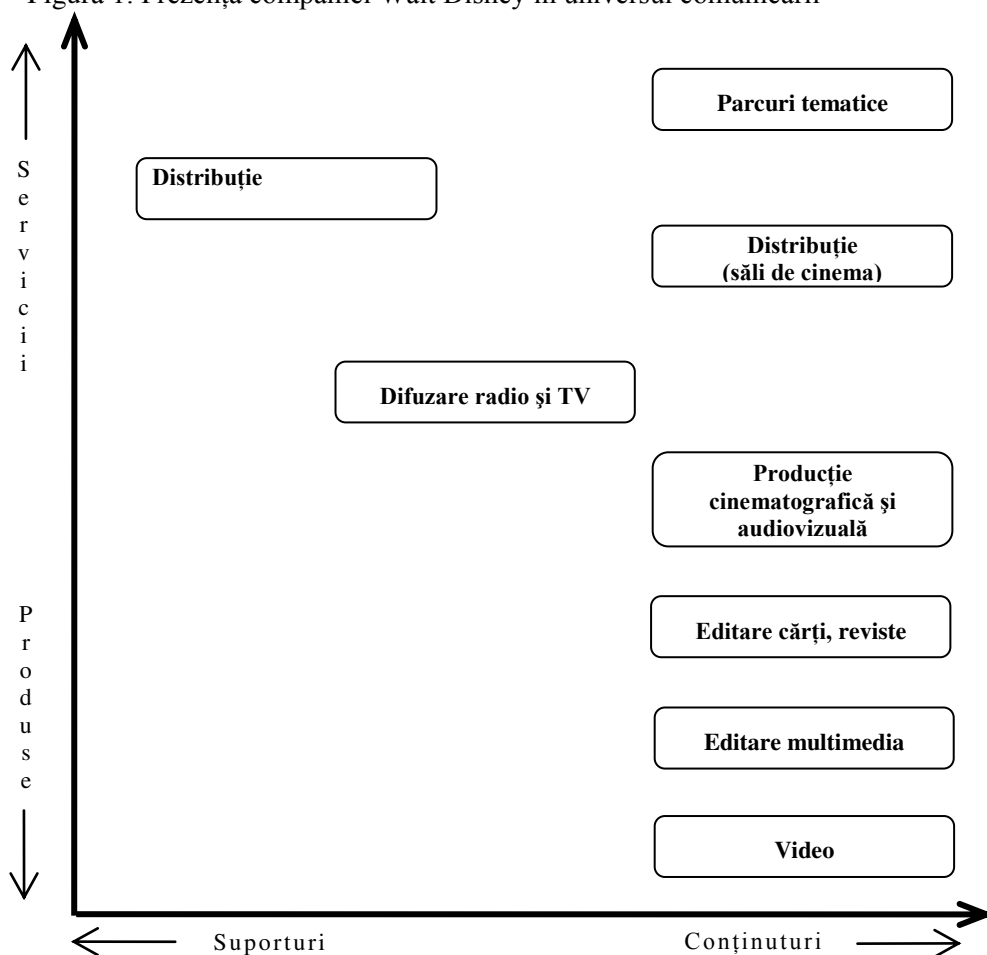
Obiectivul vizat de aceste firme este de a deveni unic interlocutor al cetățeanului. Ea dorește să îi poată oferi informații, modalități de petrecere a timpului liber, distracții, sport, cultură, servicii profesionale, informații financiare etc. pe care să le interconecteze prin toate mijloacele disponibile: telefon fix sau mobil, fax, cablu, televizor, calculator, poștă electronică, Internet¹⁴.

În concluzie, putem afirma că trăim astăzi o revoluție: revoluția comunicării. Până acum, firmele din industria comunicării vindeau informație sau divertisment cetățenilor. Acum însă ele preferă să vândă consumatori (adică cititori, ascultători, telespectatori, persoane care se conectează la Internet) companiilor care își fac publicitate prin intermediul lor (clienților lor).

¹³ Dan Schiller, „L'accord Vivendi-Universal. Un prédateur à l'ère d'Internet”, în *Le Monde Diplomatique*, janvier 2001, p.28

¹⁴ Ignacio Ramonet, „Les seigneurs des réseaux”, în *Le Monde Diplomatique*, mai 2002, p.25

Figura 1. Prezența companiei Walt Disney în universul comunicării

Oradea oraș frontalier – o analiză istorică

Constantin ȚOCA

Oradea, a Frontier City – a Historical Analysis

Abstract. *The paper aims at pursuing the development of the city of Oradea throughout history and the main phases it has undergone as a military city with important religious institutions, as a cultural centre, the diversity of architectural styles, as a multiethnic city with the personalities that have influenced the harmonious and sustainable development of Oradea.*

Keywords: *Oradea, multiculturalitate, etnie, religie, instituții*

În momentul în care discutăm despre orașul Oradea nu putem să nu luăm în discuție Cetatea Oradiei, Cetatea Biharea, județul Bihor și Crișana, toate acestea surprinse de-a lungul evoluției istorice, iar dacă ne întoarcem privirea în perioada contemporană putem aminti noi structuri naționale sau europene la care ia parte județul Bihor și anume, Regiunea de Dezvoltare Nord – Vest, Euroregiunea Bihor – Hajdu Bihar, Euroregiunea Carpatica, iar printre cele mai noi forme Grupările Europene de Cooperare Transfrontalieră.

Dimensiunile, prosperitatea economică, valoarea actului de cultură și civilizație ale Oradiei au fost date întotdeauna în cursul istoriei de realitatea că orașul a fost centru politic și cultural al Bihorului. Istoria orașului a constituit o parte inseparabilă din evoluția acestui areal chiar dacă, multă vreme, prin caracterul său închis, orașul nu l-a reprezentat. A fost un important centru economic, loc de desfacere a produselor unor ținuturi bogate, reședință politică, administrativă și militară, sursă ale unor dezastre pentru întregul comitat atunci când Oradea era răvnită de străini, loc de muncă pentru zidirea unor edificii de seamă, loc de protest împotriva nedreptăților, loc de judecată și de ispășire.

Potrivit cronicii lui Marcu din Kalt, cea mai veche dintre izvoarele narative care pomenește Oradea, rămasă în istoriografie sub numele de „Chronicon pictum Vindobonensae (Cronica pictată de la Viena), redactată imediat după mijlocul veacului al XIV – lea, , regele Ladislau I(1077-1095) a găsit în parohia fortăreței Bihor, între fluviile Criș, într-o vânătoare, un loc unde, la îndemnul îngerilor, a hotărât să ridice în cinstea Fecioarei Maria, o mănăstire, loc pe care l-a numit Varad.”¹

Oradea este un oraș cu o bogată istorie care nu a fost neapărat rezultatul unei întemeieri ci dimpotrivă a fost rezultatul unei evoluții îndelungate de-a lungul istoriei, străbătut de o serie de evenimente care au reprezentat fie un factor de dezvoltare armonioasă sau din contră o piedică sau stopare a ascensiunii orașului.

În secolul al XIV lea odată cu regele de Anjou, Oradea îmbracă o mantie renașcentist umanistă, astfel că în secolul al XV lea era ceva normal ca în Oradea să se

¹ Coord. Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *Istoria Orașului Oradea*, Editura Cogito, Oradea, 1996, p. 83

vorbească limba italiană la care se adăuga mediul arhitectonic ecleziastic și laic de aceeași factură.

„Umanismul orădean n-a fost, deci, limitat doar la curtea episcopală, nu era destinat doar unor inițiați ci, întocmai ca și în Italia, a pătruns în mediul orășenesc, influențând modul de a fi al burgheziei meșteșugărești și negustorești. Aceasta este prima mare perioadă de pătrundere a umanismului, acelu de factură italiană în Oradea, în această urbe cunoscută la Florența sau Veneția sub numele de Varadino.”²

Oradea se consacră în anii lui Vitez „ca un centru de mare importanță al culturii renascentiste”³ însă și plecarea acestuia a însemnat „sfârșitul unei etape în viața spirituală a orașului , și cu siguranță, o văduvire a patrimoniului său cultural”⁴, se spunea că în momentul în care marii mecenai plecau, ei luau la plecare tot ceea ce considerau că îi reprezintă.

„Dintr-un oraș al Europei culturale, Oradea ajunge la mijlocul secolului al XVI lea un oraș al Europei militare și politice. Se trasează frontiere, se câștigă și se pierde bătălii, se solicită și se iau decizii ce vor marca evoluția orașului de pe malurile Crișului Repede în secolele următoare.”⁵

Asediul din 1556-1557 a dus la triumful politic al Reformei la Oradea, odată cu aceasta aducând modificări semnificative la nivelul economic și social al orașului, moment în care au dispărut stăpânii orașului, episcopia catolică și capitulul, secularizarea determinând mutații semnificative la nivelul proprietății, bunurile ecleziastice trecând la fiscul transilvănean.

Ca și element demografic pentru Oradea la mijlocul secolului al XVI lea, erau estimați cca 10.000⁶ de locuitori.

Dimensiunea istorică

Latura istorică, o vom surprinde cu precădere în perioada în care populația maghiară și-a făcut apariția pe actualul teritoriu al României, în arealul județului Bihor.

În secolul al X-lea, apare în Transilvania pe parcursul mai multor etape, secuii care aveau ca rol „apărarea frontierelor și deschizători ai drumurilor oștilor regale în timpul expedițiilor, prezența lor în Țara Crișurilor, confirmată de toponimialocală și de existența, până în secolul al XIII-lea, a unui centurionat al secuilor subordonat cetății Oradea.”⁷

În legenda Sancti Gerhardi se spune că „populația din Crișana, în secolul al X-lea, se găsea pe un drum destul de înaintat al feudalismului, fapt ce nu ne permite să vorbim cu ușurință de o populație care n-ar fi trăit în așezări stabile”.⁸

„La finele sec. XI, țara Bihorului , cel puțin partea de sud, până la Criș, făcea parte din ducatul lui Ahtum. Sigur și Cetatea Bihor, capitala țării, pe aici făcându-se legătura cea mai importantă cu Ungaria, dar și cu Transilvania ”⁹, însă Bihorul nu a

² *Ibidem*, p.101

³ *Ibidem*, p.103

⁴ *Ibidem*,

⁵ *Ibidem*,p.106

⁶ *Ibidem*, p.118

⁷ Coordonatori Ioan - Aurel Pop, Ioan Bolovan, *Istoria României. Compendiu*, Institutul Cultural Român, Cluj Napoca, 2004, p.166

⁸ I.O. Berindei, Gr. P. Pop, *Județul Bihor*, Editura Academiei RSR, București, 1972, p.70

⁹ Titus L. Roșu, *Oradea – Cetatea Bihor Străveche Vatră Voievodală. Din neolitic până la sfârșitul sec. Al XIV-lea*, Colecția “Cartea de aur”, Oradea, 1992, p. 123

reușit să țină piept pecenegilor și cumanilor care au jefuit și în același timp cotropit, care mai departe, existând apropierea față de Ungaria au început să realizeze incursiuni și aici astfel încât expedițiile regelui Ladislau au nimicit această putere din zonă cucerind totodată teritoriile ocupate de către aceștia, cetatea Bihor și centru țării.

În calitate de stat apostolic, Ungaria nu putea neglija dimensiunea religioasă, astfel că la conducerea orașului Oradea nu se putea discuta decât de o conducere clericală¹⁰, toată puterea era deținută de Biserică, prin autoritățile¹¹ sale organizate ierarhic, în scopul conducerii orașului, dar nu trebuie uitat nici comitele care era reprezentantul regelui.

Momentul apariției ungarilor în Transilvania au întâlnit o serie de voievozite¹² „un organism statal cu o organizare complexă, având un conducător, care își moștenește stăpânirea de la bunicul său Morut, organizare delimitată de râurile Tisa, Mureș și Someș, hotarul său răsăritean fiind pădurea Igfon, care îl despărțea de „țara ultrasilvană. Reședința lui Menumorut se afla în cetatea Biharea (castrum Byhor), iar conducătorul era (dux) Menu Morout”¹³, sau voievodatul principelui Menumorut „dux Bihorensis”.¹⁴

Potrivit Cronicii lui Anonymus „Cetatea de la Biharea a fost centrul unui ducatus în fruntea căruia s-a aflat Menumorut, ducele bihorenilor, până la începutul secolului al X-lea când triburile ungare stabilite în Panonia, reunite sub conducerea lui Arpad, au reușit să cucerească cetatea, după un asediu de 13 zile și să o supună.”¹⁵

În urma actului emis de cancelaria regelui Geza, în anul 1075 sunt menționate mai multe așezări, cetăți printre care și „orașul Biharea (Bichor civitas)”¹⁶.

Apar primele organizări comitatense astfel cea mai veche mențiune documentară este cea a „comitatului Bihor (1111 Saul, comite de Bihor), cuprinzând partea centrală a fostului ducat din secolul al X-lea, centrul comitatului a fost, la început, cetatea Biharea; ulterior, acesta a fost transferată la Oradea.”¹⁷

O instituție religioasă importantă pentru ținutul Bihorului apare atestată „în timpul domniei lui Ladislau I (1077 - 1095), episcopia Bihorului, cu sediul în anul 1113, la Oradea, care, începând cu această perioadă, devine centrul politic, religios și cultural al Bihorului”.¹⁸

¹⁰ *Ibidem*, p.124

¹¹ Autoritățile în ordine ierarhică: a) episcopul, autoritatea supremă atât în conducerea orașului cât și a comitatului, marele feudal al țării, sediul episcopului era în Cetatea Bihor- Oradea; b) Capitlul romano – catolic, persoană juridică, a fost investit cu drept de cercetare și judecată, de adevărire, adică de copiere și autentificare a actelor, indiferent dacă acestea erau din oraș sau comitatul Bihor, ca instanță de judecată avea drept să judece și în cazuri în care era implicat episcopul sau voievodul Transilvaniei; c) Conventul premostratens al “Sfântului Ștefan” din dealul Orășii, specializat îndeosebi în probleme judecătorești, *Ibidem*, p.124-125

¹² Cronicarii scriind în latină le numeau ducate, Cf. Mario Ruffini, *Istoria Românilor din Transilvania*, Editura Proteus, București, 1993, p.25

¹³ Coord. Ioan - Aurel Pop, Ioan Bolovan, *op. cit.*, p.144

¹⁴ Mario Ruffini, *Istoria Românilor din Transilvania*, Editura Proteus, București, 1993., p.25

¹⁵ Coord. Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *op. cit.*, p.80

¹⁶ Coord. Ioan - Aurel Pop, Ioan Bolovan, *op. cit.*, p.164

¹⁷ *Ibidem*, p.164

¹⁸ Alexandru Avram, Ioan Godea, *Monumente Istorice din Țara Crișurilor*, Editura Meridiane, Sibiu, 1975, p.8

În 1241 o invazie tătară pătrunde spre „Transilvania de sud și centrală până când au ocupat Bistrița, Dej, Cluj, Zalău și Oradea Mare”¹⁹, o importanță majoră având „fortificația din incinta întărită a orașului, descrisă de un izvor de o deosebită importanță istorică ,Cântecul de jale, (Carmen miserabile) a canonicului orădean rogerius, martor al invaziei tătare.”²⁰

În secolul al XIII-lea acțiunile derulate în Bihor au corespondent pe voievodul Roland(nobilul bihorean Roland Borșa)²¹, din familia Borșa, care a avut un rol important în ceea ce privește lupta împotriva regalității aproape de un deceniu, reușind ruperea de puterea centrală, „autoritatea sa a ajuns în anul 1288 la o asemenea situație încât considera Transilvania ca o țară de sine stătătoare numind-o: Regnum Transilvanum: această noțiune este menținută încă în iarna anilor 1290- 1291 de către regele Andrei al III-lea, care face distincția între renum nostrum și regnum Transilvaniae.”²²

Primele atestări ale comitatelor în secolul al XII-lea a suferit o serie de modificări profunde în secolele XIII și XIV, astfel rezultă în final o organizație nobiliară a comitatelor ²³.

Acest sistem a funcționat în:²⁴

- comitatele voievodatului (Solnocul Interior, Dăbâca, Cluj, Turda, Alba, Hunedoara și Târnave),
- comitatele vestice (Satu Mare, Crasna, Solnocul de Mijloc și cel Exterior, Bihor, Zărand, Arad),
- comitatul Maramureș
- comitatele din Banat (Timiș, Cenad, Caraș, Torontal)

Dintre comitatele anterior enumerate „este semnificativ faptul că în prima jumătate a sec. al XII-lea este pomenit un singur comitat, al Bihorului; toate celelalte sunt pomenite spre sfârșitul veacului al XII-lea (Dăbâca și Crasna – 1164, Solnoc – 1166, Cluj, Alba, Timiș – 1177, Satu Mare -1181, Cenad – 1197, Caraș - 1200).”²⁵

Anul 1598 coincide cu asediul turcilor asupra Cetății Oradea, însă fără succes un substanțial ajutor a fost trimis și de către Mihai Viteazul prin generalul său Aga Lecca, după acest asediu însă „Bihorul și Oradea au căzut în schimb sub suzeranitate habsburgică (1598 - 1606)”²⁶

Domnia lui Gheorghe al II-lea Rakoczi, la conducerea principatului după tatăl său în 1648, nu a fost o perioadă prolifică deoarece el a încercat să dobândească coroana regală polonă fără consimțământul Porții iar „conducerea Imperiului Otoman care tocmai se reconsolidase sub marii viziri din familia Köprülü după perioada

¹⁹ M. Ruffini, *op. cit.*, p.34

²⁰ Alexandru Avram, Ioan Godea, *op. cit.*p.8,

²¹ Coord. Ioan - Aurel Pop, Ioan Bolovan, *op. cit.*,p.148

²² A. Avram, I. Godea, *op. cit.*,p8-9

²³ Forurile de conducere și de judecată reuneau, alături de comitele numit de voievod, un vicecomite, câte doi juzi ai nobililor (iudices nobilium) și câte șase asesori jurați, aleși tot dintre nibili, Cf. Coord. Ioan – Aurel Pop, Thomas Nagler, *Istoria Transilvaniei, Vol I (până la 1541)*, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2003, p.240

²⁴ *Ibidem*, p. 240

²⁵ C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Chereșteșiu, T. Morariu, *Din Istoria Transilvaniei*, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1960, p.82

²⁶ Coordonatori Gh Blaj, ȘT. Szanto, I. Chira, *Județele Patriei. Bihor. Monografie*, Editura Sport – Turism, București, 1979, p.47

domniei femeilor, a intervenit cu toată forța sa militară, a pustiit țara, a anexat mari părți din vest, cu Oradea, și a forțat principatul să coboare la statutul de stat vasal, în care principii erau doar niște marionete”.²⁷

Ca și dezvoltare a Bihroului din punct de vedere al așezărilor, este în secolele al XIII-lea și al XV-lea, perioadă în care apar cele mai multe așezări, din secolul al XVI-lea se poate vorbi despre constituirea aproape a tuturor localităților din arealul județului, iar ca și populație, secolul al XVIII-lea și mai cu seamă secolul al XIX-lea, datorită parcelării terenurilor, lucrărilor de hidroameliorații, dezvoltarea industriei și a comerțului, apar în centrele urbane populație de origine maghiară, slovacă și într-o măsură mai mică germană.²⁸

Anul 1541 aduce pe sultanul Suleiman în postura de a ocupa Buda „iar după trei ani Alba regală, domnia turcească consolidată tare în Ungaria a tăiat orice comunicațiune liberă a Transilvaniei cu regele său din Casa Habsburg. Din acel timp această țară ajunsă sub influența și protecțiunea Poartei Otomane, după multe lupte și vărsări de sânge înainte la rang de principat și chiar regat suveran însă tributar sultanului.”²⁹

După lupta de la Mohacs, apar o serie de evenimente militare, precum și sociale (migrație), care va avea legătură cu orașul Oradea, în 1541 voievodatul Transilvaniei se constituie în principat independent astfel Oradea și Bihorul are de optat între Ungaria habsburgică și noul principat.

Tot în această perioadă se cristalizează noțiunea teritorială „părțile regatului Ungariei (partium regni Hungariae), pe scurt Partium și în componența căreia a intrat comitatele din Banat (până în 1552), Crișana (până în 1660) și Maramureș (până la sfârșitul secolului al XVI lea).”³⁰

Michail Apafi, cu vechi state, care provenea dintr-o familie de aristocrați, capturat de tătari, dar și-a răscumpărat captivitatea cu mulți bani, a fost ales de „Ali în 14 septembrie 1661, domn al țării, investit cu caftan, în 20 noiembrie se ținu dieta în orașelul Șeica Mică, unde principele jura credință patriei, iar cei adunați depuseră jurământul omagial.”³¹

Începutul negocierilor diplomatice între cabinetul din Viena și guvernul principelui Michail Apafi, aduce o serie de evenimente astfel „sub nevoiașul și destrămatul guvern al lui Apafi era pe aci țara să mai fie lovită și de acel dezastru , precând pașa de la Oradea își propusese să-și înfigă piciorul până în Cluj, adecă în capitala aristocrației ardelenе,”³²

Un alt episod important este proiectul de cofederațiune propus de către împăratul Leopold I, unde erau stipulate condiții pentru principele Michail Apafi cu guvernul său și înaintate prin iezuitul ANTID(IE) DUNOD, fiind prevăzute câteva elemente care au legătură directă cu Oradea – Mare:

- „să se restituie Transilvaniei hotarele sale vechi, adecă: Oradea – Mare, Ienopole (Jeno) Ineu, Șiria (Vilagosvar), Lipova (Lippa), cu fortărețe, curți și

²⁷ Herald Roth, *Mică istorie a Transilvaniei*, Editura Pro Europa, Târgu Mureș, 2006, p. 71

²⁸ I.O. Berindei, Gr. P. Pop, *op. cit.*, p.71

²⁹ George Bariț, *Părți alese din Istoria Transilvaniei, pe 200 de ani din urmă*, Ediția a II a, Volumul I, Inspectoratul pentru cultură al județului Brașov, Tipocart Brașovia, 1993, p. 101

³⁰ Coord. Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *op. cit.* 108

³¹ George Bariț, *op.cit.*, p.103

³² *Ibidem*, p.124

cu districtele lor, și Lugoj, Caransebeș cu vămile acelora, asemenea și așa numitele Partium din Ungaria de unde împreună cu Dobrișinul să se întoarcă la Transilvania”³³

- „Maiestatea Sa Împăratul să nu ceară ca această țară să se scoale asupra Turciei înainte de a fi ocupat de la ea cetățile întărite Oradea Mare, Timișoara și Belgradul sârbesc”³⁴

La 24 octombrie 1685, iezuitul pelnipotențiar vine cu 4 propuneri din partea Maiestății Sale dintre care una avea legătură cu Oradea Mare și comitatul Bihariei unde „gubernul Transilvanie să se îngrijească de găzduire pentru treisprăzece mii de ostași.”³⁵

Instituții eclesiastice orădene

Intemeierea episcopiei catolice la Oradea a îmbrăcat o serie de controverse deoarece existau mai multe versiuni: unii au atribuit constituirea unei episcopii la Biharea de către „Regele Ștefan I cel Sfânt (1000-1046), alte cronici atribuie acest fapt Regelui Ladislau la Oradea”³⁶, iar dintre aceste două variante cea de-a doua conform documentelor existente la acea perioadă de autoritate celei de-a doua variante, care a fost confirmată la „1848, când regele Matei Corvin menționează și el că episcopia orădeană a fost fondată de Ladislau”³⁷

Instituțiile eclesiastice orădene ca de altfel și alte instituții similare reprezentau la acea vreme o importantă instituție spirituală dar și economică³⁸, acestea fiind împărțite juridic în două mari categorii: „cele ce depindeau de episcopie (capitulul³⁹ care avea o ierarhie⁴⁰ bine definită, având și drept de cancelarie, putând emite acte sub pecete autentică, parohiile de pe curpînsul diecezei) și instituțiile monahale care aveau raporturi proprii de subordonare una față de alta.”⁴¹

Ca și instituții monahale, mănăstirile orădene, la fel ca și altele din lumea catolică nu erau subordonate episcopilor ci erau filialele unor mănăstiri mai mari.

³³ *Ibidem*, p.130

³⁴ *Ibidem*, p.131

³⁵ *Ibidem*, p.134

³⁶ Coord. Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *op. cit.*, p.83

³⁷ *Ibidem*, p.84

³⁸ Cea mai mare parte a veniturilor episcopiei orădene (două treimi) proveneau din dijmă (de la latinescul decima, zeciuială, a zecea parte din produsele obținute de supuși pe pământurile lor, cea mai importantă era dijma de vin, acesta fiind foarte căutat în secolele XIV-XVI), venituri importante au revenit episcopiei și din minele aflate în părțile Beiușului, la Băița, unde începând deja din secolul al XIV-lea se extrăgeau argintul, plumbul și fierul, Cf L. Borcea, Gh. Gorun, *op. cit.*, p.87

³⁹ Colegiul preoților ce slujeau în catedrala din interiorul fortificației orădene, *Ibidem*, p.87

⁴⁰ În fruntea capitolului era prepozitul care conducea colegiul (adunarea) capelanilor, veghea asupra drepturilor și posesiunilor capitolului; pe al doilea loc urma canonicul lector, care ținea locul prepozitului atunci când lipsea, era mai marele școlii capitulare, acesta având și un ajutor, vice canonicul sublector, în plus exista și un subcantor, totodată subordonat canonicului lector era școala capitulară; al patrulea în rang era canonicul custode (custos), în seama lui erau lăsate pecetile capitolului, toate dotările catedralei, inclusiv mormântul Sf. Ladislau; după canonicul custode urmau arhidiaconii, șapte la număr: Biharea, Homorog, Călata, Culiser, Bekes, Szeghalom, *Ibidem*, p.88-90

⁴¹ *Ibidem*, p.87

În perioada Regelui de Anjou (1308-1342) și a fiului său Ludovic cel Mare (1342-1382), au avut un rol important în promovarea culturii din țara lor, făcând din Oradea un oraș important din punct de vedere episcopal care a înflorit constant.

Perioada renașterii de factură italiană prezentă la Oradea era accentuată prin prezența episcopilor și înalților ierarhi ai bisericii catolice care erau originari din peninsula italică, tot în această perioadă existând o serie de călătorii protocolare, studii realizate în Italia sau pictori, sculptori italieni care au lucrat în lăcașele de cult și nu numai orădene și nu în ultimul rând misiuni papale.

Un alt reprezentat al catolicismului la Oradea a fost episcopul Ioan Vitez de Zredna, una dintre personalitățile remarcante ale Renașterii din Europa centrală, un strălucit mecenat, contemporan și îndrumător al primilor pași educaționali a lui Matei Corvin.

Giorgio Martinuzzi (1534-1551), a fost printre ultimii episcopi catolici la Oradea, cunoscut în vremea sa sub numele „Frater Georgius”⁴² ridicat de la condiția de călugăr paulin până la cea de cardinal.

Anul 1551 odată cu dispariția Lui Martinuzzi, renaștere se evaporă, astfel încât se trece de la dimensiunea morală, spirituală la pragmatism și al stilul de viață de zi cu zi.

După 1540 a început să se propage în ținutul Bihor ideile Reformei, care s-a manifestat destul de dur la adresa culturii existente în acea vreme, cu numeroase schimbări, cu precăsere în momentul propagării variantei unitariene a protestantismului, reprezentată de episcopul din Transilvania, David Ferenc.

Instituții monahale:

Mănăstirile orădene, la fel ca și cele existente în lumea catolică, nu erau subordonate episcopilor, ci erau filialele unor mănăstiri mai mari, iar cele mai multe instituții monahale au fost înființate în secolul al XIII-lea, printre acestea numărându-se mănăstiri ale ordinelor: dominican, franciscan, augustin, paulini, ioaniți precum și ale călugărițelor clarisse.

Faptul că în evul mediu viața monahală de pe teritoriul Crișanei a fost deosebit de complexă o dovedește și existența a foarte multor așezăminte a căror apartenență nu mai poate fi stabilită: abații (8), prepozituri (2), mănăstiri (5).⁴³

Configurația orașului: târguri, vămi, privilegii sec XIII-XIV

Dimensiunea demografică

De-a lungul istoriei au fost surprinse o serie de date numerice, care nu sunt neapărat realiste, care sunt bazate pe estimări în funcție de autori și de diferitele situații ale organizării autoritare.

„La mijlocul sec. XIV, populația catolică (maghiari, sași secui împreună) ajungea la circa 40%, iar cea ortodoxă (română mai ales, un mic număr de sârbi și ruteni) ajungea la 60%.”⁴⁴

Având în vedere că la sfârșitul secolului al XIV-lea „numărul așezărilor sporește la circa 3900, socotind o medie de 200 de locuitori într-un sat, întreaga populație a Transilvaniei, putea fi de circa 780.000 locuitori.”⁴⁵

⁴² *Ibidem*, p.105

⁴³ Coord. Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *op. cit.*, p. 91

⁴⁴ C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Chereșteșiu, T. Morariu, *op. cit.*, p.110

⁴⁵ *Ibidem*, p.109

Astfel la sfârșitul secolului al XVI-lea populația Transilvaniei se prezenta în funcție de harta Monarhiei Habsburgice (Anexa - Harta Transilvaniei ca provincie a Monarhiei habsburgice) după cum urmează:⁴⁶

	Unguri (inclusiv secui)	Sași	Români	Alții (sârbi, ucrainieni)	În total circa
Scaune secuiești	150.000	?	?	-	160.000
Scaune săsești	?	65.000	15.000	-	85.000
Comitate nobiliare	210.000	20.000	170.000	?	400.000
Partium	140.000	-	90.000	80.000	300.000
In total circa	500.000	90.000	280.000	85.000	955.000

Conform istoricului maghiar Jancso Benedek, care nu se bazează pe niște izvoare concrete în momentul în care afirmă numărul populației din Transilvania, el presupunând raporturile etnice ale Transilvaniei la 1700, însă comparativ prezentăm o altă situație din anul 1730 :⁴⁷

Etnia	1700-populația	1700 - %	1730 - populația	1730 - %
Unguri	150.000	30%	195.000	24.8%
Sași	100.000	20%	110.000	15.2%
Români	250.000	50%	425.000	58.6%

„În 1786 populația Transilvaniei, în înțelesul ei de azi, număra cifra rotundă 2,5 milioane, la 1930 era 5,5 milioane de locuitori.”⁴⁸

Populația Transilvaniei grupată pe etnii, care se bazează pe conscripții confesionale, pe aprecieri și pe recensământul din 1850 – 1851 este grupată:⁴⁹

Anul / %	Români	Maghiari	Țigani	Evrei	Alte naționalități	Total	Populația Integrală
1766	58,9	27,5	13,6	-	-	100	953.886
	52,0	41	6,5	-	0,5	100,1	1.453.742
1773	63,5	24,2	12,3	-	-	100,1	1.066.017
1786	30,5	49,7	18,2	0,7	0,7	100,1	1.664.545
1794	50,0	33,0	12,5	4,3	0,3	100,1	1.458.559
1844	60,1	28,6	10,0	0,8	0,3	100,2	2.143.310
1850-1851	59,5	25,9	9,4	3,8	0,6	100,2	2.062.379

După statisticianul maghiar, Fenzes Elek, în 1842 „Magyarország, Erdely es Horvatorszag – Regatul Ungariei - era locuit de mai mult de 12 milioane de locuitori, aproape 5 milioane fiind maghiari, 2 milioane români, 1,5 milioane slovaci, 1 milion germani și sârbi, 1 milion croați, jumătate de milion ruteni ”.⁵⁰

⁴⁶ Herald Roth, *op. cit.*, p.81

⁴⁷ David Prodan, *Transilvania și iar Transilvania*, Editura Enciclopedică, București, 2002, p.27

⁴⁸ *Ibidem*, p.151-152

⁴⁹ *Ibidem*, p.102

⁵⁰ Unger Mátyás – Szabolcs Otto, *Magyarország Története*, Gondolat, Budapest, 1973, p.172

O altă statistică surprinde repartizarea populației active masculine și feminine pe ramuri industriale în anul 1969:⁵¹

Nr. crt	Ramura	Total %	Masculin %	Feminin %
1	Industrie	21,9	67,5	32,5
2	Construcții	5,6	94,3	5,7
3	Agricultură	54,2	40,7	59,3
4	Silvicultură	0,2	100	-
5	Transporturi	3	94,7	5,3
6	Telecomunicații	0,5	58,8	41,2
7	Circulația mărfurilor	4,6	57,3	42,7
8	Gospod. comunală și prestări de servicii	2,7	71,4	28,6
9	Învățământ, cultură și artă	4,6	32,1	67,9
10	Știință și servicii științifice	0,3	90,9	9,1
11	Ocrotirea sănătății, asistență socială și cultură fizică	2,7	38,3	66,7
12	Administrație	0,8	65,3	34,7
13	Alte ramuri	0,6	52,6	47,4

Municipiul Oradea - Religia⁵²

An	Total	Ortodoxă	Greco catolică	Romano catolică	Reformată	Evangelică	Unitariană	Mozaică	Altele	Baptistă	Penticostală	Adventistă
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1869	31898	1494	2128	10439	10748	531	45	6475	38	-	-	-
1880	34231	1908	2168	10582	10501	770	42	8217	43	-	-	-
1890	42042	2323	2550	12889	13277	721	87	10152	43	-	-	-
1900	54109	3736	3024	16356	17623	917	62	12338	53	-	-	-
1910	68960	4747	3551	21087	22570	1424	154	15230	197	-	-	-
1930	88830	14982	8484	19654	23882	1054	123	19905	746	547	-	67
1941	98621	5138	5359	30285	34121	1319	297	21388	714	669	-	-
1992	222741	123161	7605	29723	43878	229+268*	307	294	17276 (a ⁵³)	6799	7964	397
2002	206614	122049	6860	23206	33800	63+304*	231	172	19929 (b ⁵⁴)	7428	9563	658

⁵¹ O. Berindei, Gr. P. Pop, *op. cit.*, p.78

⁵² <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/bhfel02.pdf>,

⁵³ (a) Altele: creștin evanghelic, 27 creștin de rit vechi și 117 ortodox de rit vechi.

⁵⁴ (a) Altele: 183 creștin evanghelic, 29 creștin de rit vechi, 112 român evanghelic.

Municipiul Oradea – Naționalitate⁵⁵

An	Total	Români	Maghiari	Germani	Alte naționalități	Evrei	Rromi	Ucrainieni	Sârbi	Slovaci
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1880a ⁵⁶	34231	2097	29283	1197	920+734	-	-	45	33	374
1880b ⁵⁷	34231	2142	29929	1221	939	-	-	46	34	382
1890a	42042	2553	37644	041	804	-	-	40	18	308
1900a	54109	3481	48456	1455	717	-	-	27	21	213
1910a	68960	3779	62985	1450	746	-	-	25	59	293
1920n	73025	8639	45408	605	18373	17931	-	-	-	-
1930a	88830	21790	60202	1165	5673	4134	355	201	57	175
1930n	88830	23326	47731	966	16807	14816	575	415	75	243
1941a	98621	5137	90816	890	1778	1259	56	57	25	139
1941n	98621	5104	90715	696	2106	1560	107	62	25	110
1956n	99663	35644	59072	344	4603	3610	28	14	28	106
1966a ⁵⁸	122534	55785	65141	499	1109	101	7	27	47	130
1966n ⁵⁹	122534	56436	62955	518	2625	1463	47	24	63	178
1977n	170531	91925	75125	618	2863	785	1009	53	27	213
1992a	222741	145104	75187	652	1798	25	1064	36	24	459
1992n	222741	144244	74225	959	3313	284	2137	60	31	534
2002a	206614	146078	58205	339	1992	20	1024	63	13	366
2002n	206614	145284	56985	563	3782	166	2449	93	20	474

În concluzie putem afirma faptul că în perioada supusă cercetării orașului Oradea, observăm un oraș care s-a dezvoltat armonios de-a lungul istoriei, când a trecut prin mai multe faze de dezvoltare, trecând prin războaie și cuceriri, fiind important centru: administrativ, ecleziastic, militar, economic, existând în același timp o serie de personalități prin intermediul cărora orașul era cunoscut și care totodată a contribuit la evoluția orașului, vorbim de un oraș multicultural, unde pot fi întâlnite etnii și religii diferite, stiluri arhitecturale dintre cele mai apreciate, inclusiv în perioada contemporană, toate acestea adunate la un loc conferind orașului Oradea emblema unui oraș european, multicultural care reprezintă rezultatul real al istoriei, a tuturor evenimentelor care au trecut și resurselor umane, intelectuale care au pus umărul la un oraș cunoscut.

⁵⁵ <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/bhetn02.pdf>

⁵⁶ 1880a, datele originale

⁵⁷ 1880b, datele originale revizuite

⁵⁸ a=limba maternă

⁵⁹ n=naționalitatea

Postfață

În urma colaborării științifice dintre Universitatea din Oradea, prin Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale, și Universitatea de Stat din Moldova și Academia Română, prin Centrul de Studii Transilvane, s-au realizat câteva proiecte științifice care contribuie la o mai bună cunoaștere a scrisului istoriografic contemporan din România și din Republica Moldova. Realizările sunt, în primul rând, de natură științifică, dar și umană. Relațiile instituționale bune sunt premerse, aproape întotdeauna, de relațiile umane de prietenie și de respect între membrii comunității academice.

Conferința și volumul *Politici imperiale în spațiul românesc* continuă o colaborare științifică benefică și cu rezultate științifice bune. Amintim volumele: *Frontierele spațiului românesc în context european*, publicat la Oradea, în 2008 și *Istoriografie și politică în estul și vestul spațiului românesc*, apărut sub dublă coordonare, Chișinău-Oradea, în 2009. Un cuvânt de grație către Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale care și-a asumat proiectul de-a apropia istoricii din Oradea și din Chișinău. Demersul științific are în vedere căutarea și promovarea adevărului istoric, una din datoriile fundamentale ale acestei discipline. Cunoașterea trecutului ne poate oferi uneori soluțiile corecte pentru problemele prezentului.

De ce un simpozion și o colecție de studii intitulate *Politici imperiale în spațiul românesc*? Pentru unii ar putea să pară o temă istoriografică revolută, pentru alții, poate, un concept elitist. Ideea a venit de la colegii și prietenii din Chișinău, mai expuși politicilor imperiale și post-imperiale. Scopul unui asemenea demers științific este acela de-a investiga consecințele politicilor imperiale pentru spațiul românesc, în general, pentru extremitățile sale estice și vestice, în special. Analiza istoriografică urmărește consecințele negative, prezentate de o anumită parte a istoriografiei din vremea regimului comunist, dar și politica de modernizare promovată, bunăoară, de Curtea Veneză în Transilvania, de asemenea politica religioasă care a impus, în final, națiunea română între stările din Principat.

Din perspectivă metodologică metoda comparativă oferă posibilitatea de-a scoate în evidență particularitățile și similitudinile politicilor economice, administrative, religioase, militare și culturale promovate de Imperiul Otoman, Habsburgic, Austro-Ungar, precum și de Imperiul Țarist și, mai apoi, de către URSS.

Metodele de cercetare noi sau clasice folosite de către autori, introducerea de noi informații documentare sau reinterpretarea celor clasice demonstrează că subiectul „imperiiilor” în istoria spațiului și a societății românești este încă puțin cercetat. Acest lucru ne permite să întreprindem noi pași pentru abordarea tematicii imperiale sperând, în același timp, că cititorii acestor rânduri vor fi interesați de acest subiect.

Oradea
10 august 2010

Sorin Șipoș, Mircea Brie,
Ioan Horga, Igor Șarov,
Ion Gumenăi

Lista autorilor

Cristian APATI, născut în 1978, în municipiul Zalău, a urmat Facultatea de Istorie-Geografie din cadrul Universității din Oradea (1997-2001), apoi Studii aprofundate privind *Istoria vestului românesc în context național și european*, iar din 2001 este înscris la doctorat cu o teză privind *Evoluția raporturilor dintre statul austriac și Biserica ortodoxă din Transilvania și Ungaria (sec. al XVIII-lea – primele decenii ale sec. al XIX-lea)*. În prezent este angajat la Arhivele Naționale – Direcția Județeană Bihor. Principalul domeniu de cercetare: începuturile modernizării societății românești din Transilvania și Partium. Autor a 20 de studii, dintre care amintim: *Reformarea numerică a clerului ortodox din Bihor. Conscrierile realizate în 1786 și 1791*, în *Analele Universității din Oradea, seria Istorie-Arheologie*, tom XV (2005), p. 55-93; *Contabilitate și negoț în Biserica Ortodoxă Română din Imperiul habsburgic la începuturile modernității*, în vol. *In honorem Viorel Faur*, Oradea, 2006, p. 149-178; *Națiunea confesională ca etapă spre națiunea modernă. Raportul protopopului de Oradea despre Congresul bisericesc de la Carloviț din anul 1837*, în *Cele Trei Crișuri*, nr. 1-3, ianuarie-martie, 2005, p. 1-12.

Edith BODO, născută în 14.07.1973, București, este absolventă a Facultății de Științe, specializarea Istorie-Geografie, în anul 1997, doctor în istorie din 2009, cu teza *Lumea rurală din Bihor după reglementarea urbarială tereziană (1771-1820)*. În prezent este asistent universitar doctor la Universitatea din Oradea, Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale, Departamentul de istorie. Domeniul de cercetare: epoca de tranziție de la medieval la modern în Europa Centrală. Cărți publicate: Barbu Ștefănescu, Bodo Edith, *Ruperea tăcerii*, Oradea, 1998. Studii reprezentative: *Reglementarea urbarială tereziană și lumea rurală din Bihor*, în *Analele Universității din Oradea, Istorie-Arheologie*, tom XIII, Oradea, 2003; „*Urbariul universal*” din 1759 pentru comitatul Bihor- verigă a reglementării urbariale tereziene din 1767?, în *Analele Universității din Oradea, Istorie-Arheologie*, tom XV, Oradea, 2005; *Unele aspecte privind rolul de judecător al stăpânului domenal (sec. XVIII, comitatul Bihor)*, în *Anuarul Universității „Petre Andrei”*, Drept, tom XIII, Iași, 2007. E-mail: edithemes@yahoo.com

Mircea BRIE, născut la data de 14.02.1977 în satul bihorean Ferice, este absolvent al Universității din Oradea, specializarea de Istorie-Geografie (1999) și Sociologie (2003), a masteratului în istorie (2000); doctor în istorie din 2007 cu teza, *Familie și societate în nord-vestul Transilvaniei (a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX)*; lector universitar din 2008 în cadrul Universității din Oradea, Facultatea de Istorie-Geografie și Relații Internaționale, Catedra de Relații Internaționale. Studii Europene. Între domeniile de interes amintim: istoria relațiilor internaționale, dialogul intercultural, demografia istorică, istoria socială, problematica frontierei. A publicat, ca unic autor sau în colaborare, cinci cărți: *O istorie socială a spațiului românesc. De la începuturile statalității dacice până la întrezărirea modernității*, Oradea, 2005; *Perspectivă istorico-geografică asupra unui circuit turistic. Oradea – Deva – Sibiu – București – Brașov – Cluj-Napoca – Oradea*, Oradea, 2006; *Relațiile internaționale de la echilibru la sfârșitul concertului european (secolul XVII – începutul secolului XX)*, Oradea, 2006 și 2009 - ed. a II-a (în colaborare cu Ioan Horga); *Familie și societate în*

nord-vestul Transilvaniei (a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX), Oradea, 2008, *Căsătoria în nord-vestul Transilvaniei (a doua jumătate a secolului XIX - începutul secolului XX). Condiționări exterioare și strategii maritale*, Oradea, 2009 și peste 40 de studii și articole în reviste din țară și din străinătate, fiind editor al volumului *From Smaller to Greater Europe: Border Identity Testimonies* (Revista *Eurolimes*), Oradea, 2006 (alături de Gabor Kosma) și coordonator al volumului *Frontierele spațiului românesc în context European*, Editura Universității din Oradea/Editura Cartdidact, Oradea/Chișinău, 2008, (alături de Sorin Șipoș, Florin Sfrengeu, Ion Gumenâi). A prezentat comunicări la peste 30 de manifestări științifice în țară și în străinătate. E-mail: briedri@hotmail.com

Teodor CANDU, doctor în istorie; *anul nașterii*: 1978 mai 28, s. Văsieni, r-nul Ialoveni; *studii*: licențiat în istorie Facultatea de Istorie, USM (2000), licențiat în drept Facultatea de Drept, USM (2004), magistru în istorie Facultatea de Istorie, USM (2001); studii de doctorat Institutul de Istorie, AȘM (2004); doctor în istorie Institutul de Istorie, Stat și Drept, AȘM (2009); *activitate didactică*: lector stagiar - Institutul de Studii Politice și Relații Internaționale (2001-2002), lector-superior - Facultatea de Istorie și Relații Internaționale, ULIM (2003-2009); *activitate de cercetare*: cercetător științific - Institutul de Istorie, Stat și Drept, AȘM (2006 - până în prezent). Direcții de cercetare: *Biserica din Țara Moldovei în decursul secolelor XVIII – începutul secolului al XIX*, *Politica confesională a Rusiei în decursul secolelor XVIII – începutul secolului al XIX*, *Istorie locală a Basarabiei din cele mai vechi timpuri până în prezent*, *Identificare și publicare a documentelor*. Publicații: Ștefan Plugaru, Candu Teodor, *Episcopia Hușilor și Basarabia (1598-1949)*, Iași, Ed. PIM, 2009, 348 p.; Candu Teodor, *Scurte istorii de sate basarabene la început de secol XX*, // „Maluri de Prut”, nr. 4, ianuarie 2010, p. 16-18.; Candu Teodor, *Aspecte privind jurisdicția administrativă a eparhiilor din Moldova în decursul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea*, // „Probleme actuale de istorie națională: Studii în onoarea profesorului Pavel Parasca”, Chișinău, ULIM, 2009, p. 113-124.; Candu Teodor, *Documente privitoare la cioclii din Moldova pruto-nistreană (sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea)*, // „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 1(77) ianuarie-martie 2009, p. 69-77.

Andrei CUȘCO, doctor în istorie al Universității Central Europene (CEU), Budapesta (2008), lector la Facultatea de Istorie a Universității Pedagogice de Stat ”Ion Creangă” din Chișinău. E-mail: andreicusco@yahoo.com

Ioan CIORBA, doctor în istorie al Universității din Oradea, autor al cărții *Marea Foamete din Transilvania dintre anii 1813-1817*, Oradea, Editura Arca, 2007. A publicat mai multe studii și articole de istorie a calamităților, demografie istorică, istoria mentalităților colective, antropologie istorică.

Florentina CHIRODEA, doctorand în istorie, asistent cercetător în cadrul Institutului de Istorie și Studii Euroregionale, Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale, Universitatea din Oradea. Responsabil administrativ financiar (2007–2010) în cadrul Modulului european „Jean Monnet” cu titlul *Mass-media și dialogul intercultural în Europa fără frontiere*, director conf. univ.dr. Luminița Șoproni. Autor a câtorva articole publicate sau în curs de publicare în volumele unor conferințe

internaționale, dintre care: *Promoting Intercultural Dialogue through Lifelong Learning Policy*, publicat în volumul *Media and European Diversity*, Oradea 2008, *The European Secretary and Assistant Functions in the Organization - Managerial Communications* și *Communication Through Symbols in Europe. CE Marking* (articol semnat împreună cu Darie Șoproni) în curs de publicare în volumul conferinței *Identites, Citoyennetes et Democratie, 20 ans apres*, Charleroi – Belgia 2009, *Standard of Product and Advertising* în curs de publicare în volumul conferinței *Regional Development and Territorial Cooperation in Central and Eastern Europe in the Context of the CoR White Paper on Multilevel Gouvernance* Oradea 2010. E-mail: fchirodea@uoradea.ro

Florina CIURE, născută în 12. 12. 1977 la Beiuș (jud. Bihor), este absolventă a Universității din Oradea, Specializarea Istorie-Geografie (2000) și a Universității de Vest Timișoara, Specializarea Limba Latină-Limba Italiană (2009). În prezent este muzeograf dr. la Muzeul Țării Crișurilor din Oradea. Doctor în istorie al Universității din Oradea din 2006, cu o teză referitoare la *Relațiile dintre Veneția și Transilvania în secolele XVI-XVII* (doctorat realizat în cotutelă cu Universitatea Ca'Foscari din Veneția). A beneficiat de mai multe burse de studiu la Veneția, prezentând rezultatele cercetărilor sale la sesiuni științifice organizate în România și Italia. A publicat mai multe studii pe tema raporturilor veneto-transilvane în secolele XVI-XVIII, dintre care putem aminti: „Relații comerciale între Veneția și Transilvania în secolul al XVI-lea”, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, vol. XXII, 2004, pp. 225-248; „Il principato di Giorgio Rákóczy I (1630-1648) alla luce di alcuni documenti veneziani inediti”, în *Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia*, VI-VII, nr. 6-7, 2004-2005, p. 199-228; *Appunti sulle compagnie commerciali della Transilvania e sui loro rapporti con Venezia nel Sei-Settecento*, în *L'Europa Centro-Orientale e la Penisola italiana: quattro secoli di rapporti e influssi intercorsi tra Stati e civiltà (1300-1700)*, volum îngrijit de Cristian Luca și Gianluca Masi, Editura Istros, Brăila-Veneția, 2007, p. 285-308.

Ludmila COADĂ, doctor în istorie, conferențiar universitar la Catedra Relații Internaționale și Politologie, Facultatea Istorie și Relații Internaționale, Universitatea Liberă Internațională din Moldova (ULIM), Chișinău. Autor a unei monografii – *Zemstva Basarabiei: aspecte istorico-juridice* (Chișinău, 2009) și a mai multor articole științifice, lucrări didactice, recenzii, programe analitice universitare, articole publicistice etc. Preocupări științifice: Istoria modernă a românilor (Istoria Basarabiei/istoria Zemstvelor); Istoria războiului rece (URSS, Moldova Sovietică); Tranziția post-sovietică. Stagii de cercetare și perfecționare profesională în arhive, biblioteci, instituții de cercetare, universități din România, Germania, Rusia, Franța, Polonia etc.

Cristina DOGOT, doctor în științe politice și istorie. În prezent este lector la Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale, Universitatea din Oradea. Studii publicate: „The Principle of Subsidiarity in the Process of Romania's Integration in European Union”, în: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Studia Europea*, Year IV, vol. 1/2010, pp. 87-116; „Jacques Delors et la vision sur le processus de l'intégration européenne”, în: *Analele Universității din Oradea*, Oradea, 2009, pp. 150-170, ISBN: 2067-1253; „România din Ungaria și modul de raportare la

problema identitate / alteritate reflectat în publicațiile de limbă română”, în: Vasile Ciobanu, Sorin Radu (coord.), *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, Vol. III, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2008, p. 321-360. ISBN (10) 973-739-261-2; (13) 978-973-739-261-9; „La culture de l’autrui dans la pensée de Denis de Rougemont”, în: *EUROLIMES*. Journal of the Institute for Euroregional Studies, “Jean Monnet” European Centre of Excellence, University of Oradea; University of Debrecen, Vol. 6, Autumn 2008, p. 22-44. ISSN-1841-9259. E-mail: dogot@igri.ro

Dorin I. DOLGHI, doctor în relații internaționale și studii europene, lector universitar în cadrul Catedrei de Studii Europene și Relații Internaționale, Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale. Preocupările de cercetare reunesc teme legate de dinamica integrării europene, studii de securitate și analiza politicii externe. A obținut burse de studiu și stagii de pregătire în SUA, Belgia, Italia, Spania și Moldova. Este coordonatorul programului de masterat în Securitate europeană al Universității din Oradea. E-mail: dolghi@igri.ro

Emil DRAGNEV, născut la 06 aprilie 1964, în Chișinău. În 1981 a absolvit școala medie nr. 1 din Chișinău (actualmente liceul Gh. Asachi). Studii la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova (U.S.M.): 1986-1989 – licențiat, 1986-1989 – doctorat. În 1990, susține teza de doctor în istorie pe tema “Raporturile istorico-culturale ale Moldovei cu țările Europei de Est și Sud-est în domeniul arhitecturii și artelor plastice (sec. XVII - an. ’70 ai sec. XVIII)”. Studii postdoctorale la Universitatea Ludwig Maximilian din München (1996-1997, bursa DAAD) și la Universitatea Aristotel din Tesalonic (2009, bursa Erasmus Mundus). Din 1989 activează la Facultatea de Istorie a U.S.M, în 2000 i s-a conferit titlul de conferențiar universitar. În 1995-2003 a condus Catedra de Istorie a Culturii și Religiei. Din 1998 până în prezent este responsabil pentru Catedra UNESCO Studii Sud-est europene și editor al revistei *Pontes. Review of South East European Studies*. Domenii de cercetare: istoria culturii, artei și religiei în Sud-estul european din epoca medie și a modernității timpurii, bizantinologia, escatologia, ideea imperială. Autor a peste 80 de publicații, monografii, studii, cursuri universitare, manuale și materiale didactice pentru ciclurile gimnazial și liceal.

Ion EREMIA, doctor habilitat, profesor universitar, șeful Catedrei Istoria Românilor, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova. Studii la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova în anii 1971-1976. Activează în cadrul Universității de Stat din Moldova din anul 1979. Teza de doctor în istorie cu tema „*Relațiile politice moldo-ruse în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*”, susținută în anul 1988 la Institutul de Slavistică și Studii Balcanice al Academiei de Științe din Rusia. Teza de doctor habilitat cu tema „*Politica externă a Țării Moldovei la mijlocul secolului al XVII-lea*” susținută la Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău în anul 2000.

Domenii de cercetare: istorie medie a României, geneza statului feudal Țara Moldovei, relațiile politice externe ale Țării Moldovei, viața social-economică și politică în epoca medievală. Autor a cca. 90 de publicații, dintre care: *Țara Moldovei și Rusia. Relații politice în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, Chișinău, Editura Centrul Editorial Poligrafic al USM, 1993; *Relațiile externe ale lui Vasile Lupu*.

Contribuții la istoria diplomației moldovenești în secolul al XVII-lea, Chișinău, Editura Cartdidact, 1999; *Falsificarea istoriei sau „Fenomenul Stati” în Republica Moldova*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2003; *Statutul politico-juridic internațional al Țării Moldovei în timpul domniei lui Alexandru cel Bun*, In: In onoarem Demir Dragnev. Civilizație medievală și modernă în Moldova. Studii. Chișinău, 2006, p.244-250; *Relațiile Principatelor Dunărene cu Imperiul Otoman și Rusia în viziunea unui istoric din Moscova – studiu de caz*, în Tirageția, Istorie, Muzeografie, Serie nouă, Vol.II [XVII], Nr.2, Chișinău, 2008, p. 9-26; *Politica rusofilă a lui Dimitrie Cantemir-mit și realitate*, In: Klaus Bochmann, Vasile Dumbrava (Hg). Dimitrie Cantemir: Fürst der Moldau, Gelehrter, Akteur der europäischen, Leipziger Universitätsverglad GmbH, 2008 , p.57-79; *Mit și relitate în relațiile moldo-ruse din anul 1654*, în: Istoriografie și politică în Estul și Vestul spațiului românesc. Coordonatori: Svetlana Suveică, Ion Eremia, Sergiu Matveev, Sorin Șipoș, Chișinău-Oradea, 2009 p. 153-175; *At the beginning of the Principality of Moldavia: the Drăgoșești domination*, în: Analele Universității Spiru Haret, Seria Istorie, Nr.12. București, 2009, p. 13-23. E-mail: ion_eremia_2007@yahoo.com

Antonio FAUR, născut în 09.09. 1969, la Oradea, este absolvent al Facultății de Istorie-Filozofie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj- Napoca (1995), specializarea istorie contemporană. Este doctor în istorie contemporană la aceeași universitate, din 2001. În prezent este profesor, la Facultatea de Istorie, Geografie și Relații internaționale a Universității din Oradea. Domeniul științific de interes: istoria contemporană a României și universală. Teme de cercetare: raporturilor armatei sovietice cu populația și administrația din nord-vestul României; soarta refugiaților basarabeni și bucovineni pe teritoriul României 1940-1945; raporturile minorităților etnice cu majoritatea în nord-vestul României în perioada 1944-1946; mișcarea de rezistență anticomunistă din sudul Bihorului; raporturi diplomatice româno-franceze 1944-1947. A publicat 11 cărți, între care: *Destinul tragic al românilor basarabeni și bucovineni aflați pe teritoriul Bihorului (1944-1945)*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998, 336 p.; *Comportamentul militarilor sovietici în județele din vestul României 1944-1945*, Ed. Universității din Oradea, vol. I, 2000, 401 p., vol. II, 2003, 336 p.; *Raporturile armatei sovietice cu populația și administrația din vestul României (1944-1945)*, Editura Universității din Oradea, 2002, 454 p.; *Ștefan Popescu – liderul grupului de rezistență anticomunistă din sudul Bihorului (1946-1950)*, Oradea, Ed. Universității din Oradea, 2007, 231 p.; *Documente diplomatice franceze cu privire la Transilvania (1946-1948)*, Oradea, Ed. Universității din Oradea, 2007, vol. II, 286 p.; . vol. I., 2008; *Realități transilvănene în rapoartele unor diplomați francezi*, Ed. Universității din Oradea, 2008.

Titus FIZEȘAN este absolvent al Facultății de Studii Europene din cadrul Universității „Babeș Bolyai” din Cluj Napoca, al masterului de Managementul Relațiilor Internaționale, iar mai apoi al cursurilor doctorale în domeniul relațiilor internaționale din cadrul aceleiași universități, avându-l ca îndrumător științific pe domnul prof. univ. dr. Adrian Ivan. Teza de doctorat intitulată “*Contribuții ale României la consolidarea și eficientizarea cadrului instituțional al Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa*” a fost avizată favorabil în vederea susținerii publice în anul 2009.

Emilia Adina GALE, a absolvit cursurile la nivel de licență la Universitatea din Oradea în anul 2003. Este doctor în istorie al aceleiași universități din 2008, cu o teză cu titlu *Religiozitatea populară în Crișana în secolule al XVIII și al XIX*. A participat la conferințe și manifestări științifice, și a publicat mai multe lucrări și articole în domeniul antropologiei istorice. E-mail: emiliagale@yahoo.com

Mihai GEORGITĂ, născut în 1976 în municipiul Bistrița, a urmat Facultatea de Arhivistică- Istorie în cadrul Academiei de Poliție “ A. I. Cuza” București, 1994-1998, Facultatea de Litere, specializarea Germană-Română la Universitatea din Oradea 1998-2002. Studii aprofundate în istorie la Facultatea de Istorie-Geografie din cadrul aceleiași Universități. Este angajat la Arhivele Naționale-Direcția județeană Bihor din 1999. Membru al “Societății de Studii Transilvane”. Domeniul de cercetare istoria premodernă a Transilvaniei și istoria militară. Autor a 30 de studii în țară și 2 în străinătate, din care amintim: *Asediul cetății Oradea (1691-1692)*, în *Crisia*, XXXI, 2001; *Der Festung im westlichen Siebenburgen im 18. Jahrhundert*, în *Festung und Innovation – Jahrbuch der osterreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts*, Band 20, Bochum, 2005.

Ion GUMENĂI, născut în 20.01.1972 în satul Bârnova, raion Ocnița, este absolvent al Facultății de Istorie a Universității „Al.I.Cuza” Iași, în anul 1994. Teza de doctor *Istoria Ținutului Hotin de la Orgini și până în 1835* (1998). În prezent conferențiar universitar dr. la Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie și Psihologie, Catedra de Istorie a Românilor și Antropologie, prodecanul Facultății de Istorie și Psihologie, secția Istorie. Domeniul de cercetare: istoria modernă a României, viața confesională, politica religioasă a Imperiului Rus în Basarabia, preocupări de paleografie slavo-română și româno-chirilică. Laureat a premiului Tineretului în domeniul Științei pentru anul 2000. Publicații: *Corupția în Moldova*, Chișinău 2001; *Istoria Ținutului Hotin de la origini până la 1812*, Chișinău 2003; *Proprietatea musulmană din Basarabia după pacea de la București*, în *Conferința științifică a tinerilor cercetători din Cadrul A.Ș. a Republicii Moldova*, Ediția I, Chișinău, 2007; *Dinamica numărului populației lipovene în Basarabia în perioada 1812-1825 în Tyrageția*, vol.1, (XVI), nr. 2; *Politica confesională a administrației țariste față de Biserica Catolică din Basarabia în sec. XIX*, în *Analecta Catolica*, III, Chișinău, 2007.

Gabriel MOISA, născut la Popești, sat Varviz (1970), jud. Bihor. A absolvit cursurile de licență la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca (1990-1995). Este doctor al aceleiași universități din 2002. Este conferențiar în cadrul Departamentului de Istorie al Facultății de Istorie, Geografie și Relații Internaționale, Universitatea din Oradea și muzeograf la Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, Secția de Istorie. Este secretar de redacție al anuarului *Crisia* al muzeului orădean și al publicației *Revista bihoreană de istorie* a Societății de Științe Istorice din România, Filiala Bihor. Membru în colegiul de redacție al *Revistei de istorie contemporană*. Este specialist în istoria istoriografiei și istoria contemporană a României. A publicat ca unic autor volumele: *Colectivizare, rezistență și represiune în vestul României*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 1999; *Istorie și propagandă istorică în România 1948-1989*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2002; *Istoria Transilvaniei în istoriografia românească 1965-1989*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003; *Monografia istorică a satului Varviz (jud. Bihor)*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2005; *Direcții și*

tendințe în istoriografia românească 1989 - 2006, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2007; *Rezistența anticomunistă în Arad și Bihor. Grupul Adrian Mihuțiu în mărturia lui Gheorghe Poenaru*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2008. A coordonat volumele: *Monografia comunei Lăzăreni* (jud. Bihor), Editura Arca, Oradea, 2007; *Studii de istoriografie românească*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2008; *Istorie. Economie. Politică*, Editura Universității din Oradea, 2009.

Sergiu MUSTEATĂ, născut la 11 mai 1972, Săiți, raionul Căușeni, Republica Moldova, a absolvit studiile Facultatea de Istorie, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” (1994) și Facultatea de Drept, Universitatea de Stat din Moldova (1999). Este doctor în istorie din 1999, al Universității „Al. I. Cuza” – Iași (1994-1998). A urmat cursuri post-doctorale la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” (2004-2006). Din 2002 este conferențiar la Facultatea Istorie și Etnopedagogie a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. Este fondator și președinte al Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova-ANTIM (1997), fondator și membru al Centrului de Cercetări Arheologice din Republica Moldova-CCARM (1997). A desfășurat stagii profesionale la: Universitatea din Maryland, SUA (bursier Fulbright, 2007), Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main, Germania (bursier Humboldt, 2006), Georg Eckert Institut, Braunschweig, Germania (2002, 2003, 2006, 2007), Universitatea Central Europeană, Budapesta, Ungaria (2001, 2002, 2005), Institut für Ur- und Frühgeschichte, Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, Freiburg im Breisgau, Germania (bursier DAAD, 2004; proiect INTAS, 2006, 2007, 2008), Universitatea din Atena (bursier IKY, 2004), Thames Valley University, Londra, Marea Britanie (1999). Este laureat al Premiului Național al Tineretului în domeniul Științei și Tehnicii (2002), Premiului Tineretului municipiului Chișinău pentru Știință și Artă (2002), Premiului „Vasile Pârvan” al Academiei Române pentru lucrarea *Populația spațiului pruto-nistean în secolele VIII-IX*, Chișinău: Pontos, 2005.

Cercetările științifice sunt orientate cu prioritate în problema culturii materiale și spirituale din evul mediu timpuriu. De asemenea, desfășoară investigații privind protecția patrimoniului cultural-istoric și analiza manualelor școlare de istorie. În bogata activitate publicistică se numără 6 monografii, peste 100 articole științifice și peste 100 articole publicistice. Este redactor-editor la: *Buletinul informativ InfoHis* (2000-2006); *Analele Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova*, *Anuar Istoric*, apare din 1999; activitatea editorială de completează cu seria *Monografii ANTIM* (8 volume publicate), seria *Istории și Documente Necunoscute* (3 volume publicate), seria *Adevărul despre istorie* (2 volume publicate), 3 culegeri de acte normative (două în domeniul protecției patrimoniului cultural și alta în domeniul drepturilor studențești); 2 ghiduri didactice pentru profesorii de istorie; 4 volume materialele conferințelor etc.

Gheorghe PALADE, născut în 06.09.1950, satul Puhoi (raionul Ialoveni) este absolvent al Facultății de Istorie, specializarea Istorie, în anul 1973. În prezent este conferențiar universitar, doctor la Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie și Psihologie, Catedra Istoria Românilor și Antropologie. Teza de doctorat: *Muncitorii agricoli din RSSM (anii 60-70)*, domeniul de cercetare: istoria vieții spirituale din Basarabia interbelică; mișcarea națională din Basarabia în perioada 1900-1918. Cărți publicate: Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Palade, *Basarabia în cadrul*

României întregite, Chișinău, 1993; Gheorghe Palade, Igor Șarov, *Istoria Românilor: Epoca contemporană: crestomație*, Chișinău, 2003. Autor a peste 80 de studii, dintre care amintim: *Înființarea Facultății de Teologie din Chișinău și constituirea corpului didactic (1926-1927)*, în *Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova. Seria „Științe socio-umane”*, v. II, Chișinău, 2000; *Renașterea vieții spirituale românești în Basarabia (1918-1930): căi și mijloace de realizare*, în *Romanitate și românită la nord de Balcani*, Chișinău, 2000; *Aspecte privind identitatea națională în Basarabia. 1918-1940*, în *Basarabia. Dilemele identității*. Iași, 2001; *Influența cercurilor culturale din România asupra mișcării naționale din Basarabia (1905-1914)*, în *Congresele spiritualității românești*, ediția a X-a, București, 2006.

Penka PEEVA is associate professor of contemporary world history in the faculty of Social sciences at “Prof. Dr Assen Zlatarov” University, Burgas, Bulgaria. Ph.D. in History from 2003. Her specialization is in the diplomatic history, Cold War history and international relations in the XXth century. Her recent publication *Aisenhauer, studenata voina i mirnata alternativa (Eisenhower, Cold War and Peace Alternative)* Publisher: “Assen Zlatarov University, Burgas Bulgaria, 2009, 300 p. explores the Eisenhower administration’s strategy towards the USSR on issues like the German question, Berlin conference, Austrian state treaty, 1955 Geneva conference, “missile gap” and disarmament.

POLGAR Istvan, a absolvit cursurile la nivel de licență la Universitatea din Oradea în anul 2007. Este doctorand în istorie al aceleiași universități din 2007, în domeniul Științe Umaniste. Din 2008 este Project Manager in Regional Development and Training în cadrul Institutului de Studii Euroregionale. Coordonatorul Programului Academia IT derulat în parteneriat cu Deutsche Telekom. A participat la conferințe și manifestări științifice, precum a publicat mai multe lucrări și articole în domeniul istoriei contemporane a studilor europene și relațiilor internaționale. E-mail: isti.polgi@gmail.com

Ioan-Aurel POP, doctor în istorie, prof. univ. la Facultatea de Istorie-Filosofie, Universitatea “Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca. Membru corespondent al Academiei Române (din 2001). Director al Centrului de Studii Transilvane al Academiei Române (din 1992). Bursier Fulbright (1992-1993). Laureat al Premiului “George Barițiu” al Academiei Române (1991). Director de granturi (recent CNCSIS, A, 1498/2007, *Un secol din istoria Transilvaniei. 1387-1490*). Este autorul a circa 30 de cărți, a colaborat la volume colective și a scris peste 200 de studii, articole și recenzii, publicate în 12 țări (România, SUA, Marea Britanie, Italia, Ungaria, Argentina, Republica Cehă, Polonia, Germania, Albania, Moldova etc.). Din titlurile recente: *Istoria, adevărul și miturile (Note de lectură)*, București, 2002; *Contribuții la istoria culturii românești (cronicile brașovene din secolele XVII-XVIII)*, Cluj-Napoca, 2003; *Istoria României. Compendiu*, Cluj-Napoca, 2007; *Istoria Transilvaniei, I-III*, Cluj-Napoca, 2003-2008; *Patrimoniul cultural al României. Transilvania*, Cluj-Napoca, 2007. E-mail: i_a_pop@yahoo.com

Adrian-Claudiu POPOVICIU, doctor în istorie, asistent universitar la Catedra de Studii Europene și Relații Internaționale, Facultate de Istorie, Geografie și Relații Internaționale, Universitatea din Oradea. Domeniile de interes: drept internațional,

drept comunitar, teorii ale integrării, Funcționalism, David Mitrany. Autor al mai multor articole, dintre care: Adrian-Claudiu Popoviciu, *David Mitrany and the Functionalism. The Beginnings of Functionalism*, în “Revista Română de Geografie Politică / Romanian Review on Political Geography”, Anul XII, nr. 1, , ISSN 1454-2749, CNCSIS “Clasa B+”, pp. 162-172, 2010; Adrian-Claudiu Popoviciu, David Mitrany, *Portrait of Unrestlessness’ Theorist*, Analele Universității din Oradea, Seria RISE, Tom I, decembrie 2009, ISSN 2067-1253, revistă BDI, Index Copernicus, Adrian-Claudiu Popoviciu, Luminița Șoproni, *Theoretical Considerations upon the Integration Process of the European Union*, în “Revista Română de Geografie Politică / Romanian Review on Political Geography”, Anul VIII, nr.2, , ISSN 1454-2749, CNCSIS “Clasa B+”, pp. 5-10, 2006.

Radu-Dorin ROMÎNAȘU, născut în 14.12.1977, municipiul Onești (județul Bacău). Este absolvent al Facultății de Științe Socio-Umane, specializarea Istorie-Geografie, Universitatea din Oradea, în anul 2001. În prezent este lector univ. dr. la Universitatea din Oradea, Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale, Departamentul de istorie. Teza de doctorat: *Cultură și societate la românii din Bihor (1919-1940)*, domeniul de cercetare: istoria modernă a României, viața culturală în epoca modernă și contemporană. Cărți publicate: Viorel Faur, Radu Românașu, *Statutele asociațiilor culturale românești din Oradea și Bihor (1849-1933)*, Oradea, 2007; Radu Românașu, *Asociațiile culturale românești din Oradea și județul Bihor în perioada interbelică*, Oradea, 2008; Radu Românașu, *Manifestări cultural-artistice românești din Oradea și județul Bihor în perioada interbelică*, Oradea, 2009; Radu Românașu, *Considerații despre învățământul și școala românească din Ungaria (1920-2008)*, Oradea, 2009. Autor a peste 30 de studii și articole publicate în reviste de specialitate.

Florin SFRENGEU, născut în 16 octombrie 1969 în jud. Nistrița-Năsăud, este absolvent al specializării Istorie-Geografie a Universității din Oradea în anul 1996, doctor în istorie al aceleiași universitate din 2007. În prezent este lector în cadrul Departamentului de Istorie, Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale a Universității din Oradea. Domeniul de cercetare: istorie și arheologia secolelor VII-XII din nord-vestul României și a regiunilor învecinate. Coautor, alături de prof. Sever Dumitrașcu a cărții *Constantin Daicoviciu – o biografie*, editor și coautor a trei volume de studii și articole și autor a peste 40 de studii și articole dintre care amintim: „Settlements from 8th-9th centuries discovered within the soil fortress at Biharea”, în *Analele Universității din Oradea, Seria Istorie-Arheologie*, XVIII, 2008, p. 7-12; „Populația romanică din Pannonia în a doua jumătate a mileniului I A.D.”, în Sorin Șipoș, Mircea Brie, Florin Sfrengu, Ion Gumenâi (coord.), *Frontierele spațiului românesc în context european*, Oradea/Chișinău, 2008, p. 57-61; „Considerații istorico-arheologice privind perioada secolelor VIII-IX în nord-vestul României”, în Svetlana Suveocă, Ion Eremia, S. Matveev, Sorin Șipoș (coord.), *Istoriografie și politică în estul și vestul spațiului românesc*, Chișinău/Oradea, 2009, p. 93-106; „Hungarians migration to Pannonian field in the light of the researches in the southern Poland”, în *Analele Universității din Oradea, Seria Istorie-Arheologie*, XIX, 2009, p. 13-20.

Alina STOICA, cadru didactic titular la Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale, din cadrul Universității din Oradea, doctorandă a aceleiași Universități,

în domeniul istorie, cu teza *Din istoria relațiilor diplomatice româno-portugheze. Martinho de Brederode – diplomat (1919-1933)*, editor executiv al revistei *Analele Universității din Oradea*, Fascicola Relații Internaționale și Studii Europene, cu preocupări în domeniul istoriei contemporane, relațiilor internaționale și studiilor europene. Ultimele studii publicate sunt: *Les roumains de l'Italie dans la presse roumaine et italienne*, în *Media and European Diversity*, Editura Bruylant, Bruxelles, 2009; *Placing Romania in the European and International market: the role of image in building a nation identity*, em *Media and European Diversity*, Editura Bruylant, Bruxelles, 2009; *Diplomatique Portuguese - Yugoslavien Relations after the great world conflagrations*, în *Analele Universității din Oradea*, Fascicola Relații Internaționale și Studii Europene, Tom I, Editura Universității din Oradea, 2009.

Igor ȘAROV, doctor în istorie, conferențiar la Catedra Istorie Universală, Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova. Interesele științifice se axează pe istoria Basarabiei în secolele XIX-XX, istoriografie universală, geografie istorică, politică educațională. A editat și publicat mai multe studii, dintre care: *Rolul boierimii (nobilimii) basarabene ca factor identitar în lucrările istoricilor ruși din secolul al XIX-lea*, In: *Analele Asociației istoricilor Tineri din Republica Moldova*, vol. V, 2004, p. 151-155 (în colaborare cu Andrei Cușco); *Două istorii scrise de S. Palauzov și Al. Zașciuc în preajma și după unirea Principatelor Române*, In: *Unirea Principatelor. Momente, fapte, protagoniști*, Vol. editat de Dumitru Ivănescu. Junimea, Iași, 2005, p. 105-113 (în colaborare cu Igor Ojog); *Istoria între știință și școală - perioada interbelică în Basarabia. Studii, materiale, surse și sugestii*, (în colaborare cu Stefan Ihrig, Vasile Dumbravă, Dietmar Muller), Chișinău, Cartdidact, 2008; *Basarabia în istoriografia rusă (1812-1862)*, Chișinău, 2009, 240 p. (sub tipar). E-mail: igorsarov@yahoo.com

Sorin ȘIPOS s-a născut la 14 iunie 1969 în satul Cuzap, comuna Popești, județul Bihor. A absolvit Facultatea de Istorie-Filozofie din Cluj-Napoca, specializarea istorie medievală, în anul 1993. Și-a susținut teza de doctorat intitulată *Silviu Dragomir – istoric*, avându-l conducător de doctorat pe prof.univ.dr. Ioan-Aurel Pop, membru corespondent al Academiei Române, la Facultatea de Istorie-Filozofie din Cluj-Napoca, în anul 2001. Actualmente este profesor la Facultatea de Istorie, Geografie și Relații internaționale de la Universitatea din Oradea, unde predă istoria medie a României, istoria Transilvaniei, imaginea societății românești în relatările călătorilor străini, antropologie regională. A efectuat stagii de cercetare și documentare și a susținut cursuri și conferințe în Ungaria, Republica Moldova, Franța, Spania, Italia. A publicat, ca unic autor sau în colaborare, 14 cărți, între care: *Etnie. Națiuni. Confesiune*, 1996; Silviu Dragomir, *Studii de istorie medievală*, 1998; *Silviu Dragomir – istoric*, 2002; Antoine-Françoise Le Clerc, *Memoriu topografic și statistic asupra Basarabiei, Valahiei și Moldovei, provincii ale Turciei Europene*, 2004 (în colaborare cu Ioan-Aurel Pop); *De la „Mica la Marea Europă”. Mărturii franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea despre frontiera răsăriteană a Europei. Studii și documente*, 2006 (în colaborare cu Ioan Horga); *Silviu Dragomir, Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, 2007; *Frontierele spațiului românesc în context european*, 2008 (în colaborare cu Mircea Brie, Florin Sfrenguș și Ion Gumenăi) și peste 80 de studii și articole în reviste din țară și din străinătate. A prezentat comunicări la peste 70 de manifestări științifice în țară și în străinătate. E-mail: ssipos@uoradea.ro

Barbu ȘTEFANESCU, profesor universitar la Departamentul de Relații Internaționale. Studii Europene, Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale, Universitatea din Oradea. Preocupări științifice de bază, conducere doctorat, în istorie rurală și antropologie istorică. Principalele lucrări: *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea)*, vol. I-II (Oradea: Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, 1995); *Ruperea tăcerii* (Oradea: Editura Revistei „Familia”, 1998); *Sociabilitate rurală, violență și ritual* (Oradea: Editura Universității din Oradea, 2004); *Le monde rural de l'ouest de la Transilvanie du Moyen Age a la Modernité* (Cluj-Napoca: Academie Roumaine, Centre d'Etudes Transylvaines, 2007); *Tratat de sociologie rurală* (coordonatori: Ilie Bădescu, Ozana Cucu Oancea, Gheorghe Șișeștean, (coordonatori), Editura Mica Valahie, București, 2009 (coautor).

Victor TAKI, doctor în istorie al Universității Central Europene (CEU), Budapesta (2007), Tompkins Visiting Professor la University of Alberta, Edmonton (Canada). Email: vitaky2001@yahoo.com

Valentin TOMULEȚ născut la 15 septembrie 1952, în satul Tabani, raionul Briceni. Licențiat în istorie la Universitatea de stat din Moldova (1976). Teza de doctor în istorie (1989): *Legislația comercială și comerțul Basarabiei cu guberniile interne ruse (1812-1861)*. Teza de doctor habilitat (2002): *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia și constituirea burgheziei comerciale (1812-1868)*. Conferențiar universitar la Catedra Istorie Universală, USM (1992). Din 1989 și până în prezent decan al Facultății de Arte Frumoase. Interese științifice: Basarabia în sistemul pieței interne ruse (1812-1868); Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia (1812-1868); Geneza și evoluția burgheziei comerciale în Basarabia (1812-1868); Elitele nobiliare și burgheze în Basarabia (1812-1918); Protestele și revendicările populației din Basarabia (1812-1828); Mentalitatea țăranului și moșierului basarabean (1812-1918); Istoria satului Tabani (de la origini până în prezent). Autor a peste 140 de lucrări științifice în care sunt tratate diferite aspecte ale istoriei Basarabiei secolului al XIX-lea. Cărți publicate: Valentin Tomuleț, *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia și influența ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868)*. – Chișinău: CE USM, 2002, 476 p.; Valentin Tomuleț, *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia (1812-1830). Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei și Republicii Moldova*. – Chișinău: CE USM, 2002, 423 p.; Valentin Tomuleț, *Cronica protestelor și revendicărilor populației din Basarabia (1812-1828)*. – Chișinău: CE USM, 2007, Vol. I, 218 p.; Vol. II, 404 p.; Valentin Tomuleț, *Evoluția sistemului politic din Rusia în secolul al XVII-lea – începutul secolului al XX-lea. (Compendiu)*. – Chișinău, 2005, 35 p.; Valentin Tomuleț, *Rusia de la mijlocul sec. al XVII-lea la începutul sec. al XIX-lea*. – În: *Istoria modernă a Europei și Americii*. – Chișinău, 2008, Ediția II. Revăzută și completată, vol. I, p.244-276. Laureat al concursului de lucrări științifice în anul 2004 cu decernarea *Premiului pentru rezultate remarcabile în domeniile de cercetare-dezvoltare*, acordat de Consiliul Suprem pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică cu ocazia *Zilei Științei*. Deținător al *Diplomei de Merit* pentru rezultate remarcabile în domeniile de cercetare-dezvoltare obținute în 2003.

Șerban TURCUȘ este conferențiar doctor la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. Specialist în istorie medievală și istoria creștinismului, ține cursuri la nivel licență și masterat în domeniile științelor auxiliare ale istoriei, istoriei bisericii

medievale, ecclesiologiei, monahismului medieval, teoriei cruciadei. Este autorul cărților *Sfântul Scaun și românii în secolul al XIII-lea*, Editura Enciclopedică, București, 2001, *Sinodul General de la Buda*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca 2001, *Vademecum la Sfântul Scaun*, Editura Academiei Române, București, 2007. Este membru din partea României în Comitetul Internațional de Bibliografie Istorică. Decorat cu Ordinul Sfântul Grigore cel Mare al Sfântului Scaun în grad de comandor este totodată decorat și cu Crucea de Ofițer al Ordinului Suveran Militar de Malta. A primit Premiul Timotei Cipariu al Academiei Române pe anul 2001.

Octavian ȚÎCU, Director, Institute of History and Political Sciences, Free International University of Moldova; Member of the Presidential Commission for studying and appreciation of the Communist Totalitarian Regime in the Republic of Moldova.

1994 - 2000 – Ph.D. studies, The Alexandru Ioan Cuza University of Iași, Romania, Ph.D. Thesis: “*Problema Basarabiei în relațiile româno-sovietice (1917-1940)*”

2006/2007 – Fulbright Research Scholar, Russian, East European and Eurasian Center, University of Illinois, Urbana-Champaign, the United States of America.

2004 – National Prize of Moldova in the Field of Science and Literature for the book - *Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică (1919-1939)* (The Bessarabia Problem and Soviet-Romanian Relationships in the Interwar Period (1919-1939). Chișinău, Prut International, 2004.

Constantin Vasile ȚOCA is a lecturer at the Faculty of History, Geography and International Relations from the University of Oradea. He is also the coordinator of the European Information and Consulting Center, and member of the Institute for Euroregional Studies. Constantin Țoca obtained his licence degree in sociology at the University of Bucharest, master degree in Euroregional Studies at University of Oradea, and he is a PhD student at the University of Debrecen in the field of social geography and regional development. Published articles/books: Constantin – Vasile Țoca, *International Relations – European Studies: Notebook for Practice Activities*, University of Oradea Printing House, Oradea, 2006, ISBN (10) 973-759-100-4, ISBN (13) 978-973-759-170-8; Constantin – Vasile Țoca, *Sociological research: University of Oradea's student's knowledge regarding the Bihor – Hajdu Bihar and Carpathian Euroregions*, in *Regional Development in the Romanian – Hungarian cross-border space – from National to European perspective*, edited by Istvan Suli – Zakar, Ioan Horga, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadoja, Debrecen, 2006, pp 129 – 137; Țoca Constantin, Ioan Horga, *Sociological research. Thinning the future together the Debrecen – Oradea cross – border agglomeration*, in *Neighbours and Partners: on the two sides of the border*, Edited by Istvan Suli – Zakar, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadoja, Debrecen, 2008, pp 73-83; Şoproni Luminita, Țoca Constantin, *Global Management Ethics and the Multinational Companies*, în cadrul conferinței internaționale „Integrarea Europeană – noi provocări pentru România” ediția a III a. Pp 1221 – 1225, Țoca Constantin Vasile, *Hataron ativelo agglomeracio: Debrecen – Nagzvarod SWOT analizies*, in ACTA Iuventutis Geographica, szerkesztő Prof. Dr. Istvan Suli Zakar, DSc, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadoja, Debrecen, 2009, Constantin Țoca, *Project of the Debrecen – Oradea Cross- border Agglomeration*, in *The European Parliament. Intercultural Dialogue and European*

Neighbourhood Policy, Edited by Ioan Horga, Grigore Silași, Istvan Suli Zakar and Stanislaw Sagan, University of Oradea Press, 2009. E-mail: toca@igri.ro

Ion ZAINEA, profesor universitar, Departamentul de Istorie, Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale, Universitatea din Oradea; specialist în istoria contemporană; predă în învățământul superior din anul 1992; doctor în istorie din anul 1999; membru în instituții de profil și colective de redacție a unor reviste; titular al cursurilor *Instituții și practici democratice în România* (2000-2008), *Elita românească a sec. XX* (2000-2008), *Teoria și metodologia istoriei* (1996-2008); autor a 7 volume și peste 50 de studii și articole, publicate în volume colective, reviste de specialitate și cultură, din țară și străinătate; dintre ultimele lucrări publicate: cărți: *Politică și administrație în România, 6 martie 1945-1 martie 1946. Epurarea*, (2004); *Democrație occidentală și democrație populară. Evoluția spectrului politic în nord-vestul României, 1944-1950*, (2004, coordonator); *Cenzura istoriei, istoria cenzurată, 1966-1972*, (2006); *Economie și societate în Bihor (de la Marea Unire la Dictatul de la Viena)*, (2007); studii: *Cenzură, cenzori și cenzurați. Din activitatea colectivului D.G.P.T. Oradea (1966-1977)*, în vol. *Cenzura în spațiul cultural românesc*, București, 2006. E-mail: ionszainea@yahoo.com